

16103

3.

६० सं. प्रायनमः

६१ ईशानाय नमः

४९ यापरास्व्ये

५३ पिलिच्छायनमः

४६ चैत्रवर्धनम्

५२. ज्ञानकायनमः

५० रुक्मिणीयामृतमय

५४ दृग्ज्ञानम्

9.

[illegible]

49 3/4

சென்னை

५५अमरावती

111111 | 237

4

56/56

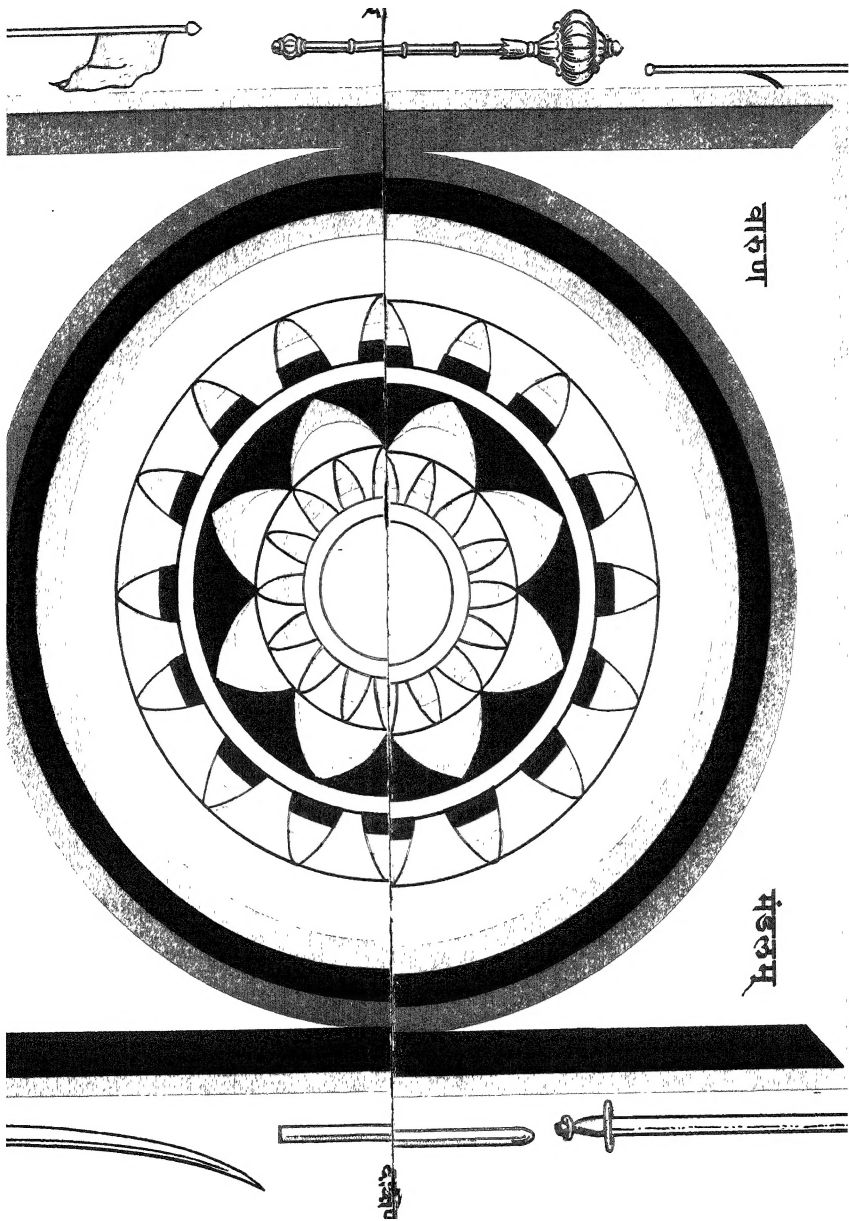
पूर्वा.

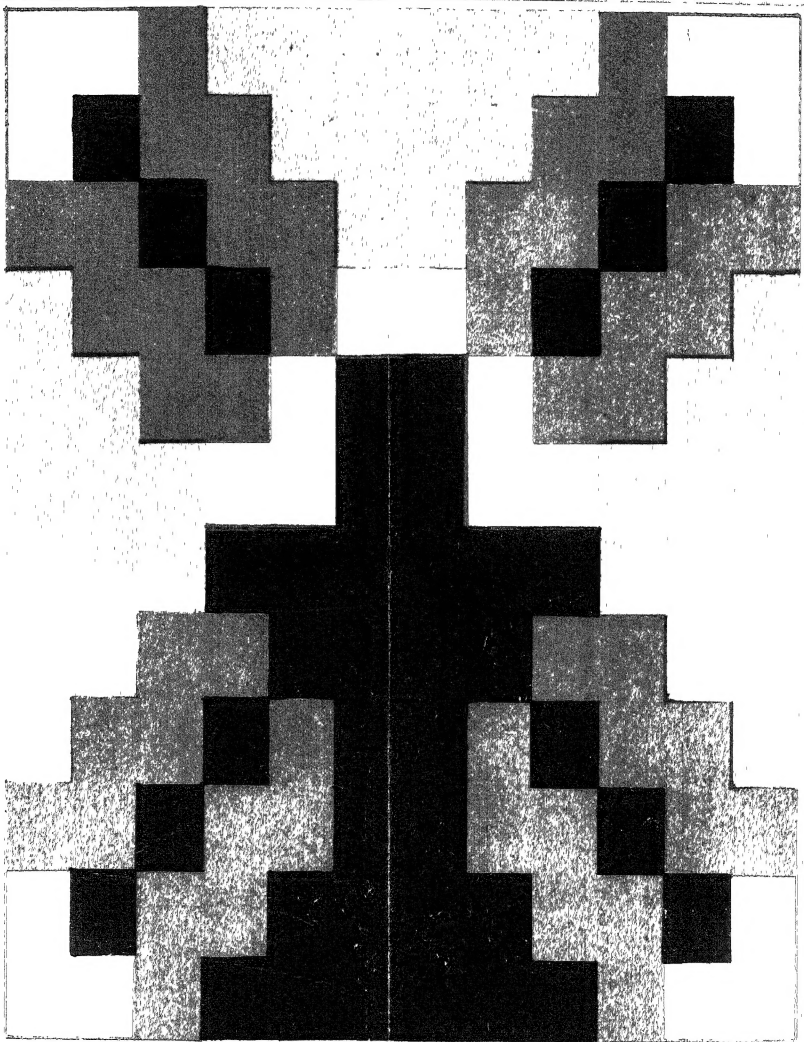
वक्रण

मंडलम्

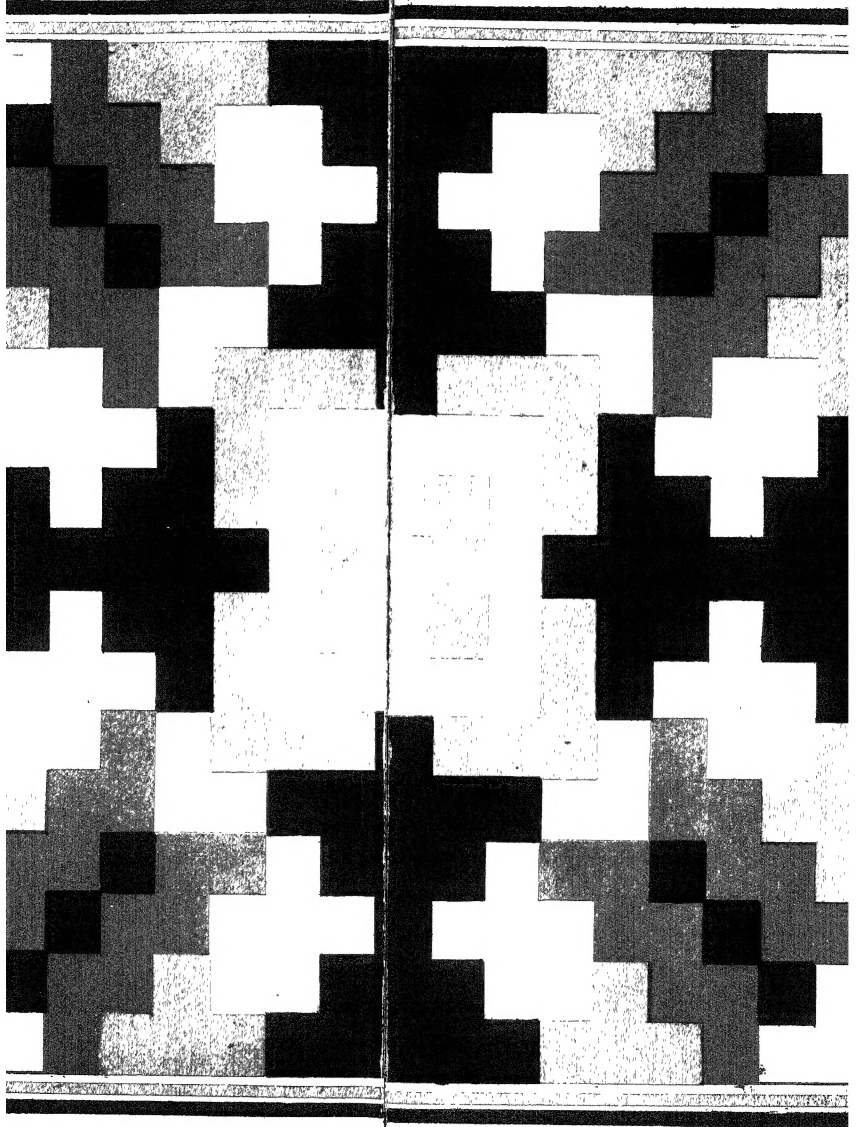
दशम

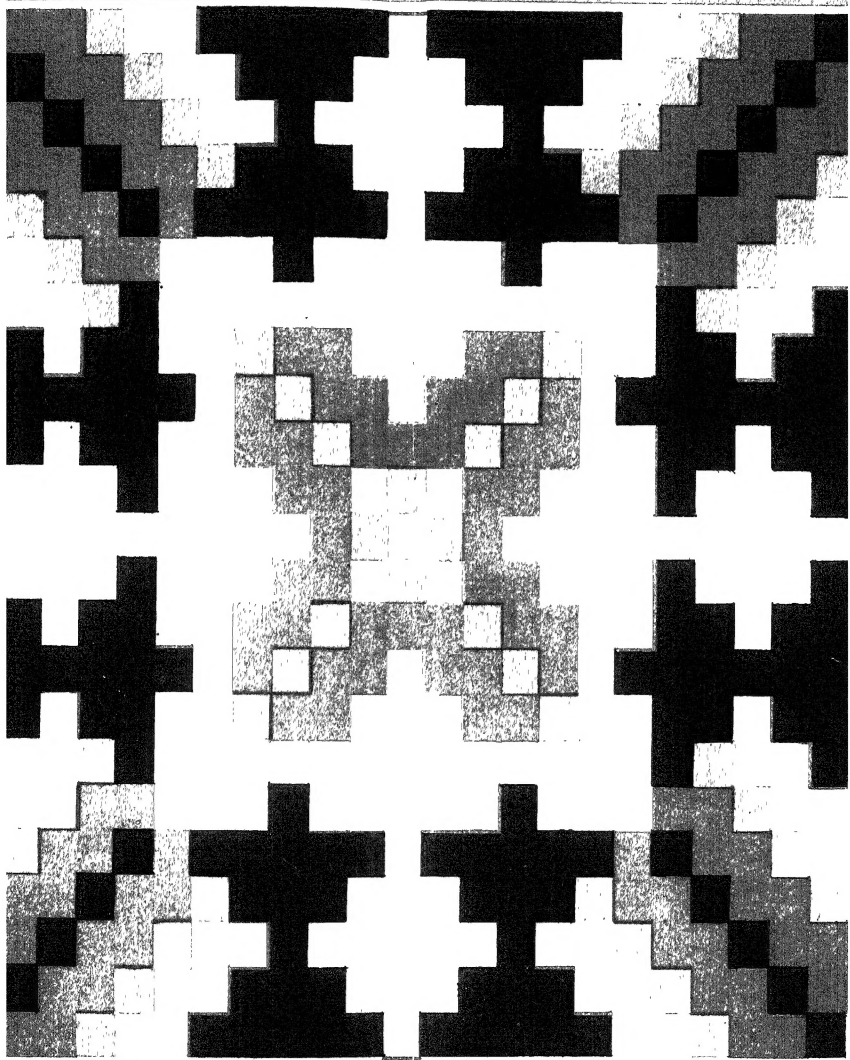
॥ एकलिंगतोभद्रम् ॥

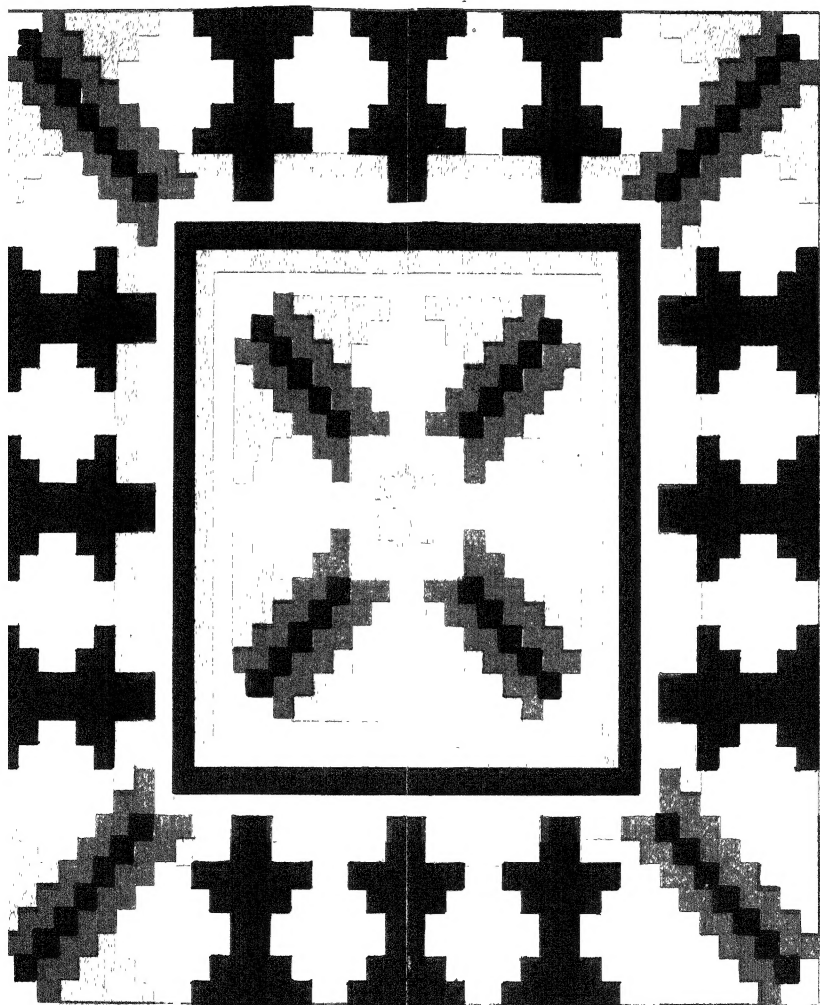
॥ चतुर्लिङ्गतोभद्रम् ॥

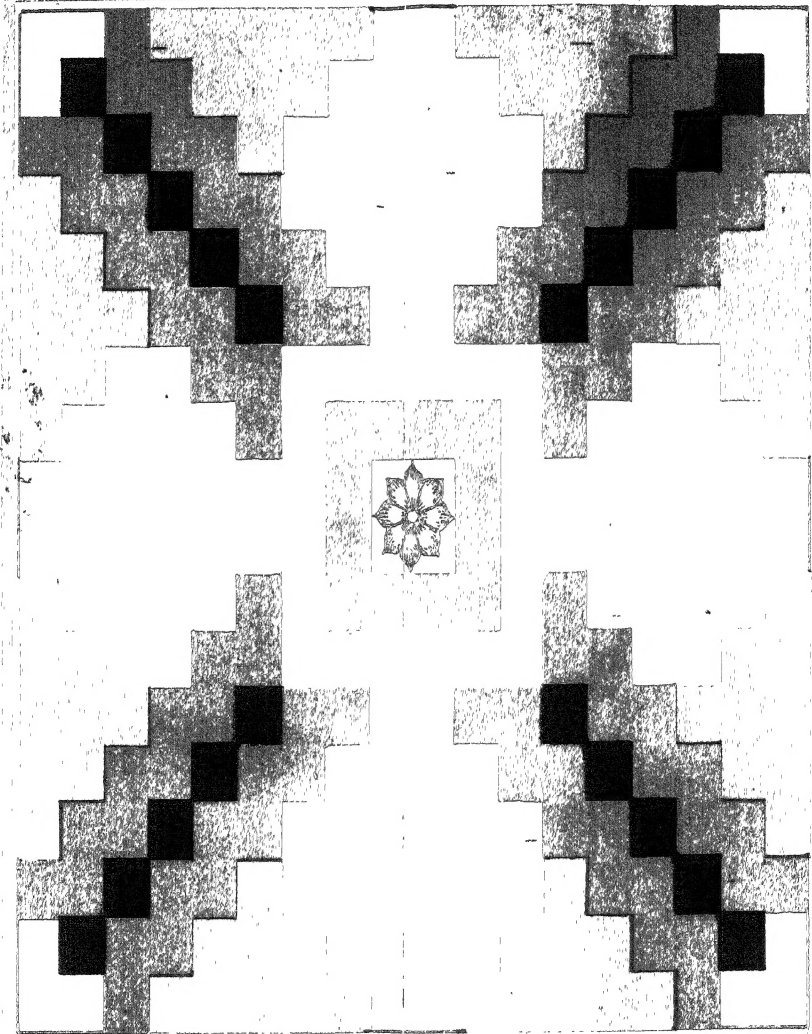
॥ अष्टलिंगतोमद्रम् ॥

॥ द्वादशलिंगतोभद्रं हरिहरमंडलं ॥

॥ सर्वतोमद्रम् ॥

16103

अथेदमीषत्यास्ताविकं प्रस्तूयते—

अतीन्द्रियसुनीश्वरप्रमुखमीडितं तापसैरेकनिगमागमाखिलाहस्यसवेदिनम् ।

विदेहजनकप्रसुप्रणतमूर्धवन्धाङ्गिकं नुमो धवलयाजुषाद्यगुप्त्याज्ञवल्क्यं मुनिम् ॥ १ ॥

महीपण्डले प्रायो विदितमेव सामान्यजानपदैरपि शुक्लयजुर्वेदीयमाध्यन्दिनवाजसनेयशाखायाः प्रवृत्ता ब्रह्मविद्याविन्मुनिजनसामन्त-चक्रवर्ती ब्रह्मिष्ठत्वमधोधवलीकृतसूयण्डल आचारव्यवहारादिसदाचारहस्यप्रदीपो योगीश्वरो याज्ञवल्क्यो महर्षिरासीदिति । तस्य पुण्यश्लोकस्य महात्मनो महर्षेः शिष्यपरम्परायां कालायनोऽपरनाम पारस्करइत्यभिधानः प्रसिद्धोऽलौकिकतयोबलो महामुनिश्चसूत । तेन वाजसनेयमाध्यन्दिनशाखिनां श्रौताग्नि-स्मार्तान्धिसाधनपद्धतिद्योतकानि सूत्राणि अष्टादशपरिशिष्टसूत्राणि चोपनिबद्धानि । तेषु स्मार्तान्धिसि-विषयकसूत्रं गृह्यसूत्रमित्यभिधीयते । पारस्करगृह्यसूत्रानुरोधेनैवदानीं वाजसनेयिनां गर्भाधानादिषोडशसंस्कारविधानानि प्रवर्तन्ते—
“जन्मना जायते शूद्रः संस्कारौर्द्विज उच्यते । वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैर्निषेकादिर्द्विजन्मनाम् । कार्यः शरीरसंस्कारः पावनः प्रेत्य चेह च ॥”
इत्यादिना गर्भाधानादिसंस्कारास्त्रैवर्णिकानां विशेषतो ब्राह्मणानां ब्रह्मचर्योभ्यासश्च बुद्धिबलैक्यार्थोऽसहितदीर्घायुष्टुष्टुमिद्धार्थं पुरुषार्थ-चतुष्टयसंपादनमूलकैहिकामुष्मिकश्रेयःसुखावाप्त्या मनुजजन्मनः सार्थक्यलाभार्थं संस्काराणामत्यन्तावश्यकत्वमुक्तम् ।

परमपुण्यतमभारतखण्डमण्डलेऽप्यर्हितविश्रान्तवायजनुषां न केवलसंस्कारसंस्करणेनैवालं किंत्वभ्युदयनिःश्रेयसापादकान्यन्यानिचाहरहन्-नुसवनमाखिलैराचरणीयानि नित्य-नैमित्तिक-काम्यादिभेदविभिन्नानि महानुभावमहर्षिर्निदिशति तत्तच्छास्त्रीयकर्मोपन्यासकान्येव । तानिच

श्रुतिस्मृतियमशास्त्रप्रमाणप्रमितान्येव तत्तदालोढनपूर्वकं यथावदनुष्ठितानि भवन्ति सर्वेषां श्रेयसे, न पुनरश्रद्धावक्तव्यकैः पुमिर्मयशाकथ-
चिदप्रमाणपारितोनाति न तिस्रोहितं सुधियाम् । तदर्थमेव च लोकोद्दिवाषीव्यसनैः परमकारुणिकैः श्रुत्यादिपारावारपारीणैर्नैकशो महा-
निबन्धा लववश्च सप्रमाणाः प्रणीता दृश्यन्ते विश्वस्मिस्तत्रतत्र । परं न ते सर्वैरपि सर्वे लभ्याः संप्राप्त्याश्चेति सत्त्वपि तेषु तदलभनिदान-
भूता आपत्तितावसुथैवतिकृत्वा केषांचित्कर्मकाण्डास्तिकवराणां नितरां कर्मस्वादराङ्कोद्गमोऽपि तत्रातिपादकप्रमाणभूतनिबन्धाऽलभ-
च्छ्रेयोजनकञ्चपि नानाविधेषु कर्मसूदासते क्लिरयन्ति च । माय्यन्दिनशाखिनस्तु सुतराम् । विष्वक्सुत्तरायामप्यस्यां शाखायां बहुत्र
विष्टमरणामपि तदर्थेनुमहाशयानामवश्यानुष्ठेयाऽखिलकर्मकाण्डनिविहकः सप्रमाणकः कृत्स्नविप्रसमघसंग्राह्यश्च कोऽपि निबन्धोऽद्यत्वे
नोपलभ्यते । अतस्तादृशो ग्रन्थः प्रणेत्यः प्रकाशनीयश्चेति चिरायाम्स्मदन्तःकरणेऽङ्कुरः समारोह बहुवारम् । परं नैःस्थेनाहर्दिवं दुष्पूर-
संसारयात्रातिवाहनव्याघ्रतिपावरवयादालस्याच्चान्तःकरणविरूढोऽपि हेतुः “उत्पद्यन्ते विलीयन्ते दरिद्राणां मनोरथाः” इति प्राचीननुभव-
सिद्धवाक्यानुगुणमन्तःकरण एवेतावन्तं कालं विलीन आसीत् । निर्दिष्टपत्न्यादिना यत्किमप्यपि नाकरवम् ।

बहुचांतु तादृशाखिलकर्मकाण्डनिविहकेषु सत्स्वयनेकशो विद्वज्जगतिषु प्रमाणग्रन्थेषु स्वल्पमूल्यलभ्येन लघुनैकैरेव ग्रन्थसंग्रहेण
प्रयोऽखिलयाज्ञिकसंग्रहस्य सर्वांशेन चारितार्थं भूयादिति कतिचनवत्सरेभ्यः पूर्वं विविधप्रमाणभूतग्रन्थेभ्यो विविधकुसुमाकरान्भूयिष्ठलहत-
सारसंग्रहमिव विविधाकेवलप्रयोगानपूर्ववास्त्रार्थीश्चोद्भूत-आह्निकाचार-संस्कार-मिश्रान्स्थेयिषीति चतुःप्रकरणविभागकल्पनेन तत्रतत्र
तांस्तान्विषयान्मुच्यवस्थया संयोज्य ऋग्वेदब्रह्मकर्मसमुच्चयसंज्ञोऽभिनवो ग्रन्थो निर्णयसंगाराख्यमुद्रणालयसंस्थापयामासिद्धि । सच सर्व-
विषयवृन्दारपत्रत्वेनाखिलसंग्राह्यत्वाद्भूयः पञ्चषोवारान्मुद्रितो मुद्र्यते चेतःपरमपि । हिरण्यकेशीयार्थमप्यन्त्यादृष्ट एवपूर्वो
ग्रन्थोऽङ्कितस्तेन चङ्कयिता तज्जन्यलभेन तत्तद्विप्रप्रदत्ताशीभिः परं मोदमुदिर आसीदत्सानं धन्यमन्यश्च ।

अथैतदुभयवर्गीयब्राह्मणनिकरैः सबहुमानमसीक्ष्य प्रशंसितं धरामण्डले सर्वत्र विद्युमरामिनवं निबन्धद्वयमालोच्याऽहमदनगरादि-
नानापुरवासिभिः शुक्लयजुर्माध्यन्दिनशाखीयैः सप्रश्रयानुनयं “यथा श्रीमाद्विस्तत्रभवद्भिः समुच्चयात्मकानिबन्धद्वयमुद्रणोपकृतं तथैव
माध्यन्दिनवाजसनेयार्थमपरो बहुलसंग्रहो ग्रन्थः सप्रमाणो मुद्रितश्चेत्तर्हि माध्यन्दिनमहीवृद्धारकोपरि बहुकृतं सादृशं चानेनोपकारक-
व्यापारेण भवतामपि महँल्लभो भवेदिति विज्ञापितेन मुम्बापुरस्थानिर्णयसगराङ्गनालयाधिपेन श्रीमता तुकाराम जावजीइत्यभिधानेन श्रेष्ठि-
ना, तदीयमुद्रणलयगतसंस्कृतनिबन्धशोधनावधिकृतेन विद्वद्वारेण पणशीकोरपोहवासुदेवशाखिणा च वक्त्रयात्यूवमस्मिन्स्वीयप्रारिप्सितकर्मणि
श्रेरितोऽहं कार्यबाहुल्यादवसराभावेऽपि स्वीयचिरन्तनदृच्छयस्य फलेग्राहिः समयोऽयमीशकृपयाऽजायासेन समापतित इति तदीयप्रार्थनां
सबहुमानमसीक्ष्य शनैः शनैस्तादृशानिबन्धगुम्भनोपकारकान्—कातीयश्रौतसूत्रम्, पारस्करगृह्यसूत्रम्, कर्कभाष्यम्, ऐणुकारिकाः, काशीदि-
क्षितभाष्यम्, बामुदेवीपद्धतिं, हरिहरभाष्यम्, गदाधरभाष्यम्, अनन्तदेव-देवयाज्ञिक-मिश्रभाष्यम्, रघुकव्यद्रुमं, निर्णयसिन्धुं, धर्मनौकां,
श्रीमद्देवीभागवतं, मन्त्रमहोदधिं, प्रवरमञ्जरीदिगोत्रप्रवरनिर्णयान्, उवट-महीधर-सायनाचार्यभाष्याणि, अन्येष्टिपद्धतिं, संन्यासपद्धतिं
चेत्याद्यनेकप्राचीननिबन्धानालोच्य विचार्य, तद्वहिर्भूतानपि नानाविधकर्मस्वावश्यकान्काश्चित्प्रयोगान् शास्त्रार्थैकैकृत्य शुक्लयजुर्वेद-
माध्यन्दिनशाखीयकर्मप्रदीपनामानं परिभाषा-संस्कार-स्वाहिकाचार-मिश्रा-न्येष्टीति पञ्चप्रकरणालोकं प्रत्यग्रममुं निबन्धमरीचम् ।

अत्र निबन्धे तत्तत्प्रकरणानुगुणा अलभ्याः शास्त्रार्थो महतायासेन संपाद्य यावदुद्धिबलं परिशोध्य परिष्कृत्य चात्र संयोजिताः सन्ति ।
तत्रतत्रोपस्थितबहुलशास्त्रार्थसमावेशनेन संकल्प्यादधिकपिचण्डिलेस्मिन्नन्येऽवश्यसंग्राह्या जनशान्त्यादिप्रयोगाः सुरप्रतिष्ठाङ्गोपज्ञविस्तारो
विविधसुरपूजापुरश्चरानुष्ठानाद्या बहवः प्रयोगा अवशिष्टा विद्यन्ते येऽस्मिन्प्रथमावर्तने विस्तारमियाऽलब्धवसरास्तेऽप्यस्य परिशिष्टरूपेण
प्रथगनुपदेभेवानयैव परिपाठ्या मुद्रिताः स्युरिति परं विश्वसिमो यत्संग्रहे ग्रयो याज्ञिकद्विजवर्गेष्वपि सता अनेके विषयाः प्रकाशनेन सुलभीकृताः स्युः ।

अभ्यर्थये चाखिलविदुषः सविनयं मामक्रीने नवीनेऽस्मिन् निबन्धनिबन्धनपरिकरसाहस्रे यथाकथंचित्प्रयोगादिनिवेशनपूर्वपरिभाषेन कचिद्व्यासे लब्धग्रन्थानामथशुद्धिवैपुल्यादस्मद्दोषान्मतिमाद्याच्चोर्वरितानि स्वलतानि चेतत्रभवतां विपश्चितां दृष्टिसरणिमापतेयु-
स्तर्हि निर्मत्सरानसूयं संशोध्य करुणाद्रिदशा मां प्रति निवेदीयानि । येनेशानुकम्पया पुनरस्याङ्कनावसरलमेऽङ्कुद्रिसूचकविद्वन्मामनिदेश-
पुरभरं संशोधितानि स्युरहमपि संशोधयेयेति ।

एतन्निबन्धवन्धिविषयेषु सुहृत्तया कृतसाहाय्यानां वेदशास्त्रभारावारपरीणानां नासिकक्षेत्रस्थ नारायणदेव धनपाठी तथा पुण्यपत्तनस्थ श्रीधरशास्त्री पाह्लोकर-प्रभृत्यनेकविदुषां महत उपकारानभूक्ष्णं स्मरामि । तन्मध्ये विशेषतो मुम्ब्यपुरस्थनिर्णयसागरतः प्रचार्यमाणसं-
स्कृतग्रन्थशोधनाधिकृतेन पणशीकरोपाह्वविद्वद्वरलक्ष्मणशर्मसूनुना वासुदेवशास्त्रिणा, तथाच श्रीमच्छिवगंगापीठाधीश्वरश्रीमच्छङ्कराचा-
र्यैर्दत्त “धर्मकार्यधुरंधर” पदवीसमलंकृतेन गोदातटनिकटवर्तिनासिकक्षेत्रस्थेन आंगलभौमभाषाकोविदत्वादभिकव्यवसायिनापि सनातन-
धर्मीयसद्विद्वोत्कर्षाभिमानिना शौचे इत्युपनामकेन आवाजीशर्मणः सूनुना गोविन्दभिक्षेन आंगलभौमभाषाकोविदत्वादभिकव्यवसायिनापि सनातन-
दिषु प्रत्यक्सं सोत्कण्ठं सुष्ठु साहाय्यं दत्त्वा भूमोपरि बहून्कृतं तदियत्तां वक्तुं नाहं समर्थोऽस्मि ।

गुणदोषौ बुधो गृह्णन्निन्दुक्ष्वेडविशेषः । शिरसा क्षाघते पूर्वं परं कण्ठे नियच्छति ॥ १ ॥

इति सुहोत्रेकदा विद्वद्व्यग्रार्थनां कृत्वा र्यत्किंचित्प्रस्तावः परिसमाप्यतेऽत्रेति श्रम् ।

विद्वद्वशंवदः वारो इत्युपनामक आवाजीशर्मणः सूनुः वैदिकतिलकपदम्भूषितः

अण्णाशास्त्री ।

शुक्रयजुःशाखीयकर्मकाण्डप्रदीपस्थविषयक्रमः ।

रङ्गरञ्जितमण्डलानि

- १—सर्वतोभद्रमण्डलम्
- २—द्वादशलङ्गतोभद्रं सर्वतो-
मण्डलगर्भं (हरिहरमण्डलम्)
- ३—अष्टलिङ्गतोभद्रम्
- ४—चतुर्लिङ्गतोभद्रम्
- ५—एकलिङ्गतोभद्रम्
- ६—वारुणमण्डलम्
- केवलमण्डलानि
- ७—ग्रहमण्डलम्
- ८—गृहवास्तुमण्डलम्
- ९—प्रतिष्ठावास्तुमण्डलम्

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
परिभाषाप्रकरणम् ॥ १ ॥	१	अहत्वासोलक्षणम्	२	मङ्गलतिलकलक्षणम् ...	३
मङ्गलमुपोद्घातश्च	...	धौतवासःप्रसारणप्रकारः	१	मङ्गलद्रव्याणि ...	३
परिभाषासर्वसाधारण	...	शणक्षौमाविकादिवस्त्रविचारः	१	उपवीतित्वबद्धशिखत्वविचारः	४
शुचित्वविचारः	...	आर्द्रवस्त्रधारणनिषेधः ...	१	क्षौमगोवालशणादिभेदाः	४
शक्तितारतम्यम्	...	कापायवस्त्रनिषेधः ...	१	यज्ञोपवीतकरणप्रकारः ...	४
कर्मणप्रतिनिधिविचारः	...	निषिद्धवस्त्राणि ..	१	यज्ञो. परिमाणान्तरम् ...	५
उपवासवताकर्तव्यानि	...	एकवस्त्रनिषेधः...	१	यज्ञो. कण्ठादुद्धारणतदपवादौ	५
स्नातसैवकर्मधिकारः	दक्षिणबाहूद्वारस्थलानि ...	१	यज्ञो. धारणसंख्या ...	५
मङ्गलस्नानप्रकारः	...	एकवस्त्रलक्षणम्	२	शिखाबन्धविचारः ...	६
सर्वप्रत्यर्थकथनम्	२ नीवीलक्षणम्	२	खन्वाटत्वेनकेशाभावे	६
अहत्वासोधारणम्	२ त्रिकच्छलक्षणम्	२	शिखाभिन्नकेशबन्धः ...	६
		२ कर्मसुवर्धवस्त्राणि	२	आसनविचारः...	६

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
ग्रौढपातुनिषेधः ...	६	रतिप्रमाणतादुर्भाषां ...	८	तिथ्यादूहनिर्णयः ...	११
आसनोपकरणवस्तूनि ...	६	गोर्कणप्रमाणताच ...	८	संकल्योहविचारः ...	११
भद्रासनप्रकारः ...	६	आचमनविचारः ...	८	प्रयोगाङ्गभूतश्लेषविशेषः	१२
पवित्रधारणप्रकारः ...	६	आचमनप्रयोगः ...	८	भाष्यानुगुणः संकल्पः...	१२
वृत्तग्रन्थमत्स्यविवरलक्षणम्	६	गौणचमनम् ...	८	दक्षिणहस्तादिनियमः ...	१२
ब्रह्मग्रन्थमत्स्यविवरलक्षणम्	७	प्राणायामविचारः ...	९	आसनस्थितिनियमः ...	१२
पवित्रदुर्माशिलासंख्या ...	७	प्राणायामेप्रणवोच्चारव्यवस्था	९	उदकोपसर्गस्थानानि ...	१२
पवित्रस्यागहेतवः ...	७	ऋषिच्छन्दोदेवतोहविचारः	९	उदकोपसर्गशैर्निमित्तान्तराणि	१३
ग्रन्थविमोकेनपवित्रत्यागः	७	आर्षिच्छन्दोदेवतनिर्वचनम्	९	अक्रियालक्षणम् ...	१३
स्वर्णपवित्रलक्षणम् ...	७	मन्त्राणांऋध्यादिव्यवस्था	१०	स्वशाखोपयोगवश्यकता	१३
अयातयामवस्तूनि ...	७	आर्षिदेवैकस्थिकत्वम् .	१०	प्रारब्धकर्ममध्यैऽन्यथात्वे	१३
दुर्भक्षणकालः... ..	७	तारायणनलादि ...	११	कर्मणोन्मथान्त्वेपुनरुद्गणकालः१३	१५
लाज्यादुर्माः ...	८	संकल्पविचारः ...	११	पारिभाषिकपदार्थसंग्रहः	१५
दुर्मलक्षणम् ...	८	अनेकदिनसाध्यैकर्मणि	११	मङ्गलद्रव्याणि ...	१५

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
द्रव्यमानम् ...	१५	समिद्धेग्रौहोमः...	१६	कर्माङ्गदेवतानामानि ...	१७	गर्माधानमुद्भूतः ...	२०
ताम्रस्योन्मानम् ...	१५	अग्निधमनसायनानि ...	१६	पात्राणां शुद्धिप्रकारः ...	१८	कचिच्चतुर्थेति रजस्वलशुद्धिः	२०
कार्ष्णपणप्रमाणम् ...	१५	ग्रहहोमसंख्या ..	१६	द्रव्याणां शुद्धिप्रकारः ..	१८	गर्माधानहोमाकरणे प्रायः	२०
कर्षा. लीलवतीमानेन ...	१५	यथोक्तद्रव्यालभेप्रतिनिधिः	१६	कर्मसु ब्राह्मणभोजनसंख्या	१८	रजस्वलशुद्धिविचारः ...	२०
धान्यमानम् ...	१५	अनादेशेग्राह्यद्रव्याणि ...	१६	संस्कारप्रकरणम् ॥ २ ॥	२०	रजस्वलयोः परस्परस्पर्शे	२१
पलादिप्रमाणम् ...	१५	द्रव्याणांप्रतिनिधयः ..	१६	संस्कारद्वैविध्यम् ...	१९	वर्णपरत्वेनस्पर्शे ...	२१
मन्त्रोद्धारः ...	१५	हस्तस्थतीर्थानि ...	१६	संस्कारफलानि ...	१९	चाण्डाल्यादिस्पर्शे ...	२१
मन्त्रोच्चारणक्रमः ...	१५	द्रव्यभेदेनाहुतिमानम् ...	१६	प्रथमतोऽनित्यमासादि ..	१९	रजस्वलान्नानम् ...	२१
उपशुलक्षणम् ...	१५	मृगीमुद्रालक्षणम् ...	१६	सर्वकर्मसुवर्ज्यगण्डांतादि	१९	रूपायां रजस्. स्नानप्रकारः	२१
मूलमन्त्रस्वरूपम् ...	१५	दक्षिणाद्रव्येयत्ता ..	१६	ऋतुमत्याशुधिरलक्षणम्	१९	रजसोऽज्ञाने भाण्डादिस्पर्शे	२१
समिधांबुक्षाः ...	१५	केनकिञ्चिदेयमितितारतम्यं	१७	प्रथमतोऽविशिष्टाचारः ...	२०	वाच्छिष्टकालेरजसि ...	२१
समिल्लक्षणम् ...	१५	वित्तशाब्धफलभावः ...	१७	द्वितीयादिपुत्रस्वलाधर्माः	२०	शान्तिकादौअग्निचक्रम्	२१
समिधुष्पादीनांस्वयमाह्रणं	१५	दक्षिणायौरौयनिषेधः ...	१७	अनृतौस्त्रीसंगनिषेधः ...	२०	आहुतिचक्रम् ...	२१
कण्डनादिप्रकारः ...	१६	स्वशाखानाम्नातेपशशाखीयग्राह्यं	१७	ऋतुकालविधिः...	२०	ग्रहमलस्यावश्यकता ...	२१

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
नारदोक्ताः शोदशनशान्तिः	२२	कर्तृविशेषोपापवादः	२८	शान्तिपाठमन्त्राः	३१
शान्तिप्रयोगानुक्रमः	२२	लब्धद्रव्यस्ववर्णपरत्वेन- विनियोगः	२८	गणपतिपूजनम्	३२
आभ्युदयिकश्राद्धदेवता- निर्णयः	२३	श्राद्धे प्रदेयधान्यपरिमाणम्	२८	पुण्याहवाचनम्	३५
आथर्वणानां विशेषः	२४	अशक्तैः पक्षान्तराणि	२८	अविप्रपूजनम्	३५
द्वितीयोद्वाहद्वैस्वस्याधिकारः	२४	अमश्राद्धेति कर्तव्यता	२८	मण्डपदेवतापूजनम्	३५
व्युत्क्रममृतेश्राद्धप्रकारः	२४	पिण्डदाने पक्षान्तरम्	२८	गौर्यादिमातृणां पूजनम्	४०
सृष्टिकौस्तुभीयथाभ्युदयि-	२५	आसेमन्त्रोद्वाहविचारः	२८	प्रणीतालक्षणम्	४२
परकीयकन्योद्वाहद्वौ नान्दी-	२५	हेमश्राद्धविचारः	२९	चमसलक्षणम्	४२
दत्तककन्योद्वाहे नान्दीश्रा०	२५	हेमश्राद्धस्यापवादः	२९	तृणैः परित्तरणम्	४२
अपिण्डकानां श्राद्धम्	२६	सांक्रान्तिकश्राद्धविचारः	२९	श्रोक्षणीपात्रलक्षणम्	४२
सपिण्डकश्राद्धप्रतिप्रसवः	२७	सांक्रान्तिकश्राद्धप्रयोगः	३०	आयस्यलोलक्षणम्	४२
तर्पणेतिलनिषेधः	२७	रजोदर्शनशान्तिसंवलितो		चरुस्थलिलक्षणम्	४२
आमश्राद्धम्	२७	गर्भोधानप्रयोगः	३१	सुवलयक्षणम्	४२
				सालक्षणम्	४२

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
आव्यक्षणां	५२	वसोर्धारा	५९	सुखप्रसवयन्त्रम्	६८
आव्यप्रतिनिधयः	५२	अभिषेकमन्त्राः	६१	सौख्यन्तीकर्म	६८
चरुलक्षणम्	५२	गर्भाधानम्	६३	जातकर्मनिर्णयः	६८
हविलक्षणम्	५२	अक्षरणेप्रायश्चित्तम्	६३	जातकर्मप्रयोगः	६९
सुवधारणप्रकारः	५२	गर्भधारणौषधम्	६४	बालस्यदृष्टिदोषपरिहारः	७१
पूर्णपात्रलक्षणम्	५२	पुंसवन्तम्	६४	बालरोदनपरिहारयन्त्रम्	७२
शूर्पप्रमाणम्	५२	गर्भिणीधर्मोः	६५	षष्ठीपूजनम्	७२
वरलक्षणम्	५२	गर्भिणीपतिधर्माः	६५	नामकरणम्	७४
अग्न्याधानम्	५२	गर्भवृद्धुपायः	६६	चतुर्णान्नांविचारः	७५
कुम्भकण्डिकाप्रयोगः	५३	गर्भरक्षणोपायः	६६	नामकरणप्रयोगः	७५
प्रधानहोमः	५५	गर्भस्रावहरोपायः	६६	पालकरोहणम्	७६
होमोत्तराङ्गानि	५५	सीमन्तोन्नयनम्	६७	दुग्धप्राशनम्	७६
बलिदानम्	५६	अकृतसीमन्तायाः प्रसवे	६८	ताम्बूलभक्षणम्	७७
पूर्णाहुतिः	५८	शीघ्रप्रसवोपायः	६८	कर्णवेधः	७७

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	पत्रम्
अनुपनिषदाः	...	मौञ्जीलक्षणम् ...	८८	ब्रह्मचारिधर्माः ...	९९	मातुलकन्यावरणविचारः ... १०५
उपनयनम्	...	मेखलबन्धनप्रकारः ...	८८	ब्रह्मचारिधर्मलोपेप्रायः ...	९९	सापिण्ड्येमतान्तराणि ... १०५
गौणकालः	...	दण्डलक्षणम् ...	८९	वेदारम्भनिर्णयः ...	१००	कन्याविषयेसापिण्ड्यं ... १०६
जन्ममासादिविचारः	...	समिदाधाननिर्णयः ...	८९	वेदारम्भप्रयोगः ...	१००	सापत्नमातुलकेसापिण्ड्यं ... १०६
गुरुबलम्	...	यज्ञोपवीतम् ...	८९	केलान्तः ...	१०१	विरुद्धसंवन्धः ... १०६
गलग्रहा दिनविभागाश्च	...	सवित्र्युपदेशः ...	८९	समावर्तनम् ...	१०१	दत्तकसापिण्ड्यम् ... १०६
अनध्यायाःप्रदोषश्च	...	अभिवादनप्रकारः ...	९०	प्रयोगः ...	१०२	अनुकल्पसापिण्ड्यम् ... १०६
सोपपदास्तिययः	...	अतीतसंस्कारप्रायश्चित्तं	९१	अथविवाहः ...	१०४	सापिण्ड्यसंकोचलीकारे-
शास्त्राधिपाः	...	प्रायश्चित्तप्रयोगः ...	९१	अनाश्रमप्रायश्चित्तम्	१०४	पिपिशेषविचारः ... १०६
मेघार्जने	...	उपनयनप्रयोगः	९२	विवाहवसरः ...	१०४	वरवध्वोमेलककोष्टकम् ... १०७
उपनेतारः	...	उपनयनशीर्षिन्नाः	९६	कुलपरीक्षा ...	१०४	तृतीयाकन्यापरिणयनवि-
बटोर्वेदिका	...	षण्ढमूकाद्युपनयनविशेषः	९७	वरदोषाःकन्यादोषाश्च	१०४	चारःहोसिद्धयमकृतः ... १०७
बटोःपरिधानवस्त्राणि	...	पुनरुपनयननिमित्तानि ...	९८	सापिण्ड्यलक्षणम्	१०५	दीक्षितकृतःसापिण्ड्यनि० ... १०९
कुष्ठाजिनलक्षणम्	...	पुनरुपनयनम् ...	९८	बन्धुवचकथनम्	१०५	पुनःसापत्नमातुलकेसापि० ... १०९

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
धर्माब्धौ		कन्याविवाहकालः ...	११८	प्रतिकूलम् ...	१२४	कन्यागृहेभोजननिषेधः	१२६
दत्तकसपिण्ड्यं धर्मनैकायां	११०	गुर्वर्कबलम् ...	११८	राष्ट्रभङ्गादौ ...	१२४	कुम्भविवाहः ...	१२६
विरुद्धसंबन्धो धर्माब्धौ...	११०	सिंहस्थगुरुशुक्रास्तादिवि.	११८	समानसंस्कारनिर्णयः ...	१२४	विवाहनक्षत्राणि	१२६
यत्रीयसीमित्यव्याख्या	११०	कन्यादातारः ...	११८	मण्डनमुण्डनविचारः ...	१२५	अनिष्टनक्षत्रादौदानानि ...	१२६
आपदेवृद्धतोगोत्रप्रवरनिर्णयः	११०	विवाहमासादिविचारः ...	११९	संकटेऽसतिर्निर्णयः ...	१२५	विवाहमण्डपः ...	१२६
मातृगोत्रविचारः ...	११३	सौरचान्द्रमिश्रमासविचारः	११९	गुरुलघुमङ्गलनिर्णयः ...	१२५	विवाहवेदी ...	१२६
गोत्रप्रवरयोरुच्चारणेक्रमः	११३	चान्द्रेष्वपिग्रहाप्राहृत्यं ...	११९	विवाहमध्यश्राद्धदर्शदिपाते	१२५	वाग्दानोत्तरंवरमरणे ...	१२७
समानगोत्रत्वंसमानप्रवरत्वं	११४	मिश्रमासानांप्राह्याप्राहृत्यं	१२०	सपिण्डनमासिकादिनिर्णयः	१२५	विवाहनिश्चयोत्तरंवरस्य-	
गोत्राणांप्रवरणांचसंबन्धः	११४	अप्राह्यामिश्रमासाः ...	१२१	प्रत्युद्वाहादिनिर्णयः ...	१२५	देशान्तरगमने ...	१२७
त्रियमाणानुवृत्ति-सत्तानु-		विहितप्रतिषिद्धानांविचारः	१२२	विवाहेकन्यारजोदर्शने ...	१२५	शुल्कदानेन ...	१२७
वृत्तिलक्षणम् ...	११४	वर्णपरत्वेनव्यवस्था ...	१२२	कन्यारजोदोषेप्रायश्चित्तं	१२५	एकदानेकवरप्राप्तौकर्तव्यं	१२७
स्वगोत्रप्रवरज्ञानेनिर्णयः	११४	वेधादिदशदोषाः ...	१२३	विवाहभेदाः ...	१२५	परिवेत्तादौविचारः ...	१२७
मातृगोत्रनिर्णयः ...	११४	घातचन्द्रविचारः ...	१२३	विवाह्यज्ञादावाशौचप्राप्तौ	१२६	विनायकशान्तिप्रयोगः ...	१२७
मातृगोत्रविचारः ...	११६	आकालिकविवृत्यतादि	१२३	धर्मार्थविवाहकरणे ...	१२६	श्रीशान्तिविधिः ...	१२८

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
बृहस्पतिशान्तिप्रयोगः ...	१२८	राष्ट्रयुद्धोपः ...	१४०	अन्द्रपर्यन्तनिषेधाः ...	१४८	अर्कविवाहः ...	१५१
सृदाहरणम् ...	१३१	जयाहोमः ...	१४०	कन्यागृहभोजननिषेधः ...	१४८	आहिकाचारप्रकरणम् ॥३॥	१५४
वादादानविधिः ...	१३१	अभ्यासानहोमः ...	१४१	वरसमृतमार्यत्वपरिहारः ...	१४८	प्रातःस्नानम् ...	१५४
विवाहपूर्वदिनकृत्यम्	१३२	लाजहोमः ...	१४१	पुनर्विवाहः ...	१४९	प्रातःस्नानम् ...	१५४
विवाहदिनकृत्यम्	१३२	ऐरिणीपूजनम् ...	१४४	ज्येष्ठायाएवाधिकारोऽनेक-	१४९	ब्रह्मादिस्तुतिः ...	१५५
गौरीहरपूजनम् ...	१३२	वधूवेशः ...	१४५	भार्यस्य ...	१४९	पुण्यश्लोकस्मरणम् ...	१५५
सीमान्तपूजनम्	१३२	वध्वासध्येमार्गपर्यभङ्गे	१४५	सप्तोद्धृतिर्यविवाहनिर्णयः	१४९	वैदिकप्रातःस्मरणम् ...	१५६
मधुपर्कः ...	१३३	प्रथमाब्देवधूनिवासः ...	१४६	अधिषेदनीयता ...	१५०	प्रातर्दर्शनियाः ...	१५६
वेद्यावरस्यदारपरिश्रहसं.	१३४	चतुर्थीकर्म ...	१४६	अधिषेदेनकालप्रतीक्षा	१५०	प्रातःस्नानदर्शनम् ...	१५६
विवाहप्रयोगः ...	१३५	देवकोत्यापनम् ...	१४७	समार्यस्यान्याविवाहेविशेषः	१५०	भूमिप्रार्थना ...	१५६
कन्यादानम् ...	१३६	द्विरागमनम् ...	१४७	द्वितीयपरिणयनकालः ...	१५०	मूत्रपुरीषोत्सर्गविधिः ...	१५६
कङ्कणगणपतिपूजनम् ..	१३८	विवाहेभार्ययासहभोजनं	१४८	कुम्भविवाहात्स्वर्गविवाहे-	१५०	दन्तधावनम् ...	१५६
विवाहेऽग्र्यन्वाधानम्	१३९	देवकोत्यापनपर्यन्तनिषिद्ध-	१४८	पुनर्भूदोषेन ...	१५०	आचमनमन्त्रम् ...	१५७
विवाहहोमः ...	१३९	कर्मणि ...	१४८	विष्णुमूर्तिदानवैधव्यहरम्	१५१	श्रुत्याचमनम् ...	१५७

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
पुराणाचमनम् ...	१५८	संध्यतिकर्मनाम	१६१	प्राणायामः ...	१६३	प्रातःसंध्यप्रयोगः ...	१६५
प्रातःस्नानविधिः ...	१५८	शौचाचाराः ...	१६१	पुण्डरीकाक्षस्मरणम्	१६३	सूत्रोक्तासंध्या ...	१६७
पुराणस्नानविधिः ...	१५९	गायत्रीजपस्यप्राधान्यं	१६१	संकल्पः प्रथमपद्धत्यनुसारी	१६३	सूत्रोक्तात्रिकालसंध्या ...	१६८
स्नानानुक्त्याः ...	१५९	गायत्रीवर्णविशेषः	१६१	मन्त्राचमनम् ...	१६३	आशौचेसंध्याविचारः ...	१६९
आग्नेयादिस्नानप्रकाराः ...	१५९	गायत्रीरूपाणि ...	१६१	मार्जनम् ...	१६३	संध्यतिकर्मप्रायश्चित्तं ...	१६९
स्नानफलम् ...	१५९	अभेदेनागव्युपासना...	१६१	अघमर्षणम् ...	१६३	संध्योपासनलोपेष्टाः ...	१६९
भस्मधारणम् ...	१६०	संध्याकालः ...	१६२	अर्घ्यत्रयप्रदानम्	१६४	यज्ञोपवीतधारणेविशेषः	१६९
रुद्राक्षधारणम् ...	१६०	संध्यादेशः ...	१६२	प्रदक्षिणीकरणम्	१६४	यज्ञोपवीतनिर्माणधारणविधी	१६९
रुद्राक्षधारणसंख्या	१६०	संध्यापद्धतिः ...	१६२	सूर्योपस्थानम् ...	१६४	यज्ञोपवीतज्ञद्वयार्थः ...	१७०
रुद्राक्षमिमन्त्रणम्	१६०	आसनोपवेशनम्	१६२	गायत्रीजपः ...	१६४	यज्ञोपवीतधारणविधिः ...	१७०
त्रिकालसंध्यापद्धति- विवरणम् ...	१६१	त्रिपुण्ड्रक्षणम् ...	१६२	गायत्रीजपान्तेप्रदक्षिणा	१६५	सूर्यस्य द्वादशनमस्काराः	१७१
संध्यायाः क्रमज्ञिता	१६१	आचमनसंख्येकुशोपग्रहः-	१६२	दिशोदेवतानमस्कारः ...	१६५	तृचाकल्पनमस्कारविधिः	१७१
संध्याज्ञद्वयार्थः ...	१६१	दक्षिणपवित्रधा. ...	१६२	गायत्रीविसर्जनम्	१६५	हंसकल्पः पाङ्कः ...	१७२
				अभिवादनम् ...	१६५	तुलसीपूजा ...	१७२

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
देवपूजानिर्णयः...	१७६	धृषादिविचारः...	१७९	ज्ञानसूत्रम्	१८७
पञ्चायतनस्थापनचक्रं	१७६	दीपः ...	१७९	नियस्नानम्	१८८
पुष्पादिविचारः	१७७	नैवेद्यः	१७९	मन्थहोमसंस्था	१९१
पुष्पावाहकंनमस्कृत्यत्...	१७७	फलसमर्पणम्	१७९	सूर्योपस्थानम्	१९१
पुष्पादीनांयुषितकालः	१७७	प्रदक्षिणाशिवसूत्री	१७९	ब्रह्मयज्ञःकातीयानुसारी	१९३
विहितनिषिद्धपुष्पाणि	१७७	नमस्कारः	१७९	तर्पणप्रयोगःकातीयः	१९४
शिवेनिषिद्धानि	१७७	निर्मात्यमहिमा	१७९	पञ्चमहायज्ञाः...	१९७
विष्णोनिषिद्धानि	१७७	पूजायतनानि	१७९	बलिहरणम्	१९८
सूर्यस्वविहितपुष्पाणि	१७८	शिवायतनम्	१७९	भोजनविचारः...	१९९
अथपत्राणि	१७८	शालग्रामलक्षणाणि	१७९	भोजनेनिङ्कनिर्णयः	१९९
शिवश्रियपुष्पाणि	१७८	विष्णोर्गन्धपुष्पादि	१८०	भोजनेनैवर्त्यसन्तानि	१९९
विष्णुश्रियपुष्पाणि	१७८	पूजेतिर्कर्तव्यता	१८०	भोजनार्हपात्राणि	१९९
तुलसीपत्रारोपणसम्भ्रः	१७८	शिवपूजाप्रकारः	१८१	मण्डलप्रमाणम्...	१९९
दुर्गाद्याःश्रियपुष्पाणि	१७८	देवपूजाप्रयोगः	१८२	अन्नपरिवेषणम्...	१९९

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
पञ्चाङ्गसूदन्यासाः	२०४	सूर्यार्थवर्षीर्षम्	२२९	अन्यसफिडकाः	२५३	सर्वथाब्राह्मणालाभे	२६०
भूशुद्धिः	२०४	देव्यर्थवर्षीर्षम्	२३०	हेमाद्रिप्रयोगः	२५४	मातृश्राद्धेसुवासिन्यः	२६०
भूशुद्धिः	२०५	पुष्पाञ्जलिभन्नाः	२३१	श्राद्धपरिभाषा	२५७	श्राद्धेजमानसब्राह्मण-	
प्राणप्रतिष्ठा	२०६	शान्तिपाठः	२३२	श्राद्धेपितरः	२५७	नान्वनियमाः	२६०
मातृकान्यासाः	२०६	अथैनाग्या	२३६	विधेइवव्यवस्था	२५८	दैवपूर्वःपदार्थोपक्रमः	२६०
पञ्चाङ्गमहसूदन्यासाः	२०७	आशीर्भन्नाः	२३८	ब्राह्मणनिमन्त्रणकालः	२५८	पित्र्येअपसव्यादिधर्माः	२६०
खट्वपूजनम्	२१२	उत्सर्जनोपाकर्मनि.	२४०	विहिताब्राह्मणाः	२५८	दैवेपित्र्येचर्माःकीटशाः	२६१
अभिषेकौदरैकादशिन्यादिप्रकाराः	२१३	उत्सर्गसन्तिर्णयः	२४०	ब्राह्मणानुक्रमः	२५८	प्रभ्रततिप्रभ्रविचारः	२६१
खट्वाष्ट्यायी	२१५	उत्सर्गोपाकर्मपद्धतिः	२४२	वर्ज्याविप्राः	२५८	संवन्धाद्युच्चारणक्रमः	२६१
श्रीसूक्तम्	२१८	वृद्धानुसारीणीपद्धतिः	२४५	श्राद्धनिमन्त्रणस्य ग्राह्याग्रह-	२५९	गोत्रोच्चारविचारः	२६१
नारायणार्थवर्षीर्षम्	२१९	समादीपविधिः	२४६	विचारः	२५९	गोत्रस्यापरिज्ञाने	२६१
शिवार्थवर्षीर्षम्	२२६	उत्सर्जनप्रयोगः	२४६	श्राद्धेब्राह्मणसंख्या	२५९	नामाच्चारणेविशेषः	२६१
गणपत्यर्थवर्षीर्षम्	२२८	ब्राह्मणप्रपाठकाः	२५२	ब्राह्मणनिमन्त्रणम्	२५९	नाम्नामज्ञाने	२६१
		मन्त्रशतकम्	२५२	अशकवेकब्राह्मणः	२६०	वस्त्रोदिरूपेऽचारः	२६१

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
विभक्तिविचारः ...	२६१	साग्निकनिराशिकृष्वैध्वदेव-	...	भार्यारजोदोषे ...	२८६	सर्वतोभद्रमण्डलदेवता-	...
मन्यपसव्यविचारः ...	२६२	निर्णयः ...	२६५	मलसारासृतश्राद्धम्	२८६	स्थापनम् ...	२९१
नीवीवन्धविचारः ...	२६२	श्राद्धप्रयोगः ...	२६६	मृततिथ्यान्ने ...	२८६	लिङ्गतोभद्रदेवताः ...	२९५
अन्नौकरणविचारः ...	२६२	पार्वणश्राद्धप्रयोगः ...	२७८	दिनद्वयेतिथिसत्त्वे	२८७	लिङ्गतोभद्रदेवतास्थापनं	२९५
श्राद्धेपदार्थानुसमयकाण्डा-	...	चटश्राद्धम् ...	२८२	एकादश्याश्राद्धनिर्णयः ...	२८७	पौराणमण्डलदेवताः ...	२९८
नुसमयविचारः ...	२६३	पिण्डदानमात्रप्रयोगः	२८२	ग्रहणेश्राद्धनिर्णयः	२८७	शुक्लैकादशीव्रतोद्यापनं ..	३००
प्रकृतितिविकृत्योरक्तब्रा-	...	आमश्राद्धप्रयोगः	२८३	विधवाकर्तृकश्राद्धे	२८७	कृष्णैकादशयुद्यापनं ...	३०२
नुष्ठानविचारः ...	२६३	हिरण्यश्राद्धम् ...	२८४	भरणीश्राद्धम् ...	२८७	हस्तालिकाव्रतम् ...	३०३
श्राद्धेभिरशब्दस्योद्दविचारः	२६४	ब्रह्मार्पणविधिः ..	२८४	दौहित्रश्राद्धम् ...	२८७	परशुरामजयन्तीव्रतम् ...	३०४
श्राद्धहेनियकर्मव्यवस्था	२६४	घृतश्राद्धविधिः...	२८५	पणवतिश्राद्धनिर्णयः ...	२८७	संकष्टचतुर्थीव्रतम् ...	३०४
श्राद्धेपिण्डप्राधान्यम् ...	२६४	तीर्थश्राद्धविधिः	२८५	श्राद्धमर्पतेनिर्णयः	२८९	शुक्लचतुर्थीविनायकव्रतम्	३०५
श्राद्धेप्रधानाङ्गयोर्विसरणे	२६५	दधिश्राद्धविधिः	२८६	अथ मिश्रश्रकरणम् ॥ ४ ॥	...	ऋषिपञ्चमीव्रतम् ...	३०५
पिण्डमात्रेणश्राद्धम् ...	२६५	उपयुक्तश्राद्धनिर्णयः	२८६	सर्वतोभद्रकारिकाः	२९१	उषाङ्गल्लिताव्रतम् ...	३०६
पिण्डद्रव्याणि ...	२६५	आशौचेश्राद्धयातौ	२८६	द्वादशल्लिङ्गतोभद्रम्	२९१	मुक्ताभरणसप्तमीव्रतम् ...	३०६

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
जन्माष्टमीव्रतम्	३०६	आशादिलव्रतम्	३१५	कूष्माण्डीव्रतम्...	३१९	अश्वत्थोपनयनम्	३३१
रामनवमीव्रतम्	३०८	सोमवारव्रतम्	३१५	कूष्माण्डाष्टकफलदानम्...	३२०	चलाचलदेवप्रतिष्ठा	३३२
रामनामलेखनव्रतम्	३०८	नक्तव्रतोद्यापनम्	३१६	दशहराव्रतविधिः	३२०	कलशारोपणविधिः	३३८
अदुःखनवमीव्रतम्	३०९	शिवाम्बुव्रतम्...	३१६	दशहरास्तोत्रम्...	३२१	समाधुत्सर्गः	३३८
गोपचव्रतम्	३०९	मङ्गलगौरीव्रतम्	३१६	मलमासव्रतम्	३२१	शूप्रतिष्ठा	३४०
श्रवणद्वादशीव्रतम्	३१०	भौमवारव्रतम्	३१६	कोकिलव्रतम्	३२२	वास्तुशान्तिः	३४४
प्रदोषव्रतम्	३११	शैत्यव्रतम्	३१७	अर्धोदयव्रतम्	३२२	गृहप्रवेशः	३५०
अनन्तचतुर्दशीव्रतम्	३११	शिवलक्ष्मपूजाव्रतम्	३१७	समुद्रस्नानविधिः	३२३	गृहशुद्धिः	३५०
शिवरात्रिव्रतम्...	३१२	विष्णुलक्ष्मपूजाव्रतम्	३१७	पार्थिवलिङ्गोद्यापनम्	३२३	बौधायनोक्तगृहशान्तिः	३५१
वटसावित्रीव्रतम्	३१३	लक्ष्मप्रदक्षिणव्रतम्	३१८	व्रतोद्यापनानुष्ठानविधिः...	३२३	पौराणवास्तुमण्डलदेवताः	३५६
कोजगरव्रतम्	३१४	लक्ष्मवर्तिव्रतम्	३१८	व्रतभङ्गसंपूर्णताविधिः	३२४	वापीकूपोत्सर्गविधिः	३५८
सोमवतीव्रतम्	३१४	रुद्रलक्ष्मवर्तिव्रतम्	३१८	प्रबोधोत्सवतुलसीविवाहौ	३२४	वारुणमण्डलदेवताः	३६४
पिठोरीव्रतम्	३१४	कदलीव्रतोद्यापनम्	३१९	तुलसीविवाहः (महान्)	३२५	वारुणमण्डलप्रकारः	३६८
सूर्यव्रतम्	३१५	कर्कटीव्रतम्	३१९	मङ्गलव्रतपूजाविधिः	३२७	एकवल्गुस्नानप्रयोगः	३७०

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	वचयः	पत्रम्
वृषोत्सर्गप्रयोगः	३७२	कार्पासदानम्	...	३९०	आत्मार्थमभ्याधानम्	...	३९८
त्रिपिण्डश्राद्धम्	३८१	लवणदानम्	...	३९०	मृताधानम्	...	३९९
अथान्येष्टिप्रकरणम् ॥ ५ ॥		सप्तयान्यदानानि	...	३९१	अपस्तम्बकृतनिर्णयः	...	३९९
सर्वप्रायश्चित्तप्रयोगः	३८५	आतुरावस्थायां कर्तव्यम्	...	३९१	अग्नौ समाख्ये कर्तव्यः	...	३९९
प्रत्याग्रायाः	३८५	उक्कान्तिवेनुदानम्	...	३९१	अग्निपुशन्तेष्वर्थायोनौशे	...	३९९
निष्कलक्षणम्	३८५	आहिताग्नौ ध्वेदहिकम्	...	३९१	छन्दोगानां स्त्रीभरणे विधिः	...	३९९
प्राजापत्यलक्षणम्	३८६	चतुर्मास्यसमापने विशेषः	...	३९२	अव्यवस्थिताया विशेषः	...	३९९
पञ्चाव्यविधिः	३८७	पदार्थक्रमः	...	३९२	अस्थिसंचयनम्	...	४००
गोदानप्रयोगः	३८८	सकलैकक्रियसाधनायां	...	३९२	कर्वाभस्थिप्रक्षेपः	...	४००
वैतरणीदानम्	३८९	पशुसोमयागान्वारब्धे	...	३९३	देशान्ते मृतौ निर्णयः	...	४००
दशदानानि	३८९	मृतिकालीनो विधिः	...	३९३	मृताग्निहोत्रिणाः कर्तव्यता	...	४०१
तिलयात्रदानम्	३९०	यज्ञियपात्रप्रतिपत्तिः	...	३९६	ब्राह्मणस्याहिताग्निविशेषः	...	४०१
आव्यपात्रदानम्	३९०	पुत्रादीनां निमयाः	...	३९८	प्रमादमृतौ प्रायश्चित्तम्	...	४०१
लोहदानम्	३९०	दाहश्रिर्निर्णयः	...	३९८	अस्त्रामलभे कर्तव्यम्	...	४०१

पुण्यश्राद्धहोत्तरशरीरलाभे

पालशविधौ पाण्डुविभागः

पालशविधिप्रयोगः

सप्तमृताधानम्

निराश्रितभरणविधिः

सहयमनविधिः

सूक्तिकमरणे विशेषः

रजस्वलाभरणे

संक्रदेज्ज्वर्यासूतिकायोर्वि.

प्रमादेन मृतानां निर्णयः

गर्भिणीमृतौ विधिः

ब्रह्मचारिभरणविधिः

ब्रह्मचारिणोऽर्कविवाहः

कुम्भभरणविधिः

विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्	विषयः	पत्रम्
महारोगिणीविशेषः	... ४११	अञ्जलिदाननिर्णयः	... ४१४	सपिण्डीप्रयोगोद्देवताक्रमः	४२४	पर्यङ्कशौचम्	... ४३८
पञ्चक्रमरणेविधिः	... ४११	नित्यकर्मप्रयोगः	... ४१५	पाथेयश्राद्धनिर्णयः	... ४२४	योगपट्टः	... ४३८
तलयोगः	... ४११	अस्थिसंचयनम्	... ४१५	महैकोद्दिष्टप्रयोगः	... ४२५	ब्रह्मन्वाधानम्	... ४३८
पञ्चक्रमरणशान्तिः	... ४११	तीर्थस्थिक्षेपफलं (टी.)	... ४१७	घोडशमासिकानि	... ४२६	मृतयतिसंस्कारः	... ४३९
त्रिपादमृत्तिशान्तिः	... ४१२	तीर्थस्थिक्षेपविधिः	... ४१७	प्रयोगः	... ४२६	एकादशेपर्वणश्राद्धम्	... ४४०
मृतस्यप्रथमदिनकृत्यं	... ४१३	द्वितीयादिनवदिनविधिः	... ४१८	सपिण्डन्यप्रयोगः	... ४२७	द्वादशेनारायणबलिः	... ४४०
क्षौरनिर्णयः	... ४१३	दशमादिनकृत्यम्	... ४१९	पाथेयश्राद्धम्	... ४३१	यतिधर्माः	... ४४१
भर्तृमरणेपत्न्यावपनं	... ४१३	एकादशाहेकतव्यम्	... ४२०	त्रयोदशेमृत्यूपशमनशान्तिः	४३१	यतिभोजनप्रकारः	... ४४१
नव (विषम) श्राद्धनिर्णयः	४१३	द्युपोत्सर्गविधिः	... ४२१	मासिकनिवृत्तिः	... ४३२	यतेराराधनविधिः	... ४४२
शवैवाशौचान्तरशान्तिः	... ४१४	एकादशाहेश्राद्धानि	... ४२३	आतुरसंन्यासविधिः	... ४३२	आशौचगङ्गाधारी	... ४४४
अवयवपिण्डविचारः	... ४१४	महैकोद्दिष्ट्यविश्लेषणः	... ४२४	तत्प्रयोगः	... ४३२	जननाशौचम्	... ४४४
क्रियकत्रादिविपर्यये	... ४१४	सपिण्ड्यधिकारार्थमासिका.	४२४	संन्यासग्रहणविधिः	... ४३४	मृताशौचम्	... ४४४
पत्न्यारजोदर्शनेआशौचे	... ४१४	उदकुम्भदानम्	... ४२४	सावित्रीप्रवेशः	... ४३६	ग्रन्थोपसंहारः	... ४४८
दशाहमव्येदर्शपाते	... ४१४	सपिण्डीकरणनिर्णयः	... ४२४	विरजाहोमः	... ४३६		

॥ इति शुक्लयजुःशास्त्रीयकर्मकाण्डप्रदीपस्थविषयक्रमः ॥

शुक्लयजुर्वेदकर्मप्रदीपगतमन्त्रकोशः ।

मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्
अक्षन्नमिदन्त	... १८६	अग्निभूतानामधि	... १४१	अत्रयथानुसयास्यात्	... ३०५	अदित्यैराह्नासि...	... ५०
अम्रआयाहिर्वीतये	... १०१	अग्निभूयोदिवः...	...	अथपुरुषोहवैनारायणः	... २२५	अदृश्रमस्यकेतवो	... १९६
अम्रआयाहिर्वीतये	... १९४	अग्नेनयसुपथा	...	अथप्रातरहुते	... ५९	अद्वाःसंभृतःपृथिव्यै	... ६४
अम्रआयंषिपवस	... १९०	अग्नेपवस्यत्पा...	...	अथयदन्यददति	... ३३२	अन्नत्प्राव्याना	... १४१
अम्रयेसमिधमा	...	१४	अग्नेपावकरोचिषा	...	४६	अन्नात्परिहृतो	... ४८
अग्निदूतपुरोदये	...	४९	अग्नेप्रायश्चित्तं	...	१४६	अन्नाद्यायव्यूहं	... १०३
अग्निभ्योयथसर्पेभ्यो	...	३४५	अग्नेसुश्रवःसुश्र...	...	९४	अपहताअसुरारक्षां	... २७२
अग्निमीळेपुरोहितं	...	१०१	अगोरचक्षुरपति	...	१३८	अपाघमपक्किस्विषं	... २४६
अग्निरस्मिजन्माना	...	२०१	अगोरेभ्योवोरेभ्यो	...	२२४	अपामिदंन्ययनं	... ४६
अग्निरायुभान्...	...	६९	अचिरादायुषस्तस्य	...	७८	अपाश्रसमुद्रयसं	... १९०
अग्निरैतुश्रमो...	...	१४१	अतिपितावताभूः	...	७६	अपोदेवामधुमती	... १९०
अग्निर्ऋषिःपवमानः	...	३३२	अत्रिर्यद्वाभवोहन्	...	३०५	अपोदेवीरुपसृज	... १९०

मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्
अवोध्यग्निःसमिधा	... २०८	अवेष्टादन्द्शुक्राः	... ३५६	आपतयेत्वापरि	... ३५२
अभिलदेवःप्रविता	... २१२	अव्यङ्गेऽपतितेऽङ्गोवे	... १३१	आपःस्थुभाभिः	... १३४
अभित्वागोतमागिरा	... ३०५	अश्माभवपरशुर्भव	... ७०	आपोऽसास्नातः	... ६१
अमोहमस्सिसात्वं	... १४२	अश्रुत्यामाबलिव्यासो	... ७१	आपोदेवेषुजप्रथ	... ७१
अन्वेऽन्विकेन्वालि	... २०३	अश्रुत्येवोनिषदं	... ३३२	आपोहिष्टामयोभुवः	... १६६
अयंपुरोभुवस्तस्य	... २४७	अष्टवर्षात्विकन्या	... १४५	आब्रह्मन्नाह्मणो	... ४९
अयाश्रप्तेन	... ५५	असुन्वन्तमयजमान	... ५०	आमन्दैरिन्द्रहरिभिः	... २७८
अरुन्धतिमहाभोगे	... १४५	असुन्वन्तमयजमान	... २१२	आमागन्धसा	... १३४
अर्ककन्यासिमाविप्र	... १५२	असरुद्रामेहना	... ५१	आमावाजस्यप्रथमो	... २७७
अर्कवृत्रह्मणामृष्टः	... १५२	अस्यश्रीसूर्याथर्व	... २२६	आयंगौःशुश्रिक	... १९१
अयंणदेवकन्या	... १४१	अहिरविभोगैः	... १८६	आयन्तुनःपितरः	... २६९
अयंणवृहस्पतिं	... ३५१	अकृष्णोमरजसा	... ४८	आयात्विन्द्रोवस	... ६१
अलंकरणमसि	... १०४	अदिलंगमैपयसा	... ६३	आयुःप्रदमहाभाग	... ८०
अवष्टुथविचुम्पुण	... १८९	आनोनिःशुद्धिःश	... ५०	आरोहेमभश्मानं	... १४२

पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्
... ७१	आलिलन्ननिमिपः	... ७१
... २१६	आहुःशिशानोवृषभः	... २१६
... ७०	इडासिमेवावरुणी	... ७०
... ६१	इदमापःप्रवहत्...	... ६१
... १८९	इदंविष्णुविक्रमे	... १८९
... ५९	इन्द्रदेवीविशो	... ५९
... ९३	इन्द्रस्यब्रह्मचार्यसि	... ९३
... १३५	इन्द्रस्यसूरसीन्द्रस्य	... १३५
... १४१	इन्द्रोव्येष्टानामधि	... १४१
... ४८	इमंदेवाऽसपत्नं	... ४८
... ६१	इममेवरुणशुधी	... ६१
... ५९	इमस्तनमूर्जन्तं	... ५९
... १४१	इमामभिन्नायतां	... १४१
... ३४४	इमामुच्छ्रयमिभुव	... ३४४

मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्
इमावेवगौतम ...	२७८	उदरीतामवरउत्प	...	१९५	ऋतविजसत्यजिञ्च	...	५९
इमान्वाजानावपा ...	१४२	उदुत्तमंवरुणपाश	...	५६	ऋताषाढुतधाभा	...	१४०
इयंनार्युपब्रूते ...	१४२	उदुत्तंजातवेदसं	...	१६७	ऋषयआयुष्मन्तः	...	६९
इयंदुरुक्तंरिवाध ...	९३	उदुत्तयस्वाग्नेप्रति	...	४८	ऋषेभन्नृक्तांस्तोमैः	...	३०५
इषिरोविश्वयचा ...	१४०	उद्यन्नद्यमित्रमहः	...	१७२	एकमिषेविष्णुस्त्वां	...	१४२
इपेत्वोर्जत्वावायवः ...	१०१	उद्वयंतमसस्पति	...	१६७	एजतुदशमास्थो	...	६८
इहगावोनिषीदन्तु ...	१४३	उपपन्नपुत्रवैतसे	...	४६	एतद्वैपावनंस्नानं	...	१२८
ईदृङ्चान्यादङ्च ...	५९	उपयामगृहीतोसि	...	१९६	एवानःस्पृष्टःसमजा	...	३०५
ईदृक्षासएतादृक्षास ...	५९	उभाभ्यदिवसवितः	...	१९०	एषवैप्रभूनाम	...	१३५
ईशानःसर्वविद्यानां ...	२२४	उशनस्तस्वानिधीमहि	...	२६९	एपातेअन्नसमित्	...	९४
उग्रश्रमीमश्र ...	२२१	उष्णेनवायउदकेन	...	८२	एपोहदेवःप्रदिशो	...	१९७
उतासिमैत्रावरुणो ...	३०५	ऊर्जवहंतीरभृतं	...	२७६	ऐरिणित्वमुमादेवी	...	१४४
उत्तिष्ठन्नह्मणस्ते ...	६३	ऋचंवावंप्रपद्ये...	...	२२३	अँतद्वायुः	...	४४२
उदगादयमादित्यः ...	१७२	ऋतंचसत्यंचामी	...	१६६	ओमासश्चर्पणीधृतो	...	२९२

पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्
३३२	ओषधयःसंवदन्ते	...
३३२	ओषधीरितिमातरः	...
८२	ओषधेन्नायस्व	...
४९	कयानश्चित्रआमुव	...
१८९	काण्डात्काण्डात्सरो	...
३५५	कायस्वाहाकस्यैस्वा	...
४९	कार्षिणसिसमुद्रस्य	...
७१	कृकुरःसकृकुरः	...
६४	कूर्मपिचंचोपस्थे	...
४९	केतुकृष्णवक्रकेतवे	...
१३६	कोऽडात्कसाअदात्	...
९३	कोनामासि	...
१८५	गन्धद्वारोदुराधर्षा	...
१४७	गन्धर्वप्रयश्चित्ते	...

मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्
गन्धर्वस्त्वाविद्यावसुः ...	३५३	चन्द्रप्रायश्चित्ते ...	१४७	तत्तैदेवस्वामेव ...	१४४	दिवस्पतिप्रथमम्	६९
गन्धीरुद्वदरुपाङ्ग	...	चन्द्रमानक्षत्राणा	...	तत्सवितुवरेण्यं	...	दीर्घायुत्वमाशास्त	२७७
गायत्रेणत्वाछन्दसा	...	चित्तचस्वाहा ...	१४०	तदिदं वयं शौर्षिणाया	२४८	देवा आयुष्मन्तस्ते	६९
गायत्र्यस्यैकपदी	...	चित्रातिमापुनातु	१६७	तनूपा असितन्वं	...	देवागातुविदेगातुं	१६७
गुणानजमदमिता	...	चित्रदेवानामुदगा	३०५	तमीशानंजगत...	...	देवाहवैर्यस्यलोक	२२५
गुण्यामितिसौभगा	...	चित्रावसोस्यस्ति	१४२	तेजोसिद्धमसि	४९	देवीन्द्राग्निमस्तुभ्यं	१३२
गृह्णामाविमीतमा	...	जगन्मातर्जगद्धात्रि	३५३	त्रातारमिन्द्रमवि	५०	देवीवाचमजनयन्त	१९०
गौरीकन्यमिमांश्लक्ष्णां...	१५०	जयदेविजगन्मातः	...	त्रिलोकवासिन्सप्ताध्व	१५२	देवीवाचमजनयन्त	७९
गौरीहस्तदेशान	...	जरागच्छपरिधत्स्व	१३३	त्र्यम्बकं यजामहे	...	द्यामालेरवीरन्तरिक्षं	१३२
ग्रहाञ्जुहोतयो	...	जिह्वामेभद्रं ...	५१	त्रायुषं जमदग्नेः	...	द्यौस्तवाददातुपथि	१३६
घृतं धृतपावानः...	...	जीवोबुद्धस्पतिः सूरिः	५०	त्वनोऽथेतवदेव	...	दुष्टदादिवसुमुचानः	१६६
घृतं मिमिक्षे घृत...	...	तक्षुर्देवहितं ...	१८५	त्वन्नोऽथेतवरुणस्य	...	द्रासुपर्णानसृज	३३२
घृतवती सुवनावा	...	तपुरुषाय विद्महे	१४४	त्वष्टा रूपाणामधि	...	द्वेविरुपचरतः...	३५४
चत्वारिंशद्भ्यो	...	तन्त्रायामिन्द्रहणा	१९७	दधिक्राणोऽभकारिवं	१८५	ध्रुवासिध्रुवोऽयं ज	२३८

मन्त्रः

पत्रम्

मन्त्रः

पत्रम्

मन्त्रः

पत्रम्

मन्त्रः

पत्रम्

ननामयतिनरुदति

...

७१ पंसुलोअनुपरेहि

...

२९३ पुनरुजनिवर्तस्व

...

१०० प्रतराभिप्रतिरिन्द्रं

...

६१ ...

नमःशम्भवायच

...

२०१ परित्वागिर्वणो...

...

१३५ पुनस्त्वादिद्याह्रा

...

५९ प्रीयन्तादेवताःसर्वाः

...

८० ...

नमःश्यावास्याया

...

१३४ परीत्यभूतानि ..

...

२७१ पूषणवनिष्टुनांथाहीन्

...

३५३ बलिगृह्णन्त्वमेदेवा

...

१२९ ...

नमस्तोगणपतये

...

२२८ पवसानःसोअद्यतः

...

१९० पृथिविदेवजन्यो

...

३५२ बाहूमेबलमिन्द्रियं

...

६२ ...

नमस्तोरुद्रमन्त्रव

...

१९६ पवित्रेणपुनीहिमा

...

६१ पृष्टीमेरोष्टसूदर ..

...

६२ बृहत्सामक्षत्रभृ.

...

१५२ ...

नमस्तोदरसेशोचिषे

...

४७ पावकयायश्चित

...

४७ प्रजापतयेत्वापरि

...

९३ बृहस्पतिर्ब्रह्मणो

...

१४१ ...

नमोमित्रस्यवरुणस्य

...

३५२ पाहिनोअग्रपत्नसे

...

१०० प्रजापतिर्जयानि

...

१४० बृहस्पतेरअतिय ..

...

४८ ...

नमोवःकिरिक्केभ्यो

...

२०१ पाहिनोअग्रविश्व

...

१०० प्रजापतिर्विद्यकर्मो

...

१४० बृहस्पतेरछदिरसि

...

१०४ ...

नमोवःपितरोरसाय

...

२७६ पितरआयुभन्तः

...

६९ प्रजापतेतत्त्वदेता

...

५० ब्रह्मचर्यमागामिद्याह

...

९६ ...

नमोस्तुसर्पेभ्यो

...

५० पितरःपितामहा

...

१४१ प्रतिष्ठेथोविश्वतो

...

१०४ ब्रह्मजज्ञानंप्रथमं

...

५० ...

नाभिर्मेचितं ...

...

६२ पितुस्तोषमहो

...

२०० प्रसूतोभक्षमकरं

...

३०५ ब्रह्मवैश्वदेवे ...

...

९६ ...

निवर्तयाम्नायुपे

...

८२ पितृभ्यःस्ववायिभ्यः

...

२६७ प्राणदाअपानदा

...

४७ ब्रह्मायुधमत्तद्वाहणे

...

६९ ...

नुपदेवेडसुपदेवेड्

...

४७ पुत्रवतीदक्षिणतः

...

२३८ प्राणपानौमेतर्पय

...

१०३ ब्राह्मणासःपितरः

...

२७७ ...

पञ्चनद्याःसरस्वती

...

६१ पुनन्दुमादेवजनाः

...

१९० प्राणेनान्नमशीय

...

७९ भगप्रणेतमगसय

...

६१ ...

पयःपृथिव्यापय

...

१८५ पुनन्दुमापितरः

...

१९० प्राणैस्तेप्राणान्संद

...

१४७ भगंतेवरुणोराजा

...

१२८ ...

मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्
भागायस्वाहा ...	१४२	मरुताँद्विद्वयमो	३५३	यज्ञायुष्मान्...	६९	यदेतन्मण्डलं तपति	१९१
मद्रोभद्रयासचमान	३०८	मानस्तोकेतनये	२०१	यज्ञं पाहि विभावसो	१००	यदेवादेवेदं...	१९७
भायद्वार्याहारं प्रमायो	३५३	मापोमौपयाहि	१८९	यज्ञयज्ञं च्छयज्ञ	६३	यद्यशोऽम्बरसा	१०३
भास्कराय विदाहे	१७४	मार्कण्डेय महाभाग	८०	यज्ञो देवानां प्रयेति	३६६	यद्वै तद्वाजप्रसवीयं	१४३
सुत्युः सुपर्णो यज्ञो	१४०	मार्कण्डेय मुनये	८०	यज्ञोऽपति परमं	९३	यन्मधुतोमधव्यं	१३४
सुवोयवैवान्त	१००	मितायस्वाहा	१२८	यज्ञोऽपति मसि	९३	यमः पृथिव्या अधि	१४१
भूरस्यै च पृथिव्यै	१००	मित्रः सत्यानाम	१४१	यत्ते केशे पुदैर्भाग्यं	१२८	यमायत्वाङ्गिरस्वते	४९
भूसुवः सुवश्चन्द्र	१००	मित्रस्य चक्षुर्वरुणं	९३	यत्ते पवित्रमाचिपि	१९०	यवोऽसि यवास	२६९
भूस्त्वयि दधामि	६९	मित्रस्य चर्यणी धृतो	१९६	यत्ते सुशीमे हृदये	६३	यशसा माद्यावा...	१०३
भूः स्वाहा मृत्युर्पश्य	१३०	मित्रस्य स्वाचक्षुषा	१३४	यत्क्षुरेणमज्यता	८२	यत्ते स्तनः शशयो	७१
मधुवाताऋतायते	१८५	मुच्चन्तु माशपथ्या	१८९	यदक्रन्दः प्रथमं जाय	२९३	या अकृन्तवन्नवयं	१३५
ममाप्रियकरायं	१५२	मूर्धानं दिवो अरति	२७१	यदावभ्रन्दः क्षायणा	१३५	या आहः जम्बदग्निः	१०३
ममव्रते लहृदयं	९३	मृगोनमीमः कुचरो	३५४	यदा हुरग्रा इति	१९६	यत्ते अग्ने यज्ञिया	४३३
मरुतो गणानाम	१४१	यं कामं कामयते...	२७७	यदि जग्राद्यदि स्वप्न	१९७	यत्ते पति दीपजा	१४७
मरुतो यस्य हि क्षये	२९३	यज्ञाश्रतो दूरमुदैति	२९५	यदि दिवा यदितं	१९७	यावां कशामधुम	५०

मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्
युवास्तुवासाःपरि	१०४	रूपेणवारूपसभ्या	...	वायुरन्तरिक्षस्या	६२	वेदोसियेनत्वं	७६
येतीर्थानिप्रचरन्ति	२७१	रेतोमूत्रंविजहति	...	वायोःपूतःपवित्रेण	६३	वैश्वदेवीपुनती	१९०
येतेशंवरुणये	५६	वनस्पतेशतवल्गो	...	वायोप्रायश्चित्ते	३३२	व्रतमुपैत्यन्नन्तरेण	१९४
येदेवादेवानांयज्ञिया	४७	वयस्सोमव्रते	...	विद्वद्वादीसरमारुण	५०	व्रतेनदीक्षामाप्नोति	३५३
येदेवादेवेष्वधि	४७	वरुणाङ्गसरूपाय	...	विभ्राड्बृहत्पिबतु	१५०	लोकःसरस्वत्यायां	४४२
येनभूयश्चरादिवं	८२	वरुणोऽपामधि	...	विराजोदोहोसि	१४१	शण्डामकाडपवीरः	७१
येनावपत्सपिता	८२	वर्ष्मास्मिसमानाना	...	विवस्ववादिद्वेषते	१३३	शंनोदेवीरमिष्टय	४९
येनेन्द्रायबृहस्पतिः	९३	वाक्चमध्यायाशतां	...	विशन्तुभूतलेनागा	९४	शन्नोभवन्तुवाजिनो	२४३
येभूतानामधिप	२०२	वाङ्माआरयेस्तु	...	विश्वतश्चक्षुरुत	१३४	शिरोमेश्रीयशमुखं	६२
योमेदण्डःपरापतव्	९३	वाचादत्ताभयाकन्या	...	विश्वान्योमानाग्रा	१३१	शिवोनामासिस्वधि	८२
रक्षेनंवयुधेदेवि	७८	वाजश्चमेप्रसवश्चमे	...	विश्वेदेवाःशृणुतेमं	२२१	शुक्लेशुमेहरिमाणं	१७२
रक्षेहणंवलगाहनं	२३२	वाजेवजेवतवाजिनो	...	विश्वेदेवासआगत	२७७	शुक्रज्योतिश्च	५९
रुद्रःशशानामधि	१४१	वाजिनोअद्याप्रसुवा	...	विष्णुःपर्वताना...	७९	श्रीश्वेतलक्ष्मीश्च	३६७
रुद्राःसंस्तुय	२९२	वामदेवायनमो...	...	विष्णोरारटमसि	२२४	थात्राःपिताभवत	२०१
रूपंदेहियशोदेहि	१२९	वाममद्यसवितः	...	वेदतेभूमिहृदयं	१४३	संगोभिराङ्गिरसो	१५२

मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्	मन्त्रः	पत्रम्
संचैवस्थाप्रच	१३२	सयःकामयेतयह	१३६	सुगंतःपन्थाप्रदि	१४१	सोमःश्रान्तमवसे	३५४
सदसस्यतिमद्रुतं	२४३	सरस्वतिप्रदेसव	१४२	सुगावोदेवाःसदना	२९२	सोमस्यत्विपरिसि	३५६
सद्योजातप्रपद्यामि	२२४	सर्वपाहिशतक्रतो	१००	सुचक्षुःअहमक्षीभ्यां	१०३	सोमोदद्वन्धवाय	१३९
सत्वंनोअग्नेवमो	५५	सर्वेवदेवादीयुप	२३०	सुपर्णोसिगरुमान्	६४	सौभाग्यमम्बिकेदेहि	१२९
सनःपावकदीदिवो	४७	सर्वर्चसापयसा...	१९६	सुमङ्गलीरियंवधूः	१४३	सोफानासिन्दुः...	६१
सतेतुअग्नेसमिधः	५९	सवितात्वासवाना	३५१	सुमित्रियानआप	१२८	स्योनाश्रुधिविनोमवा	२९३
समञ्जतुविश्वेदेवा	१३५	सविवाप्रसवाना	१४१	सुरास्त्वाममिपि	६२	स्वतवांश्रवासीच	५९
समुद्रगच्छस्वाहा	२५४	सविवाप्रसूतदिव्या	८२	सुवरादियाय	१००	स्वस्तिनोअग्नेदेव	१४१
समुद्रअयुष्मान्	६९	सहर्ष्यानिवर्तस्व	१००	सुपुणःसूर्यरश्मि	१४०	स्वादुपःसदःपितरो	२७७
समुद्रं वःप्रदिणोमि	१३४	सहस्राक्षशतधारं	१२८	सूर्यप्रायाश्चित्ते	१४६	द्विषमतीरिमाओपो	१५०
समुद्रस्वत्वावकया	४६	संहितोविश्वसामा	१४०	सूर्यादिवोऽविपतिः	१४१	हृशःशुचिषट्सु	१९६
समुद्रःक्षोयाना	१४१	सांक्रयस्मप्रपत	३५२	सोमएवतोराजा	६८	हिङ्कारायस्वाहा...	५८
समुद्रागिरयोनद्यो	१२८	सानःपूवाशिवत्मा	१३९	सोमआयुष्मान्...	६९	हिमस्यत्वाजरयुणा	४६
समुद्रादूर्गमिधुमान्	५९	सजोषाहन्त्रसणो	४९	सोमओषधीना...	१४१	हिरण्यमेतेनपत्रेण	१४४
समुद्रायत्वावाताय	६१	सिंहासनस्थादेवेशी	१३२	सोमःप्रधमोविविदे	१३९	हिरण्यवर्णाहरिणीं	२२४

॥ शुक्रयजुःशाखीयकर्मकाण्डप्रदीपः ॥

परिभाषाप्रकरणम् ॥ १ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमः श्रीवेदगुरुषाय ॥ मङ्गलमुपोद्घातश्च ॥ व्यासं यद्भुवनत्रयस्थिरचरान्तर्वस्तुजातेऽपि यत्क्यातं पञ्चवटीकृतास्पदमिति श्रीनासिके गौतमी ॥ यत्साविध्यवशादलं जनिमतां भोगापवर्गप्रदा मृताऽऽस्ते समुपास्महे किमपि तद्रामाभिधानं महः ॥ १ ॥ ग्रारम्भे कुलेदेवतामपि महालक्ष्मीयुतां रेणुकां भक्ताभीष्टकरीं मतिस्मृतियशोर्थायुःशरानन्ददाम् ॥ प्रत्यहौघविदारणक्षममथो द्रैमातुरं शारदां सूर्यं शुक्लयजुःप्रवर्तकमृषिं श्रीयाज्ञवल्क्यं नुमः ॥ २ ॥ नत्वा कालायनर्थादीन्ब्रह्मोऽयं तन्यतेऽधुना ॥ वाजिमाध्यन्दिनीशाखिव्रह्मकर्मसमुच्चयः ॥ ३ ॥ पुराणमित्येव न साधु सर्वं नूतं गुणाढ्यं किमु नाऽदरार्हम् ॥ यद्यस्ति नूलेऽपि हि दोषलेशो न गृह्यते शैवलतः किमम्बु ॥ ४ ॥ ग्रन्थेषु सत्स्वपि बहुप्रतनेषु कोऽयमाडम्बरो नवकृताविति चेद्भ्रदामः ॥ कतेषु भूरिविषयः सुलभोऽखिलानां हृगोचरीभवति नो किमु चेदुणाढ्यः ॥ ५ ॥ मीमांसाधर्मशास्त्रक्रतुविधिनिपुणाः प्राक्तनैर्ये निबन्धैश्छिद्रं पारयन्ति स्वमतिविभवतस्तत्कृते नैष यत्नः ॥ हीना ये प्राड्विबन्धैरतिलघुविषयाः साधितुं कर्मकाण्डमिच्छन्त्यद्धा तदर्थं विविधविधियुतो ग्रथ्यते संप्रहोऽयम् ॥ ६ ॥ क्रमोऽत्र परिभाषाय संस्काराश्चाहिकं ततः ॥ इष्टापूर्ते ततोऽन्योष्टिः संन्यासान्ता प्रयुज्यते ॥ ७ ॥

अथ परिभाषा ॥ ॥ अथात्र वक्ष्यमाणानां सर्वेषामपि कर्मणाम् ॥ परिभाषानिघ्नसिद्धेस्तदर्थो दश्यते क्वचित् ॥ १ ॥—स्नातः कुर्वीतोपवीती सर्वं कर्म पवित्रवात् ॥ अचान्तः पुनराचामेत्तिलकी वद्धचूडकः ॥ श्रद्धया कर्म कुर्वीत धौत-वक्षधरो भवेत् ॥ अव्यशोऽयं कृतो मौनी दम्मासूयादिवर्जितः ॥ आपद्गुह्योऽपि शुद्धः सत्त्वे कर्म समाचरेत् ॥ जपहोमादिषु नमस्य नाकारणत्पश्येत् ॥ अबुद्धिपूर्वसंस्पर्शश्चेत्तदा वार्युपस्थयेत् ॥ बुद्धिपूर्वकसंस्पर्शे प्राणायामत्रयं चोदित्यादि ॥ ॥ तत्रादौ शुचित्व-विचारः ॥ सर्वत्र शुचिः कर्म समाचरेदित्युक्तं ॥ तत्र शुचित्वं तावदधिकारितवच्छेदकम् ॥ सदा कुर्याद्धर्मकार्यमापद्यपि शुचिर्न इति दोडरानन्दे ससर्षिस्मृतेः ॥ श्रुतिस्मृत्युदितं कर्म न कुर्यादशुचिः क्वचिदिति प्रयोगपरिजाते भृगुस्तेश्च ॥ ॥ शक्तितार-तम्यम् ॥ शक्तिश्चाधिकारिविशेषणम् ॥ आख्यातानामर्थं ब्रुवतां शक्तिः सहकारिणीति न्यायात् ॥ तदभावेऽन्येन करणीयम् षाष्ठन्यायात् ॥ माधवीये बौधायनोऽपि—यथाकथंचिन्नित्यानि शक्त्यवस्थानुरूपतः ॥ येनकेनापि कार्यणि नैव नित्यानि लोपयेदिति ॥ यथाकथंचित् केनचिदङ्गेन हीननीत्यर्थः ॥ येनकेनापि स्वतः परतो वेत्यर्थः ॥ नित्यानीति नैमित्तिकाम्योपलक्षणम् ॥ नैमित्तिकस्याप्यकरणे प्रत्यवायात् ॥ समासेः शास्त्रार्थत्वेन प्रारब्धं काम्यमपि नित्यायत इति षाष्ठन्यायात् ॥ आरम्भान्नियमो दोषश्चासमाप्तौ स्यात्सामान्यदर्शनञ्चेति कात्यायन-सूत्राच्च ॥ ॥ कर्मणि प्रतिनिधिबिचारः ॥ यत्तु—काम्ये प्रतिनिधिर्नास्ति नित्ये नैमित्तिके च स इति, तदनारब्धकाम्यपरम् ॥ अन्येनाप्यसंभवे न दोषः ॥ तदुक्तं माधवीये—अत्यन्तारोग्युत्तेज्ज्ञे राजचोरभयादिषु ॥ गुर्विशिष्टेवदृशेषु नित्यहोन न पापभागिति ॥ अत्र नित्यपदेन प्रारब्धकाम्यग्रहणं, औपदेशिकनित्यग्रहणैव सिद्धवातिदेशिकनित्यग्रहणे मानाभावात् ॥ ॥ उपवासवता कर्तव्यानि ॥ उपवासोऽप्यधिकारिविशेषणम् ॥ स्नानं संध्या तर्पणादि जपहोमामारार्चनम् ॥ उपवासवता कार्यं सायंसन्ध्याहुतीर्विनेति वाराहात् ॥

जलस्यापि नरश्रेष्ठ प्राशनाङ्गेषादन्ते ॥ नित्यक्रिया निवर्तेत काम्यनैमित्तिकैः सहेति कालिकापुराणाच्च ॥ यन्तु—इक्षुरापः पयो मूलं फलं ताम्बूलमौषधम् ॥ भक्षयित्वापि कुर्वीत स्नानदानादिकाः क्रियाः इति चतुर्विंशतिमते स्मृत्यर्थसारे च इक्ष्वादिपरिगणनं तदशक्तविषयं भक्षयित्वापीत्यपिशब्दादिति ॥

स्नानस्यैव कर्माधिकारकश्चनम् ॥ स्नानमप्यधिकारिताक्लृदकम् ॥ तदुक्तम्—स्नानोऽधिकारी भवति दैवे पित्र्ये च कर्मणि ॥ पवित्राणां तथा जाये दोने च विविचोदित इति ॥ पवित्राणि मन्त्राः मन्त्रः पवित्रमुच्यत इति निरुक्तात् ॥ आग्नेये—स्नानानामपि सर्वेषां वासणेन च मानवः ॥ कर्तुमर्हति कर्माणि विधिवत्सर्वदा द्विज इति ॥ दानहेमाद्रौ वाराहेऽपि—सुस्नातः सम्यगाचान्तः कृतसंध्यादिकक्रियः ॥ कामक्रोधविहीनश्च पावण्डस्पर्शवर्जितः ॥ जितेन्द्रियः सत्यवादी सर्वकर्मसु शस्यत इति ॥ मार्कण्डेय-पुराणे—शिरस्तातस्तु कुर्वीत दैवं पित्र्यमथापि वा ॥ प्राञ्जुखोर्दञ्जुखो वापि रमशुकर्म च कारयेदिति ॥ तत्रादौ रमशुकर्म ततः स्नानम् । अन्यथाऽशुचित्वापत्या पुनः स्नानापत्तेः ॥

अथ मङ्गलस्नानप्रकारः ॥ तच्च स्नानं मङ्गलकृत्यादौ तिलामलकादिनोदृत्याभ्यङ्गस्नानं वा कार्यम् । आद्यकल्पस्तु रुद्रपद्धतौ परशुरामेणोक्तः—ततः स्वगृहमागत्य मङ्गलस्नानमाचरेत् ॥ सर्वौषधीगन्धचूर्णयुक्तैः कृष्णतिलामलैः ॥ उदृत्याङ्गानि तैलेन चम्पा-दिसुगन्धिना ॥ माङ्गल्ये मङ्गलस्नानं कुर्वीत ब्राह्मणैः सहेति ॥ अत्र सर्वशब्दस्यौषधिगन्धचूर्णशब्देन कर्मधारयः ॥ सहैव दशभिः पुत्रै-र्भारं वहति गर्दभी इत्यत्र गर्दभ्या भारवाहकत्वेन पुत्राणामिव ब्राह्मणानां साहिल्यमात्रमेव न पुनस्तेषां कर्तृत्वम् ॥ अन्यस्तु निर्णय-

१ आर्षोऽयं संविः प्राञ्जुखोर्दञ्जुख इति ।

सिन्धौ कात्यायनेनोक्तः—माङ्गल्यं विवते स्नानं वृद्धिपूर्वोत्सवेषु च ॥ खेहमात्रसमायुक्तं मथाहावाक्तादिष्यत इति ॥ बृहन्ना-
रदीये—शिरोऽप्यङ्गावशिष्टेन तैलनाङ्गं न लेपयेदिति ॥ ॥ सर्वगन्धास्तु भद्रनरत्ने—कुङ्कुमागस्तर्पकस्तूरी चन्दनं तथा ॥
जतीफलमिति श्रोतः सर्वगन्धाः सदा बुधैरिति ॥ हेमाद्रौ गारुडे—कुरंगं चन्दनं दर्पः कुङ्कुमं च समाश्रयम् ॥ सर्वगन्धमिह
श्रोतं समस्तसुरवलयमिति ॥ दर्पः कस्तूरी । इह स्नाने ॥

अहतवासोधारणम् ॥ अहतयोः परीयोत्तरीययोः परिधानमप्यधिकारितवच्छेदकम् ॥ अघौते कारुयौते च परिध्यान्ना वाससी ॥
अहते तु परिध्यात्सर्वकर्मसु संयत इति हेमाद्रौ वाराहोक्तेः ॥ पारस्करगृह्येऽपि—अहतं वासो घौतं वाऽमौत्रेणाच्छादयति
परिधास्या इत्यथोत्तरीयं यज्ञसा मेल्यकं चेत्यव्योत्तरवर्गेण प्रच्छादयतीति ॥ अमौत्रेण अरजकघौतेत्यर्थः ॥ ॥ अहतवासोलक्ष-
णमुक्तं स्मृतिरत्नावल्यां नागदेवाह्निके रेणुकारिकायां च कात्यायनेन—ईषदौतं नवं श्रेतं सदशं यन्न धारितम् ॥
अहतं तद्विजानीयात्सर्वकर्मसु पावनमिति ॥ ईषदौतं रजकादिना सङ्गृह्यतेति नागदेवाह्निके व्याख्यातम् ॥ कश्यपेन
त्वन्यथोक्तम्—अहतं यत्रनिर्मुक्तं वासः श्रोतं स्वयंभुवा ॥ श्रुतं तन्माङ्गल्येषु तावत्कालं न सर्वदेति ॥ अत्रैवं
व्यवस्था—विवाहादिगृह्यकर्मसु यत्रनिर्मुक्तमेवाहतं ग्राह्यम् । श्रुतं तन्माङ्गल्येषु तावत्कालमिति वदता तत्रैव तावत्कालं
तस्य श्रुतत्वाभिधानात् ॥ अन्यत्र यज्ञादौ त्वीषदौतमिति ॥ नच यज्ञादिकमपि माङ्गल्यमेष्वेव्याशङ्कनीयम् । विवाहेत्सवादेरै-
हिकमुत्सवस्याभ्युदयस्यच माङ्गलिकत्वात् । यज्ञादेस्तु धर्मरूपादृष्टफलदत्तेन माङ्गलिकत्वाभावात् ॥ क्षौमे वस्तेऽहते पत्नी चेति सूत्रे
श्रीमद्भिरनन्तयाज्ञिकैरथेयमेव व्याख्यातम् ॥ हेमाद्रौ वृद्धमनुः—स्वयंघौतेन कर्तव्या क्रिया धर्म्या विपश्चिता ॥ ननु तेवकघौतेन

नोपशुक्तेन वा क्वचिदिति ॥ तेजको रजकः ॥ ॥ धौतवासःप्रसारणप्रकारः ॥ व्रतहेमाद्रौ—श्रागश्रमुदाग्रं वा धौतं वासः
 प्रसारयेत् ॥ पश्चिमाग्रं दक्षिणाग्रं पुनः प्रक्षालनाच्छुचीति ॥ तत्रैव मार्कण्डेयः—अन्यदेव भवेद्वासः श्यनीये नराधिप ॥
 अन्यद्रथ्यासु देवानामर्चयामन्यदेव हि ॥ अन्यच्च लोकायात्रायामन्यदेश्वरदर्शन इति ॥ ॥ शाणक्षौमाविकादिवस्त्रवि-
 चारः ॥ योगियाज्ञवल्क्यः—अभवे धौतवस्त्रस्य शाणक्षौमाविकानि च ॥ कुतपं योगपटं वा द्विवासा येन वै भवेदिति ॥
 कुतपो नेपालकम्बलः ॥ ॥ आर्द्रवस्त्रनिषेधः ॥ आपस्तम्बः—आर्द्रवासास्तु यः कुर्याज्जपहोमप्रतिग्रहान् ॥ सर्वं तद्रक्षसं विद्याद्-
 हिजानु च यत्कृतम् ॥ यज्ञले शुष्कवस्त्रेण स्थले चैवार्द्रवाससा ॥ जपो होमस्तथा दानं तत्सर्वं निष्फलं भवेदिति ॥ ॥ काषाया-
 दिनिषेधः ॥ बौधायनः—काषायवासाः कुरुते जपहोमप्रतिग्रहान् ॥ न तद्देवगमं कर्म हव्यकव्येष्वथो हविरिति ॥ भवेदिति शेषः ॥
 आचारादर्शो नरसिंहपुराणे—न रक्तमुल्बणं वासो न नीलं च प्रशस्यते ॥ मलाक्तं च सदा हीनं वर्जयेदम्बरं बुध इति ॥
 उल्बणं व्यक्तं ॥ एतच्च रक्तविशेषणम् । नालन्तरक्तमित्यर्थः ॥ उत्बणमञ्चलमिति केचित् ॥ ॥ निषिद्धवस्त्राण्याह व्याघ्रपादः—
 काषायं कृष्णवस्त्रं वा मलिनं केशदूषितम् ॥ जीर्णं नीलं संधितं च पारक्यं मैथुने धृतम् ॥ छिन्नाश्रमुपवस्त्रं च कुत्सितं धर्मतो विदु-
 रिति ॥ अयं च निषेधः सतिसंभवे बोध्यः ॥ अतएवाह गौतमः—सतिविभवे न जीर्णमलवद्वासः स्यान्न रक्तमुल्बणमन्यधृतं
 वासो विभृयादिति ॥ ॥ एकवस्त्रनिषेधः ॥ व्याघ्रपादः—नैकवस्त्रो द्विजः कुर्याद्भोजनं च सुरार्चनम् ॥ तत्सर्वमसुरेन्द्राणां
 ब्रह्मा भगमकल्पयदिति ॥ विष्णुपुराणे—होमे देवार्चनाद्यासु क्रियास्वाचमने तथा ॥ नैकवस्त्रः प्रवर्तेत द्विजवाचनके जप इति ॥
 द्विजवाचनके द्विजस्तिवाचनादौ ॥ ॥ दक्षिणबाहूद्वारस्थलानि ॥ आपस्तम्बः—देवागारे तथा श्राद्धे गवां गोष्ठे तथाऽध्वरे ॥

संध्योश्च द्वयोः साधुसंगमे गुस्तुसन्निधौ ॥ अग्न्यगारे विवाहे च स्वाध्याये भोजने तथा ॥ उद्धरेदक्षिणं पाणिं ब्राह्मणाना नियमयथ इति ॥ उद्धरेदक्षिणं पाणिमिति सव्यासे वस्त्रं निधाय दक्षिणं बाहुमुत्तरीयादहः कुर्यादित्यर्थः ॥ ॥ एकवज्रलक्ष्णम् ॥ शान्ता-तपः—सव्यादंसात्परिश्रष्टकटिदेशधृताम्बरः ॥ एकवज्रं तु तं विद्यादैवे फिये च वज्रयेदिति ॥

नीवीलक्ष्णं ॥ दानहेमाद्रौ श्लोकगौतमः—स्नाने दाने जपे होमे दैवे फिये च कर्मणि ॥ वक्षीयन्नासुरीं कक्षां रोषकाले यथाशुचि ॥ तत्रैव याज्ञवल्क्यः—परिधानादहः कक्षा निबद्धा चासुरी मता ॥ धर्मकर्मणि विद्वद्विर्वर्जनीया ग्रथवत इति ॥ बहिः-कक्षा बहिर्निगता कक्षेत्यर्थः ॥ कक्षा पश्चादञ्चलम् ॥ प्रान्तद्वयमित्यन्ये ॥ ॥ त्रिकच्छलक्ष्णम् ॥ संग्रहे—वामे पृष्ठे तथा नामौ कच्छत्रयमुदाहृतम् ॥ त्रिभिः कच्छैः पञ्जिरो विप्रो यः स शुचिर्भवेत् ॥ अदौ कच्छस्तथा नीवी नामिमध्ये च वाससी ॥ नीवी दक्षिणतः स्थाया एतत्रिकच्छलक्ष्णम् ॥ ॥ कर्मसु वर्ज्यवस्त्राणि—शयनं चार्द्रपादेन शुष्कपादेन भोजनम् ॥ नोत्तरीयमवः कुर्याद्रात्रिवासस्तथा दिने ॥ कटिवेष्ट्यं तु यद्वस्त्रं पुरीषं येन वा कृतम् ॥ मूत्रमैशुनकृद्वस्त्रं धर्मकार्ये विवर्जयेदिति ॥

मङ्गलतिलकलक्ष्णम् ॥ मङ्गलतिलकश्चायं माङ्गलिकारम्भात् कृताभ्यङ्गस्तस्य गोपीचन्दनभस्मादेरधार्यत्वात् गन्धकुङ्कुमकेशरसिन्दू-राद्यन्यतमेन माङ्गलिकद्रव्येण कार्यः ॥ तदुक्तमाचाररत्ने हारीतेन—अभ्यङ्गे सूतेके चैव विवाहे पुत्रजन्यानि ॥ माङ्गल्येषु च सर्वेषु न धार्यं गोपिचन्दनमिति ॥ ॥ मङ्गलद्रव्याण्यपि—रोचनं चन्दनं गन्धं—इत्यादिकलायनपरिणामेभ्यो लज्जद्वयार्थेष्वेवात्र योज्यानि ॥ मदनपारिजाते ब्रह्माण्डपुराणे तिलकं प्रक्रम्य—[श्यामं शान्तिकरं श्रोतं रक्तं वश्यकरं तथा ॥ श्रीकरं पीतमित्याहुः श्वेतं मोक्ष-प्रदायकम् ॥ इति कामनाभेदेन व्यवस्था कृतास्ति । तत्र श्यामं मृगमदादेः । रक्तं कुङ्कुममिन्दूरादेः । पीतं मोरोचनदेरित्याचाररत्नम् ॥]

उपवीतित्वबद्धशिखित्वविचारः ॥ उपवीतित्वं बद्धशिखित्वं चाधिकारिविशेषणम् ॥ तथाच छन्दोगपरिशिष्टे काला-
 यनः—सदोपवीतिना भाव्यं सदा बद्धशिखेन च ॥ विशिखो व्युपवीतिश्च यत्करोति न तत्कृतमिति ॥ अनेन हि दधिखदिवादिवदुप-
 वीतित्वस्य बद्धशिखित्वस्य च क्रतुपुरश्चोभयार्थत्वमवगम्यते ॥ तेन विशिखेन व्युपवीतिना च कर्मणि क्रियमाणे कर्मणोऽपि वैगुण्यं
 भवति ॥ एवंच सति क्रतुपुरश्चोभयार्थापचारप्रयुक्तं प्रायश्चित्तद्वयमत्र बोध्यम् ॥ आचारादर्शो गोभिलः—दक्षिणं बाहुमुद्धृत्य शि-
 रोऽवधाय सर्व्येऽसे प्रतिष्ठापयति दक्षिणं कक्षमनवलम्बं भवत्येवं यज्ञोपवीती भवति सव्यबाहुमुद्धृत्य शिरोऽवधाय दक्षिणसे प्रतिष्ठापयति
 सव्यं कक्षमनवलम्बं भवत्येवं प्राचीनवीती भवतीति ॥ मनुः—निवीती कण्ठसङ्गन इति ॥ हेमाद्रौ भरद्वाजः—दक्षिणं बाहुमुद्धृत्य
 वामस्कन्धे निवेशितम् ॥ यज्ञोपवीतमित्युक्तं देवकार्येषु शस्यते ॥ कण्ठावलम्बितं चैव ब्रह्मसूत्रं यदा भवेत् ॥ तन्निवीतमिति ख्यातं
 शस्त्रं कर्मणि मानुषे ॥ उच्छिष्टे वामबाहौ तु दक्षिणस्कन्धमाश्रितम् ॥ प्राचीनावीतमित्युक्तं तत्तिय्येष्वेव कर्मास्त्विति ॥ निगमपरि-
 शिष्टेऽपि—वामस्कन्धकक्षयोरक्षणया यज्ञोपवीतं दैवे प्राचीनावीतमितरथा पितृयज्ञे । नाभ्यां द्विकण्ठासक्तमुत्सर्गे निवीतं पृष्ठे दशावलम्बि
 ग्राम्यधर्मोष्णिति ॥ ग्राम्यधर्मः स्त्रीसंयोग इति हेमाद्रिः ॥ यत्र निवीतप्राचीनवीतयोर्न विधिः श्रूयते तत्र सर्वत्रोपवीतित्वमेव ॥ एवंच
 यत्र देवकार्योद्देशोपवीतित्वं श्रूयते तत्रापि दैवमुपलक्षणम् ॥ पितृभृत्यक्रयार्थितिरिक्तं सर्वमेव दैवमित्याचारादर्शो व्याख्यातम् ॥ ॥
शूद्रस्योपवीतविचारः ॥ उपवीतं द्विधा—नवसूत्रं संस्थानविशेषश्च ॥ तत्राद्यं शूद्रस्य नेत्युक्तं भित्ताश्रयायाम् ॥ अत्यं शूद्रस्यापि
 भवति ॥ उपवीतिना कर्म कर्तव्यमित्यस्य सर्वकर्मशेषत्वेन शूद्रस्याप्यष्टार्थं कर्मण्युपवीत्यवश्यभावात् ॥ उपवीताद्युत्तरियवक्षेणपीति पारि-
 जातकल्पतरू ॥ यत्तु शूद्रं प्रकृत्य—न शिखी नोपवीती स्यान्नोचरेत्संस्कृतां गिरमिति पादं तदसच्छूद्रपरमकर्मकालपरं

नवसूत्रपरं वा ॥ यज्ञोपवीते क्षौमगोवालाशानादिभेदाः ॥ हरिहरभाष्ये देवलः—कार्पासक्षौमगोवालाशानादिकम् ॥ सदा संभवतो धार्यमुपवीतं द्विजातिमिरिति ॥ गोभिलोऽपि—यज्ञोपवीतं कुस्ते सूत्रं वस्त्रं वापिवा कुशरज्जुं वेति ॥ बौधायनः—कौश्रं सौत्रं त्रिखिवृतमानभेरिति ॥ कौश्रं कृमिकोशोऽयं त्रसरपदसूत्रादिमयम् । सौत्रं कार्पासम् । त्रिखिवृतं नवगुण त्रिसंज्ञितमित्यर्थः ॥ नव वै त्रिवृदिति श्रुतेः ॥ तच्च सूत्रं कार्पासं कौशेयं वा ब्राह्मणस्य ॥ तथाच मनुः—कार्पासमुपवीतं स्याद्विप्रस्योर्ध्ववृतं त्रिवृत् ॥ शणसूत्रमयं राज्ञो वैश्यस्याविकसूत्रकमिति ॥ यत्तु हरिहरभाष्योदाहृतं देवलवचनं तत्पूर्वासंभवे उत्तरोत्तरविधानार्थम् ॥ छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—त्रिवृदूर्ध्ववृतं कार्यं तन्तुत्रयमधोवृत्तम् ॥ त्रिवृतं चोपवीतं स्यात्सैको ग्रन्थिरस्थित इति ॥ ऊर्ध्ववृतमाह संग्रहकारः—करणे दक्षिणेनोर्ध्वं गतेन त्रिगुणकृतम् ॥ वलितं मानवैः सूत्रं शास्त्रे ऊर्ध्ववृतं स्मृतमिति ॥ वामावर्तं त्रिगुणं कृत्वा प्रदक्षिणावर्तं नवगुणं विधाय तदेव त्रिसरं कृत्वा ग्रन्थिमकं विदध्यात् ॥ यत्तु—यज्ञोपवीतं कुर्वति सूत्राणि नवतन्तवः ॥ एकेन ग्रन्थिना तन्तुद्विगुणद्विगुणोऽथवेति ॥ सच द्विगुणो द्विसरस्त्रिसराऽसंभवे ज्ञेय इत्युक्तं नारायणवृत्तौ ॥ यच्च पैठीनसिचनं—कार्पासमुपवीतं घटतन्तु त्रिवृतं ब्राह्मणस्य क्षौमेयं राजन्यस्य आविकं वैश्यस्येति तदपि नवतन्तवसंभवे तन्तुषूदं विधत्ते ॥ त्रिवृतं त्रिसरमित्यर्थः ॥ अथवा नवगुणत्रिसरद्वयेन षड्ज्जुक्रमित्यर्थः ॥ क्षौमेयमतसीमवम् ॥ अत्रच कुशसरोवालादिषु न त्रिगुणत्रिसरादिनियमः ॥ सूत्रपदं तद्विषयपदेशात् ॥ अवधातदायस्तु ग्रीहिर्मत्वात्कार्यकारिष्वपि विधेयाः ॥ अत्र त्रिगुणत्रिसरादेर्यज्ञोपवीतान्तर्गतत्वेऽपि न तद्वर्मत्वमिति व्यक्तं नारायणवृत्तौ ॥

यज्ञोपवीतकरणप्रकारः ॥ यज्ञोपवीतरचनाप्रकारस्तु स्मृत्यर्थसारे हरिहरभाष्ये च—शुचौ देशे शुचिः सूत्रं संह-

ताङ्गुलिमूलके ॥ आवेष्टव षण्णवत्या तत्रिगुणीकृत्य यततः ॥ अब्जिङ्गकौक्षिभिः सम्यक्प्रक्षाल्योर्ध्ववृत्तं च तत् ॥ अप्रदक्षिणमावृत्तं
सावित्र्या त्रिगुणीकृतम् ॥ अधः प्रदक्षिणवृत्तं समं स्यान्नवसूत्रकम् ॥ त्रिवेष्टव दृढं बद्ध्वा हरिब्रह्मेष्टवरात्रमेतत् ॥ यज्ञोपवीतं परमं पवित्र-
मिति धारयेत् ॥ सूत्रं सलोकं चेत्सात्ततः कृत्वा विलोककम् ॥ सावित्र्या दशकुलोऽर्द्धमंत्रिताभिलदुक्षयेत् ॥ त्रिद्विज्ञं वाप्यध्यातं
मुक्त्वा निर्मितमुत्तरे ॥ अनध्यायेऽपराह्णे च ब्रह्मसूत्रं न तद्देवदिति ॥ यज्ञोपवीतस्य परिमाणान्तरमप्युक्तं स्मृत्यर्थसारे ॥
यद्वेद्युपक्रम्य छन्दोगपरिशिष्टे कालायनः—शृष्टवशे च नाभ्यां च धृतं यद्विन्दते कटिम् ॥ तद्धार्यमुपवीतं स्यान्नातो लम्बं
नचोच्छ्रितमिति ॥ वामस्कन्धे कृतं नाभिपृष्ठवंशयोर्धृतं सध्या कटिपर्यन्तं प्राप्नोति तावत्परिमाणं कर्तव्यमित्यर्थः ॥ नातो लम्बं नचो-
च्छ्रितमित्यस्य स्वयमर्थः—अतोऽस्मादुक्तान्मानादुच्छ्रितं ह्रस्वमिति यावत् ॥ अस्मिन्यक्षे न षण्णवत्या आवेष्टनं किंतु यावता उक्तमान-
मुपवीतं संपद्यते तादृशं सूत्रमानं कलनीयम् ॥ अत्राह नारायणवृत्तिकृत्—एतच्च गोभिलीयानां कालायनानां च । अन्येषां तु—
स्तनादूर्ध्वमधो नाभेर्न धार्यं तत्कथंचनेति देवलोक्तं प्रमाणमिति ॥ यज्ञोपवीतमानाभेरिति बौधायनोक्तस्याप्येव व्यवस्था ॥

यज्ञोपवीतस्य कण्ठादुत्तारगणनिषेधं प्रक्षालनार्थं च शाखाविशेषेण तदपवादं चाह भृगुः—मन्त्रपूतं स्थितं
काये यस्य यज्ञोपवीतकम् ॥ नोद्वेष्ट ततः प्राज्ञो य इच्छेन्न्य आत्मनः ॥ सकृदुत्तारगतस्य प्रायश्चित्तो भवेद्विजः ॥ तैत्तिरीयाः कठाः का-
ण्वाश्चाका वाजसनेयिनः ॥ कण्ठादुत्तार्य सूत्रं तु कुर्युर्वै क्षालनं द्विजाः ॥ बहुधाः सामगाश्च ये चान्ये यजुःशाखिनः ॥ कण्ठादुत्तार्य सूत्रं
तु पुनर्हन्ति सक्तियामिति ॥ पुनःसक्तिया मन्त्रोपवीतान्तरधारणमेव ॥ अभ्यङ्गे चोदधिस्नाने मातपित्रोर्भुतेऽहनि ॥ कण्ठादुत्तार्य सूत्रं
तु कुर्युर्वै क्षालनं द्विजा इति ॥ एतद्वाक्यबोधितविषयेष्वेवोक्तव्यवस्था बोध्या ॥ केचिन्तु नित्यस्नानविधौ विहितयज्ञोपवीतप्रक्षालनविषये

इयं व्यस्येत्याहुः । एतच्च सूत्रमशेषवीतं वक्षोपवीताभावे ज्ञेयम् ॥ तदुक्तं निगमपरिशिष्टे—वाससा यज्ञोपवीतानि कुर्यात्तदभावे विवृता सूत्रेण कुशमुज्ज्वालप्रतिसाराज्जुभिर्वा इति ॥ वालेव देवलवचनत् ॥ नारायणवृत्तौ वसिष्ठः—स्नातकानां हि नित्यं स्यादन्तर्वासस्तथोत्तरम् ॥ यज्ञोपवीते द्वे यष्टिः सोदकश्च कमण्डलुरिति ॥ हरिहरभाष्ये—ब्रह्मचारिण एकं स्यात्स्नातस्य द्वे बहूनि वा ॥ तृतीयमुत्तरीयार्थं वक्षामावे तदित्यत इति ॥ एतच्च वक्षोत्तरीयाभावे तृतीयोपवीतधारणं कर्माङ्गम् ॥ बहूनि वेति तु काम्यम् ॥ बहूनि चायुःकामस्येति देवलोक्तेः ॥ चिन्धाभिन्नः—यज्ञोपवीते द्वे धार्ये श्रौते स्मात्तौ च कर्मणि ॥ तृतीयमुत्तरीयार्थं वक्षामावे तदित्यत इति ॥ अत्र यद्यपि तृतीयोपवीतधारणमुत्तरीयकार्थं विधानादुत्तरीयमन्त्रेण प्रतिभाति तथापि-मन्त्रेणैव स्मृतं कर्म कर्तव्यमभिधानात्प्रकृते च मन्त्रस्योपवीतधारणस्यैव स्मरणीयत्वादुपवीतमन्त्रेणैव युक्तम् ॥ तृतीयमुत्तरीयार्थं इत्येतावैवानुकल्पत्वे सिद्धे वक्षामाव इत्युक्तिरुत्तरीयाभाव एवानुकल्पत्वार्थेति न तृतीये धृते उत्तरीयलाभे तदपि धार्यमिति केचित् । तत्रेयन्ये । एकस्यैव कदाचिदनुकल्पत्वे प्राधान्ये च विरोधात् ॥ वृद्धास्त्वाहुः—उत्तरीयस्य सर्वकर्मार्थत्वात्प्रतिवर्तमानधाराणानुपपत्तदुपवीतवत्सर्वार्थं सकृदेव धार्यम् । एवं तृतीयोपवीतमपि ॥ तदङ्गीकारेण कर्मविशेषारम्भोत्तरं मुख्योत्तरीयलाभेऽपि तद्वहणं षाडन्यायात् ॥ कर्मानारम्भे तु तृतीयसत्त्वेऽपि तद्वहणम् । न च तृतीयलागापत्तिः । सर्वार्थत्वेन धृतत्वात् । उत्तरीयस्य सर्वदा सत्त्वासंभवादिति युक्तमुत्तरस्यामः ॥ शिष्टाचारोऽयेवम् । तृतीयमुत्तरीयार्थं एकं तु प्रथमाश्रमीति मदनपारिजाते पाठः ॥ पारस्करगृह्ये—एकं चेत्यस्योत्तरवर्गेण प्रच्छदयतीति ॥ एकवस्त्रत्वेनोत्तरार्धस्योत्तरीयत्वेनोपादाने—यशसामेत्युत्तरीयमन्त्रः श्रवत एव क्रियान्तर्लात् ॥ जातकूपर्णः—वक्षोत्तरीयाभावे ऋजुलं त्र्यङ्गुलं चतुःश्रुलं वा सूत्रैः परिमाण्डलं कुर्यादिति ॥

शिखाबन्धविचारः ॥ शिखाबन्धस्तु दक्षिणपार्श्वे कार्यः ॥ तदुक्तं चतुर्विंशतिमते—मध्ये तु बहुचाश्वैव निबधीयुः शिखां ततः ॥ माध्यन्दिनाश्च ये विप्राः पार्श्वे दक्षिणतः क्रमात् ॥ वामपार्श्वे च बधीयुर्ये विप्राः सामगायिन इति ॥ माध्यन्दिनग्रहणं वाजसनेयिमात्रोपलक्ष्यम् ॥ यत्तु कात्यायनेन शिखाबन्धस्य पुरुषार्थत्वं कर्मार्थत्वं च स्मर्यते तत्प्रायश्चित्तद्वयार्थमनृतवदनवन्न तु शिखा-
 बन्धद्वयं यज्ञोपवीतेऽपि भेदापेक्षित्युक्तं प्रयोगरत्ने नारायणभट्टैः ॥ वर्धमानोऽप्येवम् ॥ एतेन प्रतिकर्म शिखाबन्धः परास्ताः ॥ यत्तु कुशोपग्रहो बद्धशिखो यज्ञोपवीत्याचभ्येति कात्यायनेन स्नानकाले शिखाबन्धनमुक्तं तदैवान्मानुषाद्वा मुक्तशिखस्य बन्धनार्थं नतु विमुच्य बन्धनीयेत्येतदर्थमित्युक्तमाचारादर्शो ॥ शूद्रस्य लनियताः केशा इति वसिष्ठोक्तेः शिखाविकल्पः । सच सदसच्छूद्रविषय-
 त्वेन व्यवस्थित इति शिखाबन्धेऽपि विकल्प इति शूद्राचारशिरोमणिः ॥ कर्मकौमुद्यां तु—अकर्मकाले शूद्रस्य न शिखाबन्धनि-
 यम इत्युक्तम् ॥ सर्वेषां शिरसि यत्र कचिक्लेशसत्वे तत्रैव शिखाबन्धः ॥ ॥ खल्वाटत्वेन सर्वथा केशाभावे विशेष उक्तः काठकगृह्ये—अथ चेल्रमादान्न शिखा स्यात्तदा कौशी शिखां ब्रह्मग्रन्थियुतां दक्षिणकर्णे निदध्यादिति ॥ ॥ शिखाभिन्नकेशा-
 नामपि कर्मकाले बन्धः ॥ तदाह वृद्धवसिष्ठः—मुक्तकेशैर्न कर्तव्यं प्रेतस्नानं विना क्वचित् ॥ स्नानं दानं जपं होमं मुक्तकेशैर्न कारयेदिति ॥ नच पूर्वार्धे प्रेतस्नानमिन्नस्नान एव मुक्तकेशत्वनिषेधः । उत्तरार्धे स्नानपदवैयर्थ्यापत्तेः ॥ स्नाने तदनुवादे दानादौ तद्विधौ वैरूप्यापत्तेः ॥ उत्तरार्धे एव सर्वत्र मुक्तकेशत्वनिषेधे वाक्यभेदापत्तेः पूर्वार्धवैयर्थ्यापत्तेः ॥ स्नाने तदनुवादे दानादौ दानार्थे वृषादवैयर्थ्यापातात् ॥ तेनोत्तरार्धे वाक्यतया प्रेतस्नानान्यकर्मसु मुक्तकेशत्वं निषिध्यत इति ॥

अथासनविचारः ॥ तत्र हेमाद्रौ कौशिकः—कुशासनं सदा पूतं यतीनां तु विशेषतः ॥ कुशासनोपविष्टस्य सिध्यते योग

उत्तम इति ॥ चिष्णुपुराणे—कुशोपरि निविष्टेन तथा यज्ञोपवीतिना ॥ सर्वं कर्म प्रकृतव्यमन्या विफलं भवेदिति ॥ कुशोपरि निविष्टेनैति कुशासनोपादानं कर्माहासनोपलक्षणम् ॥ ॥ आसनान्याह आद्रकारिकायां स्मृतिकारः—अमीकास्मयशृङ्गाश्च कदम्बो वारणस्तथा ॥ पद्मासनानि शस्तानि श्राद्धे देवार्चने तथेति ॥ श्राद्धे देवार्चने इति दैवर्षियकर्ममात्रोपलक्षणम् ॥ ॥ प्रौढपादनियेयः ॥ दानहेमाद्रौ शाङ्खायनः—दानमाचमनं होमं भोजनं देवतार्चनम् ॥ ग्रौढपादो न कुर्वीत स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ॥ आसनारूढपादस्तु जन्वोर्वी जह्वयेस्तथा ॥ कृतावसविक्रयो यस्तु ग्रौढपादः स उच्यत इति ॥ ॥ आसनोपकरणवस्तूनि ॥ व्यासः—कौशेयं कम्बलं चैव अर्जनं पद्मेव च ॥ दारुजं तालपत्रं वा आसनं परिकल्पयेदिति ॥ कालिकापुराणे—चतुर्विंशत्यङ्गुलैस्तु दैर्घ्यं काष्ठ्यासने मतम् ॥ षोडशाङ्गुलविस्तीर्णमुत्सेवे चतुर्ङ्गुलम् ॥ पञ्चाङ्गुलं वा कुर्यात्तु नोच्छ्रितं कारयेत्ततः ॥ आसने वस्त्रं द्विहस्तात्रो दीर्घं सार्धहस्तान्न विस्तृतं कार्यम् ॥ त्र्यङ्गुलं तु तथोच्चायं पूजाकर्मणि संश्रयेत् ॥ सर्वेषां तैजसानां च आसनं श्रेष्ठमुच्यत इति ॥ भद्रासनप्रकारः—क्वचिद्भद्रासन उपविश्येत्यपि दृश्यते । भद्रासनशब्दश्चानर्धमण्यदिखचितपासनवाचकः । तस्य सर्वेषाममुलमत्वात्तथासनाभावापत्तेर्नृपासनवधावच्छेदनं सर्वतः शोभनमासनं विधेयमिति प्रतीयत इति ॥

पवित्रधारणप्रकारः ॥ मन्त्रेण पवित्रधारणं चाधिकारितावच्छेदकम् ॥ तदुक्तं प्रयोगपरिज्ञाते—मन्त्रेण धारयेद्विभः पवित्रं सर्वकर्मसु ॥ मन्त्रं विना धृतं यत्तु पवित्रमफलं भवेत् ॥ हेमाद्रावाचिः—उमाय्यामेव पाणिभ्यां विप्रैर्दर्शयविव्रके ॥ धारणीये प्रयत्नेन ब्रह्मग्रन्थिसमन्विते ॥ ब्रह्मण्ये जपे चैव ब्रह्मग्रन्थिविधीयते ॥ भोजने वर्तुलः श्रोतु एवं धर्मो न हीयत इति ॥ ॥ वृत्तग्रन्थिसमन्वितत्रिलक्षणमुक्तं गारुडे—अर्धं प्रदक्षिणीकृत्य शिक्षायां संश्रयेद्यत् ॥ वैष्णवेनैव मार्गेण वृत्तग्रन्थौ पवित्रक इति ॥ वैष्णवो मार्गः

पश्चाद्भागः ॥ द्विगुणितानां दर्भशिखानां पाशः श्रदक्षिणमर्धवेष्टनं विधाय पश्चाद्भागेन यदा प्रवेश्यते तदा वतुलो ग्रन्थिरित्यर्थः ॥
 ॥ ब्रह्मग्रन्थिमन्पवित्रलक्षणमपि तत्रैवोक्तम्—संयज्य वैष्णवं मार्गं ब्रह्ममार्गविनिःसृतम् ॥ सकृत्प्रदक्षिणीकृत्य पवित्रमभिधी-
 यते ॥ तद्ब्रह्मग्रन्थिमन्योक्तं पवित्रं वेदवादिभिर्मिति ॥ पवित्रकर्तुरभिसुखप्रदेशो ब्रह्ममार्गः ॥ यदा स एव पाशः श्रदक्षिणेन समग्रवेष्टन-
 विधाय पुरोभागेन प्रवेश्यते तदा ब्रह्मग्रन्थिरित्यर्थः ॥ ॥ पवित्रदर्भशिखासंख्यापि तत्रैवोक्ता—सप्तभिर्दर्भपिड्डैः कुर्या-
 द्ब्राह्मं पवित्रकम् ॥ पञ्चभिः क्षत्रियस्यैव चतुर्भिस्तु तथा विशः ॥ द्वाभ्यां शूद्रस्य विहितमन्तराणां तथैवेति ॥ मार्कण्डेयस्तु—चतुर्भि-
 र्दर्भपिड्डैर्ब्राह्मणस्य पवित्रकम् ॥ एकैकन्यूनमुद्दिष्टं वर्णं यथाक्रमम् ॥ सर्वेषां वा भवेद्वाभ्यां पवित्रं ग्रन्थितं नेत्याह ॥ एतच्च संख्या-
 विशिष्टं पवित्रलक्षणं ग्रन्थिमत्पवित्रपक्षे ॥ तदभापपक्षे तु—अनन्तर्गमिणं साय कौशं द्विदलमेवच ॥ श्रददेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्रकुत्र-
 चिदिति छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनोक्तं लक्षणं ज्ञेयम् ॥ द्विदलमखण्डैकपत्रात्मकमित्यर्थः ॥ केचिद्विदलं पत्रद्वयात्मकमिति व्या-
 चक्षते तत् पवित्रे करोति कुशौ समावप्रशोणप्रावनन्तर्गमौ कुशैरिह्नति पवित्रेथ इति शतपथश्रुतिकात्यायनसूत्रकर्तृदेवभा-
 ष्याद्यखिलग्रन्थविरुद्धमित्युपेक्षणीयम् ॥ हारीतः—आचामेत्यतो नित्यं पवित्रेण द्विजोत्तमः ॥ नैवोच्छिष्टं भवेत्तच्च सुक्तशेषं तु वर्ज-
 येदिति ॥ पवित्रेण सह पवित्रयुक्तपाणिरित्यर्थः ॥ ॥ पवित्रत्यागहेतवः—येनतु पवित्रेण सह भोजनं कृतं तदेवोच्छिष्टतया त्याज्यं
 नान्यत् ॥ एतच्च ग्रन्थिरहितपवित्रविषयम् । न ब्रह्मग्रन्थिनाऽऽचामेदिति हेमाद्रावादित्यस्मरणात् ॥ एतच्च शुचोराचामतो वेदित्वं
 श्रयत् इति वचनात् ॥ अन्येतु कर्मज्ञाचमनविषयमेतदित्याहुः ॥ तथाच हेमाद्रौ कात्यायनः—सपवित्रः सर्गर्भो वा कर्णाद्धे पितृ-
 कर्मणि ॥ अशून्यं तु कर्णं कृत्वा सर्वत्राचमनं चरेत् ॥ नोच्छिष्टं तत्सदर्मश्च सुक्तोच्छिष्टं तु वर्जयेदिति ॥ अत्र पवित्रशब्देन ग्रन्थिमत्त-

वित्रमित्येके ॥ ॥ ग्रन्थिविमोकेन पवित्रलागः ॥ प्रयोगपरिजाते—निये नैमित्तिके वापि कर्मोपक्रमणे द्विजः ॥ घृतं पवित्रं कर्मन्ते ग्रन्थिं युक्त्वा तु तस्यजेदिति ॥ हेमाद्रौ शान्तातपः—जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये पितृतर्पणे ॥ अशून्यं तु कर्त्तुं कुर्यात्सु-
वर्णजैः कुशैरिति ॥ तत्रैव कर्त्तव्यः—स्नाने होमे जपे दाने स्वाध्याये पितृतर्पणे ॥ सप्तवित्रौ सदमौ वा करौ कुर्वीत नान्यथेति ॥
उभवापि करौ सप्तवित्रौ सदमौ वा कर्माङ्गत्वेन संपादनीयौ ॥ अत्र क्रयोः पवित्रवत्ता च ग्रन्थिमद्वयमग्रन्थिमद्वयां वा पवित्राभ्यामि-
त्येकः पक्षः ॥ द्वौ दमौ दक्षिणे हस्ते सव्ये त्रीनासने सकृदिति वचनात्करीया च सदभंता इति द्वितीयः ॥ सव्ये पाणौ कुशाकृत्वा
कुर्यादाचमनक्रियाम् ॥ सव्यः सोपग्रहः कार्यो दक्षिणः सप्तवित्रक इति कात्यायनोक्तः सव्ये पाणौ त्रीन्कुशान्दक्षिणे पवित्रं धारयेदिति
तृतीयः ॥ ॥ स्वर्णपवित्रलक्षणं तत्प्रशंसाच—सर्वण्येव पवित्राणि कुशकाशमयानिच ॥ तानि हेमपवित्रस्य कलां नहन्ति
षोडशमिति ॥ इदं च शास्त्रीयपञ्चगुह्यारूपमाषमानेन षोडशमाषमितमशीतिगुह्यासकं ब्रह्मग्रन्थियुतं धार्य न न्यूनाधिकमिति प्रमाणविदः ॥
॥ अयातयामवस्तूनि ॥ हेमाद्रौ गृह्यपरिशिष्टे—दमौः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणा हविरग्रयः ॥ अयातयामान्येतानि नियोज्यानि
पुनःपुनरिति ॥ यातयामत्वं अनेकत्र प्रयोगानर्हत्त्वम् ॥ अयातयामत्वं तु एकत्र विनियुक्तस्याप्यनेकक्रियान्तरोपयोगीत्यत्वम् ॥ हविर-
त्राज्यमेव । नाज्यादेशादिति कात्यायनेनाज्यस्य शेषत्वामवप्रतिपादनेन यातयामत्वभावात् पुनःपुनर्विनियोज्यत्वस्य तत्रैव सत्त्वात् ॥
पुरोडाशौदनादेस्तु शेषत्वेन पुरुषितत्वेन च यातयामत्वानुपपन्नविनियोज्यत्वस्यासंभवात् कोशादावज्यनामसु हविश्शब्दपरामर्शाच्च ॥
दर्भग्रहणकालः ॥ अत्र दर्भानामयातयामत्वं तु न भोभासीयामास्यागृहीतदर्भविषयम् । तदाह हारीत—
मासे नमस्यमावासा तस्यां दर्भोच्चो मतः ॥ अयातयामास्ते दर्भो नियोक्तव्याः पुनःपुनरिति ॥ नमः श्रावणः । अमा अमावासान्तमा-

सैनैव बोद्धव्या । ततश्चैते उपशुक्ता अथपवादवर्जं क्रियान्तरेऽपि पुनःपुनरुपयोग्याः । कालान्तरगृहीतास्तु एकत्र विनियुक्ताश्चेद्यातयाम-
त्वात्क्रियान्तरेषु न विनियोज्याः ॥ ॥ त्याज्या दर्भाः ॥ अत्रापवादमाह हेमाद्रौ लघुहारीतः—चितौ दर्भाः पथि दर्मा ये
दर्मा यज्ञभूमिषु ॥ स्तरणासनपिण्डेषु षट् कुशान्यरिवर्जयेत् ॥ पिण्डार्थं ये धृता दर्मा यैः कृतं पितृतर्पणम् ॥ भूत्रोच्छिष्टता ये च
तेषां त्यागो विधीयते ॥ नीवीमध्येषु ये दर्मा ब्रह्मसूत्रे च ये कृताः ॥ पवित्रांस्तान्निजानीयाद्यथा कायस्तथा कुशा इति ॥ गृह्यपरि-
शिष्टेऽपि—अमेध्यलिप्ता ये दर्भास्तेषां त्यागो विधीयत इति ॥

दर्भलक्षणं हेमाद्रौ कौशिकेनोक्तम्—सप्तपत्राः शुभा दर्भोस्तिलक्षेत्रसमुद्भवाः ॥ ते यशस्ता द्विजतीनां देवे पित्र्ये च कर्मणि ॥
अप्रसूताः स्मृता दर्भाः प्रसूतास्तु कुशाः स्मृताः ॥ समूलाः कुतपाः श्रोक्ताश्छिद्वाग्रास्तृणसंज्ञिताः इति ॥ अप्रसूता असंजतप्रसवाः अ-
पुष्पिता इत्यर्थः ॥ ॥ रत्निप्रमाणताच दर्भणाम्—रत्निमात्राः प्रमाणेन पितृतीर्थेन संस्तृता इति छन्दोगपरिशिष्टे कात्या-
यनोक्तः ॥ एतच्च पिण्डाद्यस्तरणार्थानामेव ॥ तदुक्तं वायुपुराणे—रत्निप्रमाणाः शस्ता वै पितृतीर्थेन संस्तृताः ॥ उपमूले तथा
लूनाः प्रस्तरार्थं कुशोत्तमा इति ॥ कृतसुष्टिहस्तो रत्निः ॥ अन्येषां तु गोकर्णप्रमाणता ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे—हृतिश्र
सपिङ्गूलाः खिग्धाः पुष्टाः समा हिताः ॥ गोकर्णदीर्घास्तु कुशाः सक्वाच्छिन्नाः समूला इति ॥ गोकर्णपरिमाणंतु दशङ्गुलप्रमाणं श्रदे-
शसंज्ञं । प्रादेशतालगोकर्णा इत्यभिधानकोशप्रतिपादितम् ॥

अथाचमनविचारः ॥ आचमनं चाधिकारितावच्छेदकम् ॥ तदुक्तं मार्कण्डेयेन—देवार्चनादिकार्याणि तथा गुर्वभिवादनम् ॥
कुर्वीत सयथाचम्य प्रयतोऽपि सदा द्विज इति ॥ आचान्तस्य प्रयतस्यापि कर्मरम्भप्रयुक्तमाचमनमेनेोक्तं भवति ॥ अथाचमन-

प्रयोगः ॥ वदक्षित्व उपवीती प्राञ्जल उदङ्मुख ऐशान्यभिमुखो वा आजनुक्षालितापादयुगम आमणिबन्धं प्रक्षालितहस्तद्वयो येनके-
नापि सिद्धद्विवासा अन्तरुवारिवीकृत्वा शुचौ देशेऽप्रसारितसमस्थितापादयुगः सुमनास्तन्मनाः प्रणतो भूमिष्ठयादोऽनासनस्थो भुक्त्वा-
सनस्थोऽपि अजलस्थो जानूर्ध्वजले तिष्ठन्वा अनपावृत्तशिरःकण्ठः केशनीव्यधःकायधरणीरस्पृशन् तस्मर्शेत् प्रक्षालितहस्तः अजलब्रह्मसन्न-
गच्छन्नौघपादः कमप्यस्पृशन्नचलन् क्वचिदप्यनवर्जितदेहो दिश आत्मानं चावलोक्यन्नरय्यास्योऽस्यरो वामहस्तास्पृशमफेनमवि-
वर्णमविरसमर्गुन्धि अबुहुदं शूद्रशुच्येकपाण्यनवर्जितं वर्षधारातिरिक्तं पादप्रक्षालनशेषातिरिक्तं उच्छ्वेषं चेत्तदा भूमिन्नाविताग्रं अ-
ग्निप्राक्षणार्थजलशेषातिरिक्तं हस्तेनालोलितं अप्रदरप्रभवं प्रदरप्रभवमपि गोटुक्षिप्तं अतस्तं रोगिणस्तमपि अक्रुषं धनाङ्गुलिना गोक-
र्णकृतिना दक्षिणहस्तेन त्रिश्चतुर्वा ब्रह्मेण क्षतादिना तद्वरोधे कायेन तद्वरोधे दैवेन ब्राह्मणो हृद्रामि क्षत्रियः कण्ठगामि वैश्यस्ता-
लुगामि जलमाचमेत् ॥ शूद्रः सर्वैरेवच विर्मुखाभ्यन्तराशिक्षिप्तं यथोक्तमेव जलं सकृदाचमेत् ॥ ततः संवृतयावान्ताघरोष्ठं मुखमङ्कु-
ष्ठमूलेन द्विःपरिमृज्य पाणिं प्रक्षाल्य तर्जनीमध्यमानामिकाभिस्ताड्यमेव मुखमोष्ठश्मश्रुतोऽधःश्यावादुपरि द्विरुभस्पृश्य पुनः पाणी प्रक्षाल्य
वामपाणिं पादौ शिरश्चाम्युक्ष्य तर्जन्यङ्गुष्ठार्थ्यां सोदकाभ्यां नासापुटे ततोऽङ्गुष्ठानामिकाभ्यां सोदकाभ्यामक्षिणी । [छन्दोगश्चेत्तदाव-
क्षिणी इति विशेषः] । परिमार्जनेपस्पर्शनयोर्मध्ये पाण्याद्यभ्युक्षणमिति च विशेषः ॥ ततोऽङ्गुष्ठानामिकाभ्यां श्रोत्रे । ततः कनिष्ठाङ्गु-
ष्ठार्थ्यां नाभिं स्पृष्ट्वा पाणिं प्रक्षाल्य करतलेन हृदयं सर्वाङ्गुलीभिः शिर अबुल्यग्रेणसङ्ख्यं स्पृशेत् ॥ ततः शेषं जलं किंचिद्ब्रह्महस्ते देयम् ॥
इतीदमाचमनं ॥ द्विराचमने तु पादप्रक्षालनवर्जमखिलमावर्ते ॥ भोजनोपक्रमाचमने सकृदेवौष्ठस्पर्शः ॥ तथा द्विजातीनामपि पुन-
राचमने ओष्ठस्पर्शमात्रं प्रत्युपस्पृश्यात्ततः शुचिर्भवतीति गोभिलगृह्यादिति केचित् ॥ इत्याचमनप्रयोगः ॥ ॥ गौणाचमनम् ॥

अशक्तौ त्रिःपीत्वा हस्तौ प्रक्षाल्य मुखं प्रमृज्य स्वानि स्थशेत् ॥ अत्यशक्तौ हि त्रिःपीत्वा हस्तं प्रक्षाल्य श्रोत्रं स्थशेदिति ॥ अत्र मूलं मिताक्षरायां स्मृत्यर्थसारे आचारादर्शो आचारचिन्तामणौ च ज्ञेयम् ॥

प्राणायामविचारः ॥ प्राणायामश्चाधिकास्तिविशेषणम् ॥ तदाह वृद्धमनुः—प्राणानायम्य कुर्वीत सर्वकर्मण्यसंयतः ॥ प्राणायामैस्त्रिभिः पूतस्तत उष्कारमर्हतीति ॥ ॥ प्राणायामलक्षणं छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनेन अभिहितम्—भूराद्यास्त्रिस्त एवैता महाव्याहृतयोऽव्ययाः ॥ महर्जनस्तपः सत्यं गायत्री च शिरस्तथा ॥ अपोज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्मभूर्भुवःस्वरिति शिरः ॥ प्रतिप्रतीकं प्राणवमुच्चारयेदन्ते च शिरसः ॥ एता एतां सहनेन तथैभिर्दशभिः सह ॥ त्रिजपेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यत इति ॥ अस्यार्थः—मुक्तिफलकत्वादव्ययाः । एताः सप्त व्याहृतयः । एतां गायत्री । अनेन शिरसा सह । तथैभिर्दशभिः प्रणवैः सह । आयतप्राणो निरुद्धप्राणस्त्रिजपेदिति ॥ अयमेकः प्राणायाम इत्यर्थः ॥ योगियाज्ञवल्क्योऽपि—सव्याहर्ति सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ॥ त्रिःशठे दायतप्राणः प्राणायामः स उच्यत इति ॥ कूर्मपुराणे ईश्वरगीतासु—प्राणः स्वेदहजो वायुरायामस्तद्विरोधनमिति ॥ दाल्भ्य-परिशिष्टे—ब्रह्मयज्ञो जपो होमो देवर्षिपितृकर्म च ॥ अनौकृत्य कृतं सर्वं न भवेत्सिद्धिकारकमिति ॥ शाब्द्यायनोऽपि—दानयज्ञ-तपःस्वाध्यायजपध्यानसंध्योपासनप्राणायामहोमदैवपित्र्यमन्त्रोच्चारणब्रह्मार्स्मादीनि प्रणवमुच्चार्य प्रवर्तयेदिति ॥ अतश्च मन्त्रमात्रोच्चारणे आदावौकारः कार्य इति सर्वावृत्तमसूत्रभाष्ये ॥ केचित्तु प्रवर्तयेदिति वचनात्प्राग्भूत एव युक्तः ॥ ॥ प्राणायामे प्रणवोच्चारव्य-वस्था ॥ तथाच छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—नोऽकुर्याद्भोममन्त्राणां पृथगादिषु कुत्रचित् ॥ अन्येषां च विकृष्टाणां कालेना-चमनादिनेति ॥ अस्यार्थः—गोभिलगृह्यप्रसिद्धषडहतिविंशत्याहृतिमन्त्रेषु प्रतिमन्त्रमादौ उष्कारप्रयोगं क्वचिदपि न कुर्यात् किंतु प्रथ-

मेवे ॥ अन्येषां जपाद्यर्थानां रुद्राध्यायादीनां मध्ये अप्रायसे सति आचमनादिना काले अङ्कारेण सह व्यवधानेनाचमनानन्तरं पठन-
मानस्य मन्त्रस्यादावैकारप्रयोगः कर्तव्यः ॥ होममन्त्रेष्वेवं व्यवधाने अङ्कारः कर्तव्य एवेति ॥ अतएव शाखान्तरीया न कुर्वन्तीत्याहुः ॥
सच त्रिमात्रः ॥ तद्व्यस्यैव विनियोगात् ॥ मदनरत्ने व्यासः—त्रिमात्रस्तु प्रयोक्तव्यः कर्मरम्भेषु सर्वश इति ॥ अग्निलवि-
कृत्य आपस्तम्बोऽपि—त्रिमात्रस्तु प्रयोक्तव्यः कर्मरम्भेषु सर्वदेति ॥ अस्य पृथग्विधत्वान्नन्त्रेण सह न सन्धिः ॥ पृथग्विधाने सह
सन्धिर्न भवतीत्युपपादितं लिषिमान्भूयासमिति सूत्रे कर्कोपाध्यायैः ॥ अव्याहारस्य तु लौकिकत्वान्नन्त्रेण सह संध्यभाव इत्यपि
प्रतिपादितं पशुं पूर्वसमनस्तीत्यधिकृत्य सन्त इति प्रतिमन्त्रप्राप्तसूत्रे कर्कोपाध्यायैः ॥

ऋषिच्छन्दोदेवतोहविचारः ॥ दानहेमाद्रौ मदनरत्ने च याज्ञवल्क्यः—आर्षं छन्दश्च दैवत्वं विनियोगस्तथैव च ॥ वेदि-
तव्यं प्रयत्नेन ब्राह्मणेन विशेषतः ॥ अविदित्वा तु यः कुर्याद्वाजनाध्ययनं जपम् ॥ होममन्तर्जलादीनि तस्य चाल्यं फलं भवेदिति ॥
ब्राह्मणं च विशेषत इति मदनरत्ने दानकाण्डे पाठः ॥ तथा—यश्च जानाति तत्त्वेन आर्षं छन्दश्च दैवतम् ॥ विनियोगं ब्राह्मणं
च मन्त्रार्थज्ञानमेव च ॥ एकैकस्य ऋषेः सोऽपि बन्धो ह्यतिथिवद्भवेत् ॥ एकैकस्य ऋषेः एकैकस्य मन्त्रस्यैवार्थः ॥ देवतायाश्च सायुज्यं
गच्छत्यत्र न संशयः ॥ पूर्वोक्तेन प्रकारेण ऋष्यादीन्वेचि यो द्विवः ॥ अधिकारो भवेत्तस्य तस्यादिषु कर्मसु ॥ ॥ आर्षच्छन्दोदे-
वतनिर्वचनम् ॥ येन यजुषिणा दृष्टं सिद्धिः प्राप्ता च येन वै ॥ मन्त्रेण तस्य तत्रोक्तमेवमवस्तदार्षकम् ॥ छान्दनाच्छन्द उद्दिष्टं वा-
ससी इव चाकृतेः ॥ आत्मा संछादितो देवैर्भूत्योर्भातेस्तु वै पुरा ॥ आदितैर्वसुमी रूद्रस्तेन छन्दसि तानि वै ॥ यस्य यस्य तु मन्त्रस्य
उद्दिष्टा देवता तु या ॥ तदाकारं भवेत्तस्य देवत्वं देवतोच्यते ॥ पुराकल्पे समुत्पन्ना मन्त्राः कर्मार्थमेव च ॥ अनेन चेदं कर्तव्यं विनियोगः

स उच्यते ॥ तैरुक्तं यच्च मन्त्रस्य विनियोगप्रयोजनम् ॥ प्रतिष्ठानं स्तुतिश्चैव ब्राह्मणं तदिहोच्यते ॥ एवं पञ्चविधं योगं जपकाले ह्यनु-
 स्मरेत् ॥ होमे चान्तर्जले योगे स्वाध्याये योजने तथेति ॥ सर्वानुक्रमसूत्रे कात्यायनोऽपि—ऋषिदैवतच्छन्दांस्यनुक्रमिष्याम इति
 प्रकृत्याह—एतान्यविदित्वा योऽधीतऽनुब्रूते जपति जुहोति यजते याजयते वा तस्य ब्रह्म निर्वर्ण्य यातयामं भवत्यथान्तरा श्रगतं वा पठते
 स्थाणुं वच्छति प्रमीयते वा पापीयान्भवत्यथ विज्ञायैतानि योऽधीते तस्य वीर्यचरं भवति जपति हुत्वेष्ट्वा तत्फलं युज्यत इति ॥ अत्र
 ऋषिच्छन्दोदेवतेत्येव क्रमः स्वीकार्यः ॥ आर्षं छन्दश्च दैवत्यं विनियोगस्तथैवच ॥ वेदितव्यं प्रयत्नेन ब्राह्मणेन विशेषत इति वाक्ये वेदि-
 तव्यमिति विधिस्थानीयतव्यप्रत्ययश्रवणात् । अत्र हि ऋष्यादिज्ञानपदार्थः कर्तव्यतया विधीयते ॥ तस्मिंश्च विधीयमाने पाठानुपूर्वविग-
 म्यमानः क्रमोऽपि तदश्रितो विधीयते ॥ क्रमान्तरपरिग्रहे विनिगमनाविरहात् ॥ यत्तु कात्यायनेन—ऋषिदैवतच्छन्दांस्यनुक्रमिष्याम
 इति सर्वानुक्रमसूत्रे ऋषिदैवतच्छन्दांसीति क्रम उक्तः स न ज्ञानार्थत्वेन किंतु अनुक्रमिष्याम इत्युक्तेरनुक्रमार्थत्वेन वेदितव्य इतिवदत्र
 ऋष्यादिज्ञानकर्तव्यतायाः साक्षाद्विध्यश्रवणात् ह्युक्तकल्प्ययोगोर्मध्ये ह्युक्तविधेरैव बलीयस्त्वाच्च ॥ अतएव योगियाज्ञवल्क्येन—प्रजा-
 पतेर्मुखोत्पन्नस्तपःसिद्धस्य वै पुरा ॥ तेनोपात्तस्ततस्तस्य ब्रह्मर्षि च स्वयंभुवः ॥ गायत्री च भवेच्छन्दो ह्यग्निदैवतमुच्यते ॥ आदौ सर्वत्र
 युज्यत विविधेष्वपि कर्मस्त्रियादिना प्रणवव्याहृत्यादिमन्त्राणामृषिश्छन्दोदेवता इत्यनेनैव क्रमेणार्षादिकमाभिहितम् ॥ गृह्यगङ्गाधरपद्ध-
 तावपि—ऋषिमादौ प्रयुज्यत छन्दो मध्ये नियोजयेत् ॥ देवतामवसाने च मन्त्रज्ञो मन्त्रसिद्धय इति ॥ एतेन ऋषिदैवतच्छन्दांसीति-
 क्रमं वदन्तो देवयज्ञिकादयः परास्ताः ॥ आचारादर्शौ योगियाज्ञवल्क्यः संख्यामधिकृत्याघमर्षणसूक्तस्याऽपेक्षितेति सूक्तस्य दुप-
 दायाश्च ऋष्यादिकर्मभिधयाह—एवं ज्ञात्वा तु मन्त्राणां प्रयोगं वै द्विजोत्तमाः ॥ संख्यामुपासयेद्धृदयथावत्तन्निबोधतेति ॥ अत्रच संख्या-

ग्रहणं कर्ममात्रोपलक्षणार्थम् । पूर्वोक्तकालायादनयोगियाज्ञवल्क्यवचनकालमयतया तथैवावगमात् ॥ अत्र कोचिदाहुः—सर्वेषामेव मन्त्राणामादावृथ्यादीनि स्मृत्वा ततः संध्याप्रयोग इति । तत्रातीव युक्तम् । एवंहङ्कृतेन ऋष्यादिस्मरणेन सह सर्वेषां मन्त्राणामानन्तर्यं न्यायगतं बोध्यते ॥ उक्त्वा सप्तव्याहृतीनां गायत्र्याः शिरसश्च ऋष्यादीनि स्थलान्तरे योगियाज्ञवल्क्येनभिहितानीति कथं न तत्पूर्वभावः ॥ किंच—अधर्मर्षिणस्तस्य ऋष्यादेः प्रथममभिधानात्तदेव प्रथमं स्यात् । तस्माज्ज्ञात्वेति प्रयोगाद्विज्ञानं प्रयोगकालसौकर्यार्थं ॥ अथवा ज्ञात्वोपासयेदिति प्रत्येकमभिसंबध्यते । तेन तन्मन्त्रस्य ऋष्यादिकं तत्तन्मन्त्रप्रयोगात्प्राज्ञातव्यमित्यर्थः सिध्यति ॥ अयमेव पक्षो बहुसंमतः ॥ ॥ अनेकमन्त्राणामप्येकस्मिन्सह विनियोगे ऋष्यादिव्यवस्था ॥ प्रणवव्याहृतिशिरसां च मिलितानामेव प्राणायामे विनियोगात्तेषां च मिलितानामेव ऋष्यादिकं स्मृत्वा प्राणायामः कार्यः ॥ अन्यत्रापि यत्रैकस्यां क्रियायामेकमन्त्राणां विनियोगस्तत्राप्येवमेव रुद्रजपरुद्राभिषेकादौ । एवं पञ्चविधं योगमिति ब्राह्मणान्तर्भावेन पञ्चविधत्वं प्रकारान्तरं अधिकफलार्थं वा । आर्षे रुन्द्रश्च दैत्यं विनियोगस्तथैव चेत्यादिनास्थानेषु चतुर्णामेवाभिधानात् ॥ एवं ज्ञात्वा तु मन्त्राणामिति योगियाज्ञवल्क्येन ऋष्यादिज्ञानस्यैवाज्ञाविधानादर्थज्ञानवत्पञ्चानामेवाङ्गं न तु ऋष्याद्युच्चारणं मानभावादसंबद्धव्यवयापतेश्च्युक्तमन्त्राचिन्तानामणौ वाचस्पतिमिश्रैः ॥ इदं च ऋष्यादिस्मरणं यत्र मन्त्रे ग्रामाणिकं ततः प्राक् प्रयोग एव कर्तव्यम् ॥ ॥ आर्षादेवैकाल्पिकत्वम् ॥ इदं च ऋष्यादिज्ञानं वैकल्पिकम् ॥ एतान्यविदित्वेयुषक्रम्य तस्य ब्रह्म निर्वीर्यं यातयामं भवतीत्युक्तत्वात् ॥ अथ विज्ञायैतानि योऽधीते तस्य वीर्यवदियुक्तेः सर्वमेतच्छन्दोदैवतमर्षिं च विज्ञाय यत्किंचिन्नपहोमादिकरोति स तस्य फलमश्नुते इत्युक्तेः श्रेति दर्शपूर्णमासपद्धतौ तर्ह्यकार्यां च वेदनाथमिश्राः ॥ प्राच्यग्रन्थे तु—अध्ययनाख्यापनान्तर्जलपेषु नियमः । अन्यत्र पुरुषार्थता न

कर्मवैगुण्यमिति दर्शपूर्णमासपद्धतिवैद्यनाथमिश्रटीकायाम् ॥ अतएव कृष्णभट्टीये—नच सरोदधिच्छन्दः श्रोद्धे वैतानिके मखे ॥ अग्निहोत्रे वैश्वदेवे विवाहादिविधौ तथेत्युक्तम् ॥

आदौ नारायणनृत्यादि ॥ नारायणनतिश्चाधिकारिताविशेषणम् ॥ तदुक्तं वामनपुराणे—सर्वमङ्गलमङ्गल्यं वीरेण्यं वरदं विभुम् ॥ नारायणं नमस्कृत्य सर्वकर्मणि कारयेदिति ॥ नारायणग्रहणं गणेशोभामहेश्वराष्टुपलक्षणम् । कारयेदिति स्वार्थे णिच् ॥ नारायणष्टदेवतोच्चारणक्रमस्त्वग्रे प्रयोगे दर्शयिष्यते ॥

संकल्पविचारः ॥ मार्कण्डेयपुराणे—संकल्प्य विधिवक्तुर्यात्खानदानव्रतादिकमित्युक्तम् । तत्र कृतसंध्येन कृतसंकल्पत्वमप्यधिकारितान्वच्छेदकम् ॥ निश्चितत्वे भविष्ये—संकल्पेन विना विप्र यत्किंचित्कुरुते नरः ॥ फलं चात्वात्यकं तस्य धर्मस्यार्धध्वयो भवेदिति ॥ संवत्सरप्रदीपे दक्षः—ग्रातःसंध्यां ततः कृत्वा संकल्पं बुध आचरेत् ॥ संध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनहः सर्वकर्मसु ॥ यदन्यत्कुरुते कर्म न तस्य फलमश्नुत इति ॥ संकल्पशब्देनैदं कर्माभ्युक्तफलार्थमहं करिष्य इत्याकारकं मानसं कर्मोच्यते ॥ तदुक्तं भट्टाचार्यैः—संकल्पः कर्म मानसमिति ॥ ॥ अनेकादिनसाध्ये कर्मणि तिथ्याद्याहूनिर्णयः ॥ तत्र विशेषमाह देवलः—मासपक्षतिथीनां च निमित्तानां च सर्वशः ॥ उल्लेखनमकुर्वणो न तस्य फलभागभवेदिति ॥ असौ च संकल्पः केवलमदृष्टार्थएव नानुसंधानरूपदृष्टफलार्थः ॥ अनुसंधानोत्तरमेव तस्य कर्तव्यत्वेन तत्फलत्वानुपपत्तेः ॥ मासपक्षतिथयः प्रयोगाधिकरणभूताः सर्वेऽपि ॥ यत्तु—अनेकादिनसाध्ये कर्मण्याद्यादिने संकल्पकालिनीं तिथिमधिकरणत्वेनोद्धृत्य ज्योतिष्टोमेनाहं यक्ष्ये इत्यादिवाक्यं प्रयुज्यते यायजुकाः तत्तु पदानामन्वयायोगादनार्तव्यमिति नीलकण्ठभट्टाः ॥ यदपि केचित्तेन रूपेण प्रयोगाद्गतया विहितानामेव मासादीनामुल्लेख इत्युच्यते ॥

तदपि न ॥ अवहितमासादिके आथानादौ मासपक्षतिथीनां ज्योतिष्टोमे एकादशीव्रतादौ च मासपक्षयोरेखलाभावाप्रपञ्चाच्च ॥ अतो ज्योतिष्टोमदेकवारदिपूर्णिमान्तानुमुखः । एवमन्यत्रापिति दिक् ॥ अत्र केचिद्बहुः—ग्रहणादिनिमित्तस्य मासपक्षतिथीनां प्रयागादेशविशेषमात्रस्याल्लेखः कार्यो नतु व्याप्तानामुत्तरार्धणमध्यदेशादीनामिति ॥ अपरेन्बाहुः—प्रयागादिषु तीर्थेषु पुण्येष्वयतनेषु चेति स्मृत्यस्त्व्याख्या यथा प्रयागादितीर्थविशेषस्याल्लेखं एवमार्यावर्तः पुण्यभूमिर्मध्यं विन्ध्यहिमालयोरित्यादिवक्तव्यवानवर्तादिसामान्यस्याप्यङ्गत्वावभागतु निमित्तानां च सर्वश इति सर्वशब्दस्वरस्याच्च सर्वदानमुल्लेखः कार्यः ॥ नच विनैव सिद्धमासपक्षतिथीनामिलनर्थकमिति वाच्यम् । विधिस्पृष्टानां कालिकमाधादीनामुल्लेखसिद्धिरपि तदस्पृष्टसाधारणमासाहुल्लेखास्त्यर्थत्वात् ॥ तेन व्याप्तानां व्याप्यानां च सर्वेषामुल्लेखः कार्य इति ॥ संकल्पे च मुख्यचान्द्रमासातिक्रियाणमासश्रुतकर्म्मस्वपि विन्ध्यदक्षिणे शुक्रादेस्तदुपरि शुक्रादेशान्द्रमासस्यैवोल्लेखः कार्य इति ॥ संकल्पे तु गौणानामित्युक्तं कालतत्त्वविवेचने ॥ कर्माङ्गीतिथ्यन्यतिथेः संकल्पकालमतत्वे तु संकल्पकालवर्तमानतिथिमेव कर्म्मतिथियुक्तत्वेन रूपेणाधिकरणतयाल्लेख्य संकल्पः कार्यः ॥ ॥ संकल्पगोहविचारः ॥ संकल्पवाक्यंतु हेमाद्रौ आडिकाण्डे प्रदर्शितम्—अँ इह पृथिव्यां जन्मूरीपे भारतवर्षे कुमारिकाखण्डे प्रजापतिक्षेत्रे दण्डकारण्येऽमुकासिन्यदेशे इत्यादिदेशं समनुकीर्य, ब्रह्मणो द्वितीये परार्धे श्वेतवाराहकले वैकुण्ठतमन्वन्तेऽष्टाविंशतिमस्य कलिपुण्यस्य प्रथमचरणे इत्यभिधाय प्रभवविदिसंवत्सरश्च कात्मकभवान्तराद्युगमनुकीर्तयेत् ॥ तानिच युगानि द्वादशैवमाहुः—वैष्णवं प्रथमं तत्र बर्हस्पत्यमतःपरम् ॥ ऐन्द्रमाथेयमेतत्सादाहिल्लेख्यं च पैतृगमनुकीर्तयेत् ॥ तानिच युगानि द्वादशैवमाहुः ॥ आश्विनं भाग्यमित्येवं युगानि द्वादशैव हीति ॥ प्रभवादिषष्ठिमवसरानामानि कम् ॥ वैश्वदेवं च सौर्यं च ग्राजाण्यं च मारुतम् ॥ आश्विनं भाग्यमित्येवं युगानि द्वादशैवमाहुः ॥ प्रभवादिषष्ठिमवसरानामानि प्रसिद्धत्वाद्बोध्यन्ते ॥ तत्तश्च संवत्सरपरिवर्तरोडावत्सारवत्स्रोद्वेत्तरेषु वर्तमानं युगावधमनुकीर्य वर्तमानमंदत्सरावर्तुमासपक्ष तिथि-

वारनक्षत्रयोगकरणरौद्रादिकालनामानि सप्तम्यन्तानि क्रीतेयेत् ॥ स्मार्तानि रौद्रादिकालनामानि कालमाधवे दशितानि । तथा दिवासुहूर्तरात्रिसुहूर्तनामानि च विस्तरमिया न संश्रुतानि ॥ एवं देशकालाधिकरणतया समनुकीर्यसुकफलायसमुकर्म करिष्य इति संकल्पः कार्यः ॥ प्रयोगाङ्गभूतस्थले विचारः ॥ अत्र कैश्चित्—मातृपूजादीनां प्रयोगवर्हिभूताङ्गत्वं वदद्दिदर्शपूर्णमासा-
वारप्यमाणोऽन्वारम्भणीयया यक्ष्य इति, वाजपेयेन यक्ष्यमाणो बृहस्पतिसेवेन यक्ष्य इति संकल्पवत् करिष्यमाणसमुकर्मज्ञत्वेन मातृ-
पूजादीनि करिष्य इत्येवं मातृपूजादीनां संकल्प उक्तः ॥ अन्यैस्तु—प्रयोगान्तःपातिगुणत्वं वदद्दिस्सुकर्म करिष्ये तदङ्गत्वेन मातृ-
पूजादीनि करिष्य इत्येवं प्रधानसंकल्योत्तरमेवैषां संकल्प उक्तः ॥ वस्तुनस्तु—कर्मादिषु च सर्वेषु मातरः सगणाधिपा इत्यादिवक्ष्यमा-
णवचननिश्चयान्मातृपूजादीनां स्तिवाचनान्तानां कर्मणां प्रयोगवर्हिभूताङ्गत्वमेव युक्तं प्रतिमाति ॥ अतएवासमुकर्मार्म्भनिमित्तं
मातृपूजादीनि करिष्य इत्येवं संकल्पवाक्यं ग्राह्यः शिष्टाः प्रयुज्यते इति ॥

अथ शारीरकभाष्यप्रतिपादितपथानुवृत्त्या संकल्पविचारः पारिजाते—जन्माधस्य यतः इति सूत्रे यतोवेत्यादिवि-
षयव्याख्याने ब्रह्मणःसकाशादेव प्रपञ्चजातमुत्पन्नं यथा मृदःसकाशादुत्पन्नो घटः स्वोपादानं मृदमलयक्त्वा जीवति, प्रलीयमानोऽपि मृदेव
प्रलीयते एवं ब्रह्मणो जातं जगदपि ब्रह्माऽल्यक्त्वा जीवति प्रलीयमानं च ब्रह्मण्येव प्रलीयते इत्युक्तोत्तरशास्त्रसंदर्भेण ब्रह्मणि समन्यथा-
दिकं प्रतिपाद्य ब्रह्मार्पणबुद्धैव कर्माणि कर्तव्यानीत्युक्तं ॥ श्रुत्यन्तरमपि—एष एव साधु कर्म कारयति यमूर्ध्वं निनीषते एष एवाऽ-
साधु कर्म कारयति तं यमेभ्योऽधो निनीषत इति ॥ भणितं च भगवद्गीतायां—यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ॥
यत्तपस्यसि कौन्तेय तत्कुरुष्व मदर्पणम् ॥ उक्तं च कूर्मपुराणेऽपि—ब्रह्मण्याधाय कर्माणि निःसङ्गः कामवर्जितः ॥ प्रसन्नैर्नैव कुर्वाणो

याति तत्परमं पदम् ॥ ब्रह्मणा दीयते देयं ब्रह्मणा संगदीयते ॥ ब्रह्मैव दीयते चेति ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ नाहं कर्ता सर्वमेतद्ब्रह्मैव कुरुते तथा ॥ एतद्ब्रह्मार्पणं श्रोक्तमृषिभित्तत्त्वदर्शिभिः ॥ ग्रीणतु भगवानीशः कर्मणानेन शाश्वतः ॥ करोति सततं बुद्ध्या ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं सङ्गवर्जितम् ॥ क्रियते विदुषा कार्यं तद्ब्रह्मैवपि मोक्षदम् ॥ अथवा यदि कर्माणि कुर्यान्नित्यान्यपि द्विजः ॥ अकृत्वा फलसंन्यासं वध्यते तत्फलं तु ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन त्यक्त्वा कर्माणि तत्फलम् ॥ अविद्वानपि कुर्वति कर्मणामेति तत्फलमिति ॥ अपिच—ब्रह्मार्पणबुद्ध्या कर्मकरणे फलबाहुल्यमपि भवति ॥ तदुक्तं व्यासेन—वासुदेवे मनो यस्य जपहोमार्चनादिषु ॥ तस्यान्तरायो मैत्रेय देवेन्द्रत्वादिकं फलमिति ॥ तस्माच्चतुर्विधपुरुषार्थः सर्वोऽपि परमेश्वरप्रीत्यै भवति ॥ ततश्च परमेश्वरप्रीत्यर्थं श्रुतःसंध्यासुषामिष्ये ज्योतिष्टोमेन यक्ष्ये इति साभीष्टदेवताप्रीत्यर्थेन संकल्पः कार्य इत्यलमतिविस्तरेणति ॥

दक्षिणहस्तादिनियमः ॥ छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—यत्रोपदिश्यते कर्म कतुरङ्गं नतूच्यते ॥ दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्मणां पारागः करः ॥ यत्र दिङ्मयो न स्याज्जपहोमादिकर्मसु ॥ तिस्रस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐन्द्री सौम्याऽपराजितेति ॥ ऐन्द्री पूर्वा । सौम्या उदीची । अपराजिता ऐशानी ॥ ॥ आसनस्थितिनियमः ॥ तिष्ठन्नासीनः ग्रहो वा नियमो यत्र नेदशः ॥ तदासीनेन कर्तव्यं न ग्रहेण न तिष्ठतेति ॥ ग्रहो नञः ॥ ॥ उदकोपस्पृशस्थानानि ॥ कात्यायनः—रौद्रप्राक्षसामुरापित्र्यसामिचारिकं मन्त्रमुक्त्वा स्नानं चालभ्योपस्पृशेदप इति ॥ अत्र चशब्दात्तद्वैवल्यं कर्म कृतेति कर्कोपाध्यायानन्तदेवयाज्ञिकादयो भाष्यकारा व्याचक्षुः ॥ हेमद्रौ याज्ञवल्क्योऽपि—रौद्रपित्र्यासुरान्त्रांस्तथा चैवामिचारिकान् ॥ व्याहृत्यालभ्य चालानमगः स्पृष्ट्वाऽन्यदाचेरिति ॥ छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनोऽपि—पित्र्यमन्त्रानुद्रवणे आत्मात्मने अवेक्षणे ॥ अधोवायुसमुत्सर्गे ग्रहोसेऽनृतभाषणे ॥ मार्जारमूकसर्पे

अक्रुष्टे क्रोधसंभवे ॥ निमित्तेष्वपि सर्वत्र कर्म कुर्वन्नपः स्पृशेदिति ॥ अनुद्रवणं उच्चारणम् ॥ आत्मात्मो हृदयस्पर्शः ॥ अवेषणमपि
 तस्यैव ॥ अत्र पिच्यमन्नोच्चारणात्मात्मभावेष्वेक्षणानि यज्ञादौ विहितान्येव ग्राह्याणि न लौकिकानि ॥ ग्रहासे महति हासे न स्मितमात्रे ।
 मार्जारस्पर्शो मार्जारकृतएव । स्वयं कृते तु स्नानस्योक्तवादित्युक्तमाचारादर्शो । अक्रुष्टे परुषभाषणे । क्रोधसंभवो मानसिकोऽपि ॥
 अत्रापः स्पृशेदित्येनानां स्पर्शनमेव विवक्षितं नत्वाचमनम् ॥ इत्यमेव भर्तृयज्ञपितृभृतिकर्कोपाध्यायवासुदेवगर्गश्रीअन-
 न्तदेवयाज्ञिकादयो भाष्यकारा व्याख्यातवन्तः प्रायः संप्रदायविदः पद्धतिकाराश्च ॥ उदकोपस्पर्शो निमित्तान्तराणि ॥
 हेमाद्रौ बृहस्पतिः—अधोवायुसमुत्सर्गे आक्रन्दे क्रोधसंभवे ॥ मार्जारमूषकस्पर्शे ग्रहासेऽनृतभाषणे ॥ निमित्तेष्वपि धर्मार्थं कर्म कुर्व-
 न्नपः स्पृशेदिति ॥ अत्र सर्वेषु वाक्येष्वपः स्पृशेदिति पाठादपःस्पर्शो जलस्पर्श एव याज्ञिकसंप्रदायाऽविरुद्धः ॥ येषु तूपस्पृशेदिति पाठ-
 स्तत्रोपस्पर्शनमाचमनमित्याचारादर्शो उक्तम् ॥ आपस्तम्बः—स्वप्ने क्ष्वथौ सिङ्घाणिकायाश्चालम्भे लोहितस्य केशानामश्रोग्वा-
 ब्राह्मणस्य स्त्रियाश्चालम्भे महापथं गत्वाऽमेध्यं चोपस्पृश्याऽप्रयतं च मनुष्यं नीवीं च परिधायऽप उपस्पृशेदिति ॥ क्ष्वथुः क्षुतम् । सि-
 ङ्घाणिका नासिकामलः । अश्रु नेत्रजलं । अत्रापःस्पर्शनमिति हेमाद्रिणा व्याख्यातम् ॥ तत्रैव मार्कण्डेयपुराणे—क्षुतादौ सम्प-
 गाचामेस्पृशेद्वाद्र्द्रतृणादिकम् ॥ कुर्वीतालम्भनं वापि दक्षिणश्रवणस्य वै ॥ यथाविभवतो ह्येतत्पूर्वालाभे ततः परम् ॥ न विद्यमाने पूर्वत्र
 उत्तराश्रासिरिष्यत इति ॥ तत्रैव वसिष्ठः—क्षुते निष्ठीविते सुप्ते परिधानेऽश्रुपातने ॥ पञ्चसेषु चाचामेच्छेजं वा दक्षिणं स्पृशे-
 दिति ॥ पराशरः—क्षुते निष्ठीविते चैव दन्तश्लिष्टे तथाऽनृते ॥ पतितानां च संभाषे दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् ॥ प्रभासदीनि तीर्थानि
 गङ्गाद्याः सरितस्तथा ॥ विप्रस्य दक्षिणे कर्णे नित्यं तिष्ठन्ति देवता इति ॥ अक्रियालक्षणम् ॥ छन्दोगपरिशिष्टे कात्या-

यनः—अक्रिया त्रिविधा प्रोक्ता विद्वद्भिः कर्मकारिणाम् ॥ अक्रिया च प्रोक्ता च तृतीया चाऽयथाक्रिया इति ॥

स्वशास्त्रोपयोगावश्यकता ॥ स्वशास्त्राश्रयमुत्पत्त्य परशास्त्राश्रयं तु यः ॥ कर्तुमिच्छति दुर्मेधा मोघं ततस्य चेष्टितम् ॥
॥ कचिदन्यशास्त्रोक्तग्रहणाभ्यनुज्ञा ॥ यत्राज्ञातं स्वशास्त्रायां प्रोक्तमविरोधि यत् ॥ विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमधिहोत्रादिकर्मवदिति ॥
यथा छन्दोगादिभिः स्वशास्त्रानुक्तमपि यजुर्वेदशास्त्रासु विहितमधिहोत्रादिकर्म अविरुद्धत्वादनुष्ठीयते, यद्वा स्वशास्त्रोक्तस्याक्राङ्क्षपूरकत्वेन स्वरूपतो वा यत् अविरोधि, यथा मनुनोक्तस्य—येखलामजिनं दण्डमुपवीतं कमण्डलुम् ॥ अप्सु प्राप्त्य विनष्टानि गृहीतान्यानि मन्त्रवदित्यस्य मन्त्राक्राङ्क्षपूरकं यद्वहान्तरे मन्त्राभिधानं तद्वैभैः कर्तव्यमेव ॥ पौराणादि तु साधारणत्वान्न पारक्यमिति तदपि स्वशास्त्रोक्तादधिकमनुष्ठेयमेव, यथा देवताभ्य इति मन्त्रजपादि ॥ यत्तु गृह्यपरिशिष्टं—बह्व्यं वा स्वगृह्योक्तं यस्य कर्म प्रकीर्तितम् ॥ तस्य तावति शास्त्रार्थे कृते सर्वः कृतो भवेदिति तत्साधारणानां प्रोक्तानां च नावश्यकमनुष्ठानमित्येवं न तु स्वगृह्योक्तमात्रमेवानुष्ठेयमिति ॥
अन्यथा गृह्यानुक्तानां साधारणानामुपदेशानर्थक्यपत्तेः शास्त्रान्तराधिकरणन्यायविरोधाच्च ॥ ॥ प्रारब्धकर्ममध्येऽन्यथात्वे विचारः ॥ तत्रैव—प्रवृत्तमन्यथा कुर्यादिति मोहात्कथंचन ॥ यतस्तदन्यथाभूतं ततएव समापयेदिति ॥ प्रवृत्तं प्रारब्धं कर्माऽन्यथा क्रमान्यत्वेन कुर्यात्तत्र यस्मात्पदार्थादारभ्य यत्कर्मऽन्यथा जातं तत एवारभ्य पुनर्थोक्तप्रकारेण कुर्यात् ॥ यथा गन्धोत्सर्गगन्धदानयोः क्रमान्यत्वेनानुष्ठाने अन्यथाकरणकाले ज्ञातयोस्तत एवारभ्य पुनरनुष्ठानम् ॥ ॥ कर्मणोऽन्यथात्वे तस्य पुनरनुष्ठानकालः ॥ तत्रैव—समाप्ते यदि जानीयान्येतदयथा कृतम् ॥ तवदेव पुनः कुर्यान्नावृत्तिः सर्वकर्मण इति ॥ समाप्ते अन्यथाकृते अन्यथाकरण-ज्ञाने सति यस्यदार्थान्यथाकरणं जातं तमेव यथोक्तप्रकारेण पुनः कुर्यान्नि तत आरभ्य सर्वं कर्मकाण्डम् ॥ एतच्च पुनरनुष्ठानमविलम्बे सु-

कारत्वे च कर्तव्यम् । यत्र तु विलम्बो दुष्करत्वं वा तत्र विष्णुस्मरणमेव नावृत्तिः ॥ यथा कृतोत्सर्गसाधनस्य ब्राह्मणैर्भोजने पुनरन्तान्त-
रोपादानेनोत्सर्गः ॥ अन्यथा ब्राह्मणोपरोधसहत्वबाधपक्षेतिर्युक्तं नारायणवृत्तौ ॥ तत्रैव—प्रधानस्याऽक्रिया यत्र साङ्गं तत्किर्यते-
पुनः ॥ तदङ्गस्याऽक्रियायां तु नावृत्तिर्न च तत्क्रियेति ॥ यत्र प्रधानस्य कर्मणो दानादेरकरणभुसर्गश्च तदङ्गभूतः कृतस्तत्पुनरङ्गानुष्ठानस-
हितं कर्तव्यं, अङ्गमात्रस्य तूत्सर्गस्याकरणे कृतस्य प्रधानस्य नावृत्तिः ॥ नापि तावदङ्गमात्रकरणं किंतु तत्समाधानार्थं—अज्ञानाद्यदि वा
मोहात्प्रच्येवैताध्यवेषु यत् ॥ स्मरणदेव तद्विष्णोः संपूर्णं स्यादिति श्रुतिरिति याज्ञवल्क्योक्तं प्रायश्चित्तमनुष्ठेयम् ॥ एवं समाप्ते प्र-
योगे अकरणज्ञानेऽप्येतदेव समाधानमिति ॥ अन्येतु तदङ्गस्य साङ्गप्रधानाङ्गस्य चोपवीतित्वादेरकरणे न साङ्गप्रधानस्यावृत्तिः ॥ नाप्युप-
वीतित्वादेः कारणं किंतु तत्समाधानार्थं विष्णुस्मरणमेव प्रायश्चित्तमित्याहुः ॥ इति श्रीमद्विवेचबुद्धवसून्वनन्तदेवकृते श्रीरुद्रकल्पद्रुमे
सर्वकर्मसाधारणस्साताङ्गनिर्णयः ॥

अथ पारिभाषिकान्कांश्चित्पदार्थान्संग्रहीष्यामः ॥ ॥ तत्रादौ मङ्गलद्रव्याणि मदनरत्ने स्कान्दे—हरिद्रा कु-
ङ्कुमं चैव सिन्दूरं कज्जलं तथा ॥ कूर्पासकं च ताम्बूलं साङ्गल्याभरणं शुभम् ॥ ॥ रङ्गवल्लीद्रव्याणि—रजसि पञ्चवर्णानि मण्ड-
लार्थं तु कारयेत् ॥ शालितण्डुलचूर्णैः शुक्लं वा यवसंभवम् ॥ रक्तं कुसुमसिन्दूरैर्गैरिक्तैरिति सुशुद्धम् ॥ हरितालोद्भवं पीतं रजनीसंभवं तु
वा ॥ कृष्णं दग्धयवैश्चापि हरितं पीतमिश्रितम् ॥ ॥ पञ्चगव्यं स्मृतिदर्पणे—गायत्र्यादाय गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ॥ आ-
प्यायस्वेति च क्षीरं दधिकाव्येति वै दधि ॥ तेजोसि शुक्रमित्याज्यं देवसत्त्वा कुशोदकम् ॥ एभिस्तु पञ्चभिर्युक्तं पञ्चगव्यमिति स्मृतम् ॥

१ कूर्पासकं कचुकी । २ गैरिकं सोनगुरु इति प्रसिद्धम् । ३ रजनी हरिद्रा ।

तच्च ताप्रप्रात्रे पलाशपत्रपुटे वा ताप्राया गोभूत्रं अष्टमाषप्रमाणम् ॥ श्वेतगोः शकुत् चतुर्माषम् ॥ पीतगोः क्षीरं षोडशमाषं ॥ नीलाया दधि द्वादशमाषं ॥ कृष्णाया गोर्धृतं अष्टमाषं ॥ कुरोदकं चतुर्माषम् ॥ अत्र माषः पञ्चगुह्यात्मको ज्ञेयः ॥ ॥ पञ्चामृतम् ॥ मदन-
रत्ने कात्यायनः—पयो दधि घृतं चैव मधु शर्करा युतम् ॥ पञ्चामृतमिदं प्रोक्तं सर्वदेवप्रसादकृत् ॥ ॥ मधुरात्रितयम्—आज्यं
क्षीरं मधु तथा मधुरात्रयमुच्यते ॥ ॥ पञ्चपल्लवाः ॥ ब्राह्मे—अथत्योदुम्बरपल्लवतृतयशोपल्लवाः ॥ पञ्चभङ्गा इति प्रोक्ताः सर्व-
कर्मसु शोभनाः ॥ पञ्चत्वचोऽप्येषामेव ॥ ॥ पञ्चरत्नानि ॥ स्मृत्यन्तरे—कनकं कुलिशं नीलं पद्मरागं च मौक्तिकम् ॥ एतानि
पञ्चरत्नानि रत्नशस्त्रविदो विदुः ॥ विष्णुधर्मोत्तरे—चञ्च्रमाणिवयवैर्यपुष्परागोदनीलकम् ॥ पञ्चरत्नमिति व्यातं नारदेन मह-
र्षिणा ॥ ॥ सप्तसृदः—अथस्थानाद्रज्यानाद्वल्मीकित्सङ्गमाद्भद्रात् ॥ राजद्वाराच्च गोष्ठाच्च सद्वर्मानिय निक्षिपेत् ॥ ॥ सप्तधा-
न्यानि षट्त्रिंशन्मते—यवगोधूमधान्यानि तिलाः कर्जुश्च सुदकाः ॥ श्यामाकाश्चक्राश्चैव सप्तधान्यमुदाहृतम् ॥

कलशप्रमाणं विष्णुधर्मोत्तरे—हेमराजतताप्राश्च सृण्मया लक्ष्णान्विताः ॥ यात्रोद्वाहप्रतिष्ठासु कुम्भाः स्युरभिषेचने ॥ पञ्चा-
शाङ्कुलवैपुल्यमुत्सेधः षोडशाङ्कुलः ॥ द्वादशाङ्कुलमूलं स्यान्मूलमष्टाङ्गुलं भवेत् ॥ पञ्चच आशाश्च पञ्चाशाः ॥ आशा दश ॥ पञ्चाधिकशतमङ्गु-
लानि वैपुल्यमिति केचित् ॥ पञ्चदशतवान्वैपुल्यव्यास इति तु युक्तम् ॥ धातुबुं सृण्मयं वापि कलशं यत्प्रतिष्ठितम् ॥ तद्वत्प्रादेशदीर्घं च
चतुरङ्गुलमुच्छ्रितम् ॥ सिततङ्गुलपूर्णं पात्रेण पिहितानमिति ॥ ॥ सर्वौषधयः—कुष्ठं मांसी हरिद्रं द्वे मुरा शैलेयचन्दनम् ॥ वचा-

१ छशः पिपरी २ कुलिशं हीरक ३ कडु काग इति राळे इति च प्रसिद्धः ४ मासी जटामांसी ५ हरिद्रं द्वे हब्द व आबीहब्द ६ मुरा मोरवेक ।
शैलेयं शिलाजित । वचा वेखंड । मुस्ता भद्रमोथ इति भाषाया प्रसिद्धानि ।

चम्यकमुत्ता च सर्वौषधो दश स्मृताः ॥ सप्तधातवः भविष्यपुराणे—सुवर्णं रजतं ताम्रमारकूटं तथैव च ॥ लोहं त्रपु तथा
सीसं धातवः सप्त कीर्तिताः ॥ अष्टार्घ्यः भविष्ये—आपः क्षीरं कुशाग्राणि दध्यक्षततिलास्तथा । यवाः सिद्धार्थकाश्चैव अ-
घोऽष्टाङ्गः प्रकीर्तितः ॥ यक्षकदर्दमो गारुडे—कर्पूरमगुरुश्चैव कस्तूरी चन्दनं तथा ॥ कङ्गोलं च भवेदग्निः पञ्चमिष्यक्षकदर्दमः ॥
तथा—कर्पूरं चन्दनं दर्पं कुङ्कुमं च समांशकम् ॥ सर्वगन्धमिति श्रोतं समस्तसुरवह्यम् ॥ दशाङ्गधूपः मदनरत्ने—षड्भा-
गकुष्ठं द्विगुणो गुडश्च लक्षा त्रयं पञ्च नैलस्य भागाः ॥ हरीतकी सर्जरसं समांशं भागैकमेकं त्रिलवं त्रिलाजम् ॥ धनस्य चत्वारि पुरस्य
चैको धूपो दशाङ्गः कथितो मुनीन्द्रैः ॥

अथ द्रव्यमानम् ॥ याज्ञवल्क्यः—जालसूर्यमरीचिस्थं त्रसरेणुरजः स्मृतम् ॥ तेऽष्टौ लिङ्गा तु तास्तिष्ठो राजसर्षप उच्यते ॥ १ ॥
गौरस्तु ते त्रयः षट् ते यवो मध्यश्च ते त्रयः ॥ कृष्णलः पञ्च ते माषस्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥ २ ॥ पलं सुवर्णाश्चत्वारः पञ्च वापि प्रकीर्तिताः ॥
द्वे कृष्णलो रूथमाषो धरणं षोडशैव ते ॥ ३ ॥ शतमानं तु दशभिर्धरणैः पलमेव तु ॥ निष्कं सुवर्णाश्चत्वार इति ॥ ता-
स्योन्यमानम् ॥ पलचतुर्थशेन कर्षणोन्मितः कार्षिकस्ताम्रसंबन्धी पणो भवति ॥ कर्षसंज्ञा निघण्टो—ते षोडशाक्षः कर्षोऽस्त्री पलं कर्षचतु-
ष्टयमिति । ते षोडशमाषा अक्षः सप्त कर्ष इत्यर्थः ॥ कार्षापणश्च नारदेनोक्तः—कार्षापणो दक्षिणस्यां दिशि रौप्यः प्रवर्तते ॥
पणैर्निबद्धः पूर्वस्यां षोडशैव पणः स तु ॥ लीलावत्याम् ॥ वराटकानां दशकद्रयं यत्सा काकिणी ताश्च पणश्चतस्रः ॥ ते षोडश
द्रुमा इहावगम्यो द्रुमैस्तथा षोडशभिश्च निष्कः ॥ अशीतिगुञ्जालसकः कर्षः ॥ चत्वारः कर्षा निष्क इति सिन्धौ ॥ धान्यमानं

१ अपारकूटं संनिधितक । त्रपु कथील । २ दर्पः कस्तूरी । ३ कुङ्कुम केशरम् । ४ लक्ष्मा लास । ५ नख नखला । ६ सर्जरस राळ । ७ घन नागरमोथा ।
८ पुरः शुग्गुल इति प्रसिद्ध ।

भविष्ये ॥ पलद्वयं तु प्रसृतं द्विगुणं कुडवं मतम् ॥ चतुर्भिः कुडवैः प्रथः प्रथाश्चत्वारि आढकः ॥ आढकैस्तेश्वतुर्भिश्च द्रोणस्तु कथितो बुधैः ॥ कुम्भो द्रोणद्वयं शृणुः खारी द्रोणास्तु षोडश ॥ गोपथे—पञ्चकृष्णलको माषतैश्चतुर्षाष्टिभिः पलम् ॥ पलैर्द्वदशभिः प्रथो मागधेषु प्रकीर्तितः ॥ १ ॥ आढकैस्तेश्वतुर्भिश्च द्रोणः स्याच्चतुराढकः ॥ ॥ विष्णुधर्मोत्तरे—पलं च कुडवः प्रथ आढको द्रोण एव च ॥ धान्यमानेषु बोद्धव्याः क्रमशोऽमी चतुर्युगाः ॥ १ ॥ द्रौणैः षोडशभिः खारी विशया कुम्भ उच्यते ॥ विशलेयत्र द्रौणैरिति संबध्यते ॥ ॥ तथाच—कुम्भो द्रोण इति पक्षाद्विशतिद्रोणमितः कुम्भ इति पक्षान्तरम् ॥ पलसहस्रमितः कुम्भ इति पक्षान्तरम् ॥ चाराहे—पलद्वयं तु प्रसृतं मुष्टिरकपलं स्मृतम् ॥ अष्टमुष्टि भवेत्किंचित्किंचिदष्टौ तु पुष्कलम् ॥ पुष्कलानि च चत्वारि आढकः परिकीर्तितः ॥ चतुराढको भवेद्द्रोण इत्येतन्मतलक्षणम् ॥ एतत्पक्षाणां शक्तिकालाद्यपेक्षया व्यवस्था ॥

होमे मन्त्रोद्वपकारः ॥ विष्णुधर्मोत्तरे—मन्त्रोद्वपकारेण साहन्तेन विचक्षणः ॥ साहावसाने जुहुयाद्वायव्यं मन्त्रदेवताम् ॥ मन्त्रान्ते या वह्निजाया सा तु मन्त्रस्वरूपिणी ॥ तदन्तेऽन्यां प्रयुञ्जीत सा कर्माङ्गतया स्मृता ॥ आदौ द्रव्यपरित्यागः पश्चाद्धोमो विधीयते ॥ इति देवयाज्ञिकः ॥ ॥ मन्त्रोच्चारक्रममाह बृहद्याज्ञवल्क्यः—वर्णः स्पष्टतः कार्यो नासाश्वासवधीति वा ॥ सुस्रक्ष्णं सावधि शृण्वन्नभिषेकार्चनेषु चेति ॥ ॥ उपांशुलक्षणम्—विनाशब्दं जपो यस्तु चलञ्जिह्वाद्विजञ्छदः ॥ उपांशुं तं जपं प्राहुर्मनसा मानसं बुधा इति ॥ ॥ मूलमन्त्रस्वरूपम्—अणवादिनमोन्तं च चतुर्थ्यन्तं च सप्तम ॥ देवतायाः स्वकं नाम मूलमन्त्र उदाहृत इति ॥ ॥ समिधां वृक्षाः—शमीपलाशान्यशोषप्लक्षवैक्कतोद्भवाः ॥ अक्षयोदुर्भ्यरौ विल्वश्चन्दनः सरलस्तथा ॥ शालश्च देवदारुश्च खादिरश्चेति यज्ञियाः ॥ ॥ समिधां लक्षणम्—नाहुष्ठादधिका कार्या समित्स्थूलतरा कचिन्तु ॥ न विरुक्ता त्वचा चैव न सटीका

न स्फाटिता ॥ प्रादेशमात्रादधिका न तथा स्याद्विशखिका ॥ न सपर्णा समित्कार्यो होमकर्मसु जानता ॥ प्रागग्राः समिधो ग्राह्या अख-
र्वा नैव स्फाटिताः ॥ नेत्रं जटा मूलं च कथितं ॥ काम्येषु वश्यकर्मदौ विपरीता जिवांसतः ॥ विशीर्णा विफला हस्ता वक्रा बहुशिखाः
कृशाः ॥ दीर्घाः स्थूला घृणैर्जुष्टाः कर्मसिद्धिविनाशकाः ॥ होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दद्या क्षीरेण संयुताः ॥ प्रादेशमात्राः समिध अशाखा
अपलशिनीः ॥ ॥ समिपुष्पादीनां स्वयमाहरणम् ॥ शङ्खः—समित्युष्णकुशादीनि ब्राह्मणः स्वयमाहरेत् ॥ शूद्रा नीतिः क्रय-
क्रीतैः कर्म कुर्वन्वज्रलयः ॥ ॥ कण्डनादिव्यवस्था ॥ वायुपुराणे—कण्डनं पेषणं चैव तथैवाल्लेखनं च यत् ॥ सकृदेव पितृणां
स्याद्देवानां तन्निरुच्यते ॥ ॥ समिद्धेभ्यौ होतव्यम् ॥ कात्यायनः—योऽनर्चिषि जुहोत्यभौ व्यङ्ग्यरिणि च मानवः ॥ मन्दोश्चिरा-
मयावी च दरिद्रश्चैव जायते ॥ तस्मात्समिद्धे होतव्यं नासमिद्ध कथंचन ॥ ॥ अग्निधमनसाधनानि ॥ न वज्रवायुना कुर्यात्प्राणि-
शूर्पस्रुवादिभिः ॥ न कुर्यादग्निधमनं न कुर्याद्विजनादिना ॥ मुखेनैव धमेदग्निं मुखदेशाद्विजायत ॥ अन्धो बुधः सधूमे तु जुहुयाद्यो
हुताशने ॥ यजमानो भवेदन्धः सपुत्र इति च श्रुतिः ॥ ॥ ग्रहहोमसंख्या मात्स्ये—होमादिग्रहपूजायां शतमष्टोत्तरं भवेत् ॥ अष्टा-
विंशतिरष्टौ वा यथाशक्ति विधीयत इति ॥

यथोक्तद्रव्यालाम्बे ॥ ब्राह्मे—यथोक्तवस्त्वसंपन्नौ ग्राह्यं तदनुकारि यत् ॥ यवानामिव गोधूमा ब्रीहिणामिव शालयः ॥ ॥
अनादेशे ग्राह्यद्रव्यादि ॥ आज्यं द्रव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते ॥ मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रज्ञपतिरिति स्थितिः ॥ अनादेशे अविधाने
प्रज्ञपतिः प्राज्ञपत्यो मन्त्रः समस्तव्याहृतय इति ॥ ॥ द्रव्याणां प्रतिनिधयः ॥ विष्णुधर्मोत्तरे—दध्यलाम्बे पयो ग्राह्यं मन्वलाभे
तथा गुहः ॥ घृतप्रातिनिधिं कुर्यात्पयो वा दधि वा नृप ॥ बौधायनः—आज्यहोमेषु सर्वेषु गव्यमेव घृतं भवेत् ॥ तदभावे महिष्यास्तु

आजमाविकमेव च ॥ तदभावे तु तैलं स्यात्तदभावे तु जैर्तिलम् ॥ तदभावे च कौमुदं तदभावे च सार्पणम् ॥ हस्तस्थती-
र्थानि याज्ञवल्क्यः—कनिष्ठदेशिन्यङ्गुष्ठमूलान्यग्रं कास्य च ॥ प्रजपतिपितृब्रह्मदेवतार्थान्यनुक्रमात् ॥ देहिनी तर्जनी ॥ आ-
हुतिप्रकारः ॥ पाण्याहुतिर्द्वादशपर्यपरिका रसादिना चेत्सुचिपर्यपरिका ॥ देवेन तीर्थेन च हूयते हविः खड्गारिणि स्वर्चिषि तच्च पा-
वके ॥ आज्यपयआदिद्रवद्रव्याणि खेपेण जुहुयात् ॥ समिधो मूलतो ब्रह्मणं विहाय मध्यमानामिकाङ्गुष्ठजुहुयात् ॥ चरं ग्राससं पाणिनैव
जुहुयात् ॥ आज्यं मेघैवैव जुहुयात् ॥ तदभावे यज्ञियवृक्षपर्णेन ॥ पालशस्य तु मध्यपर्णेनैव जुहुयात् ॥ ॥ द्रव्यभेदेनाहुतिमानं
सिद्धान्तशेखरे—कर्षप्रमाणमाज्यं स्यान्मधु क्षीरं च तत्समम् ॥ तण्डुलानां शुक्तिमात्रं पायसं प्रघृतं समम् ॥ कर्षमात्राणि मक्ष्याणि
लजा मुष्टिमिता मताः ॥ अन्नं ग्राससमं ग्राह्यं शाकं ग्रासार्धमात्रकम् ॥ मूलानां तु त्रिभागः स्यात्कन्दानामष्टमांशकः ॥ इक्षोः पर्व-
माणं स्याद्बहुलद्वितयं लता ॥ प्रादेशमात्राः समिधो ब्रीहिणामल्लेहः समम् ॥ तिलसक्तुकणादीनां मृगसुद्रा प्रमाणतः ॥ पशुपुष्पफलादीनां
समानाहुतिरुच्यते ॥ चन्दनश्रीखण्डकस्तूरिकुङ्कुमागस्तर्कदमाः ॥ हरिमन्थसमाः प्रोक्ता गुग्गुलुखदरीसमः ॥ आहुतीनामिदं मानं कथितं
वेदवादिभिः ॥ हरिमन्थश्चणकः ॥ तिस्रिर्देवीभिरिकाहुतिः ॥ कुशानामपि पत्रत्रयैकेति ॥ ॥ मृगसुद्रालक्षणम्—मीलितानामिका-
ङ्गुष्ठमध्यमाङ्गुलीयोजयेत् ॥ शेषाङ्गुली उच्छिन्नेति मृगसुद्रमाहिता ॥

अथ धनिकादिप्रदेशदक्षिणार्थद्रव्येण्यन्ताव्यवस्थामाह ॥ तत्रादौ धनिकादिलक्षणं चाराहे—वर्धयित्वा धनं यस्तु
तस्माद्वासमपीह यः ॥ न सादेत्समहपरो धनिकः स उदाहृतः ॥ पोषण्यकुम्भस्य निर्वहो यावता भवेत् ॥ तावदेव सुखं यस्तु लभते
प्रतिवार्षिकम् ॥ ऋणं यस्य तु नास्त्येव स मध्यम उदाहृतः ॥ धनं पूर्वापरं यस्य वर्तते बहुसंख्या ॥ अधिकस्याजको यः स्यात्स महा-

१ जर्तिलं तारके इति छुरासानीति वा प्रसिद्धम् ।

धन उच्यते ॥ सदाचारस्तो विप्रो धनार्जनपराङ्मुखः ॥ कुटुम्बव्यवहृतिकः स दरिद्र इति स्मृतः ॥ यस्य स्यादशानाभावः सदाचारतस्य
 हि ॥ महादरिद्रः स भवेद्दासो धान्यविवर्जितः ॥ वर्धयित्वा धनं यस्तु ग्रासं वार्षिकमर्जयेत् ॥ स वै धन्य इति श्रोतश्चैकवर्षेण यः
 पुमान् ॥ वर्षद्वयमितं ग्रासं स हि धन्यतरः स्मृतः ॥ अधिकस्यार्जको यः स्यात्स धन्यतम ईरितः ॥ धनेनैव विना यस्तु ग्रासं वार्षिक-
 मर्जयेत् ॥ स वै धीर इति श्रोतस्तारतम्यं च पूर्ववदिति ॥ ॥ अथैतेषु मध्ये केन कियदेयमित्याकाङ्क्षायां वाराहे लक्ष-
 नमस्कारहोमं प्रकृत्य—व्याहृतीनां सहस्रस्य होमे शुल्कं द्विजेऽपेयत् ॥ माषमात्रं सुवर्णं तु लक्षहोमे शतं यवा इत्युक्तम् ॥ धनिको
 द्विगुणं दद्यान्निगुणं तु महाधनः ॥ यवार्घं तु दरिद्रेण दातव्यं पुण्यलब्धये ॥ दद्यान्महादरिद्रस्तु तदर्घं शुल्कमेव चेति ॥ मध्यमादिभिस्तु
 धनिकाद्यपेक्षया किञ्चिद्भूतं दरिद्राद्यपेक्षया किञ्चिदधिकं देयमित्यर्थात्तारतम्येन कल्पनीयम् ॥ धीरेणापि दरिद्रतोऽपि न्यूनं सभं वा ला-
 भानुसारेण कल्पनीयम् ॥ एतच्च सुवर्णादिद्रव्यविषयेमेव न्तु गवादिविषयम् ॥ सुवर्णं प्रकृत्यैव द्वैगुणयोदेरुक्तत्वात् ॥ एतत्सर्वं नित्यकर्म-
 विषयं अनुत्तपरिमाणविषयं च ज्ञेयम् ॥ काम्ये कर्मणि उक्तपरिमाणे तु यथावदेव देयम् ॥ ॥ वित्तशास्त्रे फलाभावः ॥ धनि-
 कादिस्तु दारिद्र्यमिति प्रत्यापयन्यथावन्न ददाति स कर्मफलं नैवाप्नोति ॥ तथाच मनुः—प्रसुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्तते ॥
 स नाप्नोति फलं तस्य परत्रेति श्रुतिस्मृतिरिति ॥ ॥ पुराणान्तरेऽपि—वित्तशास्त्रं नरो यस्तु धने सति करोति हि ॥ स नाप्नोति
 फलं तत्र चौर एव प्रकीर्तित इति ॥ एवं स्वल्पकालसाध्यबहुकालसाध्यकर्मसु श्रमाद्यनुरोधेन द्रव्येयत्ता कल्पनीया ॥ भारते—वेदोप-
 निषदे चैव सर्वकर्मसु दक्षिणा ॥ सर्वत्रैव तु चोद्दिष्टा भूमिर्वावोऽय काञ्चनम् ॥ ॥ दक्षिणायां रौप्यनिषेधः ॥ वैजवापः—
 शिवनेत्रोद्भवं यस्मात्तस्मात्तत्तितृवृष्टम् ॥ अमङ्गलं तद्यत्नेन देवकार्ये विवर्जयेदिति ॥

स्वशाखानाम्नातं परशाखीयं ग्राह्यमित्युक्तं छन्दोगपरिशिष्टे—यश्चात्रातं स्वशाखायां पारक्यमविरोधि यत् ॥ वि-
द्विक्षितदुष्टेयमपिहोत्रादिकर्मवत् ॥ ॥ कर्मभेदेन कर्माद्भेदेवनानामानि ॥ विवाहस्याग्निदेवता ॥ तेन विवाहज्ञभूतस्वस्तिवाच-
नघन्ते कर्माद्भेदेवाग्निः श्रीयतामिति वदेत् ॥ औपासनेऽग्निसूर्यप्रजापतयः ॥ स्थालीपाकेऽग्निः ॥ गर्भाधाने ब्रह्मा ॥ पुंसवने प्रजापतिः ॥
सीमन्ते धाता ॥ जातकर्मणि मृत्युः ॥ नामकर्मनिष्क्रमणक्षत्राशनेषु सविता ॥ चूडायां केशिनः ॥ उपनयने इन्द्रश्रद्धमधः ॥ अन्ते सु-
श्रवाः ॥ पुनरुपनयनेऽग्निः ॥ समावर्तने इन्द्रः ॥ उपाकर्मणि त्रेषु च सविता ॥ वास्तुहोमे वास्तोष्पतिरन्ते प्रजापतिः ॥ तडगादीनां
वरुणः ॥ ग्रहयज्ञे नवग्रहाः ॥ कृष्णण्डहोमे चान्द्रायणेऽग्न्याधाने चाम्भ्यः ॥ अग्निष्टोमस्याग्निः ॥ अन्येष्विष्टिकर्मसु प्रजापतिरिति ॥ ॥
॥ कर्मभेदेनाग्निनामानि ॥ लौकिके पावको वह्निः प्रथमः परिकीर्तितः ॥ अग्निस्तु मारुतो नाम गर्भाधाने प्रकीर्तितः ॥ पुंसवे पवमा-
नस्तु शोभनः शुभकर्मसु ॥ सीमन्ते मङ्गलो नाम प्रचले जातकर्मणि ॥ पार्थिवो नामकरणे शशनेऽब्रह्मस्य वै शुचिः ॥ सम्यनामा तु चू-
डायां व्रतादेशे समुद्रवः ॥ गोदाने सूर्यनामा स्याद्विवाहे योजकः स्मृतः ॥ आवसथ्ये द्विजो ज्ञेयो वैश्वदेवे तु रसमकः ॥ आग्नेयश्चते विट-
श्चैव पाक्यज्ञेषु पावकः ॥ देवानां हव्यवाहश्च पितॄणां कव्यवाहनः ॥ शान्तिके वादः प्रोक्तः पौष्टिके बलवर्धनः ॥ पूर्णाहुत्यां सृष्टो नाम
क्रोधोऽग्निश्चाभिचारिके ॥ वस्यार्थे कामदो नाम वनदाहे तु दूषकः ॥ कुक्षौ तु जाठरो नाम कव्यादो स्तदाहने ॥ वह्निनामा लक्ष्महोमे
कोटिहोमे हुताशनः ॥ वृषोत्सर्गेऽध्वरो नाम शुचये(?)ब्राह्मणः स्मृतः ॥ समुद्रे वाडवो ह्यग्निः क्षये संवतकस्तथा ॥ ब्रह्मा वै गार्हपत्यश्च ईश्वरो
दक्षिणस्तथा ॥ विष्णुगृहवनीयः स्यादग्निहोत्रे त्रयोऽग्नयः ॥ ज्ञात्वैवमग्निनामानि शुद्धकर्म समारभेत् ॥ इमान्यग्निनामानि सकलसंस्कार-
शान्तिकपौष्टिकाद्यनुष्ठानोपयुक्तानि तत्रतत्र योज्यानीति ॥

पैत्राणां शुद्धिप्रकारः ॥ अथ संक्षेपेण पात्राणां द्रव्याणां च शुद्धिप्रकारः ॥ तत्र लेपहितानां दारुमयाणामश्मयानां च लेपविनोच्छिष्टपुरुषादिस्पृष्टानां जलेन प्रक्षालनाच्छुद्धिः । सलेपानामेतेषां सलेपोच्छिष्टादिपुरुषस्पृष्टानां तक्षणात्प्रक्षालनाच्च शुद्धिः । सलेपानामेतेषां लेपविनोच्छिष्टपुरुषादिस्पृष्टानामुष्णोदकेन प्रक्षालनाच्छुद्धिः । शूर्पस्य तु तक्षणासंभवात्परित्याग एव । लेपसहितानां दारुमयाणामश्मयानां च काकादिमुखावमृष्टानां तक्षणाच्छुद्धिः । लेपहितानां तूष्णोदकेन प्रक्षालनात् । एवं मार्जारव्यतिरिक्तश्वापदमुख्यावमृष्टानामपि । चण्डालादिस्पर्शविण्मूत्राद्युपहत्योस्तु सर्वत्र परित्याग एव । सलेपानां सौवर्णराजतकांस्यमयताम्रमयाणां यथाक्रममुष्णोदकोशकृद्भस्मान्नैः शुद्धिः । सलेपानां सौवर्णराजतव्यतिरिक्तानां पात्राणां काकादिमुखावमृष्टानां शूद्रसंस्पृष्टानां च तक्षणात्प्रक्षालनाच्च शुद्धिः । एवं शूद्रोपमुक्तानामलेपानामपि । सौवर्णराजतानां तु दाहदुष्णोदकेन प्रक्षालनाच्च शुद्धिः । एतेषां चण्डालादिस्पर्शे विण्मूत्राद्युपहतौ च पुनःकरणम् । अथवा गोमूत्रे सप्तरात्रं संस्थापनाद्दाहादुष्णोदकेन प्रक्षालनाच्च शुद्धिः । नूतनानां मृण्मयानां विनोलेपमुच्छिष्टपुरुषादिस्पृष्टानां जलेन प्रक्षालनम् । आज्यलिप्तानामुच्छिष्टपुरुषादिस्पृष्टानां पुनर्दाहः । सलेपानामुच्छिष्टपुरुषादिस्पृष्टानां मूत्रपुरीषाद्युपहतानां च परित्याग एव ।

द्रव्याणां शुद्धिप्रकारः ॥ कृष्णाजिनस्य लेपविनोच्छिष्टस्पर्शे गोमयोदकेन प्रक्षालनम् । सलेपोच्छिष्टस्पर्शे गौरसर्पपिण्डागोमयेन मृदोष्णोदकेन च शुद्धिः । विण्मूत्राद्युपहतावप्येवम् । घनाया भूर्मेर्विण्मूत्राद्युपहतौ गोमयेनोपलेपनम् । ससुषिरायाः कर्षणम् । आद्राया भेद्यमृदा प्रच्छादनम् । अशुद्ध्यां भूमौ न्यस्तानां प्रक्षालनम् । पुरुषवाहानां काष्ठश्लेष्टकानां चाण्डालादिस्पृष्टानां प्रक्षाल्यावशेषणम् ।

यज्ञावर्धं शुद्धादिभिराहतानां दर्शकाष्टादीनां पवमानानुवाकेन प्रोक्षणाच्छुद्धिः । एकपुरुषाहारपरमितानां व्रीहियवगोधूमादीना विष्णु-
त्राद्युपहतौ परित्यागः । अधिकानां तु यावत् उपहतैर्भवति तवतएवोत्सर्गं कृत्वाऽऽविश्रान्तां प्रोक्षणकण्डनक्षालनानि कार्याणि । फलीकु-
तानां तण्डुलानां पाणिभ्यां निर्मलीकरणप्रोक्षणप्रक्षालनानि । होमार्थस्य चर्वीदेः केशकीटतद्वादिभिरुपाधौ परित्यागएव । सर्पिस्तै-
लस्य चोच्छिष्टस्पर्श उदके तत्पात्रं निधायोद्धृत्योपयोजयेत् । मधुप्रयोदयादीनां तस्मात्पात्रादन्यस्मिन्पात्र उद्धृत्योपयोगः कार्यः । एतवां
लेपसंबन्धे परित्याग एव । परित्यागव्यतिरिक्ते सर्वत्र पवमानानुवाकप्रोक्षणस्य समुच्चयः । सर्पिरादीनां शुद्रकेशकीटादिभिः संसर्गे तमुद्धृत्य
पर्यधिकरणं वस्त्रादिभिर्गालनं पवित्राभ्यां तूष्णीमुत्पवनं च कार्यम् । एवं काकादिभिरवप्रातरेष्वपि । विष्णुत्राद्युपहतौ तु परित्याग एव ।
एतन्मूलभूतानि वचनानि तु हेमाद्रिविज्ञानेश्वरमदनपारिजतानिदुषु द्रष्टव्यानि ॥

सर्वकर्मसु ब्राह्मणभोजनसंख्यामाह गदाधरः—गर्भाधानादिसंस्कारे ब्राह्मणान्योजयेद्वय ॥ शतं विवाहसंस्कारे पञ्चाशन्नो-
खलाविधौ ॥ अवसथ्ये त्रयस्त्रिंशच्छ्रौताधाने शततत्परम् ॥ अष्टकं भोजयेद्भक्त्या तत्तत्संस्कारसिद्धये ॥ आग्रयणे प्रायश्चित्ते ब्राह्मणान्दर्श-
पञ्चचेति ॥ कृतं कर्म ईश्वरार्पणं कार्यमित्युक्तं बृहन्नारदीये ॥ विष्णुवर्षितानि कर्माणि सफलानि भवन्ति हि ॥ अनर्पितानि कर्माणि भस्म-
नीव हुतं हविः ॥ नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यवान्यन्मोक्षसाधनम् ॥ विष्णोः समापितं सर्वं सात्त्विकं फलदं भवेत् ॥ इति परिभाषाप्रकरणम् ॥

इति शुक्लयजुःशाखीयकर्मकाण्डप्रदीपे परिभाषाप्रकरणम् ॥ १ ॥

अथ संस्कारप्रकरणम् ॥ २ ॥

श्रीः ॥ अथ संस्काराः कथ्यन्ते ॥ तेच द्विविधाः ब्राह्मा दैवाश्च । तत्र ब्राह्मा गर्भाधानाद्याः । पाकयज्ञाद्या
दैवाः । अत्रतु ब्राह्मा गर्भाधानाद्या अनुष्ठेयरूपेणोच्यन्ते ॥ तेच षोडश—गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तो जातकर्म च ॥ ना-
मक्रिया निष्क्रमोऽन्नप्राशनं वपनक्रिया ॥ कर्णवेधो व्रतादेशो वेदारम्भक्रियाविधिः ॥ केशान्तः स्नानमुद्राहो विवाहादिपरिग्रहः ॥ व्रताग्नि-
संग्रहश्चैव संस्काराः षोडश स्मृताः ॥ नैवताः कर्णवेधान्ता मन्त्रवर्ज क्रियाः स्त्रियाः ॥ विवाहो मन्त्रवत्तस्याः शुद्धस्यामन्त्रतो दश इति
व्यासोक्ताः ॥ शुद्धकारिकायां तु—गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं ततः ॥ जातकर्मोभिधानं च निष्क्रमः प्राशनं क्रमात् ॥
चूडोपनयनं वेदव्रतानां च चतुष्टयम् ॥ गोदानमेखलान्मोकौ विवाहः षोडश क्रिया इत्युक्ताः ॥ त्रयोदशानामाधानामधिकारी पिता
भवेत् ॥ इतरेषां त्रयाणां स्यादधिकारी स्वयं सुतः ॥ गर्भाधानादिसंस्कारैर्विवाहान्तैः समानताम् ॥ गच्छेत्सायुज्यतां विप्रो मुनीनां च
सलोकताम् ॥ वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैर्निषेकाद्यौर्द्विजन्मनाम् ॥ कार्यः शरीरसंस्कारः पावनः प्रेयः चेह चेति ॥ अत्र स ब्रह्मणा सायुज्यमा-
प्नोतीत्यादिगौतमादिवाक्ये मूलमनुसंधेयम् ॥ कन्यकायास्तु गर्भाधानादिचौलान्ता अष्टसंस्कारा अमन्त्रकाः । विवाहस्तु पुंस्तुभयसं-
योगे वर्णन्यायेन यथाविधि कार्यः ॥ तथाच स्मृत्यन्तरम्—क्षीणां चौलान्तसंस्काराः प्रकर्तव्या अमन्त्रकाः ॥ पुंस्त्रियोरुभयोयोगो वि-
वाहः स यथाविधीति ॥ ॥ अथ संस्कारफलानि स्मृतिसंग्रहे—निषेकाद्वैजिकं चैनो गार्भिकं चापमृज्यते ॥ क्षेत्रसंस्कारसि-
द्धिश्च गर्भाधानफलं स्मृतम् ॥ गर्माद्भवेच्च पुंसुतेः पुंस्त्वस्य प्रतिपादनम् ॥ पुंसूतिः पुंसवनम् ॥ निषेकफलवज्ज्यैः फलं सीमन्तकर्मणः ॥

निषेको गर्भधानम् ॥ गर्भान्पूजनञ्चो दोषो जातास्तवोऽपि नश्यति ॥ जाताञ्जातकर्ममुष्टानात् ॥ अपिशब्दस्य दोषशब्देनान्यः ॥ आयुर्व-
चोऽपिशब्दश्च सिद्धिर्यवहेतस्तथा ॥ व्यवहृत्यवहारस्तस्य सिद्धिरित्यर्थः ॥ नामकर्मफलं त्वेतसमुद्दिष्टं मनीषिभिः ॥ सूर्यावलोकनादा-
युरभिप्रेतैर्भवेद्बुद्ध्या । निष्कमादायुःश्रीवृद्धिरप्युद्दिष्टा मनीषिभिः ॥ अन्नाशनान्मातुर्गर्भे मलशी चापि शुक्लति ॥ बलयुर्वचोवृद्धिश्च चूडा-
कर्मफलं स्मृतम् ॥ उपनीतेः फलं त्वेतद्विजतासिद्धिपूर्विका ॥ वेदाधीत्यधिकारस्य सिद्धिकृषिभिरारितेति ॥ यत्र फलश्रुतिर्न श्रूयते तत्र
वैजिकगार्भिकनोविनाशोऽपि फलं ज्ञेयमिति ॥

तत्रादौ गर्भधानं वक्तुं तदुपयोगि प्रथमतो निन्दभासादितच्छान्तिरजस्रलाधर्मद्या उच्यन्ते ॥ तत्रादौ प्रथ-
मतवकालस्य शुभाशुभस्वविचारः ॥ धर्मनौकायाम्—आक्तौ पौषशुक्रोजेमधुशुचिनभस्या अथो कृष्णसेमारकाकीर्णां
च वारा नहि शुभफलदाऽमा ३० के १२ षष्ठ्य ६ ए ८ रिक्ताः ४९।१४ ॥ रात्रिः संध्यापरह्नौ प्रतिपदपि सदा पौर्णमासी विशाखा
ज्येष्ठाऽश्लेषात्रिपूर्वाभरणिशिवमघाः कृत्तिका संक्रमश्च ॥ १ ॥ शिवमार्द्रा ॥ कुल्यानं भर्तृगोहान्यदपि गृहम् ॥ निन्दमित्यर्थः ॥ सर्व-
कर्मसु वज्र्याणि—अथो वैधृतिः पारिवर्धं पूर्वं वज्राङ्क ९ रस ६ रस ६ शरा ५ राम ३ नाढ्यः क्रमेण ॥ व्याघाते
गण्डदुग्मे नहि शुभफलदाः शूलविक्रमयोश्च पातः पापस्य लभं ग्रहणयुगज्वलीरक्ताम्बरं च ॥ २ ॥ जरङ्गीर्णम् । पापशान्ति १।५।
८।१०।११ कृष्णपक्षे तु ४ ॥ सर्वकर्मसु वज्र्यगण्डान्तादि ॥ सौर्ण्ड्रान्तिमभान्तोऽग्वि ४ घटिकं पूर्णा ५।१०।१५।३०
ततोऽव्ययार्धकं २ कीटा ४ न्या १२ लि ८ विरामतः कु १ घटिकं गण्डान्तस्त्वार्धकम् ॥ उत्पातान् ॥ ॥ ऋतुमत्या रुधिरलक्षणम्—
अरुणत्वाभिरसाधिरं कर्णं गरादष्ट नो शूलं काश्चिदुवाच सर्वघटिका वज्रादिकानामपि ॥ ३ ॥ प्रसूतदोषे यदि दृश्यते तत्सुषुं तदा शान्ति-

कर्म कार्यम् ॥ विवर्जयेदेव तदेकशय्या यावद्रजोदर्शनमुत्तमेऽहि ॥ ४ ॥ शान्तिः स्वगृहोक्तविधानतः स्यात् ॥ प्रथमतो कर्त-
 व्यो विशिष्टाचारः ॥ आद्यतुङ्गाले पतिपुत्रवयः ॥ कृत्वाऽक्षतैरासनमलपूर्वं तस्मिन् तां ता उपवेश्य दद्युः ॥ ५ ॥ ताम्बूलगन्धाम-
 रणादि सर्वं स्रजं हरिद्रां कुसुमानि कुर्यात् ॥ नीराजनं वक्षगृहे सदीपे तां वासयद्वर्षपुरःसरं च ॥ ६ ॥ स्त्रीभ्यो दद्यादागताभ्यः स्व-
 शक्त्या मुद्रापूपं सैन्धवं कुङ्कुमादि ॥ एतत्सर्वं चन्द्रकोक्तं मयोक्तमाद्ये एव स्यान्न भूयः कदापि ॥ ७ ॥ सैन्धवं लवणम् ॥ चन्द्रिका
 स्मृतिचन्द्रिका ॥ ॥ द्वितीयाद्यृतुषु रजस्वलाधर्माः ॥ दक्षो द्वितीयाद्यृतुकार्यजातमूचे च नारी रजसा प्रदुष्टा ॥ स्नानं प्रवासा-
 ज्ञनदन्तशोधनाभ्यञ्जनं खेचरदर्शनं च ॥ ८ ॥ दन्तशोधो दन्तधावनम् ॥ ताम्बूलगन्धौ मधुमांसमाल्यं स्वापं दिवा पात्रगतां च मुक्तिम् ॥
 सा वर्जयेत्खर्परभोजनं च कुर्याच्च तोयं करतः पिबेच्च ॥ ९ ॥ कार्णाग्नये पाणितलेऽथवा स्याद्भुजिः पृथिव्यां ज्ञयनं विधेयम् ॥ स्पृशे-
 हुताशस्य च गव्यमुक्तिं विवर्जयेन्मञ्चकपीठकादि ॥ १० ॥ ॥ अमृतौ स्त्रीसङ्गनिषेधः ॥ सङ्गं न कुर्यात्प्रथमतोऽर्पुर्वं कृते भवेद्ब्रह्मव-
 धस्य दोषः ॥ पातिलमप्यस्य भवेदवश्यमृतौ तु दोषो गमने न कोऽपि ॥ ११ ॥ ॥ ऋतुकालविधिः ॥ कालस्त्वृतोः षोडशरात्रि-
 तुल्यस्तत्रापि शुभमासु च संविशेत् ॥ आद्याश्चतस्रः परिवर्जनीयाः श्रीयाज्ञवल्क्यो मुनिरित्योचत् ॥ १२ ॥ ऋतुस्तेऽपि जगौ किल गौतमो
 निन्दितं दिनमिहापि वर्जयेत् ॥ मैथुनं हरिदिनं त्रयोदशीं सर्वदा ऋतुगतां विवर्जयेत् ॥ १३ ॥ हरिदिनमेकादशी ॥ अथ गर्भा-
 धानमुद्धृतः ॥ षष्ठीं गौ पञ्चदशीं चतुर्थीं चतुर्दशीं मन्दकुजार्कवारान् ॥ हिला श्रुतौ रोहिणिहस्तमित्रौष्णानिले वारुण उत्तरासु ॥ १४ ॥
 मृगाश्विनीपुष्यपुनर्वसुषु सङ्गः शुभः स्यादसुचित्रयोश्च ॥ केचित्तु मूले परिचिन्तनीयमित्यूचिरे मूलमलं विरोधात् ॥ २ ॥ अतोऽत्र कैश्चि-
 दपि मूलमुपेक्ष्यमिति भावः ॥ समासु पुत्रो विषमासु कन्यका रात्रिष्ववश्यं भवतीति शाङ्गतः ॥ तत्रापि शस्ता खलु चोत्तरोत्तरा रात्रिस्तु

हिला प्रथमं चतुष्टयम् ॥ ३ ॥ चतुर्थाव्रावपि सङ्गमूचे कश्चिन्मुनीन्द्रो रजसो निवृत्तिः ॥ चेत्तर्हि गच्छेन्नहि चान्यथाऽतः सर्वासु यु-
ग्मासु सङ्कटजेषु ॥ ४ ॥ ना पुरुषः ॥ क्वचिच्चतुर्थेऽपि दिने रजसलाञ्छद्विः ॥ दैवे पित्र्ये पञ्चमे शुद्धिरता स्त्रीणामारब्धं यदा
श्रौतकर्म ॥ सात्वा गोप्रायान्ततोयेन शुद्धा घसे तुर्ये पुष्पिणी यज्ञकार्ये ॥ ५ ॥ युग्मासु कश्चिदतिवन्द्य आयादेकादशी श्राद्धदिने न
स स्यात् ॥ तर्हि त्ववश्यं हरिवासरादौ गच्छेन्न दोषोऽस्त्युत्काल एव ॥ ६ ॥ अन्यत्काले प्रथमत्काले सर्वाणि पर्वाणि विवर्जयेच्च ॥
भूता १४ ऋमी दर्शदिनं च पौर्णमासी च संक्रान्तिदिनं च पर्व ॥ ७ ॥ अनेकभार्यो युगपत्पथवौ ब्रजेद्विवाहक्रमशस्त्वतोर्वा ॥ सर्वासु
कार्यौ ह्युत्कालमङ्गो दोषान्वितः स्यादकृतौ स नूनम् ॥ ८ ॥ व्याधिं प्रवासं रिगुन्वनं गतो दारांस्त्यजन्पर्वसु नास्ति दोषता ॥ वन्ध्यां
च वृद्धां मृतवत्सतायुतां कन्यामसदृत्तयुतां सुपुत्रिणीम् ॥ ९ ॥ वृद्धां गतरजस्कां ॥ सुपुत्रिणीं बहुपुत्राम् ॥ अथ गर्भाधान-
होमाऽकरणे प्रायश्चित्तम् ॥ प्राजापत्यश्चेन्न होमः कृतः सातस्यां जातो नैव साधुत्वमायात् ॥ दत्वा तस्मादां सवत्सां द्विजाय
कुर्याद्व्रतो पुंसवाल्यं च कर्म ॥ १० ॥ गर्भाधानं शुक्रगुर्वत्सवाल्यवार्धक्ये साङ्ग्यन्मासेऽधिमासे ॥ सिंहस्थेज्ये याम्यसंज्ञेऽयनेपि ज्ञेयं
ब्रह्म प्राशनान्तेषु चैवम् ॥ ११ ॥ स्नानं तृप्तौ मैथुनतः प्रकुर्यात्सुमान्न जायाऽनुभूयेने तु ॥ शौचं च विष्णून्ममं प्रकुर्याज्जाया शुचिः
साच्छयनोत्थितैव ॥ १२ ॥ अथात्र रजसलाञ्छद्विचिचारः ॥ रात्रौ भवेच्चञ्जननादि तत्र रात्रेर्विमागद्वयमाद्यमेव ॥ दिनं
तृतीयः परवासः स्यादिनोदयादर्धनिशः परस्तात् ॥ १३ ॥ पूर्वं दिनं चेति वदन्ति केचित्सदेशमागं विधेयमेतत् ॥ या स्त्री भवेद्वि-
शतितः परस्ताद्रजसलाञ्छयष्टि १७ दिनावधि स्यात् ॥ रजसला स्नानत एव शुद्धा बहीन्दुत १८११२० स्वेकदिनादि १२१३ शुद्धा
॥ १४ ॥ या विश्वधक्षा १३ सप्ततो रजसला सा दिग्दिनान्तं १० शुचिराग्लेवेन हि ॥ एकादशादिषु १११२१३ तु क्रमेण ह्येका-

दिना १।२।३ शुक्लति पूर्ववत्-॥ १५ ॥ दिनस्य संख्या प्रथमादिनात्साद्रोगाद्रजश्चेत्सवतीह नियम् ॥ तदा न दोषोऽस्ति रजोनिवृत्तौ
 कर्माधिकारो नहि चान्यथा स्यात् ॥ १६ ॥ तत्रापि कालेऽशुचिरिव नारी ॥ ॥ रजस्वलयोः परस्परं स्पृशे ॥ रजस्वलान्यां रज-
 सा युतां च ॥ स्पृशेदकामेन च कामतो वा भवेच्छुचिः स्नानत एव चाद्ये ॥ १७ ॥ शुद्धा द्वितीये खलु पञ्चगव्यसंश्राशनादन्नविर्वर्ज-
 नात्सा ॥ ॥ वर्णपरत्वेन स्पृशे ॥ शुद्धितारतम्यम् ॥ चेद्राह्णपी स्वेतरहीनवर्णा बुद्ध्या स्पृशेत्स्यात्कमतो विशुद्धा ॥ १८ ॥
 कृच्छार्धतः पादविहीनकृच्छृतः कृच्छ्रेण हीना द्विजकामिनी स्पृशेत् ॥ बुद्ध्यैव कृच्छस्य च पादतो भवेत्सर्वा विशुद्धा खलु हीनवर्णा ॥ १९ ॥
 चेत्क्षत्रिया वैश्यभवापि शूद्री स्पृशेत्सकामेन यदा खनीचाम् ॥ त्रिरात्रमन्नस्य विवर्जनेन शुद्धा भवेच्छास्त्रविनिर्णयोऽयम् ॥ २० ॥
 वैश्या च शूद्री यदि चोत्समां स्पृशेत् बुद्ध्यैकरात्रात्मतस्त्रिरात्रतः ॥ शुद्धा लकामेन रजस्वलां स्पृशेच्छुद्धा तदा भोजनलोपमात्रतः ॥ २१ ॥
 ॥ चाण्डालान्यदिस्पृशेत् ॥ अकामतश्चैव चान्यजादिं स्पृशेत्तदा पूर्ववदेव शुद्धिः ॥ अकामतस्तु प्रथमे त्रिरात्रमुपोषणं स्याद्विदिनं
 द्वितीये ॥ २२ ॥ दिने वृत्तीये किल चैकरात्राच्छुद्धा शुनःस्पर्शनतो द्विरात्रात् ॥ एकाहतो वा शुचितामियात्सा ह्युपोषणादित्यपि सर्वतः
 स्यात् ॥ २३ ॥ चाण्डालादिश्चेत्स्पृशेद्भोजने तु षड्रात्रस्योपोषणाच्छुद्धिरुक्ता ॥ बालापलायास्तु सर्वत्र शुद्धिः स्नानाद्धुक्तिश्चोपवासस्य चेति
 ॥ २४ ॥ प्रत्याम्नाया अथोच्छिष्टयोः स्पृशे कृच्छ्र एव च ॥ ॥ स्नानविधिश्च ॥ स्नाने नैमित्तिके प्राप्ते नारी यदि रजस्वला ॥ पात्रान्त-
 रिततोयेन स्नान कृत्वा व्रतं चरेत् ॥ २५ ॥ सित्तमात्रा भवेदग्निः साङ्गोपाङ्गा कथंचन ॥ न वस्त्रपीडनं कुर्यान्नान्यद्वासश्च धारयेत् ॥ २६ ॥
 ॥ अथ रजस्वलास्नानम् ॥ ब्रह्मतुराधाश्विनिसोमभेषु हस्तानिलाखण्डलवासवेषु ॥ विश्वार्थमक्षीर्णलिभाद्रभेषु वराङ्गनाक्षानविधिः प्रदिष्टः
 ॥ १ ॥ रुग्णार्थां रजस्वलायां स्नानप्रकारः ॥ रजस्वला रोगयुता नरश्च नैमित्तिके स्नान उपगते तु ॥ स्पृशेत्स्वकीयः किल नाव-

गाढाचम्य स्थूतौ दशमऽर्कवारम् ॥ २ ॥ अन्ते तु वासांसि जहात्वशुद्ध आचम्य शुद्धो भवतीति श्लाघम् ॥ सायात्सचैलं यदि चेद-
रोगी स्पष्टा सचैलं जलमाविशेत्सः ॥ ३ ॥ रजसोऽज्ञाने भाण्डादिदर्शने ॥ यदफ्रदाचिद्विदिते न पुंषे स्पृशेत् भाण्डादि च या तु
नारी ॥ स्पृशेत् स्रजेस्ता तु शुचिक्षिरावात् ॥ उच्छिष्टकाले रजसा च युक्ता ॥ ४ ॥ उपवासमधो-
च्छिष्टे ऊर्ध्वोच्छिष्टे ग्रहं क्षिपेत् ॥ ऊर्ध्वोच्छिष्टं भवेद्वान्तं मलोत्सर्गो द्वितीयकम् ॥ ५ ॥ इति ॥

शान्तिकहोमाद्युक्तं अग्निचक्रं चिन्तामणौ—सैका तिथिर्वारयुता कृता ४ सा शेषे गुणे ३ उष्ट्रे० भुवि बह्विवासः ॥ सौ-
ख्याय होमे, शशि १ युग्म २ शेषे प्राणार्थनाशौ दिवि भूतले च ॥ ॥ आहुतिचक्रम्—सूर्यमावित्रिमे चान्द्रे सूर्यविच्छुक्रपङ्कजः ॥
चन्द्ररज्यागुशिविनो नेष्टा होमाहुतिः खले ॥ ॥ अग्न्याहुतिमन्तरापि कानिचित्कर्मणि निर्णीतानि ज्योतिर्निबन्धे—दुर्गा-
होमविधौ विवाहसमये सीमन्तपुत्रोत्सवे गर्भाधानविधौ च वास्तुसमये विष्णोः प्रतिष्ठादिषु ॥ मौक्षीबन्धनैश्चदेवकरणे नैमित्तिकोपस्थितौ
होमे नित्यमेव न दोष उदितश्चक्रं च बहेरपीति ॥ ॥ शान्तिकरौष्टिकलक्षणम् ॥ अस्पृश्यापनिदानकैहिकमात्रानिष्ठनिवर्तकं
पापप्रयोजकं वैधं कर्म शान्तिकम् । क्षयादिहरदानादावतिप्रसङ्गं वारयितुं निदानकान्तम् । अमुष्मिकानिष्ठनिवारके तं वारयितुमिहिकेति ।
प्रायश्चित्तं वारयितुं मात्रपदं । प्रायश्चित्तं त्वमुष्मिकानिष्ठनिवर्तकमपि । अमिचारप्रत्यभिचारदौ वारयितुं पापप्रयोजकमिति । तयोः फलतो
हिंसात्वेन तदनुष्ठाने प्रायश्चित्तोक्तेष्व पापप्रयोजकत्वात् । अनिष्ठनिवर्तकत्वं च शान्तिकस्य । तन्निदानपापनाशरूपसामग्रीविधयकत्वेन युष्टि-
फलकं वैधं कर्म पौष्टिकम् ॥ इति ॥ ॥ रजोदर्शनशान्त्यादौ ग्रहसम्बन्धवश्यकता ॥ याज्ञवल्क्यः—आदौ विनायकं
पूज्य ग्रहांश्चैव विशेषतः ॥ कर्षणां फलमाप्नोति श्रियं चाप्नोत्यनुत्तममिति ॥ मात्स्ये—विवाहोत्सवयज्ञेषु प्रतिष्ठादिषु कर्मसु ॥ नववे-

श्मप्रवेशे च नारीणा प्रथमात्वे ॥ नवग्रहमखं कृत्वा ततः कर्म समारभेदिति ॥ नारदसंहितायाम्—निन्दक्षतिथिवोषु यदि पुष्पं प्रदश्यते ॥ तत्र शान्तिं प्रकुर्वीत ग्रहयज्ञपुरःसरमित्यादिवचनेषु ग्रहमखस्थावश्यकर्तव्यैः देशकालकर्मैक्याच्च तन्त्रेण कर्तव्यत्वावगमात्स-ग्रहमखा रजोदर्शनशान्तिः कर्तव्या ॥

अथ नारदोक्ता रजोदर्शनशान्तिः ॥ निन्दक्षतिथिवोषु यदि पुष्पं प्रदश्यते ॥ अशुभं चेद्रजः स्त्रीणां निन्दस्थानं च वाससी ॥ तत्र शान्तिं प्रकुर्वीत ग्रहयज्ञपुरःसरम् ॥ सुमुहूर्ते तु संप्राप्ते कुर्याच्छान्तिं यथाविधि ॥ विधानं तत्र कर्तव्यमरिष्टघ्नं विशेषतः ॥ दंपत्योः प्रातरेव स्यान्मङ्गलस्नानमुत्तमम् ॥ पञ्चमे दिवसे स्नात्वा द्वाभ्यामप्यत्र मङ्गलैः ॥ तिलतैलेन शुद्धेन शुभकल्केन वा पुनः ॥ उज्जौश्च वारिभिः श्रेष्ठैः पञ्चपल्लवसंयुतैः ॥ आह्निकं विधिवत्कृत्वा विधानं नूतमाचरेत् ॥ शुभाचारसमायुक्तः श्रद्धया चार्प्य वरेयेत्ततः ॥ स्थण्डिलं च ततः कृत्वा चान्तिमसंकल्पपूर्वकम् ॥ पुण्याहं वाचयेत्तथा द्वाद्वाह्णैर्वेदपारगैः ॥ कृत्वाभ्युदयिकं श्राद्धमाचार्यं वरेयेत्ततः ॥ स्थण्डिलं च ततः कृत्वा अग्निं संस्थापयेत्ततः ॥ ईशान्यां चतुरः कुम्भान्स्थापयेद्द्वारिपूरितान् ॥ पञ्चपल्लवसंयुक्तान्सर्वौषधिसमन्वितान् ॥ पञ्चरत्नमप्युक्ताभ्याङ्गिरूपेण साधयेत् ॥ कुम्भोपरि न्यसेत्पात्रं शालितन्दुलपूरितम् ॥ पात्रोपरि न्यसेद्ब्रह्मं प्रतिकुम्भं पृथक्पृथक् ॥ सूर्यं च विन्यसेदाद्ये इन्द्रेन्द्राणी ततः परम् ॥ चतुर्थे विन्यसेद्द्विद्वान्प्रतिमां भुवनेश्वरीम् ॥ ततो ग्रहांश्च संपूज्य यथाविधि विधानतः ॥ सूर्यकुम्भं तु संस्थप्या सूर्यसूक्तं जपेद्भिजः ॥ रवैकादशिन्यौ चापि जपेत्तत्र समाहितः ॥ ग्रधानं पापसं प्रोक्तं सधृतं च सशर्करम् ॥ अष्टोत्तरसहस्रं तु शतमष्टोत्तरं तु वा ॥ ग्रहेकदेवतानां च जुहुयात्तिलसर्पिषा ॥ आकृष्णेनेति सूर्यं च इन्द्रं व्रातारमिन्द्रतः ॥ इन्द्राणीं तु तथादित्यैरास्त्रेति च सुमन्त्रतः ॥ ईश्वरीं भुवनस्याथ यजुषा श्रीश्च तेति च ॥ ग्रहहोमं ततः कृत्वा यथाविध्युक्तसंख्यया ॥ वंशपात्रं समानीय रक्तवस्त्रसमन्वितम् ॥ तत्र राशिं प्रकुर्वीत

तदुलानां नृपोत्तम ॥ तत्रोपरि न्यसेद्वैसीं कदलीं सूर्यदेवताम् ॥ वह्नेरुतरो विद्वान्कदलीं स्थापयेच्छुभाम् ॥ ह्रस्वः पञ्चपलङ्का वा पल-
स्यापि सुलक्षणम् ॥ पलार्धेन तदर्धेन च वा पुनः ॥ सुस्तम्भाङ्कां सुपत्रां च कदलेन विराजिताम् ॥ दद्यात्ता विप्रवर्याय सवक्षां
च सदक्षिणाम् ॥ अलङ्कृताय विदुषे श्रोत्रियाय कुटुम्बिने ॥ दानमन्त्रस्तु—सुपत्रे सुमगे देवि रम्भे भास्करवलम्बे ॥ रक्ष मां रजसो
दोषादतिदुष्टाद्विगर्हितात् ॥ दानेनानेन देवेशः सविता विश्वतोमुखः ॥ श्रितो भवतु मे सर्वो दोषं हतु दुष्करं ॥ ततोऽभिषेचनं कार्यं
दंपत्योश्च विशेषतः ॥ उच्चार्य वारुणान्मन्त्राङ्गलेन पञ्चपल्लवैः ॥ उद्धृत्योद्धृत्य तं सिंचेत्पुण्यमन्त्रैर्यथाविधि ॥ आपोहिष्ठात्रिमिर्मन्त्रैः पञ्चन्द्रैः
पञ्चवारणैः ॥ भगप्रणेतरदिमापः समुद्राय पुनन्तु मा ॥ आप्याय पञ्चनवैति शिरोमेति चतसृभिः ॥ देवस्यत्वाग्निमिश्रैश्चैवमभिषिचेत्सुन-
पुनः ॥ शक्नादिदेवताः सर्वा ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥ दंपत्योः परिधानार्थमहते वाससी पुरा ॥ कर्मणोऽन्ते विमुञ्चान्यद्वासश्च परिधर्यते ॥ ब्रा-
ह्मणमोजयेत्तश्चच्छर्कराघृतपायसैः ॥ ब्राह्मणेभ्यस्तथाऽन्येभ्यो दक्षिणाश्च विशेषतः ॥ सदक्षिणमनङ्गहं प्रदद्यादुरजपिने ॥ ब्रा-
ह्मणमोजयेत्तश्चच्छर्कराघृतपायसैः ॥ यस्मिन्वाससि दृष्टं च रजो दुष्टं भयावहम् ॥ तद्वसो यत्नतस्त्याज्यं ततः शान्तिकरं हि तत् ॥ एवं
यः कुरुते शान्तिं नारदोक्तप्रमाणतः ॥ तदनिष्टं तु सकलं सद्य एव विनश्यति ॥ इति नारदोत्तरजोदर्शनशान्तिक्रमः ॥

अथ शान्तिप्रयोगानुक्रमः ॥ शान्तिक्रमं प्रवक्ष्यामि नारदेन यथोदितम् ॥ गणेशं पूजयेदादौ स्वस्तिपुण्याहवाचनम् ॥ मातृणां
पूजनं कार्यं नान्दीश्राद्धमतः परम् ॥ आचार्यं वरयित्वाथ ब्रह्माणं गणपलकम् ॥ सादस्यं ऋत्विजश्चैव जापकान्वरेयततः ॥ दिशश्चणं ततः
कार्यं पञ्चगव्यं यथाविधि ॥ भूमिं संपूज्य विधिवत्तत्र संस्कारपञ्चकम् ॥ स्थण्डिलेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य कलशान्स्थापयेत्त्रिमात् ॥ मूल्यभृत्युत्तारणं
ग्रणप्रतिष्ठा स्थापनार्चनम् ॥ ग्रहादीन्स्थापयित्वाथ स्थापयेद्द्रुक्कुम्भकम् ॥ ब्रह्मासनं ततो दत्त्वा कारयेत्कुशकण्डिकाम् ॥ लिङ्गैस्तैर्नाम-

त्रैर्वा यथाविध्युक्तसंख्यया ॥ देवताग्रहहोमं च ग्रहपूजापुरःसरम् ॥ पूजा स्विष्टं नवाहुयो चलिं पूर्णाहुतिं तथा ॥ स्रवाश्चादिवितोक्तान्तं होमशेषं समापयेत् ॥ श्रेयःसंपादनं पश्चादभिषेको विसर्जनम् ॥ विप्राशिषः प्रयुह्यैवात्मान्मिष्टाग्नेन भोजयेत् ॥ इति शान्तिप्रयोगानुक्रमः ॥

अथाम्युदयिकश्चाद्धदेवतानिर्णयः ॥ अखिलकर्मणामाम्युदयिकपूर्वकत्वात्तस्य च विधानप्राचुर्योत्तान्निर्णयः पूर्वं क्रियते ॥ तत्र कात्यायनसूत्रम्—आम्युदयिके प्रदक्षिणमुपचारः पूर्वाह्ण इति प्रकृत्य नान्दीमुखः पितरः पितामहाः प्रपितामहा मातामहाः प्रमातामहाः वृद्धप्रमातामहाश्च प्रीयन्तामिति ॥ अत्रहि पूर्वाह्णरूपकालैक्यात्ययोगैक्येन षड्देवतामाम्युदयिकं श्राद्धमुक्तं । नान्दीमुखेभ्यः पितृभ्यः पितामहेभ्यः प्रपितामहेभ्यो मातामहेभ्यः प्रमातामहेभ्यो वृद्धप्रमातामहेभ्यश्च स्वाहोच्यतामिति छन्दोगसूत्रे वसिष्ठेन तथैवोक्तम् ॥ छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनेनापि—आयुष्याणि च शान्त्यर्थं जप्त्वा तत्र समाहितः ॥ षड्यः पितृभ्यस्तदनु भक्त्या श्राद्धमुपक्रमेदित्यनेन षड्देवतामाम्युदयिकश्राद्धमुक्त्वा ॥ प्रागग्रेष्वथ दर्भेषु आद्यमामभ्य पूर्ववत् ॥ आपः क्षिपेन्मूलदेशेऽवनेनिक्षेपेति निस्तिलाः ॥ द्वितीयं च तृतीयं च मध्यदेशाग्रदेशयोः ॥ मातामहप्रभृतीस्तु एतेषामेव वामतः ॥ इत्यनेन प्रयोगैक्यं तत्र प्रदर्शितम् । नहि प्रयोगभेदे पित्रादीनां वामतो मातामहादीनामवनेजनं संभवति । स्नेन भर्त्रा समं भुङ्क्ते माता श्राद्धं सुधासमम् ॥ पितामही च स्वेनैव प्रपितामहीति बृहस्पतिनापि स्वभर्त्रादिभिः सहैव प्राशस्येन मातृभ्यः श्राद्धदानमुक्तम् । न योषिद्वयः पृथग्दद्यादवसानदिनादते ॥ स्वभर्तृपिण्डदानाच्च तृतिरासां यतः स्मृतेति छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनेन मातृभ्यः पृथक्त्वेन श्राद्धप्रदानस्य प्रतिषिद्धत्वात् , पिण्डपितृतृयज्ञवत्स्वीभ्यश्चैत्यन्वष्टकवद्विशेषोपदेशाभावाच्च । सूत्रे विशेषोपदेशाभावेऽपि—अन्वष्टकासु वृद्धौ च गमायां च क्षयेहनि ॥ मातुःश्राद्धं पृथक्शस्तमन्यत्र पतिना सहेति स्मृत्यन्तरे विशेष उक्त एवेति चेन्न । नान्दीमुखाः पितामहा इत्या-

दिसुत्रविरोधात् षड्यः पितृभ्य इति । प्रागग्रज्यथ दग्धेषु इति पूर्वोक्तकालायायनवचनविरोधात् । कर्षूसमन्वितं युक्तत्वा तत्राद्यं श्राद्धो-
द्वजम् ॥ प्रत्यादिकं च शेषेषु पिण्डाः स्युः षडिति स्थितिरिति छन्दोगपरिशिष्टे कालायायनवचनविरोधाच्च । कर्षूसमन्वित-
मन्वष्टकाश्राद्धम् । शेषेषु उक्तव्यतिरिक्तेषु श्राद्धेषु उक्तव्यतिरिक्तेनाभ्युदयिकेऽपि षट्पिण्डा इत्यर्थः । तस्माद्वाजसनेयिभिः छन्दोगैश्च
षड्दैवतैर्वैकप्रयोगमाभ्युदयिकं श्राद्धं कर्तव्यम् । यस्तु—अन्वष्टकासु वृद्धौ चेति स्मृत्यन्तरं तच्छाखान्तरविषयम् ॥ यानि तु—मा-
तृश्राद्धं तु पूर्वं स्यात्पितृणां तदनन्तरम् ॥ ततो मातामहानां च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतमिति ॥—मातृश्राद्धं तु पूर्वद्वयः कर्माहनि तु पितृ-
कर्म ॥ मातामहं चोत्तरेवृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतमित्यादिहेमाद्र्यादिनिबन्धयूतैः श्रान्तातपगार्ग्यादिस्मृतिवाक्यैः कालभेदाद्विन्न-
प्रयोगाणि त्रीणि श्राद्धान्युक्तानि तानि येषां सूत्र आभ्युदयिके विशेषतः पार्वणद्वयप्रययोरिविध्यभावो वास्ति तच्छा-
खाविषयाणि ॥ यदपि—अलामे भिन्नकालानां नान्दीश्राद्धत्रयं बुधः ॥ पूर्वद्वयै प्रकुर्वीत पूर्वोक्ते मातृपूर्वकमिति वृद्धमनुवचनं
तच्छाखान्तरविषयम् । यत्रहि मात्रादित्रयविधिः कालत्रयेऽस्ति तत्रैवानुकल्पतया कालैकत्वेन विधिर्युक्तः । नहि कालायायनसूत्रादौ
कालत्रये मात्रादिश्राद्धत्रयविधिरस्ति ॥ कोऽपि कालमतावसाविरपि षड्दैवतमेवाभ्युदयिकश्राद्धं कर्तव्यं ॥ तत्रैकं पितृपार्वणं मातृमातामहो-
द्देशेनपरमिति तेषां विशेषः ॥ पुत्रिकापुत्रस्याप्येवम् । तदाह छन्दोगपरिशिष्टे कालायायनः—मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्वपे-
त्युत्रिकासुतः ॥ द्वितीयं तु पितृस्तस्यास्तृतीयं तु पितुःपितुरिति । नान्दीमुखः पितरः पितामहा इत्यादिना भगवताचार्येण पित्रादी-
नामनुलोमक्रमो विहितः । बौधायनसूत्रे छन्दोगसूत्रे चाप्येवम् ॥ माता पितामही चैव तथैव प्रपितामही ॥ पित्रादयश्चैव
मातुःपित्रादयश्चयः ॥ एते चैवार्चनीयाः स्युः पितरोऽभ्युदये द्विजैरित्याश्चलायायनानामथनुलोमक्रमेवेति पारिजातस्मृतिकास्तुभा-

दयः ॥ यत्तु—नान्दीमुखे विवाहे च प्रपितामहपूर्वकम् ॥ नाम संकीर्त्येद्विद्वानन्यत्र पितृपूर्वकमिति वृद्धवसिष्ठवचनं प्रतिलोमक्र-
 मविधायकं तेषां सूत्रे वृद्धिश्राद्धेऽनुलोमप्रतिलोमक्रमयोरनुपदेशः प्रतिलोमक्रमोपदेशो वास्ति तच्छाखाविषयम् ॥ ॥ अथर्वणानां तु
 पिण्डपितृयज्ञदर्शश्राद्धादौ सर्वत्र प्रतिलोमक्रम एव तद्ब्रह्म उक्तोस्ति ॥ छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—स्वपितृभ्यः पिता दद्यात्सु-
 तसंस्कारकर्मसु ॥ पिण्डानोद्ब्रह्मन्तेषां तस्याभावे तु तत्कमादिति ॥ ओद्ब्रह्मनादित्याहमिविधौ । तेन तेषां सुतानामुदाहं विवाहमभिव्याप्य
 पिता स्वपितृभ्यः स्वपित्रादिभ्यो मातामहादिभ्यश्च पिण्डान्दद्यात् । तदुपलक्षिताभ्युदयिकं श्राद्धं कुर्यादित्यर्थः । उद्ब्रह्मोऽत्र पूर्वोऽभिप्रेतः ।
 द्वितीये तु पितरि जीवत्यपि स्वकर्तृकत्वात् ॥ ॥ द्वितीयोद्ब्रह्माहादौ स्वस्याधिकारः ॥ तथाच स्मृतिः—नान्दीश्राद्धं पिता कु-
 र्यादाद्ये पाणिग्रहे पुनः ॥ अत ऊर्ध्वं प्रकुर्वीत स्वयमेव तु नान्दिकमिति ॥ प्रथमविवाहे कर्त्रन्तराभावे वर एवाभ्युदयिकं श्राद्धं कुर्या-
 दिति प्रयोगपरिजाते । तत्राऽजीवस्यितृकः स्वपित्रादीनुद्ब्रह्माभ्युदयिकं कुर्यात् ॥ तस्याभावे तु तत्कमादिति । तस्य पितृभावे
 पितृव्याचार्यमातुलादिर्यः संस्कारं कुर्यात्स तत्कमात् पितरमारभ्य संस्कार्यस्य यः पितृणां क्रमस्तेन क्रमेण दद्यादित्यर्थः ॥ जीवदसंनि-
 हितपितृकत्वे तु संस्कार्यस्य पितृपित्रादिभ्यो मातामहादिभ्यश्च दद्यादिति । आभ्युदयिकश्राद्धकर्तुर्भातयेवं जीवन्त्यां सुतायास्तस्याः सपत्न्याः
 सपत्नीकत्वगुणकीर्तनं । एवं पितामहीप्रपितामहोरन्यतरजीवने उभयोर्जीवनेच । सपत्न्यभावे च न सपत्नीकत्वगुणकीर्तनम् । मातामहे
 जीवति तत्सर्वणलोगः ॥ तदुक्तं—मातृवर्गे पितृवर्गे तथा मातामहस्य च ॥ जीवेतु यदि वर्गाद्वस्त्वं वर्गं तु परित्यजेदिति तदा पितृपार्व-
 णैवाभ्युदयिकश्राद्धसिद्धिः ॥ पितृजीवनेऽप्येवं प्रसक्ते विशेष उक्तः छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनेन—वृद्धौ तीर्थे च संयस्ते ताते
 च पतिते सति ॥ येभ्य एव पिता दद्यात्स्वयं सुत इति ॥ अत्र वृद्धौ तीर्थेचलेनकनिमित्तसमावेशे वाक्यभेदादधर्मन्तर्वेदीति-

नान्दीमुखपितुःपितामहं नान्दीमुखपितुःप्रपितामह इदं वः पाद्यमिति प्रयोगः । एवं प्रपितामहमात्रजीवने पितृपितामहतत्वितामहानुद्दिश्य पितृपार्षणं कुर्यात् । नान्दीमुखपितुः नान्दी० पितामहं नां० पितुः प्रपितामह इदं व इति प्रयोगः ॥ पितृप्रपितामहयोर्जीवनेतु पितामहं प्रपितामहस्य पितृपितामहौ चोद्दिश्य पितृपार्षणं कुर्यात् । नान्दीमुखपितामहं नां० प्रपितामहस्य पितुः इदं व इति । पितामहप्रपितामहयोर्जीवने तु पितरं पितामहस्य पितामहप्रपितामहौ चोद्दिश्य तत्पार्षणं कुर्यात् ॥ नान्दी० पितुः नां० पितामहस्य पितामहं नां० पितामहस्य प्रपितामह इदं व इति । एवमजीवन्मातामहस्य प्रमातामहजीवने नां० मातामहं नां० मातामहस्य पितामहं नां० मातामहस्य प्रपितामह इदं व इति प्रयोगः ॥ वृद्धप्रमातामहजीवने तु नां० मातामहं नां० प्रमातामहं नां० मातामहस्य प्रपितामह इदं व इति ॥ तयोरुभयोर्जीवनेतु नां० मातामहं नां० मातामहस्य पितामहं नान्दी० माता० प्रपितामह इदं व इति ॥ इतिश्रीमद्विवेकबुद्धवात्सजानन्तदेवकृतेरुद्धकल्पद्रुमे आभ्युदयिकश्राद्धदेवतानिर्णयः ॥

अथाश्वलायनगृह्यपरिशिष्टानुसारेण स्मृतिकौस्तुभकृता निर्णीत आभ्युदयिकश्राद्धनिर्णयः ॥ तत्र तावत्सुतसंस्काराङ्गभूतवृद्धिश्राद्धे अजीवत्सितृमातृमातामहः पिता स्वपित्राद्युद्देश्यकं पार्षणत्रयं कुर्यात् । मातर्यैव जीवन्त्यां तत्पार्षणलोपः तदा पार्षणद्वयैववाभ्युदयिकश्राद्धसिद्धिः । मातृमातामहजीवने पितृपार्षणैव तत्सिद्धिः ॥ अजीवत्सितृप्रपितामहो जीवत्सितामहः पिता पितृप्रपितामहतत्सितृनुद्दिश्य पितृपार्षणं कुर्यात् । नान्दीमुखपितुःपितामहं नान्दीमुखपितुःप्रपितामह इदं वः पाद्यमिति प्रयोगः ॥ एवं प्रपितामहमात्रजीवने पितृपितामहतत्वितामहानुद्दिश्य पितृपार्षणं कुर्यात् । नान्दीमुखपितुः पितृपार्षणं कुर्यात् । नान्दीमुखपितामहं नान्दीमुखपितुःप्रपितामह इदं व इति प्रयोगः ॥ पितामहप्रपितामहयोर्जीवने पितरं पितामहस्य पितामहप्रपितामहौ चोद्दिश्य तत्पार्षणं कुर्यात् । नान्दी-

मुखपितः नान्दीमुखपितामहस्य पितामह इदं वः पादमिति प्रयोगः ॥ एवं जीवन्मातृकस्य पितामहा एव जीवने नान्दीमुखमातः नान्दीमुखिपितामहि नान्दीमुखिपितुः प्रपितामहि इति प्रयोगः ॥ पितामहप्रपितामहीजीवने तु नान्दीमुखिमातः नान्दीमुखिपितामहस्य पितामहि नान्दीमुखिपितामहस्य प्रपितामहि इदं व इति । इदं च पितामहीप्रपितामहीसम्बन्धयोश्चैतयोर्देवतात्वसंभवे ताभ्यां सदैव पार्वणं कार्यम् । एवं मातामहपार्वणे मुख्यमातामहादिषु जीवताषु तत्सपत्नीभिः सपत्नीकत्वगुणोपपत्तिः । नतु सापत्नमात्रा पार्वण-निर्वाहः परिशिष्टविशेषात् ॥ एवमजीवन्मातामहस्य प्रमातामहजीवने नान्दीमुखमातामहस्य पितामह नान्दीमुखमातामहस्य प्रपितामह इदं व इति प्रयोगः ॥ वृद्धप्रमातामहजीवने तु नान्दीमुखमातामह नान्दीमुखप्रमातामह नान्दीमुखमातामहस्य प्रपितामह इदं व इति ॥ तयोस्तृभ्योर्जीवने तु नान्दीमुखमातामह नान्दीमुखमातामहस्य पितामह नान्दीमुखमातामहस्य प्रपितामह इदं व इति ॥

अथ जीवत्पितृक्रोऽजीवन्मातृमातामहश्च पिता मातृमातामहपार्वणद्वयमेव सुतसंस्कारारम्भे कुर्यात् । केचित्तु सुतसंस्काराङ्गवृद्धिश्राद्धेऽपि जीवत्पितृक्रो स्मृतमातृमातामहश्च पिता येय एव पिता दद्यादिति वाक्यबलेन पितुः पितृपार्वणं बह्वृचपरिशिष्टबलेन च समात्रादिपार्वणं समुच्चयेन कुर्यादित्याहुस्तत्र । तस्माज्जीवत्पिता सुतसंस्कारेषु मातृमातामहयोः कुर्यात्तस्यां जीवन्त्यां मातामहस्यैव कुर्यादिति बह्वृचपरिशिष्टविशेषात् । मातर्यपि जीवन्त्यां मातामहपार्वणमेव कुर्यात् । मातामह एव जीवति मातृपार्वणमेव देवसहितं कुर्यात् । मातृश्राद्धं तु युग्मैः साददैवं श्राद्धैः एवमिति श्राद्धहेमाद्रुदहृतवचनेन पूर्वाह्नादिकालभेदेन पार्वणत्रयानुष्ठानपक्षे पार्वणान्तरासाहित्येन क्रियमाणे मातृश्राद्धे इवोक्तविधमातृश्राद्धेऽपि तादृशे अदवलबोधनात् ॥ निष्पद्य जीवत्सु पितुर्मैत्रादीनुद्दिश्य पार्वणत्रयं कुर्यात् । बाधकपरिशिष्टाऽऽवृत्तौ विष्णुस्मृतौर्निःशङ्कप्रवृत्तेः । एवं स्वस्य द्वितीयादिविवाहकालेनाभ्युदधिकं कुर्वन् अजीवत्पितृक्रः स्वमात्रादीनुद्दिश्य पार्वणत्रयं

कुर्यात् । मातरि जीवन्त्यां तत्पार्वणलोपः । मातामहे जीवति तत्पार्वणलोपः । जीवत्यितुकस्तु मृतमातृमातामहोऽपि स्वपितुर्मात्रादीनुद्दिश्य
 पार्वणत्रयं कुर्यात् । नान्दीमुखिपितुःपितामहि नान्दीमुखिपितुःप्रपितामहीति मातृपार्वणे प्रयोगः ॥ एवं पितृमाता-
 महपार्वणयोरपि प्रयोगो बोध्यः ॥ जीवत्यितृपितामहस्तु पितामहस्य मात्रादीन् पित्रादीन् मातामहादींश्चोद्दिश्याभ्युदधिकं कुर्यात् तदो-
 क्ताभ्येषु पितुरित्यस्य स्थाने पितामहस्य निर्देशः । त्रयाणां जीवनेतु पितृपार्वणलोपः । सुतसंस्कार इव स्वीयमात्राद्युद्दिश्यकर्षणद्वये-
 नैवाभ्युदधिकश्राद्धसिद्धिः । नित्यवन्नान्दीश्राद्धविधिनैव लोपशस्त्रसहकृतेन तत्प्रापणादिति स्मृतिकौस्तुभे ॥ ॥ अन्येत्वाहुः ॥
 त्रयाणां जीवनेऽपि प्रपितामहस्य मात्रादीन्पित्रादीन्मातामहादींश्चोद्दिश्य श्राद्धं कुर्यात् । दद्यान्नित्यः परेभ्यस्तु जीवेच्चेन्नित्यं यदीति वृद्धि-
 श्राद्धं प्रकृत्य निगमपरिशिष्टोक्तेः ॥ यत्तु—पितरि पितामहे प्रपितामहे च जीवति कुर्यादिति विष्णुवचस्तज्जीवत्यित्रादित्रिकर्तृ-
 कर्तृश्राद्धादिविषयम् । एवमेव हलायुधभाष्ये कल्पतरौ च ॥ एवं प्रथमविवोहेऽपि कर्त्रन्तराभावे पारिजातोत्तरीया वर एव ना-
 न्दीश्राद्धं कुर्वन्नजीवत्यितृकः स्वपित्रादीनुद्दिश्य, जीवत्यितृकादिस्तु पितुःपितामहादेवोऽपि पित्रादीनुद्दिश्य पार्वणत्रयं कुर्यात् । तत्राऽजीवत्यि-
 तृकस्य न स्वस्येति संबन्धकीर्तनम् । संबन्धिकत्वमाहिम्नैव पित्रादिषु विशेषसिद्धेः । अदृष्टार्थतत्कीर्तनस्य नान्दीश्राद्धे निषेधात् । अत-
 एव परकीयपित्राद्युद्दिश्यकवृद्धिश्राद्धविशेषलाभार्थस्य पितुरित्यादेः संबन्धकीर्तनस्य न निषेधः । यदा पितृव्यमातुलादिः कन्याविवाहं
 कुमारस्योपनयनमुपनीतस्य प्रथमविवाहं वा कुर्यात्तदा संस्कार्यस्याजीवत्यित्रादीनुद्दिश्य पार्वणत्रयं कुर्यात् । सोदरज्येष्ठभ्रातुः प्रयोगे न वि-
 शेषः । तदीयपित्रादीनां संस्कार्यपित्रादिभिरमेदात् । सापन्नज्येष्ठस्तु मातृपार्वणे नान्दीमुखिसंस्कार्यस्य मातः पितामहि प्रपितामहि इति प्रयोगं
 कुर्यात् । पितृव्यादिस्तु सर्वपार्वणेषु संस्कार्यस्येति विशेषप्रयोगं कुर्यात् । संस्कार्यस्य जीवत्यितृकत्वे संस्कार्यपितुः पित्रादीनुद्दिश्य

पार्वणत्रयं कुर्यात् । तस्य संस्कार्यापितुर्जीवितितृकत्वे तदीयमात्रादन्मितामहादीश्वोद्दिश्य पार्वणत्रयं कुर्यात् । मात्रादिवीजननिमित्तो वि-
शेषः पूर्ववद्बोध्यः । मुख्यस्य यथाप्राप्तकार्येऽमुख्यकर्तृणां प्रवृत्त्यौचित्यात् ॥ परकीयकन्योद्वाहादौ विचारः ॥ एवं—आत्सी-
कृत्य सुवर्णेन परकीयां तु कन्यकाम् ॥ धर्म्येण विधिना दातुः समगोत्रोऽपि युज्यत इति स्कान्दवचनात्—अनाथां कन्यकां दत्त्वा स-
दृशे वाऽधिके वरे ॥ द्विगुणं फलमाप्नोति कन्यादाने यदीरितम् ॥ इति वचनाद्वा केनापि हेतुना कन्यां दातुमशक्नुवता दानाधिकारिणा
त्वं कन्यादानं कुर्वेति शर्थनाद्वा यः परकीयां कन्यां दातुमिच्छति सोऽपि संस्कार्यकन्यायाः पित्रादीनुद्दिश्य तस्या जीवितितृकत्वे तदी-
यमात्रादुद्दिश्यकपार्वणानुष्ठानं यथासंभवं कुर्यात् ॥ दत्तककन्योद्वाहे नान्दीविचारः ॥ दत्तककन्यायास्तु विवाहं कुर्वन् प्रतिप्र-
हीता स्वपित्रादीनुद्दिश्यैव पितृवशान्दीश्राद्धं कुर्यात् । दत्तककन्याया असंभवे शङ्काच निराकृता दत्तकनिर्णये स्मृतिकौस्तुभे । दत्त-
कपुत्रस्तु यदि लब्धवीजिरिक्थस्तदौ भौ पितरौ पितामहौ प्रतिपतामहौ चोद्दिश्य कुर्यात् । एवं मातृपार्वणे मातामहपार्वणे च बोध्यम् ॥
यदितु वीजिरिक्थग्रहणेऽधिकार्यन्तरसंभवात्—गोत्ररिक्थे जनयितुर्न भजेद्विभ्रः सुत इति शास्त्रादलब्धतद्विक्थस्तदा प्रतिगृहीतुकुलसंभ-
र्द्धपित्रादुद्दिश्यकमेव कुर्यात् ॥ पिण्डदो रिक्थहारी च पूर्वाभावे परःपर इति पिण्डदानरिक्थग्रहणसाहचर्यस्यौत्सर्गिकत्वात् ॥ एवंचाऽने-
कसंस्कार्यविषयानेकसंस्काराणां सहानुष्ठानं यत्र न निषिद्धं तदङ्गभूताभ्युदयिकश्राद्धदेवतानामभेदश्च । तत्र—गणशः क्रियमाणानामेकं
स्यान्मातृपूजनम् ॥ वृद्धिश्राद्धं च तत्रं स्याद्धोमस्तु स्यात्पृथक्पृथगिति स्मृत्यर्थसारवचनानुसारितत्रानुष्ठानं बोध्यम् ॥ इति कन्यद्रुमे-
आभ्युदयिकश्राद्धदेवतानिर्णयः ॥

अपिण्डकं नान्दीश्राद्धम् ॥ उक्तं सपिण्डमाभ्युदयिकश्राद्धं । तन्मसङ्गादिदानीं क्वचित्पिण्डदाननिषेधोऽभि-

धीयते । स्मृतिरत्नावल्यां स्मृत्यन्तरे—विवाहमौल्लोबनोर्ध्व वर्षार्ध वर्षमेव वा ॥ पिण्डान्सपिण्डा नो दद्युः सपिण्डीकरणं वि-
नेति ॥ तत्रैव—विवाहव्रतचूडसु वर्षमर्ध तदर्धकम् ॥ पिण्डदानं न कर्तव्यं ज्ञातिनामृद्धिमिच्छतेति ॥ तथा तत्रैव—वृद्धिमन्त्रे
तथाऽन्यत्र पिण्डदाननिराक्रियेति । काष्णर्णजिनिरपि—मौल्लोबन्धाद्विवाहाच्च वर्षार्ध वर्षमेव वा । पिण्डान्सपिण्डा नो दद्युः सपि-
ण्डीकरणं विनेति । अत्र सपिण्डीकरणग्रहणं तत्पूर्वमाविनां प्रेतश्राद्धानामुपलक्षणार्थम् ॥ चिपहरे निन्दापि श्रूयते—वृद्धौ पिण्डा-
न्विनिर्वाय पुनः पिण्डान्ददाति यः ॥ गोत्रवृद्धिविधाती स्यान्नरकं प्रतिपद्यत इति ॥ ॥ सपिण्डकश्राद्धप्रतिप्रसवः ॥ एवं
सर्वत्र निषेधे प्राप्ते कचिदपवादमाह बृहस्पतिः—महालये गयाश्राद्धे मातापित्रोः क्षयेऽहनि ॥ कृतोद्धोऽपि कुर्वति पिण्डनिर्व-
पणं सुत इति ॥ महालयशब्देनात्र कालविशेषो देशविशेषश्चेत्युभयमपि गृह्यते विशेषाश्रवणादिति स्मृतिरत्नावलीकारः । अपिश-
ब्दाकृतोपनयनादिर्बोद्धव्यः ॥ दिवोदासीये बृहस्पतिः—तीर्थे संवत्सरे प्रेते पितृयोगे महालये ॥ पिण्डदानं प्रकुर्वीत युगादिभरणी
उभे इति ॥ स्मृतिरत्नावल्याम्—पित्रोः क्षयाहे यज्ञे च पितृयज्ञे महालये ॥ गयायां पिण्डदानस्य न कदाचिन्निराक्रियेति ॥ यज्ञः
सोमयागाः । पितृयज्ञश्चातुर्मास्यान्तर्गता पित्येष्टिः पिण्डपितृयज्ञश्च । वचनमन्तरेण पिण्डदाननिवृत्तिर्नोस्तीत्यभिहितं । विनावचनं पिण्डदा-
नाकरणे प्रतिषेध उच्यते—पिण्डैर्विना नहि श्राद्धमपवादादते कचित् ॥ पैशाचमन्यथा तत्स्याद्विधिहीने कृते कृतमिति ॥ ॥

तर्पणे तिलनिषेधः ॥ प्रसङ्गात्तर्पणे कचिन्निलनिषेधोऽप्यभिधीयते । तत्र मरीचिः—विवहे चोपनयने चोले सति
यथाक्रमम् ॥ वर्षमर्ध तदर्ध च नेत्याहुस्तिर्तर्पणमिति ॥ वृद्धौ सत्यां च तन्मासि नेत्याहुस्तिर्तर्पणमिति स्मृत्यर्थसारः ॥ गार्ग्यः—
भानौ भौमे त्रयोदश्यां नन्दाभ्युमवासु च ॥ पिण्डदानं मृदा स्नानं न कुर्यात्तिर्तर्पणमिति ॥ मरीचिः—सप्तम्यां रविवारे च गृहे

कुर्यात्तुः-

॥ २७ ॥

जन्मदिने तथा ॥ मृत्युपुत्रकलत्रार्थी न कुर्यात्तिलतर्पणम् ॥ पक्ष्योरुभयो राजन्तसम्यां निशि संधयोः ॥ विद्यापुत्रकलत्रार्थी तिलान्स-
प्तसु वर्जयेदिति ॥ स्कान्दे काशीस्मृतौ—रवौ शुके त्रयोदश्यां सप्तम्यां निशि संधयोः ॥ श्रेयोर्थी ब्राह्मणे जातु न कुर्यात्तिलत-
र्पणमिति ॥ अयंच तर्पणे तिलप्रतिषेधो वाजसनेयिभिन्नपरः । ततोऽपसव्यं तिलमिश्रमिति कात्यायनीयस्थानसूत्रे तिलमिश्रमत्येव-
नैव तिलप्राप्तौ—एकैकस्य तिलैर्मिश्रास्त्रींस्त्रीन्दिवाजलच्छलीनिति सूत्रे पुनस्तद्ग्रहणं स्पृष्ट्युक्तप्रतिषिद्धदिनेष्वपि तर्पणे तिलनिवृत्तिर्माभूदित्ये-
तदर्थमिति हरिहरादिभिर्व्याख्यातत्वात् ॥ कठः कण्वश्च जाबाला ये च वाजसनेयिनः ॥ सतिलं तर्पणं कुर्यान्नैषिद्धेषु दिनेष्वपीति
मरीचिवचनाच्च । काण्वजाबालयोर्वाजसनेयिगणान्तःपातित्वाद्वाजसनेयिग्रहणेनैव तदुपादाने सिद्धे पुनस्तदुपादानमत्यादरार्थम् । अयंच
तिलतर्पणे प्रतिग्रसवः शुक्लतिलविषयः ॥ श्रेयोर्थी ब्राह्मणो जातु न कुर्यात्तिलतर्पणमिति तिलान्प्रतिषिध्य तत्रैवाग्रे—यदि कुर्यात्ततः कु-
र्याच्छुक्लैव तिलैः कृतीति स्कान्दपुराणात् ॥ ॥ तीर्थतर्पणेऽपि तिलनिषेधो न प्रवर्तते—तीर्थे तिथिविशेषे च गयायां प्रेतपक्षके ॥
निषिद्धेऽपि दिने कुर्यात्तर्पणं तिलमिश्रितमिति त्रिस्थलीसेतौ वचनात् ॥

अथामश्राद्धम्—अमश्राद्धं प्रकृत्यं वृद्धौ नान्दीमुखे सदा ॥ पाकेन वा बहिःशाले सोदनं बरं दधीति श्राद्धकाशिकायां
याज्ञवल्क्येन वृद्धावपि पाक्षिकामश्राद्धविधानात्—आपद्यन्तौ तीर्थे च प्रवासो पुत्रजन्मनि ॥ अमश्राद्धं प्रकुर्यात् भार्याजसि संक्रमे
इति त्रिस्थलीसेतौ कात्यायनेन चापदि पुत्रजन्मनि चामश्राद्धविधानात्तदिह निरूप्यते ॥ तत्र हेमाद्रौ पराशरस्मृत्येति-
वृणुपुराणवराहपुराणेषु—असमर्थोऽन्नदानस्य धान्यमामं स्वशक्तिः ॥ प्रदद्यात्तु द्विजदित्यः स्वत्यामपि च दक्षिणामिति ॥ अस्या-
यमर्थः—पक्वान्नाभावे श्राद्धयोग्यान्नप्रकृतमित्तं यवगोधूमतण्डुलादिधान्यमेव विश्वान्देवानि वृश्चोदित्य पक्वान्नवत्यक्त्वा निमज्जितद्विजेभ्यः

समर्पयेत् ॥ तत्र धान्यस्य साक्षादनदनीयत्वाद्भोजनभावे तत्संबन्धिनो धर्मो लुप्तप्रयोजना अपोशनादयो लुप्यन्ते । तदुक्तम्—तृप्ति-
 प्रश्नोऽवगाहश्च जुषप्रश्नो यथासुखम् ॥ आमश्नाद्धे भवेन्नैतदपोशानं च पञ्चममिति ॥ अवगाहोऽङ्गुष्ठनिवेशनम् । अस्थित इत्याशः ।
 धान्यविशेषेण चाशशब्देनैतत्सूच्यते यत्स्वस्थानं गत्वा तैर्ब्राह्मिणैस्तद्धान्यमशनयोग्यं कृत्वा भोक्तव्यं नतु कार्यान्तरे विनियोक्तव्यमिति ।
 अन्यथाऽऽशमित्यनर्थकं स्यात् ॥ ॥ अस्य कर्तृविशेषोऽपवादमाह व्यासः—हिरण्यमामं श्राद्धीयं लब्धं यत्क्षत्रियादितः ॥ यथेष्टं
 विनियोज्यं स्याद्भुञ्जीयाद्ब्राह्मणः स्वयमिति ॥ क्षत्रियादितः क्षत्रियवैश्यपूर्वावसित्तादिभ्यः ॥ अत्र यद्यपि यथेष्टं विनियोज्यमिति सामान्य-
 नेोक्तं तथापि श्राद्धादौ न विनियोज्यम् । देवतोद्देशेन त्यक्तस्य पुनर्देवतान्तरोद्देशेन त्यागस्यायुक्तत्वात् । अतो लौकिके भोजनक्रियादौ
 वाऽलौकिकेऽपि श्रुतिस्मृतिविहिते दक्षिणादानादौ नित्यनैमित्तिके विनियोज्यमित्यवगन्तव्यम् ॥ ॥ लब्धद्रव्यस्य वर्णपरत्वेन विनि-
 योगः ॥ ब्राह्मणान्तु लब्धं स्वयमेवेति नियम्यते । अत्र यावत्प्रतिगृहीतं तावत्स्वयमेव भोज्यमिति नियमो न मन्तव्यः किंतु तृप्तिप-
 र्यन्तं स्वयं भुक्त्वाऽन्यस्य श्राद्धशेषोचिता प्रतिपत्तिः कर्तव्येति निश्चेतव्यम् ॥ शूद्रान्तु प्रतिगृहीतं कस्मिंश्चिदपि नित्यनैमित्तिके न विनि-
 योज्यं किंतु स्वकीये पक्कीये वा भोजन एवोपयोज्यमित्युक्तं हेमाद्रौ षट्त्रिंशन्मते—आमं शूद्रस्य यत्किञ्चिच्छ्राद्धिकं प्रतिगृह्यते ॥
 तत्सर्वं भोजनायात् नित्ये नैमित्तिके न चेति ॥ ॥ अत्र श्राद्धे प्रदेयधान्यपरिमाणमाह व्यासः—आमं ददंस्तु कौन्तेय दद्या-
 दामं चतुर्गुणमिति । चतुर्गुणमित्येकब्राह्मणतृप्तिपर्याप्तश्राद्धिसमर्थाद्धान्याच्चतुर्गुणं तावत्त्वैकस्मै ब्राह्मणाय दद्यादित्यर्थः ॥ ॥ अ-
 शक्तौ पक्षान्तरमपि तेनैवोक्तम्—आमं ददद्धि कौन्तेय आमं तद्विगुणं भवेत् ॥ त्रिगुणं चतुर्गुणं वापि नत्वेकगुणमप्येदिति ॥
 अत्रोत्तरोत्तरपक्षस्य मुख्यत्वम् ॥ ॥ एवमप्यशक्तौ सममप्यामं दद्यादित्युक्तं त्रिस्थलीसेतौ ॥ ॥ आमश्नाद्धेति कर्तव्य-

माह हेमाद्रौ व्यासः—सिद्धाक्षेन विधिर्यः सादामश्राद्धेऽव्यसौ विधिः ॥ आवाहनादि सर्वे सात्पिण्डदानं च भारत ॥ दद्याद्यच्च द्विजातिभ्यः शृतं वा यदि वाऽशृतम् ॥ तेनाग्नौकरणं कुर्यात्पिण्डांस्तेनैव निर्वपेदिति ॥ आवाहनादीत्यादियद्वेनाघोषि गृह्यते ॥ तथाच नत्रैव भविष्यपुराणे—आवाहनं भवेत्कार्यमर्घदानं तथैवच ॥ एष एव विधिर्यत्र यत्र श्राद्धं श्रवत इति ॥ हेमाद्रौ कूर्मपद्मपुराणयोः—आग्नेन वर्तयन्त्रियं ब्राह्मणो व्यसनान्वितः ॥ तेनाग्नौकरणं कुर्यात्पिण्डांस्तेनैव निर्वपेदिति ॥ त्रिस्थलीसेतौ उशना—आमश्राद्धं यदा कुर्याद्विभिन्नः श्राद्धस्तदा ॥ हस्तेऽग्नौकरणं कुर्याद्ब्राह्मणस्य विधानत इति ॥ यत्तु—आमश्राद्धमनङ्कुष्ठमग्नौकरणवर्जितम् ॥ तृप्तिप्रश्नविहीनं तु कर्तव्यं मानवैधुमिति श्राद्धकाशिकायामाचारतिलके आमश्राद्धेऽग्नौकरणनिषेधकं वचनं ॥ यच्च—आवाहनाग्नौकरणं विकिरं पात्रपूरणम् ॥ तृप्तिप्रश्नं न कुर्वीत आमो हेमे कदाचेनेति तत्रैव धर्मप्रदीपे आवाहनाग्नौकरणादिनिषेधकवचनं तत्तीर्थप्राप्तिनिमित्तमश्राद्धविषयम् ॥ ॥ पिण्डदाने पक्षान्तरमुक्तं हेमाद्रौ षट्त्रिंशन्मते—आमश्राद्धं यदा कुर्यात्पिण्डदानं कथं भवेत् ॥ गृहपाकात्समुद्भूत्य सक्तुभिः पायसेन वा । पिण्डान्दद्याद्यथालभं तिलैः सह विमत्सर इति ॥ अत्र गृहपाकात्सक्तुपायसानां यथालभं व्यवस्था ॥ यत्तु—आग्नेन पिण्डान्दवाधो विप्रान्यक्वेन भोजयेत् ॥ पक्वेन कुरुते पिण्डान्विषेधमं प्रयच्छति ॥ तावुमौ मनुजौ श्रोतौ नरकाहौ न संशय इति वचनं तदमावासाश्राद्धविषयमित्युक्तं श्राद्धकाशिकायां त्रिस्थलीसेतौच ॥ ॥ वि-किरादिकमप्यामद्रव्येणैव कर्तव्यं ॥ तदाह प्रचेताः—आमश्राद्धप्रदः पिण्डांस्तथाग्नौकरणं च यत् ॥ तदद्यात्तत्र तेनैव यत्किंचिच्छादिकं भवेदिति । यत्किंचिदप्यदपि विकिरादि तदपि ते नैव कर्तव्यमित्यर्थः ॥ ॥ आमश्राद्धे केषांचिन्मन्त्राणामूहोऽपि कार्यः । तदाह मरीचिः—आवाहने स्वधकारो मन्त्र उह्वा विसर्जने ॥ अन्यकर्मण्यनुह्वाः स्युगमश्राद्धविधिः स्मृत इति ॥ आवाहने

पितृन्दविषे अत्तेवे इति मन्त्रे अत्तव इतिपदस्थाने स्वीकर्तवे इति पदोहः । सखाकरो नमोभवः पितर इषे इति मन्त्रे इषेपदस्थाने आमद्रव्याये-
त्यूहः ॥ एतच्च वाजसनेयिभिन्नविषयं ॥ वाजसनेयिशाखास्वस्य मन्त्रस्याभावात् ॥ विसर्जने वाजेवाज इतिमन्त्रे तुसा इति क्तप्रत्ययस्थाने तुय-
तेति लोट् प्रत्ययोहः कार्यः ॥ यद्यपि पूयति वा एतदचोक्षरं यदेनदूहतीति ऋग्वेदे निषिद्धस्तथापि वाचनिकोऽयमूहः । एवमिदमन्त्रमिलेव-
मादाविदमाममित्यूहः कार्यः । अन्यकर्मणि तु विष्णोर्हव्यध्वरक्षेयादौ नोह इति वाक्यार्थः । वक्ष्यदक्षिणादि आमश्राद्धेऽपि देयमेव । सि-
द्धावने विधियः स्यादामश्राद्धेऽप्यसौ विधिरिति वचनात् ॥ इत्यामश्राद्धम् ॥

अथ हेमश्राद्धम् ॥ तत्र हेमाद्रौ व्यासः—द्रव्याभावे द्विजाभावे प्रवासे पुत्रजन्मनि ॥ हेमश्राद्धं प्रकुर्वीति यस्य भार्यो रजस्व-
लेति ॥ ॥ हेमश्राद्धस्य कचिदपवादः षट्त्रिंशन्मते—अन्नाभावे द्विजाभावे प्रवासे पुत्रजन्मनि ॥ हेमश्राद्धं प्रकुर्वीति वर्जयित्वा
क्षयेऽहनीति ॥ इह स्थलन्तराणान्तरेषु यत्रयत्रामश्राद्धं विहितं तत्रतत्र विधीयमानं हेमश्राद्धमामद्रव्यासंभव एवेति व्याख्येयम् ॥ अत-
एव मरीचिः—आमान्नस्याप्यभावे तु श्राद्धं कुर्वीति बुद्धिमान् ॥ धान्याच्चतुर्गुणेनैव हिरण्येन सुरोचिषेति । एवंहामद्रव्यहेमोरष्टदोषदुष्टो न
विकल्पः । अन्नप्रकृतिभूतत्वेन श्राद्धविधायन्तराङ्गस्य धान्यस्य सतिसंभवे बहिरङ्गाद्भस्मः पूर्वमुपादानं चानुगृहीतं भवति । पुत्रजन्मनिमित्ते
पक्वामयोरन्नयोः राद्भावेऽपि हेमश्राद्धमेवेति हेमाद्रिः ॥ अतएव संवर्तः—पुत्रजन्मनि कुर्वीत श्राद्धं हेद्भैव बुद्धिमान् ॥ न पक्वेन न
चामेन कल्याणान्यभिकामयन्निति ॥ धान्याच्चतुर्गुणेनैवेति । आमश्राद्धे यावदेकैकस्मै ब्राह्मणाय धान्यं दीयते तावतश्चतुर्गुणं यावता हि-
रण्येन लभ्यते तावदेकैकस्मै ब्राह्मणाय हेमश्राद्धे हिरण्यं देयमित्यर्थः ॥ इह ये शक्तितातम्यालोचनया आमश्राद्धे धान्यद्वैगुण्यादिपक्षाः
प्रतिपादितास्तदनुसारेणैव हेमोऽपि प्रमाणभेदोऽनुक्त एवार्थाहस्यते ॥ धर्मस्तवाह—आमं तु द्विगुणं प्रोक्तं हेम तद्वच्चतुर्गुणम् ॥ अन्ना-

भावे द्विजतीनां ब्राह्मणस्य विशेषत इति । एकैकब्राह्मणतृप्तिपर्याप्तसमर्थं धान्यं यावता हिरण्येन लभ्यते तावतश्चतुर्गुणं हेम एकैकस्यै ब्राह्मणाय देयमित्यर्थः ॥ अनेन द्विगुणधान्याद्विगुणं हेम प्रदेयमित्युक्तं भवति ॥ ॥ शुद्धश्राद्धे प्रतिगृहीतं धान्यं नित्य-
नैमित्तिके न विनियोज्यमित्यभिधायोक्तं षट्त्रिंशन्मते—हिरण्यं तत्पुनः श्राद्धे गृहीतं नैव द्रुयति ॥ तेन नित्यक्रियाः
कार्या हिरण्यं नाधमुच्यत इति ॥ पिण्डदानप्रकारोऽपि भविष्ये—गृहपात्समुद्भूत सकृदिः पर्यासेन वा । पिण्डदानं प्रकुर्वीत
हेमश्राद्धे कृते सदेति ॥ षट्त्रिंशन्मते—नामन्त्रणाद्यैकरणं विक्रयो नैव दीयते ॥ तृप्तिप्रशोऽपि नैवात्र कर्तव्यः केनचिद्भवदिति ॥
अत्रामहेमश्राद्धयोः प्रयोगस्तु निषिद्धापदार्थवर्जं विशेषविधिविशिष्टः पूर्वोक्तपक्षः श्रेयः ॥ विशेषविधिमिषेधयोः शेषाभ्यनुज्ञानफलकत्वात् ॥
इति हेमश्राद्धम् ॥

अथ सांकाल्पिकश्राद्धम्—यद्यपि दधिवदराश्रुतमिश्राः पिण्डा इति सूत्रे पिण्डापदोपादानस्यापिण्डकव्युदासार्थत्वेन हेतुना संक-
ल्पश्राद्धं कालायनानां न भवतीत्यभिहितं प्राक्, तथापि—समग्रं यस्तु शक्नोति कर्तुं नैवेह पार्षणम् ॥ अपि संकल्पविधिना काले तस्य
विधीयत इति हेमाद्रौ संवर्तेनाराक्तं प्रति संकल्पश्राद्धविधानात् ॥ अथवा वृद्धनन्तरं पिण्डदाननिषेधं प्रकृत्य वृद्धमात्रे तथान्यत्र
पिण्डदाननिराकरोति स्मृतिरत्नावलीधृतवचनेन वृद्धनन्तरमाविनि वृद्धापि पिण्डदानस्य प्रतिषिद्धत्वात्तादृशस्थले पिण्डनिषेधान्यथा-
नुपपत्त्याऽभियुक्तैः संकल्पश्राद्धतुष्टानस्यैवाचिन्त्येन स्वीकारात् ॥ अथवा—अनधिको यदा विप्र उच्छिन्नाशिरथापि ॥ तदा वृद्धिषु
सर्वासु संकल्पश्राद्धमाचरोदिति ॥ हेमाद्रौ षट्त्रिंशन्मते—अनधिकोच्छिन्नाधिककर्तृकालु सर्वासु वृद्धिषु संकल्पश्राद्धस्यैव विहित-
त्वात् ॥ अथवा—पिण्डनिर्वपणं कुर्यान्न वा कुर्याद्विचक्षणः ॥ वृद्धिश्राद्धे महाबाहो कुलधर्ममेवक्ष्य हीति भविष्यवचने सपिण्डकसं-

कल्पश्राद्धयोः कुलाचारपरत्वेन विधानात्तदिह निरूप्यते ॥ तत्र हेमाद्रौ संवर्तः—पात्रभोज्यस्य चान्नस्य त्यागः संकल्प उच्यते ॥
 तत्रयुक्तो विधिर्यस्तु यत्नेन व्यपदिश्यते ॥ तावन्मात्रेण संबद्धं श्राद्धं संकल्पमुच्यत इति ॥ भविष्ये—अग्नौकरणमर्थं चावाहनं चावने-
 जनम् ॥ पिण्डश्राद्धे प्रकुर्यात् पिण्डहीने निवर्तते ॥ पिण्डनिर्वाणरहितं यत्र श्राद्धं विधीयते ॥ स्वधावाचनलोपोऽस्ति विकिरास्तु न लुप्यते ॥
 अक्षय्यदक्षिणास्तिसौमनस्यं यथास्थिति रिति ॥ धर्मप्रदीपेऽपि—आवाहनं तथा र्घं वै अग्नौकरणमेव च ॥ अक्षय्यापोऽस्य विकिरं पि-
 ण्डहीने विवर्जयेदिति ॥ तथा—नात्राग्नौकरणं कुर्यान्नार्घदानं कथंचन ॥ न पिण्डकल्पना श्राद्धे विकिरान्नं न चोत्सजेदिति ॥ स्मृत्य-
 र्थसारे—त्यजेदावाहनं चार्घमग्नौकरणमेव च ॥ पिण्डाश्च विकिराक्षय्ये श्राद्धे संकल्पसंज्ञके इति ॥ अत्रापस्तम्बसूत्रेऽपि—संकल्प-
 श्राद्धेऽर्घावाहनाग्नौकरणपिण्डस्वधावाचनानि वर्जयेदिति ॥ पिण्डहीनश्राद्धशब्दः संकल्पश्राद्धपर्यायः । अर्घत्वाविशेषात्पादावोऽप्यत्र निषिद्ध
 एवेति केचित् । क्वचिदावाहनसाहचर्यात्क्वचिदग्नौकरणसाहचर्याच्च हस्तार्घ एव निषिद्धः । पादार्घस्तु भवत्येवेलपरे । उदाहृतवाक्येषु
 समन्त्रस्यावाहनस्य प्रतिषेधो नत्वावाहनस्वरूपस्य ॥ तदभावे देवपितृसंबन्धाभावप्रसङ्गादिति हेमाद्रिः । अन्येतु वाचनित्वादावाहन-
 स्यैव निषेधं मन्यन्ते नत्वावाहनमन्त्रमात्रस्य । शिष्टाचारोऽप्येवम् । विकिराक्षय्योदकदानयोर्विहितप्रतिषिद्धत्वाद्धिकल्पः ॥ स्मृतिरन्वाव-
 ल्याम्—आवाहनाग्नौकरणं विकिरं पात्रपूरणम् ॥ पिण्डहीने न कर्तव्यमेतच्छ्राद्धे चतुष्टयमिति ॥ श्राद्धकाशिकायां त्विदं वचनम-
 न्यथा पठित्वा वचनान्तरं श्राद्धान्तरविषयत्वेन व्यवस्थितमस्ति ॥ तथाहि—पिण्डहीनेऽपि कर्तव्यं विकिरं पात्रपूरणम् ॥ अग्नौकरणमर्घं
 चेत्येतच्छ्राद्धे चतुष्टयम् ॥ वर्जने पिण्डहीनेऽपि सर्वमर्घादिकं भवेत् ॥ कुशान्स्थाय स्वधाकुर्यादक्षिपेदग्नौ जलेऽपि वेति ॥ यस्तु—संकल्पं
 तु यदा कुर्यादिति वचनं तच्छ्राद्धान्तरविषयमिति ॥ अत्र स्मृतिरन्वावलीकाराः—केचित्पिण्डहीनेऽपि कर्तव्यमिति पठन्ति तद्वच-

नान्तरविरुद्धत्वादुपेक्षणार्थम् ॥ तथाहि ॥ अर्घं दत्त्वा न यः कुर्यात्पिण्डदानवनेजने ॥ आसुरं तद्भवेच्छ्राद्धं निराश्रयं पितृमित्रैरिति ॥
तथान्यत्रापि—संकल्पं तु यदा कुर्यान्न कुर्यात्वात्प्रपूर्णम् ॥ नावाहनान्नौकारणं पिण्डांस्तत्र न निर्वपेदिति । तस्मात्सत्सु पिण्डेज्वावा-
हनादिचतुष्टयमनुष्ठेयं नान्यथेत्याहुः ॥ प्रयोगारम्भकारादयोऽप्येतस्मात्फलम्बनेन प्रयोगोपनिबन्धनं कृतवन्तः शिष्टा अप्येवमाचर-
न्तीति । अत्रौकारणनिषेधात् पात्रालम्भस्यापि निषेधएव । हुतशेषदानानन्तरं हि तस्य विहितत्वात् । अमृते अमृतं जुहोमीति मन्त्रलि-
ङ्गात् हुतशेषस्यैव परामर्शात् हुतशेषसंस्कारोऽयमिति तदभावे पात्रालम्भभाव इति हलायुधभाष्यात् । उष्णस्निग्धमन्नं दद्यादित्यनेन
पात्रालम्भोत्तरकालं परिवेषणविधानेन हुतशेषव्यतिरिक्तमौजनार्थञ्चसंस्काराभावाच्चेति दिक् ॥

अथ संकल्पश्राद्धप्रयोग उच्यते—यद्यपि नान्दीमुलाः पितरः पितामहाः प्रपितामहाः प्रमातामहा वृद्धप्रमाताम-
हश्च ग्रीयन्तामिति कात्यायनसूत्रे नान्दीमुख्यः पित्रादिभ्यः पूर्वोक्तेभ्यश्च स्वाहोच्यतामिति छन्दोगसूत्रे षड्भ्यः पितृभ्यस्तदनु-
भसत्या श्राद्धमुपक्रमेदिति छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनेन च पर्वण्यद्वयात्मकेष्वाम्युदयिक श्राद्धमुक्तं तथापि बहुनामाचारात् कात्यायना-
दिसूत्रविरुद्धेनापि पर्वण्यत्रयेण सांक्रमेण विधिनाभ्युदयिकश्राद्धप्रयोग उच्यते ॥ तत्रादावग्निमता गृहोऽग्नौ निर्णेजनान्ताः पञ्चमहा-
यज्ञाः कर्तव्याः ॥ निराश्रितानु प्रसवेत्यानपरिशिष्टश्रोदिविधिष्वभ्यामुक्तेन विधिना कर्तव्याः । अस्यासंभवे यज्ञपार्थपरिशिष्टोक्तेन स्मृत्य-
न्तरोक्तेन वा शाकलेन विधानेन कर्तव्याः ॥ ततो गणपतिपूजनाद्याशुष्यजपान्तं कर्म कर्तव्यं तद्वर्था ।

१ अयमाभ्युदयिकविषयः शास्त्रार्थोऽेतन्प्रयोगेषु व्यवधानहानयात्र स्पृहीतोऽपि तत्तत्प्रसङ्गे यथास्थानं धीयन्तेरुहः ।

अथरजोदर्शनशान्तिसंवलितो गार्भाधानप्रयोगः ॥ श्रीः ॥ अथ सर्वेषां श्रौतानां गार्वाणां स्मार्तानां च कर्मणां साधारणा-
 ज्ञानां गणेशपूजनादीनां पद्धतिरुच्यते ॥ महत्सुकर्मसु पूर्वद्वुरत्येषु तु तस्मिन्नहनिपूर्वाह्णे निर्गजनान्तपञ्चमहायज्ञान्तकृत-
 नित्यक्रियेण स पत्नीकेन संस्कार्येण यजमानेन स्वासेन प्राङ्मुखेनोपवेशनम् ॥ पादौ हस्तौ च प्रक्षाल्य द्विराचमनं त्रिःप्राणा-
 नायम्य देशकालौ संकीर्य करिष्यमाणामुक्कर्मज्ञतयामङ्गलक्षानं करिष्येति संकलय यथाचारं मङ्गलवाद्येषु पुरःसर-
 वृद्धसु वासिनीभिर्नारीजनपूर्वकं सर्वौषधीसर्वगन्धचूर्णयुक्तेन तिलमलककल्कादिना सुगन्धतेलमवोदृत्य स्नानं कार्यम् ॥
 इदमेवमङ्गलक्षानमित्यभिधीयते ॥ ततो द्विराचमनम् ॥ यजमानः अहतेवाससीपरिधत्ते अभौत्रधौतेवा ॐ परिधास्ये इति-
 मन्त्रेण परिधाय ॥ ॐ यशसामेत्युत्तरीयं ॥ पत्नीत्वमन्नं ॥ प्रतिवक्षस्मार्तविधिना द्विराचमनं ॥ पत्न्यास्तु यथोक्तम् ॥ वा-
 रणादियज्ञियदारुणिर्मिते सोत्तरच्छदे शुद्धपीठे वद्धत्रिकच्छेन यज्ञोपवीतिना दक्षिणपार्श्वे वद्धशिक्षेन शिखाभिन्नवद्धकेशेन-
 यजमानेन प्राङ्मुखेनोपवेशनं तद्दक्षिणतः पत्न्या तद्दक्षिणतः संस्कार्येण च ॥ सव्ये कुशोपग्रहः ॥ करद्वयवाकुशोपग्रहः ॥
 पवित्रोपग्रहो वा ॥ स्मार्तविधिना द्विराचम्य त्रीन्यानायामान्कृत्वा त्रिमात्रप्रणवमुच्चार्य शान्तिपाठादित्वा लक्ष्मीनारा-
 यणादीन् प्रणमेत् ॥ अथ शान्तिपाठमन्त्राः ॥ ॐ आने भुद्राः क्रतवो यन्तु विथतो दध्यासु ॐ अपरीता सऽसु ह्रिदः ॥ दु-
 वानो यथा सदमिदुधे ॐ असुन्नप्रायुषो रक्षितारो दिवदेव ॥ १ ॥ देवानाम्भद्रासुभितिः कृच्युतान् देवानां ॐ रातिरुभि नो निवर्ते-
 ताम् ॥ देवानां ॐ सुख्यमुपसेदिमां ब्वयन्देवानुऽआयुः प्रातिरन्तु जीवसे ॥ २ ॥ तान्यूर्वायानि विदाहमेहयम्भगमिन्मित्रमर्दि-

तिन्दक्षमस्त्रियम् ॥ अर्घ्यमणेः वरुणः सोममोऽशिनोऽसरास्वतो नः सौभाग्यस्करम् ॥ ३ ॥ तद्गोवातोभयोऽसुवपुः सुपुंजत-
न्मोतापृथिवीतत्पिताद्याः ॥ तद्वायुणः सोमसुतोभयोऽसुवसदाश्चिनाऽण्डतन्धिव्यायवम् ॥ ४ ॥ तमीशानिजगत्स्तत्स्यु-
पस्पतिन्धियाऽजिन्मवसहस्रहयम् ॥ पूषानोयथावदसोमसहस्रधौऽशितापायुरदव्यः स्वस्यै ॥ ५ ॥ स्वस्तिनोऽइन्द्रावृद्ध-
श्रवाः स्वस्तिनः पूषा विश्वेदेवाः ॥ स्वस्तिनोऽसाराध्याऽआरिष्टनेमिः स्वस्तिनो बृहस्पतिर्हृद्यात् ॥ ६ ॥ पूर्षदशमस्तुः शुश्र-
मातरः सुभंयावानो विदथैः पूजयन् ॥ अग्निजिह्वा मन्वः मरुचक्षुः सोमो विश्वेदेवाऽअवेसागमन्निह ॥ ७ ॥ मेरुङ्गणभिः
शृण्वामदेवाभिद्रम्यथमोक्षमिवजन्त्राः ॥ स्थिरङ्गैस्तुष्ट्याऽसंस्तुभिर्यथाविध्यश्रमहिदुवाहितैः यदयुः ॥ ८ ॥ शतमिष्टशुद्धोऽ-
अन्तिदेवो वज्रानश्चक्राञ्जसन्तनुनाम् ॥ पूत्रासो वज्रपितरो भवन्ति मानोमध्यारोऽगिषतायुर्गन्तौ ॥ ९ ॥ अदितिर्धारि-
तिरन्तरिक्षमर्दतिर्भूतासापुतासपुत्रः ॥ विश्वेदेवाऽअदितिः पञ्चजनाऽअदितिज्जोतमादितिज्जनित्वम् ॥ १० ॥ तम्प-
त्तोभिर्नुगच्छेम देवाः पुत्रावपि भिरुतवाहिण्यैः ॥ नाकङ्क्ष्मोनाः युक्तास्यलोकेतुतयेषुऽआधिरोचनेदिवः ॥ ११ ॥
ऋचं वाचमित्यध्यायः ॥ द्यौः शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिः पृथिवी शान्तिराणः शान्तिरोषधयः शान्तिः ॥ वनस्पतयुः शान्ति-
विश्वेदेवाः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिः सर्वे दुः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सामोशाशांतिरोधि ॥ १ ॥ यतो यतः सुमीहसुतो नोऽ-
अभयङ्कुरः ॥ शन्नः कुरुः प्रजाभ्यो भयन्नः पूज्यः ॥ २ ॥ मुशान्तिर्भवतु ॥ ॐ श्रीमन्महागणाधिपतये नमः ॥ लक्ष्मी-

नारायणादीन्ममस्कृत्य सुमुखश्चेत्यादिपद्यपठनं ॥ देशकालौसंकीर्त्य ॥ ममआत्मनःश्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलवाचायैअस्मि-
न्पुण्याहेअस्याःममभार्यायाःप्रथमरजोदर्शनसमयेमासतिथिवारनक्षत्रयोगकरणलग्रहोरावखलदर्शनस्थानदिनभागवर्णानांम-
ध्येयद्यद्विरुद्धफलंतत्तदोषपरिहाराथपुत्रपौत्रादिसंततिप्राप्त्यर्थं तथाचजन्मराशेःसकाशान्नामराशेःसकाशावोकेचिद्विरुद्धा-
नस्थितकूरग्रहास्तैःसूचितसूचयिष्यमाणंचयत्सर्वारिहंतद्विनाशार्थं सर्वदातृतीयैकादशशुभस्थानस्थितशुभफलप्राप्त्यर्थग-
णपतिदुर्गाक्षेत्रपालादिसहितआदित्यादिनवग्रहसूर्यइंद्रइंद्राणीभुवनेश्वरीदेवताप्रीत्यर्थनारदोक्तसंग्रहमखारंजोदर्शनशान्ति
तथाअस्याःममभार्यायाः क्षेत्रगर्भयोःसंस्कारार्थं प्रतिगर्भसमुद्भवैर्नोनिवर्हणद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं गर्भाधानाल्यकर्म-
चतत्रेणाहंकरिष्ये ॥ तदंगत्वेन स्वस्तिपुण्याहवाचनंमातृकापूजनं वसोधारापूजनं आयुष्यमंत्रजपं नान्दीश्राद्धं चाहं-
करिष्ये ॥ तत्रादौनिविघ्नतासिद्धर्थगणपतिपूजनकरिष्ये ॥ [एकसिद्धेवदिनेशान्तिकगर्भाधानयोःकरणे पूर्वसंग्रहमखां-
सकलांशान्तिकृत्वा पुनर्मंगलहानकृत्वागणेशपूजनादिनान्दीश्राद्धान्तंविधाय वक्ष्यमाणविधिनागर्भाधानंकार्यं ॥ अथवा
एकसिद्धेवदिनेशान्तिकगर्भाधानयोरदौतत्रेणगणेशपूजनादिनान्दीश्राद्धान्तंविधाय तदुत्तरं शान्तिकस्यप्रधानसंकल्प-
कृत्वा ऋत्विग्वरणाद्युत्तरांगाभिषेकान्तांशान्तिसमाप्यमङ्गलहानंविधायगर्भाधानंविधाय
तत्रेणसमापयेत् ॥ तत्राङ्गसंकल्पेविशेषः ॥ देशकालयोःसंकीर्तनान्ते अस्याः समभार्यायाःप्रथमरजोदर्शनसमयेकरि-
ष्यमाणयोः संग्रहमखरजोदर्शनशान्तिकेक्षेत्रगर्भसंस्कारगर्भाधानकर्मणोः अङ्गत्वेन स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजनं

वसोर्धारापूजनआयुष्यमन्नजपं नान्दीश्राद्धचंद्राकरिष्ये ॥ तत्रादौनिविद्यतासिद्धयं गणपतिपूजनकरिष्यइतिविशेषः ॥
जलयूयितकलशार्चनं ॥ ॐ नत्त्वायामिब्रह्मणोवन्दनमनुसदाशस्त्रिधजमानोहविर्मः ॥ अहेडमानोवरुणहेवोऽथ्युर-
ग्रहसमानुऽआयुःप्रसोषीः ॥ १ ॥ कलशवरुणौ गन्धाक्षतपुष्पैःसंपूज्य ॥ दक्षिणहस्तकलशमालभ्याभिमन्त्रयेत् ॥
कलशलसुखेविष्णुःकपटेऽरुद्रःसमाश्रितः ॥ मूलतस्थस्थितोब्रह्मामयेमातृगणाःस्मृताः ॥ १ ॥ कुक्षौतुसागराःसप्तसप्तद्वी-
पावसुन्धरा ॥ ऋग्वेदोऽथयजुर्वेदःसामवेदोऽहथर्वणः ॥ २ ॥ अङ्गैश्चसहिताःसर्वकलशाभुसमाश्रिताः ॥ इत्यभिमन्त्र्य ॥
ततो गङ्गाद्यावाहनं ॥ गङ्गेचयमुनेचवगोदावारिसरस्वति ॥ नर्मदेसिंधुकावेरिजलेस्मिन्साध्निधकुरु ॥ १ ॥ अस्मिन्कलशे-
सर्वाणितीर्थान्यावाहयामि ॥ पूजयामि ॥ नमस्करामि ॥ कलशोदेकमपूजासंभारान् ॥ ॐ अपवित्राणवित्रोवासर्वाव-
स्थांगतोपिवा ॥ यःस्मरेत्पुंडरीकाक्षसंवाद्याभ्यन्तरःशुचिः ॥ १ ॥ इतिप्राक्षेत् ॥ ॥ दीपपूजनं ॥ भोदीपब्रह्मरूपस्त्वम-
न्धकारनिवारक ॥ इमामयाकृतापूजागृहंतेजःप्रवर्धय ॥ दीपायनमइति गंधाक्षतपुष्पैःसंपूजयेत् ॥

अथगणपतिपूजनम् ॥ तत्रध्यानम् ॥ ॐ गुणानान्व्यगणपतिःह्रवामहेऽश्रियाणान्व्याश्रियपतिःह्रवामहेनिधीनान्व्या-
निधिपतिःह्रवामहेवसोमम् ॥ आहमजानिगुभुधमात्ममज्जासिगुभुधम् ॥ श्रुताङ्गशतवह्निसितकुसुमगणैःपूजितश्चेतगन्धैः

क्षीराब्धौरब्धौः सुरतरुविमले त्रसिंहासनस्थम् ॥ दोर्भिः पाशाङ्कुशभयधृतिविशदचन्द्रमौलिं त्रिनेत्रध्यायेत्तथा न्यथमीश-
 गणपतिमलं श्रीसमेतं प्रसन्नम् ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः सिद्धिबुद्धिसहितश्रीमन्महागणपतये नमः महागणपतिध्यायामि ॥ ॐ सु-
 हसं शीर्षिपुरुषः ॥ हे हेरम्बत्वमेबोहि अम्बिका त्र्यम्बकात्मज ॥ सिद्धिबुद्धिपते त्र्यक्षलक्षलाभपितुः पितः ॥ नागास्यना-
 गहारत्वंगणराजचतुर्भुज ॥ भूषितः स्वायुधैर्दिव्यैः पाशाङ्कुशपरश्वधैः ॥ आवाहयामि पूजार्थं क्षार्थं च समक्रतोः ॥ इहा-
 गत्य गृहाण त्वत्पूजां क्रतुं चरक्षमे ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः महागणपति आवाहयामि ॥ १ ॥ ॐ गुरुषु एवेदं ॥ रम्यं सुशोभनं-
 दिव्यं सर्वसौख्यकरं शुभम् ॥ आसनं च मया दत्तं गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवः आसनं स ॥ २ ॥ ॐ हृतावा नस्य ॥ उष्णो-
 दकानिर्मलं च सर्वसागन्ध्यं सयुतम् ॥ पादप्रक्षालनार्थाय दत्तं प्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भूर्भुवः पादं स ॥ ३ ॥ ॐ त्रिपादूर्ध्वं ॥
 ताप्रपात्रे स्थितो यंगन्धपुष्पफलान्वितम् ॥ सहिरण्यददाम्यर्घ्यं गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भूर्भुवः अर्घ्यं स ॥ ४ ॥ ॐ ततो द्वि-
 राडजायत ॥ सर्वतीर्थसमायुक्तं सुगन्धिनिर्मलं जलम् ॥ दत्तमाचमनीयं ते गृहाण गणनायक ॥ ॐ भूर्भुवः आचमनीयं ॥ ५ ॥
 ॐ न तस्माद्यज्ञात्सर्वं दुतः सम्भृतं ॥ गङ्गासरस्वतीरे वापयोणी नर्मदा जलैः ॥ स्नापितो सिमया देवतथा शान्तिं कुरु भवे ॥ ॐ भूर्भुवः
 स्नानं ॥ ततः पञ्चासुतस्नानम् ॥ ॐ पयः शुद्धिव्याम्युऽओषधीषु पयो दिव्यन्तरिक्षपयो धाः ॥ पयस्वतीः प्रदिशः सन्तु मर्हम्
 ॥ १ ॥ कामधेनुसमुद्भूतं सर्वेषां जीवनं परं ॥ पावनं यज्ञहेतुश्च पयः स्नानार्थमापितं ॥ १ ॥ ॐ भूः पयः स्नानं स ॥ पयः स्ना-
 नांतं शुद्धोदकस्नानं स ॥ ॐ दुधिक्रावणोऽअकारि यस्मिणो रश्मस्य द्वाजिनः ॥ सुरभिर्नो सुखांकरत्यग्रेऽआयुर्दुषितारि-

पत् ॥ २ ॥ पयसस्तुभसुदूतमधुरान्द्राशिप्रभं ॥ दध्यानीतमयादवस्नानाधप्रतियुहतां ॥ २ ॥ दधिस्नानान्तेष्टु ॥
 ऊँवृताभिमिश्रधृतमस्यशोनिघृताश्रितोघृतमव्येधाम् ॥ अनुव्यधमावहमादयस्त्रिस्त्रिहाहकृतघृपमव्यधिशिव्यम् ॥ ३ ॥ नवनी-
 तमसुतस्रसवसतोपकारकं ॥ घृततुभ्यंप्रदास्यामिस्नानार्थप्रतियुहतां ॥ ३ ॥ ऊँभू० वृतस्नानं० ॥ वृतस्नानान्तेष्टु ॥
 ॥ ऊँमधुधृवाताऽकृतयतेमधुधुरान्निमित्तधवः ॥ माध्वीक्षिभूतन्योपधीः ॥ १ ॥ मधुनक्तमृतोपसेमधुमत्पाथिवैर्हुजः ॥
 मधुधौरस्तिनःपिता ॥ २ ॥ मधुमाद्योवनेस्पतिम्मधुमाऽअस्तुमयैः ॥ माध्वीगावोभवन्नुनः ॥ ३ ॥ तरुण्यस-
 मुदृतंमुखादुमधुरमधु ॥ तेजःपुष्टिकरदिव्यस्नानार्थप्रतियुहतां ॥ ४ ॥ ऊँभू० मधुस्नानं० ॥ मधुस्नानान्तेष्टु ॥
 ऊँअपाहूरसमुद्रयसुहृदस्येन्दुसमाहितम् ॥ अपाहूरस्येधोरसेतवैद्यह्वाभ्युत्तमसुपयोमगृहोतोसिन्द्रायव्युष्टुङ्गह्वाभ्ये-
 षतेयोनिन्द्रायव्युष्टुतमम् ॥ ५ ॥ इक्षुसारसमुदृतशर्करापुष्टिकरिका ॥ मलयहारिकादिव्यस्नानार्थप्रतियुहतां ॥ ५ ॥
 ऊँभू० शर्करास्नानं० ॥ शर्करास्नानान्तेष्टु ॥ ६ ॥ ततः शुद्धोदकस्नानं ॥ ऊँआपोहिष्टां ॥ ३ ॥ स्नानान्तेआचमनीयं ॥ ६ ॥
 ततःपंचामृतस्नानाङ्गपूजनमितिशिष्टाः ॥ ततोऽभिषेकः ॥ अथोदृतनस्नानं ॥ ऊँगन्धैर्वृत्त्याविश्रावसैःपरिदधातुविश्रुत्या
 निश्चयेजमानस्यपरिधिरस्येशिरेऽङ्गुलिः ॥ १ ॥ नानासुगन्धद्रव्यचपन्दनंजनयुतं ॥ उद्धतनमयादतदृहाणपरस्मेश्वर
 ॥ १ ॥ ऊँअहिरयमोगैःपद्मतिवैवहृज्यायाहेतिभारिबाधमानः ॥ हस्तेश्रोविश्रावियुनान्निविश्रावयुमनुमहसिभरिपतिवि-

श्रतः ॥ २ ॥ ॐ भू० उद्धतमनसं० ॥ ॐ तस्माद्यज्ञात्स्वर्गदुत्तमं ॥ सर्वभूषाधिकेसौम्येलोकलज्जानिवारणे ॥ मयोपपा-
 दितेतुभ्यं वाससीप्रतिगृह्यताम् ॥ ॐ भू० वक्षोपवस्त्रे० ॥ आचमनीयं० ॥ ॐ तस्मादश्वा० ॥ नवभित्तुभिर्युक्तं त्रिगुण-
 देवतामयं ॥ उपवीतं मया दत्तं गृहाण परमेश्वर ॥ १ ॥ ॐ भू० यज्ञोपवीतं० ॥ आचमनं ॥ ॐ तं युजं० ॥ श्रीखण्डचन्दनं दिव्य-
 केशरादिसमन्वितम् ॥ विलेपनं सुरश्रेष्ठ चन्दनं प्रतिगृह्यतां ॥ १ ॥ ॐ भू० चन्दनं० ॥ अक्षताश्च सुरश्रेष्ठकुं-
 कुमाक्ताः सुशोभिताः ॥ मयानिवेदिता मत्तया गृहाण परमेश्वर ॥ ॐ भू० अक्षतान्सं० ॥ ॐ यत्पुरुषमिति पुष्पाणि ॥ सुमाल्या-
 निसुगंधीनिमाल्यादीनि वप्रभो ॥ मया दत्तानि पूजार्थं पुष्पाणि प्रतिगृह्यतां ॥ १ ॥ ॐ भू० पुष्पाणिसं० ॥ काण्डात्काण्डां
 दूर्वाकुपान्सुहरितानमृतान्मङ्गलप्रदान् ॥ आनीतां सवपूजार्थं गृहाण गणनायक ॥ ॐ भू० दूर्वाकुपान्सं० ॥ हरिद्रां कुकुमं चैव-
 सिंदूरादिसमन्वितं ॥ सौभाग्यद्रव्यसंयुक्तं गृहाण परमेश्वर ॥ १ ॥ ॐ भू० सौभाग्यद्रव्याणि० ॥ ॐ अहिरिवभोगैः० ॥ सुगन्धौ-
 पधिचूर्णीचनानापरिमलानि च ॥ नानासुगंधैलानि निजप्रशान्तिप्रयच्छमे ॥ २ ॥ ॐ भू० नानापरिमलद्रव्याणिसमर्पयामि ॥
 ॐ ब्राह्मणोऽसु० ॥ वनस्पतिसोऽद्भुतोगन्धाढ्योगन्धउत्तमः ॥ आग्नेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यतां ॥ १ ॥ ॐ भू० धूपसं० ॥
 ॐ चन्द्रमामनसः ॥ साज्यं च वर्त्तिसंयुक्तं वह्निना योजितं मया ॥ दीपं गृहाण देवेश त्रैलोक्यतिमिराणह ॥ १ ॥ ॐ भू० दीपसमर्प-
 यामि ॥ ॐ नाभ्यां आसीत्० ॥ शर्कराघृतसंयुक्तं मधुरं स्वादु चोत्तमं ॥ उपहारसमायुक्तं नैवेद्यं प्रतिगृह्यतां ॥ १ ॥ ॐ भू० नैवे-
 द्यंसं० ॥ ॐ भू० पानीयंसं० ॥ ॐ भू० उत्तरापोशनंसं० ॥ ॐ भू० हस्तप्रक्षालनंसं० ॥ ॐ भू० मुखप्रक्षालनंसं० ॥ ॐ भू०

चंदनेन करोद्वतंस० ॥ ॐ आः फलिनिर्या० ॥ इदं फलं भयादेव स्यापितपुरतस्तव ॥ तेन भेस फलावाप्तिर्भवेज्जन्मनिजन्मनि ॥ १ ॥
 ॐ भू० फलंस० ॥ ॐ यत्पुरीषेण० ॥ पूगफलं महद्व्यं नागवल्लीदल्युतं ॥ एलादिचूर्णसयुक्तं तावूलंप्रतिगृह्यतां ॥ १ ॥ ॐ भू०
 तावूलंस० ॥ ॐ सुप्तास्यासन्० ॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थहर्मवीजं विभावसोः ॥ अनन्तपुण्यफलदमतः शान्तिप्रयच्छमे ॥ १ ॥ ॐ भू०
 दक्षिणांस० ॥ ततः ॐ इन्द्रो हविः० ॥ कदलीगर्भसंमूर्तं कर्पूरचंद्रदीपितं ॥ आरात्तिकमंहुकूपस्थमेव दोभव ॥ १ ॥ ॐ भू०
 कर्पूरनिराजनंस० ॥ ॐ युजेन युज० ॥ नानासुगंधपुष्पाणि यथाकालोद्भूतानि च ॥ पुष्पांजलिभयादतो गृहाण परमेश्वर
 ॥ १ ॥ ॐ भू० पुष्पांजलिंस० ॥ यानि कानि च पापानि ज्ञाताज्ञातकृतानि च ॥ तानि सवाणि नश्यन्ति प्रदक्षिणपदेपदे ॥ १ ॥
 ॐ भू० प्रदक्षिणांस० ॥ ॥ अथ विशेषार्घः ॥ रक्षरक्षणाध्यक्षरक्षत्रलोक्यरक्षक ॥ भक्तानामभयकर्तृताताभवभवाण्यवात्
 ॥ १ ॥ इमां तु रक्षपांसिन्धोषाण्मातुराग्रजप्रभो ॥ वरदत्त्वर्देहि वाञ्छितं वाञ्छितार्थद ॥ २ ॥ अनेन चाध्यदानेन फल-
 दोस्तु सदा मम ॥ ॐ भू० विशेषार्घसं० ॥ ॥ प्रार्थना ॥ विघ्नेश्वराय वरदाय सुरप्रियाय लम्बोदाराय सकलाय जगद्धिताय ॥
 नागाननाय श्रुतियज्ञविभूषिताय गौरिसुताय गणनाथ नमो नमस्ते ॥ १ ॥ भक्तार्तिनाशन परायणेश्वराय सर्वेश्वराय शुभदाय-
 सुरेश्वराय ॥ विद्याधाराय विकटाय वामनाय भक्तप्रसन्नवरदाय नमो नमस्ते ॥ २ ॥ नमस्ते ब्रह्मरूपाय विष्णुरूपाय तेनसः ॥
 नमस्ते रक्षरूपाय कारिरूपाय तेनसः ॥ ३ ॥ विश्वरूपरूपाय नमस्ते ब्रह्मचारिणे ॥ भक्तप्रियाय देवाय नमस्तुभ्यं विनायक ॥ ४ ॥
 लम्बोदर नमस्तुभ्यं सततं मोदकाग्रय ॥ निर्विघ्ने कुरु मे देव सवकार्यं पुंसवदा ॥ ५ ॥ त्वां विघ्नशत्रुदलेनेति च सुन्दरेति भक्तप्रि-

अतिसुखदेतिवरप्रेदति ॥ विद्याप्रदेशघहरेतिचयसुखान्तितेभ्योगणेशवरदोभवनित्यमेव ॥ ६ ॥ अनयापूजयासिद्धिबुद्धि-
सहितःश्रीमन्महागणपतिःप्रीयताम् ॥ इतिगणपतिपूजनम् ॥

अथस्वस्तिपुण्याहवाचनं ॥ हेमाद्रिमदनरत्नखण्डादुदाहृतं बहुचपरिशिशेपरञ्जुरामकारिकाः शिष्टसमाचारचानुस-
त्योच्ये ॥ आदौस्वपुरतः शुद्धायां भूमापञ्चवर्णस्तण्डुलैर्वा अष्टदलकरणम् ॥ महीधौ गिरिति भूमिस्पृष्ट्वा ॥ ॐ मुहूर्तौऽप्युश्वी-
चनऽइमञ्च्युज्जर्म्मिमिश्रताम् ॥ पिप्पुताञ्जो भरीमभिः ॥ १ ॥ ओषधयः समितियवान्निश्चत्वा ॥ ॐ ओषधयः समवदन्त्यो-
मेन सुहराज्ञां ॥ यस्मै कृणोति ब्राह्मणस्तर्पणं जन्यायामसि ॥ १ ॥ आजिघ्रिमितिकलशं स्थापयेत् ॥ ॐ आजिघ्रकलशं म्मह्या-
त्वा विशिरोऽन्विन्दवः ॥ पुनरुज्जानिर्वर्तस्व सार्नः सुहृदन्धुश्चोरुधारापयस्व तीपुनर्म्मार्गविशताद्रियः ॥ १ ॥ वरुणस्योत्तमन-
मिति जलं पूरयेत् ॥ ॐ वरुणस्योत्तममनसि वरुणस्य स्तुभे सज्जनीत्यो वरुणस्य ऽऋतसदन्यासि वरुणस्य ऽऋतसदनमसि वरुण-
स्य ऽऋतसदनमासीद ॥ १ ॥ त्वांगंधवा इति गंधान् श्रक्षिपेत् ॥ ॐ त्वाङ्गन्धवा ऽऋतसदनं ॥ १ ॥ या ओषधीरिति सवाषधीः ॥
या ऽओषधीः पूर्वा ज्ञाता दुर्वेभ्यश्चियुगम्परा ॥ मर्ननुवर्णमिह ऽशुतन्धामानि सप्त च ॥ १ ॥ कांडात्कांडादिति दूर्वाः ॥ ॐ का-
ण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती ० ॥ १ ॥ अथर्थेव इति पंचपल्लवान् ॥ ॐ अथर्थेवो निषदनं मृणवो वृक्षसु तिष्ठता ॥ गोभाज्जड्हात्कि-
लां स्रुमस्रत्सेनं थुपूरुषम् ॥ १ ॥ स्योनापृथिवीति पंचसतवामृदः ॥ ॐ स्योनापृथिविनो भवानक्षरा निवेशनी ॥ सच्छनिः-

शम्भुसुप्रार्थाः ॥ १ ॥ याः फलिनिरिति फलं ॥ अँवाः फलिनोर्वाऽय फला० ॥ १ ॥ परिवाजपतिरिति पंवलानि ॥
 अँपरिवाजपतिः कुविग्निहोव्याव्यक्रमीत् ॥ दधद्रुत्लानि द्युषे ॥ १ ॥ हिरण्यगर्भइति हिरण्यं ॥ अँहिरण्यगर्भः सम० ॥ १ ॥
 युवा सुवासा इति रक्तमूत्रं वेष्टयेत् ॥ अँयुवा सुवासाः परिवाति आगात्स उश्रयान्भवति जायमानः ॥ तंधीरासः कवय उजयन्ति-
 स्वाध्यो मनसा देवयन्तः ॥ पूर्णा देवीति पूर्णपात्रमुपरिन्यसेत् ॥ अँपूर्णा देवि परिपातु सुपूर्णा पुरा पत ॥ वृक्षेषु द्विक्रीणा वहऽइषु-
 मूर्जैः शतक्रतो ॥ १ ॥ तत्त्वायामीति वरुणमावाह्य पूजयेत् ॥ अँतत्त्वायामि ब्रह्मणु ब्रह्मनुस्तदाशस्ते यजमानो हुविर्भिः ॥
 अहेडमानो वरुणहोव्योरुगः समानुऽआयुः प्रमोषीः ॥ १ ॥ भो वरुण इहा गच्छ हतिष्ठ ॥ अँभूसुवः स्वः वरुणाय नमः वरु-
 णमावाहयामि इति मन्त्रेण षोडशोपचारैः संपूजयेत् ॥ ततो गङ्गाद्यावाहनं ॥ सर्वसमुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदानदाः ॥
 आयान्तु मशान्यथ दुर्गतिक्षयकारकाः ॥ १ ॥ ततः कलशाभिमन्त्रणं ॥ कलशस्य सुखे विष्णुः कण्ठेरुद्रः समाश्रितः ॥ मूल-
 तस्थितो ब्रह्मा मध्यमा नृगणाः स्मृताः ॥ १ ॥ कुक्षौ तु सागराः समस्तसद्वीपा वसुधरा ॥ ऋग्वेदोथ यजुर्वेदः सामवेदो ह्यथ-
 र्वेणः ॥ अङ्गैश्च संहिताः सर्वे कलशाम्बुसमाश्रिताः ॥ ३ ॥ प्रार्थना ॥ देवदानवसंवादोऽसथ्यमानो महोदधौ ॥ उत्पन्नोऽसित-
 दाकुम्भविधृतो विष्णुना स्यं ॥ १ ॥ त्वत्तोये सर्वतीर्थानि देवाः सर्वे च यि स्थिताः ॥ त्वयि तिष्ठन्ति भूतानि त्वयि प्राणाः प्रति-
 ष्ठिताः ॥ २ ॥ शिवः स्वयं त्वमेवासि विष्णुः स्वयं च प्रजापतिः ॥ आदित्या वसवो रूद्रा विश्वे देवाः सप्तैतकाः ॥ त्वयि तिष्ठन्ति सर्वे-

पियतः कामफलप्रदाः ॥ ३ ॥ त्वत्प्रसादादिर्मयं कर्तुमीहे जलोद्भव ॥ सान्निध्यं कुरु मे देव प्रसन्नो भव सर्वदा ॥ ४ ॥ नमोनमस्ते-
 स्फटिकप्रभायसु श्वेतहाराय सुमङ्गलाय ॥ सुपाशहस्ताय झपासनाय जलाधिनाथाय नमोनमस्ते ॥ १ ॥ पाशपाणेन मस्तुभ्यं पञ्चि-
 नीजीविनायक ॥ पुण्याहवाचनं यावत्त्वं सन्निधौ भव ॥ १ ॥ इति प्रार्थना ॥ ॥ अथ पुण्याहवाचनम् ॥ अवनि कृतजा-
 नुमण्डलः कमलकुलसदृशमञ्जलिं शिरसा धाय दक्षिणेन पाणिना स्वर्णपूर्णकलशं धारयित्वा आशिषः प्रार्थयते ॥ दीर्घानागा-
 नद्योगिरयस्त्रीणि विष्णुपदानि च ॥ ॐ त्रीणि पुदा विचक्रमे द्विष्णुर्गोपाऽअदाम्यः ॥ अतो धर्माणि धारयन् ॥ १ ॥ तेनायुः प्रमा-
 णेन पुण्यं पुण्याहं दीर्घमायुरस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु इति यजमानः ॥ तेनायुः प्रमाणेन पुण्यं पुण्याहं दीर्घमायुरस्त्विति द्विजाः ॥ ॥
 एवं सर्वत्र यजमानयचनोत्तरब्राह्मणाः प्रतिवचनं दध्युः ॥ ब्राह्मणानां हस्ते सुप्रोक्षितमस्तु ॥ शिवा आपः संतु ॥ संतु शिवा आपः ॥
 सौमिनस्य मस्तु ॥ अस्तु सौमिनस्य ॥ अक्षतं चारिष्टं चास्तु ॥ अस्त्वक्षतमरिष्टं च ॥ गन्धाः पान्तु सौमङ्गल्यं चास्त्विति भवन्तो-
 ब्रुवन्तु ॥ गन्धाः पान्तु सौमङ्गल्यं चास्तु ॥ एवं सर्वत्र ॥ अक्षताः पान्तु आयुष्यमस्त्वित् ॥ अक्षताः पान्तु आयुष्यमस्तु ॥
 पुष्पाणि पान्तु सौश्रियमस्त्वित् ॥ पुष्पाणि पान्तु सौश्रियमस्तु ॥ तांभूलानि पान्तु ऐश्वर्यमस्त्वित् ॥ तांभूलानि पान्तु ऐ-
 श्वर्यमस्तु ॥ दक्षिणाः पान्तु बहुदयं चास्त्वित् ॥ दक्षिणाः पान्तु बहुदयं चास्तु ॥ दीर्घमायुः शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिः श्रियं शोवि-
 द्या विनयो विचित्रं बहुत्रयं चास्त्विति भवतो ब्रुवन्तु ॥ दीर्घमायुः शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु ॥ श्रियं शोविद्या विनयो विचि-

बहुपुत्रचायुष्यं चास्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु ॥ श्रीयशोविद्याविनयो वित्तं बहुपुत्रचायुष्यं चास्तु ॥ यंकृत्वा स्ववेदयज्ञ-
 क्रियाकरणकर्मात्मनाः शुभाः शोभनाः प्रवर्तन्ते तमहोकारमदि कृत्वा ऋग्यजुः सामाशीवचनबहुषिमतं समनुज्ञातं भवद्भि-
 रनुज्ञातः पुण्यपुण्याहवाचयिष्ये ॥ वाच्यतां ॥ ब्राह्मणानां हस्तेष्वक्षतान्दद्यात्ते चाशिशोः दद्यात् ॥ ॐ भद्रं कुरुणेभिः शृणु-
 याम देवा भद्रं स्पृश्यामक्षिभिर्यजत्राः ॥ स्थिरैर्भुजैस्तुष्टुवाङ्मस्तु न भिव्यशेम हि देवाहितं यदायुः ॥ १ ॥ देवानां भूमिद्रासुमतिक्रू-
 यतान् देवानां हूरातिरभिर्नो निवर्तताम् ॥ देवानां हूँसव्यसुपसदिमा विषन्देवान् ऽ आयुः प्रातिरन्तु जीवसे ॥ २ ॥ न तद्रक्षः हि सि-
 नर्षिशाचास्तारन्ति देवानां मोर्जेः प्रथमजह्वृतत् ॥ यो विभर्ति दाक्षायणं हि हरण्युः स देवेषु कृणुते दीर्घमायुः समन्येषु कृणुते-
 दीर्घमायुः ॥ ३ ॥ दीर्घायुस्तऽओषधेखनिताय स च त्वाग्ननाम्यहम् ॥ अथोत्पन्दीर्घायुर्भूत्वा शतवत्या विरोहताप-
 ॥ ४ ॥ द्रविणो दाद्रविणसस्तु स द्रविणो दाः स न स्य प्रयः सत् ॥ द्रविणो दाधीरयतीमिषघ्नो दा रासते दीर्घमायुः ॥ १ ॥
 स वितापश्चात्स वितापुस्तात्स वितोक्षरात्स विताधरात् ॥ स वितानः सुवतुसर्वतात्स विता नो रासतान् दीर्घमायुः
 ॥ २ ॥ नवो नवो भवति जयमानो ह्योकेतुरपसामेत्यग्रं ॥ भागन्देव्यो विदधात्यान्यद्रमस्मिन् ततो दीर्घमायुः ॥ ३ ॥
 उच्चादि विदक्षिणा वन्तो ऽयस्युर्गोऽथ ददाः सह ते सूर्येण ॥ हिरण्यदा ऽयमृतत्वं भजन्त्वसो दाः सोमप्रतिरन्त आयुः ॥ इत्याशी-
 र्वोदः ॥ ॥ व्रतजपनियमतपः स्वाध्यायक्रतुदयादमदानविशिष्टानां सर्वेषां ब्राह्मणानां मनःसमार्थयतां इति यजमानः ॥ समा-
 हितमनसः सः इति द्विजाः ॥ प्रसीदंतु भयंतः इति यजमानः ॥ प्रसन्नाः सः इति द्विजाः ॥ ततो यजमानो ब्रूयात् ॥ ॐ शान्-

त्कल्याणपुराकृतं ॥ कषिभिःसिद्धगन्धर्वस्तत्कल्याणंभुवन्तुनः ॥ १ ॥ भोब्राह्मणाः ममगृहे० ॐकल्याणंभवन्तोभुवन्तु ॥
 ॐकल्याणं ॥ ३॥ ॐअथैमावाचङ्कल्याणीमावदानिजनेभ्यः॥ ब्रह्मरेजेन्याभ्याःशुद्रायचायथचैस्वायचारणायच ॥ प्रि-
 योदेवानांदाक्षिणयैदुतिरिहभूयासमथम्ममेकासुःसमुध्यतोऽपिमादोनमतु ॥ १ ॥ अथाङ्कुरोऽप्रतिगुरोरात्सुरिमेयजमाना
 भद्रमेभ्योयजमानेभ्योभूदितिकल्याणमेवैतन्मानुष्यैश्चाचोवदति ॥ १ ॥ सागरस्यथावृद्धिर्महालक्ष्म्यादिभिःकृता ॥
 संपूर्णसुप्रभावाचतांचक्रुद्धिंभुवन्तु ॥ १॥ भोब्राह्मणाः ममगृहे० ॐक्रुद्धिंभवन्तोभुवन्तु ॥ ॐक्रुध्यतां ॥ ३॥ ॐसुत्र-
 स्येऽक्रुद्धिरसर्गन्मज्योतिरुत्पत्ताऽअभूम ॥ दिवमृथिव्याऽअव्यारुहोमाविदामदेवान्त्वज्योतिः॥ १॥ ॐतऽउचरस्यहविर्धा-
 नस्यजघन्यायाङ्कुर्याहुमाभिगयान्तिसत्रस्यऽक्रुद्धिरितरोद्धिमेवैतदभ्युत्तिष्ठन्त्युचरवेदोत्तरायाहुश्रोणावितरुद्धततरम्
 ॥ १ ॥ स्वस्तिस्तुयाऽविनाशाख्यापुण्यकल्याणवृद्धिदा ॥ विनायकप्रियानिलतांचस्वस्तिभुवन्तुनः ॥ १ ॥ भोब्राह्मणाः०
 ममगृहेअद्यक्रियमाणाभ्यांसप्रहमखरजोदर्शनशांतिगार्भाधानकर्मभ्यांॐस्वस्तिभवन्तो० ॥ ॐस्वस्ति ॥ ३ ॥ ॐस्वस्तिनुऽ-
 इन्द्रोवृद्धश्रवाः॥स्वस्तिनःपूपावृथिवदाः ॥ स्वस्तिनस्ताक्ष्योऽअरिष्टनेमिः॥स्वस्तिनोवृहस्पतिर्हधातु ॥ १ ॥ गातुव्यज्ञायाग-
 तुव्यज्ञपतयऽहोतिगातुर्बृषधमोयच्छतिगातुर्व्यज्ञपतयोधोयज्ञेयसः॥स्थान्देवीस्वस्तिरस्तुनः॥स्वस्तिमोनिपुम्यऽहोतिस्वस्तिनोदे-
 वत्रास्तुस्वस्तिमोनिपुम्यत्रोत्यैवैतदाहोर्ध्वजिगातुर्मेघजमिपुम्यध्वोमोदेवलोक्ययदित्यैवैतदाहश्चोऽअस्तिद्विपदेशश्चो-

षादऽइत्येतोषद्विऽइह० भव्यैवाहिपाचैवचतुष्पाचतस्माऽएवतद्यजेत्यसह्यैज्ञत्याश्रकरोतिस्मादाहश्रोऽअस्तुद्विपदश-
 अतुष्यदे ॥ १ ॥ समुद्रमथनाज्जाताजगदानन्दकारिका ॥ हरिप्रियाचमाङ्गल्यातांश्रियंचुवन्तुनः ॥ १ ॥ भोब्राह्मणाः
 ममगृहे० ॐ श्रीरस्त्वितिभन्तोब्रुवन्तु ॥ ३ ॥ ॐ अस्तुश्रीः ॥ ३ ॥ ॐ श्रीश्रुतेलेस्मैश्रुपह्यावहारोत्रोश्रनक्षत्राणिस्म-
 र्मश्रिणेन्यैचाम् ॥ इष्णात्रिपाणमुर्ममऽइवाणसर्वलोकम्मऽइषाण ॥ १ ॥ तेनोहततइदुक्षःपावतितस्तऽइमेत्येतहिदा-
 क्षायणाराज्यैभिवैव्यमाराज्यैभिवहवैयमोतियुऽएवुविद्धानेनेनधुमेनयजेतस्माद्विऽएतेनयजेतस्माऽएकैकऽएवानृचीना-
 हुरोऽहोभवत्येतोहास्यासपुनानुपवाधाश्रीभवति ॥ ५ ॥ अस्मिन्पुण्याहवाचनेन्यूनान्तिरिक्तोयोविधिःसउपविष्टवा-
 ह्मणानावचनात्श्रीमहागणपतिप्रसादात्परिपूर्णास्त्वितिभवताब्रुवन्तु ॥ ॐ अस्तुपरिपूर्णः ॥ अनेनपुण्याहवाचनेनप्रजा-
 पतिःप्रीयतां ॥ अथाभिषेकः ॥ अभिषेकपत्नीवामतः ॥ तत्रमन्त्राः ॥ ॐ पर्यःपृथिव्यां० ॥ १ ॥ देवस्यत्वासवितुः॥ अम-
 नुष्यैर्नोर्बाहुभ्याम्पुष्पाहलाभ्याम् ॥ सरस्वत्यैद्वाचोयमुन्मूष्युन्नियदथाभिबुहस्पतद्वृषास्राज्येनानुभिषिञ्चाम्यसौ ॥ २ ॥
 देवस्यत्वा० सरस्वत्यैद्वाचोयमुन्मूष्युन्नियदधोःसाम्भ्राज्येनानुभिषिञ्चामि ॥ ३ ॥ देवस्यत्वा० अश्विनोभैषज्येनतेजसेब्रह्म-
 वृक्षेमायाभिषिञ्चामिसरस्वत्यैर्भेषज्येनद्विर्वाद्याद्वाद्याभिषिञ्चामिन्दुन्येणवलायाश्रियथयसोभिषिञ्चामि ॥ ४ ॥ वि-
 श्वानदेवसवितुर्दुरितानिपरासुव ॥ अङ्गदन्तञ्चऽआसुव ॥ ५ ॥ धामेच्छदशिरिन्द्रब्रह्मादेवोबृहस्पतिः ॥ सचेतसोधि-

श्रद्धेयधनस्यार्कवन्तुनः शुभे ॥ ६ ॥ त्वज्यविष्टदृष्टयो नैः पाहिभृणधगिरः ॥ रक्षलोकमुतमनां ॥ ७ ॥ अन्नपुतेन्नस्य-
 नोदेहानमीवस्यशुष्मिर्णः ॥ ग्रथदातारिन्तारिपऽऊज्जशोधेहिद्विपदुचपुषदे ॥ ८ ॥ ऊँपालाशंभवति ॥ तेनब्राह्मणो-
 भिषिचित्रब्रह्मवृषलाशः ब्रह्मणैवेनमेतदभिषिचति ॥ १ ॥ औदुंबरभवति ॥ तेनस्वोभिषिचत्यन्नवाऽऊर्गुदुवरऽऊवस्यधुव-
 द्रैपुरुषस्यसंभवतिनैवतावदशनायतितेनोक्तस्तस्मादौदुबरेणस्वोभिषिचति ॥ २ ॥ नैम्यशोधपादंभवति ॥ तेनमित्रो-
 राजन्योभिषिचतिपद्भैव्यशोधः प्र्यतिष्ठितोमित्रेणवैराजन्यः प्र्यतिष्ठितस्तस्माद्वैम्यशोधपादेनमित्रोराजन्योभिषिचति ॥ ३ ॥
 आश्रत्यम्भवति । तेनवैश्याभिषिचितिसधुदेवादोऽश्रत्यतिष्ठतऽइन्द्रोभरुतऽउपोभत्रयतेतस्मादाश्रत्यनैवैश्याभिषिचति
 ॥ ४ ॥ यदेवकल्पाञ्जुहोति । प्राणवैकल्याऽअमृतसुवैप्राणाऽअमृतनैवेनमेतदभिषिचति ॥ ५ ॥ सुवैषांवाऽऽपुष्वेदानां
 रमोयत्सामसुवैषमेवेनमेतद्देवानांरुसेनाभिषिचति ॥ ६ ॥ ऊँद्यौःशान्तिरन्तरिक्षे ॥ ११ ॥ यतोयतःसमीहसे ॥ २ ॥
 अमृताभिषेकोस्तु ॥ ॥ शान्तिःशान्तिःशान्तिः ॥ सुशान्तिर्भवतु ॥ उदकोपस्पशः ॥ स्वस्थानेउपवेशनम् ॥ ततःपुत्रवतीभिर्दु-
 द्दसुवासिनीभिर्नाराजनंकार्यं ॥ ऊँअनाद्यष्टापुरस्तादुदराधिपत्यऽआयुर्मदाःपुत्रवतीदक्षिणतऽइन्द्रस्याधिपत्येऽयुजाम्मे-
 दाःमुखदपिश्वाहवस्यसवितुराधिपत्येचक्षुर्मदाऽआश्रतिरुत्तरतोधातुराधिपत्येरायस्योषमदाः ॥ विश्वशक्तिरुपादिहृह-
 स्मृतुराधिपत्येऽओजमेदाविधाभ्योमानोद्वाभ्यस्याहिमनोरथासि ॥ १ ॥ इति ॥ इतिसस्त्रिवाचनम् ॥

स्त्वितिभ० ॥ ॐ ताम्बूलनिपान्तुश्चर्यमस्तु ॥ दक्षिणाः पान्तुबहुधनमस्त्वितिभ० ॥ ॐ दक्षिणाः पान्तुबहुधनमस्तु ॥ अपू-
 पाः पान्तुबहुन्नचस्त्वितिभ० ॥ ॐ अपूपाः पान्तुबहुन्नचस्तु ॥ शाखादूर्वाः पान्तुशाखापल्लवानां वृद्धिरस्त्वितिभ० ॥ ॐ शाखा-
 दूर्वाः पान्तुशाखापल्लवानां वृद्धिश्चास्तु ॥ तत आचार्येण दूर्वाशम्याम्रादिप्रशस्तवृक्षपत्राणारक्तसूत्रेण पञ्चधा वेष्टनं कार्यं ॥ तासां
 मण्डपमातृसंज्ञा ॥ तासां मण्डपमातृणां मेकस्मिन्यत्रे स्थापनं ॥ वसोः पवित्रमिति मन्त्रेण यजमानपत्याशाखासु तैलरोपणं
 कार्यं ॥ ॐ वसोः पवित्रमसिशुतधारे वसोः पवित्रमसि सहस्रधारम् ॥ देवस्त्वासि विता पुनातु वसोः पवित्रेण शतधारेण सुख-
 कामधुक्षः ॥ १ ॥ अहिरिवभोगैरिति शाखासु हरिद्रकुङ्कुमादिसुगन्धिद्रव्येणोद्धर्तनम् ॥ ॐ अहिरिवभोगैः ० ॥ १ ॥ निकामे-
 निका महति उष्णोदकेन शाखारूपनं ॥ ॐ निकामेनिकामेनः पुर्जन्यो ० ॥ १ ॥ दधिक्लाव्य इति शाखासु दध्यक्षतासमर्पणं ॥
 ॐ दधिक्लाव्योऽअकारिणं ० ॥ १ ॥ याओषधीरिति शाखाग्रहणं ॥ ॐ याओषधीः पूष्वैजुता ० ॥ १ ॥ ततः मण्ड-
 पस्याग्रेयस्तंभे शाखायाः स्थिरो भवेति स्थिरीकरणं ॥ ॐ स्थिरो भव वृद्धिं ह्युद्धुऽआयुर्भव वाज्यवन् ॥ पृथुर्भव सुखदुस्त्वमुद्यः पु-
 रीषु बार्हणः ॥ १ ॥ एवं नैऋत्ये वायव्ये ईशान्ये च ॥ ततः पञ्चमीं शाखां यज्ञियवृक्षसमिधोपेतां मन्त्रेण गृहीत्वा काण्डा-
 त्काण्डादिति मन्त्रेण त्रिः कण्डनं ॥ ॐ काण्डात्काण्डात्परोहन्ती ० इति सकृन्मन्त्रेण द्विस्तूर्णी ॥ ततो मण्डपमध्ये तम्भो-
 परिस्थापयेत् ॥ तत्रायं क्रमः ॥ नंदिनी नलिनी मैत्रा उमा च पशुवर्धिनी ॥ ओद्येयादिक्रमेणैव शाखास्तम्भे प्रतिष्ठिताः ॥ १ ॥
 ॐ नन्दिन्यै नमः नन्दिनी आवा ० ॥ ७ ॥ ॐ नलिन्यै न नलिनी आ ० ॥ ८ ॥ ॐ मैत्रायै मैत्रा आ ० ॥ ९ ॥ उमायै ०

उमांआ० ॥ १० ॥ पशुवर्धन्यै० पशुवर्धनिंआ० ॥ ११ ॥ मनोजूतिरितिप्रतिष्ठाप्य सर्वासातत्रणषोडशोपचारैः पूजनं ॥
 अमूर्तमवःस्वः नन्दिन्यादिमण्डपमातृभ्योनमः इति आवाहनादियोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ अनयापूजयानन्दिन्यादिमण्ड-
 पमातरः प्रीयन्तां ॥ इतिमण्डपदेवतापूजनम् ॥

अथयैर्यादिमातृणांपूजनं ॥ रक्तवस्त्रास्तुतपीठरजतस्फटिकादिमयीषुप्रतिमासुलिखितप्रतिमासुवाञ्छतपुञ्जेषुवास-
 गणाधिपानां गौर्यादिचतुर्दशमातृणां दक्षिणोपक्रमणां उदगपवर्गणां प्रत्युपक्रमणां प्रागपवर्गणां वा स्थापनं ॥ तत्रायं क्र-
 मः ॥ गौरिपद्माशचीमेधासावित्रीविजयाजया ॥ देवसेनास्वधास्वाहा मातरो लोकमातरः ॥ १ ॥ धृतिः पुष्टिस्तथातुष्टि-
 रात्मनः कुलदेवता ॥ गणेशेनाधिकहितावृद्धौ पूज्याश्चतुर्दश ॥ १ ॥ अत्रचतुर्दशपादानान्मातरो लोकमातर इति सर्वा-
 सां विशेषणं ॥ अंगणेशाय नमः गणेशं आवाहयामि ॥ १ ॥ अंगैर्यै नमः गौरिं आ० ॥ २ ॥ अंगपद्मायै नमः ॥ ३ ॥
 अंगव्यनं शचीं आ० ॥ ४ ॥ अंगमेधायै० मेधां आ० ॥ ५ ॥ अंगसावित्र्यै० सावित्रीं० ॥ ६ ॥ अंगविजयायै० विजयां०
 ॥ ७ ॥ अंगजयायै० जयां आ० ॥ ८ ॥ अंगदेवसेनायै० देवसेनां० ॥ ९ ॥ अंगस्वधायै नमः स्वधां० ॥ १० ॥ अंगस्वाहायै० स्वाहां०
 ॥ ११ ॥ अंगधृत्यै० धृतिं० ॥ १२ ॥ अंगपुष्ट्यै० पुष्टिं० ॥ १३ ॥ अंगतुष्ट्यै० तुष्टिं० ॥ १४ ॥ अंगआत्मनः कुलदेवतायै० आत्मनः
 कुलदेवतां० ॥ १५ ॥ इत्यावाह्य ॥ षोडशोपचारैः संपूज्य ॥ समस्य इति पुण्याञ्जलिः ॥ अंगसमस्ये देव्या धिया सं दक्षिण्ये र-
 चक्षसा ॥ मामभ्यायुः प्रसाधिमीभू अहंतवर्गारि विद्युतवद्विषमं दधि ॥ अनयापूजया गौर्यादिमातरः प्रीयन्ताम् ॥ पक्षान्त-

रेणैगौर्यादीनांपौराणमन्त्रैरावाहनं यथा—समीपेमातृवर्गस्य सर्वविघ्नहरं सदा ॥ त्रैलोक्यपूजितदेवगणेशस्थायाम्यहं ॥ १ ॥
 ॥ १ ॥ हिमाद्रितनयादेवीवरदाभैरवप्रियाम् ॥ लम्बोदरस्यजननीं गौरीमावाहयाम्यहम् ॥ २ ॥ सुवर्णाभां पद्महस्तां वि-
 ष्णोर्वैश्वस्थलस्थिताम् ॥ त्रैलोक्यपूजितां देवीं पद्मां मावाहयाम्यहम् ॥ ३ ॥ दिव्यरूपां विशालाक्षीं चिक्कुण्डलधारिणीम् ॥
 देवराजप्रियां भद्रां शचीमावाहयाम्यहम् ॥ ४ ॥ वैवस्वत्कृतफुल्लजतुल्याभां पद्मवासिनीम् ॥ बुद्धिप्रसादिनीं सौम्यां मेधाभा-
 वाहयाम्यहम् ॥ ५ ॥ जगत्सृष्टिकरीं धार्त्रीरूपेण च व्यवस्थिताम् ॥ ऊँकाराख्यां भगवतीं सावित्रीमाह्वयाम्यहम् ॥ ६ ॥
 विष्णुरुद्राकिंदवानां शरीरेषु व्यवस्थिताम् ॥ त्रैलोक्यवासिनीं देवीं विजयामाह्वयाम्यहम् ॥ ७ ॥ दैत्यरक्षःक्षयकरीं देवानाम-
 भयप्रदाम् ॥ गीर्वाणवन्दितां देवीं जयामावाहयाम्यहम् ॥ ८ ॥ मयूरवाहनो देवीं शक्तिखड्गधनुर्धराम् ॥ आवाहयेदेवसे-
 नांतारकासुरमर्दिनीम् ॥ ९ ॥ कव्यमादाय सततं पितृभ्यो याप्रयच्छति ॥ पितृलोकार्चितां देवीं स्वधामावाहयाम्यहम्
 ॥ १० ॥ हविर्गृहीत्वा सततं देवेभ्यो याप्रयच्छति ॥ वह्निप्रिया च सा स्वाहा समागच्छतु सा ध्वरे ॥ ११ ॥ नमस्तुष्टिकरी-
 देवीं लोकानुग्रहकर्मणि ॥ स्वकामस्य च सिद्धिं यथैश्रुतिमावाहयाम्यहम् ॥ १२ ॥ आवाहयाम्यहं पुष्टिं जगद्विघ्नविनाशिनीम् ॥
 ज्ञात्वा पुष्टिकरीं देवीं रक्षणया ध्वरे मम ॥ १३ ॥ सौम्यरूपे सुवर्णाभे विद्युज्ज्वालातिक्कुण्डले ॥ धर्मतुष्टिकरीं देवीं मिसिन्य-

१ मातृगुणोद्घोषक्षेपः ॥ भूतग्राममिमं कुरुं श्रयाभिस्त्यहितपुरा ॥ त्रैलोक्यपूजितां देवीं मातृरावाहयाम्यहम् ॥ १२ ॥ आवाहये लोकमातृं गत्वा लनसंस्थिताः ॥
 शक्राद्यैरर्चितां देवीं श्लोत्रैरावाधैस्त्वया ॥ १३ ॥ इति विशेषः ॥

नेहिताथैव ॥ १४ ॥ त्वमात्मासर्वदेवानां देहिनां मन्त्रसर्वाणाम् ॥ वंशरक्षार्करीदेवाङ्कुलदेवप्रयुज्ये ॥ १५ ॥ अथजलमातरः ॥
 मत्सीकूर्मचिवाराहिमाण्डुकीमकरतिथा ॥ ग्राहकीक्रौञ्चिकीचैवसप्तैताजलमातरः ॥ १ ॥ प्रसूतजलपूरितमणिकपात्रे-
 लिखितप्रतिमासुवाक्षतपुष्पवाजलमामृतकास्थापनम् ॥ ॐ मत्स्यै नमः मत्सीं आवाहयामि ॥ १ ॥ ॐ कूर्म्यै ० कूर्मीं ०
 ॥ २ ॥ ॐ वाराह्यै ० वाराहीं ० ॥ ३ ॥ माण्डुक्यै ० माण्डुकीं ० ॥ ४ ॥ ॐ मकर्यै ० मकरीं ० ॥ ५ ॥ ग्राहक्यै ० ग्रा-
 हकीं ० ॥ ६ ॥ ॐ क्रौञ्चिक्यै ० क्रौञ्चिकीं ० ॥ ७ ॥ इत्यावाह्य षोडशोपचारैः पूजनम् ॥ ॥ अथस्थलमातरः ॥ आसां स्थ-
 लमातृणां देवतागारोसिंदूरदिनालिखितासु पूजनकार्यम् । तत्रक्रमः । ब्राह्मीमाहेश्वरीचैवकौमारीवैष्णवीतिथा ॥ वाराही-
 चतुश्चेन्द्राणीचासुण्डासप्तमातरः ॥ १ ॥ ॐ ब्राह्म्यै नमः ब्राह्मीं ० ॥ १ ॥ ॐ माहेश्वर्यै नमः माहेश्वरीं ० ॥ २ ॥ ॐ कौमा-
 र्यै नमः कौमारीं ० ॥ ३ ॥ ॐ वैष्णव्यै नमः वैष्णवीं ० ॥ ४ ॥ ॐ वाराह्यै ० वाराहीं ० ॥ ५ ॥ ॐ इन्द्रायै ० इन्द्राणीं ०
 ॥ ६ ॥ ॐ चासुण्डायै ० चासुण्डां ० ॥ ७ ॥ इत्यावाह्य ॥ अथद्वारमातरः ॥ तत्रक्रमः-जयन्तीमङ्गलचैवपिङ्गलदक्षि-
 णेगृहात् ॥ आनन्दवर्धिनीवामे महाकालीचर्चनम् ॥ १ ॥ गृहस्थदक्षिणेभोगेतिशोलेस्थालुमातरः ॥ वामभोगेतिथोद्दे-
 चजयन्त्यादिक्रमेण तु ॥ २ ॥ लिखितप्रतिमासु अक्षतपुष्पेषुवा ॥ ॐ जयन्त्यै नमः जयन्तीं ० ॥ १ ॥ ॐ मङ्गल्यै ० मङ्गलां ०
 ॥ २ ॥ पिङ्गल्यै ० पिङ्गलां ० ॥ ३ ॥ इतिद्वारदक्षिणे ॥ ॥ ॐ आनन्दवर्धिनीं ० आनन्दवर्धिनीं ० ॥ ४ ॥ ॐ महा-
 काल्यै ० महाकालीं ० ॥ ५ ॥ इतिवामे ॥ इत्यावाह्यसंपूज्य ॥ अथगृहमातरः गृहमध्ये लिखितप्रतिमासु ॥ तत्रक्रमः ॥

कीर्तिलक्ष्मीधृतिर्माधुष्टिः श्रद्धाक्रियामतिः ॥ बुद्धिल्लावपुःशान्तिलुष्टिः कान्तिलुमातरः ॥ १ ॥ ॐ कीर्त्यैनमः ॥ कीर्ति
आवाहयामि ॥ १ ॥ ॐ लक्ष्म्यै० लक्ष्मी० ॥ २ ॥ ॐ धृत्यैन० धृति० ॥ ३ ॥ ॐ मेधायै० मेधा० ॥ ४ ॥ ॐ पुष्ट्यैन०
पुष्टि० ॥ ५ ॥ श्रद्धायै० श्रद्धा० ॥ ६ ॥ क्रियायै० क्रिया० ॥ ७ ॥ ॐ मयैन० मति० ॥ ८ ॥ ॐ बुद्ध्यै० बुद्धि० ॥ ९ ॥
ॐ ल्लावपुषेन० ल्लावपुषं० ॥ १० ॥ ॐ शान्त्यैन० शान्ति० ॥ ११ ॥ ॐ पुष्ट्यैन० पुष्टि० ॥ १२ ॥ कान्त्यैन० कान्ति०
॥ १३ ॥ इत्यावाह्यपोडशोपचारैः संपूज्य ॥ दाक्षिणात्यालुमण्डपमातृकास्थापनरक्तवस्त्राद्यास्तुतेश्चपूजयति ॥ तस्मिन्नेव-
शून्यथावकाशकुंकुमादिनालिखितप्रतिमासु अक्षतपुञ्जेषु वागौर्यादिग्रहमातृकान्तां स्थापनं पूजनं कुर्वन्ति अत्र शिष्टाचा-
रपवशरणं इति प्रयोगदर्पणपद्मनाभदीक्षिताः ॥ इति मातृकापूजनम् ॥

अथ वसो धारा पूजनं ॥ पात्रस्थेन विलीनेन समगुडेन धृतेन मातृणां संहितकुड्यलम्बाः दाक्षिणाद्युदगपवर्गाः पश्चिमादिप्राग-
पवर्गा नातिनीचानचोद्धिताः पञ्चसप्तवावसो धाराः कर्तव्याः ॥ तत्र मंत्रः— ॐ वसोः पुवित्रमसिशुतधारं वसोः पुवित्रम-
सिमहसंधारं ॥ देवस्त्वसवितुर्वापुनातु वसोः पुवित्रेण शुतधारिणसुध्वा ॥ १ ॥ इति ॥ ततः शिष्टाचारात् ऊर्ध्वभागगुडेनैकी-
करणंतैव कुङ्कुमादिना यथाचारं विन्दुकरणेनालंकरणं ॥ तत्र मंत्रः— ॐ कामधुक्षः ॥ इति ॥ अथ धृतमातरः ॥ एताः
कुड्ये कुंकुमाक्तेन धृतेन दाक्षिणोत्तराः पूर्वाभिमुखालेख्याः ॥ श्रीश्चलक्ष्मीर्धृतिर्माधुष्टिः प्रज्ञासरस्वती ॥ मांगल्यपुप्रपूज्ये-
तैः सैता धृतमातरः ॥ १ ॥ ॐ श्रियैनमः श्रियं आवाहयामि ॥ १ ॥ ॐ लक्ष्म्यैन० लक्ष्मी० ॥ २ ॥ ॐ धृत्यैन० धृति० ॥ ३ ॥

मेधायै न० मेधांशा० ॥ ४ ॥ ॐ स्वाहायै न० स्वाहांशा० ॥ ५ ॥ प्रज्ञायै न० प्रज्ञांशा० ॥ ६ ॥ ॐ सरस्वत्यै नमः
सरस्वतीं आवाहयामि ॥ ७ ॥ इत्यावाहवसो र्धारो देवताभ्यो नमः इति संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ अत्रागच्छतभो देवाः पूजिता वि-
धिसर्गतः ॥ कुर्वतु कार्यमखिलं निर्विघ्नेन क्रतुं इव ॥ इदं वसो धारां करणं कातीयानामेव नान्येषां ॥ इति वसो धा-
रा पूजन् ॥ ततो यजमानः स्थापितमातृकं पूज्य स्वयं गृहीत्वा पत्न्या चा विघ्नकलशं ग्राहयित्वा पत्न्यग्रतः सन् मण्डपतो गृहमध्ये देव-
स्याग्रतस्तस्वस्थापयेत् ॥ तद्वासपांश्च दीपं निदध्यात् ॥ १ ॥ आयुष्यमत्र जपः ॥ ॐ आयुष्यं वृक्षं सृष्टं रायस्योषु मां हृदि स्म ॥
इदं गृहीत्वा पुनर्वक्ष्ये त्राया विंशतादुमाम् ॥ २ ॥ नतद्रक्षां ० ॥ ३ ॥ यदा वक्षं ० ॥ ३ ॥ इत्यायुष्यमत्र जपः ॥

अथाभ्युदयिकश्राद्धम् ॥ एतन्निबन्धनाः सर्वे निर्णयास्त्रयोविंशतिपुटास्त्यश्नति सर्वसर्विस्तरा निर्णितास्तत्त्वालोचनीयाः ॥
अत्र तावत्प्रयोगोलिख्यते ॥ ब्राह्मणवत् आसनेषु कौशवदुनिवेशनं । ततो निमज्जनं । अद्य कर्तव्यमुक्तकर्माङ्गाश्च द्वेदेवैश्च क्षणः क्रि-
यतां । ॐ तथा ॥ असुक्तगोत्राणानां दीमुखानां अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानां असुक्तमुक्-
तशर्मणां कर्तव्यमुक्तकर्माङ्गाभ्युदयिकश्राद्धेक्षणः क्रियतां ॐ तथा ॥ असुक्तगोत्राणानां नदीमुखीनां
अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानां असुक्त्यसुक्तीदेवीनां कर्तव्यमुक्तकर्माङ्गाभ्युदयिकश्राद्धेक्षणः क्रियतां । ॐ तथा ॥ प्रासुतां-
भवन्तौ । प्राप्ताववा ॥ असुक्तगोत्राणानां नदीमुखानां अस्मत्पितामहप्रपितामहदृष्टप्रमातामहानां असुक्तमुक्तशर्मणां संपत्नीका-
नां कर्तव्यमुक्तकर्माङ्गाभ्युदयिकश्राद्धेक्षणः क्रियतां । ॐ तथा ॥ प्रासुतांभवन्तौ । प्राप्ताववा ॥ ॐ सत्यवसू विश्वे देवाः इदं वपाद्या-

पादप्रक्षालनं । एषवोगन्धः । इमानिवःपुष्पाणि ॥ एषवोऽर्घ्यः ॥ अमुकामुकगोत्राः नान्दीमुखाःअस्मत्पितृपितामहप्र-
 पितामहाःअमुकामुकशर्माणःइदं वःपाद्यपादप्रक्षालनं । एषवोगन्धः । इमानिवःपुष्पाणि । एषवोऽर्घ्यः ॥ अमुका-
 मुकगोत्राःनान्दीमुख्यःअस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहाःअमुक्यमुकीदाः इदं वःपाद्यपादप्रक्षालनं । एषवोगन्धः । इमा-
 निवःपुष्पाणि । एषवोऽर्घ्यः ॥ अमुकामुकगोत्राःनान्दीमुखाःअस्मन्मातामहप्रमातामहदृष्टप्रमातामहाःअमुकामुकश-
 र्माणःसपत्नीकाःइदं वःपाद्यपादप्रक्षालनं । एषवोगन्धः । इमानिवःपुष्पाणि । एषवोऽर्घ्यः ॥ देशकालौसकीर्त्यअमुक-
 गोत्राःनान्दीमुखाःअस्मत्पितृपितामहप्रपितामहाः अमुकामुकशर्माणः । अमुकगोत्राःनान्दीमुख्यःअस्मन्मातृपितामही-
 प्रपितामहाःअमुक्यमुकीदेव्यः । अमुकगोत्राःनान्दीमुखाःअस्मन्मातामहप्रमातामहदृष्टप्रमातामहाःअमुकामुकशर्माणःस-
 पत्नीकाः । एतानुद्दिश्यकारिष्यमाणामुक्तमोक्षतयासत्यवसूविश्वेदेवपूर्वकसां कल्पेन विधिनान्दुदयिकश्राद्धं शुभदनुज्ञ-
 याकरिष्येइतिप्रश्नः ॥ कुरुष्वइतिप्रतिप्रश्नः ॥ ॐसत्यवसूविश्वेदेवाःइदं वःआसनं ॥ अमुकगोत्राःनान्दीमुखाःअस्मत्पितृपि-
 तामहप्रपितामहाःअमुकामुकशर्माणःइदं वःआसनं ॥ अमुकगोत्राःनान्दीमुख्यःअस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहाःअमुक्यमुकी-
 देव्यःइदं वःआसनं ॥ अमुकगोत्राः नान्दीमुखाःअस्मन्मातामहप्रमातामहदृष्टप्रमातामहाःअमुकामुकशर्माणःसपत्नीकाः इदं
 वःआसनं ॥ ततो गन्धादिदानं ॥ ॐसत्यवसूविश्वेदेवाः इदं वःतंगन्धाद्यर्चनंथाविभागंवःस्वाहानमः ॥ अमुकगोत्राःनान्दी-
 मुखाः अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहाःअमुकामुकशर्माणःथाद्रातंगन्धाद्यर्चनंथाविभागंवःस्वाहानमः ॥ अमुकगोत्राःना-

न्दीमुख्यःअस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहःअमुक्यमुकीदाःइददत्तंगन्धा० ॥ अमुकगोत्राःनान्दीमुखाःअस्मन्मातामहप्रमा-
 तामहदृष्टप्रमातामहाःअमुकामुकशर्माणःसपत्नीकाःइददत्तंगन्धा० ॥ इदज्योतिः । मुज्योतिः ॥ अन्नसकल्पः ॥
 ॐसत्यवसूविश्वेदेवाःअमुकामुकशर्माणःयुग्मब्राह्मणतृप्तिपर्यन्तदास्यमानमममृतरूपेणवःस्वाहानमः ॥ अमुकगोत्राःनान्दीमुखाःअस्ति-
 तृपितामहप्रपितामहाःअमुकामुकशर्माणःयुग्मब्राह्मणतृप्तिपर्यन्तदास्यमानमममृतरूपेणवःस्वाहानमः ॥ अमुकगोत्राः
 नान्दीमुख्यःअस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहः० युग्मब्राह्मणतृप्तिपर्यन्तदास्यमानमममृत० ॥ अमुकगोत्राःनान्दीमुखाः
 अस्मन्मातामहप्रमातामहदृष्टप्रमातामहाः० युग्मब्राह्मणतृप्तिपर्यन्तदास्यमानमममृत० ॥ आमीहिरण्यंवा ॥ ॐसत्य-
 वसूविश्वेदेवाःप्रीयन्तां ॥ अमुकगोत्रानान्दीमुखाःअस्मत्पितृपितामहप्रपितामहाःअमुकामुकशर्माणःप्रीयन्तां ॥ अमुक-
 गोत्राःनान्दीमुख्यःअस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहःअमुक्यमुकीदाःप्रीयन्तां ॥ गोत्राःनान्दीमुखाःअस्मन्मातामहप्रमाता-
 महदृष्टप्रमातामहाःअमुकामुकशर्माणःसपत्नीकाःप्रीयन्तां ॥ ॐसत्यवसूविश्वेदेवाःकृतस्याभ्युदयिकश्राद्धस्यफलप्रतिष्ठासि-
 द्धार्थद्राक्षामलकयवमूलनिकारिणीदक्षिणादातुमहमुत्सृज्ये ॥ गोत्राःनान्दीमुखाःअस्मत्पितृपितामहप्रपितामहाः० गो-
 त्राःनान्दीमुख्यःअस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहः० गोत्राःनान्दीमुखाःकृतस्याभ्युदयिकश्राद्धस्यफलप्रतिष्ठासिद्ध्यर्थ-
 द्राक्षामलकयवमूलनिकारिणीदक्षिणादातुमहमुत्सृज्ये ॥ आशीर्ग्रहणं ॥ अधोराःपितरःसन्तु ॥ सन्त्यधोराःपितरः ॥

गोत्रं नो वर्धतां ॥ वर्धतां वो गोत्रं ॥ दातारो नो ऽभिवर्धन्तां ॥ अभिवर्धन्तां वो दातारः ॥ वेदाश्च नो ऽभिवर्धन्तां ॥ वर्धन्तां वो वेदाः ॥ संततिर्नो ऽभिवर्धतां ॥ वर्धतां वः संततिः ॥ श्रद्धा च नो भाव्य गमत् ॥ भाव्य गमद् श्रद्धा ॥ बहुदयं च नोस्तु ॥ अस्तु वो बहुदयं ॥ ततः नान्दी श्राद्धं स पन्नं । सुसंपन्नं ॥ असिन्नाभ्युदयिकश्राद्धे न्यूनतिरिक्तो यो विधिः स उपविष्टब्राह्मणवचनाद्विष्णुप्रसादात् श्रीनान्दीमुखदेवताप्रसादात्परिपूर्णोऽस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु ॥ अस्तु परिपूर्णः ॥ विसर्जनम् ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ अस्मिन् चर्चपि वत मादय च त्वं तूसाया तपुः प्रथिभिर्देवयानैः ॥ अनुव्रजनम् ॥ आमावाजस्य अथ भोजगम्यादेर्महावापुश्चित्रीविश्वरूपे ॥ अमागन्तां पितरामातराचामासो भो अमृतत्वेन गम्यात् ॥ अनेन सांकल्पविधिना आभ्युदयिकश्राद्धेन नान्दीमुखदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ इति आभ्युदयिकश्राद्धम् ॥

अथर्विवरणम् ॥ अस्मिन्सग्रहमखरजोदर्शनशान्त्याख्येकमणिआचार्योदिकृतत्विवरणंकरिष्ये ॥ अमुकप्रवरान्वितअ-
मुकगोत्रःशुक्लयजुर्वेदाम्नायवाजिमाध्यंदिनीयाखाध्यायीअमुकशर्माथजमनोहं अमुकप्रवरान्वितअमुकगोत्रशुक्लयजुर्वेद-
ाम्नायवाजिमाध्यंदिनीयाखाध्यायिनंअमुकशर्माणंब्राह्मणंअस्मिन्सग्रहमखरजोदर्शनशान्त्याख्येकमणिआचार्यत्वेनत्वावृणो-
वृत्तोस्मीत्याचार्यः ॥ गंधादिभिःसंपूज्य प्रार्थयेत् ॥ ॐबृहस्पतेऽअतियदुग्रोअहोदुग्महिभातिऋतुमज्जनपु ॥ यद्दीदयच्छव-
सऽऋतप्रजाततदुस्मासुद्राविणन्धोहिचित्रम् ॥ १ ॥ आचार्यस्तुयथास्वर्गेशक्रादीनांवृहस्पतिः ॥ तथात्वंमयज्ञेसिन्नाचार्यो-

भवसुव्रत ॥ १ ॥ एवं ब्रह्माण्डव्या ॥ असिन्स० रजोदर्शनान्यास्येकमणिब्रह्मत्वेनत्वामहद्वणे ॥ वृत्तोसि ॥ ॐ ब्रह्मयज्ञा-
नंप्रथमंपरस्ताद्विमीमितः सूर्योर्वेनऽथावः ॥ सर्वभ्याऽऽपुमाऽअस्यद्विष्टाः येतश्चोनिमसतश्चविवर्गः ॥ यथाचतुर्मुखो ब्रह्मास-
र्वलोकापितामहः ॥ तथात्यंममपज्ञोसिन्ब्रह्माभवद्विजोत्तम ॥ १ ॥ एवंगणपतिसग्र० गाणपत्येनत्वामहद्वणे ॥ वृत्तोसि ॥ ॐ-
गुणानांत्वागणपति० ॥ वाञ्छितार्थफलावाप्त्यपूजितोसिसुरासुरैः ॥ निर्विघ्नः क्रतुसिद्धिस्त्यसिद्धत्वामहंगणपद्वणे ॥ १ ॥ एवंमदस्य
असिन्सग्र० सादस्येनत्वामहद्वणे ॥ वृत्तोसि ॥ ॐ मरुत्स्यतिभङ्गुताप्रियाभिन्दस्यकाम्यम् ॥ सनिम्मेधामयासिषम् ॥ १ ॥
कर्मणामुपदेशंसर्वकर्मविदुत्तमं ॥ कर्मिणवेदतत्त्वज्ञसदस्यत्वामहद्वणे ॥ १ ॥ ततश्चतुरोद्यैवाः क्रत्विजोवृणुयात् ॥ क्रत्वि-
क्त्वेनत्वामहद्वणे इति ॥ (यज्ञादिकर्मकार्यपुत्रक्रत्वियशक्रमखेयथा ॥ तथावैयज्ञकार्यसिन्क्रत्विकत्वमेमखेभव ॥ १ ॥)
ॐ वृत्तेनदीक्षामाप्नोतिदीक्षयाम्नातिदक्षिणाम् ॥ दक्षिणाश्रद्धामाप्नोतिश्रद्धयसित्यमायते ॥ १ ॥ एतावद्वृत्तं यज्ञस्यैह्येहब्रह्म-
णाकृतम् ॥ तदेतत्सर्वमाप्नोति यज्ञसौत्रामणीसुते ॥ १ ॥ अथप्रार्थना ॥ ब्रह्मणाः सन्तु मे शशः पाषात्यान्तुसमाहिताः ॥
देवानांचवदतारः पातारः सर्वदेहिनां ॥ १ ॥ जपयज्ञस्तथाहोमैर्दानैश्चविविधैः पुनः ॥ देवानांचक्रयीणांचतृत्यथाजकाः
कृताः ॥ २ ॥ येषां देहस्थितिवेदाः प्रावयन्ति जगत्रयम् ॥ रक्षन्तु सततं तं जपयज्ञं व्यवास्थिताः ॥ ३ ॥ ब्रह्मणा जगमती-
र्थं त्रिपुलोकेषु विश्रुतम् ॥ येषां वाक्यो देकेन वशुव्यन्ति मलिना जनाः ॥ ४ ॥ पावनाः सर्वपापानां ब्रह्मणा ब्रह्मरूपिणः ॥

सर्वकर्मात्तानित्यवदशास्त्रार्थकोविदाः ॥ ५ ॥ श्रोत्रियाः सत्यवाचश्चन्द्रहध्यानरताः सदा ॥ यद्वाक्यामृतसंसिक्ताः क्रद्ध्या-
न्ति नरदुमाः ॥ ६ ॥ अङ्गीकुर्वन्तु कर्मतत्कल्पद्रुमसमाश्रितः ॥ यथोक्तनिर्णयैर्युक्ता मंत्रार्थस्थिरबुद्धयः ॥ ७ ॥ यद्व्याख्यो-
चनात्सर्वार्कद्वयोद्युद्धिमास्तुतुः ॥ अस्मिन्यागेमथापूज्याः सन्तु मे निरयमान्विताः ॥ ८ ॥ अक्रोधनाः शौचपराः सततब्रह्मचारि-
णः ॥ ग्रहध्यानरतानित्यप्रसन्नमनसः सदा ॥ ९ ॥ अदुष्टभाषणाः सन्तु मासन्तु परनिन्दकाः ॥ ममापि निरयमाहोते भवन्तु ॥
भवतामपि ॥ १० ॥ इति संप्रार्थ्य तान् व्याघ्रावत्क्रियतां विधिः ॥ ११ ॥ ऋत्विजश्च यथापूर्वशुक्रादीनां मुखं भवन् ॥
युयंतथा मे भवतः ऋत्विजो हस्त्यसत्तमाः ॥ १२ ॥ अस्य यागस्य निष्पत्तौ भवन्तोऽप्यर्थिता मया ॥ सुप्रसन्नैः प्रकृतं व्यशान्तिकं-
विधिपूर्वकं ॥ १३ ॥ इति ऋत्विगवरणम् ॥ ॥ अथ दिप्रक्षणं ॥ ॐ रक्षो हणं भवलगुहं न भवणवीमुदमेहन्तं भवलगुत्किराभि यम्मं सवधु-
निष्ठो यमसालो निचखानुदमेहन्तं भवलगुत्किराभि यम्मं सजानो निचखानो कृत्याङ्किराभि ॥ १ ॥ रक्षो हणो वो वल-
गुहन् ॥ प्राक्षामि वैष्णवात्रक्षो हणो वो वलगुहं नो वनयामि वैष्णवात्रक्षो हणो वो वलगुहं नो वस्तृणामि वैष्णवात्रक्षो हणो वा वलगुहं
नोऽऽपदधामि वैष्णवी रक्षो हणो वा वलगुहं नो पयथुहामि वैष्णवी रक्षो हणो वा वलगुहं नो वस्तृणामि वैष्णवात्रक्षो हणो वा वलगुहं
इदमेहन्तं रक्षो भित्तिशोभिः इदमेहन्तं रक्षो ववाध इदमेहन्तं रक्षो धेमन्तं मोनयामि ॥ द्युतनधावाशुश्चित्री प्राणिव्याघ्रावो वसो काना-

भूमिभारव्यस्यैवैतस्याहास्याहाङ्कृतेऽङ्कृच्चनभसमारुतङ्कच्छतम् ॥ ३ ॥ रुक्षोहाविश्वचर्षणिर्भुयोनिमयोहते ॥ द्रोणैसिध-
 ख्युर्मासदत् ॥ ४ ॥ अपसर्पन्तेभूतायभूताभूमिसंस्थिताः ॥ येभूताविश्वकर्तारत्नेनश्यन्तु शिवाज्ञया ॥ १ ॥ अपक्राम-
 न्तुभूतानिपिशाचाःसर्वतोदिगं ॥ सर्वषामविरोधेनशान्तिकर्मसमारभे ॥ २ ॥ यदत्रसंस्थितभूतस्थानमाश्रित्यसर्वतः ॥
 स्थानंलवत्वतुतत्सवयत्रस्यतत्रगच्छतु ॥ ३ ॥ भूतानिराक्षसावापिष्येऽत्रतिष्ठान्तिकेचन ॥ तेसर्वेव्यपगच्छन्तुशान्तिकेतुक्रो-
 म्यहं ॥ ४ ॥ इतिभन्त्रैरीशानादिसर्वदिक्षुविकिरेत् ॥ उदकोपस्पृशः ॥ इतिदिग्रक्षणम् ॥ ॥ अथपञ्चगव्यकरणं ॥ गाय-
 त्रागोभूत्रं ॥ ॐ तत्सवितुः ॥ १ ॥ गन्धद्वाराभित्तगोमयं ॥ ॐ गन्धद्वारादुराधर्षानित्यपुष्टां करीषिणीं ॥ ईश्वरीसर्व-
 भूतानांतामिहोपह्वये श्रियं ॥ २ ॥ आप्यायस्वतिक्षीरं ॥ ॐ आप्यायस्वसमेतुतेविश्वतःसोमवृण्वयम् ॥ भवाद्वाजस्यस-
 ड्वये ॥ ३ ॥ दधिक्वाण्वइतिदधि ॥ ॐ दधिक्वाण्वो ॥ ४ ॥ तेजोसीत्याज्यं ॥ ॐ तेजोसिश्चकर्मस्युदृतमसिधामनाम-
 सिप्थियन्देवानामनाधृद्वेवयजन्मसि ॥ ५ ॥ देवस्यत्वेतिकुशोदकं ॥ ॐ देवस्यत्वासावितुः ॥ ६ ॥ ॐ इतिप्रणवेन
 यज्ञकाष्ठेनालोढ्य आपोहिष्टतिन्निभमन्त्रैः आत्मानकर्मभूमिभयज्ञसंभाराश्चप्राक्षेत् ॥ इतिपञ्चगव्यकरणं भूमिप्रोक्षणं च ॥ ॥
 ॥ अथभूमिपूजनं ॥ ॐ भूमिभूमिर्भूसादितिरसिद्विश्वधर्मायाविश्वस्येव नस्यधुर्त्री ॥ पृथिवीव्यच्छपृथिवीन्दुहृदपृथिवीममाहिः
 सीः ॥ ॐ भूमिबुधःस्वपृथिवीकूर्मानन्तदेवताभ्यानमः इतिमन्त्रेणषोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ इतिभूमिपूजनं ॥ ॥ अथाग्निप्र-

तिष्ठापनं । शुभपुण्यतिथौअस्मिन्ग्रहसखरजोदशनशान्त्याख्येकमणिपञ्चभूस्कारपूर्वकंअग्निप्रतिष्ठापनकारिष्ये ॥ स्थण्डि-
 लेषञ्चभूस्काराः । दसैःपरिसमुह गोभयेनोपलिप्य यज्ञकाष्ठेनक्षेवेणकुशैर्वाहिल्य अनामिकांगुष्ठेनोद्धृत्य उदकेनाभ्युक्ष्य आ-
 त्माभिमुखमग्निमुपसमाधाय ॥ अग्निपूजनम् ॥ ॐअग्निन्दत्तुमुरोदधेहव्यवाहुमुपबुवे ॥ देवौ२ऽआसादयादिह ॥ १ ॥ ॥
 अग्न्याहरणपात्रेसाक्षतोदकनिषिच्य ॥ अग्निमुखंकृत्वाध्यायेत् ॥ ॐचत्वारिंशद्वात्रयोऽअस्यपादोद्धृष्टैर्षिसहस्तसोऽअ-
 स्य ॥ त्रिधाबुद्धोष्टुभोरवीतिमुहोदेवोमर्त्या२ऽथाविवेश ॥ १ ॥ सप्तहस्तश्चतुःशृङ्गःसप्तजिह्वोद्विशीर्षकः ॥ त्रिपात्र-
 सन्नवदनःसुखासीनःशुचिसितः ॥ १ ॥ साहातुदक्षिणेपाश्वेर्दर्वीवामेसधातथा ॥ विभ्रद्दक्षिणहस्तैस्तुशक्तिमन्त्रस्तुचक्षुव-
 ॥ २ ॥ तोमरंव्यजनंवाभेधृतपात्रंचधारयन् ॥ आत्माभिमुखमासीनएवंरूपोद्भुताशनः ॥ ३ ॥ अग्नैवैश्वानरशाणिडल्य-
 गोत्रशाणिडल्यासितदेवलेतित्रिप्रवरभूमिमातःवरुणपितःमेषव्यजप्राङ्मुखममसम्मुखोभव ॥ शान्तिकेवरदनामाग्निप्रति-
 ष्ठाप्य ॐअग्निपुरुषायनमः इतिमन्त्रेणनैऋत्यकोणेवहिरग्निषोडशोपचारैःसंपूज्यग्राथयेत् ॥ अग्निप्रज्वलितंवन्देजातवे-
 दंद्भुताशनं ॥ हिरण्यवर्णमनलंसमृद्धाविश्वतोमुखं ॥ इत्यग्निप्रतिष्ठापनं ॥ अथग्रधानंदेवतास्थापनं ॥ तत्रादौस्थण्डिलस्थे-

१ उत्तानेनतुहलेनप्रोक्षणंसमुदाहृतम् ॥ तिरथबोक्षणंप्रोक्तंनोचैनाभ्युक्षणंस्मृतमिति सातैवेवनाथमिश्रा । २ शुभमात्रजुक्तांयत्यतेनाग्निप्रणयेद्बुध । तस्याभावे-
 श्वावैणनयेनाभिमुखेनतमिति । सार्त० । ३ चिरान्दिष्ठपठितमिदंवेदभूमिमातृववरुणपितृवंचक्रिमूलकनमिदम् ।

शानदेशेदक्षिणोत्तरस्यानं पुरुक्रमेण महौघोरित्यादि पूर्णपात्रान्तं भद्रावृत्त्या कलशचतुष्टयसंस्थाप्य तेषु तत्त्वायामीति भद्रावृत्त्या-
वरुणमावाह्यप्रसन्नो भवसर्वदेत्यतः संपूजयेत् ॥ तद्वशा ॥ ततो महौघोरिति भूमिं स्पृष्ट्वा ॥ ओषधयः समितियवान्निक्षिप्त्वा ॥
आजिघ्रिभित्तिकलशं स्थापयेत् ॥ वरुणस्योत्तममनमिति जलपूरयेत् ॥ त्वांगन्धवा इति गन्धप्रक्षेपः ॥ याओषधीरिति सवौ-
षधीः ॥ काण्डात्काण्डादिति दूर्वाः ॥ अथैव इति पञ्चपल्लवान् ॥ स्योनादृथिवीरिति सप्तमृदः ॥ आपो हिंष्टेति पञ्चगव्यं ॥
याः फलिनीरिति फलं ॥ परिवाजपतिरिति पञ्चरत्नानि ॥ हिरण्यगर्भोति हिरण्यं ॥ युवा सुवासा इति रक्तसूत्रेणावेष्ट्य ॥ पूर्णा-
दूर्वाति पूर्णपात्रं निधाय ॥ तत्त्वायामीति वरुणमावाह्यं चोपचारैः संपूज्य सर्वसमुद्रा इति गङ्गावाहयेत् ॥ ततः सूर्य-
देन्द्राणी सुवनेश्वरीणां चतस्रः सुवर्णमयीः प्रतिमाः पात्रात् संस्थाप्य अशुचारणपूर्वकप्राणप्रतिष्ठां तत्कुर्यात् ॥ ततः दश-
कालैस्मृत्वा आसां सूर्यदेन्द्राणी सुवनेश्वरीभूतानां अशुचारणपूर्वकप्राणप्रतिष्ठां कारयेत् ॥ मूर्ताद्वृत्तनाभ्यज्य उपरिजलधारां
कुर्यात् ॥ अशुचारणमन्त्राः ॥ ॐ समुद्रस्य त्वाविक्रयाशुपरिव्ययामसि ॥ पुर्वकोऽस्य भ्यः शुशिवो भव ॥ १ ॥
हिमस्य त्वाजुर्युष्माशुपरिव्ययामसि ॥ पुर्वकोऽस्य भ्यः शुशिवो भव ॥ २ ॥ उपजम्भपवैतुसवतनदीव्या ॥ अशेषु च-
म्पामसि मण्डूकितामिरागहिंसमन्नोयुजम्पविकवर्णं शुशिवङ्कधि ॥ ३ ॥ अपामिदं न्यग्नं समुद्रस्य निवेशनम् ॥ अन्यस्तेऽ-
स्य सत्पण्डिते तयः पावुकोऽस्य भ्यः शुशिवो भव ॥ ४ ॥ अथ पावकुरोचिपमिन्द्रयदिवजिह्वया ॥ आदिवान्वोक्षियक्षिच ॥ ५ ॥

मनःपावकदीदिवोभेदेवौरुहावाह ॥ उपयुक्तं ह विवश्चनः ॥ ६ ॥ प्रोक्तेयथाश्रितयन्त्याकृपाक्षामञ्जलचऽउपसोनभानु-
 ना ॥ तृद्वन्नयामन्नतशस्यनूरणऽआयोद्येणनततृषाणोऽअजरः ॥ ७ ॥ नमस्तेहरसेशोचिषेनमस्तेऽअस्त्वुच्चिषे ॥ अन्या-
 स्तेऽअस्मत्तपन्तुहेतयःपावकोऽअस्मभ्यःशिवोभय ॥ ८ ॥ नृषदेवदत्तमुपदेवद्वहृषदेवद्वद्वनमदेवद्वहृषद्विदेवद्व ॥ ९ ॥ येदे-
 वादेवानाद्युज्जियायिज्जियानादंसवत्सरीणमुपभागमासते ॥ अहुतादेहविषयेभ्योऽअस्मिन्वयपिपन्तुमधुनोधृतस्य ॥ १० ॥
 येदेवादेवेष्वधिदेवत्वमायुन्यब्रह्मणःपुरऽएतारोऽअस्य ॥ येभ्योनऽऋतेपवतेधामकिञ्चननतेदिवोनपृथिव्याऽअधिबुधु ॥ ११ ॥
 प्राणदाऽअपानदाव्यानिदावृक्षोदावृगोदाः ॥ अन्यास्तेऽअस्मत्तपन्तुहेतयःपावकोऽअस्मभ्यःशिवोभय ॥ १२ ॥
 ततःप्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् ॥ अस्यश्रीप्राणप्रतिष्ठामन्त्रस्य ब्रह्मविष्णुरद्राः ऋषयः । ऋग्यजुःसामानिच्छन्दांसि । पराप्राणशक्ति-
 देवता । आंबीजं । ह्रींशक्तिः । क्रोकीलकं । आसुख्यप्रतिमामसूर्येन्द्राणीभुवनेश्वरीणांप्राणप्रतिष्ठायाविनियोगः ॥
 ॐआंहींक्रोथरंलवशषसंहोॐक्षंसंहसः ह्रींॐआंहींक्रो ॥ आसांसूर्येन्द्राणीभुवनेश्वरीमूर्तीनांप्राणाइहाप्राणाः ॥
 पुनः पूर्ववत् ॐआंहींक्रोथं० ॥ आसांसूर्येन्द्र० मूर्तीनांजीवाइहस्थिताः ॥ पुनः ॐआंहींक्रोथं० आसांसूर्येन्द्र०
 मूर्तीनांसवद्रियाणि ॥ ॐआंहींक्रोथं० आसांसूर्येन्द्राणी० मूर्तीनां वाञ्छनश्रद्धुःश्रोत्रप्राणपादप्राणाइहावागलसुखंविं
 तिष्ठन्तुसाहा ॥ प्रणवस्यपञ्चदशावृत्तीःकृत्वा ॥ ॐमनोजतिर्जुपता० ॥ ११ ॥ एषैवप्रति० ॥ २॥ सूर्येन्द्राणीभुवनेश्वरीदेवताः

मुप्रातिष्ठिताः शरदाभवंतु इति प्रातिष्ठाप्य ॥ ॥ वृत्रस्यासीति नेत्रोमीलनं ॐ वृत्रस्यासि कुनीनश्च युद्धोऽसि चक्षुर्भवेदहि ॥
 गंधादिपंचोपचारान्दत्वा संस्कारसिद्धये षोडशप्रणवावृत्तीः कुर्यात् ॥ ॥ इति प्राणप्रतिष्ठा ॥ ॥ अथ सूर्याद्यावाहनं ॥ ॥
 ॐ आकृष्णो नृजं ॥ एबोहि पद्मासनपद्मपाणे मुरक्तासिन्दूरसमानवर्ण ॥ सप्ताश्रक्ताम्बरसूर्यशीघ्रगृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥ १ ॥
 ॐ भूर्भुवः स्वः सूर्य इहा गच्छ इह तिष्ठ ॥ ॐ सूर्ययनमः सूर्यावाहायामि ॥ ॥ अथेन्द्रध्यानं ॥ ॐ त्रातारुमिन्द्रम० ॥ एबो-
 हि नानाभरणप्रियेन्द्रश्रीचीपते वज्रधराभरेश ॥ ऐरावतारूढशचीसखात्रगृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥ २ ॥ ॐ भू० इन्द्र इ-
 हा० ॥ ॥ अथन्द्राणीध्यानं ॥ ॐ अदित्यैरात्मासि० ॥ एबोहि देवीश्रिहेमवर्णा विशालपंकहरुहलोलनेत्रे ॥ अंभोजह-
 से शशिदिव्यरूपे गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥ ३ ॥ ॐ भू० इन्द्राणिह० ॥ ॥ अथ भुवनेश्वरीध्यानं ॥ ॐ श्रीश्रिते ल० ॥ एबो-
 हि दुर्गेदुर्गैतौ घनाग्निप्रचंडे यौघविनाशकारिणि ॥ उयमेह शार्धशरीरधारिणि स्थिराभवत्वपमयक्षमणि ॥ ४ ॥ ॐ भू०
 भुवनेश्वरी इहा० भुवनेश्वर्यै० भुवनेश्वरी आवाहायामि ॥ ॥ तत आकृष्णेनेत्यादि चतुर्भिर्नामभित्रासवैः प्रत्येक एकते त्रेण वा
 षोडशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ सूर्यप्रार्थना ॥ नमो नमस्ते सुरसे विताय सहवनेत्राय सुमण्डलाय ॥ सिन्दूरवर्णाय सुपङ्कजाय
 सुवर्णवज्राभरणाय तुभ्यं ॥ १ ॥ क्षमापनं ॥ सप्तसप्तिसमारूढपद्महस्तमुमङ्गल ॥ क्षमां कुरु दयालो त्वं ग्रहराजनमोस्तुते
 ॥ २ ॥ अथेन्द्रप्रार्थना ॥ पुरन्दरनमस्तेस्तु वज्रहस्तनमोस्तुते ॥ शचीसखनमस्ते लुभेधवाहनमोस्तुते ॥ १ ॥ क्षमा-

पनं ॥ देवराजजरूढपुरन्दरशतक्रतो ॥ शचीसखमहाबाहोवाञ्छितार्थप्रदोभव ॥ २ ॥ अथेन्द्राणीप्रार्थना ॥ त्वान-
 मासिगरजरूढांशार्चिकमल्लोचनां ॥ सुरराजप्रियां देवीं धृतसंतानमञ्जरीं ॥ १ ॥ क्षमापनं ॥ अम्भोजहस्तो वदेकमलाय-
 तलोचने ॥ सुरराजप्रिये देवि प्रसीद परमेश्वरि ॥ २ ॥ अथ भुवनेश्वरीप्रार्थना ॥ नमोऽस्तु देव्यै सुरपूजितायै विशालपङ्कज-
 लोचनयै ॥ नगाधिराजप्रियकन्यकायै नमोऽस्तु तस्यै हरवल्लभायै ॥ १ ॥ क्षमापनं ॥ दुर्गे दिवि महाभाग महादेव प्रिये नये ॥
 नीलोत्पलमुखे बन्धेम मपीडां निराकुरु ॥ २ ॥ इति प्रार्थन्य ॥ अनया पूजया श्रीसूर्येन्द्राणीभुवनेश्वरीदेवताः प्रीयन्तां ॥ ॥
 वह्नरुत्तरतो विद्वान्कदलीं स्थापयेच्छुभां ॥ हेम्नः पञ्चपलढ्यां च पलस्यापि सुलक्षणां ॥ १ ॥ वंशपात्रे प्रतिष्ठाप्य तन्दुलानाढ-
 कोपरि ॥ कदल्यै इति मन्त्रेण पूजयित्वा प्रणम्य च ॥ दद्यात्तां द्विजवर्याय सर्वदोषापनुत्तये ॥ २ ॥ ततोऽग्नरुत्तरतः प्रसा-
 रितरक्तवस्त्रे वंशपात्रे आढकपरिमिततन्दुलराशिं कृत्वा तदुपरि हेर्मिकदलीं संस्थाप्य ॥ श्रीसूर्यदेवतायै कदल्यनम इति मन्त्रेण पो-
 ढशोपचारैः संपूजयेत् ॥ दानसमये अस्या दानं कर्यामिति ॥ ततो जपार्थं कृतवरणो ब्राह्मणः सूर्याद्यावाहितमूर्तिसमी-
 पे उपविश्य सूर्यकलशं स्पृष्ट्वा विभ्रातिल्यनुवाकं जपेत् ॥ अथ वारूद्रकादशनीं जपेत् ॥ ॥ अथ ग्रहमण्डलदेवता स्थापनं ॥
 तत्र पीठमभ्येव तुलद्वादशाङ्गुलमण्डले प्राङ्मुखं स्थिरं कृत्वा पुष्पाक्षतैरावाह्य ॥ ॐ आकृणो नृजसावर्तमानो निवेशय त्रुष्टुमर्त्यै च ॥
 हिण्डियथैनसंविताश्चेन दुर्वातिभुवनानि पश्यन् ॥ १ ॥ ॐ मू० कलिगेदशोद्भवकाश्यपगोत्रात्कवर्णभोसूर्यइहागच्छइ-

हतिष्ठ ॐ सूर्याय नमः सूर्य आवाहयामि ॥ तत आग्नेय्यादिशि चतुर्ष्वे चतुर्विधं शल्यङ्गुलमण्डलं शल्यङ्गुलसोमं शुक्लपुष्पाक्षतैः ॥
 ॐ इमं देवाऽअसं पृथुर्बुधश्च म्महते क्षेत्राय भूतैश्च पृथ्वा यमहते जानराज्येन्द्राय ॥ इमं मुष्यपुत्रमुष्यपुत्रसौ-
 विशऽएवमौमिराजसोमोऽस्माकं ब्रह्मिणोऽङ्गारजा ॥ २ ॥ ॐ भू० यमुनातीरोद्भव आत्रेय गोत्र शुक्लवर्ण भो सोम इहा गच्छ-
 इ० ॥ ततो दाक्षिणस्यादिशि त्रिकरणं त्र्यङ्गुलमण्डलं दाक्षिणाभिमुखं भौमं रक्तपुष्पाक्षतैः ॥ ॐ अग्निर्मम धाँ दिवर्षं कुत-
 तिः पृथिव्याऽअयम् ॥ अपातुतांष्ट्रं सिजन्वति ॥ ३ ॥ ॐ भू० अवन्ति देशोद्भव भारद्वाज गोत्र रक्तवर्ण भो सोम इहा० ॥ त-
 त ऐशान्यादिशि वाणाकारं चतुरङ्गुलमण्डलं उदङ्मुखं धूपीतपुष्पाक्षतैः ॥ ॐ उदङ्मुख्य स्वाक्षे प्रतिजायतु हित्व मिष्टापुत्तं सऽमुञ्जे-
 शामेव च ॥ अस्मिन्मन्त्रेऽअच्युत्तं रसिन्वित्येदेवायजमानश्च सीदति ॥ ४ ॥ ॐ भू० मगधदेशोद्भव आत्रेय गोत्र पीतवर्ण भो-
 बुध इ० ॥ तत उत्तरस्यादिशिलवर्धं चतुर्ष्वे पट्टाकारं पङ्क्तुलमण्डलं बृहस्पतिं पीतपुष्पाक्षतैः ॥ ॐ बृहस्पतेऽअति यद-
 म्योऽअहर्दिवमहिभातिः क्रतुमजनेन ॥ यद्वा दयच्छर्वसऽऽकृतं प्रजाततदुत्सामद्रुर्विणन्धे हि चित्रम् ॥ ५ ॥ ॐ भू० सिंधुदे-
 शोद्भव आङ्गिरस गोत्र पीतवर्ण भो बृहस्पते इ० ॥ ततः पूर्वस्यादिशि पञ्चकोणेन वाङ्गुलमण्डलं प्राङ्मुखं शुक्लपुष्पाक्षतैः ॥
 ॐ अन्नात्यरिखितोरसं ब्रह्मिण्यप्यपि वक्षत्रमभ्युः सोमं भूजपातिः ॥ ६ ॥ ॐ भू० भोजकटदेशोद्भव भार्गव गोत्र शुक्लवर्ण भो शुक्र इ० ॥ ततः पश्चिमायां दिशि धनुराकारं बृह-

मण्डलेप्रत्यक्षुखशान्तिर्गुणगुण्याक्षतैः ॥ ॐ शन्नो दिव्यरुमिष्टुऽआपो भवन्तु पीतये ॥ शन्न्योरुमिषवन्तुनः ॥ ७ ॥ ॐ भू०
सौराष्ट्रदेशोऽङ्गवकाऽथपगोत्रकृष्णवर्णभोशनैश्चरइहा० ॥ ततो नैर्कल्यादिशिष्पार्कारेद्वा दशङ्गुलेमण्डलेदक्षिणाभिमुखं राहु
कृष्णगुण्याक्षतैः ॥ ॐ कयानश्चित्रऽआमुवदूतीसिदध्वऽसखा ॥ कयुशार्चिष्ठयावृता ॥ ८ ॥ ॐ भू० राठिनापुरोऽङ्गव-
ठिनसगोत्रनीलवर्णभोराहो ॥ ततो वायव्यादिशिध्वजकारेणङ्गुलेमण्डलेदक्षिणाभिमुखान्केतुन्धप्रगुण्याक्षतैः ॥
ॐ केतुः कृण्वन्नकेतवेगेशोमज्जाऽअपेशे ॥ समुपाङ्गिरजायथाः ॥ ९ ॥ ॐ भू० अन्तर्वेदिसमुद्भवाः जैमिनिगोत्राः
धूम्रवर्णाः भोः केतवः इहागच्छत इहतिष्ठत ॥ केतुभ्योनमः केतुनआवाह० ॥ अथवामात्सोत्तेरादित्याभिमुखाः
सर्वेग्रहाः ॥ ततो धेदवतास्यापनंग्रहदक्षिणपार्श्वे ॥ ॐ त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिर्मुष्टिर्वद्धनम् ॥ उर्वारुकामिवृन्ध
नान्मुस्योमुक्षीय मामृतात् ॥ १ ॥ सूर्यदक्षिणपार्श्वे ॥ ॐ भू० ईश्वरइहागच्छइहतिष्ठईश्वरायनमः ईश्वरआवाहयामि ॥
एवंसर्वत्र ॥ ॐ श्रीश्चतैर्लक्ष्मी० ॥ २ ॥ सोमदक्षिणपार्श्वे ॥ ॐ भू० उमे इ० उमायै० उमांआ० ॥ ॐ यदकन्दः-
प्यथमेजायमानऽउद्यन्त्यसुद्रादुतवापुरीषात् ॥ इयेनस्यपुक्षाहुरिणस्यबाहूऽउपेत्युत्थामाहियातन्तेऽअर्चन् ॥ ३ ॥ भो-
मदक्षिणपार्श्वे ॥ ॐ भू० स्कन्द इहा० स्कन्दाय० स्कन्दं आ० ॥ ॐ विष्णोरारामसिद्धिभ्योऽश्वत्थस्योविष्णोः

१ केतूनांबहुनेपिपूजादोषबहुवविशिष्टमेकमेवदेवतात्वंमेकदापूजनादिदिकार्यद्वये ।

स्यूरसिद्धिणांशुयोसि ॥ वृष्णवमसिद्धिणावित्ना ॥ ४ ॥ बुधदक्षिणपार्श्वे ॥ ॐभू० विष्णोइहा० विष्णोवनमः
 विष्णुआ० ॥ ॐअत्रब्रह्मन्ब्रह्मणोब्रह्मवत्सुबीजायतामरुद्राजन्तुः॥शरऽदृषव्योतित्युधाधीमहारथोजयतान्दोग्ध्रीधेनुवा-
 दानुङ्गानुशसतिःपुराण्युधोपाजिष्णूरथिगारः समेयोर्युवास्ययजमानस्यवोरोजयतादिकोसोनि कामेनःपुर्जन्योद्वर्षतुफल-
 वत्येनऽअपेधयःपच्यन्तान्योगक्षेमोर्नःकल्पताम् ॥ ५ ॥ गुरुदक्षिणपार्श्वे ॐभू० ब्रह्मणेन० ब्रह्माण०आ० ॥
 ॐसजोर्षाऽइन्द्रसर्गणामसुद्धिःसोमप्यिववध्वत्रहाश्रुविद्वान् ॥ जेहिशत्रूँ २ पुमृधोदुदस्वाश्रमयङ्गुणिहिद्विश्रतोर्नः ॥ ६ ॥
 शुक्रदक्षिणपार्श्वे ॥ ॐभू० इन्द्रइहा० इन्द्राय० इन्द्रा० ॥ ॐममायुत्याङ्गिरस्ततोपितुमतेसाहं ॥ स्वाहायुम्ममायुस्वा-
 हायुम्मःपित्रे ॥ ७ ॥ शनिदक्षिणपार्श्वे ॐभू० यमइ० यमाय० यमआ० ॥ ॐकार्षीसिसमुद्रस्यत्वाक्षित्याउन्नमामि ॥
 समारोऽअङ्गिरमतसमोषधीभिरोषधीः ॥ ८ ॥ राहुदक्षिणपार्श्वे ॐभू० कालइ० कालाय० कालं० ॥ ॐचि-
 त्रवसोस्वास्तिपौरमशीय ॥ ९ ॥ केतुदक्षिणपार्श्वे ॐभू० चित्रगुप्तइ० चित्रगुप्ताय० चित्रगुप्तं० ॥ ॥ ततःअ-
 स्यधिदेयतास्यापनंग्रहवामपार्श्वे ॥ ॐअसिन्दुतम्बुरोदधेहव्युवाहमुषुवे ॥ देवौ २ आसादयादुह ॥१॥ सूर्यवामपार्श्वे ॥
 ॐभू० अग्नेइ० अग्नये० अग्निं० ॥ ॐआपोहिष्ठा० ॥ २ ॥ सोमवामपार्श्वे ॐभू० आपइहागच्छत इहतिष्ठत अम्बो-
 नमः अपःआवा० ॥ ॐस्योनार्थिवि० ॥ ३ ॥ भौमवामपार्श्वे ॐभू० पृथिविइ० पृथिव्यै० पृथिवीआ० ॥ ॐइद-

दिशं प्रदिशं आदिशो विदिशं उदिशो दिग्भ्यः ॥४॥ राहोर्दक्षिणे ॥ ॐ भू० आकाशइहा० आकाशाय० आकाशा० ॥
 ॐ यावाक्काशमधुमुल्यश्विनमसूतावती ॥ तयायुशस्मिमिक्षताम् ॥५॥ केतुदक्षिणे ॥ ॐ भू० अश्विनोइहागच्छतं इहतिष्ठतं
 अश्विभ्यां० अश्विनौआवाहयामि ॥ अथवाविनायकादयः पंचोत्तरतएवस्थाप्याइति संप्रदायः ॥ उत्तरतः क्षेत्राधिपतिं
 वास्तोष्पतिं चावाहयेदित्येके ॥ ॐ नृहिस्यशूमविदं० ॥१॥ उत्तरे ॐ भू० क्षेत्राधिपतेइ० क्षेत्राधिपतये० क्षेत्राधिप-
 तिंआ० ॥ ॐ वास्तोष्पतेप्रतिजानीब्रह्मान्तस्वावेशोऽअनमीवोभवानः ॥ यत्सेमहेप्रतितत्रो जुषस्वशत्रो भवद्विपदेशंचतुष्पदे
 ॥१॥ उत्तरे ॐ भू० वास्तोष्पतेइ० वास्तोष्पतये० वास्तोष्पतिंआ० ॥ इतिकेतुसादुण्यदेवताः ॥ अथप्रागादितः पीठसमन्ता-
 दिक्पालानष्टादशवासुर्याभिमुखानावाहयेत् ॥ ॐ त्रुतातारुमिन्द्रं० ॥१॥ पूर्वे ॐ भू० इन्द्रइ० इन्द्रा० ॥ ॐ त्व-
 न्नोऽअग्नेतवदियपुशुभिर्ममघोनोरक्षतुन्यश्चन्द्र ॥ त्रातातोकस्यतनयुगवामिस्वनिमपुद्गुक्षमाणस्तवज्ञते ॥२॥ आग्नेय्यां
 ॐ भू० अग्नेइहाग० इ० अ० अग्निंआ० ॥ ॐ यमयायुत्वांगिर० ॥३॥ दक्षिणे ॐ भू० यमइ० इ० य० यमंआ० ॥ ॐ अ-
 मुन्वन्तुभयजमानमिच्छन्तेनस्येयामान्यहितस्करस्य ॥ अन्यमस्मादिच्छमातंऽइत्यानमोदेविनिकृतेतुभ्यमस्तु ॥४॥ नैऋ-
 त्यां ॐ भू० निरृते इ० निरृतये० निरृतिंआ० ॥ ॐ तत्त्वचामि० ॥५॥ पश्चिमे ॐ भू० वरुणइ० वरुणाय० वरुण-
 आ० ॥ ॐ आनोनिशुर्ऋश्रुतिर्नाभिरध्वरुहसि० ॥६॥ वायव्यां ॐ भू० वायोइहा० वा० वायुआ० ॥ ॐ ब्रुवयुऽसो-

मन्त्रेतेतवमर्नस्तुनृषुविभ्रतः ॥ छुजावन्तःसचेमहि ॥ ७ ॥ उभरेसोमइहा० सो० सोमंआ० ॥ ॐतमीशानंजग-
 तस्तुस्थुषस्यातिथ्ययञ्जित्वमवसिहूमहद्वयम् ॥ पूषानोयथाद्वेदसामसङ्ख्येक्षितापयुरदब्धःस्तथै ॥ ८ ॥ ईशान्यां ॐभू०
 ईश्वर० ई० आवा० ॥ ॐशुक्लेरुद्रामेहनापर्वतासोद्युत्रहृत्यभरहृतसुजोषाः ॥ यशःहृतस्तेस्तुवतेधार्थिपुत्रऽइन्द्रज्येष्ठाऽ-
 अस्माँ २ अवन्तुदेवाः ॥ ९ ॥ पूर्वशानयोर्मध्यैऊर्ध्वायां ॐभू० ब्रह्मणंआ० ॥ ॐस्योनापृथिविनो०
 ॥ १० ॥ निरुक्तिपश्चिमयोर्मध्यैअधःस्थायां ॐभू० अनंतइहा० अनन्ताय० अनन्तंआ० ॥ इतिदिक्पालदेवताः ॥ ॥
 ॐमनोजैतिर्जु० ॥ एषवै० ॥ सूर्याद्यावाहितग्रहमण्डलदेवताः सुप्रतिष्ठिताः वरदा भवन्तु ॥ पूजामन्नस्तु ॥ ॐग्रहा-
 ऽऊर्धाहुतयोन्यन्तोद्विप्रायमुतिम् ॥ तेषाँद्विशिष्याणाभ्वोहमिषुमृष्युःसमग्रभसुपद्रामयुहीतोसीन्द्रायत्वासुष्टङ्गलाम्यु-
 षतेयोनिर्गिन्द्रायत्वाजुष्टमम् ॥ १ ॥ ॐभूसुवःस्वः सूर्यादिनवग्रहमण्डलदेवताभ्योनमः इति षोडशोपचारैःसंपूज्य
 विशेषार्धदद्यात् ॥ आदित्याद्याग्रहाःसर्वेपीठेचात्रप्रतिष्ठिताः ॥ तेगृह्णतुमयादत्तमिममर्धमनमोस्तुवः ॥ १ ॥—ततःप्रार्थ-
 येत् ॥ आयुर्विद्याधनसौख्ययशःशौर्यचपुष्कलं ॥ पुत्रान्दत्तधनदत्तसर्वाङ्कामांश्रदत्तमे ॥ १ ॥ अनयापूजया आदित्या-
 दिग्रहमण्डलदेवताःप्रीयन्तां ॥ इतिग्रहस्थापनं ॥ ततईशान्यांकलशस्थापनं ॥ महीधौरित्यादिप्रसन्नोभवसर्वदे-
 त्यन्तं ॥ तत्रसांगरुद्रजपः ॥

अथ सूत्रभाष्याद्यनुसारेण कुशकण्डिकोपयोगि किंचिच्छिष्यते ॥ ॥ परिसम्पन्नं पांसूनामपसारणं । तच्च सामर्थ्यात्
पांसुपसारणयोग्यैर्दोर्भादिभिर्यावत्पांसुपसारणं भवति तावत्कार्यं ॥ प्रागुद्वेतिपरिमाधातः प्राक्संस्थमुदकसंस्थं वा । एकेन दमेण वारत्रय-
मिति कारिकाकारः । विभिर्वात्रयमित्यन्ये ॥ तत्साधनान्तादुक्तत्वात् हस्तैरेवेत्यनन्तः ॥ ॥ उपलेपनं मूर्खतनं । तच्च गोमयेन ।
स्थण्डिलं गोमयेनोपलियेति मैत्रायणीयगृह्यात् ॥ इदमपि वारत्रयं भवतीति केचित् ॥ ॥ उल्लेखनं लेखाकरणं । वद्धमानः—
खादिरं स्पर्शं प्रकल्प्याथ तिस्रो लेखाश्च पञ्च वा ॥ स्थण्डिलोल्लेखनं कुर्यात्पुत्रेण च कुशेन वेति ॥ ॥ उद्धरणं पांसूनामुद्धरणं । तत्रोल्ले-
खनक्रमेण । अनामिकाङ्गुष्ठाभ्यां कर्तव्यमिति सांप्रदायिकाः ॥ ॥ अयुक्ष्णं सेचनं । तच्च जलेन । अथाङ्गिरस्युक्षुतीति श्रुतेः । वद्धे-
मानः—उत्तानेन तु हस्तेन प्रोक्षणं समुदाहृतं ॥ तिरश्चवोक्षणं प्रोक्तं नीचेनायुक्ष्णं स्मृतमिति ॥ इदमपि वारत्रयं भवतीति केचित् ॥
॥ उपसमाधानं स्थापनं ॥ ॥ ब्रह्मालक्षणं । कात्यायनः—ब्रह्माणं वृणीते ब्रह्मिष्ठमिति । ब्रह्मिष्ठमिति च पदार्थमतत्त्वोपजातवोधेन ।
नहि परमात्माल्यब्रह्मस्तत्त्वबोधोऽत्रोपयुज्यत इति कर्कः ॥ तदभावे कुशमयो ब्रह्मा । तदुक्तं परिशिष्टे—पञ्चाशता भवेद्ब्रह्मा तदर्ध-
न तु विश्व इति ॥ ॥ ब्रह्मासनलक्षणं—आसनं ब्रह्मणः कार्यं वारणं वा विकङ्कतं ॥ हस्तमात्रं चतुःशक्तिमूलदण्डसमानितं ॥
द्विषडङ्गुलसंख्याको मूलदण्डो विकङ्कत इति ॥ ॥ प्रणीतालक्षणं । रेणुः—प्रत्यमात्रोदकादही प्रणीताचमसो भवेत् ॥ चमस-
लक्षणं तु यज्ञपार्थ्वे—चमसानां तु वक्ष्यामि दण्डाः सुश्वतुःकुलाः ॥ अङ्गुलं तु भवेत्स्वतं विस्तारो चतुरङ्गुलं ॥ विशलङ्गुलदीर्घा
चेति ॥ तृणैरग्रेः परिस्तरणं । यज्ञपार्थ्वः—छिन्नाप्राप्तृणमसन्नका इति । बहिः इति शेषः । बहिषत्पुण्ये तिरश्चीनिदधातीति
सूत्रात् । रेणुः—यज्ञे वास्तुनि मुष्टौ च सत्त्वे दर्शयतौ तथा ॥ दर्भसंख्या न विहिता विशालाणेषु चेति ॥ ॥ प्रोक्षणीपात्र-

लक्षणं । रेणुः—वैकङ्कतं पाणिमात्रं प्रोक्षणीपात्रमुच्यते ॥ हंसवक्त्रप्रसेकं च त्वरिणं चतुरङ्गुलमिति ॥ ॥ आल्यस्थालीलक्षणं ।
रेणुः—आल्यस्थाली प्रकर्तव्या तैजसद्रव्यसंभवा ॥ महीमयी वा कर्तव्या सर्वास्त्राल्याहुतीषु च ॥ आल्यस्थाल्याः प्रमाणं च यथाकामं तु
कारयेत् । तैजसं सुवर्णादि ॥ ॥ चरुस्थालीलक्षणं । रेणुः—सृण्मयौदुम्बरी वापि चरुस्थाली प्रशस्यते ॥ तिर्यग्पूर्व्वं समिन्मात्रा
दृढा नातिवृहत्सुखी ॥ कुलालचक्रघटितमासुरं सृण्मयं स्मृतं ॥ तदेव हस्तघटितं स्थाल्यादि खलु दैविकं ॥ औदुम्बरी ताम्रमयी ॥ ॥
संमार्गकुशानां उपयमनकुशानां च लक्षणं । ग्रहयज्ञकल्पबह्व्यां—सुवसंमार्जनार्थं पञ्च वाथ त्रयोपि वा ॥ प्रादेशमा-
त्रान् गुह्येयात् संमार्गकुशसंज्ञकान् ॥ उपयमनकुशाः सप्त पञ्च वाथ त्रयोपि वा ॥ ॥ समिल्लक्षणं पवित्रलक्षणं च । यज्ञपार्श्वः—
समित्यवित्रं वेदश्च त्रयं प्रादेशसंमितं ॥ ॥ सुवलक्षणं । रेणुः—अङ्गुष्ठपर्ववृत्तः स्यात् रत्निमात्रः सुखो भवेत् ॥ पुष्करार्धं भवेत्स्वातं
पिण्डकार्धं सुवस्तथा ॥ खादिरः सुवश्चेति ॥ ॥ सुकुलक्षणं । कात्यायनः—बाहुमात्र्यः सुचः पाणिमात्रपुष्करास्त्वपिण्डाह २ समुख-
प्रसेकामूलदण्डा भवन्ति ॥ ॥ आल्यलक्षणं । कात्यायनः—धृतमाज्ये लिङ्गादिति । तच्च गव्यमेव । महीनां पयोसीति मन्त्रलिङ्गात् ।
तदभावे प्रतिनिधिमाह मण्डनः—गव्याज्याभावतश्छागमिहिष्यादेर्धृतं क्रमात् ॥ तदभावे गवादीनां क्रमात् क्षीरं विधीयते ॥
तदभावे दधि ग्राह्यमलमे तैलमिष्यत इति ॥ ॥ चरुलक्षणं । कात्यायनः—स्वशाखोक्तेन सुखिन्नो ह्यदधः कठिनः शुभः ।
नचातिशिथिलः पाच्यो नच वीतरसो भवेत् ॥ स्वशाखोक्तेन विधिता पाच्यः । वीतरसो गलितमण्ड इत्यर्थः ॥ ॥ हविलक्षणं । का-
त्यायनः—व्रीहीन्पवान्वा हविषि प्रतीयादिति ॥ ॥ सुवधरणं । मंत्राहे—अग्रमध्याच्च यन्मध्यं मूलमध्याच्च मध्यतः ॥ सुवं
धारयते विद्वान् इति ॥ ॥ पूर्णपात्रलक्षणं । रेणुः—यावत्तन्नेन भोक्तुस्तु तृप्तिः पूर्णैव जायते ॥ तावता धर्मतः क्षुर्यात्पूर्णपात्रमिति

स्थितिः ॥ अथवा ॥ यवेर्वा ग्रीहिभिः पूर्णं शूर्पं तत्पूर्णपात्रकं ॥ शूर्पप्रमाणं तु—शूर्पं त्वरन्निमात्रं स्यादेषीकं वैष्णवं तु वा ॥ लम्बं त्वरन्नि-
मात्रं स्यादिति ॥ अथवा ॥ अष्टमुष्टि भवेत्किञ्चित्किञ्चिदष्टौ तु पुष्कलं ॥ पुष्कलानि च चत्वारि पूर्णपात्रं विधीयते ॥ ॥ वरलक्षणं ।
रेणुः—वरोऽभिलषितं द्रव्यं सारभूतं तदुच्यत इति ॥ ॥ तामिस्ताप्तं श्रोक्षणं । इति तु पञ्चान्तरेण । तथाच वैद्यनाथः—प्राणी-
तवारिणा कर्कः सैकदेशेन याज्ञिकाः ॥ मन्त्रोच्चारणमात्रेण श्रोक्षणं केचिद्विर इति ॥

अथाभ्यन्वाधानं ॥ तत आचार्योऽग्निसमीप उपविश्यान्वादध्यात् ॥ यद्यपि यजुषां गोभिलहरिहरगदाधरादिभि-
रनुक्तत्वात्सातैर्कर्मणिनाभ्यन्वाधानं तथापि प्रयोगरत्नसातैर्होमसातैर्गङ्गाधरादावभ्यन्वाधानोक्तेः प्रञ्चुरतश्चिदा-
चारस्रासत्वाच्चात्रोच्यते ॥ ॥ देशकालौ० अस्मिन्स्रग्दहमखरजोदर्शनशान्त्याख्यैकर्मणिदेवतापरिश्रुहार्थमभ्यन्वाधा-
नं करिष्ये ॥ दक्षिणहस्तेसमिद्धयमादाय ॥ तत्रादौवैकल्पिकपदार्थावधारणं ॥ पूर्वोणब्रह्मणोगमनं ॥ उत्तरतः
पात्रासादनं ॥ ॥ कांस्यमयीताम्रमयीवाआज्यस्थाली ॥ ताम्रमयीचरुस्थाली ॥ पालाशः समिधः ॥ प्रांचा-
वाधारौ ॥ समिद्धतमआज्यभागौ ॥ पूर्णपात्रवरोवादक्षिणा ॥ एतान्नैकल्पिकान्पदार्थानहं करिष्ये ॥ अथदेवता-

१ रेणुकारिकायां—देवतानामभिधानं करोति विमदूधी ॥ वृषातस्य भवेत्कर्मपूर्वाचार्यावदिति हि ॥ उत्प्रेक्षितमिदं केचिद्विद्वान्कालायानादिति ॥ वषट्करिष्य-
न्ध्यायेत्युयात्काचार्योऽजवीस्फुट्यम् ॥

मिध्यानं ॥ तत्रप्रजापतिं इन्द्रंअग्निंसोमंपृताः आज्येनप्रत्येकंप्रैकयाहुत्या ॥ अत्रप्रधानं ॥ आदित्यादिनवग्रहान्
 अर्कादियथालाभसमिच्चशतिलाज्यद्रव्यैःप्रत्येकंप्रतिद्रव्येणअष्टाष्टसंख्याकाभिराहुतिभिः ॥ अधिदेवताप्रत्यधिदेवताश्चैतरे-
 वद्रव्यैःप्रत्येकंप्रतिद्रव्येणचतुश्चतुःसंख्याकाभिराहुतिभिः ॥ विनायकादिपञ्चदेवताः क्षेत्रपालवास्तोष्पतिइन्द्रादिदशलोक-
 पालांश्चैतरेवद्रव्यैः प्रत्येकंप्रतिद्रव्येणद्वाभ्यांद्वाभ्यामाहुतिभ्यांयक्ष्ये ॥ पुनरत्रप्रधानं ॥ सूर्यइन्द्रइन्द्राणीभुवनेश्रीशंकराष्टु-
 तसंभिप्रपायसतिलाज्यद्रव्यैः प्रत्येकंप्रतिद्रव्येणअष्टाविंशत्यष्टाविंशतिसंख्याकाभिराहुतिभिर्यक्ष्ये ॥ न्यूनातिरिक्ताथष्टुता-
 क्ततिलद्रव्येणसमस्तव्याहृतीरष्टाविंशतिसंख्याकाभिराहुतिभिर्यक्ष्ये ॥ शेषेणस्विष्टकृतं ॥ अग्निंवायुंसूर्यंअग्नीवरीणौअग्नीव-
 रणौअग्निवरुणंसवितारंविष्णुंविश्वान्देवान्मरुतःस्वर्कान्वरुणंआदित्यंअदितिंप्रजापतिंपृताअङ्गप्रधानार्थदेवताआज्येनअ-
 सिन्सप्रहमखरजोदर्शनशान्त्याख्येकर्मण्यहयक्ष्ये ॥ इत्युक्त्वा अग्नौसमिद्वयप्रक्षेपः ॥ इति अग्न्यन्याधानं ॥

अथकुशकंडिका ॥ ॥ अग्नर्दक्षिणतोब्रह्मासनमासीर्य ॥ तदुपरिग्रागग्रानुदगग्रान्वाकुशान्निधाय ॥ पञ्चासनानि
 ब्रह्मयजमानयोर्वर्णार्थब्रह्मणउपवेशनार्थं च ॥ प्रणीतानामालंभार्थस्थापनार्थचेति ॥ अग्रेरुत्तरतोब्रह्मवरुणं ॥ दानवाचनान्वा-
 रंभणवरवरणव्रतप्रमाणेषुयजमानंप्रतीयात् ॥ तत्रउदङ्मुखोयजमानःप्राङ्मुखब्रह्माणदक्षिणान्यालभ्य ॥ असिन्सप्रहम-
 खरजोदर्शनशान्त्याख्येकर्मणिब्रह्माभव ॥ भवामि इतिप्रतिवचनं ॥ पूर्वोणाग्निंदक्षिणातिक्रामति ॥ ब्रह्माआसनमीक्षते ॥

ब्रह्माशासनान्नैकस्यांतृणानिरस्यति । अत्रोदकोपस्पृशः । नेतिकर्कदेवादयः । ब्रह्माशासनेनअद्वयभिसुखउपविशति । उत्तरतःप्रणीतासनं । अत्ररक्षीरप्रणीताप्रणयनंविशेषः । वारणमुदकेनसंपूर्णस्वाप्रभूमौकुशोपरिनिधाय आलभ्य ब्रह्माणमवेक्ष्य प्रणीयउत्तरतोऽग्रेःस्थापनं । नान्तरेणगच्छेयुः । तृणैरधिपरिस्तीर्य पुरस्तात्प्रथमं दक्षिणतःपश्चादुत्तरतश्च । विधृत्याद्वयवेतरथावृत्तिः । आवृत्तिसामंतोपुप्रदक्षिणं । विवर्तनमप्रदक्षिणं । इतरथावृत्तिः । अथवत्यात्रासादनं । अग्नेःपश्चादुत्तरतोवा । प्राक्संस्थमुदकसंस्थवा । प्रागग्रमुदगग्रवा । पवित्रच्छेदनादर्भास्त्रियः । पवित्रेद्वे । प्रोक्षणीपात्रं । आज्यस्थाली । चरस्थाली । संमार्गकुशाःगंच । उपयमनकुशाःस्तस । समिधस्त्रिस्तसः । सुवः । आज्यं । तण्डुलाः । पूर्णपात्रवरोवा । पवित्रच्छेदनैःपवित्रकरणं । प्रागग्रयोर्द्वयोस्परिउदगप्राणित्रीणिनिधायउपरिप्रादेशमात्रमवशोपयित्वाअधोभागोद्वयोर्मूलेन प्रदक्षिणीकृत्यएकीकृत्यछेदेयत् । तानुत्तरतःप्राक्षिपेत् । प्रोक्षणीपात्रेप्रणीतोदकमासिच्य । पवित्राभ्यामुत्पवनं । ताःस्थानंतयोः । प्रोक्षणीनांसव्यहस्तकरणं । दक्षिणेनोर्दिगनं । तामिहासंप्रोक्षणं । आज्यस्थाल्याःप्रोक्षणं । चरस्थाल्याःप्रोक्षणं । संमार्गकुशानांप्रोक्षणं । उपयमनकुशानांप्रोक्षणं । समिधांप्रोक्षणं । सुवस्यप्रोक्षणं । आज्यस्थप्रोक्षणं । तण्डुलानांप्रोक्षणं । पूर्णपात्रस्यप्रोक्षणं । असंचरोप्रोक्षणीर्निधाय । असंचरःप्रणीताग्नीअन्तरेणप्रकीर्तितः । आज्यस्थाल्यामाज्यनिर्वापः । सपवित्रे-

१ छिन्नशस्तृणसंज्ञका इतिपञ्चपार्श्वः । दर्भसंख्यानविहिताविष्टरस्तरणेषुचेति च ।

चरुपात्रे तण्डुलावापः । दैवे त्रिःक्षालिता ज्ञेयाः सकृत्पित्र्येतु तण्डुलाः । प्रणीतोदकमासिष्य । आज्यचर्वोः सह्यधिश्रयणं । अव-
 रोक्तमुत्तरं हविषि । तत्र दक्षिणतः आज्याधि श्रयणं ब्रह्मणः । चरोरधि श्रयणमाज्यस्योत्तरतो यजमानस्य । उल्मुकेन पर्यधिकार-
 णमुभयोः । इतरथा दृष्टिः । उदकोपस्पर्शः । अधि श्रिते सुवस्याधोमुखस्य प्रतपनं । उदकोपस्पर्शः । प्राङ्मुक्तम्य । संभार-
 कुशैः सुवस्य संसर्जनं । मूलादारभ्य अग्रपर्यन्तं विलांतरतश्चाग्नेः । अग्रादारभ्य मूलपर्यंतं मूलैः । प्रणीतोदकेनाभ्युक्षणं ।
 पुनः प्रतपनं । उदकोपस्पर्शः । अग्नेः पाश्चिमतो दक्षिणे देशे निधानं । संसर्जनान्यर्पास्यत्युत्तरतः । उदगुद्वासयति हविश्च ।
 त्रिरुद्वासयति । शृतानां तु पूर्वेण । उद्वासितानां पृष्ठतः । आज्यमुद्वास्य चरोः पूर्वेणानीय अग्रे उत्तरतः संस्थाप्य चरुमुद्वास्य आ-
 ज्यस्य पश्चिमेनानीय आज्योत्तरतो निधाय अग्नेः पश्चात्सुवस्योत्तरतः आज्यं निधाय तदुत्तरतश्च निधानं । पवित्राभ्यामाज्यो-
 त्पवनं । आज्यवेक्षणं । अपद्रव्यनिरसनं । प्रोक्षण्याः प्रत्युत्पवनं । उपयमनकुशानादाय सव्ये कृत्वा दक्षिणेनाग्नौ प्रागग्रा-
 स्तिष्ठन्समिधोऽभ्याधाय प्रोक्षणमुदकोषेण सपवित्रहस्तेनाग्नेः ईशानीमारभ्य प्रदक्षिणं पर्युक्ष्य । इतरथा दृष्टिः । पवित्रयोः-
 प्रणीतासु निधानं । दक्षिणं जान्वाच्य । सोपयमनकुशं सव्यहस्तं हृदये निधाय जुहोति ॥ ब्रह्मणा अन्वारब्ध आधारवाज्य-
 भागौ महाव्याहृतयः सर्वप्रायश्चित्तप्राजापत्यं सप्तकृच्चैतन्नित्यं सर्वत्र । कुशेनान्वारंभणं । उपविष्टहोमाः स्वाहाकारप्रदा-

चयुताद्यक्तचक्रमध्यादिकंपुनरितिमात्स्यात् । पाण्याहुतिप्रमाणं तु । अहुलीनां द्वादशपत्रवाणिण्यावत्यूर्यन्तेतावत्परिमाणपा-
ण्याहुतिरितिकल्पद्रुमः । सिद्धान्तेश्वरेत्वेन्नग्राससंग्राहमित्युक्तं । आज्यादिद्रवद्रव्यध्रुवेण । तथा चर्ककः । सामर्थ्यात्स-
धितिर्मासेन्द्रवेषु स्यादुक्तयेति । तिलादौ तु मृगीमुद्रा । तथा च वसिष्ठः । तिलोमुद्रास्तु मग्नोक्ता मृगीहंसी च सूकरी । सूक-
री करस्य कोचाद्धंसी मुक्तनिष्ठिका । कनिष्ठतर्जनीहीना मृगीमुद्रा तिलाहुतौ । शान्तिकर्मणि सर्वत्र मृगीहंसी शुभेऽभे । अभि-
चारपुसर्वेषु सूकरी तु प्रकीर्तिता । यवादावपि सा प्रोक्ता मृगी तु गुलेतयेति । यस्य स्य ग्रहस्य यायासमिन् सासातस्य तस्या-
धिदेवता प्रत्यधिदेवतानां च । ततो विनायकादीनामिन्द्रादिदशदिक्पालानां च पालाभ्यः समिधः । ग्रहान् प्रत्येकं प्रति द्रव्यं अ-
ष्टोत्तरशतमष्टाविंशत्यष्टौ वा आहुतीनां संख्या । यदा ग्रहाणां मष्टोत्तरशतं तदा अन्येभ्योऽष्टाविंशतिः । यदा ग्रहाणां मष्टाविंशति-
स्तदा अन्येभ्योऽष्टौ । यदा ग्रहाणां मष्टौ तदा अन्येभ्यश्चतस्रः इति संप्रदायः । दशोत्तरेनोक्तैश्च । विनायकादिकृतुसंरक्षके देव-
ताभ्यस्त्रिभिः । इन्द्रादिदशदिक्पालानां द्वे द्वे । एवं ग्रहहोमसमाप्य ॥ अत्र प्रधानं सूर्यं इन्द्रं इन्द्राणीं भुवनेश्वरीं पायसेन सद्युत-
नमस्करोति तैः । आज्येन च पूर्वोक्तमन्त्रैः प्रत्येकं प्रति द्रव्यं अष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरष्टौ वा जुहुयात् ॥ ततो न्यूना-
धिकदोषपरिहारार्थं समस्तव्याहृतिभिः अष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरष्टौ वा जुहुयात् ॥ एवं होमं समाप्य उत्तरांगानि कुर्यात् ॥ त-

१ यदा ग्रहसमाप्येनारदः—तत्र शान्तिप्रदुर्वातघृतद्वौ तिलाक्षतौ ॥ प्रत्येकाष्टावतैव वा यथा जुहुयात्ततः ॥ स्वर्णगोभूतिला न्दशात्सर्वं दोषा पशुतये । इति होम-
द्रव्ये विशेषः ॥

त्रायंक्रमः । पूजास्विष्टिनवाहुत्याबलिः पूर्णाहुतिस्तथा ॥ श्रेयःसंपाद्यादानं च अभिषेको विसर्जनमिति ॥ ॥ अद्यपूर्वो०
कृतस्य कर्मणः साङ्गतासिद्धयः स्थापितदेवतानां मृडाशेषोत्तरपूजनं करिष्ये ॥ स्थापितदेवतानां गन्धादिपञ्चोपचारैः पूजनं कृ-
त्वा ॥ अनया पूजया स्थापितदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ ॐ अग्ने नय सुपथा रायेऽऽस्मान् विधा नि देव द्युना नि विद्वान् ॥ द्युयोज्यं स-
ज्जुहुराण मे नो भूयिष्ठो नम उक्तिं म्विधेम ॥ मृडाभयेनमः इति गन्धादिपञ्चोपचारैः संपूज्य ॥ अनया पूजया मृडाभिः प्रीय-
तां ॥ ततश्च रोगेणास्विष्टकृद्दोषः ॥ प्राञ्जहा व्याहृतिभ्यः स्विष्टकृदन्यचे दाज्याद्द्विविः । शेषास्विष्टकृते समवद्यति । यावद्द-
विरुत्तराधास्विष्टकृत् । नाज्यादशेषात् । आज्यैकहविक्रमं णिशोषादाज्यादन्तोस्विष्टकृद्यागः । ततएव होमः । तत इत्यु-
त्तरत इत्यर्थः । अंसं मृष्टमाहुतिभिः ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते साहा ॥ इदमग्नये स्विष्टकृते नमः ॥ रौद्रत्वादुदकोपस्य शः । रौद्र-
राक्षसमासुरमाभिचरणि कर्म त्रमुक्त्वा पित्र्यमात्मानं चालभ्योपस्य शोदयः । आत्मा हृदयं । चातृकर्म च कृत्विति । ततो भूरा-
द्यानवाहुतयः ॥ ॐ भूः स्वाहा ॥ १ ॥ इदमग्नये नमः ॥ ॐ भुवः स्वाहा ॥ २ ॥ इदवाग्वेनमम ॥ ॐ स्वः स्वाहा ॥ ३ ॥
इदमस्यार्थन० ॥ ॐ त्वन्नोऽअग्ने वरुणस्य विद्वान्देवस्य हेडोऽअवयासि सीष्ठाः ॥ यजिष्ठो ब्रह्मर्तुः शोचानो विश्वे आद्रेषा हृमि-
ष्म सुमुग्ध्युः सात्साहा ॥ ४ ॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां० ॥ ॐ स त्वन्नोऽअग्ने द्रुमो भवोती नो दिशोऽऽस्माऽऽपमो व्युष्टौ ॥ अयं-
यश्च नो वरुणेऽऽराणो वीहि मंडिकं मुहो नऽप्यधि स्वाहा ॥ ५ ॥ इदमग्नीवरुणाभ्यां० ॥ ॐ अयाश्चाग्ने स न भिशि स्ति पाश्चसत्यमि-

त्वमयाऽअसि ॥ अयानोयज्ञबहास्ययानोघोहिभेषजहूस्वाहा ॥ ६ ॥ इदमग्नयेन ॥ ॐ अयेतं वरुणयेसहस्रयज्ञियाः शान-
 शविततामहान्तः ॥ तेभिर्नोऽअद्यसवितोतविष्णुविश्वेभ्यस्तुमरुतः स्वर्काः स्वाहा ॥ ७ ॥ इदं वरुणाय सवित्रे विषणवे विश्वे-
 भ्यो देवेभ्यो मरुद्वाः स्वर्केभ्यश्च नमम ॥ ॐ उदुत्तमं वरुणपाशमसुदवाधुमं विमह्युमं हूयमं श्रथाय ॥ अथाव्रियमादित्यवृतेतवाना-
 गसोऽअदितेयस्यामुस्वाहा ॥ ८ ॥ इदं वरुणयादित्यायादितये च न ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा ॥ ९ ॥ इदं प्रजापतये नमम ॥
 इति नवाहुतयः ॥ ततो बलिदानं ॥ तच्चैवं ॥ अथायतनस्थसमतार्हिष्ठाविदिक्षुच दशदिक्पालानां माषमक्तबलयो-
 देयाः ॥ ॥ अद्यपू० कृतस्य कर्मणः सांगतासिध्यर्थं दिक्पालपूर्वकं आदित्यादिग्रहमण्डलादित्यापितदेवताभ्यो बलिदानं-
 करिष्ये ॥ ॐ त्रातारुमिन्द्रं ॥ १ ॥ प्राच्यां दिशि इन्द्रं साङ्गं सपरिवारं सायुधं सशक्तं एभिर्गन्धाष्टुपचारैस्त्वामहं पूज-
 यामि ॥ इन्द्राय साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सशक्त्याय इमं सदीपमापभक्तवर्लिमसमर्पयामि ॥ भो इन्द्र दिशं रक्ष बलिभक्षम-
 मसकुटुंबस्याभ्युदयं कुरु ॥ आयुः कर्तोक्षमकर्ता शान्तिकर्ता पुष्टिकर्ता निर्विघ्नकर्ता वरदो भव ॥ अनेन बलिदानेन इन्द्रः-
 प्रीयतां ॥ एवं सर्वत्रोहः ॥ ॐ त्वन्नोऽअम्रेतवदेव ॥ २ ॥ आग्नेय्यां दिशि अग्निं सांगं ० एभिर्गन्धाः ० अग्नये साङ्गा-
 य सप ० भो अग्ने दिशं ० आयुः कर्तो ० अनेन बलि ० अग्निः प्रीयतां ॥ ॐ यमायुत्वांगि ० दक्षिणस्यां दिशि यमं सांगं ० एभि-
 र्गन्धाः ० यमाय सांगं ० भो यमादिशं ० आयुः कर्तो ० अनेन बलिदा ० यमः प्रीयतां ॥ ॐ असुन्वन्तु मयजमानमिच्छ ॥ ४ ॥

नैर्ऋत्यांदिशनिर्ऋतिसां० एभिर्गन्धा० निर्ऋतयेसां० भोनिर्ऋतेदि० अनेनबलि० निर्ऋतिःप्री० ॥ ॐ तत्त्वायामि०
 ॥ ५ ॥ पश्चिमायांदिशिवरुणसां० एभिर्गन्धा० वरुणायसां० भोवरुणदिशं० आयुःकर्त्ता० अनेनबलि० वरुणःप्री० ॥
 ॐ अर्नोऽन्यु० ॥ ६ ॥ वायव्यांदिशिवायुसां० एभिर्गन्धा० वायवेसां० भोवायोदिशं० अनेनबलिदा० वायुःप्री० ॥
 ॐ बुधसौमित्र० ॥ ७ ॥ उदीच्यांदिशिसोमसां० एभिर्गन्धा० सोमायसां० भोसोमदिशं० अनेनबलि० सोमःप्री० ॥
 ॐ तमशानं० ॥ ८ ॥ ईशान्यांदिशिशानसां० एभिर्गन्धा० ईशानायसां० भोईशानदिशं० अनेनबलिदानेनईशानः
 प्री० ॥ ॐ अमुसरुद्रा० ॥ ९ ॥ पूर्वशानयोर्मध्यैऋत्यांदिशिव्रह्माणसाङ्ग० एभिर्गन्धा० ब्रह्मणसां० भोब्रह्मन्दिशं०
 आयुःक० अनेनबलि० ब्रह्माप्री० ॥ ॐ स्योनापृथि० ॥ १० ॥ निर्ऋतिपाश्चिमयोर्मध्यैऋत्यांदिशिनन्तसाङ्ग०
 एभिर्गन्धा० अनन्तायसां० भोअनन्तदिशं० आयुःक० अनेनब० अनन्तःप्री० इतिदिक्पालबलिः ॥ ततोऽग्रहवेदी-
 समीपेऽग्रहाणांबलिः ॥ ॐ आकृष्णोऽनु० ॥ १ ॥ सूर्यायसाङ्गायसपरिवारायसायुधायसशक्तिकायईश्वराभिरूपाधिप्रत्यधिदे-
 वतासहितायइमंसदीपमाषभक्तबलिः ॥ भोसूर्यइमंबलिहृणममसकुटुम्बस्याभ्युदयंकुरु ॥ आयुःकर्त्ताक्षिमकर्त्ता-
 शान्तिकर्त्तापुष्टिकर्त्तापुष्टिकर्त्तानिर्विश्वकर्त्तावरदोभव ॥ अनेनबलिदानेनसूर्यःप्री० ॥ १ ॥ ॐ इमन्देवा ॥ २ ॥ सोमाय-
 सां० उमाभ्युऋपाधिप्रत्यधिदेवतास० ॥ भोसोमइमंब० ॥ ॐ अग्निर्मद्धा० ॥ ३ ॥ भौमायसां० स्कन्दसूभिरूपाधि-

प्रत्यधिदेवतासं० भोभौमइमंवलिंगं० ॥ ॐ उद्बुध्यस्वा० ॥ ४ ॥ बुधायसाङ्गाय० विष्णुविष्णुरूपाधिप्रत्ययाधदेवतासं०
 भोबुधइमं० अनेनबलि० बुधःप्री० ॥ ॐबृहस्पते० ॥ ५ ॥ बृहस्पतयेसां० ब्रह्मेन्द्ररूपाधिप्रत्ययाधदेवतासहिताय० ॥
 भोबृहस्पतेइमं० अनेनबलिदा० बृहस्पतिःप्री० ॥ ॐअन्नोत्पत्तिरु० ॥ ६ ॥ शुक्रायसां० इन्द्रेन्द्राणीरूपाधिप्रत्य-
 धिदेव० ॥ भोशुक्रइमंवलिंगं० अनेनबलिदा० शुक्रःप्रीय० ॥ ॐअन्नोद्देवी० ॥ ७ ॥ शनैश्चराय सां० यमप्रजापति-
 रूपाधिप्रत्ययाधदे० भोशनैश्चरइमं० अनेनव० शनैश्चरःप्री० ॥ ॐकन्यानिश्चि० ॥ ८ ॥ राहवेसां० कालसर्परूपाधि-
 प्रत्ययाधदे० भोराहो इमंवलिंगं० अनेन० राहुःप्री० ॥ ॐकेतुकुण्व० ॥ ९ ॥ केतुभ्यः सांगेभ्यः० चित्रगुप्तब्रह्मरूपाधिप्रत्य-
 धिदेवतासहितेभ्यः० भोकेतवः इमंवलिंगं० अनेन० कुरुत आयुःकर्तारः पुं० इदाः भवत ॥ अने० केतवःप्रीयन्तां ॥
 ततःऋतुसादृण्यदेवताभ्योबलिः ॥ ॐगणानान्त्वा० ॥ १ ॥ गणपतयेसां० भोगण० इमं० अनेन० ॥ ॐअम्बेअ-
 म्बिके० ॥ २ ॥ दुर्गायैसां० सशक्तिकायै० भोदुर्गेइ० अनेनव० दुर्गा० ॥ ॐआनोनि० ॥ ३ ॥
 वायवेसां० भोवायोइमं० अनेन० ॥ ॐधृतंघृतं० ॥ ४ ॥ आकाशायसां० भोआकाशइमं० अनेन० ॥ ॐआवां-
 कशा० ॥ ५ ॥ अश्विभ्यांसां० भोअश्विनौ० गृह्णीतं कुरुतं आयुःकर्तारौ० वरदोभवेतं ॥ अनेनव० अश्विनौप्रीयेतां ॥
 ॐवास्तोष्पते० ॥ २ ॥ वास्तोष्पतये सां० भोवास्तोष्पते० इमं० अनेनव० वास्तोष्पतिःप्री० ॥ ॐनहिस्मशु० ॥ १ ॥

क्षेत्राधिपतयेसां० भोक्षेत्राधिपतयेइमंबलिं० अनेन० ॥ अथवादिकपालेभ्यएकतत्रैकमेवबलिंदद्यात् ॥ ॐग्राच्यैद्विशे-
स्वाहुवाच्यैद्विशेस्वाहुदक्षिणायैद्विशेस्वाहुवाच्यैद्विशेस्वाहुप्रतीच्यैद्विशेस्वाहुवाच्यैद्विशेस्वाहुवाच्यैद्विशे-
स्वाहुवाच्यैद्विशेस्वाहुवाच्यैद्विशेस्वाहुवाच्यैद्विशेस्वाहुवाच्यैद्विशेस्वाहुवाच्यैद्विशेस्वाहुवाच्यैद्विशेस्वाहुवाच्यैद्विशेस्वाहुवाच्यैद्विशे-
इमंसदीपमापभक्तबलिंस० भोभोइन्द्रादिदशदिकपालाःदिशंक्षतबलिमक्षत० कुरुत आयुःकर्तारः क्षेम० अनेनबलिं०
इन्द्रादिदशदिकपालाःप्री० ॥ एवमवभ्योग्रहेभ्यएकतत्रैकमेवबलिंदद्यात् ॥ ॐग्रहाऽऊर्जा० तमम् ॥१॥ आदित्यादिन-
वग्रहदेवताभ्याःअधिप्रत्याधिदेवताविनायकादिक्षेत्रपालवातोष्णपतिदेवतासहिताभ्यइमंसदीपमापभक्तबलिं० भोभोआदि०
ग्र० देवताःअधिप्रत्याधिदे० सहिताः इमंब० आयुःकर्त्र्यः क्षेम० अनेनब० आदित्यादिनवग्रहदेवताअधिप्रत्याधिदेवता-
विनायकादिक्षेत्रपालवातोष्णपतिदे० स० प्रीयतां ॥ एवमातृणामेकमेवबलिंदद्यात् ॥ ॐसमस्त्येदेव्या० ॥ १ ॥ गौ-
र्वादिमातृभ्यइमंसदीपमापभक्तव० भोभोगौर्वादिमातरइमंबलिंशुक्लितआयुःकर्त्र्यः० अनेनबलिं० गौर्वादिमातरःप्रीय-
न्तां ॥ प्रधानदेवताभ्यएकतत्रैकमेवबलिंदद्यात् ॥ ॐआकृष्णे० ॥ १ ॥ त्रातारमिंद्र० ॥ २ ॥ अदित्यरा० ॥ ३ ॥
प्रीथतेतु० ॥ ४ ॥ सूर्येन्द्रेन्द्राणीसुवनेश्वरीदेवताभ्यइमंसदीपमापभक्तबलिंस० ॥ भोभोसूर्येन्द्रेन्द्राणीसुवनेश्वरीदेवताः
इमंबलिं० समसकुटुं० आयुःकर्त्र्यः क्षेम० अनेनबलिं० सूर्येन्द्रेन्द्राणीसुवनेश्वरीदे० प्रीयन्तां ॥ अथक्षेत्रपालमहा-

बलिः ॥ एकस्मिन्वशपात्रे कुशानास्तीर्यतदुपरि आहारचतुर्गुणं द्विगुणं वा माषभक्तद्व्योदनं जलपात्रं चानेधाय हारद्राकुमुभा-
 दिपताकायुतं कृत्वा ॥ अद्य पू० सकलारिष्टशान्तिपूर्वकं प्रारिप्सितस्य कर्मणः साङ्गतासिद्धयर्थं क्षेत्रपालपूजनं बलिदानं च करिष्ये ॥
 ॐ नृहिस्य शृ० ॥ १ ॥ इति मन्त्रेण क्षेत्रपालाय नमः इति षोडशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ ॐ नमो क्षेत्रपालस्त्वं भूतप्रेतगणः
 सह ॥ पूजां बलिं गृहाण मे सोम्यो भवतु सर्वदा ॥ आयुरारोग्यमेदहि निर्विघ्नं कुरु सर्वदा ॥ १ ॥ ॐ नमो भगवन् क्षेत्रपालचि-
 त्ररुरङ्गवाहनसर्वभूतप्रेतपिशाचशाकिनीडाकिनीवेतालादिपरिवारयु-
 पूजया क्षेत्रपालः प्रीयतां ॥ ततो बलिदानं ॥ क्षेत्रपालाय साङ्गाय भूतप्रेतपिशाचशाकिनीडाकिनीवेतालादिपरिवारयु-
 ताय सायुधाय सशक्तियसवाहनाय इमं सदीपमाषभक्तबलिं समर्पयामि ॥ भो भो क्षेत्रपालसर्वतो दिशरक्ष बलिं भक्ष्य मम कु-
 दुम्बस्याभ्युदयं कुरु ॥ आयुः कर्ताक्षेमकर्ताशांति कर्ता युष्टि कर्ता तुष्टि कर्ता निर्विघ्नकर्ता वरदो भव ॥ अनेन बलिदानेन क्षेत्रपालः
 प्रीयतां ॥ पश्चादनेन वैक्षमाणेन दुर्ब्राह्मणेन बलिनीत्वा चतुर्ण्यनेन क्षेत्रपयेत् ॥ ततो यजमानस्तस्य पृष्ठतो द्वारपर्यन्तं गत्वा जलक्षिप-
 द्दिकारोति मन्त्रेण ॥ ॐ ह्रिक्काराय स्वाहा हिङ्काराय स्वाहा कन्दोत्स्वाहा वक्रन्दोत्स्वाहा प्रोथोत्स्वाहा प्रोथोत्स्वाहा गन्धाय स्वा-
 हा त्राताय स्वाहा निर्विघ्नाय स्वाहा पवित्राय स्वाहा सान्दिताय स्वाहा वल्लुति स्वाहा सीनाय स्वाहा शयनाय स्वाहा स्वपते स्वाहा जाग्रते-
 स्वाहा कृजते स्वाहा प्रबुद्धाय स्वाहा विजृम्भमाणाय स्वाहा विवर्त्तनाय स्वाहा सङ्कटनाय स्वाहा पोष्यताय स्वाहा यनाय स्वाहा आश्रयणा-

युसाहो ॥ १ ॥ ॥ पूर्णाहुतिः ॥ यजमानः पाणिपादप्रक्षाल्याचम्यपूणाहुतिहोमं कुर्यात् ॥ ॥ अद्यपू० कृतस्य कर्मणः सागर-
तासि च्यवथवसाद्धारासमन्वितपूणाहुतिहोमं करिष्ये ॥ ततः पात्रान्तरे खेपचतुर्दहतमाज्यं दशवार्यदहतवाहृत्यापा-
त्रोपरिसमिधं दृत्वा वस्त्रफलताम्बूलचन्दनमाल्यादिभिरलङ्कय दृत्वा पात्रं ह्यगुरिरिनिधाय दृत्वोभयपाणिभ्यां यजमानसि-
धत् ॥ तत्र मन्त्राः ॥ ॐ सुमद्रादूर्म्ममधुमाँ उदारिदुपाँ शुभासमस्तु त्वमानद ॥ दृतस्येनामुह्नि न्यदसि जिह्वादेवा-
नमिधुनस्त्येनाभिः ॥ १ ॥ वेषन्नमिधुप्रब्रवामाघतस्योसिन्युजोधरयासो नमोभिः ॥ उपब्रह्माश्रणवच्छस्यमानुष्यतुः शृङ्गोव-
मीन्द्रोऽहंतत् ॥ २ ॥ चेत्यारिथङ्गोत्रयोऽअस्य पादाद्विश्वेभ्योऽस्य सहासोऽअस्य ॥ त्रिधाविद्धोर्वेषमोरोरवीतिभेहद्वेषम-
स्यो २ऽआविषेय ॥ ३ ॥ त्रिधाहितम्योणिभिर्गुह्यमानिङ्गाविदेवासाधृतमन्वविन्दन् ॥ इन्द्रोऽएकहृमुयुऽएकव्यजानघेना-
देकहृस्वेधयोनिधतश्चिः ॥ ४ ॥ एताऽअपि न्तुदद्यात्समैद्राँ चेतत्रजारिपुणानावचक्ष ॥ दृतस्येधाराऽअभिचर्कशीमिहि-
रण्यधोवैतोसोमथ्यऽआसाम् ॥ ५ ॥ सम्यक्स्ववान्तिसरितो न धेनाऽअन्तर्द्वेदामनसापुयमानाः ॥ एतेऽअवर्षन्त्युभयधुत-
स्यमगाऽइवक्षिपुणोरिषमाणः ॥ ६ ॥ सिन्धोरिव प्राध्वेनश्च धेनासो वातप्रमिधं तयन्ति ये ह्यः ॥ दृतस्येधाराऽअरुयो-
नवो जीकाष्ठाभिन्दद्गूर्म्मभिः पितृवमानः ॥ ७ ॥ अभिप्रवन्तसमन्वेषोषाँऽकृत्येण्युः स्यायमानासोऽअग्निम् ॥ दृतस्ये-
धाराँऽसिभिधानसन्तताजिषिणोवह्यन्ति जातवैदाः ॥ ८ ॥ केन्याऽइव बहवर्तुमेतवाऽऽअश्च्यञ्जानाऽअभिचर्कशीमि ॥ य-

त्रेसोमः भयते यत्र यज्ञो द्युतस्ये धाराऽअभितप्यवन्ते ॥ ९ ॥ अभ्युपतसृष्टितङ्गव्यमोजिमस्मासिभद्राऽद्रावणानधत् ॥ इम-
 व्युन्नन्नयतद्वेवतानो द्युतस्ये धारामधुमत्पवन्ते ॥ १० ॥ धामन्ते विश्वश्चम्भुर्वनमधि श्रितमिन्तः समुद्वहन्तरायिणि ॥ अपाम-
 नः किमसि मथ्यऽआर्धतस्तमदयामि मधुमन्तऽऊर्मिम ॥ ११ ॥ पुनस्त्वादित्याऽद्रावसवैः समिन्धताम्पुनर्ब्रह्मणो वसिनीथ-
 युज्ञैः ॥ द्युतेन त्वन्तैर्व्यूधैर्धयस्वसेत्याः सन्तु यजमानस्ये कामाः ॥ १२ ॥ समतेऽअग्ने सोमिधः सोसा जिह्वैः सोमऽऋषयः सोस-
 धामप्रियाणि ॥ समहोत्राः समेधात्या यजन्ति ससथो नीरापूणस्मा द्युतेन स्वाहा ॥ १३ ॥ पूणा देव्युपरापते ॥ १४ ॥ अथ-
 ग्रातर इतरे वा इत वा यतरेथा कामयेत सोस्याऽअनिरसिता यैः कुम्भ्यदव्योपहन्ति पूणोर्दिव्युपरापतस्यै पूणोर्पुनरापत ॥ वृक्षे वचिक्री-
 णावहाऽइपमयैः शतऽऋतो स्वाहा ॥ १ ॥ इदमग्नयैश्चानराय वसिऽद्रादित्यैः शतऽऋतवसतवते अग्नये अग्न्याश्च नमम ॥ ॥
 ततो वसोऽङ्गराऽङ्गुयात् ॥ तत्र मन्त्राः ॥ ॐ समेतै अग्नये सोमिधः ० ॥ १ ॥ शुक्रज्योतिश्चाचित्रज्योतिश्च सत्यज्यो-
 तिरश्च ज्योतिर्भाश्च ॥ शुक्रश्चऽऋतपाश्चात्यैऽहाः ॥ २ ॥ ईदृक्षान्याऽदृक्षसि ईदृक्षे प्रतिसि ईदृक्ष ॥ मितश्च सभिमतश्च स भराः
 ॥ ३ ॥ ऋतश्च सत्यश्च प्रवश्च धरेणश्च ॥ धृत्ता च धिधृता च विधारयः ॥ ४ ॥ ऋतोजिबसत्योजिबसने जिबसुपेणश्च ॥ अ-
 न्तिभिन्नश्च द्रुऽअभिन्नश्च गणः ॥ ५ ॥ ईदृक्षासऽएतो दृक्षासऽऋषुणः सिदृक्षसिऽप्रातिसदृक्षासिऽपतन ॥ मितसश्च सभि-
 ता सोनोऽअद्वस भरसो भरतो गृज्ञेऽअस्मिन् ॥ ६ ॥ स्वतावाश्च घासी च सान्तपेनश्च हमेधीच ॥ ऋषी च शोका चोऽप्येपि ॥ ७ ॥

[illegible]

न्प्रोयच्छन्तुश्चैवैनमयमेतदेतद्वा द्वेनश्रीत्यतः कुमारिभिर्पिच्छ्यते यावत्सोद्धारयथैनमेतान्कामान्याचतेतुस्माऽइष्टः प्रीतोभिषिक्तऽ-
 एतान्कामान्प्रयच्छति द्वौ द्वौ कामौ सैशुनत्तयव्यवच्छेदाथयथेव्योमाकसौसंयुल्यादेव्यज्ञेनकल्पतामिति ॥ ६ ॥ एतद्वैदेवाऽअ-
 न्नवन्न ॥ केनेमान्कामान्प्रतिगृहीष्यामऽइत्यात्मनैवेत्यन्नवन्नैवेदवानामात्मायिज्ञोऽऽपयथमानस्यसद्यदहयज्ञेनकल्पता-
 मित्यात्मनोभेकल्पतामित्येवैतदाह ॥ ७ ॥ द्वादशसुकल्पयति ॥ द्वादशमासाः सवत्सरः सवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्वावलयस्यमात्रातो-
 न्नैवैनमेतद्द्वेन्नप्राणाल्यथोतावैवैनमेतद्द्वेनाभिषिञ्चति चतुर्दशसुकल्पयत्यष्टासुकल्पयति दशसुकल्पयति त्रयोदशसुकल्प-
 यति ॥ ८ ॥ अथाध्वेन्द्राणि जुहोति ॥ सर्वमेतद्यदध्वेन्द्राणि सैव षण्णैवैनमेतत्प्राणाल्यथोत्तरे षण्णैवैनमेतदभिषिञ्चति ॥ ९ ॥ अथप्रहा-
 जुहोति ॥ यज्ञोवैप्रहायज्ञेनैनमेतद्द्वेनप्राणाल्यथोत्तरे नैवैनमेतद्द्वेनाभिषिञ्चति ॥ १० ॥ अथैतान्यज्ञक्रतुं जुहोति ॥ अग्निश्च-
 मेधमृश्मऽइत्येते गैवैनमेतद्यज्ञक्रतुभिः प्राणाल्यथोऽपतृरे नैवैनमेतद्यज्ञक्रतुभिरभिषिञ्चति ॥ ११ ॥ अथायुजसोमाजुहोति ॥ सुहृ-
 पयज्ञोऽऽवचनश्रुतायावैविभेमोक्तोत्तनश्रुतस्य भित्तु एवमापरिस्तीरिणीयुरिते तस्मादेतदग्निमसितः परिरन्तृणान्ति तेषां यावैवि-
 भेमोक्तोत्तैः सिरित्तित्राह्मणस्यैव तृप्तिमनुत्येयमिति तस्मात्सोऽस्थितयज्ञे ब्राह्मणन्तेर्णयितवै प्रयाद्यज्ञेनैवैतत्तर्पयति ॥ १२ ॥
 यत्कर्मणा त्यरीरिचन्यद्वाग्यनुमिहाकर्म ॥ अग्निर्दृष्टस्विष्टकृद्दिद्वान्स्विष्टकृद्भुङ्क्तुं करोतु स्वाहा ॥ १३ ॥ ततस्तथाथिपक-

रणं ॥ श्रद्धामेधांयशःप्रज्ञाविद्यागुष्टिश्रियंवलं ॥ तेजआयुषमारोग्यदेहिमेहव्यवाहन ॥ १ ॥ ॐऽव्यायुपंजमदग्नेःकृत्यप-
सत्र्यायुषम् ॥ यद्वेषुत्र्यायुषपन्तन्नोऽअमुत्र्यायुषम् ॥ भस्मनाललाटेऽग्निवायादक्षिणैःसेद्विचित्र्यायुषमितिप्रतिमन्त्रं ॥ ॥
ततःसंस्तवप्रार्शनं ॥ पवित्राभ्यांमार्जनं ॥ अन्नौषवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणैर्पूर्णपात्रदानं ॥ कृतस्यकर्मणःसङ्ग-
तासिच्यत्रब्रह्मनइदपूर्णपात्रादक्षिणातुभ्यमहंसंप्रददे ॥ प्रतिगृह्णतांइतियजमानोब्रूयात् ॥ सयदिकिंचिच्छभेततत्प्रति-
गृह्णतिद्यौस्त्वाददत्तुपृथिवीत्याप्रतिगृह्णात्विति सास्यनददत्तःक्षीयतेभूयसीचप्रतिगृह्णीताभवति ॥ ॐद्यौस्त्वाददत्तुपृथि-
वीत्याप्रतिगृह्णातु ॥ इतिब्रह्माप्रतिगृह्णाति ॥ प्रणीताविभोक्तः ॥ ॐआपःशिवाःशिवतमाःशान्ताःशान्ततमास्तासोकृणवन्तु-
मेपजं ॥ १ ॥ ॥ ततःश्रेयःसंपाद्यदानं ॥ आचार्यादयोवरणक्रमेणस्वसंश्रेयोदानंकुर्युः ॥ अद्योत्यादि०कृतस्यसंग्रहमख-
रजोदर्शनशान्त्यास्यस्यकर्मणःयजमानायश्रेयोदानंकरिष्ये ॥ तत्रादौवचःप्रतिवचनं ॥ शिवाआपःसंतु ॥ सन्तुशिवाआपः ॥
सौमनस्यमस्तु ॥ अलुसौमनस्यं ॥ अक्षतंचारिष्टंचास्तु ॥ अस्त्वक्षतमरिष्टंच० ॥ यत्पापतत्प्रतिहतमस्तु ॥ यच्छ्रेयस्त-
दस्तु ॥ भवन्नियोगेनमयाअस्मिन्संग्रहमखरजोदर्शनशान्त्यास्यकर्मणिथत्कृतंआचार्यत्वंतदुत्पन्नंश्रेयः तत्तुभ्यमहंसंप्रददे ॥
प्रतिगृह्णतंप्रतिगृह्णामि ॥ तेनश्रेयसत्वंश्रेयस्वान्भव ॥ भवामीतिप्रतिवचनं ॥ एवमेवब्रह्मादयःक्रात्विजोपाजपाकादयश्च ॥
यद्ब्रह्मादयोक्रात्विजोपाजपाकाश्चआचार्यद्वाराश्रेयोदानंकुर्युः ॥ तद्यथा ॥ भवन्नियोगेनमयाअस्मिन्संग्रहमखरजोदर्शन-
शान्त्यास्यकर्मणिथत्कृतंआचार्यत्वंतथाचएभिर्ब्राह्मणैःसहयत्कृतब्रह्मण्यपाण्यत्वंसादस्यंतथाचयःकृतोहोमःयःकृतोजपःआ-

चार्थन्यातब्रह्मत्वात्गाणपत्यात्सादस्यात्तद्वहोमातजपात्तयदुत्पन्नश्रेयः तत्तुभ्यमहंसंप्रददे ॥ तेनश्रेयसात्तश्रेयस्वान्भव ॥ भ-
 वामीति तेनवाच्यं ॥ ततआचार्यादीनांगन्धवस्त्रालंकारादिभियथाविमवंपूजनंकार्यं ॥ दानानिच ॥ खण्णगोभूतिला-
 न्दद्यात्सर्वदोषापनुत्तयइति ॥ ततःकदलीदानं ॥ तत्रमन्त्रः ॥ सुपत्रसुभगेदेविरम्भेभास्करवल्लभे ॥ रक्षमांरजसोदोषाहुष्ट-
 स्यास्यविगाहितात् ॥१॥ दानेनानेनमेदेवःसविताविश्वतोमुखः ॥ प्रीतोभवतुमेसद्योदोषहरतुदुष्करं ॥२॥ अनेनकदलीदाने-
 नश्रीमूर्यःप्रीयतां ॥ अथमूर्तिदानं ॥ देवदेवजगन्नाथजगतांकारणाव्यय ॥ मनोहारिन्नमस्तुभ्यंभास्करःप्रीयतामिति ॥
 इमाःसूर्यादिचतस्रोभूतःसकलज्ञाःसवस्त्राआचार्यायतुभ्यमहंसंप्रददे ॥ इदंग्रहमण्डलयाभाचार्यायतुभ्यमहंसंप्रददे ॥
 अग्निपकः ॥ ततोग्रहकलयदेवताकलज्ञानामुदकमेकस्मिन्पात्रेएकीकृत्यदूवपंचपल्लवरुदंक्षुखआचार्यास्तद्वचनवत्यारोक्रात्य-
 जश्चसपत्नीकंयजमानंप्राक्षुखमुपाविष्टमभिषिञ्चयुः ॥ तत्रमन्त्राः ॥ ॐआपोहिष्ठा० ॥१॥ योवःशिव० ॥२॥ तस्मात्-
 अरं० ॥३॥ आपोऽअस्मान्मातरंऽ शुन्धयन्तुधूतेननोधृतुवऽपुनन्तु ॥ विश्वेष्टुहिरिप्रमन्त्रवहन्तुदेवीरुदिदाभ्यऽशुचिरा-
 पूतऽप्यसि ॥४॥ इदमार्पुऽप्रवहताव्विद्यस्मलञ्जयत् ॥ यच्चाभिदुद्रोहाव्वितन्यचक्षोरेऽभिरुणम् ॥ आपोभातस्मादेनमेऽप-
 वाननश्चमुञ्चतु ॥५॥ स्त्रोकानामिन्द्रंभ्रातिशूरेऽइन्द्रोऽधुपायमाणोधूपेभस्त्रिरायाद् ॥ द्रुतद्रुपांमनसोर्दमानाऽस्याहदिवऽअ-
 मुतामादयन्ताम् ॥६॥ आयातित्तिन्द्रोऽयमुऽपपनऽइहस्तुतःसधमादसंश्रयः ॥ द्रव्युद्यानस्मविपुंयस्यपुंवाद्यानश्चैत्रमभिभूति-

प्यात् ॥ ७॥ आनुऽइन्द्रोद्गदान् असादभिष्टिष्ठदवसेयासदुग्रः ॥ ओजिष्ठिर्भुनृपतिर्वज्रबाहुः सुहृसमस्तुर्वीणिः पृथुन्यूनः
॥ ८ ॥ आनुऽइन्द्रोद्गारिभिर्भ्रातृव्याच्चाद्वाचोर्नोवसेराधसेच ॥ तिष्ठतिद्विज्रीमधवाधिरेषीमन्युश्चमनुनोवाजसातो ॥ ९ ॥
अत्रातारिभिर्द्वं ॥ १० ॥ इमस्मैवरुणश्रुधीहवमृदाचमृडय ॥ त्वामवेत्युराचके ॥ ११ ॥ तत्त्वायामि ॥ १२ ॥ त्व-
न्नोऽअमुं ॥ १३ ॥ सत्वन्नोऽअमुं ॥ १४ ॥ उदुत्तुमम्बरुणं ॥ १५ ॥ वरुणस्योत्तमम् ॥ १६ ॥ आतरेधिप्रोत-
रिन्द्रोद्गवामहेप्रोतस्मिन्नावरुणाप्रोतरेथिना ॥ आतर्भुगैर्भूपणम्बह्विण्यस्यतिप्रोतः सोममृतरुद्रोद्गवम् ॥ १७ ॥ भगप्रणे-
तर्भुगसत्यराधोभुगेमान्धियमृदेवाददन्नः ॥ भगप्रनोजनयुगोभिरश्वैर्भुगप्रनुर्भुवन्तः स्याम् ॥ १८ ॥ समुद्रायत्वावातायु-
स्वाहासरितायत्वावातायुस्वाहा ॥ अनायुष्यायत्वावातायुस्वाहाप्रतिध्रुव्यायत्वावातायुस्वाहा ॥ अवस्यत्वावातायुस्वाहा-
शिमिदायत्वावातायुस्वाहा ॥ १९ ॥ आप्यायस्व ॥ २० ॥ पर्जन्यैः सरस्वतीमपिपयन्ति सप्तोत्तमः ॥ सरस्वतीतिष्ठेय-
सोद्गोभवसिर्त्तु ॥ २१ ॥ पुनन्पुमादेवजनाः ॥ २२ ॥ पुवित्रेणपुनाहिमाशुक्रेणदिवेदधत् ॥ अशुक्रत्वाक्रतुर्नु-
॥ २३ ॥ वत्तेपुवित्रमोचिष्यश्वोद्वततमन्तरा ॥ ब्रह्मतेनपुनातुमा ॥ २४ ॥ पवमानैः सोऽअध्वनः पुवित्रेणद्विचषणिः ॥
यः पृतासपुनातुमा ॥ २५ ॥ उभाभ्यान्देवसवितः पुवित्रेणसुवेनच ॥ मास्पृमीहिश्चितः ॥ २६ ॥ वैश्वदेवपुनितिद्व्या-
ग्वाद्यस्यामिमावैश्वस्तेभ्योद्वीतपृष्टाः ॥ तयोमदन्तः सध्रुसादुषुव्वयः स्यामिपतयोर्युणिणाम् ॥ २७ ॥ चित्यातिस्मापुनातिद्वावप-

तिर्मापुनापुदुवोमासवित्तापुनात्वाचिच्छद्रेणपवित्रत्रेणसुधसुरभिः ॥ तस्यतेपवित्रपतेपवित्रपूतस्ययत्कामः पुनेतच्छक्रेयम् ॥ २८ ॥ शिरोमेध्रिथशोमुखेन्यविविः केशाश्चक्रमश्रूणि ॥ राजमिग्रेणोऽअमृतहसम्रादचक्षुर्विरादश्रोत्रम् ॥ २९ ॥ जिह्वामेध्रुद्वज्वाहोमनोमेन्युः खराङ्गामः ॥ मोदाः प्रमोदाऽअङ्गुलीरङ्गाणिमित्रमेसहः ॥ ३० ॥ बाहुमेवलेमिन्दुयहस्तौमेकर्मवैर्युम् ॥ आत्माक्षित्रसुरोमम् ॥ ३१ ॥ पृथीमुरोऽमरुदमसौश्रीवाश्चेश्रोणी ॥ ऊरुऽअरुबीजानुनीघिशोमङ्गानिसेवतः ॥ ३२ ॥ नाभिर्ममचित्तम्बिज्ञानम्पुयुम्मर्मेपचित्तिमेसत् ॥ अनेन्दुनेन्दोवाण्डोमेभग्ः सौभाग्येभ्यसः ॥ जङ्घाभ्याम्पुन्ध्याधर्मोस्त्रिद्विशिराजप्रातिष्ठितः ॥ ३३ ॥ पयःश्रुथि० ॥ ३४ ॥ देवस्य० सरस्व० यन्त्रिय० म्यसौ ॥ ३५ ॥ देवस्य० सरस्व० सरस्व० देवस्य० अश्विनोभे० ॥ ३७ ॥ विश्वानिदेव० ॥ ३८ ॥ धामिच्छदुग्नि० ॥ ३९ ॥ त्वङ्गविष्ट० ॥ ४० ॥ अन्नपूते० ॥ ४१ ॥ पालाशमम० ॥ ४२ ॥ औदुम्बरं० ॥ ४३ ॥ नैय्यग्रोधपादं० ॥ ४४ ॥ आश्रुथं० ॥ ४५ ॥ युद्वकल्पाङ्गिहो० ॥ ४६ ॥ द्यौःशान्तिरन्तरि० ॥ ४७ ॥ यतोयतःसु० ॥ ४८ ॥ अथपुराणोक्तमन्त्राः ॥ सुरास्त्वामभिषिञ्चन्तुब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ वासुदेवो जगन्नाथस्तथासंकर्षणोविभुः ॥ १ ॥ प्रबुध्मश्चानिरुद्धश्चमवन्तुविजयायते ॥ आखण्डलोदिर्भगवान्यमोवैनिकृतिस्तथा ॥ २ ॥ वरुणः पवनश्चैवधनाव्यक्षस्तथाशिवः ॥ ब्रह्मणासाहिताः सर्वदिक्पालाः पान्तुतेसदा ॥ ३ ॥ कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्महापुष्टिः श्रद्धाक्रियामतिः ॥ वृद्धिर्लब्धावपुःशान्ति-

स्तुष्टिः कान्तिश्चमातरः ॥ ४ ॥ एतास्त्वामभिपिञ्चन्तु देवपत्न्यः समागताः ॥ आदित्यश्चन्द्रमाभौ मधुघञी विवसिता कजाः ॥ ५ ॥ ग्रहास्त्वामभिपिञ्चन्तुराहुः केतुश्चतर्पिताः ॥ देवदानवगन्धर्वपक्षराक्षसपद्मगाः ॥ ६ ॥ ऋषयो मनवो गावो देवमातर-
एव च ॥ देवपत्न्यो दुर्भानाया दैत्याश्चाप्सरसांगणाः ॥ ७ ॥ अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो वाहनानि च ॥ औषधानि च ब्रह्म-
निकालस्यावयवाश्च ॥ ८ ॥ सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदानदाः ॥ एते त्वामभिपिञ्चन्तु सर्वकामार्थसिद्धये ॥ ९ ॥ सुवे-
पांवा ० ॥ ४९ ॥ अमृताभिपेकोस्तु ॥ एवमभिपेकानन्तरं सर्वौषधीभिर्जुलियथुद्धो देकेन स्नात्वा उभयोः स्नानवस्त्रत्यागः ॥ वस्त्र-
ण्याचार्योपदद्यात् ॥ शुक्लमात्र्याम्बरधरो धृतमङ्गलतिलकः स पत्नीकोयजमानः स्वासने उपविश्या च म्याज्यावलोकेन कुर्यात् ॥
अरूपेण वोरूपमभ्यागन्तुं यो वा द्विश्रवदो विभजतु ॥ ऋतस्येपथाप्रतेचेन्द्रदक्षिणां विसृज्य धन्यं न्तारि क्षिन्यते स्वसदस्यैः ॥ १ ॥
रूपेण च सहस्राणि बहूनि चान्तु ॥ इन्द्रो मायोभिः पुरुषं ऽइयते युक्ता हस्यहुरयः शतादशेत्यवहुरयो यम्ब-
पात्रसदक्षिणां कञ्जाचार्ययतुभ्यमहंसं प्रदद ॥ ॥ ततो ब्राह्मणमोजनसंकल्पः ॥ कृतस्य कर्मणः साङ्गतासिध्यथ यथाशक्ति-
भ्यो यथाशक्ति दक्षिणां दत्त्वा अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्ति भूयसी दक्षिणां दत्तुमहमुत्सृज इति दत्त्वा तेषामाशिषोऽप्यह्नीयात् ॥

ततोदेवताभिर्विसर्जनं ॥ यान्तुग्रहणाः सर्वस्वशक्त्यापूजिताभया ॥ इष्टकामप्रसिध्यर्थपुनरागमनायच ॥ १ ॥ ॐ उ-
न्तिष्ठब्रह्मणस्यतेदेवयन्तस्त्र्यमेहे ॥ उपप्रयन्तुमस्तु ॥ सुदानवेऽद्विद्राश्रमेष्वामसा ॥ १ ॥ गच्छगच्छसुरश्रेष्ठस्वस्थानेपरमेश्वर ॥
यत्रब्रह्मादयो देवास्तत्रगच्छहुताशन ॥ १ ॥ ॐ यज्ञेयज्ञज्ञच्छत्रुज्ञपतिज्ञच्छस्वायोनिज्ञच्छवाहा ॥ एषतयुज्ञो यज्ञपतसहस्रकवा-
कुः सर्वधर्मास्तुष्टुपस्ववाहा ॥ १ ॥ मासोत्तमोऽमुकमासोऽमुकपक्षोऽमुकतिथौमायायत्कृतसग्रहमखरजोदर्शनशान्त्याख्यकर्मत-
त्कालहीनमकिहीनश्रद्धाहीनब्राह्मणानं वचनात् श्रीसूर्याद्यावाहितदेवताप्रसादात्सर्वपरिपूर्णमस्त्विति भवन्तोऽब्रुवन्तु ॥ अ-
स्तुपरिपूर्ण इति ब्राह्मणाप्रतिब्रूयुः ॥ प्रमादाल्लुब्धतां कर्मप्रच्यवध्वरोऽयुत् ॥ स्मरणादेवतद्विष्णोः संपूर्णस्यादिति श्रुतिः ॥ १ ॥
ग्रहसमूहचक्राभोक्त्यातपोयज्ञक्रियादिषु ॥ न्यूनसंपूर्णतायातिसद्योवेन्दतमच्युतं ॥ २ ॥ ॐ विष्णवेनभोविष्णवेनभो-
विष्णवेनमः ॥ ३ ॥ एवंयः कुरुते शान्तिं नारदोक्तप्रमाणतः ॥ तदनित्युसकलसद्यैव विनश्यतीति ॥ इति सग्रहमखनारदोऽक-
रजोदर्शनशान्तिप्रयोगः ॥ ॥ अथगर्भाधानम् ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं ॥ देशकालौ सौकीर्यशुभपुण्यति-
थौ अस्याः समभार्यायाः प्रतिगर्भसंस्कारातिशयद्वारा अस्यांजनिष्यमाणसर्गभोगांवीजगर्भसमुद्भवैर्नो निवर्हणद्वारा श्रीपरमे-
श्वरप्राप्त्यर्थगर्भाधानाख्यकर्महंकरिष्ये ॥ तदंगत्वेनस्वस्तिपुण्याहवाचनं भातृकापूजनवसोर्धारापूजनमाधुयमत्रजपनान्दीश्रा-
द्धंचकरिष्ये ॥ तत्रादौ निविद्यतासिध्यधगणपतिपूजनं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ तानि कृत्वा ॥ अत्र शिष्टाचारः ॥ ततोमङ्गलवा-
द्यधोपपुरः सरस्वकुलचूडैः दंपतीभ्यां नृतनोष्णीपादिमङ्गलवल्लदानं ताभ्यां परिधानंचकार्यं ततोभर्ताउदङ्मुखः सन्त्याः फलि-

नीरिति मन्त्रेण नारिकेलफलप्रदानं करोति ॥ ॐ थाः फुलिनी० ॥ सा च वक्षे प्रतियुक्ता ॥ ततः गतिपुत्रवती भिदृष्टसुवा सिनी-
खिभिः गोधूमनारिकेलादिनानाविधफलप्रदानपूर्वकं आशीः प्रदानं ॥ ततो भर्ता पत्न्या सह आदित्यमवक्षते ॥ ॐ आदित्यङ्गमुम्भ-
यसासमङ्घ्रिमुहसस्य प्रतिमां स्मिन्मूर्त्यु रूपम् ॥ परिदृष्ट्वा विहससासमिर्मह्यः शतयुपङ्कुण्णिहियमानः ॥ १ ॥ ततो दक्षिणेन-
पाणिनोरुप्रसार्य प्रजास्थानं तूष्णीमभिमुख्य जपति ॥ ॐ पूषा भगवः सविता मे ददतु रुद्रः कल्पयतु ललमगुम्बिष्णु यो निङ्कलय-
तु त्वयारूपाणि पिदृशतु ॥ आसिञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ॥ गर्भं धाहि सिनीवालिंगं धाहि पृथुहृके ॥ गर्भं ते अश्विनौ-
देवा वायतां पुष्करस्रजौ ॥ तेजो वै श्वानरो दधात् ॥ अथ ब्रह्मा नुमन्त्रयते ॥ ॐ ब्रह्मा गर्भं दधातु ॥ प्राञ्च्यो वो दञ्च्यो वो पवि-
द्यो मथेत् ॥ ॐ गायेत्रेण त्वच्छन्दसामन्थासि ॥ ॐ ऋतेन त्वच्छन्दसामन्थासि ॥ ॐ जागतेन त्वच्छन्दसामन्थासि ॥ १ ॥ रेतो-
मूत्रमिति चैकैरावणं कुर्यात् ॥ ॐ रेतो मूत्रं विजहाति यो निमग्नश्च दिन्द्रियम् ॥ गर्भो जरायुणा वृत्तुः सत्त्वज्जहाति जन्मना ॥
ऋतेन सुत्यामिन्द्रियं विपानं दृश क्रमन्धसं ऽहं द्रस्योन्द्रियमिदं मयोरुपेतम् ॥ १ ॥ अथास्यै दक्षिणां सप्तमधिहृदयमालभते ॥
ॐ यत्ते सुशोभे हृदयं दिवि चन्द्रमसि श्रितम् ॥ वेदाहन्तमान्तां द्विधा त्वस्येभ्यः शतञ्जीविभ्यः शतः शतः शृणुयामशरदः शतम्
॥ १ ॥ कृतस्य कर्मणः सांगतासिध्यर्थं दशब्राह्मणान्भोजयिष्ये ॥ तेन श्रीकर्मार्ज्जुदेवताः प्रीयन्तां ॥ ब्राह्मणेभ्यो दक्षि-
णादानं आशीर्वाहणं मातृणां विसर्जनं ॥ अनेन गर्भाधानाख्येन कर्मणा भगवान् श्रीपरमेश्वरः प्रीयताम् ॥ इति गर्भाधानम् ॥

अथ गर्भाधानाकरणे प्रायश्चित्त विधानपरिजाते आश्वलायनः—गर्भाधानस्याकरणात्स्यां जातस्तु दुष्यति ॥ अ-
कृत्वा गां द्विजै दत्त्वा कुर्यात्सुसवनं पतिरिति ॥ केवलगर्भाधानहोमाकरणेप्रायश्चित्तं २० पुटेद्रष्टव्यम् ॥

अथगर्भधारणौषधं ॥ सायदिगर्भनदधीततदा ॥ ऋतुज्ञातायांचतुर्हनिपोड्यरात्रिमध्येकस्मिंश्चिद्वृगमेह्विवापुष्यनक्ष-
त्रादिनाचन्द्रमायुज्येततदह्निऋतुमतीमुपोष्यतद्रात्रौसिद्ध्याःश्वेतपुष्यांवृहत्यामूलमुत्थाव्योदेषंपिप्पदाक्षिणस्यांनासिकाया-
मासिञ्चतिभर्ता ॥ तत्रमन्त्रः ॥ ॐ इयमौषधीत्रायमाणासहमानासरस्वती ॥ अस्याऽअहंवृहत्याःपुत्रःपितृविनमजप्रभम्
॥ १ ॥ इतिगर्भधारणौषधं ॥

अथपुंस्सवनम् । पुरास्पन्दत इति । गर्भस्पन्दनात्पूर्वं भवतीत्यर्थः । मासे द्वितीये तृतीये वा । यदहःपुंसा नक्षत्रेणचन्द्रमा
युज्येत तदहस्सपदास्याव्याहते वाससी परिधाय ॥ रेणुकारिकायां—गर्भसंस्कार एवायमिति कर्कस्य संमतिः ॥ अतस्तद्गर्भसंस्कारात्प्रति-
गर्भप्रयुज्यत इति ॥ बहुचकारिकायामप्येवं ॥ कालातिक्रमेस्पन्दिदेतेपि कार्यमेव । तदुक्तं कारिकायाम्—एतदेव पुरा गर्भचलनादकृतं
यदि ॥ सीमन्तात्प्राग्विधातव्यं स्पन्दिदेतेपि बृहस्पतिरिति ॥ निर्णयसिन्धौ प्रयोगपरिजाते जानूकर्ण्यः—द्वितीये वा तृतीये वा मासि
पुंसवनं भवेत् । व्यक्ते गर्भे भवेत्कार्यं सीमन्तेन सहायवा ॥ पुंनक्षत्राणि चैतानि पुष्यो हस्तः पुनर्वसुः । अभिजिच्च
तथा पूसा अनूराधाऽक्षिनी तथा ॥ निर्णयसिन्धौ बराहः—हस्तो मूलं श्रवणः पुनर्वसुर्मुग्गशिरस्तथा पुष्यः । पुंसंज्ञेकेषु कार्येष्वेतानि
शुभानि विष्ण्व्यानि ॥ गर्गोपि—पुंनामा श्रवणस्तिष्यो हस्तश्चैव पुनर्वसुः । अभिजित्योष्ठपञ्चैव अनुराधा तथाश्वयुगिति ॥

अथप्रयोगः ॥ आचमनं, प्राणायामः, पवित्रधरणं, देशकालोपसर्गं शुभपुण्यतिथौ अस्यांममभार्यायां उत्पत्त्यमान-
गर्भस्यैवजिक्कार्गिकदोषपरिहारायुक्तपुण्यान्नादौन्यप्रतिरोधिपरिहाराद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यपुनसवनाख्यकर्मोहकरिणे ॥
तदगत्येनस्यासिपुण्याहवाचनमातृकापूजनं च सोदीरापूजनं आयुष्यमन्त्रजनान्दीश्राद्धचकारिणे ॥ तत्रादौनिविशत्तासिद्ध-
धरणपतिपूजनं करिणे ॥ इतिसकल्यतानि कृत्वा ॥ न्यग्रोधावरोहान्छुद्धांश्चनिश्चायमुपदेपंपिष्ट्वाकुशकंदकहूसोमांश्च
शुचैकं । न्यग्रोधोवटः । अवरोहाजयोभागाङ्कुराः । शुद्धाः ऊर्ध्वाङ्कुराश्च । कुशकण्टकंकुशमूलं । सोमाश्चुसोमलताख-
ण्डंचेत्यर्थः । पूर्ववदासञ्चनं हिरण्यगर्भाद्भ्यः संभृतइत्येताभ्यां । पूर्ववदिति दक्षिणस्यांनसिकायामित्यर्थः । ॐ हिरण्य-
गर्भः ० ॥ १ ॥ अर्घ्यः समर्प्यतः शुभ्यैरसञ्चिद्विश्रक्तर्मणः समवर्त्ततात्र ॥ तस्यैवप्राद्विदधद्रूपमेतितन्मर्त्यस्यैवत्वमाजा-
नमत्रे ॥ २ ॥ कूर्मपितृचोपस्थकृत्वा सयदिकामयेतवीर्यवान्स्यादिति विविकृत्येनमभिमन्त्रयते सुपणोसीति प्राग्विष्णुक्रमेभ्यः
तत्रयंत्रः ॥ ॐ सुपणोसिगुरुत्मास्त्रिदृत्ते शिरोगायत्रञ्चक्षुर्वृद्धश्चतुरेणक्षौ ॥ सोमऽआत्माच्छन्दोऽस्यङ्गानियजूं ऽपिनाम ॥
सामेतनुर्नृधामदेव्यन्यज्ञाश्चक्षुर्भुस्त्वन्विषण्यः शुफाः ॥ सुपणोसिगुरत्मासिन्दवश्चक्षुस्त्वधुन ॥ १ ॥ कृतस्यकर्मणः सांग-

१ कूर्मपितृमिति उदरकूपं श्राव । उपस्थ उदरं । २ विकृत्या विकृति छन्दस्कथा सुपणोसीति कथा । ३ तमेवमभिमन्त्रय जपति पश्चात्प्राद्विदधन्नामिन्मन्त्रयद्विदधते र-
मिन्मन्त्रयानिति प्राद्विदधन्नामिन्मन्त्रयते वागसोसितसोमिन्मन्त्रयते नृधामिन्मन्त्रयते शिरोगायत्रमुत्तरे रियादिवृत्त्यर्थं यत्रिमर्षनं अभिमन्त्रणं च निवार्यकं । तत्राभिमन्त्रणपदार्थः । अमी-
स्यामिमुख्यइति यास्कः । आमिमुख्येनमन्त्रं उपशुद्धरादपि पुनरभिमाणमभिमन्त्रणं । मन्त्रिपुनरभिमाण इति यावत् ।

तासि० दशब्राह्मणान्भोजयिष्ये ॥ ब्राह्मणेभ्योदक्षिणादानंअशीग्रिहणंमातृणांविसर्जनं ॥ अनेनपुसवनख्येनकर्मणाभगवान्श्रीपरमेश्वरःप्रीयतां ॥ इतिपुसवनम् ॥

अथ गर्भिणीधर्माः ॥ पाद्वो गर्भिण्यधिकारे अदितिं प्रति कश्यपः—नावस्क्रोषुपविशेन्मुसलोत्खलादिषु ॥ अवस्क्रोषु मार्जण्यादिषु ॥ नोपस्क्रोतिपाठान्तरे उपस्क्रशब्देन शृणीदि ज्ञेयं ॥ जलं च नावागहेत शून्यागारं विवर्जयेत् ॥ कल्मीके नाधितिष्ठेत् नचोद्विग्नमना भवेत् ॥ विलिखेन्न नखैर्भूमिं नाङ्गारेण न भस्मना ॥ न शयालुः सदा तिष्ठेद्वायामं च विवर्जयेत् ॥ न तुषाङ्गारभस्मास्थिकपपोलेषु समाविशेत् ॥ वर्जयेत्कलहं गेहे गात्रभङ्गं तथैव च ॥ न मुक्तकेशा तिष्ठेत् नाशुचिः स्यात्कदाचन ॥ न शयीतोत्तराशिरा न चैवाधःशिराः कचिन् ॥ न वस्त्रहीना नोच्छिष्टा नचाद्रचरणा तथा ॥ नामङ्गल्यां वदेद्वर्णी न च हास्याधिका भवेत् ॥ कुर्याच्छुश्रूषया नित्यं पूजामाङ्गल्यतत्परा ॥ तिष्ठेत्ससन्नवदना सदा मर्तुर्हिते रतेति ॥ भविष्ये—संध्यायां नैव भोक्तव्यं गर्भिण्या वरवर्णिनि ॥ स्थान्तव्यं न च गन्तव्यं वृक्षमूले च सर्वदा ॥ न दुर्मुखी सदा तिष्ठेत्त्वद्वाच्छायां विवर्जयेत् ॥ सर्वौषधीभिः कोष्णेन वारिणा स्नानमाचरेत् ॥ इषदुष्णं क्रोषणं ॥ कृतश्वा सुभूषा च वास्तुपूजनतत्परा ॥ दानशीला तृतीयायां पार्वत्या नक्तमाचरेत् ॥ गर्भिणी कुङ्गराश्चादिशूलहर्म्याभिराहणं ॥ व्यायामं शीघ्रगमनं शकटारोहणं त्यजेत् ॥ शोकं रक्तविमोक्षं च साहसं कुकुटासनं ॥ व्यवायं च दिवा स्नापं रात्रौ जागरणं त्यजेत् ॥ अतिरूक्षं तु नाश्रीयादत्यम्लमतिभोजनं ॥ अत्युष्णमतिशीतं च गुर्वाहारं विवर्जयेत् ॥ इतिवृत्ता भवेन्नारी विशेषेण तु गर्भिणी ॥ यश्च तस्यां भवेत्पुत्रः शिरायुर्वृद्धिसंयुतः ॥ अन्यथा गर्भपतनमवाप्नोति न संशय इति ॥ मार्कण्डेयोपि—वृक्षं महीं च नाक्रामेन्न प्राकारं पयोनिधिं ॥ परिखां च न चाक्रामेद्वला गर्भधारिणी ॥ गर्भरक्षा सदा कार्या नित्यं शौचनिपेवणात् ॥ प्रशस्तमब्रलिखनाच्छतमायानुलेपनादिति ॥

स्मृत्यन्तरे—भूयां चैवोन्ननीचायामारोहश्चावरोहण ॥ नदीप्रतरणं चैव शकटारोहणं तथा ॥ उग्रोपघं तथा क्षारं मैथुनं भारवाहनं ॥
 कृते पुंसवने चैव गर्भिणी परिवर्जयेत् ॥ गर्भग्रहणं च श्रमादिलङ्घनैर्द्वैतव्यं ॥ गृहीतगर्भायाः सद्यः श्रमो ग्लानिश्च जायते ॥ पिपासा
 आयासः सक्थिल्यन्दनं शुक्रशोणितयोरनुसंवन्धो गोन्याः स्फुरणं चेत्यादि ॥ अन्यच्च प्रयोगार्णवे स्मृत्यन्तरे—दानं पक्वान्निभिक्षायाः
 परिवेषणमेव च ॥ पचनं नच कर्तव्यं गर्भिण्या सर्वथैव त्विति ॥ इति गर्भिणीधर्माः ॥ ॥ अथ गर्भिणीपतिधर्माः ॥ गर्भिणीवा-
 ङ्मित्रं द्रव्यं तस्यै दद्याद्यथोचितं ॥ सूते चिरायुषं पुत्रमन्यथा दोषमर्हतीति ॥ ग्राह्यवल्क्यः—दोहदस्यप्रदानेन गर्भो दोषमवाप्नुयात् ॥
 वैरूप्यं मरणं वापि तस्मात्कार्यं प्रियं स्त्रिया इति ॥ दोहद गर्भिणीप्रियं ॥ स्मृतिर्चिन्तामणौ—पुंसो भार्यो गर्भिणी यस्य चे-
 तस्यात्सूनोश्चौलं क्षौरकर्मात्मनश्च ॥ गेहदारम्भस्तम्भसंस्थापनं च वार्धिस्रानं नैव कुर्याच्च यात्रामिति ॥ दक्षः—ऋतुद्वये व्यतीते तु न
 कुर्यान्मौल्लिबन्धनं ॥ अग्न्याधानं गयाश्राद्धं वपनं च विवर्जयेदिति ॥ कालविधाने—क्षौरं शवानुगमनं नखकृन्तनं च युद्धं च
 वास्तुकरणं त्वतिदूरयानं ॥ उग्राहमौपनयनं जलध्वंगाहमायुःक्षयो भवति गर्भिणिकापतीनां ॥ वगाहइत्यत्र अवेत्युपसर्गावयवाकारस्य भा-
 गुरित्तेन लोपः ॥ क्षौरं वपनं ॥ तच्चात्र कर्तनस्याप्युपलक्षणं ॥ नोदन्वतोम्भासि स्त्रायान्न च श्मश्र्वादि कर्तयेत् ॥ अन्तर्बल्याः पतिः कुर्वन्न-
 प्रजा भवति ध्रुवमिति ऋतुस्मरणान्त् ॥ यत्तु—वपनस्य निषेधेपि कर्तनं वै विधीयतेइति स्मृत्यन्तरवचनं तद्गर्भिणीपतिभिन्नानां जीवसितृका-
 दीनां यो वपननिषेधस्तत्र कर्तनविधानपरं ॥ संग्रहे—दहनं वपनं चैव पर्वतारोहणं तथा ॥ नावआरोहणं चैव वज्रैर्द्वैर्गर्भिणीपतिरिति ॥
 स्मृत्यन्तरे—गर्भिण्यामपि भार्यायां विवाहेऽप्यथवा व्रते ॥ सपितापि वपेक्षेज्ञानं गौतम्यां सिंहगे गुराविति ॥ विवाह इत्यत्र निवृत्तेपीति
 शेषः ॥ एवं व्रते इत्यत्रापि ॥ गौतम्यामिति गौतम्यसन्निहितदेशनिवृत्त्यर्थं ॥ सिंहगेगुराविति तीर्थयात्रान्तरोपलक्षणं ॥ विवाहे व्रतबंधे च

गर्भिणीपतिरेव च ॥ मुण्डनं सर्वतीर्थेषु कुर्यादेवाविचारयन्निति स्मृतिदर्पणधृतसंग्रहचनसंवादात् ॥ स्मृत्यन्तरे—सिन्धुक्षानं दुम-
 च्छेदं वपनं ग्रेतवाहनं ॥ विदेशगमनं चैव न कुर्याद्गर्भिणीपतिरिति ॥ ग्रेतवाहनमित्यनेन ग्रेतविधानमप्युपलक्ष्यते ॥ ज्योतिर्निबन्धे गालवः—
 प्रव्यक्तगर्भापतिरन्विधानं स्मृत्य वाहं क्षुरकर्मसङ्गम् ॥ तथैव यत्नेन गगदितीर्थ यागदिकं वास्तुविधिं न कुर्यादिति ॥ आदिशब्देन ग्रेतो-
 द्घापनादि ॥ शुद्धिदर्पणे दक्षः—मुण्डनं पिण्डदानं च ग्रेतकर्म तथैव च ॥ न जीवस्त्वृकः कुर्याद्गर्भिणीपतिरेव चेति ॥ पिण्डदान-
 शब्देन श्राद्धमुपलक्ष्यत इति केचित् ॥ वपनग्रेतविधानापवादस्तत्रैव—क्षौरं नैमित्तिकं कुर्यान्निषेधे सत्यपि ध्रुवं ॥ पित्रोः ग्रेतविधानं
 च गर्भिणीपतिरेव चेति ॥ एतेच नियमाः सप्तममासादूर्ध्वं भवन्ति ॥ वपनं मैथुनं तीर्थं व्रजयेद्गर्भिणीपतिः ॥ श्राद्धं च सप्तमान्मासादूर्ध्वं
 नैव समाचरेदित्याद्याश्वलायनोक्तेः ॥ अत्र केचित्सप्तमासोत्तरं यो वपनादिनिषेधः स दोषातिशयार्थः ॥ तेन तत्पूर्वमपि
 शक्तौ सत्यां वपनादिनिषेधपरिपालनमस्येवेत्याहुः ॥ ऊर्ध्वं नैव समाचरेति वचनात्सप्तमासात्पूर्वं कदाचिद्वपनादिकरणमस्तीति गम्यते ॥
 दक्षः—मासषट्के व्यतीते तु न कुर्यान्मौञ्जिवन्धनं ॥ अभ्याधानं गयाश्राद्धं वपनं च विवर्जयेदिति ॥ संस्कारदर्पणे सत्यव्रतः—
 ऋतुत्रये व्यतीते तु न कुर्यान्मौञ्जिवन्धनं ॥ अभ्याधानं गयाश्राद्धं वपनं च विवर्जयेदिति ॥ संकटवशेन शक्ताशक्तपरतया वा व्यवस्था
 यथायथं बोध्या ॥ तीर्थं तीर्थयात्रा ॥ श्राद्धं श्राद्धभोजनमिति केचित् ॥ पित्रोः क्षयाहश्राद्धादिकं तु सप्तममासादूर्ध्वमपि भवति ॥
 पित्रोः क्षयाहं दर्शं च गयाश्राद्धं महालयं ॥ ग्रहणान्वष्टकाश्राद्धे कुर्याद्भवतीयातिरिति सत्यव्रतोक्तेः ॥ एतच्च नित्यानां युगादिश्राद्धा-
 नासुपलक्षणं ॥ पिण्डयज्ञोपि भवत्येव नित्यत्वात् ॥ मुण्डनं पिण्डदानं चेत्युदाहृतदक्षवाक्ये पिण्डदानशब्देन श्राद्धमुपलक्ष्यत इति श्राद्ध-
 स्यैव निषेधप्राप्तौ पित्रोः क्षयाहमिति सत्यव्रतवाक्येन नित्यश्राद्धानां प्रतिप्रसन्नः क्रियते ॥ पिण्डदानशब्देन पिण्डदानमेव निषिध्यत इति

मते पित्रोः क्षयाहादिश्राद्धेष्वपि पिण्डदाननिषेधः ॥ तच्च निर्वपणं कार्यं तस्यामपि नृसत्तेमिति ॥ आन्यष्टम्यविषय एव गर्भिणीपतित्वप्र-
युक्तो यः पिण्डदाननिषेधः प्राप्तः स नास्तीति निबन्धकारलेखनादान्वष्टम्यव्यतिरिक्तसांवत्सरिकादिस्थले कथं पिण्डदानप्राप्तिरिति वाच्यं ॥ स-
अपिशब्देन सांवत्सरिकादीनामपि संगृहीतत्वेन तस्यासिंभवात् ॥ नच पितृशब्दस्य पिण्डनिर्वपणशब्देनान्वयात्कथमेतदिति वाच्यं ॥ स-
बिहितपदान्वयसंभवे व्यवहितान्वयकल्पनस्यानुचितत्वात् ॥ सांवत्सरिकादिषु गर्भिणीपतिकृतकपिण्डदानाचारस्य बहुशो दृष्टत्वेति
केचित् ॥ वस्तुतस्तु एतन्मतेऽपि क्षयाहादिश्राद्धेष्वपि पिण्डनिषेधो नैवास्ति ॥ श्राद्धं च सप्तमान्मासादूर्ध्वं नैव समाचरोदित्याद्याश्वला-
यनवचनस्य श्राद्धशब्दार्थः श्राद्धभोजनपर इतिमते श्राद्धकरणस्यैतस्मादेव वचनात्प्राप्तत्वात्पित्रोः क्षयाहमिति वचनं सपिण्डकत्वविधा-
नार्थं द्रष्टव्यं ॥ यथाचारं व्यवस्था ॥ इति गर्भिणीपतिधर्माः ॥ ॥ अथ गर्भवृद्ध्युपायः ॥ वरी विद्या च गन्धा च मधुकं भृङ्गराद-
समं ॥ अजादुग्धेन पानं तु नार्या गर्भस्य वृद्धिकृदिति ॥ वरी शतावरी ॥ विद्या शुण्ठी ॥ गन्धा अश्वगन्धा ॥ भाषायां आस्कन्द इत्यु-
च्यते ॥ मधुकं ज्येष्ठमधु ॥ भृङ्गराह भाषायां माकादिति ॥ ॥ अथ गर्भरक्षोपायः शाङ्खायनगृह्ये—चतुर्थे मासि गर्भरक्षणं
ब्रह्मणाशिः संविदान इतिस्थालीपाकेन हुत्वाक्षीभ्यां तद्वतिप्रत्यृचं आज्यलोपेनाह्वान्यमज्जेदिति ॥ ब्रह्मणाशिः संविदानइति राक्षोघ्नं ॥ अथ-
वा स्वशाखोत्तराक्षोघ्नोक्तग्रहणं ॥ शाखांतरोक्तत्वाह्वौकिकायाविदं कार्यं ॥ इतिगर्भरक्षोपायः ॥ ॥ अथ गर्भिण्या गर्भसावहरो-
पायः ॥ तत्रेदं गृह्यं—यदि गर्भः स्रवेदद्रौणासाः पाणिना त्रिरूर्ध्वं नाभेरुमाष्टिं ॥ पराचं त्वा नार्वाचं त्वष्टा वध्नातु बन्धने ॥ स
ऋतुनुपवेश्य दशमासो अवीरहेति ॥ यदि गर्भो गर्भिण्याः स्रवेत्तदा तस्या नाभेरूर्ध्वं यो देशो गर्भावस्थितियोगः स स्वेन पाणिना
पराचंत्वेतिमन्त्रेण त्रिरुमाष्टिं ऊर्ध्वपवर्गं संभुजित्यर्थः ॥ स्रवेदेव मन्त्रः ॥ यत्रैकस्मिन्द्वय इतिपुत्रात् ॥ नैमित्तिकमिदं कर्म ॥

औषधमपि ॥ पीत्वा तण्डुलतोयेन तण्डुलीयजटा ऋतौ ॥ पतदर्मा च या नारी स्थिरार्मा प्रजायते ॥ शर्कराय च तिलैः समाश्रुक्-
माक्षिकेण सह भाक्षितैः स्त्रियः ॥ नास्ति गर्भपतनोद्भवं भयं पापमोक्तुरिव तीर्थसेवनामिति ॥ तण्डुलीयजटा तण्डुलजामूलं ॥ माक्षिकं
मधु ॥ इति गर्भस्रावहरोगायः ॥

अथ सीमन्तोन्नयनम् ॥ पुंस्सवनवत् । प्रथमगर्भमासेषष्ठमेवा । पुंस्सवनवदितिवतिनायदहःपुंस्सानक्षेत्र-
चन्द्रमायुज्येततदहरुपयास्याप्लाव्याहतेवाससीपरिधाप्येत्यतिदिश्यते । पञ्चसुबहिःशालायांविवाहेचूडाकरणउपनयने-
केशान्तेसीमन्तोन्नयनइतिसूत्रादिदं कर्भविहिःशालायांकर्तव्यम् ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । देशकालौसंकी-
र्त्यशुभपुण्यतिथौअस्याःममभार्यायाःगर्भावयवाभिदृष्ट्यर्थेक्षेत्रगर्भयोःसंस्कारार्थं प्रतिगर्भसमुद्भवैनोनिवर्हणेनबीजकोत्पत्त्य-
तिशयद्वाराश्रीपर० सीमन्तोन्नयनाख्यकर्महंकारिष्ये ॥ तदङ्गत्वेनस्वस्तिपुण्याहवाचनंअविघ्नपूजनमण्डपस्थापनमातृकापूज-
नंवसोद्धारापूजनंआयुष्यमन्त्रजपनान्दीशार्द्धचक्रिष्ये ॥ तत्रादौनिर्विघ्नतासिध्यर्थमणपतिपूजनंकरिष्येइतिसंकल्यतानि
कृत्वा ॥ अत्रपुण्याहवाचनान्तेधाताप्रीयतामित्यूहः ॥ ततोविहिःशालायांस्थण्डिलेष्वभूंसंस्कारपूर्वकमङ्गलनामाग्नेःस्थापनं ॥
ततो दक्षिणतोब्रह्मासनास्तरणाद्याज्यभागान्तेविशेषः ॥ पात्रासादनेआज्यस्थाल्यनन्तरं चरुस्थाली । आज्यानन्तरंतण्डुलाः ।
उपकल्पनीयानि । तिलाः । मुद्गाः । मुदुपीठं । युग्मान्यौदुम्बरफलान्यपक्वान्येकस्तवकानिवद्धानि ॥ त्रीणिदर्भेषिञ्जुलानि ।
त्र्येणीशाली ॥ वीरतरशङ्कुः आथत्थोवैल्यःशारेपीकोवा ॥ पूर्णचात्रं ॥ वीणागाथिनौचेति ॥ अर्थवत्प्राक्ष्णं । आज्यस्था-

त्यामाज्यनिर्वापः । सपवित्रेचरुपात्रेऽग्निः प्रक्षालितानां मुद्रानां प्रक्षेपः । चरुपात्रेण पीतो दक्षप्रक्षेपः । आज्यचर्वोः सहावि-
श्रयणं । तत्र ब्रह्मणो दाक्षिणत आज्याधिश्रयणं । यजमानस्य चरोरधिश्रयणमाज्यस्योत्तरतः । उभयोः पवित्रिकरणं । उद-
कोपस्पर्शः । अर्धाश्रिते चरौ युगपच्चित्ततण्डुलप्रक्षेपः । अधिश्रिते चरौ सुवंप्रतयेत्याद्याज्यभागान्तं । तिलमुद्रांश्च स्थाली-
पाकं श्रपयित्वा प्राजापतेर्हृत्वा ॥ ततश्चरुमभिघार्य ॥ अंश्रजापतये स्वाहा ॥ इदं प्रजापतये नमः ॥ ततः स्थालीपाके-
नोत्तरार्धात्सिष्टकृत् ॥ ततो नवाहुत्यादिश्रणीता वियोकान्तं । ततः पश्चादग्नेर्द्रुपैठ उपविश्यायुमेन सटा लुप्तमनैर्दु-
वरेण त्रिभिश्च दूर्भपिञ्जलैश्च यशाल्यावीरतरशङ्कुना पूर्णचात्रेण च सीमन्तमूर्ध्वविनयति भूर्भुवः स्वरिति । प्रतिमहाव्याद्वति-
भिर्वा । अंभूर्भुवः स्वर्विनयामि ॥ अथवा ॥ अंभूर्भुवर्विनयामि ॥ अंभूर्भुवर्विनयामि ॥ अंभूर्भुवर्विनयामि ॥ त्रिवृतमावश्रति ॥
अंभयमूर्जवतो वृक्षऽऊर्जो वफालीनीभव ॥ १ ॥ अथाहव्रीणागाधिनौराजानं संगायेतां योवायन्योवीरतरइति ।

१ रेणुकक्रियायां—आज्यनिर्वापततः । तण्डुलान्प्रक्षिपेत्स्थाल्या तिलमुद्रांश्च मिश्रितान् । चरुं सश्रपयेन्मुद्रांश्च तिल्योर्न प्रघातता । अन्तराये उपक्षेप मिश्रणस्यो-
पदेशादिति । एवं कर्कोपाध्यायजयसामहिरण्यदाधरदीक्षितानां मते—सपवित्रे चरुगत्रे तण्डुलतिलमुद्रानां सहैव प्रक्षेपः । १२ मंदपीठ
मुदपीठं । सटालनीम अपक्वफलमिति । तेषां शल्योनाम स्तवकः गुच्छद्वयं । ३ पिञ्जुलक्षणं यज्ञपाश्वपशिष्टि—अनन्तार्धक सांप्रं क्षेत्रं द्विदलेष्वेव च ।
प्रादेशमानं विक्षेपं पवित्रं यत्र कुत्रचित् ॥ एते देव हि पिङ्गुल्या लक्षणं समुदाहृतमिति । ४ त्रिषु स्थानेषु क्षेत्रा त्र्यणी शल्याल्यपक्षकष्टकः । ५ सूत्रेण पूर्णं चात्रं
नाम सूत्रकर्तृनामधनमूतो लोहकील्लर्कुः । चातौ । ६ सीमन्तः कथ्यते व्रीणा क्षेत्रमथेयं पदतिरिति गदाधरमाख्ये । ७ त्रिभिर्वैलेति ग्रन्थे इति त्रिवृद्धेणो ताप्र-
ति तत्रैवेत्यर्थः । आहुत्यादिपञ्चक आबध्नाति ।

वीणागाथिनैराजानं संगायेतां इति प्रैषः । वीणागाथिनैः अन्यवीरतरुं संगायेतां इति वा प्रैषः । तौ च तं गायतः ॥ नि-
 युक्ता मये केकाथा सुपो दाहयन्ति । असिन्यक्षे वीणागाथिनौ सोमं राजानं संगायेतां इति प्रैषः । तौ च सोमं राजानं गायतः ।
 स च गाथा मन्त्रः ॥ ॐ सोमऽएव नो राजेमामानुषीः प्रजाः ॥ अविमुक्तचक्रऽआसीरं स्तीरुतुभ्यं ॥ १ ॥ सीमन्तिनीयां नदी-
 मुपावसिता भवति तत्स्थानमशुहति गङ्गा यमुना इत्यादि प्रथमान्तं नियुक्ता मये इत्यत्रापिः समुच्चयार्थः । समुच्चयपक्षे ।
 वीणागाथिनैराजानं सोमं राजानं च संगायेतामिति प्रैषः । अथवा । वीणागाथिनौ अन्यं वीरतरुं सोमं राजानं च संग-
 येतामिति प्रैषः ॥ तौ चोभयं गायतः ॥ ततः पतिपुत्रवतीभिर्द्वंद्वमुवासिनीभिर्यथाकुलाचारं नाराजनादिमाङ्गलिकं कार्यं ।
 ततः कृतस्य कर्मणः सांगतासिध्यर्थं स्मृत्युक्तान् दशब्राह्मणभोजयिष्ये ॥ तेन श्रीकर्मभङ्गदेवताः प्रीयन्तां ॥ ब्राह्मणान् पण्यन्ता-
 म्बूलादिभिः संपूज्यतेभ्यश्च दक्षिणां दत्वा तैराशिपो गृहीत्वा मातृणां विसर्जनं अग्निं विसृज्य यस्य स्मृत्येत्यादि ॥ इति सीमन्तो-
 न्नयनम् ॥ अकृतसीमंतायाः प्रसवे सत्यव्रतः—स्त्रीयदाऽकृतसीमंता प्रसवे मुक्तयंचन । गृहीतपुत्रा विधिवत्पुनः संस्कारम-
 हति । इति । अत्र भोजने प्रायश्चित्तमुक्तं पराशरमाधवीये धौम्येन—ब्रह्मोदने च सोमे च सीमंतोन्नयनं तथा । जातकर्म न वश्राद्धे
 भुत्त्वा चांद्रायणं चरेत् । इदं च कर्मांग ब्राह्मणभोजनविषयं न त्विष्टकुटुंबादिभोजनविषयमिति सुरारि मिश्राः ॥

अथ शीघ्रप्रसवोपायः ॥ ग्रन्थान्तरे—हिमवत्युत्तरे पार्श्वे शवरी नाम यक्षिणी ॥ तस्या नुरशब्देन विशल्या स्यात्तु गर्भिणीत्वाहा ॥
 इति मन्त्रेणैकविंशतिदूर्वाङ्कुरैरेकपल तिलतैलं प्रदक्षिणमावर्तयन्नष्टशतं मन्त्रं जपित्वा तत्तैलं किंचित्पाययेच्छेषमुदरे लेभयेदिति ॥ अथ सुख-

प्रसवयन्त्रमप्युक्तं यन्त्रप्रकाशे—गजशिवदा उडुरादशराङ्गा रसपिपक्षा इति हि क्रमेण ॥ लिखेत्प्रसूतेः समये गृहदं सुखेन नार्यः प्रसवन्ति शीघ्रमिति ॥ अस्यार्थः—गर्भिण्या नार्या दृष्टिगोचरे देये समचतुरस्रं संसाध्य तस्य समान्नव कोष्टकान्कृत्वा ईशानोत्तरवायुकोष्ठेषु पूर्व

८	१	६
३	५	७
४	९	२

अष्टत्रिचतुरोऽङ्गान्क्रमेण लिखित्वा पूर्वमध्यमपश्चिमकोष्ठेषु चैकपञ्चमनवाङ्गान्क्रमेण विलिख्य आग्नेयदक्षिणनैऋतकोष्ठेषु पदसप्तद्वार-
विलिङ्गान्क्रमेण विलिखेत् ॥ इदं यत्र प्रसूतिसमये सूतिकागृहे लेखनीयं एतदर्थनेन सुखेन शीघ्रं नार्यः प्रसवन्ति ॥ यत्रं यथा ॥

अथ सोप्यन्तीकर्म ॥ सोप्यन्तीमिन्द्रिभ्युक्ष्यत्येजतुदशमास्यइति प्राग्यस्यैतइति । सोप्यन्तीप्रसवशूलवतीं । ॐ एजतुद-
शमालोगभोजुरायुणामुह ॥ यथायम्व्ययुरेजति यथायमद्रुऽएजति ॥ एवायन्दशमास्योऽअस्रजुरायुणामुह ॥ १ ॥ इति ॥
अथाऽवरावपतनं जपति । अवरेति जरायुविशेषः । अभिधानात् । तस्याधः पतनेन पितुर्जपः । ॐ अवैतुष्टुशिशवल्दुनेजरा-
व्यन्तवे ॥ नैवमाहुः सनपीवरिनः कस्मिंश्चिन्नायतमवजरायुपद्यताम् ॥ १ ॥ इति सोप्यन्तीकर्म ॥

अथ जातकर्मनिर्णयः ॥ धर्मनौकायाम्—श्रुत्वा पुत्रं जातमात्रं सचलं स्यात्वा कुर्याज्जातकर्मस्य तातः ॥ नालच्छेदात्सर्वमे-
वाथवा स्यान्नान्ना युक्तं पुत्रिकाया अपीदम् ॥ रात्रौ शवाशौचके जालशौचके कार्यं चैतन्मातृपूजादियुक्तं ॥ श्राद्धं हेष्ठा वाऽऽमतो वा
प्रकुर्याद्वाता शुद्धो नास्ति दोषो द्विजानाम् ॥ केचिच्छवाशौचके नैव कार्यमित्याहुस्तत्तस्मात्तौ विधेयम् ॥ हस्तस्वानीच्युत्तारोहिण्येषु
चित्राण्येन्द्राश्विनीरवतीषु ॥ पुनर्वसौ चामिजित प्रकुर्याच्छ्रवश्चये मैत्रयुते किलैतत् ॥ सर्वत्र कालस्य एव चैतन्मुख्ये तु काले नहि
कोपि दोषः ॥ मैत्रमनुराधा ॥ मलास्तयाम्यायनबालवृद्धि न वर्जनीयं किल मुख्यकाले ॥ अतिक्रमे वर्जनेमेव युक्तं शुभे हि काले विद-

धीत सर्वं ॥ ये जन्मनि स्युः किल दुष्टयोगास्तच्छान्तयश्चाकरो विचार्याः ॥ विलसारीत्या इह नोदितास्ता इति ॥ गदाधरभाष्या-
दावप्येवम् ॥ दुष्टशोदिजनशान्तयोपग्रे संगृह्यन्ते ततोऽवगन्तव्याः ॥

अथजातकर्म ॥ पुत्रमुखहृद्वामसचैलक्षायात् ॥ तथाचरेणुः—जातेपुत्रेसचैलस्यात्स्नाननैमिचित्तिंकपितुः ॥ तच्चशीतेन
रात्रौचेदजवालिरब्रवीत् ॥ दिवाहतेनतोयेनस्नायात्स्वर्णयुतेनतु ॥ इतिसांख्यायन-आहरात्रावनलंसंनिधौ ॥ इति ॥
आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं ॥ देशकालौसंकीर्त्यशुभपुण्यतिथौममास्यकुमारस्वगर्भास्त्वुपानजनितसकलदोष-
निवर्हणायुर्मैधाभिष्टुद्धिवीजगर्भसमुद्भवौनिवर्हणद्वाराश्रीपरमेश्वरीत्यर्थातकमहंकरिष्ये ॥ तदङ्गत्वेनस्वस्तिपुण्याह-
वाचनमातृकापूजनं वसोर्धारापूजनं आयुष्यमन्नजपनान्दीश्राद्धं चाहंकरिष्ये ॥ तत्रादौनिर्विघ्नतासिद्धर्थगणपतिपू० ॥ अन्न-
रेणुः ॥ अच्छिन्ननाभ्यां कर्तव्यं श्राद्धं स्नानादनंतरं ॥ आमद्रव्येण तत्कार्यवचनानुप्रजापतेः ॥ हिरण्येन भवेच्छ्राद्धमामद्रव्यं
गृहेनचेत् ॥ इतिव्यासवचः प्रोक्तंपक्वान्नसंनिषेधति ॥ अत्रामद्विगुणं भोज्यं हिरण्यं च चतुर्गुणमिति ॥ तानि कृत्या ॥ जात-
स्यकुमारस्याच्छिन्नायां नान्द्वामेधाजननायुष्यकरोति ॥ तत्रादौ मेधाजननं ॥ अनामिकया सुवर्णातर्हितयामधुघृते प्राश-
यति घृतं वा ॥ कृत्यामधुघृते पात्रा एकं सितैजसादिकइतिरेणुः ॥ ॐ भूस्त्वयि दधामि भुवस्त्वयि दधामि स्वस्त्वयि दधामि-
भूर्भुवः स्वः ॥ सवत्वयि दधामि ॥ इति मन्त्रेण सकृत् ॥ प्राशनं प्रतिवाक्यं स्यादपरे चैव भद्रुवन्नितीरेणुः ॥ कर्कोट्येवं ॥ अस्मिन्पक्षे ॥
ॐ भूस्त्वयि दधामि ॥ ॐ भुवस्त्वयि दधामि ॥ ॐ स्वस्त्वयि दधामि ॥ इति मेधाजन-

नम् ॥ इदं नालच्छेदनात्वाङ्गनकृतचेत्कालांतरं न भवत्येव । तस्माच्छुभारं जातं धृतं वैवाप्रतिहृत्य नित्यं तान्वा नुपधापयन्तीति-
श्रुतेरिति सवभाष्यकाराः ॥ आयुष्यकरणं तु कालान्तरोपि भवत्येव ॥ अथास्यायुष्यं करोति ॥ नाभ्यां दक्षिणवाक्यं जपति ।
ॐ अग्निरायुष्मान्त्सवनस्पतिभिरायुष्मास्तेन त्वया युषायुष्मन्तं करोमि ॥ १ ॥ ॐ सोमऽआयुष्मान्त्सऽओषधीभिरायुष्मा-
स्तेन त्वया युषायुष्मन्तं करोमि ॥ २ ॥ ॐ ब्रह्मायुष्मत्तद्वाह्णेरायुष्मेत्तेन त्वया युषायुष्मन्तं करोमि ॥ ३ ॥ ॐ देवाऽआयुष्मन्त्सो-
मृतेनायुष्मन्त्सेन त्वया युषायुष्मन्तं करोमि ॥ ४ ॥ ॐ ऋषयऽआयुष्मन्त्सत्रैरायुष्मन्त्सेन त्वया युषायुष्मन्तं करोमि ॥ ५ ॥
ॐ पितरऽआयुष्मन्त्सखधाभिरायुष्मन्त्सेन त्वया युषायुष्मन्तं करोमि ॥ ६ ॥ ॐ यज्ञऽआयुष्मान्त्सदक्षिणाभिरायुष्मास्ते-
न त्वया युषायुष्मन्तं करोमि ॥ ७ ॥ ॐ समुद्रऽआयुष्मान्त्ससवन्तीभिरायुष्मास्तेन त्वया युषायुष्मन्तं करोमि ॥ ८ ॥ इति त्रिः ॥
त्रिह्यायुषमिति च ॥ ॐ त्र्यायुषं जमदग्नेः कुर्यपस्य त्र्यायुषम् ॥ यद्वै वैश्वानरायुषन्तद्वैऽअस्तु त्र्यायुषम् ॥ इत्यायुष्यम् ॥
अथात्सप्राप्तिमिश्रणम् ॥ सयदिकामयेत सवमायुरियादिति वात्सप्रणनमभिभूशत् ॥ दिवस्परीत्यित्स्यानुवाक्योच्चमासृच
पारिशिनष्टि ॥ ॐ दिवस्परीत्येभ्य न्यज्ञेऽअग्निरस्माद्धृतीयेभ्यः परिजातवैदाः ॥ तृतीयमेभ्यः नुमणोऽअजस्रमिन्धानऽएनऽअरेत-
नम् ॥

१ अधिकरणसप्तम्यभावात्समीपसप्तमीयद्वाघोष इति वद । तेनानिमिसमीपदक्षिणकर्णयामोपेक्ष्यैव । २ अग्निरायुष्मिन्नारभ्य समुद्रायुष्मान्त्सवनतीभि-
रायुष्मास्तेन त्वया युषायुष्मन्तं करोमीत्यनेन एकपुत्रमन्त्रः मन्त्रावसानबोधक इति शब्दकरणान् । इति रेणुहरिहरौ । ३ इदमभिभूशं न वंशरीरकार्यम् । ४ त्रैषामेकदश-
मन्त्राणां वात्सप्रसङ्गा ।

स्वाधीः ॥ १ ॥ विघ्नात्तुऽअध्वत्रेधात्रयाणि विघ्नात्तेधाभि विधत्ता पुरुषा ॥ विघ्नात्तेनामपरमद्बुद्धे धा द्विघ्नात्तुस्तेन्यत्तुऽआजे-
 गन्थ ॥ २ ॥ समुद्रत्वानमणाऽअप्लवन्तर्न चक्षाऽइधेदिवोऽअध्वऽअध्वन् ॥ तृतीयेत्वारजसितस्थिवाहसमेपासुपस्यमहि-
 पा अवर्धन् ॥ ३ ॥ अक्रन्ददुश्चिस्तेनयि चिवेद्याः क्षामारोहिहृद्वीरुधःसमेजन् ॥ सद्योज्ञानो विहीमिद्वोऽअख्यदारादसी-
 भानुनाभालेन्तः ॥ ४ ॥ श्रीणामुदरोधेरुणारयीणाम्मनीषाणाभ्रापणेऽसोमगोपाः ॥ बभूवुःसहसोऽअप्सरजा-
 विभ्रालयद्रऽउपसाभिधोनः ॥ ५ ॥ विश्वस्यकुतुमुवनस्योर्गमुऽआरोदसीऽअपृणा ज्ञायमानः ॥ व्रीडिञ्चिदद्रिमभिनत्परा-
 यज्जनोयदुश्चिमयजन्तेपञ्च ॥ ६ ॥ उश्चिक्पावकोऽअरोतिऽसुमिधामत्यज्ज्वश्चिरोऽभुतो निधायि ॥ इयतिधममरुपम्भारिऽभ्रिदुच्छु-
 क्रणशोचिषाद्यामिनक्षन् ॥ ७ ॥ दृशोनोरुक्मऽउव्याव्यद्योदुम्भऽऊपमार्युऽश्रियेरञानः ॥ अश्रिरभुतोऽअभयवद्वयाभि-
 र्यदुन्नदौरजनयत्सुरेताः ॥ ८ ॥ यस्तेऽध्वकृणवद्भद्रशोचोपणन्द्वध्वतवन्तमग्रे ॥ प्रतद्वयप्रतेरभ्वस्योऽअच्छाभिमुमन्द्व-
 भक्तन्यविष्ट ॥ ९ ॥ आतम्भजसौश्रवसेव्वऽउक्थऽउक्थऽआभजशेस्यमानि ॥ प्रियःसूयोऽयि योऽअद्याभवत्युज्जातेन-
 भिनन्दुज्जनिनैः ॥ १० ॥ त्वामग्नेयजमानोऽअनर्द्युन्विश्याव्वसिदश्रेऽवायाणि ॥ त्वयासहद्वीरेणमिच्छमानाव्वजज्ञोम-
 न्तमुश्चिजो विवद्विः ॥ ११ ॥ इतिवात्सप्रापिमशानम् ॥ अथानुप्राणनम् ॥ प्रतदिशंपञ्चब्राह्मणानवस्थायब्रूयादिममनु-
 प्राणिनेति । पूर्वोब्रूयात्प्राणेति । व्यानेतिदक्षिणः । अपानेत्यपरः । उदानेत्युत्तरः । समानेतिपञ्चमउपरिष्टादवेत्यमणा-

ब्रूयात् ॥ ब्राह्मणान्कुमाराभिमुखान् अवस्थायैत्यर्थः । पञ्चमस्तुनर्केत्याभितरेणुः । मध्यह्निहिरहरादाधरौ ॥ ॐ इममनुग्रा-
णित । प्राण । व्यान । उदान । समान । स्वयंवकुर्वदनुपरिक्राममविद्यमानेषु । अनुपरिक्राममिति गुणलं । तेन तां दिशं परिक्रम्य परिक्रम्यैत्यर्थः । अस्मिन्क्षणे इममनुग्राणितेति प्रैषाभावः । इत्यनुग्राणनम् ॥ अथ कुमारजन्मभूम्यभि-
र्गनम् ॥ सयस्मिन्क्षणे जातो भवति तमाभिभवत्येते ॥ ॐ वेदेते भूमिर्द्वयं दिवि चन्द्रमसि श्रितः ॥ वेदाहन्तन्मान्निद्विद्यात्यथेय-
शरदः शतजीवशरदः शतः ॥ १ ॥ अथ कुमाराभिभवंशनम् ॥ ॐ अश्मभावपशुर्भवहिरण्यमस्तुत-
म्भव ॥ आत्मा येषु त्रनामासि स जीवशरदः शतम् ॥ १ ॥ अथात्थमातरमभिभवत्येते ॥ ॐ इडासिमैत्रावरुणीवीरिमी-
जनथाः ॥ सातम्बीरवतीभवयास्यान्वीरवतोऽकर्त्तुः ॥ १ ॥ इति ॥ अथास्यैदक्षिणं तन्मन्त्रं श्रुत्य प्रच्छतीमं तन्म-
सिति ॥ ॐ इमं तन्मन्त्रं जलतथोपाप्रपीनमग्नेसरिरसुमन्त्र्य ॥ उत्संजुपक्ष्मधुमन्तमवत्समुद्रियं स दर्दनुमाविशस्व ॥ १ ॥

१ इदमभिर्भगवन्निर्गतीकारिकाकारः । हृदयइति ययामः । सर्वशरीरतिहरिहृदयः । २ इदं जातकर्मद्वैवामानुषादाश्रयतिषेयादतीतकालचेतदध्यासायुष्य-
करोतीत्यादिसजीववाद शतमित्यतमन्वेये । तथा हृदयमति-—अनुप्राणनवात्सप्रार्थिमर्शनमुपब्रण्णे । कालान्तरीषि कुर्वीत आयुष्यकल्पयेति । तथा च रेणुः—
स्र काले कृष्णजातकर्ममामनुषादिप । दैवादतीतकालचेतदयुष्यादिभवेत् ॥ अदमामवेति मन्त्रात्मियुषायाश्च संसतिः । काश्चिदकालतोयेषां जननं न्यकलतः ।
कुमारजातमित्येवामाधुश्रुतिरुदाहोति । ३ अध्यासमातचेरासीति अभिब्रूयेत् । आसीन प्राबुद्धीस्थानं वीक्ष्य तं विपुलज्जलि । उपहितमुषाभ्यायैरिदमन्त्रमि-
मन्त्रेण । श्रुतिवचनादलेखीहस्तीकृतेनेत्येतदति ।

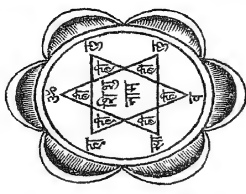
यस्तेस्तनइत्युत्तरमेताभ्याम् ॥ ॐयस्तेस्तनःशशुयोयोमयोभूवोरबुधावसुविद्यासुदन्त्रः ॥ येनद्विश्वाप्युच्यसिवाधिपिंस-
 रस्वतितिसिहधातवेकः ॥ १ ॥ ॐइमंस्तनुमर्थं ॥ इतिमात्रमिमन्त्रणं ॥ अत्रदद्यात्सुवर्णवाभिमिंगातुरंगता ॥
 छत्रंछागवस्त्रमात्यशयनंचासनगृहं । धान्यगुंडंतिलान्सर्पिरन्यच्चास्तिगृहवसु । आयान्तिपितरोदेवाजातेपुत्रेष्टुप्रति ।
 तस्मात्पुण्यमहःप्रोक्तंभारतेचादिपर्वणि । दानंघ्नतिग्रहंनान्भ्यामच्छिन्नायांतदहिवा । कुर्यादित्याहतुःशङ्खमनू इति ॥ ततो-
 नालच्छेदनम् ॥ अष्टाङ्गुलंपरित्यज्यनालंछिन्द्यात्क्षुरादिनेत्रेणुः ॥ उदपात्रंशिरस्तोनिदधाति ॥ सूतिकायाःकुमार-
 स्वाशिरःप्रदेशेखट्वाधस्तादूभौतत्पात्रंदशाहंतिष्ठति ॥ ॐआपोदेवेषुजाग्रथयादेवेषुजाग्रथ ॥ एवमस्याहुसूतिकायाहुस-
 पुत्रिकायांजाग्रथ ॥ १ ॥ अथसूतिकाग्निहोमः । पञ्चभूसंस्कारपूर्वकद्वारदेशेसूतिकाभिमुपसमाधाय । ओथानात्संधिवे-
 लयोः फलीकरणमिश्रान्सर्पपानश्चावावपति शण्डामकस्यादिनश्यतादितःस्वाहेति ॥ १ ॥ ॐशण्डामकार्कउपवीरःशौण्डिके-
 यऽउल्लखलः ॥ मलिभुजोद्रोणासश्चवनोनश्यतादितःस्वाहा ॥ इदमभयेनमम ॥ अथवा ॥ इंदंशण्डायमकार्यउपवीरायशौ-
 ण्डिकेयायउल्लखलायमलिभुजायद्रोणासायच्यवनायचनमम ॥ १ ॥ ॐआलिखन्ननिमिषःकिम्वदन्तऽउपश्रुतिः ॥ हर्षक्षः-
 कुम्भीशत्रुःपात्रपाणिर्नमणिर्ह्रीमुखः ॥ सर्षपारुणश्चवनोनश्यतादितःस्वाहा ॥ इदमभयेनमम ॥ अथवा । इदंआलिखतेअ-

१ यस्तेस्तनः इमंस्तनमितिह्रीकारिकायांगंधारा । आदेइमंस्तनंपश्चादुल्लखलेस्तनदतिचयारामः । २ कालातरइदंकर्मनमवेच्छुतिवाक्यतः । इतिरेणुकर्कोदयः ।
 ३ फलीकरणंलुङ्गकणः । ४ आपवनोपदेशात् दक्षिणतोब्रह्मासनमास्तीर्थेत्यादिकारोमेतिर्कृतव्यतानभवति ।

निसिपयार्थिकवदश्चाऽप्युत्तयेहयर्थाक्षयकुम्भनेत्राव्रे पात्रपाणये नृमणये हन्त्रीमुखाय सर्षपाशुनाय च्यवनाय च नमः ॥ २ ॥
 इदं किंचिदध्वो नम इत्युभयत्रयात्यागः ॥ संध्योरुभयोर्द्वेनित्यहोमादनन्तरं ॥ ओत्थानादन्वहकायसंध्ययोः स्थापनदिकं ।
 इतिरेणुः ॥ इतिस्मृतिकशिहोमः ॥ इदमपि कालान्तरे न भवति नियतकालत्वात् । दशब्राह्मणभोजनसंकल्पः ॥ आशौचात्-
 ब्राह्मणभोजनं ॥ भूयसीदानं आशीशग्रहणं मातृणां विसर्जनं ॥ अत्रसाधिकास्त्रियादिस्मृतिकया लौकिकादिपक्वमेव पर्ययपि-
 भोक्तव्यं । तथाचरेणुः—सूतिसंवाधिपत्त्यादिकमृतल्लौकिकेनले । पर्ययपि च तत्पक्वमश्नीयान्नैव दोषमाक् ॥ इतिजातकर्म ॥
 अथनैमिचित्तिकविधानम् ॥ यदि कुमार उपवेत्तजालेन प्रच्छाद्योत्तरीयेण वापिताकं आधाय जपति ॥ ॐ कूर्कुरः मुकुरः कूर्कु-
 रोवालवन्धनः ॥ चेच्चुनकमुज नमस्तेऽअस्तुसीसरोलेपेतापह्वर ॥ तत्सत्यं चेदेवा वरमददुःसत्त्वकुमारमेवेवावृणीथाः ॥ चे-
 च्छुनकमुज नमस्तेऽअस्तुसीसरोलेपेतापह्वर ॥ तत्सत्यं चेत्सरसामातासीसरः पिताश्यामश्वलौआतारौ ॥ चेच्चुनकमुज-
 नमस्तेऽअस्तुसीसरोलेपेतापह्वर ॥ १ ॥ अथाभिमृशति कुमारं ॥ ॐ भनामयति नरुदति न हृष्यति न ग्लायति यत्र वयं वदामो-
 यत्र चाभिमृशामः ॥ १ ॥ इति नैमिचित्तिकविधानं ॥ कुमार्याश्चैतज्जातकर्मार्भात्रककार्यं ॥ रात्रौ संध्यायां ग्रहणे जाताशौचा-
 न्तरमध्यपीदिकार्यं ॥ मृताशौचमध्ये जातश्चैतदवाशौचान्ते वा कार्यं ॥ पितृश्रामान्तरगतोऽपि पितृव्यादिगोत्रजो ज्येष्ठकृमे-
 णं दुकुर्यात् ॥ इतिजातकर्म ॥

१ अन्योर्देवताभि स्यान्मंत्रोक्ता कैश्चिदीरिता इतिरेणुः । २ ओत्थानादशदिनवर्षावर्षः । ३ तमच्छाद्योत्तरीयेण मातस्य जालेन वासके । अंशुआधाय जपति मंत्रं-
 कूर्कुरहलसुम् । रेणुः ।

अथ बालस्यदुष्टदृष्टिदोषपरिहारः ॥ ॥ वासुदेवो जगन्नाथः पूतनातर्जो हारिः ॥ रक्षति त्वरितं बालं मुञ्च मुञ्च कुमारकं ॥

कृष्ण रक्ष शिशुं शङ्खमधुकैभमर्दनं ॥ प्रातःसंगवमध्याह्नसायानेषु च संध्योः ॥ महानिशि सदा रक्ष कंसा-
रिष्टनिषूदनं ॥ यद्गोरजःपिशाचांश्च ग्रहान्मातृग्रहानपि ॥ बालग्रहान्विशेषेण च्छिन्धिच्छिन्धि महाभयान् ॥
त्राहित्राहि हरे नित्यं त्वद्रक्षामूर्धितं शिशुं ॥ इति भस्माभिमन्त्र्यैव भूष्यतेन भस्मना ॥ शिशोर्ललाटाद्यङ्गेषु रक्षां
कुर्याद्यथाविधि ॥ इति प्रयोगसंगारे ॥ ॥ रक्षरक्ष महादेव नीलग्रीव जटाधर ॥ ग्रहेस्तु सहितो रक्ष
मुञ्चमुञ्च कुमारकं ॥ अमुं मन्त्रं मूर्जपत्रे विलिख्य तत्पत्रं दक्षिणमुजे बध्नीयादिति यन्त्रोद्गारे ॥ ॥ बालरो-
दनपरिहारार्थं यन्त्रं मयूखे—षडक्षमध्ये ह्रींकारस्तन्मध्ये शिशोर्नाम विलिख्य षट्कोणेषु ॐलुलुबःस्नाहे-
तिमन्त्रषडक्षराणि विलिख्य तद्वह्निर्नामिवदुत्तद्वयं विलिख्य तद्वह्निर्धोमुखैरर्धचन्द्रावेष्टय पञ्चोपचौरैः संपूज्य बालहस्ते बध्नीयादिति ॥

अथ षष्ठीपूजनं ॥ ॥ तद्यथा—विशेषस्य जन्मदानां जीवन्त्याश्च प्रपूजनं ॥ जातादिपञ्चमे षष्ठे निशीथे बलिमाहेत् ॥ १ ॥
द्वारतृतीयभागे तु पुत्तलैश्चापि कञ्जलैः ॥ दक्षिणोत्तरयोर्दोशे लेख्य चत्वारि पूजयेत् ॥ २ ॥ द्वारसोर्ध्वतृतीयभागइत्यर्थः ॥ अर्चयेद्दशदिक्पाला-
नीतिवादित्रिभिःस्नैः ॥ कृत्वा जागरणं रात्रौ गीतैश्च ज्ञान्तिपाठकैः ॥ ३ ॥ दशाहं स्तिकागारमायुर्वैश्च विशेषतः ॥ बह्विः सधूमः
सलिलपूर्णकुम्भैः प्रदीपकैः ॥ ४ ॥ मुसलादि तथा शस्त्रैर्वर्णकैश्चित्रिते च ॥ विभूतिरक्षां कुर्वीत सर्षपान्विक्रितेयेति ॥ ५ ॥

अथ षष्ठीपूजा ॥ पञ्चमेषष्ठेवादिनरात्रौकार्या ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं ॥ शुभपुण्यतिथौ अनयोःस्न-

तिकावालकयोरायुरोरग्यापिवृद्धयसकलरिष्टशान्तिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यथविश्वेशजन्मदानजीवन्यपरनाश्याः षष्ठीदे-
 व्याः शङ्खगर्भाभगवत्याश्चभूजनकरिण्ये ॥ ॥ एतत्प्रतिमाः पीडादौक्षतपुञ्जेषुगुणीफलेषुवाविनिवेश्याः ॥ जीवन्तिकादि-
 नूतनप्रतिमासुग्राणप्रतिष्ठादिकार्यं ॥ सर्वासामेकतत्रेणपोड्योपचारैः पूजनं ॥ तद्यथा ॥ आयाहिवरदेदेविष्ठीदेवीतिवि-
 श्रुते ॥ शक्तिभिः सहपुत्रमेरुक्षवरानने ॥ १ ॥ मनोजूतिरितिप्रतिष्ठा ॥ अथध्यानं ॥ देवमञ्जनसंकाशांचन्द्रार्धकृत-
 शेखरां ॥ सिंहारूढांजगद्धार्त्रिकौमारीमत्तवत्सलां ॥ खड्गखेटंचविभ्राणामभयवदांतया ॥ तारकाहारभूषाढ्यांचिन्तया-
 मिनवांशुकां ॥ १ ॥ ॐ श्रीश्रीतेलुक्ष्मीं ॥ १ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः विश्वेशजन्मदा षष्ठीदेवी जीवन्तिकाभ्योनमः ॥ ध्यायामि ॥
 एवं सर्वत्र ॥ आगच्छवरदेदेविस्थानेचात्रस्थिरामव ॥ आराधयामिभक्तयात्वारक्षबालंचसूतिकां ॥ १ ॥ ॐ हिरण्यवर्णां ॐ भू-
 विश्वेशाय ० विश्वेशां ० ॥ जन्मदाभ्योनमः जन्मदां ० ॥ जीवन्त्यपरनाश्र्यै षष्ठीदेव्यै ० जीवन्त्यपरनाम्नीं षष्ठीदेवीं ० ॥
 ॐ शङ्खगर्भाभगवत्यै ० शङ्खगर्भाभगवतीं ० ॥ संध्यारागनिर्भरक्तमासनखणनिर्मितं ॥ गृहाणसुखीभूत्वारक्षबालं-
 चसूतिकां ॥ ॐ तं मुऽआवह ० ॥ ॐ भू ० विद्मे ० ॥ आसनं ० ॥ गङ्गाजलंसमानांतुवर्णकलशस्थितं ॥ पाद्यं गृहाणमेबालं-
 सूतिकां चैवपालय ॥ ॐ शुश्रूषुर्वारं ० ॐ भू ० वि ० पाद्यं ० ॥ अक्षतापुष्पगन्धाढ्यमर्थानिर्मलं जलं ॥ गृहाणपाहिमेभुत्र-
 सूतिकां भयहरिणि ॥ ॐ कंसोऽस्मितां ० ॐ भू ० वि ० अद्य ० ॥ गृहाणाचमनीयं तु कथूलादिवासितं ॥ सत्रालं सूतिकां

पाहिजगन्मातर्नमोस्तुते ॥ ॐ चुन्द्राम्प्रभासां० ॐ भू० वि० आचमनसं० ॥ पंचासुतं गृहाणेदंपथादधिष्ठितं मधु ॥ शर्क-
 रासहितदेवि पाहिवालं समातृकं ॥ घृते नृसीतामधुना० ॐ भू० वि० पंचासुतं स्नानं० ॥ दुष्कृलादिमयदेवि नानारसैः प-
 रिष्कृतं ॥ परिधत्त्वा मलवक्षरक्षमे सुतसूतिके ॥ ॐ उपैतुमां० ॐ भू० वि० वक्षसं० ॥ नानारत्नमयदिव्यमुक्ताहारमयं
 शुभं ॥ गृहाण कालरात्रित्वरक्षमे सुतसूतिके ॥ ॐ क्षुत्पिपासा० ॐ भू० वि० अलंकारान्समर्पयामि ॥ कर्पूरागरु कस्तू-
 रीकङ्कोलादिसमन्वितं ॥ चन्दनं स्वीकुरु त्वं मे रक्षवालं च सूतिकां ॥ ॐ गुन्धद्वारां० ॐ भू० वि० चन्दनं० ॥ सुमात्या-
 निसुगन्धीनिमालयादीनि वैप्रभो ॥ गृहाण वरदे देवि रक्षवालं च सूतिकां ॥ ॐ मनसुः कामु० ॐ भू० वि० पुष्पं० ॥ ह-
 रिद्राकुङ्कुमादीनि नानापरिमलानि च ॥ गृहाण कालरात्रित्वरक्षवालं च सूतिकां ॥ ॐ अहिरविमोगैः० ॥ ॐ भू० वि० परि-
 मलद्रव्यं सम० ॥ वनस्पत्युद्भवधूपदिव्यं स्वीकुरु देवि मे ॥ प्रसीद सुमुखी भूत्वारक्षमे सुतसूतिके ॥ ॐ कर्दमेन प्रजा० ॐ भू०
 वि० धूपं० ॥ आज्यवर्तिकृतं देवि ज्योतिषां ज्योतिषतथा ॥ जीवन्तिके गृहाणेदं रक्षमे सुतसूतिके ॥ ॐ आपः स्रजन्तु ॥
 ॐ भू० वि० दीपं० ॥ नैवेद्यं लेह्यं पेयादिपदसैश्च समन्वितं ॥ मुहूर्ते विवाणैर्युक्ता रक्षमे सुतसूतिके ॥ १॥ ॐ आर्द्रा युः करिणी०
 ॐ भू० वि० नैवेद्यं० ॥ इदं फलं मया देवि स्थापितं पुरतस्तव ॥ तेन मे परिगृह्यत्वरक्षवालं च सूतिकां ॥ ॐ आः फुलिनी० ॥
 ॐ भू० वि० फलं० ॥ नागवल्लीदलं रघुपूरीफलसमन्वितं ॥ भद्रे गृहाण ताम्बूलपाहिमे सुतसूतिके ॥ ॐ आर्द्रा मधु करिणी० ॥

ऊँभू० वि० ताम्बूलसं० ॥ हिरण्यगर्भगं प्रयच्छमे ॥ ऊँतांमात्रावहजतवे० नहं ॥ ऊँभू० वि० दक्षिणांसं० ॥ कदली-
 गर्भसंभूतकूर्चप्रदीपितं ॥ आरातिकमहकुंवरक्ष्वालंचसूतिकां ॥ ऊँइदुहविः० ॥ ऊँभू० वि० कर्पूरनीराजनसं० ॥
 नानासुगन्धपुष्पाणियथाकालोद्भवानिच ॥ पुष्पाञ्जलिगृहणेमरक्षमेसुततिके ॥ ऊँश्रीश्चेतिलक्ष्मी० ॥ ऊँभू० वि० पुष्पा-
 ञ्जलिसं० ॥ यानिकानि० सप्तासेतिप्रदक्षिणां० ॥ अथप्रार्थना ॥ षष्ठिविनमस्तुभ्यसूतिकायहशालिनि ॥ शृजितापर-
 याभक्त्यादीर्घमायुःप्रयच्छमे ॥ १ ॥ जननीजन्मसौख्यानांविधिनीधनसंपदां ॥ साधनीसर्वभूतानांजन्मदत्त्वानतावयं
 ॥ २ ॥ गौरीपुत्रोयथास्कन्दःशिशुत्वेरक्षितःपुरा ॥ तथाममाप्यमुंबालंषष्ठिकेरक्षतेनमः ॥ ३ ॥ यथादाशरथीरामश्चतुर्मूर्ति-
 र्भवप्रदे ॥ त्वयांसरक्षितस्तद्वदालंषादिशुभप्रदे ॥ ४ ॥ विष्णुनाभिस्थितोब्रह्मादत्येभ्योरक्षितस्त्वया ॥ तथामेबालंकरक्षयो-
 गनिर्द्रेनमोलुते ॥ ५ ॥ रक्षितौपूतनादिभ्योनन्दगोपमुतौयथा ॥ तथामेबालंकरादिदुर्गेदिविनमोलुते ॥ ६ ॥ यथावृ-
 त्तासुरादिद्रोरक्षितोऽदितिबालकः ॥ त्वयातथामेबालोयरक्षणीयोमहेश्वरि ॥ ७ ॥ यथात्वयांजनीपुत्रोहनुमात्रक्षितः
 शिशुः ॥ तथामेबालंकरक्षदुर्गातिहारिणि ॥ ८ ॥ रुद्रस्वर्गाद्यादेविकरयपादिसुतास्त्वया ॥ मातस्त्राहितथाबालं
 विष्णुमायेनमोलुते ॥ ९ ॥ सर्वविद्वान्नामपाकृत्यसर्वसौख्यप्रदायिनि ॥ जीवन्तिकेजगन्मातःशाहिनःपरमेश्वरि ॥ १० ॥
 अनयापूजयाविश्वजन्मदाजीवंत्यपरनाम्नीयष्टीदेवीत्रास्त्रगर्भाभगवत्यःप्रीयतां ॥ ततोदिव्वालयपूजनं ॥ ततोनीराजनं ॥
 सूतिकायहवलिंसोपस्कारं दद्यात् ॥ तत्रमन्त्रः ॥ क्षेत्रस्याधिपतेदेविसर्वाग्निविनाशिनि ॥ बलिंशृङ्गाणमरक्षेत्रसूतींच

वालकं ॥ १ ॥ इमं सोपस्कं बलिं क्षेत्राधिपतिदेव्यै समर्पयामि ॥ तत आगत्य द्वारस्योभयतः कज्जलेन द्वे द्वे मातौ लिखेत् ॥ तन्नामानि ॥ धियणा दृढिमाता च तथा गौरी च पूतना ॥ आयुर्दात्र्यो भवन्त्येता अद्य बालस्य मे शिवाः ॥ पञ्चोपचारैः पूजयेत् ॥ सुवासिनी भोजनं विभ्रेभ्यश्च खाद्यताम्बूलदक्षिणादिदानं आशीर्ग्रहणं ॥ अत्र पञ्चमषट् दिनयोः पुरुषाः शस्त्रहस्ताः स्त्रियश्च नृत्तगीतकारिण्योऽस्त्रांगरात्रौ जगण् कुयुः ॥ सूतिकागोहसंभूयादिपशुसुलंबुविभूतियुतकार्यं ॥ सर्पपांशुसर्वतो विकीरेत् ॥ अन्यदपि यथाचारं कार्यं ॥ तत्र सूतिकावालकयोरप्युष्याद्यभिष्टुब्धश्च श्रीपरमेश्वरग्रीत्यर्थं शान्तिपाठजपं करिव्ये इति संकल्पः ॥ इति पृष्टी पूजनं ॥

अथ नामकरणम् ॥ दशम्यामुत्थाय ब्राह्मणान्भोजयित्वा पिता नाम करोति ॥ दशम्यां रात्र्यामतीतायां एकादशेहनीत्यर्थः ॥ तथा च गोभिलः—दशरात्रे व्युष्टे नामकरणमिति ॥ याज्ञवल्क्यश्च—अहन्येकादशे नाम इति ॥ एकादशेहनि नामकरणासंभवे स्मृत्यन्तरोक्ता द्वादशाहादिकाला ग्राह्याः । तदुक्तं कारिकायां—मुख्यकाले यदा नामवेयं कर्तुं न शक्यते ॥ उक्तानामन्यतमस्मिन्दिने स्यात्तु गुणान्वित इति ॥ तथा च धर्ममौकायां—जन्मतो भवति नाम वासरे द्वादशे शशिविधौ ११ त्रयोदशे ॥ ब्राह्मणस्य नृपवैश्ययोः क्रमात्सोडशे च दिवसे च विंशतौ ॥ १ ॥ शूद्रनाम रद ३२ संमिते दिने सर्वनाम गजचन्द्र १८ दिनेऽथवा ॥ चन्द्रभूमि ११ दिवसे खदि १०० क्षिते वासरे भवति वत्सरान्ततः ॥ २ ॥ इदं नामकर्म स्वकालेऽपि कुर्यादमपातसंक्रान्तिविष्टयादिकेन ॥ तथा च कुर्यो गोपि कार्यं न चेदं मलादौ तु कार्यं न दोषोऽस्ति काश्चित् ॥ ३ ॥ मित्रादित्यमघोत्तराश्रतभिषक् स्वाती धनिष्ठा च्युतप्राज्ञेशश्चिदशङ्कपौष्णदिनकृत्यु-व्येषु राशौ स्थिरे ॥ छिद्रां ४।८।९।१४ पञ्चदशीं १५।३० विहाय नवमीं शुद्धेऽष्टमे मार्गपञ्चाचार्यामृतपादभाषादिवसे नामानि कुर्या-

च्छिद्योः ॥१॥ अयं शोकस्य व्याख्या संस्कारकौस्तुभे—मित्रोऽनुगवा । आदित्यं पुनर्वसुः । उत्तोलुतात्रयं गृहते । त्रीण्युत्तराण्या-
 हुर्बुद्धिर्न नास्तीति शास्त्रान्तर्सनादात् । अच्युतः श्रवणः । प्राजेशो रोहिणी । अश्वि अश्विनी । अश्विश्चो मृगशिरः । यौष्णं रेवती । दिन-
 कृद्धस्तः । राशौ स्थिरे वृषसिंहयुश्चक्रमेषु । तेभ्य एवाष्टमस्थानेऽरिष्टयुचक्रग्रहानाक्रमणं शुद्धत्वं । ज्ञो बुधः । आचार्यो गुरुः । अमृतपाद-
 श्वन्द्रः । एषां भागाख्यांशे दिवसाख्ययासरे प्रत्येकमन्वयः । भगदिवभमित्येकवद्भावः । नामानीति बहुवचनमेकस्य शिशोर्वेदूनि नामानि
 कार्याणीति ज्ञापनार्थं ॥ प्रथममाह शङ्खः—कुलदेवतासंवद्धं पिता नाम कुर्वादिति । कुलभूज्या या देवता तत्संवद्धमित्यर्थः । यथा
 कुलदेवतानाम् रेणुक्रामक इति ॥ स्त्रीविषये तु आवन्तं रेणुक्रामका इति । अस्यां व्याख्यायामनादिराचारो मूलं ॥ द्वितीयमाह गार्ग्यः—
 मासनाम गुरोर्नाम दद्याद्बालस्य वै पिता ॥ कृष्णोऽनन्तोऽच्युतश्चक्री वैकुण्ठेऽथ जनार्दनः ॥ उपेन्द्रो यज्ञपुरुषो वासु-
 देवो हरिस्तथा ॥ योगेशः पुण्डरीकाक्षः कृष्णोऽनन्तोऽच्युतस्तथा ॥ चक्रधारीति चैतानि क्रमादाहुर्मनीषिण इति । मद्वनरत्नोदाहृत-
 वचसंवादात् । स्त्रीणां तु—कृष्णा अनन्ता अच्युता चक्रिणी वैकुण्ठी जनार्दना उपेन्द्रा यज्ञपुरुषा वासुदेवी हरिः योगेशा पुण्डरीकाक्षा ।
 मासाश्चात्र चान्द्रास्तेष्वेव चैत्रादिचन्द्रानां मुख्यत्वात् । तेच शुक्लादिकृष्णान्ता एव । तादृशचन्द्रमासस्यैव मुख्यत्वात् । ब्राह्मणेन चैतदेव
 विशेषेण दर्शनीयम् । अमावास्यापरिच्छिन्नो मासः स्याद्ब्राह्मणस्य त्वितिवचनात् ॥ तृतीयं नाक्षत्रं नामाह बौधायनः—नाक्षत्रनामयेन
 तृतीयं नामधेयं गृह्यमस्यान्यत् । अन्यद्वावहारिकात् ॥ तथाच शाङ्ख्येयनः—कृत्तिकासूतबस्य अक्षिशमलवं नाक्षत्राणि नामानि
 मन्यन्ते । उदाहृतं च श्रुतिमाध्वे वचनं—नेक्षत्रदवता एता एताभिश्चक्रकर्मणि ॥ यजमानस्य शास्त्रज्ञेनाम नाक्षत्रजं स्मृतं ॥ शर्मान्तं

ब्राह्मणस्योक्तमिति ॥ कार्तीया अपि देवतासंबद्धमेव नाक्षत्रनाम मन्यन्ते ॥ नक्षत्रदेवतास्तु—अग्निः प्रजापतिः सोमो रुद्रोऽदितिबृह-
 स्मतिः ॥ सर्पाश्च पितरश्चैव भगश्चैवायमापि च ॥ सविता लघ्याय वायुश्चेन्द्राग्नी मित्र एव च ॥ इन्द्रो निर्ऋतिरापो वै विश्वेदेवास्तथैव च ॥
 विष्णुर्वसवो वरुणोऽजएकपात्तथैव च ॥ अहिर्बुध्न्यस्तथा पूषाश्चिनौ यम एवचेति ॥ कृत्तिकादिक्रमः ॥ गदाधररेणुभास्यादौ—अवक-
 हडाव्यज्योतिःशास्त्रोक्तचक्रानुसारेण जन्मनक्षत्रपादप्रयुक्तक्षरादिनाम नाक्षत्रं नाम इत्युक्तं स प्रकारः चूचचोलाश्विनीत्यादिप्रसिद्धः ।
 एवं च नाक्षत्रनामविधानं पक्षद्वयं । अग्निशर्मा प्रजापतिशर्मा इत्येवमादि ॥ अथवा चूडामणिः चेदिपतिः चोलपतिः लाटपतिरित्येवमादिर्वा ।
 क्षीणामप्येवं । अग्निशर्मा प्रजापतिशर्मा इत्यादिपुंवत् । चूडामणिः चेदीशा चोलेशा लोटेशेयादि क्षीप्रत्ययान्तमूढं । अभिवादाने नाक्ष-
 त्रमेव नामोच्चारणीयं । तथाच बौधायनः—नक्षत्रनामधेयेन तृतीयं नामधेयं गुह्यमस्यान्यदभिवादनयोपनयनान्मातापितरौ
 संविदितौ भवतो विज्ञायते द्विनामा ब्राह्मण इति । तदप्युपांशूच्चारणीयं । तथाच द्रौनकः—अभिवादननामदमस्येलोच्य चेत्तसा ।
 उपांशु निर्दिशेत्तत्र जानीयुः परे यथेति ॥ चतुर्थं व्यावहारिकं नामाह बृहस्पतिः—नामाखिलस्य व्यवहारस्य हेतुः शुभावह-
 मिति । तत्स्वरूपस्याह पारस्करः—द्वक्षरं चतुरक्षरं वा घोषवदादि अन्तरन्तस्थं दीर्घाभिनिष्ठानं कृतं कुर्यात् न तद्धितं । शर्मब्राह्म-
 णस्य वर्मक्षत्रियस्य गुप्तेवैश्यस्येति । घोषवदादि । वर्गाणां प्रथमद्वितीयाः शपसहस्रश्च अघोषाः अन्ये घोषवन्तः तदादि कर्तव्यं । अन्त-
 रन्तस्थं । अन्तस्थाः यरलवाः ते नाम्नोन्तर्मध्ये कर्तव्या इत्यर्थः । दीर्घाभिनिष्ठानं । अभिनिष्ठानं समाप्तिरुच्यते । सा दीर्घा कर्तव्या ।
 कृतं कुर्यात् । कृदिति प्रत्ययसंज्ञा । अपरे पितामहादिकृतं वर्णयन्ति । न तद्धितं तद्धितप्रत्ययान्तं न कुर्यादित्यर्थः । शर्मशब्दः सुखवा-
 चकः । वर्मशब्दः शौर्यवाचकः । गुप्तशब्दश्चाढ्यवाचक इति ॥ कन्यायास्तु अयुजाक्षरमाकारान्तं स्त्रियै तद्धितं । अयुजाक्षरं अयु-

माक्षरं । आकारान्तं दीर्घाकारान्तं । स्त्रियै इति पृथग्यै चतुर्थी । तद्धितं तद्धितप्रत्ययान्तं । रेणुकारिकायां—आकारान्तं स्त्रियो नाम तद्धितं चायुजाक्षरम् ॥ ईकारान्तं तु शंखोत्स्या न कृतं स्यात्कुले शुभं ॥ स्त्रीणां सवोपमकूरं विस्मयार्थं मनोहरं ॥ माङ्गल्यं दीर्घवर्णान्त-
मात्रीर्वादिभिधानवदिति । न कृतमिति कृत्यप्रत्ययान्तं नेत्यर्थः । सवोपममिति घोषसंज्ञकाक्षरयुक्तामित्यर्थः ॥ यथा यज्ञदासर्मा जायन्ती मैत्रेयी बाहेयी मालुकी इत्यादीनि शर्मान्तानि ॥ अत्र नामकर्मणि नाक्षत्रव्यावहारिकयोर्नाम्नोरेव शर्मान्तत्वं पूर्वोक्तवचननिचयात् न कुल-
देवताप्रयुक्तानामजन्मनाम्नाम्नोरिति संस्कारकौस्तुभे । ब्राह्मणान्भोजयित्वेति ब्राह्मणभोजनं श्राद्धव्यतिरेकेण । पिता नाम करोतीत्यत्र पितृग्रहणात् अन्यत्रापि संस्कारे पितुरेव कर्तृत्वनियमोऽवगम्यते इति कर्कजपरामगदाधरेणुदीक्षितादयः ॥ रेणुकारिकायां विशेषः—
एतत्पितुरभावोऽन्यः कुलवृद्धोपि कारयेदिति । एतन्नामकरणं । इतिनामकरणशास्त्रार्थः ॥

अथ नामकरणप्रयोगः ॥ आचमनं प्राणायामः पवित्रधारणं । देशकालौसंकीर्त्ययुभण्यतिथौ ममास्यकुमारस्य बी-
जगर्भसमुद्भवैनोनिर्वहणायुरीभट्टिदिव्यवहारसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थनामकरणस्यैकमाहंकरिष्ये ॥ तदङ्गत्वेनस्वस्ति-
पुण्याहवाचनंमालूकपूजनंवसोर्धारापूजनंआयुष्यभजपंनन्दीश्राद्धंचकरिष्ये तत्रादौनिर्विश्रतासिध्यर्थगणपतिपूजनंक-
रिष्येइतिसंकल्पयतानिर्कृत्वा ॥ नामकरणपूर्वाङ्गत्वेनत्रीन्ब्राह्मणान्भोजयिष्ये ॥ अत्रशिशुचाप्राप्तनामदेवतापूजनं ॥ तद्य-
था ॥ कांस्यापात्रेणहुलान्प्रसार्यतदुपरिमुवर्णशालकयाश्रीकुलेदेवताप्रयुक्तमादौअमुकदेवताभक्तइतिनाम ॥ ततोमासनाम ॥

ततोनाक्षत्रनाम् ॥ ततोव्यावहारिकनाम् ॥ एवंनामचतुष्टयलिखित्वा ॥ अस्यकुमारस्यबद्धायुष्यप्राप्त्यर्थनामदेवतापू-
जनंकरिष्येइतिसंकल्पः ॥ मनोजूतिरितिप्रतिष्ठाप्य ॥ षोडशोपचारैःसंपूज्य ॥ ततःस्वदक्षिणतःमातुरुत्तमऋत्स्यशिशोर्दक्षि-
णकर्णेकथयति ॥ हेकुमारत्वंकुलदेवतानाम्नाशरेणुकाभक्तोसि ॥ हेकुमारत्वंमासनाम्नाकृष्णोसि ॥ हेकुमारत्वंनाक्षत्रेणनाम्ना
अग्निशर्मासिआत्मारामशर्मासिवा ॥ हेकुमारत्वंव्यावहारिकेणनाम्नारामचन्द्रशर्मासि ॥ इतिकथयित्वा ॥ ॐमनोजूतिः०
इतिभस्त्रपठनान्ते विप्रैर्नामसुप्रतिष्ठितमितिवाचयित्वा ॥ ततःकर्ताउल्लिखतोबद्धाञ्जलिःसन् ॥ भोब्राह्मणाःअयंकुमारःकुलदे-
वतानाम्नाशरेणुकाभक्तःभवतःसर्वान्ब्राह्मणानमिवादयेतइतिवदेत् ॥ तेचआयुष्मान्भवतुरेणुकाभक्तःइतिवदयुः ॥ एवमग्रेपि ॥
भोब्राह्मणाःमासनाम्नाकृष्णःभवतः० अभिवादयेते ॥ तेचआयुष्मान्भवतुकृष्णः ॥ भोब्राह्मणाःनाक्षत्रेणनाम्नाअग्निशर्मा-
आत्मारामशर्माभवतः० अभिवादयेते ॥ तेचआयुष्मान्भवतुअग्निशर्माआत्मारामशर्मावा ॥ भोब्राह्मणाःव्यावहारिकेण
नाम्नारामचन्द्रशर्माभवतः० अभिवादयेते ॥ आयुष्मान्भवतुरामचन्द्रशर्मा ॥ ततःशिष्टाचाराद्ब्राह्मणाआशीर्मन्त्रान्पठयुः ॥
ॐवृद्धोसिमेतत्त्वदवधेदेवेभ्योवृद्धोभवत्तेनमह्विवृद्धोभूथाः ॥ अथास्यायुष्यं करोति ॥ दक्षिणं कूर्गमभिनिधायद्वागशित्तित्रि-
रथास्यानामधेयंकरोतिवृद्धोसीतितुदस्यतुदहमेवनामेस्यादधिमधुघृतदुग्धसुप्त्यान्नानाहितेनजातरूपेणप्राशयशयतिभूस्व-
यिदधाभिभूवस्त्वयिदधामिस्मस्त्वयिदधामिभूभुवःस्वःसर्वंत्वयिदधामीति ॥१॥ अथैनमभिमिश्रति ॥ अत्रसायवपशुभ-

हिरण्यमश्नुतुभव ॥ आत्मावैपुत्रनामामिसिजीवशरदःशतमिति ॥ २ ॥ अथास्यमातुरमभिभत्रयते ॥ इडासिमैत्रावरुणी-
वरेवैरुमजीजनयाः ॥ सात्वंवैरिवतीभवास्यान्वीरवतोकरादिति ॥ ३ ॥ अथैनमात्रेप्रदायत्तनप्रयच्छति ॥ युस्तेस्मिनः-
शशयोयोभयोभूर्युरत्नयावरुविद्यःमुदुन्नः ॥ येनद्विश्वाण्यसिद्धायणिसुरस्वतितमिहयतवेकरिति ॥ ४ ॥ तंवाऽएतमाहुः ॥
अतिपितावताभूरतिपितामहोवताभूःपरमांवतकाष्टांप्राश्रयायुशस्राब्रवचसिनयुएवद्विदोव्राह्मणस्यपुत्रुजायतहति ॥ ५ ॥
ततःकृताव्राह्मणाद्व्रत्यकृतस्यनामकरणाकर्माणःसां० दशव्राह्मणान्मोजयिव्ये । तेभ्योदक्षिणांदातुमहमुत्सृज्ये ॥ अने-
ननामकरणात्वेनकर्भणाभगवान्श्रीपरमेश्वरःप्रीयतां ॥ इतिनामकरणम् ॥

अथ पालकारोहणम् ॥ धर्मनौकायां—पुंसः कन्यायाः क्रमेणात्र निद्रा सूर्ये १२ वक्षे विश्व १३ तुल्ये दिने च । मुख्यः कालो
नात्र भानामपेक्षाऽन्यस्मिन्काले तिर्यगाल्ये प्रकुर्यात् ॥ दद्या १० द्वादश्या १२ दृष्ट्या १६ कृती २२ पु मशस्तं शिशोः पाञ्जकारोहणं रेवतीषु ।
करे त्वाष्ट्रयुग्मे श्रुतौ चाश्विनीषु बृहदित्यां ध्रुवे पुष्यमे शोभनं स्यात् ॥ त्वाष्ट्रयुग्मं चित्रास्वाती । ध्रुवं रोहिणी उत्तरात्रयं च । भविष्ये—
अभीष्टे पुण्यदिवसे चन्द्रतारावलान्तिते । मृदुद्वयवक्षिप्रमेषु माता वा कुल्योषितः ॥ योमशायिहरिं स्मत्वा प्राग्भीषि विन्यसेच्छिशुमिति ।
मृदुनक्षत्राणि मृगचित्रारोवत्यनुराधाः । ध्रुवाण्युक्तानि । क्षिप्राणि अश्विनीहस्तपुण्याः ॥ ॥ अथ प्रयोगः ॥ अत्रदिनेशुभकालेकुलेदेवतां यो-
गशायिनंचसंपूज्य स्मृतानन्वाच मानादिसुभगाः क्षियः अलंकृतं शिशुं गीतवाद्यघोषपुरःसारं हरिद्रकुङ्कुमादिचयेतामालके प्राकृशिरसं दक्षिण-
शिरसंवानिधापयेयुः । अन्यदपि यथाचारंकार्य । इदंशप्तकालेकुयोगामस्त्वेषिभवति ॥ इतिपालकारोहणम् ॥ ॥ अथ दुग्धमाशानम् ॥

निर्णयसिन्धौ धर्मनौकायां—एकत्रिंशद्दिने चैव पयः शङ्खेन पाययेत् । अन्नप्राशननक्षत्रे देवसोदयराशिषु ॥ संस्कारकौस्तुभे श्री-
 धरीये—एकत्रिंशे वासरे वा द्वितीये जन्मर्क्षे वा शुद्धलघुनेकुले । शङ्खे दुग्धं संनिदध्याच्छिञ्चानां वक्त्रे धात्री पूज्यपूजां विधायेति ।
 शङ्खे इति सप्तमी तृतीयार्थे । पूज्याः कुलदेवताः विप्राश्च । नृसिंहः—पूर्वाह्णे वाय मध्याह्ने कुर्याद्रात्रिं विसर्जयेत् । योगिनिराहुरुद्धादि-
 मुखं चैव विवर्जयेदिति । योगिन्यादिलक्षणं स्थिरचरभेदश्च ज्योतिःशास्त्रादवगन्तव्यः ॥ । उक्तदिने शुभकाले गणपतिकुलदेवतांचं-
 पूज्य गोकर्षणशङ्खेन धात्रीमाता दक्षिणशिरसं शिशुमङ्गे निधाय पाययेत् ॥ इति दुग्धप्राशनं ॥ । अथ ताम्बूलभक्षणं ॥ निर्णयसि-
 न्धवादौ—सार्धमासद्वये दद्यात्ताम्बूलं प्रथमं शिशोः ॥ कर्पूरादिकसंमिश्रं विलासाय हिताय च ॥ १ ॥ मूलार्कचित्रकरतिष्यहरीन्द्रेभेषु पौष्णे
 तथा मृगशिरसिदित्वासवेषु ॥ अर्केन्दुजीवभुगुबोधनवासरेषु ताम्बूलभक्षणविधिमुनिभिः प्रदिष्टः ॥ २ ॥ इति ताम्बूलभक्षणं ॥ । अथ
 कर्णवेधः ॥ तन्न पारस्कारः—अथ कर्णवेधो वर्षे तृतीये पद्मे वा पुष्येन्दुचित्राहरिरेवतीषु ॥ धर्मनौकायां—मासे षष्ठे सप्तमे
 वाष्टमे वा दिक्संख्याके द्वादशे वाद्यमासे ॥ ऊर्जे पौषे फाल्गुने चैत्रमासे शुक्लपक्षे सद्दिने कर्णवेधः ॥ हरिहरकरचित्रासौम्यपौष्णोत्तरार्था-
 दितिवसुषु घटालीसिंहवर्ज्ये च लये ॥ दशमुनिरसपञ्चद्वित्रिविधेषु शस्त्रस्तिथिषु हरतिथौ च श्रोत्रवेधः प्रदिष्टः ॥ विप्राच्छलाका क्रमतः
 प्रशस्ता रौप्यस्य हेम्नो रजतस्य लौही ॥ अष्टाङ्गुलाऽङ्गुष्ठसमा तथा तु बह्मष्टमात्रं विवरं च कर्णे ॥ अङ्गुष्ठमात्रं विवरं न कर्णे यस्यास्ति
 सोयं पितृकर्मगर्ह्य इति ॥ रेणुकारिकायां—दिनछिद्रव्यतीपातविधिव्यूहित्वर्जित इति ॥ गर्गः—कर्णवेधं प्रशंसन्ति पुष्ट्यायुःश्रीवि-
 वृद्धय इति ॥ अथ प्रयोगः—आचमनं । पावित्रधारणं । देशकालौस्मृत्वा शुभपुण्यतिथौश्रीप० ममासकुमारस्य पुष्ट्यायुः-
 श्रीविवृद्धये कर्णवेधंकरिष्ये इतिसंकल्पः ॥ ततो गणेशपूजनादिनान्दीश्राद्धान्तं ॥ रेणुकारिकायां गदाधरभाष्ये च । केचिन्नान्दी-

मुवं श्राद्धमिह नेच्छन्ति सूर्य इति ॥ कुमारं क्षापयित्वा पूर्वोद्धि कुमारस्य मधुरं दत्त्वा प्रत्यङ्मुखोपविष्टाय दक्षिणं कर्णमभिमन्त्रयते भद्रं करोमिति ॥ ॐ भद्रं करोमिः ॥ सव्यं वक्ष्यतीवेदं इति च ॥ ॐ अक्षयं तं वेदामनीपान्ति कर्णप्रियं सखायं परिसखजाना ॥ यो वै विशिङ्खे वित-
ताऽविष्यन्वङ्गादयं समनेपायन्ती ॥ २ ॥ इति कर्णाभिमन्त्रणं ॥ अथ अभिमन्त्रणक्रमेण भिन्वात् पूर्वोक्तया शलाकया ॥ ततो ब्राह्मण-
भोजनं ॥ इति कर्णवेधप्रयोगः ॥

अथ निष्क्रमणं ॥ तत्र पारस्करः—चतुर्थे मासि निष्क्रमणिका ॥ धर्मनौकायां—मासि तृतीये यदि वा चतुर्थे शिशोर्गृहा-
विष्क्रमणं बहिः स्यात् ॥ नान्दीमुखान्तं विधिवत्प्रकुर्वाञ्छन्दोगशाखासु विकल्प उक्तः ॥ मैत्रे पुष्यपुनर्वसु प्रथममे पौष्णेऽनुकूले विधौ हस्ते
चैव सुरेश्वरे च सृग्मे तपसु शस्तासु च ॥ कुर्यान्निष्क्रमणं शिशोर्वधुरौ शुक्ले त्वरिते त्रिधौ कन्यकुम्भतुलामगारिभवनं सौम्यग्रहलो-
किते ॥ अद्याशानोक्ते समये भवेद्वा दिक्पालसूर्येन्दुहरींश्च पूज्य ॥ शङ्खादिवायुः सहितं शिशुं गृहाग्निः सारयेन्मन्त्रमिमं पठेच्चैति ॥ सं-
स्कारकाले भूमे—अकृतायां क्रियायां सादायुःश्रीनाशनं शिशोः ॥ इतो संपद्विद्वद्भिः सादायुर्वधनमव चेति ॥

आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं ॥ देशकालौ संकीर्त्य शुभपुण्यतिथौ ममास्य कुमारस्य आयुःश्रयश्च भविष्यद्व्यव-
हारसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरश्रीत्यर्थं गृहाग्निष्क्रमणं कारयेत् ॥ गणेशपूजनादिनान्दीश्राद्धान्तं कृत्वा उत्कलये वेदवाद्यधोषपुरः-
सरं भार्यया सह कुमारं गृहाद्वहिरानीय कुमारं सूर्यसुदीक्षयतितच्चक्षुरिति ॥ ॐ न च शुद्धुर्बहिर्नाम्नुरस्ताच्छक्रमुच्यते ॥ पश्येत्स-
मशुद्धं श्रुतजीविमशुद्धं श्रुतः शृणुयामशुद्धं श्रुतम्प्रापामशुद्धं श्रुतमदीनाः स्यामशुद्धं श्रुतमर्थ्यश्च शुद्धः श्रुतात् ॥ १ ॥

ततआगत्य ॥ चन्द्रार्कयोर्दिगीशानांदिशांचवरुणस्यच ॥ निक्षेपार्थमहदग्निदेवांश्चतुस्रवतः ॥ अग्रमत्तंप्रमत्तंचादिवारात्रम-
थापिवा ॥ रक्षंतुसततंसर्वदेवाःशक्रपुरोगमाः ॥ १ ॥ इतिविभूतितस्यसर्वाङ्गेषुलापयेदितिनृसिंहभट्टौ ॥ अस्मिन्नेवादिने
रात्रौचन्द्रचैवप्रदर्शयेत् ॥ ततोदशब्राह्मणभोजनसंकल्पः । आशीर्ग्रहणं । दक्षिणादानं । भानुविसर्जनं ॥ अनेननिष्क्रम-
णाख्येनकर्मणाश्रीपरमेश्वरःप्रीयतां ॥ इतिनिष्क्रमणं ॥

अथभूम्युपवेशनं ॥ धर्मनौकायां । ध्रुवानुराधासुगशकहस्ताश्विनीज्येष्ठाश्रममासिःस्रस्तं ॥ निवेशेनभूमितलेसुतस्यपृ-
थ्वीवराहंविधिवत्सुपूज्य ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं ॥ देशकालासंकीर्त्यशुभपुण्यतिथौअस्यकुमारस्यभूम्यु-
पवेशनंकरिष्ये । गणेशपूजनपूर्वकंस्वस्तिवाचनंकृत्वा ॥ ततःश्रीपरमेश्वरश्रीत्यथवराहपृथ्वीपूजनमहंकरिष्ये इतिसंकल्प्य । त-
तो गोमयोपलिमायांगवल्लगाधलंकृतायांभूमौ ॥ ॐवराहायनमः ॥ ॐगृथिव्यैनमः इतिमन्त्रेणसंपूज्यसंगलीतवाद्यपुरः-
सरंअलंकृतांशिशुतस्यांभूमौप्राञ्जुलमुपवेशयेत् ॥ तत्रमन्त्राः ॥ रक्षैनवसुधेदेविसदासर्वगतंशुभे ॥ आयुःप्रमाणंनिखिलनिश्चि-
पस्वहरिप्रिये ॥ १ ॥ अचिरादायुषस्तस्ययेकेचित्परिपन्थिनः ॥ जीवितारोग्यविज्जेतुनिर्दहस्वाचिरेणतान् ॥ २ ॥ धारिण्य-
शेषभूतानांभातात्वमसिकामधुक् ॥ कुमारपाहिमातस्त्वंब्रह्मातदनुमन्यतां ॥ ३ ॥ इति ॥ ततःसुवासिनीभिर्नाराज-
यित्वा ॥ ब्राह्मणेभ्योदक्षिणांदात्वातैराशिषोऽगृहीत्वाब्राह्मणान्भोजयेत् ॥ अनेनउपवेशनाव्येनकर्मणाश्रीपरमेश्वरःप्री-
यतां ॥ एवंकुमार्या अपि ॥ इतिभूम्युपवेशनम् ॥

अथान्नप्राशनं । तत्रपारस्करः । षष्ठमासैत्रप्राशनं ॥ धर्मनौकायां—षष्ठ्यस्त्यन्तेषु मासेषु ६।७।८।९।१० सौरवर्षे संपूर्णे भवेद्वदशे वा ॥ पुंसः षष्ठे पञ्चमे सप्तमे वा स्त्रीणां शतं भोजनं पूर्वमेव ॥ सौरेष्विति नायं नियमः । बालान्नभोजनविधौ गुरुशुक्रमौल्य-
बाल्यप्रयुक्तमशुभं त्वधिमसादेषः ॥ नास्त्येव सावनविधाविह मासि षष्ठे शुभे च मासि परतः शुभचन्द्रपक्ष इति विधिरत्ने सावनमासे-
नापि षष्ठस्य मासस्य विधानादिति संस्कारकौस्तुभे ॥ रित्तां नन्दां द्वादशीमाष्टमीं च त्यक्त्वा चासां शुक्लजीवज्वारे ॥ सोमे कृष्णा-
शतं १० मेव प्रशस्तं जन्मदौ चाप्यन्नशुक्तिः प्रशस्ता ॥ आदित्यतिथ्यवसुसोम्यकरानिलाक्षित्राजिष्णुवरुणोत्तरपौष्णमित्राः ॥ बाला-
न्नभोजनविधौ दशमे विद्युद्धे शलास्तथा क्षयतिथिं प्रथमं विहोयति ॥ गदाधरभाज्ये वसिष्ठः—बालान्नभुक्तौ व्रतबन्धने च
राजभिषेके खलु जन्मधिषण्यं ॥ शुभं त्वनिष्टं सततं विवाहे सीमन्तयात्रादिषु मङ्गलेष्विति ॥ गर्भाधानादिका अन्नप्राशनान्ता म-
लिम्लुचे ॥ क्रिया अन्नप्राशः स्युर्नान्या इत्याह भास्कर इति रेणुः ॥

अथ प्रयोगः ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । देशकालौसकीत्यशुभपुण्यतिथौसमास्तुभारस्यमातृगर्भमङ्गल-
प्राशनविद्युद्धार्थं अन्नाद्यन्नहोवर्चसेतजइन्द्रियायुर्वलक्षणफलसिद्धिवीजगर्भसमुद्भवोनिवर्हद्वाराश्रीपरमेधरप्रीत्यर्थं अन्न-
प्राशनारूपं कर्म करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन स्तस्तिपुण्याहवाचनमातृकापूजनं वसोधारापूजलं आयुष्यमन्नजपानन्दीश्राद्धचकारिष्ये
तत्र निर्विघ्नार्थं गणपतिपूजनं करिष्ये इति संकल्प्य तानि कृत्वा ॥ ततः स्थण्डिलेष्वभूसंस्कारपूर्वकं शुचिनामानमग्निप्रतिष्ठाप्य
ततो दीक्षितो ब्रह्मसन्मार्त्तियत्वा दिस्थालीपाकं श्रपयित्वा आज्यभागं तं प्रकृतवत् ॥ आज्यभागान्निष्ठाज्याहुती जु-

होति ॥ ॐ देवीवाचमजनयन्तदेवास्तां विश्वरूपाः पशवो वदन्ति ॥ सानोमन्द्रपमूर्जदुहानाधेनुवर्गसा नुपसृष्टतु स्वाहा ॥ १ ॥ इदं देव्यवाचेन ॥ वाजो नो अद्येति च द्वितीयां । चकारात्प्रथमया क्रचासह ॥ ॐ देवीवाच ० नुपसृष्टतु ॥ वाजो नोऽअद्य प्रसृष्टातिदानं वाजो देवैः क्रतुभिः कल्पयति ॥ वाजो हि मासवर्षी अजानविश्वाऽआशावाजयति जयं यसाहा ॥ २ ॥ इदं देव्यवाचे वाजाय च नमः ॥ जुहुयादाज्यभागान्तेस्त्याज्याज्येनाहुतीं प्रुथक् ॥ देवीवाचमिति ज्ञेया प्रथमी तामृचपुनः ॥ उक्त्वा स्वाहां विना वाजो नो अद्येति द्वितीयकेति ॥ ततश्चरुमभिधाय स्थालीपाकस्य जुहोति ॥ ॐ प्राणेनान्नमशीयसाहा ॥ इदं प्राणाय ॥ ॐ अपानेन गन्धानशीयसा ० इदमपानाय ० ॥ ॐ चक्षुषारूपाण्यशीयसा ० इदं चक्षुषे ॥ ॐ श्रोत्रेण यशीय ० इदं श्रो ॥ ततः स्विष्टकृदादिप्रणीतिविमोक्तान्तं प्रकृतिवत् ॥ देवतापुरतोभारुरत्संज्ञे संस्थितस्य ॥ अलंकृतस्य दातव्यमन्नस्वर्णादिभाजने ॥ प्राशनान्ते सर्वमन्नमेकतोद्धृत्य हस्तगृहीतसुवर्णेन अथैनं प्राशयेत्तूष्णीं हन्तेति वा ॥ हन्तकामं नुभ्या इति श्रुतेः ॥ ॐ हन्त ॥ रेणुकारिकायां—देवताग्रथविन्यस्य शिल्पभाण्डानि सर्वशः ॥ शस्त्राणि चैव शस्त्राणि ततः पश्येत्तुलक्षणं । कृतप्राशनं सुत्सङ्गाद्वाग्नीवालं समुत्सजेत् ॥ कार्यतस्य परिज्ञानं जीविकाया अनन्तरं ॥ प्रथमं यत्सृष्टं द्वालस्ततोभाण्डं संयतं दा । जीविका तस्य बालस्य तेनैवेति भविष्यतीति ॥ ततो दशब्राह्मणभोजनसंकल्पः ॥ दक्षिणादानं ॥ आशीर्ग्रहणं ॥ भानृणां विसर्जनं ॥ अनेनान्नप्राशनारख्येन कर्मणा भगवान् श्रीपरमेश्वरः प्रीयतां ॥ इत्यन्नप्राशनं ॥

अथ वर्धापनविधिः ॥ सच वर्षपर्यन्तं प्रतिमासं जन्मतिथौ कार्यः । वर्षोत्तरं प्रत्यब्जं जन्मतिथौ कार्यः ॥ इदं वर्धापनं यावद्बाल्यं पित्रादिभिः

क्राय । पश्चात्पुनर्वर्षस्वयेमेवेति ॥ अत्रजन्मतिथिरौदयिकीग्राह्या । युगाद्यावर्षवृद्धिश्चसप्तमीपावतीप्रिया । ज्येष्ठद्वयोर्मन्थन्ति तत्रतिथियुग्मने-
तिष्कृत्यतत्त्वाणिवचनान् । तत्रतिथैर्धेयत्रजन्मक्षयोगः साग्राह्या । दिनद्वयेजन्मद्वययोगसत्त्वासत्त्वयोरौदयिकीद्विसुहृताधिकग्राह्या ।
द्विसुहृत्तन्यनेवपूर्वा । जन्ममासाधिमामसत्त्वशुद्धेमासप्रत्याब्धिकवर्धणनिविर्धनत्वधिके इति निर्णयसिन्धुः ॥ तत्रैवदीपिकायां—शु-
तान्कुजयोर्वारयस्यजन्मतिथिर्भवेत् ॥ अनुक्षयोगसप्तमौविश्वस्तस्यपदेपदे ॥ तस्यसप्तौषधीहानं गुरुहोवाग्निपूजनं ॥ इति । कृतान्तः शनिः ॥
अथप्रयोगः ॥ तिलतैलोद्धर्तनपूर्वकमङ्गलहानंनवाम्बरधारणं ॥ गृहाम्बन्तरुपविश्य । आचमनं । प्राणायामः ।
पवित्रधारणं । देशकालौसकीत्यशुभपुण्यतिथौअद्यमदीधजन्मदिनेदीर्घायुष्यकामःमार्कण्डेयादीनांपूजनमहंकरिष्ये ॥
तत्रादौनिविघ्नतासिद्धार्थगणपतिपूजनस्वस्तिवाचनंच ॥ गौर्यादिषोडशमातृणांपूजनं ॥ ततोवसोर्धारापूजनंआयुष्यमन्त्र-
जपचकृत्वा । ततःअक्षतपुंजेषु ॐगणपतयेनमः गणपतिआवाहयामि १ ॐदुर्गायै० दुर्गी० २ ॐकुलदेवतायै० कुलदे-
वतां० ३ ॐगुरुभ्यो० गुरुन्० ४ ॐदेवताभ्यो० देवताः० ५ अद्यये० अर्घि० ६ ॐविप्रेभ्यो० विप्रान्० ७ ॐमा-
तृभ्यो० मातृः० ८ पितृभ्यो० पितृन्० ९ ॐततो नवग्रहाः । ॐसूर्याय० सूर्य० १ ॐसोमाय० सोमं० २ ॐभौ-
माय० भोमं० ३ ॐबुधाय० बुधं० ४ ॐबृहस्पतये० बृहस्पतिं० ५ ॐशुक्राय० शुक्रं० ६ ॐशैशवाय० शनैश्चरं० ७
ॐराहवे० राहुं० ८ ॐकेतुभ्यो० केतून्० ९ ॥ ततः पञ्चभूतादिनवकं ॥ ॐपञ्चभूतेभ्योनमःपञ्चभूतानि १ ॐकालायनमः-
कालं० २ ॐयुगाय० युगं० ३ ॐसंवत्सराय० संवत्सरं० ४ ॐमासाय० मासं० ५ ॐपक्षाय० पक्षं० ६ ॐअसंज्ञन्म-

तिथेयनमः असज्जन्मातिथिं ७ ॐ असज्जन्मनक्षत्राय ० असज्जन्मनक्षत्रं ८ ॐ असज्जन्मराशये ० असज्जन्मराशिं ९
 ततः शिवाद्याष्टौ ॐ शिवायै ० शिवां १ ॐ संभृत्यै ० संभृतिं २ ॐ श्रीत्यै ० प्रीतिं ३ ॐ संतत्यै ० संततिं ४ ॐ अन-
 सूयत्यै ० अनसूयां ५ ॐ क्षमायै ० क्षमां ६ ॐ विष्णवे ० विष्णुं ७ ॐ भद्रायै ० भद्रां ८ ॥ ततः इन्द्रादिदशदिक्पा-
 लाः ॥ ॐ इन्द्राय ० इन्द्रं १ ॐ अग्नये ० अग्निं २ ॐ अथमाय ० यमं ३ ॐ निऋतये ० निऋतिं ४ ॐ वरुणाय ०
 वरुणं ५ ॐ वायवे ० वायुं ६ ॐ कुबेराय ० कुबेरं ७ ॐ ईशानाय ० ईशानं ८ ॐ ब्रह्मणे ० ब्रह्माणं ९ ॐ अन-
 न्ताय ० अनन्तं १० ॥ ॐ षष्ठिकायै ० षष्ठिकां आवाहयामि १ इत्यावाह्य गणपत्यादिषष्टिकान्ताभ्यो देवताभ्यो नमः
 इति षोडशोपचारैः संपूज्य । षष्ठिकादेव्यै पुष्पाञ्जलित्रयसमर्पणं ॥ तत्र मन्त्रः । ॐ जगन्मातर्जगद्धात्रिजगदानन्दकारिणि ॥
 प्रसीद मम कल्याणि नमोस्तु षष्ठिदेवते ॥ ततः षष्ठिकायै देव्यै दध्योदनबलिदानं ॥ ततः प्रार्थना ॥ जयेद विजगन्मातर्जगदान-
 न्दकारिणि ॥ प्रसीद मम कल्याणि नमस्ते षष्ठिदेवते ॥ त्रैलोक्येयानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ ब्रह्मविष्णुहरेः सार्ध-
 शं कुर्वन्तु तानि मे ॥ रूपं देहियशो देहि भद्रं भगवति देहि मे ॥ पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च देहि मे ॥ ततश्चन्दनबस्त्रे अ-
 घटदलकृत्वा ॥ ॐ भगवन्मार्कण्डेय इहागच्छ देहि तिष्ठ मार्कण्डेय मावाहयामि १ ॥ ततः परितः ॐ अश्वत्था-
 म्नेनमः अश्वत्थामानं १ ॐ बलयेनमः बलिं २ ॐ प्रह्लादाय ० प्रह्लादं ३ ॐ व्यासाय ० व्यासं ४ ॐ हनुमते ० हनु-
 मन्तं ५ ॐ विभीषणाय ० विभीषणं ६ ॐ कृपाय ० कृपं ७ ॐ परशुरामाय ० परशुरामं ८ ॐ कार्तिकेयाय ० का-

तिकियं० ९ ॐ जन्मदेवतायै० जन्मदेवतां० १० ॐ स्थानदेवतायै० स्थानदेवतां० ११ ॐ प्रत्यक्षदेवतायै० प्रत्यक्षदे-
 वतां० १२ ॐ वासुदेवाय० वासुदेवं० १३ ॐ क्षेत्रपालाय० क्षेत्रपालं० १४ ॐ पञ्चभूतभ्यो० पञ्चभूतानि० १५ ॥
 इत्याब्राह्मणोऽथोपचारैः संपूज्यपुष्पाञ्जलिसमर्पणं ॥ तत्रमन्त्रः ॥ आयुःशतमहाभागसोमवयसमुद्भव ॥ महातपोमुनिश्चैष्ट
 मार्कण्डेयनमोस्तुते ॥ प्रार्थना ॥ मार्कण्डेयायमुनेयेनमस्तेमहदयुगे ॥ चिरजीवीयथात्वंभोभविष्यामितथासुने ॥ मार्क-
 ण्डेयमहाभागसप्तकल्पान्तजीविन ॥ आयुरारोग्यसिद्धार्थमस्माकवरदोभव ॥ नराणामायुरारोग्यैश्वर्यसौख्यैःसुखप्रद ॥
 सौम्यभूतनमस्तुभ्यंभृगुवंशवरायच ॥ महातपोमुनिश्चैष्टसप्तकल्पान्तजीविन ॥ मार्कण्डेयनमस्तुभ्यदीर्घायुप्रयच्छमे ॥
 मार्कण्डेयमहाभागप्रार्थयत्वाऽकृताञ्जलिः ॥ चिरजीवीयथात्वंभोभविष्येहतथासुने ॥ इतिसंप्रणम्यपूजानिवेदनम् ॥ ग्री-
 यन्तादेवताःसर्वाःपूजांयुक्कृतुतामम ॥ प्रयच्छंवायुरारोग्ययशःसौख्यंचसंपदः ॥ मन्त्रहीनंभक्तिहीनंक्रियाहीनंमहासुने ॥
 यदर्चितंभयादेवपरिपूर्णतदस्तुमे ॥ ततस्तिलवपनम् ॥ ब्राह्मणायतिलदानंताण्डुलदानंधृतदानंदेयद्रव्याणिसंपूज्य ॥ कुश-
 तिलजलान्यादाय अद्यमदीयजन्मदिनेदीर्घायुव्यकामः एतांस्तिलान्सोमदैवतान् एतान्सोपकरणांस्तण्डुलांश्च इदंघृतंप्राजा-
 पतितैर्देवतंयथानामगोत्रेभ्योब्राह्मणेभ्यःदातुमहमुत्सृज्ये इतिदानं ॥ तत्सांगतायैदक्षिणादानंच ॥ ततोदक्षिणहस्तेरक्षाव-
 धनं ॥ तत्रद्रव्याणि गुग्गुलंनिम्बपत्राणिसिद्धार्थाःदूर्वाःगोरोचनंआदिपदाद्धरिद्राकुङ्कुमादिमङ्गलद्रव्यंचरक्तपट्टवेस्त्रेवध्वारक्षां-
 वधीयात् ॥ ततःस्थण्डिलेभञ्जंभूसंस्कारपूर्वकंअग्निप्रतिष्ठायाज्यभागान्तंशुल्काधृताक्तिलैःव्याहृतिभिरष्टोत्तरशतहोमः ॥

ततःश्रणीताविभोक्तान्तं ॥ ततःशयसासर्वभूतेभ्योनमः इतिबलिदानं ॥ ततःसिलगुडसहितदुग्धपानं । तत्रमन्त्रः—अ-
 जल्यर्घमिन्तक्षीरसतिलगुडमिश्रितं ॥ मार्कण्डेयाद्रंलब्ध्वापिबाम्याभ्यायुव्यहेतवे ॥ इति ॥ आचम्य ॥ ॐमार्कण्डेयाय-
 नमः ॥ ॐभ्योभ्योनमः ॥ ॐब्राह्मणेभ्योनमः ॥ इतिप्रणम्य ॥ मार्कण्डेयक्षमस्तइतिक्षमापनंकृत्वा ॥ अश्रत्थामाबलि-
 व्यर्षोसोहनुमांश्चबिभीषणः ॥ कृपःपरशुरामश्चसैतोचिरजीविनः ॥ समैतांश्चसरोन्नित्यमार्कण्डेयमथाष्टमं ॥ जीवेद्वयशतं
 साग्रमपमृत्युविवर्जितः ॥ इतिस्मरेत् ॥ ततोदृढसुवासिनीभिर्नीराजनंकायं ॥ ब्राह्मणभोजनंदाक्षिणादानंआशीग्रहणं ॥
 पूजितदेवतानांविस्मर्जनं ॥ तद्दिनेनियमाः—खण्डनंनखकेशानामैथुनाध्यगमौतथा ॥ आमिषंकलहंहिसावपवृद्धौविवर्ज-
 येत् ॥ मृतोजन्मनिसंक्रांतौश्राद्धेजन्मदिनेतथा ॥ अस्मृश्यस्पृशनेनैवैनस्त्रायादुष्णवारिणेति ॥ अन्नमंलगदाधरभाष्येनि-
 र्णयसिन्ध्वादौचद्रष्टव्यं ॥ इत्यादित्यपुराणोक्तोवर्धापनप्रयोगः ॥

अथ चूडाकारणम् । तत्र पास्करः—संवत्सरिकस्य चूडाकरणं । संवत्सरो जातो यस्य सः सावत्सरिकः ॥ द्वितीये वर्षे इत्यर्थः ॥
 तृतीये वा प्रतिहते ॥ अथवा तृतीये संवत्सरे अपूर्णे चूडाकरणं कुर्यात् ॥ यथामङ्गलं वा सर्वेषां ॥ अथवा यथाकुलचारं पञ्चमेन्दे वा
 उपनीत्या वा सह क्रियते तथा व्यवस्था ॥ धर्मनौकायां—जन्मतो भवति वापि गर्भतो द्वित्रिप्रश्नमगताद्यणवके ॥ वोपनीतिसहितं भवे-
 त्कुलाचारतः समभिदं स्त्रिया अपि ॥ श्रेष्ठं चौलं जन्मतोन्दे तृतीये ३ सेते ७ ध्व ५ बदे मध्यमं प्रोक्तमेतत् ॥ नेष्टं गर्भादङ्क ९ रुद्रा ११

वदयोस्तच्छतं सूर्यो नक्षत्रं यदा सात् ॥ २ ॥ तत्रापि मेषात्रयोगे विशेषच्छतं रवौ चौर्यमात्रं शुक्रः ॥ पक्षः शुभः कृष्णदिगन्तमार्गाः
केचिच्छुभं पञ्चमिकान्तमन्ये ॥ ३ ॥ जगुरितिशेषः ॥ रिक्ता ४१।१४ क्षणीवद्वरि ६।१२ दर्शपूर्णमाषा वह्निकव्यास्तिययः शुभाः स्युः ॥
भौमार्कनन्दा न शुभाः कचित्तु शस्तास्त्रयोपि क्रमतश्चतुर्णां ॥ ४ ॥ विप्रे रविर्भूमिसुतो महीपे विद्वद्भूयोर्भामसुतः क्रमार्थं ॥ हस्तद्वयं
विष्णुयुगं च पौष्णयुगं मृगादित्युगं प्रशस्तं ॥ ५ ॥ वायव्यवास्तकमनि तथोत्तराश्र तिस्रो भवन्ति क्षुरकर्मणि मध्यमास्ताः ॥ देवज्ञतः
सकलव्यविशोधनादि ज्ञेयं यदा भवति गर्भयुता तु माता ॥ ६ ॥ चोलं न कार्यं त्वथ पञ्चमाब्दत्वं नचोर्ध्वं नियमो मतोयं ॥ वदन्ति
केचिद्वदि गर्भपातः विशोमृतिमैक्षियुतं तदापि ॥ ७ ॥ चेद्वर्मिणी पञ्चममासतोऽर्वाह् दोष ऊर्ध्वं स भवेदवश्यं ॥ गगोऽवदद्वयस्य तु रोग-
लब्धित्तन्मङ्गलं रोगविनाशने सत् ॥ ८ ॥ ॥ संस्कार्यमातरि रजस्रलायां ॥ संस्कर्तुमी यदि पुष्पिणी स्यात्संस्कारमात्रं न तदा
प्रकुर्यात् ॥ यज्ञोत्सवौ संकटके तु कुर्यात्संपूज्य लक्ष्मीं विधिवद्विधिः ॥ संस्कर्तो पितुरन्यश्चेन्माता यदि रजस्रला ॥ पञ्चमादिदिने
कुर्याद्विवाहादिविधिं समं ॥ १० ॥ नान्दीश्राद्धं चेन्न जातं तदा तु कुर्यात्संस्कारं न कालान्तरे स्यात् ॥ नान्दीश्राद्धं चेत्कृतं लग्नशुद्धि-
रन्या न स्यात्तर्हि लक्ष्मीविधानं ॥ ११ ॥ ॥ मण्डनमुण्डनविचारः ॥ न मुण्डनं मण्डनतोऽर्धमब्दं गौत्रैकतायां यदि नाब्दभेदः ॥
व्रतं समावर्तनकं सचौलं केशान्तेमेतानि तु मुण्डनानि ॥ १२ ॥ मण्डनं विवाहादि ॥ १३ ॥ एकोदरापत्यसंस्कारविचारः ॥ एकोदराणां
न समानसंस्कृतिं संवत्सरान्तं विदधीत तस्मिन् ॥ १४ ॥ अत्ररेणुः—एकमातृकयोरेकवत्सरे पुरवस्त्रियोः ॥ न समानक्रियां कुर्यान्मातृभेदे
विधीयत इति ॥ एवं न कुर्यात्किल मङ्गलत्रयम् ॥ मङ्गलमध्ये आशौचे ॥ आशौचयते यदि संकटं तदा ॥ १५ ॥ कूष्माण्डीभिर्ह-
स्मिराज्यं च हुत्वा दत्त्वा विप्राभ्याय गां वत्सयुक्तां ॥ कुर्यात्सर्वं मङ्गलं सिंहगजे रवौदको मङ्गलं चाचरेन्न ॥ १६ ॥ चोलै जाते जातक-

र्मण्यवश्यं संतापनं चाचरेन्नैव कृच्छ्रं ॥ भुक्त्वा विप्रोऽन्यत्र संस्कारमात्रे भुक्त्वा शुद्धेचोपवासाद्विजेन्द्रः ॥ १५ ॥ जाते कर्मणि । संतापनं । संस्कारमात्रं त्विह कन्यकानाममन्त्रकं होमविधिः समन्त्रः ॥ होमोऽप्यमन्त्रो भवतीति केचिद्भवेन्न होमस्त्विति वृत्तिकारः ॥ १६ ॥

अथ चौलप्रयोगः ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं ॥ देशकालौसर्काल्यशुभपुण्यतिथौ अस्थिकुमारस्यबीजगर्भसमुद्भवैर्नोनिबहणेनबलायुर्वर्चोभिद्विद्व्यवहारसिद्धिराराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थचूडाकरणाख्यकर्मकरिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन स्वस्तिपुण्याहवाचनंअविघ्नपूजनंमंडपस्थापनंमातृकापूजनं वसोद्धारापूजनंआयुष्यमन्त्रजपं नान्दीश्राद्धचकरिष्ये तत्रनिविष्टार्थगणपतिपूजनंकरिष्ये इतिसंकल्पयतानिष्कृत्वा ॥ चूडाकरणपूर्वागतयात्रीनवब्राह्मणान्भोजयिष्ये ॥ ततोबहिःशालायांस्थण्डिलेपञ्चभूंसंस्कारपूर्वकंसंभ्यनाम्नोश्रेःस्थापनं ॥ ततःमाताकुमारमादायाप्लाव्याहतेवाससीपरिधाप्याङ्कआधायपश्चादश्रेःस्पविशति ॥ ततो दक्षिणतोब्रह्मासनमास्तीर्येत्यादिचक्रवर्जआख्यभागान्तप्रकृतिवत् ॥ तत्रविशेषः ॥ पात्रासादनानन्तरंउपकल्पनीयानि ॥ शीतोदकं ॥ उष्णोदकं ॥ नवनीतपिण्डः ॥ घृतपिण्डोदधिपिण्डोवा ॥ त्र्यंगीशाली ॥ साप्राणिसप्तविंशतिकुशतरुणानि ॥ ताम्रपरिष्कृतआयसःशुरः ॥ आनङ्गुहगोभयपिण्डः ॥ नापितः ॥ वरश्चेति ॥ प्राशनान्तेशीतास्वप्नुष्याआसिञ्चति ॥ ॐउष्णेनवायुदकेनेह्यदितैकेशान्वप ॥ १ ॥ अथात्रनवनीतपिण्डघृतपिण्डदंशोवाप्रास्यति ॥ ततआदायदक्षिणंगोदानमुन्दति ॥ ॐसवित्राप्रमृतादैव्याऽआपऽउन्दन्तुततम् ॥ दीर्घायुत्वायवर्चसे ॥ ततस्तेषयाशाल्याविनीय ॥ त्रीणिकुशतरुणान्यन्तर्दधात्योपधइति ॥ ॐओषधेत्रायस्व ॥ १ ॥ शिवोनामंतिलोहशुरमादाय ॥ ॐशि-

योनिसामिसिद्धितोपितानमस्तेऽथस्तुमामाहिःसीः ॥ १ ॥ निर्वर्तयामीति प्रवपति । संछन्नयतीत्यर्थः ॥ ॐ निर्वर्तया-
 म्यायुषेन्नाद्यायज्जननयरायस्योपायसुष्यजस्तवायुषुर्वीर्याय ॥ १ ॥ सकेशानिप्रच्छिद्य ॥ ॐ येनावपत्सविताशुरेण-
 सोमस्यरजोविरुणस्यविद्वान् ॥ तेनब्रह्माणोवपत्तदमस्यायुष्यजददित्येथासत् ॥ १ ॥ आनहुहेगोमयपिण्डेयास्यस्यशे-
 रत्तरतोभ्रियमाणे । एवंक्षिरपरंतूर्णी ॥ उन्दनं ॥ त्रिकुशतरुणांतर्धानं ॥ संछन्नीकरणं ॥ छेदनं ॥ गोमयपि-
 ण्डेप्रासनं ॥ इतरयोश्चोदनादि । अथपश्चात्त्रयायुपमिति ॥ पश्चिमंगोदानमुन्दति ॥ ॐ सवित्राप्रसू० वर्चसे ॥ १ ॥
 त्र्येणयाशल्याविनीयत्रीणि कुशतरुणान्यन्तर्दधाति ॥ पश्चिमंगोदानमुन्दति ॥ ॐ सवित्राप्रसू० वर्चसे ॥ १ ॥
 द्रव्यकमावृत्तौ सशृन्मन्त्रवचनमिति श्रौतपरिभाषासूत्रात् । निर्वर्तयामीति प्रवपति ॥ ॐ निर्वर्तयाम्यायुषे सुर्वीर्याय ॥ त्र्यायु-
 षमिति सकेशानिप्रच्छिद्य ॥ ॐ त्र्यायुषं ॥ आनहुहेगोमयपिण्डेयास्यस्यशेरत्तरतोभ्रियमाणे ॥ एवं क्षिरपरंतूर्णी ॥ उन्दनं
 विनयनमित्यादिपूर्ववत् ॥ अथोत्तरंगोदानमुन्दति ॥ ॐ सवित्राप्रसूता० ॥ त्र्येणयाशल्याविनीय ॥ त्रीणि कुशतरुणान्य-
 न्तर्दधात्योपधइति ॥ ॐ ओषधेन्नायस ॥ तूर्णीक्षुरादानं । निर्वर्तयामीति प्रवपति ॥ ॐ निर्वर्तया० ॥ अथोत्तरतोयेन-
 भूरिति सकेशानिप्रच्छिद्य ॥ ॐ येनसूरिश्रादिविज्योक्कपश्चाद्विसूर्यं ॥ तेनतेवपाभिब्रह्मणाजीवातेवजीवनयसुश्लोक्या-
 यवस्तये ॥ १ ॥ आनहुहेगोमयपिण्डेयास्यस्यशेरत्तरतोभ्रियमाणे । एवंक्षिरपरंतूर्णी ॥ उदंनं विनयनमित्यादिपूर्ववत् ।
 ततस्त्रिःशुरेणशिरःप्रदक्षिणं परिहरति ॥ ॐ यत्शुरेणमज्यतासुपेशसामसावपत्तिकेशान्छिन्धि शिरोमास्यायुःप्रमोषीः ॥ १ ॥

ततस्ताभिरङ्घ्रिःशिरःसमुद्यनपितायक्षुरप्रयच्छति ॥ ॐअक्षण्वन्यरिवप ॥ यथामङ्गलकेशशेषकरणमित्यस्यायमर्थः ॥
कुलव्यवस्थयाशिखास्थापनं ॥ केचित्त्यंचशिखाः ॥ यस्ययथाप्रसिद्धस्तस्यतथाशिखास्थापनं ॥ यथा ॥
केशशेषतःकुर्याद्यासिनोत्रेथोचितं ॥ कुर्वन्त्येयशिखामात्रमङ्गलार्थमिहकचित् ॥ कम्बुजानांविस्थानांदक्षिणेकार्ये-
च्छिखां ॥ द्विभागेन्निःकश्यपानांमुण्डाश्चभृगवोभताः ॥ पञ्चचूडाआङ्गिरसएकावाजसनेयिनामिति ॥ ततोवल्गादिना-
अनुगुप्तमेतं^९सकशगोममेयपिण्डगोष्ठपल्लव्यलउदकान्तेया ॥ आचार्यथउपकल्पितवरंददाति ॥ वरोभिलषितद्रव्यं ॥
चूडाकरणाङ्गतथाविहितोयं वरःप्रतिपृह्यतामिति ॥ अतएवास्मिन्कर्मणिवरदानार्थंकर्तुरन्यआचार्योपेक्षित इतिवृ-
त्तिर्हीये ॥ पित्रादेरेवाचार्यत्वेनतरस्येतिकर्कादयः ॥ दशब्राह्मणभोजनं ॥ दक्षिणादानं ॥ आशीर्ग्रहणं ॥ अनेनचूडाकरणा-
स्येनकर्मणाश्रीपरमेश्वरःप्रीयतां ॥ मातृणांमण्डपदेवतानांचविसर्जनं ॥ स्त्रीणामपिजातकर्मादिचूडाकरणान्तास्तूष्णीं-
संस्काराःकार्याः ॥ होमस्तुसमन्त्रकः ॥ तथाचरेणुः—जातकर्मादिकाःस्त्रीणांचूडाकर्मांन्तिकाःक्रिया ॥ तूष्णींहोमःसमन्त्रः-
स्यादितिगोभिलभाषितमिति ॥ याज्ञवल्क्यः—तूष्णीमेताःक्रियाःस्त्रीणांविवाहस्तुसमन्त्रकइति ॥ इतिचूडाकरणं ॥

१ अत्रपरार्कः—उदङ्मुखःप्राञ्चुरोवावपनकारयेत्सुवी । केशमश्रुलोमनखान्मुदकस्यनिवापयेत् ॥ दक्षिणकर्णमारभ्यवर्माथपापसचये ॥ सिखाद्यंत शि-
रोवपेदिति । नवसंस्कारेष्वमेचूडाकर्मापनयनादौ । प्रायश्चित्ताथस्यद्वितीयोपनयनादे. पापसचयइत्यनेनसंग्रहात् । अत्ररेणुः—वसिष्ठादक्षिणेभागेउभयप्रात्रिकश्येपो ॥
शिखा कुर्वन्त्यङ्घ्रिरसः शिखाभि पद्मभिर्युतं ॥ परितः केशपत्न्यावापुण्ड्राश्चभृगवोभताः ॥ कुर्वन्त्यन्येशिखामात्रमङ्गलार्थमिहकाचिदिति ॥

अथ दत्तायुत्रविधानं ॥ वामिष्टः—शुक्रशोणितसंभवः पुरुषो मातापितृनिमित्तकस्तस्य प्रदानविक्रयपरिमाणेषु मातापितरौ प्रभवतो नत्वेकं पुत्रं दद्यात्पतिगृह्णीयाद्वा स हि संतानाय पूर्णं नतु स्त्री पुत्रं दद्यात्पतिगृह्णीयाद्वाऽन्यत्रानुज्ञानाद्भूतः पुत्रं परिग्रहीष्यन्वन्धूनाहूय राजनि चावेषा निवेशनस्य मध्ये व्याहृतिमिदृत्वा अदूरवान्धवं बन्धुसन्निभमेव प्रतिसंगृह्णीयात्सदेहे चोत्सवे दूरवान्धवं शूद्रमिव स्थापयेद्विज्ञायते होकेन बहवश्चायन्तामिति तस्मिंश्चेत्यतिगृहीत औत्स उत्सवेत चतुर्थभागमग्नी स्याद्वत्तक इति ॥ अस्यार्थः—मातापितरौ प्रभवत इति । तयोरेव दानाधिकार इत्यर्थः । तथाच याज्ञवल्क्यः—दद्यान्माता पिता वा यं स पुत्रो दत्तको भवेदिति ॥ अन्यत्रानुज्ञानाद्भूतिरिति । इदंच भर्तृसत्वे । अन्यथा—दद्यान्माता पिता वा यं स पुत्रो दत्तमिः स्मृत इतिवत्स व्यासवचोविरोधः स्यादिति कर्मलाकारभट्टाः ॥ तथा न ज्येष्ठं पुत्रं दद्यादिति कौस्तुभे ॥ बन्धूनि आत्मपितृमातृबन्धून् । राजनि ग्रामाधीशे । निवेशनं गृहं । व्याहृतिभिः व्यस्ताभिः समस्ताभिश्च । आज्यभागान्ते आहुतिचतुष्टयं हुत्वेत्यर्थः । अदूरवान्धवं बन्धुसन्निभमेव संप्रतिगृह्णीयादिति । अदूरश्चासौ वान्धवश्चेत्यदूरवान्धवः । सन्निभः सपिण्ड इत्यर्थः । साविध्यं च द्विधा । सगोत्रतया स्त्र्यपुरुषान्तरेण च । तत्र सगोत्रः स्त्र्यपुरुषान्तरः सपिण्डो मुख्यः । तदभावे बहुपुरुषान्तरेण सपिण्डः । तस्याप्यभावे बन्धुसन्निभः । बन्धूनां सपिण्डानां सन्निभः । स्वस्यासपिण्डः सोदक इत्यर्थस्तथैवव्यस्यति । तत्रापि सन्निभेषु द्विविधः । सगोत्रतया स्त्र्यपुरुषान्तरेण च । स्वस्यासपिण्डोऽपि स्वसमानगोत्रः स्त्र्यपुरुषान्तरः सपिण्डानां सपिण्डो मुख्यः । तदभावे बहुपुरुषान्तरेण सपिण्डः । बन्धूनां सपिण्डानां सन्निभः । स्वस्यासपिण्डोऽपि स्वसमानगोत्रः समानगोत्रः आपकविंशात् ग्राह्यः । तदभावे असमानगोत्रः असपिण्डोऽपि ग्राह्यः । ब्राह्मणानां सपिण्डेषु कर्तव्यः पुत्रसंग्रहः । तदभावेऽसपिण्डो वा अन्यत्र तु न कारयेदिति शौनकीयात् ॥ सदेहे

चोत्पन्ने दूबान्धवं शूद्रमिव स्थापयेदिति वासिष्ठाभिधानञ्च ॥ तत्राऽऽसगोत्रसर्पिण्डेषु दौहित्रभागिन्यौ वज्र्यौ । एवं विरुद्धसंबन्धपात्या
 पुत्रबुद्धनर्हो मातुलो न ग्राह्यः । अतएव सगोत्रसर्पिण्डेषु भ्राता पितृव्यो वा न ग्राह्यः । शूद्रस्य तु दौहित्रभागिन्यौ ग्राह्यौ । दौहित्रो
 भागिन्यश्च शूद्राणां विहितः सुतः । ब्राह्मणादित्रये नास्ति भागिन्यः सुतः क्वचिदिति वचनात् । अत्रापि भागिन्यपदं पुत्रसदृशानां
 सर्वेषामुपलक्षणं । विरुद्धसंबन्धस्य समानत्वात् । विरुद्धसंबन्धश्च नियोगादिना स्वयमुत्पादनयोग्यत्वं । यथा विरुद्धसंबन्धो विवाहे
 गृह्यपरिशिष्टे च दर्शितः । दंपत्योर्मियः पितृमातृसाम्यं विरुद्धसंबन्धो यथा भार्यास्वसुदुहिता पितृव्यपत्नीस्वसांचेति । अस्यार्थः । यत्र
 दंपत्योर्वधूवरयोर्पितृमातृसाम्यं—वध्वा वरः पितृस्थानीयो भवति, वरस्य वा वधूर्मातृस्थानीया भवति, तादृशो विवाहो विरुद्धसंबन्धः ।
 तत्र यथाश्रममुदाहरणद्वयं । भार्यास्वसुदुहिता शालिकापुत्री, पितृव्यपत्नीस्वसा पितृव्यपत्नीभागिनीचेति । तथा प्रकृते विरुद्धसंबन्धः पुत्रो
 वर्जनीय इति । यतो रतियोगः संभवति तादृशः कार्य इति यावत् ॥ दत्तकश्च सजतीय एव ग्राह्यः । तथाच मनुः—माता पिता वा
 दद्यातां यमद्भिः पुत्रमापदि । सदृशं प्रीतिसंयुक्तं स ज्ञेयो दत्तिमः सुत इति । सदृशं सजतीयं । योगियाज्ञवल्क्योपि—सजतीये-
 ष्वयं प्रोक्तस्तनयेषु मया विधिरिति ॥ संदेहे चोत्पन्न इति । दूरे बान्धवो यस्यासौ दूबान्धवः अत्यन्तदेशभाषाविप्रकृष्टः । तादृशस्य
 परिग्रहे कुलशैलादिविषये संदेहो भवत्येव । तस्मिन्मति तं शूद्रमिव स्थापयेत् । यावन्नियं न व्यवहरोदित्यर्थः । तत्र हेतुतया श्रुति-
 माह विज्ञायत इति । एकेन पुत्रेण बहवः पित्रादयस्नातव्या इत्येतदर्थं पुत्रपरिग्रहः । नत्वेकेन बहवः पातनीयाः । संदेहपक्षे पातन-
 स्थापि संभवंस्तस्मात् न व्यवहरेत् पाक्षिकस्यापि दोषस्य परिहार्यत्वात् । तस्मिन्निति । तस्मिन्दत्तके प्रतिगृहीते यद्यौरस उत्पद्येत तदा
 दत्तकश्चतुर्थशं लभते न समाश्रमिति ॥ इति वासिष्ठार्थः ॥ ॥ यद्यप्यत्रोपवासादयो धर्मा नोक्तास्तथाप्यविरोधिनस्ते सर्वशस्त्राप्र-

लयन्यायेन शौनकादुक्तोऽथात्र ग्राह्याः ॥ तथाच शौनकः—अपुत्रो मृतपुत्रो वा पुत्रार्थं समुपेत्य च ॥ वाससी कुण्डले दत्त्वा उष्णीषं चाङ्गुलीयकं ॥ बन्धनन्नेन समीज्य ब्राह्मणंश्च विप्रमतः ॥ दत्तुः समक्षं गत्वा तु पुत्रं देहीति याचयेत् ॥ देवसत्वेति मन्त्रेण हस्ताभ्यां परिगृह्य च ॥ अङ्गादङ्गैर्यज्यं जप्त्वा आश्राय शिशुमूर्धनीति ॥ दत्तुः समक्षं गत्वेति व्याहृतिर्होमोत्तरं ॥ तथाच निर्णयसिधौ । सच होमोत्तरं जलपूर्वकं देयः । न वाङ्मन्त्रेण । व्याहृतिर्भिर्दत्त्वा प्रतिगृह्णीयादिति वसिष्ठोक्तैरिति ॥

अथ वसिष्ठोक्तोदचकपुत्रप्रतिग्रहविधिः ॥ ॥ पूर्वदुः पवित्रपाणिः सन् श्रुः करिष्यमाणपुत्रप्रतिग्रहपूर्वागतयोपवासकरिष्ये इतिसंकल्पपूर्वकमुपवासं कृत्या ॥ प्रातर्नित्यानिनिर्वर्त्य ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं ॥ देशकालौ-संकीर्त्य ॥ ममाग्रजास्त्वप्रयुक्त्यैतृकरुणापाकरणपुनर्माननक्राणद्वाराश्रीपरमेश्वरश्रीत्यर्थं वसिष्ठोक्तविधिनापुत्रप्रतिग्रहं करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन स्वस्तिपुण्याहवाचनं आचार्यवरणं विष्णुपूजनं बन्धुवर्गब्राह्मणभ्योऽन्नदानं च करिष्ये ॥ तत्रादौ निर्विगणपतिपूजनं करिष्ये ॥ गणपतिपूजनं ॥ भो ब्राह्मणाः करिष्यमाणपुत्रप्रतिग्रहाख्यस्य कर्मणः पुण्याहं ॥ एवमग्रे ॥ पुण्याहवाचनान्ते आचार्यद्वृत्यामधुपकार्दिनासंपूज्य ॥ विष्णुषोडशोपचारैः संपूजयेत् ॥ ततो बन्धुवर्गब्राह्मणभ्योऽन्नदानं ॥ तत्रसंकल्पः । पुत्रप्रतिग्रहपूर्वागत्वेन ब्राह्मणान् बन्धुवर्गांश्च भोजयिष्ये ॥ ततः स्थण्डिलपञ्चभूतसंस्कारपूर्वकमाग्निप्रतिष्ठापनं ॥ ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनमासीर्येत्यादि चरुवर्जमाज्यभागान्ते ॥ आज्येन व्यव्यसत सप्तव्याद्धतिभिर्होमः । ॐ भूः स्वाहा ॥ इदमधयेनमम ॥ १ ॥ ॐ भुवः स्वाहा ॥ इदवायेवेनमम ॥ २ ॥ ॐ स्वाः स्वाहा ॥ इदस्यार्थेनमम ॥ ३ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः

स्वाहा ॥ इदं प्रजापत्येनमम ॥ ४ ॥ ततोभूराधानवाहुतयः ॥ सिष्टकृदादिप्रणिताविमोकांतं ॥ ततोब्राह्मणैः सह दत्तः
 समक्षगच्छेत् ॥ एतस्मै पुत्रदेहीत्याचार्योयाचेत् ॥ ततोदाता आचम्य ॥ प्राणानायम्य ॥ देशकालौसंकीर्त्य ॥ श्री-
 परमेश्वरप्राप्त्यर्थं पुत्रदानं करिष्ये ॥ इतिसंकल्प्य ॥ गणपतिसंपूज्य ॥ यथाशक्ति च दनादिना प्रतियुगं हितारं संपूज्य ॥ देश-
 कालौ स्मृत्या ॥ इमं पुत्रं तवैतत्पुत्रकृष्णपाकरणापुत्रान्नमनश्चर्यासिद्धयर्थं आत्मनश्च श्रीपरमेश्वरप्राप्त्यर्थं तु न्यमहं संप्रददेनमम ॥
 प्रतियुगं तु पुत्रं भवान् ॥ इत्युक्त्वा प्रातिग्रहीतृहस्तोसाक्षतं जलक्षिपेत् ॥ दानसांगतसिद्धयर्थं शक्तिहिरण्यं दद्यात् ॥ ततः-
 प्रतिग्रहीता ऽद्भेदवस्यत्वात् ॥ स्ताभ्यां प्रातिग्रह्णा मिदं इति मंत्रेण हस्तद्वयेन प्रतियुगं ॥ स्वांके उपवेश्य ॥ अंगादंगादिति शिशुसू-
 र्धन्यवजिज्ञेत् ॥ ॐ अंगादंगात्सं० द्रतं ॥ सकृन्मंत्रेण द्विस्तूर्णी ॥ ततोवस्त्रकुंडलाद्यलंकृतं पुत्रं गीतवाद्यैः स्वस्तिमंत्रैश्च-
 स्वयुहमानीय ॥ पादौ प्रक्षाल्य ॥ आचम्य ॥ आचार्यदक्षिणतः स्वयं ॥ स्वदक्षिणे भार्या ॥ भार्योत्संगपुत्रइत्युपवि-
 शेत् ॥ स्वकुलाचारोचितनामकरणं यथोक्तं कार्यम् ॥ तत आचार्यसंपूज्य ॥ धेनुवद्धादिदत्त्वा ॥ ब्राह्मणभोजनं ॥ आशीर्वा-
 हणं ॥ भूयसीदानं ॥ कर्मश्रार्षणं कुर्यात् ॥ इति वसिष्ठोक्तो दत्तकपुत्रप्रतिग्रहविधिः ॥ ततः प्रायसंस्कृतसमाप्तृकापूजन-
 दिजातकर्मादिसंस्कारान्कुर्यादिति ॥

अथ दत्तकन्याप्रतिग्रहः ॥ दत्तकन्याप्रतिग्रहे स्त्रीयुद्धकर्तृके दत्तपुत्रविधाने च विशेष उक्तः ॥ कालायनेन ॥ अथान्नवृद्ध-
 वयसोऽप्यसंपदत्तपालने ॥ कुलस्योद्धारणार्थं ब्रह्मकन्यां विवाहेन ॥ इति दत्तकन्याग्रहणेऽविशेषः ॥ स्त्रीयुद्धयोस्तु विशेषः ॥ पाराशरेण ग्रह-

कर्तुं कर्तव्यं विप्रद्वारैर्वोक्तस्तथापि त्राह्मणस्य शूद्रत्ववाधान्तेः ॥ अतएव दातापौराणमन्त्रान् पठेत् ॥ कुलस्योद्धरणार्थाय देवाग्निद्विजसंनिधौ ॥
 वंशवित्तरणार्थाय प्रतिगृह्णाम्यहं सुतं ॥ १ ॥ कन्याविषये उत्तरार्धे भेदः ॥ अप्रजास्त्वनिवृत्यर्थं कन्यासत्ताप्रशृङ्खलामिति ॥ कन्याविषये संकल्प-
 विशेषः ॥ अप्रजास्त्वनिरासार्थमसमस्तपितृणां निरतिशयानन्दे वंशोद्धारकलोकप्रवासश्चापरमेष्ठरीयार्थतत्कन्यायाः स्वकन्यारूपस-
 ताकरणकारिष्यद्विति संकल्पेऽहः ॥ अग्रेऽपि पुत्रप्रतिग्रहादङ्गत्वेनैव कन्यासत्ताकरणङ्गत्वेनेति विशेषः ॥ आचार्योदात्तार्श्रति एतस्मै कन्यादेही-
 तियाञ्जं कुर्यात् ॥ ततो दात्रादेशकालसंकीर्तनान्ते तव वंशोद्धारार्थं कन्यारूपसत्तासिद्धयर्थं च स्वसत्तानिवृत्तिपूर्वकं तुभ्यं एतत्कन्यानिवेदनं करिष्ये-
 इत्यहः ॥ होमोत्तरं इमां कन्यां तव अथ प्रजास्त्वनिरासार्थं त्वया सहैकं विशतिपुरुषोद्धारार्थं आत्मनश्च मुक्तेयं वंशोद्धारकलोकप्रवासार्थं अपरमेष्ठरी-
 यार्थं च आत्मसत्तानिवृत्तिपूर्वकं तुभ्यं कन्यारूपसत्तामहं संप्रददेनमम ॥ इति कन्याविषये प्रतिग्रहीतृसमीपे जले जलक्षिपे बहस्ते ॥ कन्यारूपसत्तां-
 प्रतिगृह्णेतुं भवानिति वदेत् ॥ अलंकारदाने च कन्यकापरिधानीयवस्त्रालंकाराणां दानमिति विशेषः ॥ अन्यत्सर्वसमानं ॥

अथ विद्यारंभः ॥ धर्मनौकायाम्—विद्यारंभः पञ्चमेन्द्रे शुभः स्यात्कुम्भहिलासौम्यसंज्ञेऽयनेके ॥ हस्तादित्येवायुमित्रे च
 शक्रेऽपौष्णेऽस्त्रेऽपि विष्णोः शुभः सः ॥ १ ॥ मन्दाऽऽलम्बांशदिनं विहाय राशौ स्थिरेऽपि कृष्णदिगन्तमेव ॥ रिक्ताष्टमीषष्ठ्यनलं-
 विहाय शुद्धेऽष्टमे चाक्षरस्त्रीकृतिः स्यात् ॥ २ ॥ अथ प्रयोगः ॥ ततः पञ्चमे वर्षे ज्योतिःशास्त्रोक्त उदयग्रन्ते गुरुशुक्रास्तरहिते
 शुभमासे शुक्रपक्षे शुभदिने सुसुहूर्ते यजमानः शिशुना सह मङ्गलं स्नात्वा उदहते वाससीपरिधया लङ्कृत्य धृतमङ्गलतिलकः शुभास-
 न उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य देशकालसंकीर्तनं तेन अस्यां शिशोः लेखनवाचनादि विधुलि विद्याज्ञानप्राप्तये विद्यारंभं करिष्ये ॥ तत्र

निर्विघ्नाधिगणपतिपूजनकरिष्येइतिसंकल्प्यकृत्वा ॥ ततस्तदुल्लापद्वयेणेशसरस्वतीकुलदेवतांगुलक्ष्मीनारायणचावाह्यअ-
क्षतपुजेषुपत्तिरूपेणनारदपाणिनिपतञ्जलिसंस्कृत्याख्यायनपारस्कार्यसंस्कृत्यास्कार्यपिजलगोभिलजमिनिविश्वकर्माणआचार्यव्यास
चावाह्य ॥ स्वविद्यासूत्रव्याकरणभाष्यादिकंचसंस्थाप्य ॥ नाममन्त्रेणषोडशोपचारैःसंपूज्यप्रार्थयेत् ॥ सर्वविद्येत्यमाधारः
स्मृतिज्ञानप्रदायक ॥ प्रसन्नोवरदभूत्वादोहिविद्यांस्मृतिप्रशङ्कति ॥ अनयापूजयाआवाहितदेवताःप्रीयतां ॥ ततःस्थि-
लेपंचभूस्स्कारपूर्वकलौकिकार्घिप्रतिष्ठाप्यसंपूज्य ॥ ततोदक्षिणतोब्रह्मासनाद्याज्यभागान्तंकृत्वा ॥ आज्येनावोहितदेव-
तानामष्टाष्टसंख्याहुतीहुत्वा ॥ ततोमहाव्याहृत्यादिस्विष्टकृदंतादशाहुतयः ॥ ततःसंखवप्राशनं ॥ पवित्राभ्यांमार्जनं ॥
अथौषवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणेपूर्णपात्रदानं ॥ प्रणीताविमोक्तः ॥ आपःशिवेतिमन्त्रेणविमोक्तजलेनमूर्धानमभिषिच्युः ॥
एवंहोमशेषसमाप्य ॥ ततोबालकआवाहितदेवताअध्यापनगुरुंचनमस्कृत्य ॥ अध्यापनगुरोःसमीपेप्रत्यक्षुलउपविश्यर-
जतादिपाटिकायांकुङ्कुमादिकंप्रसार्यतदुपरिसुवर्णशलाकया ॥ श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीसरस्वत्यैनमः ॥ श्रीकुलदेवतायैनमः ॥
श्रीगुरुभ्योनमः ॥ श्रीलक्ष्मीनारायणाभ्यांनमः ॥ ॐनमःसिद्धं ॥ इत्यादिलिखेत् ॥ पूजनमंत्रः ॥ ॐपुष्पकानुःसरस्व-
तीवाजोभिर्ध्वाजिनीवती ॥ युञ्जन्मष्टदुधियावसुः ॥ ॐलिखितसरस्वत्यैनमः इतिमन्त्रेणषोडशोपचारैःसंपूजयेत् ॥ गुरुः
कुमारहस्तात्रिवारलेखनवाचनादिकंकारयेत् ॥ अनन्तरंकुमारःदेवताक्षरगुरुंचत्रिःप्रदक्षिणीकृत्यगुरुंसंपूज्यतत्संचोष्णीषं

समर्थनमस्तुत्य ॥ आचार्यगन्थादिभिः संपूज्यतसैः अन्यब्राह्मणभ्यश्च दक्षिणां दत्वा तैराशिपोरुहीत्वा सुवासिन्याकुमान्नी-
राज्य ॥ देवताशिविसुत्य ॥ अन्येभ्यस्तादृशालदिकंप्रदापयेत् ॥ इति विद्यारम्भविधिः ॥

अथ अनुपनीतधर्माः ॥ धर्मनौकायां अनुपनीते कामचारादि—यावन्मौखीवन्धनं कामचारमथौ वादो भूतिदोषाय नैव ॥
दौर्बाल्यपादकं गृह्णन्नादि ब्राह्मं सृजैः कामभक्षोदितं च ॥ १ ॥ अन्नान्नान्तं शिशुसंज्ञकः स्याच्चैलावसानं भवतीह बालः ॥ अग्रे
कुमारो व्रतवन्धनान्तमभ्युक्षणाच्छुद्ध्यति यः शिशुः सः ॥ २ ॥ आचम्य शुद्धो भवतीह बालः स्नानाकुमारः शुचितामुपैति ॥ दुष्टैर्युतः
पातकिसूतिकावैः स्पृष्टः स्पृष्टोवेब्रह्मि चाह्वोस्ति ॥ ३ ॥ आप्लवः स्नानं ॥ इदं षष्ठवर्षायुरा नोर्व्यमस्ति तदा स्पर्शयोगे भवेत्स्नानमेव ॥
इदं कामचारादिके तुल्यमेव शरा ५ द्वायनादुद्र ११ वर्षायुरा तु ॥ ४ ॥ हायनं वर्षं ॥ प्रायश्चित्तं चेच्चैरत्तदुस्तन्मित्रं वातोऽन्यतयायां
न पापमिति ॥

अथोपनयनम् ॥ आचार्यस्य उप समीपे माणवकस्य नयनं उपनयनशब्देनोच्यत इति गदाधरः । उपनयनं च विधित्वा
आचार्यसमीपनयनं अग्निसमीपनयनं वा सावित्रीवाचनं वा अन्यदङ्ग इति स्मृत्यर्थसारे । तत्र पारस्करः—अष्टवर्षं ब्राह्मणमुपनयेत् ।
गर्भाष्टमे वा । एकादशवर्षं राजन्यं । द्वादशवर्षं वैश्यं यथामङ्गलं वा । अष्टौ वर्षाण्यतीतानि यस्य सोऽष्टवर्षः । जन्मतो नमोऽष्टमे वा वर्षे
इत्यर्थः । एवमेकादशवर्षमित्यादौ । यथामङ्गलशब्दः शास्त्रान्तरोक्तकालवाचक इति । धर्मनौकायां—विप्रादिके नाग ८ शिवा ११ कं
११ वर्षे शतं व्रतं सादृश कान्तिमिच्छेः ॥ अङ्गे ९ थ षष्ठे धनकामुकस्य विद्यार्थिनः सप्तमहायने स्यात् ॥ १ ॥ ब्रह्मवचसकामस्य कार्यं

विप्रस्य पञ्चमे ॥ राज्ञो बलार्थिनः षष्ठे वैद्यस्यार्थार्थिनोऽष्टमे ॥ २ ॥ यः सर्वकामः खलु तस्य वीर्येऽष्टमे व्रतं स्यादथ केचिदूचुः ॥ विप्रस्य
 षष्ठं नहि शोभनं स्यादवोचदन्यो विपरीतमेतत् ॥ ३ ॥ आयुस्तेजो ब्रह्मवर्चसितं च ह्यत्रावाक्षे मरिपथाक्षेऽग्निमिच्छोः ॥ वसं ८ का ९ श्वा ७
 भ्रेन्दु १० रुद्रा ११ कर्षे वर्षं शस्तं मौञ्जीबन्धनं कामिनां स्यात् ॥ ४ ॥ अक्षमिन्द्रियं ॥ ॥ अय गौणकालः ॥ स्वकालतः स्याद्विगुणं च
 यावद्विप्रादिकानामिह गौणकालः ॥ गजे ८ न्दुचन्द्रा ११ के १२ मितः स्वकालः सर्वे ततः स्युष्टृषला द्विजान्वाः ॥ ५ ॥ अथतनवः ॥
 विप्रं वसन्ते क्षितिपं निदाघे वैश्यं घनान्ते व्रतिनं विदध्यात् ॥ ॥ अथमासाः ॥ माघादिशुक्रान्तकृष्णमासाः साधारणा वा सकलदि-
 जानां ॥ ६ ॥ ॥ जन्ममासादौ मतभेदाः । मासादि जन्मोत्पन्नशस्तमेव ज्येष्ठश्च मासः खलु पूर्वगर्भे ॥ जन्मोत्पन्नासे मतभेदमूचे
 यो राजभार्तण्ड इति प्रसिद्धः ॥ ७ ॥ जातं दिनं दूषयते वसिष्ठो ह्यष्टौ च गर्गो नियतं दशाऽत्रिः ॥ जातस्य पक्षं किल भागुरिश्च शेषः
 प्रशस्ताः खलु जन्ममासि ॥ ८ ॥ जन्ममासे त्रिथौ भे च विपरीतदले सति ॥ कार्यं मङ्गलमित्याहुर्गर्गभागवशौनकाः ॥ ९ ॥ ॥ गुरुबलं ।
 कुलीरचपान्यगतस्तु जीवो दुष्टोऽपि शस्तः शुभजीव एषः ॥ द्वि २ पञ्च ५ सप्ता ७ ङ्क ९ भवै ११ श्व तुल्यो नेष्टस्तु शेषोऽर्चततः स
 शस्तः ॥ १० ॥ ॥ गुरुपूजादि । गुरुस्त्रि ३ खा १० यो ६ द्य १ गतः शुभः स्यात्सदर्थयाष्ट ८ व्यय १२ बन्धु ४ गः सः ॥ द्विरर्च-
 नात्सन्नतिकालयोगेऽथवा मधौ मीनगते रवौ स्यात् ॥ ११ ॥ सिंहत्रये ५ ६ ७ वृषयुगे २ ३ मकरे च संस्थो जीवोऽष्टमोऽपि नहि दुष्टफलं
 प्रयच्छेत् ॥ शान्त्याथवा शुभफलं श्रद्धाति स्मरिः शान्तिः प्रयोगविधितः सकला विधेया ॥ १२ ॥ ॥ तिथयः । शुक्ले द्वितीयासहिता तृतीया
 षष्ठीयुता पञ्चमिका प्रशस्ता ॥ दिग् १० द्वादशी १२ श्वाः ११ शुभदास्तु कालोऽतीते तु कामो १३ मुनि ७ कृष्णवह्निः १ ॥ १३ ॥
 अतीते गोणकाले ॥ नैमित्तिकमनन्धायं गौणं शंसन्ति केचन ॥ ॥ अथपक्षः ॥ मुख्ये शुक्रः शुभः पक्षः कृष्णश्चान्यत्रिकं विना ॥ १४ ॥ ज्ये-

प्रेऽपि सूर्यं मिथुने शुभं स्याद्विना वसन्तं यदि चोपनीतः ॥ गलग्रहे च स्वपराह्णिकेपि तदोपनीतिः पुनरप्यवश्यं ॥ १५ ॥ वसन्ते गलग्रहो न दोषायत्यर्थः ॥ भवेदिति शेषः ॥ ॥ गलग्रहः दिनविभागश्च । गलग्रहः कामचतुष्टयं च १३।१४।१५।३०।१ रवित्रयं ७।८।९ कृष्णचतुर्थीकापि ॥ विधा विभक्तस्य दिनस्य चान्योऽपराह्णिकश्चो भवतीह भागः ॥ १६ ॥ यदोपनीतिः खलु नन्दभागो नीचेऽरिगेहे सति तारकेये । चरेत्युत्तरार्धोपनीतिर्भवानध्याययोगेपि चरेत्युनः सा ॥ १७ ॥ ॥ अनध्यायाः प्रदोषश्च । युगादिमन्त्रादिषु चाष्टकासु पूर्वोत्तराभ्यां सहितासु चैवं ॥ भवत्यनध्याय इतीह सोपपदास्वपि स्यात् ॥ सोपपदास्तिथयः । अथ ता ब्रवीमि ॥ १८ ॥ सितव्यष्टे द्वितीया च आश्विने दशमी सिता ॥ चतुर्थी द्वादशी माघे एताः सोपपदाः स्मृताः ॥ १९ ॥ प्रदोषेपि निन्द्योऽधरात्रौ यदा स्यात्काचित्सूर्य ७ कामौ १३ चतुर्थाद्ययोगे ॥ अतीते तु काले मघोर्माघस्य तृतीया सिता माघसमस्यपि स्यात् ॥ १९ ॥ शुभा फाल्गुने कृष्णपक्षे तृतीया कचिच्चैत्युनः संस्कृतिसर्वापि स्यात् ॥ अतीते तु काले भवेद्यः स एव पुनःसंस्कृतौ चास्ति कालो नवान्यः ॥ २० ॥ पुनःसंस्कृतिः स्यान्नमितान्त एव तदात्वे कृतौ पूर्वं एवास्ति कालः ॥ यदा मेखला वेदपाठार्थमेव तदाप्युक्तकाले निमित्तान्तो न ॥ २१ ॥ मेखला मौलिः ॥ वेदपाठार्थं एकं वेदमधीत्य द्वितीयादिवेद्याध्ययनार्थं ॥ ग्रहे स्वीन्द्रोऽवनिप्रक्रमे केतुर्द्रमोल्कापतनादिदोषे ॥ व्रते दशाहानि वदन्ति तन्त्रास्त्रयोदशाहानि वदन्ति केचित् ॥ २२ ॥ ॥ संकटे—दाहे दिशां चैव धराप्रक्रमे वज्रप्राप्तेऽथ विदारणे च ॥ केतौ तथोल्कांशुकप्रपाते त्र्यहं न कुर्याद्व्रतमङ्गलानि ॥ २३ ॥ वेदव्रतोपनयने स्नाध्यायाध्ययने तथा ॥ न दोषो याजुषां सोपपदास्वध्ययनेपि च ॥ इदमपि संकटे ॥ ॥ अथनक्षत्राणि ॥ हस्तत्रये पुष्यधनिष्ठयोश्च पौष्णश्रिसौम्याऽदिति विष्णुभेधु ॥ मित्रोत्तारोहिण्येभेधु श्रुतः पुनर्वसौ नेति वदन्ति केचित् ॥ २५ ॥ विप्रस्यैवेति शेषः ॥ हस्तत्रयाहिष्टुनिमूलपूर्वां ऋचां वरिष्ठा अथ याजुषां च ॥ मैत्राकैपौष्णादितिषुष्यमै-

स्तथा सदुष्टुर्भौक्षिनिबन्धनं सत् ॥ २६ ॥ हरीशार्कपुष्पोत्तरावासवाबैः शुभं सामगानां स्मृतं मौलिकर्म ॥ धनिष्ठकर्मभ्रादितिक्विन्दुपौष्णे
 शुभं मौलिकर्मन्यवेदोद्भवस्य ॥ २७ ॥ आद्यं अश्विनी ॥ ॥ अथवाराः ॥ जीवज्ञशुक्राः शुभदा व्रते स्युश्चन्द्रार्कवारौ किल मध्यमौ स्तः ॥
 श्रेष्ठः कुजः सामगवाहुजानां सर्वत्र शखेशदिनं प्रशस्तं ॥ २८ ॥ ॥ अथ शाखाधिपाः ॥ शाखाधिपाः सूरिसितौ कुजज्ञौ लग्नं बलं चास्य
 सदा शुभं स्यात् ॥ विप्राधिनाथौ गुरुसर्गवौ स्तः क्षत्रे कुजेनौ च विशां च चन्द्रः ॥ २९ ॥ गुरुज्ञभौमार्कदिनानि केचित्क्रमेण
 शस्तानि जगुश्चतुर्षु ॥ चतुर्षु ऋगादिषु ॥ विलग्नशुद्ध्यादि तु दैवविज्ञो ॥ ॥ मेघगर्जने—व्रतेहि चेद्वर्जना तदा तु ॥ ३० ॥ मृगादि-
 शक्रान्तगते स्वौ तं वदन्ति कालं किल गर्जनादेः ॥ न तत्र दोषो व्रतवन्धनादावन्यत्र दोषोस्ति तु गर्जनादेः ॥ ३१ ॥ नान्दीश्राद्धं
 चेत्कृतं प्रातरैव मेघोद्घोषस्ताहि ऋग्वदिनां स्यात् ॥ मौल्लिबन्धे नेतरषां भवेत्स सायं मेघोद्गर्जने वृष्टियोगे ॥ ३२ ॥ चरुं दिवैव श्रपये-
 दवश्यं पक्वे चरौ नास्ति हि दोषजातं ॥ चरावपक्वेऽध्ययनस्य विघ्नं बटोर्भवेत्तत्र तु शान्तिरुक्ता ॥ ३३ ॥ नान्दीश्राद्धात्पुरा मेघगर्जने न
 व्रतं भवेत् ॥ शान्तिस्त्वाकर्तो ज्ञेया नोक्ता विस्तरमीतितः ॥ ३४ ॥ ॥ अथोपनेतारः ॥ पिताधिकारी प्रथमं ततः स्यात्पितामहो
 ज्येष्ठसहोदरश्च ॥ पितृव्यवृद्धावपि गोत्रजश्च ज्ञातिश्च सर्वो ह्यधिकारिर्गर्गः ॥ ३५ ॥ विभक्ततायामविभक्ततायां क्रमेण पितृव्यसहोदरौ
 च ॥ पितामहानन्तरमेव योयावियं व्यवस्था कमलकरोक्ता ॥ ३६ ॥ एतत्सर्वं क्षत्रियादेर्नहि स्याद्विधादाने नाधिकारोस्ति तेषां ॥ विप्रो
 मौल्लिबन्धंस्कारकर्ता पौरोहित्यं यत्कुले यस्य चास्ति ॥ ३७ ॥ इति ॥

अथ बटोर्वेदिका ॥ ग्राह्यपश्चिमोर्ध्वं पदषट्पुस्तमुदीव्याम्यानि पदानि पञ्च ॥ एवं गुरो ज्योतिषरत्नवेदिका बटोः शतयुर्मुनयो
 वदन्ति ॥ एक्षान्तरमाह—आचार्यस्य पदैः षड्विंशतुर्भिरथवा करैः ॥ विस्तृता च बटोर्वेदी चतुर्हस्ता करोन्नता ॥ इति ॥ ॥ अथ ब-

दोः परिधानवच्छाणि । पारस्करः—वासि शाणक्षौमाविकानि । ब्राह्मणक्षत्रियविशां त्रयाणां शाणक्षौमाविकानि वासांसि वक्ष्णाणि
 यथासंख्यं परिधानार्थं भवन्ति ॥ शणमयं शाणं । क्षौमं क्षुमा अतसी तद्विकारमयं । आविकं अविमैमस्तस्य आविकं मेभोमोनिर्मितं ॥
 गौतमः—सर्वेषां कपासं वाजिवृत्तमिति ॥ वसिष्ठः—शुक्रमहत्तं वासो ब्राह्मणस्य माक्षिष्ठं क्षौमं क्षत्रियस्य पीतं कौशेयं वैश्यस्येति ।
 कारिकायामप्येवं । कौशेयपट्टविशेष इति पारिजाते ॥ ॥ अथ कृष्णाजिनलक्षणं ॥ पारस्करः—एण्येयमजिनमुत्तरीयं
 ब्राह्मणस्य । एणी हरिणी तस्या इदमेणयं चर्म उत्तरीयं ब्राह्मणस्य ब्रह्मचारिणो भवति । अत्र कारिकायां प्रयोगरत्ने च विशेषः—
 तत्र्यङ्गुलं बहिलोमं यद्वा स्याच्चतुरङ्गुलं । एकखण्डं त्रिखण्डं वा धार्यं तदुपवीतवदिति ॥ रौरवराजस्यस्य ब्रह्मचारिणो ररु-
 नामारण्यसत्वविशेषस्तदीयं चर्म उत्तरीयं भवति ॥ आजं गव्यं वा वैश्यस्य । अजसेदं चर्म आजं । यद्वा गव्यं गोरिदं चर्म गव्यं
 वैश्यस्योत्तरीयं भवति ॥ सर्वेषां वा गव्यमसति प्रधानत्वात् । असति यद्योदिते चर्मणि सर्वेषां वर्णानां गव्यं चर्म भवति । कुत एतत् ।
 पुरुषप्रधानत्वात् गव्यस्य चर्मणः ॥ ॥ अथ मौञ्जीलक्षणम् ॥ मौञ्जीरशना ब्राह्मणस्य । मुञ्जः शरत्तन्मयी मौञ्जी मेखला ब्राह्मणस्य
 ब्रह्मचारिणो भवति । धनुर्ज्या राजस्यस्य । धनुर्ज्या धनुषश्चाणस्य ज्या गुणः मेखला क्षत्रियस्य ब्रह्मचारिणो भवति । सामर्थ्याच्च सायु-
 मयी वेणुमयी वा । इयंच त्रिवृत्त कार्या ज्याल्विनाशप्रसमात् ॥ मौर्वी वैशस्य । मुररिति तुणविशेषतन्मयी मौर्वी मेखला वैश्यस्य ब्रह्म-
 चारिणो भवति ॥ मुञ्जामावे कुशाशयन्तकबल्लजानाम् । मुञ्जामावे ब्राह्मणस्य कुशाशयन्तकबल्लजानां संवन्धिनी रशना भवति । कुशमयी
 वा अरमन्तकस्यतुणमयी बाल्वजी वा भवतीति भर्तृयज्ञवाल्याने लभ्यते । मुञ्जामावशब्दोऽत्र धनुर्ज्यामौर्व्यभावोपरलक्षणार्थं इति
 रेणुगर्गहरिहराः । मुञ्जामावे वर्णक्रमेण कुशाद्या ग्राह्या इति मदनपारिजाते ॥ ॥ मेखलाबन्धनप्रकारः—आचार्यबि-

गुणमेखलामादाय बटोः कटिदेशे प्रादक्षिणेन त्रिवेष्टयति । तृतीयवेष्टेन ग्रन्थयक्षयः पञ्च सप्त वा कार्योः । तदुक्तं—त्रिवृता मेखला कार्यो त्रिवारं स्यात्समावृता ॥ तद्वन्ध्यक्षयः कार्योः पञ्च वा सप्त वा पुनः ॥ अत्र प्रवरसंख्यानियमः । व्याप्येयस्य ग्रन्थित्रयं पञ्चषैयस्य पञ्च सप्ताप्येयस्य सप्तैति गर्गपद्धतौ । वृद्धाचारोऽप्येवमेव । आचार्यकर्तृकमेखलाबन्धनं कुमारस्य मन्त्रपाठ इति वासुदेवमुरारि-मिश्रजयरामहरिहराः ॥ ॥ अथ दण्डलक्षणम् ॥ पालशो ब्राह्मणस्य दण्डः । ब्राह्मणस्य ब्रह्मचारिणः पालशो दण्डो भवति ॥ बैल्वो राजन्यस्य । बैल्वः बिल्ववृक्षोद्भवो दण्डः क्षत्रियस्य ब्रह्मचारिणो भवति ॥ औदुम्बरो वैश्यस्य । वैश्यस्य ब्रह्मचारिण उदुम्बरवृक्षोद्भवो दण्डो भवति । आचार्येणानुक्तमपि दण्डमानमुपयुक्तत्वादिविरोधित्वाच्छास्त्रान्तीयं ग्राह्यं । तच्च । केशसंमितो ब्राह्मणस्य दण्डो ललाटसंमितः क्षत्रियस्य श्राणसंमितो वैश्यस्येति दण्डं प्रक्रम्योक्तमिति जयरामभाष्ये । इदं सूत्रं सूत्रत्वेन हरिहरभाष्ये तिष्ठति । मर्त्यज्ञक-कादिग्रन्थेषु नोपलभ्यते अतः प्रक्षिप्तमेतदित्यासाति ॥ सर्वे वा सर्वेषाम् । अधवा सर्वे पालाशादयो दण्डाः सर्वेषां ब्राह्मणक्षत्रियविशामनियमेन भवन्ति । न प्रतिवर्णं जातिव्यवस्था भवति ॥

अथ समिदाधाननिर्णयः ॥ अथ समिदाधानमुपनयनाङ्गभूतं कर्तव्यं स्वस्वशास्त्रोक्तविधिना । एवं प्रतिदिनमपि । अधिकार्यं च कुर्वति मेधावी तदनन्तरमिति संबर्तस्मरणात् । तदनन्तरं संध्योपासनानन्तरं । एतच्च कालद्वयेऽपि कार्यमित्याह याज्ञवल्क्यः—अधिकार्यं ततः कुर्यात्संध्योरुभयोरपि ॥ केचित्सायमेवेच्छन्ति । तथाच लौगाक्षिः—सायमेवाशिसमिन्धनमित्येक इति । मनुस्तु—दूरादाहृत्य समिधः संनिदध्याहिहायसि ॥ सायं प्रातश्च जुहुयात्ताभिराशिमतन्निद्रतः ॥ दूरात् अन्यपरिगृहीतदेशादित्यर्थः । विहायसि मण्डपादौ ॥ अन्यपरिगृहीतनिषेधमाह आपस्तम्बः—यथाकर्णचित्परिगृहीतमभिमन्यते सेनो हि प्रवर्हतीति । अत्र

विशेषः स्मृत्यर्थसारे—पुरास्तमयात्रापुदीर्चां दिक्षि गत्वा समिधमाहरेदिति । पुरास्तमयादित्यभिधानादस्तामिने निषेधः । अन्त-
एवापस्तम्बः—नास्तामिने समिद्धो गच्छति । समिध्वियमो वायुपुराणे—गलाश्चः समिधः कार्याः स्वादिर्यस्तदलाभतः ॥ शमी-
रोहिताकाश्वत्यस्तदभावेऽर्कवत्साविति ॥ ॥ अथ यज्ञोपवीतम् ॥ कार्पासक्षौमागोवालश्रणवलक्कतुणादिकं ॥ यथासंभवाधार्यसु-
पवीतं द्विजातिभिः ॥ १ ॥ शुचौ देशे शुचिः सूत्रं संहताङ्गुलिमूलकं ॥ आवृत्य षण्णवत्या तत्रिगुणीकृत्य यवतः ॥ २ ॥ अल्लिङ्गकै-
स्त्रिभिः सम्यक्प्रक्षाल्योर्ध्ववृत्तं त्रिवृत् ॥ सप्रदक्षिणमावर्यं सावित्र्या द्विगुणीकृतं ॥ ३ ॥ ततः प्रदक्षिणवर्तसमं स्यान्नवसूत्रकं ॥ त्रिा-
वेष्ट्य दृढं कृत्वा ब्रह्मविष्णवीश्वराब्रमेत् ॥ ४ ॥ तन्नवतन्तुकं कार्यं ॥ सावित्र्या त्रिगुणं कुर्यान्नवसूत्रं तु तद्भवेदिति देवलोक्तेः ॥
छन्दोगपरिशिष्टे—त्रिवृदूर्ध्ववृत्तं कार्यं तन्तुत्रयमधोवृत्तं ॥ वामावर्तवलितं त्रिगुणितं कृत्वा दक्षिणवर्तवलितं कार्यं स एकस्तन्तुः एवं
त्रितन्तुकमित्यर्थः ॥ कात्यायनः—ष्टुदशे च नाभ्यां च धृतं यद्विन्दते कटिं ॥ तद्धार्यसुपवीतं स्यान्नातिलम्बं नचोच्छ्रितं ॥ ६ ॥
वासिष्ठः—नामेरूर्ध्वमनायुष्यमधो नामेस्तपःक्षयः ॥ तस्मान्नाभिसमं कुर्यादुपवीतं विचक्षणः ॥ ७ ॥ पारिजातो देवलः—उप-
वीतं बटोरकं द्वे तथेतयोः स्मृते ॥ एकमेव यतीनां स्यादिति शास्त्रस्य निश्चयः ॥ ८ ॥ बहूनि चायुःकामस्य ॥ मन्त्रः ॥ यज्ञोपवीत-
मिति वा व्याहृत्या वापि धारयेत् ॥ ९ ॥ यज्ञोपवीते द्वे धार्ये श्रोते स्मार्ते च कर्मणि ॥ तृतीयमुत्तरीयार्थं वक्ष्यामहे तद्व्यते ॥ १० ॥
सावित्र्या दशक्रत्वोद्भिर्भित्तामिस्तदुक्षयेत् ॥ विच्छिन्नं चाप्यधोयातं मुक्त्वा निर्मितमुत्सृजेत् ॥ ११ ॥ ॥ अथ सावित्र्यु-
पदेशः ॥ पारस्करः—अथासौ सावित्रीमन्वाहोत्तरतोऽश्वेः प्रत्यङ्मुखायोपविष्टायोपसन्नाय समीक्षमाणाय समीक्षिताय दक्षिणतस्तिष्ठत
आसीनाय वैक् पच्छोऽर्धचक्षुः सर्वा च तृतीयेन सहानुवर्तयन् । संवत्सरेषण्मासे चतुर्विंशत्यहे द्वादशाहे षडेहे ऋहे वा सद्यस्त्वेव

गायत्रीं ब्राह्मणयानुब्रूयादाश्रेयो वै ब्राह्मण इति श्रुतेरिति ॥ असौ ब्रह्मचारिणे । अग्रेरुत्तरो दक्षिणतो वेति विकल्पः शालान्तरपरः ।
 काण्माव्यादिनां तूत्तरत एव । अथैके दक्षिणतस्तष्टेत आसीनायवान्वहन्तथाकुर्यादिति शतपथश्रुतेरिति । उपसत्राय पादोपसे-
 ग्रहणपूर्वकं आचार्यं भजमानायैत्यर्थः ॥ उपसदनं नाम पादोपसंग्रहणं । तत्प्रकारः कौस्तुभे—अनुकप्रवरान्वितामुकगोत्रोऽमुकशर्मा
 भोऽभिवादेय इत्युक्त्वा स्वक्षिणोत्तरकर्णौ वामदक्षिणपाणिभ्यां स्पृष्ट्वा दक्षिणहस्तेन गुरोर्दक्षिणपादं वामेन वामं स्पृष्ट्वा शिरोवनमनमिति ।
 एवं गुरुषु मातापित्रादिषु च अभिवादनपूर्वकपादस्पर्शात्मकमुपसंग्रहणं । वृद्धतरेषु तु अभिवादनामात्रं । वृद्धेषु नमस्कार इति । विस्तरश्च
 तत्रैव ज्ञेयः ॥ समीक्षमाणाय गुरुं । समीक्षिताय गुरुणा । सावित्रीं सवितुदेव्यां । गायत्रीं गायत्रीछन्दस्कां । प्रणवव्याहृतिपूर्वां च
 तत्सवितुरिति ऋचं । तथाच गदाधरभाष्ये मदनपारिजाते लौगाक्षिः—उ०म०सू०ःस्वरित्युक्त्वा तत्सवितुरितिसावित्रीं त्रिरन्वाह
 प०छोर्ध्वचंशः सर्वमन्त इति । तस्मादेतां गायत्रीमेव सावित्रीमनुब्रूयादिति शतपथश्रुतेः । प०छः प्रथमं पादंपादं । अर्धचंशः तदनु
 अर्धचमर्धचं । तृतीयेन सहानुवर्तयन् तदनु तृतीयेन वारेण बटुना सह सर्वमर्धचं आवर्तयन्तन्मन् आचार्यो गायत्रीं सावित्रीमनुब्रू-
 यादित्यर्थः । क्षत्रियवैश्ययोरेवं । तयोऽपि आचार्यस्य शुश्रूषादिशिष्यगुणतारतम्यापेक्षाः । गायत्रीप्रदानस्य विकल्पेन संवत्सरादयः कालाः
 ब्राह्मणस्य तु गायत्रीप्रदानस्य सद्यःकाल एव ॥ त्रिष्टुभपराजन्यस्य राजन्यस्य क्षत्रियस्य त्रिष्टुभं त्रिष्टुप०छन्दस्कां सावित्रीं देवसवितरिति ऋचं
 अनुब्रूयात् । जगतीं वैश्यस्य । वैश्यस्य जगतीं जगतीछन्दस्कां सावित्रीं विश्वारूपाणीति ऋचं अनुब्रूयादिति ॥ सर्वेषां वा गायत्रीं यद्वा सर्वेषां
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां गायत्रीमेव सावित्रीं तत्सवितुरिति ऋचं अनुब्रूयात् ॥ ॥ अथाभिवादनप्रकारः ॥ तत्र याज्ञवल्क्यः—
 ततोऽभिवादयद्ब्रह्मनासावहमिति ब्रुवन् ॥ ततोऽधिकार्यादनन्तरमित्यर्थः ब्रह्मपुराणे—उत्थाय मातापितरौ पूर्वमेवाभिवादेयेत् ॥ आचार्यश्च

ततो निलयमभिवाद्यो विजानता ॥ मनुः—लौकिकं वैदिकं चापि तथाध्यात्मिकमेववा ॥ आददीत यतो ज्ञानं तं पूर्वमभिवादयेत् ॥ अभिवादात्तरं विप्रो ज्यायांसमभिवादयेत् ॥ असौनामाहमस्मीति स्वं नाम परिकीर्तयेत् ॥ विप्रति द्विजोपलक्षणं ॥ आपस्तम्बः—सदक्षिणं चाहं श्रोत्रसमं प्रसार्य ब्राह्मणोऽभिवादयेत् उरुसमं राजन्यो मध्यसमं वैश्यो नौचैः शूद्रः प्रक्षालिः ॥ मनुः—मोःशब्दं कीर्तयेदन्ते स्वस्य नाम्नोऽभिवादेन ॥ नाम्नां स्वरूपमावो हि भोःशब्दं ऋषिभिः स्मृतः ॥ आयुष्मान्भव सौम्येति वाच्यो विप्रोऽभिवादेन ॥ अकारश्चास्य नाम्नोऽन्ते वाच्यः पूर्वक्षरः युतः ॥ अकारश्चास्य नाम्नोन्त इत्यस्यायमर्थः । अस्याभिवादकस्य नाम्नोन्ते योऽयमकारः । अकार इति स्वस्मात्रोपलक्षणं सर्वेषां नाम्नामकारान्तवचनियमाभावात् । स एवान्यस्वरः पूर्वक्षरः पूर्वाणि नाम्नातान्यक्षराणि यस्य स तथोक्तः । एवंविधः युतो वाच्यः न पुनरन्य एवकारो नाम्नोन्ते वाच्य इति । तथाच वसिष्ठः—आमन्त्रिते स्वरोऽन्योऽस्य प्लुत इति । आमन्त्रिते कर्तव्ये अभिवादकनाम्नोन्ते यः स्वरः स प्लुते । त्रिमात्रो भवतीत्यर्थः । ततश्चाभिवादनप्रत्यक्षमभिवादनयोरेवं प्रयोगो भवति—अभिवादये चैत्रनामाहमस्मि भो इति । आयुष्मान्भवसौम्य विष्णुशर्मा ३ न इति । क्षत्रियवैश्ययोस्तु वर्गमुत्तमशब्दप्रयोग इति मदनपारिजाते ॥ आत्मनाम गुरोर्नाम नामाति-कृपणस्य च ॥ आयुष्कामो न गृह्णीयाज्ज्येष्ठपुत्रकलत्रयोरित्यादिनिषेधस्तु अभिवादनस्थल्यतिरिक्तविषय इति विज्ञेयम् ॥ अभिवादनं च हस्तद्वयेन कार्यं । अन्यथाकरणे विष्णुना दोषसंकीर्तनात् । एतदपि विद्वद्विषयम् । यतः स एवाह—अजाकर्णेन विदुषो मूर्खानामेका-णिनेति । अजाकर्णेन श्रोत्रसमौ करौ कृत्वा पुनःसंपुटितेन कर्हद्वयेनेत्यर्थः । अजाकर्णे संपुटितौ यथा तथैव संपुटितं कर्हद्वयमपीत्यजकर्णौ । मनुः—यो नवेत्यभिवादस्य विप्रः प्रत्यभिवादनं । नामिवाद्यः स विदुषा यथा शूद्रस्तथैव सः ॥ यमः—अभिवादे तु यो विप्र आशिषं न प्रयच्छति । स्मशाने जायेते वृक्षः कङ्कटश्रोत्रोपसेवितः ॥ शान्तातपः—पादुण्डं पतितं ब्राह्मं महापातकिनं शठं । सोपासकं कृतघ्नं

च नाभिवादकदाचन ॥ धावन्तं च प्रपतं च मूर्खोत्सर्गकृतं तथा ॥ मुञ्जानमाचमनार्हं च नास्तिकं नाभिवादयेत् ॥ वमन्तं जुम्भमाणं च कुर्वन्तं दन्तधावन । अभ्युक्ताशिरसं चैव स्नातं नैवाभिवादयेत् ॥ बृहस्पतिः—जयज्ञगणस्थं च समित्युष्यकुशानलात् । उदयान्नार्विभे-
क्षाब्रह्मन्तं तं नाभिवादयेत् ॥ उदक्यां सूतिकां नारी भर्तृधीं ब्रह्मवातिनीं । अभिवाद्य द्विजो मोहादहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥ जमदग्निः—
देवताप्रतिमां दृष्ट्वा यतिं दृष्ट्वा त्रिदण्डिनं ॥ नमस्कारं न कुर्याच्चैत्र्याश्विनी भवेन्नरः ॥ मनुः—अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः ।
चत्वारि तस्य वर्धन्ते आयुः प्रज्ञा यशो बलं ॥ एतच्चाभिवादनमधिकवयसमेव कार्यं । तथाच मनुः—ज्यायांसमभिवादयेदिति ।
स्मृत्यर्थसारे—गुरवो माता सन्यधात्री च पितापितामहादयो मातामहश्चाब्रह्मदाता भयत्राता यश्चोपनेता च । मन्त्रविद्योपदेशा च
तेषां पत्न्यश्चोपसंग्राह्याः । समावृत्तेन च । बाले समवयस्के चाध्यापके गुरुवच्चेत् । मातुलाश्च पितृव्याश्च श्वशुराश्च यवीयांसोपि प्रत्युत्था-
याभिवाद्याः । उपाध्यायऋत्विजो ज्येष्ठाभ्रातरश्च सर्वेषां पत्न्यश्चैवं । मातृवृत्तं । मातृवृत्तं च सर्वाणां भ्रातृभार्या च नित्यमभिवाद्या ॥ विप्रोष्य तूप-
संग्राह्या ज्ञातिसंबन्धियोषितः । विप्रोष्य विप्रं कुशलं पृच्छेद्युपमनामयं । वैश्यं क्षेमसमागम्य शूद्रमारोग्यमेव च । न वाच्यो दीक्षितो
नाम्ना यवीयानपि सर्वथा । पूज्यैस्तमभिमाषेत सोभवत्कर्मनामभिरिति ॥

अथ अनीतसंस्कारप्रायश्चित्तम् ॥ संस्कारा अतिपथेरत्स्वकालाच्चेत्कथंचन ॥ हुत्वानादिष्टकं कुर्याद्येत्तूपनयनादथः ॥ तथा
भगवांश्च—आरग्याधानमाचौलालालेऽतीते तु कर्मणां । व्याहृत्याज्यं तु संस्कृत्य हुत्वा कर्म यथाविधि ॥ कार्यमिति शेषः ॥ तथाच
पारस्करः—कालातिक्रमे नियतवत् । अस्त्यार्थः—कालव्यतिक्रमेसति यन्निघतेषु विहितं श्रौतेषु अनाम्नातनैमित्तिकेषु यद्विहितं
स्मार्तं तदेव भवति । तच्च प्रतिमहाव्याहति सर्वाभिश्चतुर्थं सर्वप्रायश्चित्तमिति । कालव्यतिक्रमादन्यत्रापि श्रेषे उत्पन्नोसति एतदेव भवति ।

नैमित्तिकान्तराभिधानादिति कर्कः । अत्र प्रायश्चित्तमाह—एतेष्वेकलोपे तु पादकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ चौलादवनिप्रकुर्वीत प्रायश्चित्तदनन्तरम् ॥ अत्र चौलादव्याकृ एतेषु एकलोपे पादकृच्छ्रं समाचरोदित्यन्वयः ॥ चौले त्वर्धकृच्छ्रं । तथाच—चूडाया अर्धकृच्छ्रं स्यादापदि त्वेवमीरितम् । अनापदि तु सर्वत्र द्विगुणं द्विगुणं चोदिति ॥ तत्रापि अतिक्रान्तं गर्भाधानादि प्रसवपर्यन्तं कार्यं । तथा जातकर्मदि उपनयनात्कार्यं । पूर्वपूर्वसंस्कारस्य उत्तरोत्तरसंस्काराव्यामौणिकालः । तत्र प्रायश्चित्तं कृतोक्तं ॥ प्रायश्चित्तमकृत्वा वा गौणकाले समाचरोदितिवचनात् ॥ प्रायश्चित्ते कृते पश्चादतीतमपि कर्म वै ॥ कार्यमित्येक आचार्या नेत्यन्ये तु विपश्चित इति ॥

अथप्रयोगः ॥ अस्यकुमारस्यगर्भाधानपुंसवनसीमंतोन्नयनजातकर्मनामकरणनिष्क्रमणाऽन्नप्राशनचूडाकरणसंस्काराणां स्वस्वकालातिपत्तिदोषपरिहारोऽधिकारिसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरीत्यथअनादिष्टप्रायश्चित्तहोममहंकरिष्ये इतिसंकल्प्य ॥ स्थण्डिलेपञ्चमूसंस्कारपूर्वकंअग्निप्रतिष्ठाप्य (अनादिष्टप्रायश्चित्तहोमे पूर्णाहुतिवदज्यसंस्कारादितिहरिहः । दक्षिणतोब्रह्मासनमासीर्येत्यादिआधारादिसिष्टकृदंतचतुर्दशाज्याहुतिवज्रप्रणीताविमोक्तान्तकुशण्डिकाइतिकर्कमिश्रादयः) पूर्णाहुतिवदज्यसंस्कारकरणपक्षेयात्रासादनं । आज्यं । समर्गकुशाःपंच । सुवः । उत्सवनपरिवत्रं । एकसामित् । इति । आज्यस्थाल्यामाज्यनिरुप्यअन्नाविधिश्चिदमैःसुवसमृज्यउद्वात्यपवित्राभ्यामुत्पथ्यअवश्यतिष्ठन्समिधमाधाय । ॐभूःस्वाहा इदमग्नयेनमम । ॐभुवःस्वाहा इंदवायवे० । ॐसःस्वाहा इंदसूर्याय० । ॐभूर्भुवःस्वाहा इंदप्रजापतयेनमम ॥ ॐत्वनोअग्ने० इदमधीवरुणाभ्यां० । ॐसवन्नोअग्ने० । ॐमधीवरुणाभ्यां० । इमयाश्चामे०

इदमग्नये० । ॐ येतशतं० इदंवरुणाय० । ॐ उदुत्तमं० इदंवरुणाय० । अनेन अनादिष्टप्रायश्चित्तहोमेन भगवान्श्रीपरमे-
 श्वरः प्रीयतां ॥ पुनर्देशकालौ स कीर्त्यशुभपुण्यतिथौ अस्य कुमारस्य गर्भाधानं पुंसवनसीमंतोन्नयनजातकभर्जनमकरणनि-
 क्रमणान्नप्राशनचूडाकरणसंस्काराणां स्वस्वकाले अकरणदोषपरिहारेणाधिकारसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं प्रायश्चित्तप्रति-
 संस्कारपादकृच्छ्रचूडाकरणे अर्धकृच्छ्रं (बुद्धिपूर्वतुप्रतिसंस्कारकृच्छ्रचूडायांकृच्छ्रद्वयं) रजतनिष्कयादार्धाधोगोमूल्याप्रत्या-
 म्नायेनाहमाचरिष्ये । इतिसंकल्पयथासंकल्पप्रत्याम्नायेन प्रायश्चित्तकर्तव्यं । अनेन संस्कारलोपप्रायश्चित्ताचरणेन श्रीपरमे-
 श्वरः प्रीयतां ॥ अतीतसंस्कारकरणपक्षेयथोक्तक्रमेण संस्काराः कार्यः । तत्र गर्भाधानपुंसवनसीमंतोन्नयनानां प्रायश्चित्तनैवे-
 निर्वाहः । तेषां प्रसवपयतकालिनयमात्नपुनस्तेषामनुष्ठानं ॥ कालांतरे जातकर्मणि क्रियमाणे मेधाजननतनप्रदानसर्षपहोम
 उदपात्रस्थापनानामभावः । अन्नप्राशने जीविकापरीक्षायाश्चाभावः ॥ चौलस्य उपनीत्यासहेति पक्षे उपनीतिदिन एवानुष्ठानं-
 नपूर्वदिने । सहवस्य दिवसैस्त्र्येन सानि कृष्टतरत्वात् । वृद्धाचारोप्येवम् । इति निर्णयसिंधुः । यदा तूपनयनात्प्राकृद्युगपदतीतसं-
 स्काराः क्रियेते तदामातृकापूजनानन्दीश्राद्धं चैकमेव न पृथक् पृथक् ॥ गणनाः क्रियमाणानां मातृणां पूजनसंस्कृतं ॥ सकृदेव भवे-
 च्छ्राद्धमादौ न पृथगादिष्विति वचनात् ॥ धर्मनौकायामपि—अतीतानि कर्मणि चेत्सुःसहैव तदा श्राद्धमन्त्रभिन्नविधयः ॥
 अतीतानि कर्माणि तत्रैव पुनरुपकुर्वन्तु वै च वमाचार्य अन्योन्यथात्रेति ॥ तथा च संकल्पः ॥ अस्य कुमारस्य स्वस्वकालाति कालात्ता-
 नासद्यः क्रियमाणानां जातकर्मनामकरणनिष्क्रमणान्नप्राशनसंस्काराणां तथा च श्वः करिष्यमाणोः चूडाकरणोपनयनसंस्कार-

योश्चाङ्गत्वेनस्वस्तिपुण्याहवाचनं चूडाकरणोपनयनाङ्गत्वेनअविघ्नपूजनमण्डपस्थापनं सर्वेषां संस्काराणामङ्गत्वेनमातृकापू-
जनं वसो धारा पूजनं आयुष्यमन्त्रजपनान्दीश्राद्धं यत्तत्रेणाहं करिष्ये । सर्वेषां सद्यःकरणपक्षे श्वः षडस्य लोप इति विशेषः ॥ स्व-
स्तिवाचने भो ब्राह्मणाः अस्य कुमारस्य अद्या क्रियमाणानां जातकर्मनामकरणं निष्क्रमणाद्वा प्राशनं संस्काराणां तथा च श्वः करि-
ष्यमाणयोः चूडाकरणोपनयनं संस्कारयोः पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु इत्यादि ॥ इति अतीतं संस्कारप्राथम्यं चित्त्विविधिः ॥

अथोपनयनप्रयोगः ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं ॥ देशकालौ संकीर्त्य शुभपुण्यतिथौ समास्य कुमार-
स्योपनैतृत्वाधिकारसिद्धिद्वारा श्री० कृच्छ्रत्रयप्राथम्यं चित्प्रतिष्ठाच्छूकार्पाणकगोमूल्यप्रत्यस्नायनेनाहमाचरिष्ये इति संकल्प्य
प्राथम्यं चित्तथोक्तं प्रत्यस्नायनेन कार्यं ॥ एवं बहुरप्याचम्य देशकालौ त्कीर्तनान्ते मकामचारकामवाटकामभक्षणादिदोषपरि-
हाराथ स्वस्योपनयेतासिद्धिद्वारा श्रीप० कृच्छ्रत्रयप्राथम्यं चित्प्रतिष्ठाच्छूकार्पा० ॥ तत आचार्यस्तु गायत्र्युपदेशाधिकाराथ अगु-
ह्यं श्रीप० उपनयनं करिष्ये ॥ [पुनः अस्य कुमारस्य ब्राह्मण्याभिव्यक्तिं द्विजत्वसिद्ध्या वेदाध्ययनाधिकारसि-
ध्यं मन्त्रजपनान्दीश्राद्धं चक० ॥ तदङ्गत्वेन स्वस्तिपुण्याहवाचनं अविघ्नपूजनमण्डपस्थापनं मातृकापूजनं वसो धारा पूजनं आयु-
ष्यमन्त्रजपनान्दीश्राद्धं चक० ॥ तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्धयर्थं गणपतिपूजनं क० ॥ इति संकल्प्य तानि कृत्वा ॥ स्वस्तिवाचने-
इन्द्रः प्रीयतामि त्यहूः ॥ ततः कुमारस्य ग्रहानुकूल्यार्थं ग्रहयज्ञं कृत्वा] ब्राह्मणान्भोजयेत्तत्र पथुस शिरसं । शिरसश्च वपनं भो-

१ इदं गायत्रितं—कृच्छ्रत्रय चोपनेता त्रीन्कृच्छ्रांश्च बहुरपेद । आचार्यो दससहस्रं गायत्रीं प्रजपेत्तथा ॥ इति हेयं ।

जनात्पूर्वमेवकर्तव्यंवेदानिर्तदुपदेशः भूतकालनिर्देशादितर्ककः ॥ अस्यकुमारस्योपनयनं कर्तुं तत्पूर्वज्ञतयापनंकारिव्यइति-
 संकल्प्यतत्कारयेत् ॥ सुह्यतंबदुपनरुपवश्य ॥ अस्यकुमारस्योपनयनं कर्तुं तत्पूर्वज्ञतया ब्राह्मणान्भोजयिव्यइति संकल्प्य-
 तान्भोजयेत् ॥ तत्पुण्यमुण्डितशिरसंबदुभोजयेत् ॥ भोजनोत्तरंबदुह्यपयित्वा बहिःशालायां वेधांपञ्चभूसंस्कारपूर्वकं अग्नि-
 प्रतिष्ठापनं ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं ॥ देशकालौ संकीर्त्य भुणुयतिथौ अस्यकुमारस्य ब्राह्मणयामिभ्य-
 क्तिद्विजत्वसिद्धावेदाध्ययनाधिकारार्थं श्रीप० उपनयनं करिष्ये ॥ अलंकृतमानयन्ति आचार्यपुरुषाः । मध्येन्तः पटधृत्या
 मङ्गलाष्टकानि पठेयुः । प्रतिष्ठा मनोजूति० प्रतिष्ठितं भवति ॥ ब्रह्मवर्चसी भव ॥ पश्चादग्नेः स्वदक्षिणभागे उदङ्मुखमवस्थाप्य
 ब्रह्मचर्यमागाभितिब्रूहीत्याचार्यावाचयति ॥ ब्रह्मचर्यमागाभितिब्रुः ॥ ब्रह्मचार्यसानीतिब्रूहीत्याचार्यावाचयति । ब्रह्म-
 चार्यसानीतिब्रुः ॥ अथैनं वासः परिधापयत्याचार्यः ॐ येनेन्द्राय बहस्पतिर्वासः पर्यधामृतं ॥ तेन त्वापरिधाभ्यायुषे-
 दीर्घायुत्वाय बलाय वर्चसे ॥ आचमनं ॥ मेखलांबदीते कुमारस्य कटिदेशे आचार्यः ॥ ॐ इयन्दुरुक्तम्परिवाधमानावर्णम्प-
 वित्रम्युनतीमऽआगात् ॥ प्राणापानाभ्याम्बलमादधानास्वसादेवीसुभगामेखलेयं ॥ युवासुवासाइति वातूष्णीं वा ॥ अ-
 श्रात्रयज्ञोपवीतपरिधानं । आचार्येण गायत्र्या दशसंख्यया अभिमन्त्रिताभिरिन्द्रियक्षितं यज्ञोपवीतं दत्तं च भाणवकोधारयति ।
 ॐ यज्ञोपवीतम्परमम्यवित्रमश्राजपतेर्धत्सहजमुरक्तात् ॥ आयुष्यमश्राजपतिमुञ्चयज्ञोपवीतम्बलमलुतेजः ॥ १ ॥
 ॐ यज्ञोपवीतमसिधयज्ञस्य त्वायज्ञोपवीतेनोपनहामि ॥ २ ॥ इति वा ॥ आचमनं ॥ अथाजिनं ग्रथच्छति तूष्णीमाचार्यः ॥

माणवकोधारयति । ॐ मित्रस्य चक्षुर्धरुणमन्वीयस्तोयशसि स्य विरट्समिद्धम् ॥ अनाहनस्य म्मसनञ्जिरिणुपरिदम्बज्यजिन-
नन्दयेहम् ॥ १ ॥ इदमेवोत्तरीयं । आचमनं ॥ अथ दण्डं यज्ज्वल्यत्वाचार्यस्तूर्णीं ॥ तं प्रतिष्ठत्वा तमाणवकः ॥ ॐ यो मे-
दण्डः परापरतद्वैदाय सोधि भूस्पाम् ॥ तमहं म्पुनरदद आयुषे ब्रह्मणे ब्रह्मवर्चसाय ॥ १ ॥ दीक्षावदेकदीर्घसत्रमुपैतीति-
वचनात् ॥ अथाभ्याङ्गिरजलिनाञ्जलिं पूरयत्वा पादौ द्वाभ्यां प्रतिष्ठति ॥ ॐ आपो हिष्ठां ॥ यो वर्गश्चिवं ॥ तस्माऽअर्द्धं ॥
माणवकस्तूर्णीमूर्ज्यस्तुतिपति ॥ अथ न ॐ सूर्यमुदीक्षयति तच्छ्रुति । सूर्यमुदीक्ष्य इत्याचार्यस्य प्रथः ॥ ॐ तच्च बुद्धव-
हितं श्रुतात् ॥ १ ॥ अथास्य दक्षिणां समधिहृदयमालभते आचार्यः ॥ ॐ मम व्रते ते हृदयन्दधा मिममचित्तमनुचित-
ने अलु ॥ मम वाचमेकमना जुषस्व वृहस्पतिं द्विनिथुनकुम्भं ॥ १ ॥ अथास्य दक्षिणं हृत्संगृहीत्वाह ॥ कोनामासि ॥
असावहं भो ३ इति प्रत्याह ॥ अमुकशर्मा अहं भो ३ ॥ अथैनमाहा आचार्यः ॥ कस्य ब्रह्मचार्यसीति ॥ माणवकः प्रत्याह । भवतः
इति ॥ भवत इत्युच्यमानो आचार्यः पठति ॥ ॐ इन्द्रस्य ब्रह्मचार्यस्य शिराचार्यस्तवाहमाचार्यस्तवासौ असौ स्थाने संबुद्धं तमा-
णवकस्य नामनिर्देशः ॥ अमुकशर्मन् इति ॥ अथैनमेतेभ्यः परिददात्याचार्यः ॥ ॐ अग्रापतयेत्वा परिददाभिदेवाय न्वासवित्रे-
परिददाभ्यः स्त्वौ पथीभ्यः परिददामि द्वा पृथिवीभ्यः पृथिव्यान्त्वा परिददामि विधेभ्यः स्वादेवेभ्यः परिददामि सर्वेभ्यः स्वाभूतेभ्यः
परिददाम्यग्निश्चै ॥ १ ॥ प्रदक्षिणमग्निं परीत्योपविशति आचार्यस्योत्तरतो माणवकः ॥ ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनमस्तीर्य-
त्यादि चरुवर्जं प्रणीता विभोकांतं प्रकृतवत् ॥ अन्वारब्ध आज्याहुतीं तु प्राशन्ते ॥ ॐ न संभूशस्ति ॥ ब्रह्मचार्यसीत्याचार्यः ॥

असानीतिमाणवकः ॥ अपोशान इत्याचार्यः ॥ अशानि इतिमाणवकः ॥ कर्मकुरु इत्याचार्यः ॥ करवाणि इति
 माणवकः ॥ मादिवासुषुध्याः इत्याचार्यः ॥ नखपानि इतिमाणवकः ॥ नाचयच्छ इत्याचार्यः ॥ यच्छानि इतिमाणवकः ॥
 समिधमाधोह इत्याचार्यः ॥ आदधानि इतिमाणवकः ॥ अपोशान इत्याचार्यः ॥ अशानीतिमाणवकः ॥ अथपायत्र्यु-
 पदेशः ॥ तत्रादौ आचारात्कां सपात्रेतदुलान्त्रसार्थतदुपरिसुवर्णशलाकया ॐकारव्याहतिपूर्वकपायत्रीलिखित्वा ॥ अद्यपू०
 तित्थौ समब्रह्मवर्चससिद्ध्यर्थवेदाध्ययनाधिकारसिद्ध्यर्थपायत्र्युपदेशंगविहितपायत्रीसावित्रीपूजनकरिष्ये ॥ मनोजूतिरि-
 तिप्रतिष्ठाप्य ॥ श्रीश्वेतैतिषोडशोपचारैः पूजनं । अथासौसावित्रीमन्त्राह । उत्तरतोऽग्नेः प्रत्यङ्मुखोऽपविष्टाय । उपसन्नाय ।
 उपसदनप्रकारः—अमुकप्रवरान्वितामुकगोत्रोमुकशर्माहं मोअभिवादयेइत्युक्त्वा स्वदक्षिणोत्तरकर्णावामदक्षिणपानिभ्यां स्पृ-
 द्वा दक्षिणहस्तेन गुरोर्दक्षिणपादं वामेन वामं स्पृष्ट्वा शिरो वनमनं इत्युपसन्नाय । आचार्यसमीक्षमाणाय । आचार्येण समीक्षिताय ।
 प्रणवव्याहतिपूर्वकं प्रथमपादशः पादशः । द्वितीयवारं अर्धचर्चोऽर्धचर्चः । तृतीयवारं सकलां गायत्रीमाणवकेन सह आचार्यः
 पठति ॥ ॐ भूभुवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ १ ॥ आचार्यपूजनं ॥ अत्राबसरे
 ब्रह्मचारिणः समिदाधानं ॥ दक्षिणेन पाणिना धिपरिसमूहति । संधुक्ष्यतीत्यर्थः । संधुक्षणं इंधनप्रक्षेपः ॥ वक्ष्यमाणमन्त्रैः-
 पञ्चभिः ॥ ॐ अग्ने सुश्रवः सुश्रवसं माकुरु ॥ १ ॥ यथात्वमेतु सुश्रवः सुश्रवाऽअसि ॥ २ ॥ ॐ एवमाहुः सुश्रवः सौश्रवसं-
 कुरु ॥ ३ ॥ ॐ यथात्वमग्ने देवानां यज्ञस्य निधिपाऽअसि ॥ ४ ॥ ॐ एवमहं नुव्याणां वेदस्य निधिपोभूयासम् ॥ ५ ॥

ईति । ततःप्रदक्षिणमधिष्येयुश्चइतरथावृत्तिः । उन्थायसमिधमादधाति ॥ ॐअश्वयेसमिधमाहायिभृहतेजतवेदसे ॥
यथात्वमश्वसमिधासमिध्यस्मऽएवमहमायुषामधयावर्चसाप्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनसमिन्वेजीवपुत्रोममाचार्योमेधाव्यहम-
सान्यनिराकरिण्यशस्तीजस्वीब्रह्मवर्चस्यन्नादोभूयासऽस्वाहा ॥ १ ॥ एषातइतिवा ॐएषातेअश्वेसमिधयावर्चसचा-
प्यायस्व । वधिषीमाहिचव्वयमाचय्यासिषीमहिस्वाहा ॥ एवंद्वितीयांतथातृतीयां ॥ अनयोर्भन्त्रयोः । समुच्चयोवा ॐअश्वे-
समि० भूयासं एषातेअश्वे० सिषीमहिस्वाहा । एवंद्वितीयांतथातृतीयां ॥ ततउपविश्यपूर्ववत्परिसमूहनपर्युक्षणे ॥ ततस्तू-
ष्णीपाणीप्रतप्यमुखंविमृष्टे । तत्रमन्त्राः । ॐतनूपाऽअक्षिसितन्वम्मेपाहि ॥ १ ॥ ॐआयुर्दोऽअश्वेऽस्यायुर्मेदिहि ॥ २ ॥ ॐवृक्षो-
दाऽअश्वसिध्वर्चोमेदिहि ॥ ३ ॥ अश्वेयन्मेतन्वाऽऊनन्तन्मुऽआपृण ॥ ४ ॥ ॐमेधांमेदेवःसविताऽआदधातु ॥ ५ ॥ ॐमेधांदेवी-
सरस्वतीआदधातु ॥ ६ ॥ ॐमेधामाश्विनौदेवावाधत्तापुष्करस्तजौ ॥ ७ ॥ इत्येतसुखमार्जनमन्त्राः ॥ अत्रशिष्टाचारप्राप्ताः केच-
नपदार्थाल्लिख्यंते ॥ शिरःप्रभृतिपादांतांनिर्वाणान्यालभ्यजयति । अङ्गानिचमऽआयायंतं ॥ एवमग्रेपिपूर्वमालभस्ततो-
जपः हृदयमालभ्यउदकोपरपर्याजयति ॥ ॐवाक्कमऽआयायंतं ॥ नासिकामालाभ्यजयति ॥ ॐप्राणश्चमऽआयायंतं ॥

१ अत्ररेणुः—प्रतिमन्त्रं त्रिभिः काष्ठैरेसुप्रशब्दादिभिः । अश्वसुप्रशब्देत्येकयथात्वंस्याद्वितीयकम् । यथात्वमश्वेदेवानामन्त्रोपिद्वितीयकम् । इतिमन्त्रत्रयेणकाष्ठत्रयय-
ज्ञेयं तत्रमन्त्रा ॐअश्वेसु० कुरु १ । ॐयथात्व० कुरु २ । ॐयथात्व० भूयासं० ३ । २ विष्टन्ममिध सर्वेदेतिश्रौतसूत्रेउक्तवान्दुःस्थायित्वात्प्रहंगव्यर्थं सत् नायं
होमः किंतुसमिधाधानमितिस्तूचयति । अतोत्रस्यागामाव इतिगदाधराभाष्ये । प्रयोगरत्नेतुडरममयद्वित्यागोलिखित । ३ आलभ्येतिपूर्वकालिभ्रमन्त्रा-
लयस्यानेत्यपःश्रवणात् ।

चिधुषीथालभ्यजपति ॥ ॐ चक्षुश्चमऽआप्यायतां ॥ दक्षिणश्रोत्रमालभ्यजपति ॥ ॐ श्रोत्रं चमऽआप्यायतां ॥ ततो वामं
 श्रोत्रमालभ्यजपति ॥ ॐ श्रोत्रं चमऽआप्यायतां ॥ दक्षिणबाहुमालभ्यजपति ॥ ॐ यशो बलं चमऽआप्यायतां ॥ ॥ वाम-
 बाहुमालभ्यजपति ॥ ॐ यशो बलं ॥ मन्त्रपाठमात्रं वा ॥ तत्त्वया युषाणि करोति ॥ भस्मना ललाटे ग्रीवायां दक्षिणे हृत्सेहृदि च
 त्र्यायुषमिति प्रतिमन्त्रं ॥ ॐ त्र्यायुषं हृदये ॥ इति ललाटे ॥ ॐ कुर्यत्पुण्यं त्र्यायुषम् ॥ इति ग्रीवायां ॥ ॐ ये हे वेदुःश्र्या-
 युषम् ॥ इति दक्षिणे ॥ ॐ तन्नो अस्तु त्र्यायुषम् ॥ इति हृदि ॥ ततो भिवादनम् ॥ अमुकप्रवरान्वितः अमुकगोत्रः अमुक-
 शर्मा अहंभो ३ वैश्वानर अभिवादेये ॥ आयुष्मान्भवसौम्य अमुकशर्मा ३ ॥ एवं सूर्यमभिवादेयेत् ॥ एवमाचार्या भिवंदनं ।
 तद्यथा—अमुकप्रवरान्वितामुकगोत्रोमुकशर्माहंभो ३ आचार्य अभिवादेये । इत्युक्त्या स्वदक्षिणोत्तरकर्णौ वामदक्षिणपाणि-
 भ्यां स्पृष्ट्वा दक्षिणहस्तेन गुरोर्दक्षिणपादं वामेन वामं स्पृष्ट्वा पादयोः शिरोवनमनं ॥ एवं गुरोर्वादीनप्यभिवादेयेत् । अभिवाद्यां-
 श्च अभिवादेयेत् ॥ अत्र भिक्षाचर्यचरणं ॥ भवत्पूजां ब्राह्मणो भिक्षेत । भवन्मध्यां राजन्यः । भवदंत्यै वैश्यः ॥ तिस्रोऽप्र-
 त्याख्यान्यः षट्क्षादंशाऽपरिमिता वा । मातरं प्रथमामेके । अयं च प्रथमाहर्धर्मः । अथ प्रयोगः । दंडं भिक्षापात्रं च प्रतिगृह्य सा-
 वित्र्या आदित्यमुपस्थाप्य अग्निं प्रदक्षिणीकृत्य प्रथमं मातरं भिक्षेत ॐ भवति भिक्षां देहि । इति ॥ दत्तायां भिक्षायां ॐ स्व-
 स्तीति ब्रूयात् । भिक्षां भवति देहीति क्षत्रियः । भिक्षां देहि भवतीति वैश्यः । गुरुं प्रति तु भवन् भिक्षां देहीति प्रयोगः । तत-

आचार्याभैक्षनिवेदयित्वानेनमुष्ट्वइत्युक्तःस्वीकरोति । वाग्यतोऽहःशेषतिष्ठेत्येके । नवाहतिविकल्पः । अहिहसन्न-
प्यात्समिधऽआहृत्यनसिद्धमौसायसंध्योत्तरपूर्ववत्परिसमूहनादिपूर्वकमाधायन्यायुषकरणातंकृत्वावाग्यमपक्षेवाचैविस्ते-
जते ॥ अयमुपनयनाग्निस्त्रिरात्रधार्यः । त्र्यहमेतमग्निधारयतीत्यापस्त्वोक्तेः । यावद्भूतमग्निश्चक्षुणमितिगणपद्धतौ इति-
गदाधरः । वाग्विसर्गः यावद्भूततावदग्निश्चक्षुणत्रिरात्रवा ॥ अतआरभ्यआब्रह्मचर्यपरिसमाप्तेब्रह्मचारिणोयमनियमाःकथ्यन्ते ॥
ततआचार्योब्रह्मचारिणोनियमान्श्रावयेत् ॥ अधःशायीस्यात् ॥ अक्षरालवणाशीस्यात् ॥ अधःशब्दःखट्वाव्युदासार्थः ॥
दंडधारणंकर्तव्यं ॥ अरण्यात्स्वयंप्रशीर्णाःसमिधआहृत्य ॥ सायंप्रातःसंध्योपासनपूर्वकमग्निपरिचरणंकर्तव्यं ॥ स्वाध्या-
याविरोधेनगुरुशुश्रूषाचर्तव्या ॥ सायंप्रातर्भिक्षाचर्काकर्तव्या ॥ मधुमांसाशननकर्तव्यं ॥ मज्जनंकर्तव्यं ॥ उद्धृतो-
दकेनस्नानादित्यर्थः ॥ कुशासनोपरिमसुरिकाद्युपधानंकृत्वनोपविशेत् ॥ स्नानश्चेदाचार्येणहूतउत्थायप्रतिशृणुयात् । आसीनश्चेत्तिष्ठन् । तिष्ठश्चेदभि-
नवदेत् ॥ अदत्तादानंचायनंकुर्यात् ॥ स्मृत्यंतरोक्तायमनियमाश्चानुष्ठेयाः ॥ अष्टाचत्वारिंशद्वर्षाणिवेदब्रह्मचर्यचेत् ॥
द्वादशैकादशवाप्रतिवेदं । यावद्ब्रह्मणंवा । शयानश्चेदाचार्येणहूतउत्थायप्रतिशृणुयात् । आसीनश्चेत्तिष्ठन् । तिष्ठश्चेदभि-
क्रामन् । अभिक्रामंश्चेदभिधावन् । सएवंवर्तमानोमुन्नाद्यवसत्यमुन्नाद्यवसतीति ॥ कृतस्योपनयनकर्मणःसांगतासिद्ध्यर्थ

१ अत्रमध्याह्नपथाकुर्वाणितिप्रयोगपरिज्ञाते । नेतिकृष्णमष्टये इति गदाधरः ।

पंचाशत्सख्याकाञ्चाल्लक्षणभोजयिष्ये । नानानामगोत्राञ्चाल्लक्षणान्धादिभिः पूजयिष्ये । तेभ्योभूयसीदक्षिणांदातुमह-
मुत्सृज्ये ॥ अनेन उपनयनाख्येन कर्मणा भगवान्श्रीपरमेश्वरः प्रीयताम् ॥ इति उपनयनप्रयोगः ॥

अथाशीर्वादः ॥ हरिः ॐ ब्रह्मचर्यमुपासीत्याह ॥ ब्रह्मणऽएव ते दात्मानं शिवेदयति ब्रह्मचर्यसा नीत्याह ब्रह्मणऽएव ते-
दात्मानं पुरिददात्यै न माह कोनासीति प्रजापतिर्वक्त्रः प्राजापत्यैवैनन्ते त्वद्योपनयते ॥ १ ॥ अथास्य हस्तङ्गुलानि ॥
इन्द्रस्य ब्रह्मचर्यस्य शिराचर्यस्योवाहमाचर्यस्योवाहमाचर्यस्यैवैनन्तेऽएताभ्यामैवैनन्तेऽष्टाभ्याम्बुलिष्ठाभ्यान्देवता-
भ्याम्पुरिददाति तथाहास्यब्रह्मचारीनकाञ्चनातिमाञ्छति न सम्युऽएव वेद ॥ २ ॥ अथैनन्तेभ्यः पुरिददाति ॥ प्रजापतये-
त्वापुरिददामि देवाय त्वासावित्रपुरिददामीत्येतैश्चैव श्रेष्ठैर्विदवेतेऽएताभ्यामैवैनन्तेऽष्टाभ्याम्बुलिष्ठाभ्यान्देवताभ्याम्पुरिददा-
ति तथाहास्यब्रह्मचारीनकाञ्चनातिमाञ्छति न सम्युऽएव वेद ॥ ३ ॥ अञ्चन्योपधीभ्यः पुरिददामीति ॥ ते देनमञ्च्योपधीभ्य-
श्च पुरिददाति द्यावापृथिवीभ्यान्त्वापुरिददामीति ते देनमाभ्यान्द्यावापृथिवीभ्याम्पुरिददाति योरिदं मुर्वमुधिश्चैभ्यस्त्वा-
भूतेभ्यः पुरिददाम्यरिष्ठाऽइति ते देनं मुर्वेभ्योभूतेभ्यः पुरिददात्ये रिष्ठयथाहास्यब्रह्मचारीनकाञ्चनातिमाञ्छति न सम्युऽएव वेद
॥ ४ ॥ ब्रह्मचर्यमुपासीत्याह ॥ ब्रह्मणऽएवैनन्ते पुरिददात्ये पाशान्तेत्यमृतं वाऽआपोमृतं शान्तेत्येवैनन्ते दाहकमङ्गाद्विनिवो यथैकम-
द्वीपं ङ्कुर्वित्येवैनन्ते दाहसमिधमाधेहीति समिस्त्वाभिनन्ते जसा ब्रह्मचर्येनेत्येवैनन्ते दाहमासिषुष्याऽइति मासुष्याऽइत्येवैनन्ते-

11

[illegible]

[illegible]

शति ॥ अग्निमदाधृत्युमिदाचार्यमुदात्सन्त्येवास्यचतुर्थः पादः परिरिष्यते ॥ ३ ॥ सयुद्धशयसमिधमाहुरति ॥ युऽएवा-
स्याग्नौ पादस्ते भवते न पुरिक्रीणाति तैः सुस्कृत्यात्सन्धत्तसेऽएनमो विशति ॥ ४ ॥ अथ मुदात्सानं ॥ दारिद्र्यकित्येवोन्ही भू-
त्या भिक्षते येऽएवास्यमत्या पादस्ते भवते न पुरिक्रीणाति तैः सुस्कृत्यात्सन्धत्तसेऽएनमो विशति ॥ ५ ॥ अथ युदाचार्यवचसेङ्क-
रोति ॥ युदाचार्यवचसेङ्करोति येऽएवास्योचार्य पादस्ते भवते न पुरिक्रीणाति तैः सुस्कृत्यात्सन्धत्तसेऽएनमो विशति ॥ ६ ॥
न ह वै स्वात्या ॥ भिक्षताप ह वै स्वात्याभिधा अथ लय पज्ञातीनां मशनाया मे य पि पृणाऽसु एवै विद्वान्यस्याऽएव भूयिष्ठं ह्येते-
तो म्भिक्षते त्याहुस्तद्वोच्यमिति सयुधन्याम्भिक्षिते व्यान्ना विददुः पि स्वाभे चार्युजग्याम्भिक्षे तो यो स्वांस्मातुरे न्न न ह सस्यम्भि-
क्षितातीयात्ते मेव स्मिद्वाऽसु मेव ऋन्तऽसु वैवेदाऽआविशन्ति युथा ह वाऽअग्निः समिद्धो रोचतऽऽएव ह वै सुखात्वारोचते युऽए-
व स्मिद्वा न्ब्रह्मवर्चसुरति ॥ ७ ॥ अष्टावष्टाकृत्यो ॥ ब्रह्मवर्चसु कामस्याभियुण्यादित्याहुः ष्टाक्षरं वै पायत्री ब्रह्म पायत्री ब्रह्मवर्चसी-
हैव भवति ॥ ८ ॥ समुःकमिष्येत ॥ ब्रह्मवर्चसी त्यामिति वसन्ते सऽओदधीत ब्रह्मवैवसन्तो ब्रह्मवर्चसी हैव भवति ॥ ९ ॥ शतमा-
नम्भुवति ॥ शतायुर्वपुरुषः शतेन्द्रियेऽआयुरेवेन्द्रियैर्वीर्यमात्सन्धत्ते ॥ १० ॥ कां० ११, प्र० २, ब्रा० ६ ब्रह्मवर्चसी भव ॥

अथ षण्दमृकाह पनयने विशेषः ॥ घर्मनौ कार्या ॥ षण्दः कुञ्जो वामनः पङ्कमकौ मत्तो न चो धस्तपुस्त्वो जडश्च ॥ रोगातो
यो गह्वरः श्रोत्रहीनः शुष्काङ्गो यो वीन्द्रियः स्वासनस्थः ॥ ११ ॥ वीन्द्रियो निरिन्द्रियः । स्वासनस्थो गमनचलनादावसमर्थः ॥ विकलाङ्गश्च

एतेषां संस्काराः स्युर्यथोचितं ॥ ब्राह्मण्या ब्राह्मणाज्ञातो ब्राह्मणः स इति श्रुतेः ॥ २ ॥ मतोन्मतौ न संस्कार्यवित्तिकेचित्त्यचक्षते ॥
कर्मस्वनधिकाराच्च पातित्यं नास्ति वै तयोः ॥ ३ ॥ तदपत्यं च संस्कार्यमपरे त्वाहुरन्यथा ॥ संस्कारमन्त्रहोमादीन्करोत्याचार्य एव तु ॥ ४ ॥
उपनेयांश्च विधिवदाचार्यः स्वसमीपतः ॥ आनीयाशिसमीपं च सावित्रीं स्पृश्य वा जपेत् ॥ ५ ॥ कन्यास्वीकरणादन्यत्सर्वं विप्रेण
कारयेत् ॥ एवमेव द्विजैर्जातौ संस्कार्यौ कुण्डगोलकौ ॥ ६ ॥ संस्कार्यत्वं तयोरस्ति क्षेत्रकः श्राद्धदूषकः ॥ अन्यत्ययोगतो ज्ञेयं स्वस्व-
शाखानुसारतः ॥ ७ ॥ इति ॥ तत्र प्रयोगे होममाचार्यः करोति ॥ उपनयनं आचार्यसमीपानयनं ॥ अशिसमीपे वा ॥ सावित्रीवाच-
नं वा ॥ अन्यदङ्गं यथासंभवं कार्यमिति ॥ त्रयाणां पक्ष्वाणामन्यतमेन प्रधानसिद्धिरित्याशयः ॥ मूकबधिरादेः सावित्रीवाचनासंभवे स्पृष्ट्वा
आचार्येण जपः कार्यः ॥ वाचकश्चेत्तर्हि मन्त्रो लिखित्वाचार्यस्य समीपतः ॥ तेन मनसा चिन्तितव्यः ॥ यथा ॥ संस्कारमन्त्रहोमादी-
न्करोत्याचार्यएव तु ॥ उपनेयांश्च विधिवदाचार्यस्य समीपतः ॥ आनीयाशिसमीपे तु सावित्रीं स्पृश्य वाचयेदिति पारस्करवचनं ॥
कन्यास्वीकरणादन्यत्सर्वं विप्रेण कारयेदिति पारिजाते ब्राह्मोक्तेः ॥ अन्यत्समानं ॥ उपनेयस्य वासः परिधानादिषु ये संस्कारमन्त्रास्त्रा-
नाचार्यः पठेदित्यर्थः ॥ बौधायनस्तवीद्योपनयने तूष्णीं वासः परिधापयति तूष्णीं मेखलां तूष्णीमजिनं प्रतिमुचति तूष्णीं दण्डं
प्रयच्छतीति प्रकृत्य सर्वान्मन्त्रानाचार्य एव जपेदित्येक इत्याह तेषां त्रिरात्रोर्ध्वं न दीर्घव्रतं ॥ इति षण्ढमूकाष्टुपनयनप्रकारः ॥

अथ पुनरुपनयननिमित्तानि ॥ धर्मनौकायां ॥ जग्ध्वा पलाण्डुं लयुनं शुनं च खरोष्ट्रकेशमश्वमतुष्यदुगवं ॥ सुक्त्वा तथा
गृह्जनमय्यवश्यं चोरं पुनः संस्कृतिस्तत्कृच्छ्रे ॥ १ ॥ मृतेस्तु वार्ताश्रवणोत्तरं वा जायन्तराग्निग्रहतः कृताद्वा ॥ यदा समागच्छति जीवितः
स योग्यः पुनः संस्कृतिमवश्यं ॥ २ ॥ प्रेतस्य शय्या प्रतिगृह्य विप्रः सौवीरसौराष्ट्रकलिङ्गवङ्गान् ॥ प्रत्यन्तवासङ्गकसिन्धुदेशं गत्वा

पुनःसंस्कृतिमेव कुर्यात् ॥ ३ ॥ अजं खरोष्ट्रै महिषं वृषं च विप्रः समारुह्य तथा स्वीकरो ॥ पुरीषमूत्रं सुरापि युक्तं संप्राश्य वस्तूपनयेज्जिह्वा-
 ॥ ४ ॥ ग्रज्य विप्रः पुनरागमिष्यन्नवाशकाङ्क्षयति यश्च विप्रः ॥ आचार्यतातव्यतिरिक्तपित्र्यकर्तो व्रती संस्कृतिमर्हतीह ॥ ५ ॥ पित्र्यं प्रेतकर्म ॥
 व्रती ब्रह्मचारी ॥ विना पितुर्ज्येष्ठसहोदराच्च विनाश्नुमुच्छिष्टमुजिस्तथा च ॥ क्षीरुक्तमुक्तिर्मधुमाषमुक्तिः श्राद्धाशनं सूतकमोजनं च ॥ ६ ॥
 अनिर्देशाहोखिलमंधिनीनां दुग्धाशनं रोदनमप्यवश्यं ॥ तथा गणाब्रं गणिकाक्रमेव स्युर्वणिनो बन्धकराणि नूतं ॥ ७ ॥ तथा छत्राक-
 नियासौ पुनःसंस्कारकारिणौ ॥ खरागोहो द्विजस्यापि स्नानमाह मिताक्षरा ॥ ८ ॥ कर्मनाशाजलस्यशात्कृतोयाविलङ्घनात् ॥ गण्डकीबाहु-
 तरणात्पुनःसंस्कारमर्हति ॥ ९ ॥ कृतोयाजलस्यशात्कर्मनाशाविलङ्घनात् ॥ गौडाः पठन्ति योग्यं न स्नानप्राशस्त्यवाक्यतः ॥ १० ॥
 कृतोयायामिति शेषः ॥ यो ब्राह्मणः स्वीयमधीत्य वेदमप्येतुमिच्छेदपरं च वेदम् ॥ योग्यं पुनर्माजि विधानमेवमूचेऽप्रणीयौ हारत-
 नामा ॥ ११ ॥ नैतत्सर्वे मानयन्त्येव वाक्यं गायत्री या सर्ववेदेषु तुल्या ॥ सानूक्ता वै नोपनीतेः प्रसङ्गो वक्ष्यं ज्ञेयं तद्विधिश्चापि
 शास्त्रात् ॥ १२ ॥ सानूक्ता आचार्यमुखाच्छ्रवणानन्तरं स्यमुक्ता ॥ दोषात्पुनःसंस्कृतिषु त्ववश्यं कृच्छ्रादिकं देहविशोधनार्थं ॥ कृत्वा
 ततः संस्कृतिकर्म कुर्याच्छास्त्राद्विधिः परयतु सोऽत्र नोक्तः ॥ १३ ॥ निमित्तोत्तरं कालजुद्धेरेषा नचात्सल्य कालान्तरे सात्ववश्यं ॥
 पुरा मेखलकर्म नारीगणेऽभूच्चस्मिन्पुगे मेखलकर्म तासां ॥ १४ ॥ इति ॥ पराशरः—अजिनं मेखला दण्डो भैक्षयया व्रतानि
 च ॥ निर्वर्तते द्विजातीनां पुनःसंस्कारकर्मणि ॥ इति ॥

अथ पुनरुपनयनम् ॥ तच्च यत्र प्रायश्चित्तान्तरसहितं विहितं तत्र पर्षदुपदिष्टं प्रायश्चित्तं विधिवत्कृत्वा कार्यं यथाष्टश्रयपानादौ ।
 यत्र तु जातकर्मोदिसंस्कारसहितं विहितं तत्र निमित्तानन्तरमेव नक्षत्राद्यनालेच्य पर्षदुपदिष्टं प्रायश्चित्तं कृत्वा जातादौचालान्तसंस्कारा-

न्कृत्वा कार्यं ॥ अन्यथोचितनक्षत्राद्यवश्यकं ॥ कर्ता च पितृसत्वे सएव । तदभावे पितृव्यादिः । तदभावे यः कश्चित्सापिण्डः । पुनरुप-
 नयनं यत्र चिकीर्षितं तत्रैव जातकर्मादयः संस्काराः कार्याः ॥ तत्र संकल्पः ॥ देशकालौ निर्दिश्य अस्य कृतौ च्छेदेद्विकल्पपुनः संस्काराद्वारा
 श्रीपर० र्जाजातकर्मादिपुनरुपनयनान्तानि कर्माणि कारिष्ये इति संकल्पः ॥ सर्वोद्देशेन स्वस्तिवाचनादि । चौल्लेकेशवापनेन मश्रुवपनानन्तरमिति विशेषो
 महद्वयसः । विवाहसंकल्पेन तदर्थं स्वस्तिवाचनादिकं च स्वयमेव पृथक्कुर्यात् । निमित्तान्तरे तथा संकल्पा उक्ताः । यत्र तु पुनरुपनयन-
 मात्रं प्रायश्चित्तत्वेन विहितं तत्र पर्वदुपदिष्टविधिना तदेव कार्यं । तत्राचार्यः कृच्छ्रत्रयं द्वादशमहस्रं तत्सवितुरित्यस्य जपं कुरीत ।
 निमित्तान्तरोपनयने संस्कार्येव कुर्यात् ॥ ततो ग्रामात्याच्यामुदीच्यां वा गत्वा यत्र ग्राम्यपशुशब्दो न श्रूयते तादृशं प्रदेशं समाज-
 नोपलेपनाभ्यां शोधयित्वा तत्र कृतनित्यक्रिय आचार्य उपविश्य सदक्षिणतः संस्कार्यमुपवेश्य देशाद्युत्कीर्तनान्ते अस्य प्रत्यन्तदेशगमनजन-
 तदोषनिरसनेन पुनः संस्कारसिद्धिद्वारा श्रीप० पुनरुपनयनं करिष्ये इत्येवं निमित्तानुसारि संकल्पं कृत्वा तदङ्गभूतेत्यादिमण्डपदेवताप्रतिष्ठा-
 पनान्तं कुर्यात् ॥ स्वस्तिवाचनेऽग्निः प्रीयतामिति विशेषः । पुनरुपनयने शिरिति बौधायनः ॥ कृतमङ्गलस्थानं संस्कार्यं भोजयित्वा
 वपनपक्षे संकल्पपूर्वकं वपनस्थाने कारयित्वा अन्यत्सर्वं निलोपोनयनवत् ॥ अजिनमेखलादण्डभैक्षचर्याव्रतवर्जितं सर्वं कुर्यात् ॥ इति ॥

अथ ब्रह्मचारिधर्माः ॥ धर्मनौकायां ॥ मधूच्छिष्टमांसास्त्रनक्षत्रीविहिंसास्तथा शुक्रप्रातोपवासौ च निन्दा ॥ इनालोकनं पादुके
 वर्जयेद्देहं सदा ब्रह्मचारी लजेहन्तकाष्ठं ॥ १ ॥ छत्रादशौ वर्जयेत्तैलमङ्गं रोगप्रस्तम्भेन युञ्जीत सम्यक् ॥ ज्येष्ठभ्रातुः सद्गुरोर्भुक्तशेषं
 तद्वृत्तात्स्यापि मद्यादि निन्द्यं ॥ २ ॥ औषधार्थमिति शेषः ॥ गुरुवद्गुरुत्रः स्यादप्यत्रोच्छिष्टभोजनान्त् ॥ कांस्यभोजनताम्बूले विधवाय-
 तिवर्णिनः ॥ ३ ॥ वर्जयेयुरिति शेषः ॥ मेखलामजिनं दण्डमुपवीतं च नित्यशः ॥ कौपीनं कटिसूत्रं च ब्रह्मचारी तु धारयेत् ॥ ४ ॥

अग्नीन्वनं मैक्षचर्यामपःश्रव्यां गुरोर्हितं ॥ कुर्याल्लक्षणमेतयां प्रयोगाज्ज्ञायते स्फुटं ॥ ५ ॥ इति ॥

अथ ब्रह्मचारिधर्मलोपे प्रायश्चित्तं ॥ धर्मनौकायां ॥ मेखलमजिनं दण्डमुपवीतं कमण्डलुं ॥ असु ग्रास्य विनष्टानि गृह्णीतान्यानि मन्त्रतः ॥ १ ॥ इति ॥ योऽनतुरः सप्तदिनं न कुर्याद्विक्षाधिकार्ये अवकीर्णवच्च ॥ तन्निष्कृतिः संपदि संप्रदिष्टा द्वे आहुती आपदि संप्रदिष्टे ॥ १ ॥ कामावकीर्णं इत्याभ्यां जुहुयादाहुतिद्वयं ॥ उपस्थानं ततः कुर्वात्सिमांसिचन्त्यनेनतु ॥ २ ॥ मन्त्राश्च निष्कृतिश्चापि विज्ञानेश्वरतो द्वयं ॥ ज्ञेयं त्वय सक्लृषे मानस्तोके शिवालये ॥ ३ ॥ शतं जपेद्वाष्टसहस्रसंख्यं खाला च संध्याऽकरणेपि देवीं ॥ देवीं गायत्रीं ॥ जपेच्च भिक्षाऽकरणेऽष्टदिग्भि १०८ सुत्यां यदाऽभ्यासमुपैति कश्चित् ॥ ४ ॥ द्वैगुण्यतः संस्कृतिः पुनश्च शुद्धि-
र्भवेदशिकृतिस्तु नित्यं ॥ संध्याद्वये साद्यदि वापि सायं चेद्रहचारी मधुमाषभुक् स्यात् ॥ ५ ॥ प्राजापत्यं चोत्कृच्छं यद्वा लक्ष्यं शिवालये ॥ तंवाधिया जपेन्मन्त्रं स्त्रीसङ्गस्तस्य चेदादि ॥ ६ ॥ यजेद्देवैर्निर्हतिं रात्रौ स्थालीपाकविधानतः ॥ मितक्षरादिषु ज्ञेयो विस्तरस्तु विशेषतः ॥ ७ ॥ यज्ञोपवीतं यदि नाशमायादुत्वाहुतीनां च चतुष्टयेन ॥ आज्येन मन्त्रैश्च नवं स दधान्मन्त्रास्तु शालान्तरतोऽवगम्याः ॥ ८ ॥ मन्त्रा मानोव्रतपतिसङ्गाः ॥ नष्टे सुत्रे कुस्तेऽयं भुक्तिं विष्णुत्रके वा यदि तस्य शुद्धिः ॥ देव्यष्टान्याग्रकु १०८ संजपेन प्राणस्य रोधेन भवेदवश्यं ॥ ९ ॥ इति ॥ बौधायनः—अत्रशौचाचमनसन्ध्यावन्दनं भिक्षाधिकार्यराहित्यशुद्धादिसंज्ञकैर्पीनकटिमुत्रयज्ञोपवीतमे-
खलादण्डाजिनस्यागादिसापञ्चत्रधारणपादुकाधारोहणमालाधारोहर्तनानुलेपनक्षेपनजलक्रीडावतनृत्तलीनीतवाद्याद्यभिरतिपाखण्डादिसंभ-
वापपूर्युषितभोजनादिब्रह्मचारिव्रतलोपजसकलदोषपरिहारार्थं ब्रह्मचारीकृच्छ्रयंत्रचरेन्महाव्याहृतोहोमचक्रुर्यादिति ॥

अथ प्रयोगः ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं ॥ देशकालौसंकार्यं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं पूर्वांक्षत्रतलोपजनिनसकल-

दोषपरिहारार्थं कृच्छ्रत्रयप्रायश्चित्तपूर्वकंव्याहतिहोमं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ लौकिकाग्निं (वितनामानं) प्रतिष्ठाप्य । ब्रह्म-
 वरणाद्याज्यभागान्तं कृत्वा प्रथमं व्यस्तासमस्ताभिश्च तत्स आज्याहुती हुत्वा ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये ० १ ॥ ॐ भुवः स्वाहा
 इदं वायवे ० २ ॥ ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय ० ३ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा इदं प्रजापतये ० ४ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः प्रथिव्यै च महते-
 च स्वाहा इदमग्नये पृथिव्यै महते च नमम ५ ॥ ॐ भुवो वायवे चांतरिक्षाय च महते च स्वाहा इदं वायवे तरिक्षाय च महते च नमम ६ ॥
 ॐ सुवरादित्याय च दिवे च महते च स्वाहा इदमादित्याय दिवे महते च नमम ७ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः इदमग्नये ० १ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः इदमग्नये ० २ ॥
 महते च स्वाहा इदं चंद्रमसे नक्षत्रेभ्यो दिग्भ्यो महते च नमम ८ ॥ ॐ पाहि नो अग्न न से स्वाहा इदमग्नये ० ९ ॥ ॐ पाहि नो-
 अग्ने विश्वे देवे स्वाहा इदमग्नये ० १० ॥ ॐ यज्ञं पाहि विभावसो स्वाहा इदमग्नये नमम ११ ॥ ॐ सवपाहि शतक्रतो स्वाहा
 इदं शतक्रतवे ० १२ ॥ ॐ पुनरूर्जो निवर्तस्व पुनरग्रइषायुषा ॥ पुनर्नः पाद्बहू हसः स्वाहा इदमग्नये ० १३ ॥ सहरभ्यानि वर्त-
 स्वाग्ने पि न्यस्वधारया ॥ विश्वस्य विश्वतस्परि स्वाहा इदमग्नये नमम १४ ॥ पुनर्व्याहतिभिर्हुत्वा स्विष्टकृदादिवरदानांतं-
 शेषं समापयेदिति ॥ इदमत्यधमलोपे प्रायश्चित्तं ॥ बहुधर्मलोपे तु प्रायश्चित्तविशेषः क्रग्विधानेन शौनकेनोक्तः—तं वोधि-
 या जपेन्मात्रं लक्षैव शिवा लये ॥ ब्रह्मचारी स्वधर्मं च न्यूनं च तूष्णं भवेत्तदिति ॥ महानाहुत्यादि व्रतेषु लुप्तपुतारतम्येन त्रीनषट्-
 द्वादश वा कृच्छ्रान्कृत्या पुनर्व्रतं प्रारभेतेति स्मृत्यर्थमात्रे । तथा संध्याशिकार्यलोपे स्वात्वाष्टमहसंजपः । भिक्षालोपेष्टशतं । अ-
 भ्यासे द्विगुणं पुनः संस्कारश्चेत्युक्तं ॥ इति ब्रह्मचारिव्रतलोपे प्रायश्चित्तम् ॥

अथ वेदारम्भः॥ अत्र हरिहरः—तत्र वेदब्रह्मचर्यं चोदित्यनेन वेदाध्ययनाङ्गतया ब्रह्मचर्याचरणमुक्तं ॥ वेदाध्ययनारम्भस्य कालः इतिकर्तव्यताच नोक्ता ॥ केवलं समवर्तनकर्म सूत्रकारेणारब्धं वेदः समाप्य स्नायादिति ॥ तत्र वेदस्यारम्भाविना समाप्तिः कर्तुमशक्येति ॥ अतः उपनयनानन्तरमेव वेदारम्भस्य समय इत्यवगम्यते ॥ इतिकर्तव्यताच । पुनरेतदेव व्रतादेशनविषयमेष्विति उपाकर्महोमातिदेशाद्भूतादेशेन वेदारम्भे प्राप्नोति ॥ अन्तश्च—उपनीय गुरुः शिष्यं महाव्याहृतिपूर्वकं ॥ वेदमध्यापयेदेनं सौचाचारंश्च शिक्षयेदिति ॥ अत्रापि नान्दीश्राद्धविनातारम्यते ॥ अतः कारणाज्योतिःशास्त्रोक्ते शुभे दिने कार्यं ॥ रेणुकारिकायां—अप्रसुप्ते हरौ स स्यान्नानध्यये शुभेदनि ॥ नास्तंगते जीवसिते बाले वृद्धे मलिनमुचे ॥ षष्ठीं रिक्तां शनिं सोमं मौमं हिल्वेत्तराहुषु ॥ मृगादिपञ्चषिष्णेषु मूलाश्विन्योः कात्रये ॥ पूर्वासु तिसृषूपेन्द्रभत्रये केन्द्रगैः शुभैरिति ॥ सच स्वशास्त्रापूर्वको वेदारम्भः ॥ वसिष्ठः—पारम्यर्यागतो येषां वेदः सपरिवृंहणः ॥ गच्छासं कर्म कुर्वति तच्छास्त्राध्ययनं तथा ॥ अधीत्य शास्त्रामात्मीयामन्यशास्त्रां ततः परं ॥ स्वशास्त्रं यः परित्यज्य शास्त्राण्डः स उच्यते ॥ पराशरः ॥ वेदस्याध्ययनं सर्वं धर्मशास्त्रस्य चैव हि ॥ अजानतोऽर्थं तद्वर्षं तुषाणां काण्डनं यथा ॥ मनुः—योऽनधीत्य द्विजो वेदमन्यत्र कुर्वते श्रमं ॥ स जीवन्नेव शूद्रत्वमाशु गच्छति सान्नयः ॥ १ ॥ इति ॥ अत्र प्रतिवेदस्यारम्भणं पृथक्पृथक् ॥ तत्सर्वे प्रतिवेदस्याहुतिद्वयं ब्रह्मणैराल्यादिनाहुत्यनन्तरं महाव्याहृत्यादिसिष्टकृदन्ता दशाहुतीर्हुत्वा होमशेषं समाप्य वेदारम्भं कृत्वा अभ्यसेत् ॥ ततः परं द्वितीयस्य नान्दीश्राद्धाधारम्भः ॥ एवंपरेषु ॥ तदशक्तौ एकतन्त्रेण नान्दीश्राद्धपेकमेवेति प्रतिवेदमाहुतिद्वयं ब्रह्मणैरुदोम्यश्च हुत्वा अन्ते प्राजापत्यादिसमाहुतीर्हुत्वा अनन्तरं महाव्याहृत्यादिदशाहुतय इति ॥

अथप्रयोगः ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं ॥ देशकालौसंकीर्त्यशुभपुण्यतिथौ अस्यब्रह्मचारिणः स्वशास्त्रा-

पूर्वकवेदारम्भमहंकरिष्ये ॥ तदङ्गत्वेनस्वस्तिपुण्याहवाचनमातृकापूजनवसोद्धारापू० नान्दीश्राङ्गचकरिष्ये तत्रनिर्विघ्नार्थं
 गणपतिपूजनंकरिष्येइतिसंकल्प्य ॥ तानिष्कृत्वा ॥ ततःस्थण्डिलेपञ्चभूंसंस्कारपूर्वकंसमुद्भवनामानमग्निप्रतिष्ठाप्य ॥ ततोद-
 क्षिणतोब्रह्मासनमासीर्येसादिचरुवर्जमाज्यभागान्तप्रकृतिवत् । आज्यभागाविद्वान्याहुतीर्जुहोति । अन्तरिक्षायचायव-
 इतियजुर्वेद । पृथिव्याअग्नयइतिऋग्वेद । दिवसूर्यायेतिसामवेदे । दिग्भ्यश्चद्रमसइत्यथर्ववेदे । ब्रह्मणेछन्दोभ्यश्चेतिसर्वत्र ।
 प्रजापतयेदेवेभ्योऋषिभ्यःश्रद्धायैमेधायैसदसस्पतयेनुमतयइतिच एतदेवव्रतोदेशनविसर्गेषु ॥ ॐअन्तरिक्षायस्वाहा-
 इदमन्तरिक्षायनमम ॥ ॐवायवे० इदंवायवेन० ॥ ॐब्रह्मणेस्वा० इदंब्रह्मणे० ॥ ॐछन्दोभ्यःस्वा० इदंछन्दोभ्यो० ॥
 ॐपृथिव्यैस्वा० इदंपृथिव्यै० ॥ ॐअग्नयेस्वा० इदमग्नये० ॥ ॐब्रह्मणेस्वा० इदंब्र० ॥ ॐछन्दोभ्यःस्वा० इदंछन्दोभ्यो० ॥
 ॐदिवेस्वा० इदंदिवे० ॥ ॐसूर्यायस्वा० इदंसूर्याय० ॥ ॐब्रह्मणेस्वा० इदंब्रह्मणे० ॥ ॐछन्दोभ्यःस्वा० इदंछन्दोभ्यो० ॥
 ॐदिरभ्यःस्वा० इदंदिग्भ्योन० ॥ ॐचन्द्रमसेस्वा० इदंचन्द्र० ॥ ॐब्रह्मणेस्वा० इदंब्रह्म० ॥ ॐछन्दोभ्यःस्वा० इदं-
 छन्दो० ॥ ॐप्रजापतये० इदंप्र० ॥ ॐदेवेभ्यःस्वा० इदंदेवे० ॥ ॐऋषिभ्यःस्वा० इदंऋ० ॥ ॐश्रद्धायैस्वा० इदं-
 श्रद्धायै० ॥ ॐमेधायै० इदंमेधायै० ॥ ॐसदसस्पतये० इदंसद० ॥ ॐअनुमतये० इदमनुम० ॥ ततो नवाहुत्यादि-
 ग्रणीताविमोक्तान्तंप्रकृतिवत् । ततःशिष्टाचारातब्रह्मचारिणोवेदसरस्वतीपूजनंकार्यं ॥ अद्यपू० तिस्रोब्रह्मवर्चससिद्धयर्थं

वेदसरस्वतीपूजनंकरिष्ये ॥ षोडशोपचारैःसंपूज्य ॥ हरिः ॐ भूर्भुवःस्वः ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं ॥ १ ॥ ॐ इष्टेष्वेवोर्जत्वा-
द्ययवःस्थेदोवःसविताप्राण्ययतु श्रेष्ठतमायुःकर्मणऽआप्यायध्वमदृशऽइन्द्रायभोगभृजवतीरमनीवाऽजयःक्षमाभावसेनऽ-
इशुतामधःदुसोऽधुवाऽअस्मिन्नोपतोऽस्यातवृह्यजमानस्यपृथग्नाहि ॥ १ ॥ अग्निमीळुरोहंत्यज्ञस्यदेवमत्वजं ॥
होतारं ब्रूयार्तमं ॥ १ ॥ इतिक्रवेदः ॥ ॐ अम्नुऽआयाहिर्धृत्येष्टुणोहव्यदातये ॥ निहोतासस्तिबुर्हिषे ॥ १ ॥
इतिसामवेदः ॥ ॐ शन्नो देवीरिभिर्युऽआपो भवतु पितर्ये ॥ शन्न्यो रग्निमवन्तु नः ॥ इत्यथवेदः ॥ ॐ स्वस्तीत्युक्त्वा ॥
इतिसशाखाविधिवत्सशाखावेदपरशाखाविधिवत्परशाखावेदं च पठेत् ॥ ब्राह्मणभोजनं ॥ मातृणां विसर्जनं ॥ इति वेदारंभः ॥

अथ केशांतः । तत्र पारस्करः—योऽशवर्षस्य केशांतः । चौलोक्तो मुहूर्तः । अत्र बहिःशाला । अस्य ब्रह्मचारिणः केशां-
तात्स्यं कर्माहं करिष्ये ॥ गणपतिपूजनं स्तस्त्रिपुण्याहवाचनं अविघ्नपूजनं मंडपस्थापनं मातृपूजनं वसो धारापूजनं आयुष्यम-
ब्रजपनादींश्चाद्वान्तं कृत्वा अग्निं प्रतिष्ठाप्य ॥ ततो दाक्षिणतो ब्रह्मासनमास्तीर्य त्यादि । आचार्याय वरदानान्तं सयच्चूडाकरण-
वत् । तत्र विशेषः ॥ उपकल्पनीये वरस्थाने गौः ॥ ॐ उष्णो नवाय उदकेन ह्यदिते कश्चां स्मश्रुवप इत्युदका मे के विशेषः ॥ त्रिःशुरेण शि-
रः प्रदाक्षिणं परिहरति संसुखं केशांते ॥ ॐ अथ शुरेण ० प्रमोषीमुखं । आचार्याय गोदानं । संवत्सरं ब्रह्मचर्यं अवपनं च । द्वाद-
शरात्रं षड्त्रिंश्रित्रयमन्ततः । इति केशान्तः । इदमेव गोदानमिति ॥

अथ समावर्तनम् ॥ पारस्करः । वेदसमाप्यस्त्रायात् ॥ ब्रह्मचर्यवाष्टाचत्वारिंशकम् । द्वादशकेत्येके । गुरुणानुज्ञातः । गुरुनुज्ञाचकर्मागतया ॥ स्नानस्यकालान्तरमेतत् ॥ वेदलक्षणमाह—विधिविधायकं वेद इति ॥ विधिविधायकं ब्राह्मणं ॥ विधेया मन्त्राः । तर्कोऽर्थवादः । षडङ्गमेके । शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्दो ज्योतिषमिति षडङ्गानि । एभिः षडङ्गैः सहितं वेदमधीत्यावगम्य च स्नानमिच्छन्त्येके आचार्याः ॥ नकल्पमात्रे ॥ कल्पशब्देन ग्रन्थोभिधीयते । ग्रन्थमात्रे अधीते अनवबुद्धे न स्नानमिच्छन्ति ॥ अनुष्ठानायोग्यत्वात् ॥ कामतु याज्ञिकस्य । तुशब्दः पक्षव्यावृत्तौ । काममिच्छया । याज्ञिकस्य आप्वर्यवादियज्ञविद्याकुशलस्य स्नानमिच्छन्ति ॥ अयमर्थः—यत्रब्राह्मणात्मकं वेदमधीत्य अर्थतोऽवबुध्य च स्त्रायादित्येकः पक्षः । साङ्गं वेदमधीत्य अर्थतोवबुध्य च स्त्रायादित्यपरः पक्षः । ग्रन्थमात्रमधीत्य यज्ञविधाचात्म्यस्य स्त्रायादिति तृतीयः पक्षः । यज्ञविधाविरहेण ग्रन्थमात्रेऽधीते न स्त्रायादिति निषेधः । ततश्च वेदाध्ययनस्य वेदविहिताग्निहोत्रादिकर्माद्यनुष्ठानं प्रयोजनम् ॥ ॥ अथज्योतिःशास्त्रोक्तकालः ॥ धर्मनौकायाम्—व्रतोक्तमादौ शनिमौमवारं मध्याह्नकाले यदिवा पुरस्तात् ॥ विवाहतः पूर्वमिदं ग्रहास्तं याम्यायेने चापि विधेयमेतत् ॥ बौधायनः—रोहिण्यां तथोत्तरयोः फाल्गुन्योर्हस्ते चित्रायामैन्द्रे विशाखयोर्वा स्त्रायादिति ॥ धर्मनौकायां—कृत्वा पूर्वं ब्रह्मचारी व्रतलोपस्य निष्कृतिं ॥ कुर्यादिदिमिदं कृत्वा न्यहं पूर्वमृतस्य च । आशौचं विधिना कुर्यादपि पूर्वं मृतिनिहि ॥ नाशौचं जननाशौचं नास्ति पूर्वमवस्य हीति ॥ एतच्च ब्रह्मचारिव्रतलोपे प्रायश्चित्तं कृत्वा कार्यं ॥ तदाहबौधायनः—शौचसंध्यादर्भभिक्षाशिकार्यरोहिल्यकौपीनोपवीतेखलादण्डजिनाधारणदिवस्त्रापच्छन्नादुकासविधरणोद्दिनानुलेपनान्जानधूततृलगीतवाद्याभिरतौ ब्रह्मचारी कृच्छ्रवयं चरेदिति ॥

अथसमावर्तनप्रयोगः ॥ आचमनम् । प्राणायामः । पवित्रधारणं ॥ देशकालौसंकीर्त्यशुभगुण्यतिथौ अस्यब्रह्मचारि-

णोयद्वहत्याद्याश्रमान्तराप्रारिमाद्वाराश्रीपरमेश्वराश्रीस्यथसमावतनार्थ्यकर्मकरिष्ये ॥ तदङ्गत्वनस्त्रास्तिपुण्याहवाचनमातृकापू-
जंनवसोर्धारापूजनंआयुष्यमज्रपनान्दीश्राद्धचकरिष्ये ॥ तत्रादौनिविशतासिद्धयथणपतिपूजंकरिष्येइतिसंकलय्य तानि
कृत्वा ॥ अत्रपुण्याहवाचनान्तेयुश्रवःप्रीयतामितिदेत् ॥ उपसंगृह्यगुरुःसमियोभ्याधायपरिश्रितस्योत्तरतः कुशेपुप्रागग्ने-
षुपुरस्तात्स्थित्वाष्टानामुक्तुमानयेष्वन्तरथयःप्रविष्टागोबुधोभयूपोमनोहाअस्वलोलोविरुजतनूदूपिरिन्द्रियहातान्वि-
जहामि । योरोचनस्तामिदृश्वामीलोकसादपोयुहोत्वातेनाभिषिचतेतेनमामभिषिचामिश्रियैयशसेब्रह्मणेब्रह्मवचसायेति ॥
ततःभोआचार्यअहंसास्यामिदतिब्रह्मचारिणः प्रश्नः ॥ साहीतिगुरुः ॥ पूर्ववदुपसंगृह्यगुरुं ॥ ततःपरिश्रितेपञ्चभूसंस्कारपूर्वकसू-
र्यनामानमार्गप्रतिष्ठाप्य ॥ ततोदीक्षिणतोब्रह्मासनमासीर्येत्यादिचरुवर्जमाज्यभागान्तप्रकृतिवत् ॥ पात्रासा-
दनानन्तरंउपकल्पनीयानि ॥ संधुक्षणाग्निं । पर्युक्षणाग्निमुदकं । तिलः समिधः । हरिताः कुशाः । अष्टौवारिकुम्भाः । द-
धितिलवा । धौतवस्त्रं । नापितः । स्नानार्थमुदकं । औदुम्बकंनिष्ठिकाग्रवत्स्थूलद्वं दशाङ्गुलदीर्घसरलसत्त्वचदन्तधावन-
काष्ठब्राह्मणस्य । दशाङ्गुलंजन्यस्य । अष्टाङ्गुलं वैश्यस्य । उद्धतनद्रव्यं । स्नानार्थमुष्णोदकं । चंदनं । अहतेवाससी ॥
यज्ञोपवीतेद्वेत्रीणिवा । गुष्पाणि । उष्णीषं । कर्णालकारौ । अक्षतं । आदर्शः । छत्रं । उपानहौ । वैणवदंडः ॥ पवित्रच्छेदना-
दिपर्युक्षणान्तेआचारवाज्यभागौचतुर्द्वयात् ॥ आज्यभागानन्तरंएतदेवव्रतोदेशनविसर्गाभ्यामितिसूत्राद्वेदरमाहुतिहोमः ॥

ॐ अन्तरिक्षाय स्वाहेत्यादि अनुमतये स्वाहेत्यन्तवेदारम्भवत् ॥ ततो नवाहुत्यादिसिष्टकृदन्तं दशाहुतयः । संस्रवप्राशनादि-
 श्रणीता विभोकांतं । ततः परिसमूहनादित्यायुषकरणान्तं पूर्ववत्समिदाधानं ब्रह्मचारिणः ॥ ततो गोत्रनामपूर्वकं वानरादी-
 नामभिवादनं ॥ तत आचार्यस्य परिश्रितस्योत्तरतोऽष्टानां मुदंकुंभानां दक्षिणोत्तराणां स्थापनं ॥ समिधोभ्या धाय परिश्रित-
 स्योत्तरतः कुशेषु प्रागेषु पुरस्तात् स्थित्वा ष्ठाष्टानां मुदंकुंभानां उदङ्मुखः प्रत्यङ्मुखो वा उदंकुंभानां पुरस्तात् प्राग्रहं रितकुशास्तरणं ॥
 ॐ ये अप्सं तरत्रयः प्रविष्टा गोहोऽप्यगोहो मयूखो मनोहा अस्वलो विक्रजस्तनूदूषिरिन्द्रियहता न्विजहामि यो रोचनस्तमिह गृ-
 ह्णामि ॥ इत्येकस्मादपो गृहीत्वा ततः स्नानकृतां प्राङ्मुखो भूत्वा तेनाभिषिञ्चेत् तस्मान् ॥ ॐ तेन मामभिषिञ्चामि श्रियै यशसे ब्रह्म-
 णे ब्रह्मैव च साय ॥ १ ॥ पुनर्येष्वन्तरत्रय इति मन्त्रेण द्वितीयोदंकुम्भादुदकमादाय ॥ ॐ येन श्रियमकृणुतां येन वसुशतां सु-
 राम् ॥ येनास्यावभ्यषिञ्चतां यद्वा तदश्विनायशः ॥ १ ॥ इत्याभिषिञ्चेत् ॥ पुनर्येष्वन्तरत्रय इत्यनेन तृतीयोदंकुम्भादुद-
 कमादाय ॥ ॐ आपो हिष्ठा० चक्षुसे ॥ १ ॥ इत्याभिषिञ्चेत् ॥ पुनर्येष्वन्तरत्रय इत्यनेन चतुर्थोदंकुम्भादुदकमादाय ॥
 योर्वैशुव० तरः ॥ १ ॥ इत्याभिषिञ्चेत् ॥ पुनर्येष्वन्तरत्रय० ॥ १ ॥ इति मन्त्रेण पञ्चमोदंकुम्भादुदकमादाय ॥
 ॐ तस्मात् अर्ग० चनः ॥ १ ॥ इत्याभिषिञ्चेत् ॥ त्रिभिस्तूष्णीमितरैः पुनर्येष्वन्तरत्रय इत्यनेन मन्त्रेण षष्ठोदंकुम्भादुदक-
 मादाय तूष्णीमभिषिञ्चेत् । एवं सप्तमाष्टमोदंकुंभोदकं ब्रह्मांस्नानं ॥ तत उदुत्तमिति मेखला मुन्मुख्यशिरोमार्गेण ॥ ॐ उदु-
 त्तमं ॥ तूष्णीं दण्डनिधाय ॥ अजिनं च ॥ तूष्णीं वा सोम्य त्परिधायादित्यमुपतिष्ठते ब्रह्मचारी ॥ ॐ उद्वान्नाजमृष्युरिन्द्रो म-

राक्षिरस्यात्रातयावभिरस्याद्दशसन्निमाकुर्वाविदन्मागमयोधन्भ्राजश्चणुरिन्द्रो मरुद्भिरस्याद्विषायावभिरस्याच्छ-
तसनिरासिशतसन्निमाकुर्वाविदन्मागमयोधन्भ्राजश्चणुरिन्द्रो मरुद्भिरस्यात्सायंयावभिरस्यात्सहस्रसन्निरासिसहस्रसन्निमाकु-
र्वाविदन्मागमय ॥ १ ॥ तत्तत्तूर्णीदधितिलान्वाप्राश्य ॥ आचम्य । जटालोमनखान्संृह्यशीतोदेकेनत्वात्वा ॥ औदु-
म्बरेणकाण्डेनान्धावेत ॥ अँअन्नाद्याद्यव्यूह्वृहसोमोराजायमागमत् ॥ सममुखप्रमार्श्वेतयशसचभगेनच ॥ १ ॥
उत्साधमङ्गलद्रव्येणोद्वर्त्यर्थः । उष्णोदेकेनपुनःत्वात्वा ॥ आचम्य ॥ पाणिभ्यामनुलेपननासिकयोर्मुखस्यचोपगृह्णीते ॥
अँप्राणापानौमेतर्पयचक्षुर्मतर्पयश्रोत्रस्मृतर्पय ॥ १ ॥ पाण्योरवनेजनं ॥ तदुदकमञ्जलिनागृहीत्वाप्राञ्जुलः सन्दाक्षिणस्यां-
दिशिनिषिञ्चति ॥ अँपितरः शुन्धवर्चं ॥ अपसव्येनेतिवासुदेवः ॥ उदकोपस्यशः ॥ तूर्णीचन्दनेनानुलिप्यजपेत् ॥ अँसुच-
क्षाअहमक्षीभ्याम्भूयासः सुवर्चासुखेन ॥ सुश्रुत्कर्णाभ्यांभूयासम् ॥ १ ॥ अहतंवासोवैतवाऽमौत्रेणाच्छादयति ॥ अँप-
रिधास्यैयशोधास्यैदीर्घायुत्वायजरदष्टिरसि ॥ शतं चजीवाभिशदः पुरुचारायम्योपमभिसव्ययिष्ये ॥ १ ॥ आचम्य ॥
अथयज्ञोपवीतधारणं ॥ अँयज्ञोपवीतम्पर० ॥ ० ॥ आचम्य ॥ अथोत्तरीयं ॥ अँयशसामाद्यापृथिवीयशसेन्द्रावृ-
हस्मती ॥ यशोमगश्चाविदद्यशोमाप्रतिपद्यतां ॥ १ ॥ एकं चतुर्वस्योत्तरवर्गप्रच्छादयति । आचार्यदत्ताः सुमनसः प्र-
तिपृह्णाति ॥ अँयाऽआहारज्जमदग्निः श्रद्धावैकामायेन्द्रियाय ॥ ताऽअहस्मतिपृह्णाभियशसचभगेनच ॥ अथावबधीते ॥
अँयद्यशोप्सरसामिन्द्रश्चकाराविपुलं पृथु ॥ तेनसङ्ग्रथिताः सुमनसऽआवन्नाभियशोमयि ॥ १ ॥ उष्णिषिणिशिरोवेष्टयते ॥

अंशुवासुवासाःपरिवीतऽआगात्सऽऽश्रेयान्भवतिजायमानः ॥ तन्धीरासःकवयऽऽन्नयन्तिस्वाध्यामनसादेवयन्तः ॥ कर्ण-
 वेष्टकौप्रतिसुञ्चते ॥ अं अलङ्करणमसिभूयोलङ्करणम्भूयात् ॥ भेदेमन्त्रावृत्तिः ॥ वृत्रस्येत्येङ्गेक्षिणी ॥ अं वृत्रस्यासिकुनीनक-
 श्रक्षुर्दासिचक्षुर्भेदेहि ॥ १ ॥ प्रथमदक्षिणं ॥ ततोवाममनेनैव ॥ रोचिष्णुरसीत्यात्मानमादर्शेप्रक्षते ॥ अं योचिष्णुरसि ॥ १ ॥
 छत्रयुक्ताति ॥ अंबृहस्पतेश्छदिरसिपाप्मनोभामन्तर्द्धहितेजस्यशसोभामन्तर्द्धहि ॥ १ ॥ उपानहैप्रतिसुञ्चतेयुगपत् ॥
 अं प्रतियेष्टस्योविश्वतोभापातम् ॥ १ ॥ वैणवंदण्डमादत्ते ॥ अं विश्वाभ्योमानाष्ट्राभ्यस्परिपाहिसर्वतः ॥ १ ॥ मेखलेन्मो-
 चनादिदण्डदानान्तस्नानकर्तृकर्मकरोतिनाचार्यः ॥ दन्तप्रक्षालनादीनित्यमपिमन्त्रवन्तिभवन्ति ॥ वासश्छत्रोपानहश्चा-
 पूर्वाणिचेन्मन्त्रः ॥ ततआचार्यःस्नातस्थनियमान्वदेत् ॥ ॥ कामादितरः ॥ नृत्यगीतिवा-
 दित्राणिनकुर्वान्नचगच्छेत् ॥ कामंतुगीतंगायतिवैवगीतेवारमतइतिश्रुतेहपरं ॥ क्षेमेनक्तं त्रामान्तरंगच्छेन्नचधवेत् ॥
 उदपानोवेक्षणवृक्षारोहणफलप्रपतनसंधिसर्पणविवृतस्नानविषमलघनशुक्लयदनसंध्यादित्यप्रक्षणमैक्षणानिनकुर्यात् नहवै-
 स्नात्याभिधेतापहवैस्नात्याभिक्षांजयतीतिश्रुतेः ॥ वर्षस्यप्रावृतोव्रजेत् अयमेवव्रजःपाप्मानमपहनदिति ॥ अप्स्वात्मानं-
 नावेक्षेत ॥ अजातलोक्षीविपुलंसीलृषण्डंचनोपहसेत् ॥ गर्शणींविजयेतिब्रूयात् ॥ सकुलमितिनकुलं ॥ भगालमिति-
 कपालं ॥ मणिधनुर्गतिन्द्रधनुः ॥ गांधर्वातीपरस्मैनाचक्षीत ॥ उर्वरायामनंतहितायाम्भुवत्सपस्तिष्ठन्नमृत्रपुरीषेकुर्यात् ॥
 स्वयंप्रशीर्णनकाष्ठेनयुदंप्रमृजीत ॥ विकृतंवासोनाच्छादयीत ॥ दृढव्रतोवधन्नःस्यात् सर्वतआत्मानंगोपायेत् सर्वेषांभिन्न-

मिव ॥ (शुक्रियमध्येप्यमाणः) ॥ तिस्रोरात्रीव्रतचरेत् ॥ अमांसाद्यमृण्मयपायी ॥ स्त्रीशुद्धश्वकृष्णशकुनिशुना-
चादर्शनसंभाषाचरैः ॥ शयशुद्धसूतकाशानिचनाद्यात् ॥ मृशपुरीषेष्टवचनात्पेनकुर्यात् ॥ सूर्याचात्माननान्तर्दधीत ॥
तप्तोदकार्थान्कुर्यात् ॥ अवज्योत्यरात्रौभोजनं ॥ सत्यवदनमेववा ॥ दीक्षितोप्यातपादीनिकुर्यात्प्रवयवांश्चेत् ॥

अथ क्रमप्राप्तौ विवाहोऽभिधीयते ॥ तत्र तावत्तदुपयोगिताया संक्षेपेण किंचिदुच्यते । आदौ अनाश्रमिप्रयायश्चित्तम् ।
तत्र दक्षः—अनाश्रमी न तिष्ठेत् दिनमेकमपि द्विजः ॥ आश्रमेण विना तिष्ठन्प्रायश्चित्तीयते यत इति ॥ प्रायश्चित्तव्यवस्था मि-
ताक्षरायाम्—अनाश्रमी संवत्सरं ग्राजापत्यं कृच्छ्रं चरित्वाऽऽश्रममुपेयात् द्वितीये अतिकृच्छ्रं । तृतीये कृच्छ्रातिकृच्छ्रं । अत ऊर्ध्वं
चान्द्रायणमिति हारीतोक्तेः । इत्यनाश्रमित्वप्रायश्चित्तम् ॥ ॥ अथ विवाहावसरः ॥ गुरवे तु वरं दत्त्वा स्नायीत तदनुज्ञया ॥
वेदव्रतानि वा पारं नीत्वा ह्यभयमेव वा ॥ अविश्रुतब्रह्मचर्यो लक्ष्म्यां स्त्रियमुदहेत् ॥ अनन्यपूर्विकां कान्तामसपिण्डां यवीयसीम् ॥
असौगिणीं ब्रातृमतीमसमानार्षिगोत्रजाम् ॥ इति याज्ञवल्क्योक्तेः समावर्तनेोत्तरं विवाहावसरः ॥ ॥ तत्रादौ कुलपरीक्षा ॥
तथाचाश्वलायनः—कुलमग्रे परीक्षेत ये मातृतः पितृतश्चेति यथोक्तं पुरस्तादिति ॥ गदाधरभाष्यादौ च यमः—कुलं च शीलं
च वपुर्वयश्च वित्तं च विद्यां च सनाथतां च ॥ एतान्गुणान्सप्त परीक्ष्य देया कन्या बुधैः श्रेष्ठमचिन्तनीयम् ॥ ममुरपि—महान्यपि
समृद्धानि गोऽजाऽविधनधान्यतः ॥ स्त्रीसंबन्धे दशैतानि कुलानि परिवर्षेत् ॥ हीनक्रियं निष्पुरुषं निरुद्धो रोमशार्क्षसम् ॥ क्षय्याम-
याव्यपस्मारिश्चित्रकुष्ठकुलानि च ॥ हीनक्रियं विहितक्रियारहितम् । निष्पुरुषं पुंभ्रमरारहितम् । निरुद्धो वेदाध्ययनरहितम् । रोमशं

सर्वाङ्गारूढरोमकम् । अशंसमिल्यादिपदैस्तद्वगन्ति कुलान्युच्यन्ते । दारसंग्रहफलभूतसंततौ दोषानुवृत्तिपरिहाराय चैषा कुलपरीक्षो-
 च्यते । कुलानुरूपाः प्रजाः संभवन्तीति हारीतवचनात् ॥ अथ वरदोषाः कन्यादोषाश्च ॥ कात्यायनः—उन्मत्तः
 पतितः कुक्षी षण्दश्चैव स्वगोत्रजः ॥ चक्षुःश्रोत्रविहीनश्च तथापसारदूषितः ॥ वरदोषाः स्मृताश्चैते कन्यादोषाः प्रकीर्तिताः ॥ तत्रैव
 नारदः—अपत्यार्थं स्त्रियाः सृष्टाः स्त्री क्षेत्रं बीजवते देयं नाऽबीजी क्षेत्रमर्हतीति ॥ लक्षण्यां लक्षणविशिष्टाम् ।
 तानि लक्षणान्याह मनुः—अव्यङ्गाङ्गीं सौम्यनाम्नीं हंसवारणगामिनीम् ॥ तनुलोमेकेशदन्तां मृद्वङ्गीमुद्वेहद्विख्यमिति ॥ एतानि
 बाह्यानि ॥ अभ्यन्तराणि तु—अष्टौ पिण्डान्कृत्वेत्याद्याश्चलायनगृह्योक्तानि ज्ञेयानि ॥ अनन्यपूर्विकामिति । अन्यपूर्विकाः सप्त-
 विधाः पुनर्भ्यः—वाचादत्ता मनोदत्ता अग्निं परिगता सप्तमं पदं नीता भुक्ता गृहीतगर्भा प्रसूता चेति बौधायनोक्ताः । एता न विवाह्या
 इत्येतदर्थं अनन्यपूर्विकामिति विशेषणम् । ग्रथमवरस्य पातित्यादिवलवदोषनिर्णयेतु आद्यानां तिसृणां परिणयनं भवतीत्यवसरे वक्ष्यामः ॥
 कान्तां—वरस्य चक्षुर्मनसोरानन्दकारिणीमिति विज्ञानेश्वरादयः तेन श्वशुरादिचक्षुरादेस्तत्कारित्वाभावेऽपि न दोषः ॥ तथाच धर्म-
 नौकायाम्—कन्यकां विधुमुखीं सुगनेत्रां चापसंनिभभ्रुवं वृतजङ्घाम् ॥ सुन्दरस्वरयुतां शुभदन्तामुद्वेहद्वरः सुतनुं ताम् ॥ २ ॥
 ज्योतिषोक्तघटितान्वितनाम्नीं मातृतातकुलतोपि च योग्याम् ॥ एवमेव दशदोषविहीनो नोद्वेहदपतितो दृढवीर्यः ॥ ३ ॥ नोद्वेहदित्यत्र ना
 उद्वेहदिति पदच्छेदः । ना पुरुषः ॥ सापिण्ड्यलक्षणम् ॥ अरोगिणीं श्रातमतीं समानगोत्रार्थहीनां वयसापि हीनाम् ॥ पितु-
 र्जनन्याश्च सपिण्डतायामुक्तं वरः पुंस्त्वपरीक्षितः सन् ॥ ४ ॥ असपिण्डां सापिण्ड्यारहिताम् । तथाच धर्मनौकायां—पुंसः स्त्रियः
 शुक्राजौशतोऽत्र समन्वयो वंशपरम्परासु ॥ सापिण्ड्यमाहुः किल केचिदन्ये पिण्डान्वयित्वं खलु देवैक्यात् ॥ ५ ॥ पितृव्यमातुल-

सहोदरमातुलान्यादौ नास्ति चैतदिति सा भवता तु वाच्यम् ॥ श्राद्धे यतो भवति देवगणैर्यमेषां क्षीणां तु पित्र्यकरणे पतिना सहै-
क्यात् ॥ ६ ॥ सापिण्ड्यमेतदिह सप्तमपूरयान्तं नोर्ध्वं भवेत्तदपि मातृकुले पितुश्च ॥ पुत्रादिपदस्य च तातपितामहादिषट्स्त्रेव नोपरि
तथा हरत्तकस्तु ॥ ७ ॥ कूटस्थमारम्य वधूर्वरो वा चेदष्टमस्तत्कुले तदानीम् ॥ षष्ठो भवेन्मातृकुले द्वितीयादिकां वधूं मूलत उद्धेत्सः
॥ ८ ॥ नैतिच्छ्रष्टा आदिपन्ते ततोऽत्र मूलत्यष्टो वाष्टमो मूलपृष्ठीम् ॥ मूलतद्दक्षिणं चोद्धेत्स पक्षः श्रेयात्रास्ति पूर्वो करीयान् ॥ ९ ॥
मूलान्मूलपुरस्तात् ॥ आशौचेत्येवम् ॥ मातृबन्धुव्यातातबन्धुत्रितयतः क्रमात् ॥ पञ्चमी सप्तमी कन्या न विवाह्या द्विजैः सदा ॥ १० ॥
बन्धुत्रयनिरूपणम् ॥ मातुःपितृष्वसुः पुत्रा मातुर्मातृष्वसुः सुताः ॥ मातुर्मातुलपुत्राश्च विज्ञेया मातृवान्वधाः ॥ ११ ॥ पितुः पितृष्वसुः
पुत्राः पितुर्मातृष्वसुः सुताः ॥ पितुर्मातुलपुत्राश्च विज्ञेयाः पितृवान्वधाः ॥ १२ ॥ स्वमातृमूलपुरक्षात्रिगोत्रान्तरितां वधूम् ॥ न्यूनमपि
वरः कुर्यात्पितृमूलाच्च कर्हिचित् ॥ १३ ॥ यानि यानीह वाक्यानि न्यूनतां शुभतां जगुः ॥ तानि दत्तकसापबन्धवविषयाणि तु
॥ १४ ॥ विप्रस्य क्षत्रियादीनां सापिण्ड्यविषयाणि वा ॥ अनुकल्य इति श्रान्त्या श्रमितव्यं न सर्वथा ॥ १५ ॥ मातुलकन्यावरण-
विचारः ॥ कन्योद्वाह्या मातुलस्याहुन्ये वाक्यान्याहुः साधकान्येव तस्य ॥ योग्यं नास्त्येवास्तु वा तदुगान्ते वर्ज्यं ग्रहीतवुगे शास्त्रमेतत्
॥ १६ ॥ तथाच शास्त्रम् ॥ गोत्रान्मातृसपिण्डाच्च विवाहो गोवधस्तथा ॥ इत्यादित्युपराणे ॥ सापिण्ड्ये मतान्तराणि ॥
कूटस्थमारम्य वास्य वध्वा माता पिता पञ्चमिकाक्रमेण ॥ स्यात्सप्तमस्तर्हि सुखेन कार्या वधूवैरणैवमुवाच शास्त्रम् ॥ १७ ॥ संततिर्भिद्यते
यस्मात्स कूटस्थस्ततः क्रमात् ॥ पञ्चमी सप्तमो माता पिता सापिण्ड्यनिर्गमः ॥ १८ ॥ जगौ सुमन्तुर्देयपूरयान्तं सापिण्ड्यमस्यायमि-
हाश्रयोऽस्ति ॥ तातत्रये जीवति पूर्णमेतत्पितृद्वये जीवति चैकहीनम् ॥ १९ ॥ तातेऽष्टमान्तं पुनरेव तस्मिन्मृतिं गते सप्तमपूरयान्तम् ॥

अनुव्रजन्तोर्धनहारके तु दूरस्थिते सप्तमपूरुषान्तम् ॥ २० ॥ अधिकारः ॥ अये परस्तात्युषत्रयान्तं सापिण्ड्यमेतत्तु ॥ कन्याविषये
 सापिण्ड्यविचारः ॥ अथ कन्यकासु ॥ विवाहहीनासु भवेदवश्यमाशौचकाले पुरुषत्रयान्तम् ॥ २१ ॥ इदं श्रावशौच एव ॥ कानी-
 नकन्यासु च मातृवंशे त्रिपूरुषान्तं गदितं विधिज्ञैः ॥ अथ सापत्नमातृकुले सापिण्ड्यम् ॥ सापत्नमातामहवंशकेऽपि त्रिपूरुषान्तं
 गदितं परंतु ॥ २२ ॥ सर्वर्णमातामहवंशकेन विहीनमातामहवंश एतत् ॥ तस्मात्सदा सप्तमपञ्चमान्तः पक्षो वरिष्ठोऽस्त्यथ केविदत्र
 ॥ २३ ॥ पितुः कुले सप्तमतोऽपि हीना गोत्रत्रयेणान्तरिता विवाहा ॥ अथ विरूढसंबन्धः ॥ गुरोश्च शिष्यस्य च कन्यका तु
 त्याज्याऽविरूढापि च सर्वयत्नात् ॥ २४ ॥ सापत्नमातृभगिनी तनया च तस्याः पितृव्यपत्निभगिनी तनया च तस्याः ॥ सापत्नपुत्रस्य सुता
 च मातृज्यसुस्तथा ज्येष्ठसहोदरस्य ॥ २५ ॥ भार्यास्वसा मित्रसुता च कन्या गायत्रिकाया उपदेष्टुरेव ॥ वाचैव बन्ध्यादिकतां गता ये
 स्वेहेन बन्ध्यादिकतां गताश्च ॥ २६ ॥ कन्या तु तेषां न कदापि कार्यो विरूढसंबन्धमिमं वदन्ति ॥ एवं वदत्यत्र तु मूलमेव चिन्त्यं जगौ
 निर्णयसिन्धुकारः ॥ २७ ॥ अथ दत्तकसापिण्ड्यम् ॥ सापिण्ड्यमुक्तं खलु दत्तकस्य स्वतातवंशेऽपि च मातृवंशे ॥ तद्वद्भवे-
 त्पालकतातमातृवंशे क्रमात्सप्तमपञ्चमान्तम् ॥ २८ ॥ इति सापिण्ड्यम् ॥ ॥

अथानुक्तल्पसापिण्ड्यम् ॥ धर्माब्धौ—उद्वहेत्सप्तमादूर्ध्वं तदभावे तु सप्तमीम् ॥ पञ्चमीं तदभावे तु पितृपक्षेऽप्ययं विधिः
 ॥ १ ॥ सप्तमीं च तथा षष्ठीं पञ्चमीं च तथैव च ॥ एवमुद्वाहयेत्कन्यां न दोषः शाकटायनः ॥ २ ॥ तृतीयां वा चतुर्थीं वा पक्षयो-
 रभयोरपि ॥ विवाहयेन्मनुः ग्राह पाराशर्यो यमोऽङ्गिराः ॥ ३ ॥ यस्तु देशानुरूपेण कुलमार्गेण चोद्वहेत् ॥ नित्यं स व्यवहार्यः
 स्याद्वेदाच्चेतत्प्रतीयते ॥ ४ ॥ इत्यादिवचनानां चतुर्विंशतिमतषट्त्रिंशन्मतादिपूज्यमानत्वात् सापिण्ड्यसंकोचेन विवाहस्य बहु-

देवेषु दर्शनञ्च । येषां कुले देशे चातुक्यत्वेन सापिण्ड्यसंकोचः परम्परया समागतस्तेषां सापिण्ड्यसंकोचेन विवाहो न दोषाय ॥
स्कुलदेशविपदेन सापिण्ड्यसंकोचेन विवाहे दोषो भवत्येव ॥ जनपदधर्मा ग्रामधर्माश्च तान्निवाहे प्रतीयन्त ॥ येनास्य पितरो याता येन
याताः पितामहः ॥ तेन यायात्सतां मार्गं तेन गच्छन्न दुष्यतीत्यादिवक्तव्यैः स्कुलदेशाचारानिरूप्यस्यैव शास्त्रस्य विवाहेऽनुमतव्यत्वात् ॥

अथ सापिण्ड्यसंकोचस्वीकारेऽपि कतिथी कन्या कतिथेन पुरुषेण विवाह्या कतिथेन न विवाह्येति
व्यवस्था नोपपादिता । सापिण्ड्यदीपिकाकारादयोऽर्वाचीनास्तु—चतुर्थमुद्ग्रहेत्कन्यां चतुर्थः पञ्चमो वरः ॥ पाराशरमते
षष्ठीं पञ्चमो नतु पञ्चमीमित्यादिवचनानां समूलत्वं निश्चित्य अशक्तैः संकटे समाश्रयणीयस्य सापिण्ड्यसंकोचस्य व्यवस्थासूचुः ॥ तथाहि
चतुर्थी कन्या पितृपक्षे मातृपक्षे च चतुर्थेन पञ्चमेन वा पुंसा विवाह्या । द्वितीयतृतीयपष्ठार्धैश्चतुर्थी नोद्वाह्या । पाराशरमते पञ्चमः षष्ठी-
मुद्ग्रहेत् । द्वितीयतृतीयचतुर्थ्यादिः षष्ठीं नोद्ग्रहेत् । पञ्चमः पञ्चमीं नोद्ग्रहेत् । मातृतः पितृतश्चापि षष्ठः षष्ठीं समुद्ग्रहेदिति वचनान्तरात्
षष्ठेनापि षष्ठी विवाह्या । पञ्चमपष्ठभिन्नैः षष्ठी न विवाह्येति पर्यवसन्नम् । तथा पितृपक्षे सप्तमी मातृपक्षे पञ्चमी च तृतीयाद्यैः सर्वैः
परिणेत्या । पितृपक्षात्सप्तमीं च मातृपक्षा तु पञ्चमीमिति व्यासवचनात् । उद्ग्रहेत्सप्तमादूर्ध्वं तदभावे तु सप्तमीम् ॥ पञ्चमीं तदभावे तु
पितृपक्षेऽप्ययं विधिरिति चतुर्विंशतिस्मृतोक्तश्च पितृपक्षेऽपि पञ्चमी तृतीयाद्यैः परिणेत्या । तत्रापि मातृपक्षे पितृपक्षेऽपि पञ्चमेन पञ्चमी
नोद्वाह्या । पञ्चमो नतु पञ्चमीमिति सर्वत्र निषेधात् । तृतीयां वा चतुर्थीं वा पक्षयोरभ्युपगम्येति वचनात् तृतीया विवाह्या प्रा-
प्नोति तत्र व्यवस्थोच्यते—मातृपक्षे तावत्तृतीया मातृलकन्या वा मातृष्वसुकन्या वा संभवति । पितृपक्षे तु तृतीया पितृव्यकन्या
पितृष्वसुकन्या वा । तत्र पितृव्यकन्या समाव्रत्वात्याज्या । पितृष्वसेयीं भगिनीं सक्षीयां मातृवच ॥ एतास्तिष्ठन्तु मायार्थे नोपपञ्चेत

बुद्धिमानिति मनूक्तेः पितृष्वसमातृष्वसुकन्ये अपि त्याज्ये इति, पितृष्वसुकन्यां मातृभगिनीं मातृष्वसारं मातुःस्वस्तीयां मातृष्वसुकन्या-
मेतास्तीसो नोद्वेहदिति तदर्थत् मातुलकन्यैव तृतीया पूर्वोक्तरीत्या कुलपंपरागतत्वे परिणया । एवंच तृतीयापि तृतीयेनैव मातुलकन्यैव
परिणया न चतुर्थादिना केनापि ॥ केचिदसंकेते पितृष्वसुकन्यापरिणय-
नमाहुः तत्र देशकुलाचाराद्वयस्था ज्ञातव्या ॥ अत्रायं सापिण्ड्य-
दीपिकादिसिद्धार्थसंग्रहः—तृतीया मातुलकन्यैवोद्वाह्या । चतुर्थी-
चतुर्थपञ्चमाभ्यामेव । पञ्चमी पञ्चमभिर्वैस्तृतीयाद्यैः सप्तमान्तैः । षष्ठी
पञ्चमषष्ठाभ्यामेव । सप्तमी तृतीयाद्यैः सप्तमान्तैरिति । अयं सापिण्ड्यसंको-
चेन विवाहः संकेतव्यशक्तेन कार्यः । कन्यान्तरलाभे शक्तैर्न कार्यः । गुरुत-
त्वाद्विदोषस्तुतेः सापिण्ड्यसंकोचवाक्यानामशक्तविषयत्वस्य स्पष्टत्वात् ।
प्रभुः ग्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्तते ॥ स नाशोति फलं चेहेति
शक्तैरनुकल्पस्वीकारे दोषोक्तेः ॥

नकर्तव्यता	कर्तव्यता	कर्तव्यता
वरः ५ कन्या ५	वरः ८ कन्या ५।७	वरः ६ कन्या ६
वरः ७ कन्या ७	वरः ७ कन्या ६	वरः ८ कन्या ६
वरः ६ कन्या ४	वरः ८ कन्या ८	वरः ४ कन्या ४।५।६
एतानोद्वेहत्	एताउद्वेहत्	एताउद्वेहत्

अथ तृतीयकन्यापरिणयनविचारः होसिंगरामभट्टकृतः ॥ अथ भट्टश्रीधरविरचितायां सापिण्ड्यदीपिकायामनुकल्पसा-
पिण्ड्यनिर्णये तृतीयकन्यापरिणयने यदुक्तं तद्वक्तुमयुक्तं वेति विचार्यते ॥ तत्र—तृतीयां वा चतुर्थीं वा पक्षयोः समोरपि ॥ विवाहये-
न्मनुः ग्राह पाराशर्योद्दिश्या यम इति वाक्यमुदाहृत्य चतुर्थीकन्याविषये स्मरनीषया किंचिद्व्याख्यायोक्तम् ॥ तथा तृतीयापि कन्या न सर्वैः
परिणया । तथाहि मातृपक्षे तावत्तृतीया कन्या मातुलकन्या मातृष्वसुकन्या वा संभवति । तथा पितृपक्षे तृतीया कन्या पितृव्यकन्या पितृष्व-

सुकन्या वा नान्यथा । तत्र सपितृव्यकन्या परिणतुं न योग्या स्वसमानगोत्रत्वात् । तथा मातृव्यसुकन्यापि न परिण्या तन्निषेधस्य
वक्ष्यमाणत्वात् । ततः स्वमातुलस्य वा सपितृव्यसुवर्वा येन कन्या परिणीयते सा सलपुत्रत्वात् गणने वृतीयैव । ततश्च मातुलस्य वा पितृ-
व्यसुवर्वा कन्या सैव तृतीया । मातृपक्षे पितृपक्षे च तृतीयैव परिण्या नान्येन चतुर्थादिना सपिण्डेनेत्यविकृतो मूलग्रन्थ इति । तत्र मनो-
हरम् । पक्षयोरुभयोरीत्युदाहृतवक्तव्यास्य निर्विषयत्वात् । यत् पितृपक्षे तृतीया कन्या सपितृव्यसुकन्येति विषयदानमुक्तं तत्र साधु ।
तृतीये संगच्छावहै चतुर्थे संगच्छावहा इति, तृतां जहुर्मातुलस्येव योषा भागस्ते पैतृव्यसेयी वषामिवेत्यादिश्रुतिस्मृतिबलान्मातुलकन्यो-
द्वाहः कार्य इत्युक्त्वाऽत्र यद्यपि पितृव्यसुकन्योद्वाहः ग्राहस्तथापि—अखर्ग्यं लोकविद्विष्टं धर्ममथाचरेत् तु इति निषेधाद्वचनान्तरेण तदु-
द्वाहस्याविधानाच्च न कार्य इत्येवं भट्टकमलकरादिभिः प्राचीनैर्विनीतैः सर्वैरपि पितृव्यसुकन्याविवाहस्य दूषितत्वात्कुत्राप्येतद्विवाहा-
नुष्ठानाभावाच्च । यैः पितृव्यसुकन्या परिणीयत इति सिद्धवदुक्तिस्तु यैः श्राद्धे वन्यापुत्रो भोज्यते तेषामयं विधिरितिदृष्टव्या ॥ किंच
स्वयमनेनैव तृतीयैर्नैवैककन्या परिणयेत्युक्त्वा ननु मातुलस्य पितृव्यसुवर्वा कन्यायाः परिणयनं निषिद्धं ॥ तथाच स्मृतिः—मातुलस्य
सुतामृद्धा मातृगोत्रां तथैवच ॥ समानप्रवरां चैव त्यक्त्वा चान्द्रायणं चरेदिति ॥ अतएव मनुना—पैतृव्यसेयीं भगिनीं स्वस्रीयं मातुरे-
वचेत्युपक्रम्य एतास्तिस्त्वस्तु भार्यार्थं नोपयच्छत बुद्धिमानिति पितृव्यसुकन्यायाः परिणयनं निषिद्धं ॥ पैतृव्यसेयी पितृव्यसुः कन्या । मातु-
र्भगिनी मातृव्यसा । मातुः स्वस्रीय मातृव्यसुकन्या न परिणयेति मनुवाक्यार्थः । तत्कथं मातुलकन्यायाः परिणयनमनुज्ञायत इति चेत्तत्सत्यम् ।
देशभेदेन विरोधाभावादित्युक्त्वाऽनेकश्रुतिसम्यया देशभेदेन मातुलकन्यापरिणयनं सम्मप्रसाध्य पुनर्नत्वेवं तृतीयत्वाविशेषान्मा-
तृव्यसुः कन्या परिण्या सादिति चेन्नमम् । स्वस्रीयं मातुरेव चेति तन्निषेधात् । नन्वयं निषेधो देशभेदेन व्यवस्थितः किं न सादिति

चेमैवम् । यदि क्वचिच्छास्त्रे विहितं क्वचिन्निषिध्यते तत्र देशादिभेदेन व्यवस्था वाच्या यथा मातुलकन्यापरिणयनम् । नचात्र क्वचि-
द्विहितत्वे सति क्वचित्प्रतिषिद्धत्वे व्यवस्थाकरणमस्तीत्युक्तं भट्टश्रीधरेण । तत्रोपक्रमशङ्काग्रन्थे मातुलकन्याया सह पितृष्वसुकन्या-
मुदाहृत्य अनेकप्रबन्धेन मातुलकन्यापरिणयनं प्रसाधय पुनरुपसंहारे शङ्काग्रन्थे स्वस्तीयां मातुर्वे चेति मनुना तन्निषेधादित्येवं हेतुरप-
न्यस्तः सच हेतुः पितृष्वसेय्याम्यविशिष्टः, कथं मातृष्वसुकन्यैव प्रतिषिध्यते । तस्मादुपक्रमशङ्काग्रन्थान्मनूक्तहेतोरिविशिष्टत्वादाकाशी-
रामेश्वराचारसंवादाच्च मुक्तलज्जेन त्वयापि मातृष्वसुता या इव पितृष्वसुःकन्याया अप्यवश्यं निषेधो वक्तव्यः । तस्माद्भवदीयव्या-
ख्याने पक्षयोरुभयोरपीत्येतस्य निर्विषयत्वं मुख्यमिति तस्य विषयदानं तावत्पक्षद्वयकन्यापेक्षितं ग्राह्यं तादृशमपि कथंचिद्वक्तुं शक्यम् ।
वस्तुतस्तु वरापेक्षितमेव पक्षद्वयं ग्राह्यम् । सतिसंभवे वाक्यगतोपपदेन विवाहकर्तृसमानाधिकरणप्रधानभूतक्रियावाचकप्रत्ययान्वयस्यैव
युक्तत्वात् । पञ्चमीं तदभावे तु पितृपक्षे स्वयं विधिरिति वाक्यान्तरदर्शनाच्च ॥ मूलपुरुषो नारायणस्तस्य कन्या
वा पुत्रो वा द्वितीयस्तस्य कन्या सावित्री तृतीया वधूः । यथा वरपक्षे मूलपुरुषस्त्वैक एव । तत्कन्या सरस्वती द्वितीया तत्पुत्रो देवदत्त-
स्तृतीयः तत्पुत्रो यज्ञदत्तश्चतुर्थो वरः । एतस्य पितृपक्षीया मूलपुरुषाच्चतृतीयोक्ता सावित्री वधूर्भवति । मातृपक्षे तु पितृपक्षवत्सर्वं परिकल्प्य
वरपक्षे तृतीयस्थाने कन्या प्रवेशनीयेति विशेषः । एवं चतुर्थे वरे गृह्यमाणे प्रकारान्तरेणापि ऊहितुं शक्यं मनीषिभिः । तस्मादुक्तरीत्या
चतुर्थेन वरेण तृतीया कन्या परिणीता चेत् पक्षयोरुभयोरपीत्येतद्व्याख्यामतीव समंजसं स्यात् नैव तृतीयवरपक्ष इति । नचातुक्तस-
मुच्चयार्थो वरः कथं संभवतीति वाच्यम् । यत्रोभयोः समो दोषः परिहारोपि वा सम इति न्यायेनोक्तरीत्या तृतीयवरस्याप्यनुक्तत्वात् ।
नहनुक्तो वरो नैव संभवतीति नियमो वक्तुं शक्यते । पञ्चम्यादिकन्यानामपरिणेत्यत्वप्रसङ्गात् । पञ्चमीं च तथा षष्ठीं सप्तमीं च तथै-

वच । पञ्चमीं तदभावे वित्यादिशाकटाघनादिवक्ष्यप्रतिपादितानां सप्तमीपञ्चमीतृतीयकन्यानां वरस्यानुपादाने परिणयनं स्यात् । चतुर्थीमुद्धेत्कन्यां चतुर्थः पञ्चमापि वा ॥ पाराशरस्मते षष्ठीं पञ्चमो न्तु पञ्चमीम् ॥ अन्यगोत्रादयगोत्रां षष्ठीं समुद्धेदितेलाभ्यामेव वाक्याभ्यां चतुर्थीपष्ठयोः कन्यक्रयोः वरसमर्पणे कृते तु अवशिष्टतृतीयपञ्चमसप्तमकन्यकानां वाचनिकवराभावेऽन्यथानुपन्यायः कश्चिद्विद्वद्विषयं वक्तव्यः । तत्र पञ्चमो न्तु पञ्चमीमित्यनेन पञ्चम्याः पञ्चमस्य निषेधे कृतेऽवशिष्टा वरा भवन्ति । तत्रापि वाचनिकवरेतराक्षेपवराविचारणायां वराविक्रयमेवापेक्ष्यते न कन्याविक्रयमित्यसकृदनुसूतशिशुसंप्रदायः, युक्ततराश्चायं पक्षः । प्रमादाल्कन्याविक्रयविवहे विषबाहुल्यस्यानुसूयमानत्वात् । पिण्डहेतुभूतयोः शुक्रशोणितयोर्मध्ये शुक्रस्य प्राबल्यात् । पञ्चमात्सममार्द्धं मातुतः पितृतत्त्वैत्यादौ ह्यपेक्षया पुरुषाविक्रयस्यैव प्रतीयमानत्वात् । नचैकत्र पुरुषाविक्रयेऽन्यत्रापि कथं वराविक्रयमपेक्षत इति वाच्यम् । असतिबाधके एकत्र निर्णीतः शास्त्रार्थोऽन्यत्राप्यनुव्रज्यत इति न्यायप्रवृत्तेर्निङ्कुशत्वादिति । तस्मान्मातुलकन्यातिरिक्ततृतीयकन्यानां चतुर्थ एव वरः संभवति न कदाचिदपि तृतीय इति । किंच प्रायेयं ग्रन्थकर्ता श्रीधरः पक्षद्वयगततृतीयकन्यायास्तृतीय एव वर इति व्याख्याता कृत्स्नवर्गशास्त्रसदाचारयोः खपुष्पायमाणो द्वितीयो वरः स्वनिवन्धेषु पुनःपुनस्तदुदाहरणाद्भागिनेयीपरिणेता मातुलः कानडजतीयो भविष्यतीति यत्किंचिदेतल्लेखनम् । नचात्र कन्याविक्रयपरिणयेनापि कुलवृद्धिदर्शनात् पूर्वोक्तविषबाहुल्यहेतुरनर्थक इति वाच्यम् । गुर्जरेपुष्करण्यादौ वधवरयोर्व्येष्टकनिष्ठयोः परिणयनेन समानगोत्रापरिणयेनापि कुलवृद्धिदर्शनात् तदनुष्ठानात्ते, श्रुतिस्मृतिप्रसिद्धाचारविरुद्धग्रहमाणकारणचारस्य भट्टाचार्यैः दुराचारत्वप्रतिपादनदेताद्वयशिक्षाचारदर्शनाच्चेति सम्यक्परिभाषनीयं सुधीमिरिति । एवं चतुर्थ्याः कन्यायाश्चतुर्थो वरः पञ्चमो वा भवति तथा तृतीयाया अपि चतुर्थो वरः पञ्चमश्चेत्यभ्युपेयः । संक्रान्तिपुण्यकाले संक्रमण-

संनिहितानां नाडीनां पुण्यतमत्वत् सापिण्ड्यनिर्णये मूलपुरुषाद्यावद्विप्रकर्षात्तावच्छ्रेय इति । विप्रकर्षे मूलपुरुषावयवयोः शुक्रशोणितयो-
र्ह्राससंभवात् । अतएव पञ्चमात्मसमादूर्ध्वपक्षया तत्पूर्वगतानां तृतीयचतुर्थीर्दानमनुकल्पत्वं ग्रन्थकौरैः सर्वैर्युक्तम् ॥

ननु तृतीयायाश्चतुर्थ्याश्चतुर्थीं वरः पञ्चमो वेत्युक्तन्यायेनैव साधिते चतुर्थीमुद्ब्रूहेत्कन्यां चतुर्थ्यः पञ्चमोऽपिविति वचनस्य वैयर्थ्यापाता-
दिति चेन्न । तस्यान्यविषयत्वात् । तथाहि । न्यायेनैव कन्यायाः समसंख्याको वरस्तदुद्गृहो वेति प्राप्ते सत्यनेन वचनगतपूर्वाधिनं एका-
दशीमुपौष्यैव द्वादशीं समुपौष्येदिति वचनान्तराप्तसैकादश्युपवासवदनूय ग्रातद्वादश्युपवासविधानवदुत्ताराधार्थप्रतिपादने तात्पर्यं ।
यथा चतुर्थीमुद्ब्रूहेत्कन्यां चतुर्थं इत्यनेन न्यायप्राप्तां समसंख्यां पञ्चमोऽपिवेत्यनेन वराधिक्यं चानद्वौत्तरावगतपञ्चमो नतु पञ्चमीमित्यन्ते-
नावयवैर्नैतन्मात्रांशसमसंख्यां प्रतिषिध्य पाराशरमते षष्ठीमित्यनेनावयवेन कन्याधिक्यं च प्रतिपाद्यते तेन एतावन्मात्रसमसंख्यानिषेधः
कन्योत्कर्षश्च भवति नान्यत्रेयवशिष्यते । तत्रापि पाराशरमते इत्युत्तराऽन्येषां मते नायमर्थो भवतीत्यपि निश्चीयते । तत्रोत्तरार्धगतक-
न्याधिक्यमतभेदेन विकल्पो भवति । सच व्यवस्थितः ॥ कृते तु मानवो धर्मक्षेतायां गौतमस्तथा । द्वापारे शृङ्खलिखितौ कलौ पाराशर-
स्मृतिरितिस्मरणात्कलौ पाराशरमतोक्तः कन्योत्कर्षः संभवति न युगान्तरे इति स्थित्यते ॥ अत्रायं संग्रहः—तृतीया कन्या मातुल-
संबन्धवारिक्तस्थले चतुर्थेन पञ्चमेन वा परिणया न तृतीयेन । तथा चतुर्थ्यपि । दंपत्योः साम्यपरिणयननिषेधः पञ्चयुगुलमात्रे
नान्यत्र । कन्याधिक्यं तु चतुर्थ्यपञ्चमवरोपलक्षितं षष्ठीमात्रविषयं नान्यत्र । तदपि कलौ न युगान्तरे ॥ मीमांससहितं यस्य धर्मशास्त्र-
मुपस्थितम् ॥ तत्रापि विमला बुद्धिस्तदेतदं परिभाष्यताम् ॥ १ ॥ इति श्रीमद्दोर्गोपनामकामभट्टकृतसापिण्ड्यसंक्षेपः ॥

अथ दीक्षितकृतः सापिण्ड्यनिर्णयः । तत्र प्रसङ्गात्पञ्चमी कन्यापरिणयविषये किंचिदुच्यते ॥ आश्वलायन-

गृह्यकारिकायाम्—निदानात्स्वमी नारी यदि साल्पिमुताविक्ता । सापिण्ड्यं सर्ववर्णातां विच्छिन्नं सर्वसमतम् ॥ १ ॥ मूलश्लोऽष्टौ पूज्यौ स्त्रीजौ षण्णौ वधुरौ ॥ वृत्तातिवृत्तापण्ड्यौ विवाहाहौ स्मृतवशात् ॥ २ ॥ द्वौ पुत्रौ पूर्वजात्स्यातां तयोपि च संततिः ॥ पञ्चमः पञ्चमीं कन्यां न तत्र वरयेद्विजः ॥ ३ ॥ द्वे कन्ये पूर्वजात्स्यातां तयोपि च संततिः ॥ पञ्चमः पञ्चमीं तत्र वरः कन्यां समुद्धेहेत् ॥ ४ ॥ कन्यापुत्रौ च संसृतौ पूर्वजास्ततिसयोः ॥ पञ्चमः पञ्चमीं कन्यां वरस्तत्र समुद्धेहेत् ॥ ५ ॥ चतुर्थीमुद्धेत्कन्यां चतुर्थः पञ्चमोऽपि वा ॥ पाराशर्यमते षण्णौ पञ्चमो नतु पञ्चमीम् ॥ १ ॥ चतुर्थो वरः चतुर्थीं कन्यामुद्धेहेत् ॥ पञ्चमोऽपि वा वरः चतुर्थीं कन्यामुद्धेहेत् ॥ चतुर्थः पञ्चमो वा वरः षण्णौ कन्यामुद्धेहेत् ॥ पञ्चमस्तु पञ्चमीं नोद्धेहेत् ॥ अत्र कश्चिदाह ॥ पञ्चमो नतु पञ्चमीमिति निषेधात्तुर्थः पञ्चमीमपि कन्यामुद्धेहेत् ॥ चतुर्थीमुद्धेहेदित्यस्याप्ये द्वितीयपादे चतुर्थः पञ्चमीमपीति पाठदर्शनाच्च ॥ तथा दशभिः पुरुषैः स्यातां इत्यारभ्य पाराशर्योऽहिरो यम इत्यन्तसार्वभृत्रय उक्तास्तासामपि परिणयनं कार्यं ॥ इति दीक्षितकृते प्रयोगदर्पणे सापिण्ड्यनिर्णयः ॥

अथ सापत्नमातृकुले सापिण्ड्यं ॥ धर्मोन्वौ सुमन्तुः—पितृपत्न्यः सर्वा मातरस्तद्भ्रातरो मातुलस्तद्भ्रागिन्यो मातृष्वसास्तद्भ्रातरश्च भगिन्यस्तदपत्यानि मागिन्यानीति ॥ अत्र लक्षणया सापत्नमातृकुले चतुःपुरुषसापिण्ड्यं विवाहनिषेधाय विधीयत इति केचित् ॥ अपरेतु विवाहमात्रविषयत्वे मानाभावादशौचादिविषयकत्वस्यापि संभवात् यावद्वाचनिकं प्रमाणमिति न्यायेन परिगणितेष्वेव सापिण्ड्यमिति वदन्ति ॥ तथाच सुमन्तुवाक्ये वाक्यभेदाश्रयणेनैवं वाक्यार्थाः पर्यवस्यन्ति ॥ पितृपत्न्यः सर्वा मातर इति प्रथमवाक्ये सापत्नमातरि मुख्यमातृवत्समानं तद्भवे मातृवधप्रायश्चित्तं तद्रूपे मातृगमनप्रायश्चित्तं चातिदिश्यते ॥ नात्रातिक्रान्तविषये दशाहाशौचातिदेशः त्रिरात्रविधिना बाधाय ॥ तद्भ्रातरो मातुला इत्यत्र मातुलत्वं तत्प्रयुक्तमाशौचादिकं मातुलस्य स्वमगिनीसपत्न्याः कन्योद्वाहनिषेधश्च ॥ अत्र

मातुलत्वातिदेशोऽपि न तस्यत्रादिषु मातुलपुत्रत्वाद्यतिदेशः । तेन बन्धुव्यत्ययप्रयुक्तमाशौचं न । मातुलकन्यादौ विवाहविधिनपेधापि न ॥ एव मातुलकन्यादौ पितृभगिनीत्वातिदेशाभावेन तत्पुत्रप्रत्यपि पितृष्वसत्वाद्यतिदेशो न भवति ॥ तद्भगिन्यो मातृष्वसार इत्यत्र आशौचं विवाहनिषिधश्च मातृष्वसुपुत्रे बन्धुव्यत्ययत्वं च न ॥ सापन्नमातृष्वसुकन्याविवाहनिषेधस्तु विरुद्धसंबन्धत्वादेव वक्ष्यते ॥ तदुहितश्च भगिन्य इत्यत्र आशौचं संमानादिकंच ॥ सगोत्रत्वान्नात्र विवाहप्रसक्तिः ॥ तदपत्यानि भगिनेयानीत्यत्र आशौचं विवाहनिषेधश्च ॥ भगिनेयत्वातिदेशोऽपि तत्कन्यासु भगिनेयिकन्यात्वातिदेशो न । यावदुक्तं प्रमाणमिति न्यायादिति दिक् ॥ तद्भगिन्यो मातृष्वसार इति तु आकरो न पठितमिति कमलाकरभट्टाः ॥ इति सापन्नमातृकुले सापिण्ड्यं ॥

अथ दत्तकसापिण्ड्यं ॥ धर्मनौकायां—सापिण्ड्यमुक्तं खलु दत्तकस्य सततवंशेऽपि च मातृवंशे ॥ तद्वद्भवेत्यालकतातमातृवंशे क्रमात्सप्तमपञ्चमान्नमिति ॥ इति दत्तकसापिण्ड्यं ॥

अथ विरुद्धसंबन्धः ॥ धर्मनौका—क्वचित्सापिण्ड्याभावेपि वचनादविवाहः ॥ विरुद्धसंबन्धो गृह्यपरिशिष्टे ॥ दंपत्योर्मिथः पितृमातृसाम्ये विरुद्धसंबन्धो यथा भार्यास्वमुद्दिहता पितृव्यपत्नीस्वसाचेति ॥ अस्याथौ दत्तकमीमांसायां—यत्र दंपत्योर्वधूवरयोः पितृमातृसाम्यं । वज्राः वरः पितृस्थानीयो भवति । वरस्य वा वधूर्मातृस्थानीया भवति । तादृशो विवाहो विरुद्धसंबन्धः ॥ तत्र यथाक्रममुदाहरणद्वयं ॥ भार्यास्वमुद्दिहता शालिकापुत्री । पितृष्वसुपत्नीस्वसा पितृव्यपत्नीभगिनी चेति । यतो रतियोगः संभवति तादृशो विवाहः कार्य इति यावदिति ॥ धर्मनौकायां ॥ त्याज्या विरुद्धापि च सर्वपत्न्यात् ॥ सापन्नमातृभगिनी तनया च तस्याः पितृव्यपत्नीभगिनी तनया च तस्याः ॥ सापन्नपुत्रस्य सुता च मातृष्वसुत्तयेति ॥ तस्याः सापन्नमातृभगिन्याः । तस्याः पितृव्यपत्नीभगिन्याः

कन्या चेति । तथा मातृजम्बुः सपाणपुत्रस्य सुतावेत्यर्थः ॥ केचित्तु । गुरोश्च शिष्यस्य च कन्यका तु लाज्या तथा ज्येष्ठपहो-
दरस्य ॥ भार्यास्विसा मित्रसुता च कन्या गायत्रिकाया उपदेष्टुरेव ॥ वाचैव बन्धादिकतां गता ये स्नेहेन बन्धादिकतां गता ये ॥
कन्या तु तेषां न कदापि कार्या विरुद्धसंबन्धमिमं वदन्ति ॥ २ ॥ एवं वदत्यत्र तु मूलमेव चित्यं जगौ निर्णयसिंधुकारः ॥ इति
विरुद्धसंबन्धः ॥ ॥

सापिण्ड्यनिर्णये यवीयसीमित्यस्य व्याख्या ॥ यवीयसीम्—स्वापेक्षया न्यूनवयस्कामित्यर्थः । अरोगिणीं अचिकित्स्या-
जयक्ष्मादिरोगरहिताम् ॥ अप्रातृमतीं सप्रातृकाम् ॥ अप्रातृक्रायास्तु परिणयने निषेधः स्मर्यते । तथाच मनुः—यस्यास्तु न भवेद्भ्राता
न मिज्ञायेत वा पिता ॥ नोपयच्छेत् तां कन्यां पुत्रिकार्षभशङ्कयेति ॥ तस्याः परिणयने तु पारस्करः—अधिरथश्रुतं दुहितुमत इति ।
दुहितुमांश्च यस्य दुहितर एव सन्ति न पुत्राः तस्मै रथाधिकं गवां शतं दत्त्वा दुहितरं तस्योद्धेत् । प्रतिपिद्धा द्वसौ नाप्रातृकमुपय-
च्छेदिति वचनात्तत्परिक्रयायाधिरथश्रुतदानमिति कर्तव्यम् । मातृमतीमिति पुत्रिकाकरणशङ्कानिवृत्त्यर्थम् । यत्र तु पुत्रिकाकरणाभावनिश्चयः
तत्र अप्रातृकामयुद्धहेदिति प्रयोगदर्पणे ॥ असमानार्षगोत्रजाम्—ऋषेदिदं अर्षं । गोत्रप्रवर्तकस्य मुनेर्व्यवर्तकः प्रवर इत्यर्थः ।
गोत्रं वंशपरंपरया प्रसिद्धं । अर्षं च गोत्रं च अर्षगोत्रे । स्वसमाने अर्षगोत्रे यस्य सः समानर्षगोत्रः । तस्माज्ज्ञाता या न भवति सा
असमानार्षगोत्रजा तामित्यर्थः ॥

अथापदेवकृतो गोत्रप्रवरनिर्णयः ॥ गणनायं नमःश्रुत्य गणनामपुरःसरं ॥ असगोत्रसगोत्राभिप्रविवेकः प्रतीयते ॥१॥ बौधाय-
नोक्तार्थविभक्त्यन्योन्यस्तोमानुषस्समापदेशात् ॥ ब्रवीमि पाणिग्रहनिर्णयाय सूत्रान्तरोक्तानपि चान्यपदैः ॥ २ ॥ अथ भृगवद्वयः ॥

तत्रादौ जामदग्न्यभृगवः ॥ वत्सा विदौ भार्गवजामदस्यास्तथाष्टिषेणाः परभार्गवाख्याः ॥ गोत्रार्षाभ्यान्न मियो विवाह्याः कुर्वन्तु सर्वे
मम सुप्रभातं ॥ ३ ॥ वत्सानां पञ्चप्रवराः—भार्गवच्यावनाप्रवानौर्वजामदश्येति । त्रयोवा भार्गवऔर्वजामदश्येति ॥ विदानांपञ्च—भार्ग-
वच्यावनाप्रवानौर्वैवेदेति ॥ त्रयोवा—भार्गवैर्वजामदश्येति ॥ आष्टिषेणानांपञ्च—भार्गवच्यावनाप्रवानाष्टिषेणानूयेति ॥ त्रयोवा—भार्गवाष्टि-
षेणानूयेति । इति कात्यायनोक्तः ॥ अथ सूत्रान्तरोक्ताः ॥ सूत्रान्तरे वत्सपुरोधसख्या वात्स्याश्च वत्साय अजामदस्याः ॥ सगोत्रिणो
वत्समुखैस्त्रिभिः स्युः कुर्वन्तु ॥ ४ ॥ वत्सपुरोधसयोः पञ्च—भार्गवच्यावनाप्रवानवत्सपुरोधसेति ॥ वात्स्यानां त्रयः—भार्गवच्यावनाप्रवाने-
ति ॥ अजामदश्यवत्सानां त्रयः—भार्गवच्यावनाप्रवानेति ॥ अन्येपि सूत्रान्तरगा अवाच्या ये वैजवा नैमथिताः सगोत्राः ॥ वत्सादिभिः
पूर्वभितः प्रणीतैः कुर्वन्तु ॥ ५ ॥ अवाच्यानां त्रयः—भार्गवच्यावनावाच्येति । वैजवै नैमथितयोः पञ्च—भार्गवच्यावनाप्रवानवैजव-
नैमथितेति ॥ वत्सादिबैजवान्तानां परस्परमविवाहः ॥ अथ केवलभार्गवाः ॥ यस्काभिधा मित्रयवश्च वैन्याः सशौनकाः केवलभा-
र्गवाख्याः ॥ स्वं गणं प्रोज्झ्य परैर्विवाह्याः कुर्वन्तु ॥ ६ ॥ यस्कां त्रयः—भार्गववैतहव्यसवतेसेति ॥ मित्रयूनां त्रयः—भार्गववैवो-
दासवाङ्मथेति ॥ एकोवा—वाङ्मथश्चेति ॥ वैन्यानां त्रयः—भार्गववैव्यपार्थेति ॥ शौनकानामेकः—शौनकेति ॥ गात्समेदेति वा ॥ द्वौवा—भार्गवगा-
त्समेदेति ॥ त्रयो वा—भार्गवशौनहोत्रगात्समेदेति ॥ भार्गवशौनकात्समेदेति वा ॥ इति भृगुगणस्थकेवलभार्गवाः ॥ काचिन्निरुक्ताः खलु वेदवि-
श्वज्योतिः प्रथाः शाठमाठराश्च ॥ भृगोर्गणाः सप्त इमे निरुक्ताः कुर्वन्तु ॥ ७ ॥ वेदविश्वज्योतिषां त्रयः—भार्गववेदविश्वज्योतिषेति ॥
शाठमाठराद्योऽन्यत्र—भार्गवशाठमाठरेति ॥ यस्कादिमाठरान्तानां केवलभार्गवानां स्वखगणे अविवाहः ॥ इतैः सर्वैर्विवाहो भवति ॥ इति
भृगुगणाः ॥ अथाङ्गिरसः ॥ तत्रादौ गौतमाङ्गिरसः ॥ आर्यास्यकौमण्डिकमदेवाः कारणुपाल्यैरेनसाः शरद्वान् ॥ स्युर्गौतमा

[illegible]

वेति ॥ रथीतराणां त्रयः—आङ्गिरसवैरूपरथीतरेति ॥ आङ्गिरसवैरूपापदश्चेति वा ॥ मुद्गलानां त्रयः—आङ्गिरसभाम्याश्वमौद्दलेति वा ॥
 कण्वानां त्रयः—आङ्गिरसजमीढकण्वेति ॥ आङ्गिरसघोरकण्वेति वा ॥ हरितादिकण्वान्तां केवलङ्गिरसां स्वस्वगणे अविवाहः ॥ कचिचु-
 कुत्सैर्हरिताः सगोत्रा रथीतराख्यैः पृषदश्वसंज्ञाः ॥ उक्ता अमी आङ्गिरसाः समस्ताः कुर्वन्तु ॥ १२ ॥ कुत्सानां त्रयः—आङ्गिरसमांधातु-
 कौत्सेति ॥ एषां हरितैरविवाहः ॥ पृषदश्वानां त्रयः—आङ्गिरसपार्षदश्वैरूपेति वा ॥ एषां रथीतरैरविवाहः ॥
 इलाङ्गिरसगणाः ॥ अथात्र त्रयः ॥ अथात्रिणां विष्टिरमुद्गलख्यवाद्भूतका अत्रिगणाश्चतुर्धा ॥ गोत्रैक्यतोऽमी न मिथो विवाह्याः कुर्वन्तु ॥
 १४ ॥ अद्यात्रीणां त्रयः—आत्रेयार्चनानसस्यावाश्चेति ॥ गविष्टिराणां त्रयः—आत्रेयार्चनानसगाविष्टिरिति ॥ अत्रेयगाविष्टिरपौर्वीतिथेति
 वा ॥ मुद्गलानां त्रयः—आत्रेयार्चनानसपौर्वीतिथेति ॥ वाहुतकानां त्रयः—आत्रेयार्चनानसवाद्भूतकेति ॥ अन्येऽत्रयः स्युस्त्रिभिताः कचिचु धनं-
 जयाश्चातिथयस्तथैव ॥ सुमङ्गला अत्रिसमानगोत्राः कुर्वन्तु ॥ १५ ॥ धनजयानां त्रयः—आत्रेयार्चनानसधानंजयेति ॥ अतिथीनां
 त्रयः—आत्रेयार्चनानसतिथ्येति ॥ सुमङ्गलानां त्रयः—आत्रेयसौमङ्गलश्यावाश्चेति ॥ आद्याद्यादिमुमङ्गलान्तानां सर्वात्रिस्तोमानां परस्परम-
 विवाहः ॥ इत्यात्रिगणाः ॥ अथ कश्यपाः ॥ अथ त्रिधा काश्यपजातवर्गस्ते नैध्रुवाः शाण्डिलेभसंज्ञाः ॥ गोत्रैक्यतोऽन्यो-
 न्यमनन्वयाः स्युः कुर्वन्तु ॥ १६ ॥ नैध्रुवाणां त्रयः—काश्यपावत्सारनैध्रुवेति ॥ शाण्डिलानां त्रयः—काश्यपावत्सारशाण्डिल्येति ॥
 काश्यपावत्सारदैवलेति वा ॥ काश्यपआवत्सारआसितेति वा ॥ काश्यपआसितदैवलेति वा ॥ द्वौवा—दैवलासितेति ॥ रेभ्याणां
 त्रयः—काश्यपावत्सारैरेभ्येति ॥ नैध्रुवादिरेभ्यन्तानांसर्वकश्यपानां परस्परमविवाहः ॥ इति कश्यपगणाः ॥ ॥ अथ वसिष्ठाः ॥
 अथो वसिष्ठाश्च चतुर्भिताः स्युर्वसिष्ठकौण्डिन्यपरौशराश्च ॥ तथोपमन्युः समगोत्रजाताः कुर्वन्तु ॥ १७ ॥ वासिष्ठानामेकः

प्रवः वामिष्ठानि ॥ कौण्डिनानां त्रयः वामिष्ठमंत्रानपरणकौण्डिनानि ॥ पराजगणां त्रयः-पारिष्ठयास्यपराजगण्येति ॥ उपमन्यूनां त्रयः वामिष्ठोऽप्रमदाभिरक्षयति ॥ भवगिणिष्ठानां परमपरविवाहः ॥ अथ विश्वामित्राः ॥ विश्वामित्र इन्द्रकौशिककर्तव्या लोहितो राक्षको आजार या अयमर्षणाश्च भूमिज्ञानां त्रयः पणः ॥ नर्गाः गृध्रश्च कामज्ञाययुतः सर्वे समोत्रा मिथः कुर्वन्तु स्मृतिर्तो मुनीश्वरसहाः सुप्रभान मम ॥१८॥ विश्वामित्राणां त्रयः विश्वामित्रद्वयानंदर्येति ॥ इन्द्रो भागिकानां द्वौ विश्वामित्रश्चकौशिकश्चेति ॥ कृतानां त्रयः विश्वामित्रकाल्याचकौर्येति ॥ रोहिणानां त्रयः विश्वामित्रप्रकुर्येति ॥ राक्षकणा त्रयः विश्वामित्रैश्चकुर्येति ॥ विश्वामित्रगाथितर्येति वा ॥ आजानां त्रयः-विश्वामित्रमाधुच्छन्दमाज्येति ॥ अयमर्षणानां त्रयः विश्वामित्रायमर्षणकौशिकेति ॥ कुशिकानां त्रयः विश्वामित्रद्वयरातांदर्येति ॥ धानंजयानां त्रयः विश्वामित्रमाधुच्छन्दसयानंजयेति ॥ विश्वामित्रमाधुच्छन्दसावमर्षणेति वा ॥ पूरणानां द्वौ-विश्वामित्रौपौर्येति ॥ कामकायनानां त्रयः विश्वामित्रद्वयश्चवमदैवतरसेति ॥ विश्वामित्रगणाः क्वचितु कथकाः सोवर्णरेतो-मिधाः शालङ्कायनमाहुलजकुशिका हर्यणरेतोमिधाः ॥ हर्यथा घृतकौशिकाव्यमुनयः कापोतरेतोमिधावेणू रोहिणका इमेपि खलु ऊरुः सुप्रभातं मम ॥ १९ ॥ कथकानां त्रयः-विश्वामित्रशालङ्कायनकौशिकेति ॥ माहुलानां त्रयः-विश्वामित्रमाहुलमाहुलेति ॥ वजकुशिकानां त्रयः-विश्वामित्राश्चमथ्यमाहुलेति ॥ हिरण्यवे-तसां द्वौ-विश्वामित्रहर्यणरेतसेति ॥ हर्यथादीनां त्रयः-विश्वामित्रगाथितर्येति ॥ घृतकौशिकानां द्वौ-विश्वामित्रघृतकौशिकेति ॥ कपो-तरेतसांद्वौ-विश्वामित्रकपोतरेतसेति ॥ वेणूनां त्रयः-विश्वामित्रगाथितवेणवेति ॥ रोहिणानां त्रयः-विश्वामित्रमाधुच्छन्दसरौहिणेति ॥ इन्द्रकौशिकादौरोहिणान्तानां सर्वेषां विश्वामित्राणां परस्परमविवाहः ॥ इति विश्वामित्रगणाः ॥ अथागस्त्यः ॥ अथभवहहयसंव-

वाहाः ससोमवाहाभिर्धयज्ञवाहाः ॥ अगस्तयोऽमी सकुलश्चतुर्धा कुं ॥ २० ॥ इभवाहानां त्रयः-आगस्त्यदाढ्यच्युतेभ्यवाहेति ॥ एकोवा-
 आगस्त्येति ॥ साम्भवाहानां त्रयः-आगस्त्यदाढ्यच्युतसाम्भवाहेति ॥ सोमवाहानां त्रयः-आगस्त्यदाढ्यच्युतसोमवाहेति ॥ यज्ञवाहानां
 त्रयः-आगस्त्यदाढ्यच्युतयाज्ञवाहेति ॥ सूत्रान्तरे पाणिकपौर्णमासाद्या दार्भवाहाः शुक्रहंसकाद्याः ॥ पुलस्त्यकत्वादय एक्रोगोत्राः कुं
 ॥ २१ ॥ पाणिकानां त्रयः-आगस्त्यपौर्णमासादिपुलस्त्यकत्वाद्यं तानां सर्वागस्त्यानां परस्परमविवाहः ॥ इत्यगस्त्यगणाः ॥ अथ द्विगोत्राः ॥
 आगस्त्यमाहेन्द्रमायोभवेति ॥ इभवाहादिपुलस्त्यकत्वाद्यं तानां सर्वागस्त्यानां परस्परमविवाहः ॥ इत्यगस्त्यगणाः ॥ अथ द्विगोत्राः ॥
 साकं भरद्वाजगणेश विश्वामित्रैर्द्विगोत्राः कपिलाः कताश्च ॥ नो शौङ्गशैशिर्यभिधा विवाद्याः कुं ॥ २२ ॥ कपिलानां पञ्च-आङ्गिरसवार्ह-
 स्पत्यभारद्वाजवार्हस्पत्यभारद्वाजशौङ्गशैशिरिरेति वा ॥ त्रयोवा-आङ्गिरसकात्यात्कीलेति ॥ भारद्वाजकात्यात्कीलेति वा ॥ कपिलानां
 कतानां शौङ्गशैशिरिणां च भारद्वाजैर्विश्वामित्रैश्चसाकंनान्यः ॥ नो काश्यपैः संकृतिभिर्वसिष्ठैर्लौगाक्ष्योऽमी द्विकुल विवाद्याः ॥ अहर्व-
 सिष्ठा निशि कश्यपाख्याः कुं ॥ २३ ॥ लौगाक्षीणां त्रयः-काश्यपावत्सारवासिष्ठेति ॥ निशिवासिष्ठस्थानेकाश्यपः । अमीलौगाक्ष्याः
 काश्यपैः संकृतिभिर्वसिष्ठैश्चसाकंनान्येयुः ॥ नो देवराता जमदग्निविश्वामित्रैर्द्विगोत्राः पनसास्तु चैवम् ॥ उद्गाहमाजः खलु संप्रदिष्टाः
 कुं ॥ २४ ॥ देवरातानां त्रयः-विश्वामित्रदेवरातौदलेति ॥ एवमेव पनसानाम् ॥ देवरातानांपनसानां च जमदग्निभिर्विश्वामित्रैश्चसाकं
 नान्यः ॥ सहात्रिवर्गैश्च वसिष्ठवर्गैर्लौगाक्षिभिः संकृतिभिर्विवाद्याः ॥ नो जातुकर्ण्यं न च वामरथ्याः कुं ॥ २५ ॥ जातुकर्ण्यानां त्रयः-
 वासिष्ठान्त्रेयजातुकर्ण्येति ॥ वामरथ्यानां त्रयः-आत्रेयवामरथ्योनिकेति ॥ जातुकर्ण्याः वामरथ्याश्चअत्रिभिर्वसिष्ठैर्लौगाक्षिभिः संकृतिभि-

श्रस्रस्रंनन्ययुः ॥ स्वकीयवर्गैः सकलैर्वामिष्ठेलापाक्षिभिः संकृतिप्रतिमाणाः ॥ नोद्वाहकर्मण्यविकाराणिउमी कु० ॥ २६ ॥ मंजुनीन
त्रयः आक्षिरसगारवीतसांकुर्येति ॥ आत्स्थगौरवीतिसांकुर्येति वा ॥ प्रतीमाणां सव संकृतिवत् ॥ स्वकीयवर्गैः सकलैर्वामिष्ठेलापाक्षिभि-
श्रस्रस्रंनन्ययुः संकृतिप्रतिमापनोविवाह्याः ॥ धनंजयाख्याः सकलात्रिविधश्चामित्रैर्वं पाणिग्रहणैपिणः स्युः ॥ द्विगोत्रिणोऽमी गदिताः समस्ताः कु०
॥ २७ ॥ धनजयानां त्रयः—विश्वामित्रमाधुच्छन्दसधानंजयेति ॥ धनंजयानां सकलात्रिविधश्चामित्रैः साकनान्वयः ॥ इतिद्विगोत्राः ॥ गणा
न्विदित्वा प्रवरैः स्ववशद्वृष्टप्रणीतैरसगोत्रपद्वीन् ॥ गोत्राणि तेभ्योऽय विनिर्णयं च ब्रवीतु विद्वान्कर्मसप्रदाय ॥ (एक एव ऋषिर्यावयव-
रेष्वनुवर्तते ॥ तावत्समानगोत्रत्वमृते भृग्वद्गिरोगणात् ॥ १॥ पञ्चानां त्रिषु सामान्यादविवाहक्षिपु द्वयाः ॥ भृग्वद्गिरोगणैर्वेवं शपेयैकोपि
वारयेत् ॥ २ ॥) ॥ २८ ॥ अथ मातृगोत्रप्रवरविचारः ॥ माथ्यदिनीयद्विजुह्वेन गोत्रं पितुः सप्रवरं विवर्ज्यम् ॥ मातुह्यं
गोत्रं प्रवरैर्विनैव कात्यायनाख्यो मुनिरित्युवाच ॥ २९ ॥ गान्धर्वपञ्चाचमुलैर्विवाहंविवाहितायान्तयेन वर्ज्यम् ॥ गोत्रद्वयं सप्रवरं
व्यवस्थामित्युक्तवन्तो विबुधाः समस्ताः ॥ ३० ॥ इत्यापदेवगदितं मुनियुगवानां सन्निर्णयं विषमगोत्रसगोत्ररूपम् ॥ नित्यं पठेदुपमि यः
परमादरेण तस्यैष्टकमनिवहाः सकला भवेयुः ॥ ३१ ॥ कृताधिभूय १६३४ संमिते शकेऽन्द्राजतन्दने ॥ नमोभिधानमात्यसुं चकार
देवनन्दनः ॥ ३२ ॥ इत्यापदेवविरचितो गोत्रप्रवरनिर्णयः ॥

गोत्रप्रवरयोश्चरारणे क्रमविशेषः ॥ श्रीमच्छंभुदेवतनयविश्वनाथदेवविरचिते गोत्रप्रवरनिर्णये—गोत्रप्रवरयोर्भेदे प्रथमं प्रवरा-
दितः ॥ गोत्रं समुच्चरैद्धेता सत्याषाढवचोबलात् ॥ गोत्रसंबन्धं प्रथमं भेदे इति सत्याषाढवचनम् ॥ गोत्रप्रथमप्रवरयोर्भेदे मौनसगोत्रः ॥
भार्गववैतह्यस्यावेतसतित्रिप्रवरः इत्यादिरूपं गोत्रसंबन्धं प्रथमं प्रवरासादौ कुर्यादित्यर्थः ॥ अयं याज्ञिकानां संप्रदाय इति शबरस्वा-

मिनः ॥ अर्थोऽयं प्रवराध्याये स्पष्ट एव प्रतीयते ॥ वरणक्रम उक्तोऽयमिष्टादिविषये भयेति ॥ न चेदं सत्याषाढवचोबलतद्विषयमिति शङ्क्यम् । याज्ञिकवल्हभायां कानीयगृह्यसूत्रपद्धतौ —यदा गोत्राद्यप्रवरयोरेकत्वं तदा आदौ अप्रियाणां उच्चारणं पश्चाद्गोत्रस्य । यत्रतु तयोर्भेदस्तत्र आदौ गोत्रं पश्चात्प्रवरा इति वाक्योद्धारपुरःसरमुक्तत्वात् ॥ एवमेव औतसूत्रपद्धतौ याज्ञिकवल्हभायां सूत्रप्रकरणे एव विवादाहावित्याद्युक्तत्वाच्च । इति गोत्रप्रवरयोरुच्चारणे क्रमविशेषः ॥

समानगोत्रत्वं समानप्रवरत्वं च ॥ एकएव ऋषियवत्प्रवरेष्वनुवर्तते ॥ तावत्समानगोत्रत्वमुते भुग्वङ्जिरोगणात् ॥ तथा—पञ्चानां त्रिषु सामान्यादविवाहस्त्रिषु द्वयोः ॥ भुग्वङ्जिरोगणेष्वेवं श्रेष्ठेष्कोपि वारयेत् ॥ इति ॥ ॥ गोत्राणां प्रवराणां च संख्यामाह ॥ गोत्राणां तु सहस्राणि प्रयुतान्यर्धुदानि च ॥ ऊनपञ्चाशद्वेषां प्रवरा ऋषिदर्शनात् ॥ ॥ त्रियमाणानुवृत्तिस्तन्मा नुवृत्तिलक्षणम् ॥ त्रियमाणतया वापि सत्तया वानुवर्तनं ॥ एकस्य दृश्यते यत्र तद्गोत्रं तस्य कथ्यते ॥ अन्वार्थः—त्रियमाणतया पठ्यमानप्रवरान्तर्भावेन । यथा आद्यानां भृगूणां द्वित्रिप्रवरसाम्ये ॥ सत्तया अधिकारेण उत्पादकत्वेन वा । त्रियमाणतयानुवृत्तिः प्रवरैर्भव । सत्तयानुवृत्तिस्तु गोत्रेष्वेव । विस्तरस्तु गोत्रप्रवरदर्पणे ज्ञेयः ॥ इति त्रियमाणानुवृत्तिसत्तयानुवृत्तिलक्षणम् ॥

स्वगोत्रप्रवराज्ञाने निर्णयः ॥ स्वगोत्रप्रवरज्ञानविधुराणां तथैव च । ब्राह्मणानामथार्थाप्रवराणां वृत्तिः स्मृता ॥ तथैवाचार्यप्रवरतुल्यैश्च प्रवरैरपि ॥ अनुद्वाहः स्मृतस्तेषां मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ आचार्यगोत्रप्रवरगानभिज्ञस्तु द्विजः स्वयं ॥ दत्त्वात्मानं तु कस्मैचिच्छदोत्रप्रवरो भवेत् ॥ यद्वा स्वगोत्रप्रवरविज्ञानरहितः पुमान् ॥ जमदग्निगोत्रप्रवरैः स्वकार्यं हि समाचरेत् ॥ विवाहं च न तेनापि गोत्रेण तु समाचरेत् ॥ अज्ञातनिजगोत्राणामुक्तो गोत्रस्य निर्णय इति विश्वनाथदेवकृतगोत्रप्रवरनिर्णये ॥ तत्रैव—विकल्पे प्रवराणां तु निर्णयः प्रो-

व्यतऽधुना ॥ प्रथमं विकल्पा यं न वोढ्या यविक्रयाः ॥ मंसवन्त्या अयथाया नायवव्यतिरिच्यते ॥ विकल्पेषु यतस्तस्माद्वयथा-
श्रयतेऽत्र तु ॥ निज येकैकलोकं प्राप्ता शान्ते वृद्धगन्धर्वा ॥ स्मरन्ति ये नगंभान् न पद्म प्रवरा भवाः ॥ तेषां तदनुमारेण मगोत्रत्वादि
संभवे ॥ अनुद्धाहाद्यनुष्ठेयं उद्धाहनादसंभव इति ॥

अथ मातृगोत्रनिर्णयः ॥ अथ मातृगोत्रं निहाहयाः सन्तुः अमणिङ्ग च या मातृमगोत्रा च या पितुः ॥ मा पित्राणां
प्रयस्ता री दासकर्मणि मेषुन र्जित ॥ अत्राह मातृपक्षे मापि प्रमात्रं निहाह्नप्रतिपद्यान् मातृगोत्रं विवाहोऽन्यज्जायते । अन्यथा अम-
गोत्रा च या मातृगोत्रवद्वयतु । इति तदर्थः ॥ ॥ ११ मातृगोत्राणि संवर्जनीयेव । मातृलभ्य भुतामूढा मातृगोत्रां तेषां य ॥ म-
मातृप्रवरां चैव त्यक्त्वा याऽत्राथ नोर्दनि आन्तानपान्तः । अत्र मातृगोत्रविहाह्नप्रतिपद्येव मातृलभ्यमाविवाहप्रतिपद्यमिहा मातृ-
लग्रहणं सविश्रुतस्यात् मातृगोत्रदोषादपि दोषाभावात्त्यानार्थमिति ॥ ॥ यद्यपि मगोत्रां मातृगोत्रके नेच्छन्त्युद्धाहकर्मणि । जन्म-
नाम्नोविज्ञानेऽप्युद्धाहविर्गान् न उति व्यगमोक्तः मातृगोत्रविवाहानप्यस्य पाक्षिकत्वं । परं तत्र चाण्डालत्वादोषस्यानिगुह्यत्वात् पा-
क्षिकदोषस्यापि परिहार्यत्वात् येषां मातृगोत्रानर्जनीमिति प्रवरमभ्ययमुक्तम् ॥ तथापि पाक्षिकत्वात् कैश्चिदुद्धते । परं कलिवर्ज्यत्वा-
त्सर्ववर्जनीयेव । — गोत्रान्मातुर्मणिण्डाव विवाहो गोत्रपन्थमिति हेमाद्रिस्माच्यीयादौ आदित्यपुराणे कलिवर्ज्यपूतेः ॥ ॥
ननु मातृगोत्र माथ्यदिनीयानभयप्राप्येति मत्यापाहवचान्माथ्यदिनीयानमेव मातृगोत्रवर्जनं नान्येषामिति कैश्चिदुच्यते तदु निर्मु-
ल्यव । पण्डचनस्य मत्यापाहादावदर्शनात् प्रवरमभ्यरीकारैरलिखनात् महाराष्ट्रकलितत्वादिति निर्णयमिन्द्रो कमला-
करभट्टैरुक्तत्वाच्चेति ॥ तथाच धर्मनाकायां—मातृगोत्रं वर्जनीयं समस्तेनैतदोत्रं वाजिनामेव वज्य ॥ वृते कश्चित् वाजिनामेव

वर्ज्यं निर्मूलं तेष्वेति ॥ अत्र मातृशब्देन मुख्यैव जननी । नतु मातृत्वावच्छेदेन गौणा । तथाच निर्णयसिंधौ श्राद्धप्रकरणे मातृशब्दो जनन्यामेव रूढ इति हेमाद्रिरित्युक्तं । मिताक्षरायां आशौचप्रकरणे पितृपत्न्यामपि मातृव्यतिरिक्ताया स्मृत्यन्तरे विशेषे दर्शितः—पितृपत्न्यां व्यपेतायां मातृवर्ज्यं द्विजोत्तमः । संवत्सरे व्यतीते तु त्रिराध्रमशुचिर्भवदिति । अत्र पितृपत्न्यः सर्वा मातर इति सुमन्वचनेन मातृशब्दः पितृपत्नीपरश्चेत् तर्हि घटाभिन्नं घटमानयेति वाक्यस्याप्रामाण्यवत् अस्याः स्मृतेरामाण्यं स्यात् । तस्मान्मातृशब्दो जनन्यामेव रूढ इति ॥ यत्र तु मातृशब्दस्य मातर इत्यादिबहुवचनं तत्रैव मातृशब्दगतबहुत्वात् मातृत्वावच्छेदेन गौण-सापत्नमात्रादग्रहण नान्यत्रेति ॥ मातृगोत्रामित्यत्र मातृगोत्र यस्या इति एकवचनान्तेन मातृशब्देन साकं समासः । नतु मातृणा-मिति बहुवचनान्तेन । सगोत्रां मातुरप्येकं । गोत्रान्मातुः सपिण्डाच्चैत्यादिस्मृतिगैतैकवचनान्तमातृशब्देकभाव्यत्वादिति ॥ मातृ-शब्दस्य जनन्यामेव रूढिवीज मन्वर्थमुक्तावन्यां कुल्लूकभट्टाः—माता पिता वा दद्यातां यमद्भिः पुत्रमापदि । सद्धं श्रीतिसंयुक्तं स ज्ञयो दात्रिमः सुत इति । मातेति । शुक्रशोणितसंभवः पुरुषो मातापितृनिमित्तकस्तस्य प्रदानविक्रयपरित्यागेषु मातापितरौ प्रभवत इति वसिष्ठस्मरणात् माता पिता वा दद्यादिति वसिष्ठस्मरणात् शुक्रशोणितसंभववत्त्वमेव मातृमातृत्वे पितुः पितृत्वे च वीजं । तत्त्वं च जनन्यामेव न सापत्नमातरि । अतः पुत्रस्य प्रदानविक्रयपरित्यागेषु माता वा पिता वा ग्रभवति नान्यः । अतएव पितृविरहितसापत्नीपुत्रस्य जनन्यभावं प्रदानादौ सापत्नमातुरधिकारः केनापि ग्रन्थकारेण नोपात इति ॥

अपरंच । पत्नीदुहितदौहित्रपितृरहितस्यापुत्रस्य स्तस्य मिताक्षरायां पत्नीदुहितरश्चेति वाक्येन मातृधनप्रदणाधिकार उक्तः । तत्र मातृत्वावच्छेदेन सापत्नमातुरप्यधिकारः प्रतीयते । पंतु तत्र मातापित्रोर्भेद्ये पूर्व धनाधिकारो मातुः किंवा पितृरित्यतद्विषये वीरमि-

ओदयकारेण—सहस्रं तु पितृमाता गौरयेणातिरिच्यते । गर्भधारणपोषाभ्यां माता तस्माद्वैयसी । एतद्वचनेन पुत्रस्य गर्भधारणपोषणे
यत्र तत्र मातृत्वं । तत्त्वं च जनन्यामेवास्ति । अतः माता यैव ग्राह्या इति ज्ञायते । गर्भधारणं पोषणं च सापत्न्यमातुर्न संभवति । अतः
पत्नीदुहितर इति वचने पितरावित्यनेन जनन्या एव धनग्रहणाधिकारो न सापत्न्यमातुः । न च तदभावे मामान्यतो मातृत्ववच्छेदेन सा-
पत्न्यमातुरप्यधिकारोस्त्विति वाच्यं । मरुच्छक्तस्य मातृशब्दस्य गौणमुख्यार्थकश्चित्स्थापत्तः । यत्तु - अमुताश्च पितुः पत्न्यः समानांशाः
प्रकल्पिताः ॥ पितृमातृभ्यां भवौभा मातृतुल्याः प्रकीर्तिता इति व्यासस्वचनात् यदि कुर्यात्समानांशानिति योगीश्वरवचने पत्नीप्र-
हणात् जीवद्विभागे पत्नीभात्रस्य पुत्रसमानांशवत्त्वं । पुत्रपत्नीपदयोः पितृपतियोगिकर्मवन्वार्थकतया गौणसुरार्थकत्वानापत्तः । पित्रो-
रुर्ध्वं विभागे तु पुत्रकृततया तत्सर्वान्वन्मातृप्रतीतिवैरूपादुभयपत्न्यामंशयान्पुत्रवतीनामंशं स्वपुत्रसमांशित्वं । अपुत्राणां तु ग्राह्याच्छाद-
नमात्रसावत्वमपि भक्तसंयुग्मपत्नीनामिवेत्युक्तं ॥ अत्रायं निष्कर्षः । पितरावित्यत्र तु मातृशब्देन जननीमापत्न्यमातेत्युभयार्थकत्वे गौणमुख्यार्थ-
वृत्तिद्वयापत्तदुर्वारत्वत्साक्षज्ञानन्यत्र न सापत्न्यमातुर्न ॥ यत्तु सर्वभाषाभक्तपत्नीनामिति मनुवचनेन अनेकासां मपत्नीनां मध्ये एका चेत्पु-
त्रिणी भवेत् तेन पुत्रेण सर्वा अपुत्रिण्योपि पुत्रिण्य इत्युक्तं । तदपि तासां श्राद्धादिपारलौकिकार्थमन्यः पुत्रो दत्तको न ग्राह्य इति ताः प्रत्यु-
पदेशः । यथा अपुत्रस्य भ्रातृपुत्रे सति अन्यः पुत्रो दत्तको न ग्राह्यः स एव ग्राह्यः तद्वत् उक्तापुत्रिणीनामपीति । नत्वेन वचनेन पितरावित्यत्र
सापत्न्यमातृग्रहणं शक्यमिति ॥ ॥ अन्यच्च निर्णयमिदं मयूखदौ च । अत्रश्राद्धाधिकारनिर्णये पितृभावे माता तदभावे स्त्रिया तदभावे
भगिनी तत्रानुजाग्रजासोदरासमवाये भ्रातृवदित्युक्तं । तत्रापि सापत्न्यमातुरधिकारो नेक्तः ॥ ॥ अथ च । अपुत्रधनाधिकारिक्रम-
निरूपकपत्नीदुहितर इति वाक्ये यथा भ्रातर इति पदेन सामान्यतः सोदरासोदराणामुपस्थितौ इत्थं विवेचितं सोदराणामभावे भिन्नोदरा

इति । यद्विच मातृशब्देन सापत्नमातुरपि ग्रहणं तदा ग्रन्थकारैर्निर्देशः कृतः स्यादेव । ननु तथासि । तस्मात्सापत्नमातुर्नग्रहणाधिकारः श्राद्धाद्यधिकारश्च नास्तीति ॥ ॥ निर्णतमिदं जननीगोत्रमेव सर्वविवाहे वर्जनीयं न सापत्नमातुर्गोत्रमिति ॥ अथ मातृगोत्रे पितृगोत्रवत् नैव तावत्प्रवरचिन्तनं । अवरान्पितृगोत्रे तु मातृगोत्रे न चिन्तयेत् । गोत्रमेव लजेन्मातुरिति कात्यायनोऽब्रवीदिति स्मृतेः । तथा पितृगोत्रप्रवरसमां नोद्धेन्मातृगोत्रमात्रसमां नेति काठकमाठकशृङ्गोक्तेश्च ॥ ॥ यत्तु एकस्मिन्प्रवरे तुल्ये मातृगोत्रे वास्य च । तमुद्धाहं न कुर्वीत सा कन्या भगिनी भवेदिति वचनेन मातृगोत्रे प्रवरचिन्तनमुक्तं तत्कानीनपुत्रिकादिसुतविषयकमित्यन्यत्र विस्तर इति ॥ ॥ एवं मातृगोत्रे पितृगोत्रवत् नैव तावत् समानगोत्रत्वं च । अत्र एवकारमातृशब्दयोः स्वसमभिव्याहृतपदार्थतावच्छेदकमातृगोत्रत्वावच्छिन्नान्यगोत्रसंबन्धव्यवच्छेदार्थकत्वादिति ॥ तथाचोक्तं—पञ्चानामिति वाक्ये या व्यवस्था परिकल्प्यते । पितृगोत्रे तु सा ज्ञेया मातृगोत्रे न कर्हिचित् ॥ १ ॥ नामभेदादोत्रभेदो मातृगोत्रे विनिश्चितः । गणैक्येऽपि न तदोत्रमेकत्वं लभते तथेति शम् । इति श्रीमज्जनस्थानवासिना वारे इत्युपनाम्ना अण्णशास्त्रिणा विरचितो मातृगोत्रनिर्णयः समाप्तः ॥

**मातृगोत्रविचारे श्रीमल्लौगाक्षिभास्करप्रभृतिभिर्मतृगोत्रं माथ्यंदिनीयानामपुत्रायाश्चेति सत्याषाढीयं वचो निर्मूलमप्यसाधारणं मूल-
मुरीकृत्य मातृगोत्रमनुसृज्य सापत्नमातृशब्दं गोत्रं माथ्यंदिनैरेव वर्जनीयं नान्यैरित्याद्यनल्पं प्रपञ्चितं, तच्छास्त्रसंमतं वा नेवेति विविच्यते ।**

**अथ मातृगोत्रविचारः—१ अस्मिन्विचारे प्रतिपदोक्तं सर्वैर्निबन्धकृद्भिरविवादभादतं ज्ञातातपीयं वचः—तथाहि “भा-
तुलस्य सुतामूढा मातृगोत्रां तथैव च । समानप्रवरां चैव गत्वा चान्द्रायणं चरेत्” इति । अत्र मातृगोत्रमिति पदं विचारविषयस्तत्र
मातृगोत्रमित्यस्यार्थो मातामहगोत्रमिति लक्षणया स्वीकार्यः । यतोऽत्र मुख्यार्थो न संभवति । स्वगोत्राङ्कश्यते नारी विवाहात्सप्तमे पदे**

निर्णयमिन्द्रुदीक्षायां धर्मनौकायां—मातृगोत्रं वर्जनीयं समन्ततद्गोत्रं वाजिनमेव वर्ज्यम् । व्रते कश्चिद्वाजिनमेव वर्ज्यं निर्मूलं तत्रेयाद्युक्तेश्च । ननु मातृगोत्रं माथ्यान्दिनीयानामपुत्रायाश्चेति सत्यापादोक्तं इति तत्र तत्र गृहीतपदक्रमकेन माथ्यान्दिनीयैरेव मातृगोत्रं वर्ज्यं न तदितरेति व्यवस्था माधीयसीति चेन्न । एतस्य वचनस्य सत्यापादुग्रन्थेऽप्यदर्शनाद्भवथाया निर्मूलत्वादत एव ग्रामाणि-कर्मवन्त्यः कमलाकरभट्टो निर्णयमिन्द्रौ तदिदं वचनं केनचित्महापात्रेण कल्पितमिति निर्दिश्यत् । किंचैतादृशं सूक्ष्मजल्पितमिव वाक्यं भगवान् सत्यापादः स्मृतिसूत्राणां प्रणेतृ कदाचिदपि न श्रुञ्जीयात्तथा हि 'मातृगोत्र माथ्यान्दिनीयानामपुत्रायाश्चेति हि तदीयत्वेन कल्पितं वचनतदर्थश्च माथ्यान्दिनीयैर्मतृगोत्रं वर्ज्यं या च सापत्नमाता अपुत्रा तस्याश्च गोत्रं वर्ज्यम् । एतादृशार्थकेऽस्मिन् वचने यदपुत्राया इति विशेषणं तन्मातृगोत्रमिति समासघटितमातृशब्दभ्येतादृशं तु वैयाकरणैर्नाद्रियते 'सर्वविशेषणानां वृत्तिर्न वृत्तस्य विशेषणयोगो न' इति तत्सिद्धान्तात् । अन्यथा ऋद्धस्य राजपुरुष इति प्रयोगापरित्येयं च राजपुरुष इति समासघटितराजपदस्य यथा ऋद्धस्येति विशेषणं न सम्भवति । एवं मातृगोत्रमिति पदघटितमातृपदस्यापुत्रायाश्चेति विशेषणं न सङ्गच्छते । किंच मातृगोत्रमित्यत्र स्यात्मातृशब्दो लक्षण्या मातामहपर इति पूर्वं निर्दिष्टमिदम् । ततोऽपुत्राया इति पदं कथं वा लक्षितस्य विशेषणं भवेदवं लक्षितस्य विशेषणे स्वीक्रियमाणे वृक्षशोभिते गङ्गायां वोष इत्यपि प्रयोगः स्यान्नतो गङ्गापदेन तत्र तीरं लक्षितं तस्य च वृक्षशोभिते इत्यनेन विशेषणेन भाव्यं परं तादृशं मीमांसकसमयेऽनाहृतम् । एवञ्च मीमांसव्याकरणादिज्ञानविधुरेण केनचित्कल्पितमेतद्वचः सत्यापादीयत्वेन । यद्यपि तुष्यतु दुर्जन इति न्यायैनेतद्वचस्सत्यापादीयमेवाधुनामुलभ्यमानमपि स्यात्कदचिदित्यङ्गीक्रियते तथापि तन्माथ्यान्दिनीयैरेवैव शालीयैरङ्गीकार्यमिति न सोमनाथभट्टसम्ममत् । तथाहि 'मीमांसाशास्त्रीयग्रामाणिकप्रबन्धे शास्त्रदीपिकादीनां मयूखमालिकायां श्रय-

माध्यायतृतीयपादे सामान्यश्रुतिकल्पनाधिकरणे कैश्चिदितिपदव्याख्यायां सोमनाथभट्टरेवमुदलेखि गौतमगोभिलीये छन्दोगैरेव पठ्यते वासिष्ठं बह्वचैः शङ्खलिखितोक्तं वाजसनेयिभिरापस्तम्बवैधायनीये तैत्तिरीयैरिति । अत्र कस्यापि शाखीयस्यादरपदत्वेन सत्याषाढवच-
सामग्रहणान्तर्माध्यन्दिनीयैरेवादरणीयमिति कथनं मोहविलसितं तेनानादरपदवीर्भाहति । ननु 'तृतीये सङ्गच्छवहै चतुर्थे सङ्गच्छवहै'
इति श्रान्तपथब्राह्मणवाक्यात्सार्तोऽयं मातुलकन्यामातुलगोत्रजकन्यापरिणयनिषेधोऽसंगत इति चेन्न । अलौकिकार्थवादकल्पितश्रुत्यैव स्मृतिवाध इति पूर्वतन्त्र-
कार्यवादघटितत्वेन तादृशार्थवादकल्पितश्रुत्या प्रत्यक्षस्मृतिवाधस्यानुचितत्वात् । अलौकिकार्थवादकल्पितश्रुत्यैव स्मृतिवाध इति पूर्वतन्त्र-
राद्वान्तात् । केचिन्नु सगोत्रां मातुरप्येके नेच्छन्त्युद्बह्वहकर्मणि । जन्मनाम्नोराविज्ञानेऽप्युद्बह्वहविशङ्कितः इति व्यासस्मृत्या समानोदकत्व-
पर्यन्तमेव मातृगोत्रनिषेधो न तदूर्ध्वमिति व्यवस्थापयन्ति तदसङ्गतम् । गोत्रान्मातुः मणिपडाञ्जलिः कलिवज्योक्तेः पूर्वोक्तव्यासवचनमो-
युगान्तरपरत्वात् । एवंचायं निर्गलितोऽर्थः । सर्वशाखीयैरेव मातामहगोत्रजा न परिणेत्या मातृगोत्राभिल्यत्र मातृपदेन जननीमातैव ग्राह्या
न सापत्नमातेति शम् ॥ इति पाण्डोलेग्रामवासिपाठकोपाभिधश्रीधरशास्त्रिविरचितो मातृगोत्रनिर्णयः समाप्तः ॥

अथ कन्याविवाहकालः ॥ पारस्करः— विवाह उदगयन आपर्यमाणपक्षे पुण्यह्ने कुमार्याः पाणिं गृह्णीयात् ॥ धर्मनौका-
याम्— पष्ठात्परं पञ्चमतः परं वा वर्षाद्वधूनां शुभदो विवाहः ॥ दशाब्दपर्यन्तमथो यदा तु पित्रादिदातुः प्रतिवन्वनादि ॥ १ ॥ नृ-
पान्त १६ मर्कान्त १२ मणि प्रशस्त विवाहकर्माथ सुखेन दाता ॥ दद्यान्न कन्यां यदि नेत्रचन्द्र १२ वर्षान्तमग्रे वरयेत्स्वयं सा ॥ २ ॥
वर्षे समे गर्भयुते विवाहः शुभो न वर्षेऽयुजि तत्र केचित् ॥ मासत्रयादूर्ध्वमयुग्मवर्षे युग्मेऽपि मासत्रयमेव यावत् ॥ ३ ॥ तावद्विवाहं
शुभदं वदन्ति मुन्य ७ ब्दतोऽनन्तरमेव केचित् ॥ पुंसां समावर्तनतो विवाहोऽयुग्मे शुभः स्यादिति निश्चयोऽत्र ॥ ४ ॥ ब्राह्म-

णादिवर्णानां वर्णक्रमेण कन्यापरिणयनमाह पारस्करः—निस्रो ब्राह्मणस्य वर्णानुपूर्व्येण द्वे राज्यस्य एका वैश्यस्य स-
र्वेषां शुद्रामर्थकं मज्जवर्जमिति । अनुपूर्व्येण क्रमेणत्यर्थः ॥ अथ गुर्वर्कबलम् ॥ धर्मनौकायाम्—वेगुरीश्वन्दमसौ बलं
सद्व्यास्य वद्या उपभोगः क्रमेण ॥ द्वी २ प्वी ५ श ११ सप्ता ७ ऋ १ गतो गुरुः स्याच्छ्रमोऽयनेष्टोऽत्य १२ जला ४ एम ८ स्यः ॥ १ ॥
अन्यो १३।६।१० चया शस्त इहामि नष्टो न पृजया चापकुलीमीने ॥ नष्टोऽपि शस्तस्त्वथ चानिकाले गुरुक्षिरार्थः खलु चाष्ट-
मोऽपि ॥ २ ॥ चन्द्रादशब्दात्पगतो विवाहः सर्वत्र शभ्तो गुरुस्ति वधाः ॥ रजस्रलायां गुरुशुद्धिचिन्ता न चास्त्यथोऽष्टा ८ ऋ १ दिग-
न्त १० वर्षा ॥ ३ ॥ गौरी तथा रोहिणिक्का च कन्या क्रमेण कन्याऽथ रजस्रलोर्ध्वम् ॥ गुर्वर्कयोः पद्मिनीनायकस्य चन्द्रस्य लग्नस्य बलं
विवाहं ॥ ४ ॥ शुभमिति शेषः ॥ शान्त्यादिकं त्वाकरतो विलोक्य ॥ अथ सिद्धस्थितगुरुशुक्रास्तादिविचारः । सिद्धे गुरौ
वर्कणि चानिचारे ॥ नष्टपि चन्द्र गुरुशुक्रवात्यवार्धम्यक्रादौ किल चाभिमासे ॥ ५ ॥ पौषे चैत्रे व्यतीपाते गुर्वादित्ये शरवपि ॥ केतू-
द्रमे निरंशेऽर्के वर्षास्वपि कदाचन ॥ ६ ॥ विवाहव्रतत्रात्रादि पुरहर्षगृहादिकम् ॥ क्षौरं विद्योपविद्याश्च न कुर्याद्व्रततः पुमान् ॥ ७ ॥
सिद्धस्थवक्रक्रातोर्पि वज्र्यो गुरुस्तथा लुप्तकवत्सरोपि ॥ यदातिचारात्किल पूर्वराशिं न याति सूरिः खलु लुप्तवर्षम् ॥ ८ ॥ भागीरथी-
गौतमीमध्यदेशे सिद्धे गुरौ नोद्वहनादिकं सत् ॥ मवात्यईज्ये किल सर्वदेशे मीने रवौ चापि न शोभनं स्यात् ॥ ९ ॥ भागीरथ्युत्तरे तीरे
गौतम्याश्चापि दक्षिणे ॥ विवाहादिशुभं कार्यं सिद्धस्थेपि बृहस्पतौ ॥ १० ॥

अथ कन्यादातारः ॥ पिता पितामहो भ्राता संस्कृतो नत्वसंस्कृतः ॥ पितृवशमवश्यैव मातृवंशमवस्थाय ॥ १ ॥ संस्कृत उप-
नीतः ॥ जननी च क्रमान्मातामहतुल्योव्रजाः ॥ सर्वभावे तु राजा स्यादतृकम उदाहृतः ॥ २ ॥ पितैव दद्यादुद्रमस्तौ तदन्वयो

वा तदसंनिधौ तु ॥ तस्याप्यभावे यदि वातुमत्या मातामहादेराधिकारतात्र ॥ ३ ॥ स्वयंवरे मातरि दातरि स्यान्नान्दीमुखं यत्स्वयमेव कार्यम् ॥ स्वयंवरे कन्यया । मातरि दातरिसत्यां मात्रा ॥ सकल्यमात्रं स्वयमेव कुर्यादन्यद्दिजाग्रयेण तु कारयेत्सा ॥ ४ ॥ ब्रात्राद्यभावे किल यो वरस्तु स्वयं प्रकुर्यादिह वृद्धिसंज्ञम् ॥ परकीयकन्यादानविचारः ॥ कन्यां परस्य द्रविणादि दत्त्वा प्रगृह्य दद्याद्धि-
धिवद्वाराय ॥ ५ ॥ परस्य असमोत्रिणः ॥ स्वीयत्वसंपादनतो विनात्र कृतो विवाहोऽकृततां व्रजेच्च ॥ जातं यदा सप्तपदीविधानमङ्गे न जा-
ते न पुनर्विवाहः ॥ ६ ॥

अथ चिवाहं मासविचारः ॥ ॥ ते च मासास्त्रिविधाः । सौराश्वान्द्रा मिश्राश्चेति भेदेन ॥ तत्र मानं अग्रे वक्ष्य-
माणानि सौरचान्द्रमिश्रमतविधायकानि वचनानि ॥ तत्र ज्योतिःशास्त्रे धर्मशास्त्रे च मीनादयो मेपादयो वा द्वादशसंक्रान्तय एव सौर-
मासाः प्रसिद्धाः ॥ तत्र विवाहे सौरमासविधायकानि वचनानि ॥ प्रमिताक्षरायां ऋण्यशृङ्गः—विवाहव्रतयज्ञेषु सौरं मानं विधी-
यते । गार्ग्योपि—विवाहोत्सवयज्ञेषु सौरं मानं प्रशस्यते । वृद्धगर्गः—विवाहादौ स्मृतः सौरो यज्ञादौ सावनः स्मृत इति ॥ मयून्ने
संस्काररत्नमालायां च गर्गः—विवाहादौ स्मृतः सौरो यज्ञादौ सावनः स्मृत इति ॥ इति सौरमासविधायकवचनानि ॥ ॥ अथ
चान्द्रमासाः । ते च शुक्लदयः कृष्णादयो वा चैत्रादयः फाल्गुनान्ता द्वादश मासा ज्योतिःशास्त्रे धर्मशास्त्रे च प्रसिद्धाः ॥ तत्र
विवाहं चान्द्रमासविधायकानि वचनानि ॥ प्रमिताक्षरायां वसिष्ठः—उद्वाहयज्ञोपनयनप्रतिष्ठा तिथिव्रतक्षौरमहोत्सवा-
धम् । पर्वक्रियावास्तुगृहध्वंशः सर्वं हि चान्द्रेण विगृह्यते तदिति ॥ तस्यामेव नारदः—यज्ञोद्वाहव्रतक्षौरतिथिव्यशनिर्णयः । पर्व-
वास्तूपवासादि कृत्स्नं चान्द्रेण गृह्यत इति ॥ मयून्ने संस्काररत्नमालायां च कश्यपः—उपवासव्रतोद्वाहयज्ञाक्षौरौपनयनम् ।

निधिवर्षादिलिखितं चान्द्रमानं गृह्यत इति ॥ इति चान्द्रमासविधायकवचनानि ॥ अथ मिश्रमासाः । तत्र सौरचान्द्र-
मासयोरुभयोरैक्यं मिश्रमासमलक्षणं । तेन संक्रान्तिविशिष्टा ये द्वादश चान्द्रमासान्तान्त्व मिश्रमासा ज्योतिःशाले धर्मशाले च प्रसिद्धाः ॥
तत्र विवाहे मिश्रमासविधायकानि वचनानि ॥ प्रमिताश्रयां - विन्यार्देक्षिणे मागे चान्द्रो मासः प्रशस्यते । उद्गभागे
तु विन्यस्य सौरं मानं विधीयते । अन्येषु सर्वदेशेषु मिश्रं मानं प्रकल्प्येदिति ॥ ब्रह्ममिद्वान्नं च - अमास्यापरिलिख्यो मासः
स्याद्वाहणस्य तु । संक्रान्तिर्पाणमासीभ्यां तथैव क्षयवश्ययोरिति ॥ इति मिश्रमासविधायकवचनानि ॥

अथ सौरचान्द्रमिश्रमासानां विवाहे ग्राह्याग्राह्याविवेकः ॥ तत्रादौ सौरमासानां ग्राह्याग्राह्यान्वविवेकः ॥ तद्दि-
पयकवचनानि मुहूर्तचिन्तामणौ विवाहप्रकरणे । मिथुनकुम्भमृगालिवृषाजग इति ॥ पीयूषधारायां कश्यपः - अजोदहन्कुमालिमृग-
राशिगते रवौ । मुख्यं करग्रहं त्वन्यराशिगे न कदाचनेति ॥ १ मिथुनं प्रसिद्धं २ कुम्भः प्रसिद्धः ३ मृगः मकरः ४ अलिः वृश्चिकः ५ वृषो
वृषभः ६ अजो मंगः गते मंगराः पण्मासाः विवाहं ग्राह्याः ॥ १ कर्कः प्रसिद्धः २ सिंहः प्र० ३ कन्या प्र० ४ तुला प्र० ५ धनुः प्र० ६ मीनः
प्र० गते सौराः पण्मासाः विवाहं अग्राह्याः ॥ इति सौरमासानां विवाहे ग्राह्याग्राह्यान्वविवेकः ॥ अथ चान्द्रमासानां ग्राह्याग्रा-
ह्यान्वविवेकः ॥ तत्रादौ द्वादशचान्द्रमासानां शुभाशुभफलचोदना । हेमाद्रौ संस्कारकौस्तुभे रत्नमालायां च वात्स्याः - माघे
मासे भवेदूढा कन्या सौभाग्यसंयुता । फाल्गुनोढा भवेत्साध्वी वैशाखे पुत्रिणी भवेत् । धर्मयुक्ता भवेत्क्षेपे धनिनी कार्तिके भवेत् । देवपूजा-
रता नित्यं मासे स्यात्सोमदेवत इति ॥ धनिनी स्वातन्त्र्ये धनसंग्रहवती । नित्यमित्यनेन भर्त्रादिशुश्रूषाव्यावृत्तिः सूच्यते । सोमदैवतो
मार्गशीर्षः । ज्योतिःप्रकाशे मुहूर्तसिधौ संस्कारोद्ध्येते निर्णयसिन्धौ प्रतापनारसिन्धौ संस्कारप्रकाशे गदाध-

रभाष्ये संस्कारगणपतौ प्रयोगदर्पणे रत्नमालायां च व्यासः—माघफाल्गुनैवशाखे यद्वा मार्गशीर्षके । ज्येष्ठे चाषाढमासे च सुमगा वित्तसंयुता ॥ श्रावणे वापि पौषे वा कन्या भाद्रपदे तथा । चैत्राश्वयुक्कार्तिकेपु याति वैधव्यतां ध्रुवमिति ॥ शीघ्रबोधे—माघे धनवती कन्या फाल्गुने सुमगा भवेत् । वैशाखे च तथा ज्येष्ठे पत्युरत्यन्तवल्लभा ॥ आषाढे कुलवृद्धिः स्यादन्ये मामाश्च वर्जिताः । मार्गशीर्षमपीच्छन्ति विवाहे केपि कोविदा इति ॥ इति द्वादशचाण्ड्रमासानां शुभाशुभफलचोदना ॥ ॥ नन्वत्र विवाहे आपाढस्य फलचोदनायां शोभनायां सत्यां मदनरत्नसंस्कारोद्ध्यो न संस्कारकौस्तुभादिपरिगृहीत—माघफाल्गुनैवशाखज्येष्ठमासाः शुभप्रदाः । कार्तिको मार्गशीर्षश्च मध्यमावितरेऽधमा इति नारदवचनेन इतरान्तःपातित्वात् आपाढस्य त्वधमत्वं ध्वन्यते ॥ तन्न । संस्कारमग्र्यन्वे संस्काररत्नमालायां च—माघफाल्गुनैवशाखज्येष्ठमासाः शुभप्रदाः । कार्तिको मार्गशीर्षश्च मध्यमावितरेऽधमाः ॥ न कदाचिदशक्षेपु भानोराद्रप्रवेशनात् । विवाहं देवतानां च प्रतिष्ठां चोपनायनमिति ॥ अत्र यद्यपि शेषा निन्दितास्तथापि भानोराद्राप्रवेशनादिति पुनःश्रुत्या आपाढोऽभ्यनुज्ञातः । सचाषाढः आद्राप्रवेशनात्पूर्वं भवतीत्यन्तेन ग्रन्थेन आपाढस्य विवाहे अभ्यनुज्ञातत्वेन इतरान्तःपातित्वाभावादिति ॥ किंच । आद्राप्रवेशोप्यकिंचित्करः । कौस्तुभासंध्यादिधर्मशास्त्रग्रन्थेषु मार्तण्डादिज्योतिर्ग्रन्थेषु च आद्रादिप्रवेशनिषेधस्यानुक्तेः । चहवः शिष्यश्च आद्रादिप्रवेशदोषं न मन्यन्त इति च ॥ नचापस्तम्बसूत्रे त्यापाढो निषिद्ध इति वाच्यम् । तस्यापस्तम्बमात्रपरत्वादित्याह सर्वभूतव इति । सर्वभूतवो विवाहस्य शैशिरौ मासौ परिहाप्योत्तमं च नैदाघमित्यापस्तम्बसूत्रं । शैशिरौ मासौ माघफाल्गुनौ । नैदाघ उत्तमो मास आपाढः । एतद्वर्ज्यं नव मासा मुख्यः कालः इति सुदर्शनभाष्ये आण्डविलायां ब्रह्मविद्यातीर्थे श्रुतं ॥ प्रतापनारसिंहीये संस्कारप्रकाशे—शैशिरौ मासौ माघफाल्गुनौ । नैदाघ उत्तमो मास आपाढः । एतन्मासत्रयं वर्जयित्वा सर्वभू-

[illegible]

४ ज्येष्ठः ॥ ५ अपाढः शुक्लदशम्यतः । ६ कार्तिकः देवोत्थापनोत्तमर्तौ । ७ मार्गशीर्षः सप्तैते चान्द्रमासा विवाहे ग्राह्याः ॥ १ चैत्रः ।
२ अपाढः शुक्लदशम्यनन्तरवर्ती । ३ श्रावणः । ४ माद्रपदः । ५ आश्विनः । ६ कार्तिकः देवोत्थापनास्त्रागवर्तमानः । ७ पौषः । सप्तैते
चान्द्रमासा विवाहं अग्राह्याः ॥ इति चान्द्रमासानां ग्राह्याग्राह्यविवेकः ॥

अथ मिश्रमासानां ग्राह्याग्राह्यत्वविवेकः ॥ मुहूर्तचिन्तामणौ विवाहप्रकरणे—मिथुनेनैव रवौ विलेखे शुभः ।
अलिमुगाजगते करपीडनं भवति कार्तिकपौषमधुष्यपि ॥ प्रमिताक्षरायां पीयूषधारायां पुरुषार्थचिन्तामणौ रत्नमालायां
निर्णयसिन्धौ च वसिष्ठः—पौषेऽपि कुर्यान्मकरस्थितेऽर्के चैत्रे भवेन्मेषगतो यदा स्यात् । प्रशस्तमापाढकृत विवाहं वदन्ति गणैः
मिथुनस्थितेऽर्के इति ॥ धर्मनौकायां—आपाढमासे मिथुनस्थितेऽर्के इति ॥ विवाहपटले पीयूषधारायां चूडारत्ने च—पौषेऽपि
मकरस्थिते चैत्रे मेषगते रवौ । आपाढे मिथुनादित्ये केप्याहुः करपीडनमिति ॥ पीयूषधारायां कश्यपः—उत्तरायणने सूर्ये मीने
चैत्रं च वर्जयति ॥ प्रमिताक्षरायां वसिष्ठः—दिनाविषे मेषवृषालिङ्गं भवतु मृगमनक्कात्यधटक्षसंस्थे । माघद्वये माघशुक्रयोश्च
मुख्योऽथवा कार्तिकसौम्ययोश्चेति ॥ घटस्तुला । इति ग्राह्याग्राह्यमिश्रमासवचनानि ॥ ॥ तत्रादौ ग्राह्या मिश्रमासाः ॥ मेषार्क-
विशिष्टश्चैत्रः । मिथुनार्कविशिष्टश्चापाढाघ्निलवः । तुलार्कविशिष्टः कार्तिको देवोत्थापनोत्तमर्तौ । वृश्चिकार्कविशिष्टः कार्तिकः । वृश्चिकार्क-
विशिष्टो मार्गशीर्षः । मकरार्कविशिष्टः पौषः । कुंभार्कविशिष्टः फाल्गुनः । मेषवृषमार्कविशिष्टो वैशाखः । वृषभमिथुनार्कविशिष्टो ज्येष्ठः ।
मकरकुंभार्कविशिष्टो माघः । एते नव ९ मिश्रा मासा ग्राह्याः ॥ अथाग्राह्याश्च मिश्रमासाः ॥ मीनार्कविशिष्टश्चैत्रः । कर्क-
विशिष्टश्चापाढाघ्निलवः । तुलार्कविशिष्टः कार्तिको देवोत्थापनास्त्रागवर्तौ । धन्वर्कविशिष्टो मार्गशीर्षः । धन्वर्कविशिष्टः पौषः । मीन-

कर्विशिष्टः फाल्गुनः । कर्कसिंहाकर्कविशिष्टः श्रावणः । सिंहकन्यार्कविशिष्टो भाद्रपदः । कन्यातुलार्कविशिष्टश्चाश्विनः । एते नव ९ मिश्रमासा
अग्राह्याः । इति मिश्रमासानां ग्राह्याग्राह्यत्वविवेकः ॥ ॥ अथ सौरचान्द्रमिश्रमासानां गौणमुख्यत्वादिविचारः । तत्र
तावद्विवाहे केवलसौरमासाश्रयणं तु गौणः पक्षः । तदुक्तं पीयूषधारायां केशवाकै—आयः सौरं मानमिष्टं विवाहे
तर्कं चान्द्रं मानमाहुः फलेन । तस्मात्सम्यक् तत्फलसिद्धैक्ये सौरो मासः केवलः किंचिदू न इति ॥ कालतत्त्वविवेचनेपि
सौरमासानां गौणत्वमेवोक्तं । तद्वचनं त्वग्रे चान्द्रमासमुख्यत्वप्रकरणे वक्ष्यते । चान्द्रमासानामेव मुख्यत्वं विवाहे । तदुक्तं
विवाहवृन्दवचने—चैत्रे मासि प्रतिपदि त्रिंशौ वासरकस्य सर्वमेषादिस्थौर्गनगतिभिर्भुविस्तः प्रवृत्तिः । एवं पौषे मृगमुखगते भास्वति
स्यान्न चासप्तर्षिः श्रेयान् परिणयविधाविदुषामोस्ति तस्मादिति ॥ कालतत्त्वविवेचने । मासशब्दश्चान्द्र एव मुख्यस्तत्राप्यमातके । सौरमा-
सनानां श्वनकृष्णादिषु यतः कुतः । त्रिंशत्त्रिंशत्समूहे च गौण इति ॥ पीयूषधारायामपि । मासशब्देन चान्द्रा एव मासाः इन्द्राग्नी यत्र हूयन्ते
इत्याद्युक्तेरिति ॥ मिश्रमासानां तु तद्वचनपर्यालोचनया ग्राशस्त्यर्थकत्वं । जन्माष्टमीविजयादश्यादौ रोहिणीश्रवणादिवत् भाद्रपदापरप-
क्षमतकन्यार्कवच्च । तत्तद्वचन्येषु ग्राशस्त्यर्थवोधकश्रेष्ठप्रशस्तादिपदानां स्पष्टतरोपादानात् । कालतत्त्वविवेचने पुरुषार्थचिन्तामण्यादौ च ।
“नस्तु वस्तु इत्यादिना मकरकादियोगनैव ग्राशस्त्याभिधानादि” त्वन्तेन ग्रन्थेन स्पष्टतरमेव ग्राशस्त्योपादानाच्चेति ॥ इति सौरचान्द्रमिश्र-
मासानां गौणमुख्यत्वादिविचारः ॥ ॥ अथ विहितप्रतिपिद्वानामाषाढादीनां सौरचान्द्रमिश्रमासानां च देशाचारादेश-
भेदेन च व्यवस्था ॥ संस्कारकौस्तुभे—विहितप्रतिपिद्वानामाषाढादीनां देशभेदेन व्यवस्थेति ॥ संस्काररत्नमालायां—अत्र
स्मृत्युक्तानां द्योत्तानां मासानां च परस्परविरोधात् देशाचाराद्व्यवस्थेति ॥ प्रतापनारसिंहोपे संस्कारप्रकाशे—अत्र विहितप्रति-

पिद्वानां मामानां देशभेदात् क्षिप्रचाराच्च व्यवस्थेति ॥ ज्योतिर्निबन्धे—चान्द्रो देवो मानुषो वा श्राह्यो देशानुसारतः । शुचिः शुक्ल-
 दशम्यन्तो श्राह्यो लघे च कार्तिक इति ॥ त्रिकाण्डमण्डनः—चान्द्रोपि शुक्लपक्षादिः कृष्णपक्षादिकं मासं
 नापीक्षुवति केचन । येपीच्छन्ति न तेषामपीष्टो विंध्यस्य दक्षिण इति ॥ प्रमिताक्षररायां—तापिनीकृष्णयोर्मध्ये चान्द्रो मासः प्रश-
 स्यते । अन्येषु सर्वदेशेषु सौरो व्रतविवाहयोः ॥ तथा—विन्ध्योद्देशेण मासे चान्द्रो मासः प्रशस्यते । उदयभागे तु विन्ध्यस्य सौर-
 मानं विधीयते । अन्येषु सर्वदेशेषु मिश्र मानं प्रकल्पयेदिति ॥ इति विहितप्रतिपिद्वानामापाढादीनां सौरचान्द्रमिश्रमासानां च देशाचा-
 रादशभेदेन च व्यवस्था ॥ अथ विहितप्रतिपिद्वानामापाढादीनां ब्राह्मणादिवर्णपरत्वेन व्यवस्था ॥ कालतत्त्वविवे-
 चने—वर्णव्यवस्थान्वयनविषयेषु आयानोपनयनविवाहादिषु माम्यो ब्राह्मणादिभिर्दर्शन एवोपादेय इति ॥ तत्रत्यमंग्रहकारिकापि—
 ण्णु चोत्थोपनयनादिषु । विवाहहृद्दशाब्दादिव्रतानन्तव्रतादिषु । तृतीयाष्टमवर्षादिवदृताश्रमपक्षतः । गर्भजन्मरम्भमतिथिखिन्नशान्तिथिचया-
 त्मकः । मासो ग्राह्यश्चान्द्र एव सीमन्ते पुंसवे तथेति ॥ पुरुषार्थचिन्तामणौ रत्नमालायां—नापाढप्रभृति चतुष्टयं विवाहो नो पौषे
 न च मधुसंज्ञक विषेयः । भरद्वाजः—माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठापाढमुगाभिधाः । षड्भेते पूजिता मासाश्चातुर्वर्ण्यस्य नित्यशः । अत्र वि-
 हितप्रतिपिद्वानादीनां देशभेदेन व्यवस्थेति केचित् । वस्तुतस्तु—पौषपि कुर्यान्मकरश्रितऽर्कं चैत्रे भवेन्मेघगतो यदा स्यात् । प्रशस्तमा-
 पाढकृतं विवाहं वदन्ति गर्गा भिद्युनस्थितेऽर्क इति चामिष्टेन मकरार्कादियोगेनैव प्रशस्त्याभिधानात् । अमावास्यापरिच्छिन्नो मासः स्या-
 दब्राह्मणस्य तु । संक्रान्तिर्गौणमासीभ्यां तथैव क्षत्रवैश्ययोरिति ब्रह्ममिद्वान्नवचनात् । मकरार्कादियुक्ताः पौषचैत्रापाढाः क्षत्रियादीना-
 भेव युक्ता इति बोध्यमिति ॥ इति विहितप्रतिपिद्वानामापाढादीनां वर्णपरत्वेन व्यवस्था ॥ देशपरत्वेन व्यवस्थायां सिद्धान्तः ॥

अस्मद्देशस्य तपनीकृष्णयोर्मध्यदेशत्वात्, विन्ध्यार्द्रदक्षिणभासप्रदेशत्वाच्च, मिश्रमतस्य सुतामप्राप्तोः मिथुनार्कविशिष्टपाढविधिः कर्काकिविशिष्टपाढनिर्णयश्च नाम्नेयवामप्रदेश इति ॥ एवं चाम्मद्देशं चान्द्रमानस्यैव ग्रामाण्यात् निषिद्धानिषिद्धसंस्क्रान्तिसत्वेऽपि आषाढाध्वत्रित्वं गृह्य विवाहः संवर्षामिति ॥ इतः देशपरत्वेन व्यवस्थायां सिद्धान्तः ॥ ॥ ब्राह्मणादिवर्णपरत्वेन व्यवस्थायां सिद्धान्तः ॥ यद्यप्यत्र पुरुषार्थचिन्तामणौ कंचित्पदेन देजभेदेन व्यवस्थाया अर्चिवः प्रदर्शिता । तथापि वस्तुतस्तु इत्यादिना बोध्यमित्यनेन ग्रन्थेन मकरार्कविशिष्टपाढस्य मेष्पार्कविशिष्टपाढस्य मिथुनार्कविशिष्टपाढस्य च क्षत्रियवैश्वयोरेव विधानात् तयोरेव कर्काकिविशिष्टपाढस्य प्रतिषिद्धत्वात् निषिद्धानिषिद्धसंस्क्रान्तिसत्वेऽपि ब्राह्मणानां चतुर्थवर्णस्य च केवलपाढविधानाच्च आसंतुहिमाचलं मिथुनार्कविशिष्टपाढविधिः कर्काकिविशिष्टपाढनिर्णयश्च क्षत्रियवैश्वयोरेव न ब्राह्मणानां चतुर्थवर्णस्य चेति । ब्राह्मणवर्णचतुर्थवर्णयोस्तु संस्क्रान्तीनां निष्प्रयोजनत्वात् निषिद्धानिषिद्धसंस्क्रान्तिसत्वेऽपि केवलपाढाध्वत्रित्वं गृह्य विवाह इति ॥ इति वर्णपरत्वेन व्यवस्थायां सिद्धान्तः ॥ ॥ एवं च हेमाद्रिकालमाधवकालतत्त्वविधेयचतुर्गुणार्थचिन्तामण्यादिपरिग्रहीतेन “अमावास्यापरिच्छिन्नो मासः स्यात् ब्राह्मणस्य तु । संस्क्रान्तिपूर्वमासीभ्यां तथैव क्षत्रियवैश्वयो”रिति ब्रह्ममिन्द्रान्तवचनेन ब्राह्मणानां चतुर्थवर्णस्य च विवाहो निषिद्धानिषिद्धसंस्क्रान्तीनां सत्येव्यक्षतेः केवलपाढादिमासनामेव प्रवृत्तिः ॥ यथा सौरमतानुयायिभिः चान्द्रमतेन निषिद्धेऽपि चैत्रे पौषे च (क्रमेण) मेष्पार्कस्य मकरार्कस्य च विहितत्वेनैव चैत्रं मेषार्कं सति पौषे मकरार्कं सति च विवाहः क्रियते । मीनार्कं धन्यकं तु स्वमतेन तयोर्निषिद्धत्वात् चैत्रे मीनार्कं सति पौषे धन्यकं च सति नैव विवाहः क्रियते ॥ तथैव चान्द्रमतानुयायिभिरपि सौरमतेन मेष्पार्कमकरार्कयोर्विहितत्वेऽपि चैत्रपौषमासयोः स्वमतेन निषिद्धत्वात् चैत्रे सत्यपि मेषार्कं पौषे सत्यपि मकरार्कं च नैव विवाहः क्रियते । मीनार्कधन्यक-

योस्तु सौरभते वर्ज्योरपि स्वमतेन चैत्रपौषयोर्वर्ज्यत्वादेव नैव विवाहः क्रियत इति ॥ एवमेव तुल्यन्यायेन स्वमतेन आपा-
 ढाद्यत्रिलवस देवोत्थापनादनन्तरं कार्तिकस्य मार्गशीर्षस्य फाल्गुनस्य च विहितत्वादेव सौरभतेन निषिद्धेपि कर्कोत्तुल्यकैर्धन्वर्के मी-
 नार्के आपाढाद्यत्रिलवे कर्कोत्तुल्यकैर्धन्वर्के सति मार्गशीर्षे धन्वर्के सति फाल्गुने मीनार्के सति च विवाहः
 क्रियत इति ॥ तदेतदुक्तं सर्वं विवाहवृन्दान्नम् ॥ नेष्टः पौषे मृगश्रुति रवादातश्चैत्रवीणश्चरुश्चैत्रोप्यजसहचरे भास्करे सुन्द-
 रीणां । माण्डव्याधौः स्मृतशुभफलः सान्न किं नोपयामे मीनोपि स्यादविकृतफलः फाल्गुनस्य प्रसगात् ॥ १ ॥ इषो न निन्द्यो यदि फा-
 ल्गुने स्यादजस्तु वैशाखगतो न निन्द्यः । मध्याश्रितौ द्वावपि वर्जनीयावित्यादियाचामियमेव युक्तिरिति ॥ २ ॥ अजस्तु वैशाखगतो न
 निन्द्य इति तु उपनयनविषयं इति विवाहवृन्दान्नटीकायां ॥ इत्यादि वदन्ति ते इत्यादिवाचस्तेषां इत्यादिवाचां इति व्युत्पत्तिरपि
 टीकायामेव ॥ अतएवास्मद्देशे वृद्धपरम्परया सर्वैः—१ आपाढाद्यत्रिलवे कर्कोत्तुल्यकैर्धन्वर्के सति, २ कार्तिके देवोत्थापनादनन्तरं—तुल्यकैर्धन्वर्के सति,
 ३ मार्गशीर्षे धन्वर्के सति, ४ फाल्गुने मीनार्के सति च, विवाहः क्रियत इति ॥ तत्रापाढाद्यत्रिलवे गोदावयुत्तरतीरादौ कार्तिके देवो-
 त्थापनादनन्तरं गुर्जरादौ विवाहः इत्यादि देशविशेषप्रवृत्तिमात्रे आचार एव शरणं ॥ ॥ पौषेपि कुर्यान्मकरस्थितेऽर्के इति वचनं अप-
 वाद इत्युच्यते केचित् । परं सोऽपवादो न संभवति । पूर्ववचनैर्विवाहे मासानां विधानात् पौषेपि कुर्यादित्यादिवचनैर्मकरार्कादियोगेन
 प्राशस्त्यमात्राभिधानात् विषयभेदेन समानविषयाभावात् ग्रन्थकारैः सौरचान्द्रमिश्रमतवोधकवचसा देशपरतया वर्णपरतया च व्यन-
 श्यावोधनात्परस्परं युगपत्प्राप्त्यभावाच्च । तुल्यन्यायेन प्रतिप्रसवत्वमावोपि सुवच इति ॥ किंच । जन्माष्टमी विजयादशमी भाद्रपदा-
 परपक्षादौ प्राशस्त्याभिधायका रोहिणीश्रवणकन्याकार्कादियोगा यथा निर्णये अप्रयोजकाः तद्वदिमेपि प्राशस्त्याभिधायका मकरार्कमेपाक-

मिथुनाकार्दयो योगाश्चान्द्रमते निणये त्वप्रयोजका एवेति ॥ अतएव पीयूषधारायां—चान्द्रमते पौषेपि कुर्यादिति वचनं प्रागभिहितन्यायादुपेक्ष्यमित्यादिग्रन्थनपेक्षितमवेति ॥ एवं मिथुनोपि रवौ त्रिलवे शुचिरिति मुहूर्तचिन्तामणिवचनमपि मिश्रमतप्रतिपादकत्वाच्चान्द्रमतानुरोधेवेति शम् ॥ तदेतत्सिद्धं सकलशास्त्रार्थपर्यालोचनया यदस्मद्देशे गोदावर्या उत्ततीरादौ आषाढमासे शुद्धप्रतिपदमारभ्य दशमीपर्यन्तं कर्कषिपि ब्राह्मणानां चतुर्थवर्णस्य च विवाह इति ॥ कर्काक्षिपेयस्तु तापिकृष्णयोर्मध्यदेशादन्यत्रदेशे विन्याद्रेर्दक्षिणभागप्रदेशादन्यत्रदेशे च क्षत्रियवैश्यवर्णमात्रपरश्च न ब्राह्मणपरश्चतुर्थवर्णपरश्चेति ॥—सर्वेषु मासेषु तु चासुरादिविवाह उक्तो वरकन्यके तु ॥ ज्येष्ठे तदा ज्येष्ठविवर्जनं स्यान्न चान्यथा ज्येष्ठविवर्जनं तु ॥ १ ॥ अथ वेयादिदेशादोषाः ॥ वेयश्च लता च तथैव पातः खार्जूरवेधो दशयोगचक्रम् ॥ युतिश्च जामित्रमुग्रहश्च बाणाख्यवज्रे च दशैव दोषाः ॥ १ ॥ जीवेऽतिचारो गजेनत्र २ टवसान् लजेत् ॥ अथ घानचन्द्रविचारः ॥ विवाहादिषु धातचन्द्रः ॥ न चिन्तनीयः सतु युद्धयात्रादिके विचिन्योऽस्ति वदामि तं वै ॥ २ ॥ मू१ बाणपनन्द १ हस्ताश्च रसदि १ ० वह्नि ३ शैलजाः ७ ॥ वेदा ४ वसु ८ क्षिवा १ १ दित्या १ २ यातचन्द्रा यथाक्रमम् ॥ ३ ॥ अथाकालिकविद्युत्पातादिविचारः ॥ अकालजा भवेयुश्चेद्दिद्युन्नीहारशृणुः ॥ प्रत्यर्कपरिवेन्द्रचापाप्रव्वनयो यदि ॥ ४ ॥ दोषाय मङ्गले नूनमदोषायैव कालजाः ॥ पौषादिमधुसामान्जता वृष्टिस्त्वकालजा ॥ ५ ॥ ग्रहणे ग्रहशुद्धे च निर्वाते भूमिकम्पने ॥ दिक्साः पञ्च सन्याज्या नान्द्रीश्राद्धे कृते सति ॥ निर्वातभूमिचलनं दोषाय तु भवेन्न हि ॥ ६ ॥ उत्कापातच्छापाप्रबलघनराजोभूमिनिर्वातविद्युद्दृष्टिप्रत्यर्कदोषादिषु सकलबुधैस्त्याज्यमैकाग्रम् ॥ दुःस्वप्ने दुर्निमित्ते बह्युभक्तदशदुर्भनोभ्रान्तबुद्धौ चौले मौञ्जीनिबन्धे परिणयनविधौ सर्वदा त्याज्यमेव ॥ ७ ॥ केचित्तु दिग्दाहदिनं विवर्ज्य ग्रहे रवीन्द्रोर्दिनसप्तकं च ॥

भूकम्पने त्रीणि दिनानि चाहुरुत्क्षान्तिगतेषु च पञ्च घूमे ॥ ८ ॥ केतुदूमो यावदिहास्ति तावत्कालः शुभो नैव यदा तु वृष्टिः ॥ मन्दा भवेत्तर्हि न चास्य दोषः श्राद्धे कृते वा किल वृद्धिसंज्ञे ॥ ९ ॥ दुर्निमित्तोत्तरं त्रिदिनमध्येऽल्पवृष्टौ नान्दीश्राद्धे कृते वा न दोषः ॥ ॥

अथ प्रतिकूलम् ॥ प्रतिकूलं भवेऽधुना ॥ वध्वा वरस्यापि कुले मृतिश्चेज्जन्तोर्भोवन्निश्चयतः परस्तात् ॥ न स्याद्विवाहः शुभदः ॥ [अत्र विवाहान्निश्चयश्च वैदिको लौकिको वा ग्राह्यः । तत्र वैदिको वाग्दानाख्यविधिना कृतो मुख्यः । लौकिको लग्नतिथिनिश्चयादिर्वरध्वोः शुल्कभाषावन्धपूर्णीफलदानादिश्च । अत्र कुले इत्यस्य सगोत्रत्रिपुरसूतात्मके इति विशेषणमध्याहर्तव्यं । अग्रे सगोत्रिणां त्रिपुरसूतान्तं प्रतिकूलमेतदित्युक्तं । अत्र सगोत्रत्रिपुरसूतेर्मतामहकुलादिव्यावृत्तिः । तथाच वरस्तत्पूर्वपत्नी वरमातापितरौ वर-पितामहपितामहानूढानूढापितृध्वसाचेति पूर्वत्रिपुररूपी । वरस्तस्य भ्राता पत्नीपुत्रानूढकन्यासहितः वरस्यानूढभगिनी वरस्य सुयापुत्रौ अनूढकन्याच पौत्रस्तद्भार्या चानूढा पौत्रीचेति परत्रिपुररूपी । पितृव्यतत्पत्न्यौ पितृव्यपुत्रस्तत्पत्न्यावनूढा पितृव्यकन्याचेति संतानभेदे त्रिपुररूपीचेति सगोत्रत्रिपुररूपी पुरुषपरिगणना । एतेषामन्यतममरणे प्रतिकूलमिति पर्यवमितोऽर्थः । अत्र भ्राता पुत्रपौत्रादिश्चानुपनी-तोपि त्रिवर्षादिकवया ग्राह्यः । एवमनूढभगिन्यदेरपि त्रिवर्षाधिकत्वं युक्तं भवति । एवं वधूकुलेऽयूढम् । एवमेव मण्डनमुण्डनादावपि त्रि-पुरमग्नानोढा ॥ अत्र विशेषः]—अथ माता पिता पितृव्यश्च सहोदरश्च ॥ १ ॥ पितामहश्चैव पितामही च पितृव्यपत्नीसुतबन्धवश्च ॥ अनूढितः स्वशितरोपि कश्चिन्सुतो महाविधकरो भवेत्सः ॥ २ ॥ संवत्सरानन्तरमेव कार्यो जाते विवाहः प्रतिकूलके तु ॥ पितुर्जनन्याः स्वसुतस्य मातुर्भ्रातुः सुतस्येतर्गोत्रजस्य ॥ ३ ॥ वर्षं तद्वर्षं च तद्वर्षमर्षं सौधं कर्मासं क्रमश्च मासम् ॥ हिंत्वा गणेशस्य च शान्ति-मादौ कृत्वा विवाहं प्रकरोतु यद्वा ॥ ४ ॥ अर्घं मासत्रयार्घं ॥ ततोऽपि कष्टे समुणथिते तु मासोत्तरं शान्तिपुरःसरं च ॥ करोतु

लयं ॥ राष्ट्रमङ्गे पित्रोर्मृतौ वा ॥ त्वय राष्ट्रमङ्गे पित्रोर्मृतेः काल उपागते च ॥ ५ ॥ चकारेण दुर्मिषं गृह्यते ॥ कन्याति-
काले समुपस्थिते वा तदा सपिण्डीकरणोत्तरं तत् ॥ शान्तिस्तु सर्वत्र समोत्रिणां तु त्रिपूरुषान्तं प्रतिकूलमेतत् ॥ ६ ॥ तत् लयं ॥ प्रेत-
कर्माण्यशेषेण न चेज्जातानि कस्याचित् ॥ चतुर्थपुरुषान्तं न चोदाभ्युदयक्रियाम् ॥ ७ ॥ प्रेतकर्माण्यनिर्वर्त्य चोदाभ्युदयक्रियां ॥ आच-
तुर्थं ततः पुंसि पञ्चमे शुभदं भवेदिति ॥ ८ ॥ अथ मङ्गले मातूरजसि ॥ वक्त्रा वरस्य वा मातूरजोदोषे ह्युपस्थिते ॥ विवाहो नैव
कर्तव्यो व्रतवन्धे समीरितम् ॥ १ ॥ तथा प्रयोगपरिजाते ॥ ज्योतिःसारे—उद्ग्रहव्रतचूडसु माता यदि रजसला ॥ तदा न
मङ्गलं कार्यं शुद्धौ कार्यं शुभेच्छुभिः ॥ प्रारंभान्नाविवाहस्य माता यदि रजसला ॥ निवृत्तितलस्य कर्तव्या सहत्वश्रुतिचोदनात् ॥ नान्दी-
श्राद्धे कृते पश्चाद्वेदोर्माता रजसला ॥ मौञ्जीबन्धं न कुर्वीत गार्भ्यस्य वचनं यथा ॥ प्रयोगसारावल्यां गार्ग्यः—मातृणां भोज-
नार्थं माताऽऽसृश्या भवेदिति ॥ तदा कर्म न कुर्वीत यावद्भोजनसंगता इति ॥ षट्त्रिंशन्मन्त्रे—मात्रा सहैव भुञ्जीयाद्व्यं माता
रजसला ॥ व्रतवन्धः प्रशस्तः साहिराह भगवान्यमः ॥ नान्दीश्राद्धे कृते पश्चात्कन्यामाता रजसला ॥ कन्यादानं पिता कुर्यादित्या-
द्विरसमापितं ॥ नान्दीश्राद्धे कृते यस्य भवेद्भार्या रजसला ॥ विवाहो नैव दोषः साहोषः सान्मौञ्जिवन्धने ॥ आचार्यः—करोलन्यस्य
वेदास्तु व्रतवन्धं विनैरसं ॥ भार्या तस्य न दोषः साहर्विणी वा रजसला ॥ धर्मार्थं कुरुते विप्रो मौञ्जीबन्धनमेवच ॥ न दोषो
गर्भजसौरिलाह स्मृतिसंग्रहः ॥ अथापनयनाहे तु गृह्णतां चोत्तरादथ ॥ मात्रा सहैव भुञ्जीयाद्विवाहे भार्यया सहेति ॥ तथा प्रयोगद-
र्पणे श्रीमत्पद्मानाभदीक्षिता अथेवमेवाहुः ॥

अथ समानसंस्कारनिर्णयः ॥ एकमातृजयोरेकवत्सरे पुरषस्त्रियोः ॥ न समानक्रियां कुर्यान्मातृभेदे विधीयते ॥ १ ॥ ऋतुत्र-

यस्य मध्यं चदन्याब्दस्य प्रवेशनं ॥ तदा हेकोदरस्यापि विवाहस्तु प्रशस्यते ॥ अत्रत्यतुशब्देन विवाहभिक्षमेकोदरविषयं मङ्गलद्वयमब्दे-
देन भवतीति ज्ञायत इति क्रौस्तुभे ॥ एकस्योद्वाहयुग्मं न कार्यमेकदिने तथा ॥ ऋतुत्रये पुष्यद्वाहात्र कन्योद्वाहनं भवेत् ॥ २ ॥
ऋतुत्रये द्वित्रिकुमारिकाणामेकोदराणां न विवाह इष्टः ॥ एकोदराणां च सुतासुतानां विवाहमौल्यादि न शोभनं स्यात् ॥ ३ ॥ ॥ अथ
मण्डनमुण्डनविचारः ॥ न मण्डनानुमण्डनमत्र कार्यं भवेद्विवाहोऽत्र तु मण्डनास्थः ॥ व्रतं समावर्तनकं सचौलं केशान्तमेतानि तु
मुण्डनानि ॥ ४ ॥ व्रतं तु कात्यायन आह मण्डनमतो विधेयं ह्यभयत्र लग्नतः ॥ ॥ अथ संकटे ॥ विधेयमेतद्यदि वाब्दभेदतः
पुरोदितं वा श्रुतिश्चासारास्ततः ॥ ५ ॥ यद्वा भवेन्मण्डपभेदतोऽखिलं भिक्षोदराणां नहि मण्डपान्तरम् ॥ वेद्यन्तरे तद्विधीतं तत्र हि
पूर्वोदितं चैकदिनेपि शोभनम् ॥ ६ ॥ नैतन्निषिद्धं यमयोः कदापि वन्धोर्भगिन्योरपि सुपुत्र्योः ॥ चौलं विवाहो व्रतवन्वनादि चैकत्र
कार्यं न दिनान्तरादौ ॥ ७ ॥ द्विशोभनं त्वंकष्टहेपि नेष्टं शुभं तु पश्चात्तत्रभिर्दिनेस्तु ॥ आवश्यकं शोभनमुत्सवो वा द्वारेऽथ वाचा-
र्यविभेदतो वा ॥ ८ ॥ तथा संस्कारकौस्तुभे मदन्तरत्ने वसिष्ठः --एकोदरप्रसूतानां नाधिकार्यवयं भवेत् ॥ भिक्षोदरप्रसूतानां
नेतिशातातपोऽब्रवीत् ॥ १ ॥ अत्र शातातप्रहणेन भिक्षोदरविषयाशित्रयस्यानित्यता ज्ञायत इति ॥ ॥ अथ गुरुलघुमङ्गलनि-
र्णयः ॥ गुरुमङ्गलतः पश्चात्त कुर्याल्लघुमङ्गलं ॥ नैमित्तिकं तु कर्तव्यं नैकदा मङ्गलत्रयम् ॥ ९ ॥ ॥ विवाहमध्ये आद्वादशा-
दिपाते निर्णयः ॥ विवाहमारभ्य चतुर्थमध्ये क्षयाहदशौ नहि शोभनौ स्तः ॥ ॥ मपिण्डनमात्मिकादिनिर्णयः ॥ विनयकर्मो
नहि मङ्गलं शुभः सपिण्डनस्यापि च मासिकानां ॥ १० ॥ ॥ प्रत्युद्वाहादिनिर्णयः ॥ कन्याद्वयं नैकत्राय दद्याद्वात्रोद्द्वयोश्चापि
न कन्यके द्वे ॥ कार्यं तथैवोद्वाहनं मिथो न नैकदा मुण्डनकद्वयं स्यात् ॥ ११ ॥ यज्ञदत्तसुता देवदत्तपुत्राय दीयते ॥ देवदत्तसुता
यज्ञदत्तपुत्राय दीयते ॥ १२ ॥ मिथो विवाह एवं सात्सर्वेषां शुभदो नहि ॥

अथ विवाहे कन्यारजोदर्शने ॥ असंस्तुता तातष्टहे रजसला भवेद्धृथेदृषली मता तु सा ॥ माता पिता ज्येष्ठमहोदरश्च व्रजन्ति वोरं नरकं त्रयोऽपि ॥ १२ ॥ य उद्धेतां वृषलीपतिः साद्योग्यो न पित्र्ये नच यज्ञदत्तयोः ॥ अतो न कन्योद्धने विलम्बः कार्यो न पित्रा दशवर्षतोच ॥ १३ ॥ ग्रीतीक्ष्य वर्षयथमग्रस्ता रजसला सा प्रकरोतु नूनम् ॥ स्वयंवरं तद्वरणेपि दोषो वरस्य नास्तीत्यवदन्मुनश्च ॥ १४ ॥ पितृदत्तमलंकारं न गृहीयात्स्वयंवरे ॥ कन्यापित्रे वरो दद्याच्छुल्कं नैव कदाचन ॥ १५ ॥ कन्यारजो-दोषे प्रायश्चित्तम् ॥ कन्यामृतमतीं शुद्धां कृत्वा निष्कृतिमात्मनः ॥ शुद्धिं च कारयित्वा तामुद्धेदानुशंस्यवीः ॥ १६ ॥ पिता ऋतुस्त्वपुत्र्यास्तु गणयदादिनः सुवीः ॥ दानावपि गृहे यत्नात्पालयेच्च रजोवतीम् ॥ १७ ॥ दद्यात्तद्वतुसंख्या गाः शक्तः कन्यापिता यदि ॥ दातव्यैकापि निःस्वेन दाने तस्या यथाविधि ॥ १८ ॥ दद्याद्वा ब्राह्मणेष्वन्नमतिनिःस्वः सदक्षिणम् ॥ तस्यातीतिसंख्येषु वराय प्रतिपादयेत् ॥ १९ ॥ उपोष्य त्रिदिनं कन्या रात्रौ पीत्वा गवां पयः ॥ अष्टराजसे दद्यात्कन्यायै रत्नभूषणम् ॥ २० ॥ तामुद्धहन्वर-श्चापि कृष्माण्डैर्जुह्याद्विशः ॥ यज्ञपाश्वर्यः—विवाहे वितते तत्रे होमकाल उपस्थिते ॥ कन्यामृतमतीं दद्यात् कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः ॥ १ ॥ सापथित्वा तु तां कन्यामचयित्वा यथाविधि ॥ युञ्जानामार्हुतिं हुत्वा ततस्तत्र प्रवर्तयेत् ॥ २ ॥ बौधायनमन्त्रे—अथ यदि कन्योपस्वस्वमानानवोद्यमानायां रजस्वला स्यात्तामनुमन्त्रयेत्—पुमांसौ मित्रावगम्या पुमांसावश्विनानुभौ ॥ पुमानिन्द्रश्च सूर्यश्च पुमांसं संदधा-लिति ॥ अथ द्वादशावन्नमलंकृत्य प्राशयेत्पञ्चगव्यमथ शुद्धां कृत्वा विवहेत् ॥

अथ विवाहभेदाः ॥ अष्टौ विवाहाः किल चाश्वलायनो ब्रूऽथ तत्र द्विजवर्यके तु षट् ॥ श्रेष्ठो भवत्युत्तमसुतरं तथा क्षत्रस्य

चान्याः श्रुतिऽसंमिताः शुभाः ॥ १ ॥ अन्या आसुरगान्धर्वराक्षसपैशाचाः ॥ विदूशद्रयो राक्षसवर्जितास्ते श्रेष्ठा हि यद्वा निशि राक्षसाः
 स्यात् ॥ शूद्रस्य पैशाचमुवाच कश्चिदसंस्कृतो ह्युत्तरस्य चापि ॥ २ ॥ यः प्रातिलोभ्येन नरः प्रसूतस्तस्यापि पैशाचमुवाच कश्चित् ॥
 अलापदि क्षत्रियवैश्यशूद्रकाणां च पैशाचमुवाच वत्सः ॥ ३ ॥ गान्धर्वादिभ्यो विवाहोन्ति तस्मिन्कार्यं सर्वं तोयदानादि यत्नात् ॥ नो-
 चेद्भार्यात्वं हि तस्यां भवेन्न देयान्यस्मै सा वरायैव कन्या ॥ ४ ॥ कन्याहरणोत्तरं पुनर्वादानादिसप्तवन्तं सर्वं कार्यं ॥ मन्नादिना या
 किल संस्कृता स्यात्कन्याथवा नो किल संस्कृता स्यात् ॥ चेत्कामयेत्कामा वरमेव तं वै तस्मै प्रयच्छेद्यदि नो न तस्मै ॥ ५ ॥ ॥ अथ-
 विवाहग्रज्जादावाशौचप्राप्तौ निर्णयः ॥ दाने विवाहे कदने च यज्ञे देशस्य विघ्ने समुपस्थितेऽपि ॥ अशौचिता नापदि कन्यकाया
 दातुर्वरस्याथ विवाहयिष्णोः ॥ ६ ॥ विवाहयिष्णुर्विवाहकर्ता ॥ जने विवाहे हवने जपे च श्राद्धे मन्वे चेश्वरपूजनेपि ॥ आरम्भिते सूत-
 क्रमेव नास्ति भवेदनारम्भित एव सर्वम् ॥ ७ ॥ आरम्भणं स्यान्मधुपर्क एव यज्ञे विवाहे किल वृद्धिमंजम् ॥ श्राद्धं च तद्वद्वतसत्रयोऽथ
 संकल्पनं पैत्रमखे च पार्कः ॥ ८ ॥ पैत्रमखः श्राद्धं ॥ पार्कः पार्कप्रोक्षणं ॥ यज्ञे विवाहे धूपनीतिर्चले नान्दीमुखं स्वर्गः १० दशा १० द्वा-
 दशमैः ३ ॥ दिनैश्चैत्यैर्वमथो यदा तु नारम्भता तत्र दिनान्तरं सत् ॥ ९ ॥ सामग्रिकायाः किल मिद्धतायामाशौचकाले समुपस्थिते तु ॥
 कूष्माण्डिमैर्नुमिष्व हुत्वा सर्पिर्द्विजाग्राय्य सर्वस्वधेनुम् ॥ १० ॥ यदेवादेवदेहनमित्यादयो मन्त्राः कूष्माण्डहोमे प्रसिद्धास्ते कूष्मा-
 ण्डीसन्नाः ॥ दत्त्वा चरेन्माझलिकं च सर्वमन्नादिदानं परगोविहस्तात् ॥ चेद्भोजनार्थेऽशुचिताप्रवृत्तिरन्नोदकं सर्वमपास्य विप्राः ॥ ११ ॥
 पञ्चगव्यं प्रास्येति चकारार्थः ॥ अशुचिताप्रवृत्तिराशौचाप्राप्तिः ॥ आचान्तः स्युश्चाश्रयोर्धनं शुद्धा यस्मिन्नन्ने पूर्वसंकल्पिते तु ॥ दोषो
 नास्तीत्याह सरिः सुरेज्यस्तस्माद्विप्रैर्भोजनीय सुखेन ॥ १२ ॥ यस्मिन्नङ्गले ॥ अकृते मधुपर्के तु कृत्वित्वां सादशौचकम् ॥ जपानु-

प्रातर्कयेयमिति आश्रय्य निधयः ॥ १३ ॥ अथ धर्मार्थं विवाहकरणे ॥ यो ब्राह्मणद्विहकारः स नूनं शैवं पदं गच्छति यश्च विद्वान् ॥ अयमकृतं तातर्वहानमर्षं संस्कारयेत्तस्य न पुण्यमय्या ॥ १ ॥ यो विप्रसंस्कारयनप्रदाता स वाजिमयस्य फलं लभेद्दि ॥ यन्मित्रं विश्वं प्रहसति दुष्टतमाशु मृत्युर्नरकं प्रयच्छेत् ॥ अथ कन्यागृहे भोजननिषेधः ॥ कन्यागृहे नैव भुञ्जीत यावत्सं-
तान् स्पर्शान् तस्याग्निं तापय ॥ सोऽहं हृदं तद्दृढं नोऽयमं शुभमेषाकं नाग्निं तत्रावधिश्च ॥ १ ॥ वामः प्रोक्तं मङ्गले नूतनं मत्तं मा-
थ्यायाकं मीरुगं शम्भमाह ॥ यात्राद्विहं मार्गचोरागच्छेत्पि भार्यामाकं न्येकयानं प्रशस्ते ॥ २ ॥ यात्रादौ श्रियासह भोजनं एकयानं च
अनर्हमित्यर्थः ॥ एतच्छ्रितं तु दोषामत्येव । कुले चान्द्रायणं चरेत् ॥

अथ क्रुस्मन्विवाहः ॥ वयम्योगं विदितं यधना विवाहमादौ विदधीत कुस्मे ॥ पश्चाद्विवाहा विधिवद्वधूः सा विधितु तस्याकार-
तोऽवयवः ॥ १० ॥ खण्णाधुर्षिपफलागं च प्रतिभा विष्णुस्त्वपिणी ॥ तया महं विवाहं तु पुत्रसूतं न जायते ॥ ११ ॥ विधित्स्वाकर्तो ज्ञेयः ॥

अथ विवाहस्तश्चत्राणि ॥ पारम्पर्यः—त्रिषु विप्रनरादिषु स्यात्तौ मृगशिरसि रोहिण्यां वा इति ॥ मूलभैरवमृगरोहिणीकरैः
पौष्णमारुतमयोत्तानिनैः ॥ यौगम्यैरिदं विवाहार्वाजं पाणिपीडनं विधिधीयते ॥ १॥ अथानिष्टनक्षत्रादौ दानानि ॥ विपत्तौरे गुडं
दद्यान्नधिपेनं सति काश्चनम् ॥ प्रत्येकं लवणं दद्याच्छ्रागं दद्यान्नजन्मम् ॥ २ ॥ चन्द्रे च शङ्खं लवणं च तौरे त्रिथौ विरुद्धे त्वथ तण्डु-
लौश्च ॥ धान्यं च दद्यान्तरणं च वारे यौगं विरुद्धे कनकं प्रयेदम् ॥ ३ ॥ अथ विवाहमण्डपः ॥ नृपरात्रि १६ तुल्यो भवे-
न्मण्डपो वा विवाहोऽकं १२ हस्तोऽष्टहस्तोऽथवा स्यात् ॥ अरविः कनिष्ठान्तहस्तो निरुक्तश्चतुर्द्वारको मध्यवेदिर्भवेत्सः ॥ १ ॥ चित्रावि-
शाखाशततारकाश्विनीज्येष्ठाभरण्यौ शिवभाच्चतुष्टयम् ॥ हिला प्रशस्ते फललोत्रेदिकाप्रदानं कण्डनमण्डपादिकम् ॥ २ ॥ अङ्गिनो गदि-

तमङ्गमाचरेद्देदिकादलनकण्डनं तथा ॥ मण्डपाद्यथ चतुर्थिकं शुभे मे त्रिणौ च दिवसे विवाहजे ॥ ३ ॥ अथ विवाहवेदिम-
माणं ॥ कन्याकराद्युगधकरोर्विततां करोत्वा वेदीं चरेद्धनपवात्रिदिशोस्तु निम्नाम् ॥ सोपानकं बहिरियं किल पृष्ठभागे वामे गृहाद्बहिर्तीव
समां मुग्धाम् ॥ १ ॥ हस्तोच्छ्रितां चतुर्हस्तां चतुरक्षां समंततः ॥ स्तम्भैश्चतुर्भिः संयुक्तां विवाहे वेदिकां शुभाम् ॥ २ ॥ विस्तारितां
हस्तचतुष्टयेन हस्तोच्छ्रितां मन्दिरासभागे ॥ स्तम्भैश्चतुर्भिः कृतनिर्मिताङ्गीं वेदिं विवाहे प्रवदन्ति सन्तः ॥ ३ ॥ अथवा—कन्या-
हस्तैः पञ्चभिः समभिर्वा वेदिं कुर्यात्कूर्मपृष्ठोन्नताङ्गीम् ॥ रम्ये हर्म्ये कारयेद्दामभागे जायापत्योराशिषो वाचयित्वा ॥ ४ ॥ इति ॥ ॥

अथ वाग्दानोत्तरं वरमरणे ॥ वाग्दानतश्चेद्वदि मृत्युमाप्तो वरो वधूः सान्यवराय देया ॥ केचित्तु कन्योद्बहितापि देया न मैशुनं चे-
त्युभयम् मुक्तम् ॥ ४ ॥ वदन्ति तत्पूर्वयुगे प्रशस्तं कलौ तु वज्र्य भवतीति शास्त्रं ॥ वरो यदि स्यात्सतितोऽन्यजातिः सगोत्रपण्डादिदिदं तु तुल्यम्
॥ ५ ॥ अथ विवाहोत्तरं वरस्य देशान्तरगमने ॥ कन्यां प्रगृह्णापि वरो यदा च्छेदान्तर गच्छति तस्य मार्गम् ॥ ऋतुत्रयान्तं किल
संप्रतीक्ष्य तदुत्तरं सान्यवरं प्रकुर्यात् ॥ १ ॥ शुल्कदानेन ॥ दत्त्वा शुल्कं कन्यकायै वरो यः प्राप्तो मृत्युं कन्यका मन्यते चेत् ॥ देया
प्राहुर्देवरायाथ यो वै दत्त्वा शुल्कं प्रवज्जेद्दूरमार्गम् ॥ २ ॥ मन्यते अनुमन्यते ॥ प्रतीक्ष्य मार्गं किल वत्सरान्तं वरान्तरायैव मुखेन देया ॥
विधानतो ॥ ॥ एकदोनेकवरप्राप्तौ कर्तव्यं ॥ अथो यदि कन्यका सा ह्यनेकपुंभ्यः किल संप्रदत्ता ॥ ३ ॥ अनूढतायां किल कन्यकायां
सर्वे यदेकावसरे वराश्चेत् ॥ संप्राप्तुमुत्तर्हि य एवं पूर्वः स एव कन्यां वरयेन्न चान्यः ॥ ४ ॥ अन्येन यद्वस्त्रनादि दत्तं तदेव लब्ध्वा
व्रजतु स्वसन्न ॥ आद्यो विवाहावसरे वरश्चेन्न प्राप्नुयादन्यवरो लभेच्चेत् ॥ ५ ॥ यावन्नवोढास्ति हि तावदेव दत्तापि तां पूर्ववरो हरेत्सः ॥
श्रेयान्तरः पूर्ववराद्यदेव दोषान्विते पूर्ववरोऽयैवम् ॥ ६ ॥ योगान्विताय कुलश्रीलविहीनपुंगुसप्तांगिण कुटिलवपधराय पश्चात् ॥ लघा-

द्वाराय च पतित्वमुपागतय दत्तां हेरदय समोत्रविवाहितां च ॥ ७ ॥ पुंसं वराय ॥ परिवेद्नादौ विचारः ॥ ज्येष्ठे षण्डे वान्व-
वारिष्येके सूक्तं कायः समवे तद्विवाहः ॥ तस्याभावे तत्कानिष्ठस्य कार्यं लभं ब्रूते शास्त्रमेवं वसिष्ठः ॥ ८ ॥ पितृव्यपुत्रे स्वपितुः सका-
शादप्यस्य पत्न्यां तनये प्रदत्ते ॥ मापत्न्यवधौ परिवेददोषो विवाहयज्ञानलस्वीकृतौ न ॥ ९ ॥ अनलस्वीकृतिरश्याधानं ॥ कुर्यान्नान्दी-
श्राद्धमाद्यं पितव पुत्रोद्वाहे कन्यकाग्राम एव ॥ कुर्यात्पुत्रः स्वहितीयादित्यं नान्दीश्राद्धं यो विंशोऽज भोज्यं ॥ १० ॥ अस्तीति शेषः ॥

अथ विनायकशान्तिप्रयोगः ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । शान्तिमूक्तजपः । देशकालासंकीर्त्यशुभ-
पुण्यनिर्णयौ अस्य कुमारस्य उपनयनकर्मणो निर्विघ्नफलमिद्वर्त्य ग्रहमया विनायकशान्तिकरिण्ये इति मन्त्रः । गणेशपूज-
नादिनान्दीश्राद्धान्तकृत्वा आचार्यादिवरणं । एवं चतुरः पराशरमतैश्चैवाक्रान्तिजोष्टुणयान् ॥ चत्वारः स्वस्तिवाचका इति-
मदनरत्न ॥ अस्य यागस्य ० ॥ १ ॥ तेषां वक्त्रादिभिः पूजनं ॥ ततः साचार्याय जमानो रक्षो हणमित्यादि मन्त्रैः सर्पपांन्वि-
कीर्य ॥ पञ्चगव्यं कृत्वा कर्मभूमिं प्रोक्ष्य भूमिं पूजयेत् ॥ ततः पूर्वस्यां दिशि स्थण्डिले पञ्चभूषसंस्कारपूर्वकमग्निं प्रतिष्ठाप्य तत्पूर्व-
पञ्चवर्णैः शुक्लवर्णां पिष्टमयं स्वस्तिकं कृत्वा तदुपरि आनहुहं चर्मप्राग्भीयमुत्तरलोभतदभाये प्रागग्रकुशानासीर्य तत्र श्रीपण्णीष्टमु-
त्तरच्छदं संस्थाप्य तच्छ्रुतवेषेणाच्छाद्य तच्छ्रुतिं क्षुचत्वारिखस्ति कानि कृत्यान्ते उप्रागादित एकवर्णां श्रुतः कुमारान् महीधौरि-

१ कन्याविवाहः—अतिशुद्धादिसमवे-विनायकोपसर्गादौ—द्विंशं मतल्लक्ष्म्यादिभूमिं तानुगुणं समवे जहं कां । २ रात्रौ भगवन्नाम दशान्तिकोपदानर-
न्तीति शान्तिकमलाकारे ।

त्यादिमन्त्रैः पूर्णपात्रान्तंचतुर्भिर्ब्राह्मणैः पृथक्पृथक् समन्त्रावृत्त्यास्थापयेत् ॥ तत्रविशेषः ॥ संगमोदकेन पूरणं । उद्धृतासि-
 वराहेण कृष्णनशतवाहुना ॥ मृत्तिकेहनेमोपापयन्मयादुष्कृतं कृतमिति सप्तमृदः ॥ गन्धनिक्षेपचन्दनागरुकेशरकस्तूरीक-
 पूर्णगोरोचनगुगुलं निक्षिपेदिति सर्वौषधीश्च ॥ कलशस्य मुखे विष्णुरित्यादि देवदानव ० इत्यन्तपठेत् ॥ ततश्चतुर्दिक्षु चत्वार
 ऋत्विजः त्वन्नोऽअग्ने इति मन्त्रेण वरुणमावाह्यपोडशोपचारैः संपूज्य ॥ अनोभद्राः ० ॥ १ ॥ शन्नो द्वातः ० ॥ २ ॥ इ-
 त्यादिशान्तिमन्त्रान्पठेयुः ॥ तत आचार्योऽग्नेरीशान्याहस्तमात्रवेदिकायां पीठवस्त्रादौ वामहीद्यौरित्यादि पूर्णपात्रान्तं कलशं
 मंथ्याप्य तत्र स्वर्णमयविनायकाम्बिकामर्त्यैर्यदुत्तारणपूर्वकंप्राणप्रतिष्ठां कृत्वा ॥ ॐ तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि ॥
 तन्नोऽदन्ती प्रचोदयात् ॥ इति विनायकं ॥ सुभगायै विद्महे काममालिन्यै धीमहि ॥ तन्नो गौरी प्रचोदयात् ॥ इत्यग्निं कांच
 आवाहयेत् ॥ अपरां केहमाद्रिमंतव्यन्या अपि देवता उक्तास्ताश्च परितोयथावकाशं प्रतिमां स्वक्षतपुंजेषु वा व्योमकेशं पार्वतीं
 भीमं वामुदवं अर्कं सोमं भौमं पुंशं बृहस्पतिं शुक्रं शनश्चरं राहुं कर्तुं बाहुलेयं विष्णुं गतानवाह्य नैवद्यान्तरूपचारैः
 संपूज्य ॥ विनायकादुत्तरतः श्रवहृद्यां ग्राह्यावाहनं कुर्यात् ॥ अद्यपू० विनायकशान्त्यङ्गत्वेन विहितं आदित्यादिग्रहाणां स्था-
 पनं पूजनं च करिष्ये ॥ तत्र तैश्चान्यां कलशं मंथ्याप्यतत्र वरुणपूजेयेत् ॥ अग्निमीपमगत्य दक्षिणतो ब्रह्मात्मनमित्यादि च रु-
 द्रात्मनान्तं कुर्यात् ॥ ततः गव्याज्यलोलीकृतेन गौरमपक्वकेकोद्वर्तितं सर्वाङ्गमनौषधीभिः गर्वागन्धश्लिप्तं शिरसं यजमानं
 आचार्यो मङ्गलवेदघोषेर्भद्रात्मने उपवेशयेत् ॥ तनो यजमानः पूर्यते तैश्चतुर्भिर्ऋत्विग्भिः स्वनिवाचं च कुर्वात् ॥ भो ब्राह्मणाः

ममगृहं अथ कतिप्यसाधनमथ विनायकज्ञान्याख्यायकगणः पुण्यार्हं भवनोद्भवन् ॥ अनुपुण्याहं निद्रिजवन्दयुः
पयंकल्याणमित्यादि ० ॥ ततो जीवत्पत्तिप्राप्तिभ्युत्थमिनीसिर्गजनेकाय ताभ्यश्च यजमानयत्नकुचकुचयादिदद्यादित्या-
चारः ॥ तत आचार्यो जमानदक्षिणतउदभुजमिष्टुन्वैश्वश्वकलशमादाय ॥ महवाक्षगतवारमृषिभिः पावनकृतं ॥ तेन-
न्यासमिष्यामि पावमान्यः पुनन्तु ॥ १ ॥ उर्ध्वपञ्चणयजमानसमिषिष्यंतं ॥ कुम्भमन्थ्यैर्काचिज्जलमवशपणीयं ॥ दक्षि-
णं कुम्भमादाय ॥ भगवत्कणागजाभगमश्राद्धहर्षतिः ॥ भ्यामिन्द्रश्चायश्वभगमसपयंददुः ॥ २ ॥ इति दक्षिणकुम्भे-
नयजमानममिषिष्यंतं ॥ ततः शश्वभकुम्भमादाय ॥ यचक्रगुदाभंग्यमीमन्तयचमृथानं ॥ ललाटकणग्रोश्वोरापस्त-
दधन्तुसर्वदा ॥ ३ ॥ इति पश्चिमकुम्भेनयजमानममिषिष्यंतं ॥ तत उत्तरकलशमादाय ॥ महवाक्षगतधारमित्यादि त्रिभि-
र्मन्त्रैर्मिषिष्यंतं ॥ ततश्चतुर्भिर्मिलितैः कुम्भभिर्भेषकः ॥ पतङ्गपावनक्षानमहवाक्षमृषिममृतं ॥ तेन त्वांशत-
धोऽगणपावमान्यः पुनन्विमाः ॥ अक्रादिदशदिक्ष्वाग्रात्रैश्चैकैकवदयः ॥ आपस्ते घन्तुदौर्भायं शान्तिदत्तुमर्बदा ॥ ॐ सु-
मित्रयानऽआपऽओपधयः मन्तुदुर्मित्रयानममन्तुशोमानद्वेष्टियं च त्र्यद्विभः ॥ मसुद्रागियोनद्यो मुनयश्च पतिव्रताः ॥
दौर्भायं घन्तुस्ते सर्वशान्तियच्छन्तुसर्वदा ॥ पादगुल्फोत्तजङ्घास्यनितम्बोदनाभिषु ॥ स्तनोरावदुहस्ताग्रिवाखंसाङ्गस-
न्यिषु ॥ नासाललाटकणध्रुवैकान्तो मुखयन्थितं ॥ तदपोघन्तुदौर्भायं शान्तियच्छन्तुसर्वदा ॥ तत आचार्यः प्राञ्चुलोय-
जमानस्य पश्चात्तिष्ठन्व्यपणिना कुञ्जान्यजमानस्य शिग्रसि प्रागग्रान्निधाय सपरितलजैर्दुम्बरसुवेणादाय ॥ ॐ मिताय स्वा-

हा इदंमिनायनमस ॥ ॐ संमिताय स्वाहा इदंमिता ॥ ॐ शालाय स्वाहा इदंशालाय ॥ ॐ कंटकटाय स्वाहा इदंकंटक-
 टाय ॥ ॐ कृष्णाय स्वाहा इदंकृष्णाय ॥ ॐ राजपुत्राय स्वाहा इदंराजपुत्राय ॥ इति षडाहुतीर्मस्तके जुहुयात् ॥
 ततोऽग्निसमीपमागत्य ॥ पवित्रेणाज्योत्पवनादिसोमाय स्वाहेत्यन्तर्कुर्यात् ॥ पद्मिनीश्रपितचरुणा जुहुयात् ॥ ॐ मिता-
 य स्वाहा इदंमिताय ॥ ॐ संमिताय स्वाहा इदंसंमिताय ॥ ॐ शालाय स्वाहा इदंशालाय ॥ ॐ कंटकटाय स्वाहा इदंकंटक-
 टाय ॥ ॐ कृष्णाय स्वाहा इदंकृष्णाय ॥ ॐ राजपुत्राय स्वाहा इदंराजपुत्राय ॥ तेनैव चरुणा व्योमेकेऽग्नीनां होमः ॥
 ॐ व्योमेकेऽग्नय स्वाहा इदं व्योमेके ॥ यथा मन्त्रलिङ्गत्यागः ॥ ॐ पार्वत्यै ॥ ॐ मीमं जाय ॥ ॐ वसुदेवाय ॥ ॐ अ-
 काय ॥ ॐ सोमाय ॥ ॐ सोमाय ॥ ॐ युक्राय ॥ ॐ बृहस्पतये ॥ ॐ बुधाय ॥ ॐ शनये ॥ ॐ सोमाय ॥
 ॐ राहवे ॥ ॐ बाहुलयाय ॥ ॐ विष्णवे ॥ ततोऽयजमानेन द्रव्यत्यागः कार्यः ॥ ततोऽग्रेण शयवराहुतिः ग्रहहोम-
 श्रपूर्ववत् ॥ ततः स्थापितदेवतानां पञ्चोपचारपूजा ॥ खिष्टकृदादिप्राजापत्यान्तोहोमः ॥ ततोऽवलिदानं पूर्ववत् ॥ क्षेत्र-
 पालवलिः ॥ शुद्धोदकेन सुस्नानोऽयजमानः विनायकसमीपे उपविश्य ॥ ॐ नमस्तुभ्यमयि ॥ तन्नोदंती ॥ १ ॥ ॐ मुभगा-
 यैवि ॥ तन्नोऽगौरी ॥ २ ॥ द्वाभ्यां पद्माभ्यां विनायकाभ्यां नमः ॥ ध्यायामीत्येवंपोऽशेषचारैः संपूज्य ॥ कृताकृतत-
 ण्डुलान् ॥ तिलयुक्तौदनं ॥ पक्कापक्कमत्स्यान् ॥ पक्कापक्कमांसं ॥ त्रिविधां मुरां ॥ पक्कमांसं ॥ मूलकापूपपूरिकोण्डेर-

कलश[उण्डरकाः शुद्रापूर्णासोपांश्वन्माला] दध्यन्नपायसगुडमिश्रपिष्टमोदकलङ्कानिचित्रसुगन्धपुष्पकूष्माण्डफलानि-
चैकपात्रेणैव कृत्वा ॥ अतत्पुरुषाय० तन्नो गौरी० ॥ १ ॥ अंसुभगायै० तन्नो गौरी० ॥ २ ॥ विनायकाम्बिकाभ्यां-
नमः इमं उग्रहरं निवेदयामि ॥ इति निवेद्य ॥ कुङ्कुमगन्धदूर्वासर्पसहितोदकेनाञ्जलिमापूर्य ॥ अतत्पुरुषाय० ॥ अंसु-
भगायै० ॥ २ ॥ इति मन्त्राभ्यां विनायकाम्बिकाभ्यां इदमवसमर्पयामि अर्घ्यदत्त्वा भूमौ शिरःकृत्या ॥ रूपदेहि यशोदेहि-
भगं भगवन् देहि मे ॥ पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान्कामान्श्च देहि मे ॥ इति विनायकं ॥ रूपं देहि यशो देहि भगं भगवन् देहि मे ॥
पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान्कामान्श्च देहि मे ॥ इत्यम्बिकां चोपतिष्ठेत् ॥ सौभाग्यमाम्बिके देहि भाग्यं रूपं यशोऽपि च ॥ स्त्रियं पुत्रांश्च
कामांश्च तथा शौर्यं च देहि मे ॥ गणेशमातरम्वाल्यैत्किंचिन्मदमीप्सितं ॥ एकनाम्नैव तद्देवि देहि गौरिवरान्मम ॥ तत आ-
चार्यः शूर्पकुशानासीर्यङ्कृतान्कृतान्छुपहारपूर्वांस्तसर्वतत्र निधाय चतुष्पथे गत्वा तत्र भूमिजलेनाभ्युक्ष्य तत्र कुशानासीर्यं मन्त्रो-
क्तं देवता आदित्यादि मन्त्रोक्तं देवताभ्यो नमः आयासीत्येवं षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ तत्र शूर्पनिधाय बलिं दद्यात् ॥ मन्त्रास्तु ॥
बलिं शृङ्खलान्विभेदे वा आदित्यावसयस्तथा ॥ मरुतश्चाथिनौ रुद्राः शुषर्णाः पन्नगाग्रहाः ॥ असुराया तु धानाश्च पिशाचा मात-
रो नगाः ॥ शाकिन्यो यक्षे वेतालयोगिन्यः शूतनाः शिवाः ॥ जम्भकाः सिद्धगन्धर्वा नागा विद्याधरा नगाः ॥ दिक्पालालो-
कपालाश्चैव चित्रविनायकाः ॥ जगतां शान्तिकर्तारो ब्रह्माद्याश्च महर्षयः ॥ माविष्णुमाचमेषां पंसांस्तु परिपन्थिनः ॥ सौ-
म्या भवन्तु तृप्ताश्च भूतप्रेताः मुखावहाः ॥ ततो यजमानो गृहमागल्य हस्तौ पादौ च प्रक्षाल्या चाग्नेत् ॥ ततः पूर्णाहुत्यादिवि-स-

र्जनान् । कर्मणः संपूर्णतां चाच्यत्वा ब्राह्मणभोजनं प्रणीताविमोक्तः ॥ श्रेयोदानं ॥ तत आचार्यगंधादिना पूजयेत् ॥ ततो ग्रहकलशोदकेन यजमानस्य कुटुम्बस्याभिषेकः ॥ विनायकाम्बिकयोः पञ्चोषचारैः पूजां कृत्वा ॥ यांतु देवेति विसृज्य ॥ इमे विनायकां विक्रयो मूर्ती आचार्याय तु भ्यमहं संप्रददे ॥ इदं ग्रहपीठं तु भ्य ० ॥ अग्निगन्धादिना संपूज्य ॥ गच्छ गच्छेति विसृज्य ॥ कृतस्य सग्रहस्य विनायकशक्त्या त्यस्य कर्मणः सांगता सिद्धयथाशक्ति ब्राह्मणान्भोजयिष्ये ॥ ब्राह्मणेभ्यो भूय-
सीदत्वा तेभ्यश्चाशिषो गृहीयात् ॥ इति विनायकशान्तिप्रयोगः ॥

अथ श्रीशान्तिः ॥ दृढदशसिष्टः—प्रतिकूले तु संप्राप्ते विवाहं नैव कारयेत् ॥ अन्ते दोषविनाशाय कुर्याच्छान्तिमिमां शुभाम् ॥ श्रिये जात इति श्रियं । इदं विष्णुरिति विष्णुं । गौरीमिमायेति गौरीं । त्र्यम्बकमिति त्र्यम्बकं । परं सृज्यो इति यमं च पूजयित्वा तिलाज्यं च हुनेदष्टोत्तरं शतम् ॥ ॐ भूः स्वाहा मृत्युर्नम्यतां ह्येषा यै सुखं यथैतां स्वाहा ॥ इति ॥ ततो होमं समाप्याथ गोद्वयं दक्षिणा भवेत् ॥ अत्र केचिच्चरुश्रपणपूर्वं श्रीसूक्तेन प्रतिमंत्रपायसं जुह्वति तत्र मूलं भृग्यं ॥ इति श्रीशान्तिः ॥

अथ बृहस्पतिशान्तिप्रयोगः ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । शान्ति सूक्तजपः । देशकालौ सौकर्यं ॥ अस्वकुमारस्योपनयने बृहस्पत्यानुकूल्यसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरीत्यर्घ्वहस्पतिशान्तिकरिष्ये ॥ विवाहे तु अस्याः कन्यका-
याः करिष्यमाणविवाहे बृहस्पत्यानुकूल्यस्यादियथानिमित्तमूहः ॥ तदङ्गत्वेन यणेशपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनं च कृत्वा आचार्यं वृणुयात् ॥ तत्रः सर्पपात्निकीर्यं पंचगव्येन आपोहिष्टेयादिभिर्पत्रैः कर्मभूमिप्रोक्षणं सभारप्रोक्षणं च ॥ ततः-

स्थण्डिलेपञ्चभूस्मरकारपूर्वकभाद्रप्रतिपद्या । तदीशान्यांषहाद्यास्त्यादिविधिनोकलशसंस्थाप्यतस्मिन्श्रव्णानिनिक्षिप्यन-
क्षयमाणोपधीक्षिपेत् । शूथिकादमनसधुषणाणि । पत्रभापायापत्रजमितिप्रसिद्धं । पलाशं सर्षपां जटामांसीं
गुडूचीं अपामार्गं विडङ्गशस्मिन्निधायसहदेवींविष्णुकान्तांशतारिकुष्ठमांसंहिद्रेद्रुमुशैलेयचन्दनचक्रचोरमुलांचेति ।
वक्षणायेष्टाकुम्भेपूर्णपात्रनिधायाम्यर्च्य तत्राष्टदलोत्तरदलेहस्ताक्षतानिमित्तदीर्घचतुरस्रपीठकृताश्चुत्तरणप्रणप्रतिष्ठाहोमो-
बृहस्पतिप्रतिमांस्थापयेत् । ततोयेर्दक्षिणतोब्रह्मासनवासीर्येत्यादियज्यभागान्तंभूतिवत् ॥ ततः कलशोपरिस्थापित-
प्रतिमायांआवाहवादिशोपचारैर्बृहस्पतिपूजयेत् ॥ तत्रविशेषः ॥ पीतवस्त्रयुग्मं पीतयज्ञोपवीतंपितंचन्दनंपीताक्ष-
तान्चम्पकादिपीतपुष्पात्रिल्यमजायूपघृतदीपंद्योदनैवेद्यं दक्षिणायांपुष्परागोमोणिकयं यथाशक्तिहेमवा । पूजान्ते-
निलङ्गाभिवारुणींभिक्षुकुम्भमनुसन्त्रण ॥ ततोद्रव्याणांत्यागः । अथत्यसमिपपायसज्ययवत्रीहितिलद्रव्यैः प्रतिद्रव्यंअष्टोत्तर-
शतहोमः । स्विष्टकृदादिप्रणीताविमोक्तान्तंभूतिवत् । अष्टःपूजनंवृहस्पतेर्गन्वादिभिःपूजनं । ततस्ताम्रपात्रेष्टुद्रोदकंप्र-
क्षिप्यतत्रपीतानिगन्धपुष्पाणिफलंचप्रक्षिप्याय्यदद्यात् ॥ गम्भीरददरूपाङ्गदेवज्यमुत्तमप्रभो ॥ नमस्तेवाक्मतेशान्तगृहा-
णाथ्यवृहस्पते इति ॥ ततोयजमानोबृहस्पतयेकृतकर्माणंकुर्यात् ॥ भक्त्यायेत्सुराचार्यहोमपूजादिसत्कृतं ॥ तत्त्वं
गृहाणान्यथैवबृहस्पतेनमोनमः ॥ इति ॥ ततः प्रार्थना ॥ जीवोबृहस्पतिःसुरिराचार्योगुरुराज्ञिराः ॥ वाचस्पतिर्देव-
मन्त्रेशुभंकुर्यात्सदामभेति ॥ ततोविसर्जनंकृत्वाचार्यप्रणम्य सर्वोपचारसमुक्तोयोगुक्तांप्रतिमांआचार्यायदद्यादभिषेकां-

तेवा । कुम्भोदकेनार्यः पुत्रदारसमेतयजमानमसिपिच्य । आपोहिष्ठा ० ३ तत्त्वयामि ० ३ इत्यादिभिः ॥ पूर्वोक्तो-
पधिभिरलुलित्युद्धोदकेन स्नात्वा आचम्य आचार्यप्रतिभाङ्कुम्भं धत्वा ब्राह्मणभोजनसंफल्य भूयसीदक्षिणां दत्वा-
आशिषोऽष्टलीयात् ॥ अनेन वृहस्पतिशान्त्याल्येन कर्मणा परमेश्वरः प्रीयतां ॥ इति वृहस्पतिशान्तिः ॥

अथ सृष्टदहरणम् ॥ नराऽथ षण्चापदि ३ दिने तु पूर्वतः शुभाय कार्यं किल चाङ्कुरार्पणम् ॥ वीजोत्तिमे शस्तदिने शुभोदये कार्येष्वव-
श्येषु तु तद्दिनेपि हि ॥ १ ॥ अग्न्याधानं गर्भसंस्कारमात्रं हित्वा जातं नाम कर्माणि तद्वत् ॥ कार्यं सर्वत्र देमते द्विधस्तु द्रष्टव्यौ वै मृदुनारायणोक्तौ
॥ २ ॥ जातं जातकर्म ॥ शस्तं वाग्दानं चतुर्थेऽष्टपुष्पसप्त ऽछिद्रः श्रीरुद्रेषु १ पूर्वं दिनेषु ॥ लघोदौ वा लग्न-
मेऽथौ वराय कन्याप्राप्ता पुष्पवत्त्वादि दद्यात् ॥ ३ ॥ लग्ने विवाहोदितलग्ने ॥ इदं वरवरणं ॥

अथ वाग्दानविधिः ॥ ज्योतिर्विदादिष्टे विवाहानक्षत्रादियुते शुभकाले प्रशस्तवैयुग्मब्राह्मणैः पुरन्त्रीभिर्ज्ञातिबान्धवैश्च
सह रात्रिभिः गन्धाक्षतपुष्पयुग्मवत्त्वाभरणफलताम्बूलादित्यहीत्वा तूर्णमङ्गलवाद्यादिभिर्युतः कन्यागृहे आगत्य शुभवत्सपी-
ठासने प्रत्यङ्मुख उपविशेत् ॥ तद्वदासने कन्यापिताप्राङ्मुख उपविश्य स्वामतः प्राङ्मुखीं कन्यामुपवेशयेत् ॥ ततो वरपित्रादिः
कन्याहस्ते फलताम्बूलादि दद्यात् ॥ स्वपुरतः गणपतिं कलशं च संस्थाप्य श्रीगणपत्यादिस्मरणपूर्वकं देशकालसंकीर्तनान्ते करि-
ष्यमाणं कन्याविवाहमङ्गलं करिष्येदितिकन्यापितुः संकल्पः ॥ करिष्यमाणपुत्रविवाहमङ्गलं कन्यानिरीक्षणपूज-
नच करिष्येदिति वरपितुः संकल्पः ॥ तदङ्गविहितगणपतिपूजनं वरगणपूजनं च करिष्येदिति उभाभ्यां संकल्पं कृत्वा गणपतिवरगण-

पूजकं चार्थं ॥ शिवायाप्यसन्तु ॥ ततोवरपित्रादिः असुकगोत्रोत्पन्नाय असुकप्रवरान्विताय असुकप्रपौत्राय असुकपौत्राय
असुकपुत्राय असुकशर्मणे वराय ॥ असुकगोत्रोत्पन्नां असुकप्रवरान्वितां असुकप्रपौत्रां असुकपौत्रां असुकपुत्रां असुकीनां स्त्रीमि-
मां कन्यायां योत्सेनवृणीमहे इति कन्यापितरं प्रति व्रथात् ॥ ततो दाता माय सुदृढं च नुमतिं गृहीत्वा यथोक्तमनूधान दूवावृ-
णीध्वमिति वदेत् ॥ एवं पुनर्द्विः प्रयुज्य प्रदास्यामीति त्रिरुचैव देत् ॥ ततो वरपित्रादिः कन्यानिरीक्षणपूर्वकं कुङ्कुमाक्षत-
वस्त्रयुग्मं सूषणताम्बूलदिभिः कन्यास्थाने पूजयेत्संप्रदायागतमन्त्रैः ॥ ततो दाता वराचार्यपूजनपूर्वकं प्रत्यङ्मुखोपविष्ट वरपि-
तरंगन्धताम्बूलदिभिः पूजयेत् ॥ स च वरपिता दातुराचार्यपूजनपूर्वकं प्रत्यङ्मुखोपविष्ट दातारपूजयेत् ॥ तौ च स्वस्वमान्या-
न्यथा चारंदापयित्वा गृहीयातां ॥ ततः कन्या दाता हरिद्राखण्डयुतं च ददपूगीफलानि गन्धाक्षतमहितानि आचारद्वही-
त्वा असुकगोत्रोत्पन्नाय असुकप्रवराय असुकशर्मणे प्रपौत्राय असुकशर्मणः पौत्राय असुकशर्मणः पुत्राय असुकशर्मणे वराय असुक-
गोत्रां असुकप्रवरान्वितां असुकप्रपौत्रां असुकपुत्रां असुकपुत्रीं असुकनास्त्रीं इमां कन्यां ज्योतिर्विदिदिष्टे मुहूर्ते दास्ये इति याचा संप्र-
ददेद्विस्तृक्त्वा ॥ अयं ह्यङ्गपतितेऽस्त्रीवेदशरोपविर्जिते ॥ इमां कन्यां प्रादास्यामि देवाग्निदिजसंनिधौ ॥ १ ॥ इति-
चोक्तवायवदक्षिणतः त्रिभुजं हरिद्राखण्डपूगीफलानि वरपित्रादि वस्त्रप्रातिव्याग्रान्यिचन्दनेन चर्येत् ॥ ततो वरपिता पूर्ववत् ह-
रिद्राखण्डयुतपूगीफलानि गृहीत्वा असुकगोत्रोत्पन्नाय असुकप्रवराय असुकशर्मणे भवन्तो निश्चिता भवन्तु ॥ इति दातृ वस्त्रप्रा-
न्ते पूर्ववत् सन्नेत्रेण वध्याग्रान्यिचन्दनेन चर्येत् ॥ इत्याचारप्राप्तं ॥ ततो दाता ॥ वाचा दाता माया कन्या पुत्रार्थं स्वीकृता त्वया ॥

कन्यावलोकनविधौ निश्चितस्त्वसुखी भव ॥ इति वरपितृप्रतिपठेत् ॥ स च वरपिता ॥ वाचादत्ता न्वया कन्यापुत्रार्थस्वीकृ-
 ता मया ॥ वरवलोकनविधौ निश्चितस्त्वसुखी भव ॥ इति कन्यापितृप्रतिपठेत् ॥ आत्रादौ स्वीकृतेरि आत्रार्थमित्याद्यहः-
 कर्तव्यः ॥ ततो ब्राह्मणाः ॥ शिवा आपः सन्तु ॥ सौमनस्यमस्तु ॥ अक्षतचारिष्ठं चालु ॥ दीर्घमायुः श्रेयःशान्तिः पुष्टि-
 ष्टि चालु ॥ एतद्दः सत्यमस्तु ॥ इत्युक्त्वा ग्रन्थिद्वयोपरि अभिषेकं कुर्यात् ॥ ततो दाता पात्रस्थमिततन्दुलपुञ्जोपरिशचीमावा-
 हकन्याहस्तेन संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ देवीन्द्राणि नमस्तुभ्यं देवेन्द्रप्रियभासिनि ॥ विवाहं भाग्यमारोग्यपुत्रलाभचदेहि मे ॥ इति-
 प्रार्थयेत् ॥ वायनसंकल्पः ॥ ततः सुवासिनीभिर्निराजनादिमाङ्गलिकं कार्यं ॥ विप्राश्च गन्धताम्बूलादिभिः पूजिताः-
 आशीर्भिन्नान्सौभाग्यपदान्ताम्यथुः ॥ ते च ॥ कुलायिनीष्टु० सौभाग्य ॥ द्यांभालेरवीरन्तरिक्षं माहिँ सीः पृथिव्या-
 संभव ॥ अयँ हित्वा स्वर्धितिलेति जानः प्रणिनययहते सौभाग्य ॥ संचेद्यस्वद्विप्रचर्चवोधै नमुचयतिष्ठमहेतसौभाग्य ॥
 बृहस्पते सवितर्बोधै नुँ सँ क्षितं चित्संतु राँ सँ क्षिशाधि ॥ वुधै नंमहेतसौभाग्य ॥ इति ॥ तत आशिषोऽष्टौ-
 यात् ॥ भूयसी संकल्पः ॥ गणपति वरुण विसर्जनम् ॥ इति बौधायन सूत्रमहेतसमद्विप्रयोगदर्पणानुसारेण मुख्यब्राह्मविवा-
 हांगभूतो वाग्दानप्रयोगः ॥

विवाहपूर्वदिनकृत्यं ॥ ततो विवाहदिनात् पूर्वतृतीयपष्ठनवमराहितान्यतमशुभदिने विवाह नक्षत्रादियुते वधूरयोः सैलह-
 रिद्रारोपणं गोधूमपूजनं च कार्यं ॥ ततो विवाहदिनात् पूर्वदिने कन्यापितावरपिता च सपत्नीकः कन्यापुत्रार्थ्या सह मङ्गलज्ञाना-

दुत्तरं । आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं ॥ देशकालौसकीर्त्यस्य अनुकूलार्णः मम पुत्रस्य श्वः करिष्यमाणविवाहाङ्ग-
भूतं [इति वरपक्षे ॥ अस्याः असुकीनाभ्याः मम कन्यकायाः श्वः करिष्यमाणविवाहाङ्गभूतं इति कन्यापक्षे] स्वस्तिपुण्याह-
वाचनं अविष्टपूजनमण्डपस्थापनमातृकापूजनं वसो धारापूजनं आयुष्यमंत्रजननन्दीश्राद्धं चाद्यकरिष्ये ॥ तत्रादौ निविश्याथ-
यणपतिपूजनं करिष्ये इति संकल्प्य कृत्वा ॥ अत्र पुण्याहवाचनान्तः प्रजापतिः प्रीयतामिति वदेत् ॥ ग्रहानुकूलतासिद्ध्यर्थ-
ग्रहमन्त्रकरणं उभयपक्षे समानं ॥ इत्येवं विवाहविदात्पूर्वहिसंस्कारादिति ॥ अथ वासवमेतद्विवाहदिने कुर्यात् ॥ ॥ प्रधा-
नसंकल्पस्तु । वरपक्षे अग्निस्थापनसमये वरकर्तृकोदारपरिग्रहसंकल्पः । कन्यापक्षे कन्यादानसमये कन्यादातृकर्तृकः कन्या-
दानसंकल्पः । वरपित्रादेस्तु वचनात्तदङ्गनान्दीश्राद्धमात्रकर्तृत्वमिति ॥ ॥ रेणुकारिकासु ॥ उक्ते काले विवाहं कुर्या-
न्नान्दीमुखपिता ॥ देशान्तरे विवाहश्चेत्तत्र गत्वा भवेदिदं । नमण्डपादिकं कर्म वरस्य श्राद्धमन्तरेति ॥ ॥

अथ विवाहदिनकर्तव्यमुच्यते ॥ तत्रादौ घटीस्थापनं ॥ तत्र यथाचारं घटीस्थापनपूजनद्विचित्रप्रार्थना ॥ मुख्यं त्वमसि यन्त्रा-
णाभिन्ति धात्रा पुराकृतं ॥ अवसावायदंपत्योः कालसाधनकारणं ॥ इति ॥ ॥ अथ गौरीहरयूजनं ॥ ततः कन्यामाता-
सुधास्तिकुब्जे आश्रयं कुङ्कुमचन्दनेन वाविलिख्य तदग्रे भूमौ रङ्गाक्षि विरच्य तत्र कोणचतुष्टये स्थापित कलशं श्रेणीनां मध्यभू-
त्रवेष्टितदपदं निधाय तदुपरि अग्रभागोऽपलं निधाय तत्र खेतन्दुलुञ्जया अन्योन्यालिङ्गित गौरी हरयोः प्रतिमां सुवर्णैर्वादि-
निर्मितां कालायनीमहालक्ष्मीमचीभिः सह पूजयेत् ॥ तत्र मन्त्रः ॥ सिंहासनस्थो देवेश सर्वलकारसंयुतां । पीताम्बरधरं-

देवचन्द्रार्धकृतशेखर ॥ करणाथसुधापूर्णकलशंक्षणेनतु ॥ वरदंभाभयभेनाश्लिष्यचतनुप्रियामिति ॥ ध्यानमन्त्रः ॥
गौरीहरसहेशानसर्वमङ्गलदायक ॥ पूजार्ग्यगृहाणदेवेशसर्वदामङ्गलकुरु ॥ इतिपूजामन्त्रः ॥ कन्यादेहप्रमाणेनसप्तविंशति-
तन्तुभिः ॥ कृतवर्तिकथादीपंप्रज्वाल्यतैलपूरितं ॥ इति ॥ सुवासिनीब्राह्मणान्भोजयेत् ॥ ततोवधूर्मङ्गलसुखाताह-
पदप्रपरिहितासनेपीतवक्षपरिधायकुङ्कुममाल्यादिभिर्भूषिताउपविश्य कुङ्कुममाल्याक्षताः पुनः पुनः गौरीहरपरिउभाभ्यां
हस्ताभ्यांप्राक्षिपेत् ॥ इति ॥ ॥ अथशिष्टाचारद्वारस्यसीमान्तपूजनम् ॥ अथकन्यादाताआचम्यदेशकालौसंकीर्त्य
कार्थ्यमाणकन्याविवाहंगत्वेवरस्यसीमान्तपूजनंकरिष्येइतिसंकल्य गणपतिवरुणपूजनं ॥ ततोवरस्यपादप्रक्षालनं ॥
अं विराजोदोहोसि० ॥ भेदेमन्त्रावृत्तिः ॥ वरस्योदकोपस्पर्शः ॥ गंधवस्त्रादिनावराचार्चपूजनं ततोऽप्यष्टजाभातृपूजनं ॥
ततोवरस्यपूजनं चन्दनं अं सुचक्षुः अहमक्षिभ्यां० ॥ अक्षता० अं अनाधृष्टा० ॥ उष्णीषादिवस्त्रदानं ॥ अं युवा सुवासि०
अं परिधायै० अं अन्नसामा० ॥ पुष्पमालाबंधनं अं धा अहर्त् अं यद्यशोप्सरसा० ॥ वसोः पवित्रमसीतितैलारोपणं ॥ तैल-
मस्तक्षिपेत् ॥ ततोवरहस्तेनारिकेलफलदानं ॥ अं ऋतवस्य० ॥ अक्षीयमाणाः ॥ सुसुहृतेमस्तु ॥ ब्राह्मणान्यन्धादिनासंय-
ज्य भूयसीदानं गणपतिवरुणविसर्जनं आशीर्ग्रहणं ॥ अनेनसीमान्तपूजनेनश्रीपरमेश्वरः प्रीयताम् ॥ इति ॥ ततोयथाचा-
रं दुग्धगण्डूय्यागादि कुलदेवताचन्दनं विप्रपितृमात्रादिवन्दनंचकृत्वा स्वस्तिनंदइति कनिष्ठदक्षिणे च ब्राह्मणैः सह-
पठन्पठार्तिवाहनारूढोवावधूगृहं गत्वा सुवासिनीभिर्यथाचारं संपूर्णकुम्भनीराजनादिनाकृतमङ्गलवधूगृहंप्रविशेत् ॥ ॥

अथ मधुपर्कः ॥ वराय दाता मधुपर्कमाचोद्वारस्य शालाविधिना जयन्तः ॥ स्वकीयशालाविधिर्नैव चाचरेज्जगद् चैवं नहि तच्च सं-
मतम् ॥ १ ॥ स्ववर्ण५०दूर्ध्वैर्भवतीह धाता तदर्ध२५दैर्भरिह विष्टः स्यात् ॥ स्वसूत्रतः स्यान्मधुपर्ककर्म घटीनिवेशादि तु दैवविद्वद्यः
॥ २ ॥ धाता ब्रह्मा ॥ भुक्त्वा हरेन्ना मधुपर्ककाले गायत्रिका चापि वधूस्तथैव ॥ प्रत्यङ्मुखतां हरिदिङ्मुख्यं स्यात्तद्विधियुष्टविधान-
तस्तु ॥ ३ ॥ ना वरः ॥ भुक्त्वा मधुपर्क एवोपहारदौ न दोषः ॥ हरिदिक् पूर्वदिक् ॥

अथमधुपर्कप्र० ॥ पडर्थाभवन्ति आचार्यक्रान्तिर्यग्वैवाहोरात्राप्रियः स्नातकइति ॥ प्रतिसंवत्सरानहयेयुः । यक्ष्यमाणान्स्त्व-
त्विजः ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं ० ॥ शान्तिसूक्तपठनं । देशकालौसकीर्यं शुभपुण्यतिथौ कन्यार्थिन्युहा-
गंतवरमधुपर्कणाचरिष्ये ॥ आसनमाहव्याह आसनस्यपश्चात्प्राङ्मुखमवस्थितंदंग्रति ॥ ऊंसाधुभवानात्मासर्चयिष्यामो-
भवंतं ॥ ऊं अर्चय ॥ इति वरः ॥ अर्चयेति प्रतिप्रयं प्राह तं प्राङ्मुखो वरइति रेणुः ॥ अन्यस्त्रिभिः प्राह विष्टरादीनि । प्रति-
गृह्यतामिति यजमानः । प्रतिगृह्णामीति वरः सर्वत्र । विष्टरो विष्टरो विष्टरः ॥ प्रतिगृह्यतां ॥ प्रतिगृह्णामि ॥ विष्टरंतूष्णीं-
वरः प्रतिगृह्य आसने उदगग्रं निधाय ॥ ऊं वष्मोऽस्मि स माना मुद्यतामिव सूर्यः ॥ इमं तमभि तिष्ठामि शोभाकश्चाभि दासति
॥ १ ॥ इत्येनमभ्युपविशति ॥ पादार्थमुदकंपादार्थमुदकंपादार्थमुदकं प्रतिगृह्यतां ॥ प्रतिगृह्णामि ॥ तदुदकं वरः प्र-
तिगृह्य ॥ ऊं विराजो दोहोसि विराजो दोहमशीयमयि पाद्यायै विराजो दोहः ॥ १ ॥ इति दक्षिणपादं स्वयंप्रक्षाल्य ॥ अने-
नैवमत्रेणवानामप्रक्षालयति । सव्यपादं प्रक्षाल्य दक्षिणं प्रक्षालयति ब्राह्मणश्चेदक्षिणं प्रथमं ॥ आचमनं ॥ पूर्ववद्वितीयो-

विष्टरः ॥ विष्टरोविष्टरोविष्टरः ॥ प्रतिगृह्णतां ॥ प्रतिगृह्णामि ॥ द्वितीयांविष्टरंवरःप्रतिगृह्ण ॥ आसनस्याधस्तादुदयग्रंनि-
 धाय ॥ ॐब्रह्मास्मि० इत्यनेनमन्त्रेणतस्योपरिपादौकरोति ॥ अथोऽर्घोऽर्घः प्रतिगृह्णतां ॥ प्रतिगृह्णामि ॥ ॐआयः
 स्थयुष्माभिःसर्वान्कामानवाप्नुवानि इतिप्रतिगृह्णति ॥ तामूक्षांअभिषेधप्रागुद्वानिनयन्नमिन्नयते ॥ ॐसमुद्रवः
 प्रहिणोमिखांयोनिमभिषयच्छत ॥ अरिष्टाअस्माकंवीरामापरासेचिमत्पथः ॥ १ ॥ इति ॥ आचमनीयमुदकमाचमनी-
 यमुदकमाचमनीयमुदकं ॥ प्रतिगृह्णतां ॥ प्रतिगृह्णामि । वरस्तूर्णीप्रतिगृह्ण ॥ ॐआमागन्धशशासहसृमुजवर्चसा ॥
 तस्मादुरगप्रियम्प्रजानामधिपतिम्पशूनामरिष्टितनूनाम् ॥ १ ॥ इत्याचमति ॥ ततोद्विराचमनं ॥ मधुपर्कोमधुपर्को-
 मधुपर्कः ॥ प्रतिगृह्णतां ॥ इतिनिवेदितमधुपर्कं ॥ दधिभयधृतमपिहितंकाण्डेस्येन किंचिदुद्धाटितंदातृहस्त-
 रंवरः ॥ मित्रसत्येतिप्रतीक्षते ॥ ॐमित्रसत्यत्वाच्छुपाप्रतीक्षे ॥ इति ॥ देवसत्येतिप्रतिगृह्णति ॥ ॐदेवस्यत्वा०
 प्रतिगृह्णामि ॥ इति ॥ सव्येपाणौकृत्वापिधानंनिष्कास्यदक्षिणस्यानामिकयात्रिःप्रयौति ॥ ॐनमःश्यावात्यायाज्ञशने-
 वचऽआविद्धंतचेनिष्कृन्तामि ॥ १ ॥ इति ॥ अनामिकांगुष्ठेनचत्रिर्निरुध्यति ॥ प्रागुद्ववा । प्रतिप्रयवणंमन्त्राभ्यासः
 निरुक्षणंच ॥ तस्यत्रिःप्राश्नाति ॥ अनामिकांगुष्ठेनैव ॥ ॐयन्मधुनोमधव्यम्परमहूरूपमन्नाद्यम् ॥ तेनाहम्मधुनोमध-
 व्येनपरमेणरूपेणान्नाद्येनपरमोमधव्योन्नादोऽस्मिनि ॥ १ ॥ इति ॥ प्रतिप्राशनंमन्त्रावृत्तिः ॥ मधुपर्कंचसेमेचनोच्छिष्टम-
 नुरज्जवीदिति ॥ मधुमतीभिर्वाप्रवृच्चं ॥ पुत्रायंतेवासिनेवोत्तरतऽआसीनायोच्छिष्टंदद्यात्सर्ववाप्राश्नीयात्प्राग्वाप्तंचरेनि-

नयेत् ॥ आचम्य ॥ प्राणासंस्मरति ॥ ॐ वाक्काऽआसेत् ॥ इति सुसंस्कारेण स्पृशेत् ॥ ॐ नमो मे प्राणोऽस्तु ॥ इति तर्जन्य-
गुष्ठाभ्यां नासारं ग्रहयं स्पृशेत् ॥ ॐ अक्षो मे चक्षुरास्तु ॥ इति अनामिकां गुष्ठाभ्यां चक्षुर्द्वयं युगपत् ॥ ॐ कर्णयो मे श्रोत्रमस्तु ॥
इति मध्यमां गुष्ठाभ्यां दक्षिणकर्णं ॥ जनैवमवैष्णवामकर्णं ॥ ॐ बाह्वो मे वलमस्तु ॥ इति कारयेण दक्षिणबाहुं ॥ एवं बावबाहुं ॥
ॐ उर्वो मे उजोऽस्तु ॥ इति पुण्ड्रमेनोरु ॥ ॐ अरिष्टानि मे क्लान्ति नमस्त्वामे सहसंतु इति शिरःश्रुतिपादां तानि सर्वागानि-
उभाभ्यां हस्ताभ्यां मालमेते ॥ आचान्तोदकः शासमादाय गौरिति त्रिःप्राह ॥ गौर्गौर्गौरिति वज्रमानः ॥ उत्सृज्य तामिति वरः ॥
ॐ मातारुद्राणां दुहितवसूनां ह्रस्वसोदित्यानाममृतस्य नाभिः ॥ प्रनुवो चंचिकितुपेजनाय मागामनागासदिति विधिष्ठ ॥ म-
म चासुं च्य च पाप्मा हतः ॥ ॐ उत्सृजत तृणान्यच्चित्तं ब्रूयात् ॥ १ ॥ ॐ मितं तमुपांशु उत्सृजतेत्याद्युच्चैः ॥ अत्र शिष्टाचा-
रपरिप्राप्ताः केचन पदार्थालिख्यन्ते ॥ ॐ सुचक्षा० इति गंधान् ॥ ॐ अनाद्युष्टयक्षतान् ॥ ॐ परिधास्यै इत्येवमपरिधानी-
यवत्वं ॥ ॐ यज्ञोपवीतं० इति यज्ञोपवीतद्वयं ॥ ॐ यज्ञसामेभ्युत्तरीयं ॥ ॐ अनाद्युष्टयक्षतान् ॥ ॐ अनाद्युष्टयक्षतान् ॥
अथावद्व्रीते पुष्पमालां ॥ ॐ यद्यशोस्मर० ॥ अथालंकारं ॥ ॐ अलंकरणं० इति प्रथमं दक्षिणकर्णं ॥ ततो नैनैवामे ॥
ततो वरो विवाहवेद्यां गत्वा शुभासनं उपविश्य ॥ आचमनं ॥ पवित्रधारणं ॥ देशकालौ संकीर्त्य ॥ ॥ शुभपुण्य-
तिथौ धर्मार्थकामप्रजासिद्ध्यर्थं दारपश्चिह्नं करिष्ये तत्र पंचभूस्संस्कारपूर्वकं योजकनामाक्षिप्रं तिष्ठापनं ॥ ततो गृहाभ्यंतरो

१ असुख्यस्य स्थाने यजमानस्य पृष्ठान्ते नो नाम निदेशः । २ अयमेव वरस्य प्रथमो विवाहमुद्रणः ।

गत्वाप्राञ्जुखीकन्यामवस्थाप्यप्रत्यञ्जुखोवरसिष्ठेत् ॥ प्रत्यञ्जुखीकन्याप्राञ्जुखोवरइतितुगदाधरभाष्ये ॥ वधूवरंतराले अवि-
 धुरसुददसदृचयः पुरुषाउदरशमतः पटंधारयेयुः ॥ तत्रैवज्ञांमंगलस्मृतीनांपठनंकुर्युः ॥ विशेषकाउच्चारणीयाः ॥
 सुमुहूर्ते ॐ प्रतिष्ठइत्युच्चैः शब्दंकुर्युः ॥ वधूः करधृतपुष्पग्रथितवरणमालांवरकंठेसमर्पयेत् ॥ उदकंसंस्थधृतांतः पटनिः-
 सरणं कार्यं ॥ ततआचार्यादिद्विजगणः प्रतिष्ठांमंत्रब्राह्मणंचपठेत् ॥ ॐ मनोजुतिज्जुषतांमा० ॥ १ ॥ ब्राह्मणं ॥ ॐ मनो-
 जूतिजुष० ॥ १ ॥ एष्वैवप्रभूर्नाम० ॥ १ ॥ एष्वैवविभूर्नाम० ॥ २ ॥ एष्वैवव्यष्टिर्नाम० ॥ ३ ॥ एष्वैवैध्विधूर्तिर्नाम०
 ॥ ४ ॥ एष्वैवैव्याधूर्तिर्नाम० ॥ ५ ॥ एष्वैवाऽऊर्जस्वेस्वान्नाम० ॥ ६ ॥ एष्वैवैपयस्वान्नाम० ॥ ७ ॥ एष्वैवैब्रह्मवच्चसी०
 ॥ ८ ॥ एष्वैवाऽअतिव्याधी० ॥ ९ ॥ एष्वैवैदीर्घोनाम० ॥ १० ॥ एष्वैवैकुम्भिर्नाम० ॥ ११ ॥ एष्वैवैप्रतिष्ठानाम० ॥ १२ ॥
 दंपत्योरविच्छिन्नाप्रीतिरस्तु ॥ ततोवरः प्राञ्जुखः कन्याप्रत्यञ्जुखीचोपविशेत् ॥ कुमारीवासाः परिधानं ॥ ॐ जराङ्गच्छपरि-
 धत्स्वदासोभवाकृष्टीनामभिशस्तिपावा ॥ शतञ्जजीवशरदः सुवच्चार्ग्यंचपुत्राननुसंययस्वायुष्मतीदम्परिधत्स्ववासः ॥ १ ॥
 इतिमन्त्रपाठोवरस्य ॥ अथोत्तरायम् ॥ ॐ याऽअकृन्तन्नवययाऽअतन्वत ॥ साश्चदेवीस्तनूनभितोततन्य ॥ तारस्वादे
 वीर्जरसेंसंययस्वायुष्मतीदम्परिधत्स्ववासः ॥ १ ॥ अथैनसमंजयति ॥ कन्यापितापरस्परसमंजेषामितिप्रेषयति ॥
 अत्रेणुः । परस्परसमंजेषांतौतस्यांगच्छतस्ततः ॥ समंजत्वितिमंत्रेणधातुरंजुगतौभवेदिति ॥ ॐ समनजन्तुविश्वेदेवाः समा-

पोहदयानितौ ॥ सम्भारिश्चरान्यतासुदेदीदधातुनौ ॥ १ ॥ ततश्चाचारप्राप्तवधूकण्ठेमांगल्यतुंबंधनं ॥ तत्रसङ्गः ॥
 मांगल्यतुंबंधनं च नमयजीवनहेतुना ॥ कंठवक्षसिभुसंगेत्यजीवशरदांशतं ॥ १ ॥ ऊंयदावप्रन्दाक्षयुणाहिरण्यःश्रुतानि-
 कायसुभनस्यमावाः ॥ तन्मुऽआवक्षामिश्रतशरदावायुष्माञ्जरदद्विधासम् ॥ इति ॥ ततोद्विजाःपरित्वागिर्वणोगिरऽ-
 इत्यनुवाकेनजुषाणोऽअमुराज्यस्येवतुस्वाहेत्येतनवधूरावच्छिन्नचतुर्विंशतितनुभिर्द्विगुणीकृतसूत्रणकंठशानादिवधयेत् य-
 श्चाचारः ॥ अयंइशाचारः ॥ तत्रमंत्राः ॥ ऊंपरित्वागिर्विणोगिरऽइमाभवन्तुद्विश्रतं ॥ दृष्टायुभनूदृष्टयुजुष्टाभवन्तुजुष्टयः
 ॥ १ ॥ इन्द्रस्यसूरसोन्द्रस्यत्रुवोसि ॥ ऐन्द्रमसिबैश्वदेवमसि ॥ २ ॥ द्विभूरसिप्रवाहणोवाहिरसिहव्यवाहनः ॥ श्रोत्रोसिष्ये-
 तास्त्रिशोसिविश्वेधवाऽउशिगसि ॥ ३ ॥ उशिगसिकुविद्वारिगिरिमिन्मभारिरिवेस्यूरसिद्वस्वाञ्छन्धूरसिमाञ्जोलायः॥मम्राड-
 सिक्कशानुः॥परिपद्यांसिपवमानोनभोसिष्प्रतकामृष्टासिहव्यसुदंनऽकृतधामासिख्य्योतिः ॥ ४ ॥ समुद्रोसिद्विद्वन्ध्वचाऽ-
 उज्जोत्येकयुदाहिरसिवुधुधोवागस्येन्द्रस्यसिलदोत्युतस्यद्वारौसामोसन्वासिमध्वनामद्वपुतेषामातिरखितसोस्मिन्पुथिदेवयाने
 भूयान्मित्रस्यमो ॥ ५ ॥ मित्रस्यमोचक्षुषेक्षत्वेमधुयः॥सर्गरोऽस्यरास्येसरणेनान्नाहौरेद्वृणादीकनपुतमाग्रयः॥पुणतमा-
 ग्रयोगोपायतमनभोवोन्तुभामाहिंसिष्ट ॥ ६ ॥ ज्योतिरसिविश्वेधस्येध्वपाण्ड्वान्ध्वान्दुसेसित् ॥ त्वइमाभनकृद्भ्यो-
 दृषोभ्योन्यकृतस्यऽउरवेन्तासिबकृधुस्वादाजुषाणोअमुराज्यस्येवतुस्वाहा ॥ ७ ॥

अथकन्यादानसंकल्पः ॥ देशकालौनिर्दिश्य शुभपुण्यतिथौअस्मिन्पुण्याहेअस्याःअसुकीनाड्याः समकन्यकायाः
 अनेनवरेणअर्थप्रजयाउभयोर्विशयोवशवृद्धार्थं तथाचममसस्तपिपृणांनिरतिशयानन्दब्रह्मलोकावाहयादिकन्यादानकल्पो-
 क्तफलवाप्तयेअनेनवरेणअस्यांकन्यकायां उत्पादयिष्यमाणसंतत्यादशपूर्वाब्दशपरान्मां चएकविंशतिपुरुषाबुद्धतुंब्राह्मवि-
 वाहविधिनाश्रीलक्ष्मीनारायणप्रीतयेकन्यादानमहंकरिष्येइतिसाक्षतकुशलेनसंकल्प्य वधूवरपुरतो नूतनकांस्यपात्रनि-
 धाय वरहस्ते ॥ शिवाअपःसन्तु ॥ सन्तुशिवाऽआपः ॥ सौमनस्यमस्तु ॥ अस्तुसौमनस्यं ॥ अक्षतंचारिष्टंचालु ॥
 अस्त्वक्षतमरिष्टंच ॥ यत्पांपरोगःअशुभंअकल्याणंतदूहप्रतिहतमस्तु ॥ यच्छूयस्तदस्तु ॥ दीर्घमायुःशान्तिःपुष्टिस्तुष्टि-
 श्चास्तु ॥ ततोवरत्यगोत्रोच्चारः ॥ सर्वत्रोच्चारोत्प्रेक्षातर्पणःकन्यादानेत्यादिहोत्रात्तृतीयं ॥ ऋकशास्त्रीयाद्यन्यशाखा-
 नुनांदिश्राद्धेऽप्येवंचेतिशास्त्रजनीति ॥ अशुक्रगोत्रस्यअशुक्रप्रवरस्यअशुक्रशरणःप्रपौत्राय अशुक्रगोत्रस्यअशुक्रप्रवरस्यअसु-
 क्रशर्मणःपौत्राय अशुक्रगोत्रस्यअशुक्रप्रवरस्यअशुक्रशर्मणःपुत्राय अशुक्रगोत्रस्यअशुक्रप्रवरस्यअशुक्रशर्मणःपुत्राय अशुक्रगोत्रस्यअशुक्रप्रवरस्यअसु-
 दिनीयाशाखाध्यायिनेअशुक्रशर्मणेवराय ॥ ततःकन्यायाश्चगोत्रोच्चारः ॥ अशुक्रगोत्रस्यअशुक्रप्रवरस्यअशुक्रशर्मणःप्रपौत्राय ॥

१ रेणुकारिजायाम्—अधिकारीहपत्नीको दपत्योऽपविष्टो । जलेऽदिदुष्प्री दयात्याद्युक्ताय प्रयात ॥ अग्न्यावागु वाक्येषु प्रसिद्धेषु सन्धिषु ॥
 नित्यस्य श्रुतिमूलस्य गीयाचारस्य दर्शनात् ॥ सम्यग्दूतश्रुते पथाद्वैपरिवादित श्रुते ॥ अभिप्रायान्विचार्यैवं निविरेप स्फुटीकृत इति ॥ प्रयोगदर्पणे—सर्वत्र
 प्राबुलो दातो प्रतिप्राही उदबुध ॥ एष एव विविधिन्यो कन्यादाने विपर्यय ॥ इति ॥

अमुकगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः भौत्रिः ॥ अमुकगोत्रस्य अमुकप्रवरस्य अमुकशर्मणः भाम पुत्रिः अमुकगोत्राजमुकप्रवरो-
 कृष्णानां श्रीइमां इत्येकः पर्यायः ॥ एवमेव पुनः पर्यायद्वयमुक्त्वा ॥ वरस्य गोत्रोच्चारणादिकोदादितिकामस्तुल्यं एकः पर्यायः ॥
 एवमेव पुनः पर्यायद्वयमितिसंप्रदायो वा ॥ कन्यायथाशक्तिसालं कृतोऽपकल्पितोपस्करसहितं प्रजापतिदिवतापुराणो-
 क्तं शतगुणं कृतं न्योतिष्ठोभातिरात्रफलप्राप्तिकामः भार्यात्वेन तु न्यमहसंप्रददे ॥ इत्युक्त्वा अविच्छिन्नभार्यापातितजलव-
 द्यासकुशाक्षतजलंकन्यादक्षिणहस्तं वरदक्षिणहस्ते दद्यात् ॥ ततो वरः तादृक्षांसं स्पृशन् प्रतिगृह्णाति ॥ तत्र मंत्रः ॥
 ॐ द्यौस्त्वा ददातु शुथि वीत्या प्रतिगृह्णातु ॥ कृतं तत्कन्यादानं सांगता सिध्यथ इमां यथाशक्ति दक्षिणां तु न्यमहसंप्रददे ॥ नमम ॥
 ॐ स्वस्तीति वरः ॥ ततो दाता भाजनो भूदासीमहिषी गजाश्वाहं गृहश्रया वस्त्रालं कारादियथा विभवं सकल्पवृक्षं दद्यात् ॥
 ततः कन्यापिता पठति ॥ यस्त्वया धर्मश्चरितव्यः सो नयासह ॥ धर्मो चार्थं च कामे च त्वयं नानातिचरितव्या ॥ नातिचरामी-
 तिवरो ब्रूयात् ॥ कोदादितिकामस्तुतित्रिः पठेत् ॥ ॐ कोदात्कसाऽअदोत्कामो दात्कामाया दद्यात् ॥ कामो दाता कामं प्र-
 तियद्दीता कामै तत्ते ॥ १ ॥ अथ युदन्यद्दातुकामे नुवदतीदं मे न्यमूत्रासदिति तुल्येति कोदात्कसाऽअदोत्कामो-
 दात्कामो या दद्यात् ॥ कामो दाता कामं प्रतिग्रहीता कामै तत्ते ॥ १ ॥ ॐ न्यमूत्रेऽकामे नुवदतीदं मे न्यमूत्रासदिति तुल्येति कोदात्कसाऽअदोत्कामो-
 माणपक्षे पुण्याहं ददाहं भूत्वा दुःस्वरेऽहं मे न्यमूत्रे वा सोषधौ षमं फलानोति तमं न्यमूत्रं परिस्त्रियामि शुभसमाधो-

यावद्वैत्येऽस्मैऽप्युऽस्मानक्षेत्रेणमेऽन्येऽस्मिन्प्रयिजुहोति ॥ १ ॥ आवनतोदेवास्त्येयिजातवदसिर्भुञ्जन्तिपुनरप्यक्रामान् ॥
 तेभ्योहिम्भाग्येयञ्जुहोमि ते मातृसाऽक्रामस्तर्पयन्नुस्वाहा ॥ २ ॥ यातिरश्मीनिघ्नसे ऽहविधरेणोऽइति ॥ तोन्याश्च-
 तेस्वाध्यायभुजसेऽुराधनीमहऽस्वाहा ॥ प्रजापतेनत्वेदोन्यऽहुतितृतीयाञ्जुहोति ॥ ३ ॥ ज्येष्ठायस्वाहाश्रद्धायस्वा-
 न्होति ॥ अग्नौऽहुत्वामेऽन्यसऽस्त्ववमेव नयति प्राणायस्वाहाघ्निस्रष्टायस्वाहल्यग्नौऽहुत्वामेऽन्यसऽस्त्ववमेव नयति वाचेस्वाहाप्रोतिष्ठा-
 येस्वाहल्यग्नौऽहुत्वामेऽन्यसऽस्त्ववमेव नयति चक्षुषस्वाहासम्पदेस्वाहल्यग्नौऽहुत्वामेऽन्यसऽस्त्ववमेव नयति श्रोत्रायस्वाहायेतनायस्वाह-
 ल्यग्नौऽहुत्वामेऽन्यसऽस्त्ववमेव नयति मनसेस्वाहाप्रोत्तम्यस्वाहल्यग्नौऽहुत्वामेऽन्यसऽस्त्ववमेव नयति रेतसेस्वाहल्यग्नौऽहुत्वामेऽन्यसऽस्त्व-
 वमेव नयति ॥ ४ ॥ भूतोयस्वाहोति अग्नौऽहुत्वामेऽन्यसऽस्त्ववमेव नयति भविष्यतेस्वाहल्यग्नौऽहुत्वामेऽन्यसऽस्त्ववमेव नयति धि-
 श्रोत्रायस्वाहल्यग्नौऽहुत्वामेऽन्यसऽस्त्ववमेव नयति सद्योयस्वाहल्यग्नौऽहुत्वामेऽन्यसऽस्त्ववमेव नयति ॥ ५ ॥ दृष्टिञ्चैस्वाहोति ॥ अग्नौ-
 हुत्वामेऽन्यसऽस्त्ववमेव नयति शिवायस्वाहल्यग्नौऽहुत्वामेऽन्यसऽस्त्ववमेव नयति दिवेस्वाहल्यग्नौऽहुत्वामेऽन्यसऽस्त्ववमेव नयति दि-
 गभ्याःस्वाहल्यग्नौऽहुत्वामेऽन्यसऽस्त्ववमेव नयति ब्रह्मणस्वाहल्यग्नौऽहुत्वामेऽन्यसऽस्त्ववमेव नयति क्षत्रायस्वाहल्यग्नौऽहुत्वामेऽन्यसऽस्त्ववमे-
 व नयति ॥ ६ ॥ भूःस्वाहल्यग्नौऽहुत्वामेऽन्यसऽस्त्ववमेव नयति भुवःस्वाहल्यग्नौऽहुत्वामेऽन्यसऽस्त्ववमेव नयति स्वःस्वाहल्यग्नौऽहुत्वा-
 मेऽन्यसऽस्त्ववमेव नयति भूर्भुवःस्वःस्वाहल्यग्नौऽहुत्वामेऽन्यसऽस्त्ववमेव नयति ॥ ७ ॥ अग्नयेस्वाहोति ॥ अग्नौऽहुत्वामेऽन्यसऽ-

सवमेवमनयति सोमाय स्वाहेत्यष्टौ इत्यामिन्थस ईश्वरमेवमनयति तेजसे स्वाहेत्यष्टौ इत्यामिन्थस ईश्वरमेवमनयति श्रियै स्वाहेत्यष्टौ इत्या-
 मिन्थस ईश्वरमेवमनयति लक्ष्म्यै स्वाहेत्यष्टौ इत्यामिन्थस ईश्वरमेवमनयति सवित्रे स्वाहेत्यष्टौ इत्यामिन्थस ईश्वरमेवमनयति सरस्वत्यै स्वा-
 हेत्यष्टौ इत्यामिन्थस ईश्वरमेवमनयति विद्यै स्वाहेत्यष्टौ इत्यामिन्थस ईश्वरमेवमनयति प्रजापतये स्वाहेत्यष्टौ इत्यामिन्थस ई-
 श्वरमेवमनयति ॥ ८ ॥ अथैवमभिष्टुतिः ॥ अमसिज्यलेदसि पूणेमासिप्रस्तवेमस्यसमसि हिष्टुमसि हिङ्गिमाणेन
 मस्यद्वीयमानसि श्रावितेमासिप्रस्तवा श्रावितेमस्यैन्द्रभद्रदेहिमासि सवित्रैर्मासिप्रस्तवा श्रावितेमस्यैन्द्रभद्रमासि निधनमासि सवपासिति
 ॥ ९ ॥ अथैवमभिष्टुतिः ॥ ओमोत्याम ईहितेभय ॥ सहिराजेशानोधिपतिः समाराजेशानोधिपतिः इन्द्रोद्विति
 ॥ १० ॥ अथैवमभिष्टुतिः ॥ तेत्सविदुर्वैरुण्यमुधुहोताऽकृतयतेमुधुशरान्तिस्तिन्धवः ॥ माधीर्वाऽमन्वोपधीऽभू-
 र्वाहा ॥ ११ ॥ भगोदेवत्यधीराहि ॥ मय्युजकमुतोषसोमधुमत्यार्थवर्धजः ॥ मुख्यौरख्यनऽपिताभुवऽसोहान-
 ॥ १२ ॥ धियोयोनिऽप्रचोदयात् ॥ मुख्यान्वोविनस्यनिर्मुधुमाँ २ ॥ अस्तुमयूँ ॥ माधीर्गोवोभवन्तुनः ॥
 स्वाहेति सवस्वसावित्रीमन्योहसि वार्धमधुपताऽसवार्धम्योहताः रुमेवदुसुवर्धमार्धमासम्भुवऽस्वाहेत्यन्ततेऽप्यथम्य-
 प्रक्षाल्यपुणीजवनेनाग्निम्योऽक्षिराऽसि श्रुतिः ॥ १३ ॥ प्रातारादित्यस्यपतिष्ठते ॥ दिशाम्केपुण्डरीकमथलहेम्मनूयानू-
 णाम्केपुण्डरीकमभूसासिमिति यथेत्येतज्यवनेनाग्निमोसीनोवर्धमप्रपति ॥ १४ ॥ तदुहृतमुद्रालकऽऽराणि घृणीजसनेन

ग्राथथाज्ञवत्त्वयान्तवासिर्नऽउक्त्वोवाचोपियेऽएनहृक्स्थानौनिषिञ्जोयेरञ्छाखाऽप्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ १५ ॥
 एतमुहवैवजसनेय्यायाज्ञवत्त्वयो ॥ मधुकायपैक्ष्यायान्तवासिर्नऽउक्त्वोवाचोपियेऽएनहृक्स्थानौनिषिञ्जोयेरञ्छा-
 खाऽप्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ १६ ॥ एतमुहवैवमधुकःपैक्ष्याश्रद्धाययागवितयेन्तवासिर्नऽउक्त्वोवाचोपियेऽएनहृक्स्था-
 नौनिषिञ्जोयेरञ्छाखाऽप्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ १७ ॥ एतमुहवचडौभागावितिः जानकेयऽआयस्थूणोयान्तवा-
 सिर्नऽउक्त्वोवाचोपियेऽएनहृक्स्थानौनिषिञ्जोयेरञ्छाखाऽप्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ १८ ॥ एतमुहवजानकिरोय-
 स्थूणः सत्यकामायजावालिंयान्तवासिर्नऽउक्त्वोवाचोपियेऽएनहृक्स्थानौनिषिञ्जोयेरञ्छाखाऽप्ररोहेयुः पलाशानी-
 ति ॥ १९ ॥ एतमुहवसत्यकामोजावालिंयान्तवासिर्नऽउक्त्वोवाचोपियेऽएनहृक्स्थानौनिषिञ्जोयेरञ्छाखाऽप्ररोहे-
 युः पलाशानीतिमेतद्वापुत्रायबुलन्तवासिर्नवाश्रयात् ॥ २० ॥ चण्डौदुस्वरोपवत्यौदुस्वरश्चमसऽआदुस्वःसुवऽआदु-
 स्वरऽइध्मऽौदुस्मयोऽउपमन्थिन्यौ ॥ २१ ॥ इशआन्योणिधान्यानिभवन्ति ॥ व्रीहियवासिलमापाऽअणुप्रियङ्गुनो-
 धुमाश्चमसूर्याश्चल्लुलाशतोन्ताधुम्पिद्वादशमधुनाश्रुतेनोपसिञ्चत्यल्यल्लुहोति ॥ २२ ॥ सर्वेषांयाऽपम्वे०
 ॥ १ ॥ (काण्डं १४ प्र० ७ आ० ५) लवणाग्निषेकोसु ॥ ततोदातावराश्रयेत् ॥ कन्येयमाश्रतोभूयाःकन्येमेदेवि-
 पार्थव्योः ॥ कन्येसेष्टतोभूयास्तद्दानान्योक्षमासुयात् ॥ १ ॥ कन्याऽदक्षणात्तद्वान्कनकाभरणेषुतां ॥ दास्यामिब्रह्मण

तुभ्यं ब्रह्मलोकजिगीषया ॥ २ ॥ पृथिव्यादिमहद्भूताः साक्षिणः सर्वदेवताः ॥ इदं कन्याप्रदास्यासि पितृणां तारणाय च ॥ ३ ॥ समवंशकुले जाता पोषिता वत्सराष्टकं ॥ तव विप्रमया दत्ता पुत्रपौत्रप्रवर्द्धिनी ॥ ४ ॥ गौरी कन्याभिर्माविप्रश्रयशक्तिविभूषितां ॥ गोत्राय गणेषु तुभ्यं दत्तां विप्रसमाश्रय ॥ ५ ॥ आश्रयामीति वरः ॥ इति दन्यादानविधिः ॥ अथाचारप्राप्तकंकणगणयति पूजवं ॥ कंकणप्रकारः ॥ वधूवरयोः परिवेत्यनुवाकेन वेष्टितां कण्ठदेशस्थान्मूत्रतन्तूनधौ निष्काल्य निबलीकृत्य हरिद्राक्तां कृत्या तु ऊर्णायुतं दृढि हरिद्राखण्डं च व्यातत्करुणं वधूवासहसे वदवक्षन्निमित्तमन्नेषणवरोचक्षीयात् ॥ कटिप्रदेशस्थान्तन्तून् ध्वनिष्काल्य ता दशकंकणकृत्वा तैर्नैवमन्नेषणवरदक्षिणहस्ते वधूक्षीयात् ॥ वरः शुभपुण्यतिथौ विवाहांगभूतं कंकणगणयति पूजनं करिष्ये ॥ तत्कृत्या ॥ वन्दनं कन्यकापूर्ववरपूर्वविमोचनं ॥ ऊँ यदा वधूः ० इति कंकणवधनं ॥ ततः आभ्रपूजनं वसोः षोडशमसीति मन्त्रेण ॥ ततो वरः पित्रा प्रत्तामादाय गृहीत्वा निष्कामति ॥ ततो वरः पित्रा जनकेन प्रत्तं संकलय दत्तं च वधूञ्जादाय प्रतिग्रहविधिन गृहीत्वा पश्चात्तं हसे धृत्या निष्कामति गृहमध्यान्मण्डपे अक्षिसमीपे गच्छेदित्यर्थः ॥ ऊँ यदैषि मनसा दूरीशोऽनुपवमानो वा ॥ हिरण्यपर्णो वै कर्णः सत्यामन्मनसां करोतु ॥ असाविति वधूनामग्रहणं ॥ मंत्रपाठो वरस्य ॥ निष्कमणप्रभृत्य दुःखमुन्मूलकं च कृत्वा दक्षिणतो भोर्वायतः स्थितो भवति उत्तरत एकेण ईति विकल्पः ॥ अभिषेकपर्यन्तं ॥ अथ नौ समीक्षयति कन्यापिता परस्परं समीक्षेथामिति प्रेषेण ॥ ऊँ अघोरचक्षुरपतिष्ये धि शिवाय शुभ्यः सु-

मनाःसुवर्चाः ॥ वीरसूदकामास्योनाशन्नो भवद्विपदशं चतुष्पदे ॥ सोमःप्रथमो विविदेगन्धर्वो विविदऽउत्तरः ॥ तृतीयो-
 शिष्टेपतिस्तुरीयस्तेमनुयजाः ॥ सोमोददद्दन्धर्वायगन्धर्वोदददग्ने ॥ रथिचपुत्राश्चादादशिमहामयोऽइमां ॥ सानःपूषा-
 शिवतमामेरयसानऽऊरुऽउशतीविहर ॥ यस्यामुशन्तःग्रहामशेषस्यामुकामावहवो निविष्ट्वै ॥ १ ॥ ॥ एभिर्मंत्रैःपर-
 स्परसमीक्षतः ॥ ततोवरोदक्षिणपादेनवधूर्वामपादेनवेदीमारुह ॥ प्रदक्षिणमग्निं पर्याणीयैकेपश्चादग्नेस्तेजनीकं दवादक्षि-
 णपादेनप्रवृत्त्योपविशति ॥ एकेआचार्याःप्रदक्षिणमग्निं पर्याणीयकन्यावस्त्रपरिधानादि कुर्वति । तेजनीतृणपूलकः । कटः
 प्रसिद्ध एव । तथोरन्यतरदक्षिणपादेनपरिक्रम्यैकस्मिन्कुशास्तृतेआसन उपविशतिवरः । तदक्षिणतोवधूः ॥

अथविवाहोऽय्यन्याधानम् ॥ करिष्यमाणविवाहोभेदेवतापरिग्रहार्थमय्यन्याधानाख्यकर्मकरिष्ये ॥ समिद्धयमादाय
 तत्रादौ वैकल्पिकपदार्थवधारणम् ॥ अग्नेर्दक्षिणत उत्तरतोवा उदङ्कुम्भधृक् । पूर्वेण ब्रह्मणो गमनं अपरेण वा । उत्तरेण पात्रासाद-
 नं पश्चिमतो वा । ताम्रमयी आज्यस्थाली तैजसी वा । पालाशः समिधः अन्ययज्ञियवृक्षोद्भवा वा । प्राञ्चावाधारा विदिस्युवा ।
 समिद्धतमे आज्यमागौ अग्नेयमुत्तरपूर्वार्धे दक्षिणपूर्वार्धे सौम्यं वा । राष्ट्रमुद्धोमः । जयाहोमः । अभ्यातानहोमः । सुगं-
 नःपन्थामित्युत्तरं परं स्मृत्या विहितोमः । प्राशनान्ते वा । अग्नेःप्रागनहुहाजिनास्तारणमुदग्वा । पूर्णपात्रं दक्षिणावरो वा ।
 द्वादशरात्रं ब्रह्मचर्यपङ्कान्त्रिग्रात्रं वा । एतान्वैकल्पिकपदार्थानां सिन्धुमणहं करिष्ये ॥ ॥ अथ देवताभिध्यानं ॥ प्रजा-
 पतिं इन्द्रं अग्निं सोमं एता आधाराज्यभागदेवता आज्येन ॥ ॥ अग्निं वायुं सूर्यं अग्नीवरुणौ अग्नीवरुणौ अग्निं वरुणं

सवितारं विष्णुं विश्वान्देवान् मरुतः स्वर्गान् वरुणं एताः सर्वप्राथम्येन तदेवता आज्येन ॥ ॥ ऋतासाहं ऋतधामानं
अग्निं गन्धर्वं ओषधीः अप्सरसः मुदः १ सष्टहितं विश्वसामानं सूर्यं गन्धर्वं मरीचीः अप्सरसः आयुवः २ सुसुम्णं सूर्यरश्मिं
चन्द्रसमं गन्धर्वं नक्षत्राणि अप्सरसः मेकुरीः ३ इषिरं विश्वयचसं वातं गन्धर्वं अपः अप्सरसः ऊर्जः ४ मुजुं सुपर्णं
यज्ञं गन्धर्वं दक्षिणाः अप्सरसः तावाः ५ प्रजापतिं विश्वकर्माणं मनः गन्धर्वं ऋक्सामानि अप्सरसः एष्टीः ६ एता राष्ट्रष्ट-
देवता आज्येन ॥ ॥ चित्तं चित्तिं आकूतं आकूतं विज्ञातं विज्ञातं मनः शकरीः दर्शं पौर्णमासं बृहत् रथतरं प्रजापतिं
एता जयादेवता आज्येन ॥ ॥ अग्निं भूतानामधिपतिं इन्द्रं ज्येष्ठानामधिपतिं शमं पृथिव्याधिपतिं वायुमन्तरिक्षस्या-
धिपतिं सूर्यं दिव्योधिपतिं चन्द्रमसं नक्षत्राणामधिपतिं बृहस्पतिं ब्रह्मणोधिपतिं मित्रं संत्यानामधिपतिं वरुणमपामधिपतिं
समुद्रं शैलानामधिपतिं अन्नसाम्राज्यानामधिपतिं सोममोषधीनामधिपतिं सवितारं प्रसवानामधिपतिं रुद्रं पशूनामधि-
पतिं त्वष्टारं रूपाणामधिपतिं विष्णुं पर्वतानामधिपतिं मरुतोगणानामधिपतीन् पितॄन् पितामहान् परान् अवान् त-
तान् ततामहान् एता अभ्यातान् देवता आज्येन ॥ ॥ त्रिराग्निं वैवस्वतं मृत्युं आज्येन ॥ ॥ अथ कन्यादेवताभिधानं ॥
त्रिराग्निं सकृद्गर्गं शमीपलशमिश्रैर्लजैः अस्मिन् विवाहकर्मण्यहं यक्ष्ये ॥ ॥ अथ वरः ॥ प्रजापतिं अग्निं सिषष्ठं अ-
ज्येन ॥ एता अङ्गप्रधानाथिदेवता अस्मिन् वैवाहिककर्मणि सद्यो हं यक्ष्ये इत्युक्त्वा अग्नौ सभिषेधं प्राक्षेपेदिति ॥

ततो दक्षिणतो ब्रह्मासनमासीर्येत्यादि चरुवर्जपवित्रयोः प्रणीतासु निधानानां प्रकृतिवत् । तत्र उपक्रम्यनीयानि ॥ ऊ-

मार्याभ्राता ॥ शूर्प ॥ शमीपलाशमिश्रालाजाः ॥ अस्माद्वषट्पलं ॥ उदकुंभः ॥ रोहितमान-
 दुहवर्मा ॥ आचार्यायवद्रव्यमिति ॥ पवित्रच्छेदनादिपर्युक्षणंति अन्यान्धआधारावाज्यभागौमहाव्याहृतयः सर्वप्राय-
 श्चित्तं । सर्वप्रायश्चित्तप्राजापत्यान्तरमेतदावापस्थानंविवाहे । राष्ट्रधृतइत्थंजाभ्यातानांश्चजानन् । येनकर्मणेच्छदिति-
 वचनात् जुहुयात् ॥ तद्यथा ॥ मनसा ॥ ॐप्रजापतयेस्वाहाइदंप्राजापतये० ॥ ॐइन्द्रायस्वाहाइदमिन्द्राय० ॥ ॐअश्व-
 येस्वा० इदम० ॥ ॐसोमायस्वा० इदंसो० ॥ अथभूराद्याःप्रायश्चित्ताष्टाहुतयः ॥ ॐभूःस्वाहाइदमभ्यये० ॥ ॐभुवः-
 स्वा० इदंवायवे० ॥ ॐसःस्वाहाइदंसूर्यो० ॥ इदमग्नीवर० ॥ ॐत्वन्नोअग्ने० ॥ इदमग्नीवर० ॥ ॐसत्त्वन्नोअग्ने० ॥ इदमग्नीवर० ॥
 ॐअयाश्चोअग्ने० इदमभ्यये० ॥ इदंवरुणाय सवित्रे० ॥ ॐउदुत्तमं० ॥ इदंवरुणायादित्यायादितये० ॥ इदं
 सर्वप्रायश्चित्ताल्यं ॥ अथराष्ट्रभृद्धोमः ॥ ॐऋतोषाहुतधाभोग्निर्गन्धर्वःसर्नइदम्ब्रह्मक्षेत्रम्पातुतस्मैस्वाहावाद् ॥
 इदमृतासाहेकतधाम्नेअग्रेयगन्धर्वायनमम ॥ ॐऋतोषाहुतधाभोग्निर्गन्धर्वस्तस्यौषधयोप्सरसोसुदोनामताभ्यःस्वाहा ॥
 इदमोषधीभ्योप्सरोभ्योसुह्योनमम ॥ ॐसुहृहितोविश्वशसामासूयगन्धर्वःसर्नइदम्ब्रह्मक्षेत्रम्पातुतस्मैस्वाहावाद् ॥ इदं-
 सदृहितायविश्वशसाम्नेसूर्यायगन्धर्वायन० ॥ ॐसुहृहितोविश्वशसामासूयगन्धर्वस्तस्यौषधयोप्सरसोअश्विनोनामताभ्यः-
 स्वाहा ॥ इदंमरीचिभ्योप्सरोभ्यआभ्योन० ॥ ॐसुषुम्णःसूर्याग्निश्चन्द्रमागन्धर्वःसर्नइदम्ब्रह्मक्षेत्रम्पातुतस्मैस्वाहावाद् ॥

इदं सुपुण्याय सूर्यः सूर्योऽयं वज्रसगन्धर्ववायनः ॥ ॐ सुपुण्याः सूर्यः सूर्यः मिश्रश्चन्द्रमागन्धर्वस्तस्येन क्षत्राण्यप्सरसो मे कुर्यान्नामिता-
भ्युः स्वाहा ॥ इदं नक्षत्रेभ्योऽप्सरभ्यो मे कुरिभ्योनः ॥ ॐ हृषिरो विध्वंश्चोवातो गन्धर्वः सनः इदं ब्रह्मक्षेत्रम्पातुत सै स्वा-
हा वाद् ॥ इदं मिषिराय विध्वंश्चोवाताय गन्धर्ववायनः ॥ ॐ हृषिरो विध्वंश्चोवातो गन्धर्वस्तस्यापोऽप्सरसोऽञ्जो नमिता-
भ्युः स्वाहा ॥ इदं मन्थोऽप्सरभ्योऽङ्गभ्योनमम ॥ ॐ मन्थुः सुपुण्या यज्ञो गन्धर्वः सनः इदं ब्रह्मक्षेत्रम्पातुत सै स्वाहा वाद् ॥
इदं भ्युज्ये सुपुण्याय यज्ञाय गन्धर्ववायनः ॥ ॐ मन्थुः सुपुण्या यज्ञो गन्धर्वस्तस्येदं क्षिणा अप्सरसो वा नमिताभ्युः स्वाहा ॥ इ-
दं दक्षिणाभ्योऽप्सरभ्योऽप्सरभ्योनः ॥ ॐ प्रजापतिर्विश्वकर्मानो गन्धर्वः सनः इदं ब्रह्मक्षेत्रम्पातुत सै स्वाहा वाद् ॥ इदं-
प्रजापतयो विश्वकर्माणमनसगन्धर्ववायनः ॥ ॐ प्रजापतिर्विश्वकर्मानो गन्धर्वस्तस्य ऋक्सामान्यप्सरसोऽहृद्यो नमिताभ्युः-
स्वाहा ॥ इदं सुक्सासेभ्योऽप्सरभ्योऽङ्गिभ्योनमम ॥ ॥ अथ जयाहोमः ॥ ॐ चित्तं च स्वाहा इदं चित्तायनः ॥ ॐ चि-
त्तिश्च स्वाः इदं चित्तैः ॥ ॐ आकूतं च स्वाः इदं आकूताय ॥ ॐ आकूतिश्च स्वाहा ॥ इदं आकूतैः ॥ ॐ विज्ञातं-
च स्वाः इदं विज्ञातायनः ॥ विज्ञातिश्च स्वाः इदं विज्ञातैः ॥ ॐ भनश्च स्वाः इदं भनैः ॥ ॐ शक्नोश्च स्वाः इदं श-
क्नोभ्योनः ॥ ॐ दशश्च स्वाः इदं दशाय ॥ ॐ पौर्णमासश्च स्वाः इदं पौर्णमासायनः ॥ ॐ बृहच्च स्वाः इदं बृहतेनः ॥
ॐ रथं तं च स्वाः इदं रथं ताय ॥ ॐ प्रजापतिर्जयानिन्द्राय वृषे प्रायच्छदुग्रः दूतनाजेषु ॥ तस्य विश्वः सममनन्त सर्वाः-

सऽऽग्रःसऽइहव्योषधूवस्वाहा ॥ इदंभ्रजापतयेनमः ॥ ॥ अथाभ्यातानहोमः ॥ ॐअग्निभूतानामधिपतिःसमाव-
त्वसिन्ब्रह्मण्यसिन्क्षेत्रेस्यामाशिष्यस्याम्पुरोधायासिन्कर्मण्यस्यादेवहूत्याऽस्वाहा ॥ इदमध्वयेभूतानामधिपतयेनमः ॥
एवमभ्यातानहोमप्रत्याहुतौसमायत्वसिन्त्रित्यारभ्यसर्वसमानं ॥ ॐइन्द्रज्येष्ठानामधिपतिःसमावत्वसिन्ब्रह्मण्यसि-
न्क्षेत्रेस्यामाशिष्यस्याम्पुरोधायासिन्कर्मण्यस्यादेवहूत्याऽस्वाहा ॥ इदमिन्द्रज्येष्ठानामधिपतयेनमः ॥ ॐयमःपृथि-
व्याऽअधिपतिःसमावः स्वाहा ॥ इदंयमायपृथिव्याअधिपतयेनमः ॥ ॐवायुरन्तरिक्षस्याधिपतिःसः स्वाहा ॥ इदंवाय-
वेन्तरिक्षस्याधिपतयेनमः ॥ ॐसूर्योदिवोधिपतिःसमाः स्वाहा ॥ इदंसूर्यायदिवोधिपतयेनमः ॥ ॐचन्द्रमानक्षत्राणा-
मधिपतिःसमाः स्वाहा ॥ इदंचन्द्रमसेनक्षत्राणामधिपतयेनमः ॥ ॐबृहस्पतिर्ब्रह्मणोधिपतिःसमाः स्वाहा ॥ इदंबृहस्प-
तयेब्रह्मणोधिपतयेनमः ॥ ॐमित्रःसत्यानामधिपतिःसमाः स्वाहा ॥ इदमित्राथसत्यानामधिपतयेनमः ॥ ॐवरुणोपास-
धिपतिःसमाः स्वाहा ॥ इदंवरुणायापामधिपतयेनमः ॥ ॐसमुद्रःस्रोत्यानामधिपतिःसमाः स्वाहा ॥ इदंसमुद्रायस्रो-
त्यानामधिपतयेनमः ॥ ॐअन्नऽसाम्राज्यानामधिपतिःसमावत्वसिः स्वाहा ॥ इदमन्नायसाम्राज्यानामधिपतिनेनमः ॥
ॐसोमऽओषधीनामधिपतिःसमाः स्वाहा ॥ इदंसोमायौषधीनामधिपतयेनमः ॥ ॐसविताप्रसवानामधिपतिःसः
स्वाहा ॥ इदंसवित्रेप्रसवानामधिपतयेनमः ॥ ॐरुद्रःपद्मनामधिपतिःसमाः स्वाहा ॥ इदंरुद्रायपद्मनामधिपतयेनमः ॥
उदकोपस्यशः ॥ ॐत्वष्टारूपाणामधिपतिःसमाः स्वाहा ॥ इदंत्वष्टारूपाणामधिपतयेनमः ॥ ॐविष्णुःपर्वतानाम-

धिपतिःसमा० स्वाहा ॥ इदंविष्णवेपर्वतानामधिपतयेन० ॥ ॐमरुतोगणानामधिपतयेसोमवन्त्यसि० स्वाहा ॥ इदं-
मरुद्भोगणानामधिपतिभ्योन० ॥ ॐपितरःपितामहाःपेरवरततास्ततामहाः ॥ इहमावन्त्यसिन्बह्व० स्वाहा ॥ इदंपि-
तृभ्यःपितामहेभ्यःपरेभ्योवरेभ्यस्ततेभ्यस्ततामहेभ्यश्चनमम ॥ उदकोपस्पृशः ॥ एतेष्टादशमन्त्राभ्यतानसंज्ञकाः ॥ ॥
अथाशिरित्यादिपंचकं ॥ ॐअग्निरेतुप्रथमोदेवतानाहस्यैस्त्रैजसुंचतुष्टयुपाशात् ॥ तदयदूराजावरणोनुमन्यतांषथेदु-
स्त्रीपौत्रमथन्नरोदात्साहा ॥ इदमग्नये० ॥ ॐइयामाग्निस्त्रायतांगार्हपत्यःप्रजमस्यैतथतुदीर्घमायुः ॥ अशून्योपस्थाजी-
वतामस्तुमातापौत्रमानंदमभिविबुध्यतामियदूस्वाहा ॥ इदमग्नयेन० ॥ ॐस्वस्तिनोऽअग्नेदिवआप्रुथिव्याद्विधा निधे-
ह्यथायजत्र ॥ यदस्यामधिदिविजातंभ्रशस्ततदस्मादुद्रविणंधेहिचित्रदूस्वाहा ॥ इदमग्नये० ॥ ॐसुगंनःपंथांप्रदिशन्नऽए-
हिव्योतिष्मद्वेहजंनऽआयुः ॥ अपृतुष्टयुरमुतमऽआगाद्वैवस्तोनोऽअभयंकृणोतुस्वाहा ॥ इदवैवस्वतायन० ॥ वध्व-
क्ष्णोर्वैश्वपटंप्रक्षिप्यतूष्णीं ॥ ॐपरंमृत्योऽअनुपरेहिपंथांयस्तेऽअन्यइतरोदेवयानात् ॥ चक्षुष्मतेऽश्रुण्वतेतेब्रवीमिमानः
प्रजादूरीरिषोमोतवीरान्स्वाहा ॥ इदंमृत्यवेनमम० ॥ परंमृत्यवितिवैके प्राशनांते ॥ उदकोपस्पृशः ॥ ॥ अथलजहोमः ॥
कुमार्याभ्राताशमीपलाशमिश्रान्लाजानंजलिनांजलावावपति ॥ तान्जुहोतिसं० हतेनतिष्ठतीवधूः ॥ ॐअयमणदंवकन्याऽ-

१ रेणुः । अन्यत्रातुरागवैत्यद्वाधवद्वातिरेवेति ॥ २ रेणुः । वधूभ्राताऽजलैतस्यालाजानंजलिमावपेत् ॥ तिष्ठत्यस्तिष्ठतापत्यागृहीताजलिनेवसा ॥ जुहो-
त्यमणदंवेमिलौक्षिभिरेवतान् ॥ अंजलिस्थाविधासर्वांप्राहुःखाप्रतिमंत्रतः ॥ प्राजापत्येनतौर्धेनदंवेमिविबुध्वा इति ॥

अग्निमयश्चत ॥ सनोऽअर्चमादेवः प्रेतोऽमुचतुमापतेः स्वाहा ॥ इदमग्नयेनमम ॥ ॐ इयन्नार्जुपव्रूते लाजानावपतिका ॥
 आयुष्मान्तु मे पतिरेधन्तां ज्ञातयो मम स्वाहा ॥ इदमग्नयेनमम ॥ ॐ इमान् लाजानावपाम्यशौसमुद्विकरणंतव ॥ ममतु-
 भ्यचसंवन्नंतदग्निमुमन्यतामियदुःखाहा ॥ इदमग्नयेनमम ॥ इत्यनेन मंत्रेणांजलिस्थान्सर्वांल्लज्जुहोति ॥ मंत्रत्रयं
 कन्यथावाचयति वरः ॥ अथास्यैदक्षिणदूहस्तमुत्तानं वरोऽगृह्णातिसांगुष्ठं ॥ ॐ गृह्णामि ते सौभगत्वाय हस्तमयापत्याजरद-
 ष्ठीर्वथासः ॥ भगोऽअर्चमासवितान् पुरीधर्मं ब्रह्मत्वाद्गुर्हि पत्याये देवाः ॥ अमोहमसि सात्वदुःसात्वमस्यमोऽअहं ॥ सामा-
 हमसिऽऽक्रुक्त्वं द्यौरहं प्रुथिवीत्वं ॥ तावो हि विवहावहैः सहरोतो दधावहै ॥ प्रजां प्रजनयावहैः पुत्रान्विन्द्यावहैः बहून् ॥ ते सं-
 तुजरदष्टयः संप्रियौ रोगे चिणू सुमनस्यमानौ ॥ पश्येमशरदः शतऽजीवेमशरदः शतम् ॥ १ ॥ इति हस्तग्रह-
 णे वरस्य मंत्राः ॥ अथैनामश्मानमारोहयत्युत्तरतो घेर्दक्षिणपादेन ॥ वरो वध्वासहभिरुत्तरतो गत्वा वध्वादक्षिणं करं स्वाम-
 करेण दायस्वदक्षिणपाणिनावधूदक्षिणपादमादाय प्रागायतां द्युपदमारोहयत्येनामित्यर्थः ॥ ॐ आरोहे ममश्मानमश्मेव त्वदु-
 स्थिराभव ॥ अभितिष्ठतन्यतो वबाधस्वपृतनायतः ॥ १ ॥ अथ द्युपदां रुढायां वरो गाथां गायति ॥ ॐ सरस्वति प्रोदमव
 सुभगे द्वाजिनीवति ॥ यात्वा विश्वस्य भूतस्य प्रजायामस्याग्रतः ॥ यस्यां भूतदूंसमभवद्यस्यां भ्विर्मिदं जगत् ॥ तामद्यागा-
 थां गास्यामि यास्त्रीणां मुत्तमं यशः ॥ १ ॥ वरः पुनर्दक्षिण करेण तद्दक्षिणं करं गृहीत्वा धिं प्रदक्षिणं ब्रह्माग्न्यो रंतरेण परिक्रामतः ॥
 ॐ तुभ्यमग्ने पर्यवहन्त्सूयौ वहनुनासह ॥ पुनः पतिभ्यो जायां दाऽग्ने प्रजयासह ॥ १ ॥ इतरथावृत्तिः ॥ एवं द्विरपरं लाजादि

चतुर्थंऽश्वपुच्छ्यासवाह्याजानवपति ॥ ॐ भगाय स्वाहा इदं भगाय नमः ॥ इति मन्त्रं कन्यया वाचयति वरः ॥ ततः समा-
चाराचूर्णीं हस्तग्रहणमभन्यारोहणं परिक्रमणं च ॥ नेतरथावृत्तिः ॥ त्रिःपरिणीतां प्राजापत्यं हुत्वा ॥ ॐ प्राजाप-
तये स्वाहा इदं प्राजापतये नमः ॥ अथैनामुदीचीं ह्रस्वपदानि प्रक्रामयति ॥ वामपादे न दक्षिणपादं नातिक्रामति यथा स्या-
त्तथा ॥ ॐ एकमिषे विष्णुस्त्वां नयतु ॥ इति वरेणोक्तस्य मन्त्रस्योतिवधूदक्षिणपादमुदगदधाति ॥ तदनंतरं वामपादं ॥
एवं सर्वत्र ॥ ॐ द्वेऽज्जो विष्णुस्त्वां नयतु इति द्वितीयं ॥ ॐ त्रीणि रायस्योपायविष्णुस्त्वां नयतु ॥ इति तृतीयं ॥
ॐ चत्वारिमासो भवाय विष्णुस्त्वां नयतु इति चतुर्थं ॥ ॐ पंचपशुभ्यो विष्णुस्त्वां नयतु ॥ इति पंचमं ॥ ॐ षड्पशुभ्यो विष्णु-
स्त्वां नयतु इति षष्ठं ॥ ॐ सखे सप्तपदा भवसामामनुव्रता भव विष्णुस्त्वां नयतु ॥ इति सप्तमं ॥ केचित्प्रतिपदं कन्यया एकैकः
प्रतिज्ञा मन्त्रः पठनीयः ॥ ते च यथा ॥ मिष्टान्नव्यं जनादीनि काले संपादयेत्तव ॥ आज्ञा संपादिनीतुभ्यं कन्यया चैकपदे ब्रवीत् ॥ १ ॥
शुचिशृङ्गारभूषणहं वाह्जनः कायकर्मणा ॥ नाहं परतरं गच्छेद्वितीये सा ब्रवीदिदम् ॥ २ ॥ सुखदुःखादिकर्मणि भो श्वेऽहं-
च त्वया सह ॥ मनसा तीव्रशुद्धाहं तृतीये सा ब्रवीदिदं ॥ ३ ॥ यज्ञादीनि च कर्मणि श्रौतस्मात्कर्तव्यमणु ॥ त्वया सह प्रकु-
र्वेऽहं तृतीये सा ब्रवीदिदम् ॥ ४ ॥ गार्हस्थ्ये च सहायाहं सुखदुःखानुवर्तिनी ॥ वंशशृङ्गारिव्यामिपंचमेसा ब्रवीदिदम् ॥ ५ ॥
दुःखं च नमदारिद्र्यसुखं च नुशोभनं ॥ सुखदुःखेऽप्यहं मित्रं षष्ठे सा ब्रवीदिदम् ॥ ६ ॥ पतिस्त्वं च तथा स्वासीमहं देवैः सम-
पितः ॥ वंदनीयः स दामह्यसखे सप्तपदा भव ॥ ७ ॥ इति कन्यामन्त्राः ॥ इति सप्तपदी क्रमणं ॥ निष्क्रमणप्रश्नुदुःकु-

मम ॐ स्कन्धे कृत्वा दक्षिणतोऽग्रवर्ग्यतः स्थितो भवत्युत्तरतः एकपां । तत एनां भूधन्यमिषिञ्चितिवरः ॥ ॐ आपः शिवाः शिवः ॥
 ॥ १ ॥ आपो हि श्रेष्ठेति च तिसृभिः ॥ ॐ आपो हिष्ठा ० १ शोवः ० २ तस्मा अंगं ० ३ चकारात्तत एव उदकमादाय दिवा वि-
 वाहश्चेत् अथैना ॐ सूर्यमुदीक्षयति तच्चक्षुरिति । सूर्यमुदीक्षस्व ॥ ॐ तच्चक्षु ० शृणुयामशरदः शतं ॥ वध्वा एवमन्नपाटः ॥
 अथास्यै दक्षिणाऽसमधि त्वदयमालभते ॥ ॐ मम व्रते ते हृदयं दधामिममचित्तमनुचित्तोऽस्तु ॥ मम वाचमेकमना जुषस्व प्र-
 जापतिद्वानियुनकुमबं ॥ अथैनामभिमन्त्रयते ॥ ॐ सुमङ्गलीरियं वधूरिमाऽसमेतपश्यत ॥ सौभाग्यमस्यैदत्वायाथास्तं-
 विपरितन ॥ तां ददपुरुष उन्मथ्य प्राग्गोदरवानुस आगार आनङ्गुहरोहिते चर्मण्युपवेशयति । ददपुरुषोत्रजामाता ॥ ॐ इ-
 ह गावो निषीदं त्विहाश्वा इह पूरुषाः ॥ इहोसहस्रदक्षिणोज्ज्वलहृषणानिषीदंतु ॥ ग्रामवचनं च कुरुयुः ॥ विवाहश्मशानयो-
 ग्रामः प्रमाणमिति श्रुतेः ॥ अत्र समाचाराद्वधूरस्य वामभागेऽपवेशयति ॥ पतिपुत्रान्विताः सुवासिन्यः स्त्रियः वरेण वध्वाः
 सीमन्ते सिद्धूदं दपयति ब्राह्मणाश्चाशर्विचनं पठेयुः ॥ ॐ द्वाममुद्यमसंविद्वो मम श्रोत्रिवा दिवो द्वाममस्मभ्यऽसुसवी ॥ ॥ द्वामस्य-
 हि क्षयस्य देवभूररयाधियावमिमाजः स्याम ॥ १ ॥ दक्षिणतऽउहैकऽउपदधाति तदेताः पुण्यालक्ष्मीर्दक्षिणतो दध्महऽइति-
 तु साद्यस्य दक्षिणतोऽलक्ष्मभुवति तं पुण्यलक्ष्मीकऽइत्याचक्षतऽउत्तरतः स्त्रियाऽउत्तरतऽआयुतना हि लीतस्तुते मेव पुरस्तात्ते-
 नैनाऽउपदध्याद्यत्रैव हि वशिरो देवहनुतं जिह्वैथैताः पुण्यालक्ष्मीर्मुखतो धत्ते साद्यस्य मुखेऽलक्ष्मभुवति तं पुण्यलक्ष्मीकऽइत्या-
 चक्षते ॥ वधूरयोर्वद्वायुध्वप्राप्तिरस्तु ॥ ततः स्विष्टकृतं हुत्वा ॥ ॐ अग्नयोऽस्विष्टकृते साहा ॥ इदमग्नयोऽस्विष्टकृते नमः ॥

ततः संस्रवप्राशनादिप्रणीताविमोकांतं ॥ आचार्यायवददति । गौत्राह्णस्यवरः । ग्रामोराजन्यस्य । अश्वैर्यस्यस्य । दि-
वाविवाहश्चतुर्अस्तमितेयुवदशयति । रात्रौविवाहश्चद्वदशानंतरम् । युवमीक्षस्य ॥ ॐ शुवमसिधुवत्वापस्यामिधुविधि-
पोष्यमयिमहत्वादात् ॥ बृहस्पतिर्मयापलाप्रजावतीसंजीवशरदःशतम् ॥ सायद्यपिनश्यत्तदापस्यामित्येवब्रूयात् ॥
त्रिरात्रमक्षराल्पवर्णाशिनोऽस्याताम् ॥ अथःशयीयाताम् ॥ संवत्सरनिमित्तमुपेयाताम् ॥ द्वादशरात्रंप्रदरात्रिरात्रम-
न्ततः ॥ त्रिरात्रपक्षेप्याश्रीयमाणेचतुर्थीकर्मोत्तरकालपचम्यादिरात्राविभगमनंकर्तव्यं । कुतएतत् । चतुर्थीकर्मण्यकृतमार्या-
त्वनोत्पद्यतेविवाहैकदेशत्वाच्चतुर्थीकर्मणःइति ॥ रेणुः—एकपात्रेसहश्रीतकाचिचत्प्रथमेहनि ॥ पथोवज्यहविष्यान्नमि-
त्यवोचन्निविक्रमः ॥ १ ॥ अजस्रमग्निधारणभवेद्विवाहोमतः ॥ ततोऽग्निनासहव्रजत्ययाणकालतोवरः ॥ २ ॥ कथं-
चिदग्निनाशनंभवेत्सयोननिर्हृतः ॥ तत्राग्नयननुगमननिमित्तमनादिष्टप्रायश्चित्तं ॥ ॥ अथाग्नीर्वादः ॥ ॐ ब्रुह्वैतुद्वाज-
प्रसवीयजुहोत्येताहदेवताः सुताऽएतेनसर्वेनयेनैतत्सोऽयमाणोभवतिताऽएवैतुर्ल्योणातिताऽअस्माऽइष्टाःप्रीतिऽएतुःसर्व-
भुमुभन्यतेतोऽभिरनुमतःस्यतेयस्यैवराजनोराज्यभुमुभन्यतेसरोराजाभवति ॥ १ ॥ (काण्ड ९ प्रपाठक ३ ब्राह्मण २
मन्त्र ५) ॥ अथातोराष्ट्रभूतो जुहोति ॥ राजानोर्वैराष्ट्रभूतस्तेहिंराष्ट्राणिबुध्न्येतेताहदेवताः सुताऽएतेनसर्वेनयेनैतत्सो-
य्यमाणोभवतिताऽएवैतुर्ल्योणातिताऽअस्माऽइष्टाःप्रीतिऽएतुःसर्वभुमुभन्यतेतोऽभिरनुमतःस्यतेयस्यैवराजनोराज्यभुमुभ-
न्यतेसरोराजाभवति ॥ २ ॥ (काण्ड ९ प्र० ३ ब्रा० ३ म० १) ॥ अथयशोर्विजुहोति ॥ एषवसुसेवुऽएतुःइ-

तत्सूयतेयसैतमेतादेवताःसर्वमनुमन्यतेयाभिरनुमतःसूयतेयसैवैराजनोराज्यमनुमन्यतेसुराजाभवति ॥ ३ ॥ (कां०
९ प्र० ३ ब्रा० ३ मं० १३) ॥ तत्तैदेवसामेव ॥ उपतानिहवीदुषिनिर्वपेदेताहदेवताःसुताऽपुतेनसर्वेनयेनैतत्तो-
ज्यमाणेभवेतिताऽपुवैतुप्रीणातिताऽअस्माऽइष्टाःप्रीताऽपुतुःसर्वमनुमन्यतेताभिरनुमतःसूयतेयसैवैराजनोराज्यमनु-
न्यतेसुराजाभवति ॥ ४ ॥ (कां० ९ प्र० ३ ब्रा० ५ मं० १२) ॥ अथराजानमभिश्चत्वाभौजुहोति ॥ एषवैससवुऽपुत-
द्वैतःसूयतेयमसैतमेतादेवताःसर्वमनुमन्यतेयाभिरनुमतःसूयतेयसैवैराजनोराज्यमनुमन्यतेसुराजाभवति ॥ ५ ॥ (कां० ९
प्र० ४ ब्रा० १ मं० ८) ॥ दंपत्योरविच्छिन्नाप्रीतिरस्तु ॥ वंशाभिष्टद्विरस्तु ॥ इत्याशीर्वादः ॥ सुवासिन्योत्रनीराजनंकुर्युः ॥
मा^१कैदेयवदपुष्मान्भवइतिवरदक्षिणकर्णे । सावित्रीवत्सौभाग्यवतीभव इतिवधूवामकर्णकथयेयुः ॥ यथाशक्तिब्राह्मण-
भोजनसंकल्पः ॥ कर्मेश्वरार्पणंकुर्यात् ॥ इतिविवाहः ॥ ॥ कारिकायां ॥ लाजहोभेमंत्रत्रयसूर्यस्यावेक्षणेसकृत् ॥ भगाय-
चैकमंत्रकन्यापठतिपंचकं ॥ ध्रुवदर्शनकालेषष्ठश्वउदाहृतइति ॥ कन्यावल्लपरिधानेनैत्राचैवोत्तरीयके ॥ तथास-
मीक्षाकालेचपितुर्निष्क्रमणेगृहात् ॥ अस्मन्यारोहणेचैवहस्तग्राहेतथैवच ॥ सप्तपदांतथाचैववधूसूत्र्यभिषेचने ॥ हृद-
यालंभेनैवतथैवचाभिमंत्रणे ॥ दृढपुरुषेकमेवैवएतान्मंत्रान्वरःपठेत् ॥ इति ॥ ॥ अथपरिणीपूजा ॥ आचमनं ।
प्राणायामः ॥ शुभपुण्यतिथौमथाचतुर्भिरहोभिर्निष्पादितस्य कन्याविवाहाख्यस्यकर्मणःसांगतासिद्ध्यर्थं श्रुतिस्मृति-
पुराणोक्तफलावाप्तयेकन्यादानसंपूर्णफलावाप्तयेवधूवरयोःबह्व्यज्यप्राप्त्यर्थंवंशाभिष्टद्वयंश्रीमद्विद्वथश्रीउमामहेश्वरप्रीतयेचवरमात्रे-

शसा ॥ द्यावापृथिवीवृक्षरूपस्य धर्मणा विष्कम्भितेऽञ्जरेभूरितसा ॥ १ ॥ ततः कन्यानिवेदनम् ॥ अष्टवर्षीत्वियंकन्या
पुत्रवत्यालितामया ॥ इदानीं तव पुत्राय दत्तास्त्रेह न पात्यतां ॥ १ ॥ इति वरपितुरुत्सङ्गे दद्यात् ॥ असदा-
दिसुहृद्भ्यस्त्यक्तवयातिमवदृहम् ॥ अतिस्त्रेह न वै मातः कन्यां मे परिपालय ॥ २ ॥ इति वरमातुरुत्सङ्गे दद्यात् ॥ अष्ट-
वर्षीत्वियंकन्या तव विप्रसहायिनी ॥ स्वदेशपरदेशवापि रिपात्याकुलोचितां ॥ इति वरस्योत्सङ्गे दद्यात् ॥ इति कन्यानिवेदनम् ॥
ब्राह्मणभोजनसंकल्पः ब्रा. पू. दक्षिणा अनेन उभामहे श्वरौ प्रीयेतां इति ऐरिणी ॥ ततः पूर्ववदाम्रपूजनं ॥ अत्रावसरवध्यावसि-
ष्ठारुन्धतीपूजनं ॥ श्रीश्च ते इति मन्त्रेण वसिष्ठारुन्धतीभ्यां नमः इति पञ्चोपचारैः संपूज्य ॥ पूजान्ते गन्धपुष्पफलहिरण्योपेत-
मर्घं दद्यात् ॥ तत्र मन्त्रः ॥ अरुन्धतिमहाभाग वसिष्ठप्रियवल्लभे ॥ सौभाग्यं संततिं देहि हि युहाणार्घनमोस्तुते ॥ १ ॥ इत्य-
र्घं दत्वा प्रार्थयेत् ॥ अरुन्धतिमहाभाग वसिष्ठप्रियवल्लभे ॥ सौभाग्यं संततिं देहि पुत्रलाभं च देहि मे ॥ ततः सौभाग्यवायनदानं ॥
ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दत्वा तैराग्निषोऽर्ह्यात् ॥ इत्यैरिणीपूजनं प्रदानं च ॥

अथ वधूप्रवेशः ॥ वधूप्रवेशः प्रथमे तथैव शुभश्रदः पञ्चमकेथ वाहि ॥ द्वितीये के वा षष्ठे वियोगमयदुःखदः
स्यात् ॥ तथा संप्रवेशः—विवाहमारभ्य वधूप्रवेशो युग्मे त्रिंशौ षोडशवसरान्तात् ॥ ऊर्ध्वं ततोऽन्धेऽयुजि पञ्चमान्तादतः परस्ताद्वियोगो न चास्ति ॥
अयुग्मे तृतीयं त्यक्त्वा युग्मे षष्ठं विवर्जयेत् ॥ प्राप्तकाले व्यतीपातवैधृती संक्रमं तथा ॥ उपरागं श्राद्धदिनं वर्जयित्वा शुभेष्पुभिः ॥
द्विसिंहभट्टीये—आरभ्योद्वाहदिवसात् षष्ठे वाप्यष्टमे दिने ॥ वधूप्रवेशः संपत्यै दशमेऽथ समे दिने ॥ षष्ठेऽष्टमे वा दशमे दिने वा

विवहमारम्य वधूप्रवेशः । पञ्चाङ्गसंशुद्धिदिनं विनापि विवावसरोचरोपि गत इति वसिष्ठोक्तेश्च ॥ वधूप्रवेशः प्रथमे तृतीये शुभभदः पञ्चमके तथाहि । द्वितीयके वायु चतुर्थके वा षष्ठे वियोगामयदुःखदः स्यादिति अज्ञातवक्तृकलोलखितं पूर्वोक्तनारदवचनविरुद्धत्वाद्वादतव्यमिति ॥ ज्योतिःशास्त्रोक्तदिवसे शुभकाले तथैव च । रात्रौ वधूप्रवेशः स्याद्विवा नैव कदाचनेति ॥ रेणुः—इदं वधूप्रवेशं त्रिविक्रमादिसूरयः ॥ चतुर्थकर्मणः पुरा वदन्ति सौम्यवासर इति ॥

अथप्रयोगः ॥ ज्योतिःशास्त्रोक्तशुभकाले वरः पित्रादत्तावधूगृहीत्यायाने उपविश्यमङ्गलवाद्यघोषपुरःसरमङ्गलगीतपठनपरैः पुरन्ध्रीजनैराचार्यादिविप्रैः आनोभद्राः स्वस्तिनऽइन्द्रं तिसुमङ्गलसूक्तपठनपरैश्च सहस्रगृहमागत्य गृहमध्ये शुभासनेन प्राञ्जुः ख उपविश्य स्वदक्षिणतः वधूमुपवेश्य देशकालौ संकीर्त्य न वधूगृहप्रवेशागमृतं स्वस्तिपुण्याहवाचनं महालक्ष्मीपूजनं च कारिष्ये ॥ आदौ गणपतिपूजनकं० इति संकल्पकृत्या ॥ भो ब्राह्मणाः कृतस्त्वनवधूगृहप्रवेशाख्यस्य कर्मणः पुण्याहमित्यादि यथाचारतदुल्लेखेन समविलिख्य मनोज्ञातिरिति प्रष्टव्यमश्रीश्च ते इति मन्त्रेण षोडशोपचारैर्लक्ष्मीसंपूज्य ॥ आचार्यपूजनं ग्राभाचार्यपूजनं ॥ ततः शिष्टाचारद्वधूकण्ठे सुवर्णादिमुक्ताहारवध्वावध्वरैर्दुग्धं घ्नयेत् ॥ ततो वरेण लक्ष्मीपादावादाय गृहमागतो ह इति वक्तव्यं ॥ तथैव वध्वा सौवर्णपादावादाय गृहमागतो ह इति वक्तव्यं ॥ कुलदेवतादर्शनादिकं कार्यं ॥ पूर्ववद्वसिष्ठरुधतीपूजनं ॥ ब्राह्मणान्गंधादिभिः संपूज्य भूयसीदानं आशीर्वाहणं ॥ अन्यथाथाकुटाचारकुर्व्यात् ॥ इति वधूप्रवेशः ॥

अथ वध्वा गृहगमने मध्ये राक्षसभंगे प्रायश्चित्तम् ॥ अथ वधूपितृगृहद्वारस्थव्याविवाहादिना च सहस्रगृहगमने रथयानेन क्रियमा-

णेऽक्षभेदनं रथवद्धमोक्षणं युगादिभेदनं स्यात्तदनिष्ठशमनं प्रायश्चित्तं विहितं सूत्रकृतारक्षोभेदनं द्विविमोक्षेयानविषयासिऽन्यस्यां व्यापत्तौ क्षिया श्रो-
द्रहेनेतमेवाधिसुपसमाधयेत्यादि ॥ कारिकाकारः ॥ ततो वधूपवेकानं बालयेपितुर्गृहात् ॥ भवेद्विवाहमेवियौ शुभग्रहैः समीक्षिते ॥ १ ॥ अजस्र-
मग्निधारणं भवेद्विवाहोभतः ॥ तदग्निना सह जेत्ययाणकालो वरः ॥ कथंचिदग्निनाशनं भवेत्स्वयानि निर्हितः ॥ २ ॥ ततोऽत्र भेषजं भेषद्यो-
क्तमस्योषतः ॥ वधूरौ रथेथे वाह्यादिकेऽपि रोहतः ॥ ३ ॥ ग्रयाणकालतस्त्वथोरथाक्षभेदनं भवेत् ॥ रथसंबन्धमोक्षणं हयादिके विपर्यात् ॥ ४ ॥
भवेदनिष्ठमेव वा युगादिकं निमित्ततः ॥ प्रायश्चित्तिर्भवेदत्राप्यायनैव कल्पपूर्विका ॥ ५ ॥ प्रायश्चित्तं कारिष्ये हततो वैवाहिकेऽनले ॥ स्यापयेत्सं-
स्क्रुतेदेशे सौहृदिकल्पिकानय ॥ ६ ॥ इत्याद्युक्तम् ॥

तत्र प्रयोगः ॥ शुचिर्वर आचमनं प्राणायासत्रयं कृत्वा अक्षादिभेदनिमित्तं प्रायश्चित्तं कर्तुं तदंतया पुण्याहवाचनं मानृका-
पूजनं वसोर्धारापूजनमायुष्यमंत्रजपनादींश्चाद्वंचकारिष्ये आदौ निर्विघ्नाथगणेशपूजनं करिष्ये इति संकल्प्य कृत्वा शुचिदेशे पंचभू-
संस्कारान्कृत्वा विवाहं निस्थापयित्वा ॥ पुनराचमनं प्राणायासदेशकालकीर्तनांतरथाक्षभेदनिमित्तं प्रायश्चित्तं मंदकरिष्ये ॥
तत्र पूर्वोष्णब्रह्मणोगमनमित्यादि प्राकृतं ॥ पूर्णपात्रस्थाने धुर्यौ दक्षिणा इति वैकल्पिकानं हं करिष्ये ॥ ब्रह्मवर्णाद्यासादने वधुर्यौ-
पर्युक्षणांतं ऽनन्वारब्धः क्षुवेण इह रतिरिह रमथ्यमिह दृतिरिह स्वधृतिः स्वाहा इदमग्नये ० उपसृ ० अयम् राय ० धात्स्वाहा
इदमग्नये ० तत आधाराद्याः स्विष्टकृदंत ब्रह्मान्वारब्धो जुहुयात् संस्रवप्राशनं ॥ पवि ० नम् ॥ पवि ० चिः ॥ ब्रह्मन्निमो धुर्यौ प्रति-
गृह्यताम् ॥ ब्रह्माप्रतिगृह्णामि ॥ प्रणीता विमोक्तः ॥ ततो न्यद्रथादियानमुपकल्प्य तत्र वरः प्रतिक्षेत्रे प्रातिष्ठाः गोधुप्रत्यंगेषु यज्ञे १

आत्वाहार्थं० चाचलिः । विशस्त्वा० अशत २ वधमुदित्थयोपवेशयेत् ॥ राज्ञोक्षमेदश्चेत्तुगोहितो राजानमुपवेशयेत् परमे-
नाग्रिस्थापनंत्रेतिविशेषः ॥ एतत्कर्मगभूतब्राह्मणभोजनकर्तव्यं । प्रायश्चित्तिरियं संज्ञा कर्मणोऽयुधैः स्मृता ॥ तेनैभि-
त्तिकत्वाच्चनार्दीश्राद्धं भवेदिह ॥ इति वध्यागृहगमनरथाश्वभङ्गाप्रायश्चित्तम् ॥

अथप्रथमाब्दे वधूनिवासः—ज्योतिर्निबन्धे ॥ उद्ग्राह्यथमे शुचौ यदि वसेद्भुतगृहे कन्यका हन्यात्तन्नर्तनी क्षये निजतनु
ज्येष्ठे पतिज्येष्ठकं ॥ पौषे च श्वशुरं पतिं च मलिने चैत्रे स्वपित्रालये तिष्ठन्ती पितरं निहन्ति न मयं तेषामभावे भवेत् ॥ इति प्रथमाब्दे-
वधूनिवासः ॥

अथचतुर्थीकर्म ॥ तत्रपारस्करः ॥ चतुर्थ्यामपररात्रे । विवाहमारभ्य चतुर्थेहनि अपररात्रे इत्यर्थः ॥ रेणुः—गृहाभ्यन्तर-
तस्तस्यादध्यगत्वात्रमण्डपे ॥ स्नात्वा तदाचरेत्कर्मत्येवकालायनोऽब्रवीत् ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । देशकालौ-
संकीर्त्यशुभपुण्यतिथौ श्रीपर० विवाहांगभूतं चतुर्थीकर्महंकारित्ये ॥ तत्रगृहाभ्यन्तरतः स्थण्डिलेष्वभूतसंस्कारपूर्वकैर्वा-
हिकाग्निमुपसमाधाय ॥ ततोदक्षिणतो ब्रह्मासनमासीर्यतत्रब्रह्मोपवेशनं । दक्षिणतो ब्रह्माणमुपवेश्योत्तरत उदयाग्रं प्रतिष्ठाप्य ।
ततः प्रणीताग्रणयनादिस्थालीपाकं श्रपयित्वा ज्यसागाविष्णुज्याहुतीर्जुहोति ॥ ॐ अग्नेप्रायश्चित्तेत्वं देवानां प्रायश्चित्त-
रसि ब्राह्मणस्त्वनाथकामऽउपधावामियास्यैपतिं दीतनूत्तामस्यैनाशय स्वाहा ॥ इदमभ्येनमम ॥ ॐ वायोप्रायश्चित्तेत्वं-
देवानां प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वनाथकामऽउपधावामियास्यैप्राज्ञीतनूत्तामस्यैनाशय स्वाहा ॥ इदं वायवेन ॥ ॐ सूर्ये

प्रायश्चित्तेत्यन्देवानाम्प्रायश्चित्तिरसिब्राह्मणस्त्वानाथकामऽउपधावामिथास्यैपशुघ्नीतनूस्तामस्यैनाशयसाहा ॥ इदंसूय-
 नमः ॥ ॐचंद्रप्रायश्चित्तेर्वेदेवानांप्रायश्चित्तिरसिब्राह्मणस्त्वानाथकामऽउपधावामिथास्यैपशुघ्नीतनूस्तामस्यैनाशयसाहा ॥
 इदंचंद्रायनः ॥ ॐगंधर्वप्रायश्चित्तेर्वेदेवानाम्प्रायश्चित्तिरसिब्राह्मणस्त्वानाथकामऽउपधावामिथास्यैपशुघ्नीतनूस्तामस्यै-
 नाशयसाहा ॥ इदंगंधर्वायनमम ॥ ततःस्थालीपाकमभिचार्यं स्थालीपाकस्यजुहेति ॥ ॐप्राजपतयेसाहा ॥ इदंग्र० ॥
 हुत्वाहुत्वैतासामहुतानामुदपात्रेसंछवान्समवनयति । ततःस्विष्टकृदादिप्रणीताविभोकांतंप्रकृतिवत् ॥ प्राशनांते तत
 एतांमूर्धन्यभिषिञ्चति । ततइतिउदपात्रादुदकंगृहीत्वापंचपल्लवैरभिर्षिंचतिवरः । ॐआतेपतिघ्नीप्रजघ्नीपशुघ्नीपशुघ्नी-
 वशघ्नीनिदितातनूर्जार्घ्नांततऽएनांकरोमिसार्जीर्यत्वमयासहस्रौ ॥ असाविनिद्वितीयांतवध्वानामगृह्णाति । वेणीनाघ्नी-
 मिति ॥ अथैनांस्थालीपाकंप्राशयति ॥ ॐप्राणैत्तेप्राणान्त्सन्दधाम्यस्थिरस्थीनिमादूर्सेमादूर्सानित्वचात्वचम् ॥ १ ॥
 अयंवधूंस्संस्कारएव । अतश्चरोरुपधातेअन्यचरोरुत्पादनमिति । वधूःशुद्धार्थमाचामेत् । तस्मादेवंविच्छ्रोत्रियस्यदारोणो-
 पवासमिच्छेदुतह्येवंवित्परोभवति । तामुदूढयथर्तुप्रवेशनं । शिष्टाचारंकुर्यात् ॥ यथाशक्तिब्राह्मणभोजनसंकल्पः ॥ भूय-
 सीदानं आशीर्ग्रहणं ॥ इतिचतुर्थीकर्मप्रयोगः ॥

अथदेवकोत्थापनं ॥ तत्रकालः ॥ समेचदिवसेकुर्याद्विकोत्थापनंभुयः ॥ षष्ठ्यविषमनेष्टमुक्त्वापंचमसप्तमौ ॥ १ ॥
 मंडपोद्घासनकार्यसमेवाविषमेदिने ॥ समेषष्टादिनंवर्ज्यविषमेत्रिनवंत्यजेदिति ॥ २ ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्र-

धारणं । देशकालासकीर्त्यमगृहपदसुषुप्तसुमासेषुशोभनप्राप्त्यर्थस्यापितदेवतानां उत्थापनमंडपोद्वासनं स्वस्तिपुण्याहवा-
चनचकारिण्येनिर्विघ्नतासिद्धार्थगणपतिपूजनकारिण्ये इति संकल्प्य कृत्वा ॥ स्वस्तिवाचनेनोब्राह्मणाः मयाक्रियमा-
णयोः देवकोत्थापनमंडपोद्वासनाख्यकर्मणोः पुण्याहं भवतो बुवन्तु ॥ ॐ पुण्याहं ॥ एवं कल्याणं कर्त्तुं स्वस्ति श्रीरिति ॥
ततः स्थापितदेवतानां पंचोपचारैस्तरपूजनकार्यं ॥ ततो विसर्जनं ॥ ॐ उच्छिष्टब्रह्मणस्प० ॥ यान्तु मातृगणाः सर्वे-
स्वशक्त्या पूजिता मया ॥ इष्टकामप्रसिद्धार्थपुनरागमनाय च ॥ १ ॥ इति विसृज्य मण्डपमध्ये अनियतशशास्त्रानां वि-
ष्टनान्यनुच्य वंशपात्रे तत्सर्वं निधाय साक्षतं जलं प्रक्षिप्य । ततो बहिः शालामारभ्य गृहाम्भ्यन्तरतः स्थापितस्थलपर्यंतं शृण्वेण
त्रिवारं जलधारां पातयेत् ॥ तत्र सन्नाः ॥ ॐ स्वस्ति न द्राष्टुं दृष्टव्याः ० १ ॐ द्यौः शान्तिः २ ॐ अथ तोयतः ० ३ इति ॥
मातृपल्लवैः सपत्नीकं जमानमभिषिच्य शूर्यस्थमातृपल्लवान् गृहोपरि शुचौ देशे निक्षिप्य ॥ ईशानकोणप्रदेशे मण्डपवितानं
विमुच्य ॥ ततः सूत्रबोधिते द्वे पूगीफले आचार्यो गृहीत्वा जमानाय आशिषं दद्यात् ॥ ततो जमानः ॥ भो ब्राह्मणाः अस्म-
द्वोत्रे पदसुषुप्तसुमासेषु शोभनानि संत्विजि भवतो बुवन्तु ॥ संतु शोभनानीत्याचार्यः ॥ इति त्रिरुक्त्वा ब्राह्मणभोजनसंकल्पः ।
ब्राह्मणान् आदिभिः पूजयेत् सूयसी च दद्यात् ॥ इति देवकोत्थापनम् ॥

अथ द्विरागमनम् ॥ नीहाराशुदिनोत्तरादिति गुरुस्त्रिबादुराधास्त्रिनीशके भास्करवायुविष्णुवरुणत्वाष्ट्रे प्रशस्ते त्रिथौ ॥ कु-
म्भाजालाते रवौ शुभकरे प्राप्तादये मार्गवे जीवन्नाम्पुजितादिने नवधूवे समप्रवेशः शुभः ॥ १ ॥ माघफाल्गुनवैशाखे शुक्लपक्षे

शुभदिने ॥ गुवादित्यविशुद्धौ साक्षित्यं पत्नीद्विरागमः ॥ २ ॥ द्विरागमनेऽधिमासविष्णुश्रयनमासौ समवत्सराः प्रतिशुक्लादिदोषो-
 ऽस्तादिदोषाश्च वर्ज्याः ॥ द्विरागमोपि यदि विवाहमारम्य षोडशदिनमध्ये क्रियते तदा प्रतिशुक्लादिदोषोऽस्तादिदोषश्च नास्ति ॥
 यथा—द्विरागमः षोडशवासरांतरेकादशाहे समवासरेषु ॥ नचात्र ऋक्षं न तिथिर्न योगो न वारशुद्ध्यादि विचारणीयम् ॥ के-
 वलाङ्गिरसकैवलभृगुभट्टाजवसिष्ठकश्यपात्रिवत्सगोत्राणां प्रतिशुक्रदोषो न ॥ रेवत्यश्विनीभरणीकृत्तिकाद्यचरणेषु चन्द्रेसति शुक्रस्यान्व-
 त्वात्प्रतिशुक्रदोषो न ॥ दुर्भिक्षे देशविषुवे विवाहे तीर्थगमने एकनगरग्रामयोश्च प्रतिशुक्रदोषो न ॥ इति द्विरागमः ॥ ॥ विवाहे
 आर्ययासह भोजनमाहाङ्गिराः—ब्राह्मण्यासह योऽश्रीयादुच्छिष्टं वा कदाचन ॥ तत्र दोषं न मन्यन्ते सर्व एव मनीषिणः ॥ १ ॥
 अश्रीयातामेकपात्रे विवाहेषु वधूवरौ ॥ तत्र दोषं न मन्यन्ते आचारभ्रष्टसंभवमिति ॥ संग्रहे—एकामनं चैकश्यामेकपात्रे च भोजनं ॥
 एकत्र मङ्गलक्षानमेकयानाधिरोहणं ॥ कुर्वन्निवाहे एतानि भवेद्विशो न दोषभागिति ॥ ॥ अथाभ्युदयिकआद्धोत्तरं देवको-
 त्थापनपर्यन्तं निषिद्धकर्मणि गार्ग्यः—नान्दीश्राद्धे कृते पश्चादावन्मातृविसर्जनं ॥ दर्शश्राद्धं क्षयश्राद्धं स्नानं शीतोदकेन च ॥
 अपसव्यं स्वधाकारं नित्यश्राद्धं तथैव च ॥ ब्रह्मयज्ञं चाध्ययनं नदीसीमान्तलङ्घनं ॥ उपवासव्रतं चैव श्राद्धभोजनमेव च ॥ नैव कुर्युः
 सपिण्डाश्च मण्डपोद्वासनावधि ॥ १ ॥ अत्र चतुःपुरुषं सापिण्ड्यं ॥ आचतुर्थं नैव कुर्युः प्रंचमे शुभदं भवेदितिवाक्यात् ॥ मार्तण्डेऽपि
 आतुर्योदितिवाक्याच्च इति संस्कारसुक्तावल्याम् ॥ अत्र नित्यश्राद्धनिषेधेन तत्कार्यविहितपितृयज्ञनिषेधसिद्धेः स्वधाकारग्रहणं तत्स-
 हितवैश्वदेवनिषेधार्थं ॥ आचारसंवादलाभाच्चेति बहव इत्युक्तं स्मृतिकौस्तुभे ॥ निराक्षिकविषयोऽयं वैश्वदेवनिषेधः न साक्षिकविषयः ॥
 कुर्यात्सञ्चमहायज्ञान्नित्यशः सूतकं विनेतिवाक्यात् इतिशिवप्रसादकृते प्रयोगदीपे संस्कारसुक्तावल्यां च ॥ तथान्यच्च । अभ्यङ्गे सूतके

रात्रौ विवाहे पुत्रवन्मति ॥ माङ्गल्येषु च सर्वेषु न धर्म्यं गोपिचन्दनं ॥ १ ॥ इति द्विराममनादि ॥

अथ मातृविसर्जनानन्तरं अन्दपर्यन्तं निषेधमाह वसिष्ठः—स्नानं सचैलं तिलमिश्रकर्म श्रेतयुगलं कलशप्रदानं ॥ अर्घ्वतीथामरदर्शनं च विवर्जयेन्माङ्गलतोऽब्दयेकं ॥ १ ॥ पितृणामुद्देशेन कलशदानमित्यर्थः ॥ अत्रापवादः ॥ तीर्थे संवत्सरे प्रेते पितृभ्यो महालये ॥ इतोद्वाहोऽपि कुर्वीत पिण्डनिर्वपणं सदेति ॥ मासषट्कं विवाहादौ व्रतप्रारम्भेऽपि च ॥ जीर्णभाण्डादि न त्याज्यं गृह-समाजनेन तथेति ॥ इमंशुकरणे—ऊर्ध्वं विवाहाहस्युत्रस्य तथाच व्रतबन्धनात् ॥ आत्मनो मुण्डनं चैव वर्षं वर्षविमेव च ॥ त्रिमासं वा त्रि-पक्षं वा न कुर्वीत कदाचनेति ॥ अथ कन्यागृहे भोजननिषेधः ॥ भविष्ये—अप्रजायां तु कन्यायां न सुञ्जीत कदाचन ॥ दौहित्रस्य मुखं दृष्ट्वा किमर्थमनुशोचति ॥ न सुञ्जीतेत्यत्र कन्यागृहे इति शेषः ॥ अपरार्क आदित्यपुराणे—अप्रजायां तु कन्यायां नाश्रीयत्कन्यकागृहे ॥ ब्राह्मादिविधना कन्यां दत्वाश्रीयत्कदाचन ॥ अथ सुञ्जीत मोहावेत्स याति नरकं भुवमिति ॥ ब्राह्मविवाहविधिना दत्तं योग्यां कन्यां दत्वा कदापि तस्याः गृहे नैवाश्रीयदित्यर्थः ॥ शाकलकारिकास्त्वपि—दुहित्रश्च न सुञ्जीयाद्यावत्तस्या भवेत्सुतः ॥ अन्यथा यस्तु सुञ्जीत दानं तस्य वृथा भवेत् ॥ कन्यायास्त्वप्रसूताया यो सुनत्स्यन्नमाग्रहात् ॥ अघं स केवलं मुक्कं प्राजापत्येन शुच्यतीति ॥

अथरस्यसुतभार्यत्वपरिहारोपायः—तदुक्तं बृहद्वाङ्मवल्केन ॥ परिवेत्तुत्वपापेनमृतभार्यत्वमाधुयात् ॥ तदोषपरिहारार्थप्राजाप-त्यत्रयं तथा ॥ चांद्रायणत्रयंचैकनेकेद्विगुणचरेत् ॥ एकेणैकभार्यामरणेइदं प्रायश्चित्तं ॥ अनेकैकभार्यामरणेतुल्यतत्प्रायश्चित्तं द्विगुणंचेदित्यर्थः ॥ गोमंशपूजेदौपण्यहंवाचयेद्विज्ञैः ॥ दुर्गाशिविष्णुप्रतिमाः स्थापयेत्यज्येत्ततः ॥ त्रिभिस्तु देवताश्रीलैर्दुहनेदं प्रायश्चित्तं ॥ अहतिं चरुणाज्येनप्रतिद्वयैर्घंसंस्थया ॥ दुर्गाशिविष्णुमंत्रैश्चपुनःपुनरिति रितिइति ॥

अथप्रयोगः ॥ सुदिनेसुहृत्तोयजमानआसनेउपविश्याचम्यप्राणानायम्यदेशकालकीर्तनांतेममसृतभार्यत्वदोषनिरास-
 द्दाराश्रीपरमेश्वरीत्यर्थवक्ष्यमाणप्रकारेणअष्टाधिकायुतसंख्ययाचर्वाज्यहवनंकरिष्ये ॥ तत्रादौनिविद्धतार्थगणपतिपूजनं
 स्वस्तिपुण्याहवाचनंआचार्यादिवरणंदिग्दर्शनपञ्चगव्यकरणंभूमिपूजनंअग्निस्थापनंफलशानांस्थापनंदुर्गाशिविष्णुदेवतानां
 स्थापनंपूजनंचकरिष्येइतिक्रमेणकृत्वा ॥ देवतामंत्रास्तु ॥ अम्बेअम्बिकेइतिदुर्गा ॥ त्वन्नोअग्नेतवेदेवेति अग्ने ॥ इदं-
 विष्णुरितिविष्णुं ॥ ततोदक्षिणतोब्रह्मासनादिपवित्रयोःप्रणीतासुनिधानांतकृत्वान्वादध्यात् ॥ तद्यथा ॥ तत्रप्रजापतिं-
 इन्द्रंअशिसोमंएताःआधाराज्यभागदेवताःएकैकयाहुत्याआज्येनअत्रप्रधानंदुर्गाअग्निविष्णुंचस्वस्वमंत्रेणअष्टषष्टितमाधिक-
 षोडशशतसंख्ययाचरुहोमं तथाचपुनरत्रप्रधानदेवतानांस्वस्वमंत्रेणपूर्वोक्तसंख्ययाआज्यहोमंशेषेणस्विष्टकृतेअग्निवायुसूर्यअ-
 शीवरुणौअग्नीवरुणौपुनराग्निंवरुणंसवितारांविष्णुंविश्वान्देवान्मरुतःस्वर्कान्वरुणंआदित्यंअदितिंप्रजापतिंएदादेवताआज्येनै-
 कैकयाहुत्याआसिन्कर्मण्यहयक्ष्ये ॥ इत्यन्वाधानं ॥ त्यागकालेअष्टोत्तरायुतसंख्याहुतिपर्याप्तंचर्वाज्यद्रव्यंयथामंत्रालिंग-
 दुर्गायैअग्नयेविष्णवेचनमेतित्यागंकुर्यात् ॥ प्रथमंगणेशायवराहुतिंदत्त्वाअन्वाधानोक्तरीत्याहवनंकार्यं ॥ पूजास्विष्टेति
 क्रमेणहोमंशेषंसमाप्यदशविप्राभोजयेदिति ॥ हवनाहुतिक्रमोयथा ॥ आज्यभागोतूर्पर्वेअम्बेअम्बिकेइतिमंत्रेणदुर्गायैचर्वा
 हुतयः १६६८ ॥ त्वन्नोऽअग्नेइतिअग्नयेचर्वाहुतयः १६६८ ॥ इदंविष्णुरितिविष्णवेचर्वाहुतयः १६६८ अनंतरंअम्बेदुर्गा०

आज्याहुतयः १६६८ ॥ त्वन्नो० अश्वयेआज्याहुतयः १६६८ ॥ इदं० विष्णवेआज्याहुतयः १६६८ ॥ एवमेवप्रकारे-
णसर्वहुतयः१००८अष्टोत्तरायुताभवंति ॥ अथवाकस्यचिद्ब्राह्मणस्यविवाहंकुर्यात् ॥ इतिमृतभार्यव्यवहारिहारोपायः ॥

अथ पुनर्विवाहः ॥ विवाहकाले यदि जन्मलक्षणोद्बन्धग्रहदोषयुक्ते ॥ आशौचकालाद्यशुभान्विते वा पुनर्विवाहः किल तत्र
कार्यः ॥ सुराग्निनी व्याधियुतातिथूता वन्याऽर्थनाथाऽप्रियवादिनी च ॥ सुताप्रसूभर्तृद्वहा मृतप्रजा विवर्जनीया पुरुषेण पत्नी ॥ सुता
कन्या ॥ वन्याष्टमे वा दशमे विवर्ज्या वर्षे सुतासूः शिवः१२सूर्यो१२श्च ॥ पञ्चन्दुवर्षे दशमे मृतप्रजा सुदुष्टशब्दा तु तदैव
वर्ज्या ॥ दुष्टशब्दा अप्रियभाषिणी ॥ यः कामकामी नयनाभिरामां रामां द्वितीयां परिबुद्धिमिच्छेत् ॥ तां तोषयित्वा धनतः क्षमश्चेद्बुद्धाह-
येत्स्त्रीमपरां सुखेन ॥ तां प्रथमां ॥ प्रीयवदां प्रीतिकरीं सुदक्षां पुत्रप्रसूं त्यक्तुमुपक्रमेद्यः ॥ स स्वतृतीयांशधनं हि तस्यै दद्याच्च निःस्वो
भरणं प्रकुर्यात् ॥ लक्ता पत्नी रोषिता निर्गोत्रेत्सा रोदव्या पालनीया कुले स्वे ॥ वल्गाद्यन्नाद्यं च तस्यै प्रदद्यादित्यं हेमाद्रिनिबन्धो
ब्रवीति ॥ ॥ अनेकभार्यस्य कर्मणि ज्येष्ठया एवाधिकारः ॥ योऽनेकभार्योऽखिलशक्तकर्म स्वर्णया साकमिह प्रकुर्यात् ॥
बहूयः स्वर्णा यदि पूर्वया तत्सुकर्म कुर्यान्नतु तां विना सत् ॥ शक्तकर्म पुण्याहवाचनाशिहोत्रादि ॥ इतिपुनर्विवाहः ॥

अथ सांभ्रितीयविवाहेऽग्निर्नियः ॥ छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—सदारोयान्युपदत्तान्कथंचित्कारणान्तरात् ॥ य
इच्छेदग्निमान्कृतं क होमोऽस्य विधीयते ॥ स्वेधावेव भवेद्धोमो लौकिके न कदाचन ॥ नव्वाहितयोः सं कर्म लौकिकेभ्यो विधीयत इति ।
प्रायश्चित्ताध्यये देवपद्धतौ च—भार्यायां विधमानायां द्वितीयमुद्देह्यदि ॥ तदा वैवाहिकं कर्म कुर्यादावश्याग्निमानित्यादि यत्
तच्छन्दोगविषयम् । कातीयानां तु पञ्चसु बहिःशालायां विवाहे इत्यादिसूत्रे बहिःशालाविधानेन लौकिकाग्नेरर्थसिद्धत्वाद्विवाहादयश्चगृह्या-

प्रिविषया इति कर्कभाष्यान्तद्वितीयादिविवाहे च वैवाह्ये सति लौकिक इति गंगाधरभाष्याच्च लौकिकायावेव द्वौमः नावसथ्ये इति ।
विस्तरस्तु रुद्रकल्पद्रुमादौ द्रष्टव्यः ॥

अथ भार्यायां विद्यमानायां द्वितीयविवाहेऽधिवेदनीयतामाह याज्ञवल्क्यः—सुरापी व्याधिता धृतौ वन्ध्यार्थेऽथ प्रियं-
वदा ॥ स्त्रीप्रसूश्चाधिवत्तव्या ह्यन्तरं कारयेदिति ॥ अधिवेदने कालप्रतीक्षामाह मनुः ॥ वन्ध्याष्टमेऽधिवत्तव्या दशमे तु
सुतप्रजा ॥ एकादशे स्त्रीजननी सवस्त्वप्रियवादिनीति ॥ विवाहान्तरे विशेषः—एकमुत्क्रम्य कामार्थमन्यां लब्धुं य इच्छति ॥
समर्थस्तोषयित्वाः पूर्वोदात्तपरां वहेत् ॥ याज्ञवल्क्यः—आज्ञासंपादिनीं दक्षां वीरसुं प्रियवादिनीं ॥ त्यजन्दयतृतीयां शमद्रव्यो
भरणं स्त्रियः ॥ सधनो धनतृतीयां शमधनोऽशनच्छादनात्मकभरणं च दद्यादित्यर्थः ॥ अथ स्त्रीनिघने द्वितीयपरिणयन-
कालमाह सिंधौ—ग्रामदमृतिवासरदितः पुनरुद्धाहविधिर्वस्य च ॥ विषमे परिवत्सरे शुभो युगुले चापि मृतिप्रदो भवेदिति ॥

अथ कुंभविवाहः ॥ अयं विषयो गेसमुत्पन्नकन्यावैधव्ययोगाद्गृहः ॥ तत्र विषयोगस्त्रिविधः—सूर्यमौमाकिं त्रारेषु तिथि-
भद्राशताभिधम् ॥ आश्लेषाकृत्तिकानां गे तत्र जाता विवाहना ॥ जनुलये रिपुक्षेत्रसंस्थितः पापक्षेत्रः ॥ द्विसाम्यमपि योगेऽस्मिन् जाता
विषकन्यका ॥ लये शनैश्चरो यस्याः सुतेऽर्किर्नवमे कुजः ॥ विशाल्या सापि नोद्वाह्या विषकन्यका ॥ तद्दोषपरिहरो-
पायः—सावित्र्यादित्रतं कृत्वा वैधव्यविनिवृत्तये ॥ अश्वत्थादिभिरुद्धाह्या दद्यात्तां चिरजीविने इति ॥ अन्यच्च—बालवैधव्ययोगे तु
कुम्भदुप्रतिमादिभिः ॥ कृत्वा लयं ततः पश्चात्कन्योद्वाह्येति चापरे ॥ कुम्भः प्रसिद्धः ॥ दुप्रतिमेति स्वर्णमयाश्चत्थदुमप्रतिमा ॥ तैः सह-
नृढाकन्योद्वाह्या ॥ अत्र पुनर्भूदोषो न ॥ उत्तंच विधानखण्डे—स्वर्णदुपिण्डानां च प्रतिमा विष्णुरूपिणी ॥ तया सह विवाहे

तु पुनर्मूलं न जायते ॥ सूर्यारुणसंवादे—विवाहात्पूर्वकाले तु चन्द्रतारावलन्ति ॥ कुम्भं संस्थाप्य विधिवत्तत्र द्रुपतिमां यजेत् ॥ मधुपर्कादिकं दत्त्वा तदग्रे कन्यकां नयेत् ॥ विवाहोक्तेन मन्त्रेण कुम्भेन सह चोद्गृहेत् ॥ सूत्रेण वेष्टयेत्तथादशतनुविधानतः ॥ कुङ्कुमालङ्कृतं देहं तयारोकात्ममन्दिरे ॥ ततः कुम्भं च निःसार्य प्रमज्ज्य सलिलशये ॥ ततोऽभिषेचनं कुर्यात्पञ्चपल्लववारिभिः ॥ ततोऽलङ्कारवस्त्राढ्यां वराय प्रतिपादयेदिति ॥

अथप्रयोगः ॥ कर्ताविष्णुमंदिरैरगत्वा आसनेप्राङ्मुख उपविश्य ॥ आचमनादिदेशकालकीर्तनांते अस्याः समकन्यायाः नक्षत्रादियोगेन ग्रहयोगेन पुनर्भूदोषाभावेन च विषाख्ययोगसंभवध्वन्यारिष्टपरिहारार्थं श्रीपर० कुम्भविवाहं करिष्ये ॥ तत्रादौ गणपतिपूजनादिनां दीक्षाद्धान्तं कृत्वा चायवृत्वा ॥ ततस्तण्डुलाष्टदले महीधौरित्यादिक्रमेण कलशं प्रतिष्ठाप्य पूर्णपात्रनिधानं यवक्षुद्रुमेन संवेष्ट्य तत्र वरुणं संपूज्य ॥ तत्राशुचारणप्राणप्रतिष्ठापूर्वकं स्वर्णमयविष्णुरूपाश्च तद्गुप्तप्रतिमां प्रतिष्ठाप्य षोडशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ तत्र मन्त्रः ॥ वरुणाङ्गस्वरूपाय जीवने नानां समाश्रय ॥ पतिं जीवय कन्यायाश्चिंश्रुं पुत्रसुखं कुरु ॥ देहि विष्णोर्वादेव कन्यां पालय दुःखत इति ॥ ततो मधुपर्कवस्त्रालंकारार्पणं ॥ अन्तःपटं कन्याकुम्भमांतराले धृत्वा मङ्गलपद्याष्टकं पठित्वा औंप्रातिष्ठेत्यन्तःपटनिःसार्य कन्यायैव स्त्रोपवस्त्रमङ्गलतनुवन्धनं समीक्षणांतं मन्त्रपठेन दत्त्वा ॥ दशावरं अधस्तादुपरिचक्रुभं कन्यां च परितेत्यनुवाकोनस्तसंवेष्ट्य कुम्भस्थविष्णवे कन्यां समर्पयेत् ॥ मचलु ॥ गौरिकन्यामिमां श्लक्ष्णं याथाशक्ति विभूषितां ॥ ददामि विष्णवे तुभ्यं सौभाग्यं देहि सर्वदा ॥ १ ॥ विष्णुरूपिणे श्वत्थकुम्भाये मां कन्यां श्रीरूपिणीं सप्रदेहि तिसम-

पेयेत् ॥ ततो वोष्टितसूत्राङ्कुर्मनिःसारजलेप्रभज्य ॥ तत आचार्यः शुद्धजलेन एन्द्रवारुणपवमानीयमन्त्रैः पल्लवनकन्यामभि-
 षिच्य शुद्धवाससीपरिधाव्यवैवाह्यवस्त्रादिकंसर्वमाचार्यदद्यात् ॥ अनघाद्याहमस्मीति त्रिवारकन्यावदेत् ॥ एवमस्त्विति
 द्विजो ब्रूयात् ॥ आचार्यथ वरदत्वा तस्मादाशिषोऽगृहीत्वा कर्मश्ररायापयेत् ॥ इतिकुंभविवाहः ॥ ॥ अथ विष्णुमूर्ति-
 दानं बालवैधव्यहरं ॥ तत्प्रक्रारो नारदेनोक्तः—ब्राह्मणं साधुमामङ्ग्यं संपूज्य विविधाहर्णैः ॥ तस्मै दद्याद्द्विधानेन वि-
 ष्णोर्मूर्तिं चतुर्भुजां ॥ शुद्धवर्णसुवर्णेन पल्लैकां च सुलक्षणां ॥ तदर्धेन तदर्धेन वित्तशक्त्यनुसारतः ॥ निर्भितां रुचिरां शङ्ख-
 गदाचक्राञ्जसंयुतां ॥ दधानां वाससी पीते कुमुदोत्पलमालिकां ॥ सदक्षिणां च तां दद्यान्मन्त्रमेतमुदीरयेदिति ॥ प्रयो-
 गस्तु ॥ देशकालकीर्तनं तिममवैधव्यारिष्टनिरसनार्थं अखंडसौभाग्यप्राप्तये च विष्णुप्रतिमादानं करिष्ये ॥ ताम्रपात्रतंदुले-
 रापूर्यतदुपरि स्वर्णमयंकृताश्चतारणप्राणप्रतिष्ठां विष्णुप्रतिमां चतुर्भुजायुधान्वितां प्रतिष्ठाप्योडशोपचारैः पूजयेत् ॥ पू-
 जाकाले पीतांबरदिवस्त्राणि कुंडलघण्टाकारान् कुमुदादिपुष्पमालाश्चापि धित्वा प्रणमेत् ॥ भगवन्कमलान्तसर्वभंगलदा-
 यक ॥ हत्वा सर्वार्थरिष्टानि सौभाग्यं चाभिवर्धय ॥ १ ॥ इति संप्राप्त्यर्थं ॥ प्रतिगृहीतां ब्राह्मणं संपूज्या चित्प्रतिमां सोपस्क-
 रंदद्यात् ॥ दानमन्नस्तु ॥ यन्मया प्राच्यजनुषिंघं त्यपतिसमागमं ॥ विषोपविप्रश्चाद्यैर्होता विति सुरक्त्या ॥ प्राप्य-
 मानं महाघोरं यशः सौख्यं धनापहं ॥ वैधव्याद्यातिदुःखौघं नाशय सुखलब्धये ॥ बहुसौभाग्यदात्रीं च महविष्णोरिष्यांतनुं ॥
 सौवर्णां प्रतिमां शक्त्या तु भ्यंसप्रदेद्विज ॥ १ ॥ इमामभ्यार्चितानि विष्णुप्रतिमां सोपस्करो वैधव्या रिष्टनिरसनार्थं अखंडसौभा-

गृहप्रसयेचअमुकशयप्रोक्ताहणायतुअसहसंप्रदेइतिदत्त्वा ॥ यथाशक्तिपुण्यदक्षिणादत्त्वातत्सादशिपोगृहीत्वा ॥ कन्याअनयाद्याहससीतिविदेत् ॥ एवमस्त्वितिप्रोक्तिगृहीत्वा ब्राह्मणान्भोजयेत् ॥ इतिविष्णुप्रतिमादानम् ॥
 अर्थार्कविवाहः ॥ धर्माव्यौ-तृतीया मानुषीकन्या नोद्वाह्या प्रियते हि सा ॥ विधवा वा भवेत्तस्मान्तृतीयेऽर्कं समुहहेत् ॥
 संग्रहे—चतुर्थीदिवाहार्थं तृतीयेऽर्कं समुहहेत् ॥ आदित्यदिवसे वापि हस्तार्थे वा शनैश्चरे ॥ शुभेदिने वा पूर्वार्धे कुर्यादर्कविवाहकम् ॥ इति ॥ अथप्रयोगः ॥ तत्रक्रियमाणविवाहात्पाक्चतुष्टयदिनाधिकव्यवहितेराविवाशनिवारवाहस्तनक्षत्रेशुभदिवसेप्राप्ताभ्यामुदीच्यांवासुपुष्पफलयुतमंगत्वातत्साधस्ताद्भाग्येऽङ्गुलिर्विरच्य ॥ अर्कस्यपश्चिमत उपविश्य ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं ॥ देशकालौसंकीर्त्यममृतृतीयमानुषीविवाहजन्यदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमेश्वरप्राप्त्यर्थं तृतीयमर्कविवाहकरिष्ये ॥ तदंगत्वेनस्तिपुण्याहवाचनमातृकापूजनं वसोधारपूजनं आयुष्यमंत्रजपं नंदीश्राद्धं आचार्यवरणं च करिष्ये ॥ तत्रादौ निर्विघ्नाश्रगणपतिपूजनं ॥ नंदीश्राद्धं हस्माकर्तव्यं ॥ नंदीश्राद्धांतं कृत्वा आचार्यवरणं ॥ आचार्यप्रार्थनं—कन्यापितायामृत्योर्देवानां च प्रजापतिः ॥ तथात्वं प्रदानार्थमाचार्यत्वं कुमुदो ॥ आचार्यस्तु या ॥ यावत्कर्म समाप्येत तावत्संनिधो भव ॥ तत आचार्यो वरं स्वशास्त्रायामधुपकंणाचयेत् ॥ शुभपुण्यतिथौ अर्कविवाहार्थमागतं वरमधुपकंणाचयिष्ये ॥ ऊँसा-

१ यद्विवाहोत्पत्तिरपारिणयति तदवदरीमातुर्लिंगोदादिमीवात्राधुमव्येकश्राचिदेकश्रासहकृतव्यविधानं न च प्रीतिनिश्चय इति विधानमालायाम् ॥

युभवता० तं ॥ ॐ अर्चय ॥ इत्यादिअलंकरणमसिभूयोलंकरणभूयादित्यलंकुर्यात् ॥ ततोवरः अर्कस्यपुरतःस्थित्वा ॥
 त्रिलोकत्राप्तिरससाध्यथाययासाहितोर्वे ॥ तृतीयोद्वाहजंदोषनिवारयमुखं कुरु ॥ इत्यर्कप्रार्थ्य ॥ आकृष्णेनेति सत्रेणछाया
 सहितसूर्यमर्कआवाहयेत् ॥ ॐ आकृष्णेनरजसा० पश्यन् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वःछायासाहितसूर्यायनमःछायासाहितसूर्यमावा-
 हयामि ॥ ततअर्कश्चेतयस्त्रेणसूत्रेणचावेष्ट्यपोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ तत्रनैवेद्यगुडौदनः ॥ आपोहिष्टेतित्रिभिर्मंत्रैर्भविष्य-
 च्यप्रदक्षिणीकुर्वन्प्रार्थयेत् ॥ ममप्रीतिकरायेयमयास्पृष्टापुरातनी ॥ अर्कजाब्रह्मणास्पृष्टाह्रस्माकंपरिरक्षतु ॥ इतिप्रदक्षि-
 णीकुर्वन्जपेत् ॥ नमस्तेमंगलेदेविनमःसवितुरात्मजे ॥ ब्राहिमांकृपादेविपत्नीत्वमइहागता ॥ कातीयानांवेद्यांअग्नि-
 प्रतिष्ठापूर्वकंविवाहउच्यतेअतःकारणादत्रउत्तरदिग्भागेसंपादितेस्थंडिलेपञ्चभूसंस्कारपूर्वकमग्निप्रतिष्ठायततःअत्यञ्जुखोवर-
 स्तिष्ठन्नर्कप्रार्थयेत् ॥ अर्कत्वंब्रह्मणास्पृष्टःसर्वप्राणिहितायच ॥ वृक्षाणामादिभूतस्त्वदेवानांप्रीतिवर्धनः ॥ तृतीयोद्वाहजंदो-
 षंमृत्पुंवाशुविनाशाय ॥ इतिप्रार्थना ॥ ततःअंतःपटं धृत्वाद्विजैर्भगलाष्टकानिपठितव्यानि ॥ तदेवलघ्नान्तंअंतःपटमुदग-
 पसर्यैर्अर्कस्योपरिअक्षतान्क्षिपेत् ॥ ततःप्राञ्जुस्योर्कंसमीपतिष्ठेत् ॥ देशकालौसर्क्यशुभपुण्यतिथौतृतीयोद्वाहानिष्टदोषप-
 रिहारद्वाराश्रीसवितुसूर्यनारायणप्रीत्यर्थब्राह्मविवाहविधिनाआर्कीकन्यादानमहंकरिष्ये ॥ वरहोस्तेशिवा आपःसन्तु० तृती-
 योद्वाहजंदोषपरिहारोऽस्तु ॥ वरस्यगोत्रोच्चारः ॥ भारद्वाजगोत्रस्य आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजोतित्रिवरस्यरुद्रतक्ष-
 र्मणःप्रपौत्रायविष्णुदत्तशर्मणःपौत्रायब्रह्मदत्तशर्मणःपुत्राययज्ञेशशर्मणोवराय ॥ काश्यपगोत्रस्य काश्यपवत्सारनैश्रुवेतित्रि-

प्रवरस्य आदित्यस्य प्रपौत्री सवितुः पौत्रासूर्यस्य पुत्री आर्कानां मन्त्री मिमांसा कन्यासूर्यदेवत्यां श्रीसवितुसूर्यनारायणप्रीत्यर्थं अमुकशाखाख्यायिते तु भ्यंभार्योत्वेनाहं संप्रदे ॥ इत्युक्त्वा सकुशजलवहस्तेक्षिपेत् ॥ ॐ अर्ककन्यामिमां विप्रयथाशक्ति विभूषितां ॥ गोत्रायशभणेतुं भ्यं दत्ता विप्रसमाश्रय ॥ इति दानमन्त्रः ॥ कृताकदानसंगतासिद्धयर्थं इमां दक्षिणतुभ्यमहंसंप्रदे ॥ स्वस्तीति वरो व्रूयात् ॥ ततो वरः अर्कपरिगंधाक्षतपुष्पयुतो दकपूणी क्षीर्नां जली न्दद्यात् ॥ तत्र मन्त्राः ॥ ॐ यज्ञो मे कामः समृद्धतां ॥ ॐ धर्मो मे कामः समृद्धतां ॥ ॐ यशो मे कामः समृद्धतां ॥ इत्यञ्जलिदानं ॥ ततो गायत्र्या परित्येत्वा दिनावापञ्चावृतासूत्रेणाकं मावेष्टयेत् ॥ तत्सूत्रं पुनः पंचगुणं कृत्वा अर्कस्य दक्षिणस्कंधं बृहत्सामेति मन्त्रेण यदा वक्षति मन्त्रेण वारक्षार्थं वक्षयात् ॥ ॐ बृहत्सामश्च त्रधृदृदृष्ययत्रिष्टुभौ जः शुभितमुग्रवीर ॥ इन्द्रस्तोमेन पंचदशेन मध्यमिंदवातेन स गेण रक्ष ॥ ॐ अदा वक्षन् ० इति वा ॥ ततोऽर्कस्य दिक्षु विदिक्षु च अष्टौ कुमानसंस्थाप्य वक्षेण त्रिसूत्रेण चावेष्ट्य हरिद्रागंधाद्यंतः क्षित्वा तेषु नास्नामहा विष्णुमावाह्यपोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ दक्षिणतो ब्रह्मासनास्तरादिपुष्पगोते ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा ० ॥ ॐ इंद्राय स्वाहा ० ॐ अग्नये स्वाहा ० ॐ सोमाय स्वाहा ० ॥ आज्यभागोते ॥ संगोभिरित्यस्यांगिरसो बृहस्पतिश्चिष्टुप् अर्कविवाहांगभूता ज्यहो भवि नियोगः ॥ ॐ संगोभिरंगिरसो नक्षमाणो भगवद्देव्युमणं निनाय ॥ जनेभिर्नो नदं पती अनस्ति बृहस्पते वा जयाश्चरि वा जौ स्वाहा ॥ इदं बृहस्पतये नमः ॥ यस्यैत्वेत्यस्य वामदेवो दक्षिणं अर्कविवाहांगभूता ज्यहो भविनि ॥ ॐ यस्मै त्वा काममायवयस प्राड्यजामहे ॥ तमस्मभ्यं कामं दत्वा ये दं दृष्टो पिब स्वाहा ॥ इदमग्नये नमः ॥ ततो व्यस्तसम-

सव्याहृतिभिः ॥ ॐ भूः स्वाहा इदमग्रेयेन ॥ ॐ भुवः स्वाहा इदं सूर्याय ॥ ॐ भूर्भुवः स्वाः
 स्वाहा इदं प्रजापतये ॥ ततो भूराद्याः प्राजापत्यं तानवा इतयः ॥ ततः सिधु कृत् ॥ संसवप्राशनं ॥ पवित्राभ्यां मार्जनं ॥
 अथौषवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणो पूर्णपात्रदानं ॥ कृतस्य अर्कविवाहाख्यस्य कर्मणः सांगतसिद्धयर्थब्रह्मन्निदं पूर्णपात्रदक्षिणा-
 त्वेन तु भ्यमहं संप्रददे ॥ प्रणीतविमोक्तः ॥ ॐ आपः शिवाः ॥ अथार्कप्रदक्षिणीकृत्य प्रार्थयेत् ॥ मया कृतमिदं कर्म स्याव-
 रेषु जरायुणा ॥ अर्कापल्यानिनो देहितत्सर्वं क्षुतुमर्हसि ॥ इति संप्रार्थ्य ॥ ऋचं वाचमिति शांतिं सूक्तं जन्वा आचार्यार्ययोगयुग्म-
 दानं ॥ ततो दशष्टौ वा ब्राह्मणान्भोजयेत् ॥ भूयसी संकल्पः ॥ उपस्करणं सर्वसाचार्यार्थदद्यात् ॥ कुंभेषु महाविष्णुसंपू-
 ज्यविमृजेत् ॥ अग्निविसर्जनं ॥ अनेन यथाज्ञानेन कृतेन अर्कविवाहने श्रीसवितृसूर्यनारायणः प्रीयताम् ॥ तेन तृतीयमानुषी-
 विवाहाजन्यदोषापनोदो भवतु ॥ यस्य स्मृत्या ० नमः ३ ॥ मधुपर्ककाले स्वधृतवस्त्राणि गुरवे दत्वा अन्यानि धारयेत् ॥ इति
 प्रयोगदर्पणधर्माव्धिनिर्णयसिन्ध्वनुसारेणार्कविवाहः ॥ इति शुक्लयजुःशाखीयकर्मकांडप्रदीपे संस्कारप्रकरणं समाप्तं ॥

॥ इति शुक्लयजुःशाखीयकर्मकाण्डप्रदीपे संस्कारप्रकरणम् ॥

अथाह्निकाचारप्रकरणम् ॥ ३ ॥

श्रीरणेशाय नमः ॥ अथ संस्कारप्रकरणोत्तरक्रमप्राप्तमाह्निकाचारप्रकरणमारभ्यते ॥ तत्र प्रातःकर्तव्यमाह दक्षः—प्रातस्तुत्याथ कर्तव्ययाद्विजेन दिने दिने । तत्सर्वसंप्रवक्ष्यामि द्विजानां मुपकारकम् ॥ उदयास्तमयं यावन्न विप्रः क्षणिको भवेत् । नित्यं नैमिचित्तिकैर्मुक्तः काम्यैश्चान्यैराहितैरिति ॥ आश्वलायनः—अथोच्यते एह स्य स्य नित्यकर्म यथाविधि ॥ यत्कृतवानृण्यमाश्रितैर्देवात्पितृभ्याश्च मानुषात् ॥ अथात्र ब्राह्मणमुहूर्तोदास्वापंकर्मोण्युच्यन्ते ॥ ब्राह्मणमुहूर्तश्चेद्देया-अन्यया मात्मकोरात्रोरुपान्त्यमुहूर्तश्च । मनुः—ब्राह्मणमुहूर्तवुच्येत धर्माश्चानुचिन्तयेत् ॥ कायेकृशांश्च तन्मूलान्वेदतत्त्वार्थमेव च ॥ इति ॥ वेदस्य तत्त्वार्थं ब्रह्मकर्म मात्मकमित्यर्थः ॥ अत्र स्मरणीयमाह व्यासः—

प्रातःस्मरणम् ॥ तत्रादौ भारतसावित्रीपाठः—महर्षिर्भगवान्यासः कृत्वा मां संहितां पुरा ॥ श्लोकैश्चतुर्भिर्धर्मात्मा पुत्रमध्यापयच्छुक्लं ॥ १ ॥ मातापितृमहर्षाणि पुत्रदारशतानि च ॥ संसारेष्वनुभूतानि यानि यास्यन्ति चापरे ॥ २ ॥ हर्षस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च ॥ दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितं ॥ ३ ॥ ऊर्ध्वाद्वाहुरैर्येष न च कश्चिच्छृणोति मे ॥ धर्मोदर्थश्च कामश्च स किमर्थं न सेव्यते ॥ ४ ॥ न जातु कामान्न भयान्न लोभाद्धर्मं त्यजेज्जीवितस्यापि हेतोः ॥ धर्मो नित्यः सुखदुःखे त्वनित्ये जीवो नित्यो हेतुरस्य

१ अस्य लक्षणं विष्णुपुराणे—रात्रेः पश्चिमयामस्य मुहूर्तो यस्तृतीयकः । स ब्राह्म इति सिद्धेशो विहितः स प्रबोधने ॥ पञ्चपञ्च उप काल सप्तपञ्चारणोदयः । अष्टपञ्च भवेत्प्रातस्ततः सूर्योदयः स्मृतः ॥ इति ।

त्वनिलः ॥ ५ ॥ इमां भारतसावित्रीं प्रातरुथाय यः पठेत् ॥ स भारतफलं प्राप्य परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ६ ॥ यो गोशतं कवकशृङ्ग-
मयं ददाति विप्राय वेदविदुषे च बहुश्रुताय ॥ पुण्यां च भारतकथां शृणुयाच्च नित्यं तुल्यं फलं भवति तस्य च तस्य चैव ॥ ७ ॥ ॥
॥ प्रातःस्मरणे विशेषः ॥ प्रातरान्य सायान्तं सायान्तात्रातरेव च ॥ यत्करोमि जगन्नाथ तदस्तु तव पूजनम् ॥ १ ॥ यत्रैव
यत्रैव मनो मदीयं तत्रैव तव स्वरूपम् ॥ यत्रैव यत्रैव शिरो मदीयं तत्रैव पदद्वयं ते ॥ २ ॥ त्वत्पदसरसिजसेवाहीनं दीनं
मदा परार्थिनं ॥ ताय ताय कृपया भवभयभीतं परेश परिप्राहि ॥ ३ ॥ महादेव महादेव महादेवेति यो वदेत् ॥ एकेनैव भवेन्मोक्षो
द्वाभ्यां शंभुर्ऋणी भवेत् ॥ ४ ॥ महादेव महादेव महादेवेति वादिनम् ॥ वत्सं गौरिव गौरिशो धावन्तमनु धावति ॥ ५ ॥
अथ भानोः श्लोकाः सद्धर्मचिन्तामणौ ॥ ॥ प्रातःस्मरामिबलतलसिविद्येण्यरूपं हिमण्डलमृचोऽथतुयंजुषि ॥ सामानियस्यकि-
रणाः प्रभवन्निहिहंतुं ब्रह्माहारात्मकमलक्ष्यमचिन्त्यरूपम् ॥ १ ॥ प्रातर्नमामि तराणे तनुवाङ्मनोभिर्ब्रह्मद्रूपकसुतुतमार्चितं च ॥ वृष्टिप्रमोचन-
विनियग्रहेतुस्तत्रैवोक्त्यपालनपरं त्रिगुणत्सकंच ॥ २ ॥ प्रातर्भजामिसवितारमनन्तशक्तिपायैव शत्रुभयरोगहरंरंच ॥ तं सर्वलोककलना-
त्मककालमूर्तिर्भोगकण्ठवन्धनविमोचनमार्दिदेवम् ॥ ३ ॥ श्लोकत्रयमिदं भानोः प्रातःप्रातःपठेत्तुयः ॥ सप्तर्वध्याधिनिसुक्तः पंसुखमवाप्नुयात् ॥ ४ ॥
॥ अथविघ्नशस्यस्मञ्चि० ॥ प्रातःस्मरामिगणनाथमनाथवन्धुंसिन्दूरपूरपारिशोभितगण्डयुग्मम् ॥ उदण्डविघ्नपरिखण्डनचण्डण्डमास-
ण्डलादिसुरनायकवृन्दवन्धम् ॥ १ ॥ प्रातर्नमामिचतुराननवन्धमानमिच्छतुकूलमखिललंचवन्दनम् ॥ तंतुन्दिलद्विरसनप्रिययज्ञस्यपुत्रं
विलासचतुरं शिवयोः शिवाय ॥ २ ॥ प्रातर्भजाम्यभयदंखलुभक्तशेकदवानलंगणविंसुं पक्वकुञ्जरास्यम् ॥ अज्ञानकाननविनाशनहृदयवाहमु-
त्साहवर्धनमहंस्तुतमीश्वरस्य ॥ ३ ॥ श्लोकत्रयमिदं पुण्यंसदासाम्राज्यदायकम् ॥ प्रातरुथायसतसंयः पठेत्त्यतः पुमान् ॥ ४ ॥ अथ

देव्याः स० चि० ॥ प्रातः स्मरामि शरदिन्दुकोञ्जलाभासद्रवत्सकलकुण्डलहारशोभाम् ॥ दिव्यायुधोजितसुनीलसहस्रहस्तारक्तोत्पलाभच-
 रणां भवतीं प्रशाम् ॥ १ ॥ प्रातर्नमामि माहिषासुरचण्डगुण्डशुम्भासुरप्रमुखदैत्यविनाशदक्षाम् ॥ ब्रह्मेन्द्रमुनिमोहनशीललीलां चण्डीं सम-
 स्तसुरभूतिभेनेकरूपां ॥ २ ॥ प्रातर्भजामि भजतामखिलार्थदात्रीं धार्त्रीं समस्तजगतादुरितपहन्त्रीम् ॥ संसारबन्धनविमोचनहेतुभूतायां-
 परांसमविगम्य परस्वर्गिणोः ॥ ३ ॥ श्लोकत्रयमिदं देव्याश्चण्डिकायाः पठेन्नरः ॥ सर्वाङ्कामानाम्प्रोतिविष्णुलोकमेवाहयते ॥ ४ ॥ ॥
 अथ शिवस्य स० चि० ॥ प्रातः स्मरामि भवभीतिहरं सुरेशं गङ्गाधरं वृषभवाहनमम्बिकेशम् ॥ खटाङ्गशूलधराभयहस्तमीशं संसारोगह-
 रमौषधमद्वितीयम् ॥ १ ॥ प्रातर्नमामि गिरिशं गिरिजाधरं देहसर्गास्थिप्रलयकारणमादिदेवम् ॥ विश्वेश्वरं विजितविश्वमनोभिरामं संसाररोग-
 ॥ २ ॥ प्रातर्भजामि शिवमेकमनन्तमाद्यवेदान्ते वेद्यमनघं पुंसं महान्तम् ॥ नामादिभेदरहितं षडयावशून्यं संसार० ॥ ३ ॥ प्रातः समुत्थाय-
 शिवं विचिन्त्य श्लोकत्रयं येऽनुदिनं पठन्ति ॥ ते दुःखजातं बहुजन्मसंचितं हिल्वापदं यान्ति तदेव शोभोः ॥ ४ ॥ ॥ अथ विष्णोराचारम-
 यूखे ॥ प्रातः स्मरामि भवभीतिमहातिशान्त्यनारायणं गरुडवाहनमञ्जनाभम् ॥ ग्राहामि भूतवरवारणमुक्तिहेतुं चक्रायुधं तरुणवारिजपत्र-
 नेत्रम् ॥ १ ॥ प्रातर्नमामि मनसावचसाचमूर्धापादारविन्दयुगलं परमस्य पुंसः ॥ नारायणस्य नरकार्णवतारणस्य पारायणप्रवणविप्रपरायणस्य
 ॥ २ ॥ प्रातर्भजामि भजतामभयं करंतं शक्रसर्वजन्मकृतपापभयापहृत्यै ॥ यो ग्राहवक्त्रपतिताङ्घ्रिजं जेन्द्रघोरशोकप्रणाशमकरोद्धतशङ्खचक्रः
 ॥ ३ ॥ श्लोकत्रयमिदं विष्णोः प्रातः काले पठेत्तु यः ॥ लोकत्रयगुरुस्तस्मै दद्यादात्मपदं हरिः ॥ ४ ॥ ॥ अथ रामचन्द्रस्य आह्निक-
 कर्मप्रकाशो ॥ प्रातः स्मरामि रघुनाथमुखारविन्दं मन्दस्मितं मृदुलाभिषिञ्चालमालम् ॥ कर्णावलिम्बिचलकुण्डलशोभिगण्डं कर्णान्ती-
 र्धनयनं नयनाभिरामम् ॥ १ ॥ प्रातर्नमामि रघुनाथकरारविन्दं रक्षोपणयभयदं वदं निजेभ्यः ॥ यद्वाजसंसदि विभज्य मे ह शचापं सीताकरग्रह-

णमङ्गलमापसद्यः ॥ २ ॥ प्रातर्भजाभिमुखानुपदारविन्दपद्माङ्कुशादिशुभरोहिमुखिबाह्वहे ॥ योगीन्द्रमानसमधुततसेत्यभानंशपापहंसपदि-
 गौतमधर्मपद्मगाः ॥ ३ ॥ प्रातर्वेदमिव च सारङ्कुनाथनामवादे षडहरिसंकलंशमलं करोति ॥ यत्पार्वतिस्वपतिना सह मोक्तुं कामाप्रिया सह-
 स्नहानामसंभजजाप ॥ ४ ॥ प्रातःश्रयश्चतुर्तारं धुनाथमूर्तिनीलाम्बुदोत्पलसिततरुनीलाम् ॥ आमुक्तमौक्तिकविशेषविभूषणढ्याध्ययान-
 समस्तमुनिभिर्जन्मसुक्तिहेतुम् ॥ ५ ॥ यः श्लोकञ्चकामिदं प्रयतः पठेत्तु नित्यं प्रभातसमये पुरुषः प्रबुद्धः ॥ श्रीरामकिंकरजनेषु सार्वभूव्यो भूला-
 प्रयाति हरिलोकमनन्यलभ्यम् ॥ ६ ॥ ॥ ब्रह्मादिस्तुतिः ॥ ॥ ब्रह्मपुरारिष्ठिपुरान्तकारीभानुः शशीभूमिसुतो बुधश्च ॥ गुरुश्च शुक्रः-
 शनिश्च हरेर्केतवः कुर्वन्तु सर्वमसुप्रभातम् ॥ १ ॥ भृगुर्वसिष्ठः ऋतुरङ्गिराश्च भानुः पुलस्त्यः पुलहश्च गौतमः ॥ रैभ्यो मरीचिश्च वनश्च दक्षः कुर्वन्तु ०
 ॥ २ ॥ सनत्कुमारः सनकः सनन्दनः सनातनोऽप्यासुरिभिर्ज्ञैलैश्च ॥ समस्वराः सप्तरसातलानि कुर्वन्तु ० ॥ ३ ॥ सप्तार्णवाः सप्तकुलाचलाश्च-
 सप्तर्षयो द्विपवनानि सप्त ॥ भूर्गादिः कृत्वा भुवनानि स कुर्वन्तु ० ॥ ४ ॥ पृथ्वीसगन्धासप्तरसास्तथापः स्पर्शाचवायुर्ज्वलनः स तेजाः ॥ नभः सशब्द-
 महता सहैव कुर्वन्तु ० ॥ ५ ॥ इत्थं प्रभाते परमं विप्रं पठेत्समोद्गात्रं णुयाच्च तद्वत् ॥ दुःस्वप्ननाशास्त्विह सुप्रभातं भवेच्च नित्यं भागवत्प्रसादात् ॥ ६ ॥
 पुण्यश्लोकस्मरणं ॥ वैष्णवं शुद्धैहयमर्जुनं च शाकुन्तलेयं भर्तनलं च ॥ रामचर्यावैष्णवीति प्रभाते सार्धं यामो विजयश्च हृजे ॥ १ ॥ बलिर्वि-
 भीषणो भीष्माऽहोदोनारदो ध्रुवः ॥ षडेते वैष्णवाः प्रोक्ताः स्मरणं पापनाशनम् ॥ २ ॥ अथ त्यामा बलिव्यासो हनूमाश्च विभीषणः ॥ कृपः पर-
 शुरामश्च सप्तैचिरजीविनः ॥ ३ ॥ सप्तैतान् स्मरेन्नित्यं मार्कण्डेयमथाष्टमम् ॥ जैवेद्वैश्वतं साग्रमासृष्यं विवर्जितः ॥ ४ ॥ अहयद्रौपदी-
 सीतानारामन्ददीरतिथ्या ॥ पञ्चकं नास्मरेन्नित्यं महापातकनाशनम् ॥ ५ ॥ कर्कोटकस्य नागस्य दमयन्त्या नलस्य च ॥ ऋतुपर्णस्य राजर्षेः कीर्तनं-
 कलिमाशनम् ॥ ६ ॥ धर्मो विवर्धति युधिष्ठिरकीर्तनेन पापं प्रणश्यति वृद्धो दूरकीर्तनेन ॥ शत्रुर्विजयति वनजयकीर्तनेन माद्रीसुतो कथयतां भव-

न्तिरेगाः ॥ ७ ॥ पुण्यश्लोकोनलोराजपुण्यश्लोकोयुधिष्ठिरः ॥ पुण्यश्लोकाचैवदेहापुण्यश्लोकोजनार्दनः ॥ ८ ॥ विश्वशमाधवदुष्टिददण्ड-
पाणिचभैरवम् ॥ वन्देकाशीगुहाङ्गभवाभीमणिकर्णिकाम् ॥ ९ ॥ इत्यादिपौराणश्लोकान्यठित्वा प्रातरग्निमित्यादिमन्त्रान्यठेत् ॥

हरिः ॐ प्रातरग्निप्रातरिन्द्रं हवामहे प्रातर्भिन्नावखरुणाप्रातरश्विनां । प्रातर्भगपूषणं ब्रह्मणस्पतिप्रातः सोममुत रुद्रं हुवम
॥ १ ॥ प्रातर्जितं भगमुग्रं हुवमवयं पुत्रमादित्यो विधत्ता ॥ आश्रिष्ट्वान्यमानस्तुराश्विद्राजोऽचिद्यं भगं भूक्षीत्याह ॥ २ ॥
भगप्रणतं भगसत्यराधो भगेर्माधियुसुदवाददन्नं ॥ भगप्रणोजनयगोमिरश्वैर्भगप्रभृन्भिन्नवन्तः स्याम ॥ ३ ॥ उत्तेदानीं भग-
वन्तः स्यामोतप्रणित्व उतमध्ये अह्ना ॥ उत्तोदितामधवन्सूर्यस्वययुदवानां सुमता स्याम ॥ ४ ॥ भगं ऽएव भगवाँ ऽअस्तु-
देवास्तेन वयं भगवन्तः स्याम । तं त्वा भगसर्वं ऽइज्जो हवीतिसनो भगपुरं ऽएता भवेह ॥ ५ ॥ समध्वरायोषसो नमन्तदधिक्रा-
वेषु च यपुदार्थ । अर्वाचीनवसुधिरुभगनोरथमिवाश्वावाजिनऽआवहंतु ॥ ६ ॥ अश्वावतीर्गोमतीर्नऽडुषासो वीरवतीं ऽ-
सदसुच्छन्तु भुद्राः ॥ घृतदुहानां विश्वतः प्रपीतायुपपातस्वस्तिभिः सदानः ॥ ७ ॥ इति प्रातः स्मरणं संपूर्णम् ॥

प्रातर्दर्शनीयाः । नागदेवः—श्रीविषं सुभागां गां च वह्निमग्निचिंतं तथा । प्रातरुत्थाय यः पश्येदापह्न्यः स प्रसुच्यते ॥ भार-
द्वाजमयूराणां चापस्य नकुलस्य च । प्रभाते दर्शनं श्रेष्ठं वामपृष्ठे विद्योततः ॥ ॥ अथ दर्शनानर्हानाह—पापिष्ठं दुर्भागं चान्यं
नश्यमुत्कृत्तनासिकम् । प्रातरुत्थाय यः पश्येत्तत्कलेरुपलक्षणम् ॥ भल्लातकं कर्षफलं कामगार्जारपूषकात् । क्लीबं च गर्दभं चैव न पश्ये-
त्प्रातरैव हि ॥ ॥ प्रातः स्वकरदर्शनं आचारदीपे—काश्रे वसते लक्ष्मीः करमभ्ये सरस्वती । करभूले स्थितो ब्रह्मा प्रभाते कारदशे-

नम् ॥ ॥ भूमिप्रार्थना मदनपारिजाते—समुद्रवसने देवि परमस्तनमण्डिते । विष्णुपति नमस्तुभ्यं पादस्पर्श क्षमस्त मे ॥ त्वं देव्यादिवरोहणे रसायाः स्थानमिच्छता । उद्धृतासि नमस्तुभ्यं पाप्मानं मे प्रणक्षय ॥ इति ॥

मूत्रपुरीषोत्सर्गविधिः ॥ पारस्करः—तिष्ठन्न मूत्रपुरीषे कुर्यात् । सयंप्रशर्णेन काष्ठेनगुदंप्रमुञ्जीत । विवृतवासोनाच्छादयति । मूत्रपुरीषेष्टवनचपतेनकुर्यादिति । ततःप्रातःसमुत्थायकुर्याद्विमूत्रमेवच ॥ नैर्ऋत्यामिषुविक्षेपमतीत्याभ्यधिकमुवः ॥ इति ॥ तत्र पूर्वोक्तत्राक्षिमुहूर्तउत्थायाचम्यइदवतानमस्तुत्यप्रातःस्मरणविधायविगुरुंचनमस्तुत्य ग्रामादहर्नैर्ऋत्यामिषुक्षेपालयेयुः।दृष्टमृत्तिकासिक्तोजलपानं कृत्वा कटादिरहितस्थलामुञ्जलपोत्रेनिधाय अयज्ञियेनद्वैत्स्तेषूपैमिमाच्छाद्यप्रावृत्तिशिरःपृष्ठतःकण्ठलान्धितयज्ञोपवीतोयद्येकवक्त्रश्चक्षेत्रक्षेपकणनिहितयज्ञोपवीतोमौनप्राणाल्योपिधायदिवोदब्जुलोरान्नौदक्षिणमुखोमूत्रपुरीषेउत्सृज्य लेष्टादिनागुदंपरिमज्ज्यगृहीतविश्रउत्थाय पूर्वगृहीतमुञ्जलपोत्रेगृहीत्वादामलकमात्रमुञ्जलेद्विवारलिङ्गशौचंकृत्वापिप्रसृतितदधोविमृज्जलैस्त्रिवारमपानंशोध्य पुनर्जलैरवलिङ्गगुदंप्रक्षाल्यशुद्धमृत्तिकायैकवारंहस्तंप्रक्षाल्य शुद्धभूमिमागत्यान्यमृज्जलेदेश्वारंवाभकरंप्रक्षाल्य ततःकरद्वयंमस्तवारंतावद्विरेकमृज्जलैःप्रक्षाल्यवामदक्षिणपादौ प्रत्येकं त्रिःप्रक्षाल्यान्यजलेनदशगण्डूषान्वाभमगोकृत्वाजलपात्रिःपर्युक्ष्यजलविन्दून्जलेनिक्षिप्योपवीतीद्विराचमेत् ॥ मूत्रमात्रोत्सर्गोत्पूष्वदेकवारंलिङ्गंप्रक्षाल्यवामकं त्रिःप्रक्षाल्य करद्वयं द्विःप्रक्षाल्यैकैकामृदापादौप्रक्षाल्यगण्डूषचतुष्टयंविधायचामेत् ॥ उक्तशौचाकरणप्रायाश्चित् स्मृतिरिक्तावत्या ॥ गायत्र्यष्टशतंचैवप्राणायामत्रयंतथा इति ॥ जपेदितिशेषः ॥ इतिमूत्रपुरीषोत्सर्गविधिः ॥

दन्तधावनम् ॥ पारस्करः—औदुम्बरेणदन्तान्धावेत—अत्राद्याव्यूहच^२सोमोराजऽयमागमत् । समेमुखंप्रमाश्यतेयशसचभगे-
नचेति ॥ अग्निः ॥ मुखोपशुषितनिलमवत्यप्रयतो नरः ॥ तदद्रिक्राष्टुंक्वमभक्षयेदन्तधावने ॥ उत्थायनेत्रेप्रक्षाल्यशुचिर्मूलासमाहितः ॥

परिज्यचमत्रेणमक्षयेदन्तधावनं ॥ शुचिर्भूत्वाविण्मूत्रोत्सर्पणशुचिर्मूल्यार्थः ॥ प्रतिपत्यष्टयस्त्रीनम्यमेकादशीचतुर्दशीपञ्चदशीमंशान्तिव्यती-
पातव्रतोपवासश्चाद्धदिनार्कभौमशुक्लमददिननिषिद्धदिनातिरिक्तदिनेषु ब्राह्मणेद्वादशाङ्गुलप्रमाणेन दशाङ्गुलप्रमाणेन वा कनिष्ठाङ्गुलिवस्थूलेन
तितित्यादिविहितवृक्षोद्भवेन चूर्णकृतोत्प्रेणप्रक्षालितेन शुष्केणाद्रेण वा ॥ आयुर्वेदयशोवर्चःप्रज्ञाः पशून्मुखनिच ॥ ब्रह्मप्रज्ञाचमेषां वत्सर्वा नोदे-
हि वनस्पते ॥ इति मंत्रेणाभिमात्रितेन काष्ठेन—मुखदुर्गन्धनाशाय दन्तानां च विशुद्धये ॥ स्त्रीवनाय च गायत्राणां कुर्वेह दन्तधावनं ॥ इति मन्त्रमुक्त्वा
दन्तान्मंशोऽथ रजतादिनिर्भितया जिह्वेल्लिखित्यापर्णादिना वा जिह्वामुल्लिख्य द्वादशगण्डूषांश्च कृत्वा ऊँकारं गायत्रीं च स्मृत्वा शिखां बध्नीयात् ॥ इति ॥

आचमनसूत्रम् ॥ अथात आचमनविधिव्याख्यामः प्राञ्चुख उदङ्मुखो वा भूत्वा वक्षशिखो यज्ञोपवीतितर्जानुः शौचो देशेन भूतैरुदकैराचा-
मनिततद्भिद्वोष्ठेन निविरलाङ्गुलिभिर्न तिष्ठन्न च हसन्नापि फेनबुद्दयुतं ब्रह्मतीर्थेन त्रिःपिबेद्भिः प्रमृज्य द्विराचमनीयं । ब्राह्मणस्य दक्षिणहस्ते पञ्चतीर्था-
नि भवन्ति अङ्गुष्ठमूले ब्रह्मतीर्थं कनिष्ठिकागुलिमूले प्रजापतितीर्थं तर्जयंगुष्ठमय्यैतृकतीर्थं अंगुल्यग्रे वैवतीर्थं मध्येऽग्नितीर्थं मित्येतानि तीर्थानि । प्रथमं-
यन्ति पतितेन ऋग्वेदः प्रीणाति द्वितीयं त्विपतितेन यजुर्वेदः प्रीणाति तृतीयं त्विपतितेन सामवेदः प्रीणाति चतुर्थं त्विपतितेन अथर्ववेदे तिहासपुराणा-
नि प्रीणाति यद्दङ्गुलिभ्यः स्रवतितेन नागयक्षकुबेराः सर्वे देवाः सर्वे देवाः प्रीणन्ति यत्पादाभ्युक्ष्णं करोति पितरस्तेन प्रीणन्ति यन्मुखमुपस्पृश्य त्विपतितेन प्री-
णाति यत्रासिके उपस्पृशति वायुस्तेन प्रीणाति यच्चक्षुरुपस्पृशत्यादित्यस्तेन प्रीणाति यच्छ्रोत्रमुपस्पृशति दिशस्तेन प्रीणाति यन्निभ्यमानाभिमुपस्पृशति ब्रह्मातेन-
प्रीणाति यद्धृदयमुपस्पृशत्यात्मा तेन प्रीणाति यच्छिरः उपस्पृशति रुद्रस्तेन प्रीणाति यद्बाहू उपस्पृशति विष्णुस्तेन प्रीणाति यन्मध्यमानाभिमुपस्पृशति तर्जय-
ङ्गुष्ठेन नासिकागुलमिहाङ्गुष्ठेन चक्षुःश्रोत्रे कनिष्ठिकाङ्गुष्ठेन नाभिहस्ततलेन हृदयं सर्वाभिरङ्गुलीभिः शिरोऽग्रेण वा हूतस्मात्सर्वे देवमयो ब्राह्मणे देहेत्या-
ह भगवान्काल्यायनो भगवान्काल्यायनः ॥ इत्याचमनसूत्रम् ॥

दक्षिणेनेत्रे ॥ महःवामनेत्रे ॥ जनःकनिष्ठिकाङ्गुष्ठाभ्यांदक्षिणकर्णे ॥ तपः वामकर्णे ॥ सत्यं सर्वाङ्गुलिभिःनार्भि ॥ तत्सवितुर्वरेण्यं सर्वाङ्गुलिभिः हृदयं ॥ भर्गोदेवस्यधीमहि तथैव दक्षिणबाहुं ॥ धियोयोनःप्रचोदयात् वामबाहुं ॥ आपोज्योतीरसमृतं तथैवभ्रमध्यं ॥ ब्रह्मभूर्भुवः स्वरोम् शिरसि ॥ इतिवज्रसेनेयिनां श्रौतचमनविधिः ॥ ॥ अथस्मार्तचमनम् ॥ अन्तर्जनुकरःशुचौदेशेऽशुचिजलंकरुहीत्वा मुक्ताङ्गुष्ठकनिष्ठःकृतवामकरतर्जनीस्पर्शाब्राह्मेणतीर्थेन निःशब्दं त्रितूर्णापयाचम्य । अङ्गुष्ठमूलेनमुखांदिंरुन्मृज्य । जलेनेतिसर्वत्र । संहताभिरङ्गुलीभिर्मुखं । तर्जन्यङ्गुष्ठाभ्यानांसिकां । अङ्गुष्ठानामिकाभ्यांचक्षुषी । अङ्गुष्ठानामिकाभ्यांश्रोत्रे । कनिष्ठिकाङ्गुष्ठाभ्यानाभिं । पाणितलेनहृदयं । उदकोपस्पर्शः । सर्वाभिरङ्गुलीभिःशिरः । अङ्गुल्यैर्वाहुद्वयं । इति याज्ञवल्क्यस्मृतिलेखेनद्वन्द्वेनपरिशिष्टानुसारीस्मार्तचमनविधिः ॥ ॥ अथपुराणाचमनम् ॥ शुचौदेशेदर्भपाणिभूमिष्ठापादोन्तर्जानुहस्तः प्राङ्मुखोऽदङ्मुखोवापविश्य संहताङ्गुलिनामुक्ताङ्गुष्ठकनिष्ठेन

१ प्रक्षाल्यहस्तौपीत्वाचसकृदष्टौस्पृशेत्तत् ॥ सहताङ्गुष्ठमूलेनद्वि प्रमृज्यततोमुखम् ॥ धृत्वाकरावभिमृशेत्संहताङ्गुलिभिर्जलम् ॥ अद्रिर्वागमकरोविच्यतामि पादौव स्पृशेत् ॥ अङ्गुल्यष्टौत्रिभिर्मध्यैराचम्योर्ध्वमुपस्पृशेत् ॥ मध्येमध्येजलंस्पृष्ट्वास्पृशेत्तत्सादिकान्क्रमात् ॥ अङ्गुष्ठेनप्रदेविन्याप्राणपश्चादुपस्पृशेत् । अङ्गुष्ठानामिकाभ्यांचक्षुःश्रोत्रेऽथकमृत्यक् ॥ अङ्गुष्ठेनकनिष्ठाभ्यानामिपश्चादुपस्पृशेत् ॥ तलेनहृदयंस्पृष्ट्वाअङ्गुलीभिः शिरस्तथा ॥ अङ्गुलीभिर्दक्षिणाभिवर्तुमूढद्वयंस्पृशेत् ॥ अनेनविधनाविप्रकुश्यादाचमनसदा ॥ २ केशवाद्यैस्त्रिभिः पीत्वाद्वाभ्याप्रक्षालयेत्करी ॥ द्वाभ्यामोष्ठौतुसमृज्यद्वाभ्यामुन्मार्जनतथा ॥ एकेनहस्तंप्रक्षाल्यपादावपितैश्चकृत ॥ सप्रोद्देशेनमूर्धनंतत् सकर्षणदिभि ॥ आस्यनासाक्षिकणश्चनभिहृत्कृतानुस्पृशेत् ॥ एवमाचमनकृत्वासाक्षाद्वारायणमवेदिति ॥ शङ्खः—तर्जन्यङ्गुष्ठयोगेनस्पृशेत्तत्पाण्डुद्वयम् । अङ्गुष्ठानामिकाभ्यांचक्षुःश्रोत्रपुनः पुनः ॥ कनिष्ठानुगुष्ठयोर्नाभिहृदयंचतलेनैव । सर्वाभिरुत्तत शीर्षवाहुंचाश्रेयमंस्पृशेत् ॥ कूर्मपुराणे—खाहान्तं प्राक्षदेवभ्युनमोन्तस्पर्शयेदथ ॥ स्कान्दे—प्रणवेनममोन्तेनअद्रिर्वाङ्गानिस्पृशेत् ॥ इति ॥ सुबुद्ध्यन्तैःकेशवादिनामभिरित्यादिप्रणवपूर्वमनमोन्तैरितिचविधारण्यैरुक्तम् ॥

वामेनान्तराव्येदपणिनामुद्वगलद्वाह्वीत्वाब्रह्मतीर्थेनन्निःपिवत् ॥ ऊँकेशनायस्वाहा ॥ ऊँ नारायणायस्वाहा ॥ ॐमाधवायस्वाहा ॥
गोविन्दायनमः विष्णवेनमः इतिद्वार्यांकरप्रक्षाल्य ॥ मयुददनायनमः त्रिविक्रमायनमः इतिद्वार्यां अङ्गुष्ठमूलेनोष्ठौसंस्पृज्य ॥ वामनायनमः
श्रीधरायनमः इतिद्वार्यामुद्युन्माज्यं ॥ हृषीकेशायनमः वामकरप्रोक्ष्य ॥ पद्मनाभायनमः पादैर्मोक्ष्य ॥ दामोदरायनमः मूर्धनं ॥
संकर्षणायनमः संहममध्यमङ्गुलिप्रयेणास्यं ॥ वासुदेवायनमः प्रद्युम्नायनमः द्वाभ्यांङ्गुष्ठतर्जनीयानासापुटे ॥ अनिरुद्धायनमः पुरुषोत्तमा-
यनमः अङ्गुष्ठानामिकाभ्यांचक्षुषी ॥ तथैव अर्धोक्षजायनमः श्रोत्रे ॥ अच्युतायनमः कनिष्ठिकाङ्गुष्ठार्थानामि ॥
जनार्दनायनमः पाणितलेन हृदयं ॥ उपेन्द्रायनमः शीर्षे ॥ हरयेनमः श्रीकृष्णायनमः अग्रेण बाहूस्पर्शेत् ॥ इति ॥ अशक्तावसराभावेच
त्रिभिःपीत्वाहत्तौप्रक्षाल्यश्रात्रंस्पृशेत् ॥ इतिसंक्षिप्ताचमनप्रकारः ॥

प्रातःस्नानविधिः ॥ शिखावन्धनं ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ प्रार्थना ॥ नमामिगङ्गेतवपादपङ्कजंमुरासुरैर्वान्दि-
तदिव्यरूपं ॥ भुक्तिंचमुक्तिंचददासिनित्यंभावानुसारणसदानराणां ॥ १ ॥ यागतिर्योगयुक्तानांमुनीनामूर्ध्वरेतसां ॥
सागतिःसर्वजन्तूनांगैतमीतीरावासिनां ॥ २ ॥ त्वंराजसर्वतीर्थानांत्वमेवजगतःपिता ॥ याचितंतीर्थमदेहितीर्थरा-
जममोक्षुते ॥ ३ ॥ ॥ अर्घ्याः ॥ ब्रह्माद्रिशिखरोत्पन्नत्रिकण्टकविराजिते ॥ गौतमप्रार्थितेगङ्गेयुहाणार्थ्यनमोस्तुते ॥ १ ॥
नमोगङ्गेमहागङ्गेमहादेवस्यबलमे ॥ बहतेत्वांमहादेवोगोदावरिनमोस्तुते ॥ २ ॥ त्र्यम्बकस्यजटोद्भूतेगौतमस्याघनाशि-
नि ॥ सप्तधासागरयान्तिगोदावरिनमोस्तुते ॥ ३ ॥ अरुणावरुणयोर्मध्येयत्राचीसरस्वती ॥ तत्रस्नात्वाचपीत्वाच

सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४ ॥ रेवातीरेतपः कुर्यान्मरणं जाह्नवीतटे ॥ दानं दद्यात्कुरुक्षेत्रे तत्र यंगौतमीतटे ॥ ५ ॥ संकल्पः ॥
 इह प्रथिव्यां जम्बूद्वीपे भारतखण्डे दण्डकारण्ये गोदावर्याः दक्षिणे तीरे रामक्षेत्रे रामाश्रमे श्रीभङ्गवतो महापुरुषस्य विष्णोरा-
 ज्यप्रवर्तमानस्य आद्यब्रह्मणो द्वितीये परार्धे त्वेतावराहकल्पे वैवस्वतमन्वन्तरे अष्टाविंशतितमे कलियुगे प्रथमचरणे बौद्धव-
 तारे शालिवाहनशके अस्मिन् प्रवर्तमाने अमुकनाम्नि संवत्सरे अमुकायने अमुकतो अमुकभासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ अमुकवासरे
 अमुकदिवसनक्षत्रे योगे करणे अमुकराशिस्थिते चंद्रे अमुकराशिस्थिते देवगुरौ शेषेषु ग्रहेषु यथायथ स्थान-
 स्थितेषु सप्तसु एवं गुणविशेषणवति देशे काले च ममात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं कायिकवाचिकमानसिकसांसर्गिका-
 द्यशेषपापक्षयार्थं शरीरशुद्धयर्थं गोदावरीतीर्थस्नानमहं करिष्ये ॥ आपोऽस्मान्मातरः शुन्ध-
 यन्तु घृतं नो घृतं च ॥ विश्वं हि रिप्रं प्रवहन्ति दुर्वीः ॥ १ ॥ उदिदाम्यइत्युन्मज्य ॥ ॐ उदिदाम्यः शुचिरा-
 पूत एमि ॥ २ ॥ नन्दिनी नलिनी सीता मा लती च मलापहा ॥ विष्णुपादाब्जसंभूता गङ्गा त्रिपथगामिनी ॥ भागीरथी भोगवती
 जाह्नवी त्रिदशेश्वरी ॥ द्वादशैतानि नामानि स्नानकाले सदा पठेत् ॥ गोदावरि नमस्तुभ्यं नमस्तुपापहरिणि ॥ अनुज्ञां देहि मे-
 मातः शुद्धस्नानं करोम्यहं ॥ ३ ॥ पापोऽहं पापकर्माहं पापात्मा पापसंभवः ॥ त्राहि मां कृपया गोदे सर्वपापहरा भव ॥ इति सा-
 मान्यो नित्यस्नानविधिः ॥

पुराणस्नानविधिः ॥ पादौ—नैर्मल्यं भावशुद्धिश्च विनास्नानं न जायते । तस्मान्नोविशुद्ध्यर्थं स्नानमादौ विधीयते ॥ अनुद्यूते-
रुद्धृतैर्वा जलैः स्नानं समाचरेत् । तीर्थप्रकल्पयेद्दिक्षान्मूलमेत्रणमब्रवीत् ॥ अंभो नारायण येति मूलमब्रुददहृतः । दर्भणिस्तु विधिना स्ना-
चान्तप्रयतः शुचिः ॥ चतुर्हस्तसमायुक्तं चतुरस्रं समन्ततः । प्रकल्प्यावाहयेद्रङ्गामिभिरैवैविक्षणः ॥ विष्णोः पादप्रसूतासि वैष्णवी विष्णु-
पूजिता । पाहि न स्त्वेन सत्सत्मा दजन्मभरणान्तकात् ॥ तिस्रः कोट्योऽर्धकोटी च तीर्थानां वायुज्रवात् । दिवि सुव्यन्तरिक्षे च तानि तसन्तु
जह्वि ॥ नन्दिनीत्येते तानमेदेषु नालिनीति च । वृन्दपृथ्वी च सुभगा विश्वकामा शिवासिता ॥ विद्याधरी सुप्रसन्ना तथा लोका प्रसाधनी ।
क्षेम्या च जाह्नवी चैव शान्ता शान्तिप्रदायिनी ॥ एतानि पुण्यनामानि स्नानकाले प्रकीर्तयेत् । भवेत्सन्निहिता तस्य गङ्गा त्रिप्रथगा मिनी ॥ सप्तवारा-
भिजतेन करसंपुटयोजितम् । मूर्ध्नि कुर्याजलं पूज्यं चित्तुः पंचसप्तवा ॥ स्नानं कुर्यान्मुदा तद्वदामश्रयच विधानतः । अश्वक्रान्तेरथ क्रान्ते विष्णुक्रान्ते-
वंसुक्षरे । मृत्तिकेह संपापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ उद्धृतमिव राहेण कृष्णेन शतवहुना । आरुह्य मम गत्राणि सर्वपापं व्यपोहय ॥ नमस्तो सर्व-
लोकानां प्रभवाराणि सुव्रते । इति ॥

स्नानानुक्तलाः ॥ योगिगयाज्ञवल्क्यः—कालदोषादसामर्थ्याद्यशक्नोति यदा बसौ । तदा स्मृत्वा ऋषिभ्यस्तुमब्रूधृतुमार्जनम् ॥
शनं आपस्तु दुपदा अपोहिष्ठावमर्षणम् । एतैश्च तृभिर्भैक्षस्तुमब्रूक्षानमुदाहृतम् ॥ जाबालिः—अशिरस्कभवेत्स्नानं स्नानां शक्तौ क-
र्मिणाम् । आद्रोपासमावापि मार्जनं दैहिकं विदुः ॥ ॥ आशेषादिस्नानप्रकाराः । हारीतः—आशेषं मस्य स्नानास्नानमहि-

१ अयं वस्नानविधिः सर्वशास्त्रिसाधारणः । सर्ववर्णसाधारणश्च सकोचैर्ममणाभावात् । पुराणोक्तकार्ये तत्राधिकारश्च पात्र । अत एव तत्र वेदप्रतिपाद्यमेव स्नानविधि-
प्रसक्त इति ।

विरुणमुच्यते । आपोहिष्ठेतिचब्राह्मं वायव्यगोरजःस्मृतम् ॥ यत्तुमातपवर्णज्ञानंदिव्यमिहोच्यते । एतैस्तुमन्त्रतःज्ञात्वातीर्थानांफल-
माप्नुयात् ॥ इति ॥ स्पृशस्पर्शार्घ्येनैकेनैवान्नहेतवअकरतोज्ञेयाः विस्तरभियानेह संगृहीताः ॥ ॥ स्नानफलंयोगियाज्ञवल्क्यः—
अगम्यागमनस्तेयास्यापेभ्यश्चप्रतिग्राहत् । रहस्याचरितात्पाप्मानुच्यतेस्नानमाचरन्निति ॥

भस्मधारणम् ॥ अथातोभस्मत्रिपुण्ड्रधारणविधिंव्याख्यास्यामः सद्योजातंपद्मामि० वामदेवायनमो० अवोरेभ्योऽथघोरेभ्यो०
तत्पुरुषायद्विद्महे० ईशानःसर्वविधानां० इति पञ्चभिर्मनुभिर्नर्याऽवसथ्यान्यतरत् समवेभस्मपरिगृह्यसव्येकृत्वादक्षिणनाडिपिधाय ॐअग्नि-
रितिभस्म वायुरितिभस्म जलमितिभस्म स्थलमितिभस्म व्योमेतिभस्म सर्वं९हवाइदंभस्म मनइत्येतानिचक्षूः९षिभस्मानीतित्रिभिर्मन्त्र्य
ॐआपोऽज्योतीरसोमृतंब्रह्मभूर्भुवःस्वरोमितिस्मिन्नपथासिच्य । ॐमानस्तोके० इतिसंशुभ्य । ॐईशानःसर्वविधानां० इतिशिरउद्धृत्य ।
ॐतत्पुरुषाय० इतिमुखं । ॐअवोरेभ्य० इतिहृदयं । ॐवामदेवाय० इतिगुह्यं । ॐसद्योजातं० इतिपादौ । ॐइतिप्रणवेनसर्वज्ञानि ।
यास्यप्रथमोरेखासागार्हपत्यश्चाकारोर्जोभूर्लोकश्चात्माक्रियाशक्तिर्देवःप्रातःसवनमहोदेवोदेवता । यास्यद्वितीयारेखासाचदक्षिणाधिरुक्कारः
सत्वमन्तरिक्षमन्तरात्मेच्छाशक्तियजुर्वेदमाध्यंदिनं९सवनमहेश्वरोदेवता । यास्यतृतीयारेखासाहवनीयोमकारस्तमोद्यौः परमात्माज्ञानशक्तिः
सामवेदस्तृतीयं९सवनं शिवोदेवताइतिध्यायन् ॐव्यम्बकयजामहे इति व्यायुषमिति द्वाभ्यामृभ्यामभ्यमाङ्गुलीभिर्नूलोमं९शिरोललाट-
वक्षःस्कन्धेषुतिर्यकिक्षोरेखाःप्रकुर्वीत । मध्येखांविणोमामङ्गुष्ठेनकृत्वा नूलोममनामातर्जनीभ्यां९रेखाद्वयवातिस्रोरेखाएववाकुर्वीतनोऽङ्गुलं ।
नेत्रयुग्मममाणास्ताः । रुद्रजापहोमार्चनेषुअन्यत्रापिचैतद्विलयं । शाभमव्रतमेतत्सर्वेषुवेदेषुदेवादिभिरुक्तं । तत्समाचरेन्मुमुक्षुरपुनर्भवाय ॥ इति ॥

१ कालदेवोऽतिवृष्ट्यादि तेनस्नानजनयितव्यरोगसमावननाशामाङ्गव्यस्नानंकर्यात् । अत्रैतद्योषवज्ञपरिधानादिविस्तरःपूर्वपरिभाषायामालोचनीयः ।

रुद्राक्षधारणम् ॥ तत्र—विविक्तदेशेषु सुलासनस्थः शुचिः समग्रीवाशिरःशरीरः । अत्याश्रमस्थः सकलेन्द्रिमाणिनिश्चयमन्त्या-
स्वरुंशणम् । अत्याश्रमपाशुपतदीक्षायां वर्तमानः अत्याश्रमस्थ इत्यर्थः । हन्युण्डरीक्रां विकजं निशुद्धिविचिन्त्य मध्ये विशदं विशेषकं ।
तथादिमयान्तिविहीनैकं विमुञ्चिदानन्दमरूपमद्भुतं । उमासहायपरमेश्वरप्रभुं त्रिलोचनं नीलकण्ठप्रशान्तं ॥ इति ब्रह्मबालोपनिषदु-
क्तप्रकारेणोमासहायं शिवं व्यात्वा । अञ्जयं वं कं यजामहे० इत्यनेन शैवषडक्षणेन वा परीक्षितं रुद्राणां प्रतिष्ठाभित्रयोरन्यतरेण धारणम् ।
रुद्राक्षधारणं पुण्यं केन वा सदृशं भवेत् । महाव्रतमिदं प्राहर्मुनयस्तत्त्वदर्शिनः । इत्युपक्रम्य—सहस्रधारयेद्यस्तु रुद्राक्षाणां धृतव्रतः । तं नम-
न्ति पुरासर्वे यथा रुद्रस्तथैव सः । अभावे तु सहस्रस्य बाह्वोऽष्टाशोऽङ्गः । एकं शिलायां कार्याद्वा दशद्वादशैव हि । द्वात्रिंशत्काण्डशेषेषु चत्वारि-
ंशच्चमस्तके । एकैककर्णयोः षट्षट्षद्वयस्य श्रेष्ठं त्रिशतं । यो धारयति रुद्राक्षान् रुद्रवत्सोऽपि पूज्यते । मुक्ताप्रवालस्फटिकरूपैर्वह्नीकञ्जनैः ।
समेतान्धारयेद्यस्तु रुद्राक्षान् शिवो भवेत् । केवलान्वापि रुद्राक्षान्यथालाभं विभर्ति यः । तं नमस्यन्ति पापानि तमासी विभावसु । इति ॥ ॥
रुद्राक्षधारणसंख्यामाह चोपदेवः—रुद्राक्षान्काण्डशेषे दशानपरिमितान्मस्तके विंशतिद्विष्टपट्टकप्रदेशे कश्यपकुले द्वादशद्वादशैव । बाह्वोरिदोः
कलामिर्वनयुगले एकमेकं शिलायां द्वयस्य श्रेष्ठं कल्यतिशतकंसत्यनीलकण्ठः । इति रुद्राक्षधारणं ॥ ॥ अथ रुद्राक्षाभि-
मन्त्रणम् ॥ विनाभत्रेण यो धेत्ते रुद्राक्षान्मुनिमानवः । स याति नरकोपं धारं या विन्द्राश्चतुर्दश । इति स्कान्दत् अञ्जम इति प्रत्येकं अष्टो-
त्तरशतं जपित्वा शिवाय नम इति प्रक्षाल्य रुद्राक्षान् धारयेत् । इति निर्णयसिन्धौ । पंचामृतं अग्न्यं हान काले प्रयेजयेत् । रुद्राक्षस्य प्रतिष्ठायां
मन्त्राञ्चाक्षांतथा । त्रैयम्बकादिमन्त्रं च तथा तत्र प्रयेजयेत् ॥ इति रुद्राक्षाभिमन्त्रणम् ॥

अथ त्रिकालसंध्यापद्धतिविवरणम् ॥ आचारमयूखे—अथ संध्यावन्दनं ॥ तस्यच नित्यवसाह म-
 रीचिः—संध्या येन न विज्ञाता संध्या येनानुपासिता । जीवमानो भवेच्छूद्रो मृतः श्वा चाभिजायते इति । अहःसंध्यामुपासीतेति
 श्रुतिश्च ॥ तत्रैव शुचित्वसंपादनेन कर्माङ्गतामाह दक्षः—संध्याहीनोऽयुचिर्नित्यमनहः सर्वकर्मसु । यदन्यत्कुसते कर्म न
 तस्य फलभाभवेदिति ॥ कर्मप्रदीपे कात्यायनः—अनहः कर्मणां विप्रः संध्याहीनो यतः स्मृत इति ॥ ॥ संध्यायाः कर्माङ्गता ।
 अङ्गता च प्रातःसंध्याया एवेतिकेचित् ॥ युक्तं तु—वचनान्तराप्ततसंध्याकालोत्तरभावित्कर्माङ्गता संध्यात्रयस्याप्यविशेषात् ॥
 अत्रिः—संध्यात्रयं तु कर्तव्यं द्विजेनात्मविदा सदेति ॥ कर्मप्रदीपे कात्यायनः—एतत्संध्यात्रयं प्रोक्तं ब्राह्मण्यं यत्र तिष्ठति ।
 यस्य नास्त्यादरस्तत्र न स ब्राह्मण उच्यते ॥ संध्यालोपाच्च चकितः स्नानशीलश्च यः सदा । तं दोषा नोपसर्पन्ति गरुमन्तमिवोरा
 इति ॥ ॥ संध्याशब्दार्थः तत्रैव—अत्र संध्यापदं संध्यासु कर्तव्यत्वात्—संधिरूपकालप्रातेः तत्प्रत्ययतया कर्मनाम दर्शपूर्ण-
 मासादिवत् ॥ तच्च—कर्मोपासनाव्यं ध्यानं ॥ तदेवच प्रधानं ॥ संध्यामुपासते ये तु सततं शंसितव्रताः । विधूतयापास्ते यान्ति
 ब्रह्मलोकं सनातनं इति फलसंबन्धात् । अतो रणे अर्जुनादिभिरङ्गेष्वसामर्थ्यात् सूर्योपासनमात्रं प्रधानमकारीति ॥ भारते—ते तथैव
 महाराज दंशिता रणमूर्धनि । संध्यागतं सहस्रांशुमादित्यमुपतिष्ठिर इति ॥ तथाच तैत्तिरीये—उद्यन्तमस्तंयन्तमादित्यमभिधायं
 कुर्वन्ब्राह्मणो विद्वान्सकलं भद्रमश्नुते असावादित्यो ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति य एवं वेदेति । कुर्वन् गायत्रीजपं । मद्रं ईप्सितं फलं ।
 ब्रह्मैवेत्यादि अज्ञानाजीवतां प्राप्तो येन ध्यानेन ब्रह्माप्नोतीत्यर्थः ॥ ॥ संध्येति कर्मनाम ॥ व्यासः—संध्येति सूर्यगं ब्रह्म संधानाद-
 विभागतः । ब्रह्मैवैः सकलैर्भूतैः सम्भानैः सच्चिदान्नैः ॥ तस्य दासोऽहमस्मीति सोहमस्मीति वा मतिः । भवेदुपासकस्येति ह्येवं

बहुविदो विदुः ॥ आदित्यस्यैव कालभेदेन नामान्याह सएव—गायत्रीनाम एव हि सावित्री मध्यमे दिने । सरस्वती च सायाह्नौ सैव संध्या त्रिषु स्मृतेति ॥ संधिकालोपासनात्संध्येति भाष्यः । सम्यगर्थयत्वात्संध्येति नृसिंहः । उभयथा ध्येयः सूर्याव ॥ शौचाचाराः याज्ञवल्क्यस्मृतौ—त्रिःशस्यापो द्विरुज्य स्वायद्धिः समुपस्थेत् । अस्मिन् प्रकृतित्याभिर्हानभिः फेनबुद्बुदैः ॥ हल्लगणतालगाभिस्तु यथासंख्यं द्विजातयः । शुद्धेरन् स्त्री च शुद्धश्च सकृत्सष्टाभिरन्तः । स्नानमब्देवैवैत्रैर्मर्जने प्राणसंयमः । सूर्यस्य चायुपस्थानं गायत्र्याः प्रत्यहं जपः ॥ प्राणनायम्य संप्रोक्ष्य तृचेनावैवतेन तु । जपन्नासीत सावित्री प्रलगताः कोदयात् ॥ संध्यां प्राक्प्रातरेव हि तिष्ठेदासूर्यदर्शनात् । ततोऽभिवारदेयदृद्धनसावहमिति ब्रुवन् ॥ इति ॥ अत्र मिताक्षरा—अहोरात्रयोः संधौ या क्रिया विधीयते सा संध्या तत्राहः संपूर्णादित्यमाणदलयनयोग्यः कालः । तद्विपरीता रात्रिरिति । मनुः—पूर्वा संध्यां जपन्तिष्ठेत्सावित्रीमार्कदर्शनात् । पश्चिमां तु समासीनः सम्यगुक्षुभिवानात् ॥ पूर्वा संध्यां जपन्तिष्ठेत्त्रैश्वमेनो व्यपोहति । पश्चिमां तु समासीनो मणं हन्ति दिवाकृतं ॥ न तिष्ठति तु यः पूर्वा नोपास्ते यश्च पश्चिमां । स शुद्धवद्बहिष्कार्यः सर्वस्माद्विज-कर्मणः ॥ गायत्रीजपस्य प्राधान्यं । अत्र मनुस्मृतिटीका—अत्रच फलवत्पादपः प्रधानं । स्थानसतेन लङ्गे । फलवत्संनिधौ अफलं तदङ्गमिति न्यायात् । संध्ययोर्वेदविद्भिरो वेदपुण्येन युज्यते । सहस्रकृत्वस्त्वयस्य इतिच पूर्वं जपान्फलमुक्तं । मेधातिथिस्तु स्थानसनयोरेव प्राधान्यमाह ॥ गायत्रीवर्णविशेषः स्मृत्यन्तरे—गायत्री तु भवेद्रक्ता सावित्री शुक्ल-वर्णिका । सरस्वती तथा कृष्णा उपासा वर्णभेदेन इति ॥ गायत्रीरूपाणि तत्रैव—गायत्री ब्रह्मरूपा तु सावित्री रुद्ररूपिणी । सरस्वती विष्णुरूपा उपासा रूपभेदेन इति ॥ अभेदेन गायत्र्युपासना । व्यासः—न भिन्नां प्रतिपद्येत गायत्रीं ब्रह्मणा

सह । सोहमस्मीत्युपासीत विधिना येनकेनचिदिति ॥ माध्यंदिन्येशोपनिषच्च—हिरण्यमेन पात्रेण सत्यस्यापिहितं मुखं । योऽसावादित्ये पुरुषः सोसावहं ॥ इति ॥ तत्रैव—प्रतिग्रहाब्जदोषानु पातकादुपपातकात् । गायत्री श्रोच्यते यस्मात् । न्तं त्रायते यतः ॥ सवितुद्योतनात्सैव सावित्री परिकीर्तिता । जगतः प्रसवित्री वा प्राप्पत्वात्सरस्वती ॥ व्यासोक्तौ गायत्रीपदस्य मन्त्रे प्रयोगस्तु प्रतिपाद्यादिभ्येन सहभेदोपचारादिति नृसिंहः ॥ स्मृत्यन्तरे—गायत्रीं चिन्तयेद्यस्तु हत्यन्ने समुपस्थितां । धर्मो धर्मविनिर्मुक्तः स याति परमां गतिमिति ॥ ॥ संध्याकालः ॥ आचारमयूखं धर्मसारे—उत्तमा तारकोपेता मध्यमा लुप्ततारका । अधमा सूर्यसहिता प्रातःसंध्या त्रिधा मता ॥ उत्तमा सूर्यसहिता मध्यमा लुप्तभास्करा । अधमा तारकोपेता सायंसंध्या त्रिधा मतेति ॥ अग्निस्मृतौ—संध्याकालः प्रागुदयाद्विप्रस्य द्विसुहूर्तकः । क्षत्रियस्य तदर्धं स्यात्तदर्धं स्याद्विशोप्युत ॥ तथैवास्तमिते तेषां वैश्यादीनामयं क्रम इति ॥ दक्षः—रात्र्यन्त्यामनाडी द्वे संध्याकालोऽयमुच्यते । दर्शनाद्विरेखायास्तदन्तो मुनिभिः स्मृतः ॥ अर्धयथामादासायं संध्या माध्याह्निकीष्यते इति ॥ ॥ संध्यादेशस्तत्रैव व्यासः—गृहे त्वेकगुणा संध्या गोष्ठे दशगुणा स्मृता । शतसाहासिका नद्यामनन्ता विष्णुसन्निधौ ॥ बहिःसंध्या दशगुणा गर्तप्रस्रवणेषु च । स्याते तीर्थे शतगुणा ह्यनन्ता जाह्नवीजले ॥ ज्ञानान्नपः—अनृतं मद्यगन्धं च दिवामिथुनमेव च । पुनान्ति वृषलस्यान्न बहिःसंध्या ह्युपासितेति ॥ विहरणलोपप्रसंगेन बहिर्गमने अवकाशाभावे—संध्यात्रयं तु कर्तव्यं द्विजेनात्मविदा सदा । उभे संध्ये तु कर्तव्ये ब्राह्मणैस्तु गृहेष्वपीति ॥

अथ संध्यापद्धतिः ॥ तत्रादौ ? शिन्वायन्धनं ॥ खानसूत्रं ॥ कुशोपग्रहो बद्धशिली नित्यं यज्ञोपवीतीति ॥ कर्मप्रदीपे कात्यायनः—सदोपवीतिना भाव्यं सदा बद्धशिलेन च । विगिहो व्युपवीतश्च यत्करोति न तत्कृतमिति ॥ तत्र बन्धने मन्त्रस्तु कल्पद्रुमे—

रक्षार्थं तु शिखाग्रिभिरुर्व्यक्रीडति मंत्रादिति ॥ इदं पुरुषार्थं क्रत्वर्थं चेति रुद्रकल्पद्रुमे ॥ २ आत्मनोपवेशनं ॥ कर्मप्रदीपे कात्या-
यनः—तिष्ठन्वासीनः प्रहो वा नियमो यत्र नेदशः । तदासीनेन कर्तव्यं न प्रहेण न तिष्ठता इति ॥ आसनानि परिभाषायां आचारमयूखे
वा द्रष्टव्यानि ॥ ॥ आत्मनोपवेशनमन्त्रः । आचारमयूखे व्यासः—ग्रथिव्या मेरुष्टुं तु ऋषिरित्यभिधीयते । सुतलं छन्द-
इत्याहुः श्रूमौ वै देवता स्मृता ॥ मेरोरोहणे तस्य विनियोगः प्रकीर्तित इति ॥ ऋषिच्छन्ददैवतविनियोगानां ज्ञानमात्रं नतु प्रयोगकाले
उच्चारणवसरयुक्ता इति रुद्रकल्पद्रुमे परिभाषायां द्रष्टव्यं ॥ ३ भस्मधारणं ॥ तत्र प्रथमप्रयोगः बृहज्जाबालोपनिषदि—अथ
जनको ह वै देहो याज्ञवल्क्यमुपसमेल्योवाच भगवन् त्रिपुण्ड्रं नो ब्रूहीति सहोवाच सद्योजातादिपञ्चब्रह्मभूतैः परिगृह्णाक्षिरिति मत्सेयमिमं त्र्य-
मानस्तोक इति समुद्रुत्य व्यायुषमिति जलेन संमृज्य त्र्यम्बकमिति शिरोललाटवक्षःस्थानेषु धृत्वा पूतो भवति मोक्षी भवति शतसुरेण
यत्फलमवाप्नोति तत्फलमश्नुते स एष भस्मज्योतिरिति वै याज्ञवल्क्य इति ॥ द्वितीयप्रयोगस्तथाचारमयूखे ॥ पुलस्त्यः—
अक्षिरित्यादिभिर्मन्त्रैः शुद्धं भस्माभिमाश्रितं । शिवमन्त्रेण तद्द्वयं मन्त्रेणाष्टाक्षरेण वा ॥ गायत्र्या वाथ देवैर्ब्रूयै मन्त्रेण प्रणवेन वा ॥
स्मृतिरित्वाचल्यं—ललाटे हृदये नाभौ गलांसे नाभिसंधिषु । षष्ठदेशे शिरसेवं स्थानेष्वेतषु धारयेदिति ॥ त्रिपुण्ड्रलक्षणं
काशीखण्डे—भुवोर्मध्यं समारभ्य यावदन्तो भवेद्भुवोः । मध्यमानामिकाङ्गुल्योर्मध्ये तु प्रतिलोमतः ॥ अङ्गुष्ठेन कृता रेखा त्रिपुण्ड्रः
सोऽभिधीयते ॥ इति ॥ कात्यायनः—मध्याङ्गुलित्रयेणैव स्वदक्षिणकारस्य च । त्रिपुण्ड्रं धारयेद्ब्रह्मन् सर्वकिल्बिषनाशनमिति ॥ आचमनं ॥
सव्येऽङ्गुशोपग्रहः ॥ दक्षिणे पवित्रधारणं ॥ तथाच कर्मप्रदीपे—सव्ये पाणौ कुशान्कृत्या कुर्यादाचमनक्रियां । हस्तः
प्रचरणीयाः स्युः कुशा दीर्घास्तु बर्हिषः ॥ दर्भाः पवित्रमित्युक्तमतः संध्यादिकर्मसु । सव्यः सोपग्रहः कायौ दक्षिणः सपवित्रक इति ॥

आचारमयूखे अगस्त्यसंहितायां—केशवाद्यैस्त्रिभिः पीत्वा द्वाभ्यां प्रक्षालयेत्करो । द्वाभ्यामोष्ठौ तु संमज्ज्य द्वाभ्यामुन्मार्जनं तथा ॥
 एकेन हस्तं प्रक्षाल्य पादावपि तैश्चकतः । संग्रोह्यैकेन मूर्धानं ततः संकर्षणादिभिः ॥ आस्यं नासाक्षिकणौ च नाभ्युरः कं मुञ्जौ स्पृशेत् ।
 एवमाचमनं कृत्वा साक्षान्नाशयणो भवेत् ॥ अत्रैतानि केशवादिचतुर्विंशतिनामानि चतुर्थ्यन्तानि नमोन्तानि प्रथमैकवचनान्तानि वो-
 च्याणि ॥ केचित्तु संबुद्धन्तान्युच्चारयन्ति । तत्रापि हरिपदं विष्णुपदं चाविभक्तिकमुच्चारयन्ति तत्साधूनेव प्रयुञ्जीतेति वचनाच्चित्त्य-
 मिति ॥ अत्राचारमयूखे सर्वसाधारणतया आचमनं श्रौतं स्मार्तं पौराणमिति त्रिप्रकारमुक्तं । कर्मविशेषपरत्वेन आचमनविशेषस्य
 व्यवस्था नोपात्ता । इतैर्यैश्चकतृभिः सोपात्ता । श्रौतकर्मसु श्रौतमाचमनं । संध्यादिस्मार्तकर्मसु स्मार्तं । एतस्मादन्यत्र पौराणमिति ॥
 बहूनामाचारात् अस्मिन्प्रयोगे पौराणमङ्गीकृतं । सूत्रोक्तसंध्यायां स्मार्तमाचमनं प्रदर्शितं ॥ मनोभनः वाक्वागित्यादिना इन्द्रियस्पर्श-
 श्चैस्तु कुत्रापि निबन्धादौ नोपलभ्यते । एवमग्रे सुमित्रिया इति जलादानं दुर्मात्रिया इति जलप्रक्षेपश्च । स्नानकर्माङ्गं वर्तते ॥ ५
प्राणायामः ॥ प्राणायामस्य आचमनोत्तरकालीनत्वं । आचम्य त्रिरायम्यासूनिति कातीयस्नानसूत्रात् ॥ प्राणायाम-
 लक्षणं कर्मप्रदीपे भृगुवास्तिस्र एवेता महाव्याहृतयोऽव्ययाः । महर्जनस्तपःसत्यं गायत्री च शिरस्तथा ॥ आपोज्येतीरसोऽमृतं
 ब्रह्ममूर्सुवःस्वरिति शिरः । प्रतिप्रतीकं प्रणवमुच्चारयेदन्ते च शिरसः । एता एतां सहानेन तथैव दशभिः सह । त्रिजपेदाथतप्राणः
 प्राणायामः स उच्यत इति ॥ ६ पुण्डरीकाक्षस्मरणं ॥ मदनपारिजाते संबर्तः—अथाचम्य कुशैर्युक्त आसने समुप-
 स्थितः । करसंपुटकं कृत्वा संध्यां नित्यं समारभेत् ॥ नलवयु पुण्डरीकाक्षमुपात्ताप्रशान्तये । ब्रह्मवर्चसकामार्थं प्रातःसंध्यामुपास्महे ॥
 इत्थं कृत्वा तु संकल्पमिति ॥ ७ संकल्पः ग्रन्थपद्धत्यनुसारी ॥ ८ मन्त्राचमनं ॥ धर्मसिन्धो । कानीयानां

संख्याप्रयोगे—बहवस्तु संकल्पान्ते सूर्यश्चेति मन्त्राचमनं कृत्वा आपोहिष्ठेति तिसृभिः प्रतिपादमार्जनान्ते अवधर्मणं कार्यं । ननु मार्जनद्वयं कार्यमित्याहुरिति ॥ मार्जनद्वयं तु सूर्यश्चेतिमन्त्राचमनात्वाक् आपोहिष्ठेतिमृषिकं मार्जनं ॥ सूर्यश्चेति मन्त्राचमनो-
त्तरं द्वितीयं आपोहिष्ठेति तिसृभिरपरं मार्जनं ॥ इत्येवं मार्जनद्वयं ॥ प्रथमं मार्जनं ऋग्विधानद्युक्तं । द्वितीयं मार्जनं कालायानोक्तं ॥
सूर्यश्चेत्याचमनमन्त्रस्तु आश्वलायनगृह्यपरिशिष्टोक्तः । एवं आपः पुनन्वित्ययं मध्याह्नसंख्यायामाचमनमन्त्रः । सायंसंख्यायां अग्निश्चमे-
त्याचमनमन्त्रश्च आश्वलायनगृह्यपरिशिष्टोक्तः । इदं मन्त्राचमनं शात्वान्तरियमपि ॥ हरिहरभाष्ये त्रिमल्लसुतकृतबानभाष्ये
नागदेवाह्निके संख्यामन्त्रार्थभाष्ये प्राचीनपद्धतिषु च आहतं ॥ १ मार्जनं ॥ कर्मप्रदीपे—शिरसो मार्जनं कुर्यात्कुक्षौः सो-
दकाविन्दुभिः । प्रणवो भूर्भुवःस्वश्च सावित्री च वृतीयका ॥ अब्रैवत्यं तृचं चैव चतुर्थमितिमार्जनं इति ॥ आचारमयूखे प्रजा-
पतिः—ऋगान्ते मार्जनं कुर्यात्वादान्ते वा समाहितः । अर्धचान्तेऽथवा कुर्याच्छिष्टानां मतमीदृशमिति ॥ मार्जनस्य मन्त्राचम-
नोत्तरकालीनत्वं तु आचारमयूखे—मन्त्राचमनमुक्त्वा अथ द्वितीयं मार्जनं । कालायानः—प्रणवोभूत्यादिना उक्तं ॥ ॥
१० अधमर्षणं ॥ कर्मप्रदीपे—करोणेदृत्य सलिलं घ्राणमासज्य तत्र च । जपेदनायतासुर्वा त्रिभृद्व्याधमर्षणमिति ॥ अधमर्षण-
मन्त्रः स्नानसूत्रे—अन्तर्जलेऽधमर्षणं विरावतेधेत् दुपदादिवेलादि ॥ अधमर्षणं ऋतंचसत्यंचेत्येतत्सूक्तं इति हरिहरभाष्ये त्रिमल्लसुत-
कृतभाष्ये च ॥ ऋतंचेति व्यर्थसूक्तं ऋक्संहितायां तैत्तिरीयसंहितायां च पठितं । तत्र भेदस्तु ततोरात्र्यजयतेतिऋक्पाठः । ततोरात्रि-
जयतेति तैत्तिरीयपाठः । तत्रकोवाग्राह इति संशये—कातीयग्राहलायनीयधमर्षणसूक्तं ग्राहं ननु तैत्तिरीयं ग्राहवल्क्येनोदीर्णत्वादिति
अद्वैतनिर्णये निर्णीतं ॥ आचारमयूखे—ऋतंचेतिवृचवापि दुपदावाजयेद्वचं । दुपदाच वाजसनेयके । अँदुपदादि० नैतस इति ॥

आश्वलायनगृह्यपरिशिष्टे—तदुदकमर्षसमाणो वामतो भुवि तीव्रपातेन क्षिप्त्वा तं पाप्मानं वज्रहस्तं सहस्रधा दलितं भावयेदिति ॥
 आ० म० कातीयमार्ज्जोत्तरं अधमर्षणस्योक्तत्वादधमर्षणस्य मार्ज्जनोत्तरकालीनता ॥ ॥ ११ आचम्य । इदमाचमनं पापपुरुषनिरसन-
 हेतुकं शिष्टैः क्रियते तच्च निबन्धादौ कापि नोपलभ्यते ॥ ॥ १२ अर्घ्यत्रयप्रदानं ॥ कर्मप्रदीपे—उत्थायार्कं प्रति प्रोक्षेन्नैकाञ्च-
 ल्निम्बस इति ॥ गृह्यपरिशिष्टे—अथाचम्य दर्भपाणिः पूर्णमुदकाञ्जलिमादित्याभिमुखः स्थित्वा प्रणवव्याहृतिपूर्वया सवित्र्या विनि-
 वेदयन्बुद्धिपेत्तेद्वार्ध्यानिवेदनमिति ॥ अथेयधमर्षणानन्तरं । पाठक्रमादिति ॥ आचारमयूखे—अर्घ्यदानं तच्च अङ्गं । न प्रधानं ।
 फलसंबन्धाभावादिति तत्रैव संग्रहे—मुक्तहस्तेन दातव्यं मुद्रां तत्र न कारयेत् । तर्जन्यङ्गुष्ठयोगे तु राक्षसी मुद्रिका स्मृता ॥ राक्षसी
 मुद्रिकाद्यौ ततोयं रुधिरं भवेत् ॥ जलेष्वर्घ्यं प्रदातव्यं जलाभावे शुचिस्थले । संग्रोक्ष्य वारिणा सम्यक्तोऽर्घ्यं तु प्रदापयेदिति ॥
 सायमुपविश्यार्घ्यदानं बह्वचरं तैत्तिरीयरं च ॥ अस्माकं तु संध्यात्रयेपि तिष्ठतैवार्घ्यदानं । उत्थायार्कं प्रतिग्रहेत् । एतत्संध्यात्रयं प्रोक्त-
 मिति कर्मप्रदीपे कालयनवचनादिति ॥ एवं संध्यात्रयार्घ्यदाने गायत्रीमन्त्र एव ॥ मध्याह्नसंध्यार्घ्यदाने मन्त्रान्तरं शाखान्तरपरमिति
 मदनपारिजाते ॥ मध्वाचार्यसंध्याभाष्ये—एकं तु शङ्खनाशाय द्वितीयं हयनाशने । राक्षसानां वधायैकं दद्यादर्घ्यत्रयं बुध इति ॥
 मदनपारिजाते कश्यपः—त्रिशक्तोऽथो महावीर्यो मन्देहानाम राक्षसाः । कृष्णातिदारुणा घोराः सूर्यमिच्छन्ति खादितुं ॥ ततो
 देवगणाः सर्वे ऋषयश्च तपोधनाः । उपासते तदा संध्यां प्रक्षिपन्त्युदकाञ्जलिं ॥ दहन्ते तेन ते दैत्या वज्रीभूतेन वारिणा । एतस्मा-
 त्कारणाद्विश्राः संध्यां नित्यमुपासत इति ॥ अर्घ्यदानोत्तरं दक्षिणनासाचक्षुःश्रोत्रस्पशः क्रियते तत्र मूलं नोपलभामहे ॥ ॥ १३ प्रद-
 क्षिणीकरणं ॥ प्रदक्षिणं परिभ्रमन्स्वपरितो जलं ग्रामयेत् ॥ मदनपारिजाते श्रुतिः—यत्प्रदक्षिणं प्रक्रमन्ति तेन पाप्मानमव-

धुनन्तीति ॥ कर्मप्रदीपे—रक्ष्यद्वारिणात्मानं परिक्षिप्य समंतत इति ॥ आचारमयूखे गृह्यपरिशिष्टे—अर्थादोत्तरं—असवा-
द्वियोब्रह्मेति प्रदक्षिणं परिभ्रमन्परिच्यप उपस्पृश्यति ॥ ॥ १४ सूर्योपस्थानं ॥ मदनपारिजाते व्यासः—संथात्रययेकमेव
उपस्थानं प्रचक्षते । उद्वयमुदयं चित्रं तच्चक्षुस्तिष्ठेद्विकारमिति ॥ स्थानसूत्रे—पुष्पाण्यम्बुमिश्राण्यूर्ध्वं प्रक्षिप्योर्ध्वबाहुः सूर्यमुदीक्षु
द्वयमुदयं चित्रं तच्चक्षुरिति ॥ हरिहरभाष्ये त्रिमल्लसुतभाष्ये संथाभाष्ये नागदेवाह्निकेयमेवोपस्थानं ॥ कर्मप्रदीपे—उत्थायाकं प्रति
प्रोहोत्रिकेनाञ्जलिनाम्भसः । उच्चित्रमुद्वेनथ चोपतिष्ठेदन्तरं ॥ संथाद्वयेयुपस्थानमेतदाहुर्मनीषिणः । मध्येत्वह् उपर्यस्य विप्राडादीच्छया
जपेत् ॥ तदसंस्कृताणिर्वा एकपादचैपादपि । कुयोद्धृताञ्जलिर्वापि ऊर्ध्वबाहुरथापि वा ॥ यत्र स्याच्छ्रूमयस्त्वं श्रेयसोपि मनीषिणः ।
मूयस्त्वं ब्रुवते तत्र कृच्छ्रच्छूयो ह्यवाप्यत इति ॥ एतेन मदनपारिजाते आचारमयूखे च गायत्रीजपोत्तरं उपस्थानमुक्तं । प्रातश्च भित्रस्य
च० १ देवस्त्वास० २ उत्थायबृ० ३ वसवस्त्वा० ४ इति मन्त्रचतुष्टयमुक्तं । सार्यं इमं मे० १ तत्वायामि० २ त्वनो० ३ सत्त्वो० ४
इति वरुणमन्त्रचतुष्टयं चोक्तं तत्सर्वं बह्वचवौधायनादिशाखान्तरपरं तत्सूत्रे तथोक्तत्वादिति ॥ ॥ १५ गायत्रीजपः ॥ तत्रादौ षडङ्ग-
न्यासाः आचारमयूखे गृह्यपरिशिष्टे—षड्भित्तदङ्गमर्च्यथाङ्गमालमन्यसात्मानं तद्रूपं भावयेत् । तद्वथा—तत्सर्वितुर्हृदयानम इति
हृदये । वर्ण्यशिरसेऽसहोति शिरसि । भगोदिवस्य शिखायैवषडिति शिखायां । धीमहिक्वचायुदमिति उरसि । विषयोऽनोनेत्रत्रयायवषडिति
नेत्रलोटेषुन्यासाथ प्रचोदयात् अस्त्रायफडिति कर्तलेखमिति ॥ षडङ्गन्यासः कार्योनेवाकार्यो न्यासविधिवैदिकत्वादिति गृह्यपरिशिष्टे स्पष्टं ।
एतेनाऽश्चरान्यासादन्यासादीनां मुद्रादिविधेः श्रापविमोचनविधेश्च तात्रिकत्वेनाऽवैदिकत्वादनवश्यकत्वं वेदितव्यं इति धर्मासिन्धौ ॥
हरिहरभाष्यादावनाहृतं ॥ तथाच गृह्यपरिशिष्टं—एषोङ्गन्यास एवमप्येकं नेच्छन्ति स हि विधिवैदिक इति ॥ ॥ गायत्र्या-

वाहनं मदनपारिजाते—अथ जपः । तत्र व्यासः—तेजोसीतिमन्त्रेण गायत्रीमावाहयेद्द्विजः । उपस्थाय तुरियेण नमस्कृत्य जपेच्च
 तमिति ॥ गायत्री त्र्यक्षरेति गायत्रीहृदयानुसारेण ध्यानं पद्धतौ । एवं मध्याह्नसंध्यायां सावित्रीमिति ध्यानं सायंसंध्यायां वृद्धां सर-
 स्वतीमिति ध्यानं च गायत्रीहृदयानुसारेण ज्ञेयं ॥ इदं संध्यात्रयावाहनं मदनपारिजाते । तत्रागच्छवरदे इति आश्वलायनगृह्यपरि-
 शिष्टे । मुक्ताविटुमेति पद्धतौ ॥ ॥ गायत्रीजपः ॥ याज्ञवल्क्यः—जपन्नासीत सावित्री प्रत्यागतारकोदयात् । संध्यां प्राक्प्रतारवे हि
 तिष्ठेदासूर्यदर्शनात् ॥ मनुः—पूर्वा संध्यां जपस्तिष्ठेत्सावित्रीमार्कदर्शनात् । पश्चिमां तु समासीनः सम्यगृक्षविभावनत् ॥ कर्मप्रदीपे—
 तिष्ठेदोदयनात्पूर्वा मध्यमापि शक्तिः । आसीनोद्भूद्रमाच्चान्त्यां संध्यां पूर्वादिकां जपेत् ॥ आचारमयूखे गृह्यपरिशिष्टे—मन्त्रार्थ-
 मनुसंधानः प्रणवव्याहृतिपूर्विकां सावित्रीं जपेदिति ॥ आचारमयूखे भगवान्—सायं प्रातश्च मध्याह्ने सावित्रीं वाग्यतो जपेत् ।
 सहस्रपरमां देवीं ऋतमध्यां दशावरात् ॥ गायत्रीं संसरेद्धीमान्हृदि वा सूर्यमण्डले । मनःसंतोषणं शौचं मौनं मन्त्रार्थचिन्तनं ॥ अव्य-
 त्रत्वमनिर्वेदो जपसंपत्तिहेतवः ॥ तत्रैव व्यासः—अष्टोत्तरशतं निलमष्टाविंशतिमेव वा । विधिना दशकं वापि त्रिकालेषु जपेदुभयः ॥
 विश्वामित्रः—उत्तमं मानसं जप्यमुपांशु मध्यमं विटुः । अधमं वाचिकं ग्राहुः सर्वमन्त्रेषु वै द्विजाः ॥ वृद्धमनुः—वक्षेणाच्छाद्य तु
 करं दक्षिणं यः सदा जपेत् । तस्य तत्सफलं जप्यं तद्भिनमफलं स्मृतम् ॥ गौतमः—गच्छतस्तिष्ठतो वापि स्वेच्छया कर्म कुर्वतः । अशु-
 चेर्वा विनासंख्यां तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥ बौधायनः—नाभेरधः संस्पर्श कर्मसंयुक्तो वर्जयेदिति । हारीतः—रजतेद्राक्षकैर्माला
 तथैवाङ्गुलिपूर्वभिः । शस्तं स्याच्छङ्खमणिभिः प्रवालैश्च सहस्रकं । स्फटिकैर्दशसाहस्रं मौक्तिकैर्लक्षमुच्यते । पद्माक्षैर्दशलक्षं तु सौवर्णैः कोटि-
 रुच्यते । कुशग्रन्थ्या च रुद्राक्षैरुन्तंफलमुच्यते ॥ प्रजापतिः—अष्टोत्तरशतं कुर्याच्चतुःपञ्चाशिकां तथा । सदा विंशतिकां वापि ततो नैवाधिका

मता ॥ अनामिकाद्विर्वादिनद्यादीन्यनुक्रमात् । तर्जनीमूलपर्यन्ता क्रमाला प्रकीर्तिता ॥ १६ गायत्रीजपान्ते प्रदक्षिणा
मदनपारिजाते—विश्वतश्चक्षुरिति मन्त्रेण जपान्ते भास्करं द्विजः । कुयान्त्रदक्षिणां चैवं उपविश्यासने ततः ॥ इति ॥ १७
गायत्रीजपनिवेदनं ॥ मदनपारिजाते—देवाणातुविदोमन्त्रेण कुयान्त्रपविसर्जनम् । प्रातःसंध्याङ्गभूतेन गायत्र्या जपितेन च ॥
यथासंख्येन जप्तेन ब्रह्मा मे प्रीयतां रविः ॥ १८ दिशस्तेदेवताः संध्यायै सावित्र्यै सर्वाभ्यो देवताभ्यश्च नमस्कृत्येति ॥ घर्मसिंधौ—अत्र ऋक्शा-
प्रदक्षिणं दिशः साधिपानत्वाऽथ संध्यायै सावित्र्यै गायत्र्यै सारस्वत्यै सर्वाभ्यो देवताभ्यश्च नमस्कृत्येति ॥ घर्मसिंधौ—अत्र ऋक्शा-
खोक्तवर्द्धिवन्दनं केचित्कुर्वन्तीति ॥ मदनपारिजाते इदं दिवन्दनं नोपात्तं ॥ १९ गायत्रीविसर्जनं ॥ आचारमयूखे गृह्य-
परिशिष्टे—तत उत्तमे शिखरे देवि भूम्यां पर्वतमूर्धनि ॥ ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञाता गच्छ देवि यथासुखमिति संध्यां विसृज्येति ॥ यदक्षर-
मित्यादयः श्लोकाः प्राचीनपद्धतौ ॥ उत्तमे शिखरे देवि० आ० गृ० प० । तै० आ० प्र० १० अ० ३६ । तत्र नमःसवित्रे इति आदि-
लहृदयस्थः ॥ २० अभिवादनं ॥ याज्ञवल्क्यः—ततोऽभिववादेयद्वृद्धानसप्तवहमिति ब्रुवन् । ततः गायत्रीजपोत्तरं । अभिवादनं
नाम गोत्रोच्चारपूर्वकं पादोपसंग्रहः इति हरिहरभाष्यादौ ॥ समापनं ॥ कर्मोपक्रमात् कर्मणः समाप्तिः । आरब्धस्यान्तर्गामित्वात् ।
यस्यस्तुत्यादि कर्मणः संपूर्णताकरणम् ॥ ॥ भूम्युपसंग्रहः ॥ आचारमयूखे गृह्यपरिशिष्टे—आसयलोकात्तालादालोका-
लोकापर्वतात् । ये सन्ति ब्राह्मणा देवास्तेभ्यो नित्यं नमोनमः ॥ इति नमस्कृत्य भूमिमुपसंगृह्णीति ॥ इति स्मृत्युक्तत्रिकालसंध्यापद्धतिविवरणं ॥
अथ प्रातःसंध्याप्रयोगः ॥ शिखाबन्धनं । ॐ ऊर्ध्वकेशिविरूपाक्षिमांसशोणितमोजने ॥ तिष्ठदेविशिखावधेचासु-
डेचापराजिते ॥ १ ॥ आसनोपवेशनं ॥ ॐ गृथित्वयथाधृतालोकादेवित्वाविष्णुनाधृता । त्वंचधारयमां देविपवित्रचत्स-

नंक्रु ॥ १ ॥ भस्मधारणं ॥ भस्मग्रहणं । अभिमन्त्रणं ॥ अग्निरितिभस्म वायुरितिभस्म जलमितिभस्म स्थलमितिभस्म
 व्योमेतिभस्म सर्वं हवा इदं भस्म मनइत्येतानि कृषिभस्मानि ॥ १ ॥ धारणं ॥ ॐ त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिपुष्टि-
 वर्धनं । उर्वारुकमिव बर्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ २ ॥ ललाटे १ हृदये २ नाभौ ३ कण्ठे ४ स्कन्धयोः ५
 बाहुसंधिषु ६ पृष्ठे ७ शिरसि च ८ ॥ आचमनं ॥ सव्येऽङ्गुलीपग्रहः ॥ दक्षिणेऽपवित्रधारणं ॥ ॐ केशवाय नमः १
 ॐ नारायणाय नमः २ ॐ माधवाय नमः ३ त्रिभिराचम्य ॥ ॐ गोविंदाय नमः ४ ॐ विष्णवे नमः ५ द्वाभ्यां हस्तौ प्रक्षाल-
 न्य ॥ ॐ मधुसूदनाय नमः ६ ॐ त्रिविक्रमाय नमः ७ द्वाभ्यामोष्ठौ संसृज्य ॥ ॐ वामनाय नमः ८ ॐ श्रीधराय नमः
 ९ द्वाभ्यामोष्ठावुन्मृज्य ॥ ॐ हृषीकेशाय नमः १० हस्तं प्रक्षाल्य ॥ ॐ पद्मनाभाय नमः ११ पादौ प्रक्षाल्य ॥ ॐ दामो-
 दराय नमः १२ शिरः प्रोक्षेत् ॥ ॐ संकर्षणाय नमः १३ मुखं ॥ ॐ वासुदेवाय नमः १४ ॐ प्रद्युम्नाय नमः १५ द्वा-
 भ्यानांसिके ॥ ॐ अनिरुद्धाय नमः १६ ॐ पुरुषोत्तमाय नमः १७ द्वाभ्यां चक्षुषी ॥ ॐ अश्वोक्षजाय नमः १८ ॐ नार-
 सिंहाय नमः १९ द्वाभ्यां श्रोत्रे ॥ ॐ अच्युताय नमः २० नाभिं ॥ ॐ जनार्दनाय नमः २१ हृदयं ॥ उद० ॥ ॐ उपेन्द्रा-
 य नमः २२ शिरः ॥ ॐ हरये नमः २३ ॐ श्रीकृष्णाय नमः २४ द्वाभ्यां बाहू ॥ सर्वत्र सजलं स्पृशेत् ॥ प्राणायामः ॥
 ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ महः ॐ जनः ॐ तपः ॐ अस्यं ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोद-
 यात् ॥ ॐ आपोज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूभुवः स्वरोऽम् ॥ एवमिति ॥ पुण्डरीकाक्षस्मरणं ॥ अपवित्रः पवित्रो वा सर्ववस्थायं

गतोपिवा । यः स्रोत्युण्डरीकाक्षिसबाह्वाभ्यन्तरः शुचिः ॥ ॐ पुण्डरीकाक्षाय नमः ॥ संकल्पः ॥ मम उपात्तदुरितक्षयार्थं
श्रीपरमेश्वरीत्यर्थपत्राह्वावासाये प्रातःसंध्योपासनमहं करिष्ये ॥ मन्त्राचमनं ॥ ॐ सूर्यश्चामान्युश्चमन्युपतयश्चमन्युक्छु-
तेभ्यः पापेभ्योरक्षन्तां । यद्रात्र्यापापसंकार्षुं । मनसावाचाहं साभ्यां । पञ्चासुदरेण शिश्रा । रात्रिस्तदवलम्बतु । यत्किं-
चदुरितं मयि । इदमहं मम मृतयो नौ सूर्यज्योतिषि जुहोमि स्वाहा ॥ आचम्य ॥ ॥ सोदकैः कुक्षैः शिरसि मार्जनं । पादांते-
अर्धचार्चन्ते ऋपन्तेवा ॥ ॐ १ भूर्भुवःस्वः २ तत्सवितुर्वरेण्यं । भर्गो देवस्य धियो नो ज्ञानं प्रथमम् ॥ ३ ॥ ॐ आपो हिष्णुमयो भूवः । तान् ऋजुर्देधातन । मेहे-
रणाय चक्षसे १ ॥ गोवः शिवतमोरसः । तस्य भाजयते हनः । उग्रतिरिक्तामार्तः २ ॥ तस्मा अर्यमा भवः । यस्यैक्ष-
ययि जिन्वथ । आपोजिनयथाचनः ३ ॥ अघमर्षणं ॥ दक्षिण करे जलमादाय । तस्मिन्नासिकां मासज्य । प्राणाग्निरुच्य-
अनिरुच्यवा । त्रिःसृष्ट्वा । दुपदां जपेत् ॥ अघमर्षणं त्र्यर्चवा ॥ ॐ ह्रुदादिवमुच्चानः सिद्धः स्वातोमलादिव । पतं पु-
वित्रेणैवाज्यसापः शुन्धन्तु मै नसः ॥ १ ॥ कर्तव्यसत्यं चामीद्धात्तपसोऽध्यजायत । ततो रात्र्यजायत ततः समुद्रोऽणवः
॥ १ ॥ समुद्रादणवा दधिं संवत्सरोऽधजायत ॥ अहोरात्राणि विदधद्विश्वसि पतो वशी ॥ २ ॥ सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथा पूर्वम-
कलयत् । दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमयोः स्वः ॥ ३ ॥ तज्जलमनवलोक्य वा मया गोभूमौ भस्माक्षिपेत् ॥ आचम्य ॥ अर्घ्यदानं
॥ ३ ॥ प्राञ्जुखलितं ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः ॥ तत्सवितुर्वरेण्यं । भर्गो देवस्य धियो नो ज्ञानं प्रथमम् ॥ ३ ॥ प्रातःसंध्यो ब्रह्मरूपिणे श्रीसवित्रे सूर्यनारायणाय इदम-

ध्येदत्तनमम ॥ प्रदक्षिणंपरिभ्रमन् स्वपरितोजलभ्रामयेत् ॥ ॐ असावादित्यो ब्रह्म ॥ १ आचम्य ॥ सूर्योपस्थानं ॥
 ऊर्ध्वबाहुः सूर्यमुदीक्षन् ॥ ॐ उद्वयतमसुस्परिखः पश्यन्तु उत्तरं । देवदेव त्रासूर्यमग्नौ ज्योतिरुत्तमं १ ॥ उदुत्यजाते वेदसं-
 देवहन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्य २ ॥ चित्रदेवानां सुदर्गदनीकुंचक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः । आग्नाद्यावापृथिवीऽऽञ्ज-
 रिक्षुः सूर्यऽऽत्मा जगतस्तु स्थुषश्च ३ ॥ तच्चक्षुर्देवहन्तं पुरस्ताच्छुक्रमुचरत् । पश्येमशुर्दःशतजीवेमशुर्दःशतच्छु-
 यासशुर्दःशतंप्रब्रवामशुर्दःशतमदीनाः त्यामशुर्दःशतं सूर्यश्चशुर्दःशतात् ४ ॥ गायत्रीषडग्न्यासाः ॥ ॐ तत्सवित्रुह-
 दयाय नमः ॥ हृदये ॥ ॐ वरेण्युशिरसे स्वाहा ॥ शिरसि ॥ ॐ भर्गो देवस्य शिखायै वषट् ॥ शिखायां ॥ ॐ धीमहि क्वचा-
 यं ॥ हृदये ॥ ॐ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ अन्तरालटेषु ॥ ॐ प्रचोदयात् अन्तरालटेषु ॥ ॐ गायत्र्या-
 वाहनं ॥ ॐ तेजोसि शुकुर्मस्य मृतं स सिधामनामसि श्रियं देवानामनामघृष्टं देवयजनमसि १ ॥ गायत्री त्र्यक्षरां बालां साक्षसु-
 त्रक्रमण्डलु । रक्तवस्त्रांचतुर्हस्ता हंसवाहनसंस्थितां ॥ ऋग्वेदेन कृतोत्सङ्गां सर्वदेवनमस्कृतां । ब्रह्माणं ब्रह्मैव त्यागब्रह्मलोका-
 निवासिनीं ॥ आवाहयाम्यहं देवीमायान्तीं सूर्यमण्डलात् । आगच्छ वरदे देवि त्र्यक्षरे ब्रह्मवादिनि । गायत्री छन्दसां भातत्र-
 ह्यथो नेन मोस्तुते ॥ गायत्र्या उपस्थानं ॥ ॐ गायत्र्यस्यैकपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पद्यपदसि न हि पृथक्से । नमस्ते तुरीयाय द-
 शताय पदाय परे रजसे सुावदमाश्रापत् १ ॥ ध्यानं ॥ मुक्ताविदुर्महमेह नीलधवलच्छायैर्मुखैस्त्र्यक्षणे मुक्ताविन्दुसरोजवद्भु-

कुटांतत्सार्थवर्णात्मिकां । गायत्रीवरदाभयाङ्कुशकरांपात्रकपालेशिरःशङ्खचक्रमथारविन्दयुगुलहस्तैर्वहन्तीभजे १ ॥ गो-
 यत्रीजपः ॥ प्रातःप्राञ्जुखस्तिष्ठन्मौनीमन्त्रार्थमनुचिन्तयन्नेकाग्रचित्तःसन्गायत्रीजपंकुर्यादामण्डलदर्शनात् ॥ अष्टोत्तरश-
 तमष्टाविंशतिर्दशवारवा ॐ भूर्भुवःस्वः । तत्सवितुर्वरेण्यं १ ॥ जपान्तेसूर्यप्रदक्षिणीकृत्य ॥ ॐ विश्वतश्चक्षुरुतविश्वतोमुखो-
 विश्वतोबाहुरुतविश्वतस्मात् । संबाहुभ्यां धमति संपतत्रैर्बाहोभूमिजनयन्देव एकः ॥ १ ॥ एकं चक्रं रथेयस्यादिव्यंकनकभूषितं ।
 समं भवतु सुग्रीतः पद्महस्तो दिवाकरः १ ॥ उपविश्य ॥ जपनिवेदनं ॥ ॐ देवा गातु विदो गातु वित्वा गातु मित । मनसस्पत-
 इमं देवयज्ञं स्वाहावातेधाः १ ॥ अनेन प्रातःसंध्याप्रधानभूतेन अमुकसंख्याकेन कृतेन गायत्रीजपाख्येन कर्मणा भगवान्ब्रह्म-
 स्वरूपी श्रीसवितार्यनारायणः प्रीयताम् ॥ दिशस्तद्देवताः संध्यांचनमस्तुर्यात् ॥ ॐ प्राच्यै दिशेनमः ॐ इन्द्राय नमः १
 ॐ आश्वेय्यै दिशेनमः ॐ अग्नये नमः २ ॐ दक्षिणायै दिशेनमः ॐ यमाय नमः ३ ॐ नैऋत्यै दिशेनमः ॐ निरृते नमः ४
 ॐ पश्चिमायै दिशेनमः ॐ वरुणाय नमः ५ ॐ वायव्यै दिशेनमः ॐ वायवे नमः ६ ॐ उदीच्यै दिशेनमः ॐ सोमाय नमः ७
 ॐ ईशान्यै दिशेनमः ॐ ईशानाय नमः ८ ॐ ऊर्ध्वायै दिशेनमः ॐ ब्रह्मणे नमः ९ ॐ अवच्यै दिशेनमः ॐ अनंताय नमः १०
 ॐ संध्यायै नमः ॐ सावित्र्यै नमः ॐ गायत्र्यै नमः ॐ सरस्वत्यै नमः ॐ सर्वाभ्यो देवताभ्यो नमः ॥ गायत्रीविसर्जनं १ ॥ यद-
 क्षरपदं भ्रष्टं मात्राहीनं तथा भवत् । तत्सर्वक्षम्यतां दिवि प्रसीद परमेश्वरि १ ॥ विसर्गविन्दुमात्राश्च पदपादाक्षराणि च । न्यू-

नानिचातिरिक्तानिक्षमस्वपरमेश्वरि २ ॥ नमःसवित्रैजगदेकचक्षुषेजगत्प्रसूतिस्थितिनाशहेतवे । त्रयीमयायात्रिगुणात्म-
धारिणोविरञ्चिनारायणशंकरात्मने ३ ॥ उत्तमेशिखरेजाताभूम्यांपर्वतमूर्धनि । ब्राह्मणेभ्योऽभ्यनुज्ञातागच्छदेवियथासुखं
४ ॥ विसर्जितावेदमातर्द्विजानांपापनाशिनि । सर्वकामप्रदेनित्येगच्छदेविनमोस्तुते ॥ ५ ॥ अभिवादनं ॥ काश्यप १
आवत्सार २ नैष्ठिके ३ तित्रिप्रवरान्वितकाश्यपगोत्रोत्पन्नःशुक्लयजुर्वेदाम्नायवाजिमाध्यन्दिनीयशाखाध्यायीवामदेवश-
र्माब्रह्मचारीअहंभो ३ वैश्वानरअभिवादयामि ॥ भो ३ सूर्यअभि० ॥ भो ३ आचार्यअभि० ॥ समापनं ॥ अनेनप्रातः
संध्याख्येनकर्मणाभगवान्ब्रह्मस्वरूपीश्रीसवितासूर्यनारायणःप्रीयताम् ॥ ॐतत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु ॥ यस्यस्मृत्याचनमो-
क्त्यातपोयज्ञक्रियादिषु ॥ न्यूनसंपूर्णतांयातिसद्योवन्देतमच्युतम् १ ॥ ॐअच्युतायनमः ॥ ॐगयायैनमः ॥ ॐगदाध-
रायनमः ॥ ॐपुण्डरीकाक्षायनमः ॥ ॐविष्णवेनमः ३ ॥ भूम्युपसंग्रहः ॥ आसत्यलोकात्पातालादालोकालोकपर्वतात् ।
येसन्तिब्राह्मणादेवास्तेभ्योनित्यंनमोनमः १ ॥ नमस्कृत्य ॥ द्विराचमेत् ॥ इतिप्रातःसंध्या ॥

अथ सूत्रोक्तासंध्या ॥ कर्मप्रदीपे द्वितीये प्रपाठके प्रथमः खण्डः कालायनः—अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि संध्योपासनकं विधिं ।
अनर्हः कर्मणां विषः संध्याहीनो यतः स्मृतः ॥ १ ॥ सव्ये पाणौ कुशान्कृत्वा कुर्यादाचमनक्रियां । हस्ताः प्रचरणीयाः स्युः कुशा दीर्घास्तु
बहिः ॥ २ ॥ दर्माः पवित्रमित्युक्तमतः संध्यादिकर्मणि । सव्यः सोपग्रहः कार्यो दक्षिणः सपवित्रकः ॥ ३ ॥ रक्षयेद्द्वारिणात्मानं परि-
क्षिप्य समंततः । शिरसो मार्जनं कुर्यात्कुशैः सोदकाबिन्दुभिः ॥ ४ ॥ प्रणवो भूर्भुवःस्वश्च सावित्रीच तृतीयका । अब्रैवत्यं तृचं चैव

चतुर्थमिति मार्जनं ॥ ५ ॥ मृगाद्यास्तिस्र एवैता महाव्याहृतयोऽव्ययाः । महर्जनस्तपःसयं गायत्री च शिरस्तथा ॥ ६ ॥ आपोज्योतीर-
सोऽसृतं ब्रह्मसूत्रैः स्वरिति शिरः । प्रतिप्रतीकं ग्रामवभृच्चार्येदत्ते च शिरसः ॥ ७ ॥ एता एतां सहानेन तथैव दशभिः सह । त्रिषोढा-
यतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ ८ ॥ कोणोद्धृत्य सलिलं प्राणमासज्य तत्र च । जपदनायतसुर्वो त्रिः सक्नुवावमर्षणं ॥ ९ ॥ उत्था-
यार्कं प्रतिग्रोहं त्रिक्रपाञ्जलिनामसः । उच्चित्रमृद्वयेनाथ चोपतिष्ठदन्तरं ॥ १० ॥ संध्याद्वयेपुण्याथानमेतदाहुर्भनीषिणः । मध्येत्सह
उपर्यस्य विम्राडादीच्छया जपत् ॥ ११ ॥ तदसंसक्तपार्ष्णिर्वा एकपदर्वपादपि । कुर्याद्वृत्ताञ्जलिर्वपि ऊर्ध्वबाहुरथापिवा ॥ १२ ॥ यत्र
सात्कुम्भसूयस्त्वं श्रेयसोपि भनीषिणः । सूयस्त्वं ब्रुवते तत्र कृच्छ्राच्छ्रेयो ब्रूयाप्यते ॥ १३ ॥ तिष्ठेददयनात्पूर्वं मध्यमामपि शक्तितः ।
आसीनोद्दुदसाच्चान्यां संध्यां पूर्वादिक्तां जपत् ॥ १४ ॥ एतसंध्यात्रयं श्रोतं ब्राह्मण्यं यत्र तिष्ठति । यस्य नास्त्यादरस्तत्र न स ब्राह्मण
उच्यते ॥ १५ ॥ संध्यालोपाच्च चकितः स्नानशीलश्च यः सदा । तं दोषा नोपसर्पन्ति गरुत्मन्तमिवोरागः ॥ १६ ॥ इति ॥ स्मार्ताचमनं ॥
कर्मप्रदीपे प्रथमप्रपाठके । १ खण्डे कात्यायनः--त्रिआशयो द्विरुन्मृज्य मुखमेतान्युपस्पृशेत् । आस्यनासाक्षिकर्णाश्च नाभि-
वक्षःशिरसकान् ॥ सहतामिच्छद्गुलीभिरास्यमेवमुपस्पृशेत् । अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां च चक्षुःश्रोत्रं पुनःपुनः । कनिष्ठाङ्गुष्ठयोर्नाभिं हृदयं तु
तेलेनैव । सर्वाभिस्तु शिरः पश्चाद्बाहू चाग्रेण संस्पृशेदिति ॥ इति सूत्रोक्तत्रिकालसंध्यापद्धतिविवरणं ॥

अथ सूत्रोक्तत्रिकालसंध्या ॥ तूर्णीशिखाबन्धः । तूर्णीभासनोपवेशनं । भस्मधारणं । भस्मनात्र्यायुषमितिलालटे ॥
ऊँञ्चायुषंजमदक्षः । ग्रीवायां । ऊँकुम्भसूयसंध्यायुषं । दक्षिणेऽसे । ऊँभृद्वेधेपुत्र्यायुषं । हृदि च । ऊँतन्नाँअस्तुत्र्यायुषं ।
स्मार्ताचमनं ॥ तत्रादौ सत्यङ्कुशोपग्रहः । दक्षिणेपवित्रधारणं । तूर्णीत्रिराचम्य । द्विसुखसुमृज्य । अज्ञान्यालभेत ।

संयुक्ताभिस्तिष्ठी भिरङ्गुलीभिर्मुखं । तर्जन्यङ्गुष्ठान्ध्यानासिके । अङ्गुष्ठानामिकाभ्यांचक्षुषी । अङ्गुष्ठानामिकाभ्यांश्चोत्रे ।
 कनिष्ठङ्गुष्ठान्ध्यानाभिं । करतलेनहृदयं । सार्वाभिरङ्गुलिभिःशिरः । अङ्गुल्यग्रैर्मुजौ ॥ इतिस्नानार्चमनं ॥ प्रदक्षिणपरि-
 भ्रमन्स्वपरितस्तूर्णजलप्राप्तयेत् ॥ सोदकैःकुशैःशिरसि मार्जनं ॥ ॐ १ भूर्भुवःस्वः २ तत्सवितु० यात् ३ आपोहिष्ठा०
 योवःशिव० तस्मा अं० ४ ॥ प्राणायामः ॥ ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ महः ॐ जनः ॐ तपः ॐ सत्यं ॐ तत्सवितु० यात् ॥
 ॐ आपोज्योती० स्वरोरम् ॥ अधमर्षणम् ॥ दक्षिणेजलमादायतस्त्रिनासिकामामज्यप्राणात्रिरुध्यानिरुध्वया त्रिःसकृद्र-
 द्रुपदांजयेत् ॥ ॐ द्रुपदादिवमुचुनःस्निग्धःस्नातोमलादिव । पूतं पवित्रं ध्याज्युमापः शुन्धन्तु मै न सः १ ॥ तज्जलमनवलो-
 क्य वामभोगेभूमौ रभसाक्षिपेत् ॥ अर्घ्यत्रयदानं ॥ उत्थायार्कप्रतिग्रहेत् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः । ॐ तत्सवितु० यात् ॥ श्रीस-
 वित्रे सूर्यनारायणयेदमर्घ्यं दत्तं नमम इति त्रिः ॥ ३ ॥ मध्याह्नसंध्यायांतु सजलपुष्पैरर्घ्यदानं त्रिरिति विशेषः ॥ सूर्योपस्थानं ॥
 ॐ उद्भूयं १ उदुत्यं २ चित्रं दे० ३ तच्चक्षु० ४ मध्याह्नसंध्यायांतु शक्तौ सत्यां इच्छया गायत्र्या च यथाशक्ति विभ्राडित्यु-
 दाक—१७ पुरुषसूक्त—१६ शिवसंकल्प—६ मण्डलब्राह्मणै—२२ रित्युपस्थाप्य । आदित्यप्रदक्षिणीकृत्य । नमस्कुर्यादि-
 त्तिविशेषः ॥ यथाशक्त्या यत्रीजपः । यस्य स्मृत्येत्यादि ॥ विष्णवे नमः ३ ॥ इति सूत्रोक्तो त्रिकालसंध्या ॥

आशौचसंध्याविचारः ॥ आचारमयूखे भरद्वाजः—सूतेके स्तुतेके वापि प्राणायाममन्त्रकम् । तथा मार्जनमन्त्रांस्तु मन-
 सोच्चार्य मार्जयेत् ॥ गायत्रीं सम्यगुच्चार्य सूर्यायार्घ्यं निवेदयेत् । मार्जनं तु नवा कार्यमुपस्थानं न चैव हीति ॥ गायत्र्यपि दशवारं

जपेत्याह—आपन्नश्चाशुचिः काले तिष्ठन्नापि जोहशेत्याश्वलायनोक्तेः । आपन्न आपद्रस्तः । अशुचिराशौचवान् ॥ अङ्गान्तरेष्वसामर्थ्येपि अर्थप्रक्षेप आवश्यकः । जलमावे महामार्गे बन्धने त्वशुचावपि । उभयोः संध्योः काले रजसा वार्य्यमुत्तरेदित्यग्निस्मृतैः । अशुचौ आशौच इत्यर्थः ॥ श्रीकृष्णपण्डितविरचिततैत्तिरीयसंध्यामाष्ये जमदग्निः—राष्ट्रमङ्गे नृपक्रोधे रोगार्ते सूत-केऽपि च । संध्यावन्दनविच्छित्तिर्नि दोषाय कथ्यतेति ॥ ॥ संध्याकालातिक्रमे प्रायश्चित्तं अग्निहोत्रिनारायणविरचितायां कर्मानुगायां संस्काररत्नावल्यां—संध्याकाले व्यतिक्रान्ते जपं कृत्वा पुनर्मनः । ऋग्वचाचतुर्चं जप्त्वा ततः संध्यां समाचरेत् ॥ इदं तु आचार्यस्यैव कार्यानुरोधेन न त्वन्यत्रेति ॥ ॥ संध्योपासनलोपे तु तत्रैव—संध्याशिकार्यलोपे तु गायत्र्यष्टहस्रकं । स्वास्त्येष्यमैक्ष्यकरणे शतमष्टोत्तरं जपेदिति ॥ मदनपारिजाते अकृतसंध्यस्य सूर्योदये सति प्रायश्चित्तं स्मर्यते—आदिलोभ्युदियाद्यस्य संध्योपास्तिकुर्वतः । स्नात्वा प्राणांश्चिरायम्य गायत्र्यष्टशतं जपेदिति ॥ धर्मसिद्धौ—संध्यात्रये कालातिक्रमे प्रायश्चित्तार्थमेकमर्थमधिकं दत्त्वा रात्रौ प्रहरपर्यन्तं दिनोक्तकर्माणि कुर्यात् । ब्रह्मयज्ञं सौरं च वर्जयेत् ॥ ॥ सर्वथा संध्यालोपे प्रतिमध्यमेकोपवासः । अयुतमष्टोत्तरसहस्रं वा गायत्रीजपः । अशक्तौ प्रतिसंध्यालोपे शतगायत्रीजपः । द्वहं ग्रहं लोपे तदवृत्तिः । ततः परं कृच्छ्रादिकल्पयति ॥

यज्ञोपवीनधारणे विशेषः श्रुतौ—दक्षिणं बाहुमुद्धरेत्सवधत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं प्राचीनवीतं संवीतं मानुयमिति ॥ मनुः—उद्धृते दक्षिणे पाणवुपवीत्युच्यते द्विजः । सव्ये प्राचीनवीती स्याद्विवीती कण्डसंजने इति ॥ यज्ञोपवीतनिर्माणधारणविधी दौशाद्यनमूत्रे—अथातो यज्ञोपवीतक्रियां व्याख्यास्यामः । ब्राह्मणेन तत्कन्यया वा कृतं सूत्रमानीय । भूरिति

प्रथमां षण्णवीति मिनोति । सुव इति द्वितीयां । स्वरिति तृतीयां । मित्वा पलाशपत्रे संस्थाप्य । आपोहिष्ठेति तिसृभिः हिरण्यवर्णाः
 शुचय इति चतसृभिः पवमानः सुवर्जन इत्यनुवाकेन सावित्र्याचाभिषिच्य । वामहस्ते कृत्वा । त्रिः संताड्य । भूरग्निचेत्येतैस्त्रिभिर्विलीतं
 कृत्वा । मूर्धुवः स्वश्चन्द्रमसंचेत्येतान् ग्रन्थि कृत्वा । ऊँकारमर्दिनान्यान्मपितृन्प्रजापतिवयुसूयविश्वान्देवान् नवतन्तुषु क्रमेण विन्यस्य
 संपूजयेत् । देवस्यत्वेत्युपवीतमादाय । उद्वयंतमसस्पीर्यादित्याय दर्शयित्वा । यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् । आयु-
 ध्यमध्यं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः ॥ इति धारयेत् । इत्याहभगवान्बौधायनइति ॥ एतावत्कर्तुमशक्तौ देवलः —आ-
 मान्निष्क्रम्य संख्याय षण्णवत्यङ्गुलीषु तत् । तावन्निगुणितं सूत्रं प्रक्षाल्याब्जिह्वकैस्त्रिभिः ॥ देवागारेऽथवा गोष्ठे नद्यां वान्यत्र वा शुचौ ।
 सावित्र्या त्रिवृतं कुर्यान्नवतन्तु तु तद्भवेत् ॥ कार्पासं त्रिवृतं श्लक्ष्णं निदध्याद्द्वामहस्तके । सावित्र्या दद्यात्कृत्वोद्भिर्मन्त्रिताभिस्तदुक्षयेत् ॥ हरि-
 ब्रह्मेश्वरेभ्यश्च प्रणम्य परिपूज्य च । यज्ञोपवीतमिति वा व्याहृत्या वापि धारयेत् ॥ इति । उक्षयेदिति स्वार्थे णिच् । तूष्णीमेवोर्ध्ववृत्तत्वा-
 दितलक्ष्णविशिष्टं यज्ञोपवीतं निर्माय । सावित्र्या आपोहिष्ठादिभिर्मन्त्रिताभिरद्भिर्दशवारं सावित्र्यैवाभ्युक्ष्य । यज्ञोपवीतं परममिति मन्त्रेण व्याहृ-
 तिभिर्वा धारयेदिति ॥ स्मृत्यर्णवे —यज्ञोपवीतेनोपव्ययामि दीर्घायुत्वायमुप्रजास्त्वायमुवीर्यायसर्वेषां विदानामाधिपत्याय यशसे ब्रह्मवर्च-
 साय । इति यज्ञोपवीतधारणे मन्त्रउक्तः ॥ ॥ यज्ञोपवीतशब्दार्थः । स्मृतिस्मारे —यज्ञाह्यः परमात्मा य उच्यते चैव होतृभिः ।
 उपवीतं ततोत्थेदं तस्माद्यज्ञोपवीतकमिति ॥ स्मृतिप्रकाशे —ज्ञातृविज्ञेयोरैक्यमविजानन्दिद्विजोत्तमः । न त्यजेदात्मनः सूत्रं ब्राह्मं ब्रह्म-
 चिनिर्मितं ॥ सिमृक्षुरेकपात्रे समासीनः शिवः स्वयं । दृष्ट्वा गुणमयीं मायां सूत्ररूपमिवाकरोत् ॥ तयोस्तादात्मकं विष्णुं सुष्ट्वा पालं दिवौ-
 कसां । स्वयं ब्रह्मामवत्कुद्धो रुद्रश्चास्य क्षयाय सः ॥ ज्ञानात्मकेन हरिणा ब्रह्मात्मनि शिवेऽव्यये । तत्सूत्रमुपवीतत्वाद्ब्रह्मसूत्रमिति स्मृतं ॥

यज्ञेन चोपवीतत्वाद्यज्ञसूत्रं विदुर्बुधाः । तदाज्ञया वृत्तत्वाच्च ब्राह्मण ब्रह्मसूत्रकं ॥ तावल्लोकास्त्रयो वेदास्त्रयो देवास्त्रयोऽयमः । शिवसृष्टास्त्रयो-
वर्णास्त्रिवृत्सूत्रं समाश्रयेत् ॥ सद्बन्धिमामश्रयन्तारस्त्रिमात्रो नादसंयुतः ॥ तद्वच्यं च सावित्री वेदमाता शिवाज्ञया ॥ एवं द्वादशदैवत्यं
ब्रह्मसूत्रं द्विजन्मनां । ब्रह्माग्रे कल्पयामास वेदाहर्णाभनुत्तमम् ॥ भवन्ति ब्राह्मणा नाम वेदाहर्णाश्च त्रयस्त्रिह । यावत्प्रभृति वामासि ब्रह्म-
सूत्रं द्विजस्य तत् । गुरुः प्रतिष्ठापयति काले प्रभृति संयतः ॥ तावत्प्रभृति तस्यैव पितुऽचार्यः स उच्यते । माता च तस्य सावित्री द्वि-
तीयं जन्म चोच्यते ॥ आकटेस्तत्समाणं स्यादीर्वं सूत्रं तथास्थितं ॥ आयुर्हरत्यहिस्त्रसमतिदीर्घं तपोहरं ॥ सिद्धार्थफलमानेन स्थूलं स्यादुप-
वीतकं । यशोहरसतिस्थूलमतिमूढमं घनापहं ॥ पवित्रं परमं शुद्धमायुष्यं च शुभावहं ॥ औजस्यं ब्रह्मवचस्यं ब्रह्मसूत्रं तथोदितं ॥ यज्ञोप-
वीतं परमं पवित्रं विभूषणं ब्राह्मणलक्षणं च । पद्मासनस्थेन पितामहेन उत्पादितं मङ्गलसूत्रमेतत् ॥ यज्ञोपवीतस्योत्पत्तिं जानाति ब्राह्मणो
न चेत् । स वै वहति भाराय पुस्तकानि यथा वृषः ॥ इति ॥

यज्ञोपवीतधारणविधिः ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ देशकालौसंकीर्त्यं ॥ श्रौतस्मार्तनित्यकर्मनुष्ठानवेदाध्ययनदि-
जत्यसिद्ध्यर्थयज्ञोपवीतधारणमहंकरिष्ये ॥ यज्ञोपवीतप्रक्षालनं ॥ ॐ आपोहिष्ठा० १ योवःशिव० २ तस्माभरं० ३ ॥
वामहस्तोनिधाय ॥ दशवारांगायत्र्याद्भिःसंप्रोक्ष्य ॥ ॐ विष्णवेनमः ॐ ब्रह्मणेनमः ॐ रुद्रायनमः इति संपूज्य । वमस्कृत्य ।
दक्षिणबाहुमुद्धृत्यसर्व्वसंधारयेत् ॥ ॐ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुस्तात् । आयुष्यमग्न्यप्रतिमुञ्च शुभ्रं य-

ज्ञोपवीतंबलमुत्तेजः १ ॥ द्विराचमनं ॥ जीर्णयज्ञोपवीतविसर्जनं ॥ अनेनयज्ञोपवीतधारणेन श्रीपरमेश्वरः प्रीयतां ॥
इति यज्ञोपवीतधारणविधिः ॥

अथसूर्यस्यद्वादशनमस्काराः ॥ आचमनादिदेशकालोत्कीर्तनान्ते ममआयुरारोग्यैश्वर्यप्राप्त्यर्थंश्रीसूर्यनारायणप्रीत्यर्थं
द्वादशनमस्कारारख्यकर्मकरिष्ये ॥ ध्यानं ॥ ध्येयःसदासवितृमण्डलमध्यवर्तीनारायणःसरासिजासनसंनिविष्टः । केयूर-
वात्मकरकुण्डलयाङ्किरीटीहारीहिरण्यमयवपुर्धृतशङ्खचक्रः १ ॥ १ ॐमित्रायनमः । २ ॐरवेयनमः । ३ ॐसूर्यायनमः ।
४ ॐभानवेनमः । ५ ॐखगायनमः । ६ ॐपूष्णेनमः । ७ ॐहिरण्यगर्भायनमः । ८ ॐमरीचयेनमः । ९ ॐआदि-
त्यायनमः । १० ॐस्रवित्रेनमः । ११ ॐअर्कायनमः । १२ ॐभास्करायनमः ॥ ॐमित्ररविमूर्यभानुखगपूषहिरण्य-
गर्भमरीच्यदित्यस्रवित्रकभास्करेभ्योनमः ॥ विनतातनयोदेवःकर्मसाक्षीसुरेश्वरः । सप्ताश्वःसप्तस्रज्जुश्चअशणोमेप्रसी-
दतु १ ॥ ॐकर्मसाक्षिणेअरुणायनमः ॥ आदित्यस्यनमस्कारयेकुर्वन्तिदिनेदिने । जन्मान्तरसहस्रेषुदारिद्र्यनोपजायते ॥
अनेनद्वादशनमस्काराल्येनकर्मणाभगवान्श्रीसूर्यनारायणःप्रीयतां ॥ तीर्थप्राशनं ॥ अकालमृत्युहरणंसर्वव्याधिविना-
शनं । सूर्यपादोदकंतीर्थजठरोधार्याभ्यहं ॥ इतिसूर्यस्यद्वादशनमस्काराः ॥

अथतृचाकल्पनमस्कारविधिः ॥ आचमनादि एवंगुणविशेषणवतिदेशकालेचश्रीसूर्यनारायणप्रीत्यर्थं तृचाकल्पनम-
स्कारारख्यकर्मकरिष्ये ॥ ध्येयःसदा० इत्यादिश्रीसूर्यध्यात्वा ॥ ॐहां उदब्रुधमित्रमहःहां । ॐमित्रायनमः । १ । ॐह्रीं

अरोहदुत्तरादिवं हीं अंगयेनमः । २ । अहं हृदोगमसूर्यं हूं असूर्यायनमः । ३ । अहं हरिमाणं चनाशय हूं अंभा-
नयेनमः । ४ । अहौं शुक्रपुमहरिमाणं हौं अखगायनमः । ५ । अहः रोपुणाकासुदध्मासि हः अं पूणेनमः । ६ । अहां अ-
थोहारिदुवेपुमे हौं अं हिरण्यगर्भायनमः । ७ । अहौं हरिमाणं निदध्मासि हीं अं मरीचयेनमः । ८ । अहूं उदगादुयमा-
दित्यः हूं अं आदित्यायनमः । ९ । अहं विश्वेनुसहसासह हूं अं सवित्रेनमः । १० । अहौं द्विपुंत्तमबौन्द्ययन् हौं अं अ-
र्कायनमः । ११ । अहः मोअहद्विपुत्रेयं हः अं भास्करायनमः । १२ । अहं हीं उद्यन्नायमिदमहोरोहदुत्तरादिवं
हां हीं अं मित्रविभ्यांनमः । १३ । अहूं हृदोगमसूर्यहरिमाणं चनाशय हूं अं सूर्यमानुभ्यांनमः । १४ । अहौं ह-
शुक्रपुमे हरिमाणं रोपुणाकासुदध्मासि हौं हः अखगपूषभ्यांनमः । १५ । अहं हीं अथोहारिदुवेपुमे हरिमाणं निदध्मासि हौं
अं हिरण्यगर्भमरीचिभ्यांनमः । १६ । अहूं उदगादुयमादित्यविश्वेनुसहसासह हूं अं आदित्यसवितृभ्यांनमः । १७ ।
अहौं हः द्विपुंत्तमबौन्द्ययन्तोऽअहद्विपुत्रेयं हौं हः अं अर्कभास्कराभ्यांनमः । १८ । अहं हीं हूं उद्यन्नायमिदमहो-
रोहदुत्तरादिवं । हृदोगमसूर्यहरिमाणं चनाशय हौं हौं अं मित्रविश्वेनुसहसासह हौं हः । १९ । अहूं हः हौं शुक्रपु-
मे हरिमाणं रोपुणाकासुदध्मासि । अथोहारिदुवेपुमे हरिमाणं निदध्मासि हौं हः हौं अं अखगपूषहिरण्यगर्भमरीचिभ्यांनमः
। २० । अहूं हौं हः उदगादुयमादित्यविश्वेनुसहसासह । द्विपुंत्तमबौन्द्ययन्तोऽअहद्विपुत्रेयं हूं हौं हः अं आदि-

त्यसवित्रकभास्करेभ्योनमः । २१ ॥ ॐ हां हिं हूं हौं हः ॥ हां हिं हूं हौं हः ॥ उद्यन्ममित्रमहः अरोहन्नुत्तरो दिवं । हृद्योगं मम स्म-
 र्य हारिमाणं च नाशय ॥ शुकेषु मे हारिमाणं रोपणाकासु दध्मसि । अथो हारिद्रुवेषु मे हारिमाणं निदध्मसि ॥ उदगाद्यमादित्यो-
 विक्षन्तु मे सहसा मे ह । द्विषन्तु मे भारे धेयुन्मोऽअहो द्विषते रघं ॥ हां हिं हूं हौं हः ॥ हां हिं हूं हौं हः ॥ मित्रा विस्मृत्य मानुसगणपूहि हरण्यगर्भे-
 मरीच्यादित्यसवित्रकभास्करेभ्योनमः । २२ ॥ एवमेव । २३ । २४ ॥ आदित्यस्य नमस्कारये कुर्वन्ति दिने दिने । जन्मान्त-
 रसहस्रेषु दारिद्र्यं नोपजायते ॥ १ ॥ अनेकतृचाकल्पविधिनैकावृत्तिनमस्काराख्येन कर्मणा श्रीसूर्यनारायणः प्रीयताम् ॥

अथ हंसकल्पः ॥ आदित्यस्य नमस्कारये कुर्वन्ति दिने दिने ॥ जन्मान्तरसहस्रेषु दारिद्र्यं नोपजायते ॥ १ ॥ अरोग्यभा-
 स्करादिच्छेच्छ्रयमिच्छेदुताशनात् ॥ ज्ञानं मे हेश्वरादिच्छेन्मोक्षमिच्छेज्जनार्दनात् ॥ २ ॥ बह्वल्पवास्यशुद्धोक्त्यस्य कर्म-
 प्रचोदितं ॥ तस्य तावतिशब्धार्थकृते सवकृतं भवेत् ॥ ३ ॥ अथ माध्यदिनीयानां हंससमन्वेणोक्तः श्रीसूर्याध्यप्रदानविधि-
 रच्यते ॥ अथ प्रयोगः ॥ सुमुखश्चैकः ० ॥ शुभपुण्यतिथौ हरिहरब्रह्मात्रिभूतिसवरूपश्रीसवित्रसूर्यनारायणप्रीत्यर्थं मम शरी-
 रेऽप्यग्नौ तस्य मानमहोरोगनिखिलांगवेदनानिरासार्थं क्षिप्रारोग्यदीर्घायुः प्राप्त्यर्थं हंसकल्योक्तविधिना पादाधये च केचन त्रि-
 वृत्तेन अमुकावृत्तिं सख्यया तिलरक्ततन्दुलयवदूर्वादर्भरक्तपुष्परक्तचन्दनमिश्रितोदकेन ताम्राध्यपात्रेण सूर्याध्यप्रदानं करिष्ये ॥
 तदङ्गगणपतिपूजनं करिष्ये ॥ तथा भृशुद्धादिकं शरीरशुद्ध्यर्थं पुरुषसूक्त्या सांश्च करिष्ये ॥ अथ हंसकल्पशापमोचनार्थं तथा-

[illegible]

णमथवपुर्धृतगह्वचक्रः ॥ १ ॥ सशङ्खचक्रविमण्डलेस्थितकुशशयाक्रान्तमनन्तमच्युतम् ॥ भजामिबुद्ध्यातपनीयमृतसुरो-
 त्तमंचित्रविभूषणोज्वलम् ॥ २ ॥ इतिध्यानम् ॥ ततोयामभोगेलशृपूजनं ॥ वरुणोपरिसप्तमुद्राप्रदर्शनम् ॥ ततःश्र-
 क्षालितेऽर्घपात्रे ॐहृदयायनमः इतिमन्त्रेणगन्धपुष्पनिक्षिप्यप्रवेनजलेनार्पयत्तदध्यात्रस्थजलंकिंचित्कलेशेनिक्षिप्यशेष-
 जलेनपूजाद्रव्याणिघाग्भूमिमात्मानंचप्रोक्ष्य ॥ ततःशङ्खघटापूजनं ॥ ततोयत्रपूजनं ॥ रक्तचन्दनेनाष्टदलविलिख्य ॥
 ॐनमोभगवतेसर्वाभरणसंपन्नायत्रिगुणात्मधारिणे श्रीसूर्यायनमः ॥ भोसूर्यसपरिवारअस्मिन्यात्रेआवाहितोभव ॥ स्था-
 पितोभव ॥ संनिधोभव ॥ संनिरुद्धोभव ॥ अवगुण्टितोभव ॥ अखेणसंरक्षितोभव ॥ धेनुमुद्रयाअमृतीकृतोभव ॥
 योसौपरात्परोदेवःश्रीसूर्यःपरमेश्वरः ॥ यज्ञदेशमिहायातुपूजार्थमूर्यमण्डलात् ॥ ॐश्रीसूर्यायनमःध्यायामि ॥ अथ-
 पोदशोपचारपूजनं ॥ ॐहां ॐहूं ॐसुषुषिषत् ॐहां ॐमित्रायनमः आवाहयामि ॥ ॐहीं ॐवसुरन्तरिक्षसत् ॐहीं
 ॐरवेयनमः आसनार्थेअक्षतान् ॥ ॐहूं ॐहोतोवेदिषत् ॐहूं ॐसूर्यायनमःपाद्यंस ॥ ॐहूं ॐअतिथिदुरोणसत्
 ॐहूं ॐभानवेनमः अर्घ्यंस ॥ ॐहौं ॐनृषत् ॐहौं ॐखगायनमःआचमनीयं ॥ ॐहः ॐवरुसत् ॐहः ॐपूष्णे-
 नमःमलापकर्षतानं ॥ अथपञ्चामृततानं ॥ ॐहां ॐऋतुसत् ॐहां ॐहिरण्यगर्भायनमपयःतानं ॥ ॐहीं ॐव्यो-
 मुसत् ॐहीं ॐमरीचयेनमः दधितानं ॥ ॐहूं ॐअजागुजाः ॐहूं ॐआदित्यायनमःधृततानं ॥ ॐहूं ॐऋतुजाअ-
 दिजाः ॐहूं ॐसवित्रेनमःमधुतानं ॥ ॐहौं ॐऋतं ॐहौं ॐअर्कायनमः शर्करातानं ॥ ॐहः ॐबृहत् ॐहः

ॐॐभास्करायनमः शुद्धोदकस्नानं० ॥ ॐॐहंहीं ॐॐहुंॐमाःशुचिषदसुस्तर्क्षिसत् ॐॐहंहीं ॐॐमित्ररभ्यान्नमःआचम-
 नीयं० ॥ पञ्चोपचारैःसंपूज्यपुनरपस्नन्नाभिषेकं कुर्यात् ॥ ॐॐहुँ ॐॐहोतविदुषदतिथिदुरोगसत् ॐॐहुँ ॐॐसूर्याभान्भ्या
 नमःवस्त्रं० ॥ ॐॐहैहः ॐॐभूपद्वारसत् ॐॐहैहः ॐॐखगपूषभ्यान्नमःउपवीतिं० ॥ ॐॐहंहीं ॐॐऋतसद्योमुसत् ॐॐहंहीं
 ॐॐहिरण्यगर्भमरीचिभ्यान्नमःचन्दनं० ॥ ॐॐहुँ ॐॐअञ्जगोर्जाऋतुजाअद्रिजाः ॐॐहुँ ॐॐआदित्यसवितृभ्यान्नमःअक्ष-
 तान्० ॥ ॐॐहैहः ॐॐऋतुबृहत् ॐॐहैहः ॐॐअर्कभास्कराभ्यान्नमःपुष्पं० ॥ अथाङ्गपूजा ॥ ॐॐआदित्यायनःपादौपूज-
 यामि ॥ ॐॐसवित्रेनमःजङ्घेपू० ॥ ॐॐसूर्याय०जानुनीपू० ॥ ॐॐभानवेनमः ऊरूपू० ॥ ॐॐपूष्णेनमःकटिपू० ॥ ॐॐगर्भ-
 स्तिनेनमः नाभिपू० ॥ ॐॐमार्तण्डायनमःहृदयपू० ॥ ॐॐजगच्चक्षुषेनमःकण्ठपू० ॥ ॐॐतिमिरनाशकाय० मुखपू० ॥ ॐॐजा-
 तवेदसेनमःनेत्रपू० ॥ ॐॐतेजोरूपायनमः शिरःपूजयामि ॥ इत्यङ्गपूजा ॥ अथद्वादशदलेषु ॥ ॐॐमित्रायनमः ॥ ॐॐवये-
 नमः ॥ ॐॐसूर्याय० ॥ ॐॐभानवे० ॥ ॐॐखगाय० ॥ ॐॐपूष्णेन० ॥ ॐॐहिरण्यगर्भाय० ॥ ॐॐमरीचये० ॥ ॐॐआदित्या-
 य० ॥ ॐॐसवित्रे० ॥ ॐॐअर्काय० ॥ ॐॐभास्कराय० ॥ ततःअष्टदलेषु ॥ ॐॐमार्तण्डाय० ॥ ॐॐभानवेन० ॥ ॐॐआदि-
 त्वाय० ॥ ॐॐहंसाय० ॥ ॐॐतपनाय० ॥ ॐॐसूर्याय० ॥ ॐॐदिवाकराय० ॥ ॐॐभास्कराय० ॥ ततोमध्ये ॥ ॐॐमासाधि-
 पतयेनमः ॥ ततःअष्टदिक्षु ॥ ॐॐइन्द्रायनमः ॥ ॐॐयज्ञये० ॥ ॐॐयमाय० ॥ ॐॐनिर्ऋतये० ॥ ॐॐवरुणाय० ॥ ॐॐवायवे० ॥
 ॐॐसोमाय० ॥ ॐॐईशानाय० ॥ अथचतुर्दारेषु ॥ ॐॐऋतवेदाय० ॥ ॐॐयजुर्वेदाय० ॥ ॐॐसामवेदाय० ॥ ॐॐअथर्वणवे-

दाय० ॥ स्थापितदेवताः पञ्चोपचारैः पूजयेत् ॥ अँहांहीहँहूँ अँहुँसः शुचिषट्सुतरिक्षसद्गतो त्रिवेदिषदतिथिदुरीणमत
अँहांहीहँहूँ अँमित्रविभूर्यमानुभ्योनमः धूपं० ॥ अँहौह हाहीं अँनुषद्रसप्ततद्योभुसत् अँहौह हाहीं अँखगपूषहि-
रण्यगर्भमरीचिभ्योनमः दीपं० ॥ अँहूँहौहः अँब्रजागोजाऋतुजा अद्रिजाऋतुबृहत् अँहूँहौहः अँआदित्यसवित्रक-
भास्करेभ्योनमः नैवेद्यं० ॥ नैवेद्यानन्तरं आचमनीयं० ॥ अँहांहीहँहूँ हौहः हांहीहँहौहः अँहुँसः शुचिषड्सु० बृहत्
अँहांहीहँहौहः हांहीहँहौहः अँमित्रविभूर्यमानुखगपूषहिरण्यगर्भमरीच्यादित्यसवित्रकभास्करेभ्योनमः पूर्णाफलता-
ताम्बूलं० ॥ अँहां० हः हां० हः अँहुँसः शु० बृहत् अँहां० हः हां० हः अँमित्रवि० भास्करेभ्योनमः दक्षिणां० ॥
अँहां० हः हां० हः अँमित्रवि० भास्करेभ्योनमः नीराजनदीपं० ॥ पुनः तथैव ॥ मन्त्रपुण्याञ्जलिं० ॥ नमस्करोमि ॥
ततः सूर्योपस्थानं ॥ अँअग्निमीळेनमस्तु भ्यमिषेत्योर्जेखरूपिणे ॥ अन्नआयाहि वीतस्त्वनमस्ते ज्योतिषांते ॥ १ ॥ हिम-
घ्नार्धतमो घ्नार्धार्शो घायचयैनमः ॥ कृतघ्नघ्नार्धार्शो देवाय ततः सूर्यात्मनेनमः ॥ २ ॥ कालात्मा सर्वभूतात्मा वेदात्मा विश्वतो-
मुखः ॥ जनममृत्युजरारव्याधिंसंसारमयनाशनः ॥ दारिद्र्यव्यसनध्वंसी श्रीमान्पातु दिवाकरः ॥ ४ ॥ अथ प्रार्थना ॥
अँनमः सूर्याय शांताय सुगुणाय दिहेतवे ॥ निवेद्या मिचात्मानं त्वंगतिः परमं भव ॥ १ ॥ नमः सवित्रे जगेदकश्चक्षुषजगत्प्र-
सूतिस्थितिनाशहेतवे ॥ त्रयीमया यत्रिगुणात्मधारिणे विरिचिनारायणशंकरात्मने ॥ २ ॥ उदये ब्रह्मणोरूपं मध्यमे हेतु मे हे श्वरः ॥

अस्तमानेस्वयंविष्णुस्त्रैभूतस्तुतिदाकरः ॥ ३ ॥ इतिप्रार्थना ॥ ततःसूर्यगायत्रीजपः ॥ ॐमास्करायविद्महेमहद्युतिक-
 रायधीमहि ॥ तन्नोआदित्यःप्रचोदयात् ॥ द्वादशवारंजपित्वा ॥ अथसूर्यगायत्र्यर्घः ॐआदित्यायनमः अर्घ्यसर्मा-
 यामि ॥ ॐसूर्यायनमः इदमर्घ्यम्० ॥ ततः अरुणार्घः ॥ ॐविनतातनयोदेवः सर्वसाक्षीसुरेश्वरः ॥ सप्ताश्वः सप्ताजु-
 श्चाश्वरुणोभेप्रसीदतु ॥ अरुणायनमः इदमर्घ्यम्० ॥ ॐएहि सूर्यसहस्रांशोतेजोराशेजगत्पते ॥ अनुकंपयभामंस्तयागृहा-
 णार्थंनमोस्तुते ॥ अरुणायनमः इदमर्घ्यम्० ॥ ततोऽर्घ्यप्रदानं ॥ ततस्ताम्रपात्रेऋक्चन्दनयवऋक्तन्दुलतिलदूर्वादभ-
 रक्पुष्पाविल्वमिश्रितोदकं अर्घ्यपात्रेगृहीत्वाअवनिकृतजानुमण्डलः अर्घ्यदानंकुर्यात् ॥ तद्यथा ॥ हंसइतिमन्त्रस्यवाम-
 देवेऋषिः जगतीच्छन्दः श्रीसूर्योदेवता अर्घ्यदानेविनियोगः ॥ ॐहां ॐहृ२सःशुचिषत् ॐहां ॐमित्रायनमः इदमर्घ्यं
 समर्पयामि ॥ १ ॥ ॐह्रीं ॐवसुरन्तारिक्षसत् ॐह्रीं ॐरवेयनमः इदमर्घ्यं० ॥ २ ॥ ॐहूं ॐहोतविदुषत् ॐहूं ॐमू-
 र्यायनमः इदमर्घ्यं० ॥ ३ ॥ ॐह्रैं ॐअतिथिर्दुराणसत् ॐह्रैं ॐभानवेनमः इदमर्घ्यम्० ॥ ४ ॥ ॐह्रौं ॐनुषत् ॐह्रौं
 ॐस्वगायनमः इदमर्घ्यं० ॥ ५ ॥ ॐहः ॐवसुसत् ॐहः ॐपूष्णेनमः इदमर्घ्यम्० ॥ ६ ॥ ॐहां ॐऋतुसत् ॐहां
 ॐहिरण्यगर्भायनमः इदमर्घ्यं० ॥ ७ ॥ ॐह्रीं ॐव्योमसत् ॐह्रीं ॐमरीचयेनमः इदमर्घ्यं० ॥ ८ ॥ ॐहूं ॐ अजागुजाः
 ॐहूं ॐआदित्यायनमः इदमर्घ्यं० ॥ ९ ॥ ॐह्रैं ॐऋतुजाअद्रिजाः ॐह्रैं ॐसवित्रेनमः इदमर्घ्यं० ॥ १० ॥ ॐह्रौं ॐऋ-

तम् ॐहौं ॐअकार्यनमः इदमर्थ्य० ॥ ११ ॥ ॐहः ॐबृहत् ॐहः ॐमास्करायनमः इदमर्थ्य० ॥ १२ ॥ ॐहांही
ॐहृ२सः शुचिपद्मस्तुरिक्षुसत् ॐहांहीं ॐमित्रविभ्यांनमः इदमर्थ्य० ॥ १३ ॥ ॐहूँ ॐहोतवेदिपदतिथिदुरोग-
सत् ॐहूँ ॐसूर्यमानुभ्यां नमः इदमर्थ्य० ॥ १४ ॥ ॐहौहः ॐनृपद्मसत् ॐहौहः ॐखगपभ्यांनमः इदमर्थ्य० ॥ १५ ॥
ॐहांहीं ॐकृतसद्योमुसत् ॐहांहीं ॐहिरण्यगर्भमरीचिभ्यांनमः इदमर्थ्य० ॥ १६ ॥ ॐहूँ ॐअजगोजाकृतुजाअ-
द्रिजाः ॐहूँ ॐआदित्यसवितृभ्यांनमः इदमर्थ्य० ॥ १७ ॥ ॐहौहः ॐऋतंवहत् ॐहौहः ॐआदित्यसवितृभ्यांनमः
इदमर्थ्य० ॥ १८ ॥ ॐहांहींहूँ ॐहृ२सः शुचिपद्मस्तुरिक्षुसद्धातवेदिपदतिथिदुरोगसत् ॐहांहींहूँ ॐमित्रविभ-
र्भमानुभ्यांनमः इदमर्थ्य० ॥ १९ ॥ ॐहौहःहांहीं ॐनृपद्मसद्धतसद्योमुसत् ॐहौहःहांहीं ॐखगपूषहिरण्यगर्भमरीचि-
भ्यांनमः इदमर्थ्य० ॥ २० ॥ ॐहूँहौहः ॐअजगोजाकृतुजाअद्रिजाकृतुवृहत् ॐहूँहौहः ॐआदित्यसवितृकभा-
स्करेभ्योनमः इदमर्थ्य० ॥ २१ ॥ ॐहांहींहूँहौहः हांहींहूँहौहः ॐहृ२सः शुचिपत् ॐहृ२सः ॐहौहः हांहींहूँ-
हौहः ॐमित्रविभर्भमानुखगपूषहिरण्यगर्भमरीच्यादित्यसवितृकभास्करेभ्योनमः इदमर्थ्य० ॥ २२ ॥ ॐहां० हः हां० हः
ॐहृ२सः शु० बृहत् ॐहां० हः हां० हः ॐमित्रवि० भास्करेभ्योनमः इदमर्थ्य० ॥ २३ ॥ ॐहां० हः हां० हः ॐहृ२सः
शु० बृहत् ॐहां० हः हां० हः ॐमित्रवि० भास्करेभ्योनमः इदमर्थ्य० ॥ २४ ॥ एकाग्रचित्तिद्विगुणीकृत्याततोऽथवत्साष्टा-

हं प्रणमेत् ॥ तत उत्तरपूजनं ॥ अद्यनिथौ सवितृसूर्यनारायणप्रीत्यर्थ उत्तरपूजनकं ॥ षोडशोपचारः संपूज्य ॥ अनेनो-
त्तरपूजनेन श्रीमवितृसूर्यनारायणः प्रीयतां ॥ ततः पूर्ववक्ष्यासंस्कृता ॥ अथ विसर्जनं ॥ गच्छगच्छपरस्थानं स्वस्थानं परमे-
श्वर ॥ यत्र ब्रह्मादयो देवा विविदुः परमपदं ॥ अथ क्षमापनं ॥ अर्धपूजादिकं चैव यत्कृतं त्वदनुग्रहात् ॥ तेन मे कर्मणा देवप्री-
तो भव वरप्रदं ॥ हीनो विभक्तिवर्णश्च व्यज्रैर्नक्षत्रैश्च ॥ तत्सर्वं शस्त्रनादेन प्रसीद परमेश्वर ॥ अनुस्वारविहीनश्च अर्धज्वा-
लोद्भूतस्य च ॥ दोषाः प्रयान्तु नानाशतं त्वत्प्रसादादिव्याकर ॥ परिपूर्णस्य वन्द्यं पुरानन्दं समाश्रितं ॥ यन्निरुद्धो सिद्धे वेशत-
त्सर्वं क्षन्तुमर्हसि ॥ न्यूनातिदोषरहितं कृतकर्ममया विभो ॥ भवेत्पूर्णकृपासिन्धोऽक्षमस्वचनमो मुने ॥ यानि कानि चेति प्र-
दक्षिणा ॥ अन्यथा शरणं ॥ मन्त्रहीनं ॥ आवाहनं ॥ यदक्षरपठ ॥ विसर्गविन्दु ॥ गतं पापं ॥ ततः मन-
कादिपूजनं ॥ मूलमन्त्रेण तीर्थगृहीत्वा ॥ एतया त्रगन्धपुष्पधूपदीपैर्वेद्यताम्बूलदक्षिणाप्रदक्षिणा एकावृत्तिं संस्थया ध्ये-
प्रदानमस्कारसहितया अनया यथासंभवपूजया श्रीमवितृसूर्यनारायणः प्रीयतां नमसः ॥ ॐ तत्सद्ब्रह्मा र्पणमस्तु ॥ इति हंसक-
त्योक्ता र्थप्रदानविधिः ॥

अथ तुलसीपूजा ॥ आचमनादि ॥ ध्यायेच्च तुलसीदेवीयस्यां कामलोचनां ॥ प्रसन्नपद्मकङ्कहारवामयचतुर्भुजां ॥ किरीटकेशधू-
रङ्कुण्डलादि विभूषितां ॥ धवलशुकसर्वतापघ्नासननिपेदुर्गां ॥ ध्यानं ॥ देवैर्यलोकयजननि सर्वमूर्तैकया यति ॥ आगच्छ भगवत्यग्रसीद तुल-
सीप्रिये ॥ आवाहनं ॥ सर्वदेवमये देविसर्वदा विष्णुवहस्रे ॥ देवि खणमयं दिव्यं गृहाणा सममुत्तमं ॥ आसनं ॥ सर्वदेवमया कारोऽसर्वदेवममस्कृते ॥

इदंपाद्यगृहाणत्वतुलसिसंप्रसीदमे ॥ पाद्यं ॥ सर्वतीर्थमयाकारसर्वगर्भनिषेविते । इदमर्थगृहाणत्वदेविदैत्यान्तकेप्रिये ॥ अर्थ ॥ सर्वलो-
कस्यार्थसदासनिधिकारिणि । गृहाणतुलसिप्रीत्याइदमाचमनीयकं ॥ आचमनीयं ॥ गङ्गादिभ्योऽनदीभ्यश्चसमानतीरमिदंजलं । स्नाना-
र्थतुलसिसच्छप्रीत्यासंप्रतिगृह्यतां ॥ स्नानं ॥ क्षीरोदमथनोद्भूतंचन्द्रलक्ष्मीसहोदरं । गृह्यतांपरिधानार्थमिदंलक्ष्मीसहोदरे ॥ वस्त्रं ॥ श्रीग-
न्धकुङ्कुमदिव्यकर्पूरमार्सयुतं । कल्पितंतेमहादेविप्रीत्यर्थंप्रतिगृह्यतां ॥ गन्धं ॥ नीलोत्पलसुकुह्वारमालत्यादीनिशोभने । पद्मानिगन्धव-
न्याद्येषुष्पाणिप्रतिगृह्यतां ॥ पुष्पं ॥ धूपंगृहाणदेवेशिमनोहारिसुगुणुं । आज्यमिश्रंचतुलसिभक्त्याभीष्टप्रदायिनि ॥ धूपं ॥ अज्ञानति-
मिरांधस्यज्ञानदीपप्रदायिनि । त्वयाश्रीतुलसिप्रीत्यादीपोयंप्रतिगृह्यतां ॥ दीपं ॥ नमस्तेजगतांनथेप्राणिनांप्रियदर्शने । यथाशक्तिमया-
दत्तंनैवेद्यंप्रतिगृह्यतां ॥ नैवेद्यं ॥ नमोभगवतिश्रेष्ठेनारायणिजगन्मये । तुलसित्वरादेविपानीयंप्रतिगृह्यतां ॥ पानीयं ॥ अमृतंऽमृतसंभू-
तेतुलस्यमृतरूपिणि । कर्पूरादिसमायुक्ताम्बूलंप्रतिगृह्यतां ॥ तांबूलं ॥ दक्षिणेदक्षिणकरेस्वभक्तानांप्रियंकरे । करोमिसेदामभक्त्याविष्णु-
कान्तेप्रदक्षिणां ॥ प्रदक्षिणां ॥ नमोनमोजगद्वायैजगदाद्यैनमोनमः । नमोनमोजगद्वायैनमस्तेपरमेश्वरि ॥ नमस्कारं ॥ प्रसीदममेदेवेशि-
कृपयापरमेश्वरि । अभीष्टफलसिद्ध्यर्थंकरुणंकरुमेसदा ॥ प्रार्थना ॥ इतितुलसीपूजासमाप्ता ॥

अथदेवपूजानिर्णयः ॥ कूर्मपुराणे—ब्रह्माणं शंकरं सूर्यं तथैव मधुसूदनम् । अन्यांश्चाभिमतान्देवान्भक्त्या त्वक्रोधनो नरः ।
स्वमन्त्रैर्येषन्नित्यं पत्रैः पुष्पैस्तथाभुभिः ॥ **दृसिंहपुराणे—**जलदेवं नमस्कृत्य ततो गच्छेद्दृढं बुधः । पौरुषेण च सूक्तेन ततो विष्णुं
समर्चयेदिति । **महाभारते—**कलौ कलिमलच्छंसं सर्वपापहरं हरिम् । येऽर्चयन्ति नरा नित्यं तेऽपि वन्द्या यथा हरिः ॥ इति ।
मन्त्रा वैदिकाः नाममन्त्रा वा । अतएव ब्राह्मे—ओंकारादिसमायुक्तं नमस्कारान्तसंयुतम् । स्वनाम सर्वसत्त्वानां मन्त्र इत्यभिधीयते ॥

अनेनैव विधानेन मन्त्राण्यं निवेदयेत् । एकैकस्य प्रकृत्या यथादिप्रमाणेण विवृति ॥ तत्रैव—मन्त्राच्छतगुणं प्रोक्तं मत्स्या लक्षगुणोत्तमम् ।
भक्तिमन्त्रमेतं तु कोटिकोटिगुणोत्तमम् ॥ ॥ पञ्चायतनान्याह बोपदेवः—शंभौ मथ्यते हरीनहरभूदयो, हरौ शंकरभासे-
नापसुता, रवौ हरणेशजाम्बिकाः स्थापिताः, । देव्यां विष्णुहैकान्तवयो, लम्बोदरेऽजेश्वरनार्याः शंकरभागतेऽतिसुखदा व्य-
स्तारस्तु ते हानिदा इति ॥
॥ पञ्चायतनस्थानप्रकारः ॥

॥ पञ्चायतनस्थापनप्रकारः ॥

पूनादिक

[illegible]

प्राश्रमा

अत्र पञ्चानामप्येकस्यावाहनादिनमस्कारान्तं पूजाकाण्डं कृत्वा परस्यारीयेवं काण्डानुसमयः । मुख्ये पुण्याञ्जलिं दत्त्वा गणेशाद्यर्चनं भवेत् । गणेश एव मुख्यश्चेत्तत्र सूर्यक्रमाद्भवेदिति वचनेन क्रमाभिधानात् । मुख्ये श्रधानदेवतायां । पुण्याञ्जलिशब्देन च तदत्ता पूजा लक्ष्यते, पुण्याञ्जल्यन्तरं वा विधीयत इति । शारदातिलकदीकायाम्—युक्तं मुख्यत्वोत्सया तस्यतियोगिकाङ्गत्वलाभेन चैकप्र-

योगविविधकल्पनं तेन चैककाललावणतेः वैश्वदेवीं कृत्वा राजापत्यैश्चरन्तीति तत्सर्वेषामावाहनं ततः स्थापनमिति पदार्थानुसमयएव ।
 स तु मुख्ये पुष्पाञ्जल्यन्तां पूजां कृत्वाङ्गदेवतायाः पूजायां कार्यं इति दिक् ॥ ॥ पुष्पादिविचारः भविष्यत्पुराणे—पुष्पैरण्य-
 संभूतैः पत्रैर्वा गिरिसंभवैः । अपर्युषितनिशिष्ठैः प्रोक्षितैर्जन्तुवर्जितैः ॥ आत्मारामोद्भवैर्वापि भक्त्या संपूजयेत्सुरान् । कृमिकीटावपन्नानि
 शीर्णपर्युषितानि च ॥ स्वयं पतितपुष्पाणि त्यजेदुपहतानि च । उपहतानि मलादिभिः । मुकुलेर्नर्चयेद्देवमपक्वं न निवेदयेत् ॥ फलं च
 कृमिविद्धं च प्रयत्नात्तद्विवर्जयेत् ॥ अलमे तु सुपुष्पाणां पत्राण्यपि निवेदयेत् । पत्राणामप्यलमे तु फलान्यपि निवेदयेत् ॥ फलानाम-
 प्यलमे तु तृणगुल्मौषधीरपि । ओषधीनामलामे तु भक्त्या भवति पूजितः । श्रयेकमुक्तपुष्पेण दशसौवर्णिकं फलम् । स्रजपि नृपशार्दूल
 तदेव द्विगुणं भवेत् ॥ विष्णुधर्मोच्चरे—धर्माजितैर्धनक्रीतैर्यः कुर्यात्केशवार्चनम् । उद्धरिष्यत्यसंदेहं सप्तपूर्वास्तथा परानिति । इदं
 विप्रातिरिक्तपरम् । समित्युष्णकुशादीनि ब्राह्मणः स्वयमाहरेत् । शूद्रानीतैः क्रयक्रीतैः कर्म कुर्वन्पतत्यथ इति भविष्ये ब्राह्मणग्रहणादिति
 भ्रातृचरणाः । लक्षपुष्पार्चनार्दौ तु क्रयक्रीतमपि देयमिति मन्त्रकोशकारः ॥ ॥ पुष्पादिवहन् न नमस्कार्यः । समित्युष्णकुशा-
 दीनि वहन्तं नाभिवादयेत् । तद्दारी चैव नान्यान्हि निर्माल्यं तद्भवेत्तयोः ॥ तथा—देवोपरि धृतं यच्च वामहस्ते धृतं च यत् । देवता-
 स्तन्न गृह्णन्ति पुष्पं निर्माल्यां गतमिति ॥ नित्यपूजार्थं परोपवनादेरपि श्राह्वं । न च तत्रैर्य—देवतार्थं च कुसुममस्तेयं मनुब्रवीदिति
 वचनात् ॥ पूजार्थं पुष्पादि न याचेत्—याचितैः पत्रपुष्पाद्यैर्यः करोति ममार्चनमिति वाराहे तस्यापराधितु गणितत्वात् ॥ ॥ पुष्पा-
 दीनां पर्युषितकाल्यन्ता—आ० म० भविष्यत्पुराणे—प्रहरं तिष्ठते जाती कवीरमहर्निशम् । तुलस्यां विल्पये च जल-
 जेषु च सर्वशः ॥ न पर्युषितदोषोस्ति मालाकारग्रहेषु च ॥ ॥ देवपरत्वेन विहितनिषिद्धपुष्पाणि ॥ मुद्राणि कदम्बानि

रात्रौ देयानि भास्करे । कनकानि कदम्बानि रात्रौ देयानि शंकरे । दिवा चान्यानि पुष्पाणि दिवा रात्रौ च मल्लिका ॥ तत्रैव—जाती
 शमी कुशाः कुङ्कुमल्लिकाकरवीरजम् । नागपुष्पागकाशोकरकनीलोत्पलानि च । चम्पकं बकुलं चैव पद्मं विल्वं पवित्रकम् । एतानि
 सर्वदेवानां विहितानि समानि च ॥ कङ्कु कुञ्जकं । नागो नागकेसरं । पाटला च शमीपत्रं दुर्गायास्तु हिताहितम् । विहितं प्रतिपिद्धं
 चेत्यर्थः । कुदं पलाशकुसुमं दूर्वा च शिवपूजने । कुमुदं कुङ्कुमं द्रोणं तगरं सूर्यपूजने । विहितनिषिद्धमित्यर्थः । कुङ्कुमत्र पुष्पं ।
 अवकः कर्णिकारस्तु किंकिरातो हरेस्तथा । किंकिरातः पीताग्रकः । तिलकं मालती वाणस्तुलसी भृङ्गराजकम् । तमालं शिवदुर्गायै
 निषिद्धं विहितं भवेत् । वाणः कससला इति प्रसिद्धः । जयः काशः श्वेतपद्मं श्वेतमन्दारकं तथा । दुर्गायाश्चैव विष्णोश्च निषिद्धं वि-
 हितं भवेत् । जया जयन्ती । अगस्तिरतिमुक्तश्च त्रिरीटं च हरे हरौ । अपमार्गस्य पुष्पं च दुर्गायाश्च हिताहितम् । अतिमुक्तो माषवी-
 लता । त्रिरीटं लोघ्रं । धतूरे शिंशापुष्पं मन्दारश्चापराजिता । सूर्यविष्णवोर्न विहितं दमनं शिवसूर्ययोः ॥ ॥ शिवे निषिद्धानि—
 केतकी चातिमुक्तश्च कुन्दो यूथो मदन्तिका । शिरीषसर्जवन्धूककुसुमानि विवर्जयेत् ॥ अङ्गोलं पत्रकुसुमं करजेन्द्रतरुद्रवम् । शिवे
 विवर्जयेत्कुन्दमुन्मत्तं च तथा हरौ । देवीनामर्कमन्दारौ सूर्यस्य तगरं तथेति । विष्णुः—अर्कनिषेधो दुर्गतरविषयः । दुर्गापूजावि-
 कारे कर्वीराकपुष्पैरित्युक्तत्वात् ॥ ॥ विष्णौ निषिद्धानि । विष्णुः—नोग्रगन्धीनि पुष्पाणि नच कण्टकितं तथा । कण्टकितमपि
 शुङ्कुं सुगन्धिं दद्यात् । न रक्तं । कुङ्कुमजं जलजं च रक्तमपि दद्यात् । अजलजमपि पाटलादि संध्याकरवीरपारिभद्रशमपत्रपलाशाशोक-
 कुशवर्जं न दद्यात् ॥ विष्णुधर्मोत्तरे—कुटजशाल्मलीपुष्पशैरीषककचधत्तकूष्माण्ण्यार्कं च विष्णौ निषिद्धम् ॥ दृढसिंहपुराणे—
 मालायोग्यताराहिल्ये सति निर्माल्यं भवतीत्युक्तं । तुलसीचन्दनादीनां च न निर्माल्येतेत्युक्तं । तेन प्रातःकालेयपनयने न दोषः ॥ ॥

सूर्यस्य विहितानि भविष्यत्पुराणे—मालती मल्लिका चैव दर्वाकाशोऽतिमुक्तकः । पाटलाकरवीराणि जपा जयन्तिरेव च ॥ च-
 म्पको रेतकः कन्दो वाणो बर्बरमल्लिका । अशोककर्णिकारौ च तथैवाप्याटरूपकः ॥ शतपत्राणां चान्यानि वकुलं च विशेषतः । अग-
 स्तिकिशुकौ तद्वत्पूजार्थं भास्करस्य च ॥ विहितानीतिशेषः ॥ **अथ पत्राणि**—विल्वपत्रं शमीपत्रं भुङ्गराजस्य पत्रकं । तमालपत्रं च
 हरेः सधस्तुष्टिकरं रवेः ॥ तुलसीकालतुलसी तथा रक्तं च चन्दनं । केतकीप्रकुसुमं सदैव तपनप्रियं ॥ ॥ **शिवप्रियपुष्पाणि**—
 कारवीरको वकश्चैव अर्क उन्मत्तकस्तथा । पाटला बृहती चैव तथाच गिरिकर्णिका ॥ तथा काशस्य पुष्पाणि मन्दारश्वापराजिता । शमी-
 पुष्पाणि चान्यानि कुब्जकं शाखिनी तथा ॥ अपमार्गस्तथा पद्मं शमीपत्रं सरोचकं । चम्पकोशीरत्नरं तथा वै नागकेसरं ॥ पुंनागं किं-
 किरातं च द्रोणपुष्पं तथा शुभं ॥ विंशपोदुम्बरश्चैव जपा मली तथैव च । पुष्पाणि यज्ञवृक्षस्य तथा बिल्वं प्रियं शिवे ॥ कुङ्कुमस्य
 च पुष्पाणि तथा वैकङ्कतस्य च । नीलं च कुमुदं चैव तथा रक्तोत्पलानि च ॥ सुरभीणि च सर्वोणि स्थलजान्यौकजानि च । गृह्णामि
 शिरसा देवि यो मे भक्त्या निवेदयेत् ॥ शाखिनी मयूरशिखा । नीलोत्पलसहस्रस्य यो मालां संप्रयच्छति । शिवाय विधिवद्भक्त्या तस्य
 पुण्यफलं शृणु ॥ कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च । वसेच्छिवपुरे श्रीमान् शिवतुल्यपराक्रमः ॥ अर्ककरवीरधत्तूरादिपुष्प-
 दानफलं शिवलोकप्राप्तिः ॥ **शिवधर्म**—तस्मात्पुष्पप्रदानेन लिङ्गेषु प्रतिमासु च । अशीतिवर्षकोटीनां दुर्गतिं न नरो ब्रजेत् ॥ शु-
 ष्काण्यपि च पत्राणि श्रीवृक्षस्य सदैव हि । प्रदातव्यानीति शेषः । भविष्ये—धत्तूरकैश्च यो लिङ्गं सङ्कल्पयते नरः । स मोदानफलं
 प्राप्य शिवलोकं महीयते ॥ ॥ **विष्णोः प्रियपुष्पाणि नारसिंहपुराणे**—मल्लिकामालतीजातीकेतक्यशोकचम्पकैः । पुंना-
 गनागवकुलैः पद्मैकरूपलादिभिः ॥ एतैरन्यैश्च कुसुमैः प्रशस्तं पूजनं हरेः ॥ **वामनपुराणे**—जाती शताह्वा सुमना कुन्दं चाम्बुपुट-

स्तथा । बाणं च चम्पकाशोकं कारवीरं च गृथिका ॥ पारिभद्रं पाटला च बकुलं गिरिशालिनी । तिलकं जासुवनजं पीतजं तगरं त्वपि ॥
एतानि हि श्रयास्तानि कुसुमान्यन्युताचने । सुरभीणि तथान्यानि वर्जयित्वा तु केतकीं ॥ केतकीं धत्तुराभिति केचित् । वनकेतकीत्यरे ।
मृताह्लाडशोक इति प्रसिद्धः । सुमनाः सुवर्णजातिः । अम्बुपुटकः कर्णिकारः । जासुवनजं जपा । गिरिशालिनी श्वेतकुट्जं ॥ अथ प
त्राणि—अपामार्गस्य प्रथमं भृङ्गाजमतः परम् । तस्माच्च खदिरं श्रेष्ठं ततोपि कुशप्रकं ॥ तस्माद्दहनकं श्रेष्ठं ततो विल्वस्य पत्रकं ।
विल्वपत्रादपि हरेस्तुलसीपत्रमुत्तमं ॥ एतेषां तु यथालाभं पर्यैश्वर्यचैद्धरिं । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ नरसिंह-
पुराणे—कृष्णभूर्धनि विन्यस्ता तुलसीपत्रमञ्जरी । सुवर्णकोटिपुण्यानां पुण्यं यच्छल्यतोऽधिकं ॥ तुलसीरोपणमन्त्रः—महाप्रसाद-
जननी सर्वसौभाग्यवर्धिनी । आधिव्याधिहरा नित्यं तुलसि त्वं नमोस्तु ते ॥ द्रोणपुष्पे तथैकस्मिन्साधकाय निवेदिते । दश दत्त्वा सुव-
र्णानि तत्फलं लभते नरः ॥ अगस्तिकुसुमैर्देवं योऽर्चयेच्च जनार्दनम् । दर्शनात्तस्य देवो नरकान्कोनु यास्यति ॥ द्रोणपुष्पं खादिरं च
यमी विल्वं बकं तथा । बकं बकुलं । नद्यावर्तं कर्वीरं तथा श्वेतं च किशुकं ॥ कुशपुष्पं तमालं च चम्पकाशोककेतकी ।
त्रिसंख्यं श्वेतजा तु या ॥ कुन्दं च शतपुष्पं च मल्लिका जातिपुष्पकं । पूर्वपूर्वसहस्रेभ्योऽधिकं स्यादुत्तरोत्तरं ॥ जातीपुष्पसहस्रेण यच्छे-
न्मालां सुशोभनां । विष्णवे विधिवद्भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ कल्याणोऽस्मिद्दक्षणि कल्याणोऽस्मिन्महात्मनि च । वसोद्विज्जुपुरे श्रीमान्विष्णु-
तुल्यपराक्रमः ॥ मञ्जरी सहकारस्य केशवोपरि नारद । यच्छन्ति ये महात्मानो गोकोटिफलभागिनः ॥ तिलपात्रदानस्य फलं प्राप्नोत्यसं-
शयं ॥ पुरांश्चिः पूर्वदेशे पङ्कुरिति प्रसिद्धा ॥ ॥ दुर्गायाः प्रियपुष्पाणि देवीपुराणे—शृणु शुक्र प्रवक्ष्यामि पुष्पाध्यायं समासतः ।
ऋतुकालोद्भवैः पुष्पैर्मल्लिकाजातिपुष्पकैः । सितरक्तैस्तथा पुष्पैः पद्मैश्च पाण्डुरैस्तथा । किशुकैस्तगैश्चैव किंकिरातैः सचम्पकैः ॥ बकुले-

श्वेव मन्दारैः कुन्दपुष्पैस्तिरीटकैः । करवीरार्कपुष्पैश्च शैशिषैश्चापराजितैः ॥ सितरक्तैस्तथा पीतैः कृष्णैश्चैव चतुर्विधैः । घत्तरकादिपुष्पैश्च
 बन्धुकागस्तिसंभवैः ॥ मदनैः सिन्धुवारैश्च सुरभिमरुचकैस्तथा । लताभिर्ब्रह्मदृक्षस्य दूर्वाकुन्दैः सुशोभनैः ॥ मञ्जरीभिः कुशानां च बिल्व-
 पत्रैः सुशोभनैः । रक्तान्वितैस्तथा सर्वजलजैः स्थलसंभवैः ॥ पत्रैः पुष्पैर्यथान्यां सर्वौषधिमयैः शुभैः । धान्यानां सर्वौषधैश्च पुष्पैश्चैव प्रपू-
 जयेत् ॥ बिल्वपत्रैः पूजने राजसूयफलं । करवीरस्रजा अग्निष्टोमफलं । बकुलस्रजा वाजपेयफलं । द्रोणस्रजा राजसूयफलं । एवमन्यदपि ॥
 इति पुष्पपत्रादिविचारः ॥ ॥ अथ धूपदि भविष्ये—देवदारुमेतं च सर्जश्रीवासकुन्दुरुं । श्रीफलं चाज्यमिश्रं च दग्धामोति
 परां गतिं ॥ सर्जः शालरसः । श्रीवासः सरलद्रवः । कुन्दुरुः शैलेयमिति स्मार्तैः । सल्लकीनिर्यास इति दामोदरः । एभ्यः सौगन्धिकं
 धूपं पदसहस्रगुणोत्तरं । अगरं शतसाहस्रं द्विगुणं वा सितङ्गुलं ॥ गुग्गुलं द्रुतसंयुक्तं साक्षाद्ब्रह्मति शंकरः । दीपः तथा—तैलेनापि हि
 यो दद्याद्भुतभावेन मानवः । तेन दीपप्रदानेन शिववद्राजते भुवि ॥ ॥ नैवेद्याः नन्दिर्केश्वरं—अथ भक्त्या शिवः पूज्यो नैवेद्य-
 मुपकल्पयेत् । यद्यदेवात्मनः श्रेयस्तदीशाय प्रकल्पयेत् ॥ भविष्ये तु—शालितण्डुलप्रस्थं तु कुर्यादन्नं सुसंस्कृतम् । शिवाय तु चरुं दद्या-
 च्चतुर्दश्यां समाहितः ॥ शैवसर्वस्वे स्कान्दे—एकमाग्रफलं पक्वं यः शंभोर्विनिवेदयेत् । वर्षाणामयुतं भोगैः शिवलोकं महियते ॥
 एकं मोचाफलं पक्वं यः शिवाय निवेदयेत् । सर्वमक्षयमहाभोगैः शिवलोकं महियते ॥ मोचा कदली ॥ प्रदक्षिणा शिवधर्म—लिङ्ग-
 वेदी भवेद्देवी लिङ्गं साक्षान्महेश्वरः । तयोः संपूजनात्स्यातां देवी देवश्च पूजितौ ॥ सव्यं व्रजेत्ततोऽसव्यं प्रणालं नैव लङ्घयेत् । एकी-
 भूतमना रुद्रे यः कुर्यान्निः प्रदक्षिणं । छिन्नस्तेन भवेद्भ्रान्तिर्न तस्य पुनरुद्भवः ॥ नमस्कारः भविष्ये—जानुभ्यां चैव पाणिभ्यां शिर-
 सा च विचक्षणः । कृत्वा प्रणामं देवेशे सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ लिङ्गपुराणे—गन्धधूपनमस्कारैर्मुखवाद्यैश्च सर्वशः । यो मामर्चयेते

तत्र तस्य तुष्याभ्यहं सदा ॥ ॥ निर्माल्यमहिमा स्क्रान्दे—निर्माल्यं यो हि मद्भक्त्या शिरसा धारयिष्यति । अशुचिर्भिवमर्यादो नरः पापसमन्वितः । नरके पच्यते घोरं तिर्यग्योनौ च संभवेत् ॥ ब्रह्महापि शुचिर्मूल्या निर्माल्यं यस्तु धारयेत् । तस्य पापं महच्छीघ्रं नाशयिष्ये महाव्रतैः ॥ शुचिः स्नानादिनेत्यर्थः ॥ बहुचपरिशिष्टे—अग्राह्यं शिवनिर्माल्यं पत्रं पुष्पं फलं जलम् । शालाग्रामशिला-स्यार्शोत्सर्वं याति पवित्रताम् ॥ इति ॥

अथ पूजायतनानि ॥ अग्निपुराणे—अप्स्यौ हृदये सूर्ये स्थण्डिले प्रतिमासु च । षट्स्थलेषु होरैः सम्यगर्चनं मुनिभिः स्मृतं ॥ स्क्रान्दे—कामासक्तोऽथवा क्रुद्धः शालाग्रामशिलार्चनात् । भक्त्या वा यदि वाऽभक्त्या कलौ मुक्तिमवाप्नुयात् ॥ वैवस्वतभयं नास्ति तथाच कलिकालजं । यः कथां कुरुते विष्णोः शालाग्रामशिलप्रतः ॥ शालाग्रामशिलायास्तु प्रतिष्ठा नैव विद्यते । महापूजां तु कृत्वादौ पूजयेत्तां ततो बुध इति ॥ ॥ शिवायतनं भारते—सदा तं यजते यस्तु श्रद्धया मुनिपुंगव । लिङ्गे वा स्थण्डिले वापि शंकरं विधिपूर्वकं । युगदोषं विनिर्जित्य रुद्रलोके प्रमोदत इति ॥ भविष्ये—चाणलिङ्गानि राजेन्द्र व्यातानि भुवनत्रये । न प्रतिष्ठा न संस्कारस्तेषामावाहनं तेयति ॥ हेमाद्रौ—ब्राह्मणवसुदेवस्तु नृपैः संकर्षणस्तथा । प्रधुम्नः पूज्यते वैश्यैरनिरुद्धस्तु शूद्रजैरिति ॥ विष्णु-धर्मोत्तरे—पञ्चवक्त्रो वासुदेवः षड्भिः प्रधुम्नकः स्मृतः । संकर्षणः सप्तवक्त्रोऽनिरुद्ध एकादशैः स्मृतः ॥ चत्वारो ब्राह्मणैः पूज्यास्तथा राजन्यजातिभिः । वैश्यैर्द्वैवेव संपूज्यौ तथैकः शूद्रजातिभिरिति ॥ स्मृत्यन्तरे—एकमूर्तिर्नि पूज्यैव गृहिणा भूतिमिच्छता । अनेक-मूर्तिर्संपन्नः सर्वान्कामानवप्नुयादिति तत्काम्यपूजापरं त्रैवर्णिकपरं वा शूद्रसैकविधानात् । यदपि—शालाग्रामाः समाः पूज्या विषमा न

कदाचन । समेषु द्वितयं नेष्टं विषमेष्वेकमेहीति, तत्र पादत्रयं विप्रपरं, तत्रायाधार्थ—चत्वारो ब्राह्मणैः पूज्या इत्यस्यैवार्थमनुवदति ।
 तृतीयादस्तु—अनेकमूर्तिसंपन्न इत्यनेकताप्राप्तौ द्वयोर्निषेधकः । अन्यपादस्तु शूद्रपरः ॥ यत्तु विष्णुधर्मोत्तरे—शालग्रामशिलां वापि
 चक्राङ्कितशिलां तथा । ब्राह्मणः पूजयेन्नित्यं क्षत्रियादिर्न पूजयेदिति, तत् क्षत्रियादिरादित्येति मध्यमपदलोपिबहुव्रीहिगमैण तदुपसं-
 विज्ञानबहुव्रीहिणा शूद्रपरं । तथाचापस्तम्बः—श्रणवोच्चारणार्थैव शालग्रामशिलार्चनार्त् । ब्राह्मणीगमनाच्चापि शूद्रश्चाण्डालतां व्रजेत् ।
 एतदपि शूद्रस्य स्पर्शसहितपूजानिषेधार्थं ।—ब्राह्मणस्यैव पूज्योऽहं शुचैरप्यशुचेरपि । स्त्रीशूद्रकरसंस्पर्शो वज्रस्पर्शाधिको ममेति लैङ्गोक्तेः—
 स्त्रीणामनुपनीतानां शूद्राणां च नराधिप । स्पर्शने नाधिकारोस्ति विष्णोर्वा शंकरस्य चेति—शूद्रो वाऽनुपनीतो वा स्त्री वापि पतितोऽथवा ।
 केशवं वा शिवं वापि स्थूढा नरकमश्नुते इति बृहन्नारदीयाच्च भट्टचरणाः । तत् स्त्रीशूद्रयोः साक्षात्पूजननिषेधकमिति युक्तं । अतएव
 पाद्मे—ब्राह्मणक्षत्रवैश्यानां व्रयाणां मुनिसत्तम । अधिकारः स्मृतः सद्भिः शालग्रामशिलार्चने ॥ स्त्रीशूद्रपतितादीनां पण्डादीनां विकर्मणां ।
 नैवाधिकारो विज्ञेयः शालग्रामशिलार्चने ॥ दीक्षायुक्तैस्तथा शूद्रैर्मद्यपानविवर्जितैः । कर्तव्यं ब्राह्मणद्वारा शालग्रामशिलार्चनमिति ॥ चम-
 त्कारचिन्तामणौ—नार्च्यौ गृहेऽश्मजा मूर्तिश्चतुर्भुजतोऽधिका । न वितस्त्यधिका धातुसंभवा श्रेय इच्छतेति ॥ ॥ तत्रैव—द्वारका-
 शैलसंभूतं यस्तोयं पिबते कलौ । पापानि तस्य नश्यन्ति शतजन्मार्जितान्यपि ॥ धृते शिरसि पीते च सर्वस्तुष्यन्ति देवताः । प्रायश्चित्तं
 हि पापानां कलौ पादोदकं हेररिति । शिलैव शैलं स्वार्थेऽण् । द्वारकाशिलतोयपानविधेः सापि शालग्रामेण सह पूज्येति केचित् ।
 ततोयपानमात्रं पूजायां तु मानभाव इत्यपरे ॥ ॥ अथ विष्णोर्गन्धपुष्पादि । कलौ यच्छन्ति ये विष्णोस्तुलसीकाष्ठचन्दनं ।
 विष्णुप्रीतिकरं मर्यां उत्तरां यान्ति ते भुवं ॥ योऽर्चयेन्मालतीपुष्पैर्न भूयस्तपनो भवेत् । अहो मुष्टास्ते नष्टास्ते पतिताः कलिकन्दरे ॥

वैभार्चितो हरिभक्त्या कमलैरसितैः सितैरिति । पाद्मे—कार्तिके केतकीपुष्पं येन दत्तं हरेः कलौ । दीपदानं च देवेषु तारितं तेन वै कुलमिति ॥ अन्यच्च । केशकीटादिविद्धानि निक्षिपयुषितानि च । स्वयं पतितपुष्पाणि लब्धेत्प्रहृतान्यपि ॥ इति ॥

अथ पूजेतिकर्तव्यता । आग्नेयपुराणे—अर्चनं संप्रवक्ष्यामि विष्णोरमिततजसः । यत्कृत्वा मुनयः सर्वे परं निर्वाणमाप्नुयुः ॥ विना भस्मात्रिपुण्ड्रं विना रुद्राक्षमालया । पूजितोपि महादेवो न तस्य सात्फल्यदः । तस्मान्मुद्रापि कर्तव्यं ललाटे तु त्रिपुण्ड्रकम् ॥ आनुष्टुभस्य सूक्तस्य त्रिष्टुबन्तस्य देवता । पुरुषो यो जगद्बीजं ऋषिर्नारायणः स्मृतः ॥ प्रथमां विन्यसेद्भामे द्वितीयां दक्षिणे करे । तृतीयां वामपादे च चतुर्थीं दक्षिणे न्यसेत् ॥ पञ्चमीं वामजानौ च षष्ठीं वै दक्षिणे न्यसेत् । सप्तमीं वामकट्यां तु अष्टमीं दक्षिणे तथा ॥ नवमीं नाभिमध्ये तु दशमीं हृदये तथा । एकादशीं कण्ठमध्ये द्वादशीं वामबाहुके ॥ त्रयोदशीं दक्षिणे तु तथैवास्ये चतुर्दशी । अष्टोः पञ्चदशीं चैव विन्यसेन्मूर्ध्नि षोडशीं ॥ यथा देहे तथा देवे न्यासं कृत्वा यथाविधि । न्यासेन तु भवेत्सोपि स्वयमेव जनार्दनः ॥ एवं न्यासविधिं कृत्वा पश्चात्पूजां समाचरेत् ॥ पूर्वयावाहयेद्वै आसनं तु द्वितीयया । पादं तृतीयया तद्वच्चतुर्थ्यर्थं प्रदापयेत् ॥ पञ्चम्या-चमनं दद्यात्पष्ठया स्नानं समाचरेत् । सप्तम्या तु ततो वासोऽप्यष्टया चोपवीतकं । नवम्या चन्दनं दद्याद्दशम्या पुष्पमेव च । एकादश्या तथा धूपं द्वादश्या दीपमेव हि ॥ नैवद्यं तु त्रयोदश्या नमस्कारे चतुर्दशी । प्रदक्षिणे पञ्चदशी वज्रते षोडशी तथा ॥ वर्जने विसर्जने । स्नाने वस्त्रे च नैवद्ये दद्यादाचमनीयकं । पुनः षोडशमिषत्रे दद्यात्पुष्पाणि षोडश ॥ हुत्वा षोडशमिषत्रैः षोडाश्राव्यस्य चाहूतीः ॥ तच्च सर्वं जपेद्ब्रह्मः पौरुषं सूक्तेमेव च । षण्मासात्सिद्धिमाप्नोति ह्येवमेव समर्चयन्ति ॥ ॥ यत्तु भागवते—उद्गासावहने न स्तः क्षिरायापुद्धवार्चने । अक्षिरायां विकल्पः स्यात्स्थण्डिले च भवेद्भयमिति ॥ यदपि स्कान्दे—शालिग्रामार्चने नैव आवाहनविसर्जने । शालग्रामे हि भगवान्स-

मुहूर्तः सदा हरिरिति आवाहनविसर्जने निषिद्धे ॥ तत्र तदचोविनियोगो मन्त्रराजविधौ—आवाहनऋचा दद्यात्पूर्वं पुष्पाञ्जलिं हरेः । तत्सर्वैर्मुखताप्राप्त्यै योगे चोद्वासने ऋचा ॥ अन्ते पुष्पाञ्जलिं दद्याद्वागसंपूर्तिसिद्धय इति ॥ ॥ तत्रैव—प्रतिमापट्टयन्नाणां नित्यं स्नानं न कारयेत् । कारयेत्सर्वदिवसे यथाभलनिवारणमिति । वस्त्रमपि न प्रत्यहं नियमेन नूतनमेव समर्पणीयं—वस्त्रमभ्युक्षणान्छुद्धे-दपरं तु दिने दिने इति तत्त्वसागरोक्तेः । अपरं पुष्पादि । तत्रैव—यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च यावत्तिष्ठन्ति देवताः । न निर्माल्यं भवे-त्तावत्स्वर्णरूप्यविभूषणमिति ॥ इति पूजेति कर्तव्यता ॥

अथ शिवपूजाप्रकारः । बौधायनः—अथातो महादेवसाहस्रहः परिचर्याविधिं व्याख्यास्यामः । स्नात्वा शुचौ देशे गोमयेनो-पलिप्य प्रतिकृतिं कृत्वाऽक्षतपुष्पैर्यथाभिमर्चयेत् । सहपुष्पोदकेन महादेवमावाहयेत् । ॐ सुसहोदेवमावाहयामि । ॐ भुवःमहादे-वमावाहयामि । ॐ स्वःमहादेवमावाहयामि । इत्यावाह्य । आयातु भगवान्महादेव इत्यथ स्वागतेनाभिनन्दति स्वागतममुना स्वागतं भगवते महादेवाय तत्स्नासनं कूटमास्तां इत्यत्र कूर्चं ददाति भगवतोऽयं कूर्चो दर्भमयश्चिवृद्धरितः सुवर्णस्तं जुपसेति । अत्र स्थानानि कल्पयन्ति । अग्रतो ब्रह्मणे कल्पयामि । दक्षिणतः स्कन्दाय कल्पयामि विनायकाय कल्प-यामि । पश्चिमतः स्थूलाय कल्पयामि । उत्तरत उमायै कल्पयामि । नन्दिकेश्वराय कल्पयामीति कल्पयित्वाथ सावित्र्या पात्रमभिमन्त्र्य प्रक्षाल्य त्रिरपः पवित्रमभ्यञ्जनीय सहपवित्रेणादित्यं दर्शयेत् ॐ अभ्युतमिति स्नानं ॐ स्वरिति रुद्रेण पादं दद्यात् प्रणवेनार्घ्यं अथ व्याहृ-तिभिर्निर्माल्यं व्योम्नोत्तरतश्चण्डायममः इत्यथैवं स्नापयित्वा आपोहिष्ठाभयोर्भुव इति तिसृभिर्हृण्यवर्णाः शुचयः पावका इति चत-सृभिः पवमानः सुवर्जन इत्यनेनानुवाकेन स्नापयित्वाऽङ्गिस्तर्पयति भवं देवं तर्पयामि शर्वं देवं तर्पयामि ईशानं देवं तर्पयामि पशुपतिं

देवं तर्पयामि रुद्रं देवं तर्पयामि उग्रं देवं तर्पयामि भीमं देवं तर्पयामि महान्तं देवं तर्पयामीति तर्पयित्वाऽथैतानि वज्रयज्ञोपवीताभ्या-
चमनीयान्युदकेन व्याहृतिभिर्दत्त्वा व्याहृतिभिः प्रदक्षिणमुदकं परिषिच्य नमस्तेरुद्र मन्यव इति गन्वं दधात् सहस्राणि सहस्रश इति
पुष्पं दधात् ईशानं त्वा भुवनानामधिपश्रियं इति चाक्षताददधात् सावित्र्या शृणुं उदीयस्वेति दीपं देवस्यत्वासावितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां
भगवते महादेवाय जुष्टं चरं निवेदयामीति नैवेद्यं अथाष्टभिर्नामधेयैरष्टौ पुष्पाणि दधात् भवाय देवाय नमः शर्वाय देवाय नमः ईशानाय
देवाय नमः पशुपतये देवाय नमो रुद्राय देवाय नमो उग्राय देवाय नमो भीमाय देवाय नमो महते देवाय नमो ब्रह्मणे नमो विष्णवे नमः स्कन्दा-
य नमः पिनाकाय नमः शूराय नमो महाकालाय नमो नन्दिकेशाय नमः इति चरक्षेपेणष्टभिर्नामधेयैश्चतुर्दशैर्होति भवाय देवाय त्वाहृत्यष्टा-
भिर्हुत्वाऽथ शिष्टैर्गन्धमाल्यैर्वाह्णिणानलं कृत्याथैनमृग्यजुःसामभिः स्तुवन्ति सहस्राणि सहस्रश इत्यनुवाकं जपित्वा अन्यांश्च रौद्रान्मन्त्रान्यथा-
शक्त्या एकैकं भूर्भुवःस्वर्गहरो भगवते महादेवाय च रुद्रस्योद्गासकाले ॐ महादेवमुद्गास्यामीति रुद्रमुद्गास्य । प्रयातु भगवानीशः सर्वलो-
कनमस्कृतः । अनेन हविषा तृताः पुनरागमनाय च । पुनः संदर्शनाय चेति प्रतिमास्थानेषु अप्सरावावाहनाविभक्तवर्जं समानमन्यत् महत्स-
स्वयनमाचक्षत इत्याह भगवान्नवौघायन इति ॥ कौर्मै—न विष्णवाराधनात्पुण्यं विधत्ते कर्म वैदिकं । तस्मादनादिमध्यान्तं नित्यमा-
राधयेद्धरिं ॥ अथवा देवमीशानं भगवन्तं सनातनं । आराधयेन्महादेवं भागवतौ महेश्वरं । मन्त्रेण रुद्रगायत्र्या प्रणवेनाथवा पुनः ।
रुद्रगायत्री तत्पुरुषाय विद्महे इत्याद्या । ईशानेनाथवा रुद्रं त्र्यम्बकेन समाहितः । पुष्पैः पञ्चैर्याह्निर्वा चन्दनाद्यैर्महेश्वरं । तथोत्तमः शिव-
येति मन्त्रेणानेन पूजयेत् ॥ नमस्कुशान्महादेवं ऋतंसत्यमितीश्वरं । निवेदयति चात्मानं यो ब्रह्माणमितीश्वरं ॥ प्रदक्षिणं द्विजः कुर्यात्तच्च ब्र-
ह्माणि वा जपेत् । ध्यायति देवमीशानं व्योममध्यगतं शिवमिति ॥

अथ पार्थिवपूजा । नन्दिपुराणे—आयुष्मान्बलवान्श्रीमान्पुत्रवान्धनवान्मुखी । वरमिष्टं लभेच्छिन्नं पार्थिवं यः समर्चयेत् ॥
 तस्मात्तु पार्थिवं लिङ्गं श्रेयं सर्वार्थसाधकं ॥ भविष्ये—मृदुस्सर्पः शकृत्पिण्डं ताप्रक्रांशमयं तथा । कृत्वा लिङ्गं सकृत्पूज्य वसेत्क-
 ल्पायुष दिवि ॥ राज्यवित्तप्रदं लिङ्गं स्मार्टिकं सर्वकामदं । नर्मदागिरिजं श्रेष्ठमन्यदपिहि लिङ्गवत् ॥ कृत्वा पूज्य विप्रेन्द्र लप्स्यसे चे-
 हितं फलं । लिङ्गवलिङ्गकारं ॥ तिथितत्त्वे—अक्षादल्पपरिमाणं न लिङ्गं कुत्रचिन्नरः । कुर्वीताङ्गुष्ठतो ह्रस्वं न कदाचित्समाचरेत् ॥
 अङ्गुष्ठतस्तद्दृढतर्यन्यतः । अङ्गुष्ठाङ्गुलिमानं तु यत्रयत्रोपदिश्यते । तत्रतत्रबुहल्यवर्षान्धर्माभिर्भिनूयात्सदेति ॥ छन्दोगपरिशिष्टात् ॥
 शिवधर्मे—सहस्रमर्चयेच्छिङ्गं निरयं स न गच्छति । रुद्रलोकमवाप्नोति भुक्त्वा भोगाननुत्तमान् ॥ तथा—वालुकानि च लिङ्गानि
 पार्थिवानि च कारयेत् । सहस्रपूजनात्सोपि लभते वाञ्छितं फलं ॥ देवीपुराणे—मृदाहरणसंघट्टप्रतिष्ठाह्वानमेवच । स्नपनं पूजनं चैव
 विसर्जनमतः परं ॥ हरो मेहेश्वरश्चैव शूलपाणिः पिनाकधृक् । पशुपतिः शिवश्चैव महादेव इति क्रमात् ॥ ॥ अत्रानुष्ठानम् ॥ ॐह-
 रायनम् इति मृदाहरणं । ॐमहेश्वरायनम् इति संघट्टनं । ॐशूलपाणे इह सुप्रतिष्ठितो भवेति प्रतिष्ठा । ध्यायेन्नित्यंमेहशमिति ध्यात्वा ।
 पिनाकधृगिहागच्छेत्यावाह्य । ॐपशुपतयेनम् इति स्नपनं । एवं पादं । ॐनमः शिवायनमइति एवमर्च्यादिना पूजयेत् । विसर्जनात्पूर्वं
 भविष्योत्तरपुराणोक्तं स्वभावप्रसिद्धैरान्यादिषु अष्टदिक्षु वामावर्तेन पूजनं ॐशर्वाय क्षितिर्मर्त्येनमः । ॐभवाय जलमूर्त्येनमः । ॐसूत्राय
 अग्निमूर्त्येनमः । ॐउग्राय वायुमूर्त्येनमः । ॐभीमाय आकाशमूर्त्येनमः । ॐपशुपतये यजमानमर्त्येनमः । ॐमहादेवाय सोममूर्त्ये
 नमः । ॐईशानाय सूर्यमूर्त्येनमः । मूर्त्योऽष्टौ शिवस्यैताः पूर्वोदिक्रमयोगतः । आग्नेयन्ताः श्रयोऽन्यास्तु वेधां लिङ्गे शिवं यजेत् । ततः ।
 ॐमहादेव क्षमस्विति संहारमुद्रया विसर्जयेदिति ॥

अथदेवपूजा ॥ तत्रादौ वैदिकपूजाप्रयोगः ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ संकल्पः ॥ धर्मार्थकाममोक्षचतुर्विधयत्तुर्वार्य-
 मिध्यर्थश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं विष्णवादिदेवतापूजनं करिष्ये ॥ पुरुषसूक्तन्यासाः ॥ आदौ देहे ॥ पश्चाद्देवे ॥
 ॐ महस्रशीर्षेति वामकरे १ ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वेति दक्षजानुनि ६ ॐ ब्राह्मणोऽस्येति कण्ठे ११ ॐ ससास्येति ने-
 ॐ पुरुषएवेदमिति दक्षिणकरे २ ॐ तस्मात् ऋचइति वामकटौ ७ ॐ चन्द्रमाइति वामबाहौ १२ त्रयोः १५
 ॐ एतवानस्येति वामपादे ३ ॐ तस्मादथाइति दक्षिणकटौ ८ ॐ नाभ्या आसीदिति दक्षि- ॐ यज्ञेन यज्ञमिति
 ॐ त्रिपादूध्वमिति दक्षिणपादे ४ ॐ तं यज्ञमिति नाभौ ९ णवाहौ १३ मूर्ध्नि १६
 ॐ ततो विराडिति सव्यजानुनि ५ ॐ यत्पुरुषमिति हृदये १० ॐ यत्पुरुषेणेति मुखे १४
 ॐ महस्रशीर्षेत्यावाहनं ॥ १ ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः सधृतेति- ॐ यत्पुरुषेणेति-
 ॐ पुरुषएवेत्यासनं ॥ २ स्नानं ॥ ६ आचमनीयं ॥ ९ नमस्कारः ॥ १४
 ॐ एतवानस्येति पादं ॥ ३ ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतऋचेति- ॐ ससास्यासन्निति-
 ॐ त्रिपादूध्व्यर्थः ॥ ४ वस्त्रं ॥ ७ आचमनीयं ॥ ११ प्रदक्षिणाः ॥ १५
 ॐ ततो विराडित्याचमनीयं ॥ ५ ॐ तस्मादथेत्युपवीति ॥ ८ आचमनीयं ॥ १६
 ॥ १८२ ॥

ततः पुरुषसूक्तेनप्रतिमन्त्रोऽशपुष्पसमर्पणं ॥ ततः स्थण्डिलेपंचभूसंस्कारपूर्वकमग्निंप्रतिष्ठाप्य ॥ दक्षिणतो ब्रह्मासनमासी-
 र्येत्यादिचरुश्रपयित्वा ॥ आज्यभागांतं कृत्या पुरुषसूक्तेनप्रतिमन्त्रोऽशपुष्पसमर्पणं ॥ स्थण्डिलेपंचभूसंस्कारपूर्वकमग्निंप्रतिष्ठाप्य ॥ दक्षिणतो ब्रह्मासनमासी-
 कुर्यात् ॥ ततः पुरुषसूक्तजपः ॥ अनया पूजया विष्णवादिदेवताः प्रियंतां ॥ यस्य स्मृत्येत्यादि ॥ इति वैदिकपूजा ॥
 अथ देवपूजा ॥ तत्रार्थवैदिकता त्रिकपौराणेति त्रिविधमिष्टपूजाप्रयोगः ॥ उदयात्यर्धनिर्माल्यमपसार्य यथा कालं पूजा-
 रम्भः ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ द्यौःशान्तिः ॥ यतो यतः सु० ॥ मुशान्तिर्भवतु ॥ ॐ लक्ष्मीनारायणाभ्यां
 नमः ॥ उमामहेश्वराभ्यां नमः ॥ वाणीहिरण्यगर्भाभ्यां नमः ॥ शचीपुरन्दराभ्यां नमः ॥ मातापितृचरणेभ्यो नमः ॥ इष्टदे-
 वताभ्यो नमः ॥ कुलदेवताभ्यो नमः ॥ ग्रामदेवताभ्यो नमः ॥ स्थानदेवताभ्यो नमः ॥ वामुदेवताभ्यो नमः ॥ गुरुभ्यो नमः ॥
 सर्वभ्यो ब्राह्मणेभ्यो नमो नमः ॥ सिद्धिबुद्धिसहिताय श्रीमन्महागणाधिपतये नमः ॥ पुण्यं पुण्याहं दीर्घमायुरस्त्विति भ-
 वन्तो ब्रुवन्तु ॥ पुण्यं पुण्याहं दीर्घमायुरस्तु ॥ सुमुखश्चैकदन्तश्च कपिलो गजकर्णकः ॥ लम्बोदरश्च विकटो विघ्ननाशो गणा-
 धिपः १ ॥ धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो भालचन्द्रो गजाननः ॥ द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृणुयादपि २ ॥ विद्यारम्भे विवाहे
 च प्रवेशे निर्गमे तथा । संश्रामे संकटे चैव विघ्नस्तत्स न जायते ३ ॥ शुक्लाम्बरधरं देवं शशिवर्णं चतुर्भुजं । प्रसन्नवदनं ध्यायेत्स-

१ देवार्चनमपि प्रातर्होमात्तरं चतुर्थभागे ब्रह्मयज्ञोत्तरं वा कार्यं—विधाय देवतापूजाप्रातर्होमादनन्तरं । कुर्वीते देवतापूजापञ्चम्यादयः नन्तरमिति कालद्वयं ।

वैविधोपशान्तये ४ ॥ अमीस्मितीर्थसिद्धयर्थजितोयःसुरासुरैः । सर्वविघ्नहरस्तत्संगणाधिपतयेनमः ५ ॥ सर्वमङ्गल-
माङ्गल्येशेवसर्वार्थसाधिके । शरण्येऽयम्बकेशोरिनारायणिनमोऽस्तुते ६ ॥ सर्वदासर्वकार्यपुनास्तितीषाममङ्गलं । येषां
हृदित्योभगवान्मङ्गलायतनंहरिः ७ ॥ तदेवलग्रसुदिनतदेवताराबलचन्द्रबलदेव । विद्याबलदैवबलतदेवलक्ष्मीपतेद्वि-
युगंस्मरामि ८ ॥ लाभक्षेपांजयस्तथाङ्कुतस्तेषांपराजयः । येषामिन्द्रीवरश्यामोहदयस्योजनार्दनः ९ ॥ यत्रयोगेश्वरः
कुण्णोयत्रपाथोधनुर्धरः । तत्रश्रीर्विजयोभूतिर्धुवानीतिर्मतिर्मम १० ॥ सर्वेभ्यारव्यकायपुत्रत्रयस्त्रिभुवनेश्वराः । देवाद-
शन्तुनःसिद्धिं ब्रह्मज्ञानजनार्दनाः ११ ॥ ॐ विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः ॥ संकल्पः ॥ ॐ इहपृथिव्यामित्यादि (श्रातःस्नानसंक-
ल्पवत्) देशकालौनिर्दिश्य ॥ तिथिर्विष्णुस्तथात्रारोनेक्षत्रंविष्णुरेवच । योगश्चकरणंचैवसर्वविष्णुसंयजत् ॥ एवंगुण-
विशेषणवत्तिदेशकालेच मम आत्मनःश्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं ममसकुटुम्बस्थसपरिवारस्य आधिदैविकाधिभौ-
तिकाध्यात्मिकात्रिविधतापशमनपूर्वकक्षेमस्थिताऽऽयुरोग्यपुत्रपौत्रादिसंततिसंपत्तिसकलमनर्हमित्तकामनासिद्ध्यर्थं श्री-
विष्णुशिवगणेशसूर्याम्बिकाप्रमुखदेवतानां यथामिलितैरावाहनादिपोडशोपचारैः पूजनमहंकरिष्ये ॥ तत्रादौनिविद्यता-
सिद्ध्यर्थगणपतिसरणंक० ॥ ॐ गुणानांत्वा० धम् ॥ वक्रतुण्डमहाकायकोटिसूर्यसमप्रभ ॥ निर्विघ्नकुरुमेवसर्वकार्यपु-
सर्वदा ॥ श्रीरशुद्धिद्वारापूजाधिकारसिद्ध्यर्थपुरुषसूक्तगंगाः निर्दिष्टवैदिकपूजावत् ॥ आदौसंदेहे ॥ तथैवपश्चादेवशरीरे ॥

कलशेश्वरुणपूजनं ॥ अतस्तत्त्वायामि० प्रमोषीः ॥ पाशपाणेनमस्तुभ्यपन्निनीजीवनायक । देवतापूजनंयावत्तावत्स्व-
निधौभव ॥ वरुणायनमः वरुणमावाहयामि ॥ गन्धाक्षतपुष्पैःसंपूज्य ॥ गङ्गाद्यावाहनं ॥ सर्वसमुद्राःसरितस्तीर्थानिजल-
दानदाः । आयान्तेदेवपूजार्थदुरितक्षयकारकाः १ ॥ कलशस्यमुखेविष्णुःकण्ठेरुद्रःसमाश्रितः । मूलेतत्रस्थितोब्रह्मा-
मध्येमातृगणाःस्मृताः २ ॥ कुक्षौतुसागराःसप्तसप्तद्वीपावमुन्धरा । ऋग्वेदोथयजुर्वेदःसामवेदोह्यथर्वणः ३ ॥ अङ्गै-
श्चसहिताःसर्वकलशाम्बुसमाश्रिताः ४ ॥ धेनुमुद्रयाअमृतीकृतोभव ॥ कलशोदेकेनकर्मभूमिपूजासंभारान् आत्मानं च
संप्रोक्षेत् ॥ शङ्खघण्टाराधनं ॥ अङ्गपाञ्चजन्यायविब्रह्मपावमानायधीमहि । तन्नःशङ्खःप्रचोदयात् ॥ शङ्खचन्द्राकदेवत्यं
कुक्षौवरुणदैवतं । पृष्ठेप्रजापतिश्चैवअग्रगङ्गासरस्वती ॥ त्वंपुरासागरोत्पन्नोविष्णुनाविधृतःकरे । नमितःसर्वदेवैश्चपाञ्च-
जन्यनमोस्तुते ॥ आगमार्थतुदेवानांगमनार्थतुरक्षसां । कुरुघण्टेमहानादेवताह्लादकारणं ॥ शङ्खघण्टाभ्यांनमःगन्धा-
क्षतपुष्पैःसंपूज्य ॥ शङ्खशङ्खमुद्रांप्रदश्य घण्टायांगुरुडमुद्रांप्रदश्य । घण्टानांदकृत्वा । शङ्खोदेकेनपूजासंभारानात्मानंच
प्रोक्षेत् ॥ ॥ अङ्गमुहसंशर्पय्यावाहनं ॥ शालग्रामादौप्रतिष्ठितमूर्त्यादावावाहनाभावात्पुष्पाञ्जल्यर्पणं ॥ अङ्गद्वंद्विष्णुं
पांसुरे ॥ शान्ताकारंभुजशयनंपद्मनाभंमुखं विश्वाधारंगमनसदृशमेघवर्णंशुभाङ्गं ॥ लक्ष्मीकान्तंकमलनयनंयोगिभिर्ध्या-

१ वामाहुष्ठं तु सगृह्य दक्षिणेन तु मुष्टिना । कुक्षौतानं ततो मुष्टिमहुष्ठं तु प्रसारयेत् ॥ वामाहुल्यस्तथा ऽष्टाः सयुक्ताः सुप्रसारिताः । दक्षिणाहुष्ठस्सगृह्येयं वा-
शङ्खमुद्रिका ॥ २ मिथस्तत्रैकैर्लघुल्लिख्यबहुष्टं होतथा । मध्यमानामिके तु द्वौ पक्षविव विचालयेत् । पृषागुरुमुद्रासाद्विष्णोः सतोपवर्धनी ।

नगम्यं वन्देविष्णुंभवभयहरसर्वलोककनाथम् १ ॥ अत्र्यम्बकयज्ञा० तात् ॥ ध्यायेन्नित्यमहंरजतगिरिनिभंचारुचन्द्र-
वंतसरत्नाक्योऽब्जलाङ्गपद्मशुभ्रगवराभीतिहस्तप्रसन्नं । पद्मासीनसमन्तात्सुतममरगणैर्व्याघ्रकृन्निवसानं विश्वाद्यविश्ववन्द्यं
निखिलभयहरंश्वघ्नक्रान्तिनेत्रं २ ॥ अङ्गुणानांत्वा० गर्भधम् ॥ श्रुताङ्गश्रुतवस्त्रसितकुसुमगणैः पूजितंश्रुतान्यैः क्षीरा-
न्ध्वारबदीभिः सुरनरनिलकरत्नसिंहासनस्थं । दोर्भिःपाशाङ्कुशाभाभयवरसनसंचन्द्रमौलित्रिनेत्रं ध्यायेच्छान्यर्थमीशंगण-
पतिममलंश्रीसमेतप्रसन्नं ३ ॥ अङ्गुणैर्नुरजसा० पश्यन् ॥ ध्येयःसदासवितृमण्डलमध्यवर्ती नारायणःसरसिजस-
नसंनिविष्टः । केयूरायान्मकरकुण्डलवान्किरीटी हारीहरमयवपुर्धृतशङ्खचक्रः ४ ॥ अङ्गुणैर्नुरजसा० सिमीम् ॥ श्या-
माङ्गीशशिखरानिजकरैर्दानं चोत्पलं रत्नाङ्गकलशंपरंभयहरंसंविप्रतीशाश्रुतीं । मुक्ताहारलस्ययोधरन्तानिभ्रयोलो-
सिनीं संध्यायेत्सुपूजितांहंयधूंत्कारविन्दस्थिताम् ॥ अगच्छभावंदेवस्थानेचत्रास्थिरोभव । यावत्पूजाकरिष्येहाव-
त्संनिधोभव १ ॥ श्रीविष्णुशिवगणेशसूयाम्बिकाप्रमुखारध्यादेवताभ्यो नमः आवाहयामि ध्यायामि ॥ अङ्गुणैरुषधेदमि-
त्यासनं ॥ सिंहाङ्कितंरत्नपटनानारत्नोभितं । अनेकशक्तिंसंयुक्तमसनंप्रतिगृह्यताम् ॥ आसनसमर्पयामि ॥ अङ्गुणैः
वानसेतिपादं । पाटलोशीकरपूरसुरभिषादुशीतलं । तोयमेतत्सुखस्पर्शपादप्रतिगृह्यतां ॥ पादं० ॥ अङ्गुणि-
दध्यैत्यर्घः ॥ अथगृहाणदेवशगन्धपुष्पाक्षतंः सह । पुष्पदशङ्खतोयाक्षमयातुभ्यनिवेदितं ॥ अर्घ्यसमं ॥ अतनौतिवि-
राडित्याचमनीयं ॥ गङ्गादिसर्वतीर्थेभ्योभयप्राप्त्यनयाहृतं । तोयमाचमनीयाशदेवप्रतिगृह्यतां । आचमनीयं० ॥

ॐ न तस्माद्यज्ञात्सर्वदुष्टैः संश्रुतमिति ज्ञानं ॥ गङ्गाचयमुनाचैव गोदावरीसरस्वती । तापीपयोष्णीरेवाचताभ्यः स्नानार्थमा-
 हतं ॥ स्नानीयं स० ॥ पंचामृतज्ञानं ॥ पयःशुश्रुष्यामिति पयःस्नानं ॥ ॐ पर्यःशुश्रुष्याम्युपोषधीपुण्योदीव्यन्तरी-
 क्षेपयोधाः । पयस्वतीः प्रदिशः सन्तु मङ्गं ॥ १ ॥ देवैस्त्वुवन्दिताधेनुः सर्वपापप्रणाशिनी । तत्क्षीरमाहृतं देवस्नानार्थप्रतिगृ-
 ह्यतां ॥ इति पयःस्नानं ॥ दधिक्वाण इति दधिस्नानं ॥ ॐ दुधिक्षाणोऽअकारिपञ्जिणोरश्वस्यवाजिनः । सुरभिनुसुखा-
 करत्प्रणयैर्ऌषितारिपत् ॥ चन्द्रमण्डलसंकाशं सर्वदेवप्रियदधि । स्नानार्थं ते प्रयच्छामि प्रीतो भवसुरप्रिय ॥ इति दधि-
 स्नानं ॥ द्रुतं मिमिक्ष इति द्रुतस्नानं ॥ ॐ द्रुतं मिमिक्षे द्रुतमयोनिर्युतोऽश्रितो द्रुतमवस्थधाम् । अनुज्वधमवहमादयस्व स्वा-
 दाकृतवृषभवक्षिह्वयं ॥ आज्यसुराणामाहार आज्यं यज्ञे प्रतिष्ठितं । आज्यं पवित्रं परमस्नानार्थं प्रतिगृह्यतां ॥ इति द्रुतस्नानं ॥
 मधुवाताहनिमधुस्नानं ॥ ॐ मधुवाताकृतयुते मधुधृक्षरान्ति सिन्धवः । माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः ॥ मधुन च कृतो पसुमधु-
 मत्पार्थिवैरर्जः । मधुध्वारैस्त्रिजः । मधुमात्रो वनस्पतिर्मधुमा २ अन्तुसूर्यः । माध्वीर्गावो भवन्तुनः ॥ ३ ॥ माक्षिकं-
 परमं दिव्यं सुखादुमधुरं मधु । तेजःशुष्टिकं देवस्नानार्थं प्रतिगृह्यतां ॥ इति मधुस्नानं ॥ अपां सरसमिति शंकरास्नानं ॥
 ॐ अपां सरसमुदयसिं हस्ये सन्तु हंसमाहितं । अपां सरसस्यो रसस्त्वो गृह्णाभ्युत्तममुपयामर्गहती सीन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाभ्यु-
 पतेयो निन्द्राय त्वा जुष्टं मं ॥ इक्षुरससमुद्गता शंकरा पुष्टिकारिका । मलापहारिका दिव्या स्नानार्थं प्रतिगृह्यतां ॥ शंकरा-

स्नानसं० ॥ पश्चात्समयानीवपयोदधिघृतंमधु । शर्कराभिःसमायुक्तस्नानार्थप्रतिगृह्यतां ॥ पश्चात्समृत्स्नानसं० ॥ गन्धद्वाराभिःप्रतिगन्धोदकस्नानं ॥ ॐगन्धद्वारादुराधुयोनित्यपुष्टाकुरीपिणी । ईश्वरिसर्वभूतानांतामिहोपह्वयेश्रियं ॥ मलयाचलसंभूतचन्दनगरुवासितं । तोयमेतत्सुखस्पर्शं स्नानार्थप्रतिगृह्यतां ॥ गन्धोदकस्नानं ॥ आपोहिष्ठेतिस्त्रिभिःशुद्धोदकस्नानं ॥ चंदनं । अक्षतान् । पुष्पाणि । धूपं । दीपं । नैवेद्यं । ताम्बूलं । दक्षिणां । मन्त्रपुष्पाञ्जलिचसमपर्यामि ॥ अनयापश्चात्समृत्स्नानाङ्गपञ्चोपचारपूजयाश्रीअमुकदेवताप्रीयतां ॥ ॥ ततः शङ्खोदकेनमहाभिषेकः (अत्रयथासंभवं पुररसूक्तं । रुद्रः । गणपत्यथर्वशीर्षं । सूर्याथर्वशिरः । हिरण्यसूक्तं । सर्वपांवा एपु० पिञ्चति । ॐशान्तिः ३ । अमृताभिषेकोस्तु । सकलारिणोपद्रवशान्तिरस्तु ॥ स्नानान्तेआचमनीयसं० ॥ ॐतस्माद्यज्ञात्सर्विदुत्तुक्चइतिवल्बं । सूक्ष्मतन्तुमयं वल्बकापासेनविनिर्मितं । मयोपपादितंतुभ्यंवासश्चप्रतिगृह्यतां । वल्बसं० । आचमनीयं० ॥ ॐतस्मादश्नैत्युपवीतं । नवभिस्तन्तुभिर्भुक्तं त्रिगुणद्वयतामयं । उपवीतमयादत्तगृहाणपरमेश्वर ॥ यज्ञोपवीतसं० ॥ आचमनीयं ॥ ॐतंयुञ्जमितिगन्धान् ॥ श्रीखण्डचन्दनंदिव्यगन्धाढ्यमुमनोहरं । विलेपनसुरश्रेष्ठचन्दनं प्रतिगृह्यतां ॥ चन्दनसं० ॥ ॐस्वर्णधूमैःस्वाहुस्वर्णकुंःस्वाहुस्वर्णशुक्रःस्वाहुस्वर्णज्योतिःस्वाहुस्वर्णमूर्यःस्वाहा ॥ अनेकरत्नखचितंसर्वाभरणभूषितं । गृहाण-

१ स्नाने धूपं च दीपं च घण्टादिर्नदमाचरेत् ॥ २ स्नानेवस्त्रेचनेवेद्यदद्यादाचमनीयकम् ॥

भूषणदेवइष्टसिद्धिचदेहिमे ॥ अलंकारान् ॥ ॐ अक्षन्नमीभन्दत्तुहवप्रियाअश्रूयत । अस्तोपतस्वभानवोविश्रानविष्टयामुती-
 योजान्विन्दतेहरी ॥ अक्षताश्रसुरश्रेष्ठकुङ्कुमाक्ताःसुशोभिताः । मयानिवेदिताभक्त्यागृहाणपरमेश्वर ॥ अक्षतान्स० ॥
 ॐ अहिरविभोगैःपथतिबाहुज्यायहेतिपरिवाधमानः । हस्तघ्नोविश्वयुननिविद्वान्पुमान्पुमांस्सुपरिपतुविश्वतः ॥
 हरिद्रा ॥ हरिद्रापीतवर्णचसवसौभाग्यदायिनी । तयात्वांपूजयिव्यामिसौभाग्यदेहिसर्वदा ॥ कुङ्कुमं ॥ कुङ्कुमं-
 कान्तिददिव्यंकामिनीकामसंभवं । कुङ्कुमेनार्चितेदेविसर्वसिद्धिप्रदाभव ॥ परिमलद्रव्याणि ॥ कण्ठसूत्रताडपत्रहरि-
 द्राकुङ्कुमाञ्जनं । सिन्दूरादिप्रदास्यामिसौभाग्यदेहिमेऽव्यये ॥ अवीरं । हरिद्राकुङ्कुमचैवसिन्दूरकज्जलान्वितं । सौ-
 भाग्यद्रव्यसंयुक्तगृहाणपरमेश्वर ॥ परिमलद्रव्याणिसौभाग्यद्रव्याणिचस० ॥ ॐ यत्पुण्यदधुरिति पुष्पाणि । मा-
 ल्यादीनिमुगन्धीनिमालयादीनिवैप्रभो । मयाहृतानिपुष्पाणिगृहाणपरमेश्वर ॥ करवीरादिकुसुमैश्चम्पकैर्वकुलैःशुभैः ।
 शतपत्रैश्चकह्लारैर्वैद्यपरमेश्वरं ॥ यथालाभंपुष्पाणिस० ॥ ॐ इदंविष्णुर्विच० । तुलसीहेमरूपांचरत्नरूपांचमञ्जरीं । भव-
 मोक्षप्रदांतुभ्यमर्पयामिहरेप्रियां ॥ तुलसीदलानिस० ॥ ॐ नमोबिल्विनेचक्रवर्जिनेचुनमः । ॐ नमःपुणायैतिवा ॥
 त्रिदलंत्रिगुणाकारंत्रिनेत्रंत्रियायुधं । त्रिजन्मपापसंहारमेकविल्वंशिवार्पणम् ॥ बिल्वपत्राणिस० ॥ ॐ क्राण्डात्का-
 ण्डात् ॥ त्वंदूर्वेऽमृतसंपन्नेशतमूलेशताडूरे ॥ शतंनशयपापानिदीर्घायुयं च देहिमे ॥ दूर्वाङ्कुरान्स० ॥ शमीशमयते-
 पापंशमीशुविनाशिनी । अर्जुनस्यधनुर्धारिरामस्यप्रियवादिनि ॥ शमीपत्राणिस० ॥ ॐ ब्राह्मणोत्प्रेतिधूपः । वनरूपति-

रसोद्धूतो गन्धाढ्योगन्धवत्तमः । आश्रेयःसर्वदेवानां श्रुणोयं श्रुतिगृह्यताम् ॥ धूपं समम् ॥ ॐ चुन्द्रमुमनसो ज्ञात इति-
 दीपः । साज्यं सुवर्तिसंयुक्तं वह्निना योजितमया । दीपं गृहाण देवेश त्रैलोक्येति मिरापहं ॥ भक्त्या दीपं प्रच्छामि देवाय-
 परमात्मने । त्राहि मानं काद्वोरादीपाय श्रुतिगृह्यतां ॥ दीपं समम् ॥ ॐ नाभ्यां आसीदिति नैवेद्यं ॥ नैवेद्यं गृह्यतां देव-
 च्छिमे ह्यवलीकुरु । ईप्सितं मे वदेद हि परत्र च परांगतिं ॥ पूर्वोपशानं ॥ प्राणायामाहा अपानाय० व्यानाय० उदानाय०
 समानाय० ५ मध्यपानीयं । उत्तरापोशानं । हस्तप्रक्षालनं । मुखप्रक्षालनं । आचमनीयं । करोद्वर्तनाथचन्दनं ॥
 ॐ नमः पुण्येति ताम्बूलं । पूरीफलं महर्हिव्यं नागवल्लीदलयुतं । कर्पूरैः लसमायुक्तं ताम्बूलं श्रुतिगृह्यतां ॥ ताम्बूलं समम् ॥
 ॐ हिरण्यगुप्तं तदक्षिणां ॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थं हव्यं विजि विभावसोः । अनन्तपुण्यफलदं भक्त्या शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ दक्षिणां समम् ॥
 ॐ अथाफलिनीति फलं ॥ इदं फलं मया देवस्थापितं पुरतस्तव । तेन मे सुफला वासिर्भूयाज्जन्मनि जन्मनि ॥ फलं समम् ॥
 आरतिं क्यं ॥ ॐ इन्द्रं हविः प्र० ॐ अग्निं देवता ॥ निगुणं समगुणं ॥ लवथवती० सुखकर्ता० दुर्गदुर्घट० दुर्गदुर्घट० पञ्चायतनातिः०
 करुणापारावारा० कर्पूरमन्त्रः । कदलीगर्भसंभूतं कर्पूरं च प्रदीपितं । आरतिं क्यमहं कुपयय मे वदो भव । कर्पूरपूणे स-
 नो हरेण सुवर्णपात्रोदरं स्थितेन । प्रदीप्तिमासासहसंगतेन नाराजनेतजगदीशकुर्वे ॥ कर्पूरगौरं करुणावतारं सारसारं सुज-
 गेन्द्रं हरं । सदा वसन्तं हृदयाराविन्दं भवभवानीयाहितं नमामि ॥ आरतिं क्यं समम् ॥ ॐ यत्पुण्येति नमस्कारः ॥ ल-
 क्ष्मीपते त्वां शिरजापते त्वांगणे श्रत्वा च दिवाकरत्वां । भो अम्बिके त्वांग्रणमामि भक्त्या दद्याद्दृष्ट्वा स तं समीक्षमां ॥ उरसा-

शिरसादध्यामनसावचसातथा । पञ्चाङ्कराभ्यांजानुभ्यांप्रणामोऽष्टाङ्गउच्यते ॥ नमस्कारंसं० ॥ ॐसुप्तास्यासन्नितिप्रद-
 क्षिणा ॥ यानिका निचपापा निजन्मान्तरकृतानिच । तानितानि विनश्यन्तिप्रदक्षिणपदेपदे ॥ प्रदक्षिणांसं० ॥ ॐशुद्धो-
 नयुजं० इतिपुष्पाञ्जलिः ॥ पुष्पाञ्जलिर्ममदेवनानापुष्पमनोहरं । प्रसीदानेनदेवेशतुष्टोभवसुरेश्वर ॥ इति पुष्पाञ्जलिः ॥
 पुनःषोडशभिर्मन्त्रैर्दद्यात्पुष्पाणिषोडश । हुत्वाषोडशभिर्मन्त्रैःषोडशब्रह्मस्यचाहुतीः ॥ ततः स्थण्डिलेष्वभूसंस्कारपूर्वकमाग्ने-
 प्रतिष्ठाप्य ॥ दक्षिणतोब्रह्मासनमासीर्येत्यादिवरुश्रपथित्वाआज्यभागान्तंकृत्वापुरुषसूक्तेनप्रतिमन्त्रेषोडशचाहुतीहुत्वा-
 ततःपुरुषसूक्तेनपुनःहुत्वा ॥ क्षमापनं ॥ अन्यथाशरणनास्तित्वमेवशरणमसं । तस्मात्कारुण्यभावेनक्षमस्व परमेश्वर ॥
 मन्त्रहीनंक्रियाहीनं भक्तिहीनं जनार्दन । यत्पूजितंभयादेवपरिपूर्णतदस्तुमे ॥ आवाहनंजनानामिनजानामितवार्चनं । पू-
 जांचैवदजानामिक्षम्यतांपरमेश्वर ॥ गतंपापंगतदुःखंगतदारिद्र्यमेवच । आगतामुखसंपत्तिःपुण्याच्चतवर्शनात् ॥ अप-
 राधसहस्राणिक्रियन्तेहनिशंभया । दासोऽयमितिमांस्त्वाक्षमस्वपरमेश्वर ॥ आयुर्विधांधनंमौख्ययशःशौचपुष्कलं । पुत्रा-
 न्देहिधनंदेहिसर्वान्कामांश्चदेहिमे ॥ इतिप्रार्थना ॥ अथपार्षदपूजाविष्णोः ॥ विष्वक्सेनोद्धवाक्रूराःसनकाद्याःशुकादयः ।
 महाविष्णुप्रसादवैश्वदेवगुहन्तुवैष्णवाः ॥ शिवस्य ॥ बाणरावणचण्डीशनन्दिश्चङ्गिरिटादयः । सदाशिवप्रसादंतेसर्वेगुहन्तुशं-
 भवाः ॥ गणेशस्य ॥ गणेशोगालयोगान्योऽमुद्रलक्ष्म्युधाकरः । गणेशस्यप्रसादंतेसर्वेगुहन्तुगणपाः ॥ सूर्यस्य ॥ मातरःपि-
 ङ्गलोदण्डश्चण्डांशोःपारिपार्थकाः । प्रभाकरप्रसादंतेसर्वेगुहन्तुपार्षदाः ॥ देव्याः ॥ शक्तिरुच्छिष्टचाण्डालीगणेशःसचि-

तावशी । महादेवीप्रसादतेसर्वेष्वह्नुत्तुपापदाः ॥ पापदेवताभ्योनमःगन्धक्षतपुष्पाणिसमर्पयामि । नमस्करोमि ॥ श-
ङ्खश्रमणं ॥ शङ्खमध्येस्थितं तोयं श्रामितं केशवोपरि । अङ्गलक्षमनुष्याणां ब्रह्महत्याव्यपोहति ॥ शङ्खजलप्रपूर्यगन्धपुष्पैः सं-
पूर्यदेवोपरिश्रामयन् तदुदकेन स्वात्मानं मारजयेत् ॥ अनया पूजया श्रीविष्णवाद्यावाहितदेवताः प्रीयन्ताम् ॥ यस्य स्मृत्या-
चनमोक्तया तपः पूजा क्रियादिषु । न्यूनं संपूर्णतायां तिस्रघोवन्देत मच्युतं ॥ विष्णवे नमो विष्णवे नमः ॥ तीर्थे-
ग्रहणं ॥ अकालमृत्युहरणं सर्वव्याधि विनाशनं । विष्णुपादोदकं पीत्वा शिरसा धारयाम्यहं ॥ विप्रपादोदकं पीत्वा विष्णु-
पादोदकं पिबेत् ॥ प्रदक्षिणा परिसंख्या । एकाचण्ड्यारवेः सप्त तिस्रः कार्या विनायके । हरेश्चतस्रः कर्तव्याः शिवस्यार्थप्रद-
क्षिणा ॥ वृषं चण्डं च वैवसोमसूत्रं पुनर्वसुं । चण्डं च सोमसूत्रं पुनश्च ण्डं पुनर्वसुं ॥ अपसव्यं यतीनां तु सव्यं तु ब्रह्मचारिणां ।
सव्यापसव्यं गृहिणामेवं शोभोः प्रदक्षिणा ॥ आग्नेयसव्यं ब्रजे ततोऽपसव्यं प्रणालेनैवलङ्घयेत् ॥ बह्वृचपरिशिष्टे-एकां विनायके-
कुर्याद्वै सूर्येति सईश्वरे । चतस्रः केशवैकुर्यात्सप्ताश्वत्थप्रदक्षिणा इति ॥ इति देवपूजा समाप्ता ॥

अथ स्नानसूत्रम् ॥ अथातो नित्यस्नानं नद्यादौ मृद्गोमये कुशतिलमुनस आहृत्योदकान्तं गत्वा शुचौ देशे श्वाप्यक्षत्पपाणिपादं कुशोप-
ग्रहोपद्विशिष्टौ यज्ञोपवीत्याचम्यो रूहीति तोयमामन्त्र्या वर्तयेद्येते शतमितिसुमित्रियान इत्यपो ज्ञानादाय दुर्मित्रिय इति द्वेष्यप्रतिनिषिञ्चेत्कटिब-
न्धस्य रजेष्वे चण्डिकां रौमृदां त्रिभिः प्रक्षाल्याचम्य नमस्योदकमालभेदज्ञानिमृदेद विष्णुरिति सूयौ भिमुखो निमज्जेदपो अस्मानिति स्नात्वोदिदाम्यह्यु-
नमज्जनिमज्जोन्मज्जाचम्य गोमेनेन विलिप्तेन्मानस्तो कइति ॥ ततोऽभिषिञ्चेद्विभं मेवरुणेति चतसृभिर्मपडुतमुञ्चन्य वथैत्यन्ते चैतन्नम-

ज्योन्मज्याचम्यद्भैः पावयेदपोहिष्ठेतिमृभिरिदमपोहविष्मतीदेवीरापइतिद्वाभ्यामपोदेवादुपदादिवशंनोदेवीरपा ५२समपोदेवीः पुनन्तुमेतिनव-
भिश्चत्पिर्मैत्योङ्गोरेणव्याहृतिभिर्गायत्र्याचादावन्तेचान्तर्जलेधमर्षणविरावर्तयेद्दुपदादिवायंगैरितिवाच्यचप्राणायामवासशिरसमोभितिवावि-
ष्णोर्वास्मरणं ॥ १ ॥ उत्तरीयधौतेवाससीपरिधायमृदोरूक्तौप्रक्षाल्याचम्यत्रिरायम्यासूनुष्यापयम्युमिश्राणधूषप्रक्षिप्तोर्ध्वबाहुः सूर्यमुदीक्षन्नु-
द्वयमुदुल्यचित्रेदेवानामिति तच्चक्षुरितिगायत्र्याचयथाशक्तिविभ्राडिल्यनुवाकपुरुषसूक्तेशिवसकल्यमण्डलब्राह्मणैरित्युपस्थायादिल्यप्रदक्षिणीकृत्य
नमस्कृत्योपविशेद्देवपुदुर्मपणिः स्वाध्यायं चयथाशक्त्यादावारभ्यवेदं ॥ २ ॥ ततस्तपयेद्ब्रह्माणं पूर्वंविष्णुं ५ रुद्रं प्रजापतिदेवांश्छन्दां ५ सिवेदा-
नुपीन्युराणाचार्यान्सन्धर्वानितराचार्यान्संवत्सरं चसावयवेदेवीरासरसोदेवानुगान्नागान्साराण्यर्वात्तान्सिरितोमनुष्यान्यक्षान्क्ष्वा ५ सिपिशचान्सु-
पर्णांभूतानिपञ्चनस्पतीनोपधीर्भूतग्रामश्चतुर्विधस्तुप्यतामिर्योकारपूर्वतोनिरितीमनुष्यान्मनकं ५ सनन्दनं ५ सनातनं कपिलमासुरिवोदुणञ्च-
विखंतनोपसव्यतिलमिश्रन्नच्यवाडनलः ५ सोमंयमयमर्षमग्निष्वत्तानोमपोवर्हिपदोयमांश्चैके यमाययभराजायमुलवेचान्तकायैवैवसताय-
कालायससर्वभूतक्षयायौदम्बरायदधायनीलायपरमेष्ठिनेवृकोदरायचित्रायचित्रग्रायवैनमइत्यैकैकृत्यतिलैर्भिश्चांघ्रिंश्चीन्द्रबाह्मलक्ष्मीन् ॥ याव-
जीवकृतं पापंतत्क्षणेदवनश्यतीतिजीवत्यितृकोप्येतानन्यांश्चतरोदीरतामङ्गिरसआयन्तुनऽऊर्जवहन्तीपितृभ्योचेहमधुवाताऽइतिव्यचजपन्ग्र-
सिञ्चेत्तृप्यध्वमितित्रिर्नमोवद्व्युक्त्वामातामहानांचेवगुस्मिष्यत्विंशतिबान्धवानातपितादेहाद्रुधिरं पिबन्तीतिवासोनिष्पीड्याचम्यब्राह्मवैष्णव-
रौद्रसावित्रमेत्रावरुणैस्तलिङ्गैर्भैरवैर्यदेवश्रमस्यहं ५ सहत्युपस्थाग्रप्रदक्षिणीकृत्यदिशश्चदेवताश्रनमस्कृत्योपविश्यब्रह्माग्निष्टुथिअपधीर्वावाच-
स्मतिर्विष्णुर्महद्भ्योऽद्भ्योपांपतेयेवरुणायनमहृतिसंवर्चसेतिसुखंविमृष्टेदेवागतुविदइतिविसर्जयेदेवपणवसानविधिरेवपवसानविधिः ॥ इति-
स्नानसूत्रम् ॥

अथ नित्यस्नानम् ॥ अथातो नित्यस्नानं ॥ नद्यादौ मुद्गो मयः कुशोऽशितिलु सुमनस आढ्य (भस्मापामागर्धू वायवगन्धाश्च) (पञ्च-
गव्येषां) उदकान्तंगत्वा ॥ शुचौ देशे स्थाप्य ॥ प्रक्षाल्य पाणिपादं ॥ कुशोपग्रहो बद्धशिखी यज्ञोपवीती ॥ आचम्य ॥ प्राणा-
नायम्य ॥ पवित्रधारणं ॥ प्रार्थना ॥ त्वराजासवतीर्थानां त्वमवजगतः पिता ॥ याचितं तीर्थमेतदहिसर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
उत्तिष्ठन्तु महद्भूता यैः किंचिद्भूमिपालकाः ॥ भूतानामविरोधेन स्नानकर्म समारभे ॥ तीक्ष्णदंष्ट्रमहाकायकल्याणन्तदहो नो म
मैवाय नमस्तुभ्यमनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ आपस्वमसि देवेश ज्योतिषां पतिरिव च ॥ पापनाशय मे देव वाङ्मनः कायकर्मजम् ॥
अर्घाः ॥ ब्रह्माद्रिशिखरोत्पन्नो त्रिकण्टकविराजिते ॥ गौतमप्रार्थिते गङ्गादृष्टहाणाध्यनमोस्तुते ॥ १ ॥ नमो गङ्गे महगङ्गे महग-
देवस्य बलभे ॥ यदेतत्त्वां महादेवो गोदावरि नमोस्तुते ॥ २ ॥ त्र्यम्बकस्य जटोद्भूतगौतमस्या धनशिनि ॥ सप्तधासागर-
यान्ति गोदावरि नमोस्तुते ॥ ३ ॥ तपनात्स्वसमुत्पन्ने तपने पापनाशिनि ॥ धर्मद्रेवेति विख्याते पापमेहरगौतमि ॥ ४ ॥
अरुणावरुणयोर्मध्ये यत्र प्राची मरुस्ती ॥ तत्र स्नात्वा च पीत्वा च गोदावरि नमोस्तुते ॥ ५ ॥ देशकालौ संकीर्त्य शुचिस्मृति-
राणोक्तफलप्राप्त्यर्थं कयाचिकमानसिकसांस्पर्गिकचतुर्विधाशेषपापक्षयार्थं (अध्यायोत्सर्गोपाकर्मनिमित्तगण) स्नानम-
हं करिष्ये ॥ उरुं ह्रीं तितोयमामन्त्र्य ॥ ॐ उरुं हिराजं वरुणश्चकार सुर्यायुषं धाम न्येतुवाऽऽ ॥ अपदे पादुप्रतिधातवे
करुतापवृक्षाहदय्या विधश्चित् ॥ नमो वरुणायुषि भिक्षितुं वरुणस्य पाशः ॥ आवर्तयेद्येतं शतमिति ॥ ॐ ये ते शतं वरुण-
ये स हं सं यज्ञियाः पाशा विवृता महान्तः ॥ तेभिर्नोऽवदसि विवोत विष्णुर्विश्वसुभ्रतु मरुतः स्वर्काः ॥ सुमित्रियान इत्यपोजलि-

नादाय ॥ ॐ मुमित्रियान आपो अपघयः सन्तु ॥ दुमित्रिया इति द्वयं प्रति निनिषेचत् ॥ ॐ दुमित्रिया सस्स सन्तु गोस्सा न्द्वे-
धियं च वयं द्विष्मः ॥ कटि वस्त्ररूजघे चरणौ कुरौ सुदार्त्रिस्त्रिः प्रक्षाल्य ॥ आचम्य ॥ नमस्योदकं ॥ ॐ गोदा वयनमः ॥
आलभेदज्ञानि मृदेदं विष्णुरिति ॥ मृत्तिकाग्रहणं । सव्यहस्ते संपुटकृत्वा ॥ ॐ अश्वक्रान्तेरथ क्रान्ते विष्णु क्रान्ते वसुधरे ।
उद्धृता सिवराहेण कृष्णेन शतबाहुना । मृत्तिके ब्रह्मपूता सिकार्ययेना भिवन्दिते । मृत्तिके हरे संपापं यन्मया दुष्कृतं कृतं । त्व-
या हतेन पापेन गच्छामि परमां गतिं ॥ ॐ हृदं विष्णुर्विचक्रमेत्त्रेधानि दधेपदं । समूढमस्य पादसुरे ॥ आपो अस्मानिति-
स्नात्वा ॥ सूर्याभिमुखो निमज्जेत् ॥ ॐ आपो अस्मान्मातरः शुन्धयन्तु घृतेन नो घृतं प्लुतुनन्तु । विश्वे हिरिप्रभुवहन्ति-
देवीः ॥ उदिदाभ्यः शुचि रापुर्णमि ॥ निमज्ज्योन्मज्ज्य ॥ आचम्य ॥ गोमयेन विलिम्प्ये-
न्मानस्तोक इति । ॐ अग्रमग्रं चरन्तीनामोपधीनां वने वने । तासां मृपभपदीनां वित्रकाय शोधनं ॥ तन्मे रोगांश्च शोकांश्च ।
पापं मे हर गोमय ॥ ॐ मानस्तोके तनयैमानु आयुस्त्रिमानो गोपुमानो अश्वपुरीरिपः । मानो विराट्द्रुमाभिर्नो वधीहु विष्मन्तुः स-
दुमिन्वाहवामहे ॥ उदकोपस्पर्शः ॥ भस्मस्नानं ॥ सर्वेषामवेदवानां पूज्यो रुद्रो धिदेवता । तस्मात्पापवित्रं भस्मैव तेन स्नानम
घापहं ॥ ॐ अग्निरिति भस्म । वायुरिति भस्म । जलमिति भस्म । स्थलमिति भस्म । व्योमेति भस्म । सर्वं हवाह-
दं भस्म । मन इत्येतानि च क्षुद्रपि भस्मानि ॥ ॐ त्र्यग्युपंजमदग्नेः क्रूरयपस्य त्र्यग्युपं । यदेवैषु त्र्यग्युपं तन्नोऽअस्तु त्र्या-

युषं ॥ आचम्य । ततोऽभिषिञ्चेदभिवरणेति च तस्यभिर्मापदुत्तममुञ्चत्यवभृथेति ॥ अन्ते चैतत् ॥ ॐ हूँ ममेवरुण-
श्रुधीहवमेधाचमृडय । त्वामवम्युराचके ॥ १ ॥ तत्त्वायामिब्रह्मणि वन्दमानस्तदाशस्त्रियजमानो हविर्भिः । अहेडमा-
नो वरुणे हवोऽथ्युरशुः सुमानो आयुः प्रमोषीः ॥ २ ॥ त्वनो अमुं वरुणस्य विद्वान्दन्वस्येहो अवयासि सप्ताः । यजिष्ठो वह्नि-
मः शोचि नो विश्राद्वेपा ॥ ३ ॥ सत्वन्नो अमुं वमो भवो तो नो दिष्टो अस्या उपसो व्ययुष्टौ । अवयश्च नो व-
रुण ॥ रराणो वो हि मुद्वि कदमुहवो न पृथि ॥ ४ ॥ मापो मापे धाहि ॥ ५ ॥ सोऽद्धा मो धाम्नो राजुस्तो वरुण नो मुञ्च । युदो इन्द्रया इति व-
रुणोति शयामहेततो वरुण नो मुञ्च ॥ ५ ॥ उदुत्तमवरुणोऽशुमस्तदवाधि मविमध्यम ॥ ६ ॥ अथ विद्यमानादित्यव्रतेतवाना-
गसोऽदितयस्याम ॥ ६ ॥ मञ्जुमाशपथ्युदथो वरुण्यदुत । अथोयमस्येपुद्विशात्सर्वसाहवकिल्विधात् ॥ ७ ॥ अव-
भृथ निचुम्पण निचुरासि निचुम्पणः । अवदेव देवकृते मे नो यासि ममेवमस्ये मत्यै कृतपुंरुराव्णो देवारिपस्याहि ॥ ८ ॥ निमज्ज्यो-
न्मज्ज्य ॥ आचम्य ॥ (अपाधमित्यपासाराः पावनं त्रिः ॥ ॐ अपाधमपुं किल्वपे मपुं कृत्यामपोरपः) । अपासागुत्तमसदप-
दुः खम्य ॥ सुय ॥ परित्यज्य आचम्य ॥ काण्डात्काण्डादिति द्वौर्वाभिस्त्रिः ॥ ॐ काण्डात्काण्डात्पुंरुराहेन्तोपुरुषः परपुंस्परि ।
एवानो द्वुं प्रतनुं हस्तेण ज्ञतेन च ॥ परित्यज्य आचम्य ॥ दभैः पावयेदपो हिष्टेति त्रिभिरिदमापो हविष्मतोर्द्वौ राप-
तिद्वाभ्यामपो देवाः पुनन्तु मेति न वमिश्चित्यति मेति ॥ ॐ कारेण व्याह्वतिभिर्गायत्र्याचा-

दावन्तेच ॥ ॐ पुनातु । ॐ भूः पुनातु । ॐ भुवः पुनातु । ॐ स्वः पुनातु । ॐ तत्सर्वं वि० यात् ॥ ॐ आपो हिष्ठा मयो भुवस्तान ऊर्जे-
 देधातन । महेरणा युचक्षसे । १ ॥ यो वः शिवतमोरसस्तस्य भाजयते हनः । उशतीरिवमातरः । २ ॥ तस्मा अरङ्गमामवो यस्थ-
 क्षयाय जिन्वथ । आपो जिनयथाचनः । ३ ॥ इदमापुः प्रवहता विधुचमलुचयत् । यक्षाभिद्रुद्राहान्तियक्षशेष अभिरुणम् ॥
 आपो भो तस्मा देनसेऽपवमानश्च सुञ्जतु । ४ ॥ हविष्मतीरिमा आपो हविष्मा २ आविवासात् । हविष्मान्देवो अश्वरो हविष्मा २
 अन्तुस्युः । ५ ॥ देवीरापो अपात्रपो द्योवज्रेभिर्विव्यहन्दिथावान्मोदिन्तमः । तदेवैभ्यो देवत्रादचशुक्रपभ्यो येषां भागस्थ-
 स्वाहा । ६ ॥ कार्पूरसिंसमुद्रस्येत्वा क्षित्या उन्नयामि । समपापैश्चिरं मते समोपधाभिरपधीः । ७ ॥ अपो देवामधुमती-
 रयश्चोन्नजस्वतीराजस्विश्चतानाः । यामिभिर्वावरुणा वृभ्यापञ्जन्याभिरिन्द्रमनुयन्नत्यरातीः । ८ ॥ इषदादिवसुसुचानड-
 स्विन्नडोतामलादिव । पूतपो वित्रणे वाज्यमापः शिन्धन्तु मनुसः । ९ ॥ शशो देवगो भट्टय आपो भवन्तु पीतये । शयोरभ-
 सवन्तु । १० ॥ अपा एरुमसिद्धयसे हूँ हूँ सुसन्तु हूँ सुमाहितम् । अपा एरुसस्ययोरसस्यो यद्वाभ्युत्तमसिपयो भट्टतो सीन्द्रो-
 यत्वा जुष्टयद्वाभ्युत्तयो निरिन्द्राय त्वजुष्टतमम् । ११ ॥ अपो देवीरुपसृजमधुमतीर्येस्माय प्रजाभ्यः । तासां मास्थानो-
 दुजिहतामोपधयः सिपिण्डाह । १२ ॥ पूनन्पिमापितरः सोम्यासु हूँ नन्पिमापिता मेहा हूँ नन्पिप्रपिता महाः । पुत्रैश्च षष्ठी-
 ताथिषा । पूनन्पिमापिता मेहा हूँ पूनन्तु प्रपिता महाः । पुत्रैश्च षष्ठीताथिषा विश्वेभ्यो यव्युश्च । १३ ॥ अन्न आयुः पिपवसे आ-

सुवोर्जमिपुनः । ओरवाधसदुच्छ्रुतां । १४ ॥ पुनर्नुमादेवजनाः पुनन्नुमनसाधियः । पुनन्नुविश्वभूतानिजितवेद-
पुनीहिमां । १५ ॥ पुत्रिणपुनीहिमाशुक्रेणदेवदीदात् । अमुकत्वाक्रतुं रतुं । १६ ॥ यत्पुत्रिणमिष्यमुविततमन्तरा ।
ब्रह्मेतेनपुनातुमा । १७ ॥ पवमानुहसाअधनः पुत्रिणविपर्यणिः । यशेतासपुनातुमा । १८ ॥ उभाभ्यांदेवसवितः पु-
त्रिणमिवेनच । मां पुनीहि विश्वतः । १९ ॥ वैश्वदेवीपुनतीदेव्यागोद्यासिमिमावुह्युलन्वोवैतपृष्ठाः । तयामदन्तः सध-
मादेवुवयः स्यामिपतयोरयीणाम् । २० ॥ ॐ चित्पतिमापुनातुव्वाक्यतिमापुनातुदेवोमासवितपुनात्वच्छिरेणपुत्रि-
णसूर्यसुराग्निभिः । तस्यतेपुत्रिणपतेपुत्रिणपूतस्यवत्कर्मः पुनतच्छक्यम् । २१ ॥ ॐ पुनातु । ॐ भूः पुनातु ।
ॐ भुवः पुनातु । ॐ स्वः पुनातु । ॐ तत्सविं० यात् ॥ दर्भान्परित्यज्य ॥ आचम्य ॥ पुनरिममेहस्यष्टभिः ॥ ॐ हुममे० १
तत्त्वायामि० २ त्वन्नोअग्ने० ३ सत्वन्नो अग्ने० ४ मापोमौषधी० ५ उदुत्तमं० ६ मुञ्चन्तुमा० ७ अवस्थ० ॥ आचम्य-
(पंचगव्यस्नानं) । गोमूत्रगोमयक्षीरंदधिसर्पिः कुशोदकम् ॥ पञ्चगव्यमितिप्रोक्तमवपापप्रणशनम् ॥ यत्पगस्यगतपपदेहेति-
ष्ठतिमाके ॥ स्नानाच्चपञ्चगव्यसदहस्यग्निरिवेन्धनम् ॥ आचम्य ॥ नन्दिनीनलिनीसीतामालतीचमलपहा ॥ विष्णुपा-
दाब्जसंभूतागङ्गात्रिपथगामिनी ॥ भागीरथीभोगवतीजाह्नवीत्रिशूरी । द्वादशैतानिनामानिस्नानकालेसदापठेत् ॥ गो-
दाधारिणस्तुभ्यनमस्तेपापहारिणि ॥ अनुज्ञां देहि मे मातः शुद्धस्नानकरोम्यहम् ॥ पापोहंपापकर्माहंपापात्मापापसंभवः ॥

त्राहिमांकुपयगोदेसर्वपापहराभव ॥ अन्तर्जलेधर्मपणत्रिरावर्तयेत् द्रुपदादिवायुगैर्वैत्र्यचप्राणायामवाससशिरसमोमिति-
 वाविष्णोर्वीक्षारणम् ॥ सशिराःप्रणायामः अशिरा वा ॥ ॐविष्णोवेनमः ॥ शक्त्यपेक्षयाइमेविकल्पाः ॥ ॥ ऋतंच-
 मत्यंचाभीष्टाचपुसोर्ध्यजायत । ततोरात्र्यजायतततःसमुद्रोर्जुवः ॥ समुद्रादर्जुवादधिसंवत्सरोअजायत । अहोरात्रा-
 णिविदधद्विथस्यमिपुतोवशी ॥ सूर्योचिन्दुमसौधातायथापुवमकल्पयत् । दिवचपृथिवीचान्तरिक्षमथोत्सः ॥ ३ ॥
 ॐद्रुपदादिवसुञ्चानःखिन्नलूतोमलीदिव । पुतंपुवित्रेणेवाज्युमार्यःशुन्धन्तुमैनसः ॥ १ ॥ ॐआयंगौःपृश्निर्क्रमीदसं-
 दन्मातृपुरः । पुितरंचप्रयन्त्वः ॥ १ ॥ अन्तश्चरितोचुनस्यप्राणादपाननी । व्यस्यन्महिषोदिवम् ॥ २ ॥ त्रिंशद्धाम-
 विराजनिवाक्यतुङ्गायधीयते । प्रतिवस्तोरहुद्युभिः ॥ ३ ॥ उत्तीर्थं ॥ धातवाससीपरिधाय ॥ मुदोरूकरौप्रक्षालयेत् ॥

अथमध्याह्नसंध्या ॥ शिखाचन्धनादिमूर्युपसंग्रहान्तंसर्वप्रातःसंध्योपासनवत् ॥ तत्रसंकल्पमत्राचमनअर्घ्यउपस्था-
 नआवाहनध्यानजननिवेदनसमापनेपुविशेषः ॥ संकल्पः ॥ ममउपात्तदुरितक्षयार्थरुद्रावाप्तयेमध्याह्नसंध्योपासनमहंक-
 रित्ये ॥ मन्नाचमनं ॥ ॐआपःपुनन्तुपृथिवीपृथ्वीपूतापुनातुमां । पुनन्तुब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूतापुनातुमां ॥ यदुच्छिष्टम-
 भोज्यंयद्वाहुश्चरितमम । सर्वपुनन्तुसामापोऽसतांचप्रतिग्रहंसाहा ॥ अर्घ्यदानं ॥ पुष्पमिश्रोदकाञ्जलिमादायसूर्याभि-
 मुखस्तिष्ठन्गायत्र्याएकमर्घ्यदद्यात् ॥ मध्याह्नसंध्यारुद्ररूपिणे श्रीसवि० दत्तंमम ॥ १ ॥ उपस्थानं ॥ ऊर्ध्वबाहुःसूर्य-

मुदीक्षिन् ॥ उद्वयं १ उदुत्यं २ चित्रदे० ३ तच्चक्षुर्दे० ४ ऊँमूर्मुवःस्वः तत्सवितु० यात् ५ शक्तासत्याङ्च्छया ॥ यथा-
शक्तिसिन्नादित्यनुवाकः १७ पुरुषसूक्त १६ शिवसंकल्प ६ मण्डलब्राह्मणै २२ रित्युपस्थाय ॥ आदित्यप्रदक्षिणीकृत्यन-
मन्त्र्य ॥ आवाहनं ॥ सावित्रीयुवतीशुक्लाशुक्लवस्त्रात्रिलोचनां । त्रिशूलिनीदृषारूढाचन्द्रलेखाविभूषितां ॥ यजुर्वेद-
कृतोत्सङ्गराणीरुद्रद्वयतां । कैलासविहितावासामायान्तीसूयमण्डलात् ॥ वरदाञ्चक्षुरासाक्षोद्देवीमावाहयाम्यहं ॥
आगच्छवरदेविच्यक्षेत्रब्रह्मवादिनि । सावित्रीछन्दसांमातरुद्रयोनेनमोस्तुते ॥ गायत्रीजपः ॥ सूर्याभिमुख्यस्तिष्ठन् हृदये-
दक्षिणहस्तनिधायथाशक्तिजपकुर्यात् ॥ निवेदनं ॥ अनेनमध्याह्नसंध्याप्रधानभूतेन असुकसंख्य० भगवान्द्रुस्वरू-
पीश्रीसवि०ताम् ॥ समापनं ॥ अनेनमध्याह्नसंध्यापासनाख्येनकर्मणाभगवान्द्रुस्वरूपीसवि०ताम् ॥ इतिमध्याह्नसंध्या ॥

अथसूर्योपस्थानं ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । इहपृथिव्यामित्यादि एवंगुणविशेषणवतिदेशकालेचम-
मात्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं श्रीसूर्यनारायणप्रीत्यर्थं सूर्योपस्थानमहंकरिष्ये ॥ गायत्र्यापुष्पाण्यम्बुमिश्रा-
ण्यध्वीक्षित्वाऊर्ध्वबाहुः सूर्यमुदीक्षिन् उद्वयमुदुत्यं चित्रं चक्षुरितिगायत्र्याचयथाशक्तिविभ्रादित्यनुवाकपुरुषसूक्तशिवसंक-
ल्पमण्डलब्राह्मणरूपस्तिष्ठत् ॥ ऊँउद्वयंतमसु० । १ ऊँउदुत्यंजुतवैदसं० २ । ऊँचित्रदेवानां० ३ । ऊँतच्चक्षुर्देवहितं०

[illegible]

[illegible]

दाच्छिद्योत्क्रामतिसेयदोक्रामत्युहृतत्पुरुषोऽप्रियतेतस्मादुहृतयेतमाहुर्गच्छवत्येति । १३ ॥ एषऽउपवेप्राणः । एषे-
 हीमाः सुर्वाः प्रजाः प्रणयति तस्येते प्राणाः स्वाः सुयदास्वपित्युधनमेते प्राणाः स्वाऽप्ययि न्ति तस्मात्स्वाप्ययुः स्वाप्ययुः हवैत-
 स्ममद्वयश्चाक्षतपरोक्षेनगोक्षकामाहिदेवाः । १४ ॥ सऽएतैः सुतनकस्यचनेव न मनसा सिङ्कलयति न द्वाचा न्नस्युरसं वि-
 जानाति न प्राणं न गन्धं विजानाति न चक्षुषा न श्रुत्याति न चक्षुषा न श्रुत्याति न द्वापाति न भवन्ति सेऽएषऽएकः सन्प्रजः सिवहृधा-
 व्याविष्टस्त्वेसादिका सती लोकमृणासवमस्मिन् विभवत्यथैव देकऽएव तस्मादिका । १५ ॥ तदाहुः । ऽएकोऽस्यैव हवऽऽह-
 त्येकश्च हवश्चेति हवश्चाद्यहृदासावमत्र तेनैकोऽयमेति हविः प्रजः सिवहृधाव्याविष्टस्तेनोवहवः । १६ ॥ तदाहुः । ऽअन्तिके म-
 त्युर्दूराऽहृत्यन्तिके च दूरे चेति हवश्चाद्यहृदासावमत्र तेनैकोऽयमेति हविः प्रजः सिवहृधाव्याविष्टस्तेनोवहवः । १७ ॥ तदेतः श्लोको भवति । अ-
 ब्रह्मात्यश्रितो रमानाः संक्षरेमृतऽहृतिर्यदेतन्मण्डलं तपतितदब्रह्मस्यथऽएतऽस्यन्मण्डलेपरुषः सोऽचासोऽपतोऽसि ब्रह्मप-
 श्रितो भातीत्यधिदेवतम् । १८ ॥ 'अथाध्यात्मम्' — इदमेव शरीरे मन्त्रमर्थयार्थं दक्षिणक्षेत्रं परुषः सोऽचासोऽपतोऽसि ब्रह्मपश्र-
 तो भाति । १९ ॥ तमेतमश्रित्य ध्वस्युवऽउपासते । अजुरित्यपुहृदऽसुसुव्युनोक्तमामोति छन्दोगोऽएतोऽसि न्हीदऽसुवर्षऽस-
 मानसुसुव्युनोक्तमामोति छन्दोगोऽएतोऽसि न्हीदऽसुसुव्युनोक्तमामोति छन्दोगोऽएतोऽसि न्हीदऽसुवर्षऽस-
 दऽअजुर्गतिदेव श्रितमनुप्यामात्यमुराः स्वधेति पितरो देव जनऽहृतिदेव जनविदो रूपमिति गन्धर्वगन्धऽहृत्यप्सरसस्त्ये-
 थायथोपासते तदेव भवति तद्दानं भवति तस्मादेनमेव विस्मये रवेतेतस्यासीतमवर्षऽहृतऽभवति मवर्षऽहृतऽभवति मवर्षऽहृतऽभवति ॥ २० ॥

सुऽएतन्मयीद्विकोशिः ॥ ऋगुकायजुर्कासामैकातवाङ्मन्त्रश्चापदुधातिरुक्मऽएवतस्याऽआयतनमथययिजुषाषुरूपऽएवत-
स्याऽआयतनमथयाऽसिन्धापुष्करपणमवतस्याऽआयतनमवुन्नीष्टकः ॥ २१ ॥ तेवाऽएतेऽउमे ॥ एणेषचरुक्मऽएतच्चपुष्क-
रणमेतपुरुषमपीतऽउमेहृक्साभेयजुर्पीतएवुकेष्टकः ॥ २२ ॥ सुऽएषुऽएतुमुच्युः ॥ युऽएषुऽएतस्मिन्मण्डलपुरुषो-
मुश्चायुदक्षिणक्षन्त्युरूपः सुऽएषुऽएवंविदऽआत्माभवतिसुधेवविदस्माल्लोकात्प्रत्युत्तमेवात्मानमभिसुभवतिसोमोभवति-
मृत्युर्ह्यस्यात्माभवति ॥ २३ ॥ इतिमण्डलब्राह्मणं । आदित्यप्रदक्षिणीकृत्य ॥ ॐव्विश्वतश्चक्षुः देवऽएकः ॥ १ ॥ नम-
स्कृत्य ॥ ॐनमःसवित्रेज० शंकरात्मने ॥ १ ॥ उपविशेत् ॥ अनेनसूर्योपस्थानारूपेनकर्मणाभगवान्श्रीसूर्यनारायणःप्री-
यतां । इतिसूर्योपस्थानम् ॥

अथकातीयसूत्रानुसारिब्रह्मपद्मः ॥ उपविशेद्भर्मुदभर्पणिः स्वाध्यायचयथाशक्त्यादावारज्यवेदं ॥ आचमनं । प्राणा-
यामः । पवित्रधारणं ॥ एवंगुणविशेषणवतिदेशकालेचश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थयाशक्तिब्रह्मयज्ञेनाहयक्ष्ये । इषेत्वादिसब्रह्मान्त-
विवस्वानपश्यत् । सर्वाणिच्छन्दांसिगायत्र्यादीनि । सर्वाङ्गचआश्रयेयः । सर्वाणियजूंषिवायव्यानि । सर्वाणिसामानिसौ-
राणि । सर्वाणिब्राह्मणानिसौराणि । ब्रह्मयज्ञारभेयथाविधिब्रह्मत्वात्सर्वोपद्रवनाशनछन्दःपुरुषश्च-
ररिरेत्येमेत् ॥ ॐतिर्यग्बिलायचमसायोर्ध्वबुधायछन्दःपुरुषायनमःमुखे । ॐगौतमभद्राजभ्यांनमःनेत्रयोः । ॐवि-
श्वामित्रजमदग्निभ्यांनमःश्रोत्रयोः । ॐवसिष्ठकश्यपाभ्यांनमःनासिकयोः । ॐअत्रयेनमःवाचि । वाक्स्थानंहृदयं । उदको-

पस्पशः । ॐ आयत्र्यैछन्दसेनमः । ॐ अद्ययेनमः शिरसि । ॐ उष्णिहैछन्दसेनमः । ॐ सवित्रेनमः ग्रीवायां । ॐ बृहत्सैछन्द-
 सेनमः । ॐ बृहस्पतयेनमः अङ्गुके । अनूकः पृष्ठवंशः । ॐ बृहद्रथन्तरायछन्दसेनमः । ॐ द्यावापृथिवीभ्यांनमः बाह्वोः । ॐ-
 त्रिष्टुभैछन्दसेनमः । ॐ इन्द्रायनमः मध्ये । मध्यमुदरं । ॐ जगत्सैछन्दसेनमः । ॐ आदित्यायनमः श्रोणयोः । ॐ अतिच्छ-
 न्दसेछन्दसेनमः । ॐ प्रजापतयेनमः लिङ्गे । ॐ यज्ञायज्ञियायछन्दसेनमः । ॐ वैश्वानरायनमः गुदे । उदको० । ॐ अनुष्टु-
 भैछन्दसेनमः । ॐ विश्वेभ्योदेवेभ्योनमः ऊर्वोः । ॐ पङ्क्त्यैछन्दसेनमः । ॐ मरुद्भ्योनमः जानुनोः । ॐ द्विपदायैछन्दसे-
 नमः । ॐ विष्णवेनमः पादयोः । ॐ विच्छन्दसेछन्दसेनमः । ॐ वायवेनमः प्राणेषु । प्राणाः वायोः संचारस्थानानां सिका ।
 ॐ न्यूनक्षरायछन्दसेनमः । ॐ अद्भ्योनमः सर्वाङ्गेषु ॥ एव ॐ सर्वाङ्गेषु योजयित्वा वेदमवः संपद्यते । शापानुग्रहसमर्थो भ-
 वति । ब्राह्मतेजश्च वर्धते । नकुत्तश्चिद्भयं विन्दते । ऋद्धाय यजुर्मयः साममयस्तेजोमयोऽभुतमयः संभूय ब्रह्मैवाभ्येति ॥ ॐ भूर्भु-
 वः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धियो नो ज्योतिर्गतम् ॥ ॐ इत्येव त्वोर्जस्वविद्यैव सवितुः सविता प्रापयतु श्रेष्ठतमार्थं कर्मणऽआप्यायध्वमश्वाइन्द्राय भागं प्र-
 जावतीर नमो वा अयुक्ष्माभार्वस्ते न ईशते माघशः ॐ सोमं भ्रातृभ्योऽस्मिन्नोपेतोऽस्त्यतु वृद्धिर्न जमानस्य पुंश्रन्पाहि ॥ १ ॥ वसोऽपु विवर्त्रम् ॥
 हिरण्यमर्थं नृपात्रेण । सत्यस्यापि हि तं मुखं ॥ योसावाहिल्ये पुरुषं सोमावुहं ॥ २ ॥ ॐ स्वंब्रह्म ॥ व्रतमुपैत्य व्रतरेणाहवनीयं च-
 गार्हपत्यं च प्राङ्मुष्टं व्रतपुस्त्यशति । तद्गदपु उपस्त्यशत्यमेध्यावैपुरुषो यदुत्तुवंदति तेन पूतिरन्तरतो मेध्यावाजपोमेध्याभू-
 त्वा व्रतमुपायानीति पवित्रं वाजोपः पवित्रं प्रतो व्रतमुपायानीति तस्माद्वाजोप उपस्त्यशति ॥ १ ॥ सोमि मेवाभीक्ष्माणो व्रतमु-

पैति ॥ ॐ प्राश्रीपुत्रादसुरिसिनः प्राश्रीपुत्रासुरायणादसुरायण आसुरेसुरियाज्ञवल्क्योद्याज्ञवल्क्युड्डालकदिह्वा-
 कोरुणादुरुणउपवेशुरुपवेशः क्रुश्रैः क्रुश्रिवाजश्रवसाजश्रवाजिह्वितोवाध्यागोऽसिताडोऽर्षगणादुसि-
 तोवोर्षगणोहुरितात्क्रुश्यपाद्विरितः क्रुश्यपः शिल्पात्क्रुश्यपाच्छ्रुत्यपः क्रुश्यपः क्रुश्यपाद्भुवेः क्रुश्यपेनैश्वविचोवागम्भि-
 ण्याआम्भिग्यादित्यादित्यानीमिनिशुक्लानिथुजुहूपिवाजसनेयुथाज्ञवल्क्युनाख्यायन्ते २ ॥ ॐ अश्विमीलेपुर्गोहितंयुज-
 स्यदेवमत्विजं ॥ होतारंरुधातमं ॥ ॐ अश्वआयाहिवीतयेगृणोनाहुव्यदातये ॥ निहोतासित्सिब्रुहिषं ॥ ॐ शन्नोदुवीर-
 भित्युभयोर्योभवंन्तुपीतये ॥ शयोर्योभिवसवन्तुनः ॥ चतुर्वेदानन्तरं अङ्गानिपठेत् ॥ अथशिक्षांप्रवक्ष्यामि । अथातोऽधिका-
 रः फलधुक्त्तानिकर्माणि । अथातोऽगृहस्थादीपाकानां कर्म । वृद्धिरादैच् । गौः । ग्मा । समास्त्रायः समास्त्रातः । मयस-
 तजधनलगसंमितं । पञ्चसंवत्सरमयंयुगाध्यक्षं । अथातोऽधर्मजिज्ञासा । अथातोऽब्रह्मजिज्ञासा । योगीश्वरयाज्ञवल्क्यं ।
 नारायणं नमस्कृत्य । इति विद्यातपोयोनिरथोनिर्विण्णुरीदितः । वाग्यज्ञेनार्चितो देवः प्रीयतां च जनार्दनः ॥ अनेन ब्रह्मय-
 ज्ञाख्येन कर्मणा भगवान् श्रीपरमेश्वरः प्रीयताम् । तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु । यत्सम्पृत्ता ० ॥ अच्युताय ० । विष्णवे नमः ३ ॥ इति-
 कातीयसूत्रानुसारी ब्रह्मयज्ञः ॥

अथकातीयसूत्रानुसारी तर्पणप्रयोगः । आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । एवंगुणविशेषणवतितदेशकालचश्री-
 परमेश्वरप्रीत्यर्थं तर्पणमहं करिष्ये ॥ ततस्तर्पयत् देवतीर्थेन । सकृदशलेनेति सर्वत्र ॥ ॐ ब्रह्मातृप्यतां १ । ॐ विष्णुस्तृ-

प्यतां २ । ॐरुद्रस्तृप्यतां ३ उदको० । ॐप्रजापतिस्तृप्यतां ४ । ॐदेवास्तृप्यतां ५ । ॐऊन्दा७सितृप्यतां ६ ।
 ॐवेदास्तृप्यतां ७ । ॐऋषयस्तृप्यतां ८ । ॐपुराणाचार्यास्तृप्यतां ९ । ॐगन्धर्वास्तृप्यतां १० । ॐइतरा-
 चार्यास्तृप्यतां ११ । ॐसंवत्सरःसावयवस्तृप्यतां १२ । ॐदेव्यस्तृप्यतां १३ । ॐअप्सरसस्तृप्यतां १४ । ॐदेवा-
 नुगास्तृप्यतां १५ । ॐनागास्तृप्यतां १६ । ॐसागरास्तृप्यतां १७ । ॐपर्वतास्तृप्यतां १८ । ॐसरितस्तृप्यतां
 १९ । ॐमनुष्यास्तृप्यतां २० । ॐयक्षास्तृप्यतां २१ । ॐरक्षा७सितृप्यतां २२ । उदको० । ॐपिशाचास्तृ-
 प्यतां २३ । ॐसुपर्णास्तृप्यतां २४ । ॐभूतानितृप्यतां २५ । ॐपशवस्तृप्यतां २६ । ॐवनस्पतयस्तृप्यतां २७ ।
 ॐओषधयस्तृप्यतां २८ ॥ ॐभूतग्रामश्चतुर्विधस्तृप्यतां २९ ॥ ॥ ततोनिवीतीमनुष्यान् यवमिश्रं उदङ्मुखेन प्रा-
 जापयेन्नीधनद्विद्विः । ॐसनकस्तृप्यतां १ । ॐसनन्दनस्तृ २ । ॐसनातनस्तृ ३ । ॐकपिलस्तृ० ४ । ॐआसु-
 रिस्तृ० ५ । ॐवोदुस्तृ० ६ । ॐपञ्चशिखस्तृ० ७ ॥ ततोपसव्यं दक्षिणाभिमुखेन पितृतीर्थेन एकैकस्यतिलैर्मिश्रंखीरि-
 न्दद्याज्जलाञ्जलीन् ॥ ॐकव्यवाहनलस्तृ० १ । ॐसोमस्तृ० २ । ॐयमस्तृ० ३ । ॐअर्यमातृ० ४ । ॐअग्निप्यताः-
 पितरस्तृप्यतां ५ । ॐसोमपाःपितरस्तृप्यतां ६ । ॐबर्हिषदःपितरस्तृप्यतां ७ ॥ यमांश्चैके ॥ ॥ ॐयमायनमः १ ।
 ॐधर्माजायनमः २ । ॐमृत्यवेनमः ३ । ॐअन्तकायनमः ४ । ॐवैवस्वतायनमः ५ । ॐकालायनमः ६ । ॐसर्वभूत-
 क्षयायनमः ७ । ॐऔदुम्बरायनमः ८ । ॐदध्नायनमः ९ । ॐनीलायनमः १० । ॐपरमेष्ठिनेनमः ११ । ॐवृकोद-

रायनमः १२ । अचित्रायनमः १३ । अचित्रगुप्तायनमः १४ ॥ जीवत्यितृकोऽयेतान् ॥ अन्याश्चेतः ॥ गोत्रोच्चारः-
ताताम्बात्रितयं सपत्नजनी मतामहादित्रयं सखि स्त्रीतनयादि तातजननीसभ्रातरः सखियः । ताताम्बात्मभगिन्यप-
ध्वयुग्जायापिता सहुरुः शिष्याताः पितरो महालयविधौ तीर्थे तथा तर्पणे ॥ १ ॥ तर्पणप्रथमाप्रोक्ता ॥ अमुकस-
गोत्रः अस्मरिता अमुकज्ञमवसुरूपस्तृप्यतां । इदंजलं तस्मैस्वधानमः । अस्मत्पितामहः रुद्ररूपस्तु ० । अस्मत्पिता-
महः आदित्यरूपस्तु ० । अमुकसगोत्रा अस्मन्माता अमुकीदावसुररूपातृप्यतां । इदंजलं तस्मैस्वधानमः । अस्मत्पितामहो
रुद्ररूपातृ ० । अस्मत्पितामही आदित्यरूपातृ ० । अस्मात्पापत्नमाता वसुरूपातृ ० । उदीरतामङ्गिरस आयन्तु न ऊजवहन्ती-
पितृभ्यो ये चेहमधुवाता इति त्र्यर्चं जपन् प्रसिञ्चेत् ॥ तृप्यध्वमिति त्रिः ॥ अउदीरतामवर्षेऽउत्यरसु उन्मथ्यमाऽपितरः सो-
म्यासः । असुयहृदुर्वृकाः कर्तुं ज्ञास्ते नो वन्दुः पितरो हवेषु ॥ १ ॥ अङ्गिरसो नऽपितरो न वग्वोऽअधर्वाणो भृगवऽसोम्यासः ॥
तेषां वेषुऽसुसुतार्थे ज्ञियानि माभिर्भद्रसामनसेस्याम ॥ २ ॥ आयन्तु नऽपितरः सोम्यासां शिष्यो चाऽगृथिर्भेद्वेद्यानः । अस्मिन्-
ज्ञेस्वध्यामदन्तो धिबुवतु वन्द्वसान् ॥ ३ ॥ ऊजवहन्तीरुधृतधृतपयः-कीला लपरिचुतं ॥ स्वधास्थितं पयतमे पितृन् ॥ ४ ॥
पितृभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधानमः-पितामहेभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधानमः-प्रपितामहेभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधानमः ॥ अक्षिन्वे-
तरो मीमदन्तः पितरो तातृपन्ता पितरऽपितरऽगृन्धध्वं ५ ॥ ये चेह पितरो ये चेन हयाश्च विद्वया २ उच्येन प्रविश ॥ त्वरेत्येय-
न्ति ते जतवेदः स्वधाभिर्धुञ्जः सुकृतं जुषस्व ६ ॥ मधुवाता ० ७ । मधुन फे ० ८ । मधुमाज्ञो ० ९ ॥ तृप्यध्वं ३ ॥ अमो-

वऽपितरोरसायुनमौवऽपितरुऽशोषायुनमौवऽपितरोजीवायु नमौवऽपितरुऽस्वधायेनमौवऽपितरोघोरायुनमौवऽपितरोमृ-
 नेनमौवऽपितरुऽपितरोरनमौवः ॥१॥ मातामहानचैवं ॥ द्वितीयगोत्रः अस्मन्मातामहः । अस्मत्प्रमातामहः । अस्मद्-
 द्भ्रमातामहः । अस्मन्मातामही । अस्मत्प्रमातामही । अस्मद्भ्रमातामही । अस्मत्तनयः । अस्मद्वहिता ।
 अस्मत्पितृव्यः । अस्मन्मातामही । अस्मद्भ्राता । अस्मत्पितृभगिनी । अस्मन्मातृभगिनी । अस्मच्छूशुरः ।
 अस्मच्छ्रः । अस्मदुरुः । अस्मच्छिव्यः । अस्मदासः ॥ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तदेवर्षिपितृमानवाः । तृप्यन्तुपितरःसर्वमातृ-
 मातामहादयः ॥ अतीतकुलकोटीनांसप्तद्वीपनिवासिनां । आब्रह्मभुवनलोकदिदमस्तुतिलोदकं ॥ यवान्धवाबन्धवाये-
 येत्यजन्मनिबन्धवाः । तेसर्वेनुसिमायान्तुमयादत्तेनवारिणा ॥ येकेचासत्कुलेजाताअपुत्रागोत्रिणोमृताः । तेयुक्त्वन्तु
 मयादत्तंवस्त्रनिष्पीडनोदकं ॥ वासोनिष्पीड्य । आचम्य । ब्राह्मवैष्णवरौद्रसावित्रमैत्रवारुणैस्तल्लिङ्गैरचयेत् ॥ ॐयत्तैपु-
 वित्रमूर्चिष्यश्रेविततमन्तरा । ब्रह्मतेनपुनातुमा ॥ ब्रह्मणेनमः ब्रह्माणंपूजयामि ॥ १ ॥ ॐइदंविष्णुर्विवक्रमेत्रेघानिदधेपदं ॥
 समूढमस्यपांशुमरे ॥ विष्णवे० विष्णुपू० ॥ २ ॥ ॐनमस्तेरुद्रमन्यवउतेतइवेनमः । बृहद्भ्यामुततेनमः ॥ रुद्राय० रुद्र-
 पू० ॥ ३ ॥ ॐतत्सविदु० यात् ॥ सवित्रे० सवितारंपू० ॥ ४ ॥ ॐमित्रस्यचपर्णेधृतावोदुवस्यसानुसि । द्युमंश्चित्रश्रव-
 स्तमं ॥ मित्राय० मित्रपू० ॥ ५ ॥ ॐयद्वाहुरध्याइतिवरुणेतिशपहुततेवरुणनोमुंच । वरुणाय० वरुणपू० ॥ ६ ॥
 अदृशंहंमइत्युपस्थाय ॥ ॐहं॑सऽशुचिपद्मसुरन्तरिक्षमद्वोतावोदतिथिदुरोगेणसत् ॥ नृपद्वरुसदत्तेसद्योमिसदुद्वागो-

जाऋतुजाअहिजाऋतुवहत् ॥ २ ॥ ॐअहश्मस्यकृतवोविस्मयोजना २ अनु ॥ भ्राजन्तोअभयोयथा ॥ उपयुष्मन्-
 हीतोसिमुषायत्वाभ्राजायेतयोनिःसुषायत्वाभ्राजाय ॥ सुषाभ्राजिष्टुभ्राजिष्टुस्त्वद्वेव्यसिभ्राजिष्टुहंमनुष्युमुषासं ॥ १ ॥
 प्रदक्षिणीकृत्य ॥ दिशश्चदेवताश्चनमस्कृत्य । ॐप्राच्यैदिशेनमः ॥ ॐइन्द्रायनमः ॥ १ ॥ ॐअश्वेय्यैदिशेनमः ॥ ॐ
 अश्वेयनमः ॥ २ ॥ ॐदक्षिणस्थैदिशेनमः ॥ ॐयमायनमः ॥ ३ ॥ ॐनिकुल्यैदिशेनमः ॥ ॐनिकुतयेनमः ॥ ४ ॥
 ॐणश्चिमायेदिशेनमः ॥ ॐवरुणायनमः ॥ ५ ॥ ॐवायव्यैदिशेनमः ॥ ॐवायेवेनमः ॥ ६ ॥ ॐउदीच्यैदिशेनमः ॥
 ॐसोमायनमः ॥ ७ ॥ ॐईशान्यैदिशेनमः ॥ ॐईशानायनमः ॥ ८ ॥ ॐऊर्ध्वयैदिशेनमः ॥ ॐब्रह्मणेनमः ॥ ९ ॥
 ॐअवाच्यैदिशेनमः ॥ ॐअनन्तायनमः ॥ १० ॥ उपविश्यब्रह्माग्निपृथिव्याषधिवाग्वान्स्पतिविष्णवेमहद्भ्योऽध्वोपांपतये
 (वरुणायनमइतिसर्वत्र ॥ उदकदानसहितोनमस्कारःसर्वत्र) ॥ ॐब्रह्मणेनमः ॥ ११ ॥ ॐअश्वेयनमः ॥ १२ ॥ ॐपृथिव्यैनमः
 ॥ १३ ॥ ॐओषधिय्यैनमः ॥ १४ ॥ ॐवाचेनमः ॥ १५ ॥ ॐवाचस्पतयेनमः ॥ १६ ॥ ॐविष्णवेनमः ॥ १७ ॥ ॐमहद्भ्योनमः ॥ १८ ॥
 ॐअध्वोनमः ॥ १९ ॥ ॐअंपापतयेनमः ॥ १० ॥ ॐवरुणायनमः ॥ ११ ॥ संवचसेतिसुखविमृष्टे ॥ ॐसंवचसापयसासंतनू-
 भिर्यन्महिमसासंशिवेन ॥ त्वष्टासुदत्रोविदधातुनायोनुमार्ष्टुनवोयद्विष्टं ॥ १ ॥ देवागानुविदइतिविसर्जयेत् ॥
 ॐदेवागानुविदोगानुवित्वेगानुमित ॥ मनसस्पतइमदवयुज्ञंसाहावातैर्धाः ॥ एषस्नानविधेरषस्नानविधिः ॥ अने-
 नतर्पणाख्येनकर्मणाभगवान्श्रीपस्मेश्वरःप्रीयतां ॥ विष्णवेनमः ३ ॥ इति कातीथानुसारीतर्पणप्रयोगः ॥

अथपञ्चमहायज्ञाः । तत्रादौ वैश्वदेवः ॥ वैश्वदेवादन्नादुद्धृत्य । घृतेनाभिधारणं । कूर्मपाण्डोभिरुद्धुतान्नप्रोक्षणं । ॐ यद्दे-
 वादेवहृदनेदवासाश्चकृमावयं ॥ अग्निर्मातस्मादेनसोविश्वाभ्यन्तुञ्जत्वहंसः ॥ १ ॥ यद्विदिवायदिनक्तुर्मेनासिचक्रमावयं ॥
 वायुर्मातस्मादेनसोविश्वाभ्यन्तुञ्जत्वहंसः २ ॥ यद्विजाग्रद्यद्विस्वमेऽग्नौसिचक्रमावयं ॥ सूर्योमातस्मादेनसोविश्वाभ्यन्तुञ्ज-
 त्वहंसः ॥ ३ ॥ इति ॥ आचमनं । प्राणायामः । सव्येकुशोपग्रहः । दक्षिणेणवित्रधारणं । देशकालौसकीर्त्यएवंगुणविशे-
 षणवतिदेशकालेच ममपञ्चसूनाजनितपापक्षयपूर्वकनित्यकर्मानुष्ठानसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थपञ्चमहायज्ञैरहयक्ष्ये ।
 इतिसंकल्प्य । पञ्चभूस्कारपूर्वकमग्निप्रतिष्ठापनं । दक्षैःपरिसमुह । गोमयेनोपलिप्य । यज्ञकाष्ठेनोल्लिख्य । अनामि-
 काङ्गुष्ठेनोद्धृत्य । उदकेनाभ्युक्ष्य अग्निसुपसमाधाय । चत्वारिंशज्जल्यग्निध्यायेत् ॥ ॐ चत्वारिंशज्जात्रयोऽअस्यपादुद्वेशी-
 र्णममहस्तासोऽअस्य ॥ त्रिधाविद्धोवृषभोरोगीतिमहोदवोमत्योऽआविवेश ॥ १ ॥ एषोहदेवइत्यावाहनं ॥ ॐ एषोहदेवः-
 त्रुदिशोनसर्वोऽपूर्वोहजातःसऽउग्रमोऽअन्तरः ॥ सएवजातःसर्जनित्यमार्णःप्रुत्यङ्गजनास्तिष्ठतिसुवतोमुखः ॥ १ ॥ अग्नये-
 त्तिपञ्चोपचारैः पूजनं । ॐ अग्नेनयमृषथारयेअस्मान्विश्वानिदेववयुननिविद्वान् ॥ युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनोभूयिष्ठान्तमउ-
 क्तिविधेम १ ॥ ॐ पावकनाम्नैवेश्वानरायनमः इदमनुलेपनं । इमानिपुण्यानि । अयधूपः । अयदीपः । इदंनैवेद्य । ॐ सु-
 खंयःसर्वदेवानाहव्यमुक्कयमुक्तथा । पितॄणांचनमस्तस्मैविष्णवेपावकात्मने ॥ इतिनमस्कारः । प्रदक्षिणमग्नेःपर्युक्षणं ।

इतरथावृत्तिः । दक्षिणं जान्वाच्य । देवतीर्थेन । सुसमिदं शौजुदुयात् ॥ ॐ भूभुवः स्वः स्वाहा ॥ इदं प्रजापतयेनमम ॥ १ ॥
 ॐ भूः स्वाहा । इदमग्नयेनमम ॥ २ ॥ ॐ भुवः स्वाहा । इदं वायवेनमम ॥ ३ ॥ ॐ स्वः स्वाहा । इदं सूर्यायनमम ॥ ४ ॥ ॐ देव-
 कृते स्येन सो वयं जनमसि स्वाहा ॥ इदमग्नयेनमम ॥ ५ ॥ ॐ भनुव्यकृते स्येन सो वयं जनमसि स्वाहा ॥ इदमग्नयेनमम ॥ ६ ॥ ॐ पि-
 तृकृते स्येन सो वयं जनमसि स्वाहा ॥ इदमग्नयेनमम ॥ ७ ॥ ॐ आत्मकृते स्येन सो वयं जनमसि स्वाहा ॥ इदमग्नयेनमम ॥ ८ ॥ ॐ एन-
 तृकृते स्येन सो वयं जनमसि स्वाहा ॥ इदमग्नयेनमम ॥ ९ ॥ ॐ अयच्चोहमेनो विद्वाँश्चकारयच्चाविद्वाँश्च स्येन सो वयं जनमसि-
 सप्तन सो वयं जनमसि स्वाहा ॥ इदमग्नयेनमम ॥ १० ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा ॥ इदं प्रजापतयेनमम ॥ ११ ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा ॥ इदमग्नये-
 स्वाहा ॥ इदमग्नयेनमम ॥ १२ ॥ ॐ इत्यद्वद्वाद्वाहुतिहो सो देवयज्ञः ॥ ॐ धात्रेणमः । इदं धात्रेणमम १ ॥ ॐ विधात्रेणमः । इदं विधा-
 त्रेणमम ॥ २ ॥ इति दक्षिणोत्तरयोर्द्वारशाखयोः ॥ ॐ वायवेनमः । इदं वायवेनमम ६ ॥ इति प्रागादिप्रतिदिशं ॥ ॐ प्राच्यै-
 दिशेणमः । इदं प्राच्यै दिशेणमम ७ ॥ ॐ दक्षिणायै दिशेणमः । इदं दक्षिणायै दिशेणमम ८ ॥ ॐ प्रतीच्यै दिशेणमः । इदं प्र-
 तीच्यै दिशेणमम ९ ॥ ॐ उदीच्यै दिशेणमः । इदं उदीच्यै दिशेणमम १० ॥ इति प्रागादिप्रतिदिशं ॥ ॐ ब्रह्मणेणमः । इदं-
 ब्रह्मणेणमम ११ ॥ ॐ अन्तरिक्षाय नमः । इदमन्तरिक्षाय नमम १२ ॥ ॐ सूर्याय नमः । इदं सूर्याय नमम १३ ॥ इति त्रयं
 प्राक्संस्थं मध्यं देवदात् ॥ ॐ विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः । इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमम १४ ॥ ॐ विश्वेभ्यो भूतेभ्यो नमः । इदं वि-

श्रेभ्योभूतेभ्योनमम १५ ॥ इतिद्वयतेपमुत्तरतः ॥ ॐउषसेनमम १६ ॥ ॐभूतानांचपतयेनमः ।
 इदंभूतानांचपतयेनमम १७ ॥ इतिद्वयंतयोरुत्तरतः ॥ इत्ययंसप्तदशबलिर्भूतयज्ञः ॥ ततोऽपसंव्यंकृत्वा । दक्षिणाभि-
 मुखोभूत्वा । सव्यंजान्वाच्य ॥ ॐपितृभ्यःस्वधानमम १८ ॥ इतिब्रह्मादिवलित्रयस्यदक्षिणतः
 पितृतीर्थेनदद्यात् ॥ सव्यं ॥ उदकोपस्पर्शः ॥ इत्ययंपितृयज्ञः ॥ तत्प्रात्रनिर्णय्य । तन्निर्णेजनोदकं ॥ ॐयश्मैतच्चेनि-
 र्णेजननमः । इदयश्मणेनमम १९ ॥ इतिब्रह्मादिवलित्रयस्यउत्तरापरस्यादिशिनिनयेत् ॥ ततोऽनित्यश्राद्धं ॥ ततोब्रह्म-
 यज्ञः ॥ ततःकण्ठेकृत्वा । ग्रासचतुष्टयपर्याप्तमन्नमुद्धृत्यब्राह्मणायउदकपूर्वदद्यात् ॥ ॐहन्ततेऽन्नं २० ॥ पुनरुदकदानं ॥
 इतिमनुच्ययज्ञः ॥ हन्तकारानन्तरंदेवतानैवेद्यं ॥ ततोऽगोप्रासः ॥ मुरभिषैष्णवीमातानित्यंविष्णुपदेस्थिता । गोप्रासो-
 हिमयादत्तःमुरभेप्रातिगृह्यतां ॥ इदंगोभ्योनमम ॥ ततःकाकादिवलीन्वहिर्दद्यात् ॥ ऐन्द्रवारुणवायव्याभ्याम्यवैरैर्नरै-
 तास्तथा । वायसाःश्रुतिगृह्णन्तुभूमांपिण्डमयापितं ॥ १ ॥ इदंवायसेभ्योनमम ॥ श्वानौद्वौश्यामश्वलीवैवस्वतकुलोद्भवौ ॥
 ताभ्यांपिण्डंप्रयच्छामिस्वातामेतावहिंसकौ ॥ २ ॥ इदंश्वभ्यानमम ॥ देवामनुभ्याःपशवोवयांसिसिद्धाश्चयक्षोरगदेत्य-
 संघाः । प्रेताःपिशाचास्तरवःसमस्तायेचान्नामिच्छन्तिमयाद्यदत्तं ॥ ३ ॥ इदंदेवादिभ्योनमम ॥ पिपीलिकाःकीटपतङ्गि-
 काद्यावुभुक्षिताःकर्मनिबन्धवद्धाः । तृत्यर्थमन्नंहिमयाप्रदत्तंतेषामिदंतेमुदितभवन्तु ॥ ४ ॥ इदंपिपीलिकादिभ्योनमम ॥

बलिहरणम्

पृ०

ततः पादौ प्रक्षाल्य । आचम्य शालाग्रविश्व ।
 त्र्यायुषमिति भस्मना लालटेऽग्रायादाक्षिणेऽ-
 सेहदिवश्रान्तिमन्त्रं ॥ ॐ त्र्यायुषं जमदग्नये ॥ ॐ त-
 न्नोऽमृतत्र्यायुषं ॥ ॐ यद्वै पुत्र्यायुषं ॥ ॐ त-
 न्नोऽमृतत्र्यायुषं १ ॥ यथाहमतिथीन्वालादि-
 श्वसंभोज्यस्य भुञ्जीति ॥ ॥ अकृतवैश्व-
 दन्ते भिक्षुकं गृहमागते । उद्धृत्यैश्वर्यार्थं
 भिक्षुकं तृणमिदं जयत् १ ॥ इति पञ्चमहायज्ञ-
 प्रयोगः ॥

शिष्टास्तु अग्नेः पथात् स्वाश्रतः उदके चतु-
रसमण्डलकृत्वा तदुपरि भूतयज्ञादिवलिदानं
कुर्वन्ति ॥ तथा --

ॐ निधानं ॐ प्राण्यदिगेनमः ७ ॐ धात्रेनमः १

२.
नमः

ॐ प्राण्यदिज्ञानमः ७

ॐ वाग्वेनमः ३

ॐ सगोयनमः १३

ॐ अन्तरिक्षाय नमः १३

ॐ ब्रह्मणमः ११

तत्ते १९-
अयश्मै-

ॐ वायवे नमः ६
ॐ उदीच्यै नमः ७

ॐ उदीच्यै नमः १०

ॐ वायवे नमः ४
ॐ दक्षिणायै ०

ॐ दक्षिणायै० ८

८६ : प्रविष्टः प्रविष्टः

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

इदं मनकादिभ्यो

नमस २०

ॐ प्रतीच्येनमः ९

ॐ वाग्रवेनसः ५

पश्चिम.

222

अथभोजनविचारः । बृहद्विष्णुः—स्वात्वा यथावदुत्वा च देवर्षिपितृत्पणं । कृतेजाये हुतेवहौ शुद्धवक्षसमन्वितः ॥ प्र-
 शस्तपाणिपदस्तु मुञ्जीत प्रयतो गृही ॥ **मनुः**—सायंप्रातर्द्विजातीनामशनं श्रुतिनोदितं । नान्तरा भोजनं कुर्यादधिहोत्रसमो विधिः ॥
कात्यायनः—द्विरन्नं मुनिभिः प्रोक्तं विप्राणमप्रवासितं । नित्यमहि तमस्विन्यां सार्षपहरयामतः ॥ **भोजने दिङ्मियमः । दे-**
वलः—उपलिप्ते शुचौ देशे पादौ प्रक्षाल्य वाग्यतः । प्राञ्चुलोऽन्नं तु मुञ्जीत शुचिः पीठमधिष्ठितः ॥ **मनुः**—आयुष्यं प्राञ्चुलो मुञ्जे
 यशस्वी दक्षिणामुखः । श्रियं प्रत्यञ्चुलो मुञ्जे ऋणं मुञ्जे उदञ्चुखः ॥ पुत्रवांस्तु गृहे नित्यं नाश्रयादुत्तरामुखः । सोमवारे तथाभ्यङ्गं
 वर्जयेत् सदा बुधः ॥ **प्रयोगपारिजाते**—पितरौ जीवमानौ चेन्नाश्रयाद्दक्षिणामुखः । तयोस्तु जीवतोरैकस्तथैव नियमः स्मृतः ॥ अ-
 निशं मातृहीनानां यशस्यं दक्षिणामुखं ॥ **भोजने वर्ज्यासनानि । प्रचेताः**—गोशकृन्मृगमयं भिन्नं तथा पालाशपित्र्यलं । लोहवद्धं
 तथैवार्कं वज्रयदासनं बुधः ॥ **भोजनार्हपात्राणि । पैठीनसिः**—सौवर्णं राजते ताम्रे पद्मपालाशपत्रयोः । भोजने भोजने चैव
 त्रिरात्रं फलमश्नुते ॥ पालाशपद्मपत्रेषु गृही भोजनमाचरेत् ॥ **आह्निककारिकासु**—ब्रह्मपत्रेषु यो मुञ्जे मासमेकं निरंतरं । चान्द्रा-
 यणसमं पुण्यं कृतस्यापि चतुर्गुणं ॥ **भोजने वर्ज्यपात्राणि । व्यासः**—सृण्मये पर्णपृष्ठे वा आयसे ताम्रभाजने । नाश्रयादपि
 चेद्भुक्ते नरकं सोऽधिगच्छति ॥ **पैठीनसिः**—वटार्कश्चत्यपत्रेषु कुम्भीतिन्दुकजेषु च । श्रीकामो नतु मुञ्जीत कोविदारकरञ्जयोः ॥
प्रचेताः—ताम्रमूलभ्यङ्गने चैव कांस्यपात्रे च भोजनं । यतिश्च ब्रह्मचारी च विधवा च विवर्जयेत् ॥ **अत्रिः**—आयसेन तु पात्रेण
 यदन्नमुपदीयते । तदन्नमपवित्रं स्यात्पाज्यं वै सर्वकर्मणि ॥ **लघुव्याससंहितायां**—यो मुञ्जे वेष्टितशिरा यश्च मुञ्जे विदिञ्चुखः ।
 सोपानक्तश्च यो मुञ्जे सर्वं विधात्तादासुरं ॥ नार्धपात्रे न मध्याह्ने नाजीर्णं नाद्रवश्चधृक् । नच भिन्नासनगतो न शयानः स्थितोपि वा ॥

नोपानत्वादुक्ती चापि न च संविलप्रवृत्तिः ॥ तथा—पादुकास्थौ न सुखीत पद्मे संस्थितोपि वा । अचण्डालादिदृष्टो वा भोजनं परित्यज-
येत् ॥ मण्डलप्रमाणं ब्रह्मपुराणे—उपलिसे समे स्थाने शुचौ हृश्ये प्रकल्पिते । चतुस्रं त्रिकोणं च वर्तुलं चार्धचन्द्रकं ॥
कर्तव्यमानुष्येण ब्राह्मणादिषु मण्डलं ॥ वितस्तिमानं चतुरङ्गुलं वा कोणैश्चतुर्भिर्विधीत मण्डलं । प्राणाग्निहोत्रार्थमिदं समुक्तं महलु-
भावो न च हारितेन ॥ द्वादशङ्गुलमानं तु व्रतिनां योगिनां सदा । चतुरङ्गुलं विषातव्यं त्रिकोणं प्रेतकर्मणि ॥ हस्तौ पादौ मुखं पात्रं म-
ण्डलं चार्धचक्रकः । प्रकुर्याद्भोजनं राजन्यदृष्ट्याश्रमतत्परः । दैवे कायेऽथवा पैत्र्ये उक्तवान्कमलापतिः ॥ अन्नपरिवेषणं स्मृत्यन्तरे—
आकादीन्पुरतः स्थाप्य भक्ष्यभोज्यं च वामतः । अन्नं मध्ये प्रतिष्ठाप्य दक्षिणे घृतपायसं ॥ ओदने परमात्रे च आज्यपात्रं यदि स्थितं ।
तदाज्यं च भवेद्रक्तं तदन्नं मांसमुच्यते ॥ मनुः—दर्व्या देयं श्रुतान्नं च समस्तं व्यञ्जनादिकं । अपक्वं स्नेहपक्वं च नतु दर्व्या कदाचन ॥
पैठीनसिः—लवणं व्यंजनं चैव घृतं तैलं तथैव च । लेह्यं पेयं च विविधं हस्तदत्तं न भक्षयेत् ॥ आतातपः—हस्तदत्तानि चा-
न्नानि प्रत्यक्षं लवणं तथा । वर्जनीयं प्रयत्नेन ब्राह्मणेन विशेषतः ॥ अन्निः—घृतं वा यदि वा तैलं ब्राह्मणे न खनिःसृतं । न सुखीत
न दद्यान्न भुक्त्वा पादं समाचरेत् ॥ आसमानं विश्वामित्रकल्पे—कुक्षुटण्डप्रमाणं तु आसमानं विधीयत इति ॥ पङ्क्तिवा-
रणे गोभिलः—एकपंक्त्युपविष्टानां दुष्कृतं यदुरात्मनः । सर्वेषां तत्समं तेषां यावत्पङ्क्तिर्न भिद्यते ॥ पराशरः—एकपंक्त्युपविष्टानां
विप्राणां सहभोजने । यद्येकोपि लजेत्पात्रं शेषमन्नं न भोजयेत् ॥ अतएव—अग्निना भस्मना चैव स्तम्भेन सलिलेन वा ॥ द्वारेण
चैव मार्गेण पङ्क्तिभेदो बुधैः स्मृतः ॥ अन्नस्तुतिर्ब्राह्मणे—अन्नं दद्याद्गणम्यादौ प्राञ्जलिं कारयेत्ततः । अस्माकं नित्यमस्वेतदिति
भक्त्याथ वन्दयेत् ॥ मनुः—चित्राहुतिबलीन्दिवादिलिहिनं न भोजयेत् । तत्र स्थाने कारस्पर्शं न भोक्तव्यं कदाचन ॥ अन्यच्च—अभ्यु-

तोपस्तरणमसि स्वाहृत्यपः पिबेत् ॥ करेण सलिले विष्णुं ध्यात्वा ब्रह्म पिबेदपः ॥ प्राणाग्निहोत्रं जुहुयाच्छेषं भुङ्क्ते द्विजोत्तमः । स्वाहान्ताः
 प्रणवाद्याश्च नाम्ना मन्त्राः प्रकीर्तिताः ॥ जिह्वया च ग्रसेदन्नं दन्तान्तेस्तन्नं संस्पृशेत् ॥ अनिद्व्यं मक्षयेदन्नं वाययतोऽन्नमकुत्सयन् । पञ्च-
 ग्रासान्महाभौनं प्राणाद्यांश्च समाचरेत् ॥ प्राणाग्निहोत्रं विश्वामित्रकल्पे—प्राणाग्निहोत्रं वक्ष्यामि सर्वयज्ञेषु दुर्लभं । यज्ञात्वा मुच्यते
 जन्तुर्जन्ममृत्युजरादिभिः ॥ विधिना भुज्यते येन मुच्यते स ऋणत्रयात् । कुलान्युद्धते विप्रो नरकोदेकविंशति । सर्वयज्ञफलप्राप्तिः सर्व-
 लोकेषु गच्छति । हृत्पुण्डरीकमरणं मनोन्मथनपञ्चकं । वायुरब्जा मयेदग्निमात्माध्वयुः प्रकीर्तितः ॥ भोजनप्रकारः । पुलस्त्यः—
 अश्वीयात्तन्मना भूत्वा पूर्वं तु मधुरान्नकं । लवणाम्लौ तथा मध्ये कटु तिक्तादिकं ततः ॥ विष्णुपुराणे—प्राग्द्वं पुरुषोऽश्वीयान्मध्ये
 च कठिनाशनः । अन्ते पुनर्द्रवाशी तु बलरोग्यैर्न मुञ्चति ॥ जठरं पूरयेदधमैत्रैर्भागं जलस्य च । वायोः संचारणार्थाय चतुर्थमवशेष-
 येत् ॥ ग्रासेयन्ता । आपस्तम्बः—अष्टौ ग्रासा मुनेर्यस्याः षोडशारण्यवासिनः । द्वाविंशत्तु गृहस्थस्य द्वाभितं ब्रह्मचारिणः ॥ भो-
 जने विभोषणनियमाः—वामहस्ते जलं धृत्वा मणिवन्धे निधाय च । सुल्लमानः पिबन्वारि नोच्छिष्टं मनुस्ववीत् ॥ यः पुनर्भोजनं
 कुर्वन्नश्नन्तं संस्पृशेद्द्विजः । ततस्तेन न भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ व्यासः—विधवाशी भवेन्नित्यं नित्यं चास्मृतभोजनः ।
 विधवे भुक्तशेषं तु यज्ञशिष्टं तथामृतम् ॥ पञ्चाद्रौ भोजनं कुर्यात्प्राञ्चुखो मौनमाश्रितः । हस्तौ पादौ तथैवास्मेषु पञ्चाद्रिता मता ॥
 बृहस्पतिः—न स्पृशेद्दामहस्तेन सुल्लानोऽन्नं कदाचन । न पादौ न शिरो वस्ति न पदा भोजनं स्पृशेत् ॥ चौधायनः—भोजनं
 हवनं दानमुपहारः प्रतिग्रहः । बहिर्वातु न कार्याणि तद्दाचमनं स्मृतम् ॥ बृहस्पतिः—धृतपात्रस्तु भुञ्जीत पञ्च ग्रासान्महामुने ।
 शेषमुद्धृत्य भोक्तव्यं पित्र्यर्थे नतु चोद्धरेत् ॥ रात्रिभोजने दीपनाशे—नृणां भोजनकाले तु यदि दीपो विनश्यति । तदन्नं पा-

णिना स्पृष्ट्वा सावित्रीं मनसा जपेत् ॥ पुनर्दीपं ततो लब्ध्वा शेषं भुञ्जीत कामतः । अन्यदन्नं न भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
 शतपदगमनं—भोजनान्ते शतपदं गत्वा ताम्बूलभक्षणं । शयनं वामकुक्षौ चैद्वैपल्ये किं प्रयोजनं ॥ धन्वन्तरिः—भुक्त्वा राज-
 वदासीत यावदशक्लमो गतः । ततः शतपदं गत्वा वामपाशे तु संविशेत् ॥ नारदः—निर्माल्यं तुलसीपत्रं भक्षयेद्भजनोत्तरं । शुद्धो
 भवति तत्काल एव सर्वं विधीयते ॥ मनुः—ताम्बूले च फले चैव भुक्ते स्नेहातुलने । दन्तलग्नस्य संस्पर्शो नोच्छिष्टं मनुब्रवीत् ॥
 नारदः—अगस्त्यं कुम्भकर्णं च शर्निं च वडवानलम् । आहारपचनार्थाय स्मरेद्भूमिं च पञ्चमं ॥ आतापी मारितो येन
 वातापी च निपातितः । समुद्रः शोषितो येन स मेऽपस्त्यः प्रसीदतु ॥ इत्युक्त्वा तु सहस्तेन परिमार्ज्यं निजोदरं । अनायासप्रदा-
 यीनि कुर्यात्स्मार्णयतन्द्रितः ॥

अथ सूत्रानुसारी भोजनविधिः ॥ अथातः श्रुतिस्मृतीनुसृत्य भोजनविधिव्याख्यास्यामः ॥ आचान्तः । धृतोत्तराय-
 वस्त्रः । धृतश्रीखण्डगन्धपुण्ड्रः । भोजनशालामागत्य । गोमयेनोपलप्य श्रुचौ देशे विहितपाठाधिष्ठितः । नित्यप्राञ्चुखः ।
 नदक्षिणामुखः । नप्रत्यञ्चुखः । नविदिञ्चुखः । श्रीकामश्चेत्यलञ्चुखः । सत्यकामश्चेदुदञ्चुखः । यशस्कामश्चेद्दक्षिणामुखः ।
 जीवन्मातृकवर्जं । हस्तपादाश्लेषु पञ्चसार्द्रः । नीवारचूर्णगौरमुद्राभसनोदकेन वामण्डलं कुर्यात् । चतुष्कोणं ब्राह्म-
 णस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य मण्डलाक्षतवैद्यस्य म्बुक्ष्णं ॐ शूद्रस्य—यथाचक्रायुधो विष्णुश्चैलोक्यपरिरक्षति ॥ एवं मण्डल-
 वार्यतत्सर्वभूतानिरक्षतु । इति । तत्र भूमौ निहितपात्रे पवित्रेष्टे । ॐ पितुं तनुं तपोषमुहो धुमार्णतविषमं ॥ यस्य त्रितोव्यो ज-

सावुत्रविपरिवर्दयत् ॥ १ ॥ इत्यत्र ॐ संस्तुत्य ॥ ॐ मानस्तोकेतनयेमानायुषिमानोगोषुमानोअश्वेषुरीरिषः ॥ मानोवीरावुद्रमा-
 सिनोवर्धाहुविष्मन्तःसदुमित्वाहवामहे ॥ १ ॥ नमोवःकिरिकेभ्योदिवानां हृदयेभ्योनमोविचित्रेभ्योनमोविक्षिण्त्केभ्यो-
 नमआनिहुतेभ्यः ॥ २ ॥ नमःशंभवायचमयोभवायचनमःशंकरायचमयस्करायचनमःशिवायचशिवतरायचा ॥ ३ ॥ इत्यभिभज्य-
 प्रोक्षयेत् ॥ ॐ सत्यत्वंतनपरिषिञ्चामि । इतिप्रातः । ऋतंत्वासत्येनपरिषिञ्चामि । इतिसायं । ॐ तेजोसिधुक्रमस्यमृतमसि ॥ १ ॥
 इत्यन्नमभिमृश्य । ॐ अग्निरस्मिजन्मनाजातवैदाघृतमेचक्षुरमृतमआसन् ॥ अर्कस्त्रिधातुर्जसोविमानोजसोधुमोहविरसि-
 नाम ॥ १ ॥ इत्यात्मानमग्निध्यात्वा । ॐ भूपतयेस्वाहानमः । ॐ भुवनपतयेस्वाहानमः । ॐ भूतानांपतयेस्वाहानमः । इति ॥
 ॐ चित्रायस्वाहानमः । ॐ चित्रगुप्तायस्वाहानमः । ॐ सर्वेभ्योभूतेभ्यःस्वाहानमः । इतिवा । दिवाप्रणवादिक्कैः स्वाहा-
 नमोन्तैर्भैः प्रतिमन्त्रं वलीन्दरेत् ॥ ॐ अन्तश्चरसिभूतेषुगुहायांविश्वतोमुखः ॥ त्वं ब्रह्मत्वं जस्त्वं वषट्कारस्त्वमौकार-
 स्त्वं विष्णोः परमपदम् । ॐ अमृतोपस्तरणमसिस्वाहा । इतिविष्णुमन्त्रमभिध्यायन्नाचम्यान्नममृतं ध्यायन् मौनीहस्तचा-
 पल्यादिराहितोमुखेपञ्चप्राणाहुतीर्जुहोति ॥ अङ्गुष्ठप्रदेशिनीमध्यमाभिः प्रथमा ॐ प्राणायस्वाहा । अङ्गुष्ठमध्यमानाभि-
 काभिः द्वितीया ॐ अपानायस्वाहा । अङ्गुष्ठानामिकाकनिष्ठिकाभिः तृतीया ॐ व्यानायस्वाहा । कनिष्ठिकातर्जन्य-
 द्बुधैः चतुर्थी ॐ समानायस्वाहा । सर्वाभिरङ्गुलीभिःसाङ्गुष्ठाभिः पञ्चमी ॐ उदानायस्वाहा ॥ इतिक्रमं याज्वल्क्योम-

न्यते । उदानायस्वाहेति शानकबौधायनौ । याज्ञवल्क्योदितक्रमोवाजसनेयिनाम् । दन्तैर्नोपस्पृशेत् जिह्वयाग्रमेत् । अ-
 द्भुष्टानामिकाग्राह्यान्नेनात्ताहुतथइतिहारीतव्याख्यातारः । सर्वाभिरेताइतिबौधायनः ॥ मौनस्यक्त्वा प्राग्द्रवरूपमश्वी-
 यान्मथ्येकठिनमन्तेपुनर्द्रवाशीस्यान्मधुरपूर्वं लवणाम्लमथ्ये कटुतिक्तादीन्यश्वाद्यायामुखमुञ्जीत । भुञ्जानोवामहसेनान्न
 नम्यशेन्नपदौनाशिरोनवस्तिनपराभोजनं स्पृशेद्वयथालोचिभुक्त्वा मुक्तशेषमन्नमादाय ॥—मद्भुक्तोच्छिष्टशेषयमुञ्जतेपि-
 तरोधमाः । तेषामन्नमयादत्तमक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ इतिपितृतीर्थेनदत्त्वा ॐअमृतापिधानमसिंसाहा । इति हस्तगृहीता-
 नाममपामधपीत्वाधूमौनिक्षिपेत् ॥ रौरेवपृथग्निलयेपद्मार्बुदनिवासिनाम् ॥ अर्थिनां सवभूतानामक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥
 इति । तस्माद्देशादपसुत्यगण्डूषशलाकादिभित्तर्जनीवर्जमास्यं शोधयेत् ॥ नभार्यादर्शनेक्ष्यान्नभार्यासहनसंध्योर्न-
 मय्याह्नेनाधरात्रेनायज्ञोपवीतीनाद्रिशरानाद्रिवासनैकवासानशयानोनताप्रभाजनेनभिन्नेनराजतसावणशङ्खस्फाटिककांस्य-
 भाजनवर्जं नलोहेनमृन्मयेनसंधिसंस्थितेनमुविनपाणानसर्वभोजीस्यात्किंचिद्भोज्यपरिलज्जेदन्यत्रधृतपायसदधिसत्पु-
 ल्लमधुभ्यः । साध्वाचान्तो दक्षिणपादाद्भुष्टपाणिनिः प्रावयेत् । अद्भुष्टमात्रः पुरुषो अद्भुष्टमसमाश्रितः । ईशः सर्वस्य ज-
 गतः प्रभुः प्रीणतु विश्वभुक् । इति । ॐश्वात्राऽपिताभवत्ययमापोऽस्माकमुत्तुर्देवसुशेवाः । ताऽऽसन्मयमुह्माऽर्जन-
 मीवाऽअनागसुः स्वर्दुदुयीः ॥ इतिनाभिमालमेत । अमृताइत्यतः प्राक्—अगस्त्यवनेतयचशानिचवडवानलम् । आहा-
 रपरिणामार्थं सोऽग्निमचपञ्चमम् ॥ इत्युदरमालभ्य—शर्यातिचसुकन्याचव्यवनं शुक्रमशिनौ । भोजनान्तेसरोन्नितस्य

चक्षुर्नहीयते ॥ इतिस्मृत्या मुखशुद्धिर्भूयात् । नमोभगवतेवाजसनेयाज्ञवल्क्यायनामोभगवतेवाजसनेयायाज्ञवल्क्याय ॥ इतिकारीयभोजनसूत्रानुसारीभोजनविधिःपरिसमाप्तः ॥

अथस्मृत्यनुसारीभोजनविधिः । भूमौउदकेनचतुरस्रमण्डलकरणं । ॐयथाचक्रधरोविष्णुस्त्रैलोक्यंपरिरक्षति । एवंमण्डलवार्येतत्सर्वभूतानिरक्षतु ॥ तदुपरिपात्रनिधानं । तत्रपरिविष्टमन्नमभिमन्त्र्य । ॐभूर्भुवःस्वः । तत्सवितुर्वरेण्यं । गायत्रि । प्रोक्षेत् ॥ ॐसत्यंत्वेनपरिपरिषिञ्चामि । इतिदिवा । ॐऋतंत्वासत्येनपरिपरिषिञ्चामि । इति रात्रौ । दिवैवत्रीन्वलीन्दद्यात् । ॐभूपतयेस्वाहानमः १ । ॐभुवनपतयेस्वाहानमः २ । ॐभूतानांपतयेस्वाहानमः ३ । ॐअन्तश्चरतिभूतेषुगुहायांविश्रतोमुखः । त्वं ब्रह्मत्वंयज्ञस्त्ववषट्कारस्त्वमोङ्कारस्त्वविष्णोःपरमंपदं ॥ ॐअमृतोपस्तरणमसिखाहा । इत्याचम्य । वामेनपात्रमालभ्यवाग्यतःसन्मुखेपञ्चप्राणाहुतीर्जुहोति । ॐप्राणायस्वाहा १ । ॐअपानायस्वाहा ॥ ॐव्यानायस्वाहा । ॐसमानायस्वाहा । ॐउदानायस्वाहा । शिखासुक्ष्मकृत्वा । यथारचिसुञ्जीत ॥ ॥ अथमुक्तशेषमन्नमादाय ॥ मद्भुक्तोच्छिष्टशेषंयैःसुञ्जतेपितरोधमाः । तेषामन्नमयादत्तमक्षय्यमुपतिष्ठतु । इतिपितृतीर्थेनदत्त्वा । ॐअमृततापिधानमसिखाहा । इतिहस्तगृहीतानामपामर्धपीत्वा । अर्धभूमौनिक्षिपेत् ॥ रौरेवपूयनिलयेपद्मावुदनिवासिनां । अर्थिनांऽसर्वभूतानामक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ शिखांध्या । तस्मादेशादपमृत्य । मुखशोधयेत् । द्वादशगणद्वूपांस्त्यक्त्वा । आचम्य । दक्षिणपादाङ्गुष्ठपार्श्वेनिःस्त्रावयेत् । अङ्गुष्ठमात्राःपुरः० इति । ॐश्वात्राःपीता० इतिनाभिमालभ्य ॥ अग-

स्यवेनेतय० इत्युदरमालभ्य । शयातिचसुकन्यांच इति स्मृत्या । ताम्बूलेनमुखशुद्धिं कुर्यात् ॥ इतिस्मृत्युक्तः संक्षिप्त-
भोजनविधिः ॥ इतोयावदस्तेपाठप्रवचनपुराणश्रवणदेवदर्शनादिनासदाचारणकालयापनम् ॥

ताम्बूलभक्षणं । मार्कण्डेयः—भूयोप्याचम्य कर्तव्यं ततस्ताम्बूलभक्षणं । वसिष्ठः—सुपूषं च सुपत्रं च चूर्णेन च समन्वितं ।
अदत्त्वा द्विजदेवभ्यस्ताम्बूलं वर्जयेद्दुयः । एकपूषं मुखारोग्यं द्विपूषं निष्फलं भवेत् । अतिश्रेष्ठं त्रिपूषं च ह्यधिकं नैव दुष्यति । पर्णमूले
भवेद्व्याधिः पर्णाग्रे पापसंभवः । जीर्णपर्णं क्षिपेदायुः शिरा बुद्धिविनाशिनी । तस्मादग्नं च मूलं च शिरां चैव विशेषतः । जीर्णपर्णं वर्ज-
यित्वा ताम्बूलं भक्षयेद्दुव इति ॥ ॥ भोजनोत्तरकृत्यं । दक्षः—इतिहासपुराणौवैः षष्ठसप्तमकौ नयेत् । अष्टमे लोकयात्रा तु
बहिःसंध्या ततः पुनः ॥ यमः—येरस्तमयात्पूर्वं घटिकैका यदा भवेत् । सायंसंध्यासुपास्याथ कुर्यादोषं च पूर्ववत् ॥

अथसायंसंध्या ॥ शिखाबन्धनादिभूम्युपसंग्रहान्तसंवेष्टातः संध्योपासनवत् ॥ संकल्पममन्त्राचमनअर्घ्यउपस्थानआ-
वाहनध्यानजपनिवेदनसमापनेषुविशेषः ॥ संकल्पः ॥ ममउपात्तदुरितक्षयार्थश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थविष्णवावासेयसायंसं-
ध्योपासनमहं करिष्ये ॥ मन्त्राचमनं ॥ ॐअग्निश्चामामन्युश्चमन्युपतयश्चमन्युकृतेभ्यः ॥ पापेभ्योरक्षन्तां । यदह्नापापम-
कार्षं । मनसावाचाहस्ताभ्यां । पद्भ्यामुदरेण शिवा । अहस्तदवलुभ्यतु । यत्किंचदुरितमयि । इदमहं माममृतयोनौ सत्ये-
ज्योतिषि जुहोमि साहा ॥ अर्घदानं ॥ पश्चिमाभिमुखस्तिष्ठन् गायत्र्या अर्घ्यत्रयं दद्यात् ॥ उपस्थानं ॥ अञ्जलिबध्वाति-
ष्ठन्नोपस्थानं पूर्ववत् ॥ आवाहनं ॥ वृद्धां सरस्वतीं कृष्णां कृष्णवस्त्रांच तमुजं । शङ्खचक्रगदापद्महस्तांगरुडवाहनां ॥ साम-

वेदकृतोत्सङ्गावैष्णवीविष्णुदेवतां । बदर्याश्रमवासांतामायान्तीसूर्यमण्डलात् ॥ वरदांश्वक्षरांसाक्षाद्देवीमावाहयाम्यहं ॥
 आगच्छवरदेदेवित्र्यक्षरेविष्णुवादिनि । सरस्वतिच्छन्दोमातर्विष्णुयोनेनमोस्तुते ॥ जपः ॥ पश्चिमाभिमुखोपविश्यनासा-
 न्नेदक्षिणहस्तंनिधाय आनक्षत्रदर्शनाज्जेयत् ॥ निवेदनं ॥ अनेनसायंसंख्याप्रधानभूतेन अयुक्तसंख्याकेनगा० भगवान्वि-
 ष्णुस्वरूपीसवितासू०ताम् ॥ समापनं ॥ अनेनसायंसंख्योपासनाख्येनकर्मणाभगवान्विष्णुस्वरूपीश्रीसवितासूर्यनाराय-
 णःप्रीयतां ॥ इतिसायंसंख्या ॥

सायंदीपादि ॥ मरीचिः—रेवरस्तं समारभ्य यावत्सूर्यादयो भवेत् । यस्य तिष्ठद्गृहे दीपस्तस्य नास्ति दरिद्रता ॥
 आयुर्दः प्राञ्चुखो दीपो धनदः स्यादुदञ्चुखः । प्रत्यञ्चुखो दुःखदोऽसौ हानिदो दक्षिणामुखः ॥ कार्पासवर्तिका प्रोक्ता
 दीपकृत्येषु सर्वदा । नचैव स्थापयेद्दीपं साक्षाद्भूमौ कदाचन ॥ कोशजं रोमजं वस्त्रं वर्तिकायै न योजयेत् । न मिश्री-
 कृत्य दद्याच्च दीपं स्नेहे दृतादिकमिति ॥ दीपप्रार्थना—दीपज्योतिः परब्रह्म दीपज्योतिर्जनार्दनः । दीपो ह्यस्तु मे पापं
 संख्यादीप नमोस्तु ते ॥ शुभं करोतु कल्याणमरोग्यसुखसंपदः । शत्रुबुद्धिविनाशं च दीपज्योतिर्निमोस्तु ते ॥ इति । दीप-
 निर्वापणं—दीपनिर्वापणात्पुंसः कूष्माण्डच्छेदनत्विष्यः । अचिरेणैव कालेन वंशनाशो भवेद्भुवम् ॥ ॥ पञ्चोपचारै-
 र्देवपूजांआरतिर्व्यचकृत्वा रामरक्षासहस्रनामादिपाठकृत्वा रात्रिभोजनादि निर्वर्तयेत् ॥

अथस्वापकालः ॥ गार्ग्यः—शुचिदेशं विविक्षं तु गोमयेनोपलेपयेत् । वैदिकैर्गुरुदैर्मन्त्रैरभिमन्त्र्य स्वपेत्ततः ॥ वि-

ष्णुपुराणे—रात्रिसूक्तं जपेत्स्मृत्या देवांश्च सुखशायिनः । नमस्कृत्याव्ययं विष्णुं समाविश्यः स्वपेन्नशि ॥ सुखशायि-
नआहर्गोभिलः—अगस्तिमार्गधक्षैव मुचुकुन्दो महासुनिः । कपिलो मुनिरासीकः पञ्चैते सुखशायिन इति ॥ स्वापे-
क्षितो नियमः—प्राच्यां दिशि शिरः शलं याम्यायामथवा नृप । तथैव स्वपतः पुंसो विपरीतं तु रोगदमिति ॥
मार्ग्यः—खण्डे प्राक्किशराः श्वेते श्वाश्वे दक्षिणाशिशाः । प्रत्याकिशराः प्रधासे तु न कदाचिदुदक्किशरा इति ॥ मङ्गल्यं
पूर्णकुम्भं तु शिरस्स्थाने निधापयेत् । आधौतशुष्कपादस्तु स्वाचान्तः शयने शुचौ ॥ अभीष्टदेवतां स्मृत्या संविशेन्म-
ङ्गलध्वनौ । रात्रिसूक्तं जपेद्रात्रौ रात्रिक्षामो भवेन्नरः ॥ क्षामः शान्तः । तथा—पूर्वरात्रे व्यतीते तु स गच्छेद्रतिम-
न्दिरं । पादौ प्रक्षालयेत्पूर्वं पश्चाच्छय्यां समाविशेत् ॥ धौतवस्त्रं च ताम्बूलं संयोगं च शुभावहं ॥ स्त्रीकृत्यं—भर्तुः
पादौ नमस्कृत्य पश्चाच्छय्यां समाविशेदिति ॥ पुंसो रतिः—संस्मृत्य परमात्मानं पत्नीजघे प्रसारयेत् । योनिं स्पृष्ट्वा
जपेत्सूक्तं विष्णुर्योनिं प्रजापतेः । रेतः सिञ्चेत्ततो योन्यां तस्माद्रभं विभर्ति सेति ॥ याज्ञवल्क्यः—षोडशतुर्निशाः स्त्रीणां
तस्मिन्नुगमासु संविशेत् । ब्रह्मचार्येव पर्वाण्याद्याश्चतस्रस्तु वर्जयेत् । यथाकामी भवेद्वापि स्त्रीणां वरमनुस्मरन्निवति ॥
मनुः—तासामाद्याश्चतस्रस्तु निन्दितैकादशी तथा । त्रयोदशी च शेषास्तु प्रशस्ता दश रात्रयः । अमावास्याष्टमी चैव पौर्ण-
मासी चतुर्दशी । ब्रह्मचारी भवेन्नित्यमप्यृतौ सातको द्विज इति ॥ शयनेवर्ज्यस्थानानि । मार्कण्डेयः—शून्यालये स्मशाने
च एकदृशे चतुष्पथे । महादेवगृहे वापि मातृवस्मनि न स्वपेत् ॥ न यक्षणाभायतने स्फुटदसायतने तथा । कुलच्छायासु

च तथा शर्करालोष्टपांसुषु ॥ न स्वपेच्च तथा दर्मे विना दीक्षां कथंचन । धान्यगोधनविप्राणां गुरुणां च तथोपरि ॥
 नाकाशे सर्वतः शून्ये न च चैत्यदुमे तथेति ॥ निषिद्धशय्या विष्णुपुराणे—न विशालां न वा भग्नां नासमां मलिनां
 तथा । नच दन्तमयीं शय्यामधि तिष्ठेदनास्तृतां ॥ ननु जलुमयीमिति क्वचित्पाठः ॥ दन्तमयीं मृतहस्तिदन्तमयीं ।
 निद्रासमये तु—निद्रासमयमासाद्य ताम्बूलं वदनाच्यजेत् । पर्यङ्कात्प्रभदां भालात्पुण्ड्रं पुष्पाणि मस्तकादिति ॥ आ-
 ह्निकफलम्—नान्यो विमुक्तये पन्था मुक्त्वाऽऽश्रमविधिं स्वकम् । तस्मात्कर्मणि कुर्वीत तुष्टये परमेष्ठिन इति ॥
 इत्याहिकाचारदिव् ॥

अथ पञ्चाङ्गरुद्रन्यासाः ॥ तत्रादौ भूशुद्धिभूतशुद्धिप्राणप्रतिष्ठाऽन्तर्मातृकावहिर्मातृकान्यासाः । अत्र सर्वत्र मूलदेवी भाग-
 वते मन्त्रमहोदधौ कल्पदुमे च द्रष्टव्यं ॥ तत्र भूशुद्ध्यादीनां तांत्रिकत्वात्तांत्रिकेष्वेव मन्त्रेषु पूजाजपादियोग्यताजनकत्वं । नवैदि-
 क मन्त्रेषु । वैदिकप्रमाणाभावात् । अतो भूशुद्ध्यादीनां वैदिकेष्वनावश्यकत्वमितिकल्पदुमः ॥ ॥ आचमनं । प्राणायामः ।
 देशकालौ संधीत्येव गुणविशेषणवति देशकाले च अशेषपापक्षयकामः धर्मार्थकाममोक्षाणामन्यतमकामो वा श्रीपरमेश्वर-
 प्रीत्यर्थं अमुकरुद्रजपंहोमं अभिषेकं वा करिष्ये । तदङ्गत्वेन भूशुद्धिभूतशुद्धिप्राणप्रतिष्ठान्तर्मातृकावहिर्मातृकान्यासान्पञ्चा-
 ङ्गमहारुद्रन्यासांश्च करिष्ये इति संकल्पः कार्यः ॥

अथ भूशुद्धिः । तत्रादौ द्वारपूजा । गृहद्वारमथ गत्यद्वारपूजां समाचरेत् ॥ ॐ अस्त्राय फट् । इत्यभिमतत्रितेन जलेन द्वारं

संप्रोक्ष्य । ऊर्ध्वं । ॐ गंगे शायनमः । दक्षिणे । ॐ मम हस्तस्यै नमः । वामे । ॐ संसरस्यै नमः । पुनर्दक्षिणे । ॐ वि-
विश्रयनमः । ॐ गङ्गायै नमः । ॐ यमुनायै नमः । पुनर्वामे । ॐ क्षेमप्रपालयनमः । ॐ संस्रः सिन्धये नमः । ॐ यं-
यमुनायै नमः । पुनर्दक्षिणे । ॐ यंधात्रे नमः । ॐ विविधोन्नतः । पुनर्दक्षिणे । ॐ शंखनिधये नमः । पुनर्वामे । ॐ यं-
पद्मानिधये नमः । ततः । ॐ द्वाद्रापालेभ्यो नमः । इति सर्वत्र गन्धाक्षतपुष्पैः संपूजयत् ॥ इति द्वारपूजा ॥ द्वारपूजाविधाय-
त्यग्रविश्रयार्चनमन्दिरं ॥ आसनोपवेशनं ॥ गृध्रत्वयेति मन्त्रस्य मेरुष्टक्रयिः सुतलच्छन्दः कूर्मादेवता आसने विनियोगः ।
ॐ गृध्रत्वया धृतलोको देवित्वं विष्णुना धृता । त्वंच धारय मां देवि पवित्रं कुरु चासनं ॥ ॐ विश्वशक्त्यै नमः ।
ॐ मायाशक्त्यै नमः । ॐ कूर्मासनाय नमः । ॐ योगासनाय नमः । ॐ अनन्तासनाय नमः । ॐ विमलसनाय नमः ।
ॐ परमसुखासनाय नमः । ॐ आत्मासनाय नमः । इति पुष्पादिना आत्मन आसनदानं । उपविश्य ॥ शिखा-
बन्धनं ॥ ऊर्ध्वे केशि विरूपाक्षि मां सशोणितभोजने । तिष्ठ देवि शिखाबन्धे शिखाबन्धं करोम्यहं ॥ इति शिखाबन्ध्या ॥
भूतोत्सादनं ॥ ॐ अपसर्पन्तु ते भूतान्ये भूता भूमि संस्थिताः । ये भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया ॥ अयं क्वा मन्तु भूतानि
पिशाचाः सर्वतो दिशं । सर्वेषामविरोधेन ब्रह्मकर्मसमारभे ॥ इति मन्त्राभ्यां वासपादेन त्रिवारं भूमिताडनं ॥ भूर्भूमि-
मन्त्रस्य प्रजापतिकृषिः प्रतारणपङ्कजच्छन्दः स्वयमातृणा देवता भूशुद्धौ विनियोगः । भूमौ हस्तं दत्वा भूर्भूमि मन्त्रजपः ।
ॐ भूर्भूमिर्भुवः स्यदिति सविश्रयाय विधेयं सुवर्णं ॥ पृथिवीं च पृथिवीर्वाहं हृष्टपृथिवीं माहिं साः ॥ १॥ इति भू-

तोत्सादनमेवभूशुद्धिः ॥ अथनमस्काराः ॥ ॐगंगणेशायनमः । ॐगंगुरभ्योनमः । ॐपंपरभ्योनमः । ॐपरात्-
रगुरुभ्योनमः । ॐइष्टदेवतार्थनमः । योभूतानामितिमन्त्रस्यकौण्डिन्यऋषिःपङ्क्तिश्छन्दः नारायणोदेवताभैरवनमस्का-
रेवि० । ॐयोभूतानामधिपतिर्यसिद्धोकाऽअधिश्चितः । यश्चैवमहोत्तमहारस्तेनयुक्तामित्वामुहमायिगृह्णामित्वामुहं ॥
क्षेत्राधिपतयभैरवायनमः ॥ इतिनमस्काराः ॥ ततःप्राणायामः ॥ प्राणानायम्यतारोणपूरकुम्भकरेचकैः । द्वात्रिंशताचतु-
षष्ट्याक्रमत्पोडशसंख्यया ॥ तारःप्रणवः । प्रणवेनप्राणायामः । ॐ३२ द्वात्रिंशद्द्वारंपूरकं ॥ ॐ६४ चतुःषष्टिचारंकु-
म्भकं । ॐषोडशधारैरेचकं ॥ इतिप्राणायामः ॥ दिग्बन्धः ॥ ॐतीक्ष्णदंष्ट्रमहाकायकल्पान्तदहनोपम । भैरवायनम-
स्तुभ्यमनुज्ञांदातुमर्हसि ॥ सर्वभूतनिवारकायशाङ्गायसशायसुदर्शनयास्त्रराजायहुंफस्वाहा । अनेनतालत्रयकृत्या स्व-
स्यपरितःसर्वदिक्षु अक्षमुद्राप्रदर्शनं । इतिदिग्बन्धः ॥ इतिभूशुद्धिः ॥

अथभूतशुद्धिः ॥ देवाचार्योग्यताप्राप्त्यैभूतशुद्धिसमाचरेत् । मूलाधारस्थितादेवीकुण्डलीपरदेवतां । विस्ततन्नुनिभां
विद्युत्प्रभंध्यैत्समाहितः । मूलाधारतलत्थाप्यसंगतांहृदयाम्बुजे ॥ सुषुम्णामार्गमाश्रित्याऽऽदायजीवहृदम्बुजात् । प्र-
दीपकलिकाकाराब्रह्मरन्ध्रगतांस्मरेत् ॥ जीवब्रह्मणिसयोज्यहंसमन्त्रेणसाधकः ॥ ॐहंसःसोहं ॥ अथभूतोपसंहारः ॥
पादादिब्रह्मरन्ध्रान्तंस्थितंभूतगणंस्मरेत् ॥ स्ववर्णबीजाकृतिभिर्युक्तंतद्विधिरुच्यते ॥ पादादिजानुपर्यन्तंचतुष्कोणसवक्त्रं ।
लंबबीजाद्व्यस्त्रवर्णस्मरेदयनिमण्डलं ॥ जान्वाद्यानाभिचन्द्रार्धनिभंपद्मद्वयाङ्कितं । वंबीजयुक्तेश्वेताभमम्भसोमण्डलंस्म-

रेत् ॥ नामैर्हृदयपर्यन्तत्रिकोणस्त्विकासनं । रंवीजेमयुतं तं सरोत्पावकमण्डलं ॥ तदोष्मध्यपर्यन्तवृत्तचषड्विन्दुला-
 ङ्घितं । यं बीजयुक्तं धूम्राभं न भसन्नण्डलं सरोत् ॥ आब्रह्मरन्ध्रमध्याद्दुत्तं सच्छं मनोहरं । हं बीजयुक्तमाकाशमण्डलं प्रवि-
 चिन्तयेत् ॥ एवं भूतानि संचिन्त्य प्रत्येकं प्रविलापयेत् । भुवं जले जलं वै वह्निं वायौ नभस्यु । विलाप्य सप्तहं कोऽपि सत्त्वे-
 प्यहं कृतिं ॥ महान्तं प्रकृतौ मायामात्मनि प्रविलापयेत् । शुद्धः स चिन्मयो भूत्वा चिन्तयेत्पाण्णूलं ॥ वामकुक्षिस्थितं कृष्ण-
 मङ्गुष्ठपरिमाणकं । विप्रहृत्या शिरोयुक्तं कनकस्ये वाहुकं । मदिरापा न हृदयं गुरुतल्पकटीयुतं । पापसंयोगपट्टन्दुमुपपात-
 करोमकं ॥ खड्गचर्मधरं दुष्टमधो वक्रं सुदुःसहं । वायुबीजं स्मरन्वायुं संपूयै नं विशोपयेत् ॥ पूरकं । यं १६ इति षोडशवारं ज-
 पेत् । वह्निबीजं स्मरन्निस्त्रयं निर्देहं त्याग्य पूर्य ॥ कुम्भकं । रं ६४ इति चतुःषष्टिवारं जपेत् । वायुबीजेन तत्प्रक्षं बाहिनिकान्य
 यत्नतः ॥ रेवंकं । यं ३२ इति द्वात्रिंशद्वारं जपेत् ॥ सुधाबीजेन देहोत्थं भस्म संश्लेषयेत्सुधीः ॥ वं १६ इति षोडशवारं ज-
 पेत् ॥ विशुद्धमुकुलाकारं जपन् बीजं विहाय सः । मूर्धादिपादपर्यन्तान्यङ्गानि रचयेत्सुधीः ॥ हं १६ इति षोडशवारं जपेत् ॥
 आकाशदीनि भूतानि पुनरुत्पादयेच्चित्तः । अखण्डब्रह्मपञ्चास्यः प्रेरकः पुरुषस्ततः ॥ प्रकृतिर्महत्प्रकृतेस्ततो हं त्रिगुणात्मकः ॥
 तत आकाशः ॥ आकाशाद्वायुः । वायो रग्निः । अग्नेरापः । अन्धः पृथिवी । पृथिव्या ओषधयः । ओषधीभ्योऽन्नं । अ-
 न्नो द्रवतः । रेतसः पुरुषः । सवा एष पुरुषोऽन्नरसमयः ॥ सोऽहं मन्त्रेण चात्मानमनयेद्धृदयाम्बुजे ॥ ॐ हंसः सोऽहं । कुण्डलीं
 जीवमादाय परसंज्ञात्सुधामयं । संस्थाप्य हृदयाम्बुजे भूलाधारगतं सरोत् ॥ इति भूतशुद्धिः ॥

अथप्राणप्रतिष्ठा ॥ भूतशुद्धिविधायैवप्राणस्थापनमाचरेत् ॥ अस्यश्रीप्राणप्रतिष्ठामन्त्रस्य ब्रह्मविष्णुब्रह्मरूपः ऋग्य-
 जुःसामानिच्छन्दांसि प्राणशक्तिर्देवता आंबीजं ह्रीं शक्तिः क्राँकीलकं प्राणप्रतिष्ठायामिनियोगः ॥ ऋष्यादिन्यासाः ॥
 ॐब्रह्मविष्णुरुद्रेभ्यःक्रपिभ्योनमः । शिरसि । ॐऋग्यजुःसामभ्यःरुदोभ्योनमः । मुखे । ॐप्राणशक्त्यैदेवतायैनमः ।
 हृदये । उदको० । ॐआंबीजायनमः । गुहे । ॐह्रींशक्त्यैनमः । पादयोः । ॐक्राँकीलकायनमः । सर्वाङ्गे । इतिऋ-
 ष्यादिन्यासः ॥ अथकवर्गादियडङ्गन्यासाः ॥ ॐडं कं खं घं गं । आकाशवाय्वग्निमल्लिप्तृथिव्यात्मने हृदयायनमः ।
 इतिहृदये । उद० । ॐजं चं छं झं जं । शब्दस्पर्शरूपरसगन्धात्मने शिरसेखाहा । इति शिरसि । ॐणं टं ठं डं । श्रो-
 त्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणात्मनेशिखायै वषट् । इतिशिखायां । ॐनंतं थं धं दं । वाक्पाणिपादपायूपस्थात्मने कवचायहुं ।
 इतिकवचे । ॐमं पं फं भं बं । वक्तव्यादानगमनानंदात्मने नेत्रत्रयायवौषट् । इतिनेत्रत्रये । ॐशं यं रं वं लं हं षं लं सं क्षं ।
 बुद्धिमनोहंकारचिन्तात्मने अस्त्रायफट् । इत्यस्त्रे । इतिकवर्गादियडङ्गन्यासाः ॥ अथबीजन्यासाः ॥ नोभेरारभ्यापा-
 दान्तं । आं इतिपाशबीजं । हृदयादारभ्यनाभ्यन्तं । ह्रीं इतिशक्तिबीजं । मस्तकादारभ्यहृदयान्तं । क्राँ इत्यङ्कुशबीजं
 न्यसेत् । इतिबीजन्यासाः ॥ अथदशहृदयन्यासाः ॥ ॐयन्त्रगात्मनेनमः १ । ॐरंअमृगात्मनेनमः २ । ॐलंमांसात्म-
 नेनमः ३ । ॐवंमेदआत्मनेनमः ४ । ॐशं अस्थ्यात्मनेनमः ५ । ॐपं मज्जात्मनेनमः ६ । ॐसं शुक्रात्मनेनमः ७ ।
 ॐह्रौं ओजआत्मनेनमः ८ । ॐहं प्राणात्मनेनमः ९ । ॐसंजीवात्मनेनमः १० इतिहृदयेन्यसेत् । उद० । इतिदश-

हृदयन्यासाः ॥ ॐ यं रं लं वं शं पं सं हं लं क्षं । इति मत्तकादिपादान्तव्यापकं कुर्यात् ॥ ॐ माण्डूकादिपरतत्वात्तदेवता-
भ्योनमः । ॐ जयादिपीठशक्तिभ्योनमः । ॐ अं ह्रीं क्रां पीठाय नमः । इति नत्वा ॥ एवं देहमेपीठे ध्यायेद्देवीममुप्रदां ॥
अथ ध्यानं ॥ रक्ताम्भोधिरूपो तोल्लसदरुणसरोजो धिरूढकारुणैः पाशकोदण्डमिक्षुद्भ्रमथ गुणमयङ्कुरपञ्चवाणान् । वि-
प्राणासुक्कपालं त्रिनयनलसितापीनवक्षोरुहद्व्योदेवी वालाकवर्णाभवतु सुखकरी प्राणशक्तिः परानः ॥ इति ध्यानं ॥ ध्या-
यन् हृदिकरं धृत्वा त्रिर्जपेत्तन्मुमुधीः ॥ प्राणप्रतिष्ठा मन्त्रः ॥ ॐ आँ ह्रीं क्राँ यँ रँ लँ वँ शँ पँ सं हँ ॐ क्षं मुँ हँ सँ ह्रीं ॐ हं सँ
२० मम प्राणा इह प्राणाः ॥ ॐ आँ० सः २० मम जीव इस्थितः ॥ ॐ आँ० सः २० मम सर्वेन्द्रियाणि ॥ ॐ आँ० सः २०
मम बाह्वनश्चक्षुः श्रोत्रजिह्वा घ्राणप्राणा इहागत्य सुखं चरतिष्ठन्तु स्वाहा २८ । ॐ क्षं मुँ हँ सँ ह्रीं ॐ ॥ १३८ एवमष्टात्रिं-
शदधिकशतार्क्षरं प्राणप्रतिष्ठा मन्त्रं त्रिजंघ्यानि जवपुज्यंती रूपं ध्यायेत् ॥ उद० ॥ प्रणवस्य पञ्चदशावृत्तीः कृत्वा ॥ अनेन म-
मात्यदेहस्य जातकर्मादिपञ्चदशसंस्काराः संपद्यन्तां । अयं देहः सर्वकर्मारम्भयोग्यो जात इति भावयेत् । इति प्राणप्रतिष्ठा ॥

अथ मातृकान्यासाः ॥ एवं प्राणान् प्रतिष्ठाप्य मातृकान्यासमाचरेत् । अकाराद्याः क्षकारान्तावर्णाः प्रोक्तास्तु मातृकाः ॥
आदैमातृकाणैः प्राणायामत्रयं । षोडशस्रैः पूरकः । कादिभिर्मान्तिवेषैः कुम्भकः । यादिभिः क्षान्तिवर्णैरेचकः ॥ ॐ अं-
आँ ईं ईं उं ऊं ऋं लृं एं ऐं ओं औं अः १६ । इति पूरकं ॥ ॐ कं खं गं घं ङं । चं छं जं झं ञं । टं ठं डं णं । तं थं
दं धं नं । पं फं बं भं मं । इति कुम्भकं ॥ ॐ यं रं लं वं शं पं सं हं क्षं । इति रेचकं । इति पञ्चाशन्मातृकाः ५० ॥ यथापर्वत-

धातूनांदोषान्दहतिपावकः । एवमन्तर्गतं पापं प्राणायामेन दह्यते ॥ अस्य श्रीमातृकासरस्वतीसत्रस्य ब्रह्माऋषिः गायत्री-
 छन्दः मातृकासरस्वतीदेवता हलोबीजानि स्वराः शक्तयः अखिलावासेन्यासेविनियोगः ॥ ॐ त्र्यम्ब-
 ह्यो नमः ॥ शिरसि । ॐ गायत्र्यै छन्दसे नमः । मुखे । ॐ मातृकासरस्वत्यै देवतायै नमः । हृदये । उद० । ॐ हृत्स्थो-
 बीजेभ्यो नमः । गुह्ये । ॐ स्वरैभ्यः शक्तिभ्यो नमः । पादयोः । इति क्रव्यादिन्यासाः ॥ अथ कादिवर्गपङ्क्त्यासाः ॥
 ॐ अं कं खं गं घं ङं आं । हृदयाय नमः । उद० । ॐ इं चं छं जं झं ञं ईं । शिरसे स्वाहा । ॐ उं टं ठं डं णं ऊं । शिखायै-
 वषट् । ॐ एं तं थं दं धं नं ऐं । कवचाय हुं । ॐ ओं पं फं बं भं मं औं । नेत्रत्रयाय वौषट् । ॐ अं यं रं लं वं शं षं संहं क्षं अः ।
 अस्त्राय फट् ॥ इति कादिवर्गपङ्क्त्यासाः । अथ ध्यानं ॥ पञ्चाशच्छिपिभिर्विभक्तमुखदोः पन्मध्यवक्षस्थलां मास्वन्मौलि-
 निबद्धचन्द्रशकलामपीनतुङ्गसतीं । मुद्रामक्षगुणसुधाढ्यकलशं विधांच हस्ताम्बुजैर्विभ्राणां विशदप्रभां त्रिनयनां वाग्देवता-
 माश्रये ॥ इति ध्यानं । ॐ सकलपीठदेवताभ्यो नमः । ॐ सकलपीठशक्तिभ्यो नमः । ॐ मातृकायोगपीठाय नमः । इति-
 गन्धाक्षतपुष्पैः संपूज्य ॥ ॥ अथान्तर्मातृकान्यासाः ॥ ॐ अं आं ईं इं उं ऊं ऋं लृं एं ऐं ओं अं अः नमः । १६ ।
 इति कण्ठेपोऽंशदलकमले । ॐ कं खं गं घं ङं चं छं जं झं ञं टं नमः । १२ । इति हृदये द्वादशदलकमले । उद० । ॐ ङं ङं
 णं तं थं दं धं नं पं फं नमः । १० । इति नामौदशदलकमले । ॐ बं भं मं यं रं लं नमः । ६ । इति लिङ्गेष्वदलकमले । ॐ वं शं षं
 सं ४ । इति गुदे चतुर्दलकमले । ॐ हं क्षं २ । इति भ्रूमध्ये द्विदलकमले ॥ अथ ध्यानं । आधारे लिङ्गनाभिप्रकटितहृदये

तालुमूलेललोटैद्वैषत्रपोड्यारोद्विदशदशदशार्धचतुष्के । वासान्ते बालमध्ये डफकटसहितकपटदेशेस्वराणां हं क्षं त-
 त्वाथयुक्तंसकलदलगतवर्णरूपममामि ॥ इति अन्तर्मातृकान्यासाः ॥ अथ बहिर्मातृकान्यासाः ॥ सर्वत्रादावौकारः ॥
 ऊँ अंनमः ललोटै १ आंनमः मुखवृत्ते २ इंनमः दक्षिणेत्रे ३ ईंनमः वामनेत्रे ४ उं नमः दक्षिणकर्णे ५ ऊं नमः वामकर्णे
 ६ क्रं नमः दक्षिणनासापुटे ७ ऋं नमः वामनासापुटे ८ लं नमः दक्षिणगण्डे ९ लं नमः वामगण्डे १० एंनमः ऊर्ध्वोष्ठे
 ११ ऐंनमः अधोष्ठे १२ ओंनमः ऊर्ध्वदन्तपङ्क्तौ १३ औंनमः अधोदन्तपङ्क्तौ १४ अं नमः मूर्ध्नि १५ अः नमः आस्ये १६
 कं नमः दक्षिणबाहुमूले १७ खं नमः दक्षिणकूर्परे १८ गं नमः दक्षिणमणिबन्धे १९ घं नमः दक्षिणहस्ताङ्गुलिमूले २०
 ङं नमः दक्षिणहस्ताङ्गुल्यग्रे २१ चं नमः वामबाहुमूले २२ छं नमः वामकूर्परे २३ जं नमः वाममणिबन्धे २४ झं नमः वा-
 महस्ताङ्गुलिमूले २५ अं नमः वामहस्ताङ्गुल्यग्रे २६ टं नमः दक्षिणपादमूले २७ ठं नमः दक्षिणजानुनि २८ डं नमः दक्षि-
 णगुल्फयोः २९ ढं नमः दक्षिणपादाङ्गुलिमूले ३० णं नमः दक्षिणपादाङ्गुल्यग्रे ३१ तं नमः वामपादमूले ३२ थं नमः वाम-
 जानुनि ३३ दं नमः वामगुल्फयोः ३४ धं नमः वामपादाङ्गुलिमूले ३५ नं नमः वामपादाङ्गुल्यग्रे ३६ पं नमः दक्षिणपार्श्वे
 ३७ फं नमः वामपार्श्वे ३८ बं नमः पृष्ठे ३९ भं नमः नामौ ४० मं नमः उदरे ४१ यं नमः हृदये ४२ । उद० । रं नमः द-
 क्षिणोसे ४३ लं नमः ककुदि ४४ वं नमः वामोसे ४५ शं नमः हृदयादिदक्षिणहस्तान्तं ४६ घं नमः हृदयादिवामहस्तान्तं
 ४७ सं नमः हृदयादिदक्षिणपादान्तं ४८ हं नमः हृदयादिवामपादान्तं ४९ धं नमः हृदयादिमुखान्तं ५० ॥ अत्र बिन्दु-

युक्त्यमक्षराणांवीर्ययोजनार्थमितिसंप्रदायः ॥ इतिबहिर्मातृकान्यासाः ॥ इतिमातृकान्यासाः ॥

अथपञ्चाङ्गमहारन्यासाः ॥ तेचानादेशेअङ्गुष्ठानामिकाभ्यांकार्याः । आदेशेतुथादेशं । तत्रादौछन्दःपुरुषन्यासः । सचकृताकृतः । करणेऽभ्युदयः । अकरणेनैवगुण्यं । एवमग्रे ॥ ॐतिर्यग्बिलायचमसायोर्ध्वुभायछन्दःपुरुषायनमः । शिरसि । ॐगौतमभरद्वाजाभ्यांनमः । नेत्रयोः । ॐविश्वामित्रजमदग्निभ्यांनमः । श्रोत्रयोः । भेदेमब्राह्मिचिःसर्वत्र । ॐवसिष्ठकश्यपाभ्यांनमः । नासिकयोः । ॐअत्रयेनमः । वाचि । वाक्स्थानंहृदयं । उद० । ॐगायत्र्यैछन्दसेनमः । ॐअत्रयेनमः । शिरसि । ॐउष्णिहैछन्दसेनमः । ॐसवित्रेनमः । ग्रीवायां । ॐबृहत्सैछन्दसेनमः । बृहस्पतयेनमः । अनुके । अनुकःपृष्ठवंशः । ॐबृहद्रथंतराभ्यांछन्दोभ्यांनमः । ॐद्यावापृथिवीभ्यांनमः । बाह्वोः । ॐत्रिष्टुभैछन्दसेनमः । ॐइन्द्रायनमः । मध्ये । मध्यपुदरं । ॐजगत्सैछन्दसेनमः । श्रोणयोः । ॐअतिच्छन्दसेछन्दसेनमः । ॐप्रजापतयेनमः । लिङ्गे । ॐयज्ञायज्ञियायछन्दसेनमः । ॐवैश्वानरायनमः । गुदे । ॐअनुष्टुभैछन्दसेनमः । ॐविश्वेभ्योदेवेभ्योनमः । ऊर्वोः । ॐपङ्क्त्यैछन्दसेनमः । ॐमरुद्भ्योनमः । जानुनोः । ॐद्विपदायैछन्दसेनमः । ॐविषाणवेनमः । पादयोः । ॐविच्छन्दसेछन्दसेनमः । ॐवायवेनमः । प्राणेपु । प्राणा वायोःसंचारस्थानं नासिका । ॐन्यूनाक्षरायछन्दसेनमः । ॐअद्भ्योनमः । सर्वाङ्गेषु ॥ इतिब्रह्मयज्ञोक्तश्छन्दःपुरुषन्यासः ॥ अथपुरश्चरणंकृताकृतं ॥ ॐकारस्यब्रह्माक्षरपिः दैवीगायत्रीछन्दः परमात्माअभिदेवता । महान्याहृतीनांप्रजापतिर्ऋषिः यथाक्रमं दैवीगायत्री-

दैव्युष्णिग्वदैयीगायत्रीछन्दमि । यथाक्रमं अभिर्यायुःसूर्यदेवताः । चत्वारिंशद्वाहतिमन्त्रस्य प्रजापतिकृपिः साध्या-
वाकपयः त्रिष्टुप्छन्दः मन्त्रोक्तकृपभरूपोयज्ञपुरोदेवता । सशिरसोजातेवेदसइतिमन्त्रस्यकश्यपकृपिः त्रिष्टुप्छन्दः अ-
ग्निजित्वेदेदेवता । सर्वपांशुरश्वरणेविनियोगः ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः । चत्वारिंशद्वाहतिमन्त्रस्य कश्यपकृपिः ॥ जातवेदसमुनयामसो-
ममरातीयतोनिदहातिवदः ॥ सनःपदतिदुर्गाणिविश्वानावेवसिन्धुदुर्गतात्यग्निः २ ॥ अक्षरब्रह्मसदनवेदनांशिर
उत्तमं । जातवेदश्छन्दसंमातृब्रह्मभूर्भुवःस्वरोम् ३ ॥ अक्षरमितिशिरः ॥ इत्येतेषामंत्राणांसकृज्जपएवात्रपुरश्चरणं ॥ ॥
अथ पञ्चाङ्गमहारद्रन्यासाः ॥ तत्रादौपञ्चाङ्गन्यासः प्रथमः ॥ मनोजूतिरितिहृदये १ ॥ मनोजूतिरितिमन्त्रस्य आह्वि-
सोबुहस्पतिकृपिः यजुः विश्वेदेवादेवताः हृदयेन्यासेवि० ॥ ॐ मनोजूतिर्जु० प्रतिष्ठ १ ॥ मन्त्रान्ते । हृदयायनमः ।
उद० । हृदयंस्पृष्ट्वा मन्त्रं स्वराजपेत् । एवमग्रेपिसर्वत्र । अबोध्याग्निरिति शिरसि २ ॥ अबोध्याग्निरितिमन्त्रस्यबुधगविष्टि-
राष्ट्रपीत्रिष्टुप्छन्दः अग्निदेवता शिरसिन्यासेवि० ॥ ॐ अबोध्याग्निःसमिधाजनानांप्रतिधेनुमिवायुतीमुषासं । युह्वाइवुग्र-
व्यासुज्जिह्वानांप्रभुनर्वःसिखतेनाकुमच्छं २ ॥ मन्त्रान्तेशिरसेवाहा ॥ मूर्धानमितिशिखायां ३ ॥ मूर्धानमितिमन्त्रस्य
भरद्वाजकृपिःत्रिष्टुप्छन्दःवैश्वानरोभिदेवताशिखायांन्यासेवि० । ॐ मूर्धानादि० जनयन्तेदेवाः ३ ॥ मन्त्रान्ते शिखायै-
वषट् । मर्मणि तद्वैतकवचे ४ । मर्मणि तद्वैतकवचे ४ । मर्मणि तद्वैतकवचे ४ । मर्मणि तद्वैतकवचे ४ । मर्मणि तद्वैतकवचे ४ । मर्मणि तद्वैतकवचे ४ ।
सेवि० । ॐ मर्मणि तद्वैतकवचे ४ । मर्मणि तद्वैतकवचे ४ । मर्मणि तद्वैतकवचे ४ । मर्मणि तद्वैतकवचे ४ । मर्मणि तद्वैतकवचे ४ । मर्मणि तद्वैतकवचे ४ ।

जगतीछन्दः एकोरुद्रोदेवता अस्त्रान्यासेवि० । ॐमानस्तोके० हवामहे ५ ॥ अस्त्रान्ते अस्त्रायफट् । इत्यस्त्रे । इति-
पञ्चाङ्गन्यासः प्रथमः ॥ १ ॥ ॥ अथदिग्वन्धसहितः शिखाद्यस्त्रान्तएकानविंशत्यङ्गन्यासोद्वितीयः ॥ यातेरुद्रइतिशि-
खायां । यातेरुद्रइतिमन्त्रस्य परमेष्ठीऋषिः अनुष्टुप्छन्दः एकोरुद्रोदेवताशिखायांन्यासेवि० । ॐयातेरुद्रशिवा० चक्र-
शीहि १ ॥ अस्मिन्महतीति शिरसि ॥ अस्मिन्महत्त्वर्णवदिति मन्त्रस्यपरमेष्ठीऋषिः अनुष्टुप्छन्दः एकोरुद्रोदेवताशिरसि-
न्यासेवि० । ॐअस्मिन्महु० तन्मसि २ ॥ असंख्यातासहस्राणीतिललाटे ॥ असंख्यातासहस्राणीतिमन्त्रस्य परमेष्ठी-
ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः बहवोरुद्रादेवताललाटेन्यासेवि० ॥ ॐअसंख्यातासु० तन्मसि ३ ॥ त्र्यम्बकमितिद्वौनेत्रयोः ॥ तर्ज-
नीमध्यमाभ्यां । त्र्यम्बकमितिद्वयोर्मन्त्रयोः क्रमेणवसिष्ठः प्रजापतिर्ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः रुद्रोदेवतानेत्रयोर्न्यासेवि० ।
त्र्यम्बकंयजा० मृतात् १ ॥ ॐत्र्यम्बकंयजा० मासुतः २ ॥ ४ ॥ मानस्तोकइतिनासिकायां । मानस्तोकइतिमन्त्रस्य
कुत्सऋषिः जगतीछन्दः एकोरुद्रोदेवतानासिकायांन्यासेवि० । ॐमानस्तोके० हवामहे ५ ॥ अवतत्यधनुरितिमुखे ।
अवतत्यधनुरितिमन्त्रस्यपरमेष्ठीऋषिः अनुष्टुप्छन्दः एकोरुद्रोदेवतामुखेन्यासेवि० । ॐअवतत्यध० सुमनाभव ६ ॥ नी-
लग्रीवौद्वौकंठे । नीलग्रीवाइतिद्वयोर्मन्त्रयोः परमेष्ठीऋषिः अनुष्टुप्छन्दः बहवोरुद्रादेवताः कण्ठन्यासेवि० । ॐनीलग्री-
वाऽशि० तन्मसि १ । ॐनीलग्रीवाऽशि० तन्मसि २ ॥ ७ ॥ नमस्त आयुधायेतिप्रकोष्ठयोः ॥ नमस्त आयुधायेतिम-
न्त्रस्यपरमेष्ठीऋषिः अनुष्टुप्छन्दः एकोरुद्रोदेवताप्रकोष्ठयोर्न्यासेविनि० । ॐनमस्त आयु० धन्वने ८ ॥ मणिबन्धादुपरि-

भागः कूर्परादयो भागः प्रकोष्ठः ॥ येतीर्थानीति हस्तयोः । येतीर्थानीति मन्त्रस्य परमेष्ठीऋषिः अनुष्टुप् छन्दः बहवोरुद्रा देवता
हस्तयोन्यासेवि० । ॐ येतीर्थानीं प्र० तन्मसि ९ ॥ नमो वः किरीकेभ्य इति हृदये ॥ नमो वः किरीकेभ्य इति मन्त्रस्य परमे-
ष्ठीऋषिः यजुः बहवोरुद्रा देवता हृदये न्यासेवि० । ॐ नमो वः किरी० आनिहुतेभ्यः १० ॥ उद० ॥ नमो हिरण्यवाह इति
नाभौ । नमो हिरण्यवाह इति मन्त्रस्य परमेष्ठीऋषिः यजुः बहवोरुद्रा देवतानाभौ न्यासेवि० । ॐ नमो हिरण्यवाहवे० नमः ११ ॥
इमारुद्रायेति गुह्ये । इमारुद्रायेति मन्त्रस्य कुत्सऋषिः जगती छन्दः एकोरुद्रो देवता गुह्ये न्यासेवि० । ॐ इमारुद्राय० तुरम्
१२ ॥ मानो महान्तमित्यवूः ॥ मानो महान्तमित्यवूः कुत्सऋषिः जगती छन्दः एकोरुद्रो देवता ऊर्वोन्यासेवि० ।
ॐ मानो मुहान्त० रीरिपः १३ ॥ एष त इति जानुनोः ॥ एष त इति मन्त्रस्य प्रजापतिऋषिः यजुः रुद्रो देवता जानुनोन्या-
सेवि० । ॐ एष तैरुद्र० पृथुः १४ ॥ अवरुद्रमिति जङ्घयोः ॥ अवरुद्रमिति मन्त्रस्य प्रजापतिऋषिः पङ्क्ति छन्दः रुद्रो देवता
जङ्घयोन्यासेवि० । ॐ अवरुद्रम्० ययात् १५ ॥ अथ्यवोचदिति कवचे ॥ अथ्यवोचदिति मन्त्रस्य परमेष्ठीऋषिः पङ्क्ति छन्दः
एकोरुद्रो देवता कवचन्यासेवि० । ॐ अथ्यवोच० परासुव १६ ॥ नमो बिलिम्बेन इत्युपकवचे ॥ नमो बिलिम्बेन इति मन्त्रस्य
परमेष्ठीऋषिः यजुः बहवोरुद्रा देवताः उपकवचे न्यासेवि० । ॐ नमो बिलिम्बेन० यच १७ ॥ कवचाद्विपरीतं कवचमुपकवचं ।
कवचोपरिकवचमुपकवचमिति वा ॥ नमो स्तुनीलश्रीवायेति तृतीयेनेत्रे ॥ नमो स्तुनीलश्रीवायेति मन्त्रस्य परमेष्ठीऋषिः अनु-
ष्टुप् छन्दः एकोरुद्रो देवता तृतीयेनेत्रन्यासेवि० ॥ सुष्टितो विमुक्तया मध्यमया तृतीयेनेत्रे ॥ ॐ नमो स्तुनीलश्रीवाय० कर-

नमः १८ ॥ प्रमुञ्चधन्वनहस्यलो । प्रमुञ्चधन्वनहतिमन्त्रस्यपरमेष्ठीऋषिः अनुष्टुप्छन्दः एकोरुद्रोदेवता अल्लेन्यासेवि० ।
 ॐ प्रमुञ्चधन्वनु० वृष १९ ॥ यएतावन्तश्चेतिदिग्वन्धः । यएतावन्तश्चेतिमन्त्रस्यपरमेष्ठीऋषिः अनुष्टुप्छन्दः बहवोरुद्रादे-
 वताः दिग्वन्धनेवि० ॥ ॐ यएतावन्तश्च० तन्मसि २० ॥ इतिदिशुविदिशुचपरस्परं तज्यङ्गुष्टास्फोटनेनदिग्वन्धः ।
 इतिदिग्वन्धसहितः शिखाद्यस्त्रान्तएकोनविंशत्यङ्गन्यासोद्वितीयः ॥ २ ॥ ॥ अथदशार्णन्यासस्तृतीयः ॥ ॐ नः मूर्ध्नि १ ।
 ॐ नमः नासिकायां २ । ॐ मौनमः ललाटे ३ । ॐ भनमः मुखे ४ । ॐ गंमनः कण्ठे ५ । ॐ धनमः हृदये ६ । उद० ॥ ॐ ते-
 नमः दक्षिणकरे ७ । ॐ रनमः वामकरे ८ । ॐ द्रानमः नाभौ ९ ॥ ॐ यनमः पादयोः १० ॥ इतिदशार्णन्यासस्तृतीयः
 ॥ ३ ॥ ॥ पादादिभूर्धान्तः पञ्चानुवाकन्यासः कृताकृतः ॥ सद्योजातमितिपादयोः । सद्योजातमितिमन्त्रस्यसद्योजातऋषिः
 त्रिष्टुप्छन्दः ब्रह्मादेवतापादन्यासेवि० । कनिष्ठिकाङ्गुष्ठेनपादयोः ॥ ऋद्धिः सिद्धिर्द्विर्लक्ष्मीर्मैधाकान्तिः स्वधाप्रभा ।
 सद्योजातकलाह्येताअष्टौचपरिकीर्तिताः १ ॥ ॐ सद्योजातंप्र० यनमः १ ॥ वामदेवायेतिगुह्ये । वामदेवायेतिमन्त्रस्यवामदे-
 वऋषिः जगतीछन्दः धिष्णुदेवतागुह्यन्यासेवि० । अनामिकाङ्गुष्ठनोरुमध्ये ॥ रजोरक्षारतिः पाल्याकामासंजीविनीप्रिया ।
 बुद्धिः क्रियाचधात्रीचामिणीमोहिनीज्वरा ॥ वामदेवकलाह्येतास्त्रयोदशवरानने २ ॥ ॐ वामदेवाय० न्मनायनमः २ ॥
 अघोरेभ्यइतिहृदये । अघोरेभ्यइतिमन्त्रस्यअघोरऋषिः अनुष्टुप्छन्दः रुद्रोदेवताहृदयंन्यासेविनियोगः मध्यमाङ्गुष्ठेनहृदये ॥
 तमोमोहाक्षमानिद्राव्याधिर्युत्युः क्षुधातृषा । अघोरस्यकलाह्येताअष्टौचपरिकीर्तिताः ३ ॥ ॐ अघोरेभ्यो० रूपेभ्यः ३ ॥

तत्सुखायतिमुखे । तत्सुखायतिमन्त्रस्यतत्पुरुषकृपिः गायत्रीछन्दः रुद्रोदेवतामुख्यन्वसेवि० । तर्जन्यङ्गुलेनवक्त्रे ॥
 निवृत्तिश्रप्रतिष्ठाचविद्याशान्तिस्तथैवच । तत्सुखकलाबेताश्रतस्तन्त्रसन्धयः ४ ॥ ॐ तत्सुखायवि० द्यात् ४ ॥ ईशान
 इतिमूर्ध्नि ॥ ईशानइतिमन्त्रस्यईशानकृपिः अनुष्टुप्छन्दः ईशानोदेवतामूर्ध्निन्वसेवि० । लिङ्गमुद्रायामूर्ध्नि ॥ शशिनीचा-
 ङ्गदाढ्यमरीचिज्वालितथा ॥ ईशानस्यकलाः पञ्चनिरञ्जनपदानुगाः ५ ॥ ईशानः मूर्ध्वं शिवोम् ६ ॥ इतिपादादि-
 मूर्धान्तःपञ्चानुवाकन्यासः ॥ ॥ हंसहंसेतियोगेब्रूयाद्धंसोनामसदाशिवः । एवंन्यासविधिं कृत्वा ततः संपुटमारभेत् ॥ १ ॥
 अथसंपुटीकरणंचतुर्थान्यासः ॥ ४ ॥ पुटिताञ्जलिप्रदर्शनसंपुटीकरणं ॥ त्रातारमितिप्राच्यां ॥ त्रातारमितिमन्त्रस्य
 गर्गकृपिः त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रोदेवता प्राच्यांसंपुटीकरणेनमस्कारेचविनियोगः ॥ ॐ त्रातारुमिन्द्रं० ध्रुत्विन्द्रः- १ ॥ प्राच्यां
 ॐ इन्द्रायनमः १ ॥ त्वनोअग्रइत्यग्रेय्यां । त्वनोअग्रइतिमन्त्रस्य हिरण्यस्तूपथाङ्गिरसकृपिः जगतीछन्दः अग्निदेवता आ-
 ग्रेय्यांसंपुटीकरणे नमस्कारेवि० ॥ ॐ त्वंनोअग्रे० सत्तवव्रते । आग्नेय्यां । ॐ अग्नेयेनमः २ ॥ सुगन्ः पन्थामितिदक्षिणस्यां ।
 सुगन्ः पन्थामितिमन्त्रस्यप्रजापतिकृपिः त्रिष्टुप्छन्दः वैवस्वतोदेवतादक्षिणस्यांसंपुटीकरणेनमस्कारेवि० ॥ ॐ सुगन्ः पन्था०
 ङ्गुणोतु । दक्षिणस्यां ॐ यमायनमः ३ ॥ असुन्वन्तमिति नैऋत्यां ॥ असुन्वन्तमितिमन्त्रस्यप्रजापतिकृपिः त्रिष्टुप्छन्दः नैऋ-
 त्तिदेवतानैऋत्यांसंपुटीकरणेनमस्कारेवि० ॐ असुन्वन्तम्० तुभ्यमस्तु ॥ नैऋत्यां नैऋत्येनमः ४ ॥ तत्त्वायामीतिप्र-
 तीच्यां । तत्त्वायामीतिमन्त्रस्यशुनःशेषकृपिः त्रिष्टुप्छन्दः वरुणोदेवतापश्चिमायांसंपुटीकरणेनमस्कारेचवि० । ॐ तत्त्वा-

यामि० प्रमोषी? ॥ प्रतीच्यां । ॐ वरुणाय नमः ५ ॥ आनोनिधुद्भिरिति वायव्यां । आनोनिधुद्भिरिति मन्त्रस्य वसिष्ठऋषिः
 त्रिष्टुप्छन्दः वायुदेवता वायव्यां संपुटीकरणेन मन्त्रकारे च वि० । ॐ आनोनि० सदाने? ॥ वायव्यां । ॐ वायवे नमः
 ६ ॥ वयं सोमो मेत्युदीच्यां । वयं सोमो मेति मन्त्रस्य वन्धुर्ऋषिः गायत्रीछन्दः सोमो देवता उदीच्यां संपुटीकरणे-
 न मन्त्रकारे च वि० । ॐ वयं सोम० महि ॥ उदीच्यां । ॐ सोमाय नमः ७ ॥ तमीशानमितीशान्यां । तमीशानमि-
 तिमन्त्रस्य गौतमऋषिः जगतीछन्दः विश्वेदेवा देवताः ईशान्यां संपुटीकरणेन मन्त्रकारे च वि० । ॐ तमीशानुजगत० स्वस्त्यै ॥
 ईशान्यां । ॐ ईशानाय नमः ८ ॥ असेरुद्रा इत्यूर्ध्वायां । असेरुद्रा इति मन्त्रस्य प्रगाथऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः ब्रह्मा देवता ऊर्ध्वा-
 यां संपुटीकरणेन मन्त्रकारे च वि० । ॐ असेरुद्रा० देवा? ॥ ऊर्ध्वायां । ॐ ब्रह्मणे नमः ९ ॥ स्योनापृथिवीत्यवाच्यां । स्यो-
 नापृथिवीति मन्त्रस्य मेघातिथिर्ऋषिः गायत्रीछन्दः पृथिवी देवता अवाच्यां संपुटीकरणेन मन्त्रकारे च वि० ॥ ॐ स्योनापृथि०
 प्रथा? ॥ अवाच्यां । ॐ अनन्ताय नमः १० ॥ एवमात्मनिरौद्रीकरणं कृत्वा त्वगस्थितैः पापैः प्रमुच्यते । सर्वभूतेष्वपराजि-
 तो भवति ॥ यक्षरक्षोगन्धर्वभूते प्रेतपिशाचब्रह्मराक्षसयमदूतशाकिनीडाकिनी सर्पश्वापदतस्करा ह्युपद्रवाः सर्वे ज्वलन्तपश्य-
 न्तु मारं क्षन्तु ॥ इति संपुटीकरणाख्यं श्रुतार्थान्यासः ॥४॥ ॥ अथ देवयाज्ञिकोक्तो नामान्यासः कृताकृतः ॥ ॐ रुद्राय नमः शि-
 रसि १ । ॐ चन्द्रशेखराय नमः ललाटे २ । ॐ त्रिलोचनाय नमः नेत्रयोः ३ । ॐ भैरवाय नमः श्रोत्रयोः ४ । ॐ शंकराय-
 नमः घ्राणे ५ । ॐ गणपतये नमः मुखे ६ । ॐ नीलप्रीवाय नमः कण्ठे ७ । ॐ व्यापकाय नमः हृदये ८ । उद० । ॐ गङ्गा-

धरायनमः करयोः ९ । ॐ शिवायनमः नामौ १० । ॐ धामदेवायनमः शुभे ११ । ॐ न्यम्बकायनमः जङ्घयोः १२ ॥
 ॐ सर्वज्ञायनमः पादयोः १३ । ॐ शिवायनमः सर्वत्र ॥ इति देवयाज्ञिकोक्तो नामन्यासः ॥ ॥ अथ षडङ्गन्यासः पञ्चमः ५ ॥
 यज्ञाग्रत इति यण्णां शिवसंकल्पकृषिः त्रिष्टुप् छन्दः मनो देवता हृदयन्यासे वि० ॥ मुष्टिविनिर्गतङ्गुष्ठौ हृदये कृत्या ॥ ॐ यज्ञा-
 ग्रत इति षड्बुजो जपेत् ६ ॥ मन्त्रान्ते ॥ ॐ हृदयायनमः १ ॥ सहस्रशरीरेति षोडशचानारायणः पुरुषकृषिः आधानां पञ्चद-
 शानामनुष्टुप् छन्दः अन्यायास्त्रिष्टुप् छन्दः जगद्धीजं पुरुषो देवता शिरसिन्यासे वि० ॥ मुष्टिविनिर्गताङ्गुष्ठौ निस्तर्जनी शिरसि
 कृत्या । ॐ सहस्रशरीरेति षोडशचो जपेत् १६ । मन्त्रान्ते । ॐ शिरसे स्वाहा २ ॥ अष्टाः संभृत इति षड्बुजस्योक्तानारायणस्य
 नारायणः पुरुषकृषिः आधानां तिसृणां त्रिष्टुप् छन्दः चतुर्थपञ्चमयोरनुष्टुप् छन्दः अन्यायास्त्रिष्टुप् छन्दः आदित्यो देवता शिखा-
 यां न्यासे वि० ॥ मुष्टिपुटौ करौ कृत्या अङ्गुष्ठावधः प्रसक्ता कौकानिष्ठिकां चोर्ध्वतः शिखायां कृत्या । ॐ अष्टाः संभृत इति षड्बुज-
 जपेत् ६ ॥ मन्त्रान्ते । ॐ शिखायै वषट् ३ ॥ आशुः शिगान इति सप्तदशानामप्रतिश्रकृषिः आधानां द्वादशानां त्रिष्टुप् छन्दः
 इन्द्रो देवता अवसुष्टयनुष्टुप् छन्दः इषो देवता । प्रेत्यनुष्टुप् छन्दः योद्धा देवता । असौ येति त्रिष्टुप् छन्दः मरुतो देवता । यत्रावा-
 णा इति पङ्क्तिश्छन्दः लिङ्गोक्ता इन्द्रवृहत्स्यत्यादित्यो देवताः । मर्माणित इति त्रिष्टुप् छन्दः लिङ्गोक्ते सोमवरुणो देवते । कवचेन्या-
 से वि० ॥ अङ्गुष्ठप्रसक्ताग्रौ तर्जनीचित्रकोणवत् कृत्या मूर्ध्नि प्रश्नान्मुखं कृत्या उभयपार्श्वतः करौ हृदयं नयन्त्यन् । ॐ आशुः शि-
 गान इति सप्तदशचो जपेत् १७ । मन्त्रान्ते ॥ ॐ कवचाय हुं ४ ॥ विभ्राडित्यस्य विभ्रादसौ र्यकृषिः जगती छन्दः । उदुत्यमिति तिसृ-

णांप्रस्कवक्रपिः गायत्रीछन्दः । चतुर्णांसूर्योदेवता । तंप्रबथेत्यस्यकश्यपआवत्सारऋपिः जगतीछन्दः विश्वेदेवादेवता । अयं-
 वेनइत्यस्येवनेऋपिः त्रिष्टुप्छन्दः सोमोदेवता । चित्रमित्यस्यकुत्सऋपिः त्रिष्टुप्छन्दः । आनइत्यस्यागस्त्यऋपिः त्रिष्टुप्छन्दः ।
 यदद्येत्यस्यश्रुतक्षसुतक्षवृषीगायत्रीछन्दः । तरणिरित्यस्य प्रस्कवक्रपिः गायत्रीछन्दः । तत्सूर्यसेतिद्वयोः कुत्सऋ-
 पिः त्रिष्टुप्छन्दः । वणमहानितिद्वयोर्जमदग्निऋपिः आद्यस्यबृहतीछन्दः उत्तरस्यसतोबृहतीछन्दः । श्रायन्तइत्यस्यनुमधा-
 ऋपिः बृहतीछन्दः । अद्यादेवाइत्यस्यकुत्सऋपिः त्रिष्टुप्छन्दः । चित्रमित्यादीनामद्यादेवाइत्यन्तानां दशानांसूर्योदेवता ।
 आकृष्णेनेत्यस्यहिरण्यस्तूपआङ्गिरसऋपिः त्रिष्टुप्छन्दः सवितादेवता । नेत्रत्रयेन्यासेविनियोगः । नेत्रोन्मुखहस्तंकृत्वा-
 सक्ताङ्गुष्ठकानिष्ठिकांचकृत्वामध्यमांकिंचित्यसार्थइतराङ्गुलीपरम्यन् । ॐविभ्राड्बृह० इत्यादिसप्तदशर्चो जपेत् १७ । म-
 त्रान्ते । ॐनेत्रत्रयायवौपद् ५ ॥ नमस्तइतिचतुर्दशानांपरमेष्ठीप्रजापतिर्देवावाऋपयः मानइतिद्वयोः कुत्सऋपिः । आ-
 धानुवाकेप्रथमागायत्रीतिस्त्रोनुष्टुभः तिस्रः पङ्क्तयः ससानुष्टुभः द्वजगत्या सर्वासामेकरुद्रोदेवता अखेन्यासेवि० । ॐनम-
 स्तेरु० इत्यादिपोडगर्चो जपेत् १६ । मन्त्रान्ते । ॐअस्त्रायफद् । इतिपरस्परंतालं कुर्वन्नखेन्यसेत् ६ । नमस्तइतिसकलाध्या-
 योवाऽब्जं ६६ । इतिपण्डित्यासाः पञ्चमः ५ ॥ एषतइतियोनिसुद्राप्रदर्शनं । ऋध्यादिकंपूर्ववत् । योनिसुद्राप्रदर्शनेवि० ।
 ॐएषतेरुद्रं पुशुः १ । इतियोनिसुद्राप्रदर्शनं ॥ तल्लक्षणमहार्णवे । मध्यमेकुटिलेकृत्वातर्जन्युपरिसंस्थिते । अनामिका-
 मध्यगतैतैवहिकनिष्ठिके १ ॥ सर्वाएकत्रसंयोज्या अङ्गुष्ठपरिपीडिताः । एषातुप्रथमासुद्रायोनिसुद्रेतिसंज्ञितेति २ ॥ ॥

अथात्मनःश्रीरुद्ररूपेणध्यानम् ॥ पञ्चास्यसौम्यमात्मानं सर्वभरणभूषितं । सुगलच्छनमधूतं शुद्धस्फटिकसंनिभं १ ॥
 फणासहस्रविस्फूर्जदुरोगेन्द्रोपवीतिनं । सप्तार्चिविज्वलज्जालजटाजूटकिरीटिनं २ ॥ सहस्रकरविभ्राजत्स्वद्वक्त्रेनविभूषितं ।
 ब्रह्माण्डखण्डवक्त्राशक्तपालवरधारिणं ३ ॥ देदीप्यमानं चन्द्रार्कज्वलदग्नित्रिनेत्रिणं । त्रैलोक्यद्युतिकृद्भद्रास्त्रस्तन्त्रेणैकपा-
 लमालिनं ४ ॥ दीप्तनक्षत्रमालावदक्षमालाधराद्विजः । निःशेषवारिसंपूर्णकमण्डलुकरविभुं ५ ॥ जगदाधैर्यकृन्नादमुञ्चन्
 डमरुधारिणं । केयूरचक्रनागेन्द्रमूर्धमणिविराजितं ६ ॥ घर्घराव्यक्तनिर्गच्छद्रंभीरागवनपूरं । सहस्रपटनीलामय्यावच-
 र्मोत्तरीयकं ७ ॥ विद्युलताप्रभागङ्गाभातमूर्धसुरार्चितं । समस्तभुवनाधारधराणिमात्मनिस्थितं ८ ॥ त्रैलोक्यवनितामू-
 र्धनतदेवार्धपार्वतिं । लक्षसुरप्रभाभास्त्रैलोक्यकृतपादुरं ९ ॥ अमृतपुतब्धटङ्गाङ्गदिव्यभोगसमाकुलं । दिग्देवतासमा-
 युक्तसुरासुरनमस्कृतं १० ॥ नित्यशश्वतमव्यक्तं व्यापिनंदनं ध्रुवं । द्विजोध्यात्वैवमात्मानं सम्यग्भुद्रस्वरूपिणं ११ ॥ संप्र-
 ध्व्यस्तान्तरायः सन्ततोयजनमारभेत १२ ॥ यजनपूजनं ॥ इत्यात्मनःश्रीरुद्ररूपेणध्यानं ॥ अथगौरीध्यानं ॥ गौ-
 रीचतुर्भुजांचण्डीत्रिनेत्रांमुकुटोज्ज्वलां । पद्मदर्पणहस्तांचववदाभयहस्तां १ ॥ दिव्यवस्त्रापरीधानां दिव्यालंकारभूषितां ।
 प्रसन्नवदनांध्यायेच्छयोत्सङ्गेचवामतः २ ॥ गणाधिपंचोत्तरतोध्यात्वास्फुटनंदनियोजेयम् । द्वारदेशेतुचण्डार्कनन्दिदृक्त्रि-
 कीरीटिनः ३ ॥ इतिपञ्चाङ्गरुद्रन्यासाः ॥ इतिशुक्लयजुःशास्त्रीयकर्मकाण्डप्रदीपे आह्निकाचारप्रकरणेभूषुद्धिभूतशुद्धिप्राण-
 प्रतिष्ठान्तर्मातृकावहिर्मातृकान्यासाः पञ्चाङ्गमहारुद्रन्यासाश्च समाप्ताः ॥

अथरुद्रपूजनं ॥ दर्पणे—१ नमस्तइत्यावाहनं ॥ २ चतुःस्तुक्तिरित्यासनं ॥ ३ नमःस्तुत्यायेतिपाद्यं ॥ ४ नमःशम-
वायेत्यर्घ्यं ॥ ५ त्र्यम्बकमित्याचमनीयं ॥ ६ मानस्तोऽकृदितिहानं ॥ ७ नमोहिरण्यवाहवइत्यखं ॥ ८ नमोवःकिरि-
केभ्यइत्युपवीतं ॥ ९ नमःश्रभ्यइतिगन्धाः ॥ १० नमःपार्यायेचेतिपुष्पाणि ॥ ११ नमःकर्पादिनेचेतिधूपः ॥ १२ नम-
आशवेचेतिदीपः ॥ १३ नमोज्येष्ठायचेतिनैवेद्यं ॥ १४ नमस्तक्षभ्यइतिताम्बूलं ॥ १५ नमःश्रभ्यइतिदक्षिणाः ॥
१६ नमोह्रस्वायेचेतिपुष्पाञ्जलिः ॥ इतिदर्पणोक्तारुद्रपूजा ॥

अथामिपेकादौरुद्रैकादशिन्यादिप्रकाराः ॥ तत्ररुद्रस्यपञ्चभेदाः । तेच ॥ रूपं १ रुद्री २ रुद्रः ३ महारुद्रः ४ अतिरुद्रः
५ चेति । रूपसंक्रदावर्तनं । रुद्रीएकादशिनी । रुद्रोलघुरुद्रः । महारुद्राऽतिरुद्रैप्रसिद्धौ । तदुक्तंमहाकल्पेनन्दिकेश्वरश-
तानन्दसंवादे—शृणुष्वभोमहाप्राज्ञरुद्रभेदान्वदामिते । रुद्राःपञ्चविधाःप्रोक्तादोशैकैरुत्तरोत्तरम् ॥ साङ्गस्त्वाद्वोरूपका-
ख्यःसशीर्षोरुद्रउच्यते । एकादशगुणैस्तद्वत्रुद्रीसंज्ञोद्वितीयकः ॥ एकादशभिरेताभिस्तृतीयोलघुरुद्रकः । लब्धेकादश-
भिःप्रोक्तोमहारुद्रश्चतुर्थकः ॥ पञ्चमःस्यान्महारुद्रैरेकादशभिरन्तितः । अतिरुद्रःसमाख्यातःसर्वेभ्योबुद्धोत्तमोत्तमः ॥ इति ॥
अथरुद्रस्यपडङ्गानि ॥ तदुक्तंमहाकल्पेनन्दिकेश्वरशतानन्दसंवादे—शिवसंकल्पंहृदयसूक्तंस्यात्पौरुषशिरः । प्रादुर्गार्याणंचै-
वशिखांतस्योत्तराभिधम् ॥ आशुःशिशानःकवचत्रयविभ्राड्वृहत्स्मृतम् । शतरुद्रीयमखंस्यात्पडङ्गमईरितः । इति ॥

सप्तदशर्चमप्रतिरथकवचं ॥ आशुःशिशानइतिद्वादशर्चमप्रतिरथमित्याहुस्तस्माद्ब्रह्माप्रतिरथंजपयशुःशिशानोद्युषभोनभीमइ-
त्येताभिर्द्वैर्द्वादशभवन्तीतिश्रुतेरिति रुद्रमंत्रे । रुद्रकल्पदुर्मे अप्रतिरथंआशुःशिशानइतिद्वादशर्चमवनिर्णीतं । सर्वानुक्रम-
णिकायामपि आशुरेन्द्रीद्वादशत्रिष्टुभोऽप्रतिरथइतिआशुःशिशानइतिद्वादशर्चस्याप्रतिरथसंज्ञाउक्ता । कर्काचार्याणु श्रा-
द्धसूत्रभाष्येपित्र्यमन्त्रानुरूपमुक्तमप्रतिरथमन्यानिचपित्राणीत्यत्राप्रतिरथंआशुःशिशानइतिसप्तदशेतिव्याख्यातवन्तः ।
आहवनीयेप्रणीयमानेअप्रतिरथस्यद्वादशकुर्वन्नितिकात्यायनसूत्रेणसप्तदशर्चस्यैवाप्रतिरथेति संज्ञाषष्ठ्याअवसीयते । यदि-
द्वादशर्चस्यैवाप्रतिरथसंज्ञास्यात् । तदाप्रतिरथमितिद्वितीयैवसूत्रितास्यादित्यभिप्रायस्तेषाम् । युक्तंचैतत् । रुद्रजपादौ
यर्माप्रतिरथंतस्यविभ्राड्बृहचलोचनमित्यत्रसप्तदशर्चस्यैवशिष्टानांपाठात् इतिसिन्धुद्रान्जपित्वाप्रतिरथंराक्षोघ्नंवसूक्त-
मित्यस्मिन्सूत्रे दीक्षितकामदेवकृतभाष्ये । एवंचाप्रतिरथस्याशुःशिशानइतिसप्तदशवक्रचः । नद्वादशेत्यर्थः । रौ-
द्राध्यायस्यआद्योनुवाकःषोडशर्चएवशतरुद्रियमित्येके । सकलोरुद्राध्यायएवशतरुद्रियमित्यपरेच । इत्यन्नाहविषयेपक्ष-
द्वयं । पञ्चाङ्गानितैत्तिरीयाणांषडङ्गानिनियमेनवाजसनेयिनां इतिपञ्चाङ्गानांषडङ्गानांचव्यवस्थितोविकल्पः ॥ ॥ रुद्र-
पाठक्रममाह तत्रैवमहाकल्पेनन्दिनेश्वरशतानन्दसंवादे—पूर्वमङ्गानिंसंज्यरुद्राध्यायंततो जपेत् । तिसृणामहाव्याह्ती-
नांरुद्रस्यचादवितिचत्वारोन्तेचैवमित्यष्टौप्रणवाः । अष्टप्रणवयुक्तंरुद्रं सकृज्जेत । रौद्राध्यायंरुद्रमिस्याचक्षतइति-
रुद्रसूत्रम् ॥ तदन्तेसप्तमन्त्रांश्चवयं सोममहच्छिरः । उग्रश्चेतिथजुर्मंत्रजटामाहुर्जपेदिति । सप्तमन्त्रानितिकावामि-

प्रायं । तेषां संहितायां सप्तकण्डिकानामेव समाप्तानात् । माध्यंदिनानां तु वयं सोमेत्यष्टयैव ॥ पशुरामः—लिङ्गो-
 क्ता देवताश्चास्य उग्रश्च त्रितयं जुः । विनियोगो जटाजात्येकोचित्समजपन्युक्तः । इति । तेन उग्रश्चेति मन्त्रत्रयं सप्तमब्राह्म-
 जटा इति पक्षद्वयं । तत्र देवयाज्ञिकादिभिस्तु—साङ्गस्त्वाद्योरुपकाख्यः सशीर्षोरुद्र उच्यते इत्यादि पूर्वोक्तवाक्येषु हेमाद्रि महा-
 र्णवादिनिबन्धेषु जटाजपविध्यदर्शनाजटाजपोनोपात्तः । तेन जटाजपः कृताकृत इत्युक्तं । एवं वयं सोमेति महच्छिरोजपो-
 पि कृताकृतः । क्वचिद्विहितत्वेन क्वचिच्चाविहितत्वेनेति । अतश्च अनयोर्जपात्फलाधिक्यं न तु तदकरणे रुद्रगुण्यं । गुणविशे-
 पे फलविशेष इति कालायनोक्तेरिति ॥ एवं—नमस्कं चमकं चैव पौरोरुपसूक्तमेव च । नित्यं त्रयं प्रयुञ्जानो ब्रह्मलोके महीयते ॥ इ-
 तिकाशीर्षी दीक्षितपद्धतौ चमकजपोऽप्युक्तः । परंतद्वचनं स्वतंत्र फलार्थं तथानमकादित्रिकप्रयोगविधानपरम् । साङ्गस्त्वाद्योरु-
 पकाख्यः सशीर्षोरुद्र उच्यते । इत्यादि पूर्वोदाहृतवाक्यैश्चमकजपस्य विधानाभावात् बृहत्पराशरादावप्यनभिधानाच्च वा-
 जसनेयिनां चमकजपो वैकल्पिक एवेत्युक्तं । एवं च चमकजपोऽपि कृताकृतः । तत्र चमकजपकरणपक्षे महच्छिरोजपानन्तरं च-
 मकजपः कार्य इति देवयाज्ञिकादयः । केचित्तु चमकजपपक्षे न महच्छिरोजपः । महच्छिरोजपपक्षे तु न चमकजपः । नमकज-
 पान्ते उभयोर्विधानात् । पौर्वापर्यनियमेतयोः प्रमाणाभावाच्च । अत एव ये महच्छिरोजपमाचरन्ति तेनैव चमकजपमाचरन्ति ।
 ये तु चमकजपमाचरन्ति तेन महच्छिरोजपमाचरन्तीत्याहुः । इदमेव युक्ततरमिति । अन्ते ऋचं वाचमिति सकलः शान्त्यध्यायः-
 सर्वत्र । द्यौः शान्तिरिति कण्डिकाजपो वा । ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिरिति त्रिरुच्चारणं वा ॥ तथा च स कृदावर्तनस्वरूपम् ।

साङ्गस्त्वद्यौरूपकाख्यः सशीर्षोरुद्रउच्यत इति । तथाचशिवसंकल्पं हृदयं ६ । पौरुषसूक्तंशिरः १६ । अश्व्यः संसृतः
 शिक्षा ६ । अश्रुः शिशानः कवचं १७ । विभ्राद्नेत्रत्रयं १७ । रौद्राध्यायस्य प्रथमोनुवाकः १६ । रौद्राध्यायः सकलोवा
 अस्त्रं ६६ । इतिपङ्क्तानि । तदनन्तरं संकल्योरौद्राध्यायः सकृत् ॥ सच । ऊँभूः ऊँभुवः ऊँस्वः ऊँमस्तैरुद्र०
 जम्भेदध्मः ६६ ऊँभूः ऊँभुवः ऊँस्वः ऊँइत्यष्टप्रणवयुक्तः । वयं सोमेतिमहच्छिरोवा ८ । वाजश्वमे २९
 इत्यष्टावनुवाकावा । उग्रश्चेति तिस्रः ३ सप्त ७ वेतिजटाजपोया । ऋचंवाचमिति शान्त्यध्यायः २४ । द्यौः शान्तिरिति क-
 ण्डिकावा । ऊँशान्तिः शान्तिरिति त्रिरुच्चारणंवा ॥ इतिरूपकापरपर्यायसकृदावर्तनस्वरूपम् ॥ ॥ अथरुद्रैकादशिनी-
 विचारः प्रयोगदर्पणे—एकादशोर्ध्वरूपाणित्वङ्गानि च सकृज्जपेत् । अङ्गान्यादौ शिरश्चात्ते रुद्रैकादशिनीस्मृता ॥ अङ्गानि-
 शिवसंकल्पादीनि शतरुद्रियपर्यन्तानि पङ्क्तानि जप्त्वा एकादशवारं ऊर्ध्वरूपसंज्ञं रुद्राध्यायसंकलं जप्त्वा अन्ते वयं सोमेत्यनु-
 वाकरूपं शिरो यदा जप्यते तदा सारुद्रप्रसिद्धा भवति ॥ केचित्तु—साङ्गमाद्यं जपेदुद्रकैवल्यनिनवान्तरे । साङ्गसशीर्षकंचा-
 न्यं निरङ्गमिति केचनेति । अत्रादावन्ते साङ्गजपपक्षे च प्रधानभूतस्य रुद्रस्य एकादशवृत्त्ययोनजाता इति रुद्राणां समासमि विना अ-
 न्तराणुनः पङ्क्त्या सत्सत्रनर्किंचित्यमाणं पश्यामः ॥ तस्मादेकादशोर्ध्वरूपाणीति प्रथमः पक्षः साधुरिति ॥ शान्तिकम-
 लाकरे—यत्तु कातीयाः काण्वाश्च परशुरामौ यं पठन्ति—साङ्गमाद्यं जपेदुद्रकैवल्यनिनवान्तरे । साङ्गसशीर्षकंचान्यं निरङ्ग-
 मिति केचनेति । अन्यं रूपं पठित्वाङ्गानि तिकेचित् । अन्येतु संपुटमानाभावात् प्रथमाद्युचित्त्वादावङ्गानि ततोस्ततो वयं ७

सोमेत्यष्टावृचःशीर्षं उग्रश्चेतिसप्तजटापाटश्चेत्याहुस्तद्वचनाभावाच्चिर्मूलमन्धपरंपरामात्रमिदुपेक्ष्यमिति ॥ अथरुद्रकादशि-
 न्यांप्रातिरुद्रवाजश्चमइत्यष्टानुवाकानामेकादशधाकृतानां एकमेकजपत् इति । तद्यथा—आद्योपठितेरुद्रवाजश्चमइतिच-
 तस्तः ४ । द्वितीयेसत्यंचेतिचतस्तः ४ । तृतीयेऊर्कंचेतिचतस्तः ४ । तुरीयेअस्माचेतितस्तः ३ । पञ्चमेअग्निश्चेतिअर्धेन्द्र-
 संज्ञाः ३ इतिपञ्चानुवाकाः । षष्ठेअंशुश्चेतिग्रहसंज्ञाः ३ । सप्तमेअग्निश्चमेघमर्धमेश्वमेइतियज्ञक्रतुसंज्ञे २ । अष्टमे एकाचेति
 अयुग्मस्तोमसंज्ञा १ । नवमेचतस्तश्चमइतियुग्मस्तोमसंज्ञा १ । दशमेत्र्यविश्वमइतिवयःसंज्ञे २ । एकादशेवाजायस्वाहे-
 तिनामग्रहकल्पसंज्ञे २ । इतित्रयोनुवाकाविभक्ताः । एवमष्टानुवाकानांएकादशधाविभागः श्रुत्युक्तोपिविषयान्तराभावा-
 द्ययनविषयकएवेतिबोध्यं ॥ अतएवशान्तिकमलाकरे—‘तत्तुविभागेष्वनुवाकत्वाभावान्नमकानुवाकेष्वेकादशानामनु-
 वाकानामेकमेकंवाजोपे’दितिबौधायनसूत्रहेमाद्र्यादावनुवाकानुपंगान्त्वान्यस्यैवाष्टमस्यचमकानुवाकस्यत्रिरभ्यासोयुक्तः ॥
 सामिधेनीवृद्धौस्तोमवृद्धौप्रयाजवृद्धौचान्यस्यैवमन्त्रस्याभ्यासेनसंख्यापूर्णवदित्युक्तं ॥ एवंच अष्टसुनमकावर्तनेपुक्रमेण-
 चमकानां अष्टावनुवाकाः । नवमदशमैकादशेषु अष्टमस्यैवानुवाकस्यावृत्तिः । एवमेकादशानुवाकाइत्यर्थः । तथाचआद्योप-
 ठितेरुद्रवाजश्चमे ४ द्वितीयेसत्यंचमे ४ तृतीयेऊर्कंचमे ४ चतुर्थेअस्माचमे ३ पञ्चमेअग्निश्चमइन्द्रश्चमे ३ षष्ठेअंशुश्चमे ५
 सप्तमेएकाचमे ४ अष्टमेवाजायस्वाहा २ नवमेवाजायस्वाहा २ दशमेवाजायस्वाहा २ एकादशेवाजायस्वाहा २ एवमे-

कादशानुवाकाः । अन्यत्सर्वपूर्वाक्तसकृदावतनवत् ॥ ॥ अथलघुरुद्रस्वरूपं ॥ रुद्रकादशनिवेष्टासकामफलप्रदा ।
एकादशगुणासैवरुद्रइत्यभिधीयते ॥ रुद्रोलघुरुद्रइत्यर्थः । इतिलघुरुद्रस्वरूपं ॥ ॥ अथमहारुद्रस्वरूपं ॥ रुद्रएकाद-
शगुणोमहानित्यभिधीयते ॥ रुद्रो लघुरुद्रः एकादशगुणितोमहारुद्रः ॥ इतिमहारुद्रस्वरूपं ॥ ॥ अथातिरुद्रस्वरूपं ॥
महानेकादशगुणस्वतिरुद्रइहोच्यते ॥ महान्महारुद्रः एकादशगुणः अतिरुद्रइत्यर्थः ॥ रुद्रकल्पद्रुमेचास्मिरुद्रमेदानी-
रूपिताः । विदुपानन्तदेवेतनतुल्यतुशकरः ॥ इति ॥

अथरुद्राष्टाध्यायी ॥ अथशिवसकल्यद्दयप्रथमोऽध्यायः ॥ ॐ ब्रह्माग्रतोदूर्ध्वमुदैतिदेवन्तदुसमस्तयुवेति । दूर्गम-
अग्रोतिषोऽग्रोतिरेकन्तन्मेमनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ १ ॥ येनैकभाष्युपसोमनीषिणोयुञ्जेकृण्वन्तिविदथेषुधाराः । यद-
पूर्वधुक्ष्मन्तः प्रजानोतन्मेमनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ २ ॥ यत्प्रज्ञानमेतच्छ्रुतिश्चिद्व्योतिरेन्तरमुतन्म्रजसु । यस्माच्च-
कृतोकिञ्चनकर्मोऽग्रोतन्मेमनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ३ ॥ येनेदम्भतम्भुवनम्भाविष्यत्यार्यहोतममेतन्मेष्वम् । येनयुञ्ज-
स्त्रोतसमेतहोतान्मेमनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ४ ॥ यस्मिन्नेवेष्टासामेयजुःषिषास्मिन्प्रतिष्ठितारथनोभावोवाराः । यस्मिन्श्चि-
च्छतुर्वसुमेतम्प्रजानोतन्मेमनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ५ ॥ सुषोऽथिरश्वाविष्यन्मन्युव्याव्रेनोयतेभीष्टमिष्टोऽजिनऽइव । ह्यत्र-
सिद्धिन्वदजिरश्वविष्टान्तन्मेमनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ६ ॥ इतिरुद्रप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ अथपौरुषसूक्तशिरोद्विती-

योऽध्यायः ॥ ॐ ॥ सहस्रशीर्षापुरणः सहस्राक्षः सहस्रपात्र । सभूमिः सुवतस्पृत्वात्यतिष्ठदशङ्कुलम् ॥ १ ॥ पुरुषण-
 वेदः स द्विपञ्चतयचभाष्यम् । उतामृतित्वस्य शानिचदन्ननातिरोहति ॥ २ ॥ एतावानस्य महिमतो ज्जयायाश्चिपूरुषः ।
 पादोस्येविश्वश्याभूतानि त्रिपादस्योमृतद्विवि ॥ ३ ॥ त्रिपादस्यैऽउदैन्यरुषः पादोस्येहाभवत्पुनः । ततो विष्वज्यक्रा-
 मत्साशानानद्यन्ऽअभि ॥ ४ ॥ ततो विराडजायत विराजोऽअधिपूरुषः । सजोतोऽअत्यरिच्यत पेश्चाङ्गुमिमथोपूरुः ॥ ५ ॥
 तस्माद्यज्ञात्सर्विदुतः स मन्धतमपदाज्यम् । पशून्ताश्चक्रवायव्यानारण्यान्प्राम्याश्चये ॥ ६ ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्विदुतः क्रुः सा-
 मानिजज्ञिरे । छन्दोऽसिजज्ञिरेतस्माद्यज्ञस्तस्मादजायत ॥ ७ ॥ तस्मादश्वाऽअजायन्त्येकेचोभयादतः । गावो हिज-
 जिरेतस्मात्तस्माज्जाताऽअजावयः ॥ ८ ॥ तयज्ञमवहिपिप्रोश्नैः पुरुरूपजोतमग्रेतः । तेन देवाऽअयजन्त सौह्याऽअपयश्च
 ॥ ९ ॥ यत्पुरुषं व्यदधुः कतिधाव्यकल्पयन् । सुखिङ्किमस्यासीत्किम्बोह्मकिम्भूपादोऽउच्यते ॥ १० ॥ अक्षिणोऽस्येसि-
 खमासीद्वाहिराज्यकृतः । ऊरुतदस्येयद्वैश्यः पृथ्वाऽऽश्वद्रोऽयजायत ॥ ११ ॥ जन्दममनसो ज्ञातश्चक्षोः मूषोऽअजायत ।
 श्रोत्राद्वायुश्चिप्राणश्चिमुखो दिभिरजायत ॥ १२ ॥ नाभ्याऽआसीदन्तरिक्षोऽशीष्णाद्योऽसमवर्त्तत । पृथ्वाभूमिर्हिदोः श्रो-
 त्रोत्तथालोकौ २ ऽयकल्पयन् ॥ १३ ॥ यत्पुरुषेण हि विपादेवायुजमतन्वत । वमन्तोऽस्यासीदाज्यङ्गीष्मऽइध्मऽशरद्ध-
 विः ॥ १४ ॥ मसास्यासन्परिधयोऽस्त्रिः समसोमिधः कृताः । देवायद्यजन्तव्योनाऽअवधेन्युरूपमप्यथम् ॥ १५ ॥ यज्ञेन-

युजमयजन्तदेवास्तानिधमाणिप्रशुभान्यसन् । तेहनाकमहिमानं सचतुश्चतुर्विधाऽस्मान्तिदेवाः ॥ १६ ॥ इतिरु-
 द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ अथोत्तरनारायणशिवानुतीयोऽध्यायः ॥ ऊंअब्धःसमर्थतःपृथिव्यैरसाच्चविश्वकर्मणः
 समवर्तुतात्रै । तस्यत्वाविदधद्वैपमैतितन्मल्यदेवत्वमोजानमत्रै ॥ १ ॥ वेदाहमेतत्पुरुषमहान्तमादित्यवर्णन्तमसाः
 परस्तात् । तमेवाविदित्वातिमृत्युमैतिनान्यःपन्थाविद्यतेपनाय ॥ २ ॥ प्रजापतिश्चरतिप्रभूऽन्तरजायमानोबहुधावि-
 जायते । तस्योनिर्मरिपश्यान्तिधारास्तान्दत्तस्यैर्भुवनानि विश्वा ॥ ३ ॥ योदेवेभ्योऽतपतियोदेवानाम्परोहितः ।
 पूर्वोयोदेवेभ्योजातो नभोरुचययत्राह्वये ॥ ४ ॥ रुचमोऽहोऽन्यन्तोदेवाअश्रुतद्वयम् । यस्त्वैवम्राह्मिणोविद्यात्सत्यदेवाऽ-
 अमन्यस्यै ॥ ५ ॥ श्रीश्चतिलक्ष्मीश्चण्डव्यावहोरात्रप्राश्नश्चैत्राणिरूपमैश्चनैव्यात्तम् । इष्णाक्षिपाणोऽमुष्मन्ऽइषाणसव-
 लोकम्मन्ऽइषाण ॥ ६ ॥ इतिरुद्रतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ अथाप्रतिरथंसप्तदशचक्रवचचतुर्थोऽध्यायः ॥ ऊं ॥
 अशुःशिशानोवृषभोनभोमोघनाघनःशोभणश्चर्षणीनाम् । सुहृन्दनोनिमिषएकधोरःशुतःसुर्नाऽअजयत्सोऽकामिन्द्रः-
 ॥ १ ॥ सुहृन्दनानिनिमिषणिजिष्णिनायुक्कारेणदुश्चवनेनधृण्णान । तदिन्द्रेणजयततत्सहद्वैपुधोऽनःऽइषहस्तनेवृष्णा ॥ २ ॥
 सऽइषहस्तैःसनिपुङ्गवैशसैःकष्टासमुधऽइन्द्रोणेन । सुहृन्मृजिस्तोभेपावदुश्चधन्वप्रातिहिताभिरस्ता ॥ ३ ॥
 बृहस्पतिरिदयोःशोहामित्रौ २ अपुत्रावमानः । प्रभेजन्तसेनाऽमुष्मण्युधजयद्वेसाकमश्वावितारथानाम् ॥ ४ ॥

बुल्लेविज्ञायस्थविरेऽप्रवीरेऽसहस्रान्वोजीसहमानऽउग्रः । अभिधीरेऽभिषत्त्वासहोजैत्रमिन्द्रथमातिष्ठगोषित् ॥ ५ ॥
 गोत्रेभिदङ्कोविद्वज्रवाहुऽजयन्तेमज्यप्रमणन्तेमोजसा । इमहसजाताऽजयद्वीरयध्योमिन्द्रहसखायोऽनुसहूरमध्यम् ॥ ६ ॥
 अभिगोत्राणिमहसोगाहमानोदयोविरऽशतमध्युरिन्द्रः । दुश्श्वेनऽधृतनोपाड्युद्धोऽस्माकहसनाऽअवतुप्रयुत्सु ॥ ७ ॥ इन्द्र-
 आसाञ्जेताबृहस्पतिर्दक्षिणयज्ञोऽपरपुत्रसोमः । देवसेनानामभिभञ्जतीनाऽजयन्तीनाम्भरतोऽनुत्त्वग्रम् ॥ ८ ॥ इन्द्रस्यैवृणो
 वरुणस्यैराज्ञेऽआदित्यानाम्भरतोऽशद्वेऽग्रम् । महामनसाम्भवनच्यवानोद्घोषेदिवानोऽजयतोऽमुदस्थात् ॥ ९ ॥ उद्धयमयव-
 न्नायुधान्युत्सस्वनाम्भामिकानोम्भनोऽसि । उद्धृत्रहव्याजिनोवाजिनोऽशुद्रथानोऽजयतायन्तुयोषाः ॥ १० ॥ अस्माकमिन्द्रो
 समृतेपुच्छेज्वस्माकयादपुवस्ताजयन्तु । अस्माकंवीराऽउत्तरेभवन्त्वस्माऽउदेवाऽअवतोहवतु ॥ ११ ॥ अमीपाङ्घ्रिचम्यति-
 लोभयन्तीरुहाणाङ्गाव्यव्येपरोहि । अभिग्रेहिनिहृदस्त्विकुरेऽन्धोमित्रास्तमसासचन्ताम् ॥ १२ ॥ अवसष्टापरपतेशरव्ये-
 ब्रह्मसहृशिते । गच्छामित्रोऽप्रपद्यस्वमामीपाङ्कजेनोच्छिपः ॥ १३ ॥ प्रताजयतानरेऽइन्द्रोवृऽशमयच्छतु । उग्रावःसन्तुबोह-
 वानाऽध्वयायथासथ ॥ १४ ॥ असौयासेनामस्तुऽपरेषामेऽन्यतिनऽओजसोऽस्पृहमाना । ताङ्गहेतुतेसापत्रेतेमयथोमीअभ्यो-
 अभ्यवन्नजानन् ॥ १५ ॥ यन्नवोणाऽसम्पतन्तिक्लिमारावाशिलाइव । तब्रह्मोवृहस्पतिरादितिऽशमयच्छतुविश्वाहाशमयच्छतु
 ॥ १६ ॥ ममाणितेवमणाच्छादयामिसोमस्त्योराजोऽमृतेनविबस्ताम् । उरोर्वीरोऽविरुणस्तेकृणोतुजयन्तेन्वाजिदवावामदन्तु

॥१७॥ ॥ इति रुद्रं चतुर्थं अध्यायः ॥१॥ विभ्रादिति सप्तदशचाऽनुवाको न त्रय्यपचमोऽध्यायः ॥ॐ॥ विभ्राद्वृहत्पितृवत्सि-
 म्यम्भश्चायुर्दुर्धृद्यज्ञपतो वागृहितम् । वातजुतो यो अभिरक्षति त्मना प्रजाऽपुनोषधुधा विराजति ॥१॥ उदुत्यञ्जितवदसन्देव
 वहन्ति कुतः । द्यौर्विश्वायि सूर्यम् ॥२॥ येन पावकचक्षसाभिरणयन्ते जनुऽअनं । त्वरणे पश्यसि ॥३॥ देव्यावभ्ययुऽआ-
 गतुर्दुर्येन सूर्यवचा । मङ्कयिज्ञऽसमञ्जस्ये । तम्प्रत्कथयिष्वथाविश्वायेथया ज्येष्ठ-
 तोतिम्बहिर्दुःखे विदम् । प्रतोचिनं वृजनन्दो हसेधुनिमाशु जयन्तमनयासि वद्धसे ॥५॥ अयं ब्रूनेन श्रौदेयत्याक्षगभोऽज्योति-
 र्जरायूरजसो विमाने । इममेणाऽसङ्गमसूर्यस्य शिशुवा विष्यमिति शिरीहन्ति ॥६॥ चित्रदेवानो सिदगोदनीकश्चक्षुर्मित्रस्य ब-
 र्णस्योक्षः । आप्राद्यावापृथिवी अन्तरेक्षुर्दुःसूर्योऽत्मा जगतस्त्येषश्च ॥७॥ आनङ्ङाभिर्विदुष्यमुशोस्ति विश्वा नरऽसाविता
 देवपुत । अपुयथायुवानो मत्सया नो विश्वा गदभिरित्यमनीषा ॥८॥ यदुद्यकचवृत्रहृदुदगा अभिमस्यु । स ब्रून्तादिन्द्रतेवशे
 ॥९॥ तुराणि विश्वा दंशतो ज्योतिष्कदो सस्यु । विश्वा माभासिरोचनम् ॥१०॥ तत्सूर्यस्य देवत्वन्तन्महित्वम्मेष्टाकसो विवितुऽ-
 सङ्गभार । यदुदयुक्कहेरितः स यत्यो दाद्रात्रो वासस्तनुतो सिमसौ ॥११॥ तन्मित्रस्य वर्णस्योऽभिचक्षुर्दुःखेणितुदोरुपस्य ।
 अनेन्मभेभ्य इशुदस्य पाजः कृष्णमभ्यर्हतिऽसम्भरन्ति ॥१२॥ वणमहौ र असि सूर्यवडादित्यमहौ र असि । मेहस्तेतो माहि-
 मापनस्य ते क्षादवमेहौ र असि ॥१३॥ वदस्युश्च यमा मेहौ र असि सत्रादवमेहौ र असि । मेहह देवानां मस्युः पुरोहितो विम-

ज्योतिरदभ्यम् ॥ १४ ॥ श्रयन्तऽइवसूयुर्विश्वश्चोदिन्द्रस्यभक्षत । वसुनिजतेजनमानुओजसाप्रातिभगवन्नदीधिम ॥ १५ ॥
 अद्यादेवाउदितसूर्युलनिर्हृदसःपिपृतानिर्वेधात् । तन्नामित्रोवरुणोमामहन्तामदितिःसिन्धुःश्रुथिवीउतद्यौः ॥ १६ ॥
 आकृण्वन्जमिवत्तमानोनिवेशयद्वभृत्समत्यश्च । हिरण्ययेनसवितुरयेनादेवोयातिभुवनानिपश्यन् ॥ १७ ॥ इतिरुद्रपचमो-
 ऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ नमस्तद्वितोदशर्चोऽनुवाकःसकलाध्यायोवाऽक्षपष्ठोऽध्यायः ॥ ॐ ॥ नमस्तेरुद्रमुच्यवऽउतेतेऽइय-
 वेनमः । ब्राह्म्यमिततेनमः ॥ १ ॥ यातेरुद्रशिववतनूरोरापापकाशिनी । तयानस्तेष्ट्वुशान्तमयागिरिशन्तोभिचार्क-
 शीहि ॥ २ ॥ यामिषुङ्गिरिशन्तहस्ताविभ्वस्तवे । शिवाङ्गिरित्रिताङ्गुरुमाहिर्मुनीःपुरेऽङ्गत् ॥ ३ ॥ शिवेनवचसात्वागिरिश-
 ञ्छावदामसि । यथानुःसव्वेमिज्जगदयुस्मदुसमनाजसत् ॥ ४ ॥ अष्टवोचदधिवक्ताप्रथमोद्व्योभिषक् । अहोऽश्वासवोऽम्भ-
 युन्सर्वाश्चयातुद्याव्योघोरावोःपरसुव ॥ ५ ॥ असौयस्तोमोऽजरुणउतवश्रुःसुमङ्गलः । येचैनर्हृद्राओभतोद्विश्रि-
 ताःसहस्रेशोर्वैपाःहेडईमहे ॥ ६ ॥ असौयोवैसर्पतिनीलग्रीवोविलोहितः । उतैर्नगोपाथदश्रुद्वद्वहसूःसदृशोयु-
 द्यातिनः ॥ ७ ॥ नमोऽस्तुनीलग्रीवायसहस्राक्षायमीदृपे । अथोयेअस्यसत्योनिहन्तेभ्योकरुन्नमः ॥ ८ ॥ प्रसृष्टिधव्य-
 नुस्त्वमभयोर्यात्स्योऽज्याम् । याश्चतिहस्तेऽर्पवुःपराताभगवोवप ॥ ९ ॥ विज्येध्वर्जुनःकर्पुर्होनोविशत्योवाणवाँरउत ।
 अनेशन्नस्योवाऽइपवओभूरस्थानिपङ्कधिः ॥ १० ॥ यातहेतिमीदृष्टमहस्तेवभूवतेधर्जुनः । तयोस्माद्विश्वेश्वतेस्त्वमयुस्त्वयापरि-

भुज ॥११॥ परित्येधव्यनोहेतिरस्माव्यणलुध्विर्भतः । अथोयदपुधिरुतवरेअस्माद्विधेहितम् ॥ १२ ॥ अवेतत्येधनुद्वहसह-
 साक्षिशतपुधे । निगधीयश्रुत्यानामसिखाशिबोर्नःसमनाभव ॥ १३ ॥ नमस्तेआयुधायानाततायधृणवै । उभाम्यामितेनसो
 वाहुभ्यान्तयेधव्यने ॥ १४ ॥ मानोमिहान्तमितमानाअसुकेममानुऽऽक्षन्तमितमानउक्षितम् । मानोवधाऽपितरम्मोतेमो-
 तरम्मोर्नःप्रियास्तेभ्योरुद्धरीरिपः ॥ १५ ॥ मानस्तेकेतनयेमानुऽआयुपिमानोगोपुमानोअश्वपुरीरिपः । मानोद्वीराद्विभो-
 मिनोवधहीहिविभन्तेऽसदुमिच्चाहवामहे ॥ १६ ॥ इतिरुद्रयोदशर्चोऽनुयाकः ॥ नमोहिरण्यवाहये । सेनान्येदिशाञ्जपत-
 येनमोनमोवृक्षभ्योहरिकेशभ्यऽपशूनाम्पतयेनमोनमःशुण्डिअरायुचिर्षीमतेपशूनाम्पतयेनमोनमोहरिकेशायपशूतिने
 पुष्टानाम्पतयेनमोनमोवभ्लुशाय ॥ १७ ॥ नमोवभ्लुशाय । व्योधिनेनानाम्पतयेनमोनमोभवस्यहृत्सृजगताम्पतयेनमो-
 नमोरुद्रयातलायिनेक्षेत्राणिम्पतयेनमोनमःसतायाहृत्यैवनामपतयेनमोनमोरोहिताय ॥ १८ ॥ नमोरोहिताय ।
 स्थितयद्वृक्षणिम्पतयेनमोनमोभुवन्त्येवारिवस्कृतायापधनानाम्पतयेनमोनमोत्रिणद्वणिजायकक्षणिनाम्पतयेनमोनमउ-
 द्धैर्षोपायाक्रन्दयतेपत्नीनाम्पतयेनमोनमःकृत्स्नायतया ॥ १९ ॥ नमःकृत्स्नायतया । धावतेसत्स्वनाम्पतयेनमोनमऽम-
 हमानयानिव्योधिनेअव्योधिर्नानाम्पतयेनमोनमोनिषेक्षणककुभायस्तेनानाम्पतयेनमोनमोनिवेद्येपरिचिराथारण्यानो-
 म्पतयेनमोनमोवञ्जते ॥ २० ॥ नमोवञ्जते । परिवञ्जतेसायनानाम्पतयेनमोनमोनिषेक्षणऽइषुधिमतेतस्कराणाम्पतये

नमो नमः-युकायिभ्यो जिघां सद्भ्यो णताम्पतये नमो नमो सिमद्भ्यो नक्तुश्चरद्भ्यो विकृन्तानाम्पतये नमः ॥ २१ ॥ नमो न-
 णीषिणे । गिरिचाराय कुलञ्चानाम्पतये नमो नमो इहपमद्भ्यो धिभ्यश्च वोनमो नमो आतद्भ्यो नमः-प्रतिदधनेभ्यश्च वोन-
 मो नमो अयच्छद्भ्यो स्वश्च वोनमो नमो विमसुजद्भ्यः ॥ २२ ॥ नमो विमसुजद्भ्यो । विध्वद्भ्यश्च वोनमो नमः-स्वपद्भ्यो जाग्र-
 द्भ्यश्च वोनमो नमः-शयनेभ्यश्च वोनमो नमो सिधद्भ्यो धावद्भ्यश्च वोनमो नमः-सेभ्यः ॥ २३ ॥ नमः-सेभा-
 भ्यः । सेभापतिभ्यश्च वोनमो नमो भ्यश्च वोनमो नमो आव्यो धिनीभ्यो विविध्वन्तीभ्यश्च वोनमो नमो उगणा-
 भ्यस्नहुतीभ्यश्च वोनमो नमो गणेभ्यः ॥ २४ ॥ नमो गणेभ्यो । गणपतिभ्यश्च वोनमो नमो व्यातैभ्यो व्यातपतिभ्यश्च-
 वोनमो नमो गतैभ्यो गतपतिभ्यश्च वोनमो नमो विरूपेभ्यो विरूपेभ्यश्च वोनमो नमो-सेनाभ्यः ॥ २५ ॥ नमो-सेनाभ्यः ।
 सेनानिभ्यश्च वोनमो नमो रोधिभ्योऽअरथेभ्यश्च वोनमो नमः-क्षुभ्यः-सङ्ग्रहीतृभ्यश्च वोनमो नमो महद्भ्योऽअभुकेभ्यश्च वो-
 नमः ॥ २६ ॥ नमस्तथेभ्यो । रथकारेभ्यश्च वोनमो नमो-कुललिभ्यः-कुमारैरेभ्यश्च वोनमो नमो निपादेभ्यः-पुञ्जिष्ठेभ्यश्च वो-
 नमो नमः-श्वनिभ्यो मृगयुभ्यश्च वोनमो नमो-श्वभ्यः ॥ २७ ॥ नमो-श्वभ्यः । श्वपतिभ्यश्च वोनमो नमो भवाय च ऋद्वाय च-
 नमः-शुद्धार्वाय च षष्ठ्यै च नमो नीलप्रायाय च शितिकण्ठाय च नमः-कपुर्द्दिने ॥ २८ ॥ नमः-कपुर्द्दिने । चोव्युसकशाय च-
 नमः-सहस्राक्षाय च शतधन्वने च नमो गिरिशाय च शिपिप्राय च नमो मीढिष्ठमाय चेषुभते च नमो ह्रस्वाय ॥ २९ ॥ नमो-

हृत्वाय । चवामेनायेनमावृहेतचवर्षायसेयेनमौर्वुद्धायचसुवेयेनमोऽथायचप्रथमायेनमोऽशान्ते ॥ ३० ॥ नमोऽ-
 न्नवे । चाजिराययेनमेऽशान्तेयचश्रीभ्याययेनमेऽऊभ्यायचावस्तेत्यायेनमानादियायचैदीप्यायच ॥ ३१ ॥ नमोऽज्जे-
 ष्ठाय । चकनुष्टाययेनमः-यैवृजयचापरेजायेनमामच्छमायचापरेलमाययेनमोऽजवेष्ट्यायचबुष्ट्याययेनमेऽसौभ्याय ॥ ३२ ॥
 नमोऽसौभ्याय । चप्रातिसौर्यायेनमोऽथाभ्यायचक्षेत्रभ्याययेनमेऽशोक्यायचावसोभ्याययेनमोऽऊक्यायचैखल्याययेनमोऽव-
 ष्याय ॥ ३३ ॥ नमोऽवष्याय । चकक्ष्याययेनमः-श्रवायचप्रातेश्रवाययेनमोऽआशुषेणायचाशुरथाययेनमेऽशुरायचाव-
 भेदिनेयेनमोऽविलिम्बे ॥ ३४ ॥ नमोऽविलिम्बे । चकवृक्षेयेनमोऽवोर्मिणेचवर्षेययेनमेऽश्रुतायचश्रुतसेनाययेनमोऽदि-
 न्दभ्यायचाहनेत्याययेनमोऽधृष्णाव ॥ ३५ ॥ नमोऽधृष्णाव । चप्रमशाययेनमोऽनिषेक्षणेचउद्विभतेयेनमोऽनिषेक्षणेचउद्विभ-
 तेयेनमः-स्वायुधायचमध्वन्च ॥ ३६ ॥ नमोऽस्वित्याय । चपत्त्याययेनमेऽकाट्यायचेनीप्याययेनमेऽकुल्यायचसरत्या-
 ययेनमोऽनदियायचवृशेन्ताययेनमेऽकृत्याय ॥ ३७ ॥ नमोऽकृत्याय । चावृष्ट्याययेनमोऽवृष्ट्यायचातिप्याययेनमोऽम-
 ध्यायचविहृत्याययेनमोऽव्यायचाविष्याययेनमोऽवात्याय ॥ ३८ ॥ नमोऽवात्याय । चरेभ्याययेनमोऽवास्तेव्यायचवाम्बु-
 पाययेनमेऽसोमायचश्रुष्टाययेनमोऽप्रायचारोणाययेनमः-शुङ्गवे ॥ ३९ ॥ नमोऽशुङ्गवे । चपशुपतेयेनमोऽउग्रायचभो-
 माययेनमोऽग्रेवधायचदूरेवधाययेनमोऽहिचहेनयसेयेनमोऽवृक्षेभ्योहारिकेशेभ्योऽनमोऽराय ॥ ४० ॥ नमोऽशम्भवाय ।

चमयो भवाय चैनमः शङ्कराय चमयस्कराय चैनमः शिवाय च शिवतराय च ॥ ४१ ॥ नमः पायाय । चावोवाय चैनमः प्रत-
रणाय चोत्तरणाय चैनमः स्तीथ्याय चैकल्याय चैनमः शण्याय चैकल्याय चैनमः सिकेत्याय ॥ ४२ ॥ नमः सिकेत्याय । च-
प्रवाह्याय चैनमः किंशिलाय चक्षुणाय चैनमः कपोतेन पुलस्तय चैनमः इरिण्याय च प्रप्रेण्याय चैनमो व्रज्याय ॥ ४३ ॥
नमो व्रज्याय । चण्ड्याय चैनमस्तल्याय चण्ड्याय चैनमो हृद्रेण्याय चानिरेण्याय चैनमः काठ्याय च गह्वरेण्याय चैनमः शुष्क्या-
य ॥ ४४ ॥ नमः शुष्क्याय । चहरित्याय चैनमः पाण्डुसेव्याय च जल्ल्याय चैनमो लोव्याय चोल्ल्याय चैनमः ऊव्याय चो-
सूव्याय चैनमः पूर्णाय ॥ ४५ ॥ नमः पूर्णाय । चपणशिदाय चैनमः उदुहरमाणायाया भिग्नते चैनमः आखिदुते च प्रखिदुते-
चैनमः इपुकुब्धौ धनूष्कब्धौ चैनमो नमो वः किरिभ्यादिवानो हृदये चैनमो विचित्र्ये त्कभ्यो नमो विक्षिणे त्कभ्यो नमः आ-
निहितेभ्यः ॥ ४६ ॥ द्रष्टुः अन्धसस्यते दग्दुनीकलोहित । ओसाभ्रजानमिषाम्पशूनाम्माभेमरुर्लोब्धोचनः किक्षेनाम-
मत् ॥ ४७ ॥ इमारुद्राय । त्वत्सकपोदनेन धनूषाय प्रभारामहे मतीः । यथाशमसद्विपदे च त्विषदे विश्वम्पट्टङ्गामः उस्मि-
न्नानतुरम् ॥ ४८ ॥ याते । रुद्रशिवातेभ्यः शिवा विश्वाहा भपुजी । शिवाते तस्य भपुजी तथानो मृडजीवसे ॥ ४९ ॥ परि-
नो रुद्रस्य हितेष्वपारित्वेष्वदुर्मतिराधयोः । अवस्थिरामधवश्च तनुष्वमीदृशो कायेतनयाय मृड ॥ ५० ॥ सीदुष्मे-
शिवतमशिवो नः समनभव । परमेष्ठ्यश्चायि धियाय रुद्रिवासानः आचरोपिनः किम्बभ्रदगाहि ॥ ५१ ॥ धिक्किरिद्विवि-

लोहितनमस्तेऽयसि भगवः । यास्तं सहस्रहृतयोऽन्यमसन्नपन्तुताः ॥ ५२ ॥ सहस्राणि सहस्रशो ब्राह्मणसहस्रहृतयः ।
तासां मीशानो भगवः पराचीना सुखा कृधि ॥ ५३ ॥ असंख्यता सहस्राणि ये रुद्राऽअधिभूभ्याम् । तेषां सहस्रयोजने व-
धव्या नितम्भसि ॥ ५४ ॥ असिन्महृत्यण्वन्तारिक्षेर्भुवाऽअधि । तेषां सहस्रयोजने वधव्या नितम्भसि ॥ ५५ ॥ नील-
ग्रीवाः शतिकाग्रा दिव्य रुद्राऽऽपश्रिताः । तेषां सहस्रयोजने वधव्या नितम्भसि ॥ ५६ ॥ नीलग्रीवाः शतिकाग्राः श-
र्वजधः क्षमाचराः । तेषां सहस्रयोजने वधव्या नितम्भसि ॥ ५७ ॥ येषु क्षेपे । शृण्विजरा नीलग्रीवा बिलोहिताः ।
तेषां सहस्रयोजने वधव्या नितम्भसि ॥ ५८ ॥ ये भूतानामधिपतयो विशिखासः कपर्दिनः । तेषां सहस्रयोजने वध-
व्या नितम्भसि ॥ ५९ ॥ येषु ग्राम्ये शिरक्षयऽएलवृद्धा आयुर्विधः । तेषां सहस्रयोजने वधव्या नितम्भसि ॥ ६० ॥ यती-
थानि । प्रचरन्ति मूका हस्ता निपुङ्गवः । तेषां सहस्रयोजने वधव्या नितम्भसि ॥ ६१ ॥ ये त्रैषु । विविध्वन्ति पात्रेषु-
पिबतो जनान् । तेषां सहस्रयोजने वधव्या नितम्भसि ॥ ६२ ॥ यऽप्यतावन्तश्च भूयाऽसंख्यदिशो रुद्रा ब्रितस्थिरे । ते-
षां सहस्रयोजने वधव्या नितम्भसि ॥ ६३ ॥ नमोऽसि । रुद्रेऽयोरो दिवि येषां वियमिषवः । तेभ्यो दशप्राचीर्दशदक्षिणा दशप्रती-
चीर्दशदीचीर्दशोऽङ्गुः । तेभ्यो नमोऽस्तु ते नवन्तु ते नमोऽस्तु ते यान्द्विभ्यामथ यानो द्रोहि तेषां सन्मदम्भः ॥ ६४ ॥ नमोऽसि ।
रुद्रेभ्यो येन्तारिक्षे येषां ब्रालऽवषवः । तेभ्यो दशप्राचीर्दशदक्षिणा दशप्रतीचीर्दशदीचीर्दशोऽङ्गुः । तेभ्यो नमोऽस्तु ते नमो-

वन्तुतेनोमृडयन्तुतेयन्दिभ्योयश्चनोद्वेहितमेषाम्भमेदम् ॥ ६५ ॥ नमोस्तु । रुद्रेभ्योवेष्टिभ्योवेष्टामग्नमिषवः । तेभ्योद-
 शुभ्राचिर्द्विशदक्षिणादराग्रतीचिर्द्विशोर्दक्षिणोद्वेष्टिभ्योयश्चनोद्वेहितमेषाम्भमेदम् ॥ ६६ ॥ इतिरुद्रपष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ वयं सोमोमतिमहच्छिरःसप्तमोऽध्यायोवैकल्पिकः ॥ ॐ ॥ वयं सोमोमत्रे-
 तवमनस्तेनृषुविभ्रतः । प्रजावन्तःसचेमाहि ॥ १ ॥ एषते । रुद्रभागःसुहस्वसास्मिन्कथयतक्षिपस्वसाह्वितरुद्रभागोऽअखिलोपयुः
 ॥ २ ॥ अवरुद्रमदीमहावदेवंत्र्यम्बकम् । यथानोवस्यसेस्करद्यथानःश्रयसेस्करद्यथानोव्यवसाययात् ॥ ३ ॥ भेषजमसि ।
 भेषजह्वेश्चायिपुरुपायमेषजम् । सुखम्भेषायमेष्यै ॥ ४ ॥ त्र्यम्बकंध्यजामहेसुगन्धिमुपह्रिवर्द्धनम् । उर्वारुकमिवबन्धना-
 न्मृत्योर्मुक्षीयमामृतात् । त्र्यम्बकंध्यजामहेसुगन्धिमुपतिवर्द्धनम् । उर्वारुकमिवबन्धनादितोमुक्षीयमामृतात् ॥ ५ ॥ एतत्से ।
 रुद्रावसन्तनपरोभूजवृतेतीहि । अवततधन्वोपिनोकावसेऽकृत्तिवासोऽअर्हिःसमन्त्रंक्षिबोतीहि ॥ ६ ॥ त्र्योयुषश्चमदभ्रः-
 क्रुर्यपस्यत्र्ययुषम् । यद्वेपेत्र्ययुषन्तन्नोऽअस्मि त्र्ययुषम् ॥ ७ ॥ क्षिबोनामसिस्त्राधितस्तोपितानमस्तोऽअस्तुमामाहिःसीः ।
 निर्वर्त्तयाम्यायुषुन्नाद्यायप्रजननारयरायस्यसुप्रजोस्त्वायसुवीर्याय ॥ ८ ॥ इतिरुद्रसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ उग्रश्चेतिजटा-
 ध्यायोवैकल्पिकः ॥ ॐ ॥ उग्रश्च । भीमश्चैव्यान्तश्चैर्धुनिश्च । सोमोह्वाभियुग्वचस्त्रिंक्षिपुःस्वाहा ॥ १ ॥ अग्निःहृदयना-
 शानिःहृदयोग्रणपशुपातिःकृत्स्निहृदयनभेवधेक्ता । शब्धेस्मात्तस्त्राभ्यामीशानम्भश्चुनामहर्देवमन्तःपशुव्येनोग्रनुदेवधेनिधुनिध्व-

अमेजेमाचमेमहिमाचमेवटिमाचमेप्रथिमाचमेवटिमाचमेद्रुद्रश्चमेवटिद्रश्चमेवनेशनकल्पन्ताम् ॥ ४ ॥ सत्यञ्च ।
 मेऽश्रद्धाचमेजगच्चमेधनश्चमेविश्वाश्चमेमहश्चमेक्रीडाचमेमोदश्चमेजितश्चमेजनिष्यमाणश्चमेसुक्तश्चमेसुकृतश्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम्
 ॥ ५ ॥ ऋतञ्च । मेमृतश्चमेयश्चमेनमयच्चमेजीवातिश्चमेदीर्घायुत्वश्चमेनमिन्द्रश्चमेभयश्चमेसुखश्चमेशयनश्चमेसुषाश्चमेसु-
 दिनश्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ ६ ॥ युन्ताञ्च । मेधुताचमेक्षेमश्चमेधुतश्चमेविश्वाश्चमेमहश्चमेसुविचमिन्नात्रश्चमेसुप्रसृष्टश्च-
 मेसीरश्चमेत्यश्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ ७ ॥ शचमेभयश्चमेप्रियश्चमेनुकामश्चमेकामश्चमेसौमनसश्चमेभगश्चमेद्रुविणश्चमेभे-
 द्रश्चमेश्रयश्चमेवसीयश्चमेयशश्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ ८ ॥ ऊर्ध्वञ्च । मेसनुताचमेपयश्चमेरसश्चमेयुतश्चमेमधुचमेसगिधश्च-
 मेसपीतिश्चमेकूपिश्चमेद्रुद्रश्चमेजैत्रश्चमेऽश्रुद्रश्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ ९ ॥ रुयश्च । मेरायश्चमेपुष्टश्चमेपुष्टिश्चमेवि-
 भुचमेप्रभुचमेपुष्पणैतश्चमेकृयश्चमेक्षितश्चमेनक्षमेधुचमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ १० ॥ वित्तञ्च । मेवेवश्चमेभूतश्चमे-
 भविष्यच्चमेभगश्चमेसुपुथ्यश्चमेऽक्रुद्रश्चमेऽक्राद्रिश्चमेह्रस्वश्चमेक्षितिश्चमेभोतिश्चमेयुतिश्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ ११ ॥ व्री-
 दयश्च । मेयवाश्चमेभामपाश्चमेतिलाश्चमेभुद्राश्चमेखल्वाश्चमेप्रियङ्गुचमेमणवश्चमेर्यामाकाश्चमेभुनीवाराश्चमेभुगोधुमाश्चमे-
 भुमुराश्चमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ १२ ॥ अश्माञ्च । मेभृत्तिकाचमेगिरयश्चमेपर्वताश्चमेसिकताश्चमेवृनस्पतयश्चमेहिरण्य-
 अमेयश्चमेर्यामश्चमेभ्लोहश्चमेसीसश्चमेत्रपुचमेयज्ञेनकल्पन्ताम् ॥ १३ ॥ अग्निश्च । मेऽआपश्चमेवैरिधश्चमेऽआपधय

[illegible]

[illegible]

नकल्पताम्ननोयुञ्जनकल्पतामोत्सायुञ्जनकल्पताम्यत्राद्युञ्जनकल्पताऽभ्यासिद्युञ्जनकल्पताम्पृष्ठयुञ्जनकल्प-
तायुञ्जोयुञ्जनकल्पताम् । सोमश्चयुञ्जिऽअकचुसामचवद्वचरन्तरञ्च । स्वर्द्धवाऽअगन्तामृताऽअभूमप्रजापतेऽप्रजाऽअभूम-
वेदस्वाहा ॥२९॥ इतिरुद्रसप्तमोऽध्यायः ॥७॥ ॥ अथकचंवाचमितिचतुर्विंशल्यचर्चःशाल्यथावैश्वदेवोऽष्टमोऽध्यायः ॥ ॐ॥
अकचंवाचमप्रपद्येमनोयुञ्जिऽप्रपद्येसामश्राणमप्रपद्येचक्षुःश्रोत्रप्रपद्ये । वागोर्जःसहजोमयिप्राणायोनौ ॥१॥ यन्मोक्षिद्वृक्षस्यु-
पोद्धदयस्वमनसोवातितृणैश्चहृत्स्यतिमितहृत्धातु ॥ शन्नोभवतुभवनस्ववस्यतिः ॥२॥ भूर्भुवःस्वः । तत्सवितुर्वरेण्यमभ्य-
देवत्यधीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ३ ॥ कयानश्चिदुऽआभिवदतीसिदार्धधुःसखा । कयोशचिदयाद्वृता ॥ ४ ॥
करत्वा । सेत्योमदोनाम्महृदिष्टोमस्तिदन्वमः । दृढाचिदोरुजैवसु ॥५॥ अमोपुणः । सखीनामविताजरितुणाम् । शतम्भ-
वास्यतिभिः ॥६॥ कयोत्वन्नऽऊत्याभिप्रमन्दसेवृषन् । कयास्तोर्तृभ्यऽआमर ॥७॥ इन्द्रोविश्वस्यराजति । शन्नोऽअस्रिद्धि-
पदेऽअपिणदे ॥८॥ शन्नोभिन्नऽश्वरुणेऽशन्नोभवत्ययुमा । शन्नोऽइन्द्रोबृहस्पतिऽशन्नोविष्णुरुक्रमः ॥९॥ शन्नोवातनः ।
पवताऽशन्नस्रपतुस्युः । शन्नःकनिक्कदेवऽपृज्यव्योऽअभिवर्षतु ॥१०॥ अहनिशम्भमन्तुनऽअहाराङ्गोऽप्रातिधीयताम् ।
शन्नोऽइन्द्रोभीभवतामवाभिःशन्नोऽइन्द्रोवरुणरोतहव्या । शन्नोऽइन्द्रोपृषणावाजसातोशमिन्द्रोसामोसुवितायशयोः ॥११॥
शन्नोद्वीरोभ्ययुऽआणोभवन्तुपीतये । शयोरभिसवन्तुनः ॥ १२ ॥ स्योनापृथिवि । नोभवान्वृक्षरोनिवशनी । यच्छा-

नुःशमसुप्रथाः ॥ १३ ॥ आपोहि । धामयोःसुवस्तानऽऊर्जदधातन । मेहरणायचक्षसे ॥ १४ ॥ योवःशिवतमोरसस्त-
 स्थभाजयतेहर्नः । उद्योतीरिवमोतरः ॥ १५ ॥ तस्माऽअरङ्गममवोयस्येक्षयायोजिष्यथ । आपोजनयथाचनः ॥ १६ ॥
 द्यौःशान्तिरन्तरिक्षःशान्तिः । पृथिवीशान्तिरपःशान्तिरपःशान्तिः । धनस्पतयःशान्तिर्विश्वदेवाःशान्तिर्ब्रह्मेशा-
 न्तिःसर्वशान्तिःशान्तिरेवशान्तिःसामोशान्तिरधि ॥ १७ ॥ इत्येदहमामित्रस्यमोचक्षुषासवाणिभूतानिसमीक्षन्ताम् ।
 मित्रस्याहश्चक्षुषासवाणिभूतानिसमीक्षे । मित्रस्यचक्षुषासमीक्षामह ॥ १८ ॥ इत्येदहमा । ज्योत्सेन्दृशिजीव्यासे-
 ज्योत्सेन्दृशिजीव्यासम् ॥ १९ ॥ नमस्तेहरसशोचिपेनमस्तऽअस्त्योचिप । अय्यास्तऽअस्मत्तपन्नुहितयः । पावकोऽस्मा-
 भ्यऽशिवोभव ॥ २० ॥ नमस्ते । अलुविद्युतेनमस्तस्तनयिब्रह्मे । नमस्तेभगवन्नस्त्युतेऽस्वःसमीहसे ॥ २१ ॥ यतोय-
 तऽसमीहसेततोऽअभयङ्कुर । शन्नःकुरुजग्भ्योभयन्नऽपेयुभ्यः ॥ २२ ॥ समिन्त्रियानऽआपेऽआपधयऽसन्तुदुर्मिश्रि-
 यास्तसैसन्तुदुःसान्द्रऽष्टियञ्चव्याहृष्मः ॥ २३ ॥ तच्चक्षुर्दुवहितम्परस्ताच्छ्रुमुचिरत् । पर्येमशरदःशतजीवमशरदःश-
 तऽष्टण्यमशरदःशतप्रव्रवामशरदःशतमदीनाऽस्यामशरदःशतम्भृश्रशरदःशतात् ॥ २४ ॥ इतिरुद्रऽष्टमःशा-
 न्त्यध्यायः ॥ ॥ द्यौःशान्तिरितिकण्डिकावा ॥ ॐशान्तिःशान्तिःशान्तिरितिचरुचारणंवा ॥ इतिरुद्राष्टाध्यायीसमाप्ता ॥
 ॥ अथपंचब्रह्ममंत्राः ॥ ॐसुद्योजतंप्रपद्यामिसुद्योजतायैवनमो नमः । भवेभवेनातिभवेभवस्वमामेवोद्भवयिनमः ॥

॥ ५ ॥ वासुदेवायुनमोऽज्येष्ठायुनमः-श्रेष्ठायुनमोऽरुद्रायुनमःकलयुनमःकलयिकरणायुनमोवलविकरणायुनमोवलवयुनमो-
 वलप्रमथनायुनमःसर्वभूतदमनायुनमोमिनोन्ननायुनमः ॥ ६ ॥ अघोरैभ्योयघोरैभ्योघोरैभ्योघोरैभ्यः । सर्वैभ्यःसर्वे-
 श्वेभ्योनमस्तेअसुरैरूपेभ्यः ॥ ७ ॥ तत्पुरुषायविद्महेमहादेवायधीमहि । तन्नोऽरुद्रःप्रचोदयात् ॥ ८ ॥ इशानोःसर्व-
 विद्योनामीश्वरःसर्वभूतानाम् । ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्माशिवोभमस्तुसदाशियोम् ॥ ९ ॥ इतिपञ्चब्रह्ममंत्राः ॥
 श्रीसूक्तम् ॥ हिरण्यवर्णमितिपञ्चदशवर्त्यसूक्तस्य ॥ आनन्दकन्दमचक्रीतेन्द्रासुताऋषयः ॥ आद्यास्तिस्रोनुष्टुभः ॥
 चतुर्थीबृहती ॥ पञ्चमीपथ्यौत्रिष्टुभौ ॥ ततोष्टावनुष्टुभः ॥ अन्याप्रस्तापङ्क्तिः ॥ श्रौद्वता ॥ जपेविनियोगः ॥
 ॐ ॥ हिरण्यवर्णोहरिणिसुवर्णजुतस्रजं ॥ चन्द्राहिरण्यमर्धलक्ष्मिज्जातवदोमआवह ॥ तामुआवहजातवदेदेलक्ष्मीमनप-
 गाभिनी ॥ यस्याहिरण्यविन्देयगामश्चतुरूपानुह ॥ अश्वपुवारथमेध्याहुस्तिनादप्रवोधिनी ॥ श्रियेदेवासुपह्वयेश्रीमोद्वेजी-
 पतां ॥ कंसोऽस्मिताहिरण्यग्राकारमाद्राज्वलन्तीतुसांतुपयन्ती ॥ पद्मेस्थितापद्मयणितामिहापह्वयेश्रियं ॥ चन्द्राप्रभासा-
 यशसज्वलन्तीश्रियलोकेदेवजुष्टासुदारां ॥ तापद्मिनीभोगारमहप्रथेऽलक्ष्मीमनय्यतात्वावृण ॥ १ ॥ आदिलवर्णतप-
 सोधिज्जातोवर्णस्तपस्त्ववक्ष्याचिबलः ॥ तस्यफलांनितपसादुदन्तुमयांतरायाश्चबोहाअलक्ष्मीः ॥ उपैतमादेवसखःकी-
 र्तिश्रमणैरनासिह ॥ ग्रादुर्भूतोसिराष्ट्रेसिन्कोर्तिमद्विददत्ते ॥ क्षुत्पिपासामलाज्येष्ठामलक्ष्मीनांशोभ्यहं ॥ अर्धैतिमसम-

द्विचसवोनिणुदमेरुहत् ॥ गन्धद्वारद्विराधूपानित्यपुष्टाकरीषिणां ॥ इक्ष्वांसवभृतानानामिहापह्वयोश्रियं ॥ मनसोःकामे-
 माक्षीतिवोचःसुत्यमशीमाहि ॥ ऐजानारूपमद्वस्यसयिश्चःश्रयतांयशः ॥ २ ॥ कहेमेनप्रजाभूतामियिसंभवकदम् ॥ श्रियवो-
 सयमेकलेभातरपद्ममालिनीं ॥ आपःस्रजन्तुस्त्रिधाधोनिचिक्लीतवमेरुह ॥ निचद्वेवभातराश्रयवोसयमेकले ॥ आद्रायेःक-
 रिणयिष्टिसुवर्णाहिमेमालिनीं ॥ सूर्याहिरण्यमर्थालस्मीजातवेदोमेआवह ॥ आद्रापुष्करिणीपुष्टिपिङ्गलापद्ममालिनीं ॥ चे-
 न्द्राहिरण्यमर्थालस्मीजातवेदोमेआवह ॥ तामेआवहजातवदोलक्ष्मीमनपयोगामिनीं ॥ यस्याहिरण्यप्रभृत्तगावोदोस्तोश्चान-
 विन्देयपुरषानहं ॥ ३ ॥ यःशुचिःप्रयतोभूत्वजुहुयादाज्यमन्यहं ॥ सूक्तपञ्चदशचेचश्रीकामःसततजपेत् ॥ (पुद्गानेनप-
 द्मरूपेद्वाक्षीपद्मसंभवे ॥ तन्मेभोजसिपद्माक्षियेनसौख्यलभाम्यहं ॥ अश्वेदायेगोदोयैधनदायैमहाधने ॥ धनमेकलभतादे-
 विमेवृकामाश्चदेहिमे ॥ पद्मानिनेपद्मविपद्मपत्रपद्मप्रियेपद्मदलयतोक्षि ॥ विश्वप्रियेविश्वभनोनुक्कलेत्वत्पादपुद्गमयिसनि-
 धत्स्व ॥ पुत्रपौत्रधनधान्यहृदस्यश्वादिगिरयं ॥ प्रजानांभवसीमाताअयिभन्तकरोतिमे ॥ धनमेक्षिधनवोयुधनुसूयाधनुवसिः ॥
 धनमेन्द्रोवृहस्पतिवरुणधनमस्रिते ॥ वैनतेयोभोपिवसोभोपिवदुष्टघ्ना ॥ सोमधनस्यसोमिनोमहोददतुसोमिनः ॥ नक्रो-
 धोनचमात्स्येनलोभोनाशुभामतिः ॥ भवन्तिदुर्तपुण्येनोभेक्तानांश्रीसंरूपेत् ॥ सरसिजनिलयसरोजहस्तेधवलतराशु-
 कगन्धमाल्यशोभे ॥ भगवतिहविर्ब्रह्मभनोब्रह्मिभवनभूतिकारिप्रसीदमेव ॥ विष्णुपत्नीक्षमादेवोमाधवोमाधवप्रियां ॥

लक्ष्मीप्रियमसखीर्दिवान्मन्यच्युतवर्णम् । मुहुर्लक्ष्मीचिद्विबुधेविष्णुपत्नीवधीमहि ॥ तन्नोलक्ष्मीःप्रचोदयात् ॥ श्रीवचस्व-
मायुष्यमारोग्यमाविधातशोऽयमानमहृयते ॥ ध्यान्यधुनपुंशुबहुपुत्रलाभंश्रुतसर्वसुदीर्घमायुः ॥ इतिश्रीसूक्तं ॥

नारायणार्थवशीर्षम् ॥ ॐ अथपुरुषोहवैनारायणोऽकामयतप्रजाःसृजेयेति । नारायणात्प्राणो जायते । मनःसर्वेन्द्र-
याणिच । खंवायुज्योतिरापःपृथिवीविश्वस्यधारिणी । नारायणाद्ब्रह्मा जायते । नारायणाद्विष्णुर्जायते । नारायणाद्भुवो-
जायते । नारायणादिन्द्रो जायते । नारायणात्प्रजापतिः प्रजायते । नारायणाद्दशदिशिरुद्रावसवःसर्वाणिछन्दसि ।
नारायणाद्देवाःसमुत्पद्यन्ते । नारायणात्प्रवर्तन्ते । नारायणेप्रलीयन्ते । अथादित्योनारायणः । ब्रह्मानारायणः । शिवश्च-
नारायणः । शक्रश्चनारायणः । कालश्चनारायणः । दिशश्चनारायणः । ऊर्ध्वश्चनारायणः । अधश्चनारायणः । अन्तर्वहि-
श्चनारायणः । नारायणएवद२सर्वयद्भूतयच्चभाव्यम् । निष्कलोनिर्जनोनिर्विकल्पोनिराख्यातःशुद्धोदेवएकोनारायणो-
नद्वितीयोऽस्तिकश्चित् । यएववेद । सविष्णुरेवभवतिसविष्णुरेवभवति । ॐमित्येव्याहरेत् । नमइतिपश्चात् । नारायणा-
येत्युपरिष्ठान् । ॐमित्येकाक्षरम् । नमइतिद्वैअक्षरे । नारायणायतिपञ्चाक्षराणि । एतद्नैनारायणस्याष्टाक्षरपदं । योहवैनारा-
यणस्याष्टाक्षरपदमभ्येति । अनुपव्रतःसर्वमायुरेति । विन्दतेप्रजारायस्योषोऽयत्नंततोऽमृतत्वमश्नुतेततोऽमृतत्वमश्नुतइति । प्र-
त्यगानन्दब्रह्मपुरुषप्रणवस्वरूपं । अकारउकारोभकारइति । तानेकधासंयोज्यतद्वतदोमिति । यमुक्त्वास्वत्येयोगीजन्म-

संसारबन्धनात् । ॐ नमो नारायणायोतिमत्रोपासकः वैकुण्ठमुवंगच्छति । तदिदं रमण्डरीकं विज्ञानघनं । तस्मान्निर्दि-
दाभमात्रं । ब्रह्मणो देवकीपुत्रो ब्रह्मण्यो मधुसूदनः । सर्वभूतस्थ मेकैव नारायणम् । कारणरूपं परब्रह्मकम् ॥ ॥ एतदर्थव-
शीर्षयोऽधीते । सायमधीयानो दिवसकृतं पापं नाशयति । प्रातरधीयानो रात्रिकृतं पापं नाशयति । सायंप्रातः प्रयुजानो अ-
पापो भवति । मध्यं दिनमादित्याभिमुखोऽधीयानः सद्यः पञ्चमहापातकोपपातकेभ्यो मुच्यते । सर्ववेदपारायणपुण्यं लभते ।
श्रीनारायणसायुज्यमवाप्नोति । य एवं वेद । इत्युपनिषत् ॥ इति नारायणार्थवशीर्षम् ॥

शिवाथर्वशीर्षम् ॥ ॐ देवाहवै स्वर्गलोकाय स्ते रुद्रमपृच्छन् को भवानिति ॥ सोऽब्रवीदहमेकः प्रथममासो द्वर्ता मिचभ-
विष्यामि चान्यः कश्चिन्मत्तोव्यतिरिक्त इति । सोऽन्तरादन्तं प्राविशद्दिशश्चान्तरं प्राविशत्सोऽहं नित्या नित्यो व्यक्ता व्यक्तो-
ब्रह्मा ब्रह्माहं प्राज्ञः प्रत्यञ्चोऽहं क्षिणाञ्च उदञ्चोऽहं मध्वश्चोर्ध्वश्चोऽहं दिशश्च प्रतिदिशश्चोऽहं पुमान् पुमान् स्त्रियश्चोऽहं गायत्र्य-
हं त्रिष्टुब्जगत्यनुष्टुप्चाहं छन्दोऽहं सत्योऽहं गार्हपत्योऽहं क्षिणाग्निराहवनीयोऽहं गौरहं गौर्यहं मृगहं यजुहं सामाहमथवागिरसोऽ-
हं ज्येष्ठोऽहं श्रेष्ठोऽहं वरिष्ठोऽहं मापोऽहं तेजोऽहं गुह्योऽहं मरण्योऽहं मक्षरमहं पुष्करमहं पवित्रमहं मुग्रं च बलिश्च पुरस्ताज्जोतिरित्य-
हमेव सर्वेभ्यो मामेव स सर्वः समायोमं विदस देवान् देवसर्वं श्रवेदान्सांगानपि ब्रह्म ब्राह्मणैश्च गार्गो भिर्ब्राह्मणान् ब्राह्मणेन विहवि-
पा आयुराया सत्यं सत्येन धर्मं धर्मतर्पयामि सत्येन तेजसा । ततो ह वै ते देवा रुद्रमपृच्छन्ते देवा रुद्रमध्यायन्ते-
देवा ऊर्ध्वं वाहवो रुद्रं सुवन्ति ? ॥ ॐ नमो वै रुद्रः स भगवान्यथ ब्रह्मा तस्मै नमो नमः ? ॥ यो वै रुद्रः स भगवान्यथ विष्णुस्त-

सैवैनमोनमः २ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यश्चरुद्रस्तसैवैनमो ३ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यश्चेद्रुद्रस्तसैवैनमो ४ ॥ योवैरुद्रःस-
भगवान्यश्चाशितसै ५ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यश्चवायुस्तसैवैनमो ६ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यश्चसूर्यस्तसैवैनमो ७ ॥
योवैरुद्रःसभगवान्यश्चसोमस्तसैवैनमो ८ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्येऽष्टाग्रहस्तसैवैनमो ९ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्ये-
चाष्टाप्रतिग्रहस्तसै १० ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यश्चभूस्तसैवैनमो ११ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यश्चभुवस्तसै १२ ॥
योवैरुद्रःसभगवान्यश्चस्वस्तसैवैनमो १३ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यश्चमहस्तसै १४ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्याचपृथिवी-
स्तसै १५ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यश्चान्तरिक्षस्तसैवैनमो १६ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्याचद्यौस्तसै १७ ॥ योवैरुद्रः
सभगवान्याश्चापस्तसै १८ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यश्चेतजस्तसै १९ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यश्चकालस्तसै २० ॥
योवैरुद्रःसभगवान्यश्चयमस्तसै २१ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यश्चमृत्युस्तसै २२ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यश्चासृता-
स्तसै २३ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यश्चाकाशस्तसै २४ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यश्चविश्वस्तसै २५ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यश्च-
स्थूलस्तसै २६ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यश्चसूक्ष्मस्तसै २७ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यश्चलुप्तसै २८ ॥ योवैरुद्रःसभग-
वान्यश्चकृष्णस्तसै २९ ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यश्चकृत्स्तसै ३० ॥ योवैरुद्रःसभगवान्यश्चसत्यस्तसै ३१ ॥ योवै-
रुद्रःसभगवान्यश्चसंवतसै ३२ ॥ २ ॥ भूस्तेऽदिर्मध्यमुत्सवेस्तेऽशीर्षिष्विश्वरूपोऽसिब्रह्मैकस्त्वंद्विधात्रिधावृद्धिस्त्वशां-
तिस्त्वंपुष्टिस्त्वंहुतमहुतं दत्तमदत्तं सवसवविश्वमविश्वकृतमकृतं परमपरं परायणं चत्वं । अपाससोमममृताअभूमागन्मज्यो-

तिरिविदामदेवान् । किंनूनमसानङ्कणवदरातिः किमुधूतिरमृतमर्त्यस्य । सोमसूर्यपुरस्तात्सूक्ष्मः पुरुषः । सर्वजगद्धितवा-
एतदक्षराजापत्यसौम्यसूक्ष्मपुरुषं ब्रह्मप्राज्ञेण भावभावेन सौम्यसौम्येन सूक्ष्मं सूक्ष्मेण वायव्यव्ययव्ययसतितसैमहाप्रा-
सायवैनमोनमः । हृदिस्था देवताः सर्वा हृदि प्राणाः प्रतिष्ठिताः । हृदित्वमस्योनित्यं तिस्रो मात्राः परत्नुसः । तस्योत्तरतः-
शिरोदक्षिणतः पादौ यत् उत्तरतः स औंकारः य औंकारः स प्रणवः यः प्रणवः स सर्वव्यापी सोऽनंतः योऽनंतस्तत्तार्यचा-
रं तच्छुक्लं तत्सूक्ष्मं तत्सूक्ष्मं तदैद्युतं यदैद्युतं तत्परं ब्रह्म यत्परं ब्रह्म स एकः य एकः स रुद्रः स ईशानः य ईशानः स भगवान्-
महेश्वरः ॥ ३ ॥ अथ कस्मादुच्यते औंकारः यस्मादुच्चार्यमाण एव प्राणानूर्ध्वमुक्ता मयति तस्मादुच्यते औंकारः । अथ कस्मा-
दुच्यते प्रणवः यस्मादुच्चार्यमाण एव ऋग्यजुः सामाथर्वागिरि सं ब्रह्म ब्राह्मणेभ्यः प्रणामयति नामयति तस्मादुच्यते प्रणवः । अथ-
कस्मादुच्यते सर्वव्यापी यस्मादुच्चार्यमाण एव यथा ब्रहे न पलपिंडमिव शतं रूपमो तप्तो तमनु प्राप्नोति यत्पक्वश्च तस्मादुच्यते सर्व-
व्यापी । अथ कस्मादुच्यतेऽनंतः यस्मादुच्चार्यमाण एव तिर्यग्धर्मधस्ताच्चास्यो नो पलभ्यते तस्मादुच्यतेऽनंतः । अथ कस्मा-
दुच्यते तारं यस्मादुच्चार्यमाण एव षर्भजन्मव्याधिजराभरणसंसारमहाभयाच्चारयति त्रायते च तस्मादुच्यते तारं । अथ कस्मादु-
च्यते शुक्लं यस्मादुच्चार्यमाण एव हृदं ते क्लामयति तस्मादुच्यते शुक्लं । अथ कस्मादुच्यते सूक्ष्मं यस्मादुच्चार्यमाण एव सूक्ष्मो भूत्वा श-
रीराण्यधि तिष्ठति सर्वाणि चांगान्याभिमुशति तस्मादुच्यते सूक्ष्मं । अथ कस्मादुच्यते वैद्युतं यस्मादुच्चार्यमाण एव व्यक्ते महति तम-
सिद्योतयति तस्मादुच्यते वैद्युतं । अथ कस्मादुच्यते परं ब्रह्म यस्मात् परमपरं परायणं च बृहद्ब्रह्म यत्तस्मादुच्यते परं ब्रह्म ।

अथकस्मादुच्यतेएकःयःसर्वांगान्संभक्ष्यसंभक्षणेनाजःसंसृजतिविसृजतितीर्थमेकव्रजतितीर्थमेकदक्षिणाःप्रत्यंचउदंचः
 प्रांचोऽभिव्रजत्येकेतेपांसर्वेपामिहसंगतिःसाकंसएकोऽभूतश्चरतिप्रजानांतस्मादुच्यतेएकः । अथकस्मादुच्यतेरुद्रःयस्माद-
 पिभिर्नान्यैर्भैर्कैतुतमस्यरूपमुपलभ्यतेतस्मादुच्यतेरुद्रः । अथकस्मादुच्यतेईशानःयःसर्वान्देवानीशतेईशानीभिर्यजननीभि-
 र्श्रक्षतिभिः । अभित्वाशरणोनुभोदुग्धाइवधेनवः । ईशानमस्यजगतःस्वर्दशमीशानमिद्रतस्युपइतितस्मादुच्यतेईशानः ।
 अथकस्मादुच्यतेभगवान्महेश्वरःयस्माद्भक्तान्नानेनमजलनुगृह्णातिचवाचंससृजतिविसृजतिचसर्वान्भावान्परित्यज्यात्म-
 ज्ञानेनयोगैश्चरणमहत्तमिहयतेतस्मादुच्यतेभगवान्महेश्वरः । तदेतद्रुद्रचरितम् ॥४॥ एषोहदेवःप्रदिशोऽनुसर्वाःपूर्वोह-
 शतईशनीभिः । प्रत्यङ्जनस्तिष्ठतिचातकालेसंसृज्यविश्वामुवननिगोप्ता । योयोनियोनिमार्धितिष्ठत्येकोयेनदसर्वविचर-
 तिसर्वम् । तमीशानंवरदेवमीड्यनिचाय्यमांशांतिमत्यंतमेति । क्षमांहित्वाहेतुजालस्यमूलंबुद्ध्यासंचितंस्थापयित्वातुरुद्रे ।
 रुद्रमेकत्वामाहुःशार्धतवैपुराणमिपमूर्जणपशवोनुनामयतमृदुपाशम् । तदेतेनात्मन्नेतानार्धचतुर्थेनमात्रेणशांतिंसृजति-
 पशुपशविमोक्षण्यासाप्रथमासात्राब्रह्मदेवत्यारक्तावर्णनयत्सांध्यायेतनित्यसगच्छेद्ब्रह्मपदं । यासाद्वितीयामात्राविष्णुदेव-
 त्याकृष्णवर्णनयत्सांध्यायेतनित्यसगच्छेद्भैष्णवपदं । यासातृतीयामात्राईशानदेवत्याकपिलावर्णनयत्सांध्यायेतनित्यसगच्छे-
 दैशानपदं । यासार्धचतुर्थीमात्रासर्वदेवत्याऽव्यक्तीभूतास्त्रिविचरतिशुद्धास्फटिकसंनिभावर्णनयत्सांध्यायेतनित्यसगच्छेत्प-

दमनामयम् । तदेतदुपासीतमुनयोवाग्वदन्तिनतस्यग्रहणमयंपथाविहितउत्तरेणयेनदेवायांतियेनपितरोयेनऋषयः परमपर-
 परायणंचेति । बालाग्रमात्रहृदयस्यमध्येविश्वदेवंजातरूपंवेरणं । तमात्मस्थयेतुपश्यन्तिधीरास्तेपाशांतिर्भवतिनेतरपां ।
 यस्मिन्क्रोधांचतृणाक्षमांचाक्षमांहित्वाहेतुजालस्यमूलं । बुद्ध्यासंचितस्थापयित्वातुरुरेद्रुमेकत्वमाहुः । रुद्रोहिशाश्च-
 तेनवैपुराणेनपमूर्जतपसानियन्तांभिरितिभस्मवायुरितिभस्मजलमितिभस्मस्थलमितिभस्मव्योममितिभस्ममर्चयेत् हवाइदंभस्म-
 मनएतानिचक्षुःपिपयसादव्रतमिदंपाशुपतंयद्भस्मनांगानिसंस्पृशेत्तत्सद्ब्रह्मर्तदेतत्पाशुपतंपशुपाशविमोक्षणाय ॥ ५ ॥ यो-
 ऽग्नौरुद्रोयोऽप्संतर्योऽपोषधीर्वीरुधआविवेश । यइमाविश्वाभुवनानिचक्षुःपेतस्मैरुद्रायवनमोऽस्त्वभये । योरुद्रोऽग्नौयोऽरुद्रोऽ-
 प्संतर्योऽरुद्रोऽपोषधीर्वीरुधआविवेश । योरुद्रइमाविश्वाभुवनानिचक्षुःपेतस्मैरुद्रायवनमोनमः । योरुद्रोऽप्नुयोऽरुद्रोऽपोषधीपु-
 योरुद्रोवनस्पतिषु । येनरुद्रेणजगदूर्ध्वधारितंपृथिवीद्विधात्रिधाधर्ताधारितानागार्थेतरिक्षेतस्मैरुद्रायवनमोनमः । मृधो-
 नमस्यमंसंव्याप्यथर्वाहृदयंचयत् । मस्तिष्कादूर्ध्वप्रैरयत्यवमानोऽधिशीर्षतः । तद्वाअधर्वणः शिरोदेवकोशः समुज्जितः ।
 तत्प्राणोऽभिरक्षतिशिरोंऽतमथोमनः । नचदिवोदेवजनेनगुप्तानचांतरिक्षाणिनचभूमयइमाः । यस्मिन्नदंसर्वमतप्रोतं-
 तस्मादन्यन्नपरंकिंचनास्ति । नतस्मात्पूवंपरंतदस्तिनभूतनोतभव्ययदासीत् । सहस्रपादेकमृध्नोव्याप्तंमएवदमावरीवर्ति-
 भूतं । अक्षरात्संजायतेकालः कालाद्व्यापकउच्यते । व्यापकोहिभगवान् रुद्रोभोगायमानोयदाशेतैरुद्रस्तदामहायैतेप्रजाः ।
 उच्छ्वसितेतमोभवतितमसआपोऽप्संगुल्यामथितंशिशिरोशिशिरमथ्यमानंफेनभवतिफेनादंडंभवत्यंडाद्रक्षाभवतिब्रह्मणोवा-

अथकस्मादुच्यते एकः यः सर्वान्प्राणान् सभक्षणेनानजः समृजति विमृजतितीर्थे भेके ब्रजतितीर्थे भेके दक्षिणाः प्रत्यच उद्वच-
प्राचोऽभिजत्रत्येकतेपासर्वपासिहसंगतिः साकंसमएकोऽमूदतश्चरति प्रजानां तस्मादुच्यते एकः । अथकस्मादुच्यते रुद्रः यस्मा-
पिभिर्नान्यैर्मर्कैर्दुतमस्य रूपमुपलभ्यते तस्मादुच्यते रुद्रः । अथकस्मादुच्यते ईशानः यः सर्वान्देवानां शते ईशानीभिर्भजनानीभि-
श्च शक्तिभिः । अभित्वाश्चरणोनुमोदुग्धादिवधेनवः । ईशानमस्यगतः खर्दशमीशानमिद्रतस्युपइतितस्मादुच्यते ईशानः ।
अथकस्मादुच्यते भगवान्महेश्वरः यस्माद्वक्तान्ज्ञानेन भजन्यनुष्टुतिचवचसं सृजति विमृजति च सर्वान्भवान्परित्यज्यत्म-
ज्ञानेन योगैश्चर्यणमहतिमहायते तस्मादुच्यते भगवान्महेश्वरः । तदेतदुद्रचरितम् ॥४॥ एयोह देवः प्रादिशोऽमुसर्वाः पूर्वोह-
जतः सउगभः अंतः । सएवजातः भजनित्यभाणः प्रत्यङ्जनान्स्तिष्ठतिसर्वतोमुखः । एकोरुद्रो नद्वितीयायतस्यैव इमल्लोकानी-
शतईशनीभिः । प्रत्यङ्जनान्स्तिष्ठतिचांतकाले संसृज्य विश्वाभुवानागोसा । योयोनियोनिमधिधिष्ठत्येकोयमेतदेव विच-
तिसर्वम् । तमीशानं वरदे देवमिड्यनिवाच्ये मां शांतिमत्यंतमेति । क्षमाहि त्वाह तु जालस्य मूलं बुद्ध्या संचितं स्थापयित्वा तु रुद्रे ।
रुद्रमेकं त्वासाहुः शाश्वतं वै पुराणमिषमूषणपशवो नुनामयंतं तस्युपाशान् । तदेतेनात्मन्नेतेनार्धचतुर्धनमात्रेण शांतिं समृजति-
पशुपाशविमोक्षपयासाप्रथमामात्राब्रह्मदेवत्यारक्तावर्णनयस्तां ध्यायते नित्यं सगच्छेद्ब्रह्मपदं । यासां द्वितीया मात्रा विष्णुदेव-
त्याकृष्णवर्णनयस्तां ध्यायते नित्यं सगच्छेद्ब्रह्मणपदं । यासां तृतीया मात्रा ईशानदेवत्या कपिलावर्णनयस्तां ध्यायते नित्यं सगच्छे-
दैशानपदं । यासां चतुर्थी मात्रा सार्वदेवत्याऽव्यक्तीभूता खिचरति शुद्धास्फटिकसिन्धुवर्णनयस्तां ध्यायते नित्यं सगच्छेत्स-
वैशानपदं ।

दमनामयम् । तदेतदुपासीतमुनयोवाग्वदंतिनतस्यग्रहणमयंपथाविहितउत्तरेणयेनदेवायांतियेनपितरोयेनऋषयःपरमपर-
 परायणंचेति । बालाग्रमात्रद्वदयस्यमध्येविश्वदेवंजातरूपवेरणं । तमात्मस्येतुपश्यन्तिधीरास्तेपाशांतिर्भवतिनेतरपां ।
 यस्मिन्क्रोधयांचतुष्पांक्षमांचाक्षमांहित्वाहेतुजालस्यमूलं । बुद्ध्यासंचितस्थापयित्वातुरुरेद्रुमेकत्वमाहुः । रुद्रोहिशाश्व-
 तेनवैपुराणेनपमूर्जेतपसनिर्गताग्निरितिभस्मवायुरितिभस्मजलमितिभस्मस्थलमितिभस्मव्योमेमितिभस्मसर्वं५हवाइदंभस्म-
 मनएतानिचक्षूपिपयस्मादव्रतमिदंपाशुपतयद्भस्मनांगानिसंस्पृशेत्तत्साद्ब्रह्मतेदतत्पाशुपतंपशुपाशविमोक्षणाय ॥ ५ ॥ यो-
 ऽग्नौरुद्रोयोऽप्संतर्थाओपधीर्वीरुधआविवेश । यइमाविश्वाभुवनानिचकृपेतसैरुद्रायनमोऽस्त्वभ्रये । योरुद्रोऽग्नौयोऽरुद्रोऽ-
 प्संतर्थाओपधीर्वीरुधआविवेश । योरुद्रइमाविश्वाभुवनानिचकृपेतसैरुद्रायवैनमोनमः । योरुद्रोऽप्सुयोरुद्रओपधीपु-
 योरुद्रोवनस्यतिषु । येनरुद्रेणजगदूध्वधारितंशुषिधीद्विधात्रिधाधत्ताधारितानागायंतैरिक्षेतसैरुद्रायवैनमोनमः । मूर्धो-
 नमस्यसंसेव्याव्यथार्वाहृदयंचयत् । मस्तिष्कादूध्वप्रयत्यवमानोऽधिशीर्षितः । तद्वाअथर्वाणःशिरोदेवकोशःसमुज्झितः ।
 तत्प्राणोऽभिरक्षतिशिरोऽतमथोमनः । नचदिवोदेवजेननगुप्तानचांतरिक्षाणिनचभूमयइमाः । यस्मिन्निदंसवमतप्रोतं-
 तस्मादन्यन्नपरंकिंचनास्ति । नतस्मात्पृथनपरंतदस्तिनभूतनोतभव्ययदासीत् । सहस्रपादेकमधूर्नव्याप्तमएवदमावरीवर्ति-
 भूतं । अक्षरात्संजायतेकालःकालाद्व्यापकउच्यते । व्यापकोहिभगवानरुद्रोभोगायमानोयदाशेतैरुद्रस्तदासंहायैतंप्रजाः ।
 उच्यतेसितमोभवतितमसआपोऽप्संगुल्यामथितंशिशिरेशिशिरमथ्यमानंफनमवतिफेनादंडभवत्यङ्गाद्ब्रह्माभवतिब्रह्मणोवा-

तुर्थ्यमिनश्चनपति सविद्यावान्भवति । इत्यथर्वणवाक्यं । ब्रह्माद्याचरणविद्याब्रह्मविभेतिक्काचनोति ॥ १२ ॥ योदूर्वा-
कुर्यजति सवैश्वर्यणोपमोभवति । योलाजैयजति सयशोवान्भवति समेधावान्भवति । योमोदकसहस्रेणयजति सवाञ्छि-
तफलमवाप्नोति । यःसाज्यसमिद्धयजति मसवल्भते ससवल्भते । अष्टौब्राह्मणान्सम्भ्यग्राहयित्वा सूर्यवर्षासीभवति ।
सूर्यग्रहेमहानद्यांप्रातिमासद्विधावाजन्वा मिद्धमन्त्रोभवति । महाविश्रालत्रमुच्यते । महादोषात्रमुच्यते । महापापात्रमु-
च्यते । ससर्वविद्भवति ससर्वविद्भवतियागवदे । इत्युपनिपत् ॥ १३ ॥ इतिगणपत्यथर्वशीर्षसमाप्तम् ॥

सूर्यार्थवर्षीर्षम् ॥ ॐअस्सश्रीमसूर्यार्थवर्षीर्षस्य । ब्रह्माऋषिः । आदित्योदेवता । गायत्रीछंदः । इंसाद्याभिनारायण-
युक्तबीजं । हरेष्टुवाशक्तिः । द्विपदादिसर्गमयुक्तफीलकं । धर्मार्थकाममोक्षार्थज्योविनियोगः । षट्स्रारूढबीजेनयङ्ग-
रत्नांबुजसंस्थितंसप्ताश्वरिर्नहिरण्यवर्णचतुर्भुजपद्मद्वयाभयवरदहस्तकालचक्रप्रणेतारं श्रीसूर्यनारायणयपवदेसवैब्राह्म-
णः ॥ ॐभूः । ॐभुवः । ॐस्वः । ॐमहः । ॐजनः । ॐतपः । ॐसत्यं । ॐतत्सवितुं । परोरजसेसावदोम् ।
ॐआपोज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्मभूर्भुवःसुवरोम् । सूर्यद्वैखल्विमानिभूतानिजायंते । सूर्याद्य-
ज्ञाःपर्जन्योऽन्नमात्मा । नमस्तेआदित्याय । त्वमेवकेवलंकर्तासि । त्वमेवप्रत्यक्षंविष्णुरसि । त्वमेवप्रत्यक्षंब्रह्मासि । त्वमे-
वप्रत्यक्षंरुद्रोऽसि । त्वमेवप्रत्यक्षंमृगसि । त्वमेवप्रत्यक्षंयजुरसि । त्वमेवप्रत्यक्षंयमासि । त्वमेवप्रत्यक्षमथर्वासि । त्वमेव-
सर्वछन्दोसि । आदित्याद्भुजयुजायंते । आदित्याद्भूमिजायंते । आदित्याद्भूमिजायंते । आदित्याद्भुजयुजायंते । आदित्या-

द्व्योमदिशो जायते । आदित्याद्वेदा जायते । आदित्यो वा एष इत्यन्मंडलं तपति । असावादित्यो ब्रह्म ।
 आदित्योऽतःकरणमनोबुद्धिचित्ताहंकाराः । आदित्यो वैव्यानसमानोदानापानप्राणाः । आदित्यो वैश्रोत्रत्वक्चक्षूरसानासाः ।
 आदित्यो वैवाक्पाणिपादोपस्थपायूनि । आदित्यो वैशब्दस्पर्शरूपसंगंधाः । आदित्यो वैवचनादानगमनानंदवि-
 सर्गाः । आनंदमयो ज्ञानमयो विज्ञानमय आदित्यः । नमो मित्राय भानवे मृत्योर्मापाहि भ्राजि ण्यो वै विश्वे हेतवे नमः । सूर्यो नो-
 दिवस्मातु वातो अंतरिक्षात् । अग्निर्नः पार्थिवेभ्यः । सूर्याद्भवति भूतानि । सूर्येण पालिता नितु । सूर्ये लयं प्राप्नुवति । यः सूर्य-
 सोहमेव च । चक्षुर्नो दिवः सविता । चक्षुर्न जलतपर्वतः । चक्षुर्धता दधातुनः । आदित्याय विश्वे सहस्रकराय धीमहि । तन्न-
 सूर्यः प्रचोदयात् । सविता पश्चात्तात् । सविता चरात्तात् । सविता धरात्तात् । सवितानः सुचतुसर्वता-
 त्तिम् । सवितानो रास्ता दीर्घमायुः ॥ ॥ ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म । घृणिरिति द्वे अक्षरे । सूर्य इत्यक्षरद्वयम् । आदित्य इति-
 त्रीण्यक्षराणि । एतद्वै सूर्यस्याष्टाक्षरं मनुयः सदा हरहर्जपति सो ब्रह्मण्यो ब्राह्मणो भवति । सूर्याभिमुखं ज्ञत्वा महव्याधिभया-
 त्रमुच्यते । अलक्ष्मीर्नश्यति । अभक्ष्य भक्षणात्पूतो भवति । अपेयपानात्पूतो भवति । अगम्यागमनात्पूतो भवति । ब्राह्म-
 संभाषणात्पूतो भवति । मध्याह्ने सूर्याभिमुखः पठेत् । सद्यः पंचमहापापात्प्रमुच्यते । सैपासा वित्री विद्यानक्रस्य चित्रशंसेत् ।
 य एतन्महाभागः प्रातः पठति स भाग्यवान् जायते । पशून्विदति वेदार्थं लभते । त्रिकालं ज्ञत्वा क्रतुशतं फलं प्राप्नोति । हस्तादि-
 लेजयति समहं मृत्युं तरति । या एव वेद । इत्युपनिषत् ॥ इति सूर्याथर्वशीर्षसमाप्तम् ॥

देव्यथर्वशीर्षम् ॥ ॐ सर्वदेवदेवीपुतस्त्युःकासित्वमहर्देवीति । सात्रवीदहब्रह्मस्वरूपिणी । मत्तःप्रकृतिपुरुषात्मकं जगत् । शून्यं चाशून्यं च । अहमानंदानानंदौ अहंविज्ञानाज्ञाने अहंब्रह्माब्रह्मणी द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये । इति चाथर्वणीश्रुतिः । अहंप्रभृतानि । अहंपंचतमाग्राणि । अहमखिलं जगत् । वेदोहमेवोहं । विद्याहमविद्याहम् । अजाहमनजाहं । अधश्चो-
 ध्वचितयक्चाहं । अहं रेन्द्रभिर्बिसुभिश्चरामि । अहमादित्यैरुतविश्वेदेवैः । अहं मित्रावरुणादुभौ विमर्षि । अहं मिद्राभी अह-
 मश्चिनाउभौ । अहं सोमं त्वष्टारंपूषणं भगंधामि । अहं विष्णुं पुरुक्रमं । ब्रह्माणमुदजापतिं दधामि । अहं दधामि द्रविणं ।
 हविष्यते सुप्राव्येयजमानाय सुव्रते । अहं रेराजीसंगमनी वसुनां चिकितुषीथ्रमायज्ञियानां । अहं सुवेपितरमस्यमूर्धन्म-
 मयो निरप्स्वतः समुद्रे । यएवं वेदसदैवी संस्पदमाप्नोति । ते देवा अब्रुयन् । नमो देव्यै महादेव्यै शिवायै सततं नमः । नमः प्रक-
 र्त्तैर्मद्रथैर्नियताः प्रणताः सताम् । तामभिर्वर्णात्पसाज्वलती वैरोचनी कर्मफलेषु शुश्रूषम् । दुर्गादेव्यां शरणं प्रदद्यामहेऽपुरा-
 न्नाशयिष्यै ते नमः । देवीनां चमजनयं ते देवास्तां विश्वरूपाः यशवो वंदति । सानोमं द्रेषमूर्जदुहना ये त्वर्वागसा नुपसुदुतैतु ॥
 कालरात्रौ ब्रह्मलुता वैष्णवी रंस्कं दमातरम् । सरस्वती मदि तं दक्षदुहितरं नमामः पावनं शिवाम् । महालक्ष्म्यै च विद्महे सर्वश-
 क्यै च यीमाहि । तन्नो देवी प्रचोदयात् । अदितिर्ब्रजनिष्टदक्ष्यादुहिता तव । तां देवा अन्वजायंत भद्रा अभूतवंधवः ॥ कामे-
 योनिः कमलवज्रपाणिर्गुहहं समातलिश्चाभ्रमिद्रः । पुनर्गुहं सकलमायया चापृथक्केशां विश्वमाता दिविद्याः ॥ एषा त्म-
 शक्तिः । एषा विश्वमोहिनी शांशुशधनुर्वाणधरा । एषा श्रीमहविद्या । यएवं वेद सशो कं तरति । नमस्तो भगवति मातर-

सान्पाहिसर्वतः । सैपावैष्णव्यष्टौवसवः सैवैकादशरुद्राः सैषाद्वादशादित्याः सैपाधिश्चेदेवाः सोमपाअसोमपाश्च सैपाया-
 तुधानाअसुराक्षसिपिशचयक्षसिद्धाः सैपासत्वरजस्तमसि सैपाब्रह्मविष्णुरुद्ररूपिणी सैपाप्रजापतीद्रमनवः सैपाग्रहन-
 क्षत्रज्योतिष्कलाकाष्ठादिविश्वरूपिणीतामहंप्रणैमिनित्यम् । पापापहारिणीदेवीमुक्तिमुक्तिप्रदायिनी । अनन्ताविजयांशु-
 द्वांशरण्यांसर्वदाशिवाम् ॥ वियदाकारसंयुक्तवीतिहोत्रसमन्वितम् ॥ अर्धदुलसितदेव्याबीजंसर्वार्थसाधकम् ॥ एवमेका-
 क्षरमन्त्रयतयः शुद्धचेतसः । ध्यायतिपरमानन्दमयाज्ञानांबुराशयः ॥ बाह्याब्रह्मभूतसात्पष्ठवक्त्रसमन्वितम् । सूर्योवाम-
 श्रोत्रविदुसंयुक्ताष्टतृतीयकम् ॥ नारायणेनसंमिश्रोवायुश्चाधारयुक्तयः । विचेनवार्णकोणस्यमहानानन्ददायकः । हस्तुड-
 रीकमध्यस्थांप्रातःसूर्यसमप्रभाम् । पादांकुशधरांसौम्यावरदाभयहस्तकाम् ॥ त्रिनेत्रारक्तवसनांभक्तकामदुहभजे । भजा-
 मित्वांमहादेविमहाभयविनाशिनि ॥ महादारिद्र्यशमनिमहाकारुण्यरूपिणि । यस्याः स्वरूपं ब्रह्मादयोनजानंतितस्मादु-
 च्यतेअज्ञेया । यस्याअंतोनलभ्यतेतस्मादुच्यतेअनन्ता । यस्यालक्षनोपलक्ष्यतेतस्मादुच्यतेअलक्षा । यस्याजननोपलक्ष्यते
 तस्मादुच्यतेअजा । एकैवसर्वत्रवर्ततेतस्मादुच्यतेएका । एकैवविश्वरूपिणीतस्मादुच्यतेअनेका । अतएवोच्यतेअज्ञेयानंत-
 लक्ष्यजनेका । मन्त्राणांमातृकादेवीशब्दानंज्ञानरूपिणी । ज्ञानानांचिन्मयातीताश्चान्यानांश्चन्यासाक्षिणी ॥ यस्याः पर-
 तारनात्सिषादुगाप्रकीर्तिता । तांदुर्गादुर्गमादेवीदुराचारविघातिनीम् ॥ नमामिभवभीतोऽहंसंसारार्णवतारिणीम् ॥ ॥
 इदमथर्वशीर्षोऽधीते । संपचाथर्वशीर्षफलमाप्नोति । इदमथर्वशीर्षज्ञात्वायोर्चा ५स्थापयति । शतलक्षंप्रजसापिनाचशु-

द्विचर्विदति । शतमष्टांशं चास्य पुरश्चर्याविधिः स्मृतः । दशवारपठद्यत्तु सद्यः शपैः प्रमुच्यते । महदुर्गणितरतिमहादेव्याः प्रसादतः ॥ सायमधीयानो दिवसकृतं पापं नाशयति । प्रातरधीयानो रात्रिकृतं पापं नाशयति । सायंप्रातः प्रयुजानो अपापो भवति । निशीथे तुरीयसंध्यायां जन्मवाक् सिद्धिर्भवति । नूतनायां प्रतिमायां जन्मदेवतासां निधं भवति । भौमाश्चिन्त्यं स हृदेवी संनिधौ जन्ममहासृत्युतरति स महासृत्युतरति । य एवं वेद इत्युपनिषत् ॥ इति देव्यथर्वशीर्षम् ॥

अथ पुष्पाञ्जलिमन्त्राः ॥ १ ङ्गणानां त्वा० गर्भधम् ॥ २३-१९ ॥ २ श्रीश्चतेल० इषाण ॥ ३१-२२ ॥ ३ अम्बेऽ-
अविके० वासिनीम् ॥ २३-१८ ॥ ४ पञ्चनद्याः स० त्सरित् ॥ ३४-११ ॥ ५ मूर्द्धनं दिवो० देवाः ॥ ७-२४ ॥ ६ प्रो-
बमानः सो० विश्वेदेवाः ॥ ८-५७ ॥ ७ विश्वेदेवाऽऽ० विश्वेदेवाः ॥ ८-५८ ॥ ८ षोडशी सोम० गृणन्तु देवाः ॥
१५-३॥ ९ समिद्धेऽऽ० देवाः ॥ १७-५५ ॥ १० प्रजापतेस्तप० देवाः ॥ २९-११ ॥ ११ सद्योजतो० देवाः ॥
२९-३६ ॥ १२ यज्ञेन यज्ञं० देवाः ॥ ३१-१६ ॥ १३ असेन्द्रा मे० देवाः ॥ ३३-५० ॥ १४ नहिस्पृशम० देवाः ॥
३३-७ ॥ १५ गृष्णामिते सोमत्वाय हस्तं मया पत्याजददृश्यासः ॥ भगोऽयमसमवितानपुराधिर्महत्वा दुर्गिहपत्या-
देवाः ॥ १५ ॥ पारस्करगृहं प्रथमकांडे षष्ठ्यं अयं मन्त्रः ॥ १६ ॥ ङ्गराजाधिराजय । प्रसहसाहिने । नमो वयं वैश्रव-
णाय कुर्महे । समेकसान्कामा मया मर्बं । कामेश्वरो वैश्रवणो ददतु । कुबेराय वैश्रवणाय । महाराजाय नमः ॥ ॐ स्वास्ति ॥
साम्राज्यं सौम्यं क्षाराज्यं वैराज्यं पारमेष्ठ्यं महाराज्यं माधियमं यमं समन्तपथार्थीत्यात्सर्वभोमः सावार्ज्युषान्तादापराधो-

ह्येनानिपाणोसिमहपाणसर्वलोकेभ्य इपाण ॥ ८ ॥ आकृष्णनरसोऽसवतुमानोनिवेदयन्नमस्तुमस्त्येच ॥ हिरण्येयनसवितार्ये-
 नद्वेधोयातिभिर्वनानिपश्यन् ॥ ९ ॥ इमेदेवाऽअसपेबहसुवच्चमहेतक्षत्रायमहेतज्येष्वायमहेतजानराज्योयद्रस्येद्विधाय ॥
 इममसुव्यपुत्रमभिस्युत्रमस्येद्विशऽएपवोमीराजोसोमीसाकृन्नाज्ञिणानोहराजा ॥ १० ॥ अस्मिन्धादिवधुःकृत्यपतिन्-पृथि-
 ज्याज्यं ॥ अपाहृताहसिजिन्वति ॥ ११ ॥ उद्धुध्यस्वामेप्रतिजागृह्णित्वामिष्टापुतसहसुजेथामयचं ॥ अस्मिन्सधस्येऽअ-
 ध्युत्तरास्मिन्विश्वेदेवायजनश्चसीदत ॥ १२ ॥ बृहस्पतेअतियदग्रेऽअहर्हृमहिभामतिक्रमेजनेषु ॥ ग्रहीदग्रेज्यं-
 सऋतप्रजातितदस्मासुद्रविषधोहिचित्रं ॥ १३ ॥ अन्नात्परिधुतोऽसृज्ज्ञेणव्यपिक्तक्षत्रपयुःसोमैप्रजोपतिः ॥ ऋतेनमे-
 त्यमिद्विगन्धिपानेऽग्नौऋमधसइन्द्रस्येद्वियमिदंपथोमृतमधु ॥ १४ ॥ शन्नोदेवोरोभय्येआपोभवतुपितये ॥ शयोरुभिरव-
 तुनः ॥ १५ ॥ कयानश्चित्रआसुवदुतोसिदाध्वेऽसखा ॥ कयोशाचिष्ठयावृता ॥ १६ ॥ कुतुकृण्वन्नकुतवेपेशोमथाऽअपो-
 शसं ॥ समेषाद्विरजयथाः ॥ १७ ॥ त्र्यंबकंयजामहेसुगंधिपुष्टिवधनं ॥ उवांसिभिवेधनान्मन्योसुिक्षियमास्तान् ॥ १८ ॥
 सजोषाऽइदुसगणमिसृष्टिःसोमोपिवधत्रहाशरविद्वान् ॥ जुहिशन्नपुत्रमधोनुदस्वाथामयकृणुहिद्विश्नोन् ॥ १९ ॥ ज्ञा-
 तारुमिद्रमाधितारुमिद्रुहृद्वहवसेहृद्वहृद्वराभिद्रम् ॥ ह्यामिश्रंक्रुष्टुहृतमिद्रंऽस्वोऽस्तिनोमेधवाधोऽत्यद्रं ॥ २० ॥ त्वन्नो-
 अश्मेतवेदेषुयाभिभुवोनाश्रितेन्यश्नवध ॥ ज्ञातातोऽकस्येतनेयुगवामस्यनिमेपुऽरक्षमाणस्तवत्रेते ॥ २१ ॥ यमायत्वागिर-

स्वतपित्तमत्स्वाहा ॥ स्वाहाधिमार्गस्वाहाधर्मःपुत्रे ॥ २२ ॥ अमुन्वत्तमयजमानमिच्छतेनस्येत्यामान्यहितस्करस्य ॥
 अन्यमस्मादिच्छसातइत्यानमोदेविनिकर्तुतेतुभ्यमस्तु ॥ २३ ॥ तत्त्वायामिब्रह्मणोवदमानस्तदाशस्तेयजमानोहविभिः-
 अह्ममानोवखणुहवोध्युःशुःसमानेआयुःप्रमापीः ॥ २४ ॥ आनोनिशुःश्रुतिर्नाभिरध्वरःसहस्रिणीभिरुपयाहियज्ञ ॥
 द्वायोअस्मिन्सवनमादयस्वययपातस्वस्तिभिःसदानः ॥ २५ ॥ द्वेयःसोममैतत्तवेमनस्तेनपूयुविप्रतः ॥ प्रजावतःसचमाहि
 ॥ २६ ॥ तमीशानंजगतस्तस्थुपुष्पातिधियजिन्मववसहमेवयं ॥ पूषानोयथावदसोमसहूधेरक्षितापायुरदव्यःस्वस्त्यै
 ॥ २७ ॥ अस्मेरुद्रामेहनोपवतासोवृत्रहृत्येभरहूतौमजोपाः ॥ यःशंसतेस्तुवतेधायिपुत्रइन्द्रज्येष्ठाऽअस्मादुऽअवतुदेवाः
 ॥ २८ ॥ स्योनापृथिविनोभवानश्वरानिवेशनी ॥ यच्छानिःशर्मसंप्रथाः ॥ २९ ॥ आनोभद्राःकृतवोयतुद्विभ्रतोदधा-
 सोऽअपरीतासऽउद्भिदः ॥ देवानोयथासदुमिद्वुधेअसुमन्नप्रायुवोरक्षितारोदिवदिव ॥ ३० ॥ देवानोभद्रासुमितिक्रजूयतादि
 वानाङ्गरातिभिर्नोनिवर्ततां ॥ देवानांसुख्यसुपेसदिमाद्वेयदेवानुअयुःप्रातरुजि वसे ॥ ३१ ॥ तान्यवूयानिबिदाहम-
 हेवयभगभिन्नमादितुदक्षभोस्त्रिधम् ॥ अयुर्मणवखणुसोममोशिनोसरस्वतीनःमुभगोमयस्करत् ॥ ३२ ॥ तन्नोवातोमयोभु-
 वतुभेपुंजतन्मातृपृथिवीताप्यिताद्यौः ॥ तद्वावाणःसोमसुतोमयोभुवस्तदाश्रनाद्युतोधिण्यायुवं ॥ ३३ ॥ तमीशानंजग-
 तस्तस्थुपुष्पातिधियजिन्मववसहमेवयं ॥ पूषानोयथावदसोमसहूधेरक्षितापायुरदव्यःस्वस्त्यै ॥ ३४ ॥ स्वस्तिनोऽइन्द्रो-

बृद्धश्रवाः स्वस्तिनः पूषा विश्वदेवाः ॥ स्वस्तिनोऽग्निरिष्टमसि स्वस्तिनो बृहस्पतिर्देवाय ॥ ३५ ॥ प्रष्टदश्रमग्नेऽपु-
 क्षिमातरः शुभं यावानाविदथैष जस्ययः ॥ अश्विजिह्वा मन्वेऽसुरं चक्षुसो विश्वेनादुवाऽअवसागमद्ब्रह्म ॥ ३६ ॥ भृङ्गकण-
 भिः शृणुयामदेवा भृङ्गपश्यामश्वाभिर्यजत्राः ॥ स्थिरैरग्रेऽसिद्धिवाः सस्ते नृभिः क्युशमहिदेवाहितयेदार्थैः ॥ ३७ ॥ शेतमिश्रशो-
 रदोऽसिद्धिवा यत्रानश्चक्राजसुतेनूना ॥ पूषा सो यत्र पितरो भवन्ति मानो मथ्यारीरिणो यगुतोऽ ॥ ३८ ॥ अदितिद्वारदे-
 तिरतरिक्षमादितिर्मुतासपितामपुत्रः ॥ विश्वदेवाऽअदितिः पचजनोऽदितिर्जोतमसदितिर्जनित्वं ॥ ३९ ॥ ऋचुर्वाचं प्र-
 पद्ये मनोयजुः प्रपद्ये सामप्राणपद्मे चक्षुः श्रोत्रं प्रपद्ये ॥ वागो जः सहो जो मयि प्राणापो नौ ॥ ४० ॥ यन्मोक्षिङ्गं चक्षुषो हृदय-
 स्थमनसो वा तितृणं बृहस्पतिर्मुतदेवाय ॥ शनो भवतु भुवनस्थयस्पतिः ॥ ४१ ॥ भूमिर्वः स्वः तत्स विवृतुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य
 धीमहि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ ४२ ॥ कयानश्चित्रा अभवदुतसिदावर्धः सखा ॥ कयोश्चाचष्टयावृता ॥ ४३ ॥ क-
 स्त्वासित्यो मदनां महद्दिष्टो मत्सदं धयः ॥ इडाचिदाग्नेवसु ॥ ४४ ॥ अभीषुणः सखीनामसिताजर्तिणां ॥ शूते भवा-
 स्थितिभिः ॥ ४५ ॥ कयात्वं न जत्याभिप्रमदसेध्वपन् ॥ कयास्तोतुः यथाभर ॥ ४६ ॥ इन्द्राविक्षराजति ॥ शनोऽअसु-
 क्षिपेदंशं चतुष्पदे ॥ ४७ ॥ शन्नो मित्रः शंवरुणः शन्नो भवत्वयुमा ॥ शन्न इन्द्रो बृहस्पतिः शन्नो विष्णुर्ऋतुमः ॥ ४८ ॥ शन्नो-
 वार्तः पवतोऽशन्नस्तपस्सूर्यः ॥ शन्नोऽकनिष्कदेवः पूजन्त्योऽअभिवर्षतु ॥ ४९ ॥ अहनि शंभवतु नः शहरात्रीः प्रतिलो-

यताम् ॥ ५० ॥ शन्नऽइन्द्राभीभवतामवोमिःशन्नऽइन्द्रावरुणारोतहव्या ॥ शन्नइन्द्रावरुणावाजसातोशमिन्द्रासोमसुविता
 यश्वोऽः ॥ ५१ ॥ शन्नोदिवीरभियुऽआपोभवतुपीतये ॥ शयारभिसवतुनः ॥ ५२ ॥ स्योनाष्टथीनोभावाद्युक्षरानि-
 वेशनी ॥ यच्छनिःशर्मसुप्रथाः ॥ ५३ ॥ आपोहिमामयोसुवस्तानजुर्जदधातन ॥ मोहरणयिचक्षसे ॥ ५४ ॥ योर्व-
 शिवतमोरमस्तसभाजयतेहनः ॥ उशेतीरिवमोतरः ॥ ५५ ॥ तस्माऽअरगामावोयस्येक्षयायिजन्वथ ॥ आपोजुनयथा-
 चनः ॥ ५६ ॥ द्यौःशान्तिरुतरिक्षेऽशातिःप्रथिवीशान्तिर्विश्वदेवाःशान्तिर्ब्रह्मशान्तिःमरुदःशान्तिःशान्तिरेवशान्तिःसामाशा-
 न्तिरेधि ॥ ५७ ॥ इतेदृहमाभिन्नस्यमोचक्षुपासवाणिभूतानिसमीक्षताम् ॥ मित्रस्योहचक्षुपासवाणिभूतानिसमीक्ष ॥
 मित्रस्येचक्षुपासमीक्षामहे ॥ ५८ ॥ इतेदृहमा ॥ ज्योत्सेमदशजीव्यासंज्योत्सेमदशजीव्यासं ॥ ५९ ॥ नमस्तेहरसशोचिपे-
 नमस्तेऽअस्त्वचिर्ष ॥ अन्यास्तेऽअस्मत्तपतेतयःपावकोऽअस्मभ्यऽशिवोभव ॥ ६० ॥ नमस्तेअस्मिद्विद्युतेनमस्तेस्तनयिद्वे ॥
 नमस्तेभगवन्नस्तयतःस्वःसमीहसे ॥ ६१ ॥ यतोयतःसमीहसेतानोअभयंकुरु ॥ शन्नःकुरुभ्राभ्योभयनःप्रशुभ्यः ॥ ६२ ॥
 सुमित्रियानुऽआपुऽओषधयःसंतुदुर्मित्रियास्तस्मैसंतुयोसान्द्वेष्टियचवयद्विभ्रः ॥ ६३ ॥ तच्छिद्विवहितपूरस्तान्छुकमुचरत् ॥
 पश्यमशरदःशतंजीवेमशरदःशतंशृणुयामशरदःशतंप्रब्रवामशरदःशतमदीनाःस्यामशरदःशतंभयंशरदःशतान् ॥
 ॥ ६३ ॥ अभिधाअसिभिवनमसियेतासिधेता ॥ सत्वमोक्षैश्चानरैर्मप्रथमं गच्छसाहाकृतः ॥ ६४ ॥ स्वोत्पाद्वेभ्यःप्रजाप-

नृपब्रह्मन्मृत्युमिदं देवभ्यः प्रजापतयेत नराध्यासम् ॥ तन्मन्त्रं धानदेवभ्यः प्रजापतयेत नराग्निह ॥ ६५ ॥ प्रजापतयेत्यजुष्टप्रा-
 क्षमिद्वाग्मिभ्यां च अजुष्टप्राशां मिवायवेत्यजुष्टप्राक्षामि विध्वंभ्यस्त्वाददेवभ्यो अजुष्टप्राक्षामि ॥
 यो अथ ब्रूते जिघां स तितमस्य मीतिवर्णणं पुरो मर्तुः पुरः श्वा ॥ ६६ ॥ अथ ये सहा । सोमये सहा पा मोदये सहा सवित्रे सहा
 वीरये सहा विष्णवे सहा इन्द्रये सहा इवहृत् स्यात ये सहा मित्राये सहा वरुणये सहा ॥ ६७ ॥ हुंकारये सहा हिंक्रतये सहा क्र-
 दते सहा विक्रदये सहा प्राथते सहा प्रमोथये सहा गंधाये सहा निगंधये सहा पविशये सहा सदिताये सहा-
 ह्रावल्गिते सहा सीनाये सहा शयनाये सहा सति सहा जाप्रति सहा कृजते सहा प्रबुधये सहा विजुंभमाये सहा विबु-
 दाये सहा संहानये सहा पोस्तये सहा यनाये सहा प्रायणाये सहा ॥ ६८ ॥ यते सहा धावते सहा ब्रुवाये सहा हो-
 क्ताये सहा शंकाराये सहा शङ्कताये सहा निपण्णये सहा स्तिथताये सहा जवाये सहा वज्रये सहा द्विवर्तमानाये सहा वि-
 वृताये सहा विध्वंयनाये सहा विध्वंताये सहा श्रुश्रूपाणाये सहा शयवृत्ते सहा क्षमाणाये सहा क्षितये सहा
 स्वाहानिभये सहा यदस्ति सहा हियातिवर्तिते सहा ह्यन्ध्रकरोति सहा कुबुते सहा कृतये सहा ॥ ६९ ॥
 अष्टाशिशाने वृषभो मनायनः शोभणश्चरुपीना ॥ मुंक्रद नानि मियप्युर्वीरः श्रुतस्मना अजयस्का मर्दन् ॥ ७० ॥
 मुंक्रद नाना निमिषा जिष्णानां युक्कारणं दृश्येन धृष्णिना ॥ तद्विद्वं जयत तत्सहभ्य युधो नरः इव हस्ते नृवृणां ॥ ७१ ॥ स-

इपुहत्सुः सानिपुणिभिर्दुशीसः षट्पासयुधैर्द्राणेन ॥ सुहृद्विजित्सोमिवाहुशैर्ध्वप्रथन्नातिहिताभिरस्ता ॥ ७२ ॥
 बृहस्पतिरिदियारथैरक्षोहामित्रारऽअपबाधमानः ॥ प्रभेजन्त्सेनः प्रसूणयुधोजयद्वेसाकमेध्यवितारथानां ॥ ७३ ॥
 बलुविज्जायस्यारिः प्रवीरः सहस्वान्वोजीसहमानुग्रः ॥ अभिवीर्यभिस्त्वत्साहेजजैत्रिमिद्रथमातिष्ठगोवित् ॥ ७४ ॥
 गोत्राभिर्दोगोदिवज्रबहुजयतमज्जप्रमृणतमोजसा ॥ इमहसजतोऽनुवीरयध्वमिद्रहसखोयोऽअनुरमहमध्वम् ॥ ७५ ॥
 अभिगोत्राणिसहसागाहमानोदयोवीरः शतमन्युरिद्रः ॥ दृश्यन्नुपृतनोपाड्युध्योसाकुहसेनाअवतुप्रयुत्सु ॥ ७६ ॥ इद्र-
 आसानुतावृहस्पतिर्दक्षिणयुञ्जः पूरप्लुसोमः ॥ देवसेनानामभिभजतीनां जयतीनां भूरतोयुत्सव्र ॥ ७७ ॥ इद्रस्त्रिष्टुष्णोव-
 रूणस्यैराज्ञादित्यानां भूरुताऽश्रयैऽग्रम् ॥ महात्मनसां युधनव्यवानां धोयोदेवानां जयतोऽमुदस्थात् ॥ ७८ ॥ उद्धययमघ-
 वव्राधुधान्युत्सत्वनामासकानां मनोऽसि ॥ उद्ध्रहन्वाजिनां न्युद्रथानां जयतां यतुधोपाः ॥ ७९ ॥ अस्माकमिद्रिः
 समुत्तुष्टुज्येष्वाकुशऽइपर्वस्ताजयतु ॥ अस्माकं वीरा उत्तरभवत्साराऽउदेवाअवताहवचु ॥ ८० ॥ अमीषां चित्तप्रति-
 लोभयतीष्टहाणां गान्यव्युरेहि ॥ अभिप्रहिनिदहृहस्पतिरक्षोऽभेनोमित्रास्त्रमसासन्तां ॥ ८१ ॥ अवमृष्टापरापितुशरव्ये-
 ब्रह्मसंश्रिते ॥ गच्छामित्रोन्मपधस्वमामिपां कचनोच्छ्रियः ॥ ८२ ॥ प्रतो जयतानुद्वेष्टेऽशमयच्छतु ॥ उत्रावः सत्तुवा-
 हवानां ध्वयाथासथ ॥ ८३ ॥ अस्माकासेनामरुः परपामेभ्यनिनुओजसोऽस्यधमाना ॥ तां गृहतेतमेसापत्रेतेन अथोमी-

अन्योल्यन्त्रजानन् ॥ ८४ ॥ यत्रवाणाः संपततिः कुमारविशिखा इव ॥ तद्यद्द्रोहदृष्ट्यनिरादितिः शमयच्छतुर्विधाहोश-
 मयच्छतुः ॥ ८५ ॥ मर्माणितेवमणच्छादयामि मासं स्वराजामृतं नानुवत्सं ॥ उरोर्वरीयो वरुणस्तैः कृणोतु जयंतं त्वानुदिव-
 मंदतु ॥ ८६ ॥ नमोस्तु संप्रभ्यो ये कथयिष्ये मनु ॥ यजंतरिक्षे दिव्यितेभ्यः संप्रभ्यो नमः ॥ ८७ ॥ या इषवा या तु धाना-
 नां ये वा वनस्पती ररुन् ॥ ये वा वटपुत्रे ते तेभ्यः संप्रभ्यो नमः ॥ ८८ ॥ ये वा मा रोचेने दिवो ये वा सूर्ये स्युरभिषु ॥ येषाम्भु-
 स रस्सु त ते तेभ्यः संप्रभ्यो नमः ॥ ८९ ॥ यद्देवादवुहर्षे न देवा सश्चक्रमावयुः ॥ अग्निमा तस्मा देन सो विधान्मुच्यते हंसः ॥ ९० ॥
 यदि दिवा या दिनच्छेमे नालं सिचक्रमावयुः ॥ द्यायुमा तस्मा देन सो विधान्मुच्यते हंसः ॥ ९० ॥ यदि जग्रादित्यग्नौ नालं
 सिचक्रमावयुः ॥ सूर्यमा तस्मा देन सो विधान्मुच्यते हंसः ॥ ९२ ॥ देवस्य त्वासवितुः प्रसवे विश्वेनां वाहुभ्यां णो हस्ताभ्यां ।
 सरस्वत्यै वा चोयंतु यत्र यदधामि बुद्धस्व तद्दुःसा प्राज्येनो भिषि चाभ्यसौ ॥ ९३ ॥ देवस्य त्वासवितुः प्रसवे विश्वेनां वाहुभ्यां णो
 हस्ताभ्यां । सरस्वत्यै वा चोयंतु यत्र यदधामि ॥ ९४ ॥ देवस्य त्वासवितुः प्रसवे विश्वेनां वाहुभ्यां णो हस्ताभ्यां ।
 अश्विनो भवज्येन ते जमबहव चुरे साया भिषि चाभि ॥ सरस्वत्यै भवज्येन त्वेनां भिषि चाभि ॥ ९५ ॥ अग्निं देवता वातो देवता सूर्या देवता चंद्रमा देवता वसवो देवता रुद्रा देवता हिरा देवता
 वलयश्चित्रैश्च सभिषि चाभि ॥ ९५ ॥ अग्निं देवता वातो देवता सूर्या देवता चंद्रमा देवता वसवो देवता रुद्रा देवता हिरा देवता
 मरुतो देवता विश्वे देवा देवता बुद्धस्व तद्देवतं द्रोदयता वरुणो देवता ॥ ९६ ॥ दीर्घायुस्तथा षेधे खनिताय सै च त्वा खनाभ्य-

हम् ॥ अथोत्वंदीधायुर्भूत्वाशतवल्गुशग्विरौहतात् ॥ ९७ ॥

अथैनाप्याप्रारभः ॥ कां० ७ प्र० २ ब्रा० ३ मं० ४५ अथैनाप्योनवतीभ्यामभिमुशति ॥ इदुमेवैतदुतःसिक्काम-
प्याययतितुसाद्योनैरेतःसिक्कामप्यायतेसौमिभ्यांप्राणोवैसोमःप्राणतदुनासिदधातितुसाद्रुतःसिक्कप्राणमभिसेभवतिप-
येद्धयदुतेप्राणात्संभवेदुपाहैवात्रसुदोहाःप्राणोवैसोमःप्राणःसुदोहाः ॥ १ ॥ आप्यायस्समेतुते ॥ विश्रुतःसोमवृण्य-
मितेरेतोवैवृण्यमोप्यायस्समेतुतेसंवृतःसोमेरेतइत्येतद्धवावाजस्संगथइत्येव्वध्वजोभवाव्रस्यसंगथइत्येतत्सुतेपयाह-
सिसेमुयतुवाजाइतिरेसोवैपयोव्ववाजाःसुतेरेसाःसुमुजत्वन्नानीत्येतत्सवृण्यान्यभिमातिपाहइतिसहृताहसिपाप्मासह-
इत्येतदाप्यायमानोऽअमतायसोमेतिप्रजात्यातुदमृतदधातितुसात्प्रजातिरमुनादिविश्रवाहस्युत्तमोनिधिष्येतिचंद्रमावा-
अस्यादिविश्रवउत्तमहसंवृण्यमोप्याययतिह्याभ्यामोप्याययतिगायत्र्याचष्टिभाचतस्योकोवृजुः ॥ २ ॥ अथो-
तःसंपुदेव ॥ चेतस्रोलोकेष्टकाउपदधाति पड्येनविपतिह्याभ्यामोप्याययतिह्याभ्यामोप्याययतिह्यादशह्यादशमासाःसंवत्सरःसंवत्सरो-
मिथीवानमिथीवत्यस्यमात्रातावत्तद्वति ॥ ३ ॥ कां० १२ प्र० ४ ब्रा० २ मं० २३-३१ अथसोमागायति ॥
क्षत्रमोमशत्रुर्नमेतदभिपिचत्युयोसाम्राज्यवैसोमसाम्राज्येनैरेनहसाम्राज्यंगमयतिमुर्वेपावापयव्वेदानाहसोयत्सामस-
वृषामेवनेमतेद्रुदानाहरेसेनामिपिचति ॥ ४ ॥ बृहत्यांवाअसावादित्यःश्रियांप्रतिष्ठायांप्रतिष्ठितस्तप-

तिबृहत्याभवेनमेतच्छ्रूयप्रतिष्ठायाप्रतिष्ठापयति ॥ ५ ॥ ऐंङांबृहत्यांगायति ॥ ऐंङांबोपयज्ञोयत्सौत्राणिद्रायतन-
 ऽप्युपतद्विद्योयजतेस्त्वेवैनमेतदयतनेभिषिचति ॥ ६ ॥ अथयुस्मात्सहोशानानिनिमित्तवसोभिर्येवाऽइन्द्रमिन्द्रि-
 यायव्हीधायसमयस्तथोऽएवैतमूत्रजोयजमानमेतैर्वसोभिरिन्द्रियायव्हीधायसहृद्यतिसहृद्यतिसहृद्यतिसहृद्यतिसहृद्यतिस-
 इतिसोमानिभवत्युय्वैनमेतच्छ्रुपुश्रावयतिचतुर्निधनंभवतिचतस्रावेदिशःसुवासिर्वेनमेतद्विष्णुप्रतिष्ठापयतिसिर्वनिधनसु-
 पावयतिसंविदानोऽएवास्मिच्छ्रयंदधति ॥ ७ ॥ तदाहुयुदेतत्सोमगीयतुथैकैतस्यसोमऽउक्थंकाप्रतिष्ठाव्युद्धहृ-
 तव्यतस्तमेनयशस्तमिति ॥ ८ ॥ त्रयोदेवाऽएकादशेतद्वाऽएतस्यसोमऽउक्थंभूप्रतिष्ठा ॥ ९ ॥ अथोत्रयो-
 देवाऽएकादशेति ॥ त्रयास्त्रिंशंप्रहजुहोतित्रयाहिदेवाएकादशत्रयास्त्रिंशःसुराधमऽइतित्रयास्त्रिंशद्विदेवावृहस्यतिपुरो-
 हिताऽइतिब्रह्मवृहस्यतिब्रह्मपुरोहिताऽइत्यैवतदाहदेवस्यसवितुःसवऽइतिदेवेनसावित्राप्रसृताऽइत्यैवतदाहदेवादेवैवतु-
 मेतिदेवाब्रह्मतदेवैरभिषिचति ॥ १० ॥ प्रथमोद्वितीयैरिति ॥ प्रथमोब्रह्मोद्वितीयैरभिषिचतिद्वितीयास्तृतीयैरितिद्वितीया-
 ब्रह्मतृतीयैरभिषिचतितृतीयाःसत्येनेतिवृतीयाब्रह्मसत्येनाभिषिचतिसत्यंयज्ञोतिसत्यहृत्तयज्ञेनाभिषिचतियज्ञोनाभिषिचतियज्ञोयजि-
 रितियज्ञोब्रह्मंतयज्ञोभिरभिषिचतियज्ञोऽपिसोमाभिरितियज्ञोऽपिब्रह्मंतसोमाभिरभिषिचतिसोमान्युग्भिरिति सोमानिब्रह्मंतसुग्भे-
 रभिषिचत्युचःपुरोनुवाक्याभिरित्युचोब्रह्मंतपुरोनुवाक्याभिरभिषिचतिपुरोनुवाक्याब्रह्मंतयज्या-

भिरभिषिचिंतियज्यावपट्कारैरिरित्योज्याहृतवपट्कारैरभिषिचिंतियवपट्काराऽआहुतिभिरितिवपट्काराहृतमाहुतिभिरभिषिचि-
 त्याहुतयोमेकामान्त्समर्द्धयतुभूःस्वाहुतितदेनमेताभिर्देवताभिः परवरमभिषिच्यथास्माऽआहुतिभिःसुर्वाङ्कामान्त्समर्द्ध-
 यंत्यथर्विष्णुपहवमिष्ट्यामक्षयत्यृतयोवाक्रत्विकृतुष्वैतुदपहवमिच्छते ॥ ११ ॥ सुभक्षयति ॥ लोमानिप्रयतिमुमन्वेज्ज-
 ऽअनतिरागतिः ॥ माःसुमऽउपनतिर्वस्वस्थिमज्जामऽअनतिरितिप्रववाऽएपलोकाश्चदेवताश्चशशित्युःसौत्राभुण्याभि-
 षिच्यतेतदेतदवांतरामान्त्समर्द्धयतेतथाकृत्स्नऽएवसेवतनूःसंगःसुभवति ॥ १२ ॥ कां० २ प्र० ३ ब्रा० २ मं० २२
 चित्रावसोस्वस्तिरेपरमशयिति ॥ त्रिरेतज्जपतिरात्रिद्वैचित्रावसुःसाहयिदुःसगृह्यवचित्राणिवसतितुस्माभ्वाकाचित्रददश-
 ऽएतुनहस्वाऽऽकृषयः ॥ १३ ॥ कां० १ प्र० ६ ब्रा० १ मं० ८ तद्वाऽअभ्यऽहुतिक्रियतेभिर्वसुदेवस्तस्यैतानिमा-
 निशर्वऽहुतिश्रुथाप्राच्याऽआचक्षतेभवऽहुतियथावाहीकाःपथनापेतीरुद्रोभिरितितान्यस्याशातान्येवेतराणिनानान्यभिरि-
 त्येवशांततुंसादभ्यऽहुतिक्रियतोस्विष्टकृतहुति ॥ १४ ॥ कां० ११ प्र० ३ ब्रा० १ मं० २० तोडूहृतानो-
 तमोराहृगणोविदां चकारसाहजनकवृद्धप्रत्युत्तसादताऽहृगजिद्राह्णेष्वन्येयतुसिहस्राजवल्क्येविवेदसुहोवाचसहस्र-
 भोयज्ञवल्क्यदक्षोयोस्मिन्येयन्वयिमित्राविदोमन्वेविदोमेतिर्विदुतेभिर्ब्रह्मराष्ट्रमस्यभवत्युपपुनर्भुजयतिसेवमोभुरितिथेऽएव-
 विद्वानेतयेष्ट्याथजतेथोवैदेववृद्ध ॥ १५ ॥ कां० ४ प्र० १ ब्रा० ३ मं० १७ तुस्मादेतद्विषिणभ्यूनक्तं ॥ चत्वारि-

वाक्पुंरिमितापदानितानि विदुर्ब्राह्मणाय ॥ गृहाश्रीणिनिहितान्गयति तुरीयवाचोभूमन्यवदतीति ॥ १६ ॥
कां० ११ प्र० ४ ब्रा० १ मं० १ अर्थतः स्वाध्यायप्रशङ्गा ॥ प्रिये स्वाध्यायप्रवचने भवतो युक्ते भाना भवत्यपराधीनो-
हरहरार्थान्त्सादयते सुखं स्वपिति परमचिकित्सकः आत्मनो भवतीति प्रियसमश्चकारात्मता च प्रज्ञाद्विदुर्गोलोकं प्रति प्रज्ञाव-
द्धमाना चतुरो धर्मान् ब्राह्मणमभिनिष्पादयति ब्राह्मण्यप्रतिरूपचयानुश्लोकः पृथ्यमानश्चतुर्भिर्धुमेर्ब्राह्मणभूतत्तय-
नृपाचदनेन चाव्ययतया चावध्यतया च ॥ १७ ॥ कां० प्र० ७ ब्रा० ४ मं० १६ सउदीक्षते ॥ स्वयं भूसि श्रेष्ठो रात्रिम-
रित्येषैश्च श्रेष्ठो रात्रिमर्युस्त्वयस्ते स्मादाह स्वयं भूसि श्रेष्ठो रात्रिर्विबुधोऽसि विबुधो मे देहीति त्वेवाहं ब्रवीमीति ह साहयं ज्ञव-
ल्यस्तु ज्ञेयं ब्राह्मणेनैह व्यवद्मन् ब्रह्मवर्चसीत्यादित्युतो ह स्माहौपो दित्युपपन्नं ह्यगं दास्यति गोदागमे देहीत्येवं वक्तुं कामेय-
ते मास्मै कामः समुद्यते ॥ १८ ॥ कां० १० प्र० ६ ब्रा० ३ मं० ३७ एषा वाऽऽसी ज्ञो ये यं प्रजामेत्याच्छ्रियं गच्छयामि-
तितद्येत्यश्वनाशास्ते तच्छ्रियमाशास्ते श्रीर्हि पशवस्ते देताभ्यामैव तदाशीभ्यामैव मांसं तस्माद्वाऽप्युतेऽऽत्र ह्नुऽआशिषीक्रियते
॥ १९ ॥ कां० १० प्र० ४ ब्रा० २ मं० १६ तदेव श्रेष्ठो भवति ॥ विद्यया तदुरो हंति यत्र क्रामाः परागताः ॥ न तु त्र-
दोक्षिणयंति न विद्वांसस्तपस्विनऽहंति नैव तलोकं ददोक्षिणाभिर्न तु पशो नैव विदुश्च त्रदोक्षविदो ह्ययमलोकः ॥ २० ॥ कां० १
प्र० २ ब्रा० २ मं० ६ तदेतद्वाच्यं ॥ विभक्ताः हृदवा महद्ब्रह्मोश्चिन्नलराधसः ॥ स विता न च नृक्षसासि तितदेतत्सर्व-

मायुदीर्घमनंतं हितद्योदिदमाहुर्द्विधतऽअथरसुसर्वमायुर्द्वैत्यपतेत्येकऽएतत्तेस्त्वितिहैवतत्पश्यतीद्विगवदति ॥ २१ ॥
 का० १ प्र० ४ ब्रा० ८ मं० ९ अथब्रह्मः ॥ समानमासांजीविपुत्रात्संजीविपुत्रोभौऽङ्कायनेभौऽङ्कायनिभौऽव्याम्नो-
 ऽव्यःकौत्साकौत्सोमोहित्येमोहित्यिद्वौमकक्षायणाद्वामकक्षायणोवात्स्याद्वीत्यःश्रीऽद्वित्याच्छ्रीऽद्वित्यःकृश्रःकृश्रियश्च-
 सोराजस्तवायनाद्यश्चचारजस्तवायनसुराक्तावपयाचुरःक्तावपयःप्रजापतिर्ब्रह्मणोब्रह्मस्वयम्ब्रह्मणेनमः ॥ २२ ॥
 सर्वपा० ॥ २३ ॥ ब्राह्मण ॥ १ ॥

आशीर्मन्त्राः ॥ वेदोसिजेनत्वदवच्चददेवेभ्योवेदोभवत्सोनेमह्वेदोभूयाः ॥ अथास्यायुष्यं करोतिदक्षिणं कर्णमाभिमनोधाय-
 वागवागिति त्रिरेथास्वनमधेयुं करोति वेदोसीति तदस्य तु द्वौ भवोनमस्यादधेयुं धृतं सुसृज्यानंतं हितं जातरूपेण प्रा-
 शयति भूस्त्वयि दधामि भुवस्त्वयि दधामि भूभवेऽस्वःसर्वत्वयि दधामी ॥ १ ॥ त्वयैनमाभिप्रशस्यस्माभवप-
 रशुर्भवहिरेणयमश्रुर्भव ॥ आत्मावैपुत्रनामोमिसज्जीवशरूदःशतमि ॥ २ ॥ त्वयास्यामातरमाभिप्रयत ॥ इडासिमैत्रो-
 वरुणवीरेवीरेमजीजनथाः ॥ सात्ववीरेवतीभवयासोन्वीरेवतोरदि ॥ ३ ॥ त्वयैनमात्रेप्रदोयस्तनंप्रथच्छतियसोस्तनःश-
 शयोयोमयोभूयोर्गवश्चावमिविद्वःमुदन्नः ॥ येन विथापुष्यसिवाग्वाणिमुरस्वतितुमिदधोतवकरोति ॥ ४ ॥ तंवाऽएत-
 माहुः ॥ रितिपितावताभूरितिपितोमहोवताभूःपरमांवतकाष्ठांप्राणश्रियायशसाब्रह्मवचसेनयुऽएवंविदोब्राह्मणस्यपुत्रोजा-

यते ॥ ५ ॥ अथवा ॥ पुत्रवतीदक्षिणतऽङ्गुस्याधिपत्यप्रजम्मेदाः ॥ पुत्रवतीदक्षिणतऽङ्गुतिनात्रतिरोहितामिवासी-
न्द्रस्याधिपत्यऽङ्गुतिन्द्रमेवास्याऽधिपतिङ्करोतिनाष्ट्राणादूरक्षसामपह्यैत्यप्रजुजम्मेदऽङ्गुतिप्रजमेवपश्चान्तात्मन्धचेतथोदृष्टुन्नी-
पशुमान्भवति ॥ शतंभव० मात्मन्धत्ते ॥ १ ॥ ॥ ध्रुवासिध्रुवोयजमानोस्मिन्नायतनेप्रजयाभूदितिपशुभिरितिवधकामंक्रमयेतसैकामःसमृध्यते-
अथैनमभिपद्यवाययसिध्रुवासिध्रुवायंयजमानोस्मिन्नायतनेप्रजयाभूदितिपशुभिरितिवधकामंक्रमयेतसैकामःसमृध्यते-
शतंभवतिशतायुर्वपुरुषःशतंतेद्रियआयुरेवंद्रियंवीर्यमात्मन्धत्ते ॥ १ ॥ इत्याशीर्मन्त्राः ॥

अथोत्सर्गोपाकर्मनिर्णयः ॥ कारदस्यग्रष्टेतनुशिवरिणिदश्यतिशिक्षोर्विलीनाःस्वःसत्यनियतमवधेयतदखिलैः ॥ इतिप्रत्यक्षोपापुचित-
निभृतालापजनितंस्मितविभ्रद्वेजगदवतुगोवर्धनधरः ॥ १ ॥ अथोत्सर्गोपाकरणनिर्णयः ॥ तथाचकाल्यायनः—अथतोव्यायो-
पाकर्मव्याख्यास्यते । अत्राथेत्ययमधिकारवाची । ननुमङ्गलानन्तरारम्भप्रश्नकात्सर्व्येव्यथोअथेतिकोशेन्यत्रापिचाधिकारवाचिताया अथश-
ब्देऽष्टद्वेनकथमिहाथशब्दोऽधिकारपरइतिचेत्सत्यं । तथाप्यथैषव्योतिरितिप्रमुखवाक्यधटकाथशब्दस्याधिकारपरताया एवसिद्धान्तितयासि-
द्धान्त्यदुद्ययिनामस्माकमिदद्यार्थोपपवणेन नकापिश्चतिरवतरति ॥ नचश्चिद्वाहकमानतामनुभवतोनिरुक्तकोशादेरुपलभादस्तुप्रत्यक्षशब्दआ-
नन्तर्वाचीतिवाच्यम् । प्रष्टोऽथशब्दस्यानन्तर्यवाचित्वपाठमहिषैवाऽनन्तर्यलोभेनगौतरत्थापतेः । अतःशब्दस्तुहेत्वर्थकः । तथाच
यतोऽथाताःपञ्चमहायज्ञाइत्यनेनपूर्वमुपक्रान्तेषुपञ्चमहायज्ञेषुपञ्चमोब्रह्मयज्ञोनिगमनिष्ठवर्णप्रत्ययानुसूक्तकण्ठतात्वाद्यभिधायतलक्षणः । यश्चशु-

तिजपः प्रोक्तो ब्रह्मयज्ञः स उच्यते इति प्रभृति तत्स्वरूपा विर्भावकवचो नि कारात् । अतोऽध्ययनशब्देनाध्यायस्तस्योपाकर्मोपाकरणकर्तव्यमित्यर्थः ।
 छन्दसामध्ययनस्योपाकर्मोत्तरकालिकत्वं तु मन्वादीनामपि समतं । यतश्छन्दाऽप्युपाकृत्याधीयतीत्यादितदुक्त्युपलम्भः ॥ नन्वेतावता हि विज्ञा-
 तमध्यायोपाकर्मणोऽवश्यविधेयत्वम् । तथाप्युच्यानुष्ठानावच्छेदककालसाविशोनेर्दुष्टानुष्ठानैव तस्यादिति सामलोच्यतस्त्रिणयानुगुणं वक्ति ॥
 ओषधीनां प्रादुर्भावश्रवणेन श्रावण्यपौर्णमास्याः ५ श्रावणस्यां च मी ५ हस्तेन वा । ओषधीनां प्रादुर्भाव इति सप्तमीयं । गोषु दुह्यमानां स्वागत इत्यादा-
 विवसमानकालिकत्वं । तदर्थः पौर्णमास्यान्वयी । ईदृशावच्छेदकत्वं वा केवलसप्तम्यर्थः । श्रवणेनेत्यत्र साहस्यतृतीयार्थः । सहयुक्तेऽप्रधान इति-
 पाणिन्युक्तेः एतस्याप्यन्वयः पौर्णमास्यामेव । तथाच ओषधिप्रादुर्भावस्य समकालिकी अवच्छेदिका वा श्रावणपौर्णमासी । अध्यायोपाकर्मणोऽनुष्ठान-
 नावच्छेदकतया कालएकः सिद्धः ॥ द्वितीयं कालमाह—श्रावणस्येति पष्ठचर्थः संबन्धित्वं पञ्चम्यामन्वेति । तदन्वयि साहस्यतृतीये हस्ते चेत्यत्र तृती-
 यार्थः । तथाच हस्तनक्षत्रसाहस्यतृतीयेति द्वितीयः काल इत्यर्थः ॥ एवं चोपाकर्मणोऽनुष्ठानस्य श्रवणमश्रावणपौर्णमास्याधिकरणकत्व-
 हस्तयुक्तश्रावणपञ्चम्यधिकरणत्वं कैलिक इति सिद्धम् ॥ अत्र याज्ञवल्क्योऽपि—अध्यायानामुपाकर्मश्रावण्यां श्रवणेन वा ॥ हस्तेनोषधि-
 भावे वा पञ्चम्यां श्रावणस्य त्विति । वसिष्ठः—अथातः स्वाध्यायोपाकर्मश्रावण्यां प्रौष्ठपदां विति । मनुः अपि—श्रावण्यां प्रौष्ठपदां वाप्युपाकृत्यथा-
 विधिः । युक्तश्छन्दस्यधीयतामासान्विप्रार्धे पञ्चमानिति । अर्धः पञ्चमो येषांते । सार्धं श्वशुरो मासानित्यर्थः । यदा पुनः श्रावण्यां प्रौष्ठपदां वा श्वशुरास्तम-
 यादिप्रतिबंधस्तदा षाढ्या कर्तव्यं ॥ तदुक्तं कर्मपुराणे—श्रावणस्य तु मासस्य पौर्णमास्यां द्विजोत्तमाः । आषाढ्यां प्रौष्ठपदां वा वेदेपाकरणं स्मृत-
 मिति ॥ केचिदुत्सुत्रवाक्यतात्पर्यविषयीभूतकालचतुष्टयमित्यामनन्ति । तद्यथा—अहनीति सप्तम्यन्तमध्याह्न्यश्रवणेन युक्तेऽहचरितियोजनीयं ।
 एवमुत्तरतोऽपि हस्तेन युक्तेऽहनीति ॥ अथवा श्रवणशब्दाच्च सप्तम्यर्थेऽनप्रत्ययः । तथाच श्रवणयुक्तमहोक्तः कालः सिद्धः । अतएव तत्पौर्णमासी-

व्यावर्तकतयाश्रावण्यमितिपौर्णमासीविशेषणमर्थवद्भवति । अन्यथाश्रवणसाहचर्यरूपप्रतिपादकेनतृतीयांशवपदेनतस्यापौनरुप्यपत्तो-
 श्रावणपौर्णमासीद्वितीयःकालः ॥ श्रावणपंचमीतृतीयश्चतुर्थोहस्तयुतिर्दिनश्चावणस्येवमादिष्टाश्रवणसूचकृता । एषुविकल्पेनोपाकरणमनुष्ठेय
 मिति ॥ ॥ अत्रेधमीमांसा—सूचकतत्त्वव्यायोपाकरणगुणानावच्छेदककालतयासामान्यतःपौर्णमासीसंज्ञादुनपुनःपूर्वाह्णपराह्णद्या-
 त्मकसमयविशेषमावेदयांचक्रुः ॥ अथकिमिदमुपाकर्मपौर्णमास्यापूर्वाह्णोऽनुष्ठेयमुतापराह्णइतिचेद्वक्तव्यमितिचेद्विषयश्चतःपूर्वाह्णवतदनुष्ठेयमितिच्य-
 वस्थायति । तथाहिसिद्धान्तिमीराद्धातितोहिनिखिलदैवकर्मगुणानावच्छेदकतयापूर्वाह्णैवकालः । अतएवकर्त्तव्याश्रुत्यमपरात्रेभ्य-
 न्तरतइत्येतत्सूत्रव्याख्यानावसरेविवाहशेषत्वात्प्राप्तोपिपूर्वाह्णिकालेताम्रिधायपरात्रग्रहणमादरायांचक्रुः । कर्मचेदैदविकमेव । तदत्राविशेषा-
 दितदैवकर्मस्विवर्वाह्णैवप्राप्तइति ॥ किंच पौर्णमास्यामपिसमयविशेषविधायकानेकविधवचनोपलम्भात्सामान्यतःपौर्णमासीमात्रबोधक-
 आखंश्रावणपौर्णमासीपूर्वाह्णिकालएवतत्कर्मागुणानहईत्यर्थबोधकमितिमुबचम् । पुरोडाशंचतुर्धाकरोतीतिवत्सामान्यशास्त्रस्याविशेषविधायक-
 वचनबलाद्विशेषार्थपरतायाःसर्वसंमतत्वात् । ब्राह्मणन्मोजयेत्तत्रपितृनुहिस्यदेवताइतिबृहत्चेतसउक्तेः । एवंदीपिकापि । असनुविधेःपू-
 र्वाह्णिकालःस्मृतइति ॥ भविष्योत्तरपुराणेच—संप्राप्तेश्रावणस्यातेपौर्णमास्यादिनोदये ॥ खानकुर्वन्तमतिमान्श्रुतिस्मृतिविधानतः ॥
 ततोदेवानुप्रीश्रवतयैत्यत्रमांससा ॥ उपाकर्मदिचैवोक्तमृषीणंचैवतर्पणम् ॥ कुर्यात्तत्राह्णैःसाववेदनुहिस्यशक्तइति ॥ अत्रानिनोदय-
 शब्दःपूर्वाह्णितत्सर्वकोज्ञेयः । दैवकर्मणिपौर्वाह्णिकतिथिनांप्राशस्त्यात् । तदुक्तम्—पौर्वाह्णिकास्तुतिथयैदेवकार्यफलप्रदाइति । तदिहव-
 विधानेनैकानिग्रमाणान्युपलभ्यन्ते । एतावतासिद्धमुपाकर्मणःपौर्वाह्णिकत्वम् ॥ नन्विदंवचनान्तरविरुद्धम् । उपाकर्मपराह्णेश्चतुस्तर्ग-
 प्रातरवत्तित्यादिवचोपिमांसार्कमाणेपराह्णिकालवच्छिन्नगुणानकत्वस्यैवप्रतिपादनादितिचेत् । मैवम् । एतच्छास्त्रसामग्यविषयत्वात् ।

सामगविषयेहिदिनसद्वेधाविभागंचतुर्धाविभागंचावलम्ब्यविधयेनिषेधावशास्त्रं प्रवर्तते । अतएवचतुर्धाविभागपक्षस्तुप्रकरणवशात्गोभिल-
स्मृत्युक्तकर्मविशेषेद्रष्टव्यइतिमाधवाचार्यैरप्यवोचि ॥ तत्रेहमाविभागः प्राग्दर्शितेगोभिलेन । यथा । आवर्तनानुपूर्वाहोहपराहस्ततः पर-
इति । एवंचतुर्धाविभागपक्षेपि । सयथा—पूर्वाह्निःग्रहः सार्धमध्याह्नः ग्रहंतथा । आतृतीयात्पराह्निः स्यात्सायाह्नश्चततः पर इति ॥ एवंचै-
तस्यान्यविषयतयाविरोधविहदात् ॥ कात्यायनसूत्रानुसारीणाविषयेतुदिनस्यत्रेधापंचधावाविभागमनुसरदेवशास्त्रं प्रवर्तते । तत्रापिश्रुति
स्मृतिपुष्टप्रचारतयापंचधाविभागोहिमुख्यः अन्येनुकल्पाइतिव्यवस्थापयतां माधवेहमाद्रिप्रमुखानामपिजरत्रिबन्धकृतांचानुमततयापञ्चधावि-
भागपक्षएवगरीयस्त्वमनुभवति । एवंचपञ्चधाविभागपक्षेभूतत्रयात्माप्रातःकाल्यवमुख्यः पूर्वह्निइतिसिद्धम् ॥ पूर्वह्निवैदेवानामितिश्रुत्या-
दैवैकर्मणिपूर्वाह्निस्वैवविहितत्वेनैतस्यैवमुख्यकर्मकालताऽवसीयते ॥ यस्मिन्कालेतुयत्कर्मतत्कालव्यापिनीतिशिरितिस्मरणादेतस्यैवकर्मतया-
पूर्वाह्निव्याप्तिलिप्सानुरोधादवश्यमुत्तरदिनंस्वीक्रियतेचापि ॥ नच पूर्वण्यौदयिकेकुर्युः श्रावणतैत्तिरीयकाइतिबह्वचपरिशिष्टघटकतैत्तिरीयकप-
दस्याजहत्स्वार्थलक्षणयायुर्वेदिमात्रपरतयामदनरत्नकारादिसंमततयाजुषमात्रस्यैवौदयिकपर्वणः प्राश्यापर्वणश्चौदयिकत्वंपारिभाषिकमावेद-
यतां श्रवणेश्रावणं पूर्वैत्यादिवचसामसरालोभेनाहर्द्वयेपूर्वाह्निव्याप्तौसंगवात्परतोव्याप्तिगुणनपूर्वदिनमवधिेयकर्मणोनृष्टानावच्छेदवचनमिति-
वाच्यं । निरुक्तपरिशिष्टघटकतैत्तिरीयकपदस्ययुर्वेदिमात्रपरतयाइतरनिबन्धकृदनुमततयातच्छास्येतैत्तिरीयकविषयएवप्रशस्तंचारत्वात् ॥
यन्तु दिनद्वयपूर्वाह्निव्याप्तावेकदेशस्यवायुर्वेतिव्यवस्थामादर्शयेतोहेमाद्रेरनुमतमिति तत्तदभिसंधिमजानतांचोनश्रद्धेयम् । यतस्ते-
श्रावणदुर्गनवमीदूर्वाचैवहुताशनी ॥ पूर्वविद्धाप्रकर्तव्येतिवचनंतमूलभूतमामनन्ति ॥ वचनमेतत्तुब्रह्मण्यविश्रवणकर्मदिदैवकर्मपरमितिहे-
माद्याशयइतिसर्वनिबन्धकृतोवदन्ति । तस्मात्तदश्यापरिज्ञानविजृम्भितत्वात्त्रेतैविश्रसनीयवचनइतिदिक् ॥ इत्युपाकर्मकरणकालनिर्णयः ॥

अथोत्सर्गस्यनिर्णयः ॥ तथाचसूत्रम्—पौषसरोहिण्यामथ्यमायावाऽष्टकायामध्यायानुत्सर्जेन् ॥ पौषमासरोहिणीषु ॥ मध्य-
माष्टकापिपौषेव तत्रायध्यायोत्सर्गः ॥ अर्धपष्ठान्मासानधीत्योत्सर्जेयुः । उपाकृतानिछन्दसिअर्धसप्तमान्अधीत्योत्सर्जेयुः । उपाकर्मदि-
नेवोत्सर्गः । पुण्येत्सर्जनंकुर्यादुपाकर्मदिनेऽथवेतिहेमाद्रौलादिरष्टवचनात् ॥ उत्सर्गश्छन्दसां । अङ्गानिपुनर्धीयतेव । तथाच-
याज्ञवल्क्यः—पौषमाससरोहिण्यामष्टकायामथापिवा ॥ जलान्तेछन्दसंकुर्यादुत्सर्गविधिबद्धहिरिति ॥ उत्सर्गोपिपूर्वब्रह्मैव । दैवकर्म-
त्वादेव ॥ मनुः—पुण्येत्तुछन्दसंकुर्याद्विरुत्सर्जनंद्विजः ॥ माघशुक्लस्याप्राप्तेपूर्वब्रह्मैयमेहनीति ॥ यदाश्रावण्यामुपाकर्मतदापुण्यमासस्य-
शुक्लेप्रतिपदिपूर्वब्रह्मे । यदाश्राष्टपद्यामुपाकर्मतदमाघस्येतिव्यवस्थितोविकल्पः ॥ उत्सृष्टस्यापिपुनरध्ययनंप्रागुपाकरणात्कालविशेषविदधति ॥
मनुः—अतःपुनरुत्सर्गंशुक्लेतुनियतःपठेत् ॥ अङ्गानिचरहस्यचक्रणपक्षेषुवैपठदिति ॥ कूर्मपुराणेपि—छन्दांस्यर्धमतोय्यस्यशुक्लपक्षेऽ-
वैद्विजः ॥ वेदाङ्गानिपुराणानिदृणपक्षेषुमानवइति ॥ उपाकरणोत्सर्जनेप्रशंसति ॥ कात्यायनः—प्रत्यन्द्यदुपाकर्मसोत्सर्गविधिवद्ब्रह्मैः ॥
क्रियतेछन्दसतिनपुराण्यायनंभवेत् ॥ अयातयामैछन्दोभिर्यत्कर्मक्रियतेद्विजैः ॥ ऋडमानैरपिसदातत्तत्पासिद्धिकारकमिति ॥ एतेनये-
कैवलोत्सर्गमेवाचरन्तितेरास्ताः ॥ ननूपाकरणंब्रह्मचारिधर्मः—उपाकृत्याधीयतीतितत्स्रह्णाध्ययनाङ्गत्वप्रतीतेः । ग्रहणाध्ययनंचब्रह्मचा-
रिणएव । वेदमधील्लेखायदितिप्राचीनत्वावगमात् । अतःकथमिदंगार्हस्थ्यधर्मत्वेनोच्यते । नायदोषः । गृहस्थस्यापिग्रहणाध्ययनाविकार-
संभवात् ॥ अतएवानुवृत्तौशौनकाह—समावृत्तोब्रह्मचारिकल्पेनयथान्यायमितोज्ञायोपेतइति ॥ अस्यार्थः—येननियमविशेषेणशु-
चोब्रह्मचार्यधितेनैवावृत्तमेनसमावृत्तोप्यधीयत । समावृत्तादितेब्रह्मचारिणस्तुयथान्यायसविशुद्धपक्षकोणाधीयीन् यथाज्ञायोपेतोऽह-
स्थोपिब्रह्मचारिविनियमोपेतोधीयतीति ॥ नचसमावृत्तग्रहस्थ्योग्रेहणाध्ययनाधिकारेवेदमधील्लेखायदितिनिर्विरोधेति नशङ्कनीयं । तस्य-

वचनस्य विद्यास्नातकविषयत्वात् । अतएव वेदव्रतानि पापानि नीत्वा ह्युभयमेव विषयौ पशुद्वयपेन्यासो दर्शितः । उपाकरणस्य गृहस्थधर्मत्ववर्गमेतनु-
याज्ञवल्क्यस्मृत्या गृहस्थधर्मप्रकरणे पाठोप्यनुगृहीतो भवति । उपाकरणस्यैतनिकर्तव्यताकाष्ठाज्जिनिनादर्शिता — उपाकर्मणि चोत्स-
र्गेयथाकालं समेत्य च । ऋषीन्दर्ममयानुकृत्वा पूजयेत्तर्पयेत्तद्वति । बौधायनोपि — गौतमादिनृक्षपीन्त्ससकृत्वादर्ममयानुनः ॥ पूजयित्वा य-
थाशक्तितर्पयेद्दंशुद्धरन्ति ॥ ॥ नन्वत्र साधिकानिराधिका उपाकर्मकुर्वीन् उत केवलं साधिका एवेति विचारे । तत्राशेषसूत्रार्थे वृत्तकर्त्तव्या-
र्थप्रभृतयः साधिका एवोपाकर्मण्यधिकारिण इत्याहुः । तथा च तआहुः — छन्दांस्युपाकृत्याधीयत । एवं सत्यध्ययनप्रवृत्तस्यैतद्ववति । अत-
एवाग्निमतोऽध्यापनं भवति । न ह्यनग्निमान् शक्योत्याग्निसाध्यं कर्म कर्तुमिति ॥ तथा च छन्दोगपरिशिष्टे काल्यायनः — न स्रेऽग्रावन्-
होमः स्यान्मुक्त्वैकांसमिदाहुर्ति । स्वगर्भसत्त्वियार्थश्च यावन्नासौ प्रजायत इति ॥ अनेनावसथ्येऽग्रावुपाकर्म भवतीति गम्यते । अतोऽध्यापयतो
पि निरग्रेः साधेन्यनध्यापयतो नाधिकारः ॥ ननु होमश्चावसथ्याग्निसाध्यत्वान्माऽस्तु केवलोत्सर्ग एवाध्यायानामस्तु तथा चार्दर्शनादिति-
चेन्न । सन्नियोगशिष्टानां सहवाप्रवृत्तिः सहवानि वृत्तिरिति न्ययात् । अधीत्योत्सर्जेयुरिति पारस्करोक्तैः । अतएव काल्यायनेनोक्तोपा-
करणोत्सर्जनप्रशंसापरं वाक्यं संगच्छते । अन्यथा व्यवर्थ्यसात् । किंच । केवलोत्सर्गाचरणेषु पाकर्मकरणे प्रायश्चित्ते हेमाद्रुक्ते प्रायश्चित्तम-
पिनसंगच्छते । तदेवाह — अकृत्वा ब्रह्मचरिणा द्विजो वा वेदं समतं । एवं श्रावणकंदोर्मस्य स्वायिदिह वर्तते । तत्त्वययीव्रतीकृत्वा गृहस्थोऽपि द्वयं
चरेत् । कृत्वेतद्वापि किंचोक्तं शुद्धिमाप्नोति पूर्वजः । प्रत्यन्दयस्यैते लक्ष्मणावप्याख्यं विव्रजं । पतितस्तु विज्ञेयः सर्वधर्मवहिष्कृत इति । त-
स्मान्नान्यतरकर्मण्यधिकारादतिराद्धतः ॥ यद्यपि लौकिकाधिकारणकानिराधिकर्तृकोपाकरणपक्षमूलभूतविरहोऽपि तथापि गर्गपद्धतिकान-
रास्तु — तदधिकारणकतत्त्वं तृकोपाकरणमप्याहुः । तत्सक्षाश्रयणौघमपि अकरणान्मन्दकरणं विरमिति न्ययमाश्रित्याथातो धर्मजज्ञासेत्यादि-

पृष्ठोदिविविधानोक्तास्थापनपूर्वकुर्यादुपाकरणं ॥ तथाच कात्यायनः—अथातो धर्मजिज्ञासाकथातदूर्ध्वमिल्यादिनाऽनधिकोवा-
 प्रवासीब्रह्मचारीवेद्येतेनाधिकाणि निरूप्यतद्विधिमाह—पंचसंस्कारपूर्वकाभिरिति ग्रामाग्निमाहृत्येत्यादि । अग्निप्रतिष्ठापनकारिष्विति पूर्वसं-
 ल्यपश्चादग्निहणं । तच्चेत्थं । अन्वभिरिति ग्रामाग्निमाहृत्य ॥ अँअन्वभिरसमां ततंथ १ । पृष्ठोदिवीर्यधिष्ठाप्य ॥ अँपृष्ठोदि० नन्तं
 । १ । त्रिभिश्चसावित्रैः प्रज्वाल्य । सवितुलिङ्गकः ऋभिस्त्रिभिः प्रज्वालयेत ॥ अँता० सवि० ताम् । १ । तत्संभ्यात् । २ । विश्वा-
 निदे० मुख । ३ । ततस्त्रिभिः सन्ध्यमाणप्रकारेणोपाकर्माङ्कुर्यादित्यलम् ॥ यद्यप्याचार्येणोपाकर्माङ्कतया स्नानं नोक्तं । तथापि—उपाकर्मा-
 णि चोत्सर्गजोदोपो न विधत्त इति गार्ग्योक्तेः स्नानमप्यावश्यकं ॥ उत्सर्गोपि उदकान्ते गमेनेन च स्नानमुपलक्ष्य तद्विहितोदकान्तं गत्वेति तद्व्यस-
 कर्कादिभाष्योक्तेः स्नानमावश्यकं ॥ मध्याह्नसंभ्यादिकंतुन ॥ उत्सर्गोपाकर्माणोः पूर्वाह्नकालीनत्वात् मध्याह्नसंभ्यादीनां मध्या-
 ह्नकालीनत्वेन कालाभावात् अकाले कृतमप्यकृतमिति न्यायाच्च ॥ तथैवोभयांगतया ऋषीणां पूजनमावश्यकं । उपाकर्माणि कर्तव्यमृषीणां
 चैव पूजनमिति हेमाद्रौ भाष्योक्तेः । उपाकर्माणि चोत्सर्गयथाकालमेत्येव । ऋषीन्द्रर्ममयानकृत्वा पूजेत्येव तत्तद्विहितकालाभ्यां जिन्युक्तेः ।
 गौतमादीन् ऋषीन् सप्तकृत्वा दर्भमयानुनः । पूजयित्वा यथाशक्तिर्पथेऽश्वमुद्वरन्निविधौ धाय नोक्तेश्च ॥ श्रवणानुपदेशात् तद्भूतोपादा-
 नात् आबसथ्येयवानां पूर्वमेनेन संधानसंपादनं ॥ एवं यत्प्राप्य पूर्वं लौकिकान्निमित्तं संधानसंपादनं ॥ उपाकर्माणि देवताऽभियानं ।
 सूत्रकारभाष्यकारैरनुकृतात् । स्मार्तगङ्गाधरपद्धतिकारैर्लिखितं । तच्च दूळभूतस्मृत्याद्यभावाद्युपेक्ष्य ॥ वैकल्पिकादर्थानव-
 धारणं तु भवत्येव । अवधार्य हि वैकल्पिके कर्माणि प्रवृत्तिन्येतिकर्कभाष्यात् ॥ इत्युत्सर्जनापाकरणनिर्णयः ॥

अथसूत्रानुसारिणीउत्सर्गोपाकर्मपद्धतिः ॥ प्रथमप्रयोगे मातृश्राद्धं ॥ स्नानविधिःपूर्वोक्तएव ॥ अध्यायोत्सर्गो-
 पाकर्मनिमित्तंगणस्नानमहंकरिष्ये ॥ इतिसंकल्पविशेषः ॥ न मध्याह्नसंध्यादिकं ॥ तेषांस्कालाभावात् ॥ ॥ अथो-
 त्सर्गपद्धतिः ॥ सूत्रानुक्तत्वाच्च ऋषिपूजनं ॥ उदकान्तंगत्वा ॥ देशकालौसकीर्त्यं ॥ सशिष्योऽहच्छन्दसांयातयामत्वनि-
 वृत्तिपूर्वकं पुनराध्यायनार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं उत्सर्गाख्यं कर्म करिष्ये ॥ ॥ अद्भिर्देवांश्छन्दाँसिवेदानधीनपुराणा-
 चार्यान्गन्धर्वानितराचार्यान्संवत्सरं च सावयवं पितृनाचार्यान्त्स्वाँश्चतर्पेययुः ॥ ॥ आचार्यसंहिताःशिक्ष्याः ॥ ॐदे-
 वास्तुप्यताम् १ छंदाँसितृ० २ वेदास्तृ० ३ ऋषयस्तृ० ४ पुराणाचार्यास्तृ० ५ गंधर्वास्तृ० ६ इतराचार्यास्तृ० ७
 संवत्सरःसावयवस्तृ० ८ पितरस्तृप्य० ९ । उद० । आचार्यास्तृ० १० । ततःप्राचीनवीतिनेदक्षिणाभिमुखोऽस्ति-
 मिश्रं । नामगोत्रोच्चारपूर्वकं । स्वपितृपितामहप्रपितामहतर्पणं ॥ जीवत्पितृकाश्चपितुःपितृतर्पणंछुः ॥ सावित्रीचतुर-
 नुडुत्य ॥ तत्संवितु० चोदयात् ॥ विरताःस्मृतिप्रब्रूयुः ॥ विरताःस्म ॥ क्षपणं प्रवचनंपूर्ववत् ॥ क्षपणमनध्यायोलोम-
 नस्नानामनिकृन्तनं च ॥ प्रवचनं मन्त्रब्राह्मणयोरध्यायादीनंपठनमुपाकर्मवत् ॥ ॐहूपेत्वा० १ ॐईशावास्तुम्० ४० ॥
 ब्रतमुपैष्यन्० १ श्वेतकेतुर्देवाऽऽरुणयः १०० ॥ अथेवामृचंजपन्ति ॥ ॐउभाकवीयुवायोनोधर्मःपरापतत् ॥ परिस-
 ख्यत्यधर्मिणोविसंख्यानिविसृजामहे ॥ १ ॥ त्रिरात्रंसहोष्यविप्रतिष्ठेत् ॥ ततस्त्रिरात्रादूर्ध्वं शुक्लपक्षेछन्दसामध्ययनं
 कृष्णपक्षेव्यङ्गानां ॥ ततःपुनरर्द्धयष्टमासान् । अर्धसप्तमान्वाधीत्य । एवमेवोत्सर्गविधाय ॥ उभाकवीति ऋचं जप्त्वा ।

त्रिरात्रमेकत्रावस्थाय यथेष्टं पृथगच्छेयुः ॥ ततः पुनरुपाकरणकाले उत्सृष्टान्वेदानुपाकृत्याध्ययनं यावदुत्सर्गमिति ॥ अनेन उत्सर्गाख्येन कर्मणा० ताम् ॥ ॥ इति सूत्रानुसारिणी उत्सर्गपद्धतिः ॥ ॥ ॥

अथ सूत्रानुसारिण्युपाकर्मद्वयपतिः ॥ अथातोऽध्यायोपाकर्म ॥ ओषधीनां प्रादुर्भावे श्रवणेन श्रावण्यार्षेण मासां श्रावणस्य पंचमीं हस्तेन वा ॥ शालाघ्नौ स्यादिदं कर्म गुरुश्राद्धे कृते सति ॥ अग्निपश्चादुपविशेच्छिष्यांश्चाग्निसमीपतः ॥ तिथ्यादिकल्पितं कालं स्मृत्या संकल्पमुच्चरेत् ॥ आचम्य ॥ प्राणानायम्य ॥ देशकालौ संकीर्त्य ॥ श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं अध्यायोपाकर्मख्यं कर्म करिष्ये ॥ तदङ्गत्वेन पञ्चभूसंस्कारपूर्वकमाग्निप्रतिष्ठापनं ॥ [॥ अन्वाधानम् ॥ शुभपुण्यतिथौ अस्मिन्नध्यायोपाकर्मख्ये कर्मणि वैकल्पिकपदार्थावधारणे देवताभिध्यानं करिष्ये ॥ समिद्धयमादाय पूर्वेण ब्रह्मणो गमनं उत्तरेण पात्रासादनं ताम्रमयी आज्यस्थाली पालाशयः समिधः प्राञ्जवाधारौ समिद्धतमे आज्यभागौ । चतुर्णां विदानां त्रेणेपाकरणं तिलहोमः सावित्र्या पूर्णपात्रदक्षिणा त्रिरात्रं नखलोमाऽनिकृत्तनं एतान्वैकल्पिकपदार्थानहं करिष्ये ॥ अथ देवताभिध्यानम् ॥ प्रजापतिं इन्द्रं अग्निं सोमं एता आधाराज्यभागदेवता आज्येन एकैकया हुत्वा ॥ अन्तरिक्षं १ वायुं २ ब्रह्माणं ३ छन्दांसि ४ ॥ पृथिवीं १ अग्निं २ ब्रह्माणं ३ छन्दांसि ४ ॥ दिवं १ सूर्यं २ ब्रह्माणं ३ छन्दांसि ४ ॥ दिशः १ चन्द्रमसं २ ब्रह्माणं ३ छन्दांसि ४ ॥ प्रजापतिं १ देवान् २ ऋषीन् ३ श्रद्धां ४ मेधां ५ सदसस्पतिं ६ अनुमतिं ७ एताः प्रधानदेवता आज्येन एकैकया हुत्वा ॥ पुनरत्र प्रधानं ॥

सदसस्पतिंधानाभिस्त्रिवारं सवितारं औदुम्बरीभिर्नवभिः समिद्धिः ॥ पुनः सवितारं तिलैः ॥ शेषेणाग्निं स्विष्टकृतं ॥
अग्निं चायुं सूर्यं अधीवरुणौ अधीवरुणौ अग्निं वरुणं सवितारं विष्णुं विश्वान्देवान् मरुतः स्वर्कान् वरुणं आदित्यं
अदितिं प्रजापतिं एता अह्नप्रधानदेवता आज्येन एकैकया हुत्या सद्यो हयक्ष्ये इत्युक्त्वाऽऽसौ समिद्धयप्रक्षेपः ॥] ब्रह्मवरणा-
द्याज्यभागान्तो विशेषः ॥ असिन्धुपाकमार्गव्यैकमणिं त्वब्रह्मा भव ॥ इति ब्रह्मवरणं ॥ आसादने विशेषो यो न हस्याच्चारुपात्र-
कम् ॥ आज्योत्तरचसिद्धानां धानानां सादनोक्षणे ॥ धानाश्रयवाः प्रोक्ता लज्जालुग्रीहयः स्मृताः ॥ अथोपकल्पये-
दाद्राः सपात्राः समिधो नव ॥ औदुम्बरीः प्रतिव्यक्ता घृतं तत्राजनीयकम् ॥ धानादधिकभक्षाय वार्याकर्पफलं तिलाः ॥
आज्यभागविद्वाज्याहुतीर्जुहोति ॥ अन्तरिक्षाय वायवे इति यजुर्वेदे ॥ पृथिव्या अग्नये इति ऋग्वेदे ॥ दिवे सूर्यायेतिसाम-
वेदे ॥ दिग्भ्यश्चन्द्रमस इति सामवेदे ॥ ब्रह्मणे छन्दोभ्यश्चेतिसर्वत्र ॥ प्रजापतये देवेभ्य ऋषिभ्यः श्रद्धायै मेधायै सदसस्पत-
येऽनुमतये इति च ॥ एतदेव व्रतादेशेन विसर्गेषु ॥ ॐ अन्तरिक्षाय स्वाहा इदमंतरिक्षाय नमः ॥ ॐ वायवे स्वाहा इदं वा-
यवे ॥ ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्मणे ॥ ॐ छन्दोभ्यः स्वाहा इदं छन्दोभ्यो ॥ ४ ॥ ॐ पृथिव्यै स्वाहा इदं पृथिव्यै ॥
ॐ अग्नये स्वाहा इदं अग्नये ॥ ॐ ब्रह्मणे ० इदं ब्रह्मणे ॥ ॐ छन्दोभ्यः ० इदं छन्दोभ्योभ्यो ॥ ४ ॥ ॐ दिवे स्वाहा इदं दिवे ॥
ॐ सूर्याय स्वाहा इदं सूर्याय ॥ ॐ ब्रह्मणे ० इदं ब्रह्मणे ॥ ॐ छन्दोभ्यः ० इदं छन्दोभ्यो ॥ ४ ॥ ॐ दिग्भ्यः स्वाहा इदं-
दिग्भ्यो ॥ ॐ चन्द्रमसे स्वाहा इदं चन्द्रमसे ॥ ॐ ब्रह्मणे ० इदं ब्रह्मणे ॥ ॐ छन्दोभ्यः ० इदं छन्दोभ्यो ॥ ४ ॥ ॐ अग्न-

जापतये स्वाहा इदं शजापतये० ॐ देवेभ्यः स्वाहा इदं देवभ्यो० ॥ ॐ श्रद्धायै-
 स्वाहा इदं श्रद्धायै० ॐ मधायै स्वाहा इदं मधायै० ॥ ॐ अमुनतये स्वाहा इ-
 दं मुनतये० ७ ॥ सदसस्पतिमित्यक्षतधानास्त्रिः सर्वे नुपेठु इत्वा हुत्वौदुम्बयस्त्रिस्तिस्रः समिध आदध्युराद्राः सपलाशा-
 द्भुताक्ताः सावित्र्या ॥ ब्रह्मचारिणश्च पूर्वकल्पेन ॥ ततो धानाभिधारणं ॥ स्त्रुवेणावदाय ॥ ॐ सदसस्पतिमङ्कृतप्रियमि-
 न्द्रस्य काम्यम् ॥ मुनिर्मुधामयसि पुं स्वाहा ॥ इदं सदसस्पतये० ॥ इमं मंत्रं पुरुषणापठ्यमानं शिष्या अपि सह नुपठेयुः ॥
 तत उपकल्पिताज्येन समिध आचार्यहस्तेन गृहीत्वा प्राञ्जुखास्तिष्ठतः ॥ ॐ तत्सर्वितुं यात्स्वाहा इदं सर्वित्रे० ॥ एकांसमि-
 धमादध्युः एवं द्वितीयां तृतीयां च ॥ ततः सर्व उपविश्युः ॥ एवं द्विपरंधाना होमः समिदाधानं च ॥ शन्नो भवन्ति वत्यक्षत-
 धाना अखादयन्तः प्राश्नीयुः ॥ तिस्रस्तिस्रः ॥ ॐ शन्नो भवन्तु द्युजि नो हवर्षु देवतामितदवर्षुः स्वर्काः ॥ जेम्भयन्तो हिष्टकृ-
 रक्षाः ॥ सिंसनेभ्यः सव्युयवन्नमीवाः ॥ दधिक्वाण्डा इति दधिभक्षयेयुः ॥ ॐ दधिक्षावणो अकारि पंजिष्णोरक्षत्यवो जिनः ॥ सु-
 रभिर्नो मुखार्कुरत्पण आर्यं पितारिषत् ॥ द्विराचमनं ॥ सयावन्तं गणमिच्छेत्तावतस्तिलानाकर्षणं फलं कुण्डुयात्सावित्र्या-
 शुक्रज्योतिरित्यनुवाकं नवा ॥ ॐ तत्सर्वितुं यात्स्वाहा इदं सर्वित्रे० ॥ शुक्रज्योतिः समस इत्यनुवाकसूत्रम् ॥ ॐ शुक्रज्यो-
 तिसिश्चित्रज्योतिश्च सत्यज्योतिश्च ज्योतिर्भाश्च ॥ शुक्रश्च क्रतुर्पाश्चात्यं हाः ॥ १ ॥ इदं च न्याहृच्य सिद्धं च प्रति सद-

इच्च ॥ मितश्चसमितश्चसभराः ॥ २ ॥ ऋतश्चसितश्चध्रुवश्चधरुणश्च ॥ धृताचिविधृताचिविधारयः ॥ ३ ॥ ऋतेजिब-
 सत्यजिबसनुजिबसुषेणश्च ॥ अन्तिमित्रश्चदरेअमित्रश्चरणः ॥ ४ ॥ इदक्षोसएतोदक्षोसऊषुणःसदक्षोसिः प्रातिसदक्षोसि-
 एतन ॥ मितसश्चसम्मितासोनोअद्यसभरसोभरतोयुजेअस्मिन् ॥ ५ ॥ स्वतवांश्चधोसीचसान्तपुनश्चदहमेधीच ॥
 क्रीडीचशोकीचोजेपी ॥ ६ ॥ इन्द्रदेवीविशोमरतोनुवत्मानोभवन्त्यथेन्द्रदेवीविशोमरतोनुवत्सोनोभवन् ॥ एवमिमय-
 जमानंदेवीश्चविशोमानुषीश्चानुवत्मानोभवतुखाहा ॥ ७ ॥ इदमरुद्धोनमम ॥ नसंखवः ॥ ततोधानाभ्यःस्विष्टकृत ॥
 ॐ भूः स्वाहेत्यादिप्रणीताविमोक्तान्तं ॥ प्राशनान्तेप्रत्यक्षुस्तेभ्य उपविष्टेभ्यः ॥ ॐ कारमुक्त्वात्रिंशसावित्रीमध्यायादीन्प्र-
 नूयात् ॥ अभ्युत्तरेणकुशेषु ॥ मन्त्रब्राह्मणयोः ॥ ॐ ३म् ॥ तत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवत्यधोमहि ॥ धियो यो नः प्रचोदयात्
 ॥ १ ॥ तत्सवितुर्व० ॥ २ ॥ तत्सवितुर्व० ॥ ३ ॥ इपेत्या १ कृष्णोसि २ समिधोसि ३ एदम् ४ अग्नेस्तनूः ५ दे-
 वस्यत्या ६ द्वाचस्यतये ७ उपयोमग्दहीतोसि ८ देवसवितः ९ अपोदेवाः १० युञ्जानःप्रथमं ११ दुशानोरुक्मः १२
 मयिगृह्णामि १३ ध्रुवक्षितिर्ध्रुवयोनिः १४ अग्नेजान् १५ नमस्ते १६ अग्नेर्ध्रुज् १७ द्वाजश्च १८ स्वादीन्त्वा १९
 क्षत्रस्येयोनिः २० इमम २१ तेजोसि २२ हिरण्यगर्भःसम् २३ अश्वन्तर्परः २४ शार्दूलः २५ अग्निश्च २६ समा-
 स्त्वा २७ होतायश्चत् २८ समिद्धोअञ्जन् २९ देवसवितः ३० सेहसशीर्षोपुरुषः ३१ तदेव ३२ अस्याजरांसः ३३ य-

जाग्रतः ३४ अपतेः ३५ अचमार्च ३६ देवस्यत्वा ३७ देवस्यत्वा ३८ स्वाहप्रोगेभ्यः ३९ देवावाप्त्य ४० व्रतपुण्यत् १
 सवैकपालान्येवान्यतः उपदेधाति २ सर्वसुचः संमार्ष्टि ३ हिंक्षत्यान्वाह ४ सवैप्रवरायाश्चावयति ५ अर्तुवोहवैदेवपुन-
 र्नेमागमीपरे ६ सवैपर्णशाख्यावत्सानपुनरोति ७ मन्ववैद्व्यातः ८ सयत्राह ९ ॥१॥ सयद्ब्रुहते श्वेतश्च संभरति १० उद्ध-
 त्याहवनीयं पूर्णाहुतिं जुहोति ११ सूर्याहवाग्निहोत्रम् १२ अश्वहोतृमित्रोत्र उपनिधत्ते १३ प्रजापतिर्देवा इदमग्र एक एवास
 १४ महाहविषाहवैदेवाद्यष्टजंघः १५ ॥२॥ देवयजनोपते १६ दुक्षिणेनाहवनीयं प्राचीनमग्निवैकृष्णाजिने उपस्पृणाति १७
 समुपदान्यनुनिष्कामति १८ शिरोवैयजुस्यातिथ्यं वाहू प्राग्रणीयोदयनीयौ १९ तद्योण्यपूष्वध्वोवृषिष्ठस्थूणाराजोभवति
 २० उदुरमेवास्यसदः २१ अश्रिमादत्ते २२ तद्यत्र तत्प्रथतोहिताहोतृपदन उपविशति २३ प्रजापतिर्वैप्रजाः समसजानोरिरि-
 चानुहवामन्यत २४ ॥३॥ प्राणोहवाअस्योपाऽभूः २५ बृक्षपीहवाअस्यश्रिक्कामथिनौ २६ भक्षयित्वा समुपहृताः समहृत्यैक्यो-
 च्छिपति २७ मनोहवाअस्यसविता २८ आदित्येन चरुणे रदयनीयेन प्रवति २९ प्रजापतिर्वाणस्पदेऽभूः ३० ॥४॥ देवाश्चवा-
 अमुराश्च ३१ अश्वसुर्वचाज्यविलोपनीचिदाय ३२ अग्रेयोरीसमारोह ३३ केशवस्य पुरुषस्य ३४ अग्नेयोष्टाकपालः पुरो-
 डाशो भवति ३५ ॥५॥ अमद्ब्रुहदमेग्र आसीत् ३६ प्रजापतिरग्निरुण्येभ्यश्चायात् ३७ एतद्ब्रुदेवा अश्ववन् ३८ अथैनमेतः खे-
 नत्येव ३९ पर्णकथयिनिष्पक्का एता आपो भवन्ति ४० भ्याऽसिहवोऽपि भवति ४१ रस्मस्मै प्रतिम्यन्विभवति ४२ वनी-

वाङ्मेताग्निविभ्रदित्याहुः ४३॥६॥ गाहपत्येच्येन्यपलाशशाखेयान्युदूहति ४४ अथातो नैऋतरेहरंति ४५ चितो गौहपत्यो भो-
 वति ४६ आत्मन्नाग्निगृह्णीतेच्येन ४७ कूर्ममुपदधाति ४८॥७॥ प्राणभूत उपदधाति ४९ द्वितीयां चितिमुपदधाति ५० तृती-
 यां चितिमुपदधाति ५१ चतुर्थां चितिमुपदधाति ५२ पंचमीं चितिमुपदधाति ५३ नाकमुद उपदधाति ५४ ऋतुव्या उप-
 दधाति ५५ अथातः शतरुद्रियं जुहोति ५६ उपवसथीये हन्यात् रुदित आदित्ये ५७ अथातो वैश्वानरं जुहोति ५८ अथातो रा-
 द्रुध्नो जुहोति ५९ अथातः पयो व्रततायै ६०॥९॥ अग्निरेणु रस्ता चीयते ६१ प्रजापतिः स्वर्गलोकमजिगाहं सत् ६२ प्राणो-
 गायत्री ६३ प्रजापतिर्विस्रस्तं ६४ तस्य वा एतु स्यामः ६५ अथ हूते रणे ६६॥१०॥ संवत्सरो वै यज्ञः प्रजापतिः ६७ त्रिहवेषु-
 र्योजायते ६८ द्यौर्धवा एतु स्यामिहोत्रस्यामिहोत्री ६९ उद्दालकोद्दाराणिः ७० उद्दृशीहाप्सराः ७१ भृगुर्ब्रह्माराणिः ७२
 पशुवधेन यजते ७३ तद्व्याहवै ७४॥११॥ अयं वै यज्ञो यो यं यजेत ७५ समुद्रवा एतु प्रतरन्ति ७६ युद्धालके ७७ दीर्घसत्र-
 े हव्या एत उपयन्ति ७८ तदा ह्ययं देवर्धुमेत्री ७९ सोमो वै राजायज्ञः प्रजापतिः ८० विश्वरूपं वै त्वाष्ट्रमिन्द्राहन्
 ८१ इन्द्रस्यैव यज्ञ ८२ एतु स्याद्वै यज्ञात्पुरुषो जायते ८३॥१२॥ ब्रह्मा देवंपचति ८४ प्रजापतिर्देवैभ्यो यज्ञान्युदादिशत ८५
 प्रजापतेरक्षयत् ८६ प्रजापतिरकामयत् ८७ अथ प्रातर्गतं मस्य ८८ पुरो हनारार्युणो कामयत् ८९ ब्रह्मवै स्वयं भूतपोत व्यत
 ९० अथासौ सशानं कुर्वति ९१॥१३॥ देवा हवै सत्रं निपुदुः ९२ अथातो राहिर्यो जुहोति ९३ सर्वे तृतीये हन् ९४॥ प्रवर्ग्यः॥

द्रयाहप्राजापत्याः ९५ दमबालाकिहानूचानोगार्यभास ९६ जनकोहृद्वेदेहः ९७ जनकोहृद्वेदेहो ज्ञवलम्ब्योजगाम ९८
पूर्णमदूर्णमिदं ९९ श्वेतोकेतुहवाआरुण्यः १०० ॥ ऋषिसुखानिवहूचानाम् ॥ अग्निमीळ्युरोहितम् ॥ त्वमग्नेद्युभिः ॥
सोमस्यमातवसं ॥ त्वहमेसदम् ॥ अवोध्यग्निःसमिधा ॥ त्वहमेप्रथमः ॥ अग्निरोदीधितिभिः ॥ माचिदन्यद्विशं-
सत ॥ स्वादिष्टयामदिष्टया ॥ अग्रवृद्धपुषसाम् ॥ पर्वाणिछन्दोगानाम् ॥ अग्नयागाहिवीतये ॥ तद्वोगायतेसुतसचा ॥
उच्चातेजातमन्धसः ॥ याद्यावहन्द्रतेशतं ॥ इन्द्रनरोनेमधिताहवते ॥ हुवाचा ॥ उन्नयामि ॥ सूक्तान्यार्यवणानाम् ॥
शनोदेवीरभिष्टये ॥ आग्नेयं ॥ ऐन्द्रं ॥ पावमानं ॥ आर्कं ॥ इन्द्रं ॥ सूर्यं ॥ महानाम्नी ॥ सर्वेजपन्ति ॥ सहनोस्तु-
सहनोवतुसहनइदवीर्यवदस्तुब्रह्म ॥ इन्द्रस्तद्वदेयनयथानविद्विपामहे ॥ त्रिराग्रनाधीयीरन् ॥ लोभनखानामनिर्कृतनम् ॥
एकेप्रागुत्सर्गात् ॥ अनेनउपाकर्माल्येनकर्मणामगवान्श्रीपरमेश्वरःप्रीयताम् ॥ यस्यस्मृत्या० ॥ इतिगृह्यसूत्रकर्तृणुहिर-
हरगङ्गाधरीवासुदेव्यनुसारोपाकर्मप्रयोगः ॥

अथवृद्धाचारानुसारिणीअध्यायोन्सर्गोपाकर्मपद्धतिः ॥ तथाच ॥ गदाधरभाष्ये वृद्धाचारकारिकायांवि-
शेषः ॥ पौषस्यरोहिण्यास्येवाष्टकांप्राप्यमथ्यमाम् ॥ उदकान्तंममाद्येवस्यत्सर्जनंवहः ॥ स्वातर्व्यविधिवत्तत्रस्थापयेद्यस्यस्थिती ॥
प्रवरंश्वततोर्धमाम्कुयन्तिषप्रतिष्ठितम् ॥ इमावेवेतियजुषानामान्येषांविनिर्दिशेत् ॥ अङ्गिस्तान्स्थापयेत्तत्रसप्तऋषयइत्युच ॥ अर्धस्ते-
भ्यःप्रदातव्यःपूजनचन्दनादिभिः ॥ नैवेद्यविधिवैभूज्यावेदस्यहितमिच्छता ॥ ऋषीणांप्रीतयेदद्यादुपवीतान्यनेकज्ञः ॥ प्राणम्यचमुनी-

नभस्तथापश्चात्तर्पणमाचरेत् ॥ देवाश्छन्दसिवेदाश्च ऋषयश्च सनातनाः ॥ तथा ॥ पुराणाचार्यानान्धवर्णानितराचार्यास्तथैव च ॥ अहोरात्रा-
ण्यर्धमासाभासाऋतवयव च ॥ संवत्सरोवयवैः सार्धमयं पुरश्च पञ्चभिः ॥ मन्त्रैर्द्वीभ्यां मूर्धेति मा छन्दस्तिष्ठ एव च ॥ एवं षोडशभिर्मन्त्रैः सप्त-
ऋषय इत्येकया ॥ चतुर्भिस्तर्पयेद्दशैरिमांमेव लेनेन च ॥ सावित्रीपाठयेच्छिष्यांश्चतुःकुल्वेगुरुः स्वयम् ॥ विरताः स्मेति पठेयुस्तु प्रणवयोग्ये-
त्कविः ॥ सावित्रीभिः समुच्चार्य अध्यायांश्च प्रपाठकान् ॥ शतस्थानान्यनुस्मृत्य कण्डिकाश्च तथातिमाः ॥ अन्तिमाः फक्कि काङ्गयादभिमिलेपुरो-
हितम् ॥ इपेत्वेत्यग्नया हि शंनेदेविरभिष्टये ॥ सह नोस्त्विति मन्त्रं च पश्चादुभाकवीति च ॥ इति ॥ ॥

अथ सभादीपविधिः ॥ देशकालौ स्मृत्या समेहजन्मनिजन्मांतरे च दीर्घायुः सुपुत्र श्रीसुखसौभाग्यैर्हि का मुष्मिकफलप्राप्त-
यैव धव्यदोपनाशार्थं सर्वकर्मण्यपि उत्कृष्टपुण्यप्राप्त्यर्थं साङ्गलक्ष्मीवाञ्छितफलसर्वमनोरथप्राप्तये सभादीपोक्तानेकफलप्राप्ति-
कामाह ब्रह्मविष्णुरुद्रप्रीत्यर्थं ब्राह्मणसभायां ब्राह्मणाय सभादीपदानं करिष्ये ॥ भो दीपब्रह्मरूपस्त्वं ज्योतिषां प्रभुरव्ययः ॥ आ-
रोग्यं देहि पुत्रांश्च अवैधव्यप्रयच्छ मे ॥ श्रावणे मास्युपाकर्म्मण्यारब्धे विप्रसंसदि ॥ व्रीहितङ्गुलिपिष्टस्य किंचित्पञ्चकनिर्मितं ॥ स-
धृतवत्स्य प्रिसंयुक्तं विमलेकांस्यभाजने ॥ सपादतदुलप्रस्थं पूरितं सुप्रतिष्ठितं ॥ अवैधव्यमुपुत्रत्वं दीर्घायुः श्रीसुखाप्तये ॥ स-
भादीपंप्रदास्ये हंतुभ्यं विप्रसदक्षिणं ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशश्च श्रप्रीयन्तां दीपदानतः ॥ ममाभीष्टप्रदाः संतु भवेत्सिन्धवाभवांतरे ॥
सर्वका मप्रवृत्तानां दीपदानप्रतोषितः ॥ श्रावण्यां श्रवणक्षेत्रे च सभायामग्निं निधौ ॥ सभादीपंप्रदास्ये हमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥
देवस्य त्वा० स्वस्य लु० ॥ इति सभादीपदानं ॥

अथप्रयोगः ॥ प्रथमप्रयोगेमातृश्राद्धं ॥ स्नानविधिःपूर्वोक्तपृथ्व ॥ तत्रविशेषः ॥ अध्यायोत्सर्गोपाकर्मनिमित्तगण-
 स्नानमहंकरिष्ये इतिसंकल्पः ॥ गोमयस्नानोत्तरंभस्मस्नानं ॥ सर्वपापमेवदवानांपूज्योल्गद्रेऽधिदेवता ॥ तस्मात्पवित्रम-
 सैवतेनस्नानमवापहं ॥ १ ॥ ॐअक्षिरितिभस्म वायुरितिभस्म जलमितिभस्म स्थलमितिभस्म व्योमितिभस्म सर्वंॐह-
 वाऽहंभस्ममनहृतानिऋषिभस्मानि ॥ १ ॥ ॐअयुयुपञ्च० त्र्यायुषम् ॥ १ ॥ इतिभस्मस्नानं ॥ इयम्मइत्यष्टाभिःप्र-
 थमाभिपेकोत्तरं ॥ अपाघमित्यपासागैःपावनंत्रिः ॥ ॐअपाघमपुकिल्वपुमपुकृलामपोर्यः ॥ अपासागुल्वमुसदपुः-
 प्यर्यॐसुव ॥ १ ॥ आचम्य ॥ काण्डात्काण्डादितिदूर्वाभिस्त्रिः ॥ ॐकाण्डात्काण्डात्प्र० शूतेनच ॥ १ ॥ पुनरि-
 यम्मइत्यष्टाभिरुत्तराभिपेकोत्तरं ॥ पञ्चगव्यस्नानं ॥ गोमूत्रंगोमयंक्षीरंदधिसर्पिःकुशोदकं ॥ पञ्चगव्यमितिप्रोक्तमवपा-
 प्रणाशनं ॥ १ ॥ यत्स्वगस्थिगतंपापंदेहेतिष्टतिमासके ॥ स्नानाच्च(प्राशनात्)पञ्चगव्यस्यहृत्यभिरिवेन्वनं ॥ १ ॥ आ-
 चम्य ॥ नन्दिनीनलिनीसीतामालतीचमलापहा ॥ विष्णुपादाब्जसंभृतागङ्गात्रिपथगामिनी ॥ भागीरथीभोगवतीजा-
 ह्वीत्रिदशेश्वरी ॥ द्वादशतानिनामानिस्नानकालेसदापठेत् ॥ गोदावरिनमस्तुभ्यनमस्तेपापहारिणि ॥ अनुज्ञांदिहिमे-
 मातःशुद्धस्नानंकरोम्यहं ॥ पापोऽहंपा०भव ॥ इतिविशेषः ॥ ततोमध्याह्नसंध्या ॥ सूर्योपस्थानं ॥ ब्रह्मयज्ञः ॥ तर्प-
 णं च ॥ अथऋषिपूजनं ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं ॥ देशकालोसंकीर्त्यं ॥ श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं अ-
 ध्यायोत्सर्गोपाकर्मनिमित्तं ऋषिपूजनंकरिष्ये ॥ गणपतिपूजनं ॥ वरुणपूजनं ॥ शङ्खघण्टिकापूजनं ॥ पुरुषसूक्तध्यासाः ॥

दर्भवटवःसर्वैरुपपन्नैः ॥ ऋषीणांपौराणानामक्रमः ॥ कश्यपोऽथभद्राजोअङ्गिरागौतमोमुनिः ॥ वत्सःपराशरश्चैवमा-
 ण्डव्याऋषयःस्मृताइति ॥ ॐकश्यपायनमः कश्यपं आवाहयामि १ भद्राजाय भद्राजं० २ अङ्गिरसे० अङ्गि-
 रसं० ३ गौतमाय० गौतमं० ४ वत्साय० वत्सं० ५ पराशराय० पराशरं० ६ माण्डव्याय० माण्डव्यं० ७ ॥ स्वर्षिभ्यो० अङ्गि-
 रसं० ३ गौतमाय० गौतमं० ४ वत्साय० वत्सं० ५ पराशराय० पराशरं० ६ माण्डव्याय० माण्डव्यं० ७ ॥ स्वर्षिभ्यो०
 स्वर्षीन्० ॥ अथवा ब्राह्मणोक्तःक्रमः ॥ ॐगौतमाय० गौतमं० १ भद्राजाय० भद्राजं० २ विश्वामित्राय० विश्वा-
 मित्रं० ३ जमदग्नये० जमदग्निं० ४ वसिष्ठाय० वसिष्ठं० ५ कश्यपाय० कश्यपं० ६ अत्रये० अत्रिं० ७ अरुन्धत्यैनमः
 अरुन्धतीं० ८ स्वर्षिभ्यो० स्वर्षीन्० ॥ प्रतिष्ठा ॥ ॐमनोज्ञतिजुं० प्रतिष्ठ ॥ १ ॥ एषवैप्र० प्रतिष्ठितंभवति ॥ १ ॥
 ॐसुतऋषयःप्रति०देवौ ॥ १ ॥ इदंविष्णु०सूरे ॥ ॐभूर्भुवःस्वःअरुन्धतीसहिताःसप्तर्षयःस्वर्षयश्चमुप्रतिष्ठितावरदाभ-
 वंतु ॥ एवमासनादिषोडशोपचारैःपूजनं ॥ अनयापूजयाअरुन्धतीसहिताःसप्तर्षयःस्वर्षयश्चप्रीयंतां ॥ ऋषीणांप्रीत्यर्थस-
 दक्षिण्यञ्जोपवीतदानं ॥ इतिऋषिपूजनं ॥ अथोत्सर्गः ॥ अधीतानां अध्येष्यमाणानांच अध्यायानां स्थानविच्छे-
 दाक्रोशघोषपणदन्तविघ्नतिदुर्घृत्तिदुतोचारितवर्णानां पूर्वसवर्णाद्यङ्गलोपलम्बितविघ्नोचारितवर्णानां श्लिष्टास्पष्टवर्णविघ्न-
 नादिभिःपाठने श्रुतीनां यद्वातयाम्यं तत्परिहारार्थं अष्टत्रिंशदनध्यागध्ययने रध्यासंचरतः शूद्रस्य शृण्वतोऽध्ययने
 म्लेच्छान्यजादेः शृण्वतोऽध्ययने अशुचिदेशेऽध्ययने आत्मनोऽशुचित्वेऽध्ययने अक्षरस्वरानुस्वारपदच्छेदकण्डिकाव्यञ्ज-
 नह्रस्वदीर्घश्रुतफण्टतालुसूक्ष्मद्रव्यैश्चदन्त्यनासिकानुनासिकरेफजिह्वामूलीयोपध्मानीयोदात्तानुदात्तस्वरितादीनांव्यत्ययेनो-

चारे माधुर्याक्षरव्यक्तिहानत्वाद्यनेकप्रत्ययपरिहारपूर्वकं सर्वस्वदेससर्ववर्त्यत्वं संपादनद्वारायथावत्फलप्राप्त्यर्थं श्रीपर-
 मेश्वरप्रात्यर्थ्यं सशिव्योऽध्यायोत्सर्गोपाकर्माल्येकमणी अहंकरिष्ये ॥ तत्रसशिव्योऽहं छन्दसांयातयामत्वनिष्टनिपूर्वकं पु-
 नरायायनार्थं श्रीपरमेश्वरप्रात्यर्थ्यं अध्यायोत्सर्गाल्येकमकरिष्ये ॥ ॥ उदकान्तंगत्वाऽद्भिर्देवाच्छन्दाऽसिवेदानृषीन्पुरा-
 णाचार्यानिन्धवानितराचार्यान्त्संवत्सरंचसावयवंपितृनाचार्यान्त्स्वाश्रितपययुः ॥ यवमिश्रं । अञ्जलिना । इमानदिभुखाः ॥
 ॐ देवास्तुष्यन्ताम् १ ॐ छन्दाऽसितुं २ वेदास्तुं ३ ऋषयस्तुं ४ पुराणाचार्यास्तुं ५ गन्धर्वास्तुं ६ इतराचा-
 र्यास्तुं ७ अहोरात्राणि तु ८ अर्द्धमासास्तुं ९ मासास्तुं १० ऋतवस्तुं ११ संवत्सरः सावयवस्तुं १२ पित-
 रस्तुं १३ आचार्यास्तुं १४ ॥ ततस्तिलमिश्रप्राचीनावीतिनादक्षिणामुखाः ॥ नामगोत्रोच्चारपूर्वकं स्वपितृतर्पणं ॥
 जीवत्पितृकास्तुपितुः पित्रादीनांतर्पणं कुर्युः ॥ सव्यं ॥ आचम्य ॥ ॐ अथम्परोमुखस्तस्यप्राणोभौ-
 वायुनोवसन्तः प्राणायनो गायत्रीवृषोन्ती गायत्रीवृषो यज्ञो यज्ञोऽश्विद्विद्वतो रक्षासिष्टकृषिः प्रजाप-
 तिरहतीत्येतान्यप्राणं शुद्धामिप्रजाम्ब्यः ॥ १ ॥ अयं दक्षिणा । विश्वकर्मोत्समनो वैश्वकर्मो ग्रीष्मो मानसश्चिद्वृषो भृष्टिष्ठमं-
 स्वारः खारः खारः बन्तर्धो भोन्तर्धो मात्स्यद्वयः ऋद्विशः ऋद्विशः ऋद्विशः ऋद्विशः ऋद्विशः ऋद्विशः ऋद्विशः ऋद्विशः ऋद्विशः ऋद्विशः
 अयंपेक्षाद्विश्वव्यचोस्तस्यै चक्षुर्वैश्वव्यचसं वृषाश्चाक्षुः ॥ जगती वाऽर्षिर्जगत्याऽऋक् समं वसमाच्छुक् ॥ शुक्रात्सप्तदशैः समं दश-

इरूपमदमित्तुर्कपिः प्रजापतिगृहीतया त्वया चक्षुर्गृह्णा मिप्रजाभ्यः ॥ ३ ॥ इदमुत्तराखिलस्तथोत्रैरेवैषे श्रेष्ठोऽयन् न
ष्टुप्शमेरुवनुस्रम्भेडमैडान्मेमथीमिन्धनएकविंशाएकविंशाद्गरजविश्वामित्रैकपिः प्रजापतिगृहीतया त्वयोऽत्र गृह्णा मिप्र-
जाभ्यः ॥ ४ ॥ इयमपरिमितस्तस्यैवाब्ज्याहमन्तो वाच्यः पुङ्खैर्मन्तीपुंस्यनिघनवद्धिनवतआग्रयेणऽअग्रयेणात्र-
णवत्रयस्त्रिंशोऽत्रिणवत्रयस्त्रिंशोऽभाभ्यां एशाकरैर्वृतो विश्वकर्मुक्तपिः प्रजापतिगृहीतया त्वया वाचं गृह्णा मिप्रजाभ्योलोकता-
इन्द्रम् ॥ ५ ॥ मद्रावयः प्रजापतिच्छन्दः अत्र वयो मयन्दे छन्दो विट्टमो वायोऽधिपतिश्छन्दो विश्वकर्मा वयः परमेष्ठी छन्दो-
नुलो वयो ब्रवेल् छन्दो बिणि वयो विद्याल्ल छन्दः पुरुषो वयस्ते छन्दो ज्योप्रो वयो नाधुं दृ छन्दः सिंहो वयञ्छदिश्छन्दः पद्म-
वाद्वयो बहुतीच्छन्द उक्षा वयः कृष्ण छन्दऽऽक्रुषो वयः सुतो बहुती छन्दः ॥ ६ ॥ अनुब्रान्यः पुङ्क्तिश्छन्दो धेनुवियोजगती-
च्छन्दो व्यविर्वयस्त्रिंशो दित्ये वाङ्मयो विराद्लदः पञ्चाविर्वयो गा यत्री छन्दः क्षिवेत्सो वय उपिणक्छन्दः सूर्ये वाङ्मयोऽनुष्टुप् छ-
न्दोलोकता इन्द्रम् ॥ ७ ॥ मा छन्दः प्रमा छन्दः प्रतिमा छन्दोऽअधी वयश्छन्दः पुङ्क्तिश्छन्दो उपिणक्छन्दो बहुती छन्दोऽनु-
ष्टुप् छन्दो विराद्लदो गा यत्री छन्दो क्षिपूप्छन्दो जगती छन्दः ॥ ८ ॥ पृथिवी छन्दोऽन्तरिक्षे छन्दो द्यौश्छन्दः समोच्छन्दो नक्ष-
त्राणि छन्दो वायश्छन्दो मनश्छन्दः कृपिश्छन्दो हिरण्ये छन्दो गौरश्छन्दो जा छन्दोऽअश्छन्दः ॥ ९ ॥ अग्निदेवता ॥ वातो देवता-
सूर्यो देवता चन्द्रमा देवता वसवो देवता रुद्र देवता दित्या देवता मरुतो देवता विश्वे देवा इधतो बहुस्पति देवतेन्द्रो देवता वरुणो देवता

॥ १० ॥ सेतऋषयेऽ ॥ प्रतिहितोऽशरिसतरक्षतिसदममदम् ॥ समपेऽक्षपतोलोऽकर्मयुसत्रजण्टतोऽस्यभजो-
सत्रसदोन्देवो ॥ ११ ॥ मन्त्रोक्ताऋषयस्तृप्यन्ताम् ॥

अथचत्वारोवशाः ॥ को० १० प्र० ४ ब्रा० ८ म० ९ ॥ ॥ अथवृष्टेऽशः ॥ समानेमासाजीविपुत्रात्साजीविपुत्रो-
मोण्डूकायनमेण्डूकायनिन्मोण्डव्यान्मोण्डव्यःकोत्सात्कोत्सोमाहित्येमाहित्यिवामकक्षायणोद्दामकक्षायणोद्दामात्साद्वा-
त्स्यःशोणिदल्याच्छोणिदल्यःकुश्रःकुश्रियज्ञेयचसोरानजलंवेयनद्विजवचाराजसंबोयनसुरात्कावपेयाचुरःकावपेयःप्रजोपतो-
प्रजोपतिर्ब्रह्मणोऽब्रह्मस्यमुब्रह्मणनमः ॥ १ ॥ वयोक्ताऋषयस्तृप्यतां ॥

को० १४ प्र० ४ ब्रा० ५ म० २०।२।२२। अथवृष्टेऽशः ॥ तेदिदं वयं शोषणाद्व्यच्छोषणास्योगोतमाद्रोतमोधि-
त्स्याद्वात्स्योवात्स्योचपाराशर्योचपाराशर्योःसोऽकृत्साच्चभोरद्वाजाच्चभोरद्वाजऽऔदवाहुश्चशोडित्याच्चशोणिदल्योवैजवापा-
चगौतमोचगौतमोवैजवापायनोचवैष्टुपुरेयाच्चवैष्टुपुरेयःशोणिदल्याच्चरौहिणायनोच्चरौहिणायनःशौनकाच्चत्रेयाच्चरेभ्योचरे-
भ्यःपौतिमाव्यायणाच्चकौण्डिन्यायनोचकौण्डिन्यायनःकौण्डिन्यात्कौण्डिन्यःकौण्डिन्यात्कौण्डिन्यःकौण्डिन्याच्चामिवे-
श्याच्च ॥ १ ॥ आश्विन्यःसुतवत् ॥ सुतवःपुंराशस्योपुंराशस्योऽजोवैजवापायनोऽजवपायनःकौशिकायनोऽनृधत्तकौशिकोऽनृध-
त्तचासुरायणोच्चगौतमोचगौतमोभोरद्वाजाच्चरद्वाजोवैजवापायनोऽजवपायनःकौशिकायनःकौशिकायनोऽनृधत्तकौशिकोऽनृध-

[illegible][illegible]

[illegible]

[illegible]

अथ ब्राह्मणाध्यायादयः ॥ इतिसुपैत्यन् १ सवैकपोलान्येवान्यतर उपदेधाति २ सवैस्त्रैचःसम्मोष्टि ३ हिक्क्यान्वाह ४
 सवैप्रवरयोऽश्रावयति ५ ऋतुवाहवैदेवपुयज्ञभागमीषिरे ६ सवैपर्णशखियावत्सानपेकरोति ७ मेनवहवैप्रातः ८ सयत्राह ९
 ॥ १ ॥ सयद्वाइतश्चेत्त्रैशंसंभरति १० उद्धृत्याहवनीयपूर्णद्वितिञ्जहोति ११ सूर्याहवाअग्निहोत्रम् १२ अथहुतोभिहोत्र-
 उपतिष्ठते १३ प्रजापतिहवाइदमग्रएकएवास १४ महाहविषाहवैदेवावृजंघ्नः १५ ॥ २ ॥ देवयजनजोपयते १६
 दुक्षिणेनाहवनीयंप्राचीनग्रीवैकृष्णाजिने उपस्तृणाति १७ समपदान्यनुनिक्रामति १८ शिरोवैयज्ञेस्यातिथ्यैवाहप्रायणी-
 योदयनीयो १९ तद्येएषपूर्वाध्याद्येष्टस्थणाराजोभवति २० उदरेमेवास्यसदः २१ अभिमादत्ते २२ तद्युत्रैतत्प्रवृत्तो-
 हुताहोतुपदन उपविशति २३ प्रजापतिवैश्वंज्याद्येष्टस्थणाराजोभवति २४ ॥ ३ ॥ प्राणोहवाअस्योपांशुः २५
 चक्षुषीहवाअस्यश्रोत्रोमांथिनौ २६ भक्षयित्वा समपहृताः सहेत्यन्वयोत्तिष्ठति २७ मनोहवाअस्यसविता २८ आदित्ये-
 नचरुणोदयनीयेनप्रचरति २९ प्रजापतिवोएषयुदंशुः ३० ॥ ४ ॥ देवाश्चवाऽअसुराश्च ३१ अथस्त्रिविज्ञान्यविला-
 पनीञ्चादाय ३२ अरुणयोऽसीसमारोह्य ३३ केशवेत्यपुरुषस्य ३४ आग्नेयोद्वाकपालः पुरोडाशोभवति ३५ ॥ ५ ॥
 असद्वाइदमग्रऽआसीत् ३६ प्रजापतिरग्निरूपेण्यभ्यध्यायत् ३७ एतद्देवाऽअजुवन् ३८ अथैनमतः स्तेनत्येव ३९
 पर्णकपाथुनिष्पक्वाऽएताऽआपोभवति ४० भयांसेसिहवींष्टिपिभवति ४१ रुक्मंप्रतिमुच्यबिभर्ति ४२ वनीवाब्रु-

तामिभिप्रदित्याहुः ४३ ॥ ६ ॥ गार्हपत्येच्यन्मन्त्राश्राख्यव्युद्बुहति ४४ अथोतानैर्नृतेरहरति ४५ चितोर्गार्ह-
 पत्योभवेति ४६ आत्मन्नाग्निगृह्णीतेच्यन् ४७ कूर्ममुपदधाति ४८ ॥ ७ ॥ प्राणभूतउपदधाति ४९ द्वितीयाचिति-
 मुपदधाति ५० तृतीयाञ्चितिमुपदधाति ५१ चतुर्थाञ्चितिमुपदधाति ५२ पञ्चमीञ्चितिमुपदधाति ५३ नाक-
 सुदउपदधाति ५४ ऋतुव्याउपदधाति ५५ ॥ ८ ॥ अथोतःशतरुद्रियजुहोति ५६ उपवसथयैर्बुहत्यातुरदित-
 उआदित्ये ५७ अथोतैर्वैश्वानरैर्बुहति ५८ अथोताराधुर्भुतोजुहोति ५९ अथोतःपयोव्रततायै ६० ॥ ९ ॥
 अग्निरेषुरस्ताचीयते ६१ प्रजापतिःस्वर्गलोकेमजिगात्सत् ६२ प्राणोगायत्री ६३ प्रजापतिर्विश्वसं ६४ तस्य-
 वाएतस्याग्नेः ६५ अथहूतेरणो ६६ ॥ १० ॥ सवत्सरोवैयज्ञैःप्रजापतिः ६७ त्रिहवैरुषोजायते ६८ योग्यवा-
 एतस्याग्निहोत्रस्याग्निहोत्री ६९ उद्दालकोद्दाराणिः ७० उर्व्वशीहाप्सराः ७१ भृगुहवैर्बुधराणिः ७२ पशुबैर्यमयजते ७३
 तद्यथाहवै ७४ ॥ ११ ॥ अयवैयज्ञोययम्वते ७५ समुद्रवाएतप्रुतरन्ति ७६ युद्धालके ७७ दीर्घमन्त्रैर्बुधवाएतउ-
 पयति ७८ तदाहुयुदपदीर्घसुत्री ७९ सोमोवैराजायज्ञैःप्रजापतिः ८० विश्वरूपवैत्वाष्ट्रैर्मिद्राहन् ८१ इंद्रस्यवैयज्ञ ८२
 एतस्माद्वैयज्ञैरुषोजायते ८३ ॥ १२ ॥ ब्रह्मोदन्ममचति ८४ प्रजापतिर्देव्योयज्ञान्योदिशत् ८५ प्रजापतेरुक्ष-
 यत् ८६ प्रजापतिरकामयत ८७ अथप्रातर्गोतमस्य ८८ पुरुषोहनारायणोकामयत ८९ ब्रह्मवैस्वयमुतोपेतयत् ९० अ-

शास्त्रसंशानुंकुर्वन्ति ९१ ॥ १३ ॥ देवाहवैसत्रक्षिषुदुः ९२ अथोतोरौहिणोऽजुहोति ९३ सवृततीयेहन् ९४ ॥ प्रवर्ग्यः ॥
 द्वयोहप्रजापत्याः ९५ इमं बालाकिहानुचानोगार्ग्यआस ९६ जनकोहवैदेहः ९७ जनक्रोहवैदेहः ९८ जनक्रोहवैदेहः ९९ जनक्रोहवैदेहः १०० ॥ इति शतब्राह्मणाध्यायादयः ॥

अथ ब्राह्मणप्रपाठकाः ॥ ॥ इत्युपैष्यन् १ चतुर्धाविहितोहवाऽअग्निमिरास २ तेषां आद्रोऽस्युः ३ सखिचोत्तरमा-
 धारमाधारयिष्यन् ४ यजेनवैदेवाः ५ यजेनवैदेवादिबभूवोदक्रामन् ६ सवैसुबोव्यहति ७ ॥ १ ॥ सधद्वाहतेऽश्वत्थस-
 मरति १ वुरुणोहैनद्राज्यकामआदधे २ युत्रचुप्रजापतिः प्रजाः समृजे ३ प्रजापतिहवाएतेनोभयजनेजे ४ महाहविषाह-
 वेदेवावृत्रजघ्नीः ५ ॥ २ ॥ देवयुजनं जोषयते १ व्रोचयच्छति २ नीडिक्कणाजिनमोस्मृणाति ३ तद्येषुषुवोर्ध्वोर्विष्टा-
 स्थणाराजोभुवति ४ विजिमानोहवास्याधिष्ण्याः ५ पाशं कृत्वाप्रतिसृजति ६ सोत्युपयजति ७ ॥ ३ ॥ प्राणोहवाज-
 स्योपाऽग्निः १ आत्माहवाअस्याग्रयणः २ द्योतिवाएतेधजं ३ सवोऽअवमथमभ्युवति ४ तद्यत्रैतद्वाहोहैनव्यहच्छन्दसा-
 यजते ५ ॥ ४ ॥ देवाश्चवाऽअमिराश्च १ बार्हस्पत्येनचरुणाप्रचरति २ सवोऽअपः समभरति ३ मैत्रावरुणयोपयुस्ययाप्रिच-
 रति ४ ॥ ५ ॥ असद्वाऽइदमेप्रऽआसीत् १ प्राजापत्यञ्चैकाजलिभन्ते २ प्रदीप्ताऽएतेभ्योभवन्ति ३ तेषां एतस्याज-
 पाठां पूर्वाङ्करोति ४ रुक्ममभ्रातिमच्यविभर्ति ५ ॥ ६ ॥ गार्हपत्यं चैष्यन्त्यलाशालेयाव्युहति १ अथदमंस्तबभुषदधाति २

आत्मशक्तिं गृह्णीतेचेत्यन् ३ कूर्ममपदधाति ४ ॥ ७ ॥ प्राणभूतऽउपदधाति १ अथाविश्रज्योतिषमुपदधाति २ अथातो-
 न्वावृत्तिम् ३ गार्हपत्यमुपदधाति ४ ॥ ८ ॥ अथातःशतरुद्रियज्ज्ञेति १ प्रत्येयाग्निप्रहरित्यन् २ अथातान्यजक्रतुर्जु-
 होति ३ अथप्रातःप्रातनुवाकमुपाकारित्यन् ४ ॥ ९ ॥ अग्निवपुस्त्राचीयते १ अथातश्चयनस्यैव २ संवत्सरोवैप्रजाप-
 तिरग्निः ३ नेववाइदमग्नेमदासुन्निवमदासीत् ४ ॥ १० ॥ संवत्सरोवैयज्ञेःप्रजापतिः १ अपिहवाऽपताहि २ प्रजापति-
 वैप्रजाःसृजमानोतथ्यत ३ अथातःस्वाध्यायप्रशुद्धसा ४ ॥ ११ ॥ अथवैयज्ञोद्योग्यम्यवते १ पुरुषं देहनारायणमज्ञापति-
 स्वाय २ सोमोवैराजायज्ञेःप्रजापतिः ३ प्रजापतिर्धर्ममसृजत ४ ॥ १२ ॥ ब्रह्मोदनुम्यचति १ निश्चुक्तेषुपशु २ प्रमु-
 च्योश्चन्दक्षिणेनवेदिम् ३ पुरुषोहनारायणोकाभवत् ४ ॥ १३ ॥ देवाहवैसत्रनिषेदः १ सधैत्रताहुतात्न्याह २ ॥ प्र. ॥
 द्रव्याहप्राजापत्याः १ दत्तवालाकिहानूचानोगार्ग्यऽआस २ अथैनमभ्युल्लाहायनिःपप्रच्छ ३ जनकं देवदेहयोज्ञवल्क्यो-
 जगाम ४ भूमिरन्तरिक्षंन्यौरिति ५ ॥ १४ ॥ इतिअष्टपट्टिप्रपाठकाः ॥ ६८ ॥

अथमन्त्रशतानि ॥ ॥ इषेत्वा १ पारिते २ अग्नेनय ३ लपथोमशुद्धतोसिसुशम्मासि ४ प्रथमा । सोमस्योत्तिषिः ५
 परस्याऽर्घि ६ अन्यावः ७ राज्यसि ८ नमोहिरण्यवाहवे ९ इन्द्रमम् १० इषाते ११ अन्नत्परिचुतेः १२ ओश्चिना-
 तेजसा १३ दृष्टिव्यस्वाहा १४ प्रजापतयेच १५ तेऽस्य १६ तर्पनपातयथः १७ अयमिह १८ अग्निः १९ इध्वेलग्नौ ७५

एवमेकोनविंशतिशतानिपचससत्यधिकानि ॥ १९०७५ ॥ ॥ अथशतपथशतानि ॥ इतिसुपैष्यन् १ तद्युदेव्यपि
 नष्टि २ अथोज्यलित्याभ्याम्यवित्राभ्यां ३ बृहद्विष्टोचायविष्ट्योति ४ ब्रुसनाङ्गतोस्याम ५ अभिष्ट्वेद्वानामद्धातमाम् ६
 तद्युधायोनौरतःसिञ्चत् ७ ताम्ब्रयाक्षतवु ८ अथवेदपत्नीविहलस्यति ९ अयम्बैयज्ञोयोग्यम्भवते १० अथयदस्त्वमेति ११
 रेवतीरुमध्वमिति १२ सवोऽआग्नेयोद्वाकपालःपुरोडाशोभवति १३ तद्यसोभनेजानाः १४ अथोत्तरेणशालाम्परिश्रय-
 न्ति १५ ॥ अथोल्लिखति १६ सायिबभ्रुःपिंगाक्षीसोमोभ्रूयणीस्यात् १७ तदेवाः १८ प्रोक्षणीरध्वयुरादत्ते १९ सो-
 हकद्रुखाच २० देवाहवैयज्ञेन्तन्वानाः २१ अथपाश्वेनवासिनावाप्रियाति २२ सेजुहोतिशृणोत्वस्मिः समिधाहवम्भहति
 २३ इयह्वोऽउपाह्वीः २४ तैरयासोवववृश्चऽअयुः २५ यत्रधावापृथिव्यह्वस्यते २६ सऽअज्यसोपस्त्रोवद्विध्वरोत्वधा-
 ति २७ इन्द्रोहवैपौडशी २८ तामान्द्रादशर्भाः २९ तद्यहस्वपुरावाजपेयनयुजते ३० अथदिशोनुवीक्षमाणोजपति ३१
 सर्वेदीक्षते ३२ अथैतमभिपेकुं कृण्वविपाणयानुविमृष्ट ३३ पुंहेवोत्तरेचरवः ३४ अथोऽआहुः ३५ अमावोस्यायान्दीक्षते ३६
 अथत्यपद्विजुहोति ३७ अथनान्धूपयति ३८ तुमुपरिनाभिबिभर्ति ३९ अथोखाग्निवपति ४० चेतस्त्रासीतायजुषाकृषति
 ४१ तैरग्रत्येच्येन्तम् ४२ अपाङ्गुभन्त्सीदति ४३ तैल्यमनोवैश्वकर्म्मणमिति ४४ तद्यैपुमध्यमास्वयमातृणा ४५ एका-
 दशोभिरन्तुवतेति ४६ तावोऽपताः ४७ अथस्वयमातृणमृषपदधाति ४८ अथोत्तराद्वेनप्राक् ४९ सयःसुवैश्वानरः ५०

श्रोत्रोऽअभ्युपसृजः ५१ नोमकृत्वाथैनमुपतिष्ठते ५२ यावोऽइयम्वेदिःसप्तविधस्य ५३ अयमेवाकाशोज्ञः ५४ सो-
युमात्मात्रेधाविहितुऽएव ५५ अथवृष्टिः ५६ अथयुमेतामाद्वुतिञ्जुहोति ५७ अथयदनुवाक्यामनूच्य ५८ ब्रह्मचर्यसू-
त्याह ५९ सधृत्यद्युर्वधुनयजते ६० द्युतिहोवाच ६१ अथयत्रस्कन्नलेखात् ६२ अथयुदिप्रभुतः ६३ सर्वोऽआश्विना-
भवान्ति ६४ प्रजापतियजुमसृजत ६५ किम्बावपनम्महदिति ६६ अथयोस्यनिष्कःप्रतिमुक्तोभवति ६७ एतेनहर्द्रोति-
देवायःशूनकः ६८ चेतस्त्रःसीतायुजपाकृपति ६९ अथोत्तरतःसिक्तातुपकीर्णाभवन्ति ७० अथरौहिणौजुहोति ७१
तुदेवाऽअब्रुवन् ७२ तानियद्वारुह्णाति ७३ योयौतिष्ठन् ७४ कतमोऽआत्मेति ७५ अथैहैनम्मनुष्याऽजन्तुः ७६ अथयोमिच्छे-
दुर्भन्द्भीतेति २४ इतिसप्तसहस्राणि पडशतचतुर्विंशत्यधिकानि ७६२४ शतपथशतानि ॥

अथात्यकंडिकाः ॥ अथद्वृताभ्युसृजते १ सधुसिन्धुतावमुल्लोकमेति २ अथनिश्राभ्याभ्योश्रिहान्विगृह्णते ३ अथय-
द्वृपतिःमुत्रब्रह्मण्यामाह्वयति ४ तावोऽपताः ५ तानिदशभवन्ति ६ तोऽएतोऽअङ्गुल्यः ७ मध्यमेवतृतीयाचितिः ८ संहो-
वाच ९ अथवृष्टिः १० तुसाऽऽष्टतदुवाच ११ सर्वाऽएवोऽआत्मैक्यत्वात्त्रामणी १२ मयुदायाऽएवलोष्टमादय १३
प्राश्नीमुत्रादुश्रियासिनः १४ ॥ अथात्यफकिंकाः ॥ एवद्वृताभ्युसृजते १ परमाह्वृतिङ्गुलीति २ तुसाद्वृतच-
मसात् ३ तुसिन्धुसुपहवाभिष्टुसासिधोभ्यादधाति ४ द्वादशवात्रेयादशवादुक्षिणाभवन्ति ५ योवानसिधुवत्सलसमोत्रातो-

वचुर्भवति ६ तुस्मात्समानसम्बन्धनाः ७ तुस्मादिमुप्राणाऽऽपरिष्टादुसञ्चन्नाः ८ सम्बादिनैवत्विजोलोकादिति ९ ब्रह्मणा
 ब्रह्मस्वयम्भुब्रह्मणेनमः १० कैशिनिरैवमाऽअप्येतर्हिप्रजजायन्ते ११ तुस्मादिमावात्मानमभितोबाहू १२ तुसादुह
 तुज्जीवाश्चपितुरश्चनसन्दश्यन्ते १३ आदित्यानीमानिमुक्कानियुजुषिषिवाजसनेयेनधाज्ञवल्क्येनाख्यायन्ते १४ ॥ ॥
 तुदेतुदृचाभ्युक्तमृषाश्रान्तुंयदवन्तिदेवाहितुहैवैविविदुषःकिञ्चननमृषाश्रान्तुंभवति तुथोहास्यतत्सर्वन्देवाऽअवन्ति ॥
 ॥ १ ॥ ॐ अग्रिसीकेपुरो० धातमम् ॥ १ ॥ ॐ इषेत्योज्ज्वला० पृथन्पाहि ॥ २ ॥ ॐ अम्नऽआयाहिवी० ब-
 हिषि ॥ ३ ॥ ॐ शन्नोदेवी० सवन्तुनः ॥ ४ ॥ ॐ सहनोस्मिहसहनोवतुसहनइदम्बीर्यवदस्तुब्रह्म ॥ इन्द्रस्तद्देत्येनयथा-
 नविद्विषामहे ॥ १ ॥ अथेमासृजपन्त्युभाकवीति ॥ ॐ उभाकवीयुवायोनोधर्मःपरापतत् ॥ परिसख्यस्यधर्ममणो
 विसस्यानिविसृजामहे ॥ १ ॥ ॥ ततो गंधाद्युपचारैर्ऋषीणामुत्तरपूजनं ॥ विसर्जनं ॥ ॐ उत्तिष्ठब्रह्म० सच ॥ १ ॥
 यान्तुऋषिणाः सर्वे० गमनायच ॥ १ ॥ ऋषीणांजलेष्ठावनं ॥ ॐ समुद्रंक्षुखाहुान्तरिक्षंक्षुखाहोदिवःसंवितारंक्षुखा-
 हस्मिन्नावरुणोक्षुखाहोरोत्रोक्षुखाहोछदाऽसिंक्षुखाहोसिंक्षुखाहोयज्ञंक्षुखाहोसामंक्षुखाहोदिव्यन्नमो-
 ग्क्षुखाहोप्रिन्नश्चानुरंक्षुखाहोमानोमेहदियुदिवन्तेधूमोगच्छतुस्त्वर्ज्योतिःपृथिवीम्ममस्मनापूणेस्वाहा ॥ १ ॥ त्रिरात्रन्ना-
 धीर्यिरन् ॥ क्लोमनखानामनिक्लन्तनम् ॥ त्रिरात्रंमहोव्यप्रतिष्ठेन् ॥ ॥ अनेनअध्यायोऽसर्गोऽख्येनकर्मणामगवा-

नश्रीपरमेश्वरः प्रीयताम् ॥ ततः अध्ययोपाकर्म ॥ ॥ इति वृद्धाचारानुसारिणी अध्यायोत्सर्गोपाकर्मपद्धतिः ॥

आह्निकप्र०
हेमाद्रि.

॥२५४॥

अथ हेमाद्रिप्रयोगः ॥ स्वस्ति श्रीमत्सप्तजगदुत्पात्तिस्थितिप्रलयकारणस्य रक्षाशिक्षाविवक्षणस्य प्रणतपारिजातस्य अश्व-
पराक्रमस्य श्रीविष्णोः आज्ञायाप्रवर्तमानस्य श्रीमदनंतवीर्यस्यादिनारायणस्य अचिन्त्यापरिमितशक्त्याश्रित्यमाणस्य स-
हाजलौघमध्ये परिभ्रममाणानामनेककोटिब्रह्माण्डानामेकतमेऽव्यक्तमहदहङ्कारपृथिव्यसेजोवाय्वाकाशाद्यावरणैरावृतेऽ-
स्मिन्महति ब्रह्माण्डखण्डयोर्मध्ये आधारशक्तिश्रीमददिवाराहदंष्ट्राभिराजिते कूर्मानन्तवासुकितक्षककुलिककौटिकप-
द्महापद्मशङ्खघट्टमहानौगीश्रयमाणे ऐरावतपुण्डरीकवामनकुमुदाञ्जनपुण्ड्रान्तसार्वभौमसुप्रतीकाष्टदिग्गजप्रतिष्ठिताना-
मतलवितलसुतलतलरसातलमहातलपताललोकानामुपरिभागे भूर्लोकमुवलोकस्वलोकमहर्लोकजनलोकतपोलोक-
सत्यलोकस्वयम्भूलोकानामाधोभागे चक्रवालैर्महावलग्ननागमध्यवर्तिनो महाकालमहाफणि राजशेषस्य सहस्रफणानां
मणिमण्डलमण्डितेष्टदिदन्तिशुण्डेचम्रिते अमरावत्यशोकवतीभोगवतीसिद्धवतीगान्धर्ववतीकाश्यवत्यलकावतीय-
शोवतीतिपुण्यपुरीप्रतिष्ठिते इन्द्राश्रित्यमर्निर्ऋतिवरुणवायुऋषेयानाष्टदिक्पालप्रतिष्ठिते वरधुवाध्रसोमपाप्रभञ्जनल-
प्रत्यूपप्रभासाख्याष्टवसुभिर्विराजिते हरत्र्यम्बकरुद्रमृगव्याधापरजितकपालभैरवशम्भुकपर्दिदृषाकपिवदुरुषाख्यैका-
दशरुद्रैः संशोभिते रुद्रायेन्द्रसवितृधातृत्वष्टयेभेन्द्रेशानभगमित्रपूषाख्यद्वादशादित्यप्रकाशिते यमनियमासनप्राणायामप्र-

त्याहाराणाध्यानसमाध्याज्ञानितवसिष्ठबालखिल्यविश्रामित्रदक्षकाल्यानकौण्डिन्यगौतमाङ्गिरसपाराशर्यव्यासवा-
 ल्मीकशुकशौनकरभद्राजसनकसनन्दनसनातनसनत्कुमारनारदादिमुल्यमुनिभिःपवित्रिते लोकालोकाचलबलयिते लव-
 नेक्षुरससुरासर्पिर्दधिक्षीरोदकयुक्तसप्तार्णवपरिवृते जम्बूद्वीपशाल्मलिकुञ्जकौञ्चशकपुष्कराव्यसदीपयुते इन्द्रकांस्तता-
 म्रगभस्तिनागसौम्यगन्धर्वचारणभारतेतिनवखण्डमण्डिते सुवर्णगिरिकर्णिकोपेतमहासरोवराकारपञ्चाशत्कोटियोजनवि-
 स्तीर्णभूमण्डले अयोध्यामथुरामायाकाशीकाञ्च्यवन्तिकाद्वारावतीतिसप्तपुरीप्रतिष्ठिते महासुक्तिप्रदस्थले शालग्रामशम्भल-
 नन्दित्राभेतिग्रामत्रयविराजिते चम्पकारण्यवदरिकारण्यदण्डकारण्यार्दुदारण्यधर्मारण्यपद्मारण्यगुह्यारण्यजम्बुकारण्य-
 विन्ध्यारण्यद्रक्षारण्यनहुषारण्यकाम्यकारण्यद्वैतारण्यनैमिषारण्यादीनांमध्ये सुमेरुनिपथकूटशुभ्रकूटश्रीकूटहेमकूटजत-
 कूटचित्रकूटत्रिकूटकिष्किन्धश्चेताद्रिकूटहिमविन्ध्याचलानां हरिवर्षिकिम्पुरुषवर्षयोश्चदक्षिणे नवसहस्रयोजनविस्तीर्णोभर-
 तखण्डे मलयाचलसह्याचलविन्ध्याचलानामुत्तरेणखर्णप्रस्थचण्डप्रस्थसूक्तिकाआवन्तकरमणकमहारमणकपाञ्चजन्यसिंहल-
 लङ्काऽशोकवल्लकावतीसिद्धवतीगान्धर्ववत्यादिपुण्यपुरीविराजिते नवखण्डोपद्वीपमण्डिते दक्षिणावस्थितरेणुकाद्वयसू-
 करकाशीकाञ्चीकालिकावल्वेश्वरकालञ्जरमहाकालेतिनवोत्तरयुते द्वादशज्योतिर्लिङ्गगङ्गागोदा(गौतमी)क्षिप्रायमुना-
 सरस्वतीनर्मदातापीपयोणीचन्द्रभागाकावेरीमन्दाकिनीप्रवराङ्गणावेष्याभीमरथीतुङ्गभद्रमालापहाकृतमालाताप्रपर्णीवि-
 शालाक्षीवज्रुलाचर्मणवतीवेत्रवतीभोगावतीविशोकाकौशिकिगण्डकीवासिष्ठीप्रमदाविश्रामित्रीफल्गुनीचित्रकाश्यपीसर-

यूतसर्वापहारिणीकरोत्याप्रणीतावज्रावक्रगामिनीसुवर्णरेखाशोणाभवनाशिनीशीघ्रगाकुशवर्तिनीब्रह्मानन्दमहिततयत्यने-
 कपुण्यनदीभिर्विलसिते ब्रह्मपुत्रसिन्धुनदादिपरमपावित्रजलविराजिते हिमवन्मेरुगोवर्धनक्रौञ्चित्रकूटहेमकूटमेहन्द्रमलय-
 सबेन्द्रकीलपाशियात्राधानकपर्धतसमन्विते मतङ्गमाल्यकिष्किन्धकप्यशुक्लतिमहानगसमन्विते अङ्गवङ्गकलिङ्गकाश्मीर-
 काम्बोजसौर्यसौराष्ट्रमहाराष्ट्रमगधनेपालकेरलचोलपाञ्चालगौडमालवमलर्सिंहलद्रविडकर्नाटकललाटकरहावाहाट-
 पानाटपाण्ड्यनिषधमागधान्त्रदशार्णवभोजकुरगान्यारविदर्भविदेहवाह्लिकवर्बकैकेयकोसलविराटशूरसेनकोङ्कणकैकट-
 मत्स्यमद्रपारसिकखर्जूरयावनम्लेच्छजालन्धरेति सिद्धवत्यन्यदेशविशेषभाषाभूमिपालिविचित्रिते इलावृतकुरुभद्राश्वकेतु-
 मालकिम्पुरुपरमणकहिरण्मयादिनववर्षाणामध्येभरतखण्डे बहुलचम्पकपाटलाजामुद्गागजातिकरवीरारसालकह्वारकत-
 क्यादिनानाविधकुसुमस्तवकविराजिते कोकन्तहिरण्यशृङ्गकुब्जार्जुनमणिकर्णविटशास्त्रासकूसुरागयानिष्क्रमणलो-
 हार्गलपोतस्त्राभिप्रभासवदरीतिचतुर्दशगुह्यविलसिते जम्बुद्वीपे कुरुक्षेत्रादिसमभूमध्यरेखायाःपश्चिमदिग्भागे कुलम्बे-
 रोदक्षिणादिग्भागे विन्ध्यसदक्षिणेदेशे श्रीशैलस्यवायव्यदेशे कृष्णावेण्योर्मध्यदेशे मत्स्यकूर्मवराहवृत्तसिंहवामनपरशुराम-
 रामकृष्णबुद्धकल्कीतिदिशवतारारणामध्ये बौद्धावतारे गङ्गादिसरिद्धिःपात्रिते एवं नवसहस्रयोजनविस्तीर्णभारतवर्षे नि-
 खिलजनपावनपरमभागवतोत्तमशौनकादिनिवासिते नैमिषारण्ये आर्यावर्तान्तर्गतब्रह्मवैतकदेशसूयान्वयभूधृत्रतिष्ठिते
 श्रीमन्नारायणनाभिकमलोद्भूतसकलयजत्सङ्घः परार्द्धद्वयजीविनो ब्रह्मणोद्वितीयपराधे एकपञ्चाशत्तमेवर्षे प्रथममासेप्रथ-

[illegible]

लेहनापेयपानास्युदयस्पर्शनाश्राव्यश्रयणाहिंसाहिंसनावन्दनाचित्वाचिन्तनायाज्ययाजनाधूप्यपूजनरूपाणां सातृपि-
तृतिरस्कारस्त्रीपुरुषप्रीतिभेदनपरस्त्रीगमनविधवागमनवेदश्यागमनदासीगमनचाण्डालादिहिनजतिगमनगुदगमनजल-
लागमनपश्चादिगमनरूपाणां कूटसाक्षित्वपैशून्यवादमित्यापवादम्लेच्छसम्भाषणब्रह्मद्रोषकरणब्रह्मवृत्तिहरणवृत्तिच्छेदन-
रद्युत्तिहरणरूपाणां मित्रवञ्चनगुरुवञ्चनस्वामिवञ्चनासत्यभाषणगर्भपातनपथिताम्बूलववणहिनजतिसेवनपराब्रभोजन-
पात्रभोजनलशुनपलाण्डुदञ्जनमक्षणतालवृक्षफलभक्षणोच्छिष्टभक्षणमार्जारोच्छिष्टभक्षणपथ्युपितान्नभक्षणरूपाणां पङ्क्तिभे-
दकरणभ्रूणहिंसापशुहिंसावालिहिंसाघनेकाहिंसोद्भूतानां शौचत्यागस्नानत्यागसन्ध्यागौपासनाभित्यागवैश्वदेवत्यागरू-
पाणां निषिद्धाचरणकुश्रामवासब्रह्मद्रोहगुरुद्रोहपितृमातृद्रोहपरिनिन्दान्मस्तुतिदुष्टप्रतिग्रहदुर्जनसंसर्गरूपाणां गोयानवृ-
पभयानमहिपीयानगर्दभयानोदूथानाजयानभृत्याभरणस्त्रामत्यागगोत्रत्यागकुलत्यागदूरस्थमन्त्रणविप्राशोभेदनावन्दिता-
श्रीर्वादयहणपतितसम्भाषणरूपाणां पतितजनपङ्क्तिभोजनाहःसङ्गमवृथामनोरथादिपापानां तथा—महापापोपपापाभ्यां
नानायोनियुयच्छतम् । बालभोवेनयत्पपं क्षुत्तुडर्थचयच्छतम् ॥ आत्मा^{१५}र्थचयत्पापंपरार्थैवयच्छतम् । तीर्थेषुचैवयत्पापं
गुर्ववज्ञाकृतंचयत् ॥ रागद्वेषादिजनितं कामक्रोधेनयच्छतम् ॥ हिंसानिद्रादिजंपापंभेददृष्ट्याचयन्मया ॥ देहाभिमानज
पापंसर्वदयन्मयाकृतम् । मृतंमयंचयत्पापंभविष्यंचैवगौतमि ॥ शुष्कमाद्रंचयत्पापंजानताकृतम् । महच्छुच-
यत्पापंतन्मेनाशयजह्वि ॥ ब्रह्महामदपःस्तेयार्थैवगुरुतल्पगः । महापापानिचत्वारित्संसर्गात्पञ्चमः ॥ अतिपातक-

मन्यच्चतन्यूनमुपपातकम् । गोवधोव्रात्यतास्त्यंक्रुणानांचानपक्रिया ॥ अनाहितामितापण्यविक्रयःपरिवेदनम् । इन्ध-
नार्थदुमच्छेदःहीहिंसौषधिजीवनम् ॥ हिंसायात्राविधानचमृतकाध्यापनंतथा । प्रथमाश्रममारभ्ययत्किंचित्किल्बिषं
कृतम् ॥ कृमिकीटादिहननयत्किंचित्प्राणिहिंसनम् । मातापित्रोरशुश्रूषपातद्वाक्याकरणंतथा ॥ अपूज्यपूजनंचैवपूज्यानां
चव्यतिक्रमः । अनाश्रमस्थताभ्यादिदेवाशुश्रूषणंतथा ॥ परकार्यपहरणंपरद्रव्योपजीवनम् । ततोऽज्ञानकृतवापिकार्यि-
कंवाचिकंतथा ॥ भानसंत्रिविधंप्रापयश्चैरनाशितम् । तस्मादशेषपापेभ्यस्त्राहित्रैलोक्यपावनि ॥ निःपापोऽस्म्यधुना-
देविप्रसादात्तवन्यथा ॥ प्रकीर्णपातकानां एतत्कालपर्यन्तंसञ्चितानांलघुस्थूलसूक्ष्माणांचनिःशेषपरिहारार्थं दशावरा-
न्दशापरान् आत्मनासहितान् एकविंशतिपुरुषानुद्धतुं ब्रह्मलोकावधि पञ्चाशत्कोटियोजनविस्तीर्णेऽस्मिन्भूषण्डले गंगा-
वालुकाभिःसप्तर्षिमण्डलपर्यन्तंकृतराशेर्वर्षसहस्रावसाने एकैकवालुकापकर्षक्रमेण सर्वराश्यपकर्षसंमितकालपर्यन्तं ब्रह्म-
सायुज्यताप्राप्त्यर्थं देवक्रपिपितृसिद्धाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं गोदास्नानमहंकरिष्ये ॥ इतिहेमाद्रिप्रयोगः ॥

अथश्राद्धपरिभाषा । तत्रमहालयश्राद्धकालः—अपरपक्षेश्राद्धकुर्वीति । ऊर्ध्ववाचतुर्थ्याः । शोकेनापिनापरपक्षमतिक्रामेत् ।
मासिमासियोगेनमितिश्रुतेः ॥ ॥ आद्धाधिकारिणः ॥ १ मातापित्रोरौसःपुत्रः । उपनीतपौत्रसत्वेपिअनुपनीतपुत्रस्यैवाधिकारः । पुत्र-
श्चनजन्मतोऽधिकारीकिंतुवर्षोत्तंपूर्णत्रिवर्षस्यकृतचूडस्यद्यच्चारणमात्रेऽधिकारो नवैदिकमन्त्रोच्चारणे । कृतचूडस्यतुवैदिकमन्त्रोच्चारणेपि ॥
औरसपुत्राणंबहुत्वैज्येष्ठ्यधिकारी । ज्येष्ठस्याभावेअसन्निधानेनातित्यादिनाधिकाराभावेज्येष्ठपुत्रजः । यत्तुज्येष्ठ्यासन्निधौनित्येऽधिकारी-

नतुमथ्यमादितिन्निर्मूलं ॥ २ पुत्राभावेप्रपौत्रः । ३ पौत्राभावेप्रपौत्रः । ४ प्रपौत्राभावे दत्तकः पुत्रः । सच और्ध्वदेहिने उपनीतः । अन्यत्र दर्शमहालयदादनुपनीतः । ५ दत्तकाभावेसपत्नीपुत्रः । ६ तदभावे भर्तुःपत्नी । पत्न्याश्रमर्ता । ७ पत्न्यभावेअविमक्तस्यसोदरः । भ्रातृत-
स्युत्तमत्वेकनिष्ठश्रमर्तौ । भ्रातुरभावेतत्पुत्रः । सहोदरभ्रातृतस्युत्तमाभावे असोदरोभ्राता । तदभावेअसोदरभ्रातृपुत्रः । विमक्तस्यतुहुहिता ।
तत्रोक्तानूदसमवायेऽहव । ८ दुहितृभावेदौहित्रः । तत्रदौहित्रभ्रातृपुत्रसत्वे विमक्तस्यदौहित्रः । अविमक्तस्यभ्रातृपुत्रः । ९ तदभावेपिता ।
१० पितुरभावेमाता । ११ मात्राभावेकुप्या । १२ कुषाभावे स्वसा । १३ स्वसुरभावेभागिनियः । १४ भागिन्याभावेपितृव्यतत्पुत्रादयः-
सपिण्डाः । १५ सपिण्डाभावेसोदकाः । १६ सोदकाभावेगोत्रजाः । १७ गोत्रजाभावेमातामहमातुलतत्पुत्रादयोमातृसपिण्डाः । १८ मा-
तृसपिण्डाभावेस्वपितृष्वस्यपुत्राः । १९ तदभावेस्वमातृष्वस्यपुत्राः । २० तदभावेपितुःपितृष्वस्यपुत्राः । २१ तदभावेपितुर्मतृष्वस्यपुत्राः ।
२२ तदभावेपितुर्मतृष्वस्यपुत्राः । २३ तदभावेमातुःपितृष्वस्यपुत्राः । २४ तदभावेमातुर्मतृष्वस्यपुत्राः । २५ तदभावेमातुर्मतृष्वस्यपुत्राः ।
२६ तदभावेपितृष्वस्यपुत्राः । २७ शिष्याभावेऋत्विक् । २८ ऋत्विगभावेआचार्यः । २९ तदभावेजामाताश्वशुरस्य । श्वशुरोजामातुः । ३० त-
दभावेसखा । ३१ सख्युरभावेयःकश्चिद्धनहारी । सचविप्रोविप्रस्य । ३२ तदभावेधर्मपुत्रइति ॥ ॥ अत्रसर्वत्राभावः असन्निधिर्नाशोवा ।
तत्राभ्यादेःसपिण्डनाधिकारपुत्रनाशएवाभावः । सपिण्डनाशकृ असन्निधिरभावश्चेति । अत्रसर्वत्रमूलनिर्णयसिध्दादौ ॥ इतिश्राद्धाधिका-
रिणः ॥ ॥ श्राद्धेपितरः । बोधेद्वः—ताताम्बात्रितयं सप्तजननी मातामहाद्वित्रयं सखि स्त्रीतनयादि तातजननीस्वभ्रातरः सखियः ॥
ताताम्बासमगिन्यपत्यधवयुक् जायपिता सद्गुरुः शिष्यासाः पितरो महालयविधौ तीर्थं तथा तर्पणे ॥ १ ॥ अस्यार्थः—तातत्रयी
पितृत्रयी । अम्बात्रयी मातृत्रयी । सप्तजननी सापत्नमाता । अत्रविशेषः । स्मृतिद्वर्पणेगालवः—अनेकमातरीयस्यश्राद्धेचापरपक्षिके ॥

अर्घ्यदानं पृथक्कृत्यापिण्डमेकं तु निर्वपेदिति ॥ सापन्नमातुरेकोद्दिष्टपर्वणवा । उभयविधवचनात् । पृथग्वामातामही-
 त्रयं । उभयविधवचनात् । स्त्री पत्नी । तनयः पुत्रः । आदिशब्दादुद्दिष्टा । तातभ्राता पितृव्यः । जननीभ्राता मातुलः । स्वभ्राता स्वसौदरः ।
 एते त्रयः सपत्नीकाः । स्त्रियइत्यत्र तस्त्रियइत्यपि पाठान्तरं । तदतेषां स्त्रियः । पितृव्यस्त्री । मातुलानी । स्वभ्रातृजायाचेति । तातमगिनी-
 पितृव्यसा । मातृभगिनीमातृव्यसा ॥ आत्मभगिनीस्वससा । सापत्यासधवाच । तेन सापत्यासधवाइति प्रयोगः । एतासु सतीषु न तद्भर्ता दे-
 र्दानं । द्वारलोपात् । जायापिताश्चतुरः । श्वश्रूयत्रोपलभ्यते । गुरुः । उपनीयतु यः शिष्यं वेदमध्यापयेद्गुरुरिति । शिष्यः । स्वशिष्यमि-
 च्छन्नाहर्तुवान्धवानामनुज्ञया । आचार्यस्य वेदन्ते कृत्वा कालं मुनिश्चितं । आचार्यः शिक्षयेदन्तं स्वगृहे दत्तमोजनमित्यन्तेवासिलक्षणं । शिष्यस्त-
 तु ल्योविद्यार्थीति । आतोहितकर्ता मित्रादिः । एते पितरः महालयेतीर्थतर्पणे च ज्ञेयाः ॥ आर्विद्कादिपुतुनमातमहाः । कर्षूसमन्वितं मुक्त्वा तथा-
 दं श्राद्धोदशं । प्रत्याब्दिकं च शेषपुण्ड्राः स्युः षडिति स्थितिरिति छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनोक्तेः । कर्षूसमन्वितं सपिण्डनं ॥ इति पितरः ॥ ॥
 आर्द्रभेदेन विश्वदेवव्यवस्थामाह शङ्खः—इष्टि श्राद्धे क्रतुर्दक्षः संकीर्त्यौ वैश्वदेविके । नान्दीमुखे सत्यसूकाम्ये च धुरिलोचनौ । पुरुरवा-
 र्द्रवौ चैव पर्वणेषु समुदाहृतौ । नैमिक्ते क्रामकालवेवं सर्ववर्करीयेत् ॥ धुरिलोचनाविति पाठः । आदित्यपुराणे—अपिकन्यागते सूर्ये काम्ये-
 च धुरिलोचनौ । कन्यागत इति कन्यासंक्रान्तिनिमित्ते केश्राद्धे इति केचित् । तदनुमहालये पुरुरवार्ववेव । श्रा. म. कन्यागतसूर्यनिमि-
 तीकृत्याविहिते भाद्रपदापरपक्षे इति हेमाद्रिः ॥ ॥ अथ ब्राह्मणनिमज्जनकालः—यदहः सपक्षे तदहर्ब्राह्मणानामथ । पूर्वपूर्वाह्नवधा-
 रणा । पूर्वोद्योवेत्यर्थः । मैथुनप्रतिपेधान्यथानुपपत्तेः ॥ ॥ अथ विहितब्राह्मणाः । स्नातकान् । त्रयः स्नातका भवन्ति विधास्नातकोत्त-
 तस्नातको विधास्नातस्नातकश्चेति । अयं च अपत्नीकाविप्रनिमज्जनप्रतिपेक्षप्रतिप्रसवः । एकेयतीन् । मार्कण्डेयः—मिश्रार्थमागतान्वापिकाले-

संयमिनोपतीन् । भोजयेत्यणतावैस्तुप्रसादो धेवमानसइति । यतस्तुविदण्डी । एकदण्डनाश्राद्धेनिरस्तत्वात् । इतिगदाधरभाष्यं । गृहस्थान्साधून्वा । साधूनिनिवेशणं । साधून्क्षीणदोषानित्यर्थः । तथाचविष्णुपुराणं—सावयःक्षीणदोपास्तुइति । पुराणसमुच्चये—गृहस्थाःकुलसंपन्नाःप्रख्याताःकुलगोत्रतः । स्वदारनिरताःशान्ताविज्ञेयाःपक्षिपावनाइतिगदाधरभाष्यं । श्रोत्रियान् । श्रोत्रियलक्षणमाहदेवलः—एकशाखांसंख्यांचयङ्गिरैरधीत्यच । षट्कर्मनितोविप्रःश्रोत्रियोनामधर्मवित् ॥ कल्पप्रहणमादरार्थम् । तथाहि—जन्मनाब्राह्मणज्ञेयःसंस्कारैर्द्विजउच्यते । विद्ययायातिविप्रवेत्रिभिःश्रोत्रियउच्यतेइतिगदाधरभाष्यं । वृद्धान् । ज्ञानतोपयोग्यवृद्धानित्यर्थः । अनवधान्स्वकर्मस्थान् । अनवधान् पितृमानुवंशद्वयविशुद्धान् । स्वयमपिलोकापवादरहितान् । स्वकर्मस्थान् स्वजातिविहितकर्मरतांश्चैत्यर्थः । एवमुत्थयंकल्पं दर्शयित्वा ॥ अथानुकरूपं दर्शयति । अभावेषिषिष्यान्स्वाचारान् । शिष्यान्ब्रह्मचारिणः । स्वाचारान्अग्निपरिचरणगुरुशुश्रूषावभिरतान् । तेषांचएकान्ननिषेधेपिवाचनिकंश्राद्धभोजनम् । तथाचन्यासः—अनिन्द्यमन्त्रितश्राद्धेविप्रोद्यादुरागेदितः । एकान्नमविरोधेनव्रतानांप्रथमाश्रमी । अग्निः—ऋत्विक्पुत्रादयोहोतृसकुल्याब्राह्मणाद्विजाः । वैश्वेदेवनियोक्तव्यायधेतेगुणवत्तराइतिगदाधरभाष्यं । इत्यनुकल्पः ॥ अथवर्ज्याः । द्विर्नमशुक्लविक्षिब्धशयवदन्तविद्वज्जनव्याधितव्यंगिशित्रकुष्ठिकुनखिवर्जइति । द्विर्नमःदुश्कर्मा । सचजन्मान्तरेगुरुत्तप्याः अथवा—यस्येवदश्वेदीचविच्छेदोतेत्रिरूपं । द्विर्नयःसतुविज्ञेयःश्राद्धकर्मणिनिर्दिष्टइति । शुक्रःअतिगौरोमण्डलकुशीवा । विक्षिब्धोदन्तुरः । तथाचमनुः—यस्यैवाधरोष्ठाभ्यांछाधतेदशनवल्लिः । विक्षिब्धःसतुविज्ञेयोब्राह्मणपक्षिदूषकइति । श्यावदन्तः स्वभावात्कुण्डलदन्तः । विद्वज्जननःछिन्नलिङ्गचर्म दाक्षिण्येप्रसिद्धः । व्याधितोव्याधियुक्तः । व्यङ्गःहीनाङ्गः अधिकाङ्गःविरुद्धाङ्गसंस्थितश्चेति । अतः कुञ्जवक्त्रमुबहस्तपादीनांचप्रतिषेधः । श्वित्रिश्वेतृशुद्धी कुष्ठगलितङ्गः । कुनलीकुत्सितनखः । इति-

वर्ज्यावर्ज्यब्राह्मणाः ॥ ॥ अथअक्षय्यतृप्तिकरागुणवत्तराब्राह्मणाः । मन्त्राध्यायिनः । पूताः । शाखाध्यायी । षडङ्गवित् ।
 ज्येष्ठसामगः । गायत्रीसामत्रोपि । पञ्चाग्निः । स्नातकः । त्रिणाचिकेतः । त्रिसुपर्णी । द्रोणपाठकः । ब्राह्मोढपुत्रः । वागी-
 श्वरः । याज्ञिकश्च । एतेश्राद्धकर्मणिभवश्यनियोज्याः । एतेयानियोजननपितृणामश्वयतृप्तिरित्यर्थः । अभाव्येकवेदविदपङ्क्तिर्धुनिनि-
 युज्यात् । आसहस्रासङ्किपुनर्तातिवचनात् । पञ्चाग्निःगाहपत्याहवनीयदक्षिणाग्निस्मावसथ्याग्निमान् । त्रिणाचिकेतःयजुर्वेदभागतद्गतं
 चतुर्भययोऽधीतेयश्चकरोतिसोपितदोगात्रिणाचिकेतः । त्रिमधुःऋग्वेदैकदेशतदधीतेतद्गतचरतियःसत्रिमधुः । त्रिसुपर्णीअध्वर्युवेदभागस्य
 अर्थतोऽग्रथस्याध्येता । द्रोणपाठकोधर्मशास्त्रपाठकः । वागीश्वरोविद्वान् । इति ॥ ॥ प्रसंगाद्विशेषतस्तृप्तिकरं द्रव्यमाह । सर्वस-
 रंमुपाय्येनपयसापायसेनवा ॥ ॥ आर्द्रनिमन्त्रणस्यग्राह्याग्राह्यविचारः । अनिन्द्वेनामन्त्रितोनापक्रामेत् । अनिन्योलोकापवाद-
 हितः । तेनश्राद्धार्थनिमन्त्रितोविप्रोनव्यतिक्रमंकुर्यादित्यर्थः । मनुरतिक्रमेदोषमाह—केतितस्तुयथान्यायंहव्यकव्येद्विजेत्तमः । क-
 थंचिदव्यतिक्रामन्यापःसूकरतांवेजेदिति । नेकवलंबब्राह्मणस्यव्यतिक्रमेदोषः । किंतुयजमानस्यापित्राह्वणव्यतिक्रमेदोषः । तथाहियमः—
 आमन्त्र्यब्राह्मणयस्तुयथान्यायनंपूजयेत् । अतिकृच्छ्रसुवोरासुतिर्यगोनिपुजायतदिति ॥ ॥ आर्द्रब्राह्मणानांसंख्याउपवेशनंच ।
 स्नातान्शुचीनांचांतान्बाष्पुखानुपवेश्यदैवयुग्मान्यथाशक्ति ॥ स्नानमाचमनंचस्मृतिप्राप्तमेवानुवदतितनकर्मागत्येनेतिकर्कः । अयुमान्यथा
 शक्तिरप्यैकैकस्सोदञ्जुखान् । अयंप्रथमःपक्षः । द्वौवदैवत्रीनप्येद्विद्वितित्यःपक्षः । एकैकमुभयत्रेवेतिपक्षांतरं । मातामहानामप्येवम् ।
 तथाचयावतांदेवपित्र्येचपितृभ्यःमातामहेभ्योपितावंतएव । एतदोषपक्षे । तंत्रवावैश्वदेविक । विश्वेदेवास्तत्रेणवा । यावद्वपितृभ्योमाताम-
 हेभ्योपिताएव । इतरपक्षद्वयचसर्वतत्रेणिति । यथादेविकास्तथापितृमंत्रांचिनोपि । सचाथमन्यःपक्षः ॥

अथब्राह्मणनिमंत्रणं ॥ तत्रश्राद्धदिनाद्बुधःसायन्तनक्षत्रोत्तरंविहितप्रतिपिद्धमन्त्रणीयब्राह्मण
गृहमुपेत्यस्यगुदंद्बुधउपविश्यकृतसायशनंदिजंश्राद्धुखमुपवेश्य श्वकर्तव्यंआपरपक्षिकपितृपितामहपिता
महश्राद्धज्ञैर्वैश्वदेवत्वामामब्रथद्वयवचतुःप्रभृतियथाशक्तियुमान्ब्राह्मणानामब्रथेत् । द्विजोप्यप्रतिवन्द्येसति
अग्निन्देनामन्त्रितोनापक्रामेत् । सतितुप्रतिवन्द्येऽपक्रमणेनदोषः । आमाश्रितश्रामश्राद्धाक्षनप्रतिशुद्धीयात् ।
आमाश्रितश्राद्धक्रत्रामंथुनप्रतिपथः । एवंमातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहश्राद्धज्ञैर्वैश्वदेवब्राह्मणानामब्रथेत् ।
अथप्राचीनावीतीदक्षिणामिगुलउपविश्योदंद्बुधद्विजमुपवेश्य श्वकर्तव्यंआपरपक्षिकपितृश्राद्धत्वामामब्रथे
इत्येवंत्रिप्रभृतियथाशक्त्ययुगमान् ब्राह्मणानामब्रथेत् । एवंपितामहश्राद्धप्रपितामहश्राद्धेचमातामहश्राद्धे
प्रमातामहश्राद्धेवृद्धप्रमातामहश्राद्धेएवमेवब्राह्मणानामब्रथेत् । अत्रदैवेपिज्येचयावन्तोब्राह्मणमातामहभ्या-
पितत्रतत्रावन्तएव ॥ एतत्संख्याकब्राह्मणासंभवे । द्वौपितृपितामहप्रपितामहश्राद्धज्ञैर्वै
द्वौचमातामहादिश्राद्धज्ञैर्वैश्वदेवे । त्रयाणामपिपित्रादीनांसन्निधनःसाधारणाक्षीनामब्रथेत् । एकैक-
सेतिवैशेषणस्यास्मिन्क्षेमवगततुक्त्वात् । पित्रादीनांत्रयाणांत्रयोपिपित्राःसाधारणाः मातामहानां चैवं ॥
तत्रायंप्रयोगः । पितृपितामहप्रपितामहश्राद्धत्वामामब्रथद्वयवचनंब्राह्मणानामब्रथेत् । एवमेवमाताम-
हानां ॥ केचित्तुपितृश्राद्धत्वामिलेकंपितामहश्राद्धत्वामिलेकंप्रपितामहश्राद्धत्वामिलेकंइत्येवंब्राह्मणाना-

१ प्राथमकल्पिकब्राह्मणमंथ्या	
पित्रादित्रयदैवे	८
पितृस्थाने	९
पितामहस्थाने	९
प्रपितामहस्थाने	९
एवं	३५
एवंमातामहादौ	३५
सर्वेसंभूय	७०

२ द्वितीयेकस्वेविप्रसंख्या	
पित्रादित्रयदैवे	४
पितृस्थाने	३
पितामहस्थाने	३
प्रपितामहस्थाने	३
एवं	१३
एवं मातामहादौ	१३
सर्वेसंभूय	२६

मत्रयन्ति । मातामहानां चैवं ॥ एवमस्मिन्पक्षे दशब्राह्मणाः ॥ तत्रावैश्वदेविकं ॥
यावेवपितृभ्यो वैश्वदेविको ब्राह्मणमातामहेऽप्योपितावेव ॥ तत्रैवं प्रयोगः ॥ पितृपितामह-
ग्रपितामहमातामहग्रमातामहवृद्धग्रमातामहश्राद्धाद्वैश्वदेवत्वा मिति द्वावेव ॥ अस्मिन्पक्षे-
अष्टौ विधाः ॥ एतदसंभवेयथादैविकं तत्र ॥ एवं पितृमातामहानां च । यएवपितृभ्यो-
ब्राह्मणमातामहेऽप्योपितावेत्यर्थः ॥ तत्रेतन्प्रयोगः ॥ त्रिष्वपि ब्राह्मणेषु पितृपितामहग्रपि-
तामहमातामहग्रमातामहवृद्धग्रमातामहश्राद्धेत्वा मिति ॥ अस्मिन्पक्षे पञ्च ब्राह्मणाः ॥
एकैकं पित्रादिकं प्रति एकैकविप्रपक्षे तु नायं तत्र पक्षः । असंभवात् ॥ एतदसंभवेऽपि पित्रादि सं-
बन्धे कोदैविकः । एकश्चैवोमातामहादि संबन्धी । एकः पित्रादि श्राद्धे । एकश्च मातामहा-
दि श्राद्धे ॥ एवं च त्वारः ॥ अत्र वैश्वदेविकतत्रपक्षे त्रयः ॥ एतस्याप्यसंभवे पितृमातामह-
दैवार्थ एकः । एकश्च पितृमातामहार्थे ॥ एवं द्वौ ॥ निमज्जितस्य विप्रस्य प्रतिग्रहादि-
निषेधः ॥ आमाञ्जितो वा न्यदन्नं न प्रतिगृह्णीयात् । अन्यदन्नं आमन्नांसि दुंवा । भोजनात्प्राक्-
भोजनोत्तरं वेत्यर्थः । यथाह देवलः—पूर्वनिमज्जितो न्यस्य यदि कुर्यात्प्रतिग्रहम् । भुक्ताहान-
रोपि वा भुङ्क्षे सुकुतं तस्मिन् श्रुति । व्यासः—सुक्ते श्राद्धं तु न्यस्य नरो न्येन निमज्जितः । देवे-
वायथवापि न्यसुतु निष्कृष्य तैलैः । यमोपि—आमाञ्जितश्च यो निमज्जोक्तुमन्यत्र गच्छति ।

३ तृतीयेकस्ये विप्रसंख्या पित्रादित्रयदैवे २ पित्रादित्रयस्थाने ३ एवं ५ मातामहानामेवं ५ सर्वे संभूय १०	६ अस्मिन्पक्षे पित्रादित्रयदैवे १ पित्रादित्रये १ हृति द्वौ २ एवं मातामहदौ २ संभूय ४
४ दैवतत्रेसिन्नेवकस्ये पितृमातामहदैवे २ पित्रादित्रये ३ मातामहादित्रये ३ एवं समुद्धिता ८	७ अस्मिन्पक्षे पित्राद्युभयदैवे १ पित्रादित्रये १ मातामहादित्रये १ संभूयैव ३
५ अस्मिन्पक्षे पितृमातामहदैवे २ पितृ ३ महामह ३ संभूयैव ५	८ अस्मिन्पक्षे पित्राद्युभयदैवे १ पितृमातामहत्रये १ संभूयैव २

नरकपाशांतंगात्वाचांडालेधमिजायते इतिगदायदीक्षिताः । आद्धेअत्यश्नोहेमाद्रौदेवलः—एकेनपिहिविप्रेणषप्पिण्डश्राद्धमा-
चरेत् । पडर्याद्धपयेत्तत्रपड्भ्योदद्यात्तयाहविः ॥ गौभिलः—यधेकंभोजयेच्छ्रेष्ठछन्दोगंतत्रभोजयेत् । ऋचोयजूपिसामानित्रितयतत्र
विधते ॥ चतुर्विंशतिमते—एकस्मिन्ब्राह्मणसर्वानचार्यादींस्तुष्टयेत् इति ॥ अत्रैवध्वदेवविशेषमाहृतत्रैववसिष्ठः—
यधेकंभोजयेच्छ्रेष्ठदेवंतत्रयंभवेत् । अन्नंप्राजसमुदुलसत्प्रसङ्गृतस्यच । देवतायतनेकुवाततःश्राद्धंमाचरेत् । प्रास्येदमौतदंशुदद्याद्वा-
ब्रह्मचारिणेइति ॥ अत्रैकविंशतिर्विशेषमाहृष्टवीचन्द्रोदयेप्रचेताः—एकस्मिन्ब्राह्मणदेवसाग्रेभिवत्सदा । अनग्नोऽकु-
शमुष्टिःस्याच्छ्राद्धकर्मणिसर्वतः ॥ सर्वथाविप्रालाभंतत्रैवहेमाद्रौसत्यव्रतः—निधायदर्भिनियमासनेषुसमाहितः । प्रैषानुप्रेषसं-
युक्तंसर्वश्राद्धप्रकल्पयेत् ॥ चटश्राद्धपट्कशास्त्रार्थमेव । असप्रयोगोप्रेष्यत्कीकृतएवेतिनात्रविस्तरःक्रियते ॥ दर्भनियमान्प्रकृत्यका-
ल्यायनः—यज्ञवास्तुनिमुष्टौचस्तम्बदर्भवटौतथा । दर्भसंख्यानविहिताविष्ट्रास्तरणेषुच ॥ इति ॥ मातृश्राद्धेतुविप्रालाभेमु-
वासिन्योपिभोजनीयाइत्याहापराकैवृद्धवसिष्ठः—मातृश्राद्धेतुविप्राणमलामेषूजयेदपि । पतिपुत्रान्विताभग्यायोपितोष्टौकुलेऽरु-
वाइति । अग्रवितिवृद्धश्राद्धविषयम् ॥ ॥ श्राद्धेयजमानस्यब्राह्मणानांचिनियमाः ॥ तदहःशुचिक्रोथनोऽत्वरितोऽप्रमत्तःसल-
वादीसादृज्यमैशुनश्रमस्वाध्यायान्नर्जयेत् । आवाहनादिवारग्यतओपास्यश्नान् । आमन्त्रिताश्चैवं ॥ इतिनियमाः ॥ ॥ दैवपूर्वःपदार्थो-
पक्रमः ॥ दैवपूर्वःश्राद्धं । मनुयाज्ञवल्क्याभ्यानिमन्त्रणादिपदार्थजज्ञातसर्वदैवपूर्वमुक्तं । विसर्जनंतुपितृपूर्वमिति । सूत्रकारमतेदैवपूर्वःश्राद्ध-
मितिसंज्ञात्निमन्त्रणादिविसर्जनान्तपदार्थजतमखिलदैवपूर्वमवति ॥ ॥ पित्र्येअपसव्यादिधर्माः ॥ पिण्डपितृयज्ञवदुपचारः । तेनप्राची-
नवीतिता, दक्षिणामिमुखता, वामजानुनिपातः, पितृतीर्थ, अप्रदक्षिणता, दक्षिणापवर्गता, दर्भोणदक्षिणग्रतोचलादयःपैतृकधर्माः ॥ ॥

दैवेसंव्यादिधर्माः ॥ अथाद्वैतश्वेदविक्रान्ताणोपचारे यज्ञोपवीतिता, उदञ्जुलता, दक्षिणजनुनिपातः, दैवतीर्थ, प्रदक्षिणता, उदगपर्वता, दर्माणप्रागमप्रताचेत्यादयोदैविकधर्माज्ञेयाः ॥ ॥ दैवेपित्र्यैचदर्भाः कीदृशादेयाः ॥ पितृयेद्विगुणदर्भाः । अथाद्वैतश्वेदेवेकजवः ॥ ॥ दानं कथं देयं ॥ पवित्रपाणिर्दद्यादासीनः सर्वत्र । सर्वत्र दैवे पितृये च ॥ ॥ प्रश्नप्रतिप्रश्नविचारः ॥ संबन्धाद्युच्चारणे क्रमविशेषनि-
 आद्योपक्षेसाभ्यामर्थान्तस्यैव प्रतिप्रश्नः । द्वितीयोपक्षे सर्वपात्रप्रतिप्रश्नः ॥ ॥ अथ संबन्धाद्युच्चारणक्रमनिर्णयः ॥ संबन्धाद्युच्चारणे क्रमविशेषनि-
 यमः आह्वकाशिकायां—संबन्धप्रथमं द्वयान्नामोत्रमतः परं ॥ रूपंततो विजानीयादेव परमः सनातन इति । तत्रैव—सुतनामसमुच्चा-
 र्यंतस्य गोत्रमुदीरयेदिति । तत्रैव बृहस्पतिः—आसेन चार्घ्यदाने च पिण्डदानेऽत्र नेजने ॥ संबन्धनामगोत्राणि यथाहमनुकीर्तयेदिति ॥ हे-
 माद्रौ भृगुस्तु संबन्धाद्युच्चारणे क्रमनियममन्यथाह । गोत्रसंबन्धनामानि पितृकर्मणि कीर्तयेदिति । तत्रैव व्यासोपि—गोत्रसंबन्धनामा-
 नि पितृणां मनुकीर्तयन् । एकैकस्य तु विप्रस्य अर्घ्यपात्रं विनिश्चिपेदिति । अतः संबन्धाद्युच्चारणे क्रमविशेषनियमो विकल्पः ॥ तत्रापि । गोत्राद्यस्य स्व-
 धाकारैस्तर्पयेदनुपूर्वश इति हेमाद्रौ योगियाज्ञवल्क्योक्तेः । तस्य च वाजसनेयिगुरुत्वाद्वाजसनेयिभिर्योगियाज्ञवल्क्योक्तक्रमानुसारी भृगु-
 द्युक्तक्रम एव गोत्राद्युच्चारणे समाश्रयणीय इत्यनन्तं देवाः ॥ रामवाजपेयिढौ वैद्वेधनाथमिश्रगदाधरदीक्षितप्रभृतिभिरयमेव पक्ष उरीकृत इति ॥ ॥
 गोत्रशब्दोच्चारणं तु सकारेण समन्वितं कार्यं । आह्वकाशिकायां—सकारेण हि वक्तव्यं गोत्रं सर्ववर्धीमता ॥ सकारः कुतोपोज्ञेय-
 स्तस्माद्यत्नेन सर्वदेति ॥ ॥ गोत्रस्यापरिज्ञाने निर्णयसिधौ—गोत्रस्य त्वपरिज्ञाने कश्च गोत्रमुच्यते ॥ यस्मादाह श्रुतिः सर्वोऽप्रजाः
 कश्च पसंभव इति ॥ ॥ नामोच्चारणे विशेषमाह ॥ हेमाद्रौ बौधायनः—श्रमन्तं ब्राह्मणस्योक्तं मन्तं क्षत्रियस्य तु ॥ गुप्तं चैव
 वैश्यस्य दासं तं शूद्रजनन इति ॥ स्त्रीणां दान्तं नाम ज्ञेयं । दान्तं नाम स्त्रीणां मिमिगोभिलोक्तेः । केचिद्देवीशब्दान्तमाहुः । अन्ये तु देवीदा इति

सर्वप्रथमः॥ नान्दीमुखाःपितरःपितामहाःप्रपितामहामातामहाःप्रमातामहावृद्धप्रमातामहाःश्रृयन्तामितिस्वेनान्दीमुखाःपितरःश्रियन्तामि-
 त्यक्षयस्थानेइत्यत्रप्रथमान्प्रयोगदर्शनादिहापित्तथैवप्राप्नोतितापिपुनःप्रथमाविभक्तिप्रयोगदर्शनेसर्वप्रथमान्तपद्योगोयथास्यादित्येवमर्थः ।
तदुक्तं संग्रहे—शुभायप्रथमातेनवृद्धैस्तत्कल्पमाचरेदिति ॥ ॥ **अथसव्यापसव्यविचारः॥** तत्रचतुर्विधकर्म । देवसंबन्धिवैवं । पितृ-
 संबन्धिपितृयं । उभयसंबन्धादुभयात्मकं । देवपितृसंबन्धरहितलौकिकंचेति । तत्रद्वैवंसव्येन । उपवीतिनइतिसूत्रात् । पित्र्यमपसव्येन ।
 पिण्डपितृयज्ञवदुपचारःपित्र्यइतिसूत्रात् । उभयात्मकमपसव्येन । विप्रतिपिद्धप्रधानाप्रधानधर्मसमायात्यधानधर्मस्यबलीयस्त्वात् ॥
 लौकिकंसव्येनेति । नीविबन्धश्चापसव्येन । पितृदेवत्ववैनीविरितिश्रुतेः । आयन्तुनइतिजपोप्यपसव्येन । आवाहनस्यजपान्तत्वात् । अत-
 एवतीर्थश्राद्धादौआवाहननिवृत्तेरायंतुनइतिजपोपिनिवर्तते । गन्धपुष्पादिदानंपितृभ्यस्त्वपसव्येन । पितृसंबन्धात् । अशौकरणहोमस्त्व-
 पसव्येन । पिण्डपितृयज्ञवद्धुत्वेतिसूत्रात् । अक्षय्योदकदानंचापसव्येन । तत्सूत्रस्थकर्कभाष्यात् । दक्षिणादानंपित्र्यंतदपसव्येन । तथाच
पारस्करः॥ हिरण्यविश्वेभ्योदेवेभ्योरजतंपितृभ्यइति । अपसव्यंतत्रापीतिचेति । तत्रापिपित्र्यदक्षिणादानेपीत्यर्थः । आमावाजसेत्यनुव्रजनंप्रद-
 क्षिणीकरणंचापसव्येन । उभयसंबन्धेनप्रधानधर्मस्यबलीयस्त्वात् । इति । **सिन्धुवाटौतु—**सूक्तस्रोत्रजपमुक्त्वापिण्डाघ्राणंचदक्षिणां ।
 विसर्जनंसौभनस्यमाशिप्राथर्नंतथा ॥ विप्रदक्षिणांचैवस्वस्तिवाचनकंविना । आह्वानात्स्वगतान्तंचविनाचपरिवेणं । पित्र्यमन्यत्प्रक-
 र्तेयंप्राचीनावीतिनासेदितिजमदग्निरिति ॥ ॥ **अथनीवीबन्धविचारः॥** नीवीबन्धश्चपिण्डपितृयज्ञेविहितः । तथाचनत्सूत्रं—नी-
 वीविस्त्रं स्यनमोवइत्यंजलिं करोतीति विस्त्रस्यनोपदेशात्पूज्यनीवीमस्यरिधानमितिर्कः । पिण्डपितृयज्ञवदुपचारःपित्र्यइत्यतिदेशादपर-
 क्षिकादौसर्वप्रप्राप्तः ॥ सचनीवीबन्धःपित्र्यैकमणिदक्षिणतःकार्यः । आयुदयिकेवामतश्चकार्यः । तदुक्तं **आढ्यकाशिकायां—**

दशांसाग्नं निर्विषाचाग्रमागुपीस्मृता । पितृणां दक्षिणपार्श्वविपरीता च देविके ॥ वृद्धया ज्ञवल्क्यः—दक्षिणे कटिदेशे तु तिलः सहस्रशत्रयं इति । तथा च श्रुतिः—दक्षिणतद्वह्नीयं निर्विरिति । एतच्छ्रुतिमाव्यकारोपि । नाभेर्दक्षिणतएव निर्विस्थानमिति । यत्तु कान्तीयवचनं—नीर्विकायां दिशगुप्तिर्वामकुक्षौ कुशोऽसदा । पितृकर्मणि च वैवोका वेदे वेदाङ्गवेदिभिरिति तदभ्युदयिकविषयः । इति नीर्विबन्धविचारः ॥ ॥

अथ आग्नौ कारणविचारः ॥ गदाधरभाष्ये—सचाग्रमाग्रेकरणहोमः साग्निनाऽवसथ्येऽग्नौ कर्तव्यः । तथा च याज्ञवल्क्यः—कर्मस्मात्तद्विवाहाद्यैः कुर्वन्ति प्रत्यहं गृही । दारकालाह्वते चापि श्रौतं वैतानि कश्चिपु ॥ इति ॥ स्मार्तमत्र श्राद्धं । तदङ्गमृतोऽग्नौ करणहोम आवसथ्येऽग्नौ भवति । न च प्रकृतिविकृतिभावेनास्य श्रौतत्वं । कार्यातिदेशात् । स्वरूपातिदेशे तु अवहननफलीकरणपूर्वकचर्वादिशृङ्गिरपि स्यात् । कार्यातिदेशे तु पुनरिति कर्तव्यतामात्रमेव प्राप्नुयात् । अतः स्मार्तत्वादावसथ्येऽग्नौ वेदहोमः । आहिताग्निस्तु जुहुयादक्षिणाग्नौ समाहित इति यन्मार्कण्डेयनोक्तं तत्सर्वाधानपक्षे वेदितव्यं । आह्वयदक्षिणाग्निं तु होमाथैव प्रयत्नतः ॥ अग्रथलौ किं कर्त्तव्यं जुहुयात्कर्मसिद्धयदिति वायुपुराणीयमपि औपसव्याहरणपक्षे वेदितव्यं । अग्र्यभावे ममुराह—अग्र्यभावे तु विप्रस्यपणवेवोपापायेत् । यो ह्यग्निः स द्विजो विप्रमैत्रदर्शिमिरुच्यत इति । छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—पित्र्येयः पितृमूर्द्धन्यस्तस्य पाणवानग्निमान् ॥ हुतामन्नवदन्येषां तूष्णीं पात्रेषु निक्षिपेदिति । तत्राग्र्यभाविचारः । काशिकायां—अग्र्यभावः पञ्चविधः । प्रागभावः १ प्रक्षंसाभावः २ सन्निधानभावः ३ अधिकाराभावः ४ अत्यन्ताभावः ५ श्रेति । तत्र विवाहात्पूर्वप्रागभावः १ तदूर्ध्वमाहितस्याग्नेः प्रमादादिना नोऽग्रेऽपराधानात्पूर्वक्षंसाभावः २ देशप्रशादिना अराणिसमारोपणदौ सन्निधानभावः ३ अशुचिद्रव्यादिस्पृष्टेऽग्नौ प्रायाश्चित्तविनाऽधिकाराभावः ४ नैष्ठिकब्रह्मचर्यैः ह्यभवेनात्यन्ताभावः ५ तत्राग्रेऽग्र्यभावेऽत्यन्ताभावेऽग्र्यभावे वा शौहोमाभावः । प्रक्षंसाभावाधिकाराभावयोराग्र्यकविधौ सा कल्पिकमेव श्राद्धं । तत्र नाग्रे कारणं । अग्र-

णिसमारोपणादिनासन्निधानभावेत्वावश्यकश्चाद्वेसाभिप्रिद्विजहस्तएवाभौकरणमिति । तथाचव्यासः—यत्ताभौपार्वणं नास्तिनेकोद्विष्टस-
 पिण्डनं । अत्यक्ताभेस्तुपिण्डोक्तिस्तस्मात्संकल्प्यभोजयेत् । आलस्येननास्तिक्यादिनावयोश्चियजतितस्यैकोद्विष्टपार्वणसपिण्डीकरणादिसर्वश्राद्धे-
 ध्वनधिकारः । अतःसंकल्प्यभोजयेत् । तद्व्यतिरिक्तस्याधेशसन्निधानेपिसांगपिण्डश्राद्धेऽधिकारइत्यर्थः । ततश्चहस्तेऽभौकरणमितिसंकल्पयेत् ।
 सांकल्पचयदाकुर्याद्वक्तृयात्रपूरणं ॥ नावाहननाभौकरणं पिण्डांश्चैव न दानयेत् । सांकल्पं तु यदाश्राद्धं न कुर्यात्सात्रपूरणं । विकिरश्च न दत्तव्य
 इति स्पष्टमिहोदितमिति । तस्मान्नलौकिकाभावि तिसिद्धं । हस्तेऽभौकरणं कुर्यादशौवासामिकोद्विजः ॥ नैतु यज्ञियोहोमोलौकिकेभ्यो विधीयत-
 इति ॥ ॥ द्विजाभावे । मत्स्यपुराणे—अग्रभावेतु विप्रस्याणौ वाथ जलोपिवा । अजकर्णेऽश्वकर्णे वा गोष्ठे वाथ शिवान्तिक इति ।
 जलोपिवेति तीर्थश्राद्धविषयं । तददापांसमीपेसाञ्छादं ज्ञेयो विधित्स्तेदित्कात्यायनोक्तः । निर्जले अजकर्णादौ ॥ यानितु—दैवविप्रको-
 नभिः कृत्वभौकरणं द्विजः ॥ अपत्नीको यदा विप्रः श्राद्धं कुर्यात्तपार्वणं ॥ पितृव्यविप्रैरनुज्ञातो विश्वेदेवेष्टुहूयते । विधुरोदैविकेर्कुर्याच्छेषपितृव्ये निवेदे-
 दित्यादीनि वचनानि शाखांतरविषयाणि । अयौ करणस्यापसव्यादिपितृव्यधर्मेण विधानाद्देवतद्धर्मानुपपत्तेः ॥ ॥ अयौ करणहोमस्त्व-
 पसव्येनैव—पिण्डपितृयज्ञवद्भुत्वेतिसर्वातिदेशात् । तथाच वृद्ध्याज्ञवल्क्यः—छन्दोगाजुहुयः सव्येनापसव्येनया जुषाति । सव्यंतु छन्दो-
 गपरमेवेतिसिन्धवादौ ॥ ॥ पाणिहोमपक्षेऽनुज्ञावचनेनस्तः । प्रतिष्ठितत्वात् । इति गदाधरदीक्षिताः ॥ अत्रैकेऽपसव्येनाभौकरि-
 ष्यइति पृच्छेदित्याहुस्तत्र । सव्येनैव तु पृष्ठान्नपसव्येन होमयेत् । पितृपत्तिषु भूद्वेन्यस्तस्याणवनाग्निमानदत्तैरपि ठिनसि वचनादितिकाशिका-
 काराः ॥ पिण्डपितृयज्ञवदुपचारः पितृव्यइत्यनेन पिण्डपितृयज्ञातिदेशात् पिण्डपितृयज्ञवद्भुत्वेत्यत्र पुनः पिण्डपितृयज्ञग्रहणपरित्तरणादिपदार्थनि-
 वृत्त्यर्थदृष्टव्यं । होममात्रस्यातिदेशः इति कर्कगदाधरभाष्यादौ ॥ आद्वेपदार्थानुसमयकाण्डानुसमयविवचारः । गदाधर-

भाष्ये श्राद्धयोगोक्ताङ्गानुसमयापदार्थानुसमयोवेतिसंशयेत्युत्पन्नमवाये सामान्यपूर्वमानुष्ययोगादिति परिभाषितत्वात् श्राद्धेऽपि त्रादिद्वयलागा एकत्र प्रयोगोक्तिर्यन्ते तत्र निमज्जनपदार्थाः कृता भवन्ति । अन्यथा एकैकस्य पित्रादेः सर्वस्य परिसमाप्तौ द्वितीयोपक्रमे क्रममङ्गः स्यात् । प्रथमस्य विसर्गनद्वितीयस्यामज्जनप्राप्तयेत । तथा सति आनुपूर्वीमङ्गः स्यात् तच्च नेष्टं । तस्मादेकैकपदार्थानुसमयो निर्वह्यद्वितीयोऽपि निर्वहयेत् । एवं बहुभिः पदार्थैर्व्यवधानं भवति तच्च नेष्टं । न हि सज्जतिर्यव्यवधानं भवति । तस्मात्सर्वेषां निमज्जनादि एवमावाहनमपि आवाहनवकिरणजप-समुदायरूपं । तच्चैकोद्दिष्टेऽर्थे नैतिसंक्रामिकश्राद्धे आवाहननिवृत्तौ त्रयमपि निर्वहते । कालायनस्य पदार्थानुसमया एवाभिमतः ॥ देवावा-हनानन्तरं पित्रावाहनं कालायनैवोक्तं । किंच एकैकस्मिन्नापि आसिञ्चतीति सर्वपत्रेषु जलश्लेषपत्रमात् । अनन्तरं एकैकस्मिन्नेव तिलानावपती-ति विधानात् । अतः पदार्थानां क्रमानुरोधेन पदार्थानुसमया एव । तथैव निमज्जनादिति ॥ एवं सर्वेऽपि पदार्थानुसमये नार्घपत्रपूरणं कुर्यात् । अर्घपत्रपूरणतिलश्लेषान्ते मेकः पदार्थः । पित्रादीनां पात्राणां तु पदार्थावयवेन पूरणं ॥ तत्र अर्घपात्राणि तु देवतासंस्थान्येव न तु ब्राह्मणसंस्थानि । तेनैवैतदेविक एकदेवतासंवेधन एकमेव अर्घपत्राद्वैवमिति । याज्ञवल्क्योऽपि—यवैरन्वकीर्यथभाजनेन सपवित्रके । शृणोदेव्यापयः क्षित्वाय-वोसीति यावत्स्थले केमेव पात्रद्वयमिलयाह । भाजन इति सप्तम्येकवचनम् । एवमवस्थुतिरन्नावल्यार्थमदनरत्ने च—पित्रादिषु विप्रैकैर्वि-प्रबहुत्वैर्यैकैकस्यैकेन दत्तं तति विचनार्थेऽर्घपात्राणि इति । इति कर्कानुगपदार्थदीपिका ॥ ॥ अथ प्रकृतिविकृतिविचारः । आपर-क्षिकश्राद्धं प्रकृतिः । तत्रैव सकलधर्मास्मानात् । तदितराणि विकृतिः ॥ ॥ प्रकृतिविकृत्योरेकतन्त्रानुष्ठानविचारः—माताम-हानामप्येव इत्यतिदेशात् श्रीस्त्रीनिष्ठा न वनेज्यदद्यादित्युक्तं कारप्रश्रयानाच्च प्रकृतिविकृत्योऽपरपक्षिकश्राद्धदेवैकतन्त्रेणानुष्ठान एव-मक्षय्योदकदनेऽपि । पित्रादिमातामहादिसर्वान्विषमिह प्रहस्ये तन्त्रेण क्षय्योदकं दद्यात् । अक्षय्योदकं दद्यादिति सूत्रे तन्त्रताया अभावस्तन्त्र-

तावेति विशेषस्य नभिहितत्वात् प्रकृतिप्राप्तायाः नान्दीमुखाः पितरः प्रीयन्तामित्यक्षयस्थाने इत्यनेन विकृतावाभ्युदयिके अक्षयोदेकेतव्रतायाः प्र-
 कृतिप्राप्तायाः सूत्रकृताभिहितत्वात् प्रकृतावपितत्रैवावसीयते । प्रकृतिवद्विकृतिरितिन्यायात् । यत्तु छन्दोपरिशिष्टे—अर्धेक्षयोदेकेवै-
 ति अक्षय्योदेकेतव्रताभावप्रतिपादकं कात्यायनवचनं तच्छब्देन विषयं । एवं स्वधावाचने पितृश्रद्धातत्रताया उक्तत्वात् स्वधावचनमत्र पित्रा-
 दीनां पिण्णसंकीर्तनाद्विकृताक्षय्योदेके च पितृशब्दस्य पिण्डीकरणन्तसंस्कारैः पितृभावापन्नानां सर्वेषां प्रकाशनसमर्थ्याच्च नपितामहादिशब्दानां पृ-
 थगुच्चारणं । प्राकृताक्षय्योदेके तु तादृशमत्र पितृशब्दयोरभावात् पित्रादीन्मातामहादीनुच्चार्य दत्तं श्राद्धमक्षय्यमस्त्वित्युक्तः प्रयोगः ॥ इतिकर्मा-
 नुगपदार्थदीपिकायाम् ॥ ॥ आद्धे पितृशब्दस्य ऊहविचारः—तत्र प्रकृतिभूतपितृश्राद्धे एकवचनान्तः पितृशब्दो जनकपरः । बहुव-
 चनान्तः पितामहादिपदसमभिव्याहृतश्च । तत्र पितामहादिपदसमभिव्याहृतो बहुवचनान्तः पितृशब्दस्तु स पिण्डीकरणं तसंस्कारजन्यपितृभावाप-
 त्तिरूपः । तस्य पित्रादिभुमातामहादिभुमातृभ्रातृपितृव्यादिषु चतुल्यत्वात्नोद्धते । तेन ॐ पितृनावाहयिष्य इति आवाहनप्रश्नः सकृदेव । उद्यन्त-
 स्त्वेत्यादिमन्त्रपाठोपिसकृदेव । एवमन्यत्रापि । अपिच—विप्रानेकत्वेऽपि न प्रतिविप्रमावाहनावृत्तिः । सकृदावाहनैर्नैवानेकब्राह्मणाविष्ठा नैदे-
 वताध्यासनसंभवात् । आवाहनादूर्ध्वं तु प्रतिब्राह्मणदेवताध्यासनादुपाधिभेदे न देवताभेदात्संनिपत्योपकारकमर्थ्यादिकं प्रतिविप्रमावर्तनीयं । वि-
 श्वेदेवाः शृणुते ममित्यादिमन्त्रपस्तु आवाहनोत्तरकालेऽपि क्रियमाणो नावर्तते । सकृदप्येनैवेत्येतज्जपसाध्यादिष्टसिद्धेः ॥ एवं पित्रर्पणपूरणेति-
 लक्ष्येणैतिलोसीति मन्त्रे स्वाहाकारान्त एवमन्त्रः न स्वधापदोहः । प्रकृतित्वात् । प्रकृतत्वसमेव तार्थत्वेन मन्त्रस्य विकृतावपि नोहः । अथवा मन्त्रानसा-
 मर्थ्यादेव सर्वत्र स्वाहाकारान्त एवमन्त्रः यथा कर्मापवर्गोसमिदाधानादैरिति एवं पित्र्ययात्रालेभ्यश्चिथीति मन्त्रेन स्वधापदोहः । इतिकर्त्तानुगपदा-
 र्थदीपिकायाम् । आद्धदिनेनित्यकर्मनिर्वर्तनव्यवस्था ॥ आद्धकाशिकायां वृद्धयाज्ञवल्क्यः—क्षयहेनि समासाद्य सज्ञात्वा-

विधिपूर्वकम् । स्नानं संध्यां श्रुत्वा नित्यकर्मनकारयेत् ॥ जपहोमं तथा दानं तर्पणं देवतार्चनम् । क्षयेह निमग्नासाधनकुपारत्सुमेव हि ॥ सामाग्रा-
जुषाः पूर्वबहुचाश्रतया निमे । नित्यकर्मणि कुर्वीत श्राद्धकर्मणि सदा ॥ अतो वाक्यार्थव्यवस्थया सामयजुःशाखिनां पूर्वनित्यकर्म । बहुचानां-
श्रादिति व्यवस्था ॥ ॥ आद्धे पिण्डप्राधान्यं ॥ अपरपक्षे श्राद्धं कुर्वीत । श्राद्धमिति कर्मणो नाम धेयं द्रव्यगुणादावप्रसिद्धे । तत्र समुदाय-
स्य संनिधानाविशेषात् राजसूयवत् । स्मृतेश्च श्राद्धमनेन सुकृतिमिति । पिण्डदानप्राधान्ये हि सुव्यर्थानुपपत्तिः । कार्यत्वाविशेषाच्च । तस्मात्समु-
दायनामधेयमिति । एवं प्रात उच्यते । पिण्डदानस्यैव श्राद्धमिति नामधेयं प्रवृत्तेः सादर्थ्यात् । तत्तुल्यः । स्मृतेः । अपि नः सकुलेभूयाधो नोद-
द्यान्नयोदशीम् । पायसं मधुसर्पिर्ध्यावपि सुचमधासु चेति प्रार्थना पिण्डदानविधेया । तत्र हि तर्पादेव ताल्मसावेतत्तेन्नमिति मन्त्रवर्णाख्येनानि-
ण्डपितृयज्ञवदुपचादितवचनत्वात् । नमोजनस्य तदर्थता । तस्य साक्षाद्ब्राह्मणमिषं बन्धात् । पित्रर्थत्वे च प्रमाणाभावात् । स्मृत्यन्तराच्चा-
सह पिण्डक्रियायामुत्कृत्यामस्य धर्मतः । अन्यथा ववृताकार्यपिण्डनिर्वपणसु तैरिति पिण्डनिर्वपणस्यैव तिकर्तव्यतादर्शयति न ब्राह्मणभोजनादेः ।
तथा च स्मृत्यन्तरेऽप्युक्तम् — स एव दद्याद्वा पिण्डोऽपि त्रैमातामहाय चेति सूत्रकारप्रस्थानाच्च । मासि मासि वाशनमिति श्रुतेः । अन्यर्थ-
ज्ञाकारणैकोद्दिष्टमिति । सर्वप्राधान्ये हि पञ्चदशिते । आभ्युदयचतुर्थादर्शनात् । पितृणां रूपास्थायदेव अभ्यमदन्ति तदिति । न च पितृणा-
मदं संभवति । तस्मादनेन प्रकारेण पितृरूपेण देवानां देवतात्वमुच्यते । तत्र देवतात्वं पिण्डदानकाले संभवति नमोजन इत्युक्तम् । तथा — अनि-
ष्टतु पिबन् श्राद्धं न कुप्यत्कर्मैवेदिकमिति । दर्शयति च यथा कथं चिद्ब्राह्मणभोजनम् यद्येकं भोजयेच्छ्रद्धेति, एकावयवद्विविधेति च । ब्राह्मणभोज-
नानां भवेत्पिण्यादौ पिण्डदानमात्रदर्शनात् । ततश्चैवाप्यनोपि दर्शयति पिण्डदानकाले पितृणां हस्तोत्थानम् । भीष्मस्य ददतः पिण्डान् हस्तोत्थानं तु
शन्तनोरिति । ययुनरुत्तमं निधानाविशेषादिति तत्रैवम् । विशेषावगात् । अवगम्यते हि विशेषः श्राद्धप्रतिपादितवाक्येभ्यः सकाशात् । तस्मा-

निपण्डदानस्यप्राधान्यं तदङ्गमिततत् । यच्चोक्तंश्राद्धमननुक्तमिति तदुपचारवृत्त्याश्राद्धर्थेब्रुमुज्ज्वलितेति । यद्यप्युक्तकार्यत्वाविशेषात् तत्रापि
 करोतिरविरुद्धः । प्रधानंतुकार्यमङ्गानिचेति । यदप्युच्यतेपिण्डपितृयज्ञवदुपचारःपितृयज्ञेइति तदपिपितृनिमित्त्यागुणवृत्त्याब्राह्मणाव्यपदिश्यन्ते
 तस्मादसमुदायशब्दत्वम् । चिन्तायाःप्रयोजनंपिण्डदानाकरणेभ्यावृत्तिः ॥ ॥ आद्धेप्रधानाङ्गयोर्विस्मरणेप्रायश्चित्तपूर्वपुनःकृते-
 व्याकृतेन्यकरणकरणविचारः । आद्धेपिण्डदानप्रधानं । अन्यत्सर्वनिमज्जणादिविसर्जनान्तदङ्गं । तेनयदानिमज्जणादिविसर्जनान्तं
 सर्वकृतंपिण्डदानंतुनकृतं तदादितःसकलंश्राद्धपुनःकार्यं । यदातुपिण्डदानंकृतंअङ्गंतुनकृतंतदसमाप्तेःप्राक्अनादिष्टोमपूर्वकंविष्णुस्मरणपू-
 र्वकंवातदङ्गमेवकार्यं । यदातुप्राक्समाप्तेःपिण्डदानंदतदङ्गंवाभयानकृतमितिज्ञातंतदऽनादिष्टोमंहरिस्मरणंवाकृत्वापिण्डदानंतदङ्गंवाकार्यं ।
 समाप्तेरूर्ध्वमङ्गकरणेज्ञातेतुविष्णुस्मरणमेवप्रायश्चित्तं इतिकर्तानुगपदार्थदीपिका ॥ ॥ अथपिण्डदानमात्रविचारः ॥ आद्धशब्दा-
 भिधेयमाह छन्दोगपरिशिष्टेकात्यायनः—प्राधान्यंपिण्डदानस्यकेचिदहुर्मनीषिणः ॥ गयार्दैपिण्डमात्रस्यदीयमानस्यदर्शनात् ॥
 भोजनस्यप्रधानत्वंदन्येत्येवमहर्षयः ॥ ब्राह्मणानांपरीक्षायामहायज्ञप्रदर्शनात् ॥ प्राधान्यमुभयोर्व्यस्मात्तस्मादेषुसमुच्चयइति । अत्रकेचित्सदेन
 वाजसनेयिनोयजुषाएवोच्यन्ते । ननुतसैत्तिरीयाः । अथैतन्मनुःश्राद्धशब्दंक्रमप्रोवाचपितरोदेवताःब्राह्मणस्त्वाहवनीयार्थहत्यादिकेनापस्तं-
 बसूत्रेणतेषांभोजनस्यैवप्राधान्याभिधानात् । अन्यपदेनबहुचः । छन्दोगानांतुभोजनपिण्डदानयोरुभयोःसमुच्चयप्रधानमिति । इयमेव-
 व्यवस्थाऽभिहिता काशिकायां धर्मप्रदीपे—यजुषापिण्डदानं बहूचां द्विजर्तपणं । श्राद्धशब्दाभिधेयस्यादुभयंसामवेदिनामिति । विस्तर-
 तस्तु पिण्डदानप्राधान्यंकेकाश्यायैनिरूपितं तत्प्रागेवोक्तमस्ति । एवंचकार्तीयानांश्राद्धशब्दाभिधेयेपिण्डदानमेवप्रधानं । अन्यत्सर्वनिमज्जणादि-
 विसर्जनान्तदङ्गमेव । तच्चसाहोपाङ्गमनुष्ठेयमयंमुख्यःकल्पः । साहोपाङ्गकर्तुमशक्तौतु । ययाश्रौतेकर्मणिसकलेष्टिकृतुमशक्तौआज्यंसंस्कृत्यचतु-

गृहीतान्येनयाज्यापुरोमुवाक्याग्रप्रधानदेवताग्रहूरततथाऽत्रशधानिपिण्डदानमात्रं कार्यं । तथाचोक्तं देवयाज्ञिकभाष्ये—इष्ट्याहु-
 त्योर्विक्रयोऽत्रशकाशकव्यवस्थयेति । तथात्रमर्वाश्वाद्वाशौकेवलं पिण्डदानमाह देवतः—पिण्डमात्रप्रदातव्यमभवेद्रव्यविप्रयोः । श्राद्धाऽ-
 हनिस्तुस्राप्तेभवेद्विशरणोपेविति । तत्रपिण्डदानस्यग्राधान्यात्पिण्डदानकरणेपुनरावृत्तिः । अङ्गकरणेतुन । प्रधानस्याक्रियाग्रसाङ्गतं क्रियते पुन-
 रिति छन्दोगपरिशिष्टेऽस्यानोक्तं ॥ ॥ अथपिण्डद्रव्यमिति । देवीपुराणे—सत्पुमिः पिण्डदानं च संययैः शयसेनवा ॥ कर्तव्यमपि-
 मिश्रोक्तं पिण्याकैर्नैद्धुदेनवा ॥ गुडेनवेतिपाठः । संयवोगो धूमविकारः । पिण्याकस्तिलकल्कः । ऐद्धुदंतामसतरुफलमिति ॥ ॥ अथश्राद्धदि-
 नेसाशिकनिराशिकवैश्वदेवनिर्णयः ॥ निर्णयसिधौ—कतीयानंतुश्रौतस्मात्ताश्मितामादवेकैवैवणकेनेतिकर्कः । अन्येषामंतइति ।
 तथाचयज्ञपार्थपरिक्रिष्टे—यदाश्राद्धं पितृभ्यश्च दातुमिच्छयन्निमान् । वैश्वदेवं ततः कुर्याद्विवृत्तेश्राद्धकर्मणि ॥ १॥ अङ्गुलपितृकुंश्राद्धैव
 देवं करोति यः ॥ अङ्गुलं तद्वच्चूडं पितृणां पतिष्ठते ॥ २॥ वैश्वदेवपुराकृत्वा श्राद्धं तच्छेषपाकतः ॥ कुर्याद्विवाशिमन्विषोक्षेषधर्मः सनातनः ॥ ३॥
 इति ॥ ॥ एवंवृद्धिश्राद्धेऽपिश्रौतस्मात्ताश्मितामादौ अन्येषामन्ते । हेमाद्रिणापि—शेषमन्नमनुज्ञाप्य वैश्वदेवक्रियांततः । श्राद्धानिश्राद्धशेषे-
 ण वैश्वदेवं समाचरेदिति चतुर्विंशतिमताद्वांश्राद्धेऽप्यतैवैश्वदेवउक्तः । एवंबहुचानामपितृभ्यो चानां दांश्राद्धं ज्ञेयैश्वदेवः । यत्तु—आदौ-
 वृद्धक्षयचोत्तमव्यश्राद्धेतुपार्वणं । एकोद्विष्टेन वृत्तुतैवैश्वदेवो विधीयत इति आशां कथां वायनपरिशिष्टतद्वधपरिशिष्टतद्विषयमन्यविषयवज्ञेयं ।
 कामदेवदाक्षितरथातोर्धमजिज्ञासेतिपरिशिष्टभाष्ये आदौ वृद्धा नितान्कयस्यशाखायामान्नातलाच्छाखारविषयमित्युक्तं । चसिष्टोपि—
 वैश्वदेवममृतवैवश्राद्धं कुर्यादन्तःशिकः । लौकिकाश्चोदुत्तेशेषपितृणां पतिष्ठतइति । एतेन निराशिकणवनां श्राद्धात्सां वैश्वदेवाचरणं निर्मूलं ॥ ॥
 इति साशिकनिराशिकवैश्वदेवकालनिर्णयः ॥ ॥ सचैवैश्वदेवानिर्णयनांतः । ततोऽन्यश्राद्धं । ततोऽन्यश्राद्धं । ततोऽन्यश्राद्धं । तदन्तं तदंतकारः ।

ततो देवता नैवेद्यं । नैवेद्यं वैश्वदेवशेषेण पृथग्यप्येकनवाहृतकारानन्तं कुर्यात् । तथा च परिशिष्टं—तेमवैश्वदेवद्वहृतशेषेण पृथगन्नेनवा-
 कुर्यान्नास्यशेषेण वैश्वदेवं कुर्यादिति । एवं नैवेद्यं । यत्तु व्यासवचनं—नैवेद्यार्थं पृथग्मांसेनात्पत्नीपचेदथ । वैश्वदेवार्थमन्यस्मिन् व्यंजना-
 नि पृथक् पृथक् ॥ एकस्मिन् व्यंशक्तश्चेत्स्वविष्णुनिवदनं ॥ वैश्वदेवं ततः शिष्टाञ्चास्यस्य वचनं यथेति । तच्छाखांतरविषयं । अतः कालायनमता-
 नुसारिणः पुरातनाचार्यैः स्वशाखासंप्रदायिभिरुक्तेः प्राबल्याद्भूतकारानन्तरं नैवेद्यं कुर्यादिति रामाग्निहोत्रिविरचितश्राद्धकल्पे । ततो गोत्रासादि । ततः-
 अतिथिभोजनं । ततः स्वयंभुजित । इति प्रसंगेन देवतानैवेद्यनिर्णयश्च समाप्तः ॥ ॥ अन्ये विषयास्त्वन्यतो ज्ञेयाः । विस्तरभियानेन होच्यते इति ।
 इति श्राद्धपरिभाषा समाप्ता ॥ ॥

अथ श्राद्धप्रयोगः ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । ॐ पुवित्रैस्त्यो वैष्णव्यौ ० देशकालकीर्तनं ॥ अपसव्यं
 असुकसगोत्राणां अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानां अमुकामुकशर्मणां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां । गोत्राणां अस्मन्मातृपिता-
 महीप्रपितामहीनां अमुक्यमुकीदानां वसुरुद्रा ० । गोत्रायाः अस्मात्सपत्न्यमातुः अमुकीदायाः वसुरुद्रायाः । द्वितीयगो-
 त्राणां अस्मन्मातामहप्रमातामहदृष्टप्रमातामहानां अशर्मणां वसुरुद्रा ० । अस्मन्मातामहीप्रमातामहीदृष्टप्रमातामहीनां अ-
 दानां वसुरुद्रा ० । गोत्रायाः अस्मत्पत्न्याः अमुकीदेव्याः वसुरुद्रायाः । गोत्रस्य अस्मात्तनयस्य अशर्मणः वसुरुद्रस्य । गोत्रायाः अ-
 सद्बहिः अमुकीदायाः वसुरुद्रायाः । गोत्रस्य अस्मत्पितृव्यस्य अशर्मणः सपत्नीकस्य समुतस्य वसुरुद्रा ० । गोत्रस्य अस्मन्मातुलस्य
 अशर्मणः सपत्नीकस्य ० वसुरुद्रा ० । गोत्रस्य अस्माद्भ्रातुः अशर्मणः सपत्नीकस्य समुतस्य वसुरुद्रा ० । गोत्रायाः अस्मात्पितृभगिन्याः अमुकीदायाः स-

भर्तृकायाः वसु० । गोत्रायाः अस्मन्मातृभगिन्याः अमुकीदायाः सभर्तृकायाः ससुता० वसु० । गोत्राया अस्मद्भगिन्याः अमुकी-
दायाः सम० वसु० । गोत्रस्य अस्मच्छूरस्य अ० शर्मणः वसु० । गोत्रायाः अस्मच्छूवाः अमु० वसु० । गोत्रस्य अस्मदुतोरः अ० शर्मणः
वसु० । गोत्रस्य अस्मच्छिष्यस्य अमु० वसु० । गोत्रस्य असदासस्य अ० शर्मणः सप० वसु रूपस्य कन्या गते सवितरि सङ्गन्महत्याप-
रपक्षि श्राद्धपावणकोद्दिष्टा विधिनसद्यः करिष्ये ॥ कुरुष्व ॥ सव्यं ॥ तदङ्गब्राह्मणनिमन्त्रणं करिष्ये ॥ कुरुष्व ॥ धूरिलोचन-
संज्ञकानां विश्वेपादेवानां स्थानेत्यामहमामन्त्रये ॥ आमन्त्रितोस्मि ॥ अपसव्यं ॥ गोत्राणां अमु० शर्मणां ये । आमन्त्रितोस्मि ॥
सव्यं ॥ ब्राह्मणान्प्रदक्षिणीकृत्य प्रार्थयेत् ॥ समस्तसंपत्समवासिहेतवः समुत्थिता पत्कुलधूमकेतवः ॥ अपारसंसारसमुद्र-
सेतवः पुनन्तुमां ब्राह्मणपादपांसवः ॥ आपद्धनध्वान्तसहस्रभानवः समीहितार्थपिणकामधेनवः ॥ समस्ततीर्थानुपवित्रमूर्त-
योरक्षुन्तुमां ब्राह्मणपादपांसवः ॥ विप्रौ वदर्शनात्क्षिप्रं क्षीयन्ते पराश्रयः ॥ वन्दनान्मङ्गलावाप्तिरर्चनार्थं दानं दानं दानं ॥ आ-
धिव्याधिहरन्गण्डुः खदारिद्र्यनाशनम् ॥ श्रीपुष्टिकीर्तिद्वन्देविप्रश्रीपादपङ्कजम् ॥ अक्रोधनैः शौचपरैः सततं ब्रह्मचारिभिः ॥
भवितव्यं भवद्विश्वमया च श्राद्धकारिणा ॥ सर्वयासविनिमुक्तैः कामक्रोधविवर्जितैः ॥ भवद्भिः पितृकार्यचसंपादं मे प्रसी-
दत ॥ आब्रह्मन्निमन्त्रजपो ब्राह्मणानां आब्रह्मन् ० ॥ १ ॥ कल्पताम् ॥ श्राद्धांगभूतं मंडलाद्यर्चनं करिष्ये ॥ कुरुष्व ॥

१ रामबाजे विपद्दोहमादौ—आमन्त्रितो जपेद्देहश्रीभासीनस्तु निपणिगः । क्यामद्विमुक्तवैवश्राद्धं मुक्त्वा न लियते । २ षेडुमिश्रपद्धतौरामबाजे यथै-
तौ च—मंडलं बाहुना त्रिकुर्याद्देशदक्षमणि । मणुर्वेदां श्रिताखा कालाय न वयथा ॥ तत्रैव मयस्य पुराणे—गोमयेनोपलिप्ताया गोब्रूणमुपडलं । अक्षताभिः स्फु-
ट्यामिस्तदध्यन्त्रोपसंख्यन्त ॥ तत्रैव—गृहस्य चोत्तरे भागे कुर्याद्गोमयमंडलम् । बहिरंगमेमंडलं कण्ठमिति रामबाजे यथैपद्धतौ ॥

मंडलस्थदेवताभ्योनमःचंदनअक्षताःपुष्पाणि । मंडलेदेवताभ्योनमोनमः ॥ तिष्ठन्सनपृच्छेत्तिष्ठंतं ॥ देवाःस्वागतं ॥ सुखा-
गतं ॥ ब्राह्मणानुपवेश्यस्यचोपविश्य । देवाःइदंवःपाद्यं ॥ सुपाद्यं ॥ ॐशनोदेविरुभिष्युआपोभवतुपितये ॥ शंयोरुभि-
संवंतुनः ॥ देवपादयोः ॥ गंधाः । सुगंधाः । अक्षताः । स्वक्षताः । पुष्पं । सुपुष्पं । ॐमुहलशीर्षापुरुषःसहस्राक्षःसह-
स्रपात् ॥ सभूमिंमुर्वतस्पृत्वात्यतिष्ठद्दशांगुलम् ॥ धूरिलोचनसंज्ञकाविश्वेदेवाः एषवःपादार्घ्यःसंपद्यतां । अस्तुपादार्घ्यः ॥
अपसव्यं । पितरःस्वागतं । सुस्वागतं । पितरःइदंवःपाद्यं । सुपाद्यं । शनोदेविरुभिः ० । पितृपादयोःगंधाः । सुगंधाः ॥ अक्षताः ।
स्वक्षताः ॥ पुष्पं । सुपुष्पं ॥ पितृभ्यःस्वधायिभ्यःस्वधानमःपितामुहेभ्यःस्वधायिभ्यःस्वधानमःप्रपितामहेभ्यःस्वधा-
यिभ्यःस्वधानमः ॥ अक्षन्पितरोमीमंदतपितरोतीतृपंतपितरुःपितरुःशुभध्वं ॥ गोत्राःअस्मत्पितृपितामहप्रपितामहाःअसु-
कासुकशर्माणःवसुरुद्रादित्यस्वरूपाःएषवःपादार्घ्यःसंपद्यतां ॥ अस्तुपादार्घ्यः ॥ गोत्राःअस्मन्मातृपितामहीप्रपितामहाःअसु-
क्यमुकीदाःवसुरुद्रादित्यस्वरूपाःएष० ॥ गोत्रेअस्मात्सापलमातःअमुकीदेवसुरूपेएष० ॥ द्वितीयगोत्राःअस्मात्तामहप्रमा-
तामहदृढप्रमातामहाःशर्मणःवसु०पाःएष० ॥ गोत्राःअस्मन्मातामहीप्रमातामहीदृढप्रमातामहाःअ०दाःवसु०पाःएष० ॥

१ श्राद्धगणपती—श्राद्धंशिविवाहेचदीक्षायामागतेपुरां । तिष्ठन्श्रद्धालनंकुर्यान्निराशाःपितरोगताः ॥ पादप्रक्षालनंकुर्यान्नितिष्ठन्कुदाचन । इति ॥ २ श्राद्धकाशि-
काया—आसनावाहेमेषोअन्नदानेतिलोदके । अक्षय्येपिददानेचामगोत्रमन्नोत्तेयत् ॥ मनुः—बहिर्मंउलभूमागुग्रात्रमुच्यतेयदि । अकृतंतद्रवेदर्शपितृणानपति-
ष्ठति ॥ इति ॥ अत्र व्यवस्था—स्वागतार्थगोत्रादिनिषेधः । पादार्घ्येदुविधिः इति ॥

गोत्रेअस्मत्पत्निअ०दे०वसु०एप०॥ गोत्रेअस्मत्तनयअसु०वसु०एप०॥ गोत्रेअस्मदुहितःअसुकीदेवसु०एप०॥ गोत्रेअस्म-
त्पितृव्यअसुक्वसु०एप०॥ गोत्रेअस्मन्मातुलअसु०वसु०एप०॥ गोत्रेअस्मद्भ्रातःअसु०वसु०एप०॥ गोत्रेअस्मत्पितृभगिनि-
असु०वसु०एप०॥ गोत्रेअस्मन्मातृभगिनिअसु०वसु०एप०॥ गोत्रेअस्मदात्मभगिनिअसु०वसु०एप०॥ गोत्रेअस्मच्छ्वशुरअसु०
वसु०एप०॥ गोत्रेअस्मच्छ्वश्रूअसु०वसु०एप०॥ गोत्रेअस्मदुरोअसु०वसु०एप०॥ गोत्रेअस्मच्छिष्यअसु०वसु०एप०॥ गोत्रे-
अस्मदात्मअसु०वसु०एप०॥ सव्यं॥ पूर्वाभिमुखोभूत्वावंदनम्॥ आपःशिवाःशिवतमाःशांताःशांतमास्तास्तृणवतुभेषजं॥
पवित्रत्यागः॥ तानाचमय्यस्वयंचाम्य॥ आचमनंप्राणायामःपवित्रधारणं॥ धूरिलोचनसंज्ञकाविश्वेदेवाःॐभूर्भुवःस्वःइ-
दमासनमास्यतां॥ आसीनाःस्वः॥ समाध्वं॥ सुसमासाहे॥ अपसव्यं॥ पितरः ॐभूर्भुवःस्वः॥ इदमासनमास्यतां॥
आसीनाःस्वः॥ समाध्वं॥ सुसमासाहे॥ सव्यं॥ तिलोदककरणपुनंतुमेतिनवभिः॥ ॐपुनंतुमापितरः-सोभ्यासः-पुनं-

१ षोडशपद्धतौ—श्राद्धारभेवसानेचपादौचेतयार्चने॥ विकिरेपिण्डदनेचषट्पञ्चाचमनंस्ततम्॥ तथा—मंडलमूर्ध्नोदेवा पितृविप्रास्तथोत्तरं॥ दाताक्रोति-
चैशानेआचमनयथाविधि॥ इति॥ विपरांतुततोयंधानममन्नसमवेत्॥ इति॥ तत्रैवापस्तवः—विप्रपादोदकस्यानकुष्योदाचमनंद्विज॥ रुधिरतद्रत्नेतोयनिराशाःपित-
रोगताः॥ इति॥ श्राद्धगणपतौ—कुर्येराचमनामूर्ध्नोविप्रस्याचमनंमृत्तं॥ श्राद्धगणपतौ—यंकल्यादैचयेदर्मास्तस्याव्याविप्राप्रिक्षालने॥ २ श्राद्धगणपतौ कात्या-
यनः—तव्येनैवासनंदवादिक्षिणेदक्षिणक्रमम्॥ ॐभूर्भुवःस्वःरित्युक्त्वायासनेपूषवेक्षयेत्॥ इति॥ ३ अर्घ्यपुंस्त्वयाद्रव्योपकल्पमंदित्काल्यायनवननात् कर्मपात्रादि-
कल्पनेनैवभइतिषोडशपद्धतौरामवाजयेयिपद्धतौच॥ तत्रैव—आपोशानकरस्थपुत्रापास्थंचतिलोदकम्॥ श्वानमन्नसमंक्षेयंपुनःपूरयतेयदि॥ पुनंतुमेत्यादयोवैदिकमंत्रा-
स्तुशिष्टसंप्रदायैरेव॥

तुमापितामहाः पुनंतुप्रापितामहाः ॥ पुवित्रेणशतायुषा ॥ पुनंतुमापितामहाः पुनंतुप्रापितामहाः पुवित्रेणशतायुषाविश्वमायु-
 र्यश्च ॥ १ ॥ अग्न्यायुः पिपवसे आसुवोर्जसिर्पचनः ॥ अरेवाधस्वदुच्छुनम् ॥ २ ॥ पुनंतुमादेवजनाः पुनंतुमनसा-
 धियः ॥ पुनंतुविश्वभूतानिजातवेदः पुनीहिमा ॥ ३ ॥ पुवित्रेणपुनीहिमाशुक्रेणदेवदीर्घत् ॥ अग्नेक्रत्वाक्रतुर्रनु ॥ ४ ॥
 यत्पुवित्रमुच्यशेषेविततमंतरा ॥ ब्रह्मतेनपुनातुमा ॥ ५ ॥ पर्वमानुसोअघर्नः पुवित्रेणविचर्षणिः ॥ यः पोतासपुनातुमा
 ॥ ६ ॥ उभाभ्यां देवसवितः पुवित्रेणसर्वेनच ॥ मां पुनीहि विधत्तः ॥ ७ ॥ वैश्वदेवीपुनती देव्यागाद्यासिमिबुह्यल-
 न्योवीतपृष्ठाः ॥ तथामदंतः सधुमादेषुवयः स्यमपतयोरयीणाम् ॥ ८ ॥ चित्पतिर्मापुनातुवाक्पतिर्मापुनातुदेयोमास-
 वितापुनात्वच्छिद्रेणपुवित्रेणसूर्यस्यरश्मिभिः ॥ तस्यतेपवित्रपतेपुवित्रपूतस्यत्कामः पुनंतच्छक्रेयम् ॥ ९ ॥ कुशमूलस्थि-
 तोब्रह्माकुशमध्यजनार्दनः ॥ कुशाग्रेशंकरंविद्यात्रयोदेवाः कुशेस्थिताः ॥ तुलसीशतपत्राणिभृंगराजस्तथैवच ॥ मालती-
 मोगरंचैवपितृणांदत्तमक्षयम् ॥ तिलोसिसोमदेवत्योगोसेवेदवनिर्मितः ॥ प्रबभूविः पृक्तः स्वधयापितुंछोकान्श्रीणाहि-
 नः स्नाहा ॥ यवोसिसुवयास्मद्देवोयवयारातीः ॥ गंधपुष्पफलहिरण्यानितूष्णीक्षिपेत् ॥ पुष्कराद्यानितीर्थानिगंगाद्याः-
 सरितस्तथा ॥ आयच्छंतुपवित्राणिश्राद्धकालेसदामम् ॥ अपवित्रः पुवित्रोवासर्वावस्थांगतोपिवा ॥ यः स्मेतुंडरीकाक्षं
 सबाह्याभ्यंतरं शुचिः ॥ तिलारक्षंत्यसुरान्दर्भारक्षंतुराक्षसान् ॥ पक्त्वैवश्रोत्रियोरक्षेदतिथिः सर्वरक्षकः ॥ इतिद्वारि-

तिलकुशप्रक्षेपः ॥ निहन्मिसवयदमेध्वद्वद्वताश्चसर्वेसुरदानवामया ॥ यक्षाश्चरक्षांसिपिशाचगुह्यकाहतमयायानुधानाश्चसर्वे ॥ उदकोपस्पर्शः ॥ प्राचीनावीती ॥ नीवीवधनं ॥ सव्यं ॥ विष्णु० ॥ ३ ॥ अप० ॥ श्राद्धपावणकोद्दिष्टविधिनाविश्वेदवपूर्वकयुष्मदनुजयाअन्नहविषासधःकरिष्ये ॥ कुरुष्व ॥ श्राद्धभूमिगंध्याध्यात्वादेवगदाधरम् ॥ वस्त्रादींश्चापितृन्ध्यात्वाततःश्राद्धप्रवर्तये ॥ प्रवर्तय ॥ देवताभ्यःपितृभ्यश्चमहायोगिभ्यएवच ॥ नमःस्वाहायैसधायैनित्यमवमनमनसः ॥ अग्निष्वात्ताःपितृगणाःप्राचीरक्षुभमदिशम् ॥ तथाबहिपदःपातुयाम्ययपितरस्तथा ॥ प्रतीचीमाजपास्तद्वदुदीचीमपिसोमपाः ॥ ऊर्ध्वतस्वयमारक्षेत्कव्यवाहनलोक्यधः ॥ रक्षोभृतपिशाचेभ्यस्तथैवासुरदोषतः ॥ सर्वे-तश्चाधिपस्तेपांयमोरक्षां करोतुमे ॥ वायुभूतपितृणांचतृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ यददंश्राद्धकालेनुकुर्याद्विपितृपंजरम् ॥ अक्षयंतद्वेच्छाद्धपितृभिःपरिरक्ष्यते ॥ असुकालपाकश्रद्धासंपत्तिमिद्धिः ॥ अस्तु ॥ सव्यं ॥ शनौदेवीतिभत्रणजल्युहीत्वाशनौद्वी०तुन० ॥ जलामिमन्त्रणं ॥ ऊर्ध्वदेवादेवुहर्दनेदवसश्चक्रमावययम् ॥ अग्निर्मातस्मादेनसोविश्वान्मुच्यतुहंस० ॥ १ ॥ यद्विदिवयदिनक्रेमनांष्टिसचक्रमाव्वयम् ॥ वायुर्मातस्मादेनसोविश्वान्मुच्यतुहंस० ॥ २ ॥ यद्विजग्रधदिससुपनंष्टिसचक्रमा-

१ इतिश्राद्धादाधरपद्धतौ । २ अयमग्निमन्त्रपाठ श्राद्धगदाधरपद्धतौ । ३ देवपूर्वश्राद्धइतिकातीयश्राद्धसूत्रात् । ४ श्राद्धभूमिगंध्याध्यान श्राद्धगणपतायुक्तं निर्णयसिधौहिमाद्रिब्रह्माडेच । ५ अयमव्येनैवायमन्त्रजपःत्रिवारइतिदेवपद्धतौ । ६ अयंदिग्ध श्राद्धगदाधरमाध्येश्राद्धगणपतौच । ७ जल्यग्रहपुण्यमन्त्रविष्टसंप्रदायात् । ८ श्राद्धगणपतौकालापनः—कूष्माण्डमन्त्रपूजनंकुर्यात्तोयामिमन्त्रणं । अन्नानिप्रक्षेदेवतेनयश्राद्धमाचरेत् इति ॥

ब्रुवम् ॥ सूर्यमातस्मादेनसोद्विथान्मुचुत्वहंसः ॥ ३ ॥ अपसव्यं । क्षुद्रदृष्टिपतनादिदोषदूषितः पाकः प्रूतो भवतु ॥
पाकप्रोक्षणविधिवदलु ॥ अलुविधिवत् ॥ सव्यं ॥ धूरिलोचनं वानां ऊँ भूर्भुवः स्वः इदमासनं ॥ स्वासनं ॥
अत्रास्यतां ॥ धर्मास्मिद्विधिराजाप्रतिष्ठितः ॥ आपः ॥ स्वापः ॥ दैवेक्षणः क्रियतां ॥ ऊँ तथा ॥ प्राप्नोतु भवान् ।
प्राप्नवानि ॥ हस्तप्रक्षालनं दत्वा विष्टारार्थे यवकुशानादाय ॥ अयं वो विष्टरः । सुविष्टरः ॥ अपसव्यं ॥ गोत्राणां पितृपिता-
महादीनां । पित्र्येक्षणः क्रियतां ॥ ऊँ तथा । प्राप्नोतु भवान् । प्राप्नवानि । हस्तप्रक्षालनं दत्वा । विष्टारार्थे-
तिलकुशानादाय । अयं वो विष्टरः । सुविष्टरः । सव्यं ॥ धूरिलोचनं संज्ञकान्विश्रादेवान् भवत्सु आवाहयिष्ये ॥
आवाहय ॥ विश्वेदेवासु अर्गत्तृणतामहूमाँ हवम् ॥ एदं बृहतिर्निषीदत ॥ प्रदक्षिणं यवानवकीर्य ॥ विश्वेदेवाः शृणुते मँ ह-
वम् मे ये अंतरिक्षिय उपद्युष्टि ॥ ये अग्निजिह्वाऽतु तवायजत्रा आसद्युग्मिहि पिमादयध्वम् ॥ इति जपेत् ॥ आगच्छतु महा-
भारा विश्वेदेवा महाबलाः ॥ ये अत्र विहिताः श्राद्धसावधाना भवन्तु ॥ भवासः ॥ अपसव्यं । गोत्रं अस्मत्पितरं अमुकशर्मा-

१ निर्णयेयसि धो हे माद्रा ब्राह्मण—आसनं वारानं दद्याद्गोमेवा दक्षिणे पवा । पित्र्य कर्मणि गोमेचं देवदद्यात्तु दक्षिणे ॥ प्रचेता—आसनं व्यासनं दद्यात्तु पाण्डुपाण्डिकादाचन ।
धर्मोस्मिन्त्यथमंत्रेण शृणुयन्ते तु तां कुशान् ॥ धर्मोस्मिन्निशिराजाप्रतिष्ठितः इति मन्त्रः ॥ गालव—दर्मानादाय हस्ताभ्या एव होत्वा दक्षिणे करे । देवेषु ऋषि यतानु निरंशु क-
रंततः ॥ अंतयेति द्विजान्ब्रूयुः प्राप्नोतु भवानिति ॥ कर्ता ब्रूयात्ततो विप्र प्राप्नवानीति वंचेदत् ॥ रामबाणेषु पिपदता काल्यायन—विष्टारार्थं कुशान् दद्याद्विप्राणां पादभूतः ।
इति । देवानां सयवा दर्मा इति काठेच । हस्तप्रक्षालनं तु श्राद्धमदाधरपद्धतौ ॥ २ ढोडिपद्धतौ बृहस्पतिः—दृष्टि श्राद्धं कर्तुं देवः मयोनो दीमुखं वसु । नैमित्तिके काले कामाका-
म्ये च धूरिलोचनौ । पुरुषावा दैवैश्चैव पावणे समुदाहृतौ । उपपत्तिनाम चैतेषां न विदुर्गृह्णीतायः । अयमुच्चरणं यस्तः ऋकः श्रद्धासमन्वितः ॥ आगच्छतु महाभारा ॥ इति ॥

पण्यसुरूपं भवत्युत्थावाहयिष्ये । अवाहय । एवं पितामहं प्रपितामहं च तथा ॥ गोत्रां असन्मातरं मुकुंदा इत्यादि पितामहं प्र-
पितामहं ॥ तथा द्वि० मातामहं ३ मातामहीं ३ उग्रतस्त्वनिधानं ह्युग्रतः सामिधमाहि ॥ उग्रबुधशतवहपितृदृष्टिष्वुत्तरे ॥
अग्रदक्षिणतिलानवकार्य ॥ एकोद्विंशत्वाहनं ॥ आयंतुनः पितरः सोम्यासोऽग्निव्यास्ताः पुंथिभिर्देवयानैः ॥ असिन्येऽसुधो-
मंतुतोर्ध्वबुधवृत्तुवत्पुंस्मान् ॥ ससरं मन्त्रजपः ॥ यन्निषधश्च समसपुत्रि त्रातहितं च केका सिन्नप आसिंचति सवर्णराजतो दुर्वर-
खड्गमिभयानां पात्राणामन्यतमेषु धानिवा विधत्ते ॥ पत्रपुटे पुष्या ॥ शनो देवीति ॥ ॐ शनो दुर्वरो भिष्यु आपो भवतु पीतये ॥
शंखोरभिलवतुनः ॥ अपसव्यं ॥ शनो दुर्वी० ॥ सव्यं ॥ यवोऽसिधुयया सङ्क्षेपे धुययाराती ॥ इति देवपात्रेयवाग्निक्षिप्य ।
अपसव्यं ॥ एकैका सिन्नवतिलानावपतितिले सीति ॐ तिलोऽसि सोमदेवत्यो गोसवो देवनिर्मितः ॥ प्रत्नमङ्गिः पृक्तः स्वधया-
पितृदृष्टौ कान्द्रीणाहिनाः स्वाहा ॥ प्रतिपात्रं सर्वत्र मन्त्रावृत्तिः ॥ गंधपुण्यैः प्रच्छाद्य देवाध्यपात्रे संपन्ने । सुसंपन्ने ॥ अप-
सव्यं ॥ पित्रर्ध्वपात्राणि संपन्नानि । सुसंपन्नानि ॥ सव्यं ॥ एकैकस्यैकेन ददाति सपात्रेषु हस्तेषु यादिव्या इति । देवे-
भ्यो नमः ॥ यादिव्या आपः पर्यसांसं बभूवुर्वा आंतरिक्षाऽऽतर्था विधर्माः । हिरण्यवर्णा यन्निघ्नानां आपः शिवाः श्रयोनाः

१ पवित्रलक्षणादपारिचिष्टे—अतर्तर्गो भेषसात्रक्रौशादितुल्यमेव च । ग्रादेमात्रं विक्षेपं विप्रयत्रकुत्राचिदिति । चतुर्विंशतिमते—द्वेद्वेगलके देवानां तिहास्ति हस्तुया-
वर्णे ॥ एकोद्विंशलैकैकाश्चादेव न्येषु पिक्षिपत् ॥ इति गदाधरमाच्ये । २ अत्र यवप्रक्षेपणं याज्ञवल्क्यस्मरणात् । सूत्रमाध्यमते सुसर्वत्रैवेति न्येयमिति लाघवमयवाः ।

सुहवाभवंतु ॥ धूरिलोचनसंज्ञकाविश्वेदेवाः एषवोर्धः ॥ अस्त्वर्धः ॥ अपसव्यं ॥ पितृभ्योनमः । ॐ यादिव्या० ॥ असु-
कगोत्रअस्मत्पिताः अमुकशर्मन्वसुरूपएतेर्धः । अस्त्वर्धः । गोत्रअस्मत्पितामहअसु० रुद्र० एष० ॥ गोत्रअ-
सत्प्रपितामहअसु० आदित्यरूपएष० ॥ गोत्रेअसन्माताः अमुकीदेवसुरूपएष० ॥ गोत्रेअस्मत्पितामहिअसु० रुद्र० एष० ॥
गोत्रेअसत्प्रपितामहिअसु० आदित्य० एष० ॥ गोत्रेअसत्सप्तलमातः असु० वसु० एष० ॥ द्वि० मातामह० प्रमातामह०
वृद्धमातामह० एष० ॥ द्वि० गोत्रेमातामहि० प्रमातामहि० वृद्धप्रमातामहि० एष० ॥ एवंपत्नि । तनय । दुहितः । पि-
तृव्य । मातुल । भ्रातः । पितृभगिनि । मातृभगिनि । आत्मभगिनि । श्वशुर । श्रुः । गुरो । शिष्य । आप्त शर्मन् ।
वसुरूपएतेर्धः । अस्त्वर्धः ॥ प्रथमेपात्रेसदृशवान्समवनीयपितृभ्यः स्थानमसीतित्युब्बपात्रनिदधाति ॥ ॐ पितृभ्यः-
स्थानमसि ॥ तत्पात्रंगंधतिलयवपुणैः संपूज्यतदुपरिकुशपत्रत्रयंनिधाय ॥ सव्यं ॥ पूर्वाभिमुखोभूत्वा ॥ ॐ आपः शिवाः शि-
वतमाः शान्ताः शान्तमास्तास्तेकृण्वंतु भेषजं ॥ इतिमुखविमृष्टे ॥ अत्रगंधपुष्पधूपदीपवाससांचप्रदानं ॥ धूरिलोचनसंज्ञका-

१ श्राद्धगणपतौ कालायनः—छुत्वा न्युज्जन्तिल्लङ्घनं दक्षिणाप्रगविनक्रम ॥ पितृपात्रनिदध्यात्तु देवपित्रोश्चमन्धतः ॥ तस्मा-
द्वंथादिभित्तवपुण्येनुययाविधि । ५ पुराणेविशेषः—आसिच्यप्रथमेपात्रेसर्वपात्रस्य संस्रवान् । तामिरद्विमुखं सिचेवद्विपुत्रमभोऽपसति । चतुर्वैशतिमते—संस्त्रवात्र-
धमेपात्रेनिर्णयाद्विमुखं स्युः शोदितिश्राद्धपादाधराभाये । एकोर्वद्विति एकोद्विष्टविधिसूत्रस्य कर्ममाध्यं । एकाधप्रवणात्पात्रमेकमितिगम्यते । अतः प्रथमशब्दानुपपत्तेः
पितृभ्यः स्थानमसीत्यस्यानुपपन्नत्वात्संस्त्रवद्वत्त्वाभावाच्चनपात्रन्युज्जतेति । श्राद्धपादाधरमाध्यादावपयेम । अतो नैकोद्विष्टार्धपात्रस्य संस्त्रवप्रक्षेपः । ३ सल्लोमेदेवान्-

देवाः अमीवोगंधाः सुगंधाः । इंदुपुष्पसुष्णं । इंदुतुलसीदलसुतु ० एषवोधूपः सुधूपः । एषवोदीपः सुदीपः । फलार्थ-
पूगफलं सुफलं । अनुलेपनार्थगोपीचंदनं सुचंदनं । धारणार्थयज्ञोपवीतं सुपवीतं । आच्छादनार्थकिंचिद्यावहारिकद्रव्यं
स्वाच्छादनीयम् । श्रेयोपचारार्थमौकुशौ अस्तुपवित्रं । इंददत्तगंधाद्यर्चनदेवेभ्यः स्वाहासंपद्यतानमम ॥ अपसव्यं ॥
गो० पितरः गंधाः तिलाक्षताः पुष्पाणि तुलसीपत्रं धूपः दीपः पूगफलं गोपीचंदनं यज्ञोपवीतं आच्छादनार्थकिंचि-
द्यावहारिकद्रव्यं श्रेयोपचारार्थमौकुशः । इंददत्तगंधाद्यर्चनपितृभ्यः स्वाहासंपद्यतानमम ॥ सर्वं ॥

प्रचरैर्देधधूपदिविस्तथा । अपसव्येनानिवादीनचयेच्छादकमणि । तंदुरामादिपद्विचयेष्वम् । श्राद्धगणपतौ—तुलसीगंधामाग्रायपितरस्तुष्टुमानसाः । प्रयातिगृह-
रूढास्तापदं दद्रुपाणिन ॥ वायुपुराणे—लोकेऽप्रुतमसर्वमात्मनश्चापियन्त्रियं । सर्वपितृभ्यो दातव्यतदेवाक्षयमिच्छता । श्राद्धकाशिकायाम्—चंदनागरक्षूरकुंडु-
मंपवक्रतथा । कस्तुरिकादयोगधा पितृणां तुष्टिकाकाः ॥ कर्पूरकुंडुमोतंसुगंधिहरिचंदनं । दैविकेऽप्यत्रापि त्रये गंधदाने प्रसज्यत इति । सायणीये—तुलसीशतपत्राणि-
यंगराजस्तथैवच । मालतीमोगरैर्वैवपितृणां दत्तमक्षयम् ॥ दंडुपदौ त्रिण्यु—श्राद्धे जात्यः प्रशस्ता स्युर्महिनाथे तुष्टिकाः । जलोद्भवानिसर्पाणि कुंडुमातिचंपकम् ॥
मधुना हृतसंयुक्तो गुरगुर्लेर्गोपयच । श्रीहंडागक्षरक्षरालाद्यादिदापयेत् । वृते न दीपो दातव्यः तिलैश्चैव पुन । यज्ञोपवीतयोर्दद्याच्छादकं जलेयुधमिवित् । पावनं-
सर्वविप्राणां ब्रह्मदानस्य तत्फलम् ॥ आच्छादनं च शुभ्रं च इति । वज्रामावेभ्यूय वा दद्यादिति स्मृत्युत्तरम् । यत्रांघ्रपुष्पविभूत्रे च कारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । तेन सत्सत्पत्नौ
सूत्रोक्तैभ्यः पदार्थेभ्योऽपि दातव्यम् । धर्मान्धौ—अपस्वधंगराजं च तुलसीफलं यथा । चंपकतिलपुष्पवदूर्वाद्यानि तु वृद्धमा । विहिताप्रतिपिद्मचतुलसीपिडपूतने ।
सुकुमारैः किसलयैश्च वज्राकुंरपि । जलोद्भवैश्च कुसुमैर्मल्लिकार्चतुपुष्पकैः । धातिमुक्तैश्च गारैः संपूज्याः पितरस्मदा । जातिपुष्पैर्विभूत्रां कुप्यासिंहांच न तु न इति ॥

यस्य स्मृत्या० ॥ विष्णवे नमः ॥ ३ ॥ आचमनं ॥ तिलकोद्धरणं । मंडलादिपात्रासादनं करिष्ये ॥ कुरुष्व ॥ सव्यं ॥
 देवानां कश्चिद्विः ॥ ये तीर्थानि प्रचरन्ति तस्माद्देवानां निर्वृतिः ॥ तेषां हसहस्रयोजनेन वृथैव्यानि तन्मासि ॥ अपस० ॥ पितृ-
 णां कश्चिद्विः ॥ ये तीर्थाः ॥ प्रथमादक्षिणरेखाद्वितीयावामतो न्यसेत् ॥ तृतीयाचात्रभागे तु मेलनं कुरुदक्षिणे ॥ ॐ पुरी-
 त्यभूतानि पुरीत्यलोकान् पुरीत्यसर्वांश्च दिशो दिशश्च ॥ उपस्थाय प्रथमे जामतस्य त्मान्मानं भिसंविश ॥ १ ॥ परिधावापु-
 श्चिवीमुधद्वैत्वापरिलोकान् परिदिश ॥ परिसं ॥ ऋतस्य तंतुवितंतं विद्युत्तदपश्यत्तदभवत्तदासीत् ॥ यथा च क्रधरो विष्णुः क्लै-
 लोभ्यपरिरक्षति ॥ एवं मंडलभूस्तत्तत्सर्वभूतानिरक्षतु ॥ अपस० । ॐ पुरीत्य० संविश ॥ १ ॥ ॐ परिधावापु० दासीत् ॥

१ नीचारचूर्णगौरसृदाभस्मनोदकेन वाममंडलं कुर्यात् । चतुष्कोणब्राह्मणस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य मंडलं कृत्विदं यस्याभ्युक्षणं कुर्यात्स — यथा च क्रधरो विष्णुः क्लैलोभ्यं परिरक्षति ।
 एवं मंडलभूस्तत्तत्सर्वभूतानिरक्षतु । इति कातीयभोजनमधूम् । यथा च क्लैतः । पंक्तिवारणमन्त्रसूत्रोक्त एव । परीत्वादिमंत्रद्वयं शिष्टं वदयात् । आह्वयणपत्रैश्चादसमुच्चये —
 नैऋत्याद्भस्ममर्यादाप्रारब्ध्या प्रदक्षिणं । समाप्तानं कृतं कुर्यात्पितृणां पंक्तिवारणम् ॥ आरभ्येशानतो भस्ममर्यादां तु प्रदक्षिणम् । ईशान्येतुसमाप्तास्यादेवानां पंक्तिवा-
 रणम् ॥ तत्रैवमात्से — अक्षरं वा भस्ममर्यादाय कुर्यात्पाणिशोधनम् । आह्वयं तद्वै च्युद्धं पितृणां नोपतिष्ठति । इति तु आश्वलायनविषयं तच्छूद्रविधावुक्तत्वात् इति-
 खंडदीक्षितकृतदर्शेन्द्रयोगे । वाजतनेयिनं पूर्णं कश्चिद्विः पश्चात्पंक्तिवारणं । तदुक्तं प्रादुसमुच्चये — भूर्भुवः स्वानुमर्यादाहस्तशौचं ददाति यः । निराशालाग्रच्छति
 देवताः पितृनिःसह । इति यजुःशाखिविषयम् । इति खंडदीक्षितकृतदर्शेन्द्रयोगेणैव । तदुमिश्रपद्धतौ रामजपेयपद्धतौ चानुमेव । २ ये तीर्थानि नीतिमन्त्रः शिष्ट-
 सांप्रदायात् ।

॥ २ ॥ यथाचक्र०रक्षतु ॥ उद्धृत्यधृतात्तमन्नपृच्छत्यन्नोक्तिरिव्यहति ॥ गायत्रीमन्त्रेणप्रोक्ष्य ॥ ऊँमधुवार्ता० ॥ ३ ॥ अप्स० ॥ भवदनुज्ञयाविप्रप्राणावमौकरणकारिष्ये ॥ कुरुष्व ॥ कुरुष्वत्यनुज्ञातः । पिंडपितृयज्ञवद्धुत्या ॥ पातितवामजानुः ॥ ऊँअग्नयेकव्यवाहनयस्वाहा । इदमग्नयेकव्यवाहनयनमम ॥ ऊँसोमायपितृभूतेस्वाहा । इदसोमायपितृभूतेनमम ॥ सव्यं ॥ पात्राभिघारणमाज्यशेषेण ॥ ऊँमधौर्नदिवोअरुतिपृथिव्यावैश्वानरमृतआज्ञातुमिमम् ॥ कुविर्हृसम्राजुमतिथिजनानामासन्नापात्रजनयंतदुवाः ॥ हुतशेषंदत्वापात्रमौलभ्यजपति । पृथिवितेपात्रद्वौषिधानं ब्राह्मणस्यमुखेअमृतैअमृतंजुहोमिस्वाहा ॥ वैष्णव्यर्चायजुषावांगुष्ठमन्त्रेऽवगाढ ॥ ऊँहुदंविष्णुर्विचक्रमेत्रेधानिदधेपुदम् ॥ समूढमस्यपादु-

१ क्षीणिशूद्राणाचमौकरणंनस्ति । ब्रह्मपुराणैविशाधिकद्विशततमे २२० ध्यायेत्प्रादक्कल्पेचतुर्धःश्लोकः । स्त्रीभिर्वेणवैरै गृहंविप्राणामनुशाननात् । अमंत्रकनिधिपूर्वविहियगविवाजंतं । वह्नियामौक्रमणं ॥ २ कालायन — अमौकरणस्यात्रैवैमधुमुक्तंजपेत्ततः । शेषेणाज्येनाभियार्थमाजनातिविशोधयेत् । इतिप्रादक्काशिकायाम् । मधुमुक्तं मधुवातादतिष्ठत्रयमेवेत्यापितत्रैव । ३ अयंमन्त्रः सिष्टस्यदायात् । ४ प्राद्वपणपतौब्रह्मादुराणे—दक्षिणदुक्कलुत्वावामोपनिधापयेत् । देवपात्रमथालभ्यशुद्धितेपात्रमुच्चरेत् ॥ दक्षिणेपारिवांसंचपितृपात्रस्यलंभम् ॥ प्रवेताः—उत्तानंदक्षिणैसव्येनीचपात्राण्युपसृशेत् । स्वस्तिनेनपितृदेवानधोवैश्वानरापयेत् इति । ५ नाभौकरणमितिपुत्रोद्दिश्यन्नातएकोद्विष्टअमौकरणनिषधातदुतसोपाभावैनापात्रलंभाभाव इतिहलपुथुधपादाधरभाव्यादौ । अतश्चएकोद्दिष्टे नहुतशेषदानपात्रालंभश्च ।

सुरे ॥ ॐ विष्णो हव्यं ॐ रक्ष ॥ इति वा ॥ अपस ॥ पृथिविते ० स्वाहा ॥ इदं विष्णु ० सुरे ॥ ॐ विष्णो हव्यं ॐ रक्ष इति वा ।
 अपहता इति तिलात्त्विकार्य ॥ ॐ अपहताऽअसुररक्षा ण्स्विवेदिपदः ॥ सव्यं ॥ उदकोपस्यर्शः ॥ उष्णं ॥ स्विष्टमन्नं दद्या-
 च्छक्त्या वा ॥ अन्नसंकल्पः ॥ गायत्रीमन्त्रेण प्रोक्ष्य ॥ धूरिलोचनसंज्ञका विश्वेदेवाः एतद्गोत्रं दत्तं दास्यमानं चनमम ॥ अपसव्यं ॥
 आतृसेऽमृतरूपेण स्वाहासंपद्यतां नमम । इदं धूरिलोचनसंज्ञकेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो दत्तं दास्यमानं चनमम ॥ अपसव्यं ॥
 गोत्राः असात्पितृपितामहप्रणितामहाः अमुका मुकशर्माणः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः ॥ गोत्राः अस्मन्मातृपितामहीप्रणितामहः-
 अमुक्यमुकिदाः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः ॥ गोत्रे सापत्न्यं ॥ एतद्गोत्रं दत्तं दास्यमानं चनमम ॥ इदं गोत्रेभ्यः असात्पितृपितामहप्रणितामह-
 भ्यः अमुका मुकशर्मभ्यः वसुरुद्रादित्यस्वरूपेभ्यः ॥ गोत्राभ्यः अस्मन्मातृपितामहीप्रणितामहीभ्यः अमुक्यमुकिदाभ्यः वसुरु-
 द्रादित्यस्वरूपाभ्यः ॥ गोत्रायै असात्सापत्न्यमात्रे अमुकिदायै वसुरुद्रायै दत्तं दास्यमानं चनमम ॥ द्वितीयगोत्राः अस्मन्माता-
 महप्रमातामहवृद्धप्रमातामहाः अमु ० शर्माणः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः ॥ गोत्राः अस्मन्मातामहीप्रमातामहीवृद्धप्रमातामहः
 अमुक्यमुकिदाः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः एतद्गोत्रं ० ॥ इदं गोत्रेभ्यः अस्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहभ्यः अमुका मुकश-
 र्मभ्यः वसुरुद्रादित्यस्वरूपेभ्यः ॥ गोत्राभ्यः अस्मन्मातामहीप्रमातामहीवृद्धप्रमातामहीभ्यः अमुक्यमुकिदाभ्यः वसुरुद्रादि-
 त्यस्वरूपाभ्यः दत्तं ० ॥ गोत्रे असात्पति अमुकिदे वसुरूपे ॥ गोत्र असात्तनय अमुकशर्मन वसुरूप ॥ गोत्रे असदुहितः अमुकिदे-
 वसुरूपे ॥ गोत्र असात्पितृव्य अमुकशर्मन सपत्नीक ससुत वसुरूप ॥ गोत्र अस्मन्मातुल अमुकशर्मन सपत्नीक ससुत वसुरूप ॥

गोत्रेअस्मद्भाताःअमुकशर्मनपत्नीकससुतवसुरूप ॥ गोत्रेअस्मात्पितृभगिनिअमुकिदेसभट्टेकससुतेवसुरूपे ॥ गोत्रेअस्मा-
न्मातृभगिनिअमुकिदेसभट्टेकससुतेसुवरूपे ॥ गोत्रेअस्मद्भगिनिअमुकिदेसभट्टेकससुतेवसुरूपे ॥ गोत्राअसच्छ्रुगुराअसुक-
शर्मनवसुरूप ॥ गोत्रेअसच्छ्रुशूःअमुकिदेवसुरूपे ॥ गोत्रेअस्मद्गुरोअमुकशर्मनवसुरूप ॥ गोत्राअस्मच्छिव्यअमुकशर्मनवसु-
रूप ॥ गोत्रेअस्मदासअमुकशर्मनवसुरूप ॥ एतद्गोत्रं० ॥ इदं गोत्रयैअस्मत्पत्न्यैअमुकिदायेवसु० ॥ गोत्रायअस्मत्तनया-
यअमुकशर्मणेवसुरूपाय ॥ गोत्रायैअस्मद्द्वित्रयअमुकिदायैवसुरूपयै ॥ गोत्रायअस्मात्पितृव्यायअमुकशर्मणेसप०ससु०वसु-
रूपाय ॥ गोत्रायअस्मान्मातृलायअमुकशर्मणेसप०ससु०वसुरूपाय ॥ गोत्रायअस्मद्गुरोअमुकशर्मणेसप०ससु०वसुरूपाय ॥
गोत्रायैअस्मात्पितृभगिन्यैअमुकिदायैसभ०ससु०वसुरूपयै ॥ गोत्रायैअस्मान्मातृभगिन्यैअमुकिदायैसभ०ससु०वसुरूपयै ॥
गोत्रायैअस्मद्भगिन्यैअमुकिदायैसभट्टकयैससुतायैवसुरूपयै ॥ गोत्रायअसच्छ्रुगुरायअमुकशर्मणेवसुरूपाय ॥ गोत्रायै-
असच्छ्रुश्रेअसुकिदायैवसुरूपयै ॥ गोत्रायअस्मद्गुरोअमुकशर्मणेसप०ससु०वसुरूपाय ॥ गोत्रायअस्मच्छिव्यायअमुकश-
र्मणेवसुरूपाय ॥ गोत्रायअस्मदासायअमुकशर्मणेवसुरूपाययद्दत्तदास्यमानंनमम ॥ सव्यं ॥ ब्रह्माणं ब्रह्मह विब्रह्माद्भौव-
ह्मणादुतम् ॥ ब्रह्मवतेनगंत्यंब्रह्मकर्मसमाधिना ॥ हरिर्दाताहरिर्भोक्ताहारिर्द्वान्नप्रजा गतिः ॥ हरिर्विप्रशरीरस्थोभुङ्क्तेभो-
जयतेहरिः ॥ चतुर्भिश्चतुर्भिश्चद्वाभ्यांपंचभिरेवच ॥ हूयतेचपुनर्द्वाभ्यांसमविष्णुःप्रसीदतु ॥ ॐ तत्स० ॥ सव्यापसव्या-

भ्यांसकृतसकृदपोदत्वा ॥ अपस० ॥ एकोविष्णुर्महद्भूतं पृथग्भूतान्यनेकशः ॥ त्रिलोकान्याप्यभूतात्माभुक्ते विश्वश्रुग-
व्ययः ॥ अनेनममपितुः कन्यागतेसवितरिसकृन्महालयापरपक्षश्चाद्वीयब्राह्मणभोजनेनममपित्रादिसमस्तपितृस्वरूपीजना-
र्दनोवासुदेवः प्रीयतां ॥ सव्यं ॥ ॐ तत्स० ॥ कंठेकृत्वा ॥ ईशानविष्णुकमलसनकार्तिकयवह्वित्रयार्कजनीशगणेश्वरा-
णाम् ॥ कौचामैद्रकलशोद्भवकश्यपानां पादात्रमामिसततपितृमुक्तेहोताः ॥ सव्यं ॥ ॐ देवासो० ध्वं० ॥ देवाः अ-
मृतं भुज्यतां ॥ नमो देवेभ्यः ॥ अपसव्यं ॥ ये च ह पुत्रो० जुषस्व ॥ स्वधापितृभ्यः ॥ पितरः अमृतं जुषध्वं ॥ सव्यं ॥
श्रद्धायां प्राणेन जुहोमि ॥ ॐ प्राणाय स्वाहा ॥ १ ॥ अपानाय स्वाहा ॥ २ ॥ व्यानाय स्वाहा ॥ ३ ॥ समानाय स्वाहा ॥ ४ ॥
उदानाय स्वाहा ॥ ५ ॥ सव्यापसव्याभ्यां सकृत्सकृदपोदत्वा ॥ अश्वत्थुजपेद्याह्वतिपूर्वागायत्रीं सप्रणवां स कृत्वा र्वा-
क्षोत्रीः पितृभ्यो नमः पुरुरूपसूक्तमप्रतिरथ मन्यानि च पवित्राणि ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः तत्सवितु० स कृत्वा र्वा ॥ राक्षो ह्यः कृष्णपञ्जे-
तिपंचर्चः अग्निष्टेति यजुर्वर्जं ॥ अग्नये कव्यवाहनो यत्नादयः पद् पितृभ्यो नमः इति कर्मभाष्ये ॥ उदीरतामवरइत्याद्यान्त्रयोदश-
र्चः पितृभ्यो नमः इति गदाधरभाष्ये रामबाजपेयिपद्धतौ ढुमिश्रपद्धतौ वैद्यनाथमिश्रपद्धतौ श्राद्धगणपतौ च ॥ पुरुषसूक्तं ॥ सहस्र-
शीर्षेत्यादिपोडगर्चः ॥ अप्रतिरथं आशुः शिशान इति द्वादशसदशवा ॥ अन्यानि च पवित्राणि ॥ पितृसंहितासुरावंतमित्या-

१ श्राद्धकाशिकायां कात्यायन — ये देवाः सध्वं च ह मद्रथमुदीरयेत् । मन्त्रान्ते तु ततो ब्रूयादमृतं भुज्यतामिति । तत्र वक्तव्ये श्वरसंवादे — अयोशानमयोदवावधिधारा
वदेदुधः । नमो देवेभ्य इति च सव्येनोदशुलोद्भिज्ज । अपसव्यं पितृभ्यो नमः इति ॥

दिपंचदशर्चः ॥ पिंडव्राह्मणप्रजापतिभूतानीत्यादीतिरामवाजपेयिपद्धतौ ॥ रुद्रप्रभृत्यादीनीतिकर्कभाष्ये । मत्स्यपुराणे-
ब्रह्मविषण्वर्कद्राणांस्तोत्राणिविविधानिच । इंद्रस्यसोमसूक्तानिपावनानिचशक्ति इति ॥ प्रार्थना ॥ अपेक्षितयाचित-
व्याज्यचैवानपेक्षितम् ॥ उपविश्यसुखेनवभोक्तव्यंस्वस्थमानसैः ॥ विद्यतेशाकपाकानंरुच्येतेनमुज्यतां । अरुच्यं
तत्परित्याज्यंसर्चोचैवमकारयेत् । यथासुखंजुषध्वं । जुषामहे ॥ तृप्तान्ज्ञात्वान्नप्रकीर्य ॥ अपसव्यं ॥ असंस्कारप्रपन्नानां
त्यागिनांकुलदोषिणाम् ॥ उच्छिष्टभागधेयानंदर्भेषुविकिरासनम् ॥ अग्निदग्धाश्वयेजीवायेप्यदग्धाःकुलेमम ॥ भूमौदत्तेन-
पिंडेनतृप्तायांतुंपरांगतिम् ॥ येअग्निदग्धायेऽनग्निदग्धाअसत्कुलप्रसूताःनेभ्यःअयविकिरपिंडःस्वधानमः ॥ गोदावयादत्तो-
स्तु ॥ सव्यं ॥ पवित्रत्यागः ॥ पाणिपादंप्रक्षाल्य ॥ आचम्य ॥ पवित्रधारणं ॥ सव्यापसव्याभ्यांसकृत्सकृदपोदत्वा ॥ पूर्ववद्वा-
यत्रीजपित्वा ॥ मधुमतीर्भधुमध्वित्तिच ॐ भूर्भुवःस्वःतत्सवितुः ॥ ॐ मधुवातां० ३ मधुमधुमधु ॥ तृप्तास्येतिपृच्छतिटु-
प्ताःसाइत्यनुज्ञातःशेषमन्नमनुज्ञाय ॥ धूरिलोचनसंज्ञकाविश्वेदेवाः तृप्ताःस्य । तृप्ताःस्य । पितरःतृप्ताःस्य । तृप्ताः-
साः ॥ सव्यं ॥ शेषमन्नंकिंक्रियतां ॥ इष्टैःसहमुज्यताम् ॥ सर्वमन्नमेकतोदृत्योच्छिष्टसमीपेदेर्भेषुत्रांस्त्रिणिडानवनेन्यदद्यात् ॥
अपसव्यं ॥ दक्षिणेनोच्छिखल्यपहताइति ॥ ॐ अपहताअसुराक्षुर्दुर्मिवेदुषदः ॥ सव्यं ॥ उदकोपस्पृशः ॥ अपसव्यं ॥

१ अयमन्नं वेदोदत्तौत्राद्वरणमतौच । २ एकतोदृत्येतिछांदस सविरीतिआद्यमणपतिः । ३ रेखाकरणंप्रतिपादंषणंप्रत्येकोदृष्टंचपतिरेखंमन्त्राधृतिः । ब्रह्मांड-
पुराणे—सव्योत्ताराभ्यापाणिभ्यांकुर्यादुद्वेखंबुधः । वज्रेणापिकुर्येवांगिराश्लिखेत्सुमहीद्विजइति ।

उदपात्रेणावेनेजयत्यपसव्यं सव्येनयोद्धरणसामर्थ्यादाववनिध्वेति यजमानस्यपितृप्रभृतितीन् अमुकसगोत्रअस्मत्पितः-
अमुकशर्मन्वसुरूपववेनेति श्व ॥ गोत्रअस्मत्पितामहअमुकशर्मन्रूपअव ॥ गोत्रअस्मत्पितामहअमुकशर्मन्आदित्यरू-
पअव ॥ गोत्रअस्मन्मातःअमुकिदेवसुरूपअव ॥ गोत्रअस्मत्पितामहिअमुकिदेरुरूपअव ॥ गोत्रअस्मत्पिताम-
हिअमुकिदेआदित्यरूपअव ॥ गोत्रअस्मत्पातमातःअमुकिदेवसुरूपअव ॥ द्वि० गोत्रअस्मन्मातामहअमुकशर्म-
न्वसुरूपअव ॥ द्वि० गोत्रअस्मत्मातामहअमुकशर्मन्रुरूपअव ॥ द्वि० गोत्रअस्मद्दमातामहअमुकशर्मन्आदि-
त्यरूपअव ॥ गोत्रअस्मन्मातामहिअमुकिदेवसुरूपअव ॥ द्वि० गोत्रअस्मत्मातामहिअमुकिदेरुरूपअव ॥ द्वि०
गोत्रअस्मद्दुप्रमातामहिअमुकिदेआदित्यरूपअव ॥ गोत्रअस्मत्पत्निअमुकिदेवसुरूपअव ॥ गोत्रअस्मत्तनयअमुकश-
र्मन्वसुरूपअव ॥ गोत्रअस्मद्दुहितःअमुकिदेवसुरूपअव ॥ गोत्रअस्मत्पितृव्यअमुकशर्मन्सप०ससुत०वसुअव ॥
गोत्रअस्मन्मातुलअमुकशर्मन्सप०ससुतवसु०अव ॥ गोत्रअस्मद्भ्रातःअमुकशर्मन्सप०ससुतवसु०अव ॥ गोत्रअस्मत्पितृ-
भगिनिअमुकिदेसभ०वसु०अव ॥ गोत्रअस्मन्मातृभगिनिअमुकिदेसभ०ससुतवसु०अव ॥ गोत्रअस्मद्भगिनिअमुकि-
देसभर्तृकेससुतवसुरूपअव ॥ गोत्रअस्मच्छ्वशुरअमुकशर्मन्ससुतवसुरूपअव ॥ गोत्रअस्मच्छ्वशूःअमुकिदेवसुरूपअव ॥
गोत्रअस्मच्छिव्यअमुकशर्मन्वसुरूपअव ॥ गोत्रअस्मदासअमुकशर्मन्सप०ससु०वसुरूपअव ॥ उपमूलं सङ्कदा-
च्छिन्नानिलेखायांकृत्वाथवनिरुक्तिर्पिडान्ददात्यसोवत्तद्वति ॥ गोत्रअस्मत्पितःअमुकशर्मन्वसुरूपपत्तत्तेन्नं स्वधा ॥

इदंगोत्राय अस्मत्त्रिभुवनमुकशमणे वसु रूपाय अयं पिंडः स्वधानमः गोदा वयं दत्तोत्तु ॥ गोत्र अस्मत्पितामह अमुकशम-
नं रुद्र रूप एतत्तेनैव स्वधा ॥ इदंगोत्राय अस्मत्पितामहाय अमुकशमणे रुद्र रूपाय अयं पिंडः स्वधा ॥ गोत्र अस्मत्पिता-
महा अमुकशमन आदित्य रूप एतत्तेनैव स्वधा ॥ इदंगोत्राय अस्मत्पितामहाय अमुकशमणे आदित्य रूपाय अयं पिंडः स्वधा ॥
गोत्र अस्मत्पितामहा अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने
तमहि अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने
महि अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने
मुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने
रुद्र रूप एतत्तेनैव स्वधा ॥ इदंगोत्राय अस्मत्पितामहाय अमुकशमने रुद्र रूपाय अयं पिंडः स्वधा ॥ गोत्र अस्मत्पिता-
मन आदित्य रूप एतत्तेनैव स्वधा ॥ इदंगोत्राय अस्मत्पितामहाय अमुकशमने आदित्य रूपाय अयं पिंडः स्वधा ॥ गोत्र अस्मत्पिता-
महि अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने
अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने
अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने अमुकशमने

देवसुरूपेत् ॥ इदंगोत्रायैअस्मत्पद्वैअमुकिदायवसुरूपयैअयंपिंडः० ॥ गोत्रअस्मत्तनयअमुकशर्मनवसुरूपेत् ॥
 इदंगोत्रायअस्मत्तनयायअमुकशर्मणवसुरूपायअयंपिंडः० ॥ गोत्रेअस्मद्विहितःअमुकिदेवसुरूपेत्ते० ॥ इदंगोत्रायैअ-
 स्मद्विहितेअमुकिदायैअयंपिंडः० ॥ गोत्रअस्मत्पितृव्यअमुकशर्मनसपत्नीकससुतवसुरूपेत्ते० ॥ गोत्रायअस्मत्पितृव्याय-
 अमुकशर्मणसपत्नीकायससुतायवसुरूपायअयंपिंडः० ॥ गोत्रअस्मन्मातुलअमुकशर्मनसपत्नीकससुतवसुरूपेत् ॥ इदंगो-
 त्रायअस्मन्मातुलायअमुकशर्मणसपत्नीकायससुतायवसुरूपायअयंपिंडः० ॥ गोत्रअस्मद्भ्रातःअमुकशर्मनसपत्नीकससुतव-
 सुरूपेत्ते० ॥ इदंगोत्रायअस्मद्भ्रात्रेअमुकशर्मणसपत्नीकायससुतायवसुरूपायअयंपिंडः० ॥ गोत्रेअस्मत्पितृभगिनिअ-
 मुकिदेसभर्तृकससुतेवसुरूपेत्ते० ॥ इदंगोत्रायैअस्मत्पितृभगिन्यैअमुकिदायैसभर्तृकायैअयंपिंडः० ॥
 गोत्रेअस्मन्मातृभगिनिअमुकिदेसभर्तृकससुतेवसुरूपेत्ते० ॥ इदंगोत्रायैअस्मन्मातृभगिन्यैअमुकिदायैसभर्तृकायैससुता-
 यैवसुरूपयैअयंपिंडः० ॥ गोत्रेअस्मद्भगिनिअमुकिदेसभर्तृकससुतेवसुरूपेत्ते० ॥ इदंगोत्रायैअस्मद्भगिन्यैअमुकिदायै-
 सभर्तृकायैससुतायैवसुरूपयैअयंपिंडः० ॥ गोत्रअस्मच्छ्वशुरअमुकशर्मनवसुरूपेत्ते० ॥ इदंगोत्रायअस्मच्छ्वशुरायअमु-
 कशर्मणवसुरूपायअयंपिंडः० ॥ गोत्रेअस्मच्छ्वश्रूःअमुकिदेवसुरूपेत्ते० ॥ इदंगोत्रायैअस्मच्छ्वश्रवेअमुकिदायैवसुरूपा-
 यैअयंपिंडः० ॥ गोत्रअस्मदुरोअमुकशर्मनसपत्नीकससुतवसुरूपेत्ते० ॥ गोत्रायअस्मदुरवेसपत्नीकायससुतायवसुरू-

पायअयंपिंडः० ॥ गोत्रअस्मिच्छव्यअमुकशर्मन्वसुरूपएत्ते० ॥ गोत्रायअस्मिच्छिष्याअमुकशर्मणेवसुरूपायअय-
पिंडः० ॥ गोत्रअस्मदासअमुकशर्मन्वसुरूपएत्ते० ॥ गोत्रायअस्मदासअमुकशर्मणेवसुरूपायअयंपिंडःस्वधानमःगो-
दावयदत्तोस्तु ॥ ॥ पितृवंशेस्मृतायेचमातृवंशतथैवच ॥ गुरुश्चगुरुवंधूनायैवान्येवांधवामृताः ॥ येमेकुलेस्तुपिंडाः-
पुत्रदारविवाजिताः ॥ क्रियालोपगताश्चैवजात्यधाःपंगवस्तथा ॥ विरूपायामगर्भाश्चज्ञाताज्ञाताःकुलेमम ॥ तेषापिंडो-
मयादत्तोह्यक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ १ ॥ आब्रह्मणोयेपितृवंशजातामातुलथावंशभवाग्मदीयाः । कुलद्वयस्मिन्ममदासभूताभृत्या-
सथैवाश्रितसेवकाश्च ॥ मित्राणिशिष्याःपशवश्चवृक्षाःस्पृष्टाश्चदृष्टाश्चकृतोपकाराः ॥ जन्मांतरेयमसंगताश्चतेभ्यःस्वधा-
पिंडमहंददामि ॥ २ ॥ असिपत्रवनेधोरेकुभीपाकेचयगताः ॥ तेषामुद्धरणार्थायइमंपिंडदाम्यहम् ॥ ३ ॥ उच्छि-
न्नकुलवंशानयिषांपादात्कुलेनहि ॥ धर्मपिंडोमयादत्तोह्यक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ ४ ॥ हस्तोपभाजःपितरःप्रीयतां ॥ इतिप्र-
पितामहपिंडांतिकदमोश्चिबुलेपुमुरभ्यःकिंचिद्वत्पापितृपिंडसमीपेदर्भमूलेपुकावधर्षणं ॥ अत्रपिताइत्युक्त्या ॥ ऊँअत्रपि-

१ त्रिस्थलीसेत्वादौतीर्थश्राद्धेपितृवंशेतिऊँकेमन्त्रेणप्रथम पिंडः । आब्रह्मणोयइतिस्त्रोक्तेयनैवमन्त्रेणद्वितीयःपिंडः इतिद्वौवेवधर्मपिंडावुक्तौ । महालयेतु चत्वारः शिष्टा-
दत्त्वात् । २ महालयश्राद्धधर्मपिंडविधौक्तापिवचनात्पुणरलोमेपितीशश्राद्धेत्रिस्थलीसेत्वादौधर्मपिंडदानविधुपलभेन तताबातिन्यमिष्यादिदेवताविषयेतीशश्राद्धसादृश्याद-
त्रापिधर्मपिंडदानविधिं शिष्टैराहः । ३ आदौविश्राप्तिशौचातेभ्यर्चनेविकिरेकृते । पिंडास्तुप्याचोशित्वान्विहृज्यब्राह्मणस्तथा । आचामेच्छूद्राकर्तास्तुत्यानेवेतेषुसमस्तु ।
इतिप्रहृष्टाः । तेनपिंडनिर्वाणानंतरउदगवर्तनात्पूर्वाचमननविवेकितुषांधादिदानांतसकलमपिपिंडदानप्रयोगसमाप्याचमनंक्रियतइतिश्राद्धहेमाद्रिश्राद्धाचमनविषये ।
४ श्राद्धकाशिकायां । इदमितलेपमागिभ्यःपिंडानाग्रतःसदा ॥ प्रपितातेचयोदोवात्तुप्तिःपंचदशाब्दिकी ॥ दर्भमूलेभ्रातृवधर्षणमितिच ॥

तरोमादयच्चयथाभुगमावृषायध्वं । अप्रदक्षिणमावृत्य । उदङ्कास्तआतमनात् । प्रदक्षिणमावृत्यामीमदतेतिजपति ॥
 ॐ अमीमदंतपितरोयथाभुगमावृषायीषत ॥ पूर्ववदवनेज्य ॥ नीर्वीविक्षुल्य ॥ नमोवदतिषडंजलीन्करोति ॥ ॐ नमो-
 वदपितरोरसाय १ नमोवदपितरुःशोषाय २ नमोवदपितरोजीवाय ३ नमोवदपितरुःसुधाय ४ नमोवदपितरोधोराय ५ नमोवद-
 पितरोमन्यवेनमोवदपितरुःपितरोनमोवदः ६ ॥ गृहान्नइतिजपः ॥ गृहान्नःपितरोदत्तसुतोवःपितरोदेष्म ॥ एतद्वइत्य-
 पास्यतिसूत्राणिप्रतिपिंडमूणादशावावयस्युत्तरेयजमानलोमानिवा । ॐ एतद्वःपितरोवासः ॥ त्रीणित्रीणिसूत्राणिप्र-
 त्तिपिंडददाति ॥ पिंडमूलेपूज्जमित्यपोनिर्पिचति । ॐ ऊजुवहतीरमृतघृतपयःकीलालैपरिभुतै । सुधास्यतुर्पयतमेपितृन् ॥
 सव्यं ॥ कुलाभिष्टुद्धर्थपिंडेषुपितृपूजनंकरिष्ये ॥ पिंडसंस्थाःपितरःचंदनंस्वधानमः ॥ पिंडसंस्थाःपितरःतिलानयवाक्ष-
 तान्स्वधानमः ॥ पिंडपुष्पाणि ० ॥ पिंडतुलसी ० ॥ पिंडधूपं ॥ पिंडदीपं ॥ पिंडनैवेद्यं ० ॥ पिंडपूगीफलं-
 तांबूलं ॥ पिंडदक्षिणां ० ॥ गंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यफलतांबूलदक्षिणाद्यर्चनविधेःस्वर्चितमस्तु ॥ असुस्वर्चितम् ॥ आच-
 मनं ॥ आचान्तेष्टूरकंपुष्पाण्यक्षताक्षय्योदकंचदद्यात् । देवब्राह्मणहस्ते । शिवाआपःसंतु संतुशिवाआपः ॥ सौमनस्यमस्तु

१ क्षाण्वानातुविशेष । नमोवदपितरःशुष्माय १ नमोवदपितरस्तपसे २ नमोवदपितरोयज्ञोर्वस्तुसे ३ नमोवदपितरोरसाय ४ नमोवदपितरोधोरायमन्यवे ५
 स्वधायेवदपितरोरसायः ६ एतद्वइत्यणस्यतिसूत्राणि । ॐ एतद्व पितरोवासो गृहान्नःपितरोदेत्त ॥ उदयपुस्तुधानं ॥ ॐ उदयपुष्पाणाव्युत्पार्जन्यस्यधामनिः ॥ उदयस्थान-
 ममृतांश्चतु ॥ ऊर्जमित्यपोनिर्पिचति । ॐ ऊर्जवेपितृन् ॥ इति ॥

अनुसौमनस्यं ॥ अक्षतंचारिष्टं वास्तु अस्त्वक्षतमरिष्टं च ॥ धूरिलोचनमंशुकानां विशेषो देवानां यद्वत्कन्यागते सवितरिसिद्ध-
नमहल्यापरपक्षिकश्राद्धीयमन्नमुदकतदक्ष्यमस्तु ॥ अस्त्वक्ष्यं ॥ अपसव्यं ॥ पितृब्राह्मणहोतृशिवा आपः संतु शिवा-
आपः ॥ सौमनस्यमस्तु अनुसौमनस्यं ॥ अक्षतंचारिष्टं वास्तु अस्त्वक्षतमरिष्टं च ॥ गोत्राणां अस्मात्पितृपितामहप्रपिताम-
हानां अमुकामुका मुकशर्मणवमुद्रादित्यस्वरूपा इत्यादिसंकल्योक्तवत्पठ्यासवार्त्तिद्वितीयद्वयं कन्यागते सवितरिसिद्धमहल्या-
परपक्षिकश्राद्धीयमन्नमुदकतदक्ष्यमस्तु ॥ अस्त्वक्ष्यं ॥ सव्यं ॥ अघोराः पितरः संतु । संत्वघोराः पितरः ॥ गोत्रं नो व-
र्धतां । वर्धतां गोत्रं ॥ दातारो नो भिवर्धतां । अभिवर्धतां वो दातारः ॥ वेदाः वर्धतां । वर्धतां वो वेदाः ॥ संततिवर्धतां ।
वर्धतां वः संततिः ॥ श्रद्धाचनो माव्यगमत् । माव्यगमद् श्रद्धा ॥ बहुदयचनोस्तु अलुवो बहुदयं ॥ अन्नचनो बहुभवेत् ।
भवतु वो बहुन्नं ॥ अतिथींश्च लभेमहि । लभंतां वोतिथयः ॥ याचितारश्च नः संतु । माचयाचिभ्यं कंचन ॥ एता आशिषः-
सत्याः संतु । संत्वेताः सत्या आशिषः ॥ इत्याशिषः प्रतिगृह्य ॥ अपसव्यं ॥ पित्रादिपिंडपेक्षैः पश्चिमतः पित्रादिपिंडपेक्षैः-
समीपभूमौ स्वधावचनीयान्स्त्वपित्रान्कुशानातीर्य ॥ स्वधां वाचयिष्य इति पृच्छति ॥ ॐ स्वधां वाचयिष्ये । विप्रैर्व्याच्य-
तामिदमुन्नतः ॥ ॐ व्याच्यतां ॥ ॐ पितृभ्यः पितामहेभ्यः प्रपितामहेभ्यो मातामहेभ्यः प्रमातामहेभ्यो बृद्धप्रमातामहे-
भ्यश्च स्वधोच्यताम् । इमं प्रपठेत् ॥ विप्रैस्तु स्वधेत्युच्यमाने ॥ ॐ अस्तु स्वधा ॥ स्वधा वाचनीयेष्वपोनिषिचत्युजमिति ॥

१ मृशानुज्जमपीदमाशीवृष्टयहेमाद्रौ काशिकायामधिकमुक्तमिति ॥ २ स्वधा वाचनीयान् स्वधावचनीयं सङ्गच्छत् । ३ सपवित्रान् सप्त्रानित्यर्थः ॥

ॐ ऊज्ज्वहृतीरुतैर्धृतपयःक्रीलालपरिखुतम् ॥ सुधास्यतुपयतमपितृन् ॥ न्युञ्जं पात्रमुत्तानं कृत्वा ॥ यथाशक्तिदक्षिणा-
 दद्याद्ब्राह्मणेभ्यः । अस्यश्राद्धस्यफलप्रतिष्ठसिद्ध्यर्थं । सव्यं । देवानां सुवर्णं । अपसव्यं । पितॄणां रजतं । तदभोवोकि-
 चिद्बावहृरिकं द्रव्यं ॥ श्राद्धमुक्तेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः दक्षिणाः पातु । पातु दक्षिणाः ॥ सप्तव्याधादशाणुसुगः कालं जे रीगौ ॥
 चक्रवाकाः शरद्वीपहंसाः सरसिमानसे ॥ ते पिजाताः कुलक्षेत्राह्मणावेदपारगाः ॥ प्रस्थिता दीर्घमध्वानं यूयं किमवसीदथ ॥
 शर्मपत्रप्रमाणेन पिडं दद्याद्दद्याशिरः ॥ उद्धरेत्सप्तगोत्राणां कुलमेकोत्तरं शतं ॥ सव्यं ॥ आत्मा लंकारः ॥ ततो नमस्कारः ॥
 अथ ये देवप्रजाभिच्छ्रुते तेन पितृभ्यः ऋणं जायेत तु द्यौभ्य एतत्करोति ये देवाः सुतताऽव्यवच्छिन्नप्रजा भवति । सुप्रजा भव ॥
 गोत्राद्गोत्रस्याभिवाद्धिरस्तु ॥ अपसव्यं ॥ अयोध्यामथुरामायाकाशीकांची अवतिका । पुरीद्वारावती ज्ञेयाः सप्ततामोक्ष-
 दायिकाः ॥ फल्गुतीर्थे नरः स्नात्वा दद्याद्देवगदाधरम् ॥ आत्मानं तारयेद्यस्तु दशपूर्वा न्दशपरान् ॥ पंचकोशंगयाश्वेन्द्रक्रो-
 शमेकंगयाशिरः ॥ यत्र यत्र सरोत्रित्यं पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ स्थात्यामवधाय ॥ ॐ तद्विष्णोः परमं पुदं ० ततम् ॥ १ ॥
 ॐ तद्विद्मसो ० र्यत्सु रमं पुदम् ॥ २ ॥ सव्यं ॥ अवजिघ्रति । अपसव्यं ॥ संचरमभ्युक्ष्य । सव्यं ॥ विश्वे देवाः प्रीयंतामिति देवे

१ दक्षिणादानोत्तरं सप्तव्याधा इति पठेदिति आह्वरणपत्तौ । इमे लोका हरिवंशस्थाः । २ वायवीयमिदं ॥ ३ सप्तगोत्राणि तु । पिता २४ माता च २० भार्या च १६
 भगिनी १२ इति ११ तथा । पितृ १० मातृ च ८ चैव सप्तगोत्राणि विदुरिति ॥ एषां गोत्राणामेकोत्तरं शतं कुलं पुरुषा इत्यर्थः । सत्मानि विवशति दृष्टपाद्रेष्वेकादशा-
 दश ॥ अष्टावित्तिव गोत्राणां कुलमेकोत्तरं शतं । तत्त्वानि चतुर्विंशतिः । तेषां दशपूर्वा दशपरः । एषमत्रेपि ॥

वाचयित्वा ॥ ॐ विश्वेश्वरवाः प्रीयतामिति ब्रूहि ब्रूतं ब्रूत ॥ ॐ विश्वेश्वरवाः प्रीयतां । वाजे वाजे वतेति विमुच्य ॥ ॐ वाजे वा-
वे वत वाजिनो नो धनेषु विप्रा अभृताः कृतज्ञाः । अस्य मध्यः पिवत समदयं चन्द्रसुधायातपुथिभिर्देवैर्यज्ञैः ॥ उच्छिद्यतु पितरः । स-
व्येन विश्वेश्वरैः सह ॥ अपसव्यं । अमावाजस्येत्यनुब्रूय ॥ ॐ अमावाजस्य सुवोर्जगम्युदे मेधावापृथिवी विश्वरूपे ॥
आमर्गतापितरामातराचामासोमोऽमृतं त्वेन गम्यात् ॥ प्रदक्षिणीकृत्य लज्जयिष्येत् तिलोदकं यत्वा दर्भपवित्रं विमुच्य ॥
सव्यं ॥ स्वादुषु स्रग्दः पितरो वयुधाः कृच्छ्रोऽश्रुतः शक्तीऽन्तोगभीराः ॥ चित्रसैनोद्बुधलज्जामुद्राः सुतो वीराऽऽरवो-
व्रातसाहाः ॥ ब्राह्मणासुः पितरः सोम्यासः शिवेनोद्वावापृथिवीऽननेहसा ॥ पृषानः णतुदुरितादृधोरक्षामाकिर्नोऽवशङ्क-
स ईशत ॥ दीर्घायुत्वमाशास्तद्दत्तिसायासुत्रोत्तरादेव यज्यात् दिहुप्रत्यक्षदीर्घायुत्वम् ॥ आयुः प्रजानं विधासर्गमोक्षसु-
खानि च ॥ प्रयच्छतु तथाराज्यं पितातुभ्यं पितामहः ॥ यं कामं कामयेते सोऽसौ कामः सुमृच्छते ॥ समस्तपितृणां प्रसादोऽस्तु स-
मस्तपितृप्रसादाद्धनकनकसमृद्धिरस्तु । तथास्तु ॥ अद्य मे समफलं जन्म भवत्यादाब्जवंदनात् ॥ अद्य मे वंशजाः सर्वयातावोऽनु-
ग्रहाद्विभूम् ॥ यच्चुशकादिदानेन क्लेशिता यूयमीदृशाः ॥ तत्क्लेशजातं विचातु विस्मृत्य क्षतुमर्हथ ॥ वसिष्ठवामदेवसदृशब्रा-
ह्मणः ॥ सूर्योपरागसदृशपर्व ॥ मया यत्कृतं समस्तपितृनुदित्येकन्यागते सवितरिसिद्धन्महालयापरपक्षिकश्राद्धं तन्मध्यभा-

१ इयं पुनराज्ञीं शिष्टसं प्रदायत । २ इदं रामवाजपेयि पद्धतौ ।

सनभाजनद्रव्यदक्षिणान्यूनान्तरिक्षविधेः परिपूर्णतास्त्वितिभवतोद्युवतु । अस्तुपरिपूर्णा ॐ आमुद्रैरिद्रहरिभिर्भ्याहिभ्यूर-
रोभिः ॥ मात्वोकोचिन्नयमन्विन्नप्राशिनोतिधन्ववुतारै ॥ इह ॥ एवेदिद्रुद्वर्णवज्रबाहुवसिष्ठासोऽअभ्युचैत्युक्तेः ॥ सनः-
स्तुतोवीरवद्धातुगोमधूयपातस्त्रिभिःसदानः ॥ ॐ इमावेवगोतमभरद्वाजावयुमेवगोतमोयुभरुद्वाजुइमावेवविश्वामित्रज-
मदग्नीअयुभवेविश्वामित्रोयजमदग्निरिमावेववसिष्ठकश्यपुवयुमेववद्वसिष्ठोयुक्कश्युपोवोगेवुत्रिवाचाब्रह्ममद्यतेतिहवनामैतद्व-
दुत्रिरितिसुर्वस्याज्ञाभवतिसुर्वमस्यान्नभवतियुएववेद । तेषांवाऽऽभ्युतोनुमस्काराअन्येत्यतुतोनुमस्काराअन्येतुहेधोरुत-
राऽअज्ञांततरायुऽऽभ्युतोनुमस्काराऽऽभ्युतएवैनानेतुद्वेजेननुमस्कारेणशमयति ॥ अनेनकन्यागतेसवितरिसङ्कन्महाल्या-
परपक्षिकश्राद्धयज्ञेनसमस्तपितृस्वरूपीजनार्दनोवासुदेवःप्रीयतानमम ॥ यस्यस्मृत्या० ॥ इतिमहालयश्राद्धप्रयोगः ॥

अथकतीयसूत्रोक्तःपार्वणश्राद्धप्रयोगः ॥ आचमनं । प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं । अपसव्यं । दक्षिणेनीवीबंधः ।
देशकालौसंकर्त्य । गोत्राणांअस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानांअमुकासुकशर्मणांसपत्नीकानांवसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां । द्वि-
तीयगोत्राणांअस्मात्तामहप्रमातामहदृढप्रमातामहानांअमुकासुकशर्मणांसपत्नीकानांवसुरुद्रादित्यस्वरूपाणांदर्शश्राद्ध्या-
वणेनविधिनासद्यःकारिष्येइतिसंकल्पः ॥ तत्रादौवैकल्पिकपदार्थावधारणंदेवताभिध्यानंच । युग्माअयुग्माद्विजाः ।

तत्रद्वादशैः । त्रयस्त्रयः पित्र्योविप्राः । तत्रेणद्वादशैः एकैः पित्र्येऽहतिवा । प्रश्रेणुंक्तिमूर्धन्यः सर्वेवा । औदुवराणि-
पत्रपुटान्धर्म्यपात्राणिवा । वैष्णव्यर्चा । यजुषावाऽत्रेणुग्रावाहनं । उष्णस्यसिष्टस्यान्नसदानं शक्त्यावा । गाय-
त्र्यास्त्रिःसकृद्वाजपः । आवांतेपुण्ड्रदानमनचांतेषुवा । सूत्राणां दानं । ऊर्णादशानांवा । एतान्वैकल्पिकपदार्था-
नृअसिन्धर्मणिगरिष्ये ॥ अथदेवताभिध्यानं । अद्विकव्यवाहनचरणा । सोमपितृमंतं चरणा । असत् पितरं-
सपत्नीकं असत्पितामहंसपत्नीकं असत्प्रपितामहंसपत्नीकं असत्प्रमातामहंसपत्नीकं असत्प्रमातामहंसपत्नीकं
असत्प्रमातामहंसपत्नीकं असिन्धर्मणिगरिष्येऽहतिवा । तत्रैकैः श्वेदवब्राह्मणसमीपे । अपरं-
पित्र्यब्राह्मणसमीपे । तृतीयमन्यत्रोपवेशनार्थं । उपग्रहकुशाः । आर्भक्षितब्राह्मणसंव्यन्यासनानि देवानां पश्चिमतउद-
क्मंस्थानि ॥ पितृणां दक्षिणतउदक्मंस्थानि । अथपात्रासादनं । आसनां स्तरणदर्भाः । अवकिरणतिलाः । देव-
तासंव्यन्यार्थपात्राणि । अर्घ्यपवित्राणिच । तत्रहेह्रपवित्रदेवे त्रीणित्रीणिपित्र्ये । अर्घ्यार्थआपः । अर्घ्यार्थसिलाः ।
चंदनं । पुष्पाणि । धूपः । दीपः । वासांसितान्नष्क्रयंवा ॥ अन्नोकराणां न्नपात्रं । आज्यं । अवकिरणतिलाः ।
उत्तरापोशनापः । कुशाः । पिंडान्नपात्रं । अवनेजनोदपात्रं । उपमूलसकृदच्छिन्नानि । पिंडसंव्यन्यानि त्रीणित्री-
णां सूत्राणि । ऊर्णादशवा । वयस्युत्तरेयजमानलोमानिवा । निषेकापः । उदकं । पुष्पाणि । अक्षताः । अक्षय्योदकं ।
स्वधावाचनीयाः साग्राः कुशाः । आपः । दक्षिणाचेति ॥ इतिपात्रासादनम् ॥ आसनेषु दर्भानां स्त्रीर्यं । पुरावाद्रौचि-

श्वेदेवाः इदमासनमास्यतां । आसीनाः स्मः । अपसव्यं । पितरः इदमासनमास्यतां । आसीनाः स्मः । सव्यं विश्वान्देवान्-
 आवाहयिष्ये इति पृच्छति । आवाहय इत्यनुज्ञातः । ॐ विश्वेदेवासु आर्गतश्च्युतामहुमं हवम । एदं ब्रुहि निर्णीदत ॥ इत्यावाह ।
 प्रदक्षिणां विप्रपुरतः पूष्णीं तिलानवकीर्य । जपति । ॐ विश्वेदेवाः शृणुते मं हवम ये अंतरिक्षे य उपवा विष्ट ॥ मे अभिजिह्वा-
 उत वाजत्रा असद्यः सिन्धुहिषिमादयध्वम् ॥ अपसव्यं । पितृन् आवाहयिष्ये इति पृच्छति । आवाहय इत्यनुज्ञातः ।
 ॐ उग्रं तस्त्वा निधीमब्रुशतः सर्पिधीमहि । उग्रब्रुशत आवाहपितृन् हविषे अर्चये ॥ इत्यनयावाह । अप्रदक्षिणां विप्रपुरतस्तू-
 णीं तिलानवकीर्य । आंयंतु न इति जपित्वा । ॐ आंयंतु नः पितरः सोम्या सोमिष्वीताः पृथिभिर्देवयानैः ॥ असिन्युज्ञे स्व-
 धयामदुतो धिब्रुवतु ते वत्वस्मान् ॥ आवाहनादिवाग्यत ओपस्पर्शनात् । आंमन्त्रिताश्च । विहितेतरानुदीरणवाग्यमनं ।
 भोजनोत्तरकालं ब्राह्मणेभ्यः सकृत्सकृदुदकदानमुपस्पर्शनं च । वाग्यमलोपैष्येण वमन्नजपो विष्णुस्मरणं वा प्रायश्चित्तं । सव्यं ।
 यज्ञियदृक्ष्य च मसेषु पवित्रां हि तेष्वेकस्मिन्नपार्सिचतिशनो देवीरिति । सौवर्णराजतो दुर्बलस्त्रमणिमयानां पात्राणामन्य-
 तमेषु यानि वा विद्यते पात्रेषु पुत्रेषु वा । अर्घपात्रपूरणं तिलक्षेत्रपातं एकः पदार्थः । तत्र पदार्थानुसमयेन प्रथमं वैश्वदेविकार्घपात्र-
 पूरणं । पित्रर्घपात्रपूरणं तु पदार्थावयवेन । वैश्वदेविकविप्रपुरतः प्रागग्रं एकमेवार्घपात्रमासाद्य । तस्मिन् प्रागग्रं पवित्रं निधाय ।
 ॐ शनो देवीरभित्यु आपो भवतु पीतये । शंयोरभिसंवतुनः ॥ इत्यप आसिच्य । एकैकस्मिन्नेव तिलानवपतितिलोसीति ।

ॐ तिलोसिसोमैदव्योगोसवोदेवनिर्मितः । प्रतमद्भिःपृक्तःस्वधयापितृन्लोकाग्नीणाहिन्ःस्वाहा ॥ अपसव्यं । पित्रादि-
विप्रपुरःप्रदेशेदक्षिणाग्राणिदक्षिणसंस्थान्यर्धपात्राण्यप्साद्य तेभ्यःप्राच्यमातामहाद्यर्धपात्राणितथैवासाद्य अर्धपात्रेषुग्री-
णित्रीणिदक्षिणाग्राणिपित्राण्यप्सादयेत् ॥ ॐ शनोर्देवी० इति पितृतीर्थेन एकैकस्मिन्नपआसिंचति । प्रतिपात्रमब्राह्मचरिः ।
एकैकस्मिन्नेव तिलानावपति । ॐ तिलोसिसोम० स्वाहा । अत्र स्वाहारांत एवमब्रौनस्वधापदोहःप्रकृतित्वात् । प्रकृताव-
समेवेतत्वेनमन्त्रस्यविकृतावपिनोहः । अथवाआम्नानसामर्थ्येदेवसर्वत्रस्वाहारांतएवमन्त्रः । यथाकर्मापवर्गसमिदाधा-
नादौ ॥ प्रतिप्रक्षेपमब्राह्मचरिः । सव्यं । एकैकस्यैकेनददातिसपवित्रेषुहस्तेषुयादिव्याइति । अर्धपात्रस्येपवित्रैश्चदेविकाद्य-
विप्रकरेप्राग्रेनिधायअर्धपात्रंचादाय । ॐ यादिव्याआपःपयसांसवभूर्यांआतरिक्षाउतपार्थवीर्याः । हिरण्यवर्णयाज्ञि-
यास्तानआपःशिवाःशृङ्गस्योनाःसुहवाभवंतु ॥ पुरुषार्द्राद्यैश्चैश्वदेवाःएषवोर्धः । इतिसपवित्रहस्तेतत्पात्रस्थितउदकंकिंचि-
न्निनीयतद्गतात्तेपवित्रेअदायतदधिष्ठानभृताद्वितीयविप्रकरेनिवेश्ययादिव्याइतिमन्त्रेणअर्धपात्रस्थितोदकंकिंचिन्नियेत् ।
एवंप्रकृतेदतासंबन्धेनयावंतोब्राह्मणास्तावतांसपवित्रेषुहस्तेषुयादिव्याइतिमन्त्राब्रुव्यातत्पात्रगतोर्धःप्रतिपाद्यः । विप्रैकत्वे-
नसकलंअर्धोदकंएकस्यैकरोनिनयेदिति । अपसव्यं । पित्रर्धपात्रस्थितानिपित्राणिपित्राधिष्ठानभूतविप्रकरेदक्षिणाग्राणिनि-
वेश्यअर्धपात्रंचादाय । ॐ यादिव्याआप० भवंतु । अमुकसगोत्रअस्मात्पितःअमुकशर्मनसपत्नीकवसुरूपएतेर्धः इत्यर्धदानं ।

एवमग्रे । अमुकस० असात्पितामह० । असात्प्रपितामह० । असन्मातामह । असद्भुद्धप्रमातामह ॥ एषते-
 र्घः । अस्त्वर्घः ॥ विप्रैकत्वपक्षे तु एकस्मिन्नेव विप्रकरे प्रतिपात्रैकैकपुरुषं उद्दिश्य दद्यात् । प्रथमे पात्रे सप्तैकवान्समवनीय । ऊँ पि-
 तृभ्यः स्थानमसीति न्युञ्जं पात्रं निदधाति । प्रथमं पात्रं पितृपात्रं । संस्तवाः पित्रादि पात्रसल्लग्न्या अवादयः । पितृब्राह्मणवासपात्र-
 अद्वैतसंस्मरणे । तत्पात्रं आदक्षिणादानाद्बोद्धरेन्न चालयेच्च ॥ सव्यं ॥ अत्र गंधपुष्पधूपदीपवाससांच प्रदानं । अत्रेत्यसिन्नव-
 सरे । गंधादीनि पदार्थाजानि देवपूर्वसंबुब्राह्मणेषु संनिधाय । पुरुरवार्षावौ विश्वेदेवाः इमानि गंधपुष्पधूपदीपवाससंस्मरणमः
 इत्युक्त्वा संकल्पजलं देवविप्रपुरतो भूमौ प्रक्षिपेत् ॥ अपसव्यं । अमुकसमो अत्र अस्मत्पितः अमुकशर्मनसपत्नीकवसुरुपइमानि-
 गंधपुष्पधूपदीपवाससंस्मरणमः इत्युच्चार्य संकल्पजलं विप्रपुरतः प्रक्षिपेत् । एवमग्रे । विप्रैकत्वपक्षे तु पित्रादि त्रिकं माताम-
 हादि त्रिकं च पूर्ववदुच्चार्य । इमानि गंधपुष्पधूपदीपवाससंस्मरणमः इत्युक्त्वा संकल्पजलं देवविप्रपुरतो भूमौ प्रक्षिपेत् । ततो द्विजाललाटे चंदनेन ऊर्ध्वं पुङ्कुर्युः ।
 तिर्यक् पुङ्गुधारणस्य प्रतिपिद्धत्वात् । पुष्पमालापिशिखाया मेव धार्या । कंठेशिरसि च मालाधारणस्य प्रतिपिद्धत्वात् । सव्यं ॥
 कुशतिलाद्यपसारणं । ब्राह्मणानां अग्रे भोजनस्थानी वारचूणैर्गौरमुदाभसनाजलेन वा सर्वत्र देवपित्र्ये च तुरक्षमंडलकरणं ।
 तदुपरि भोजनपात्रासादनं ॥ अग्नौ करणास्त्रपात्रे वैश्वदेवा दन्नादुद्धृत्याक्तमन्नं पुच्छत्यग्नीकरिष्यति ॥ अपसव्यं ॥ भव-
 दनुज्ञया विप्रपाणावग्नौ करणं करिष्ये । कुरुष्वेत्यनुज्ञातः पिंडपितृयज्ञवद्धत्वा । आहुतिपर्याप्तमन्नपाणिनैवादाय । पितृप-
 ङ्क्तिर्भूर्धन्यपाणौ सकुशे । ऊँ अग्नयेकव्यवाहनाय स्वाहा । इदमग्नयेकव्यवाहनाय नमः ॥ ऊँ सोमाय पितृभूते स्वाहा । इदं-

सोमायपितृमतेनम ॥ इत्याहुतिद्वयं दधात् ॥ तूष्णीमाज्येन पात्राण्यभिधाय सव्यापसव्येन हुतशेषं दत्वा ॥ सव्यं ॥ पात्र-
मालभ्य जपति ॥ ॐ पृथिविते पात्रद्यौ णिधानं ब्राह्मणस्य सुखे अमृते अमृतं जुहोमि स्वाहा । वैष्णव्यचय जुषावाङ्मुमुक्षु-
वगाह । ॐ हुदं विष्णुर्विचक्रमेत्रे धानिर्दधे पुदम् । समदमस्य पांशुसुरे ॥ ॐ विष्णो हव्यं ऐरक्षेति वा ॥ अपसव्यं ॥ ॐ मृ-
थिविते पात्रं स्वाहा । ॐ हुदं विष्णुसुरे । विष्णो हव्यं ऐरक्षेति वा । अग्रदक्षिणमपहता इति तिलान्विकीर्य पितृब्राह्मणाग्रतः ।
ॐ अपहता अभ्युपरक्षं सिवेदुर्षदः ॥ सव्यं । उदकोपस्पर्शः । उष्णां सिष्टमन्नं दधात् । शक्त्या वा । दक्षिणेन पाणिना-
कुशकुसुमतिलजलान्यादाय । वामपाणिना पात्रमालभ्य । पुरुरवार्षवैश्वेदेवाः एतद्ब्रह्मदत्तं दास्यमानं च ब्राह्मणस्य सुखे-
आनुतेः अमृतरूपेण स्वाहा संपद्यतां नमः ॥ इति पात्रपुरतः संकल्पजलं भूमौ प्रक्षिपेत् ॥ अपसव्यं ॥ अमुकसगोत्र अस्मत्पितः-
अमुकशर्मन् वसुरूप एतत्ते ब्रह्मदास्यमानं च ब्राह्मणस्य सुखे आनुतेः अमृतरूपेण स्वाधा संपद्यतां नमः ॥ एवमग्रेऽपि ॥ सव्यं ॥
समाचारद्वह्वार्षणिमित्यादि पठेत् ॥ ततो विप्रैः पर्युक्षणादि प्राणादुत्पन्ताः सर्वेऽपि स्मृतिविहिता भोजननियमाविधेयः । के-
वलं भूमौ बलिहरणमेव न कार्यतत्र महदोषश्रवणात् इति हेमाद्रिस्मृतिरिवावल्यादयः । श्राद्धकाशिकाकारलुवे श्रद्धेर्वैजैर्बलिह-
रणं कार्यमेव तेषां विहितत्वादित्याह । अपेक्षितयाचितव्यमिति प्रार्थना ॥ अश्वसुजपे ब्राह्मिणीं गायत्रीं सप्रणवां सङ्क-
त्रिवारक्षोक्षीः पितृयमन्त्रान् पुरुषसूक्तमग्रतः तथमन्यानि च पवित्राणि जपित्वा । वृत्तान्वात्वा ॥ अपसव्यं पितृपुंक्तिमर्ध-

न्यपुरतः अन्नप्रकीर्णं । सव्यं ॥ आचम्य । सव्यापसव्येनसकृत्सकृदपोदत्वा ततःसर्वेषांवाग्विसर्गःयजमानस्यच ॥ पूर्व-
वद्वायत्रीजपित्वा । मधुवातेतितृचः मधुमधुमधुइतिच । ततःसव्यापसव्येनतृसाःस्थइतिपृच्छति । तृसाःसहस्यनुज्ञातः
शेषमन्नमनुज्ञाय्य । शेषमन्नार्किक्रियतां । इष्टैःसहस्युज्यतां ॥ पिंडान्नपात्रेसर्वमन्नमेकतउद्धृत्योच्छिष्टसमीपेदर्भेभुत्रिंशी-
न्यिंडानवनेज्यदद्यात् ॥ आचंतेवित्येके ॥ अपसव्यं ॥ दक्षिणेनोल्लिखत्यहताइति । कुशैः । ॐअपहता० । सव्यं ।
उदकोपस्पर्शः । अपसव्यं । उदपात्रेणावनेज्यत्यपसव्यं ॥ सव्येनवोद्धरणसामर्थ्यादसाववनेनिक्षेपितयजमानस्यपितृप्रभृ-
तींस्त्रीन् ॥ असुकसगोत्रअस्मत्पितःअसुकशर्मन्सपत्नीकवसुरूपअवनेनिक्ष्व । एवमग्रेपि ॥ उपमूलं ॥ सकृदाच्छिन्नानिले-
खायांकृत्वायथावनिक्तपिंडान्ददात्यसावेतत्तइति ॥ असुकसगोत्रअस्मत्पितःअसुकशर्मन्सपत्नीकवसुरूपएतत्तेन्नदंस्वधा ।
इदंगोत्रायअस्मत्पित्रेअसुकशर्मणसपत्नीकायवसुरूपायनमम । एवमग्रे० ॥ हस्तेपभाजःपितरःप्रीयतां । इतिपिं-
डाधारदर्भमूलेषुहस्तावधर्षणेनलेपोन्मार्जनं । ततःऋप्रक्षालनं । सव्यं । आचम्य । अपसव्यं । अत्रपितरइत्युक्त्वा ।
ॐअत्रपितरो० ॥ अप्रदक्षिणमावृत्यउदङ्मुक्त्वास्तआतमनात् । प्रदक्षिणमावृत्यामीमदतेतिजपति । ॐअमीमदंत० ॥
अवनेज्यपूर्ववत् । नीर्वीवित्संस्थनमोवहस्यंजलिकरोति । ॐनमोवःपितरोरसायु १ ॐनमोवःपितरुःशेषायु २
ॐनमोवःपितरोजीवायु ३ ॐनमोवःपितरःस्वधायु ४ ॐनमोवःपितरोद्यौरायु ५ ॐ नमोवःपितरोमुन्येषु नमोवःपितरुः-

पितरो नमो वैः ६ । गृहान्नहिजपः । ॐ गृहान्नः पितरो दत्तसुतो ब्रह्मः पितरो देव्यं । एतद्ब्रह्मपास्यतिसूत्राणि प्रतिपिंडं ऊर्णान्
दशावावयस्युचोरेजमानलोमानिवा ॥ ॐ एतद्ब्रह्मः पितरो वासुः । प्रतिपिण्डं भद्रावृत्तिः । पिण्डाधारदर्ममूलेषु । ऊर्जमि-
त्योनिर्विचिंतितः ॐ ऊर्जं ब्रह्म हीनं ॥ नात्रमन्त्रावृत्तिः । सकृत्पठितेनैव सर्वप्रकाशनसंभवात् । सर्व्यं । समाचारान्पिण्डयूजनां ।
अनया पूजया पिण्डार्चनविधेः स्वः अस्तु स्वर्चितं ॥ आर्चते षूढं कृपायाश्चतानक्षय्योदकं च दद्यात् । देवब्राह्मणहस्ते शिवा-
अपः संतु । संतु शिवा आपः । सौमनस्यमस्तु । अस्तु सौमनस्यं । अक्षतं चारिष्ट्यास्तु । अस्त्वक्षतमरिष्टं च । गुरुत्वाद्वसं-
स्रकानां विश्वेषां देवानां दत्तपार्षणश्राद्धमक्षय्यमस्तु । अस्त्वक्षय्यं । अपसव्यं । पितृब्राह्मणहस्ते ॥ शिवा आपः संतु । संतु शिवा-
आपः । सौमनस्यमस्तु । अस्तु सौमनस्यं । अक्षतं चारिष्ट्यास्तु । अस्त्वक्षतमरिष्टं च । अमुकसगोत्राणां । अस्मात्पितृपितामहप्र-
पितामहानां । अमुका मुकुशर्मणां संपत्नीकानां वसुश्रद्धादित्यस्वरूपाणां ॥ अमुकसगोत्राणां अस्मन्मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमा-
तामहानां अमुकशर्मणां संपत्नीकानां वसुश्रद्धादित्यस्वरूपाणां दत्तपार्षणश्राद्धमक्षय्यमस्तु । अस्त्वक्षय्यं । इत्यक्षयोदकदानं ॥

[illegible]

सव्यं । कृतांजलिः शिषः प्रार्थयेत् । अधोराः पितरः संतु । संतु इति प्रतियचनं । गोत्रं नो वर्धतां । वर्धतां इति प्रतियचनं । दाता-
 रो नो भिवर्धतां वेदाः संततं तिरैव च । श्रद्धाचनो माव्यगमद्वन्द्वेयं च नोस्तु । अस्त्विति प्रतियचनं ॥ इत्याशिषः प्रतियुह्य । पित्रादि-
 पिण्डपक्तेः पश्चिमतः पिण्डपक्तेः समीपे भूमौ स्वधावाचनीयान्सपित्रान्कुशान् स्तार्य । स्वधावाचयिष्य इति पृच्छति । वाच्यता-
 मित्यनुज्ञातः । ॐ पितृभ्यः पितामहेभ्यः प्रपितामहेभ्यो प्रमातामहेभ्यो वृद्धप्रमातामहेभ्यश्च स्वधोव्यतां । ॐ अ-
 सुखथा । अस्तु स्वधेत्युच्यमाने स्वधावाचनीयेष्वपोनिषिचत्यूर्जमिति ॥ ॐ ऊर्जुवर्हती ० ॥ उत्तानं पात्रं कृत्वा यथाशक्ति द-
 क्षिणां दद्याद्ब्राह्मणेभ्यः । सव्यापसव्येन दक्षिणादानं । अस्य श्राद्धस्य फलप्रतिष्ठासिद्धयर्थं मां दक्षिणांतुभ्यमहंसंप्रददे । स्थाल्यां-
 पिण्डानवधाय ॥ सव्येनावजिघ्रति । विश्वेदेवाः प्रीयंतामिति देवाचयित्वा । ॐ विश्वेदेवाः प्रीयंतामिति ब्रूहि (ब्रूतं ब्रूत) ।
 ॐ विश्वेदेवाः प्रीयंतां । ततः शिष्टाचारात् वासिष्ठ्यामदेव सदृशा ब्राह्मणाः अद्य अमुकमासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ मया यत्कृतं पा-
 र्जनं श्राद्धं तन्मध्यैयभ्यूनं अथ तिरिचं तत्सर्वपरिपूर्णमस्त्विति भवतोद्भवतु । अस्तु परिपूर्णं । ततो वाजो वाजेवेति मन्त्रावृ-
 त्त्या कुशत्रेण वैश्वदेविकान् ब्राह्मणान्विसृज्य । अपसव्यं पितृब्राह्मणांश्च तथैव विसर्जयेत् । आमावाजस्येत्यनुब्रज्य । ॐ आमा-
 वाजस्य ० गम्यात् ० । ब्राह्मणान् प्रदक्षिणीकृत्य । सव्यं । उपविशेत् ॥ अनेनास्मत्पितुः पार्वणदर्शश्राद्धाख्येन कर्मणा भगवा-
 न्पितृस्वरूपी जनार्दनो वासुदेवः प्रीयतां ॥ इति कातीयसूत्रकर्तृभाष्यककारुण्यपदार्थदीपिकानुसारी पार्वणश्राद्धप्रयोगः ॥
 अथ चटश्राद्धम् ॥ सर्वथा ब्राह्मणालाभेतुदं भवद्भूतब्राह्मणस्थाने परिकल्प्य यथास्थानं निवेद्य यथास्थानं निवेद्य निमज्जणादिविसर्जनां तत्रै-

षातुप्रैषसंयुक्तं संकलं श्राद्धं यथाविधिकार्यम् ॥ इयांलुविशेषः ॥ ननियमश्रावणं तत्सदृशं त्वात् ॥ अनुप्रैषाः स्वयं कार्यः ॥
 इतश्चैषां गुणवगाहं हुतशेषं संस्कारत्वात् ॥ परिविष्टां ब्रतु ब्राह्मणाय गोवादेयं अमुवातदभावप्रक्षेपणीयं । नाचांतेषूद-
 कादिदानं । नाशिषां प्रतिग्रहणं । प्रैषानुप्रैषरूपेणोपितत्प्रतिग्रहस्य ब्राह्मणस्य दक्षिणाया अपिश्राद्धान्नभोजनकर्त-
 रित्वाह्मणे प्रतिपत्तिः । दक्षिणादाने देवतोद्देशपक्षः शाखांतरपरः । दर्भदूनां प्राबुखोदबुखतादर्भाग्रस्य सुखकल्पनयाज्ञे-
 या इति श्राद्धखण्डे भाद्राढौ द्विमिश्रपद्धतौ च स्पष्टं । दर्भदूनिर्माणे च न दर्भसंख्या नियमः । तदुक्तं छंदोगपरिशिष्टकाल्यायनेन ॥
 यज्ञवास्तुनिष्ठ्यां च स्तवैर्दर्भवटैस्तथा । दर्भसंख्यानविहितविष्टरास्तरणेषु चेति ॥ दर्भचटौ तथैतिकाचित्याठः ॥ पंचाशता-
 भेदब्रह्मातर्द्धेन तु विष्टर इति परिशिष्टब्रह्म-विष्टरादौ दर्भसंख्या उत्क्रान्तिश्च दर्भसंख्यायाः संभवासंभवाभ्यां व्यवस्थितो विक-
 ल्य इति नारायणपद्धतौ ॥ इति अनन्तदेवविरचितरुद्रकल्पद्रुमे चटश्राद्धप्रयोगः ॥

अथ पिण्डदानमात्रप्रयोगः ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं ॥ अपमन्त्र्यं । दक्षिणाभिमुखता । दक्षिणे नीची-
 बंधः ॥ देशकालौ संकीर्त्य । अमुकसगोत्राणामित्यादि । अमुकश्राद्धं अन्नपिंडैर्हं करिष्ये ॥ पात्रासादनं ॥ उल्लेखनकुशः ।

१ देवीपुराणे श्राद्धाश्चक्रौ । पिण्डदानं तु तच्छक्रात्पितृणां चातिबलमस्मिति पिण्डदानमात्रं शुभं ॥ विष्णुपुराणे । शुक्रवर्गवित्तशास्त्रयः पिण्डाद्यो निर्वापिथ्यतीति पिण्डदान-
 मात्रमुक्तं ॥

अग्नेजनेदकपात्रं । उपमूलसकृदाच्छिन्नानिवहैषि । पिंडान्नपात्रं । पिंडहविः । पिंडसंव्यानित्रिणीत्रिणिस्मूत्राणि ।
 चंदनं । पुष्पाणि । धूपः । दीपः । नैवेद्यं । तांबूलं । दाक्षिणा । निषेकापश्च । इतिपात्रासादनं । अपहताइतिदाक्षिणाग्र-
 लेखाकरणं । ॐअर्पह०षदः । सव्यं । उद० । उदयात्रेणावनेजयति । असाववनेनिश्चेति । पितृप्रभृतीन् । अमुकसगो-
 त्रेत्यादिवनेनिश्च । उपमूलसकृदाच्छिन्नानिलेखायांकृत्याथवाविनिक्तापिंडान्ददात्यसावेतच्चइति । अमुकसगोत्रेत्यादि-
 एतत्तेऽन्नस्रद्धा ॥ इदंपित्रेनमम ॥ इदंपितामहायनमम ॥ इदंपितामहाय० ॥ पितृपिंडाधारदर्भमूलेषुप्रपितामहा-
 दूर्ध्वलेपमुग्भ्योहस्तावधर्षणेनलेपोन्मार्जनं । हस्तलेपभाजःपितरःप्रीयतां ॥ अत्रपितरइत्युक्त्वा ॥ ॐअत्रपि०यध्यम् ॥
 उदङ्मुस्तआतमनात् ॥ आवृत्य ॥ अमीमदंतेतिजयति । ॐअमीमदं०षत ॥ अग्नेज्यपूर्ववत् ॥ नीर्वीविस्रस्य । नमो-
 वइत्यजलिकरोति ॥ ॐनमोऽवःपितरोरसायु १ शोषायु २ जीवायु ३ स्वधायु ४ घोरायु ५ मन्यवे ६ गृहान्नइतिजयति ॥
 ॐगृहान्नःपि०म् ॥ एतद्दइत्यपास्यति सूत्राणिप्रतिपिंडं । ऊर्णादशावा । वयस्युत्तरेयमानलोमानिवा ॥ ॐएतद्दःपि-
 रोवासुः ॥ प्रतिपिंडमंत्रावृत्तिः ॥ आचारापिंडेषुपितृभूजनं । सव्यं । ममकुला० नंकरिष्ये ॥ पिंडेषुपितृभ्योनमः ।
 इदंचंदनं । इमानिपुष्पाणि । अगस्त्यभंगराजंचतुलसीशतपत्रिका । तिलाश्चितिलुष्पंचषडेतेपितृवह्मभाः ॥ १ ॥ अयं-
 धूपः । अयंदीपः । इदनैवेद्यं । इदंतांबूलं । इयंदाक्षिणाचेति । अनयापूजयापितरःप्रीयतां ॥ अपसव्यं । ऊर्जमित्यपोनि-

पिचति ॥ ॐ ऊज्ज्वहं० पितृन् ॥ आत्मा लकारः । पिंडेषु पिपृच्छमस्त्वस्य । अथ यदेव० भवति ॥ सुप्रजा भव ॥ गोत्रस्या-
भिष्टुद्धिरस्तु ॥ अपसव्यं । अयोध्यामथुरेत्यादि ॥ स्थाल्यामवधाय ॥ सव्यं । अवजिघ्रति ॥ अनेन अन्नपिंडैः असुकश्रा-
द्धयज्ञाख्येन कर्मणा भगवान् पितृस्वरूपी जनार्दनो वा० ताम् ॥ इति पिण्डदानमात्रप्रयोगः ॥ तदंते पंचमहायज्ञाः ॥ श्रा-
द्धकर्मणः सादृण्यार्थं ब्राह्मणभोजनमिति ॥

अथ आमश्राद्धप्रयोगः ॥ तत्र मासिकसांवत्सरिकसर्पिडीकरणया श्राद्धमहालयाष्टकान्वष्टकापूर्वेद्युः श्राद्धानि आम-
श्राद्धविधिनानभवति ॥ आमश्राद्धविधेर्निषधात् ॥ हिरण्यश्राद्धविधिनापिनभवति । आमाभावो हिरण्यविधानात् ॥
आपत्तौ प्रवसेतीर्थे अनग्नौ भार्याजसि इत्येवमादिनिमित्तेषु कर्त्तव्यं भिन्नानि दर्शयद्दिश्राद्धग्रहणश्राद्धादीनि श्राद्धानि अमेन वि-
धिना कार्यणि ॥ आमाभावो हिरण्यविधिना ॥ आमश्राद्धद्विजैः पूर्वोक्तकार्यैर्द्रौ पराह ॥ सिद्धाग्नेन विधिर्यः स्यादामश्राद्धे व्य-
सौविधिरिति ॥ ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं ॥ देशकालौ सत्कार्यं ॥ गोत्राणां पितृपिता० स्वरूपाणां अमु-
कश्राद्धं आमश्राद्धविधिनो करिष्ये ॥ कुरुष्व ॥ तदंगं ब्राह्मणनिमज्जनं करिष्ये इत्यादि० विप्रश्रीपादपंकजमित्यंतं ॥ (अमेहै-
मेतथानित्येनां दीश्राद्धे तथैव च ॥ व्यतीपातादिकेश्राद्धे नियमान्यविजयेति निगमिष्युः) ॥ श्राद्धांगभूतमंडला-
वर्चनं करिष्ये ॥ गोत्राणां० श्राद्धविधेर्देवपू० अमेन हविषा सद्यः करिष्ये ॥ पितृभिः परिरक्ष्यत इत्यंतं ॥ अस्तुकाल आम-
श्राद्धसंपत्तिमिच्छिः ॥ अस्तु ॥ सव्यं ॥ शनो देवीति मन्त्रेण जलं ग्रहं त्वेत्यादि० ॥ सव्यं ॥ गायत्रीमन्त्रपठनं ॥ अपसव्यं ॥

आमप्रोक्षणविधिवत् ॥ अलुविधिवत् ॥ इत्यादि ॥ अयवोविष्टः सुविष्ट इत्यंतं ॥ अपसव्यं ॥ गोत्रं पितरं भवत्सु
 वा ० य ॥ उशंतस्त्वा ० पितृन् हृविपेस्तीर्तवे ॥ इत्यहः ॥ भस्ममंडलांतं ॥ पितृपात्रे अभौकरणं ॥ (आमश्राद्धप्रदः पिंडांस्त-
 थाभौकरणं चयत् ॥ तद्दद्यात्तत्र तेनैव यत्किंचिच्छूद्रिकं भवेत् ॥ यत्किंचित् अन्यदापि विकिरादितदपितेनैव कर्तव्यमित्यर्थः
 इति सू ०) । तृप्तिप्रशोवगाहश्च जुषप्रश्नो यथा सुख ॥ आमश्राद्धे भवेन्नैतदपोशानं चंपंचमं ॥ सांभिककर्तृकामश्राद्धे ब्राह्मण-
 हस्तेभौकरणं नाभौ । आमश्राद्धयदा कुर्याद्विधिज्ञः श्राद्धदः सदा ॥ हस्तेभौकरणं कुर्याद्ब्राह्मणस्य विधानतः ॥ एतत्साम्नेः ।
 निरग्नेः सदा तत्सत्त्वात् । इति निर्णयसिंघावुक्तत्वात् ॥ अन्नाच्चतुर्गुणं द्विगुणं समं वा तत्तदामपात्रेषु संस्थाप्य ॥ पुरु० देवाः ए-
 तद्ब्रह्ममंदत्तं ब्रा० दत्तं नमम ॥ अनेन अमुकश्राद्धीयब्राह्मणामदनेन पितृ० प्रीयतां ॥ (अशनाभावादश्चत्सुजपोपि न) ॥
 असंस्कारेत्यादिविसर्जनांतं ॥ तत्र शेषमन्त्रं किं० मुज्यतामस्य लोपः ॥ पिंडदाने एतत्ते आमं ० स्वधा इति प्रयोगः ॥ वार्ज-
 वाजेव० मादय० ध्वंतुष्यतया तपुथिर्भेदेव यूनैः ॥ इत्यहः ॥ शेषं प्रकृतिवत् ॥ (पिंडदानेन पक्षांतरमपि ॥ गृहपाकात्समु-
 द्रुत्य सत्कुम्भिपायसं नवा ॥ पिंडान्दद्याद्यथालभतिलैः सह विमत्सरः ॥ इति निर्ण०) आमनेन पिंडान्दद्याद्यो विप्रान्पक्वेन-
 भोजयेत् ॥ पक्वेन कुरते पिंडान्विप्रेष्वामं प्रयच्छति ॥ तावुभौ मनुजौ प्रौक्तौ नरकाहानसंशयः ॥ इति वचनं तु अमावास्या-
 श्राद्धविषयं ॥ इति रुद्र० ॥ इति सपिंडक आमश्राद्धप्रयोगः ॥

अथ हिरण्यश्राद्धम् ॥ हिरण्यश्राद्धनिर्णयः प्रायः आमश्राद्धनिर्णयतवेव । पुत्रजन्मनिमित्ते पक्वामयोरन्नयोः सद्भावे-

पिहमश्राद्धमेवेतिहेमाद्रिः । अतएवसंवर्तः—पुत्रजन्मनिकुर्वीतश्राद्धहेमैवबुद्धिमान् ॥ नपक्वेननचामेनकल्याणान्यभिकाम-
यन्निति ॥ अत्रविशेषः॥शक्तितारतम्येनचतुर्गुणहोमोवितरणम् ॥ ॥ आचमनं । प्राणायामः । पवित्रधारणं । देशकालो-
संकीर्त्य । गोत्राणांअस्मत्पितृपिता०स्वरूपाणांअमुकश्राद्धहेमश्राद्धविधिनकरिये ॥ कुरुष्व ॥ तदंगब्राह्मणनिमन्त्रणक-
रित्यइत्यादि०विप्रश्रीपादपंकजमित्यंतं ॥ श्राद्धांगभूतमंडलाद्यर्चनकरिये ॥ गोत्राणां०श्राद्धविश्वेदेवपूर्वकंहिरण्येनहविषा-
सद्यःकरिये ॥ पितृभिःपरिरक्ष्यतइत्यंतं ॥ अतुहेमश्राद्धसंपत्तिसिद्धिः ॥ अतु ॥ सव्यं ॥ शंनोदेवीतिमन्त्रेणजलपृहीत्ये-
त्यादि० ॥ सव्यं ॥ गायत्रीमन्त्रपठनं ॥ असपव्यं ॥ हिरण्यप्रोक्षणंविधिवदतु ॥ अस्तुविधिवत्इत्यादि ॥ अयंवेवि-
ष्टःसुविष्टःइत्यंतं ॥ अपसव्यं ॥ गोत्रअस्मत्पितरंभवत्सुआवाहयिये ॥ आवाहय ॥ उशंतस्त्वा०पितृन्हुविषुसीकृतवे ॥
इत्यूहः ॥ भस्ममंडलंतं ॥ पितृपात्रेअग्नौकरणं ॥ (तृप्तिप्रशोवगाहश्चपुत्रश्रौथथासुखं ॥ आसश्राद्धमेवैतदपोशानंच-
पंचमं ॥ साधिककर्तृकैःसिन्धुब्राह्मणहस्तैर्मौकरणाशौ । इतिनिर्णय०) अन्नाचतुर्गुणहेमपात्रेषुसंस्थाप्य ॥ पुरु०देवाः-
एतदोहिरण्यंदन्त्रा०दत्तंमम ॥ अनेनअमुकश्राद्धीयब्राह्मणहेमदानेनपितृपिता०प्रीयतां ॥ अशनाभावादश्रुजपोन ॥
अंसंस्कारेत्यादिविसर्जनांतं ॥ तत्रशेषमन्त्रांकिंक्रियतांइष्टःसहसुज्यतामित्यल्लोपः ॥ पिंडदानेएतत्तेहमस्वधाइतिप्रयोगः ॥
पिंडदानेपक्षांतरमपि ॥ गृहपाकात्समुद्धृत्यसकुम्भिःपायसेनवा । पिंडान्दद्याद्यथालाभंतिलैःसहविमत्सरः ॥ वाजवाजे-
वत०इतिमन्त्रेमादयध्वतयथातपुथिभेदवयानैरित्यूहः ॥ शेषंप्रकृतवत् ॥ इतिसापिंडकहेमश्राद्धप्रयोगः ॥

अथसांकल्पिकश्राद्धविधिः ॥ [अथाशक्तविषयेसांकल्पविधिनादश्राद्धप्रयोगः ॥ उक्तापराल्लेखयाधिकारं कृतनि-
त्यक्रियस्तिलतर्पणविधाय देशकालौसकीर्त्य प्राचीनावीती पितृवर्गसपत्नीकंमातामहवर्गसपत्नीकंचषष्ठ्यंतमुच्चार्य एते-
षां० दर्शश्राद्धसांकल्पेनविधिनाकरिव्यइतिसंकल्प्यपूर्ववद्विप्रनिर्मत्रणकृत्वापादप्रक्षाल्याचम्यपूर्ववदुपवेश्यासनंदत्वाआ-
वाहनाध्यदानवर्जमाच्छान्तमर्भ्यच्यअशौकरणवर्जमन्नत्यागांतं ॥ ब्राह्मणाःबलिदानवर्जमुंजीयुः ॥ भोजनानेवृत्तिसप्रशंकु-
त्वामधुमतीःश्रावयित्वाअक्षन्नमीमदंतेतिचसंपन्नमितिपृष्ट्वा शेषमन्नाकिंक्रियतामित्याद्युच्छिष्टभागभ्योन्नदापयित्वा आचा-
नेषुविप्रेषुतांबूलदक्षिणांदत्वा सद्योच्यतामितिविमुल्यवरयाचनंकृत्वायस्यस्मृत्येत्यादि ॥ नात्रोच्छिष्टपिंडविकिरपिंडदा-
नादि ॥ ॥ इत्थमपिकरणाशक्तौसंकल्पमात्रंकृत्वाभ्यर्च्यन्नत्यागमात्रंकृत्वाभुक्तवत्सुतांबूलदक्षिणांचदत्वानममस्तुर्यात् ॥
इतिसंक्षिप्तप्रयोगः ॥ दर्शश्राद्धप्रयोगोयसंकल्पनविधानतः ॥ अकारितोरोरेद्रेणनृसिंहसेनतुष्यतु ॥]

अथब्रह्मार्पणश्राद्धविधिः ॥ अथश्राद्धमंजयाब्रह्मार्पणविधिः ॥ अत्यशक्तौब्रह्मार्पणविधिनाश्राद्धंक्रुर्यात् ॥ तदुक्तं
पद्मपुराणे-ब्रह्मार्पणेनविधिनानुध्याद्वाभक्तिमान्सुतः ॥ निमंत्र्यब्राह्मणान्छत्सयाद्वावेकंवायथाविधि । पादप्रक्षालनं कृत्वा-
पीठादाहुषवेदश्च ॥ परिविध्यत्यजेदन्नब्रह्मार्पणविधानतः ॥ इति ॥ ॥ अथप्रयोगः ॥ यथाशक्तिब्राह्मणान्निमंत्र्य
संकल्पपितृनुद्दिश्य एतेषांनुत्तर्यथमुक्तश्राद्धसंदेयब्रह्मार्पणेनविधिनासद्यःकरिष्ये । इत्युक्त्वा ॥ विप्राणांपादप्रक्षालन-
कृत्वापीठेषूपवेश्य अर्घ्यावाहनवर्जदेवपितृपूजांविधायान्नपरिविध्यसावित्र्याप्रोक्ष्य विश्वेभ्योदेवेभ्यइदमन्नममृतरूपपरिवे-

क्ष्यमाणचातुस्तेऽस्याहव्यसमम इत्येवंतत्तन्नामाद्युच्चारणपूर्वकं पितृभ्यो निवेदयेत् ॥ ततो ब्रह्माणं ब्रह्महवि० समाधिना इत्यादि पितृत्वरूपी जना० प्रीयतामित्यतः सकलयाच्यमुच्चार्य भुक्तवद्भ्यो यथाशक्ति तंबूलं दक्षिणां च दत्वा संकलपात्सिद्धिरास्त्यतिभवतोऽयं विवाचायि व्याकर्म ईश्वरार्पणं कृत्य वैश्वदेवादिभोजनं तत्पूर्ववदिति ॥ इति श्राद्धमंजरी ब्रह्मार्पणविधिना श्राद्धम् ॥

अथ धृतं श्राद्धविधिः ॥ उक्तपराह्णे तिलतर्पणं विधाय ॥ देश० ऋणत्रयविमुक्त्यर्थं मम पित्राद्यासां तानुद्दिश्य काश्यादितीर्थयात्राकनुकामस्तदंगत्वेन विहितं समस्तपितृनुद्दिश्य धृतं श्राद्धं करित्ये इति संकल्प्य ॥ क्षणादिअर्थावाहनवर्जं आञ्छादनां विधाय अग्नौ करणवर्जपत्रघनीभूतं धृतं प्राधान्येन भक्ष्यभोज्यादिकं व्यजनत्वेन परिवेषणं कृत्येत्यादिसर्वतीर्थं श्राद्धवद्विधाय वैश्वदेवादिकं कृत्वा बंधून्संमोज्य धृतशेषमादाय कर्पटिकेषु धृत्वा ग्रामं प्रदक्षिणीकृत्य क्रोशमात्रंगत्वा तत्र प्राकं विधाय सर्वस्मादन्नात्किंचिद्वासमवदाय धृत्वा त्रैलोक्यमौ प्रक्षेप रूपं वैश्वदेवं कृत्वा पूर्वा नीतं श्राद्धशेषस्य धृतं न सह भोजनं कुर्यात् ॥ इति प्राकयज्ञप्रकाशे यात्रारंभे धृतं श्राद्धप्रयोगः ॥

अथ तीर्थं श्राद्धविधिः ॥ काश्यादितीर्थप्राप्य स्नानादि विधाय आदौ तिलतर्पणं कृत्वा देशकालौ संकीर्त्य पित्राद्यासां

१ तीर्थं श्राद्धविशेष । २ अर्घ्यमावाहनं च नदीजमुगुप्ते वेशनम् । त्रैलोक्यं त्रिप्रपन्नतीर्थं श्राद्धविशेषवत् । मन्विष्ये—आवाहनं वदंश्चित्रतत्र तेषां विधेयते । इति । अत्र विषयं वदंश्चिदेषां विचार ब्राह्मणपरीक्षा च नास्तीति गदाधरमाय्येन स्थलोत्तौ च ।

तान्महालयवदुच्चार्य अमुकतीर्थश्राद्धं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ क्षेत्रनिवासिनो ब्राह्मणान् वैश्वदेवार्थं पित्राद्यर्थं च महालयवन्नि-
मन्त्र्य ॥ अर्घ्यावाहनांगुष्ठनिवेशनतृप्तिप्रश्नाविकरिविसर्जनवर्जमहालयश्राद्धवत्सर्वकुर्यात् ॥ अन्नाशौकरणांसाग्नेरग्निंसिन्धाने-
अग्नावेव । अग्न्यंसिन्धानेनुहस्ताण्वाशौकरणं । इति श्राद्धकाशिकायां साध्वेसीर्थश्राद्धेऽशौकरणव्यवस्थाविस्तरतः प्रपञ्चिता ॥
पिंडांस्तुतीर्थजलेष्वक्षिपेत् ॥ इति तीर्थश्राद्धप्रयोगः ॥ निर्णयसिंघायतु तत्रैव मात्स्ये—अग्न्यभावे लुविप्रस्य पाणौ वाथजले-
पिवा । अजकर्णेऽथ कर्णे वा गोष्ठे वाथ शिलांतक इति तत्तीर्थश्राद्धविषयं—तद्यदा पांसमीपे स्याच्छ्राद्धे ज्ञेयो विधिस्तदा इति तत्रै-
व कात्यायनोक्तेः ॥ निर्जले अजकर्णादौ ॥

अथ दधिश्राद्धविधिः ॥ यात्रां कृत्वा गृहप्रवेशश्राद्धं कृत्वा पूर्ववत्सर्वकुर्यात् ॥ देशान्तरं ममैतेषां पि-
त्राद्यासां तानुद्दिश्य काश्यादिति तीर्थयात्राप्रत्यागमननिमित्तं द्यूतश्राद्धवद्दधिश्राद्धं करिष्ये ॥ इति विशेषः ॥ केचिद्दधिश्राद्ध-
मित्यपेक्षया तत्रैवोहः कर्तव्यः ॥ इति दधिश्राद्धविधिः ॥

अथोपयुक्तः श्राद्धनिर्णयः । निर्णयतत्त्वे—आढकर्तृभोक्तृराशौ च प्राप्तौ—निर्माणलीकारणोत्तरे च दशौचिनः स्युः
किलभूमिदेवाः ॥ कर्ता च तत्पाकविधौ निवृत्ते तत्वाशौचवाश्वेन द्विदूषणाय ॥ १ ॥ आशौचे श्राद्धप्राप्तौ—आशौचांतः श्राद्धदिने तदंतदिन-
एव वा । श्राद्धतदधिमायामेव मूत्रमूर्धन्यः ॥ १ ॥ इदं मासिकसांवत्सरिकविषयं । निर्णयसिंघौ मरीचिः—श्राद्धविघ्ने समुत्पन्ने

पयविज्ञतेमृतेहनि ॥ एकादश्यांतु कर्तव्यकृष्णपक्षे विशेषतः ॥ विशेषतः शुक्लकादश्यामपि ॥ आशौचैवराविश्वेत्तदिति माधवपृथ्वीचंद्रोद्दयो ॥
यन्चत्रिः—तदहश्चेत्युद्योतेकेन चिन्तुतकादिना ॥ सूतकानंतरं कुर्यात्पुनस्तदहोवचेति तत्पूर्वकालमावेक्ष्य ॥ एतद्विदिकेतराश्राद्धारं ।
यच्चदेवलः—एकोद्दिष्टे तु संशयदिविश्वप्रवायेत ॥ मासेन्यस्मिंस्त्रिंशत्तस्मिन् आर्द्धकुश्यात्ययवतइति तदपि मासिकपरमिति मदनरात्रे हे-
मादौ च । इदमपि पूर्वकालासंभवे ॥ व्याप्यादौ विसरणे चैवेक्ष्यं ॥ धर्माब्धौ—मासिकं चोदकुम्भं च यवदंतरितं भवेत् ॥ ततदुत्तमातं-
त्र्यादुत्थयंचक्षतइति ॥ आर्द्धचिंतामणौ ज्योतिषे—प्रतिमां वत्सर आर्द्धमाशौचास्ततितं यत् ॥ मलमासे पितृत्कार्यमिति भागुरिभा-
षितं । आशौचान्यदिनत्वेन निमित्तत्वादित्यर्थः ॥ धर्माब्धौ—दर्शदीनंतु पञ्चमहायज्ञादिवक्ष्येपव ॥ नाशौचान्ते कर्तव्यत्वं । ना-
भिप्रायश्चित्तं । आशौचविना दर्शदीनां लोपेऽप्युपवासादिरूपं प्रायश्चित्तमेव न तु कालान्तरे दुष्प्रानमिति । अब्दपूर्तिं आर्द्धसदर्शदिवक्ष्येप
एव तस्य मासिकाब्दिकश्राद्धेभ्यो भिन्नत्वात् । आशौचातिक्कानानां मासिकाब्दिकेतराश्राद्धानां आशौचान्ते कर्तव्यता निषेधात् । वर्षान्तदिने
संवत्सरविमोक्षश्राद्धां प्रवर्णनविधिनकार्यं । इदमेवाब्दपूर्तिं आर्द्धमित्युच्यते । इदमनृद्धिकान्तयोद्धश्राद्धेभ्यो भिन्नमेव । अतएवास्त्येते आर्द्ध-
त्वाभावात् तृद्धिशाखावपि नापकर्षइति धर्मसिन्धूत्तेरिति ॥ भार्यारजोदोषे—कर्तुं पत्नीचेद्भजः संयुतान्यपकर्षेव श्राद्धमुक्तं मृताहे । पाका-
भावोत्पन्नतश्चाथैव कर्त्रीत्यावेत्यभेदवक्तव्यम् । तथा मयूखादौ—विदेशगोवा विना शिकोवा जसलायामपि वर्षभक्ष्यां । आर्द्ध-
मृताहे विदधीतपार्कैर्वाभेदेऽज्ञानतु पञ्चमोद्धि ॥ १ ॥ आर्द्धेह नितुं प्राप्ते यस्य भार्यारजसला । तेन आर्द्धन कर्तव्यं कर्तव्यं चोद्धेहनि ॥ इतितुस-
कृन्नाहल्यविषयं ॥ ॥ अथ मलमासमृतनिर्णयः । क्षयश्राद्धतिथ्यां भेदासि चांघ्रमलान्तर्दितीयादिकं शुद्धमासे । मलान्तर्मासानां सङ्वा-
धिकश्चेत्तदा तत्रान्यत्रात्तच्छुद्धमासि ॥ १ ॥ मृततिथ्यज्ञाने—मृतप्रियाणश्चुतिमासतिथ्योऽप्रत्याब्दिकं पूर्वमेव परं स्यात् । दिनेऽसंबुद्धिकल-

तत्रमासेदर्शस्तथैकादशिकातथैव ॥ १ ॥ मासेनबुद्धेशुचिमाद्रमागमावेषुबुद्धेदिवसेविधेयं ॥ द्वयोःपिज्ञानविहीनताचेतन्मार्गमाधासितपञ्च-
दश्यां ॥ २ ॥ ॥ दिनद्वयेतिथिसत्वेनिर्णयः—एकोद्दिष्टेतिथिस्त्याक्तुपवदन्तोयमुहूर्तद्वयस्या तादृक्तुल्याबुधुमेप्रथमदिनगताथो-
ज्योगेधिकत्वात् ॥ पूर्वोत्तराब्दिकादौमुनिभिरभिहितायधिकस्थपराह्णे तुल्याचेत्तुद्वयप्राङ्मन्यदिदिनमुपेवसयाह्वाद्या ॥ १ ॥ सर्वसा-
याह्वागान्मातत्रप्रोक्तौपरेवहि ॥ ॥ अथैकादश्यां आद्वनिर्णयः । नौकायां—भवेत्सिद्धश्राद्धदिनतदश्राद्धयोर्योक्तसंकलंविद-
ध्यात् ॥ स्वयंदिजास्तादितमन्त्रमेवावधायकुर्यादुपवासमेव ॥ १ ॥ वदतिकेचिद्धरिवासेतुश्राद्धंनकुर्यादपरोहिदुर्यात् ॥ न तन्मन्तंचास्यतस्त-
थात्वेमाद्रापरेषोऽशकत्वघातः ॥ २ ॥ तथाचपौषेहरिवासेतुमन्त्रादिपैत्र्यंविफलं तथाच ॥ अज्ञातमेवास्तिदिनंचमृत्प्राङ्मन्यैकादशवासे-
स्यात् ॥ ३ ॥ इदं च शास्त्रं विफलं च तस्माच्छ्राद्धं विदध्याद्धरिवासेरेपि ॥ ब्रवीतिवाक्यं स्मृतिचन्द्रिकायां श्राद्धं न कुर्यादिति न ब्रवीति
॥ ४ ॥ किं तर्हिर्वैधंविदधीतसर्वस्वयं न मुञ्जीत न भोजयेच्च ॥ ब्रूवन्नाह्वास्त्यस्मृतिचन्द्रिकायांचोन्यथादोषगणोबहुःस्यात् ॥ ५ ॥ वाक्यं
च—अन्नाश्रितानिपणानितद्गोदुर्दातुव च ॥ मज्जन्तिपितरस्तस्यनरकेयाश्चरतीःसमाः ॥ ६ ॥ निषेधकोयोलुधुनारदीयेश्राद्धस्यपित्र्येतरतास्ति-
तस्य ॥ इति ॥ ॥ अथ ग्रहणश्राद्धनिर्णयः । नौकायां—प्रत्याब्दिकेचैद्ग्रहेतदानींपित्रोःसपिण्डस्य तदैव कुर्यात् ॥ अन्नेनवामेनहिर-
ण्येकेनचित्तुसुरेणसुतादित्र ॥ १ ॥ ॥ विधवाकर्तृकमहालयश्राद्धे देवताविशेषः पुरुषार्थचिन्तामणौ । संग्रहे—चत्वारि-
पार्वणानीहविधवायाः सदैवहि ॥ स्वभर्तृशयरादीनां मातापित्रोस्तथैवहि ॥ ततोमातामहानांचश्राद्धदानमुपक्रमेत् ॥ इति ॥ स्वभर्तृप्रभृति-
त्रिभ्यः स्मृतिभ्यस्तथैवच ॥ विधवाकारयेच्चश्राद्धं सर्वकालमतन्द्रिता इति ॥ स्मृतिरन्नावल्यांतु पार्वणद्वयमेवोक्तं ॥ इतिविधवाकर्तृक-
माहालयेदेवताः ॥ ॥ अथ भरणीश्राद्धं ॥ पुरुषार्थचिन्तामणौ—महालयपक्षांतगतभरण्याश्राद्धे फलमुक्तं मातस्ये—

भरणीपितृपक्षेयमहतीपारकीर्तिता ॥ तस्यांश्राद्धकृतयेनसगयाश्राद्धद्वन्द्ववेदिति ॥ इदं पिण्डरहितं कार्यं ॥ अयनद्वितये श्राद्धविपुवद्वितये-
तया ॥ भरणीषु च कुर्वति पिण्डनिर्वर्णणं नहीति पुलस्त्यवचनात् ॥ इति ॥ ॥ अथ दौहित्रश्राद्धं ॥ पुरुषार्थचिन्तामणौ—
अथाश्विनशुक्लप्रतिपदिशिष्टचारादौहित्रोमातामहश्राद्धं कुर्यात् ॥ जातमात्रोपिदौहित्रोविधमानोऽपिमातुले ॥ कुर्यान्मातामहश्राद्धं प्रतिपद्याश्वि-
नेऽसितेति ॥ प्रतिपद्याश्विनशुक्लदौहित्रस्वेकपार्वणं ॥ श्राद्धमातामहं कुर्यात्सपितासंगवेसिते ॥ जातमात्रोपिदौहित्रो जीवत्यपि च मातुले ॥
प्रातःसंगवयोर्मध्येयश्वयुक्प्रतिपद्वेत् ॥ इतिशिष्टाचारानुगुणमित्युक्तवाक्येभ्यः ॥ अत्रसपितेतिविशेषणार्जवत्पितृकृपाधिकारी ॥ अतश्च
पिण्डरहितंसंगवेकुर्यात् ॥ इदंपार्वणत्वादपराह्णिसपिण्डकंकुर्यादितिकेषांचिदुक्तिसद्वद्वहवक्यविरुद्धेतिदिक् ॥ इति दौहित्रश्राद्धं ॥ ॥
अथ घण्णवन्तिश्राद्धानि ॥ अमा १२ युग ४ मनु १४ कालि १२ धृति १३ पात १३ महालयाः १६ ॥ अष्टका ४ उन्वष्टका ४
पूर्वद्युः ४ श्राद्धैर्नवतिश्च षट् १६ ॥ १॥ अस्वार्थः—१ अमाः प्रतिमासं सर्वाः कृष्णपक्षान्तिमास्तिथयोद्घोषा ॥ २॥ इदममा-
श्राद्धं सपिण्डकं ॥ पार्वणविधिः ॥ पुरुषवार्द्वौविश्वेदेवाः ॥ पितृत्रयी मातामहत्रयी चेतिपार्वणद्वयं सपत्नीकं ॥ अपराह्णः कालः ॥ इदं
सलमासेपिकार्यं ॥ २ युगादयश्चतस्रः ॥ ४ ॥ माघे पञ्चदशी कृष्णा नभसे च त्रयोदशी ॥ तृतीया माघे शुक्ला नवम्यैशु-
गादय इति ॥ अस्वार्थः—माघकृष्णामावासा ३० भाद्रपदकृष्णत्रयोदशी १३ वैशाखशुक्लतृतीया ३ कार्तिकशुक्लनवमी ९ ॥ इदं यु-
गादिश्राद्धं अपिण्डकं ॥ सांकल्पविधिः ॥ पुरुषवार्द्वौविश्वेदेवाः ॥ पितृपावर्णं मातामहपार्वणं चेति पार्वणद्वयंसपत्नीकं ॥ शुक्लपक्षानां
पूर्वाह्णः कालः ॥ तत्रासंभवेऽपराह्णः ॥ पूर्वह्णोऽत्र द्वेधाविभक्तदिनपूर्वभागः ॥ तत्रैव श्राद्धादिविधानात् ॥ कृष्णपक्षगानामपराह्णः कालः ॥
अपराह्णेन पंचधाविभक्तदिनचतुर्धभागः ॥ इदं मलमासेपिकार्यं ॥ ३ मन्वाद्ययश्चतुर्दश ॥ १४ ॥ तिथ्यशी न तिथिस्तित्थ्यशे कृष्णे-

मोनोलग्रहः ॥ तिथ्यर्कोनाशिवोश्चोमातिश्रीमन्वादयोमधोरिति ॥ अस्त्यार्थः—तिथिः पूर्णिमा । अश्विस्तृतीया । नेति वैशाखे नास्ती-
 त्यर्थः । अशा दशमी । कृष्णेभः कृष्णाष्टमी । अनलस्तृतीया । ग्रहो नवमी । अर्को द्वादशी । नेतिमार्गशीर्षे नास्तीत्यर्थः । शिव एकादशी ।
 अश्वः सप्तमी । मघोश्चैत्रादारभ्य एतेमन्वादाय इत्यर्थः ॥ १ चैत्रशुक्लतृतीया ३ । २ चैत्रशुक्लतृतीया ३ । २ चैत्रशुक्लपौर्णिमा १५ । ३ ज्येष्ठशुक्लपौर्णिमा १५ । ४ आ-
 षाढशुक्लदशमी १० । ५ अपाढशुक्लपौर्णिमा १५ । ६ श्रावणकृष्णाष्टमी ८ । ७ भाद्रपदशुक्लतृतीया ३ । ८ आश्विनशुक्लनवमी ९ । ९
 कार्तिकशुक्लद्वादशी १२ । १० कार्तिकशुक्लपौर्णिमा १५ । ११ पौषशुक्लैकादशी ११ । १२ माघशुक्लसप्तमी ७ । १३ फाल्गुनशुक्लपौर्णिमा १५ ।
 १४ फाल्गुनकृष्णमावास्या ३० । मन्वादिश्राद्धमणिङ्कं । सांकल्पविधिः । पुरुरवाद्रवैविश्वेदेवाः । पितृपर्वणमातामहपार्वणं चेतिपा-
 र्वणद्वयंसपत्नीकं ॥ शुक्लपक्षगानां पूर्वाह्णः । कृष्णपक्षगानामपराह्ण इत्यादिः सर्वोनिर्णयोयुगादिनिर्णयवद्देश्यः ॥ इदं मलमासेपिकार्यं ॥ ॥
 ४ संक्रान्तयोद्वादश ॥ १२ ॥ तार्थमेपादयः प्रसिद्धाः ॥ संक्रान्तिश्राद्धमणिङ्कं । सांकल्पविधिः । पुरुरवाद्रवैविश्वेदेवाः । पितृ-
 पर्वणमातामहपार्वणं चेतिपार्वणद्वयं सपत्नीकं । तत्संक्रान्तिनिर्णयोक्तपर्वकालः । असंक्रान्तत्वेनमलमासेश्राद्धासंभवः ॥ ५ चैत्रुत-
 यस्त्रयोदश ॥ १३ ॥ ६ ज्यतीपातास्त्रयोदश ॥ १३ ॥ वैश्रुतिश्राद्धं व्यतीपातश्राद्धं चापिण्डकं । सांकल्पविधिः । पुरुरवाद्रवैविश्वेदेवाः ।
 पितृपार्वणं मातामहपार्वणं चेतिपार्वणद्वयं सपत्नीकं । कुतुपः कालः । दिनद्वयेत्येवमसत्वेचपरदिनगतौ । मलमासेपिकार्यं ॥ ७ महालयाः-
 षोडश ॥ १६ ॥ तेच भाद्रपदापरपक्षः श्रौष्ठपक्षासह आश्विनशुक्लप्रतिपदासह तिथिवृद्ध्याश्रयणेनेवेति ॥ इदं महालयश्राद्धं सपिण्डकं । पा-
 नैकोद्दिष्टविधिः । धूरिलोचनौविश्वेदेवाः । पित्रादिसर्वपितृगणः । अपराह्णः कालः ॥ इदं मलमासे न कार्यं ॥ ८ अथाष्टकाः ॥ ४ ॥ अष्टका-
 अष्टमी । ताश्चतस्रः । ४ । तथाचपारस्करः—ऊर्ध्वमाग्रहायण्यास्तिष्टोष्टकाः । ऐन्द्रीवैश्वदेवप्राजापत्यापित्र्याचेति । अपूपमासशकै-

यथासंख्यं । प्रथमाष्टकपक्षाष्टम्यां । माध्यावर्षे च तुरीयाशकाष्टकेति । अग्रहाण्यां मार्गशीर्षौर्णमासी । एवं यौषी माघी च । पक्षाष्टम्यां
 कृष्णाष्टम्यां । माध्यावर्षे माद्रपदापरपक्षाष्टम्यां । एतेनमाध्यावर्षे श्रौष्ठपदाअपरपक्षइत्याश्वलायनोक्तेः । इति तदर्थः । १ मार्गशीर्षकृष्णा-
 ष्ठी ८ । २ पौषकृष्णाष्टमी ८ । ३ माघकृष्णाष्टमी ८ । ४ माद्रपदकृष्णाष्टमी ८ । अष्टकाश्राद्धं सपिण्डकं । पार्वणविधिः । कामकालौविश्वे-
 देवाः । अष्टम्यां कामकालकालवितिसायणीयेशब्धोक्तेः । पितृपार्वणं मातामहपार्वणं चेति पार्वणद्वयं संपत्तीकं । अष्टकाश्राद्धं करिष्ये
 इतिसंकल्पः सर्वत्र । अपराह्णः कालः । दिनद्वयेव्यास्यव्याव्यादौ दर्शवर्णिष्यः । मलमासेन कार्यं ॥ १ अथान्वष्टकाः ॥४॥ अन्वष्टका
 अष्टमुत्तरदिनं नवमी । तान्नतस्तः । मार्गशीर्षिकृष्णानवमी १ पौषकृष्णानवमी २ माघकृष्णानवमी ३ माद्रपदकृष्णानवमी ४ ॥ अन्वष्टक्यश्राद्धं
 सपिण्डकं । पार्वणविधिः । पुरुरवर्चैर्विश्वेदेवाः । पितृपार्वणं । मातृपार्वणं । संपत्तीकमातामहपार्वणं चेति पार्वणत्रयं । अन्वष्टकासु न-
 वभिः पिण्डैः श्राद्धमुदाहृतं । पित्रादिमातृमयं च ततो मातामहान्तकमिति कात्यायनोक्तेः । पिण्डपितृयज्ञवत् स्त्रीम्यश्चेति पारस्करो-
 क्तेश्च । स्त्रीम्यश्चेति मातृपार्वणं । चकारः पिण्डपितृयज्ञवदित्येननप्राप्तैः पितृपितामहपितामहैः सहसमुच्चर्याः । अत्रसामान्योपि स्त्रीश्राद्ध-
 पित्रादिसन्निधानान्मात्रादिष्ववसीयते इति वैद्यनाथमिश्राः । पितरो यत्र पूज्यन्ते तत्र मातामहा अपीति स्मृतेश्च । (मातृयजनत्वन्वष्ट-
 कास्वादितः) इति तु शाखातत्परं । यच्च छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः—कर्षूसमान्वितं मुक्त्वा तथाद्यं श्राद्धयोड्यं । प्रत्यान्दिकं च
 शेषेषु पिण्डाः स्युः षडिति स्थितिरिति । कर्षूसमान्वितमन्वष्टकाश्राद्धं । तदपिच्छदोगपरं । श्रोऽन्वष्टकासुसर्वासमिति पारस्करोक्तेः ।
 पूर्वद्वुान्वष्टक्यश्राद्धकालस्तु अधम्यनुरोधेन । नत्वपराह्णव्याप्येष्वेति । इदं मलमासे न कार्यं । इदं च जीवास्तुकेणापि सपिण्डकार्यं ।
 यद्यपि जीवास्तुकस्य चतस्रोन्वष्टकावयवकर्तव्याः । तथाप्यशक्तस्य माद्रपदापरपक्षगतात्वावश्यक्री । अत्रसमातिजीवन्यामपिसामान-

तृभ्योदद्यात् । सर्वासामेवमातृणां श्राद्धं कन्यागतेवौ ॥ नवम्यां हि प्रदातव्यं ब्रह्मलव्यवरयतइत्यत्रसर्वासामित्युक्तेः । तन्मरणेसतितस्यैता-
भ्यश्चदद्यादित्युक्तेजीवितितकनिर्णये । जीवन्मातृकोप्यत्रसपत्नमातुः पार्वणं कुर्यात् । अन्वष्टक्यं च यन्मातुर्गयाश्राद्धं महालये । पितृपूजापु-
यश्चाद्भुतं सर्वं पार्वणवद्भवेदितिआहृदीपकलिकायां मन्त्रैः । अत्रभर्तृरणेत्तरं पूर्वमतमातृश्राद्धं न कार्यमिति केचिदाहुः । पठन्ति च-
श्राद्धं नवम्यां कुर्यात्तन्मृतेभर्तारिलुप्यतइति तदेतन्निर्णयत्वान्मूलप्रतराणामात्रं । आहृदीपकलिकायां ब्राह्मे—पितृमातृकुलेष्व-
याः काश्चित्तु मृताः स्त्रियः ॥ श्राद्धार्हा मातरो ज्ञेयाः श्राद्धं तत्र प्रदीयत इति ॥ अत्र देशाचाराद्विवक्षा ॥ इदं चातुपनीतेनापि कार्यं ।
अत्र मातुःश्राद्धे तु संप्राप्ते ब्राह्मणैः सहभोजनं ॥ सुवासिन्यैप्रदातव्यमितिशातातपोब्रवीदिति । भर्तृग्रन्थतनारीसहृदहेनवासुता ॥ तस्याः
स्थानेनियुंजीतविप्रैःसहसुवासिनीमित्युक्तैर्विप्रैःसह सुवासिन्योपिभोजनीयाः । ताम्यश्रालंकारादेयाः । इदं च मातरिविद्यमानायां न भव-
तीतिगंगाधरः कारिकाकारश्च । मातर्यविविधानायाभन्वष्टक्यमिदंभवेदिति । अत्रात्रास्तावन्कुल्पमाहाभ्वलायनः—अनङ्गुहो-
यवसमाहरेदग्निनावाक्क्षमुपोपदेपोमष्टकतिनत्वेनानष्टकःस्यादिति । हेमाद्रौ पितृमहः—अमावास्याव्यतीपातपौर्णिमात्यष्टकासु च ॥
विद्वान्श्राद्धमकुर्वाणोऽनर्कंप्रतिपद्यत इति ॥ ॥ अथ पूर्वेषुःश्राद्धानि ॥४॥ अष्टमीपूर्वदिनकर्तव्यानि । तान्यपि चत्वारि । अष्टकादुरोधात् ।
१ मार्गशीर्षकृष्णसप्तमी ७ । २ पौषकृष्णसप्तमी ७ । ३ माघकृष्णसप्तमी ७ । ४ भाद्रपदकृष्णसप्तमी ७ । इदं पूर्वेषुःश्राद्धं सपिण्डकं ।
पार्वणविधिः । पुरुरवार्द्रावौविश्वेदेवाः । पितृपार्वणं मातामहपार्वणं चेति पार्वणद्वयं सपत्नीकं । श्राद्धकालस्तु अष्टम्यनुरोधेन । नत्वपरा-
ह्मणैश्चेति । इदं मलमासे नकार्यं । इतिपण्वतिश्राद्धानि ॥

अथ आह्वसंपातेनिर्णयः । कात्यायनः—कर्मणायुषपद्मावस्तत्र फल-कर्मदेश-काल-द्रव्य-देवता-सामान्ये । तद्भेदेभेदः ।

इति । तत्र युगादीनां मन्वादीनां । मन्वादीनां महालयस्य च । वैधृतिव्यतीपातयोश्च । परस्परं संपातेन । अंसंभवात् । मावकुष्णा-
मावास्यायां युगाधमाश्रद्धयानतत्र । कर्मसामान्याभावात् । भाद्रपदकृष्णत्रयोदश्यायुगादिमहालयश्रद्धयोनतत्र । कर्मसामान्याभावाद्देवता-
सामान्याभावाच्च । फाल्गुनकृष्णामावास्यायामन्वाधमाश्रद्धयोनतत्र । कर्मसामान्याभावात् । संक्रान्तीनां व्यतीपा-
तानां च न तत्र । कालसामान्याभावात् । कुतुपकाले संक्रान्तिकालसन्वेतु तत्रमेव । भाद्रपदामावास्यायां दर्शमहालययोनतत्र । देव-
तासामान्याभावात् । भाद्रपदकृष्णपृष्ठ्यामष्टकामहालययोनतत्र । देवतासामान्याभावात् । भाद्रपदकृष्णनवम्यां अन्वष्टकामहालययोः
भाद्रपदकृष्णसप्तम्यांपूर्वेषुश्रद्धमहालययोश्च न तत्र । देवतासामान्याभावात् । कालसामान्याभावाच्च । संक्रान्ति-वैधृति-व्यतीपातानां
असामहालयाष्टकान्वष्टकापूर्वेषुश्रद्धानां च न तत्र । कचिल्लर्मसामान्याभावात् । कचिकालसामान्याभावात् । कचिदेवतासामान्याभावाच्चेति-
पणवतिसंपातनिर्णयः ॥ एवमन्यत्र । तथाच निर्णयसिंधौ—दर्शे च मासिकवार्षिकादिश्रद्धासौ कालादर्शविशेषउक्तः—नियस्य
चोदकुम्भस्य नियमासिकयोरपि । दर्शस्य चोदकुम्भस्यदर्शमासिकयोरपि । नियस्य चोदिकस्यापि दार्शिकाब्दिकयोरपि । युगाद्याब्दिकयो-
श्चैवमन्वाद्याब्दिकयोस्तथा । ग्रस्याब्दिकस्य चालययोगेषु विहितस्य च । संपाते देवताभेदाच्छ्रद्धयुग्मं समाचरेदिति । निमित्तानियतश्चात्रपूर्वा-
नुष्ठानकारणमिति । निर्णयदीपे—नष्टचन्द्रयदकालेक्षयाहदिवसोभवेत् । वैश्वदेवं क्षयश्रद्धं कुर्यात्मादर्शकर्मणः । दर्शमहालययोः संपा-
तपूर्वमहालयस्ततोदर्शइति । दर्शवार्षिकमहालययोः प्राप्ते पूर्ववार्षिकं ततोमहालयस्ततोदर्शइति त्रयंप्राप्तेभेदेन ॥ पित्रोभूततिथ्यैकत्वेमरण-
क्रमेण दर्शे वर्गद्वयात्तत्रेणश्रद्धं कुर्यात् । पौर्वाष्याज्ञानेनतुपूर्वकुर्व्यादिति हेमाद्रिः । माघवाद्ययस्तु सर्ववर्षितुपूर्वभिन्नयोगमाहुः ॥
पर्वण्येकोद्दिष्टयोः संपाते । पर्वण्यन्वामिनिर्वर्त्य एकोद्दिष्टं समाचरेदिति जाबालिः । गृहदाहादिना युगपन्मरणेतुभृशुः—एककालगतसूनां

बहूनामथवाद्भयोः । तत्रेण श्रपणं कृत्वाकुर्याच्छ्राद्धं पृथक्पृथक् । पूर्वकस्य मृतस्यादौ द्वितीयस्ततः पुनः । तृतीयस्य ततः कुर्यात्सन्निपाते-
 ष्वयंक्रमः । ऋच्यशृंगः—भवेद्यदिसर्पिडानां युगपन्मरणं क्वचित् । संवन्धासत्सिमलोच्यक्रमाच्छ्राद्धं समाचरेत् । गारुडे—एकैव हि पा-
 केन श्राद्धानि कुरुतत्र हि । विकिरंत्वेकतः कुर्यात्पिण्डान्दद्यात् पृथक्पृथक् । अग्निः—बहूनामथवाद्वाभ्यां श्राद्धं चेत्स्यात्समेहनि । तत्रेण श्र-
 पणं कृत्वा पृथक् श्राद्धानि कारयेत् । पुलस्त्यः—महालेयेयाश्राद्धेयतासूनांक्षयेहनि । तत्रेण श्रपणं कृत्वा श्राद्धं कुर्यात्पृथक्पृथक् । इदं
 च पृथक्पाकेन भिन्नश्राद्धाश्चौ ॥ पृथक्पाकेन संवन्धासत्स्याश्राद्धमेदस्तुमुल्यः पक्षः । एकत्रैव दिने श्राद्धद्वयं प्राप्तं यदा तदा । चरेद्वपु-
 र्वापि तु मर्तुश्च यत्सुतः । एकस्मिन्यः करोत्यद्विभयोः श्राद्धं यदा द्विजः । तदा पूर्वमृतस्यादौ कृत्वा स्नात्वा यथाविधि । पश्चात्पश्चात्समस्तस्यैव
 पृथक्पाकैः समाचरेत् । नैकस्मिन् दिवसे श्राद्धं त्रयाणां कुत्रचिद्विजः । एकः कुर्यात्त्रिधा प्राप्ते अन्यो भ्राता समाचरेत् । भ्रातर्यविद्यमाने तु तत्सरे-
 द्विस्माचरेत् । अन्यथा श्राद्धं तासां च्छ्राद्धसंस्कारकृद्भवेत् । इत्याश्वलायनोक्तेरिति पृथग्गीचन्द्रः । कात्यायनस्तु—द्वे बहूनि निमित्तानि-
 जायेरन्नेकवासरे । नैमित्तिकानि कार्याणि निमित्तोत्पत्त्यनुक्रमात् । जाबालिः—श्राद्धं कृत्वा तु तस्यैव पुनः श्राद्धं न तद्धिने । नैमि-
 त्तिकं तु कर्तव्यं निमित्तानुक्रमोदयमिति । इति श्राद्धसंपत्तेर्निर्णयः ॥ इति श्राद्धप्रकरणम् ॥

इति शुक्लयजुःशास्त्रीयकर्मकाण्डप्रदीपे आहिकाचारप्रकरणम् ॥

अथव्रतोद्यापनप्रतिष्ठादिमिश्रप्रकरणम् ॥ ४ ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ एवंसपरिकरमाहिकाचारंश्राद्धकाण्डंचोक्त्वाक्रमायातंविधिव्रतोद्यापनसुरप्रतिष्ठाशान्तिकादि-
शुतमिष्टापूर्तप्रकरणमारभ्यते । तत्रादावखिलव्रतोद्यापनप्रतिष्ठादिष्ववश्यकाःसर्वतोभद्रलिङ्गतोभद्रादिकारिकासत्रा-
प्यब्रह्मादिमण्डलदेवताश्चक्रमेणोपकल्प्यन्ते—

अथ सर्वतोभद्रकारिकाः ॥ प्रागुदीच्यायतरेखाः कुर्यादेकोनविंशतिं ॥ खण्डेन्दुस्त्रिपदःकोणे शृङ्खलापञ्चभिःपदैः ॥ १ ॥ एकादश-
पदावल्लीभद्रंनुनवभिःपदैः ॥ चतुर्विंशत्पदावापीपरिधिविंशतिःपदैः ॥ २ ॥ मध्येषोडशभिःकोष्ठैःपद्ममष्टदलं स्पृतं ॥ श्वेतेन्दुःशृङ्खलाकृष्णावल्ली-
नीलेनपूरयेत् ॥ ३ ॥ भद्रारुणासितावापीपरिधिःपीतवर्णकैः॥ बाह्योत्तरदलैःश्वेताकर्णिकापीतवर्णका ॥ ४ ॥ परिध्यावेष्टितं पद्मं बाह्ये सत्वरजस्तमः ॥
तन्मध्येस्थापयेद्देवान्ब्रह्माद्यांश्चसुरेश्वरान् ॥ ५ ॥ इतिसर्वतोभद्रप्रमाणं ॥ ॥ अथ द्वादशल्लिङ्गतोभद्रप्रमाणं ॥ प्रागुदीच्यांगतारेखाःकु-
र्याद्विंशतिस्तथा ॥ खण्डेन्दुस्त्रिपदाकोणेषुपदाचैवशृङ्खला ॥ १ ॥ त्रयोदशपदावल्लीचतुर्भिर्भद्रमेवच ॥ कृष्णधान्येनरुद्रःसालिङ्गस्यादष्टभिः-
पदैः ॥ २ ॥ उभयोल्लिङ्गयोर्मध्येवाप्येकादशभिःपदैः ॥ तृतीयं तादृशं लिङ्गवाप्यूर्ध्वचाष्टभिःपदैः ॥ ३ ॥ पदानिपरिशोषाणि तण्डुलैर्नैवपूरयेत् ॥
परिधिश्चतुर्विंशत्यापदैरुक्तंमध्यतः ॥ ४ ॥ तन्मध्येपरिधिःपीतापदानितस्येषोडश ॥ कमलंष्टाष्टपत्रस्यात्तन्मध्येनवभिःपदैः ॥ ५ ॥ मण्डलं
द्वादशल्लिङ्गंस्यालतालिङ्गेद्भवं तथा ॥ शिवव्रते समुद्दिष्टं सर्वसिद्धिकरं ॥ ६ ॥ इतिल्लिङ्गतोभद्रप्रमाणं ॥ अन्यानिच एकलिङ्गतोभद्र-
चतुर्लिङ्गतोभद्रमष्टलिङ्गतोभद्रंहरिमण्डलात्मकमपूर्वद्वादशल्लिङ्गतोभद्रादिकचित्काचिदुपयुक्तान्युपन्यसनीयान्यपिग्रन्थवित्तरभयात्रोपन्य-
स्तानिर्किंत्वारंभमण्डलसंग्रहःक्रियते तेषामुलवचनकारिकादिजातमकारान्तरतोवान्तव्यम् ॥

अथसर्वतोभद्रमण्डलदेवतास्थापनम् ॥ आचमनादिदेशकालास्मृत्या अमुकक्रमाङ्गत्वेनसर्वतोभद्रमण्डलदेवतास्थापनं
 पूजनंवाहकरिष्ये ॥ मध्येकर्णिकायाम् ॥ ब्रह्मजज्ञानमितिमन्त्रस्यप्रजापतिकृपिःत्रिष्टुष्टन्दः आदित्योदेवताब्रह्मस्थापने वि-
 नियोगः ॥ ॐब्रह्मजज्ञानं प्रथमं परस्ताद्वितीयांमत्तः सुरुचोविनर्वाचः ॥ सर्वश्रुत्याउपमाखस्यविष्ठाःसुतश्चयोनिमसतश्चद्विव-
 ॥ १ ॥ मन्त्रान्तेब्रह्माणंवावाहयामिस्थापयामि इति ब्रह्माणमध्यस्थापयेत् ॥ एवंसर्वत्र ॥ ततउदीचीमारभ्यवायु-
 कोणपर्यन्तंक्षेत्रादीन्वायुपर्यन्तानष्टौलोकपालान्स्थापयेत् ॥ उत्तरेवाप्यां ॥ वयं सोमेत्यस्यबन्धुकृपिःगायत्रीच्छन्दः
 सोमोदेवता सोमस्थापनेविनियोगः ॥ ॐवयं सोमश्चेतवमनस्तुनपूविभ्रतः ॥ प्रजावन्तऽसचेमहि ॥ २ ॥ सोमाय-
 नमः सोमंआ ॥ ईशान्यांखण्डेदौ ॥ तमीशानमित्यस्यगोतमकृपिःजगतीछन्दःविश्वेदेवादेवताईशानस्थापनेवि ॥ ॐत-
 मीशानंजगत्सुष्टुपुष्पातीधियाञ्जिन्यमवसेहूमेवयं ॥ पृषानोयथावदेसामसमद्वेषेक्षिताणायुरदन्धःसुस्तयै ॥ ३ ॥ ईशान-
 नायनमः ईशानमा ॥ पूर्ववाप्यां ॥ त्रातारिमितिमन्त्रस्यगर्गकृपिःत्रिष्टुष्टन्दःइन्द्रोदेवताइन्द्रस्थापनेवि ॥ ॐत्राता-
 रमिन्द्रमवितारुमिन्द्रुह्वेह्वेसहवृष्टारुमिन्द्र ॥ हवामिभक्तुरुहृतामिन्द्रुसुस्तिनोमववाधुत्विन्द्रः ॥ ४ ॥ इन्द्राय ॥
 ओम्नेय्यां खण्डेदौ ॥ त्वनोअग्निइतिमन्त्रस्यआंगिरसहिरण्यस्तूपकृपिःजगतीछन्दःअग्निदेवताअग्निस्थापनेवि ॥ त्वनोअग्ने-
 तवदेवपुष्युभिर्मधोनोरक्षतेन्यश्चवन्ध ॥ त्रातातोकस्यतन्येगवामस्यनिमिषुरक्षमाणस्तवव्रते ॥ ५ ॥ अग्नयेनमः ॥

दक्षिणवाप्यां ॥ यमायत्वेतिमन्त्रस्यदध्यङ्काथवर्णकपिः त्रीणियज्ञपिआद्यस्यमनामावातोऽंलयोर्घमादेवतायमस्यापने-
 वि० ॥ ॐयुमायुत्याङ्गिरस्वतोपितुमतेस्वाहा ॥ स्वाहाधुमार्थुस्वाहाधुमःपुत्रे ॥ ६॥ यमायनमःथमं० ॥ नैर्कल्यांखण्डेन्दौ ॥
 असुन्वन्तमित्यस्यप्रजापतिकृपिःत्रिष्टुपछन्दःनिकृतिदेवतानिकृतित्थापनेवि० ॥ ॐअसुन्वन्तुमयजमानमिच्छस्तेनस्य-
 त्याभन्विहितस्करस्य ॥ अन्यमस्मादिच्छसातहृत्यानमोदेविनिकृतेतुभ्यमस्तु ॥ ७॥ निकृतयेनमः० ॥ पश्चिमवाप्यां ॥ तत्त्वा-
 यामीतिमन्त्रस्यशुनःशपकृपिःत्रिष्टुपछन्दःवरुणोदेवतावरुणस्थापनेवि० ॥ ॐतत्त्वायामिब्रह्मणवन्दमानस्तदाशस्त्येजमा-
 नोहिविभिः॥ अहेडमानोवरुणेहवोध्युरशःसमानायुःप्रसौषिः॥ ८॥ वरुणायनमः० ॥ वायव्यांखण्डेन्दौ ॥ आनोनिनु-
 द्धिरितिमन्त्रस्यवसिष्ठकृपिःत्रिष्टुपछन्दःवायुदेवतावायुस्थापनेवि० ॥ ॐआनोनिनुद्धःश्रुतिनीभिरध्वरःसहस्रिणीभिरुप-
 याहियज्ञं ॥ वायोऽस्मिन्सर्वेनमादयस्वयूपानस्वस्तिभिःसदानः॥ ९॥ वायवेनमः० ॥ वायुसोममध्यभद्रे ॥ सुगावोदे-
 वाइतिमन्त्रस्यप्रजापतिकृपिःत्रिष्टुपछन्दःदेवादेवताःवसुस्थापनेवि० ॥ ॐसुगावोदेवाःसदानाऽअकर्मजअजग्मेदःसर्व-
 नंनुपानाः ॥ भरमाणावहमानाहवीःप्यस्मेधत्तवसवोवसूनि ॥ १० ॥ अष्टवसुभ्योनमःअष्टवसूनावा० ॥ सोमे-
 स्मानमध्यभद्रे ॥ रुद्राःसःसुज्येत्यस्यप्रजापतिकृपिःअनुष्टुपछन्दःरुद्रोदेवतारुद्रस्थापनेवि० ॥ ॐरुद्राःसःसुज्येयुष्टिर्वीवृ-
 हज्येतिःसमीधिरे ॥ तेषांभानुरजसहच्यक्रोदेवपुगेचेते ॥ ११ ॥ एकादशभ्योरुद्रेभ्योनमःएकादशरुद्राना० ॥ उदकोप० ॥

ईशानेन्द्रमध्यभेद्रे ॥ यज्ञोदेवानामित्यस्यकुत्सक्रपिःयजुर्नतत्रिष्टुण्छन्दःआदित्योदेवताआदित्यस्यापनेवि० ॥ ॐयुज्ञोदे-
वानांप्रत्येतिसुस्रमादित्यसोभवतामृडयन्तः॥आगोवाचीसुमतिवृत्त्यादुहोश्चिद्वावगिवोवित्तरासदादित्यभ्यस्त्या ॥१२॥
द्वादशादित्येभ्योनमःद्वादशादित्याना० ॥ इन्द्राग्रिमध्यभेद्रे ॥ यावांकशेत्यस्यमेधातिथिःकृपिःयजुर्नतगायत्रीछन्दःअ-
थिनोदेवताअथिनोःस्थापनेवि० ॥ ॐयावांकशामधुमित्यथिनानसूनुतावती ॥ तययुज्ञमिमिक्षतं ॥ १३ ॥ अश्विभ्या-
नमःअथिनानावावा० ॥ अश्वियममध्यभेद्रे ॥ ओमासश्चर्पणीधृतोविश्वेदेवासंआगतं ॥ दोश्वाःसोदाशुषःसुतं ॥ १४ ॥ विश्वेभ्योदेवेभ्यो-
नमःविश्वान्देवानावावा० ॥ यमानिर्ऋतिमध्यभेद्रे ॥ अभिलदेवमित्यस्यप्रजापतिकृपिःअष्टिच्छन्दःसवितादेवता य-
क्षस्थापनेवि० ॥ ॐअभिलदेवःसवितारोमाण्योःकुविक्रतुमर्चामित्यस्यसर्वःरुलेधामभिष्टुथमतिकृपिं ॥ ऊर्ध्वायस्या-
मतिर्भाअदद्युतस्तवीमनिहिरण्यपाणिरामिनीतसुऋतुःकृपास्वः ॥ १५ ॥ यक्षेभ्योनमः यक्षानावावा० ॥ निर्ऋतिवरु-
णमध्यभेद्रे ॥ नमोलुसर्पेभ्य इत्यस्यप्रजापतिकृपिः अनुष्टुप्छन्दःसर्पादेवताःसर्पस्थापनेवि० ॥ ॐनमोलुसर्पेभ्योयक्षेव-
ष्टुष्टुवीमनु ॥ येअन्तरिक्षोदिवितेभ्यःसर्पेभ्योनमः ॥ १६ ॥ सर्पेभ्योनमः सर्पानावाह० ॥ तत्रैव ॥ ॐभूतेभ्योनमः-
भूतानावाहयामि ॥ १७ ॥ वरुणवायुमध्यभेद्रे ॥ ऋतायादित्यस्यदेवाःकपयःयजुषि गन्धर्वाप्सरोदेवतागन्धर्वाप्सरःस्याप-

नेवि० ॥ ॐ क्रुतोपाडुतधाभिर्गधुर्वस्तस्यौषधयोऽम्सरसोऽमुदोनाम ॥ सनहृदं ब्रह्मक्षत्रपातुतस्यै स्वाहावाद्गताभ्यः ॥ १८ ॥
 गन्धर्वोऽम्सरोऽभ्योनामः गन्धर्वोऽम्सरसआ० ॥ ब्रह्मसोममध्यवाप्यां ॥ यदक्रन्देऽत्यस्रजमदग्निदीधितमाधृषीत्रिष्टुप्लन्दः
 अधोदेवतास्कन्दस्यापनेवि० ॥ ॐ यदक्रन्दः प्रथमं जायमान उधन्समद्रुदुदुतवोऽपुरीषात् ॥ स्येनस्यपुंशाहरिणस्यबोहू-
 ऽउपेस्तुत्यमहिजातैर्ऽर्बुन् ॥ १९ ॥ स्कन्दायनमः स्कन्दमावा० ॥ तत्रैवनाममन्त्रेण ॥ ॐ नन्दिनेनमः ॥
 नन्दिनं आ० ॥ २० ॥ ॐ ईश्वरायन० ईश्वरमा० ॥ २१ ॥ ॐ शूलायनमः शूलमावा० ॥ २२ ॥ ॐ महा-
 कालायनमः महाकालमावा० ॥ २३ ॥ ब्रह्मेशानमध्यवल्लीषु ॥ अदितिद्यौरित्यस्रगोतमः ऋषिः त्रिष्टुप्लन्दः विश्वेदेवा-
 देवताः दक्षादिसप्तकस्यापनेवि० ॥ ॐ अदितिद्यौरितिरन्तरिक्षमदितिर्माता सपिता सपुत्रः ॥ विश्वेदेवा अदितिः पञ्चज-
 ना अदितिर्जातमदितिर्जित्वं ॥ २४ ॥ दक्षादिसप्तकायनमः दक्षादिसप्तकमावा० ॥ ब्रह्मन्द्रमध्यवाप्यां ॥ अम्बे अम्बिक-
 इत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः अनुष्टुप्लन्दः अश्वोदेवतादुर्गास्थापनेवि० ॥ ॐ अश्वे अम्बे अम्बिके नमः नमः नमः ॥ सप्तस्य-
 श्रुकः सुभद्रिकां काम्पीलवुसिनीं ॥ २५ ॥ दुर्गायनमः दुर्गमावा० ॥ तत्रैव ॥ इदं विष्णुरित्यस्य मेधातिथिर्ऋषिः गायत्री-
 छन्दः विष्णुर्देवता विष्णुस्थापनेवि० ॥ ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमेत्रे धानिर्देधेपुदं ॥ समृद्धमस्य पांशुमुरे ॥ २६ ॥ विष्ण-
 वे नमः विष्णुमा० ॥ ब्रह्माग्निमध्यवल्लीषु ॥ पितृभ्य इत्यस्य प्रजापत्यश्चिसरस्य ऋषयः सप्तयजूषि पितरो देवताः स्व-
 धास्थापनेवि० ॥ ॐ पितृभ्यः स्वधाग्निभ्यः स्वधानमः पितामहेभ्यः स्वधाग्निभ्यः स्वधानमः प्रपितामहेभ्यः स्वधाग्निभ्यः स्व-

धानमः ॥ अक्षन्वितोर्भासदत्तगितरोतिर्तृपन्तपितरुः पितरुः शुन्यध्वं ॥ २७ ॥ स्वधायै नमः स्वधामावा० ॥ ब्रह्मयम-
मध्यवाप्यां ॥ परमृत्योर्इत्यस्यसंक्रसुकृषिः त्रिष्टुपछन्दः मृत्युदेवतामृत्युस्थापनेवि० ॥ ॐ परमृत्योर्अनुपरोहिपञ्चयज्ञै-
अन्यइतरोदेवयानात् ॥ चक्षुष्मतेद्युणवततत्रवीयिमानर्धुजांशरीरोभोतवीरान् ॥ २८ ॥ मृत्यवे नमः मृत्युमावा० ॥
ब्रह्मनिर्ऋतिमध्यवल्लीषु ॥ गणानां त्येत्स्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः चत्वारियजूषि गणपतिर्देवतागणपतिस्थापनेवि० ॥ ॐ गणानां-
त्वागणपतिर्हवामहे० ॥ २९ ॥ गणपतये नमः गणपतिमा० ॥ ब्रह्मवरुणमध्येवाप्यां ॥ शनो देवीरित्यस्य दध्यङ्कुशवृण-
ऋषिः गायत्रीछन्दः आपो देवता अपस्थापनेवि० ॥ ॐ शनो देवीरुभिष्टयु आपो भवन्तु पीतये ॥ शंयोरुभिः खवन्तुनः ॥ ३० ॥
अध्वो नमः अपआ० ॥ ब्रह्मवायुमध्यवल्लीषु ॥ मरुतो यस्य स्यस्य गोतमऋषिः गायत्रीछन्दः मरुतो देवताः मरुत्स्थापनेवि० ॥
ॐ मरुतो यस्य हि क्षयै पाथादिवो विमहसः ॥ ससुगोपातमोजनः ॥ ३१ ॥ मरुद्व्यो नमः मरुतआवा० ब्रह्मणः पादमूलैक-
र्णिकाधः ॥ सोनापृथिवीत्यस्येधातिर्ऋषिः गायत्रीछन्दः पृथ्वी देवता पृथ्वीस्थापनेवि० ॥ ॐ सोनापृथिवि विनो भवानृ-
क्षुरानिविशनी ॥ यच्छनिः शंसुसुप्रथाः ॥ ३२ ॥ पृथिव्यै नमः पृथ्वीमावा० ॥ तत्रैव ॥ पञ्चनद्य इत्यस्य आदित्ययाज्ञवल्क्यादृषी
अनुष्टुपछन्दः सरस्वती नदी देवता गङ्गादि नदीस्थापनेवि० ॥ पञ्चनद्यैः सरस्वतीमपियन्ति सस्रोतसा ॥ सरस्वती तु पंचधा सो दे-
शे भवन्मरित् ॥ ३३ ॥ गङ्गादि नदीभ्यो नमः गङ्गादि नदीरावा० ॥ तत्रैव ॥ इमं मइत्यस्य शुनः ऋषः गायत्रीछन्दः वरु-
णो देवता सप्तसागरस्थापनेवि० ॥ ॐ इमं मे वरुणश्रुधीह वंमवाचमृडय ॥ त्वामवुम्युराचके ॥ ३४ ॥ सप्तसागरेभ्यो नमः-

सप्तसागरानावाह० ॥ ततोनाम्नाकर्णिकोपरि ॥ ॐमेरेवेनमःमेरुमाया० ॥ ३५ ॥ बाह्यपरिधौसोमादिसमीपे ॥ ॐग-
दाथैनमःयदाभावा० ॥ ३६ ॥ ईशानान्तिके ॥ ॐत्रिशूलायनमःत्रिशूलमावा० ॥ ३७ ॥ इन्द्रान्तिके ॥ ॐवज्राय-
नमःवज्रमावा० ॥ ३८ ॥ अग्निसमीपे ॥ ॐशक्तयेनमःशक्तिमावा० ॥ ३९ ॥ यमान्तिके ॥ ॐदण्डायनमःदण्ड-
मावा० ॥ ४० ॥ निर्ऋतिसमीपे ॥ ॐखड्गायनमःखड्गमावा० ॥ ४१ ॥ वरुणान्तिके ॥ ॐपाशायनमःपाशमावा० ॥ ४२ ॥
वायुसमीपे ॥ ॐअङ्कुशायनमःअङ्कुशमावा० ॥ ४३ ॥ तद्वाहोत्तरे ॥ ॐगौतमायनमःगौतमावा० ॥ ४४ ॥ ईशान्ये ॥
भरद्वाजायनमःभरद्वाजमावा० ॥ ४५ ॥ पूर्वे ॥ ॐविश्वामित्रायनमःविश्वामित्रमावा० ॥ ४६ ॥ आग्नेय्यां ॥ ॐकश्य-
पायनमःकश्यपमावा० ॥ ४७ ॥ दक्षिणे ॥ ॐजमदग्नयेनमःजमदग्निमावा० ॥ ४८ ॥ नैऋत्यां ॥ ॐवसिष्ठायनमः-
वसिष्ठमावा० ॥ ४९ ॥ पश्चिमे ॥ ॐअत्रयेनमःअत्रिमावा० ॥ ५० ॥ वायव्यां ॥ ॐअरुन्धत्यैनमःअरुन्धतीमावा०
॥ ५१ ॥ तद्वाहोपूर्वे ॥ ॐऐन्द्वैनमःऐन्द्रीमावा० ॥ ५२ ॥ आग्नेय्यां ॥ ॐकौमार्येनमःकौमारीमावा० ॥ ५३ ॥ द-
क्षिणे ॥ ॐब्राह्म्येनमःब्राह्मीमा० ॥ ५४ ॥ नैऋत्यां ॥ ॐवाराहैनमःवाराहीमावा० ॥ ५५ ॥ पश्चिमे ॥ ॐचामु-
ण्डायैनमःचामुण्डामावा० ॥ ५६ ॥ वायव्यां ॥ ॐवैष्णव्यैनमःवैष्णवीमावा० ॥ ५७ ॥ उत्तरे ॥ ॐकौर्वेयैनमःकौ-
र्वेरीमावा० ॥ ५८ ॥ ईशान्यां ॥ ॐवैनायक्यैनमःवैनायकीमावा० ॥ ५९ ॥ एवमसर्वतोभद्रदेवताआवाह्यपूजनं बलि-
दानंचविधायप्रधानहोमान्तेतत्तन्मन्त्रैर्नामत्रैर्वाप्रत्येकदशतिलाहुतिभिर्कैकाज्याहुत्यावाहुयात् ॥

ब्रह्मयज्ञानं.	ब्रह्मणेनमः	आनोनिगु.	वायवेनमः	ऋतोषाडुत.	पितृभ्यःस्वधा.	स्वधायनमः
वृथं सोम.	सोमायनमः	सुगवो.	अष्टवसुभ्योन	गंधर्वाप्सरो०	परंमृत्यो.	मृत्युरोगेभ्योन.
तमीशानं.	ईशानायनमः	रुद्राःसु०	एकादशरुद्रेभ्यो	यदक्रुदःप्र.	गुणानांत्वा.	गुणतथेनमः
त्रातारुमिन्द्र.	इन्द्रायनमः	यज्ञोदुवा	द्वादशदित्ये०	नदिनेनमः	शनोदिवी.	अश्वोनमः
त्वनोअग्ने.	अग्नयेनमः	यावांकशा.	अश्विभ्यांनमः	इश्वरायनमः	मरुतोयसु.	मरुद्योनमः
युमार्यत्वा.	र्यमायनमः	ओमांस.	विश्वेभ्योदेवे०	महाकालायन.	स्योनापृथिवि.	पृथिव्यैनमः
अमुन्यन्तं.	निकृतेयनमः	अभित्यदेव.	सप्तयज्ञेभ्योन.	अदितिद्या.	पञ्चनुद्युः	गङ्गादिनदीभ्यो
तत्त्वायांसि.	वरुणायनमः	नमोल्लस.	सर्पेभ्योनमः	अंबेअंबिके०	इममवरुण.	सप्तसागरेभ्यो०
			भूतेभ्योनमः	इद्विष्णुं.	मेरेवेनमः	
गंदायैनमः	शक्तयेनमः	पोशायनमः	भरद्वाजायनमः	जमदग्नयेनमः	ब्राह्म्यैनमः	वैष्णव्यैनमः
त्रिशूलायनमः	दण्डायनमः	अङ्गुशायनमः	विश्वामित्राय०	वसिष्ठायनमः	वाराहैनमः	कौबेयैनमः
वज्रायनमः	खड्गायनमः	गौतमायनः	कश्यपायनमः	अत्रयेनमः	चासुण्डायनमः	वैनायक्यैनमः

अथलिङ्गतोभद्रदेवताः ॥ पूर्वलिङ्गेषु ॥ ॐवीरभद्रायनमःवीरभद्रमावा० ॥ १ ॥ ॐशंभवेनमः शंभुमावा० ॥ २ ॥
 ॐअजैकपदेनमःअजैकपदमा० ॥ ३ ॥ दक्षिणलिङ्गेषु ॥ ॐअहिर्बुध्यायनमःअहिर्बुध्यामा० ॥ ४ ॥ ॐपिनाकिनेनमः
 पिनाकिनमा० ॥ ५ ॥ ॐशूलपाणयेनमःशूलपाणिमा० ॥ ६ ॥ पश्चिमलिङ्गेषु ॥ ॐमुवनाधीश्वरायनमःमुवनाधीश्व-
 रमा० ॥ ७ ॥ ॐकपालिनेनमःकपालिनमा० ॥ ८ ॥ ॐदिक्पतेयेनमःदिक्पतिमावा० ॥ ९ ॥ उत्तरलिङ्गेषु ॥ ॐरु-
 द्रायनमःरुद्रमा० ॥ १० ॥ ॐशिवायनमःशिवमावा० ॥ ११ ॥ ॐमहेश्वरायनमःमहेश्वरमावा० ॥ १२ ॥ अष्टभै-
 रवदेवताःपूर्वादिक्रमेण ॥ ॐअसिताङ्गभैरवायनमःअसिताङ्गभैरवमा० ॥ १ ॥ ॐरुभैरवायनमःरुभैरवमावा० ॥ २ ॥
 ॐचण्डभैरवायनमः ॥ ३ ॥ ॐक्रोधभैरवायनमः ॥ ४ ॥ ॐउन्मत्तभैरवायनमः ॥ ५ ॥ ॐकपालभैरवायनमः ॥ ६ ॥
 ॐभीषणभैरवायनमः ॥ ७ ॥ ॐसंहारभैरवायनमः ॥ ८ ॥ पूर्वादिक्रमेणचतुर्विंशतिदेवताःस्थापनीयाः ॥ ॐभवाय-
 नमः भवं० ॥ १ ॥ ॐशर्वायनमः शर्व० ॥ २ ॥ ॐरुद्रायनमः रुद्र० ॥ ३ ॥ ॐपशुपतयेनमःपशुपति० ॥ ४ ॥ ॐम-
 हतेनमःमहान्तं० ॥ ५ ॥ ॐभीमायनमः भीमं० ॥ ६ ॥ ॐईशानायनमःईशानं० ॥ ७ ॥ ॐअनन्तायनमःअनन्तं०
 ॥ ८ ॥ ॐवासुकेयेनमःवासुकिं० ॥ १० ॥ ॐकुलिशायनमःकुलिशं० ॥ ११ ॥ ॐकर्कोटकायनःकर्कोटकं० ॥ १२ ॥
 शङ्खपालायनमःशङ्खपालं० ॥ १३ ॥ ॐकम्बलायनमःकम्बलं० ॥ १४ ॥ ॐअश्वतरायनमःअश्वतरं० ॥ १५ ॥ ॐशू-
 लिनेनमःशूलिनं० ॥ १६ ॥ ॐचन्द्रमौलयेनमःचन्द्रमौलिं० ॥ १७ ॥ ॐचन्द्रमसेनमःचन्द्रमसं० ॥ १८ ॥ ॐवृषभ-

ध्वजायनमःश्रुपमध्वजं० ॥१९॥ ॐत्रिलोचनायनमःत्रिलोचनं० ॥२०॥ ॐशक्तिधरायनमःशक्तिधरं० ॥२१॥ ॐमहेश्व-
रायनमःमहेश्वरं० ॥२२॥ ॐशूलधारिणनमःशूलधारिणं० ॥२३॥ ॐस्याणवेनमःस्याणुं० ॥२४॥ इतिलिङ्गतोमद्रदेवताः ॥
अथलिङ्गतोमद्रदेवतास्थापनं ॥ आचमनं । प्राणायामः । उक्तविशेषणवतिदेशकालेचमुक्तव्रताङ्गभूतचतुर्लिङ्गोद्भव-
लिङ्गतोमद्रदेवतास्थापनपूजनंचाहुरिष्ये ॥ मध्येकर्णिकायां ॥ ब्रह्मजज्ञानमितिमन्त्रस्यप्रज्ञापतिकर्षिःत्रिष्टुप्छन्दः आ-
दित्योदेवता ब्रह्मस्थापनेविनियोगः ॥ ॐब्रह्मजज्ञानं० ॥ ब्रह्मणेनमः ब्रह्माणमावाहयामि ॥ एवंसर्वत्र ॥ उदीचीमा-
रभ्य वायुकोणपर्यन्तं कुबेरादीन्वायुपर्यन्तानष्टौलोकपालान्स्थापयेत् ॥ तत्रादौ उत्तरलिङ्गस्याधः ॥ वयं सोमस्यस्यबन्धु-
र्ऋषिःगायत्रीछन्दःसोमोदेवता सोमस्थापनेवि० ॥ ॐवयं सोमं० । सोमायनमःसोमं० ॥ ईशान्यांखण्डेदौ ॥ तमी-
शानमितिमन्त्रस्यगोतमऋषिः जगतीछन्दः विश्वेदेवादेवता ईशानस्था० ॥ ॐतमीशानं० । ईशानाय० ईशानं० ॥ पूर्व-
लिङ्गस्याधः ॥ त्रातारमितिमन्त्रस्यगर्गऋषिःत्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रोदेवताइन्द्रस्थापनेवि० ॥ ॐत्रातारमिन्द्रं० । इन्द्रायनमः
इन्द्रं० ॥ अश्वेत्यांखण्डेदौ ॥ तन्नोअश्वइत्यस्यअङ्गिरसहिरण्यस्तूपऋषिःजगतीछन्दः अग्निदेवता अग्निस्था० । ॐत्व-
न्नोअग्ने० । अग्नयेनमःअग्निं० ॥ दक्षिणलिङ्गस्याधः ॥ यमायनवेत्यस्यदध्यङ्क्षार्थवणऋषिःत्रीणियजूर्णि आद्यस्ययमनामा
वातोदेवता अन्ययोर्धर्मोदेवता । यमस्थापनेवि० ॥ ॐयमायुत्वां० । यमायनमःयमं० ॥ नैर्ऋत्यांखण्डेदौ ॥ असुन्य-
न्तमिस्यस्यप्रज्ञापतिकर्षिःत्रिष्टुप्छन्दः निर्ऋतिदेवतानिर्ऋतिस्थापने० । ॐअसुन्यन्तं० । निर्ऋतयेनमःनिर्ऋतिं० ॥ पश्चि-

मलिङ्गस्याधः ॥ तत्त्वायामीत्यस्यशुभःशेषक्रपिःत्रिष्टुप्छन्दःवरुणोदेवतावरुणस्यापनेवि० । ॐ तत्त्वायामि० । वरुणायनमः
वरुणं ॥ वायव्यांखण्डेन्दौ ॥ आनोनियुद्धिरित्यस्यप्रजापतिक्रपिःत्रिष्टुप्छन्दः वायुदेवता वायुस्यापनेवि० ॥ ॐ आनो-
नियुद्धिः० । वायवेनमः वायुं० ॥ वायुसोममध्येभद्रे ॥ सुगावोदेवाइत्यस्यप्रजापतिक्रपिः त्रिष्टुप्छन्दः देवादेवता वसु-
स्थापनेवि० ॥ ॐ सुगावोदेवाः० । वसुभ्योनमः वसूनावा० ॥ ॐ ध्रुवायनमः ध्रुवं० १ । ॐ अध्वरायनमः अध्वरं० २ ।
ॐ सोमायनमः सोमं० ३ । ॐ अश्वोनमः अप० ४ । ॐ अनिलायनमः अनिलं० ५ । ॐ अनलायनमः अनलं० ६ । ॐ प्रत्यूषायनमः प्र-
त्यूषं० ७ । ॐ प्रभासायनमः प्रभासं० ८ ॥ सोमेज्ञानमध्येभद्रे ॥ ॐ रुद्राः स० सुज्येत्यस्यप्रजापतिक्रपिः अनुष्टुप्छन्दः रुद्रोदेव-
तारुद्रस्थापनेवि ॥ ॐ रुद्राः स० सुज्य० । रुद्रेभ्योनमः रुद्रान्० ॥ ॐ वीरभद्रायनमः वीरभद्रं० १ । ॐ शंभवेनमः शंभुं० २ ।
ॐ गिरिशायनमः गिरिशं० ३ । ॐ अजैकपादायनमः अजैकपादं० ४ । ॐ अहिर्बुध्यायनमः अहिर्बुध्न्यं० ५ । ॐ पिनाकिनेनमः पि-
नाकिनं० ६ । ॐ सुवनाधीश्वरायनमः सुवनाधीश्वरं० ७ । ॐ कपालिनेनमः कपालिनं० ८ । ॐ दिक्पतयेनमः दिक्पतिं० ९ । ॐ स्या-
णवेनमः स्याणुं० १० । ॐ रुद्रायनमः रुद्रं० ११ । यज्ञोदेवानामित्यस्यकुत्सक्रपिः यजुरन्तं त्रिष्टुप्छन्दः । आदित्योदेवताआदित्य-
स्थापनेवि० । ॐ यज्ञोदेवानां० द्वादशादित्येभ्योनमः द्वादशादित्यान्० ॥ ॐ भगायनमः भगं० १ । ॐ वरुणायनमः वरुणं० २ ।
ॐ सूर्यायनमः सूर्यं० ३ । ॐ वेदाङ्गायनमः वेदाङ्गं० ४ । ॐ भानवेनमः भानुं० ५ । ॐ रवयेनमः रविं० ६ । ॐ गमस्तयेनमः-
गमस्ति० ७ । ॐ हिरण्यरेतसेनमः हिरण्यरेतसं० ८ । ॐ दिवाकरायनमः दिवाकरं० ९ । ॐ मित्रायनमः मित्रं० १० । ॐ आदित्या-

यनमःआदित्यं० ११ । ॐविष्णवेनमःविष्णुं० १२ ॥ इन्द्राग्निमध्येभद्रे ॥ यावांकशेत्यसमेधातिथिर्ऋषिः यजुर्गायत्रीछन्दः-
अथिनौदेवता अथिस्थापनेवि० । ॐयावांकशो० । अथिभ्यांनमः अथिनौआवा० ॥ अग्नियममध्येभद्रे ॥ ओमासश्चर्षणी-
धृतइत्यसमधुच्छन्दाऋषिःगायत्रीछन्दः विश्वेदेवादेवता विश्वेदेवस्थापने० ॥ ॐओमासश्चर्षणी० । विश्वेभ्योदेवेभ्यो-
नमःविथान्देवान्० ॥ यमनिर्ऋतिमध्येभद्रे ॥ अभित्यदेवमित्यस्यप्रजापतिर्ऋषिः अष्टिछन्दःसवितादेवता सप्तयक्षस्थाप-
नेवि० । ॐअभित्यदेव० ॥ सप्तयक्षेभ्योनमःसप्तयक्षान्० ॥ निर्ऋतिवरुणमध्येभद्रे ॥ नमोस्तुसर्पेभ्यइत्यस्यप्रजापति-
र्ऋषिःअनुष्टुप्छन्दः सर्पदेवतासर्पस्थापने० । ॐनमोस्तुसर्पेभ्यो० । सर्पेभ्योनमःसर्पान्० ॥ तत्रैव ॐभूतेभ्योनमःभू-
तानि० ॥ वरुणवायुमध्येभद्रे ॥ ऋतापाडित्यस्यदेवाऋषयःगन्धर्वाप्सरसोदेवताःगन्धर्वाप्सरःस्थापनेवि० । ॐऋतापा-
डुत० । गन्धर्वाप्सरोभ्योनमःगन्धर्वाप्सरसः ॥ उत्तरलिङ्गस्याधः ॥ यदक्रन्देत्यस्यजमदग्निदीर्घतमावृषीत्रिष्टुप्छन्दःअ-
श्वेदेवतास्कन्दस्थापनेवि० । ॐयदक्रन्दःप्रथमं० । स्कन्दायनमःस्कन्दं० ॥ तत्रैवनाममघ्रेण ॥ ॐनन्दिनेनमःनन्दिनं ।
ॐइश्वरायनमःईश्वरं० । ॐशूलायनमःशूलं० । ॐमहाकालायनमः महाकालं० ॥ ब्रह्मेशानमध्येशुल्लासु ॥ अदितिद्यौ-
रित्यस्यगोतमऋषिःत्रिष्टुप्छन्दः विश्वेदेवादेवतादक्षदिसप्तकस्थापनेवि० । ॐअदितिद्यौः । दक्षदिसप्तकायनमःदक्षदिस-
प्तकं० । पूर्वलिङ्गस्याधः ॥ अम्बेअम्बिकइत्यस्यप्रजापतिर्ऋषिःअनुष्टुप्छन्दः अथोदेवतादुर्गास्थापनेवि० । ॐअम्बेअम्बि-
के० ॥ दुर्गायैनमःदुर्गां० ॥ तत्रैव ॥ इदंविष्णुरित्यसमेधातिथिर्ऋषिःगायत्रीछन्दःविष्णुदेवताविष्णुस्थापनेवि० । ॐइदं-

विष्णुः । विष्णवेनमः विष्णुः ॥ ब्रह्मादिमध्येशुल्लवलिषु ॥ पितृभ्यइत्यस्यप्रजापत्यश्विसरस्वत्यकथयः ससयजुंषिपि-
 तरोदेवतासथापनेवि० । ॐपितृभ्यःस्वधायिभ्यः० । स्वधायैनमःस्वधां० ॥ दक्षिणलिङ्गस्याधः ॥ परंमृत्योइत्यस्य
 संकसुकक्रुपिःत्रिष्टुपलन्दःमृत्युदेवतामृत्युरोपस्थापनेवि० । ॐपरंमृत्योअनु० । मृत्युरोगेभ्योनमःमृत्युरोगान्० ॥ ब्रह्म-
 निकर्तमितमध्येशुल्लवलिषु ॥ गणानांत्वैत्यस्यप्रजापतिक्रुपिःचत्वारियजुंषिगणपतिदेवतागणपतित्स्यापनेवि० । ॐगुणा-
 नांत्वा० । गणपतयेनमःगणपतिं० ॥ पश्चिमलिङ्गस्याधः ॥ शन्नोदेवीरित्यस्यदध्यङ्क्षार्थवर्णक्रुपिःगायत्रीलन्दः आपोदेवता-
 अपस्थापनेवि० । ॐशन्नोदेवीरु० । अद्भ्योनमःअपः ॥ ब्रह्मवायुमध्येशुल्लवलिषु ॥ मरुतोयस्येत्यस्यस्यगोतमक्रुपिः गा-
 यत्रीलन्दःमरुतोदेवतामरुस्थापनेवि० । ॐमरुतोयस्युहि० । मरुद्भ्योनमःमरुतः ॥ पद्मस्यकर्णिकाधः ॥ स्योनापृथिवी-
 त्यस्यमेधातिथिक्रुपिः गायत्रीलन्दःपृथ्वी देवतापृथ्वीस्थापनेवि० । ॐस्योनापृथिवी० । पृथिव्यैनमःपृथिवीं० । तत्रैव ॥
 पञ्चनद्यइत्यस्यआदित्ययाज्ञवल्क्यादृषीअनुष्टुपलन्दःसरस्वतीनदीदेवतागङ्गादिनदीस्थापनेवि० । ॐपञ्चनद्यःस० । गङ्गा-
 दिनदीभ्योनमःगङ्गादिनदीः० । तत्रैव ॥ इमंमइत्यस्यशुनःशेपक्रुपिःगायत्रीलन्दः वरुणोदेवतावरुणस्था० । ॐइमंमेव-
 रुण० । सप्तसागरेभ्योनमःसप्तसागरान्० ॥ ततोनाम्नाकर्णिकोपरि ॥ ॐमेरुवेनमःमेरुं० ॥ ततउदीच्यालिङ्गे ॥ सद्यो-
 जातमित्यस्यसद्योजातक्रुपिःत्रिष्टुपलन्दःसद्योजातोदेवतासद्योजातस्थापनेवि० । ॐसद्योजातो० । सद्योजातायनमःस-
 द्योजातमा० ॥ प्राच्यालिङ्गे ॥ वामदेवायेत्यस्यवामदेवक्रुपिःजगतीलन्दःविष्णुदेवतावामदेवस्थापनेवि० । ॐवामदे-

वायु० । वामदेवायनमःवामदेवं ॥ दक्षिणस्यांलिङ्गे ॥ अघोरैभ्यइत्यस्यअघोरऋषिः अनुष्टुप्छन्दःरुद्रोदेवताअघोरस्थाप-
नेवि० । ॐअघोरैभ्योथ० । अघोरायनमः अघोरं० ॥ प्राच्यांलिङ्गे ॥ तत्पुरुषायेत्यस्यतत्पुरुषऋषिः गायत्रीछन्दः रुद्रो-
देवता तत्पुरुषस्थापनेवि० । ॐतत्पुरुषाय० । तत्पुरुषायनमः तत्पुरुषं० ॥ ततःकर्णिकायामेरूपरि ॥ ईशानइत्यस्यई-
शानऋषिः अनुष्टुप्छन्दः रुद्रोदेवता ईशानस्थापनेवि० ॥ ॐईशानःसर्वं० । ईशानायनमःईशानं० ॥ ततःपरिधौ ॥
त्वयाहिनइत्यस्य शङ्खऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः पितरोदेवता परिधिस्थापनेवि० । ॐत्वयाहिनःपितरं० ॥ परिधयेनमः प-
रिधिं० ॥ ततोमेरोःपरिधिसमंतात् लिङ्गानांस्कन्धविंशतिकोष्ठेषुचतुःपुर्यः ॥ ॐचतुःपुरीभ्योनमः चतुःपुरीः ॥ तत
आग्नेयकोणे शुङ्खलाशिरसिपदत्रये ॥ अग्निमीळइत्यस्यमधुच्छन्दाऋषिःगायत्रीछन्दःअग्निदेवताऋग्वेदस्थापनेवि० । ॐअ-
ग्निमीळे० । ऋग्वेदायनमः ऋग्वेदं० ॥ इषेत्वैत्यस्यपरमेष्ठीप्रजापतिऋषिः दैव्यनुष्टुप्छन्दः शाखादेवता यजुर्वेदस्थापनेवि०
ॐइषेत्वोर्जेत्वा० । यजुर्वेदायनमः यजुर्वेदं० ॥ नैऋत्यकोणे शुङ्खलाशिरसिपदत्रये ॥ अग्नआयाहीत्यस्य भरद्वाजऋषिःगाय-
त्रीछन्दः अग्निदेवता सामवेदस्थापनेवि० । ॐअमुआयाहि० । सामवेदायनमः सामवेदं० ॥ वायुकोणे शुङ्खलाशिरसिपद-
त्रये ॥ शनोदेवीरित्यस्यदध्यङ्गार्थवर्णऋषिःगायत्रीछन्दः आपोदेवता अथर्ववेदस्थापनेवि० । ॐशनोदेवी० । अथर्ववेदाय
नमःअथर्ववेदं० ॥ ततउत्तरलिङ्गस्यदक्षिणवापीभारभ्यवामवापीपर्यन्तास्वष्टुवापीषु भवादिमहदन्तानावाहयेत् ॥ ॐभ-
वायनमःभवं० । ॐशर्वायनमःशर्वं० । ॐपशुपतयेनमःपशुपतिं० । ईशानायनमःईशानं० । ॐउग्रायनमःउग्रं० ।

ॐ रुद्राय नमः रुद्रं । ॐ भीमाय नमः भीमं । ॐ महते नमः महान्तं आ ॥ तथैव तत्तद्वापीसमीपस्थैरुपदेतु ॥ ॐ भ-
 वान्यै नमः भवानीं । ॐ शर्वाण्यै नमः शर्वाणीं । ॐ पशुपतये नमः पशुपतीं । ॐ ईशान्यै ईशानीं । ॐ उग्रायै नमः-
 उग्रां । ॐ रुद्राण्यै नमः रुद्राणीं । ॐ भीमायै नमः भीमां । ॐ महतये नमः महतीं । ततो ब्राह्मणपरिधौ । सोमसमीपे । ॐ श-
 न्मदायै नमः गदां । ईशानसमीपे ॐ त्रिशूलाय नमः त्रिशूलं । इन्द्रसमीपे ॐ वज्राय नमः वज्रं । अग्निसमीपे ॐ श-
 क्तये नमः शक्तिं । यमसमीपे ॐ दण्डाय नमः दण्डं । निर्वृत्तिसमीपे ॐ खड्गाय नमः खड्गं । वरुणसमीपे ॐ पाशा-
 य नमः पाशं । वायुसमीपे ॐ अङ्कुशाय नमः अङ्कुशं ॥ तद्वाह्ये ॥ उत्तरे ॐ गोतमाय नमः गोतमं । ईशान्ये ॐ भरद्वाजा-
 य नमः भरद्वाजं । पूर्वे ॐ विश्वामित्राय नमः विश्वामित्रं । आग्नेये ॐ कश्यपाय नमः कश्यपं । दक्षिणे ॐ जमदग्ने-
 य नमः जमदग्निं । नैऋत्ये ॐ वसिष्ठाय नमः वसिष्ठं । पश्चिमे ॐ अत्रेय नमः अत्रिं । वायव्ये ॐ अरुन्धत्यै नमः अरुन्धतीं ॥ ॐ
 तद्वाह्येषु वाग्ददिधु ॥ ॐ ऐन्द्वै नमः ऐन्द्रीं । ॐ कौमायै नमः कौमारीं ॥ ॐ ब्राह्मये नमः ब्राह्मीं । ॐ वाराहै नमः वा-
 राहीं । ॐ चामुण्डायै नमः चामुण्डां । ॐ वैष्णव्यै नमः वैष्णवीं । ॐ कौबेयै नमः कौबेरीं । ॐ वैन्यायै नमः वैन्या-
 यकीं ॥ नमोन्तर्च्यन्तनामभिस्तलिङ्गोक्त्यै दैवमैत्रावाह्यसंपूज्य पायसबलिदत्वाहोमसमये तत्तन्मन्त्रैर्नाम-
 नैर्वा दशशतिलहृतिभिरैकैक्या ज्याहुत्या वा जुहुयात् ॥ ॐ ब्रह्मणे नमः पायसबलिसमर्पयामि एवं सर्वाभ्यो बलिदान-
 कार्यं ॥ इति लिङ्गतो भद्रदेवतास्थापनपूजनादि ॥

अथपाराणमंडलेद्वयः ॥ मध्येकर्णिकायां ॥ त्ववैचतुसुखोब्रह्मास्वग्लोकापितामहः ॥ आगच्छमंडलेचास्मिन्मसर्वा-
र्थसिद्धये ॥ १ ॥ भोब्रह्मन्नास्मिन्मंडलेइहागच्छइहतिष्ठपूजांरुहाणुप्रसन्नोवरदोभव ब्रह्मणेनमः ब्रह्माणंआवा० ॥ उत्तरे-
वायां ॥ क्षीरोदणवसंभूतलक्ष्मीबंधुनिशकरं ॥ मंडलेस्थापयाम्यत्रसोमसर्वार्थसिद्धये ॥ २ ॥ भोसोमास्मिन्मंडले० ॥
ईशान्यांखंडौ ॥ ईशानीपालकंश्रेष्ठसर्वलोकभयंकरं ॥ मंडलेस्थापयामीहईशान्यासर्वसिद्धये ॥ ३ ॥ भोईशानास्मि० ॥
पूर्ववायां ॥ सर्वलोकधिपंश्रेष्ठदेवर्षिणांचपालकं ॥ पूर्वदिक्पालकंदेवराजवैस्थापयाम्यहं ॥ ४ ॥ भोईद्रा० ॥ ओन्नयेयां-
खंडौ ॥ त्रिपादंमेषवाहंचत्रिशिखंचत्रिलोचनं ॥ ओन्नयेयांस्थापयाम्यत्रअग्निपुरुषमुत्तमं ॥ ५ ॥ भोअग्नेअस्मि० ॥
दक्षिणेवायां ॥ अंतकःसर्वलोकानांधर्मराजइतिश्रुतः ॥ अतस्त्वांस्थापयाम्यत्रदक्षिण्यांस्थिरोभव ॥ ६ ॥ भोयमास्मि ॥
नैऋत्यांखंडौ ॥ नैऋत्यावसतिर्यस्यघोररूपीसदाहियः ॥ निऋतिंस्थापयाम्यत्रनैऋत्यांमंडलेशुभे ॥ ७ ॥ भोनिऋतेअ० ॥
पश्चिमेवायां ॥ अपांपतिपाशघरंयादसांचपतिशुभं ॥ वरुणंस्थापयाम्यत्रवारुणयांमंडलेशुभे ॥ ८ ॥ भोवरुणास्मि० ॥
वायव्यांखंडौ ॥ आशुगंसर्वबोधंघंगंधवाहंसुशीतलं ॥ मंडलेस्थापयामीहवायव्यांवायुमुत्तमं ॥ ९ ॥ भोवायोअ० ॥
वायुसोममध्यभेद्रे ॥ द्युवोध्वश्चसोमश्चाशुगश्चानिलोन्नलः ॥ प्रत्यूषश्चप्रभासश्चस्वष्टकमिहस्थिरं ॥ १० ॥ भोवसवअ-
स्मिन्मंडले इहागच्छइहतिष्ठपूजांरुह्नीतसुडासन्नावराभवता ॥ अष्टवस्युभोनमः ॥ अष्टवसूना० ॥ सोमोशानमव्य-
भेद्रे ॥ त्रिनत्रलद्रुपायत्रिजदायमहात्मने ॥ नमस्कृत्वास्थापयामिमंडलोपरिमध्यतः ॥ ११ ॥ भोएकादशरुद्रास्मि० ॥

ईशानेन्द्रमध्येभद्रे ॥ आदित्यंभास्करं चैव प्रभाकरादिवाकरो ॥ सूर्यग्रहपतिं ब्रह्मतेजोरूपधरं हरिं ॥ सप्ताश्वदेवमूर्तिचित्रिदेव-
 क्रमेण च ॥ इत्यादिद्वादशादित्यान्मंडलेस्थापयाम्यहं ॥ १२ ॥ भोद्वादशादित्यासि० ॥ इंद्राग्निमध्येभद्रे ॥ १२ ॥
 अश्विनौदेवद्वौ च सर्गस्थित्यंतकारिणौ ॥ मंडलेस्थापयित्वा तौ पूजयामि सुसिद्धये ॥ १३ ॥ भो अश्विनौ अस्मिन्मंडले इहाग-
 च्छतइह तिष्ठतं पूजां गृह्णीतं सुप्रसन्नौ वरदौ भवतं ॥ अश्विभ्यां नमः अश्विनौ आवा० ॥ अग्निममध्येभद्रे ॥ देवैर्मणिपित्र्ये
 च यौ मुख्यौ सर्वदा शुभौ ॥ मंडलेस्थापयामीह सुखानुष्ठानसिद्धये ॥ १४ ॥ भोः सपितृका विश्वेदेवासि० सपितृन्विश्वा-
 न्देवाना० ॥ यमनैर्ऋत्यमध्येभद्रे यदृच्छया पर्यंतो यक्षराजामही तले ॥ कौतुकं प्रेक्षितुं घोरामंडले संतु सुस्थिराः ॥ १५ ॥
 भोः सतयक्षा० सप्तयक्षाना० ॥ नैर्ऋत्यवरुणमध्येभद्रे ॥ अवतीवासुकिश्चैव कालियो मणिभद्रकः ॥ शंखश्च शंखपालश्च-
 कालकोटिधनंजयौ ॥ धृतराष्ट्रश्च नागेशः स्त्रीकुर्वतु ममार्चनं ॥ मंडले पूजयाम्यत्र सर्वो रिष्टप्रशांतये ॥ १६ ॥ भो सर्पा०-
 सर्पानवा० ॥ वरुणवायुमध्येभद्रे ॥ उर्वशी प्रमुखाः सर्वाः सर्वेशाः शक्रयूजिताः ॥ गंधर्वैश्च सदायां तु मंडले सिन्धुशोभनाः
 ॥ १७ ॥ भोगंधर्वाप्सरस० गंधर्वाप्सरस० ॥ ब्रह्मसोममध्येवाप्यां ॥ पडाननं चतुर्हस्तस्कंदशैलसुतात्मजं ॥ इहै-
 व पूजयिष्यामि सर्वकार्थसिद्धये ॥ १८ ॥ भोः स्कंदसि० स्कंदया० ॥ तत्रैव ॥ शिवद्वारागतस्तत्त्वचशिववाहनमुत्तमं ॥
 पार्वत्याः प्रीतिकृन्निलपिहागच्छस्थिरो भव ॥ १९ ॥ नंदिने नमः नंदिन आवा० ॥ तत्रैव त्र्यंबकं च त्रिपुरुषं नीलकण्ठं सदा-
 शिवं ॥ मंडलेस्थापयामीह सुखानुष्ठानसिद्धये ॥ २० ॥ ईश्वराय नमः ईश्वर आ० ॥ तत्रैव नमाममंत्रेण ॥ ॐ शूलाय नमः-

शूलं० ॥ ॐ महाकालाय नमः महाकालं० ॥ ब्रह्मशानमध्ये वहीषु ॥ दक्षोऽसि सर्वकार्येषु महान्यज्ञकरप्रियः ॥ ऋषी-
णां सर्वदादक्षमंडलेऽसि स्थिरो भव ॥ २१ ॥ भो दक्षऽसि ० दक्षं० ॥ ब्रह्मद्रमध्ये वाण्यां ॥ तामाग्निवर्णां ज्वलतीं तपसा स-
र्वदाशुभां ॥ भक्तानां वरदानित्यं दुर्गामावाहयाम्यहं ॥ २२ ॥ भो दुर्गे अ० दुर्गा० ॥ तत्रैव ॥ कृष्णाय गोपिनाथाय च-
क्रिणो मुरवैरिणे ॥ नमस्तुभ्यं जगद्धात्रे मंडलेऽसि स्थिरो भव ॥ २३ ॥ भो विष्णो अ० विष्णु आ० ॥ ब्रह्माग्निमध्ये वहीषु ॥
त्वं स्वाहात्वं स्वधात्वं हि वषट्कारस्वरात्मिका ॥ अतस्तवां पूजयिष्यामि मंडलेऽसि स्थिरो भव ॥ २४ ॥ भो स्वधे अ० स्वधां० ॥
ब्रह्मयममध्ये वाण्यां ॥ मृत्युरोगान्तकस्य त्रेप्यान् प्राणहरान्क्षणात् ॥ मंडलेऽस्यापयामीह पूजार्थं लोकनाशकान् ॥ २५ ॥
भो मृत्युरोग अ० मृत्युरोगानां० ॥ ब्रह्मनैर्ऋत्यमध्ये वहीषु ॥ कुंकुमाभं सदानंदं भक्तसंकटनाशनं ॥ चतुर्भुजं त्रिनेत्रं च मंड-
लेऽस्यापयाम्यहं ॥ २६ ॥ भोगणपते अ० गणपति आ० ॥ ब्रह्मवरुणमध्ये वाण्यां ॥ पावनाः सर्वलोकानां निमग्नाः शुद्धि-
कारकाः ॥ सर्वपापहराः श्रेष्ठा मंडलेऽस्यापयाम्यहं ॥ २७ ॥ भो अपः० अप आ० ॥ ब्रह्मवायुमध्ये वहीषु ॥ सुगंधिनश्चै-
स्याब्ध्या मंदं दग्धाः सदा ॥ तानहं स्यापयामीह मरुतो मंडलेऽशुभे ॥ २८ ॥ भो मरुत अ० मरुत आ० ॥ ब्रह्मणः पादमूलैक-
र्णिकाश्च ॥ शुद्धिवाधार्थे तेषु विधुद्वयहं सागरैर्नगैः ॥ अतस्त्वां स्यापयामीह मंडले ब्रह्मणः पदे ॥ २९ ॥ भो पृथिवि अ० पृथ्वी० ॥
तत्रैव ॥ गंगासिंधुसरस्वती च यमुना गोदा वरीनर्मदा कैवरी शरयू महेंद्रतनया च मणवती वेदिका ॥ क्षिप्रान्वेत्रवती महासुरनदी-
क्याता च या गंडकी पूर्णाः पूर्णजलैः समुद्रसहिता आयातुं मे मंडले ॥ ३० ॥ गंगादिनदीभ्यो नमः ॥ तत्रैव ॥ समुद्रः सर्वतोय-

बुश्रेष्ठोवैहरिवृद्धः ॥ मंडलेस्थापयामीहतंनदीशंशुखासये ॥ ३१ ॥ सप्तसमुद्रेभ्यो ॥ ततोद्वारपालान्चतुर्दिक्षुस्थाप-
 येत् ॥ तदुपरिमेरेनाममन्त्रेणावाहयेत् ॥ (मेरेवेनमः वाहपरिधौ ॥ सोमसमीपेगदायैनमःशदांआवाहयां ॥ ईशानस-
 मीपेत्रिशूलानं ॥ त्रिशूलं ॥ इंद्रसमीपेवज्रायं ॥ वज्रं ॥ अग्निसमीपेशक्तये ॥ शक्तिं ॥ यमसमीपेदंडायं ॥ दंडं ॥ नि-
 कृत्तिसमीपेखट्वायं ॥ खट्वं ॥ वरुणसमीपेपाशायं ॥ पाशं ॥ वायुसमीपेअंकुशायं ॥ अंकुशं ॥ तद्वाह्ये ॥ उत्तरेगौतमायं ॥
 ईशान्येभरद्वाजायं ॥ पूर्वविश्वामित्रायं ॥ आग्नेय्यांकश्यपायं ॥ दक्षिणेजमदग्नये ॥ नैर्ऋत्यांवसिष्ठायं ॥ पश्चिमायांअत्रये ॥
 वायव्यांअरुंधत्यै ॥ तद्वाह्येपूर्वादिदिक्षु ॥ पूर्वार्द्रौ ॥ आग्नेय्यांकौमार्यै ॥ दक्षिणेब्राह्म्यै ॥ नैर्ऋत्यांवाराह्यै ॥ पश्चिमायां
 चामुंडायै ॥ वायव्यांवैष्णव्यै ॥ उत्तरेमाहेश्वर्यै ॥ ईशान्यांवैनायक्यै ॥ असितांगभैरवायनमः ॥ रुरुभैरवायं ॥ चंडभैरवायं ॥
 क्रोधभैरवायं ॥ उन्मत्तभैरवायं ॥ कपालभैरवायं ॥ भीषणभैरवायं ॥ संहारभैरवावाहयामि ॥ इत्या-
 वाह ॥ त्ववैचतुर्मुखोब्रह्मास्वर्गलोकपितामहः ॥ अगच्छमंडलेचास्मिन्मसर्वार्थसिद्धये ॥ इति सर्वान्पोडशोपचारैः पू-
 जयेत् ॥ इति परारणमंडलदेवताः ॥

अथशुक्लैकादशीत्रतोद्यापनम् ॥ (तत्रैकादशीनिर्णयः ॥ निर्णयतत्त्वे—इकोद्गमाद्वीनसमुद्गमांलांवीनोद्गमांचान्युपवा-
 सेहतोः ॥ एकादशीद्वादशिकांतुयत्नात्स्मार्ताःश्रयन्तेकिलपारणायै ॥ १ ॥ रात्र्यंतान्धिघटीगतोदशमिकावेधस्तदोपोषणं
 द्वादश्यादिसोदयद्वयगतान्त्रांतिमायांहितत् ॥ शुद्धामप्यपहायशकृतिथित्वेकादशीवासरेभद्रायांतियदालयंतोदितहत्क्रो-

ज्यपरेवैष्णवैः ॥ २ ॥ सैकादशीमेवमुपोय्यनित्यांस्मार्ताश्चैवखानसदीक्षिताश्च । तत्प्राणद्वादिशिकाद्यपादेऽतीतेवि-
दय्युहर्गिवासारख्ये ॥ ३ ॥ इति ॥ उद्यापनंतु प्रबोधिन्यामार्गशीपेभीमतिथौमाघैशखेविचसप्तदौ शुभतिथौ-
वाङ्कुर्यादिति ॥) देशकालौसंकीर्त्यमखिलपापक्षयपूर्वकंधर्मार्थकाममोक्षचतुर्विधपुरुषार्थसिद्धिद्वाराश्रीपरमे० अ-
कामनयावाभयाचरितशुक्लादशीव्रतोद्यापनकरिष्ये ॥ तदंगविहितगणेशपूजनाद्याचार्यव्रणांतं कृत्वा ॥ आचार्य-
पूर्वोक्तप्रकारेणसर्वतोभेदं ब्रह्मादिदेवताआवाह्यसंपूज्य ॥ तदुपरिशिक्ततपुजेकेशवादिद्वादशनामांक्षितमक्षतपूर्णं तात्र-
मयतंडुलपूर्णराजतपूर्णपात्रसहितं कलशप्रतिष्ठाप्य ॥ तत्रअष्टदलपद्मेदेवताआवाहयेत् ॥ तत्रकर्णिकायाम् ॥ भूःपुरुषं
आवाहयामि ॥ भुवःपुरुषंआ० ॥ स्वःपुरुषंआ० भूर्भुवःस्वःपुरुषंआवाहयामि ॥ ततःसुवर्णप्रतिमायां ॥ सहस्रशीर्षा ऋक्ष
१ ॥ लक्ष्मीयुतंपुरुषमध्येआवाहयामिस्थापयामिपूजयामिनमः ॥ परितः अग्निं इंद्रं प्रजापतिं विश्वान्देवान् ब्रह्माणं
वसुदेवं रामं श्रियं नाममंत्रेण आवाह्य ॥ ततः पूर्वदक्षिणपाश्र्वमोत्तरदलाभ्यंतरेषु स्त्रीचतुःसहस्रसहितारुक्मिणीं १ स्त्रीचतुः-
सहस्रसहितान्सत्यभामां २ स्त्रीचतुःसहस्रसहितार्जववतीं ३ स्त्रीचतुःसहस्रसहितार्कालिदीं ४ चावाह्य ॥ ततआग्नेय्यादि-
कोणेषु ॥ शंखं चक्रं गदां पद्मं चावाह्य ॥ पुरतः ॥ सामाध्यनिशरीरस्त्वंहंनंपरमोष्ठिनः ॥ विषपापहरोनित्यमतःशां-
तिप्रयच्छमे ॥ इतिगुरुडमावाह्य ॥ परितःपूर्वादिक्रमेणइंद्राद्यष्टालोकपालान्तत्तन्मंत्रैर्नाममंत्रैर्वावाह्य मनोज्ञीति० प्र-
तिष्ठा ॥ १ ॥ एषैवप्रभवति ॥ इतिप्रतिष्ठाप्य ॥ पूर्वोक्तप्रकारेणपूजयेत् ॥ पुष्पानंतंअंगपूजांकुर्यात् ॥ दामोदरायनमः

पादौपूजयामि ॥ माधवाय० जालुनीपू० ॥ कामपतये० गुह्यपू० ॥ वामनाय० कर्टीपू० ॥ पद्मनाभाय० नाभिपू० ॥
 विश्वसूतये० उदरपू० ॥ ज्ञानगम्याय० हृदयपू० ॥ श्रीकंठाय० कंठपू० ॥ सहस्रबाहवे० बाहूपू० ॥ योगिने० चक्षु-
 र्भीपू० ॥ उरगाय० ललाटं० ॥ नाकसुरेश्वराय० नासांपू० ॥ श्रवणेशाय० श्रवणपू० ॥ सर्वकामदाय० शिखांपू० ॥
 सहस्रशीर्ष्णे० शिरःपू० ॥ सर्वरूपिणे० सर्वांगपूजयामि ॥ ध्रुपं० दीपं० ॥ नैवेद्यांश्चतुर्विंशत्संख्यान्दद्यादनुक्रमाम् ॥
 भक्त्याचतुर्विंशतिषुतिथिष्वपिपरंतप ॥ इच्छयाचतदादद्याद्यैवोद्यापनंभवेत् ॥ मोदकालुङ्गुकांश्चापिधृतपूरक्रमण्डकान् ॥
 मोहोलिकादिकंसारसेवा सक्तुफलानिच ॥ वटकान्यायसंदुग्धं शालिदध्योदनंतथा ॥ इंदीरकाःपूरिकाश्च अपूपान्गुड-
 मोदकान् ॥ तिलपिष्टंखण्डपिष्टं लाजदुग्धसर्करं ॥ रंभाफलंचसधृतं सुद्रचूणगुडोदनं ॥ एवंक्रमणनैवेद्यं दद्यादेवस्य
 तुष्टयेइति ॥ नमस्कारोत्तरविशेषाध्यदद्यात् ॥ तैजसपत्रेजलं नारिकेलंवीजपूरंअक्षताचंदनं पुष्पफलं हिरण्यनिक्षिप्य ॥ जा-
 नुभ्यां धरणीगन्त्वा ॥ नारायणजगन्नाथलक्ष्मीकांतदयानिधे ॥ गृहाणार्ध्यमयादचंन्रतसंपूर्तिहेतवइति ॥ वेदशास्त्रपुरा-
 णगीतश्रवणादिनाजगरपूवंकवारान्निनयेत् ॥ ततःपरेहनिप्रतरार्चयावाहितदेवताःसंपूज्य ॥ अग्निप्रतिष्ठाप्यान्वाद-
 ध्यात् ॥ चक्षुषीआज्येनयंतं ॥ अत्रप्रधानंपुरुषपुरुरूपसूक्तप्रत्युचंआज्येनअमुकाष्टचित्संख्यया अग्निंइंद्रप्रजापतिविश्वान्
 देवान्ब्रह्माणंआज्येनएकवारं ॥ वसुदेवार्माश्रियविष्णुनाममन्त्रेणधृताक्तपायसद्रव्येणएकवारं ॥ पुनःविष्णुविष्णोर्दुक-
 मितिपणमंत्रैःप्रत्युचंधृताक्तपायसद्रव्येण ॥ अग्निवायुसूर्यप्रजापतिंचएकवारंधृताक्तपायसद्रव्येण ॥ केशवादिदामोदरात-

द्रादशदेवतानाममन्त्रैश्चकारपायसद्रव्येण ॥ स्त्रीचतुःसहस्रसहितांशस्मिणीं स्त्रीचतुःसहस्रसहितांसत्यभामां स्त्रीचतुः-
सहस्रसहितांजांबवतीं स्त्रीचतुःसहस्रसहितांकालिदीं शंखचक्रांदापद्मगर्हइंद्राद्यष्टालोकपालान्ब्रह्मादिमंडलदेवताश्च
एकैकज्याहुत्याह्ये ॥ शेषेणस्निष्टकृतमित्यादिआज्यभागान्तकृत्या ॥ तत्रसक्षीरप्रणीताप्रणयनं ॥ पयसिचरुंश्रप-
यित्वा । तस्मात्पायसात्सकाशत् ॥ अंविचित्रेतिविततं ॥ इतिमन्त्रेण किंचित्पृथुदुल्लयात्रांतरस्थापयेत् ॥ असौबद्धतस-
पायसस्य प्रापणमितिनाम । तदुक्तंभरतराजे । पायसादुद्धृतंकिंचित्प्रापणंतत्प्रकीर्तितमिति ॥ एतदेवप्रापणमग्रेदेवयानि-
वेदयेत् ॥ प्रधानदेवताहोमयेत् ॥ ॐसहस्रशीर्षा० ऋक् १६ ॥ अग्नये० इंद्राय० प्रजापतये० विश्वेभ्योदेवेभ्यः० ब्रह्म-
णेइत्याज्येन ॥ अथघृताक्तपायसेन वसुदेवाय० रामाय० श्रियै० विष्णवे० तदस्यप्रियं प्रतद्विष्णुरितितिसु-
गांदीर्घतमात्रिष्टुप्विष्णुः हवनेवि० ॥ ॐविष्णोर्नुकं० तदस्यप्रियं० प्रतद्विष्णुः ॥ परोमात्रयाविचक्रमेत्रिदेवइतिति-
सृणांवासिष्टिस्त्रिष्टुप्विष्णुः हवनेवि० ॥ ॐपरोमात्रया० विचक्रमे० त्रिदेवः० ॥ ॐभूःस्वाहा ॥ भुवःस्वाहा ॥ स्वःस्वाहा ॥ माध-
वभुवःस्वःस्वाहा ॥ अथकेवलपायसेन ॥ ॐकेशवायनमःस्वाहा ॥ प्रणवःस्वाहाकारश्चसर्वत्र ॥ नारायणाय० ॥ माध-
वाय० गोविंदाय० विष्णवे० मधुसूदनाय० त्रिविक्रमाय० वामनाय० श्रीधराय० हृषीकेशाय० पद्मनाभाय० दामो-
दराय० ॥ अथकेवलज्येनस्त्रीचतुःसहस्रसहितांशैस्त्रिभिर्भूयैः स्त्रीचतुःस० सत्यभामायै० स्त्रीचतुःस० जांबवत्यै० स्त्री-
चतुःसहस्रसहितायैकालिदै० शंखाय० चक्राय० गदायै० पद्माय० गरुडाय० ॥ इंद्राय० अग्नये० यमाय० निरृक्तये०

वरुणाय० वायवे० सोमाय० ईशानाय० तत्तन्मन्त्रैर्वाहुत्या ततो ब्रह्मादिमण्डले देवतास्तत्तन्मन्त्रैर्नाममन्त्रैर्विकचलाज्येन होम-
 येत् ॥ ततः स्विष्टकृत् ॥ ततो यजमानो देवाय प्रापणं निवेदयेत् ॥ त्वामेकमाद्यं पुरुषं पुराणं नारायणं विश्वसृजं यजामः ॥ त्व-
 येषां गोविहतो विधेयगृहाण हव्यं जगता मधीश ॥ इति निवेद्य तिष्ठेत् ॥ ततः अग्नित्रिवारचतुर्वारवाप्रदक्षिणीकृत्याभिधि वि-
 श्वा अपाद्विष इति धरणं जानुनीनिपाल्य ध्रुवसूक्तं पुरुषं सूक्तं जत्वा अष्टौपदानि प्रतिदिशं च्छेत् एभिर्मन्त्रैः ॥ कृष्णाय वासुदे-
 वाय हरये परमात्मने ॥ शरण्याय प्रमेयाय गोविदाय नमो नमः ॥ नमः स्थूलाय सूक्ष्माय व्यापकाय व्यापकाय च ॥ अन्ताय ज-
 गद्धात्रे ब्रह्मणे नंतमृतये ॥ अव्यक्तायाऽखिलेशाय चिद्रूपाय गुणात्मने ॥ नमो भूतार्था सिद्धाय पराय परमात्मने ॥ देवदेवाय बं-
 द्याय पराय परमेष्ठिने ॥ कर्त्रे विश्वस्य गोत्रे च तत्संहर्त्रे च तेनमः ॥ अथ देवाय निवेदितं प्रापणमानीय मूर्ध्नि कृत्वा ॥ कैवल्यावाः
 कैवल्यावाः कैवल्यावा इति उच्चैर्देत् ॥ ततः समानाः श्रुतिर्वेदयुः ॥ वयं वैष्णवाः वयं वैष्णवाः इति त्रिः ॥ ततस्तेभ्यः समाने
 भ्यो हविर्दिवा स्वयं ॥ नमो भगवते वासुदेवाय तिमन्त्रेण इदममृतमहं प्राश्नामि इति प्राश्य ॥ आचम्य प्राणानां यम्य यजमानः आ-
 चार्यो वा ॥ सिद्धये स्वाहेति अमौ आज्यं जुह्यात् ॥ ततः शतद्रुमयामहे इत्यनेन आत्मानमभि मन्त्रयेत् ॥ तत आचार्यो नवा-
 हुत्यादि होमं शेषं समापयेत् ॥ ततो यजमानः सांगता सिद्धय आचार्यादीन् विध्युक्तं प्रकरणं संपूज्य दक्षिणादिभिः प्रतोष्य आ-
 चार्याय श्रेतां सवत्सां सालं कारागं दद्यात् ॥ ततो यजमानः द्वादश संख्याकान् ब्राह्मणान् केशवादि द्वादश देवतां स्वरूपान् वि-
 भाव्य केशवादि द्वादश नामभिः यथा विभवं संपूज्य तेभ्यः यक्त्वा न्नपूरितान् खतान् मूलदक्षिणादि साहितान् द्वादश कलशान् केश-

चादिद्वादशनामांकितानदद्यात् ॥ तत्रमंत्रः ॥ एकाग्रपूरितकुम्भं दक्षिणावल्लसयुतं ॥ ददामि द्विजवर्यादेवेनः प्रीयता-
मिति ॥ देवपदस्थानेकशवादिनाम्नां जहः कार्यः ॥ ततः पीठदानम् ॥ ततः आचार्यः पात्रांतरं उद्धृतकलशोदकेन सप्तबीक्य-
जमानं समुद्रज्येष्ठादस्यादिवैदिकमंत्रैः सुरास्त्वामित्यादि पौराणिकैर्मन्त्रैर्वर्ण्यवसूक्तैश्चाभिषिचेत् ॥ ततः स्नातो यजमानः अग्नि-
संपूज्य यस्य स्मृत्या० मन्त्रहीनमिति क्षमाय उच्छिष्टब्रह्मणस्पते० यातुदेवगणाः सर्वे इति विसर्जयेत् ॥ कृतस्य कर्मणः सांग-
तासिद्धर्थं सद्ब्रह्मन दक्षिणादिना ब्राह्मणान् प्रतोष्य आशिषोऽहो त्याव्रतसंपूर्णतां वाचयेत् ॥ जपच्छिद्रतपश्छिद्रं यच्छिद्रं तपक-
र्मणि ॥ सर्वं भवतु मेऽच्छिद्रं ब्राह्मणानां प्रसादतः ॥ इति संप्राथ्यं ॥ तेऽच्छिद्रं भवति विवदेयुः ॥ ततः स्नात्वा त्रमस्कृत्य इष्टजनैः सो-
त्सवं भुञ्जीत ॥ इति शुक्लकादशीव्रतोद्यापनम् ॥

अथ कृष्णैकादश्युद्यापनम् ॥ यजमानः देशकालौ सकारित्य आत्मनः पापक्षयपूर्वकं एकविंशतिपुरुषानुद्धृतकामनया लक्ष्मी-
नारायणप्रीतये च अचरितस्य कृष्णैकादशीव्रतस्य सांगतासिद्धर्थं कृष्णैकादशीव्रतोद्यापनं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ पूर्वोक्तप्र-
कारेण गणेशपूजां मारुत्याचार्यवरणात् कर्म कुर्यात् ॥ ततः आचार्यः पूर्वोक्तप्रकारेण सर्वतोभेदं ब्रह्मादिदेवता आवाह्यं संपूज्य
तदुपरि संकर्षणादिद्वादशनामांकितं तिलपूर्णराजतपूर्णपात्रयुतं कलशं प्रतिष्ठाप्य तत्र अष्टदले विलिख्य कर्णिकायां ॥ भूपुरुष-
मित्याद्यावाह्यमभ्येकसहस्रशेषैः सौम्यवर्णलक्ष्मीनारायणप्रतिमां आवाह्य ॥ ततः पूर्वादिदिशुः प्रत्येकं स्त्रीचतुः सहस्रसहितार-
विमर्णीसत्यभासां जांबवतीं कालिदीं चावाह्य ॥ ततः अभ्येधादि विविधगुणपतिदुर्गाक्षेत्राधिपतिं याज्ञोष्पतिं चावाह्य ॥ पुनः

पूर्वादितुब्रह्मजज्ञानमितिब्रह्माण्विष्णोर्नुकमितिचिष्णुबलभद्रम् प्रद्युम्नं त्र्यम्बकमितित्र्यम्बकम् वसुदेवं रामं अनिरुद्धं वाम-
 भगे श्रियं पुतः राजतंगरुडं ॥ पुनःआग्नेयादिकोणेषु शंखं चक्रं गदां पद्मं ॥ पुनःपूर्वादिक्रमेण विमलां उत्कर्षिणीं
 ज्ञानां क्रियां योगां प्रह्लां सत्यां ईशानां पृष्ठभागे अनुग्रहाम् ॥ पुनः पूर्वादिक्रमेण इंद्राद्यष्टलोकपालान् तत्तन्मन्त्रैर्नममन्त्रैर्वा
 आवाह्यपूर्वोक्तप्रकारेणपोडशोपचारैःसंपूज्य पुराणश्रवणादिनारात्रिनिनयेत् ॥ प्रातःपुनःपीठदेवताःसंपूज्य पूर्वोक्तप्रका-
 रेणअग्निप्रतिष्ठाप्यअन्यादध्यात् ॥ अत्रप्रधानम् ॥ संकर्षणादिश्रीकृष्णांतद्वादशदेवताःधृताक्तपायसेनएकैकयाहुत्यापुरुषं
 विष्णुंअष्टोत्तरसहस्रसंख्याकधृताक्तिलाहुतिभिःअष्टोत्तरशतसंख्याभिर्वा अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं प्रत्येकंस्त्रीचतुःसह-
 स्रसहितांरुक्मिणींसत्यभामांजांबवतींकालिंदींएकवारांपायसेन वसुदेवंरामंश्रियंविष्णुंविष्णोर्नुकमितिषण्मन्त्रैःप्रत्युचंपाय-
 सेन गणपतिंदुर्गाक्षेत्राधिपतिंवास्तोष्पतिंब्रह्माण्वलभद्रंप्रद्युम्नंत्र्यम्बकंअनिरुद्धंगरुडंशंखंचक्रंगदांपद्मंविमलाद्याअनुग्रहांतादे-
 वताःइंद्राद्यष्टलोकपालान् ब्रह्मादिमंडलदेवतांश्चैकैकयाज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ शेषेणस्विष्टकृतमित्यादि आज्यभागांतद्वत्वाप्र-
 धानदेवताहोमेयेत् ॥ ॐसंस्कर्षणायनमःस्वाहा वासुदेवाय० प्रद्युम्नाय० अनिरुद्धाय० पुरुषोत्तमाय० अयोक्षजाय० ना-
 रसिंहाय० अच्युताय० जनार्दनाय० उपेन्द्राय० हरये० श्रीकृष्णाय० धृताक्तपायसेनएकवारं ॥ सहस्रश्रीर्षा० धृताक्त-
 नितलैः ॐभूःस्वाहा भुवःस्वाहा स्वःस्वाहा भूर्भुवःस्वःस्वाहा ॥ प्रत्येकंस्त्रीचतुःसहस्रसहितायैरुक्मिण्यैः सत्यभामायै०
 जांबवत्यै० कालिंद्यै० वसुदेवाय० रामाय० श्रियै० विष्णोर्नुकं० तदस्वप्ति० प्रतद्विष्णु० परोमात्रया० विचक्रमे० त्रि-

दयः० केवलपायसेन० ॥ अथाज्येन गणपतये० दुर्गायै० क्षेत्राधिपतये० वातोत्पतये० तत्तन्मंत्रैर्वा० ब्रह्मणे० बलम-
द्राय० प्रष्टुन्नाय० त्र्यम्बाय० अनिरुद्धाय० गरुडाय० शंखाय० चक्राय० गदायै० पद्माय० विमलयै० उत्कर्षिण्यै०
ज्ञानायै० क्रियायै० योगायै० प्रह्वायै० सत्यायै० ईशानायै० अनुग्रहायै० इंद्रायेत्यादिलोकपालेभ्यः ब्रह्मादिमंडलदेव-
ताभ्यश्चहुत्वा ततःखिष्टकृतं हुत्वा प्रायश्चित्तहोमांतर्कमनिर्वर्त्य ॥ आचार्याय कृष्णांगां दत्त्वा द्वादशब्राह्मणान् संस्कर्षणादिहृ-
णांतद्वादशनामाभिः संपूज्यतेभ्यः दक्षिणादियुतान् तिलपूणान् संस्कर्षणादिद्वादशनामां कितान्कलशान्दद्यात् पीठदत्त्वा स-
दश्चेन ब्राह्मणान्यथा विभवं संभोज्य दक्षिणादिभिः प्रतोष्य व्रतसंपूर्णतां वाचयित्वा आशिषोऽष्टीत्वा इष्टजनैः सह भुंजीत ॥ इति-
कृष्णैकादशी ॥ इति बौधायनसूत्रानुसारि शुक्लकृष्णैकादशी व्रतोद्घापनं ॥ पौराणतु ॥ सर्वतोभद्रे ब्रह्मादिदेवतास्थापनपूर्वकं क-
लशं प्रतिष्ठाप्य तत्राष्टदलपद्मे सौवर्णालक्ष्मीनारायणप्रतिमां इदं विष्णुरिति प्रतिष्ठाप्य पुरतः राजतंगरुडं परितः अष्टौ लो-
कपालान् संस्थाप्य पुरुषसूक्तेन षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ पुराणपठनादिनारात्रिनिनयेत् ॥ प्रातरग्निप्रतिष्ठाप्य ॥ इदं वि-
ष्णुरिति मंत्रेण घृताक्तपायसेनघृताक्ततिलैश्च प्रत्येकमष्टौ चरसहस्रशतं वा हुत्वा ॥ कपिलांगां दत्त्वा । चतुर्विंशतिब्राह्मणान्
केशवादिनामाभिः संपूज्य केशवादिनामां कितान् चतुर्विंशति कलशान् पक्वान्नपूरितान् वस्त्रदक्षिणायुतान्दद्यात् इति प्र-
कारांतरेण पुराणोक्तं शुक्लकृष्णैकादशी व्रतोद्घापनं ॥

अथ हरितालिकाव्रतम् ॥ (सुहृत्तमात्रायामपि पराविद्धायां) भाद्रतृतीयायां तिथ्याद्युल्लिख्य समपत्न्या समस्तपापक्षय-
पू-

र्वकसप्तजन्मसौभाग्यादिविविधभोगप्राप्तिद्वारा उमामहेश्वरप्रीत्यर्थं आचरितहरितालिकाव्रतसंपूर्णफलवाप्तयेतदुद्यापनं क-
 रिये ॥ तदंगणपतिपूजनादिकृत्वाचार्यवृणुयात् ॥ ततो वृताचार्यः उक्तविधनालिंगतोभेद्रेणपरिमितव्रीहस्थकल-
 शेरौप्यप्रतिमायांत्र्यंबकयजामहइति शिवं सुवर्णप्रतिमायां भवेऽभं विकइति गौरिगुरुतश्चरौप्यमय्यां आशुः शिशान इति वृषभं स-
 स्थाप्य षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ तत्र मंत्रः ॥ मंदारमालाकुलितालकायैकपालमालांकितशेखराय ॥ दिव्यांबरायै च दिगंब-
 राय नमः शिवायै च नमः शिवाय ॥ तत्तन्मंत्रैर्वा ॥ ततः प्रार्थयेत् ॥ नमः शिवाय सांबाथपंचवक्त्राय शूलिने ॥ नंदिशृंगिमहा-
 कालगणयुक्ताय शंभवे ॥ शिवायै हरकांतायै प्रकृत्यै सुष्टिहेतवे ॥ नमस्ते ब्रह्मरूपिण्यै जगद्धात्र्यै नमो नमः ॥ येन कामेन देवि-
 त्वं पूजितासि महेश्वरि ॥ तं पूर्णं कुरु मे कामं सौभाग्यं च प्रयच्छ मे ॥ इति प्रार्थ्य ॥ ततः सुवासिनीः संपूज्य ॥ रात्रिं निनयेत् ॥
 प्रातरावाहितदेवताः संपूज्याग्निं प्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात् ॥ अत्र प्रधानं उमां महेश्वरं चावाहनमंत्रैः प्रत्येकं प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशत
 १०८ संख्याकाभिः तिल १ यवा २ ज्या ३ हुतिभिः ब्रह्मादिमंडलदेवताः परिवारदेवताश्चैकैकया ज्याहुत्याय श्वेषेण-
 तिजावाहनोक्तमंत्रैर्होमंति स्विष्टकृदादिहोमं शेषं समाप्य संपूजिताचार्यायां दत्त्वा षोडशौषावायुग्मानियथाविभवं संपूज्य सौ-
 भाग्यद्रव्यवत्खदशिणायुतानि षोडशशूपवायनानि ॥ सौभाग्यारोग्यकामाहं सर्वसंपत्समुद्भूये ॥ गौरीगिरिशतुच्छ्वर्थवायनं
 ते ददाम्यहं ॥ इति दत्त्वा द्विजानं संपूज्य ते पासां शिपोरुहत्वा कर्मशरणं कुर्यात् ॥ इति हरितालिकाव्रतम् ॥

अथ परशुरामजयंतीव्रतम् ॥ वैशाखशुक्लतृतीयायां निशाद्यामव्यापिन्यां तिथ्यादिसंकीर्त्यं अखिलापक्षयपूर्वकं चतुर्वि-

द्वायांकार्यम् ॥ नद्यादौ प्रातः दंतधावनपूर्वकस्तथा ॥ ममज्ञानतो ज्ञानतो वारजस्त्रावस्थायाम्कृतसपकजनि तदुयोनित्य-
 दोषपरिहारद्वाराद्युभयफलाप्त्यर्थं आचरितकृषिपचमीप्रितोद्यापनकारिष्ये ॥ दृताचार्यः सर्वतो भद्रसप्तकलशेषु एकस्मिन्वाह-
 मीः अरुंधतीसहिताः सप्तर्षिप्रतिमाः पूजयेत् ॥ ॐ कर्षेमन्त्रकृतांस्तोमैः कश्यपो ह्युधुर्गिरिः ॥ सोमं नमस्तुराजं नृणो जुजोषी-
 रुधुपतिरिन्द्राय द्यौर्परिस्रव ॥ कश्यपाय नमः कश्यपं आवाहयामि ॥ ॐ अत्रियं दक्षमवरोहं द्रुवमिजोहवुं ब्राधमाने वयोर्य ॥
 त्र्येनस्य चिजं वसानूतं नृणां गच्छतमं श्विनो यतमेन ॥ अत्रये नमः अत्रिं आवाहयामि ॥ ॐ एवानुः स्युधुः समजा समित्स्विद्रारु-
 धिर्मथ्यतीरदेवीः ॥ विद्यामिव स्तोत्रवसागुणतो भद्राज उत इन्द्रनू ॥ भद्राजाय नमः भद्राजं आवाहयामि ॥ ॐ प्रह्म-
 तो भूधमकंचरावपुस्तोमैर्चेमं प्रथमः सूरिरन्मृजे ॥ सुते सुते नृयद्यागं भवंप्राति विश्वामित्रजमदगुदमे ॥ विश्वामित्राय नमः
 विश्वामित्रं आवाहयामि ॥ ॐ अमित्रवोगोर्तमागिराजतवदो विचर्षणे ॥ द्युम्रेगो भयप्रणो नुमः ॥ गोतमाय नमः गोतमं आ-
 वाहयामि ॥ ॐ पुणो नाजमदं शिनुं यो नावृत्तस्य सीदत ॥ पातसोमं भृता दृथा ॥ जमदग्नये नमः जमदग्निं आवाहयामि ॥
 ॐ उता सिमैत्रावरुणो वसिष्ठोर्वय्या ब्रह्मन्मनुसो धिजातः ॥ दुष्मन्त्वेन्न ब्रह्मणो दैव्येन विश्वे देवाः पुष्करत्वाददत् ॥ वसिष्ठाय नमः
 वसिष्ठं आवाहयामि ॥ ॐ अत्रैर्युधनुसूयाः स्याद्वसिष्ठस्याप्युरुधती ॥ कौशिकेः स्युधुसती तृथा त्वमपि मतीरि ॥ अरुंधत्ये नमः
 अरुंधतीं आवाहयामि ॥ मनोजुतिरिति प्रातिष्ठा ॥ आवाहनादिप्रत्युपचारं सप्तकृषयः प्रतिहो देवो ॥ सुहोता माः सुह-

च्छन्दस० इतिवा नाममन्त्रैर्वापूजयेत् ॥ ततः दायनंदत्वाक्षमापयेत् ॥ न्यूनातिरिक्तकर्माणि समयानि कृतानि च ॥ क्षम-
ध्वंता निसर्वाणि यूयं सर्वे तपोधनाः ॥ ततः कथाश्रवणादि नारात्रिनिनयेत् ॥ प्रातः अर्घिप्रतिष्ठाप्य अन्वाद्ध्यत् ॥ प्रधानं
अंरुंतीसहितकश्यपादिसप्तर्षीन्यूजामन्त्रेण तिल १ ग्रीहि २ धव ३ सर्पिर्द्रव्यैः ४ तिलपायसाभ्यां वा प्रातिद्वय्यमष्टोत्तर-
शत १०८ मष्टाविंशतिर्वा २८ तत्संख्याकाहुतिभिः ब्रह्मादिदेवताश्च एकैकया ज्याहुत्याय ह्ये शेषेण सिष्टकृतं ॥ ततः पुनः-
प्रतिमापूजां कृत्वा सपत्नीकान्सप्तब्राह्मणान् वस्त्रादिनां संपूज्य तेभ्यः क्रमेण दक्षिणाप्रतिमायुतकलशान् दद्यात् ॥ मन्त्रः ॥
प्रतिगृह्णद्विजश्रेष्ठप्रतिमादिसमन्वितम् ॥ कलशं शृङ्गिषि संप्रीत्यैव तसंपूतिं हितवे ॥ यदैककुम्भे सर्वप्रतिमापूजनं तदा सर्वप्रतिमा-
युतं कलशमाचार्याय दद्यात् ॥ अन्येभ्यः दक्षिणावस्त्रयुतान्पक्वान्नपूरितान्कलशान् दद्यात् ॥ ततः सप्तभ्यः सप्तगा आचार्याय
एकां गान्दत्वा प्रार्थयेत् ॥ सप्तर्षयः शुभाः श्रेष्ठाः सर्वपापं च शुभप्रदाः ॥ सर्वपापं च मे शत्रुज्ञानतो ज्ञानतः कृतम् ॥ एते सप्तर्षयः
सर्वे भक्त्या संपूजिता मया ॥ यथोक्तफलदाः संतु व्रतस्य फलदायकाः ॥ इति ॥ आशिषो गृहीत्वा ब्राह्मणान् सन्त्ये स्वयं भुं-
जीत ॥ इति शृङ्गिषि च मीव्रतम् ॥ ॥

अथोपांगललिताव्रतम् ॥ (उपांगललिताव्रते भवति पंचमीयुर्विक्रिति ॥) प्रातः दंतधावनपूर्वकं नद्यादौ स्नान्वाशुक्लवासः
परिधाय मण्डपिकादिकं कृत्वा तिथ्यादिसंकीर्त्य ॥ मया पुत्रपौत्रविद्यारोग्यसुखविजययुष्मादिकामेन स्त्रीतु अवैधव्यकाम-
नया उपांगललिताप्रीत्यर्थं अष्टवर्षात्मका चरितोपांगललिताव्रतोद्यापनं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ द्यूताचार्यः एकलिंगोद्भवेक-

लशोपरिसौवर्णाललिताप्रतिमापाराणमन्त्रैः श्रीसुक्तेनचपूजयेत् ॥ ध्यानम् ॥ नीलकौशेयवसनोहेमाभांकमलसनानाम् ॥
भक्तानवरदानित्यललितांचितयाम्यहं ॥ पुष्पांजल्यतेसप्राअष्टत्वारिंशत्परिमितादूर्वाहलेनादाय ॥ बहुप्ररोहसतत-
ममृताहरितालता ॥ यथयल्लितेमातस्तथामेस्त्युर्मनोरथाः ॥ इतिभेत्रणाष्टाचत्वारिंशद्वारसमर्पयेत् ॥ ततःप्रदक्षिणान-
मस्कारः ॥ प्रातःपुनःसंपूज्यदेवैअष्टौवटकान्समर्च्यअर्धिमप्रतिष्ठापयन्वाद्ध्यत् ॥ प्रधानउपांगललितांअंबेअंबिकइति-
मंत्रेण अष्टोत्तरशत १०८ दूर्वाहुतिभिः नमोदेव्यमहादेव्यैइतिमंत्रेण अष्टोत्तरशततिल १ सर्पिः २ पंचखाद्युतपायसा ३
हुतिभिर्यक्ष्ये ब्रह्मादिमंडलेदवताश्चैकैकयाज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ एवंहोमसंपाद्य अष्टौब्राह्मणान्वब्रह्मादिभिःसंपूज्यतेभ्यःपक्वान्न-
पूरितान्दक्षिणासहितानष्टौकलशान्दधात् ॥ ततआचार्यवब्रालंकारादिभिःसंपूज्यसदक्षिणांविंशतिवटकसहितंवायनंद-
धात् ॥ तत्रमन्त्रः ॥ पक्वान्नफलसंयुक्तंसधृतंदक्षिणान्वितम् ॥ उपांगललिताप्रीत्यैब्राह्मणायददाम्यहम् ॥ ततःदेवीं ॥ सवा-
हनशक्तियुतावरदापूजितामया ॥ मातर्माभमनुगृह्णाथगम्यतानिजमदिरम् ॥ इतिविमृज्यसोपस्करपीठगांचआचार्यायद-
त्वाब्राह्मणान्सदन्नेनभोजयित्वाआशिषोर्युहीत्वास्वयंविंशतिवटकान्मुंजीत ॥ इतिउपांगललिताव्रतम् ॥

अथ मुक्ताभरणसमवीव्रतम् ॥ देशकालौंसर्काल्यमसकलपापक्षयपूर्वकपुत्रपौत्रप्रधानसौख्यतिथिशयप्राप्तिद्वाराश्रीस-
दाशिवप्रीत्यर्थमुक्ताभरणसमवीव्रतंकरिष्येइतिसंकल्प्यपूजांसमाप्यर्थयेत् ॥ महादेवमहाराजप्रीत्यापापप्रणाशन ॥ अ-
सांकुर्वतापूजांसधुवासाधुयोजितां ॥ ज्ञानतोज्ञानतोवापिभवतीविहिताचया ॥ संपूर्णयत्तुविश्वेशोविमलकोमला-

सुप्तां ॥ ततः देवस्य पुरतः ॥ यावज्जीवमयात्मा तु शिवस्य च निवेदितः ॥ इत्येवं सम्यक् कृत्वा सौवर्णराजतसौत्रं वादोरकंदेवा-
श्रतः संपूज्य मंत्रेण दोरकं गृह्णीयात् ॥ देवदेवजगन्नाथ सर्वसौभाग्यदायक ॥ गृह्णीयादोररूपं त्वानुत्रयौत्रप्रवर्धनम् ॥ ततः ह-
स्ते बंधनमंत्रः ॥ सप्तसामोपगीतं त्वान्धारया मिजगदुरो ॥ सूत्रग्रंथि स्थितं नित्यं धारया मिस्थिरो भव ॥ इत्यनेन मंत्रेण हस्ते वद्ध्वा ॥
ततः ॥ दह सर्वपाणिपानि तुष्टिं कुरु दयानिधे ॥ प्रसन्नः सन्नुमाकांतदीर्घायुः पुत्रदो भव ॥ इति जीर्णदोरकोत्तारणं कृत्वा ब्रा-
ह्मणाय एकादशशतसंख्याकान्मंडकान् व्रतदक्षिणायुतान्कृत्वा वायनं दत्वा तदेव द्रव्यं स्वयं भुज्जीत ॥ एवं प्रतिमासं शुक्लसप्तम्यां
कार्यम् ॥ वपति हैमीराजती वासुद्रिकां ताम्रपात्रोपरि संस्थाप्य ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् ॥ आचार्याय विशेषेण सौवर्णमंगुलीयकं
पुष्पकुम्भतांबूलांजनसूत्रयुतं सदक्षिणां च दद्यात् ॥ ब्राह्मणान् भोजयित्वा स्वयं भुज्जीत ॥ संतानद्विदं ब्रूयानु शिवलोके
महीयते ॥ इति मुक्ताभरणसप्तमीव्रतम् ॥

अथ जन्माष्टमीव्रतम् (नौकायां) — निशीथकाले यदि वा निशायां दिवापि वारोहिणिका कलापि ॥ यदि स्पृशेदष्टमिकां तदा-
नीजन्माष्टमीसैव न भोऽसिते स्यात् ॥ १ ॥ यदा क्वचिद्रोहिणिका कलापि न हि स्पृशेदष्टमिकां तदा तु ॥ निशीथकाले किल वर्तमा-
नां जन्माष्टमीं तां सुनयो वदति ॥ २ ॥ यत्रोभयेद्युर्द्युदिनोभयेद्युर्निशीथयोगस्तदा परैव ॥ समांशयोगेपि पराष्टम्याद्वैप-
म्ययोगे अधिकता च यत्र ॥ ३ ॥ तत्पारणस्यात्तिथिभावसाने दिवाथ निश्यन् यत्रांतरांतलाभे ॥ महानिशांतः प्रथमतस्तश्चेदंतस्त-
दा तच्च परे ह्येकार्यं ॥ ४ ॥ पूर्वार्धरात्रात्परपूर्वथामौयामार्धे क्वघटिका द्रव्या ॥ महानिशास्यादथ शक्त्यभावेत्येकावसा-

नेपिदिवापिकुर्यात् ॥ ५ ॥ इति ॥) प्रातःदंतधावनपूर्वकं स्नात्वा देशकालौ स कीर्त्यमभिलिपपक्ष्यपूर्वकधर्माथकात्मो-
 क्षचतुर्विधपुरुषार्थसिद्धिद्वारा अमुककामनया वा अचरितजन्माष्टमीव्रतोद्यापनकरिष्ये ॥ वृताचार्यः वेद्यां सर्वतोभद्रप्रत्यति-
 लोपरिस्थकलशोपरिपूर्णपात्रोरौघमयेपर्यये सौवर्णादेवकीं तदुत्सर्गवामस्तनपायिनिसौवर्णश्रीकृष्ण इदं विष्णुरिति विष्णो-
 र्नुकमिति वामोत्तरेण परितः वसुदेवं बलदेवं नंदं यशोदां सुभद्रां रोहिणीं विद्युं मत्स्यादिदशरूपिणि आदित्यादिनवग्रहान्
 अश्विन्यादिसप्तविंशतिनक्षत्राणि देवान् नगान् यक्षान् विद्याधरान् यमुनां कालियं कंसं गाः योगनिद्रां सार्यके
 उद्धवं अक्रूरं उग्रसेनादियादवान् शंखं चक्रं गदां पद्मं त्रुटिं कालात्मानं अहोरात्रं मांसं संवत्सरं सर्वात्मानं द्वारपा-
 लान् पुण्यशीलं सुशीलं जयं विजयं पुरतः गरुडं एवंनाममन्त्रैरावाह्यपुरुषमस्तेन पूजयेत् ॥ ध्यानं ॥ कृष्णं चतुर्भुजं देवं शं-
 खचक्रगदाधरम् ॥ पीतांबरयुगोपेतं लक्ष्मीयुक्तं विभूषितम् ॥ लसत्कौस्तुभशोभाढ्यं मेघदशामसुलोचनम् ॥ ध्यायामि पु-
 ण्डरीकाक्षं जगदानंदं कारकम् ॥ अंगपूजा ॥ कृष्णाय नमः पादौ पू० संकर्षणाय गुल्फौ० विश्वकर्माणे जंघे का-
 लात्मने जानुनी विश्वनेत्राय कटिं पद्मनाभाय नाभिं परमात्मने हृदयं श्रीकंठाय कंठं सर्वास्त्रधारिणे बाहू वाचस्प-
 तये मुखं केशवाय ललाटं सर्वात्मने शिरः ॥ पूजां समाप्य स्तोत्रं पठेत् ॥ अनघं वामनं शौरिं वैकुण्ठं पुरुषोत्तमं ॥ वासुदेवं
 हृषीकेशं माधवं धुमसूदनं ॥ वराहं पुण्डरीकाक्षं नृसिंहं देवसूदनं ॥ दामोदरं पद्मनाभं केशवं गरुडध्वजं ॥ गोविंदं मच्युतं वि-
 ष्णुमनंतं मपराजितं ॥ अधोऽक्षं जगद्बीजं सृष्टिस्थित्यंतकारकं ॥ अनादिनिधनं कृष्णत्रैलोक्येशं जगद्गुरुं ॥ नारायणं चतु-

वाहुशस्त्रचक्रगदाधरं ॥ पीतांबरधरं नित्यं वनमालाविराजितं ॥ श्रीवत्सांकजगद्धेतुश्रीधरं श्रीपतिहरिं ॥ इति स्तोत्रं ॥
 देवस्य जातकर्म षष्ठी पूजादिकृत्वा ॥ पुरतः अभयावचांशुं गुडूचीपिप्पलीशस्त्राणि निक्षिप्यार्घ्यं दद्यात् ॥ चंद्रोदये ॥ जातः
 कंसवधार्थं भूमाग्रे उत्तराणाय च ॥ कौरवाणां विनाशाय दैत्यानां निधनाय च ॥ पांडवानां हितार्थं यधर्मं संस्थापनाय च ॥
 गृहणाध्यर्थाय दत्तं देवक्या सहितो हरे ॥ इति कृष्णार्थाध्यं ॥ अंगणे भूमौ राजतं चंद्रविंबं संपूज्य तत्साध्यं जानुभ्यामवनीगत्वा ॥
 क्षीरोदाणं वसंभूतलक्ष्मीवधो निशाकर ॥ गृहणाध्यर्थाय दत्तं रोहिण्या सहितः शशिन् ॥ रोहिण्यर्घ्यं ॥ दक्षस्य दुहित्या
 साध्वी रोहिणी नामनामतः ॥ सोमेन सहिते देवि गृहणाध्यं नमोस्तुते ॥ ततः प्रार्थना ॥ ब्राहिमांसवर्गश्रीशहरे संसारसा-
 गरात् ॥ ब्राहिमांसवर्गपापघ्नः स्वशोकार्णवात्प्रभो ॥ यद्वात्येयचकौ मारो यौवने यच्च वार्धके ॥ तत्पुण्यं वृद्धिमासोतु पापं हर
 हलायुधेति ॥ ततो राजौ जागरणं कुर्यात् ॥ प्रातः स्नात्वा देवं संपूज्य अग्निं प्रतिष्ठाप्य अन्यदध्यात् ॥ प्रधानं विष्णुं दं विष्णु-
 रिति मन्त्रेण पाथस १ तिल २ ब्रीहि ३ यव ४ द्रव्यैः प्रतिद्रव्यं अष्टोत्तरशत १०८ संख्याकाहुतिभिः पुनः पंचखाद्येन
 विष्णोर्नुकमिति मन्त्रेण अष्टोत्तरशत १०८ संख्याया पुनः पुरुषसूक्तेन प्रत्युचं कैकया ज्याहुत्या महाव्याहृतिभिश्च अष्टाविंश-
 तिसंख्या ज्याहुतिभिः परिवारदेवताब्रह्मादिदेवताश्च एकैकया ज्याहुत्या शेषेण स्विष्टकृतं ॥ तत आचार्यं संपूज्य विभवे सति
 भूशय्यारौप्यवस्त्रकांचनादि दत्वा पीठं च दद्यात् ॥ श्रीकृष्णः प्रतिगृह्णाति श्रीकृष्णो वै ददाति च ॥ श्रीकृष्णस्तारको भाभ्यां
 श्रीकृष्णाय नमः ॥ कृष्णायानंतरूपाय दास्यामि प्रतिमामिमां ॥ द्रव्यं विष्णुसमुद्रतमः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ इति ॥

अथरामनवमीव्रतम् ॥ (तत्ररामनवमीनिर्णयः । निर्णयतत्त्वे—रघुनाथजनुर्नवमीगदितादिनमध्यगतायदिमोम-
यतः । नहिबोभयतोपियदाभयुतामपि च प्रथमापरा ॥ १ ॥ साचेन्सुहृत्तत्रयगाधिकावातद्वैतत्रैवलयदेश्मयाः ॥ वै-
खानसैःसामसुपोषणीयाःसातलुपूर्ववदन्तिमतः ॥ २ ॥ त्रिमुहूर्ताष्टमीधक्षेनवमीयदिलीयते ॥ सातैश्चैषैश्चैष्यतदा
विप्रैरुपोष्यतइति ॥) तिथ्यादिसंकीर्त्यआत्मनःअखिलपापक्षयपूर्वकचतुर्विधपुरुषार्थसिद्धिद्वाराममआचरितस्यरामनव-
मीव्रतस्यसांगतासिद्धयेतदुद्यापनंकरिष्ये ॥ ततःपूर्ववत् वृताचार्यः सर्वतोभद्रस्थकलेसाक्षतपूर्णपात्रेषट्कोणपद्मविलित्य
तत्रमध्यैर्हैरामपण्डक्षेणत्रयोदशाक्षेणवामूलमन्त्रेण ॥ मूलमन्त्रस्तु श्रीरामायनमइतिषडक्षरमन्त्रः ॥ १ ॥ श्रीरामजयराम-
जयजयरामेतित्रयोदशाक्षरः ॥ २ ॥ अपरोवैदिकस्तु ॥ ॐ भद्रोभद्रयुसचमनुआगतस्त्वसारांजुरोऽअभ्येत्तिपुश्वात् ॥ सु-
प्रकृतैर्द्वीभिराग्निर्वितिष्ठन् रुद्राद्विघ्नैर्भिराममस्थात् ॥ इतिमन्त्रेणरामतद्दामतःहैमीसीतां ॥ ॐ जनकात्मजायै नमःइतिनाम-
मन्त्रेणचप्रतिष्ठाप्य ॥ परितःषट्कोणेषुकुम्भेणदशरथं कौसल्यां लक्ष्मणं भरतं शत्रुघ्नं मारुतिं च नाममन्त्रैः प्रतिष्ठाप्य पु-
रषसूक्तेनपूजयेत् ॥ पुष्पोत्तराङ्गपूजा ॥ श्रीरामचन्द्रायनमः पादौपूजयामि राजीवलोचनाय० गुल्फौ० रावणांतकाय०
जानुनी० विश्वामित्रप्रियाय० नार्भि० परमात्मने० हृदयं० श्रीकंठाय० कंठं० सर्वास्त्रधारिणे० बाहू० विश्वमूर्तये०
मुखं० पद्मनाभाय० जिह्वां० दामोदराय० दंतान्० सीतापतये० ललाटं० ज्ञानगम्याय० शिरः० सर्वात्मने० सर्वांगं० ॥

नमस्कारमन्त्रः ॥ नमोदेवाधिदेवायर्घुनाथायशार्ङ्गिणे ॥ चिन्मयानंदरूपायसीतायाःपतयेनमइति ॥ अर्घ्यमन्त्रः ॥
दशाननवधार्थार्थधर्मसंस्थापनायच ॥ राक्षसानांविनाशायैदयानांनिधनायच ॥ परित्राणायसाधूनांजातोरामःस्वयंहरिः ॥
गृहणाध्यमयादत्तमात्रादिसहितोनघ ॥ इति ॥ ततःपुराणपठनादिनारात्रिनयेत् ॥ प्रातःअग्निप्रतिष्ठाप्यअन्वादध्यात् ॥
अन्नप्रधानं रामंआज्य १ पायस २ द्रव्याभ्यां प्रत्येकं अष्टोत्तरशत १०८ संख्याहुतिभिःमूलमन्त्रेण जानक्यादिसप्तदेवताः
उक्तद्रव्येणअष्टाविंशति २८ संख्याहुतिभिः ॥ ब्रह्मादिदेवताश्चएकैकयाज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ एवंहोमंसंपाद्य आचार्यसंपूज्य
प्रतिमांदद्यात् ॥ तत्रमन्त्रः ॥ इमांस्वर्णमयींरामप्रतिमांसमलंकृताम् ॥ श्रीरामप्रीतयेदास्येप्रीतोभवतुराधवइति ॥ ततः
व्रतपूतयेगांचदत्त्वासदन्ननब्राह्मणान्संतर्प्यदक्षिणादिभिःप्रतोष्यआशिषोग्राह्याः ॥ इतिरामनवमीव्रतम् ॥

अथरामनामलेखनव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्यआत्मनःअनेकपातकक्षयपूर्वकसकलमनोरथावासिद्वाराश्रीरामचंद्रप्रीत्य-
र्थमयालिखितंयत्कोटिलक्षासुकावाधिकंरामनामतत्संपूर्णतासिद्धयेतदुवापनाख्यंकर्मकरिष्येइतिसंकल्प्य ॥ पूर्ववत्तृप्ता-
चार्यःसर्वतोभद्रस्थकलशेसाक्षतपूणपात्रेषोडशमाषात्मकराजतसिंहासनेसुवर्णस्यपलेनतर्धेनवानिर्मितंरामं वामतःसीतां
दक्षिणतः लक्ष्मणं पुरतः हनूमंतंचसौवर्णप्रतिमासुमूलमन्त्रेणनाममन्त्रेणचआवाह्य पुरुषसूक्तेनचपूजयेत् ॥ परितःसप्तधा-
न्योपरिवारिपूणानष्टौकलशान्पूर्वादिक्रमेणसंस्थाप्यतेपुलोकेशंस्तत्तन्मन्त्रैरावाह्यपूजयेत् ॥ प्रातःअग्निप्रतिष्ठाप्यान्वाद-
ध्यात् ॥ अन्नलेखनदशशेनशतशेनवाहोमः ॥ अन्नप्रधानं रामंआज्यद्रव्येणलेखनदशशेनशतशेनवामूलमन्त्रेण परिवार-

देवताः ब्रह्मादिदेवताश्चैकैकयाज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ एवंहोमं संपाद्य आचार्यसंपूज्यपीठं दद्यात् ॥ तत्रमन्त्रः ॥ सीतासौमित्रि-
हनुद्युतामंसदक्षिणं ॥ ददामिद्विजवर्थायामोमेप्रीयतामिति ॥ ततः व्रतसंपूतयेगांचदस्याधृतपूरितकांस्यपात्रतिल-
पात्रचयथाशक्तिदशदानानिदत्त्वायोगिराजं वटुकत्रयंचअन्यानिपिसद्भिजान्सदन्ननसंतर्प्यदक्षिणादिनाप्रतोष्यआशिषोऽष्टा-
त्वाइष्टजनैः सहभुंजीत ॥ इतिरामनामलेखनव्रतम् ॥

अथाहुः खनवमीव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य आत्मनः सकलदुःखनाशपूर्वकमभीष्टकामनासिद्धिद्वारा श्रीगौरीप्रीत्यर्थं अहुः-
खनवमीव्रतं करिष्ये ॥ इतिसंकल्प्य ॥ गोमयेनोपलिप्यभूमौ वेदीं गुडेन लिप्सां इच्छादितां अपूपपायसादियुतां उपरिमंड-
पिकायुतां कृत्या तत्रथीठगौरीं अवैश्विक इति नमो देव्या इति वामत्रेण संपूज्य रात्रिजागरणादिना नयेत् ॥ तदिने हि सा दिरहि-
तमुपोषणं कार्यम् ॥ अशक्तश्चेद्बुधफलादिभक्ष्यं ॥ अत्यंताशक्तश्चेद्द्विव्यान्नं ॥ प्रातः देवीं संपूज्य सपत्नीकं ब्राह्मणसंपूज्य पंचफ-
लाञ्चितं वायनसोपस्करं दद्यात् ॥ तत्रमन्त्रः ॥ गौर्याहुः खविनाशिन्या व्रतसंपूर्तिहेतवे ॥ वायनं द्विजवर्थाय सहिरण्यं ददा-
म्यहं ॥ इति अहुः खनवमीव्रतम् ॥

अथगोपबन्धव्रतम् ॥ इदं कार्तिकशुक्लैकादश्याद्वा दश्यां वार्क्यम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य आत्मनोयमंडनिरासपूर्वकपुत्रपौत्र-
सौभाग्याद्यभिष्टद्धिद्वारा श्रीगोपालप्रीत्यर्थं पंचवर्षचरितगोपबन्धव्रतोद्यापनं करिष्ये ॥ वृताचार्यः सर्वतोभद्रस्थकलशे हंभंचतु-
र्भुजं गोपालं इदं विष्णुरिति मन्त्रेण संपूज्य प्राथयेत् ॥ नमस्तो देवदेवेश नमस्तो गरुडव्यज ॥ नमस्तो विष्णवे तुभ्यं व्रतसफलदा-

यक ॥ प्रातरग्निप्रतिष्ठाप्यअन्वाध्यात् ॥ प्रधानं गोपालं समित् १ तिल २ पायस ३ आज्य ४ यव ५ द्रव्यैः प्रति-
द्रव्यमष्टोत्तरशत १०८ संख्याकाहुतिभिः ॥ ब्रह्मादिदेवताश्चैकयाज्याहुत्यायश्ये ॥ ततःक्रमेणद्रव्याणांहोममन्त्राः ॥
ॐत्रीणिपुदा० अतोदुवा० हुदंविष्णु० विष्णोर्नुक्तं० तत्संवितुर्व० ॥ ततोवायनंप्रतिवर्षक्रमेणसहैववात्रयस्त्रिंशत्संख्या-
कद्रव्ययुतंदद्यात् ॥ प्रथमपायसं द्वितीयमंडकान् तृतीयमाषवटकान् चतुर्थअपूपान् पंचमेलङ्कान् ॥ वायनमन्त्रः ॥
वायनंतैद्विजश्रेष्ठददामिन्नतपूतये ॥ दक्षिणादिसमायुक्तगोपालःप्रीयतामिति ॥ ततःपंचमिथुनानिवल्खादिनासंपूज्यआ-
चार्यायगांचदत्वा ॥ एवमेवलक्षगोपन्नव्रतं ॥ हवनेविशेषः तद्देशशेनशतशेनवापूवोक्तपंचद्रव्यैर्मिलित्वाकार्यम् ॥ वायनं-
चपूवोक्तमन्त्रेणैवदद्यात् ॥ अन्यत्समानं ॥ इतिगोपन्नव्रतम् ॥

अथश्रवणद्वादशीव्रतम् ॥ (निर्णयतत्त्वे—श्रवःसंयुतैकादशीभाद्रपुक्ष्णद्विषुद्धाविद्धापिचद्वादशीवा ॥ जयंतीयमुक्ता-
हैरवामनस्यविधेयासपर्यास्यमध्याह्नकाले ॥ १ ॥) प्रातर्नद्यादौ—वरोरेणयोवरदोवराहोधरणीधरः ॥ अपवित्रंपवित्रं
मांकरोतुभगवान्हरिः ॥ इत्यनेनतिलान्विलिप्यस्नात्वानिलकर्मनिर्वृत्यसंकल्पयेत् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्यआत्मनःअखिलपा-
पक्षयपूर्वकपिशाचादिदुयोनिनिरसनद्वाराश्रीविष्णुलोकप्राप्त्यर्थआचरितश्रवणद्वादशीव्रतोवापनंकरिष्येइतिसंकल्प्य ॥ वृ-
ताचार्यःचतुर्दशोपशोभितमंडपातर्वदिकायांपीठदेवताःपूजयेत् ॥ आधारशक्त्यैनमः विमलायै० उत्कार्षिण्यै० ज्ञान-
शक्त्यै० क्रियाशक्त्यै० प्रह्वायै० सत्यायै० मायायै० मध्येपरमेदेवतायै० परितइंद्रादिलोकपालांस्तदुपरितत्पूर्णपात्रयुतेक-

लशे गणपतिं० दुर्गां० क्षेत्रपालं० वास्तोष्पतिं० परितआदिलादिनवग्रहदेवताश्चसंपूज्य ॥ तदुपरिसर्वतोभद्रप्रसायतत्र
ब्रह्मादिदेवताःसंपूज्य तदुपरिऋशुक्लृष्णाजिनप्रसार्य तत्रद्रोणपरिमिततिलपत्रवर्तकृत्वातदलाभेगोधूमाः तत्रतिलपूरितपूण-
पात्रयुतकलशेद्वादशारायुतपद्मेहं वामनत्रीणिपदेतिमन्त्रेणसंपूज्यांगपूजांकुर्यात् ॥ मत्स्यायनमः पादौपू० कूर्माय० जा-
नुनी० वराहाय० गुह्यं० नृसिंहाय० नार्भि० वामनाय० उदरं० परशुरामाय० दक्षिणभुजं० दाशरथिरामाय० वाम-
भुजं० कृष्णाय० मुखं० वौद्धाय० कर्णौ० कल्किने० शिरः० ॥ ॐ नमोभगवतेवासुदेवायसर्वांगपूज० दधिभक्तनैवेद्यं-
दत्वाप्रार्थयेत् ॥ नमस्तेदितिपुत्रायनमस्तेकश्यपात्मज ॥ त्रिविक्रमायदेवायवामनायनमोनमः ॥ ततोऽन्यग्रोधंकद्रुद्रायतिमं-
त्रेणसंपूज्य ॥ शिष्यदध्यन्नेनयुतंजलपूरितकंकचसंपूजयेत् ॥ तत्रक्रमेणमन्त्रौ ॥ शिष्योसिदधिभक्तोसिलंबितोसिम-
योपरि ॥ सूत्रेणवाश्रितोसित्ववामनःप्रीयतामिति ॥ करकंपूजयिष्यामिसरितांसंगमेजलैः ॥ पंचरत्नसमायुक्तंतेनतुष्यतु
वामनः ॥ ततःसर्वानप्राथयेत् ॥ पर्जन्योवरुणःसूर्यःकेशवःसलिलजिवः ॥ त्वष्टायमोवैश्रवणःसदापापंहर्तुमे ॥ कथा-
श्रवणादिनारात्रिनयेत् ॥ प्रातरग्निप्रतिष्ठाप्यअन्यदध्यात् ॥ अत्रप्रधानं वामनं पायस १ द्रुत २ समित् ३ तिलैः ४
अतिद्रव्यमष्टोत्तरशत १०८ संख्याकाहुतिभिःपीठदेवताःब्रह्मादिदेवताश्चैकैकयज्याहुत्यायश्ये ॥ होममन्त्राश्च इरावती-
तिमन्त्रेणपायसं त्रीणिपदेत्याज्यं इदंविष्णुरितिसमित् विष्णोःकर्मणीतितिलः ॥ ततोद्वादशसंख्याकान्विप्रांनवब्रह्मादि-
नासंपूज्यदध्यन्नेपवीतगोपीचंदनयुतानुसुगंधजलपूरितान्द्वादशकरांस्तेभ्योदद्यात्तत्रमन्त्रः ॥ सुगंधिजलसंपूर्णदधिभक्त-

श्रुतद्विज ॥ करंकेतप्रदास्यामि वामनः प्रीयतामिति ॥ ततः—वामनः श्रुतिगृह्णाति वामनो वैददाति च ॥ वामनस्तारको भाभ्यां-
वामनाय नमो नमः ॥ इत्यनेन सोपस्कारपीठमाचार्यार्थदद्यात् ॥ व्रतपूर्ते यथा च दत्वा विप्रान् भोजयेत् ॥ इति श्रवणद्वादशी ॥

अथ प्रदोषव्रतम् ॥ (पुरुषार्थचिंतामणौ—उभयव्रतदोषव्याप्तौ अव्याप्तौ साम्येनैकदेशव्याप्तौ पूर्वव्रतदोषे अधि-
कव्याप्तौ । उत्तरप्रदोषे न्यूनव्याप्तावपि उत्तरदिनएव प्रदोषव्रतानुष्ठानं । सर्वथा परदिने प्रदोषव्याप्त्यभावपूर्वव्रतेति ॥)
तिथ्यादिसंकीर्त्यात्मनः अखिलपापक्षयशत्रुपराजयपूर्वकायुरारोग्यैश्वर्यपुत्रपौत्राद्याभिष्टुद्धिद्वारा श्रीउमामहेश्वरप्रीत्यर्थं आ-
चरितप्रदोषव्रतोद्यापनं करिष्ये ॥ वृताचार्यः उक्तप्रकारेण लिंगतो भद्रस्थताप्रकलशे रौप्यपूणपात्रयुते सौवर्णसांबसदाशिवपु-
रतोरारजतवृषभंतत्तन्मन्त्रैः प्रतिष्ठाप्य ॥ परितः अमितांगभैरवाय १ सरुभैरवाय २ चंडभैरवाय ३ क्रोधभैरवाय ४ उन्म-
न्नभैरवाय ५ भीषणभैरवाय ६ संहारभैरवाय ७ कपालभैरवाय ८ ॥ इति प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् ॥ मूलमंत्रेण न्यासं कृत्वा पं-
चब्रह्ममन्त्रैः सद्योजातादिभिः पूजयेत् ॥ प्रकारांतरेण पूजनं विष्णुं ० १ ब्रह्माणं ० २ भास्करं ० ३ सोमं ० ४ पूर्वोदिक्रमतः-
प्रथमावरणे ॥ जयं १ विजयं २ गणपतिं ३ दुर्गां ४ द्वितीयं ॥ नंदीश्वरं १ क्षेत्रपालं २ वास्तोष्पतिं ३ वायुं ४ तृ-
तीयं ॥ सप्तर्षीन् चतुर्थं ॥ भूतनाथं पंचमे ॥ इंद्रादीन् षष्ठे ॥ कपालिनं सप्तमे ॥ गंधर्वान् अष्टमे ॥ सद्योजातेत्यासनं वाम-
देवायेति पाद्यं अधोरागेत्यर्घ्यं तत्पुरुषायेत्याचमनीयं ईशानायेति नानं त्र्यम्बकमिति यन्त्रं यज्ञोपवीतं उत्तरीयं च नमो हिर-
ण्यवाहव इति गंधं नमः शंभवायेत्यक्षतान् इमारुद्रायेति पुष्पाणि नमो बिल्वे न इति बिल्वदलानि मानस्तोके इति धूपं नमः ८-

उष्णीषिणइतिदीपं नमोविभुजश्चइतिनैवेद्यं नमःपणायितितांबूलं इमारुद्रयेतिदक्षिणाम् नमोह्रस्वायेतिमन्त्रपुष्पम् नमोलु-
रुद्रैश्चइतित्रिभिर्ममस्कारः पुनर्नाममन्त्रेणअष्टाप्रदक्षिणामस्कारांश्चक्रुर्यात् ॥ भवाय १ महादेवाय २ रुद्राय ३ नीलकं-
ठाय ४ शशिमौलिने ५ उत्राय ६ भीमाय ७ ईशानाय ८ ॥ ततोऽथरजतादिपात्रेक्षीरकुशगृहतदधिंतडुलसिद्धार्थगंधपु-
ष्पादिक्षित्वाजलंदद्यात् ॥ भयरोगादिदारिद्र्यपापंधुदपमृत्यवः ॥ ऋणशोकमनस्तापानश्यंतुममसर्वदा ॥ ततःप्राथ-
येत् ॥ प्रसीदेदेवेयप्रसीदपरमेश्वर ॥ प्रसीदसोमसर्वजप्रसीदकरुणाकर ॥ प्रातरग्निप्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात् ॥ प्रधानं
उमामहेश्वरंपलाशसमित् १ विल्वपत्र २ पायस ३ आज्य ४ द्रव्यैः प्रत्येकमष्टोत्तरशत १०८ संख्याकाहुतिभिः (पक्षे
शिर्वंगोरीच त्र्यंबकंअंबेअंबिकाइतिमन्त्राभ्यांप्रत्येकं पायसाज्याभ्यांवा) पीठदेवताःब्रह्मादिदेवताश्चैकैकयाज्याहुत्या-
यश्ये ॥ ततःपीठगांचदत्वाब्राह्मणान्भोजयेत् ॥ भूयसीदक्षिणांदत्वाशिषोग्राह्याः ॥ इतिप्रदोषव्रतम् ॥

अथानंतचतुर्दशीव्रतम् ॥ (निर्णयतत्त्वे—मध्याह्नगानंतचतुर्दशीत्यादन्यैर्निरुक्तात्रिमुहूर्तगापि ॥ मुहूर्तमात्राप्युद-
येतदन्यैराद्यैवचेद्भ्युदयगाभिनीयं ॥ १ ॥ अपिशब्दाद्वटिकामात्रापि ॥) तिथ्यादिसंकीर्त्यआत्मनोनिखिलपापनिमुक्ति-
पूर्वकोत्तमसिद्धिपुत्रपौत्रसहितविविधभोगधनधान्यपरमगतिप्राप्तिकामनयाचतुर्दशवर्षचरितानंतव्रतोद्यापनकरिष्ये इति-
संकल्प्य नित्यवत्सत्यदंशसंपूजयेत् ॥ ततोष्टुताचार्यःसर्वतोभेदब्रह्मादिदेवताआवाह्यतदुपरिकलभप्रतिष्ठाप्यतत्रयमुनामा-
वाह्यश्रीसूक्तेनमममन्त्रेणवासपूज्य ॥ तदुपरिअक्षतपूरितपूणपात्रंनिधाय तत्राष्टदलंविरच्य तत्रसुवर्णनिर्मितं चतु-

देशांश्चिद्युतं अनंतसहस्रशीर्षेति मन्त्रेण स्थापयेत् ॥ तदुत्तरतः सप्तधान्योपरिविस्तृतशय्यायां स्वर्णनिर्मितलक्ष्मीसहितं महं भल-
 मुसलयुतं अनंतदेवं इदं विष्णुरिति मन्त्रेण स्थापयेत् ॥ स्वर्णदोरप्रतिमयोः पुरुषसूक्तेन श्रीमदनंताय नम इति नाममन्त्रेण चामू-
 जावार्षिकयत्कार्यो ॥ अथ ग्राथिदेवताः पूजयेत् क्रमेण ॥ विष्णुः १ अग्निः २ आदित्यः ३ सहस्राक्षः ४ पितामहः ५
 इंद्रः ६ पिनाकी ७ विघ्नेशः ८ स्कंदः ९ सोमः १० वरुणः ११ पवनः १२ पृथ्वी १३ वसवः १४ ॥ ततः शय्यायां प्र-
 तिमायाः परितः शंखं १ चक्रं २ गदां ३ पद्मं ४ ॥ तद्वहिः नाममन्त्रेण अनंतं १ कपिलं २ दक्षं ३ मनुं ४ प्रजापतिं ५
 संकर्षणं ६ कालं ७ वनमालिनं ८ त्रिविक्रमं ९ अहोरात्रं १० अर्धमासं ११ मासं १२ ऋतून् १३ अयने १४ संव-
 त्सरं १५ इन्द्रवत्सरं १६ अनुवत्सरं १७ वत्सरं १८ प्रजाध्यक्षं १९ अजितं २० सर्वभूतं २१ प्रद्युम्नं २२ अनिरुद्धं २३
 श्रीधरं २४ पुरुषोत्तमं २५ वामनं २६ पद्मनाभं २७ विश्वरूपम् २८ त्रिविक्रमम् २९ विष्णुम् ३० अच्युतम् ३१ ॥
 तद्वहिः अष्टवसून् ८ ॥ तद्वहिः एकादशरुद्रान् ११ तद्वहिः द्वादशादित्यान् १२ तद्वहिः नवग्रहान् ९ तद्वहिः अष्टभैरवान् ८
 तद्वहिः मेषादिद्वादशराशीन् १२ तद्वहिः अश्विन्यादिनक्षत्राणि २८ तद्वहिः ब्राह्म्यादिसप्तमातृः ७ तद्वहिः चैत्रादिद्वादश-
 मासान् १२ तद्वहिः दीप्त्यादिशक्तीः तद्वहिः विष्कंभादियोगान् २७ आवाह्य ॥ पीठपरितः फलपक्वान्नपूरितान् चतुर्दशकुंभा-
 न् शतुर्दशनामाभिः स्थापयेत् पूजयेच्च ॥ ते च मन्त्राः अनंताय नमः १ संकर्षणाय २ कमलाय ३ शेषाय ४ वासुदेवाय ५ वि-
 श्वनाथाय ६ विश्वरूपाय ७ पद्मनाभाय ८ दामोदराय ९ जगन्नाथाय १० चतुर्भुजाय ११ श्रीकंठाय १२ केशवाय १३

सर्वात्मने १४ ॥ तत्तुष्टुपूजोत्तरकलशस्थापनोक्तचतुर्दशनामभिःअंगूजा ॥ अनंताय० पादौ० संकर्षणाय० गुल्फौ० कमलाय० जंघेपू० शेषापू० जानुनी० वासुदेवाय० ऊरू० विश्वनाथाय० गुह्यं० विश्वरूपाय० कटिं० पद्मनाभाय० नाभिं० दामोदराय० उदरं० जगन्नाथाय० हस्तौ० चतुर्भुजाय० बाहू० श्रीकंठाय० कंठं० केशवाय० ललाटं० सर्वोत्तमेश्वरः० अनंताय० सर्वांगपूज० ॥ ततः ॥ नमस्तेदेवदेवेशनमस्तोदरणीधर ॥ नमस्तेसर्वनागेंद्रअनंतायनमोनमः ॥ इति इतिनमस्कारः । ततःशार्थना । अनंतकामान्मेदेहि सर्वकामफलप्रद ॥ अनंतायनमस्तुभ्यंपुत्रपौत्राप्त्यवर्द्धय ॥ व्रतेननेन संतुष्टोभवेदेवसदामम ॥ ततःपुराणश्रवणादिनारात्रिनिनयेत् ॥ प्रातरग्निप्रातिष्ठाप्यअन्वादध्यात् ॥ अन्नप्रधानं श्रीमदनंतमश्नथसमिन् १ तिल २ ग्रीहि ३ यव ४ घृत ५ पायस ६ द्रव्यैः प्रलेकमष्टोत्तरशत १०८ संख्याकाहुतिभिः पीठदेवताःआवरणदेवताश्चैकैकयाज्याहुत्यापायसाज्याहुत्यावा ब्रह्मादिदेवताश्चैकैकयाज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ स्थापनमत्रैर्ममः ॥ केचिच्चादिनएवहोममिच्छन्ति ॥ प्रातर्ब्राह्मणभोजनमात्रं ॥ दिवैवसर्वम् ॥ ततःपीठसंपूज्ययक्षादिनाञ्चाचार्यसंपूज्यपीठं दद्यात् ॥ तत्रमन्त्रः ॥ प्रतिगृह्णद्भिजश्चिष्टसमस्तफलदायक ॥ त्वत्प्रसादाहंविप्रमुच्येयंभवबंधनात् ॥ अनंतःप्रतिगृह्णाति अनंतोवैददातिच ॥ अनंतस्तारकोभाभ्यामनंतायनमोनमः ॥ ततःचतुर्दशब्राह्मणान्वक्षादिनासंपूज्यस्थापितचतुर्दशकलशान्यकान्नादिपूरितान्दक्षिणासहितान्तैर्भ्यःप्रतिगृह्णद्भिजश्चिष्टमन्त्राभ्यांदद्यात् ॥ व्रतपूर्तयेगचदद्यात् ॥ क्षमापयेत् । वृक्षिहीनंक्रियाहीनंद्रव्यहीनंतथैवच ॥ मन्त्रहीनंकृत्यं चपरिपूर्णंतदस्तुमे ॥ १ ॥ पक्वान्नादिनाभोजयेत् ॥ इत्यनंतव्रतं ॥

अथैकैकुठचतुर्दशीव्रतम् ॥ (निशीथस्थिताचापिवैकुठसंज्ञाचतुर्दश्यसौद्युदयतूत्तरास्यात् ॥ इति ॥) तिथ्यादिसंकी-
र्त्यआत्मनःसर्वपापक्षयपूर्वकशिवपदप्राप्तिकात्मनयाऽचरितवैकुठचतुर्दशीव्रतोद्घापनकरिष्ये ॥ वृताचार्यःलिङ्गतोभद्रस्थक-
लेऽहैमंविश्वेश्वरं पूजयेत् ॥ प्रातरग्निप्रतिष्ठाप्यधृताक्तलैःअष्टोत्तरशतं ॐ नमःशिवायेतिमन्त्रेणहुत्वाव्रतपूर्तयेगांपीठदा-
नंआचार्यपूजनब्राह्मणेभ्योदक्षिणावायनादिदत्त्वासंभोज्याशिपोयुष्मीयात् ॥ इतिवैकुठचतुर्दशीव्रतम् ॥

अथशिवरात्रिव्रतम् ॥ (नौकायां—विज्ञेयाशिवरात्रिरित्यसितगामाघेचतुर्दश्यसौयुक्तायाजयथाऽस्तमानसमयात्पूर्व-
यदाद्युदये ॥ भूतःस्यात्सकलेनिशीथसमयेहेमाद्रिराधांजगावंत्यामाधवराभकृष्णतनयापूर्वनिशीथेऽखिले ॥ १ ॥ स्वल्पः-
स्यात्परतस्तदाद्यादिवसेकार्यायदाद्येनिशीथेभूतःपरतःप्रदोषसमयेपूर्वातदापिध्रुवं ॥ भूतःस्यात्परतोनिशीथसमयात्पूर्वहिभू-
तोनिहिस्यादन्येदिवसेनिशीथसमयेयोग्यापरास्यात्तदा ॥ २ ॥ प्रदोषगास्यान्नाह्निचिह्नद्वयेचतुर्दशीसर्वभतेपुराशुभा ॥
प्रदोषगास्याद्यादिचेद्दिनद्वयेनिशीथयोगेनयुतवतःपुरा ॥ ३ ॥ इति ॥ प्रतिमासमभांशिवरात्रिमथोबहुरात्रिगतांकुरुसाम्य-
गतां ॥ प्रथममथोदितवत्सकलंकमलाकरसूरिमतविमलं ॥ ४ ॥ उदितवत् महाशिवरात्रिनिर्णयोक्तवत् ॥) तिथ्या-
दिसंकीर्त्यआत्मनःसर्वपापक्षयपूर्वकमक्षयमोक्षप्राप्त्यर्थआचरितशिवरात्रिव्रतोद्घापनकरिष्ये ॥ वृताचार्यःअन्यैर्द्वादशब्रा-
ह्मणैःसहपूजामारभेत् ॥ द्वादशलिंगोद्भवपीठेउक्ताविधिनाब्राह्मणादिदेवताःसंपूज्य ॥ तत्रमध्यमकुंभेउमामहेश्वरंत्र्यम्बकमि-
त्तिमन्त्रेणप्रतिष्ठाप्यपुरतोराजतंतद्वृषभंचप्रतिष्ठापयेत् ॥ द्वादशब्राह्मणाःद्वादशलिंगस्थकलेषुद्वादशप्रतिमाःपूजयेयुः ॥ तत्र-

प्राच्यां महेशं अधोरं पशुपतिं ॥ दक्षिणस्यां पंचवक्त्रं उग्रं रुद्रं ॥ पश्चिमायां भवं शवं शंभुं ॥ उत्तरास्यां शिवं भीमं भी-
मपराक्रमं ॥ प्रतिकलशपरितोलोकपालान् ॥ अत्रप्रधानं ॥ उमामहेश्वरं पायसं १ विल्वपत्रं २ तिलं ३ दूर्वा ४ घृतं ५
द्रव्यैः प्रत्येकं अष्टोत्तरशतं १०८ संख्याकाहुतिभिः ॥ द्वादशकलशस्थदेवताः अष्टाष्टसंख्याकाहुतिभिः नैवेद्यद्रव्यैः ॥ परिव्रा-
तदेवताः ब्रह्मादिदेवताश्चैकयाज्याहुत्याश्रये ॥ एवं होमसंपादयेवतां पूजयेत् ॥ शंभोः प्रसीदे देवशसर्वलोकेश्वरप्रभो ॥
तवरूपदानेन मम संतुभनोरथाः ॥ चतुर्दशनामानि ॥ अजैकपादहर्द्विभुशोः भवः शर्व उमापतिः ॥ रुद्रः पशुपतिः शंभुर्वदः
शिवईश्वरः ॥ महादेयो हरो भीमो नामान्येवं चतुर्दश ॥ एतैर्होमैः प्रकतव्यः कुंभदानेन पितान्स्मरेत् ॥ (पक्षे उमायुक्तशिवो-
देवताऽप्यम्बकं अम्बेऽअम्बिकइति मन्त्रौ तिलग्राहिपायसवद्रव्याणि ॥ अजैकपादादिनामभिश्चतुर्दशाहुतिसंख्याको विल्वप-
त्रहोमः) ॥ अन्यत्समानं ॥ इति शिवरात्रिव्रतम् ॥

अथ वटसावित्रीव्रतम् ॥ (निर्णयतत्त्वे—भूतयुक्त्रसावित्रीव्रतपंचदशीभवेत् ॥ पारणपौर्णिमांते स्यादिति ॥) ति-
थ्यादिसंकीर्त्यममर्तुः पुत्रादीनां चाधुरारोच्यैश्चार्द्राप्तिपूर्वकमिहजन्मनिजन्मांतेऽच आत्मनः अवैधव्यप्राप्तये अचरित-
वटसावित्रीव्रतोद्यापनं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ वृताचार्यो वटमूल्ये हवा मुद्रावेदो विधाय तत्र सप्तवतो भद्रं विरच्य तत्र ब्रह्मादिदेव-
ताः संज्य तत्र कलशद्वयं प्रतिष्ठाप्य तत्रैकस्मिन्कलशे हौमं ब्रह्मज्ज्ञानमिति भन्त्रेण ब्रह्माणं गायत्रीमन्त्रेण हौमं सावित्रीं च प्रतिष्ठा-
प्य तदुत्तरतो द्वितीयं कुंभे पलादधिकं राजतस्य राजतपर्यंकहौमीः सत्यवत्सावित्रीयमनारद्रप्रतिमाः नाममन्त्रैरावाह्यं पुरतः

काष्ठभारं कुठारचहैमराजं तवा निधाय पूजयेत् ॥ अशक्तावेकस्मिन्कलशे सर्वेषां पूजनं ॥ अर्घ्यं दद्यात् ॥ ॐ कारपूर्विकेदेवि वि-
णापुस्तकधारिणि ॥ वेदमार्तनमस्तुभ्यमवैधव्यं प्रयच्छमे ॥ पतिव्रतमेहामाभोगभर्तुश्च प्रियवादिनि ॥ अवैधव्यं च सौभाग्यं
देहि त्विमम सुव्रते ॥ पुत्रपौत्रांश्च सौख्यं च गृहाणार्घ्यं नमोस्तुते ॥ प्रातरग्निं प्रतिष्ठाप्य अन्वा दध्यात् ॥ सावित्री गायत्री मन्त्रे-
ण पायस १ घृत २ दूर्वा ३ तिल ४ व्रीहि ५ द्रव्यैः प्रत्येकमष्टोत्तरशत संख्याकाहुतिभिः ॥ ब्रह्माणं धर्मराजं नारदं च
व्याहृतिमन्त्रेण तिल १ व्रीहि २ यव ३ द्रव्यैः प्रत्येकमष्टोत्तरशत १०८ संख्याकाहुतिभिः ॥ ब्रह्मादिदेवताश्चैकैकया-
ज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ शूर्पवायनमन्त्रः ॥ सोपस्करं द्विजं श्रेष्ठव्रतसंपूर्तिकारकम् ॥ वायनं ते प्रयच्छामि सावित्री प्रीयतामिति ॥
रात्रावरुणं तदीदृक्षा संपूज्यार्घ्यं दद्यात् ॥ अरुंधतिनमस्ते सुवसिष्ठस्य प्रियेशुभे ॥ पुत्रान् देहि सुखं देहि गृहाणार्घ्यं नमोस्तुते ॥ इ-
ति दत्त्वा भुंजीत ॥ इति वटसावित्रीव्रतम् ॥

अथ कोजागरव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य आत्मनः सकुलस्य चाखंडलक्ष्मीप्राप्तिपूर्वकमुखादिप्राप्तये लक्ष्मीप्रीत्यर्थं कोजागर-
व्रतं कारयेत् ॥ रात्रौ मंडलेश्रीश्चेति मन्त्रेण लक्ष्मीं ० त्रातारमिति मन्त्रेण मत्सैरावनस्थमिंद्रमावाह्यपूजयेत् ॥ परितो दीपान् द्युतेन-
ते लेन वा लक्ष्मं तदधत्तदध्यायशक्तिवादत्वावीथीचतुष्पथे वा दत्त्वा नारिकेलोदकमात्रं प्रादद्याक्षैर्दीप्यन्तु तस्वेन रात्रिं निनयेत् ॥
प्रातर्दृष्टशर्करापायसादिना ब्राह्मणान् संप्रार्थय दक्षिणां दत्त्वाऽशिषो गृहीत्वा इष्टजनैः सह भुंजीत ॥ इति कोजागरव्रतम् ॥

अथ सोमवत्यमावास्याव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य आत्मनः अवैधव्यपुत्रपौत्रप्राप्तिपूर्वकमतुलसौभाग्यसिद्धिद्वारा श्रुत्यरु-

पीनारायणप्रीत्यर्थं आचरितसोमवयवमावासाव्रतस्यसंगतासिद्धयेतदुद्यापनाख्यकर्मकरिष्ये इतिसंकल्प्य वृताचार्यः
सर्वतोभद्रस्थकलशेरौयमयपिठोसौवर्णाथत्थाधोहैमलक्ष्मीनारायणइदंविष्णुरितिमन्त्रेणप्रतिष्ठाप्यपूजयेत् ॥ मूलतोब्रह्मरू-
पायेतिपुरुषसूक्तेनवापूजयेत् ॥ ग्रातरक्षिप्रतिष्ठाप्यान्वाध्यात् ॥ अत्रप्रधानं ॥ लक्ष्मीनारायणमश्नत्यसमिन् १ पायस
२ तिल ३ द्रव्यैः प्रत्येकमष्टोत्तरशत १०८ संख्याकाहुतिभिःब्रह्मादिमंडलदेवताश्चैकैकयाज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ आचार्यपूजनं
पीठदानंवायनदानंवाह्मणभोजनंकुर्यात् ॥ इतिसोमवयवमावासाव्रतम् ॥

अथपिठोरीव्रतम् ॥ तिथ्यादिस्कील्यआत्मनःस्फुल्लस्यचसंतल्यविच्छेदपूर्वकपुत्रपौत्रलक्ष्मीसुखाद्याभिवृद्धयेसप्तवर्षाव-
ध्याचरितपिठोरीव्रतस्यसंपूर्णतासिद्ध्यर्थंचतुःषष्टियोगिनीखरूपसप्तमातृकाप्रीत्यर्थतदुद्यापनाख्यकर्मकरिष्ये ॥ वृताचा-
र्यःसर्वतोभद्रैःसप्तकलशेषु ब्राह्म्यादिसप्तमातरः ॥ ॐजुज्जानंसुसमातरैर्विधामशसताश्रये ॥ अयंभूवोर्युधिणांचिकेतयत् ॥
इत्येनेनआवाहापूजयेत् ॥ तदुत्तरेकलशेचतुःषष्टियोगिनीरावाहयेत् ॥ प्रधानं ॥ सप्तमातृःअष्टोत्तरशतमाज्याहुतिभिः

१ चतु षष्टियोगिनीन्यस्तु—दिव्ययोगिनी १ महायोगिनी २ सिद्धयोगिनी ३ गणेश्वरी ४ प्रेताक्षी ५ डाकिनी ६ काली ७ कालावती ८ नित्यावरी ९ उष्णारी
१० रुद्रदेवता ११ ह्रींकारी १२ भूतडावरी १३ ऊर्ध्वकंबी १४ विष्णुप्राक्षी १५ शुक्राणी १६ नरभोजना १७ भमाडी १८ वीरभद्रा १९ धृवाक्षी २० कलहप्रिना
२१ राक्षसी २२ घोरकाक्षी २३ विष्णा २४ मयंकरी २५ मासुरी २६ रौद्रदेवता २७ श्रोण्या २८ त्रिपुरातका २९ मेरवी ३० ध्वंसनी ३१ कोषिनी ३२ दुर्मुक्षी
३३ प्रेतावाहिनी ३४ कंटकी ३५ त्राटर्क ३६ यमदूती ३७ कराली ३८ स्रुतांगी ३९ दीर्घलंबाणी ४० मालिनी ४१ मन्त्रयोगिनी ४२ कालाग्निशुहिणी ४३ चर्की ४४ कं-
काली ४५ भुवनेश्वरी ४६ स्नातप्राक्षी ४७ कार्मुकी ४८ लौकिकी ४९ कातकटि ५० मद्यणी ५१ अयोमुखी ५२ प्रेणी ५३ व्याघ्री ५४ कंकणी ५५ ऐतमद्यणी
५६ वीरकौमारिका ५७ चंडा ५८ वाराही ५९ मुंडयारिणी ६० कामाक्षी ६१ उडुणी ६२ जालंधरा ६३ महालक्ष्मी ६४ ॥ इति ॥

योगिनीब्रह्मादयश्चैकयाज्याहुत्या ॥ पीठदानमन्त्रः ॥ सोयस्करं चकलं शृङ्गाण द्विजसत्तम ॥ प्रीयंतां मातरो मङ्गलोका-
नां स्थितिहेतवः ॥ इति पिठोरीव्रतम् ॥

अथ सूर्यव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य आत्मनो रोगक्षयपुत्रलाभादि प्राप्तिपूर्वकाभीष्टकामनासिद्धयवर्थात्मकसूर्यव्रतोद्याप-
नं करिष्ये ॥ उक्तप्रकारेण वृताचार्यो मध्याह्ने सर्वतोभेदकलंशं प्रतिष्ठाप्य तदुपरि पूर्णपात्रं निधाय तत्र द्वादशारं कं मलरीष्यमयं रथं
तदुपरि हर्मसंज्ञासहितं सहस्रकिरणं आकृष्येनेति मन्त्रेण प्रतिष्ठाप्य परितो द्वादशदशदशदशमासाधिपान् क्रमेण पूजयेत् ॥
मित्रं १ विष्णुं २ वरुणं ३ सूर्यं ४ भातुं ५ तपनं ६ इंद्रं ७ रविं ८ गभस्तिं ९ यमं १० हिरण्यरेतसं ११ दिवा-
करं १२ ॥ अर्घ्यमन्त्रः ॥ नमः सहस्रकिरणसर्वव्याधिविनाशन ॥ गृहाणा^१र्घ्यमयादत्तं संज्ञया सहितो रेवे ॥ अन्वाद-
ध्यात् ॥ संज्ञासहितं सहस्रकिरणं पायसद्रव्येणाष्टोत्तरशतसंख्याका हुतिभिः द्वादशपरिवारदेवताः ब्रह्मादिदेवताश्चैकैकयाज्या-
हुत्या यश्चे ॥ ततो द्वादशब्राह्मणान् संतर्पयेत् ॥ इति सूर्यव्रतम् ॥

अथाशादित्यव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य आत्मनः सकलरोगानिरसनपूर्वकपुत्रपौत्रसकलाभीष्टसिद्धिद्वारा सचितुः प्रीत्य आ-
शादित्यव्रतं करिष्ये ॥ तत्र मन्त्रः ॥ यथाशाविमलाः सर्वास्तव मास्करभानुभिः ॥ तथाशाविमलामङ्गलं रुनित्यं ममाध्वतं ॥
नमोऽस्तुते पापविनाशनाय विश्वात्मनेऽस्तु रंगमाय ॥ सामर्यजुर्धासनिधे विधात्रे भवब्धिपोताय नमः सवित्रे ॥ अनेन मन्त्रे-
ण मासाधिपनमन्त्रेण च पूजाकार्यं ॥ मासाधिपनामानि सूर्यः १ धाता २ वरुणः ३ माधवः ४ हरिः ५ रविः ६

रुद्रः ७ भर्गः ८ स्वर्णरेताः ९ अर्यसा १० भानुः ११ भारुतरः १२ ॥ वृताचार्यः सवतो भद्रेरक्तवस्त्रवेष्टिताः प्रकलशं-
तत्रवृणपात्रेद्वादशारं कमलं विरच्य तन्मध्ये रौप्यरथैर्मंसवितारं आकृष्णेनेति मन्त्रेण संस्थाप्य पुरितोद्वादशदलेषु पूर्वांस्तान् द्वा-
दशमासाधिपान् प्रतिष्ठाप्य उक्तप्रकारेण पूजयेत् ॥ ततो विप्रं प्रतिष्ठाप्य होमयेत् ॥ प्रधानं संवितारं पायस १ द्रव्येणाष्टोत्तर-
शत १०८ संख्याकाहुतिभिः ॥ मासाधिपद्वादशदेवताः ब्रह्मादिदेवताश्चैकग्रज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ अत्र पायसं परितः प्रा-
पात्रदानमुक्तं ॥ होमः कृताकृतः ॥ इत्याशादित्यव्रतम् ॥

अथ सोमवारव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य आत्मनः अश्लेषपाणक्षयपूर्वकस्तपुः प्राप्तिमिधनधान्यैश्च यादिद्यद्दिद्वाराऽऽमुककामन-
यावाचरितस्य सोमवारव्रतस्य सांगतासिद्धये तदुद्यापनं करिष्ये ॥ वृताचार्यः लिङ्गतो भद्रं विरच्य तत्र ब्रह्मादिदेवता आवाह्य त-
दुत्तरकलशपूर्णपात्रे ह्रैर्मंशिवन्ध्यम्बकमिति मन्त्रेण ह्रैर्मंगीरौ च अवबिक्व इति मन्त्रेण पुरतो राजतं वृषभं आशुः शिशान इति मन्त्रे-
ण प्रतिष्ठाप्य पुरतः पूर्वोदिके मण अनंतं १ सूक्ष्मं २ शिवं ३ उत्तमं ४ त्रिमूर्तिं ५ रुद्रं ६ श्रीकण्ठं ७ शिखंडिनं ८ ॥
पुनराग्नेयादिविदिक्षु गणेशं १ मानुः २ दुर्गां ३ क्षेत्रपालं ४ ॥ पुनः पूर्वोदिदिक्षु लोकेशं सत्तमन्त्रैः प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् ॥
प्रातरग्निं प्रतिष्ठाप्या न्वाध्यात् ॥ सोमं शिवं त्र्यम्बकमिति मन्त्रेण पलाशसमिद्धिः आय्यायस्वेति मन्त्रेण पृष्टान्येन त्वष्टोसो-
मासीति मन्त्रेण यव १ ग्रीहि २ पायस ३ तिल ४ आज्य ५ द्रव्यैः प्रत्येकमष्टोत्तरशत १०८ संख्याकाहुतिभिः ॥ गौरीच-
त्रिमध्वाक्तदूर्वाभिस्तावतीभिः परिवारदेवता ब्रह्मादिदेवताश्चैकग्रज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ ततः पीठं व्रतभूतधवलं गां च दद्यात् ॥

अथनक्तत्रतोद्यापनंस्कान्दोक्तम् ॥ लिंगतोभद्रमंडलेकलशोपरिसौवर्णोऽउमामहेश्वरप्रतिमांपुरतोराजतटदृषभंचप्रतिष्ठा-
प्यषोडशोपचारैः पूजयेत् । सहस्रनामभिः सहस्रविल्वपत्रसमर्पणं सौवर्णविल्वपत्रार्पणं च । रात्रौ जागरणं । प्रातरग्निप्रति-
ष्ठाप्य ॐ न्यम्बकं य० मृतातृ इति मन्त्रेण तिल १ विल्वपत्र २ आज्य ३ अपूप ४ द्रव्यैः प्रतिद्रव्यं अष्टोत्तरशततुतयः ।
सवत्सगोदानं । एकादशब्राह्मणभोजनं च ॥ इति नक्तत्रतोद्यापनम् ॥

अथनक्तत्रतोद्यापनं विष्णुधर्माचरोक्तम् ॥ सर्वतोभद्रमंडलेकलशोपरिसौवर्णकशयप्रतिष्ठाप्य पुरुषसूक्तेन षोडशोपचारैः-
पूजयेत् ॥ अधिप्रतिष्ठाप्य ॐ इदं विष्णुरिति मन्त्रेण आज्य १ पायस २ द्रव्याभ्यां प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशततुतयः । कपिला-
गोदानं ॥ इदं व्रतं मया देवाचरितं प्रीतयेतव ॥ न्यूनं संपूर्णं तां यातु त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥ इति क्षमाप्य ब्राह्मणान् भोजयेदिति ॥
निर्णयसिन्धौ धर्माब्धौ व्रतोद्यापनकौमुद्यां च नक्तैव ह्यगुदं यमित्येवोक्तं । व्रतराजो गोदानमेवोक्तं । इति नक्तत्रतोद्यापनम् ॥

अथ शिवासुष्टिव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्यममेहजन्मनि अखिलपापक्षयपूर्वकः दुःखदारिद्र्यनाशविपुलमुखसौभाग्यैश्वर्यपु-
त्रपौत्रादिप्राप्त्यर्थं श्रीशिवप्रीत्यर्थं पञ्चवर्षात्मकं पंचधान्येन शिवसुष्टिव्रतं करिष्ये ॥ मन्त्रपुण्यातिधान्यसमर्थ ॥ वृताचार्यः एक-
लिंगोद्भवपीठे कलशं संस्थाप्य राजतं पूर्णपात्रं निधाय तत्र हर्मोऽमेशप्रतिमां राजतं दृष्यं संस्थाप्य लोके शानावाह्यं पूर्ववत् पूजयेत् ॥
सुवर्णनिर्मितं धान्यं कृत्वा पंचसंख्यया त्रीणि एकैकं समर्पयेत् ॥ सुवर्णविल्वदलानि अथारौप्यमयानि कृत्वा धान्यसंख्यया स-

१ प्रथममालितं दुलान् १ द्वितीयापधान् २ रत्नापधान् ३ वरुणधनुः ४ पंचमधनुः ५ पृष्ठदशमं प्रथमं प्रायश्चित्तं अथ चोर्त्ता ६ नर्तनं नृत्यम् ॥

मप्येत् ॥ अग्निप्रतिष्ठाप्यान्वाद्यात् ॥ अन्नप्रधानं ॥ उमेशंसमिन् १ तिल २ आज्य ३ द्रव्यैः गायत्रीमन्त्रेण अष्टोत्तरशत-
संख्याद्वुतिभिः लोकपालान्ब्रह्मादिदेवताश्चैकैकयाज्याहुत्यायज्ये ॥ ततः शिवाय पंचरत्नादिसमर्पयेत् ॥ इति शिवायुष्टित्तम् ॥

अथ मङ्गलगौरीव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य आत्मनोऽवैधव्यपुत्रपौत्रौहिकानां विभोगप्रसिद्धैः गौरीलोकप्राप्त्यर्थ-
आचरितं यत्पंचपात्मकं मंगलगौरीव्रतं तत्संपूर्णफलावाप्तयेतदुद्यापनं करिष्ये ॥ वृताचार्यः एकलिंगोद्भवब्रह्मादिदेवतास्था-
पनपूर्वकं द्यदुपरिकलशं प्रतिष्ठाप्य तत्र हर्म्यगौरीं अम्बे अम्बिकेति मन्त्रेण प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् ॥ परितः पिष्टजान्डमर्वाकारान्
पोडशतंतुवर्तियुतान् दीपान् प्रज्वालयेत् ॥ प्रातरग्निप्रतिष्ठाप्यान्वाद्यात् ॥ गौरीं द्यूत १ तिल २ अक्षता ३ विल्वदल ४
द्रव्यैः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशत १०८ संख्याकां द्वुतिभिः ब्रह्मादिदेवताश्चैकैकयाज्याहुत्यायज्ये ॥ दंपतीसंपूज्यसौभाग्यद्रव्यबलद-
क्षिणाफलतां ब्रूयादिसहितं पक्वान्नाम्रपूरितं वशात्रं उपायनमिदं द्रव्यमिति मन्त्रं पठेत् सह त्वात्त आचार्यसंपूज्य रौप्यपात्रे सुवर्णव-
तिसंयुतं दीपं कृत्वा चार्यादयत्वासोपस्करं पीठं व्रतपूर्तयेगांच दत्त्वा ताम्रपात्रं पक्वान्नाम्रपूरितं ब्रह्मादिद्रुतमात्रे दत्त्वा परमात्रेन भूदे-
वान्संतपयेत् ॥ इति मङ्गलगौरीव्रतम् ॥

अथ भौमवारव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य अभीष्टकामनासिद्ध्यर्थं चरितयद्भौमवासरात्रतं तत्संपूर्णफलावाप्तयेतदुद्यापन-
कारिष्ये इति संकल्प्य वृताचार्य उक्तविधिनानासर्वतो भद्रैः कलशप्रतिष्ठातं कृत्वा तत्र हर्म्यमङ्गलमुक्तपूजाविधिनानासंपूज्य (ह्रीं श्रीमं-
गलाय नमः अंमं मूलमन्त्रः ॥ अंगारकाय विद्महे भूमिपुत्राय धीमहि ॥ तन्नो भौमः प्रचोदयात् ॥ इयं गायत्री ॥ अग्निमूर्धेति वैदि-

कोमन्नः) सुवर्णपुष्पैर्विशेषपूजां कृत्वा ॥ मंगलोभूमिपुत्रश्चक्रणहर्ता धनप्रदः ॥ स्थिरासनो महाकायः सर्वकर्मवरो धेनुः ॥
लोहितोलोहिताक्षश्च सामगानां कृपाकरः ॥ धरात्मजः कुजो भौमो भूतिदो भूमिन्दनः ॥ अंगारको यमश्चैव सर्ववरो गणह-
रकः ॥ दृष्टिकर्ता पहर्ता च सर्वकामफलप्रदः ॥ अन्नप्रधानं ॥ मंगलगुडायुज्यमिश्रिततिलद्रव्येणाष्टोत्तरसहस्रसंख्याकाहुति-
भिः मूलमन्त्रेण गायत्र्या च वैदिकेन वा एकविंशतिपरिवारदेवताः तेनैव द्रव्येणाष्टाष्टसंख्याकाहुतिभिः ब्रह्मादिदेवताश्चैकया ज्या-
हुत्यायुज्ये ॥ मंगलोभूमिपुत्रश्चैवाद्या एकविंशतिदेवतास्तासां नाम मन्त्रेण होमः ॥ मंगलः प्रतियुक्तातिमंगलो वै देवाति च ॥
मंगलस्तारको भाभ्यां मंगलाय नमो नमः ॥ इति भौमवारव्रतम् ॥

अथ शनैश्चरव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य आत्मनः अखिलदुःखदौर्भाग्यनिरसनपूर्वकं हृद्द्वयजन्मनिजन्मांतरे च अतुलसुखपुत्र-
पौत्रधनधान्याद्याभिवृद्धयर्थं शनैश्चरव्रतं कारिष्ये ॥ शनैश्चरदीर्घदेहदंडपाशधरं तथा ॥ पिंगाक्षस्थूलदेहं च ध्याया मिरविन्द-
नम् ॥ इति ध्यात्वा ॥ शन्नो देवीरिति वैदिकेन शनैश्चराय नम इति नाम मन्त्रेण वा पूजयेत् ॥ अन्नप्रधानं शनैश्चरशमीसमिन् १
तिल २ आयु ३ द्रव्यैः प्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्याहुतिभिः ब्रह्मादिदेवताश्चैकैकया ज्याहुत्या ॥ ततो विप्रसंपूज्य प्रस्थतिला-
नां वायनं सदाक्षिणं दत्त्वा देवां विमुञ्जेत् ॥ इति शनैश्चरव्रतम् ॥

अथ शिवलक्षपूजाव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य मम अनेकजन्मार्जितदुरितानि निवृत्तिपूर्वकं ऐहिकपुत्रपौत्रादिविविधसुख-
प्राप्त्यनंतरं शिवलोकनिवासकामनया कृतं यत्कृत्वा पूजाविधानं तत्संपूर्णफलवाप्तये तदुद्यापनाख्यं कर्म कारिष्ये ॥ ततो वृताचार्यः

वेदिकालिगतोभद्रस्थकलशोधान्ययूगितपूर्णपात्रमध्यसौवर्णमहेशानमःशंभवायचमयोभवेचेतिमन्त्रेणसंस्थाप्य तद्वासमार्गे-
सौवर्णगौरीचर्चयेत्अन्विचकेतिमन्त्रेणसंस्थाप्य पुरतोर्राजतंवृषभंआशुःशिशानइतिमन्त्रेणसंस्थाप्यपरिवारादेवताःस्थापयेत् ॥
पूर्वादिविदुः अथर्म० अवराग्य० अनैश्वर्य० महेश्वरं० ॥ तद्वहिः ऐशान्यांईशानवक्राय० पूर्वतत्पुरुषाय० दक्षिणेअघोरवक्राय०
पश्चिमेसद्योजातवक्राय० उत्तरेवामदेववक्राय ॥ पूर्वादियु वामार्थे० श्रेष्ठार्थे० काल्यै० उन्मन्यै० ॥ पुनःपूर्वामारभ्येशा-
नीपयंतं अजैकपदे० अहिद्वेष्टाय० भवाय० शर्वाय० उमापतये० रुद्राय० पशुपतये० शंभवे० वरदाय० शिवाय० ई-
श्वराय० ॥ पुनःपूर्वं नंदिकालौ० दक्षिणेभृङ्गिचंडौ० पश्चिमेवृषस्कन्दौ० उत्तरे देशकालौ० ततईंद्रादिलोकेशान् एवंसं-
स्थाप्यपूजयेत् ॥ ग्रथानम् ॥ सोममहेशतिलद्रव्येणायुतसंख्याकाहुतिभिः सहस्रपरिमिताभिर्वा परिवारदेवतामंडल-
देवताश्चएकैकयातिलाहुत्याज्याहुत्यावायये ॥ शेषेणेत्यादिसमानं ॥ इतिशिवलक्षव्रतम् ॥

अथविष्णुलक्षपूजाव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्यअखिलनानाविधप्रातःकलशमपूर्वकमैहिकासुष्मिकनिरतिशयानंदप्राप्ति-
द्वारालक्ष्मीनारायणप्रीत्यर्थतुलस्यादिलक्षव्रतोद्घापनंकरिष्ये ॥ द्रुताचार्योवेदिकायांसर्वतोभद्रेब्रह्मादिदेवतास्थापनपूर्वकं
कलशंप्रतिष्ठाप्य तत्रसौवर्णचतुर्भुजलक्ष्म्यालिङ्गितवामांगंनारायणसहस्रशीर्षेतिमन्त्रेणसंस्थाप्यपुरतःसौवर्णराजतवगरुडं ॥
सामध्वनिशरीरस्त्वबाह्वनपरमेष्ठिनः ॥ विषपापहरोनित्यमतःशान्तिप्रयच्छेमेति ॥ ततईशान्यादिविदुःशंखचक्रगदां
पद्मच ॥ ततःपरितोलोकेशान्संस्थाप्यपूजयेत् ॥ प्रातरग्निंप्रतिष्ठायान्वाध्यात् ॥ अत्रप्रथानं लक्ष्मीनारायणं ॐन-

मोनारायणायतिमेत्रेणमधुलाजमिश्रिततिल १ पायस २ घृत ३ चरु ४ द्रव्यचतुष्टयेनप्रतिद्रव्यमष्टोत्तरसहस्राहुतिभि-
रष्टोत्तरशताहुतिभिर्वर्तथाचतुष्टयेनअयुताहुतिभिःसहस्राहुतिभिर्वासहस्रनामत्रैर्यथेपरिवारदेवतामंडलदेवताश्चैकैकया-
ज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ वायनमन्त्रः ॥ जलशायीब्रह्मपितायद्भैसचराचरं ॥ अनंतभोगशयनःप्रीयतांभोजनादर्शनः ॥ इतिदत्त्वा
गांपयस्विनीचदत्त्वाधिकाफलप्राप्तयेसोपस्कारंशय्यांचदत्त्वापंचाधिकान्द्रिजान्स्मदन्नेनभोजयेदिति ॥ एवमेवविधानेनगणे-
शांविकथोर्नृप ॥ तत्तन्मंत्रेणपूजातुतत्तन्नामसहस्रकैः ॥ गणेशेऽलङ्कृतैर्होमपंचसाधौरथापिवा ॥ पायसेनतुदेव्याश्चतिलैर्वी-
केवलरपि ॥ एवंकृत्वाविधानेनस्वर्गलोकेमहीयते ॥ इतिविष्णुलक्षपूजा ॥

अथलक्षप्रदक्षिणाव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य आत्मनोऽखिलपापरोगपीडानिरसनपूर्वकाभीष्टसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्री-
त्यर्थविष्णोरमुकदेवस्यतिवाअमुककामनयाकृताःप्रदक्षिणास्तत्साद्गुणार्थतदुद्यापनकरिष्येइतिसंकल्प्य ॥ घृताचार्यःसर्वतो-
भेद्रेकलशोपरिहैमंकृतप्रदक्षिणैर्दवंतत्तन्मंत्रेणसंपूज्यसाष्टांगंप्रणमेत् ॥ प्रधानदेवंविष्णुंविष्णुगायत्र्याष्टोत्तरशतसंख्ययाचर्वा
१ ज्या २ हुतिभिःब्रह्मादिदेवताःएकैकयाज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ इतिलक्षप्रदक्षिणाविधानं ॥ पिप्पलोवृक्षराजेन्द्रोह्यभिगर्भस्त्वमे
वच ॥ प्रभुर्वेनस्पतीनांचूर्णजन्मनियत्कृतं ॥ अधौघंनशयिक्षिप्रतवरूपप्रदानतः ॥ ततोद्विजंप्राथयेत् ॥ अमुंतंरुंहणत्वं-
विष्णुरूपंद्विजोत्तम ॥ स्वीकृत्यदुष्कृतंघोरंक्षिप्रंशान्तिंप्रयच्छमे ॥ व्रतपूर्त्येयुक्लृंगांचदद्यादिति ॥ इत्यथत्यप्रदक्षिणा ॥

अथलक्षवर्तिव्रतम् ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्यात्मनोरजःसंपर्कादिविविधपातकक्षयगम्यगमनकोटिनाशविविधैहिकपुत्रपौत्रा-

अथकर्कटीव्रतम् ॥ देवकालौनिर्दिश्यमसकलसौभाग्यपुत्रपौत्रप्राप्त्यर्थश्रीउमामहेश्वरप्रीत्यर्थकर्कटीव्रतंकरिष्ये ॥ वृ-
त्ताचार्यःलिङ्गतोभेद्रयम्बकेमितिरुद्रं अम्बेअम्बिकइतिउमांचप्रतिष्ठाप्य ॥ ध्यानं ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशत्रिनेत्रचंद्रभूषणम् ॥
शूलवज्रगदकुम्भपाशकुशधराविभुं ॥ वरदाभयपाणिचमरवाभरणभूषितं ॥ उमालिगितसवशांतव्यायेत्सदाशिवं ॥ यो-
डशोपचारैःसंपूज्य ॥ कर्कटीवर्णीचसंपूज्य ॥ प्रार्थना ॥ कल्पवल्लिमहाभोगेसौभाग्यारोग्यदायिनि ॥ प्रार्थयामिव्रता-
दौत्वाभृतुःश्रेयोऽभिदृष्टये ॥ अन्नप्रदानं उमां महेश्वरं च पात्रस १ आज्य २ तिल ३ द्रव्यैः आवाहनोक्तमन्त्रेणप्रत्येकं
प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिवासंख्याकाहुतिभिःब्रह्मादिदेवताएकैकयाहुत्याएवंहुत्वा ॥ दानमन्त्रः ॥ कर्कटीनामयाव-
ल्लीविधात्रानिर्भितापुरा ॥ तस्याःफलप्रदानेनपूर्णाःसंतुमनोरथाः ॥ गृहणेमांमहावल्लीसंफलांवल्लीसंयुतां ॥ कल्पितेमे-
फलचास्तुव्रतेनममशंकर ॥ पीठगांचार्यायदद्यात् ॥ इतिकर्कटीव्रतम् ॥

अथकूष्मांडीव्रतम् ॥ तिथ्यादिसकील्यआत्मनःसत्पुत्रप्राप्तिपूर्वकंअतुलक्ष्मीसुखाभिष्टिद्वाराब्रह्मसावित्रीप्रीत्यर्थकू-
ष्मांडीव्रतोद्यापनंकरिष्ये ॥ ततोवृत्ताचार्यःसर्वतोभेद्रहमप्रतिमयोःब्रह्मसावित्र्यौब्रह्मज्ञानगायत्रीमन्त्राभ्यांप्रतिष्ठाप्यपू-
जयेत् ॥ कूष्मांडीपूजनमन्त्रः । कूष्मांड्यैकामदायिन्यब्रह्माणैतेनमोनमः ॥ नमोस्तुसुखदात्र्यैचसावित्र्यैतेसमोनमः ॥
ब्रह्माणंसावित्रींच घृत १ तिल २ द्रव्याभ्यांप्रत्येकमष्टोत्तरशत १०८ संख्याकाहुतिभिः ब्रह्मादिदेवताशैकैकयाहुत्या
यस्ये ॥ कूष्मांडीदानमन्त्रः ॥ कूष्मांडीबहुबीजाढ्यांवल्लीअलंकारभूषितां ॥ दक्षिणकलशोपेताहंमकूष्मांडसंयुताम् ॥ सा-

वित्रीब्रह्मसंप्रीत्युहाणाद्विजसत्तम ॥ सौभाग्यद्रव्ययुतवायनानिउपायनमितिमन्त्रेणयथाशक्तिदद्यात् ॥ ततःपीठत्रतपूते
गांचदत्वाब्राह्मणान्संतर्पयेदिति ॥ इतिकूष्मांडीव्रतम् ॥

अथकूष्मांडाष्टकफलदानम् ॥ भविष्ये ॥ ब्रह्महत्यादिपापघ्नकूष्मांडमुभसौख्यदं ॥ कार्तिकेयसप्तम्यांदद्यात्पुण्यदि-
नेष्वपि ॥ अवेत्यादि० ममब्रह्महननादिसप्ततपापक्षयपूर्वकबहुत्रपौत्रसौभाग्यादिसकलमनोरथावासिकूष्मांडबीजसम-
सहस्रसंख्याकाब्जब्रह्मलोकनिवासकामोहकूष्मांडाष्टकफलदानंवलकूष्मांडदानंवारिष्ये ॥ गणपतिपूजनंकूष्मांडपूज-
नंब्राह्मणपूजनंचकारिष्ये ॥ प्रस्थमितव्रीहिगोधूमरारघ्युपरिकूष्मांडान्संस्थाप्य ॥ ब्रह्मसावित्रीदैवत्यायरुद्रदैवत्यायवाकू-
ष्मांडायनमइतिषोडशोपचारैःसंपूज्य ॥ दानमन्त्रः ॥ ब्रह्महत्यादिपापघ्नब्रह्मणानिर्मितपुरा ॥ कूष्मांडबहुबीजाढ्यपुत्र-
पौत्रादिद्विदं ॥ त्रीहीक्षुदंडचुक्रादिधात्रीफलसमन्वितं ॥ फलतांबूलसंयुक्तंघृताक्तंदीपसंयुतं ॥ मुक्ताप्रवालहेमादि-
युक्तंदत्तंवद्विज ॥ अनंतपुण्यफलदमतःशान्तिप्रयच्छमे ॥ गोत्रायशर्मणिसुपूजिताय इदंकूष्मांडदानंघृताक्तंतिललिसंयु-
क्ताप्रवालहेमरत्नफलतांबूलवल्गदीपाद्यन्यतमयथाशक्तिसोपस्करादियुतंस्वर्णदक्षिणादियुतंतुभ्यमहंसंप्रददेनममइतिद्विज-
हस्तेदद्यात् ॥ इतिकूष्मांडानिविधिः ॥

अथदशहराव्रतविधिः ॥ देशकालसंकीर्त्य ममैतज्जन्मजन्मांतरसमुद्भूतान्निविधकारिष्येचतुर्विधवाचिकान्निविधमानसे-
तिस्कांदोक्तदशविधपापनिरासत्रयस्त्रिंशच्छतपितृद्वारब्रह्मलोकवात्यादिफलप्राप्त्यर्थं ज्येष्ठमासादिदशयोगपर्वणिअस्यांम-

हानद्यांस्नानंतीर्थपूजनं प्रतिमायां जाह्नवीपूजां तिलादिदानं मूलमन्त्रजपमाज्यहोमं च यथाशक्ति करिष्ये ॥ यथाविधि स्नानं दश-
चारं कृत्वा ॥ जले स्थितो दशवारसंस्कृद्वावस्थमाणस्तोत्रं प्रठित्वा वासः परिधानादि पितृ तर्पणं तं नित्यं विधाय तीर्थपूजां विधाय
सर्पिर्मिश्रान् दशप्रसृतिकृष्णतिलान्तीर्थजलना प्राक्षिप्य गुडमिश्रान् सुक्षुपिडान् दशप्रक्षिपेत् ॥ ततो गगते ताम्रे मुन्मये-
वास्यापित कलशे सौवर्णादि प्रतिमायां चतुर्भुजांगं गमावाहयेत् ॥ तत्र मन्त्रः ॥ नमो भगवत्यै दशपापहरायै गंगायै नारायण्यै-
रेवत्यै शिवायै दक्षायै अमृतायै विश्वरूपिण्यै नन्दिन्यै ते नमो नमः ॥ द्विजमात्रविषयो विशल्यक्षरो यथा ॥ ॐ नमः शिवायै नारा-
यण्यै दशहरायै गंगायै स्वाहेति ॥ एवं गंगामावाह्य ॥ नारायणं रुद्रं ब्रह्माणं सूर्यं भगिरथं हिमाचलं च नममन्त्रेण तत्रैवावाह्य ॥
उक्तमूलमन्त्रमुच्चार्य श्रीगंगायै नारायणरुद्रब्रह्मसूर्यभगिरथहिमवत्सहितौ यै आसनं सर्मपयामीत्येवमासनद्विपुचरैः पूजयेत् ॥
दशविधपुष्पैः संपूज्य दशांगंधपुष्पित्वा दशविधैर्नैवेद्यां तं ब्रूदक्षिणां देवा दशफलान्यर्पयेत् ॥ दशदीपान् देवा पूजां समाप-
येत् ॥ दशविधेभ्यः प्रत्येकं पौडशोऽशमुष्टितिलान्स दक्षिणान् देवात् ॥ एवमेव नानामपि ॥ ततो यथाशक्त्यलंकृतां गं दद्यात् ॥
मत्स्यकच्छपमंडूकानुसौवर्णान् राजतान् पिष्टमयान्वासं पूज्यतीर्थं क्षिपेत् ॥ एवं दीपान् प्रवाहयेत् ॥ जपहोमचिकीर्षायां पू-
र्वोक्तमूलमन्त्रस्य पंचमहसंख्याजपदशं शहोमः ॥ यथाशक्ति जपहोमौ ॥ तत्र दशहरात्रां गत्वेन होमं करिष्ये इति सं-
कल्प्य स्थंडिले प्रोतिष्ठाप्य अन्याधानं च क्षुपी आज्येन तैश्चीगंगां अमुकं स्वं यथाज्येन नारायणादि षट् देवता एकैकया ज्या-
हुत्या शेषेण सिष्टकृतमित्यादि प्रोक्ष्य णयादि षट्पात्राण्यमाद्य आज्यं संस्कृत्य यथान्याधानं जुहुयात् ॥ दशब्राह्मणानुसुवासिनी-

श्रभोजयेत् ॥ अतिपद्मिनारभ्यत्नानादिपूजातोविधिःकार्यइतिकेचित् ॥ इतिदशहराव्रतोद्यापनविधिः ॥ ११

दशहरास्तोत्रस्कांदे ॥ ब्रह्मोवाच ॥ नमःशिवायैगंगायैशिवदायैनमोनमः॥नमस्तेरुद्ररूपिण्यैशंकर्यैतेनमोनमः॥१॥ नमस्तोविश्वरूपिण्यैब्रह्ममूर्त्यैनमोनमः ॥ सर्वदेवस्वरूपिण्यैनमोभेषजमूर्त्ये ॥ २ ॥ सर्वस्यसर्वव्याधीनांभिषक्श्रेष्ठैनमोस्तुते ॥ स्थाणुजंगमसंभूतविषहंश्र्यैनमोनमः ॥ ३ ॥ भोगोपभोगदायिन्यैभोगवलैनमोनमः ॥ मंदाकिन्यैनमस्तुखगदायैनमोनमः ॥ ४ ॥ नमस्त्रैलोक्यभूपायैजगद्धात्र्यैनमोनमः ॥ नमस्त्रिभुक्तसंस्थायैतेजोवलैनमोनमः ॥ ५ ॥ नंदायैलिंगधारिण्यैनारायणैनमोनमः ॥ नमस्तोविश्वभुक्त्यायैरेवलैनमोनमः ॥ ६ ॥ बृहल्यैतेनमस्तुलोकधात्र्यैनमोनमः ॥ नमस्तोविश्वामित्रायैनमोनमः ॥ ७ ॥ पृथ्व्यैशिवाभुतायैचसुदृषायैनमोनमः ॥ शांतायैचवसिष्ठायैवरदायैनमोनमः ॥ ८ ॥ उल्लायैशिवदोग्ध्यैचसंजीविन्यैनमोनमः ॥ ब्रह्मिष्ठायैब्रह्मदायैदुरितघ्न्यैनमोनमः ॥ ९ ॥ प्रणतार्तिप्रभंजिन्यैजगन्मात्रे नमोस्तुते ॥ सर्वोपपत्तिभक्षायैमंगलयैनमोनमः ॥ १० ॥ शरणागतदीनार्तपरित्राणपरायणे ॥ सर्वस्यार्तिहेरदेविनारायणिनमोस्तुते ॥ ११ ॥ निर्लपायैदुर्गहंश्र्यैदक्षायैतेनमोनमः ॥ परात्परतत्तुभ्यनमस्तोभोक्षेदसा ॥ १२ ॥ गंगेमाभ्रतोभूयांगेभेदेविपृष्ठतः ॥ गंगेमपाश्र्वयोरेहित्वयिगंगेस्तुमेस्थितिः ॥ १३ ॥ आदौमध्येतथाचांतेसर्वतोगांगतोशिवे ॥ त्वमेवमूलप्रकृतिस्त्वहिनारायणःपरः ॥ १४ ॥ गंगेत्वंपरमात्माचशिवस्तुभ्यनमःशिवे ॥ यदं पठतेस्तोत्रंभक्तयानित्यनरोपिथः ॥ १५ ॥ शृणुयाच्छ्रद्धयायुक्तःकायवाक्चित्तसंभवेः ॥ दशधासंस्थितैर्दोषैःसर्वैरेवप्रमुच्यते ॥ १६ ॥ सर्वोक्ता-

मानवाभ्रोतिप्रत्यब्रह्मणिलीयते ॥ ज्येष्ठमासिसितेपक्षेदशमीहस्तसंयुता ॥ १७ ॥ तस्यां दशम्यामेतच्चलोत्रांगजाले-
स्थितः ॥ यः पठेदशकृत्वस्तुदरिद्रोवापि चाक्षमः ॥ १८ ॥ सोपितस्फलयाम्रोतिगंगासंप्रज्ययन्नतः ॥ अदत्तानामुपादा-
नांहंसौ चैव विधानतः ॥ १९ ॥ परदारोपसेवाचकारिकं त्रिविधं स्मृतं ॥ पारुष्यमनृतं चैव पैशून्यं चापि सर्वशः ॥ २० ॥
असंबद्धप्रलापश्च बाह्याज्यां स्याच्चतुर्विधं ॥ परद्रव्येभ्यश्चान्नमनसि निश्चितं ॥ २१ ॥ वितथाभिनेशश्च मानसं त्रिवि-
धं स्मृतं ॥ एतानि दशपापानि हरित्वं समजाह्वयि ॥ दशपापहराय सात्तसाद्दशहरा स्मृता ॥ २२ ॥ त्रयस्त्रिंशच्छतान्पूर्वा-
न्पितृन् शपिता महान् । उद्धरत्येव सारान्मन्त्रेणानेन पूजिता ॥ २३ ॥ नमो भगवत्यै दशपापहरायै गंगायै नारायण्यै रे वत्यै-
शिवायै देक्षायै अमृतायै विश्वरूपिण्यै नन्दिन्यै तेनमो नमः ॥ सितमकरनिपण्णांशुभ्रवर्णां त्रिनेत्रांकरधृतकलशोद्यत्सोत्पलाम-
त्यभीष्टां ॥ विधिहरिहरसौलौभैर्मदुकोटीरजुष्टां कलितसितदुकूलं जाह्नवीं तानमामि ॥ २४ ॥ आदावादिपितामहस्य निग-
मव्यापारप्राज्ञेजलंपश्चात्पन्नगशायिनो भगवतः पादोदकं पावनं ॥ भूयः शंभुजटाविभूषणमणिजहोर्भैरव्यंकन्याकल्मषना-
शिनी भगवती भागीरीश्वर्यते ॥ २५ ॥ गंगागंगेति यो ब्रूयादो जनानां शतैरपि ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकां समगच्छति ॥
इति ततोत्रेण स्तुत्वा होमोति प्रतिसोत्तरपूजां कृत्वा विमृज्य आचार्याय मूलमन्त्रेण दद्यात् ॥ इति दशहराविधिः ॥

अथ मलमासव्रतम् ॥ देशकालौ निर्दिश्य मम सकलदुःखदारिद्र्यानां शुभ्रपूजैश्च यै धर्मार्थकाममोक्षप्राप्तिद्वारा श्रीजनार्दन-
प्रीत्यर्थं कृतस्याचरणाय च मलमासव्रतस्य सांगतार्थव्रतोद्घापनं करिष्ये ॥ गण० स्वस्ति० ॥ वृताचार्यः सर्वतो भद्रोपरिपरि-

तोद्वादशमध्ये एक एव त्रयोदशकलशान्महीधौरित्याद्यावाहिते मध्यकलशे सुवर्णमयं लक्ष्मीयुतजनदनं इदं विष्णुरित्यावाह्यपू-
 जयेत् ॥ प्रारम्भप्रतिष्ठाप्य अन्नप्रधानं लक्ष्मीजनार्दनं अतो देवा इति क्रूरपेन समिन्तिलाज्यचरुपायसैः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरसह-
 स्राहुतिभिः ब्रह्मादीनैकैकग्राज्याहुत्या ॥ ततो वायनं कांस्यपात्रे निधानयद्वात् ॥ विप्रसंपूज्य ॥ अधिमासे तु संप्राप्ते श्रीजनार्दे-
 नतुष्टये ॥ नरकोत्तारणार्थाय मया दानं प्रदीयते ॥ त्रयस्त्रिंशदपूर्वांश्च शक्रराष्टृतसंयुतान् ॥ सदाक्षिणानहंतुभ्यं कांस्यपात्रे
 निधाय च ॥ दास्ये जनार्दनं प्रीत्यै गृहाण त्वं द्विजोत्तम ॥ मलमासस्तु मासानां मलिनः पापसंभवः ॥ तत्पापस्य विशुद्धयार्थाय-
 नंप्रददाम्यहं ॥ इदं त्रयस्त्रिंशत्संख्याकापूपवायनदानं स कांस्यपात्रं तु भ्यं संप्रददे ॥ ततो यथाविभवमाचार्यायान्येभ्यश्च तिल-
 पात्रं धृतपात्रं उपानहैश्वर्यां च दत्वा पीठं गच्छं च दत्वा ब्राह्मणभोजनं सकलव्ययकर्मश्चरार्पणं कुर्यात् ॥ इति मलमासव्रतोच्चापनम् ॥

अथ कोकिलाव्रतम् ॥ ममेहजन्मनि जन्मांतरे च सर्वपापक्षयपूर्वकपुत्रपौत्रावैधव्यनिःसापह्यलक्ष्मीसौभाग्यरूपलावण्या-
 द्याभिष्टुद्धिद्वारा गौरीरूपा कोकिला प्रीत्यर्थं कोकिलाव्रतं करिष्ये इति सकलव्यकोकिलां पूजयेत् ॥ चतुर्चपकवृक्षस्थां स्वर्णपक्षा-
 दि संयुताम् ॥ चिंतयेत् पार्वतीं देवीं कोकिलारूपधारिणीम् ॥ अव्यगृहाण देवेशि वांछितार्थप्रदायिनि ॥ आपाढ्याऽसिते-
 पक्षे मधवर्णहरप्रिये ॥ कोकिले त्वं जगन्मातर्गृहाणा ध्येनमोऽस्तुते ॥ वृताचार्यः एकलिंगोद्भवे भद्रब्रह्मादिदेवताः संस्थाप्य
 तत्र कलशं प्रतिष्ठाप्य तदुपरि हैर्मो कोकिलां श्रीश्चेति मन्त्रेण प्रतिष्ठाप्य ॥ अन्नप्रधानं कोकिलारूपिणीं गौरीं श्रीश्चेति मन्त्रेण तिलं
 चंपकपुष्प २ तंडुल ३ पायस ४ आज्य ५ द्रव्यैः प्रत्येकमष्टोत्तरशत १०८ संख्याकाहुतिभिः ॥ तथा व्याहृतमन्त्रेण वि-

ल्यपत्रैःशतत्रय ३०० परिमिताहुतिभिः ॥ ब्रह्मादिदेवताश्चैकयाज्याहुलायक्ष्ये ॥ वायनंदद्यात् ॥ तत्रमन्त्रः ॥ सोप-
स्करद्विजश्रेष्ठवायनंव्रतपूतये ॥ ददामितेगृहाणेदंकोकिलप्रीयतामिति ॥ आचार्यायपीठव्रतपूतयेगांचदत्वादाक्षिणामो-
जनादिभित्तोपेयत् ॥ इतिकोकिलाव्रतम् ॥

अथार्धोदयव्रतम् ॥ अमार्कश्रवणेपातेयुक्ताचेत्पौषमाघयोः ॥ अर्धोदयःसविज्ञेयःकोटिसूत्रग्रहैःसमः (किंचित्पू-
नमहोदयः) ॥ दिवैवयोगःशस्तोयनतुरात्रौकदाचन ॥ इति ॥ तिथ्यादिसंकीर्त्य आत्मनःअखिलपापक्षयपूर्वकयमार्थिका-
ममोक्षचतुर्विधमुपार्थसिद्धिदाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं (ब्रह्मविष्णुशिवप्रीत्यर्थं) अर्धोदयव्रतंकारिष्ये ॥ दर्भस्तुतद्युद्धभूमौ
शतत्रयद्रोणपरिमिततिलानांपर्वतकृत्वायथाशक्तिवातत्रपलाधिकंसुवर्णस्य ब्रह्मविष्णुशिवानांप्रतिमात्रयंकृत्वा ब्रह्मजज्ञानं
इदंविष्णुः त्र्यम्बकं इतिमन्त्रैःप्रतिष्ठाप्यपूजयेत् ॥ परितोलोकेशास्तत्तन्मन्त्रैरावाहयेत् ॥ प्रार्थना ॥ नमोविश्वसृजेतुभ्यंस-
लायपरमात्मने ॥ देवायदेवपतयेयज्ञानापतयेनमः ॥ नारायणजगन्नाथनमस्तेगण्डध्वज ॥ पीतांबरनमस्तुभ्यंजनार्दन
नमोऽस्तुते ॥ महेश्वरमहेशाननमस्तेत्रिपुरांतक ॥ जीमूतकेशायनमोनमस्तेद्वेषमध्वज ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशानाःकर्मणाफल-
हेतवः ॥ भक्त्यामयाकृतांपूजांशुद्धीध्वंजगदीश्वराः ॥ इतिसंप्रार्थ्य वृताचार्याभिप्रतिष्ठायान्वादध्यात् ॥ ब्रह्मविष्णुमह-
ेशानंघृताकतिलद्रव्येणप्रतिदेवतं सहस्रमष्टोत्तरावासंख्याकाहुतिभिः लोकपालानैकैकयाहुलायक्ष्ये ॥ एवंहुत्वातिल-
पर्वतब्राह्मणायदद्यात् ॥ तिलपर्वतमध्यस्थाब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ददंतुपातकसंशयच्छंतुममसद्गतम् ॥ ततो गोप्रदानं ॥

भविष्येतु ब्रह्मणः पलाशसमिच्चरितिलाज्यानि विष्णोः अश्वत्थसमिच्चिलपायसान् शंभोः चर्वाज्यव्रीहयः ॥ कांस्यपात्रदानं केवलं द्रव्यद्वारा वा गोप्रदानं ॥ इत्यर्धोदयव्रतम् ॥

अथ समुद्रस्नानविधिः ॥ आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य समकायिकवाचिकमानसिकज्ञाताज्ञातादिसकलपातकनिरासार्थं अद्यामुकपर्वनिमित्तं समुद्रस्नानं करिष्ये इति सकल्प्य पाषाणसिकतापिंडवाहं सेतुहीत्वा ॥ पिप्पलदसमुत्पन्नकृत्स्नलोकमयं करे ॥ पाषाणस्तेमया दत्त आहारार्थं प्रकल्प्यतां ॥ इति समुद्रे प्रक्षिप्य प्रार्थयेत् ॥ विश्वाची च धृताची च विश्वयोने विश्वाशांपते ॥ सांनिध्यं कुरु मे देव सागरे लवणां भसि ॥ नमस्ते विश्वगुप्ताय नमो विष्णो अयांपते ॥ नमोजलधिरूपाय नदीनां पतये नमः ॥ समस्तजगदाधारशखचक्रगदाधर ॥ देवदेहि ममानुज्ञांतवतीर्थनिषवणे ॥ त्रितत्वात्मकमीशानं नमो विष्णुमुमापतिं ॥ सांनिध्यं कुरु देव शसमुद्रे लवणां भसि ॥ अग्निश्च योनिरनिलश्च देहो रेतो धाविष्णु रमृतस्य नाभिः ॥ एतद्बुधन्याडवसत्यवाक्यं ततोऽवगाहेत पतिनदीनां ॥ इति पठित्वा निलस्नानविधिवत्स्नात्वा अघर्मपण्णानां गतपण्णे कृत्वा समुद्रायार्घ्यं ॥ सर्वदोभगवान् श्रीमान् सर्वत्वाकरो यतः ॥ सर्वत्र प्रधानस्त्यं गृह्णाध्यमहो देह इत्यर्घ्यं दद्यात् ॥ ततस्तर्पणं ॥ यथा ॥ पिप्पलादंतर्पयामि विकण्वं कृतांतं जीवकेश्वरं वसिष्ठं वामदेवं पराशरं उमापतिं वाल्मीकिं नारदं बालखिल्यान् नलं नीलं गवाक्षं गवयं गंधमादनं जांबवतं हनूमतं सुग्रीवं अंगदं मैतृ द्विविदं वृषभं रामं लक्ष्मणं यशस्विनीं सीतां तर्पयामि ॥ एवं जलमध्ये तर्पणं कृत्वा ॥ आब्रह्मस्तव पर्यंतं यत्किंचित्सचराचरं ॥ मया दत्ते तेन तेन तु सिमे वा भिगच्छतु ॥ इत्यंजलिदद्यात् ॥

अथपार्थिवलिगोद्यापनम् ॥ तिथ्यादिसंक्रात्यामुक्कामनानुद्दिश्यकृतानांपार्थिवलिगानांसंपूर्णफलावाप्तयेतदुद्यापनं करिष्येइतिसंकल्प्य ॥ वृताचार्यःसर्पपादिनाभूतान्युत्सायद्वारपूजां कुर्यात् ॥ सदाशिवमंडपयनमभ्रागद्वारपार्श्वयोः नन्दिनेनमः महाकालायनमः चिच्छक्त्यै० मायाशक्त्यै० द्वारश्रियै० वास्तुपुरसाय० ॥ दक्षिणपार्श्वयोः गणेशाय० वृषभाय० चिच्छक्त्यादिपूर्ववत् ॥ पश्चिमद्वारपार्श्वयोः भृंगिणे० स्कंदायन० शक्त्यादिपूर्ववत् ॥ उत्तरद्वारपार्श्वयोः तिदिने० चंडीश्वराय० शक्त्यादिपूर्ववत् ॥ ततः लिंगतोभेदब्रह्मादिदेवतास्थापनपूर्वकं लक्षप्रतिष्ठाप्यतदुपरिशिवतत्पार्श्वतःगौरीपणमुखगणेशंचावाह्यपूजयेत् ॥ अत्रप्रधानसोमंशिवंकृतलिंगद्वादशांशेनशतंशेनवा पायस १ मधु २ शर्करा ३ आज्य ४ तिल ५ अक्षत ६ विल्वपत्र ७ शतपत्रपत्र ८ द्रव्याष्टकेन केवलपायसेनवा नमःशंभवायचेतिमन्त्रेण पंचाक्षरेणया तथागौरीपणमुखगणेशंचउक्तद्रव्यैःप्रतिद्रव्यं दशशालुतिभिःवृषभंलोकेशान् ब्रह्मादिदेवताश्चदशशतिलालुतिभिः द्वादशदेवताश्चैककयाज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ इतिशैवागमोक्तपार्थिवलिङ्गव्रतोद्यापनम् ॥

व्रतोद्यापनानुक्तौविधिः ॥ नन्दीपुराणे—यत्रचोद्यापननोक्तव्रतानुगुणतश्चेत् ॥ विज्ञानुसारतोदद्यादनुक्तोद्यापनेव्रते ॥ गां चैव काञ्चनं दद्याद्गतस्य परिपूतये ॥ गौः प्रत्यक्षा । तन्मूल्यं वा सुवर्णं रौप्यं वेति ॥ उक्तोद्यापने तु—आदौ मध्ये तथा चान्ते व्रतस्योद्यापनं भवेदिति ॥ इतिव्रतोद्यापनानुक्तौविधिः ॥

व्रतभङ्गे संपूर्णताविधिः ॥ किञ्चिद्भयं प्रमादेन यद्गतं व्रतिनां स्थितम् । तत्संपूर्णं भवेत्सर्वं विधिनानेन पाण्डव ॥
 यस्य व्रतस्य यो देवस्तद्रूपं हेमनिर्मितम् ॥ द्विमुजं पङ्कजारूढं कार्यं ग्रहसिताननम् ॥ देशकालौ स्मृत्वा ॥ प्रमादाप्र-
 मादसंजातअमुकव्रतभङ्गदोषपरिहारपूर्वकतद्गतसंपूर्णतासिद्ध्यर्थअमुकदेवप्रीत्यर्थं भविष्योत्तरविधिनातद्गतसंपूर्णताविधानं-
 कारिष्ये ॥ गणेशपूजनं । स्वस्तिपुण्याहवाचनं ॥ देवप्रतिष्ठा । अष्टदशोपरिकलशस्थापनं । तदुपरिपूर्णपात्रेउक्तलक्षणत-
 त्तद्गतस्थापनं । षोडशोपचारैः पूजनं । विशेषार्थदानं ॥ तन्मन्त्रः । उपवासस्य दानस्य प्रायश्चित्तं कृतं मया । शरणं च
 प्रपन्नास्मान्कुरुष्वार्थ दयां पुनः ॥ प्रसन्नोभवभीतस्यभिन्नचर्यव्रतस्यच । कुरुप्रसादंसंपूर्णव्रतंसंजायतां मम ॥ इति ॥ ततो-
 देवस्यसमतात् पूर्वदिदशदिक्षुदशदिक्पालेभ्यःपूजनपूर्वकसदीपवलिदानं ॥ ततोदेवस्याङ्गपूजा ॥ पादौ । जानुनी । कटि ।
 शिरः । वक्षः । कुक्षिं । हृदयं । पुष्टं । वाचं । चक्षुषी । शिखां । गन्धाक्षतपुष्पैःसंपूजयामि ॥ क्षमापनं ॥ पूजि-
 तस्त्वयथाशक्त्यानमस्तेस्तुसुरोत्तम । ऐहिकामुष्मिकीदेवकार्यसिद्धिममप्रभो ॥ इति । विप्रसंपूज्य तस्मैप्रतिमादानं ॥
 तत्रदाताउदञ्चुखः । प्रतिग्रहीतापूर्वाभिमुखः ॥ दानमन्त्रः—इदंव्रतंमयाखंडंकृतमासीत्सुराद्विज । तत्सर्वपूर्णमेवास्तुत
 वमूर्तिप्रदानतः ॥ प्रतिग्रहमन्त्रः—संपूर्णस्यात्प्रसादेन देवदेवस्यशाङ्गिणः । ब्राह्मणाथश्रभापन्तेतन्मन्यन्तेदिवौकसः ॥
 सर्वदेवमयाविप्रागतद्वचनमन्यथा । व्यासवाल्मीकिवचनात्पराशरवसिष्ठयोः ॥ गर्गगीतमधौम्यात्रिवसिष्ठान्गिरसांतथा ।
 वचनाद्भारदादीनांपूर्णंभवतुतेव्रतमिति ॥ इतिव्रतभङ्गेसंपूर्णताविधानम् ॥

अथप्रबोधोत्सवतुलसीविवाहौ ॥ देशकालौसकीत्यश्रीदाभोदप्रीत्यथप्रबोधोत्सवसंक्षेपतत्तुलसीविवाहविधिचतत्रे-
णकरिष्ये ॥ तदंगतयापुरुषसूक्तेनविधिनापोडशोपचारैस्तत्रेण श्रीमहाविष्णुपूजांतुलसीपूजांकरिष्ये ॥ न्यासादिवि-
धाय श्रीविष्णुंतुलसींचध्यात्वासहस्रशीर्षेतिश्रीमहाविष्णुंतुलसींचावाह पुरुषएवेत्यादिभिःश्रीमहाविष्णवेदामोदाराय-
श्रीदेव्यैतुलस्यैचनमआसनमिलादित्थानंतमगलवाद्यैःसुगंधितैर्हृद्राभ्यानागवल्लीदलगृहीताभ्यांकनिक्रददित्युष्णोद-
केनच मंगलत्थानंविष्णवेतुलस्यैचसुवासिनीभिःकारयित्वास्वयंवादत्वापंचासृत्तत्थानंसमर्थशुद्धोदकेनाभिषिच्य वक्ष्यज्यो-
पवीतचंदनंदत्वातुलस्यैर्हृद्राकुमुभकंठसूत्रमंगलालंकारानंदत्वामंत्रपुण्यांतपूजांसमाव्यधंटादिवाद्यघोषेणद्वयंप्रबोधयेत् ॥
तत्रमंत्राः ॥ इदंविष्णुर्वि० ॥ योजागारेतितुआचारप्राप्तः ॥ ब्रह्मैंद्रद्राशिकुबेरस्यैसमादिभिर्विदितवदनीय ॥ बुध्य-
स्वदेवेशजगन्निवासमंत्रप्रभावेणसुखेनदेव ॥ इयंचद्वदशीदेवप्रबोधार्थविनिर्मिता ॥ त्वयैवसर्वलोकानांहिताशेषशा-
यिना ॥ उच्छिद्योच्छिद्योर्विदत्यजनिद्रांजगत्पते ॥ त्वयिसेमजगत्सुप्तमुत्थितेचोत्थितंजगत् ॥ एवमुत्थाप्य ॥ चरण-
पवित्रं विततं पुराणं येनपूतस्तरति दुष्कृतानि ॥ तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता अतिपाप्मानमरार्तिरेम ॥ लोकसद्धारमर्चि-
मत्यपवित्रं ॥ ज्योतिष्मद्भ्राजमानमहलत् ॥ अमृतस्यधाराबहुधादोहमानं ॥ शरणंनोलोकेकुमुधितांदधातु ॥ गतामेधावि-
यैवधनिर्मलंनिर्मलादिशः ॥ शारदानिचपुष्पाणिगृहणममकेशवेत्यादिमंत्राभ्यांपुष्पांजलिंदद्यात् ॥ अथाचारातुलसीसं-
मुखाश्रीकृष्णप्रतिमांकृत्वामर्थ्यतःपट्टृत्वामंगलाष्टकपद्यानिपठित्वाअंतर्पदंविषज्याक्षताप्रक्षेपंकृत्वादामोदरहस्तेतुलसी-

दानं कुर्यात् ॥ देवीं कनकसंपन्नां कनकाभरणैर्युताम् ॥ दास्यामि विष्णो वेतुभ्यं ब्रह्मलोकजिगीषया ॥ मया संवर्धितां यथाशक्त्यलंकृतामिमां तुलसीं देवीं दा मोदराय श्रीधराय वराय तुभ्यमहं संप्रददे ॥ देवपुरतः साक्षतजलक्षिपत् ॥ श्रीमहाविष्णुः प्रीयतामि न्युक्त्वा इमां देवीं प्रतिष्ठातु भवानहं तिवदेत् ॥ ततो देवहस्तस्य गंतुलस्याः कृत्वा ॥ ॐ को दादिति द्यौस्तदादतु-
प्रुथिवीत्वा प्रतिष्ठातु ॥ इति च मंत्रमन्यनवाचयेत् ॥ यजमानः ॥ त्वं देवि मे प्रतोभूया तुलसी देवि पार्श्वतः ॥ देवित्वं पृष्ठतो भू-
यास्तव दानान्मोक्षमाप्नुयाम् ॥ दानस्य प्रतिष्ठासि द्वयमिमां दक्षिणां संप्रददे ॥ देवपुरतो दक्षिणामर्पयेत् ॥ ततः स्वस्ति न इन्द्रो
शं न इन्द्राग्नी इत्यादि स्वस्वशास्त्रोक्ता निशांति सूक्तानि विष्णुसूक्तानि च पठेयुः ॥ तुलसीयुताय विष्णवे महानि राजनं कृत्वा मंत्रपुष्पं
दत्वा संपत्नीकः स गोजः सामात्यो यजमानश्च तस्रः प्रदक्षिणाः कुर्यात् ॥ ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दत्वा यथाशक्ति ब्राह्मणभोजनं सं-
कल्प्य कर्मश्रारपणं कुर्यात् ॥ इति संक्षेपतः प्रबोधोत्सव तुलसीविवाहौ ॥

अथ तुलसीविवाहः ॥ सचनवभ्यादि दिनत्रये एकादश्यादि पूर्णिमांते यत्र कापि दिने नार्तिकशुक्लान्तगतं विवाहनक्षत्रं पुत्रा-
विधेयः । अथवा पारणाहे प्रबोधोत्सव कर्मणा सह तंत्रतयैव सर्वत्रैवा नुष्ठीयमानत्वात् नार्तिकशुक्लदश्यां कार्यः । तत्रादौ तु ल-
स्या आलवालपरितो विवाहं मंडपवन्मंडपकृत्वा विवाहवेदिवत् तुलसीपुरतो वेदिं च कुर्यात् ॥ अथ प्रयोगः । तत्रादौ विनायक-
शान्तिं ग्रहयज्ञश्च कार्यः । विवाहपूर्वदिने श्रीराधादामोदयोः सुगंधतैलहरिद्रालेपनादि मंगलानादिकं ॥ आचमनादि-
देशकालसंकीर्तनानि । ममाखिलविधिप्राप्तकश्चमनपूर्वकाभीष्टसिद्धिद्वारा श्रीराधादामोदरदेवताप्रीत्यर्थं तुलसीविवाहं क-

रिष्ये । इतिसंकल्प्य । गणेशपूजनंस्वस्तिपुण्याहवाचनंअविघ्नपूजनमंडपस्थापनंभातुकपूजनंवसोधारपूजनंआयुष्यमंत्रजप-
नंदीश्राद्धंचकृत्वा । आचार्यादीनक्रान्तिजोष्टत्वातान्यथाविभवंसंपूजयेत् । ततोवेद्यासर्वतोभेदब्रह्मादीनावाह्य संपूज्य-
तत्रयथाविधिस्थापितकलशपूर्णपात्रोपरिहैमोदमोदप्रतिमौरोयमयीतुलसीचअभ्युत्तारणप्रणप्रतिष्ठापूर्वक्यथाविधिसं-
पूज्याधिवासयेत् ॥ ॥ ततोवादानं ॥ आचमनं । प्राणायामः ॥ देशकालसंकीर्त्य । तुलसीविवाहांगभूतवादानं-
करिष्ये । इतिसंकल्प्यगणपतिवरुणपूजनं । तततुलसीकन्यासंप्रदायागतमंत्रःकुंकुमाक्षतवल्क्युममभूषणफलतांबूलदिभिः-
पूजयेत् । ततआचार्यपूजनं । ततोदाताहारिद्राखंडयुतपंचदहपूगफलानिगंधाक्षतसहितानियुहीत्वा । व्याघ्रपदगोत्रो-
त्पन्नायवैय्याघ्रपद १ गार्ग्य २ वासिष्ठ ३ तित्रिप्रवरायदेवमीढवर्मणःप्रपौत्रायशूरसेनवर्मणःपौत्रायवसुदेववर्मणःपुत्राय
अनेककोटिब्रह्मांडनायकायदामोदरायश्रीधरायवराय । आलंबायनगोत्रांआलंबायनंदवलगतमेतित्रिप्रवरांविश्वकर्माण-
प्रपौत्रांप्रजापतेःपौत्रैर्इश्वरस्वपुत्रीतुलसीकन्याज्योतिर्विदादिष्टेमुहूर्तदेहस्येति वाचासंप्रददेइत्युक्त्वाॐयदावन्नन्निमित्तं-
णदेवबलमातवव्याघ्रचिंदेनचयेत् । ततो ॥ वाचावृंदाभयादत्ताआत्मार्थसिद्धतात्यथा । वृंदावलोकनविधौनिश्चित-
स्त्यसुखीभव । इतिप्रार्थयेत् ॥ ततोब्राह्मणाः । शिवाआपःसत्त्वित्वादि० । शचीपूजनं । वायनदानं । नीराजनं ।
ब्राह्मणानंगंधतांबूलदिभिःपूजनं । भूयसीदानं । आशीर्ग्रहणं । गणपतिवरुणविसर्जनं ॥ इतिवादानं ॥ ॥
अथद्रादश्यादेवस्वप्रबोधोत्सवः ॥ सायंकालेकृत्वाविष्णुश्रीसहितोयजमानः मंगलगतिवाद्यघोषपुरःसरंदेवसमीपमागत्यदे-

वपोऽशोपचारैः संपूज्य । शंखधंटा मेरीवीणा मुंदगादिवाद्यघोषेण नृत्यगीतादिपुरःसरं वैदिकपौराणमंत्रैर्देवंप्रबोधयेत् ।
 तत्र मंत्राः ॥ ॐ इदं विष्णुः ॥ ॐ उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ शंखध्व उत्तिष्ठां भोधितारक ॥ कूर्मरूपघरोत्तिष्ठ त्रै-
 लोकेयं भंगलं कुरु ॥ १ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ वाराहं दक्षे द्रुतवसुधर ॥ हिरण्याक्षप्राणघातिन त्रैलो ॥ २ ॥ हिरण्यकशिपुश्च त्वं
 प्रह्लादानंदकारक ॥ लक्ष्मीपते समुत्तिष्ठ त्रैलो ॥ ३ ॥ उत्तिष्ठ बलिर्दक्षदेवद्रपददायक ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ त्रैलो ॥ ४ ॥
 उत्तिष्ठ हृद्दहयाधीश समस्तकुलनाशन ॥ रेणुकाक्ष त्वमुत्तिष्ठ त्रैलो ॥ ५ ॥ उत्तिष्ठ रक्षोदलन अयोध्यास्वर्गदायक ॥ समुद्रसे-
 तुकता त्वत्रैलो ॥ ६ ॥ उत्तिष्ठ कंसहरणमदघूर्णितलोचन ॥ उत्तिष्ठ हलपाणे त्वत्रैलो ॥ ७ ॥ उत्तिष्ठ त्वंगयावा-
 सिन शक्रकीर्तिप्रवर्धक ॥ उत्तिष्ठ पद्मासनगतैलो ॥ ८ ॥ उत्तिष्ठ म्लेच्छनिवहसंहारकारक प्रभो ॥ अश्ववाह युगोत्त त्वत्रैलो ॥
 ९ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविंद उत्तिष्ठ गरुडव्यज ॥ उत्तिष्ठ कमलाकांत त्रैलो ॥ १० ॥ ब्रह्मद्रुद्राग्रिकुबेरसूर्यसोमादिभिर्वि-
 दितवंदनीय ॥ बुधस्वदेवेश जगन्निवास मंत्रप्रभावेण सुखेन देव ॥ ११ ॥ इयंतु द्वादशी देवप्रबोधार्थं विनिर्मिता ॥ त्वयै
 व सर्वलोकानां हितार्थं शेषशायिना ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठो विंदस्व जनिद्रां जगत्पते ॥ त्वयि सुसजगत्सु मुत्थिते चोत्थितं जगत्
 ॥ १३ ॥ एभिर्मंत्रैर्देवमुत्थाप्य ॥ गतामेधा विद्यैव निर्मलं निर्मलादिशः ॥ शारदानिच पुष्पाणि गृहाण मम केशव ॥ १४ ॥
 इति पुष्पांजलिं दद्यात् ॥ इति देवस्य प्रबोधोत्सवः ॥ ततो देवस्य सीमांतपूजां कृत्वा देववाहनारुढं कृत्वा मंगलवाद्यघोषपुरः-
 सरं विवाहमंडपमानयेत् ॥ ॥ ततो मधुपर्कः ॥ आगतं दामोदरं श्रीधरं वरमधुपर्कणा च यिष्य हत्वादि ॐ अलंकरणम ०

दिभूयादित्यतः कृत्वा । विवाहवेद्यांतुलसीविवाहांगभूतंपंचभूसंस्कारपूर्वकमग्निप्रतिष्ठापनं करिष्ये इति संकल्प्य । अग्नि-
प्रतिष्ठाप्य । गोधूलसमये अंतः पठ्यत्वा । मंगलाष्टकानि पठेयुः । मनोजूतिरिति प्रतिष्ठा । श्रीराधादामोदश्रीधरायोर-
विच्छिन्नाग्नीतिरस्तु ॥ अथ कुमारीवासः परिधानादिकन्यादानसंकल्पः । मम जन्मप्रश्रुत्युपाजितं कायिकवाचिकमान-
सिकानि विधेयानि पूर्वकमस्तिपितृणां निरातिशयानंदब्रह्मलोकावाप्त्यादिकन्यादानफलपुत्रपौत्राद्यानवच्छिन्नसंततिलक्ष्मी-
प्राप्त्यादितुल्यकल्योक्तफलसिद्धिर्एकविंशतिपुरुषोद्धरणवकुंडमुवनगमनतत्रत्यविपुलभोगोपभुक्त्यनंतरं विष्णुसायुज्यताप्रा-
प्त्यर्थं श्रीपरमेश्वरप्रीतये अनेककोटिब्रह्मांडनायकाय दामोदराय श्रीधराय वराय तुलसीकन्यादानमहं करिष्ये ॥ बरहस्तेशि-
वा आपः संत्वित्सादि० । वरस्य गोत्रोच्चारः । व्याघ्रपदगोत्रस्यैव व्याघ्रपद १ गार्ग्य २ वासिष्ठे ३ त्रिप्रवरस्य देव-
मीढवर्मणः प्रपौत्राय । व्याघ्रपदगो० शूरसेनवर्मणः पौत्राय । व्याघ्रप० वसुदेववर्मणः पुत्राय ॥ आलंबाय नगो-
त्रस्य । आलंबाय न १ दैवल २ गौतमे ३ त्रिप्रवरस्य विश्वकर्मणः प्रपौत्रि । आलंबा० प्रजापतेः पौत्रि । आलंबा०
ईश्वरस्य पुत्रि ॥ एवं त्रिरुचार्थं । व्याघ्रपदगोत्राय वै व्याघ्रपदगार्ग्यवासिष्ठे त्रिप्रवराय अनेककोटिब्रह्मांडनायकाय दामो-
दराय श्रीधराय वराय । आलंबाय नगोत्रां आलंबाय न दैवलगौतमे त्रिप्रवराभ्यां सवर्द्धितं तुलसीनाम्नी इमां कन्यां यथाशक्ति-
सालंक्यतामित्यादि० फलप्राप्तिकामः अनेककोटिब्रह्मांडनायकाय दामोदराय श्रीधराय वराय भवत्येवमुत्तुभ्यमहं संप्रददे ॥ इत्यु-
क्त्वा । सकुरुजलंकन्यादक्षिणहस्तं वरदक्षिणहस्ते दद्यात् ॥ ऊँ द्यौस्तवा द० । कृतैतत्क० इमां दक्षिणां तुभ्य० ॥ ऊँ कोदात्क-

स्मा० सयःकामयेत० जुहोति ॥ ॥ वृंदममाप्रतोभूयावृंदमेदविपार्थयोः ॥ वृंदमेपुष्टतोभूयास्त्वहानन्मोक्षमाप्नुयां ॥ वृंदा-
 कनकसंपन्नांकनकाभरणयुतां ॥ दास्यामिविष्णवेतुभ्यंब्रह्मलोकजिगीषया ॥ गृध्रिव्या० इमांवृंदांप्रदास्यामिपितृणां तारणा-
 यच ॥ ममशुद्धगृहेजातापालितावत्सरत्रयं तुभ्यं कृष्णमयादत्ताधर्मज्ञानविवर्धिनी ॥ कंकणगणपतिपूजनं ॥ कंकणबंधनं ।
 शिष्टाचारप्राप्तंगौरीहरपूजनपूर्वकमाश्रमेचनं । ततोविवाहवेद्यांगत्वा । ब्रह्मोपवेशनाद्याज्यभागतिं । ॐ नमोभगवतेवासुदे-
 वायस्वाहा । इतिमंत्रेण । ॐ नमोनारायणायस्वाहा । इतिमंत्रेणवा । आज्येननवाहुतीर्जुह्यात् । ततोमहाव्याहृतयः ।
 सर्वप्रायश्चित्तं । राष्ट्रभृद्धोमः । जयाहोमः । अभ्यातानहोमः । ॐ केशवायनमःस्वाहा । इत्यादिचतुर्विंशतिनामभि-
 र्लजहोमः । सर्वत्रयथालिंगत्यागः । नाश्मारोहणादि । सप्तपदीस्थानेयजमानेनशांतिकाध्यायं पठता । चतरस्रः प्रद-
 क्षिणाः कार्यः । प्राजापत्यहोमः । स्विष्टकृद्धोमः । पूर्णाहुतिः । संस्रवप्राशनादिश्रणीताविमोकांतं । ततो गोदानादी-
 न्यनेकविधकौतुकदानानि । भूयसीदानं । ब्राह्मणभजो नमः । इतिविवाहहोमः ॥ ॥ शिष्टाचारपरिप्राप्तं श्रिणीप्रदानं-
 कृताकृतं । नचतुर्थीकर्म । दंवकोत्थापनं । आचार्यायपीठदानं । श्रीदामोदरसहिततुलसीदानं च । आचार्यः दामोदरतुलसी
 शिविकादिवाहनाभेदकृत्वा ब्राह्मणपुरं श्रीसहितं मंगलवाद्यधोपपुरः संस्वरगृहेनयेत् । ततः स्वगृहे नृत्यगीतवाद्यधुरः सं-
 यथाविभवं यथाविधिपोडशोपचारैः दामोदरसहिततुलसीसंपूज्यब्राह्मणनृगंधादिभिः संपूज्य यथाशक्त्या ब्राह्मणान् संभोज्य
 आशीर्वादं कुर्यात् ॥ इति तुलसीविवाहः समाप्तः ॥ ॥

मंगलव्रततृणाविधिः ॥ अरुणोदयवेलायां समुत्थाय अपामर्गणमौनमुद्रया दंतधावनं विधाय च मय ॥ ॐ गजवक्राय स-
र्वजन प्रियाय स्वाहा ॥ इति मंत्रेण पादौ प्रक्षालयेत् ॥ ततः ॥ आयुर्वलयशो वचः प्रजाः पशुव्यसूनि च ॥ ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वं
नो देहि वनस्पते ॥ इत्यपामर्गसंप्राध्य प्रादेशमात्रकां गृहीत्वा ॥ मुखदुर्गाधिना शाय दंतानां च विशुद्धये ॥ धीवनाय च गात्रा
णां कुर्वह दंतधावनं ॥ इति दंतान्या वयेत् ॥ तत्र ॥ यक्षसे नाधिपतये चंद्राधिपतये चंद्राधिष्ठानां किलि किलि मसमर्वायाणि
साधय स्वाहा ॥ इति मंत्रेण दंतान्या वयेत् ॥ आचमनं ॥ ततः क्षिणमलककलकेन नद्यादौ गृह्णन्नात्वा धौतरं कवचं परि-
वारकोत्तरीयं वधारयेत् ॥ प्रातः संध्यां विधाय ॥ ततः क्षाप्रप्रात्रे क्तचंद्रं रक्ताक्षतपुष्पाणि सोदकानि निधाय ॥ ॐ अं-
गारकाय विद्महे भूमिपुत्राय धीमहि ॥ तन्नो भौमः प्रचोदयात् ॥ ॐ श्रीअंगारकाय शक्तिं संहितायां ध्येयं समर्पयामि ॥ इत्येक-
विंशतिः त्रयोवा ॥ ततः एकविंशतिगायत्रीजपः ॥ अनेनांगारकाय त्रीजपेनांगारकः प्रीयतां ॥ ततो गृहमागत्य अभूमि-
पतिते नरक्तेन दुहगोभयेन इतरेण वा गोभूत्रं सहितेनोदकयुतेन वा शुद्धप्रदेशं संलिप्य तन्मध्ये विवर्तित्वा त्रिकोणं मंडलमेक-
विंशतिकोष्ठात् संकुर्यात् ॥ ताम्रपत्रे वालिखेत् ॥ अथ वा ताम्रमयं यंत्रं कुर्यात् ॥ ततो यंत्रस्य प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् ॥ ततो-
व्रतसंकल्पः ॥ दक्षिणहस्ते रक्ताक्षतोदकं गृहीत्वा ॥ अथ देवस्य ते भक्त्या कारिष्ये व्रतमुत्तमं ॥ दुःखव्याधि विनाशार्थं मृण-
नाशाय भूमिज ॥ पुत्रसंतानकार्दींस्त्वं कुरु पूर्णान् मनोरथात् ॥ इति व्रतसंकल्पः ॥ आचम्य प्राणानां मय्य देशकालोत्तमं कालं
मम भौमदोषमुचितं संतोषं प्रतिबंधकनानादोषपरिहारपूर्वकं चतुर्विधं ध्यात्वा तदोषनिवृत्त्ये आयुष्मत्पुत्रफलप्राप्तिकामनया

भौमव्रतांगत्वेनविहितंभौमपूजनंकरिष्ये ॥ व्रतनिर्विघ्नतासिद्धयर्थगणेशपूजनंकुर्यात् ॥ पूजाद्रव्याणिदक्षिणभागेसंस्थाप्य
 स्वधामभागेत्रिकोणमंडलेअग्रोदकलक्षंसंस्थाप्यगंधगुष्पाणिप्रक्षिप्यआवाहनादिमुद्राःप्रदर्शयेत् ॥ तच्च ॥ आवाहितोभव
 स्थापितोभव सन्निहितोभव संनिर्लिधितोभव अवगुठितोभव अखेणसंरक्षितोभव धेनुमुद्रयाअमृतीकृतोभवइति ॥
 ततस्तेनोदकेनपुष्पाण्यात्मानंपूजोपकरणानिचप्रोक्षेत् ॥ ततोऽन्यासानंकुर्यात् ॥ ॐह्रांअंगुष्ठाभ्यांनमः ॐह्रांतर्जनीभ्यां०
 ॐह्रूंमध्यमाभ्यां० ॐह्रूंअनामिकाभ्यां० ॐह्रूंकनिष्ठिकाभ्यां० ॐह्रूंकरतलकरपृष्ठाभ्यां० ॥ एवंहृदयादिन्यासः ॥
 अथनामन्यासः ॥ ॐमंगलायनमःशिखायां ॐभूमिपुत्राय० मूर्धनि ॐऋणहर्त्रे० ललाटे ॐधनप्रदाय० चक्षुषोः
 ॐस्थिरासनाय० कर्णयोः ॐमहाकाराय० नासिकायां ॐसर्वकर्मावरोधकाय० मुखे ॐ लोहिताय० हनौ ॐ लोहि-
 ताक्षाय० कंठे ॐसामगानांकुपाकाराय० स्कंधयोः ॐधरात्मजाय० मुजयोः ॐकुजाय० करयोः ॐभौमाय० हृदये
 ॐभूतिदाय० जठरे ॐभूम्यानंदनाय० नाभौ ॐअंगारकाय० कट्यां ॐयमाय० ऊर्वोः सर्गरोगापहारकाय० जान्वोः
 ॐवृष्टिकर्त्रे० जंघयोः वृष्टिहर्त्रे० गुल्फयोः ॐसर्वकामफलप्रदाय० पादयोः ॐशक्तिशूलगदाखड्गधनुर्बाणवराभयेभ्यो०
 दिग्बिदिक्षु ॥ गणेशःपातुपातलेदुर्गामांपातुसर्वतः ॥ एवंप्रत्येकविधंकृत्वामंत्रीपूजांसमारभेत् ॥ मंगलाद्याहमेप्रोक्ताः
 प्रधानसदृशाःशुभाः ॥ इतिन्यासान्कृत्वा ॥ ततोऽगोमयलिमंडलेकलक्ष्यापनं ॥ तच्चमहीधौरित्यादिपूर्णपात्रनिधाना-
 नंकृत्वायत्रपूजांसमारभेत् ॥ तत्रादावश्चुत्तारणपूर्वकंप्राणप्रतिष्ठांकुर्यात् ॥ अधध्यानम् ॥ जमुजमरुणवणरक्तमाल्या-

भरागंकनकमलमालामौलिनंविथवद्यं ॥ अतिललितकराभ्यांविभ्रतंशक्तिशूलैभजतधरणिमुनुमंगलमंगलानां ॥ १ ॥
 भारद्वाजोभूमिपुत्रोमहातेजावियोजिनजः ॥ मेषारूढश्चतुर्वहःशूलशक्तिगदाधरः ॥ २ ॥ वरदश्चापरोहस्तःकुशानुरिवचापरः ॥
 इतिध्यानं ॥ त्रिकोणएकावशिकोष्ठगतएकाविंशतिनामांकितेयत्रैभौमावाहनंकुर्यात् ॥ एबोहिभगवन्मौमंगारकम-
 हाप्रभो ॥ त्वय्यितेसमायातैलोक्यसंचारं ॥ १ ॥ भौममावाहयिष्यामितेजोभूतदुरासदं ॥ रत्नरूपमर्निर्देश्यं-
 वंक्रचरुधिरप्रभं ॥ २ ॥ एवंस्मृत्वासंगलतुल्यस्कंदंप्रियतडित्यमं ॥ एहित्वंभगवन्भौमयंत्रोस्मिन्संनिधोभव ॥ ३ ॥ भौम-
 मंगलउज्जयिन्यांसमुद्भूतपूर्वापाढानक्षत्रोत्पन्नदशम्यामुत्पन्नभारद्वाजगोत्रइहागच्छेहिष्ठ ॥ अधिमूर्धेतिमंत्रेणभौमगाय-
 त्र्याप्रतिष्ठांकुर्यात् ॥ ॐअंगारकायविद्महेशक्तिहस्तायधीमहि ॥ तन्नोभौमःप्रचोदयात् ॥ ॐनमोभगवतेसुखसंतान-
 दात्रेभंगलायनमःआवाहयामि ॥ मध्येत्रिकोणे ॐमंगलायनमःमंगलमावाहयामि १ ॥ भूमिपुत्राय० भूमिपुत्रं० २ ॥
 ऋणहर्त्रे० ऋणहर्तारं० ३ ॥ धनप्रदाय० धनप्रदं० ४ ॥ स्थिरासनाय० स्थिरासनं० ५ ॥ महाकायाय० महा-
 कायं० ६ ॥ सर्वकर्माविरोधकाय० सर्वकर्माविरोधकं० ७ ॥ लोहिताय० लोहितं० ८ ॥ लोहिताक्षाय० लोहिताक्षं०
 ९ ॥ सामगानांकृपाकराय० सामगानांकृपाकरं० १० ॥ धरात्मजाय० धरात्मजं० ११ ॥ कुजाय० कुजं० १२ ॥
 भौमाय० भौमं० १३ ॥ भूतिदाय० भूतिदं० १४ ॥ भूमिर्ननाय० भूमिर्नदनं० १५ ॥ अंगारकाय० अंगारकं० १६ ॥
 यमाय० यमं० १७ ॥ सर्वरोगापहारकाय० सर्वरोगापहारकं० १८ ॥ वृष्टिकर्त्रे० वृष्टिकर्तारं० १९ ॥ वृष्टिहर्त्रे० वृष्टिहर्तारं०

२० ॥ सर्वकामप्रदाय० सर्वकामप्रदं० २१ ॥ ॐ हं ह्रीं द्वौ हौं ॥ आसनमुद्रया भूमिपुत्राय नमः आसनं० ॥ अंगारकग्रहाधी-
शसुरदानववर्दित ॥ पाद्यं गृहाण मद्भक्तं समर्पय ॥ ऋणहर्त्रे० पाद्यं ॥ भूमिपुत्रमहाभाग भक्तानां भूतिवर्धन ॥
गृहाण धर्मया दत्तं समर्पय ॥ धनप्रदाय० अर्घ्यं० ॥ गंगाजलेन वैलानं कल्पितं महप्रह ॥ तेन मे सर्वकामाश्चा-
द्विदित्याय परिपूरय ॥ स्थिरासनाय० स्नानं ॥ ग्रहवर्ममहावीर्यभक्तप्रियमहीसुत ॥ आहूतं ते मया सौम्यगृहाण मधुपर्कं ॥
महाकायाय० मधुपर्कं० ॥ पंचासृतस्नानं ॥ शुद्धोदकस्नानं ॥ गांगेयपयसा दत्तं भवैभक्तिः प्रभो ॥ सिद्धिं कुरु ममा-
शुभं गृहाणा चमनीयकं ॥ सर्वकामावरोधकाय० आचमनीयं० ॥ तप्तकांचनवर्णाभं पवित्रं मुदं शुचि ॥ वस्त्रं गृहाण भू-
पुत्रमया दत्तं मनोहरं ॥ लोहिताय० वस्त्रं ॥ केयूरकटाद्यानि हस्तसूत्रांगुलीयकं ॥ माणिक्योच्छासमुत्कुंडलेहारकौ-
स्तुभौ ॥ नाभिनामकरं च चतुरे पादपद्मयोः ॥ अंगुलीमुद्रिकाश्चैव गृहाणा भरणानि च ॥ लोहिताक्षाय० आभरणानि० ॥
महीपुत्रनमस्तेऽस्तु त्राहि मा घृण सागरात् ॥ मया दत्तं ब्रह्मसूत्रं सोत्तरीयं गृहाण भो ॥ सामगानां कृपाकराय० यज्ञोपवीतं० ॥
श्रीखंडचंदनं० ॥ धरात्मजाय० गंधं० ॥ अक्षताश्चसुर० कुजाय० अक्षतान्० ॥ रक्तोत्पलजपारक्तकरवीराणि ते प्रभो ॥
मया हतानि पूजांश्च पुष्पाणि प्रतियुह्यतां ॥ भौमाय० पुष्पाणि० ॥ वनस्पतिसो० ॥ भूतिदाय० धूपं० ॥ भक्त्या दीपं प्र० ॥
भूमिंदनाय० दीपं० ॥ घृतपक्कं हविष्यान्नं पायसं च शर्करं ॥ गुडौदनं च नैवेद्यं भौममप्रतियुह्यतां ॥ अंगारकाय नैवेद्यं० ॥
मय्येषानीयं आचमनीयं उत्तरापोशनं-करोद्धतं० ॥ प्रसीद हरवीजोत्थमद्यः फलविधायक ॥ शहराजमया दत्तं फलं

चप्रतिगृह्यतां ॥ यमाय० फलं० ॥ श्रीमत्पवित्रिगुणशृंगारसुखवर्धनं ॥ सर्वप्रियकरलोकेतावूलंप्रतिगृह्यतां ॥ सर्व-
 रोगापहारकाय० तावूलं० ॥ यथाविभवसारणदक्षिणांज्यपूर्विकां ॥ विप्रेभ्योविधिवद्वाङ्मासप्रीतिकरीतथा ॥ वृष्टि-
 कर्त्रसमः दक्षिणां० ॥ एकविंशतिदीपलुक्रुयादारातिकयुम् ॥ ततः एकविंशतिताम्रमयघृतदीपैः पृथक्पृथक्तामसत्रै-
 नीराजनंक्रुर्यात् ॥ यथा ॥ आरातिकप्रयच्छामिगृहाणक्षितिनदनं ॥ पुत्रान्देहिधनदेहिसौभाग्यंचप्रयच्छमे ॥ मंगलायनमः
 आरातिकंसमर्पयामि १ भूमिपुत्राय० २ ऋणहर्त्रे० ३ धनप्रदाय० ४ स्थिरासनाय० ५ महाकायाय० ६ सर्वकर्मावरोध-
 काय० ७ लोहिताय० ८ लोहिताक्षाय० ९ सामगानंक्रुपाकराय० १० धरात्मजाय० ११ कुजाय० १२ भौमाय० १३
 भूतिदाय० १४ भूमिचंदनाय० १५ अंगारकाय० १६ यमाय० १७ सर्वरोगापहारकाय० १८ वृष्टिकर्त्रे० १९
 वृष्टिहर्त्रे० २० सर्वकामफलप्रदाय० २१ आरातिकं समर्पयामि ॥ ततःऋषीणनीराजनंकायं ॥ अंगारकायपरमंरूप-
 रारातिकंयुम् ॥ नीराजनेनसंतुष्टोभवत्येवमहिसुतः ॥ वृष्टिकर्त्रे० कर्पूनीराजनं० ॥ ततस्ताम्रमयाध्यपात्रे रक्ताक्षत-
 रक्तचंदनरक्तपुष्पदूर्वाभिश्चोदकेनएकविंशतिनामभिर्यथाक्रममर्थानन्दंदात् ॥ तच्चजानुमंडलमवनीकृत्वा अध्यपात्रगृ-
 हीत्वा ॥ भूमिपुत्रमहेतजःस्वेदोद्भवपिनाकिनः ॥ पुत्रार्थीत्वांप्रपन्नोस्मिगृहाणार्थनमोलुते ॥ मंगलाय० अर्घ्यं० १ ॥
 भूमिपुत्रमहाभागभक्तानांभूतिवर्धनं ॥ गृहाणार्थमयादानमसिद्धिप्रदोभव ॥ भूमिपुत्राय० अर्घ्यं० २ ॥ धरणीगर्भ-
 संभूतविद्युतेजःसमप्रभ ॥ कुमारशक्तिहस्त्यगृहाणार्थनमोलुते ॥ ऋणहर्त्रे० अर्घ्यं० ३ ॥ लोहिताक्षनमस्तुभ्यंनम-

स्तेलोहितांबर ॥ ग्रहराजमहीपुत्रगृहाणार्थंनमोस्तुते ॥ धनप्रदाय० अर्थ० ४ ॥ जपापुष्पसमाभासमहिसुतमहा-
 त्मने ॥ रक्तांगायोयवीर्यायगृहाणा० ॥ स्थिरासनाय० अर्थ० ५ ॥ ऋणहर्ताःप्रहर्तस्त्वदुःखदारिद्र्यनाशक ॥ सौभाग्यसु-
 खदोनिर्लगृहाणा० ॥ महाकायाय० अर्थ० ६ ॥ तत्तत्कांचनसंकाशतरुणार्कसमप्रभ ॥ सुखसौभाग्यधनदग्ृहाणार्थ० ॥
 सर्वकर्मावरोधकाय० अर्थ० ७ ॥ ग्रहराजनमस्तेस्तुसर्वकल्याणकारक ॥ प्रसादंकरुणमैमौमगृहाणार्थ० ॥ लोहि-
 ताय० अर्थ० ८ ॥ मेदिनीगर्भसंभूतकृपालोपरमेश्वर ॥ गृहाणार्थमयादत्तसर्वकामार्थसिद्धये ॥ लोहिताक्षाय०
 अर्थ० ९ ॥ वृष्टिकर्त्रेनमस्तुभ्यंनमस्तेवृष्टिहारक ॥ सुखसंतानधनदग्ृहाणा० ॥ सामगानांकृपाकराय० अर्थ० १० ॥
 ग्रहाधीशनमस्तेस्तुनमस्तेविश्वपालक ॥ मेष्णरूढनमस्तसौगृहाणा० ॥ धरात्मजाय० अर्थ० ११ ॥ मेष्णरूढचतुर्बाहो-
 शूलशक्तिगदाधर ॥ गृहाणार्थमयादत्तंगंधपुष्पाक्षतैःसह ॥ कुजाय० अर्थ० १२ ॥ अंगारकग्रहाधीशसुरदानवव-
 दित ॥ गृहाणार्थमयादत्तंपुत्रसंतानहेतवे ॥ भौमाय० अर्थ० १३ ॥ ग्रहवर्गमहावीर्यभक्तिप्रियमहीसुत ॥ संपादितं
 मयासौम्यगृहाणार्थ० ॥ भूतिदाय० अर्थ० १४ ॥ अंगारकवराधीशभगवन्भक्तवत्सल ॥ नमोस्तुतेमहेशानगृ-
 हाणा० ॥ भूमिर्नंदनाय० अर्थ० १५ ॥ एहिभौममहाभागभक्तानांभूतिवर्धन ॥ अनुकंपयमांभक्त्यागृहाणार्थ० ॥
 अंगारकाय० १६ ॥ हरेर्ललाटसंभूतमेदिनीगर्भसंभव ॥ अंगारकमहाबाहोगृहाणा० ॥ यमाय० अर्थ० १७ ॥ भक्तसं-
 तानदातात्वंभक्तवश्यप्रियंकर ॥ दुःखदौर्भाग्यहर्तात्वंगृहाणार्थ० ॥ सर्वरोगापहारकाय० अर्थ० १८ ॥ परावसरसुप्री-

तमुष्टिसंहारकारक ॥ नमस्तुभ्यंक्षपासिधोयुहाण्यर्थ ॥ वृष्टिकर्त्रे ० अर्थ ० १९ ॥ उज्जिन्यांसमुद्धृतग्रहराज-
चतुर्भुज ॥ वरदोभयरूढत्वंगुहाणां ० वृष्टिहर्त्रे ० अर्थ ० २० ॥ पूर्वाषाढादशम्यांचल्पन्नोसिमहाग्रह ॥ वयंयत्न-
दोपहतोत्वंगुहाणार्थनमोस्तुते ॥ सर्वकामफलप्रदाय ० अर्थ ० २१ ॥ पुष्पाक्षतफलैस्तसैप्रतिनामप्रदक्षिणाः ॥ एक-
विंशतिकाःकार्याःप्रणामैस्तुष्ट्यक्पृथक् ॥ अंगारकायविवहेभूमिपुत्रायधीमहि ॥ तन्नोभौमःप्रचोदयात् ॥ इतिमंत्रे-
णेतिनामभिर्वायप्रदक्षिणाःकुर्यात् ॥ ततो अग्निमूर्धतिभौमसायत्र्याचपुष्पांजलिः ॥ सर्वकामप्रदाय ० मंत्रपुष्पांज-
लिसं ॥ अथजपः ॥ अस्यश्रीमंगलमंत्रस्य विरूपाक्षक्रपिः अनुष्टुप्गायत्रीत्रिष्टुप्छंदसि ऋणहर्ताधनप्रदोमंगलोदेवता
दुर्गादिपतयःप्रत्याधिदेवताः मंत्रोजं नमःशक्तिः ऋणापनुत्यथसर्वोपद्रवशाल्यर्थसकलकामनापूरणार्थं श्रीमंगलप्रीत्येवं-
गलमंत्रजपेवि ॥ ॐ ऐं ह्रीं श्रीं क्लीं शं मंगलाय नमो मम ऋणापनोदं कुरु कुरु धनं देहि देहि सर्वान्मनोरथान्साधयसाधय ॐ ऐं-
ह्रीं क्लीं श्रीं मंगलाय स्वाहा ॥ सहस्रमष्टोत्तरशतवाजपंकुर्यात् ॥ अथवाभौमगायत्र्या अग्निमूर्धत्यनयर्चावाजपःकार्यः ॥
जपते ॥ गुहातिगुहगोसात्यंगुहाणासत्कृतजपं ॥ सिद्धिर्भवतु मे देवत्वत्प्रसादाद्वरसुत ॥ ततो जपदशांशेन वितस्ति-
मात्रे क्रोणे कुंडस्थं डिलेवाखादिरसमिद्धिस्तिलैराज्येन चाहोमःकार्यः ॥ ततो मंडलदक्षिणतः खदिंगारेण तिस्रो ऋणरेखाः
कुर्यात् ॥ तासां नाम मंत्रेण पंचोपचारपूजां कृत्वा वा मपादांगुष्ठेन रेखामार्जनं ॥ तत्र मंत्रः ॥ रेखापरिमार्जनमंत्रस्य विश्व-
रूपाक्षक्रपिः त्रिष्टुप्छंदः मंगलो देवता रेखापमार्जने वि ॥ ॐ भूमिपुत्रमम ऋणं हर हर धनं देहि देहि पुत्रान् देहि देहि स्वाहा ॥

ततःपादप्रक्षालनं ॥ आचमनं ॥ ततोहोमदशशेनदुग्धेनतर्पणं ॥ तदशशेनदूवाभिर्मानं ॥ ततोभौमस्तोत्रजपेत् ॥
अस्यश्रीभौमस्तोत्रमन्त्रस्यगर्गकृषिः अनुष्टुप्छंदः ऋणहर्ताधनप्रदोमंगलोदेवता सकलमनोरथसिद्धिर्धर्मगलस्तोत्रजपेवि० ॥
मंगलोभूमिपुत्रश्चऋणहर्ताधनप्रदः ॥ स्थिरासनोमहाकायःसर्वकर्मविरोधकः ॥ १ ॥ लोहितोलोहिताक्षश्चसामगानां
कृपाकरः ॥ धरात्मजःकुजोभौमोभूतिदोभूमिन्दनः ॥ २ ॥ अंगारकोयमश्वसर्वोरागापहारकः ॥ वृष्टिकर्तोऽपहर्ताचस-
र्वकामफलप्रदः ॥ ३ ॥ एतानि कुजनामानि नित्यं यः श्रद्धया पठेत् ॥ ऋणं न जायेत तस्य धनं शीघ्रमवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ धरणी-
गर्भसंभूतं विद्युत्तेजःसमप्रभं ॥ कुमारं शक्तिहस्तं च मंगलं प्रणमाम्यहं ॥ ५ ॥ स्तोत्रमंगारकस्यैतत्पठनीयं सदानुभिः ॥
न तस्य भौमजापीडास्वल्पापि भवति क्वचित् ॥ ५ ॥ अंगारकमहाभाग भगवन् भक्तवत्सल ॥ त्वानमाभि ममाशेषमृणमाशु-
विमोचय ॥ ७ ॥ ऋणरोगादिदारिद्र्ये चाप्यन्यपापमृत्यवः ॥ भयहृत्क्षमनस्तापानश्च न तु मम सर्वदा ॥ ८ ॥ अतिवक्रदुरारा-
ध्यभोगमुक्तजितात्मनः ॥ तुष्टोददासि साम्राज्यं रथोहरसि तत्क्षणात् ॥ ९ ॥ सूर्यशक्रादिदेवानां मनुष्याणां तु काथा ॥
तेन त्वं सर्वसत्त्वेन ग्रहजो महाबलः ॥ १० ॥ पुत्रान्देहि धनं देहि त्वामहं शरंगतः ॥ ऋणदारिद्र्यदुःखाच्च शत्रूणां च भया-
द्भूवै ॥ ११ ॥ एभिर्द्वादशभिः श्लोकैर्यः स्तोत्रं धरणीसुतं ॥ महतीं श्रियमाप्नोति ह्यपरो धनदो यथा ॥ १२ ॥ इह मुक्त्वा-
खिलाभोगान्ते भौमपदं जेत् ॥ १३ ॥ इति श्री स्कंदपुराण भगवत्प्रोक्तं मंगलस्तोत्रं संपूर्णं ॥ ततोवायनदानं ॥
गुडमिश्रितगोधूमं वायनं च प्रदापयेत् ॥ खर्जुरादिफलैर्युक्तं भौमप्रीत्यै द्विजाय च ॥ तत्र मन्त्रः ॥ मंगलः प्रतियुष्माति मंग-

लोवैददातिच ॥ मंगलस्तारकोशाभ्यामंगलायनमोऽनमः ॥ अनेनगुडिमिश्रितगोधूमवायनदानेनदक्षिणाफलसहितेमंग-
लःप्रीयतां ॥ ततःस्थापितदेवतानांअधश्चोत्तरपूजनं ॥ नैवेद्यसमयोगेधूमाग्नगुडघृतसहितनिवेद्य ॥ यांतुदेवगणाःसर्वे०
इतिविसर्जनं ॥ ॥ इतिमंगलव्रतपूजाविधिः ॥

अथाश्वत्थोपनयनम् ॥ तत्रवर्णैःक्रमेणवृक्षस्थापनात् अष्टमेएकादशेद्वादशेवावर्षेगुरुक्रयोरस्ताभावेउपनयनोक्ते-
मुहूर्तपूर्वाह्निकार्यम् ॥ शूद्रस्थापितेअथपूर्वोक्तपौराणिकारामप्रतिष्ठामात्रंनतूपनयनं ॥ तस्योपनयनानर्हत्वादित्युक्तमदन-
रत्ने—नकुर्व्याच्छेदिताअथ्येविद्युद्वावाग्निनाहते ॥ उपनीतप्रकुर्वीतस्कन्धपर्णाङ्कुरान्वितम् ॥ ॥ अथप्रयोगः ॥ कर्ता—
आयुर्वलमितिदन्तधावनंकृत्वास्यैललात्वादशकालौसकीर्यं सर्वपापक्षयकुलकोटिसमुद्धरणपूर्वकविष्णुसायुज्यप्राप्तिकामो-
अथ्योपनयनमहंकरिष्ये इतिसंकल्पः ॥ गणेशपूजनंपुण्याहवाचनभातृकापूजनंनान्दीश्राद्धआचार्यादिवरणचकरिष्ये ॥
ऋत्विजोवृत्वापूजयेत् ॥ अथाचार्यःपंचामृतैःशुद्धोदकेनसर्वाषधिलैश्चाथमभिषिच्यपिष्टातकेनविभूष्य तत्पूर्वेस्थण्डि-
लंकृत्वाचरुश्रपणाद्याज्यभागान्तकृत्वा युवासुवासाइत्यथर्ववह्नयुमेनावेष्टयज्जोषवीतमित्युपवीतंत्वा प्रादेशमेखलांत्रि-
रावेष्ट्याजिनंदण्डचतूर्णांदिवाअथर्वेवोनिषदनमितिऋचागन्धगुणैःसंपूज्य देवस्यैवैतमन्त्रान्तसहस्रं गृह्णाम्यश्वत्थस्यदृ-
ष्ट्वासव्याहृतिकांगायत्रीत्रिजोषिता अश्वत्थेवोनिषदनमिति सूक्तेनव्याहृतिमिश्राअथर्वस्थापयामीतिस्वर्णशलाकयास्पृष्ट्वा-
आज्येनपालाशसमिद्धिश्वरुणाचप्रलेक्यक्षयमाणेद्वादशमन्त्रैर्द्वादशहृतीजुहुयात् ॥ मन्त्रस्तु ॥ ॐ भूःस्वाहा इदमभयेनमम

१ । ॐ भुवः स्वाहा इदं वाये ० २ । ॐ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय नमः ३ । ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा इदं प्राजापतये नमः ४ ॥
 ॐ अमुं आर्यं पिपवसे आसुवोर्जोर्मिर्पचनः । ओरेवाधस्वदुच्छुनां स्वाहा । इदमग्नये पवमानाय ० ५ । ॐ अग्निं क्रुषिः पवमानः
 नः पाञ्चजन्यः पुरोहितः । तमीमहे महार्णयं स्वाहा । इदमग्नये ० ६ । ॐ अमुं पवस्व स्वपञ्जसे वचः सुवीर्यं । दधद्रुयि मायि
 पोषं स्वाहा । इदमग्नये प ० ७ । ॐ ओषधयः सर्वदन्ते सोमो न सुहराज्ञा । यस्मै कृणोति ब्राह्मणस्त्वष्ट्रे राजन्यारया मासि स्वाहा ।
 इदमश्नत्याय ० ८ ॥ ॐ ओषधीरिति मातरस्तद्भो देवीरुपब्रुवे । सुनेयमश्रुं गां वासो आत्मानं तव पूरुषे स्वाहा । इदमश्न-
 त्याय ० ९ ॥ ॐ अश्वेत्थवो निपदनं पुणवो वसतिष्कृता । गोभाज इत्किं लसथ्यत्सिनवथ पूरुषे स्वाहा । इदमश्नत्याय ०
 ॥ १० ॥ ॐ वनस्पते शतवल्दो गविरौहसहस्रवल्दो विवयुरुहेम । तं त्वामयं स्वाधितिस्तेजनाय प्रणिनाय महते सोमं गाय स्वाहा ।
 इदमश्नत्याय ० ॥ ११ ॥ द्रक्षि पुणो सुयुजो सखाया समानं वक्ष्ण परिपस्वजाते । तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्यो अभि-
 चाकशीति स्वाहा । इदमश्नत्याय ० ॥ १२ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा । प्राजापतय इदं ० ॥ १३ ॥ ततः स्विष्टकृदादि होम-
 शेषं समाय अश्वेत्थे वो निपदनं ० इति मन्त्रेण गन्धपुष्पधूपदीपनैव धाफलतां ब्रूलब्धैः संपूज्य अश्वत्थं स्पृष्ट्वा आचार्यः संपूज्य तस्मै-
 गांसवत्सां दत्त्वा अन्येभ्योऽपि दक्षिणां दत्त्वा अश्वत्थवल्दाद्याचार्याय दत्त्वा अष्टौ ब्राह्मणान् भोजयित्वा सुहृद्भ्योऽमुं जीतेति ॥
 इति कमलाकरभट्टविरचितमथ्योपनयनम् ॥

अथचलाचलेदेवप्रतिष्ठाप्रयोगः ॥ जयरामेणविदुषाप्रणम्यरेणुकांस्त्रिंशं ॥ तन्मतेसर्वदेवानांप्रतिष्ठापनपद्धतिः ॥ १ ॥ सांवपुराणकल्पतरुहमाद्रिवैधायनमयूखादिग्रन्थानुसारीभण्डपाद्यकरणव्रतोद्यापनवत्बहःसाध्यश्चलचलेव-
प्रतिष्ठाप्रयोगोवस्थते ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं ॥ शान्तिसूक्तपाठः ॥ देशकालौसकीर्त्य ॥ असुक्रगो-
त्रोऽनुक्रमाहंदीर्घायुर्विपुलपुत्रपौत्राद्यानवच्छिन्नसंततिद्विस्त्रिंशलक्ष्मीकीर्तिलाभशत्रुपराजयसर्वपापनिर्सनतत्तल्लोकवा-
सिसकलसुखावासिधर्मार्थकाममोक्षप्राप्तिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थसग्रहमन्त्रां—(प्रासादश्चेत्प्रासादप्रतिष्ठासहिता)अमुकदे-
वप्रतिष्ठाकरिष्ये ॥ इतिसंकल्प्य ॥ गणेशपूजनादिनांदीश्राद्धांतं ॥ आचार्यादिकृत्विवरणं ॥ मधुपर्कपूजनं ॥ ऋत्वि-
क्वार्थना ॥ ॐ भद्रं कर्णेभिरेति ॥ वेद्यादिकंमंगलवाद्यघोषसंहितप्रदक्षिणीकृत्य ॥ दिप्रक्ष्णं ॥ पंचगव्यकरणं ॥ कर्मभू-
मिप्रोक्षणं ॥ ॐ देवाभ्यांतु ॥ यातुधानाअपयांतु ॥ विष्णोदेवयजनरक्षस्व ॥ इतिकर्मभूमौप्रादेशंकृत्वा ॥ स्वस्तिन-
इतिमन्त्रजपः ॥ भूमिपूजनं ॥ ततोदेवस्यजलाधिवासः ॥ अस्याःप्रतिमायाःअंगप्रत्यंगसंधिसमुत्पन्नवास्याकुहलकंदका-
ध्यातपात्रिनिरासार्थअभ्युत्तारणकरिष्ये ॥ मूर्तैर्दृतेनाभ्यज्य ॥ दुरधधाराजलधारांवातदुर्परिपातनअग्निपदरहितअ-
अग्निपदसहितअस्मन्नृज्जमित्यनुवाकंपठत् ॥ ततोदेवंपंचगव्यहिरण्यवदूवाअथपलाशपणरोपोहेष्ठेतिस्त्रिभिःहिरण्य-
वर्णाभितचतसृभिःपुनर्मुनेतिनवभिश्चाभिषिच्य ॥ व्याहृतिभिरिदंविष्णुरितिचफलवदूवाःसमर्प्य ॥ ॐ गक्षोहणं० नमस्तो-
रुद्रहस्तद्वनचहस्तैककणवध्वावाससाञ्छाद्य ॥ ॐ वरुणस्योत्तमं० ॐ उदुत्तमं० इतिचजलेऽधिवासयेत् ॥ गंधाद्युप-

चारैःसंपूज्य ॥ प्रार्थयेत् ॥ सर्वसिद्धिप्रदं शुद्धदिव्यं भवतु सर्वदा ॥ त्वदधिष्ठानसंयोग्यं त्वत्प्रसादात्सुरेश्वर ॥ इति जलाधि-
 वासः ॥ कृताकृतोयं ॥ प्रासादश्चेच्चतुःषष्टिपदेवास्तु मंडलेयथोक्तं वास्तुपूजनं ॥ कुंडपक्षमेखलायोनिदेवतापूजनं ॥ कुंडे-
 स्थडिलेवापचमूसंस्कारपूर्वकमग्निप्रतिष्ठापनं ॥ ततः सर्वतोभद्रमंडले देवतास्थापनपूजनं ॥ बलिदानांतं ॥ ईशान्याग्रह-
 स्थापनं रद्रकलशपूजनांतं ॥ ततोदक्षिणतो ब्रह्मासनमासीर्यत्पादिरुं श्रपयित्वा आज्यभागांतं ॥ द्रव्यत्यागः ॥ वास्तुहो-
 मो बलिदानांतः ॥ ततो वास्तुनिक्षेपः ॥ सचेत्थं ॥ राक्षोघ्नपावमानसूक्ताभ्यां त्रिसूत्र्या प्रासादमावेष्ट्य ॥ परितोजल-
 दुग्धयोः पृथगेवाच्छिन्ने धारयेत् ॥ पीठपूर्वपूजितां वास्तुप्रतिमां दधिपूर्वाससधान्यशैवालंगंधाक्षतपुष्पयुते अपक्कमुद्गांडं सं-
 स्थाप्य ॥ तत्पिथाय नवकुंभं जलपूर्णं गंधपुष्पाद्यचित्तं हस्तद्वयेनादाय जानुभ्यामवनिगत्वा ॥ ॐ नमो वरुणायेति । चतुः-
 षष्टिधा विभजितप्रासादाभेयकोणे आकाशपदे जानुमात्रगतजलेनापूर्य ॥ गंधपुष्पाणि निक्षिप्य ॥ यद्गांडं तत्र निधाय । गतं-
 तथैव मृदापूरयेत् ॥ मृदाधिक्ये शुभं ॥ गतोपरिभूमिं गंधपुष्पादिभिरभ्यर्च्य ॥ प्रार्थयेत् ॥ मन्त्रः ॥ सशैलसागरां पृथ्नी-
 यथावहसि मूर्द्धनि ॥ तथा मां वहकल्याणसंपत्संततिभिः सह ॥ १ ॥ इति वास्तुनिक्षेपः ॥ तत्र वास्तुहोमो निक्षेपश्च-
 कृताकृतः ॥ ग्रहहोमः ॥ ततो यजमानेन सहाचार्यः मंगलवाद्योपसंहितं स्नानशालायां देवमानीय ॥ वेद्यां निधाय ॥
 प्रक्षाल्य प्रार्थयेत् ॥ स्वागतं देवदेव शक्तिरूपेण नमोस्तुते ॥ शुद्धे पितृदेवधिष्ठाने शुद्धिं कुर्मः सहस्रतां इति ॥ देवंपंचगव्यैः पं-
 चाभृतैश्च तत्तन्मन्त्रैः संस्त्राय ॥ ॐ शन्नो देवीरिति संस्त्रवकलशेन च संस्त्राय ॥ चंदनेनानुलिप्य ॥ उष्णोदकेन प्रक्षाल्य ॥

पुनश्चतुर्भिः कलशैः ॐ समुद्रायत्वा० इत्यादिमन्त्रैरभिषिच्य ॥ देवपोक्ष्य ॥ तदुत्तरवेद्यां ॐ भद्रकर्णेभिरितिसितवस्त्रा-
 च्छादितश्रीपण्णिपीठे संस्थाप्य ॥ वेदिपरितः अष्टाकलशान्पूर्वादिक्रमेण स्थापयेत् ॥ तेषु क्रमेण ॥ सप्तमृदः १ पञ्चपलवान्
 २ कुशान् ३ शान्त्युदकं ४ प्रसवणोदकं ५ यवान् ६ पुष्पाणि ७ फलानि ८ च प्रक्षिपेत् ॥ अचलप्रतिष्ठायां तु भद्रपी-
 ठात्पाश्चिमदेशकलशा अन्ये उदकसंस्थाः स्थाप्याः ॥ ततो देवमूर्ध्निसर्वाष्वर्ध्विभ्रामलकचूर्णं शुद्धमुदचदद्यात् ॥ तत्र मन्मन्त्रः ॥
 त्वं भृद्वेदादितादेवैः सकलैर्देवदानवैः ॥ तेन त्वं स्थापिता मूर्ध्नि मया देवस्य शुद्धये इति ॥ ततः पूर्वादिक्रमेण अष्टकलशैः स्थापयेत् ॥
 तत्र मन्त्राः सांवपुराणे ॥ देवास्त्वामभिषिञ्चंतु ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ व्योमगां वुष्णेन आधेन कलशेन तु ॥ १ ॥ मरुत-
 आभिषिञ्चंतु मर्चिमतो दिवस्पते ॥ मेघतो यस्य पूर्णेन द्वितीयकलशेन तु ॥ २ ॥ सारस्वतेन तोयेन पूर्णेन सुरसत्तम ॥ देवाः स-
 र्वेभिषिञ्चंतु तृतीयकलशेन तु ॥ ३ ॥ विद्याप्राथम्येभिषिञ्चंतु लोकेपालाः सबाहनाः ॥ स्वावरोदकपूर्णं चतुर्थकलशेन तु ॥ ४ ॥
 वारिभिः परिपूर्णं पद्मरेणुसुगंधिभिः ॥ पञ्चमेनाभिषिञ्चंतु नागाश्च कलशेन तु ॥ ५ ॥ हिमवद्धमकूटाद्यान्भिषिञ्चंतु पर्वताः ॥
 निङ्गरोदकर्णेन षष्ठेन कलशेन तु ॥ ६ ॥ सर्वतीर्थान् पूर्णेन कलशेन दिवस्पते ॥ सप्तमेनाभिषिञ्चंतु ऋषयः सप्तखेचराः ॥ ७ ॥
 अष्टमंगलयुक्तेन देवदेवनमोस्तुते ॥ वसवश्चाभिषिञ्चंतु कलशेनाष्टमनवैः ॥ ८ ॥ इति ॥ अचलप्रतिष्ठायां । पूर्वस्थापित-
 मद्रपीठपश्चिमभागस्थैर्दशकलशैः सह सन्नद्धिद्रांतरितेन कलशेन तत्तद्दिवमन्त्रैः पुरुषसूक्तेन च देवमभिषिञ्चेत् ॥ ततः क्षौद्राज्यदु-
 र्ध्वेनार्किकलां भसा इक्षुरसेन औषधीकौशेन च पृथक् पृथक् तत्तन्मन्त्रैः संस्थाप्य ॥ शुद्धोदकेनापोहिष्टं तिष्ठापयेत् ॥ देवं सं-

प्रोक्ष्य ॥ वाससीपरिधाप्य ॥ उपवीतादिपदार्थैर्मूलमन्त्रेणसंपूज्य ॥ अष्टभिर्दीपैर्निराजनंकुर्यात् ॥ तत्रमन्त्राः ॥ ॐ
 हिरण्यगर्भः० १ उपयाम० सूर्यस्तेम० २ यःप्राणतो० ३ उपया० चंद्रमास्त० ४ युंजंतिब्रह्म० ५ युंजत्य० ६ यद्वातो०
 ७ व्रसव० ८ ॥ अथदेवस्यनेत्रोन्मीलनं ॥ सुवर्णशलाकांगुह्रीत्वादेवस्याग्नेभक्ष्यभोज्यादर्शव्यजनलत्रचाभरातपत्रादिसा-
 मग्रीसुवर्णगां चनिधाय ॥ यजमानादिभिःसर्वदेवपाश्चादाक्षिण्येनगत्वातिष्ठद्देवोध्यातव्यः ॥ तदादेवपुरतो नकश्चि-
 त्तिष्ठेत् ॥ गुरुरपिदक्षिणपार्श्वेउदङ्मुखस्तिष्ठन्सतृथघोषांचित्रदेवानामित्यद्धंचेनप्रतिनेत्रमावर्तितेनेत्रोन्मीलनंकृत्वा कांस्य
 पात्रेताम्रपात्रेवामधुघृते मधुघ्राता० घृतंभिर्मिक्षे० इतिमन्त्राभ्यामेवाङ्कत्वासाग्रयासुवर्णशलाकया ॐ अंजंतित्वा० अन-
 ज्मीत्यतेनमन्त्रेणांजयित्वा ॐ देवस्यत्वेतिमन्त्रेणपुनस्तथैवखंडशर्करयाअंजयेत् ॥ लिंगस्थापनायनेत्रोन्मीलनेविशेषः ॥
 द्वादशाधिकशतंगुलपरिमितेनरक्तसूत्रेणलिंगमावेष्ट्य । लिंगत्रेधाविभज्य । मध्यभागेमुखंकल्पयित्वा । नेत्रोन्मीलनं-
 कुर्यादितिविशेषः ॥ ततोऽगोदोहनकालातिक्रमंकृत्वाप्रादक्षिण्येनागतैःसर्वदंडवद्भूमौपतितैःप्रार्थनाकार्श ॥ भगवन्देव-
 देवेशत्वमातासर्वदेहिनां ॥ त्वयाव्याप्तमिदंसर्वजगत्स्थावरजंगमं ॥ त्वमिन्द्रःपावकश्चैवयमोनिकृतिरेवच ॥ वरुणो-
 मारुतःसोमईशानःप्रसुरव्ययः ॥ येनरूपेणभगवन्त्वयाव्याप्तं चाराचरं ॥ तेनरूपेणदेवेशअर्चायांसन्निधोभव ॥ इतिसं-
 प्रार्थ्यउत्थाय ॥ दर्भेज्वासीनोदर्भान्धारयमाणः सामिधेनीकल्पवतुपुरुषसूक्तेनदेवमनुशंसेत् ॥ हिंश्मभूवःस्वरोऽस्म ॥
 सहस्र० गुलोऽस्म ३ स्म । त्रिः । पुरुष० हतोऽमेतावा० दिवोऽं त्रिपादू० अभोऽं ततोऽद्वि० पुरोऽं तत्साद्य० श्रयो

३ तत्साद्य० यतो ३ तत्साद० वयो ३ तंयज्ञं० श्रयो ३ यत्पुरु० च्यतो ३ ब्राह्मणो० यतो ३ चंद्रमा० यतो ३
नाभ्या० ल्ययो ३ यत्पुरु० द्वयो ३ ए० सप्ता० पशो ३ यज्ञेन० देवो ३ । त्रिः ॥ इतिदेवंशंसयित्वा ॥
ॐ विश्वतश्चक्षुरितिमन्त्रेणदेवमकलीकृत्य स्थाप्यदेवमन्त्रेणाध्यदद्यात् ॥ गायत्र्यभिमतन्त्रेतिनवारिणापरितोमार्जनंविधाय ।
मूलमन्त्रेणसंपूज्य । दशवारंमूलमंत्रंजपेत् ॥ अत्राचलप्रतिष्ठायांविशेषः । पुरुषसूक्तेनशंसनेचरं ॥ ॐ विश्वतश्च-
क्षुरितिसकलीकृत्य ॥ देवसमीपे । हिरण्यकलशंसंस्थाप्य । तस्मिन्कलशे । काशीकुशस्थलीमायावंत्ययोऽध्यामयोऽपुरी ॥
शालग्रामंसगोर्कणंमदाचसरस्यती ॥ तीर्थान्येतानिऋभेसिन्विशतुब्रह्मशासनान् ॥ इतितीर्थान्यावाह्य ॥ कुशान्दूर्वा-
कुरांश्चगृहीत्वा ॥ नमस्तेच्यसुरशानिप्रकृतेविश्वकर्मणः ॥ प्रभाविताशेषजगद्दात्रितुभ्यंनमोस्तुते ॥ त्वयिसंपूजयामीशना-
रायणमनाभयं ॥ हारिताशेषदोषैश्चक्रद्विद्युक्तासदाभव ॥ इतिमन्त्राभ्यांप्रार्थ्य ॥ देवंसंप्रोक्ष्य ॥ देवंतदुपरिनिधाय
देवदक्षिणहस्तेयदावशस्त्रितिमन्त्रेणऊर्णासूत्रंबध्नीयात्इतिविशेषः ॥ ततस्तृतीयवेद्यांदेवमुपवेश्य ततोगायत्र्याद्वादशपले-
नगोमूत्रेण १ प्रसद्यमस्सनेतिमुष्टिसंभितभस्मोदकेन २ पयःशृथिव्यामितिप्रिलेनपञ्चगव्येन ३ आप्यायस्वेतिषोडशपले-
नक्षीरेण ४ दधिकाव्वाहतिपलमितेनदद्या ५ दृताभिमिक्षइतिसप्तपलेनघृतेन ६ मधुवाताइतित्रिलेनमधुना ७ आर्य-
गौरितिप्रिलयाशर्करया ८ त्रैषस्वेतिशुद्धोदकेन ९ च संक्षाय ॥ सुगंधैलेनाभ्यज्य द्रुपदादिवेतियवशालिगोधूम-
मसूरविलचूर्णरुद्रसुद्धोदकेनप्रक्षाल्य । यातेरुद्रशिशिवातनूरितियक्षकदेभिनानुलिपेत् ॥ यक्षकर्मस्तु । कस्तूरिकाया-

द्वौभागौद्वौभागौकुङ्कुमस्यच ॥ चंदनस्यत्रयोभागाशशिनस्त्वेकएवहि ॥ आगरुकस्यापिचैकोयक्षकदमउच्यतइति ॥ पूर्व-
 स्थापितहिरण्यकलशोदकेनमंगलदूर्यधोपसहिततत्तन्मन्त्रैःशांतिसूक्तेनचदेवंस्थापयेत् ॥ ॐ यज्ञायज्ञावइतिदेवंसंप्रोक्ष्य ॥
 गंधाद्युपचारैःसंपूज्य ॥ मूलमन्त्रेणार्घ्यदद्यात् ॥ ततोवंशपात्रेपंचवर्णान्वितमन्त्रसंस्थाप्य ॥ देवंनीराज्यतत्तन्मूलमंत्रेण ॥
 ॐ शिवमगाहितंकर्मास्तुसाहेतिचबलिनिवेद्यतं ॥ गृहद्वहिश्चतुष्पथेनिक्षिपेत् ॥ पाणिपादंप्रक्षत्य ॥ आचम्य ॥
 अथदेवस्यशय्याधिवासः ॥ सर्वतोभद्रमंडलदेवताःगंधादिपञ्चोपचारैःसंपूज्य ॥ ॐ स्त्रीर्णवाहिरितिचक्रुशानास्तीर्थं ॥
 स्थाप्यदेवंमूलमंत्रेणावाह्य ॥ कर्णिकायांब्रह्मासनेदेवंप्रतिष्ठाप्य ॥ षोडशोपचारैःसंपूज्य ॥ ॐ उत्तिष्ठब्रह्मणस्पते० इतिदेव-
 मुत्थाप्य ॥ ॐ रथेतिष्ठन्नितिमन्त्रेणरथे आरोप्य ॥ तदुत्तरतश्चतुरस्त्रायांभूमौ षोडशकोष्ठानिकृत्वा ईशानकोष्ठसंछन्नपू-
 र्वस्थां ॥ आग्नेयकोष्ठसंछन्नंदक्षिणस्यां नैऋत्यकोष्ठसंछन्नंपश्चिमायां वायव्यकोष्ठसंलग्नमुत्तरस्यां तत्तत्कोष्ठेनमार्जयित्वा ।
 मार्जनक्रमेणसितपीतरक्तासितरंगैःपूरितेस्वस्तिकेस्थापितायांशय्यायांकनिक्रददितिसूक्तपठनदेवमारोप्य । पुरुषसूक्तो-
 त्तरनारायणाभ्यांब्राह्मणैःसहोपतिष्ठते ॥ ततःस्थाप्यदेवेन्यासंकुर्यात् ॥ ॐ पुरुषात्मनेनमः ॐ प्राणात्मनेनमः । इति
 सर्वशरीरेव्यापकंन्यसेत् ॥ ॐ प्रकृतितत्त्वाय० हृदये ॥ ॐ रसतत्त्वात्मने० वस्तौ ॥ ॐ गंधतत्त्वाय० पादयोः ॥ ॐ
 श्रोत्रतत्त्वाय० कर्णयोः ॥ ॐ त्वक्तत्त्वाय० सर्वशरीरे ॥ ॐ चक्षुस्तत्त्वाय० चक्षुषोः ॥ ॐ जिह्वातत्त्वाय० जिह्वायां ॥
 ॐ घ्राणतत्त्वाय० घ्राणे ॥ ॐ वाक्कृतत्त्वाय० वाचि ॥ ॐ पाणितत्त्वाय० पाणयोः ॥ ॐ पादतत्त्वाय० पादयोः ॥

ॐ पायुतत्वाय० पायौ ॥ ॐ उपस्यतत्वाय० उपस्ये ॥ ॐ पृथ्वीतत्वाय० पादयोः ॥ ॐ अपूतत्वाय० वत्सौ ॥ ॐ तेजस्तत्वाय० हृदि ॥ ॐ वायुतत्वाय० ब्राणे ॥ ॐ आकाशतत्वाय० शिरसि ॥ ॐ रजस्तत्वाय० ॥ ॐ तप्ततत्वाय० ॥ ॐ सप्ततत्वाय० ॥ ॐ देहतत्वाय० नमः ॥ इतिदेहेव्यापकंन्यसेत् ॥ ततःपुरुषसूक्तेनन्यासाः ॥ एवदेवेन्यासान्विधाय । पुनर्मूलमंत्रेणसंपूज्य । हेदेव त्वमुखशायीभव । इत्यधिवास्य । मंडलशय्ययोरंतरालेनगंतव्यमितिप्रपदद्यात् ॥ ततःशय्याप्रदेशेचक्षेत्रेणदिग्बलिदद्यात् । तत्रमंत्रः ॥ पूर्वदिग्व्यासिभ्योदिकपतिदिग्भूताधिपतिदिग्लूढदिङ्घानृदिकक्षेत्रपालेभ्योनमः अमुमुपहारवर्लिसमर्पयामीति । इत्येवंप्रतिदिशंबलिदत्वा । आचम्य । देवनीराज्यसाष्टांगप्रणमेत् । इतिशय्याधिवासः ॥ ततःप्रधानहोमः । स्याप्यदेवतालिङ्गकेनमंत्रेणघृतेनतिलैर्वाथष्टसहस्रमष्टशतवाहुत्वादेवस्यपादौस्पृशेत् । एप्रथमःपर्यायः । द्वितीयेनार्भि । तृतीयेमध्यं । चतुर्थेवक्षः । पंचमेशिरः । प्रतिपर्यायसंपातोदकेनदेवंक्षपयेयुः । आज्यहोमोचोत्तरतःस्यापितकल्लोसंपातानृक्षिपेत् ॥ ततस्तच्चेद्वतानांपरिवारदेवताहोमः ॥ इतिप्रधानहोमः ॥ ॥ आचार्यादीनसंपूज्य । हविष्यादिनासंभोज्य । स्वयमपितदैवमुक्त्या । वेदपुराणादिश्रवणेनजागरणंकुर्यात् ॥ इत्यधिवासनं ॥ ॥ एवंकूर्मशिलाब्रह्मशिलापिंडिकावाहनपरिवारदेवादीनपिवैदिकमंत्रैर्नाममंत्रैर्वसिष्ठज्यमुख्यप्रतिमायावामपार्श्वेऽधिवासयेत् ॥ ग्रासादश्चेन्नूतनस्तस्याप्यधिवासनंकार्यं ॥ तच्चेत्थं ॥ ॥ ग्रासादाग्रेअक्षेतोःकाशीतिपदमंडलंकृत्वा । तेषुसप्तधान्यपुजानुकृत्वा । जलपूणेनिकाशीतिकुंभानाहृत्य । तत्रनवनवकानांमध्यममध्यमं

कोष्ठकृत्वा । तेषुकुंभान् । मध्यमपूर्वादिकमेणन्यसेत् ॥ मध्यमकुंभेशम्यदुंद्वराश्चाम्रपालाशश्लक्ष्म्यग्रोधकंदंबविलम्बा-
 र्जुनवृक्षपल्लवदशकं ॐ सोमायवनस्पत्यंतर्गतयनमः । इतिनिधिपेत् ॥ पूर्वकुंभेपद्मगोरोचनदूर्वाकुरदभीपिजुलश्चेतसर्ष-
 पसितरक्तचंदनजातीवकुलकुसुमनंघावर्तकमितिदशकं ॥ आग्नेयकुंभे । यवव्रीहितिलमुवर्णरजतमहानदीतीरमृत्तिका-
 भूम्यसंपृष्टगोभयमितिसप्तकं ॥ दक्षिणकुंभे । सहदेवीविष्णुक्रांताभृगराजमहौषधीशमीशतावरीगुडूचीश्यामाकाधष्टकं ॥
 नैर्ऋत्यकुंभे । कदलीफलनारिकेलविल्वनारिंगिमातुलिंगवदरामलकाम्रफलाष्टकं ॥ पश्चिमकुंभे । मन्त्रवत्पंचगव्यं ॥
 वायव्यकुंभे । शम्यदुंद्वराश्चतन्यग्रोधपलाशतत्पर्णकषायपञ्चकं ॥ उत्तरकुंभे । शंखपुष्पीसहदेवीबलाशतावरीकुमारीगु-
 ढूचीवचाव्याव्रीतिमूलाष्टकं ॥ ईशान्यकुंभे । सप्तमृत्तिकाः ॥ ॐ हिरण्यवर्णां० इतिमध्यमकुंभान् अभिमन्त्र्य ॥ शेषा-
 न्नगंधोदकेनापूर्य । मूलमंत्रेणाभिमन्त्र्यप्रासादं त्रिसूत्र्या आवेष्टु । अंतर्वहिरधस्तादूर्ध्वचप्रासादं पंचगव्येन संप्रोक्ष्य ॥
 ॐ मूर्द्धानंदिव० इतिवल्मीकमृदाधनुर्लिपेत् ॥ ततः ॐ समुद्रायत्या० इतिईशानदिकस्थेनमृत्तिकाकुंभेन स्नापयेत् ॥
 ॐ यज्ञायज्ञावो० इतिवायव्येनकषायकुंभेन ॥ ॐ पयःपृथिव्यां० इतिवारुणेनपञ्चगव्यकुंभेन ॥ ॐ याः फाली० इति
 नैर्ऋत्येनफलकुंभेन ॥ ॐ ह० सः शुचिपत् इतिसौम्येनमूलकुंभेन ॥ ॐ विष्णोरा० इतिपौर्व्येणपद्मादिकुंभेन ॥ ॐ
 सोम० राजा० इतिआग्नेयेनकुंभेन ॥ ॐ विश्वतश्चक्षु० इतिआग्नेयनौपथीकुंभेन ॥ ॐ नमोस्तुस० इतिमध्यमेनपल्लव-
 कुंभेन ॥ ॐ इदमापः प्र० इतिअष्टभिः पूर्वादिकमेणप्रासादं साशिवरं स्नापयेत् ॥ एकाशीतिकुंभांसंभवेतुंगंधोदकपूरितेन

एकममहाकलशेन ॥ ॐ दैव्यायकर्मणंजुः० इतिमन्त्रेणज्ञापयित्वा देवरूपंप्रासादं चितयित्वा पताकादिभिः शोभयित्वा गंधपुष्पादिभिः पूजयित्वा तस्याधस्तादं वसंचित्य मन्त्रेण प्रासादमधिवासयेत् ॥ मन्त्रलु ॥ ॐ ह्रीं सवदेवमयांचित्य सवरो-
ज्ज्वलाकृते ॥ यावच्चंद्रश्च सूर्यश्च तावदत्र स्थिरो भव ॥ इत्यधिवास्य वहिर्निर्गस्य प्रासादाभिमुखो भूत्वा देवरूपं ध्यायेत् ॥
पादौ पादशिलास्तस्य गंधापादोर्ध्वमुच्यते ॥ गर्भश्चैवोदरं ज्ञेयं कटिश्च कटिमेखला ॥ संमाश्च बाहवो ज्ञेया घटाजिह्वा प्रकी-
र्तिता ॥ दीपः प्राणोऽस्य विज्ञेयो ह्यपानो जलनिर्गमः ॥ ब्रह्मस्थानं ये देवतं च तत्राभिः परिकीर्तिता ॥ हस्त्यर्ध्वापि डि का ज्ञेया प्रति-
मा पुरुरूपः स्मृतः ॥ पादचारस्त्वहं कारोज्योतिस्तच्छुक्रमुच्यते ॥ तदूर्ध्वं प्रकृतस्तस्य प्रतिमात्मा स्मृतो बुधैः ॥ नलकुंभदयो-
द्धारतस्य प्रज्वलनं स्मृतं ॥ शुक्रनासा भवेन्नासागवाक्षः कर्ण उच्यते ॥ कापो तपाली स्कंधोऽस्य ग्रीवा चामलसारिका ॥ कलश-
स्तु शिरो ज्ञेयं मज्जा तत्परसंहितं ॥ मेदश्च वसुधा विधा त्रलपो मांसमुच्यते ॥ अस्थीनि च शिलास्तस्य स्नायुः कीलादयः स्मृताः ॥
चक्षुषी शिखरास्तस्य ध्वजाः केशाः प्रकीर्तिताः ॥ एवं पुरुरूपं तं ध्यात्वा च मनसा सुधीः ॥ प्रासादं पूजयेत्पश्चात्तं गंधपुष्पध्व-
जादिभिः ॥ सूत्रेण वेद्ये देवं वासस्तत्परिकल्पयेत् ॥ प्रासादमेव मभ्यर्चयान्न चान्नमण्डपे ॥ इति ध्यात्वा प्रासादोत्सर्ग-
कुर्यात् ॥ गंधपुष्पाक्षतोदरकुञ्जानादाय ॥ देशकालौ स्मृत्या ॥ इमं शिलेष्टकादावादि निर्मितं वलभीजगती प्राकारपरिवा-
रगोपुरपरिवारदेवतालयसंयुतं प्रासादं तत्तदेव तालोकप्राप्तिकामः कुलद्रयानुग्रहाय असुकरदेवताप्रीतये अहमुत्सृजामीति भू-
मावुदकं निश्चिथ्य प्रणमेदिति प्रासादोत्सर्गः ॥ इति प्रासादाधिवासिनं ॥ ॥ प्रातराचार्यो ॐ उत्तिष्ठ ब्रह्म० इति देव-

मुत्थाप्य । पञ्चोपचारैः संपूज्य । चरुणा आलयेन च मूलमंत्रेणाष्टोत्तरशतं हुत्वा । कूर्मशिलां ब्रह्मशिलां पिंडिकां च ॐ त्रातारमि-
 न्द्रं ० इति मंत्रेण गृहीत्वा पुष्पोदकेनास्त्रमंत्रेण प्रासादमभ्युह्य । प्रासादस्य द्वारस्य च मध्यादवेन वा दूद्वनवाइशानीमुत्तरां वा-
 श्रित्य प्रणवेन पञ्चालोपरि निधाय तच्छूभ्रे सौवर्णकूर्मद्वारसंमुखं निधाय तदुपरि ब्रह्मशिलां स्थापयेत् ॥ तत्र-
 मन्त्रः । ॐ नमो व्यापिनि स्थिरअचले ध्रुवे । ॐ श्रीं लं स्वाहा ॥ गंधादिभिः संपूज्य ॥ त्वमेव परमाशक्तिः स्वमेवासनधा-
 रिका ॥ शिवाज्ञया त्वया देवि स्थातव्यमिह सर्वदा ॥ इति प्रार्थयेत् ॥ तदुपरि सश्रृंगं पिंडिकां पूर्वपश्चिमानेन प्रासादे सौम्य-
 प्रणालीं दिक्षिणोत्तरानेन पूर्वप्रणालीं स्थापयेत् ॥ तत्र मन्त्रः । ॐ ध्रुवासि ध्रुव ॥ देवपत्नी लिंगकेन मंत्रेण पिंडिकाभिः मन्त्रणं ॥
 यथा विष्णुश्चेत् । ॐ श्रीश्चेत् ० शिवश्चेत् ॐ अंबे अम्बिके ० इत्यादि ॥ गंधादिभिः संपूज्य प्रार्थयेत् ॥ त्वं प्रतिष्ठापया-
 म्यद्यमं दिरे देव निर्मिते ॥ यावच्चंद्रश्च सूर्यश्च यावदपावसुधरा ॥ तावत्त्वं देवदेशि मंदिरे स्मिन् स्थिरा भवेति ॥ तदुपरि श्वभ्रे
 ॐ काराय नमः । तत्परितः षोडशस्वरैः भ्योनमः । तत्परितो व्यंजने भ्योनमः । इति विन्यस्य । पञ्चालादीनि विन्यसेत् ॥
 एवैव प्रतिष्ठेति पिंडिकां प्रतिष्ठापयेत् ॥ इति पिंडिकां प्रतिष्ठापनं ॥ एवं पिंडिकां प्रतिष्ठाप्य देवप्रार्थयेत् ॥ प्रबुध्यस्व महाभाग-
 देव देवजगत्पते ॥ मेव श्यामगदापाणे प्रफुल्लकमलेक्षण ॥ प्रबुद्धभूधरानंतवा सुदेव नमोस्तुते ॥ गंधपुष्पैः संपूज्य । ॐ उत्तिष्ठ-
 ब्रह्म ० इति देवमुत्थाप्य । रथे उपवेश्य वाद्यधोपेण मंत्रधोपेण च प्रादिक्षयेन प्रासादां प्रानीय श्रादवतार्य प्रासादद्वारसंमुखं
 कृत्वा अर्घ्यदत्त्वा प्रासादं प्रवेशयेत् ॥ ततो यजमानः स देशिको देवं पिंडिकायां स्थापयेत् ॥ तद्यथा । सुलभे ईश्वरभावाय न् ।

सौवर्णपद्मंश्चेतिनाथय । प्रधानपुरुषोयवद्यावच्चंद्रं दिवाकरो ॥ तावत्स्वमनयाशक्त्यायुक्तोऽत्रैवास्थिरोभव ॥ इतिपठित्वा ।
 ॐ ध्रुवासिध्रुवोयइतिमन्त्रंचपठित्वा । यवंयवाद्भवाउत्तराश्रितमीशानाश्रितवादेवंपिंडिकाश्चेतिनाथय । ॐ स्थिरोभव
 शाश्वतोभव । इतिचपठित्वा । पिंडिकामूलतर्गलालुकासीसकादिभिर्दण्डपूरयित्वापुनर्नचालयेत् । ततोदेवंमूर्ध्निहृद-
 येवास्पृष्ट्वाप्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् ॥ ॐ ध्रुवासीतिसूक्तंजपित्वा । देवंसजीवंध्यात्वा । विश्वतश्चक्षुरिति-
 चपठित्वा । देवसमूर्ध्निहस्तंनिधाय । प्राणप्रतिष्ठिकान्मन्त्रान्जपेत् । तत्तल्लिङ्गकान्मन्त्रांश्चजपेत् । ततोदेवल्यहदयंस्पृ-
 ष्ठा । तत्तत्सूक्तानिजप्त्वा । संप्राणवांसंव्याहृतिकांसंशिरस्कांगायत्रींचजपेत् ॥ अथदेवस्यसान्निध्यंकुर्यात् ॥ नमस्तैत्य-
 क्तसंगाथशांतायपरमात्मने ॥ ज्ञानविज्ञानरूपायब्रह्मतेजोनुशालिने ॥ गुणातिकांतवेगायधुरुपायमहात्मने ॥ अव्यक्ताय
 पुराणायविष्णोसन्निहितोभव ॥ भगवन्देवदेवशत्वपितासर्वदेहिनां ॥ त्वयाव्याप्तमिदं सर्वजगत्स्थावरजंगमं ॥ त्वमिंद्रः
 पावकश्चैवयमोनिर्ऋतिरेवच ॥ वरुणोभारुतःसोमईशानःश्रमुरुव्ययः ॥ येनरूपेणभगवन्त्वयाव्याप्तंचराचरं ॥ तेनरूपेण
 देवेशार्चयार्थासन्निधोभव ॥ सर्वमन्त्रादिसंयुक्तो लोकानुग्रहकाम्यया ॥ अत्रार्चायांमहादेवसंतुष्टोभवसर्वदा ॥ सूर्यांचंद्रम-
 सौयावदावचिष्ठतिमोदिनी ॥ तावत्स्वयात्रदेवेशस्थातव्यस्त्वेच्छयाप्रभो ॥ इतिसान्निध्यं ॥ ततोदेवोपोडशोपचारपञ्च-
 मृताद्युपचारअभिषेकसुगंधतैलोद्वर्तनोष्णोदकस्नाननानाविधवस्त्रालंकारंगंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यफलादिभिरुपचारैःसंपूज्य ॥
 प्रार्थयेत् ॥ लोकानुग्रहेहत्वधस्थिरोभवसुखासने ॥ सान्निध्यहिसदादेवप्रत्यहंपरिवर्तय ॥ माभूत्पूजाविरामोऽस्मिन्ध-ज-

मानःसमृध्यतां ॥ संपालयसतारांघ्रसवर्गपद्मवर्जितं ॥ क्षेमणद्विद्धिमनुलुखमक्षय्यमश्रुतां ॥ ज्ञानतोज्ञानतोवापियावा-
न्विधिरनुष्ठितः ॥ सप्तवर्गस्त्वत्प्रसादेनसंपूर्णोभवतामस ॥ इति । अथकर्तृनामयुतदेवस्थनामकुर्यात् ॥ ततःसर्वतोभद्र-
मंडलाद्यंगदेवताहोमः ॥ राष्ट्रभृतइच्छन्जयाभ्यातानांश्चजुहुयात् ॥ शाल्यथआज्येनतिलैवअघोरमन्त्रेणाष्टोत्तरशतं-
जुहुयात् ॥ ततः । पूजास्त्रिष्टनवाहुयोबलिःपूर्णाहुतिस्तथा ॥ श्रेयःसंपादादानंचअभिषेकोविसर्जनं ॥ आशीर्ग्रहणं ।
ब्राह्मणभोजनंच ॥ ॥ इतिव्रतोद्यापनवद्ब्रह्मसाध्यःसर्वदेवप्रतिष्ठाप्रयोगःसमाप्तः ॥ ॥

अथकलशारोपणविधिः ॥ ॥ कर्ताकृतस्नानसंध्यादिनित्यक्रियःसपत्नीकःवल्लाच्छादितपीठेप्राङ्मुख उपविश्यआचमनं ॥
प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं ॥ देशकालौसंकीर्त्य ॥ अमुकदेवताप्रासादोपरि नूतनकलशारोपणाख्यं कर्म करिष्ये ॥ गणे-
शपूजनादिनांदीश्राद्धांतं कृत्वा ॥ आचार्यःभृशुद्धतेस्त्यां डिलात्पुरतःहस्तमात्रावेदिं प्रकल्प्य वेदिकोणे पुचतुरः कलशान् पंचरत्नफ-
लयवाद्युपेतान् संस्थाप्य आचार्यःसंक्रत्विकूचतुःकलशोदकैः संस्थाप्य कलशं श्रीसूक्तेन संस्त्राप्य दिग्बलीन्दत्वा तैलेनाभ्यज्यं-
घादैः संपूज्य त्रिसूत्र्यावेच्छ्य रथमारोप्य सत्पूर्यघोषं स्नानमंडपमानीय भद्रपीठे उपवेश्य दृढतवीति धृतेनाभ्यज्य दुपदादिवेति य-
वमसूराहरिद्रापिष्टनोद्वल्योष्णोदकेन प्रक्षाल्य मूर्धानं दिव इति गंधोदकेन हिरण्यगर्भ इति पल्लवोदकेन याओपधीरिति सवौष-
धिभिः हंसाःशुचिपदिति अक्षतोदकेन स्नापयेत् ॥ अथ वेदिकोणस्थैः मानस्तोके विष्णोराटं सोमं राजानं विश्वतश्च शु-
रिति क्रमेण संस्थाप्य समुद्रज्येष्ठ इति प्रक्षाल्य देवमंत्रेण वाह्यसंपूज्य वस्त्रैराच्छाद्य अभित्वा शरनो नुम इति स्तुत्वा मंडपमानीय

वेदुपरिशयायांगंधाद्यैः संपूज्य विश्वतश्चक्षुरित्यभिमत्य ॥ ततः स्यादिलोप्रतिष्ठाप्यान्वाध्यात् ॥ क्रियमाणे कलशो-
पणहोमे देवतापरिग्रहाय अन्वाधानं क० ॥ समिद्धयमादाय अस्मिन्नवाहिते आविद्यादिचक्षव्यते प्रप्रधानं रुद्रधृतदधिक्षी-
रमधुभिः प्रतिद्रव्यं २८ सं० घृतादिमिलितद्रव्येण च २८ सं० त्र्यंबकमिति मन्त्रेण पुनः पलाशोदुंबराश्वत्थस्य पासार्गस-
मिचक्षुतिलैः प्रतिद्रव्यं १०८ सं० त्र्यंबकमिति मन्त्रेण यथेये । शेषेण सिष्टकृतमित्याद्युक्तं हवनसंपातकुंभे संस्रवाननयेत् ॥
तेन कलशं स्नापयेत् ॥ पादनाभिदक्षः शिरांसि मूयुशत् ॥ ततः यजमानः स्थापितकलशं संनिधिमगल्यपुलपसूक्तेन कलशमभि-
मंत्र्य संपूज्य प्रासादंगंधोदकेन प्रक्षाल्य कलशस्थपनदेशपूर्वादिक्रमतः वज्रमौक्तिकवेदूयं शंखं स्फटिकं पुष्पांगं इंद्रनी-
लं महनीलं इंद्रितारुन्यासं कृत्वा तूर्यघोषेण प्रासादे कलशमारोप्य देवमन्त्रेण आकलशं विवृतिसंस्थाप्य वक्षेणाच्छाद्य ॐ
फाडिति मन्त्रेणाभिमंत्र्य तत्र शूलचक्रं देवायुधं न्यसेत् ॥ ततः शिलिपनास्थिराकृत्य फलोदकेनाभिषिच्य गंधाद्यैः संपूज्य शुक्ल-
वस्त्राण्यन्योन्यवद्धानि कलशाग्रे वद्ध्वा ईशान्यां भूमौ लवयेत् ॥ ततः कर्मशेषं समाप्य पूर्वादिदिग्बलीन्दत्वा यजमानोभिषिक्तः
आचार्यादिभ्यो दक्षिणां दत्त्वा विप्रान्मोजयेत् आशिषोयुहीत्यसुद्धुतो मंजीत ॥ इति प्रतिष्ठासारादीपिकोक्तः कलशारो० ॥

अथ समाधुत्सर्गः ॥ ॥ अथ यदि देहोपरि गुरुपादुकादिचिह्नस्थापनोत्सर्गविधिं व्याख्यास्यामः ॥ संन्यासिनः परमहं-
सान्मन्यादैर्गते पूरयित्वा तदुपरि तु देशेन पादुका लिंगं वृंदावन एडकाद्याय तनं समाधिस्यानमित्युच्यते ॥ तत्स्थानकतुः प्रा-
शस्तबोधकं वाच्यं प्रतिष्ठाहेमाद्रौ—येषां तडागादिशुभाः प्रप्राश्च आरामकूपाः प्रतिमाश्चाश्च ॥ अन्नप्रदानं मधुराचवाणी-

तेषामथचैवपरश्र्लोकः ॥ असिन्वाक्यप्रतिश्रयोनामसमाधिः ॥ प्रतिश्रयःसमाधीयेइतिकोशात् ॥ उदगयनेमाधादि-
मासेषुशुक्लपक्षेचतुर्थीपष्ठष्टमीचतुर्दशीव्यतिरिक्तायांतिथौ कृष्णपक्षेदशम्याःप्रागन्यतमतिथौ गुरुशुक्रास्तादिवात्यवाध-
क्यविरुद्धेदक्षिणयनेपौषापाढभाद्रपदादिकवर्ज्य एकादश्यांरुद्रस्य दशम्यांद्वादश्यांवाविष्णोः ॥ ॥ अथप्रयोगः ॥
देशकालौसंकीर्त्य ममदशपूर्वान्दशप्राग्नाम्न्येकैकविंशतिपुरुषान्यवित्रीकर्तुंश्रीपरमेश्वरप्रसादद्वारापष्टिसहस्रवर्षयुतं ब्रह्म
लोकेमहितत्वकामःश्रीपरमेश्वरप्रीत्यथपाषाणादिवद्गुरुपादुकादिचिह्नितस्थानस्य सप्रहमस्वमुत्सर्गाख्यकर्मकरिष्ये ॥ गण
पतिपूजनादिनांदीश्राद्धान्तं ॥ आचार्याद्यृत्तिविवरणं । दिप्रक्षणं । पंचगव्यकरणं । यज्ञसंभाराणांप्रोक्षणं । भूमिपूजनं ॥
ततोवास्तुपूजनं ॥ शुभपुण्यतिथौ प्रारिप्सितस्यकर्मणःसांगतासिद्धर्थं वास्तुमंडलदेवतास्थापनपूजनंचक्र० ॥ मण्डल-
स्थांशेयादिकोणपुशङ्कुचतुष्टयंदद्यात् ॥ तत्रमंत्रः ॥ ॐ विशंतुभूतलेनागालोकपालाश्चसर्वतः ॥ असिंस्थलेऽवतिष्ठन्तुआ-
युर्वलकराःसदा ॥ प्रतिरोपणमन्त्रावृत्तिः ॥ शंकून्मन्त्रेणवेधेत् ॥ तत्रमन्त्रः ॥ अग्निभ्योव्यथसर्पभ्योयेचान्येतान्समा-
श्रिताः ॥ बलिंतेभ्यःप्रयच्छामिपुण्यमोदनमुत्तमं ॥ १ ॥ नैर्ऋत्यधिपतिश्चवनैर्ऋत्यांयेचाराक्षसाः । बलिंतेभ्यःप्रयच्छा-
मिपुण्यमो० ॥ २ ॥ नमोऽस्तुवायुरक्षोभ्योयेचान्येतान्समाश्रिताः ॥ बलिंतेभ्यःप्रयच्छामिपुण्यमो० ॥ ३ ॥ रुद्रेभ्यश्चैव
सर्पभ्योयेचान्येतान्समाश्रिताः ॥ बलिंतेभ्यःप्रयच्छामिगुह्युत्तुसततोत्तुकाः ॥ ४ ॥ ॐ कारादिनमोन्तैर्नामभिःपश्चा-
दारभ्यप्रागन्ताउदकंस्तथाद्वादशरेखाःकुर्यात् ॥ ॐ शान्त्यैनमः १ एवंप्रणवःसर्वत्र ॥ यशोवत्यै० २ काल्यै० ३ विशा-

लायै० ४ ग्राणवाहिन्यै० ५ सत्यायै० ६ सुमनायै० ७ नंदायै० ८ सुभद्रायै० ९ सुरथायै० १० स्थिरायै० ११ विर-
 जायै० १२ ॥ दक्षिणारंभालदगन्ताः प्राक्संस्थाद्वादशरेखाः कुर्यात् ॥ ॐ हिरण्यायै० १ सुप्रभायै० २ लक्ष्म्यै० ३ विभूत्यै०
 ४ विमलायै० ५ प्रियायै० ६ जयायै० ७ कालायै० ८ विशोकायै० ९ इन्द्रायै० १० विभवायै० ११ शिवायै० १२ ॥
 ततोरेखादेवताः संपूज्य मध्येमण्डूकादिपीठे देवता आवाहयेत् ॥ ॐ कारः सर्वत्र ॥ ॐ मण्डूकाय नमः मूलप्रकृत्यै-
 नमः आधारशक्त्यै नमः कूर्माय नमः अनंताय ॥ धेतद्वीपाय ॥ कल्पवृक्षाय ॥ रत्नमण्डपाय ॥ सिंहासनाय ॥ ततः प्रा-
 गादिदिक्षु ॥ धर्माय ॥ ज्ञानाय ॥ वैराग्याय ॥ ऐश्वर्याय ॥ ॥ आग्नेयादिचतुर्गुणेषु ॥ अधर्माय ॥ अज्ञानाय ॥ अवैरा-
 ग्याय ॥ अनैश्वर्याय ॥ ॥ मध्ये ॥ ॐ आत्मने ॥ अन्तरात्मने ॥ ज्ञानात्मने ॥ परमात्मने ॥ अग्निमण्डलाय ॥ सोममण्ड-
 लाय ॥ सूर्यमण्डलाय ॥ संसत्वात्मने ॥ रंजसे ॥ तंतमसे ॥ सर्वशक्तिकमलासनाय ॥ ॥ मध्ये पञ्चविंशतिपदे हृदये ॐ ब्रह्म-
 णे नमः ब्रह्माणसांगसपरिवारं सायुधसशक्तिकं सबाह्वनमावाहयामि ॥ तत्पुरतः द्वादशपदोऽर्थमा ॥ अर्थमणेन ॥ अर्थ-
 मणमा ॥ ॥ सविता दक्षिणे तद्वत् ॥ सवित्रे नमः सवितारमा ॥ ॥ विवस्वान् अश्वमेतद्वत् ॥ विवस्वते नमः विवस्वतमा ॥ ॥
 उत्तरोद्वादशपदे ॥ विबुधाधिपते नमः विबुधाधिपतिं आग्नेये एकपदे ॥ मित्राय ॥ मित्रमा ॥ ॥ नैर्ऋत्ये एकपदे ॥ राज-
 यस्मणे ॥ राजयक्ष्माणमा ॥ ॥ वायव्ये एकपदे ॥ पृथ्वीधराय ॥ पृथ्वीधरं ॥ ईशान्ये एकपदे ॥ आपवत्साय ॥ आपवत्सं ॥
 आपवत्सादीशाने एकपदे ॥ आपाय ॥ आपं ॥ ॥ मित्रादीयेय एकपदे ॥ सावित्राय ॥ सावित्रं ॥ ॥ राजयक्ष्माणे नैर्ऋत्य-

एकपदे ॥ जयाय० जयं० ॥ पृथ्वीधराद्वयव्यएकपदे ॥ रुदाय० रुद्रं० ॥ ॐ कारादिनमोतैःसर्वत्र ॥ ततईशानको-
 णादारभ्यप्रदक्षिणक्रमेणशिव्यादिद्वान्निशेवताःस्थापयेत् ॥ ईशान्येत्रिपदे ॥ शिखिनेनमः शिखिनंआ० ॥ तदत्रतःपर्ज-
 न्यादयःसप्तएकपदे आकाशपर्यताःपूर्वपक्षौस्थाप्याः ॥ पर्जन्याय० पर्जन्यं० जयंताय० जयंतं० कुलिशाययुधाय० कुलि-
 शायुधं० सूर्याय० सूर्यं० भृशाय० भृशं० आकाशाय० आकाशं० ॥ आग्नेयेत्रिपदे ॥ वायवे० वायुंआ० ॥ पूषादयः
 सप्तएकपदाःदक्षिणपक्षौस्थापनीयाः ॥ पूष्णे० पूषणं० वित्ताय० वित्तं० ग्रहक्षताय० ग्रहक्षतं० यमाय० यमं० गंध-
 वाय० गंधवं० भृंगराजाय० भृंगराजं० मृगाय० मृगं० ॥ नैऋत्येत्रिपदे ॥ पितृभ्यो० पितृन्० ॥ दौवारिकादयः
 पापपर्यताःपश्चिमपक्षौसप्तस्थापनीयाः ॥ दौवारिकाय० दौवारिकं० सुग्रीवाय० सुग्रीवं० पुष्पदंताय० पुष्पदंतं०
 वरुणाय० वरुणं० असुराय० असुरं० शोषाय० शोषं० आपाय० आपं० ॥ वायव्येत्रिपदे ॥ रोमाय० रोगं० ॥
 अष्टादयःसप्तएकपदादितिपर्यताःउत्तरपक्षौस्थापनीयाः ॥ अहये० अहिं० मुख्याय० मुख्यं० भस्त्राटाय० भस्त्राटं०
 सोमाय० सोमं० सर्पाय० सर्पं० अदित्यै० अदितिं० दिल्यै० दितिं० ॥ ततोमंडलाद्वह्निरीशानकोणे ॥ चरक्यै०
 चरकीं० ॥ आग्नेये ॥ विदायै० विदारीं० ॥ नैऋत्ये ॥ पूतनायै० पूतनां० ॥ वायव्ये ॥ पापराक्षस्यै० पापराक्षसीं० ॥
 पूर्वोदिदिक्षु ॥ स्कंदाय० स्कंदं० अर्यमणं० अर्यमणं० जृम्भकाय० जृम्भकं० पिलिपित्साय० पिलिपित्सं० ॥ ततःपूर्वा-
 दिदशदिक्षु ॥ इंद्राय० इंद्रं० अग्नये० अग्निं० यमाय० यमं० निऋतये० निऋतं० वरुणाय० वरुणं० वायवे० वायुं०

सोमाय० सोमं० ईशानाय० ईशानं० ब्रह्मणे० अनन्ताय० अन्तं० आ० ॥ पूर्वं ॥ उग्रसेनाय० उग्रसेनं० ॥
 दक्षिणे० ॥ डामराय० डामरं० ॥ पश्चिमे० ॥ महाकालाय० महाकालं० ॥ उत्तरे० ॥ पिलिपित्ताय० पिलिपित्तं० ॥
 ततोवास्तुमण्डलस्येदयतानां योऽशोपचारैः पूजनं कृत्वा पदपुपायसर्वालिदद्यात् ॥ ॐ ब्रह्मणे नमः पायसबलिं समर्पयामि ॥
 अयं भूः सवित्रे० विवस्वते० विबुधाधिपतये० मित्राय० राजयश्मणे० पृथ्वीधराय० आपवत्साय० आपाय० सावि-
 त्राय० जयाय० रुद्राय० शिखिने० पर्जन्याय० जयंताय० कुलिशायुधाय० सूर्याय० सत्याय० शृङ्गाय० आकाशाय०
 वायवे० पूष्णे० वितथाय० गृहक्षताय० यमाय० गंधर्वाय० मंगराजाय० मृगाय० पितृभ्यो० दैवारिकाय० सुग्री-
 वाय० पुष्पदन्ताय० वरुणाय० असुराय० शोपाय० पापाय० रोगाय० अहये० महादाय० सुख्याय० सोमाय० सर्पा-
 य० अदिलै० दिलै० चरक्यै० विदायै० घृतनायै० पापराक्षसै० स्कंदाय० अयं भूः जंभकाय० पिलिपित्ताय०
 इन्द्राय० अश्वये० यमाय० निर्ऋतये० वरुणाय० वायवे० सोमाय० ईशानाय० ब्रह्मणे० अनन्ताय० उग्रसेनाय० डाम-
 राय० महाकालाय० पिलिपित्ताय० नमः पायसबलिं० ॥ वास्तुमण्डलमध्यमहाद्यौरित्यादिभिधिनः प्रसन्नो भव सर्वदेयं त-
 कलशस्थापनं ॥ वास्तुश्रवमूर्त्योः अश्रुत्तारण प्राणप्रतिष्ठा पूर्वकपोऽशोपचारैः पूजनं ॥ इति वास्तुपूजनं ॥ ततः कुंडस्थं डि-
 लेवापञ्चभूसंस्कारां कृत्वा स्वगृहोक्तविधानेनाग्निप्रतिष्ठायां यूपप्रतिष्ठां कुर्यात् ॥ अत्र यूपप्रतिष्ठा ॥ ततः प्राधानवेदेः पूर्वतः
 मंडपपक्षमंडपाद्वादिः पूर्वो यूपार्थमवटजानुमात्रं कृत्वा तत्र प्रागग्रान्दर्भानां स्तीर्य अङ्गिरःपुण्ड्रसलक्षणयूपं हविद्रातैलाभ्यामभ्य-

ज्यतीर्थादकेनत्वापयित्वा गौरसर्पणगोरोचनगुणगुलुदूवाग्निवपत्रगर्भापोटलिकां यदावन्नितिमन्त्रेणवच्चा युवासुवासा
इतिवल्हेणवेष्टयेत् ॥ ततोर्गतेहरिद्राकुंभदध्योदनाक्षताचंदनदूर्वालाजांश्चक्षिष्य ॐ ध्रुवोसिधुः ॐ इतिमन्त्रेणतस्मिन्गते-
प्रतिष्ठाप्य कुंभमेनसमालिष्य गंधपुष्पयूपदीपनैवेद्यादिनापूजयित्वा ॥ ॐ ऊर्ध्वऽऊपुणः ॐ इत्यभिर्मन्त्रं नमस्कुर्वात् ॥
इतियूपप्रतिष्ठा ॥ ॥ ततोवास्तुवेदेरुत्तरतःप्रधानवेदिकृत्यावेद्यांवारुणमण्डलं सर्वतोभद्रमंडलवाविरच्यमंडलदेवताः
स्थापयेत् ॥ ॥ ग्राहिस्सितकर्मणोगत्वेनवारुणमंडलदेवतास्थापनंपूजनंचकरिष्ये ॥ दिक्षुविदिक्षुप्रागादिक्रमेण स्वस्व-
नाममंत्रैर्यौग्रहान्स्थापयेत् ॥ पूर्वपत्रे ॐ सूर्याय० सूर्य ॥ आग्नेयपत्रे सोमाय० सोमं ॥ दक्षिणपत्रे भौमाय०
भौमं ॥ नैऋत्यपत्रे बुधाय० बुधं ॥ पश्चिमपत्रे बृहस्पतये० बृहस्पतिं ॥ वायव्यपत्रे शुक्राय० शुक्रं ॥ उत्तरपत्रे
शनैश्चाराय० शनैश्चरं ॥ ईशानपत्रे राहवे० राहुं० केतुभ्यः० केतून् ॥ पुनःपूर्वादिक्रमेणअष्टौलोकपालानावाहयेत् ॥
तत्रमन्त्राः ॥ ॐ त्रातारमिं० इंद्राय० इंद्रं ॥ आग्नेये ॐ त्वनोअग्ने० अग्नेये० अग्निं ॥ दक्षिणे० ॐ यमायत्या०
यमाय० यमं ॥ नैऋत्यां ॐ असुन्वन्त० निऋतये० निऋतिं ॥ पश्चिमे ॐ तत्त्वायामि० वरुणाय० वरुणं ॥ वायव्ये
ॐ आनोनिधुद्भिः० वायवे० वायुं ॥ उत्तरे ॐ वय० सोम० सोमाय० सोमं ॥ ईशान्यां ॐ तमीशानंज० ईशानाय०
ईशानं ॥ वायुसोममध्येआरासु ॥ ॐ वसोऽपवित्र० वसुभ्यो० वसून् ॥ सोमेशान्तराले ॥ ॐ नमस्तैरुद्र० रुद्रभ्यो०
रुद्रान् ॥ ईशानेन्द्रान्तराले ॐ आकृष्णेन० आदित्येभ्यो० आदित्यान् ॥ इंद्राभ्यन्तराले ॐ अश्विनानेतजसाच० अश्वि-

भ्यान्० अशिनौ० ॥ अश्वियमांतराले ॐ विश्वेदेवासअगत० विश्वेभ्योदेवेभ्यो० विश्वान्देवान्० ॥ यमनैर्ऋत्यंतराले
 ॐ अभिल्यंदेवं० सप्तयक्षेभ्यो० सप्तयक्षान्० ॥ निऋतिवरुणांतराले ॐ आयगौ० भूतनागेभ्यो० भूतनागान्० ॥ वरु-
 णवायंतराले ॐ नदीभ्यःपैजि० गंधर्वाप्सरोगेभ्यो० गंधर्वाप्सरसःआ० ॥ सौम्याद्यष्टपत्रेषु ॐ यदक्रंदःप्र० स्कंदाय०
 स्कंदं० ॥ ॐ धातारातिःस० दक्षादिभ्यो० दक्षादीन्० ॥ ॐ श्रीश्वेतल० दुर्गायै० दुर्गां० ॥ तत्रैव० ॐ विष्णोराट्
 विष्णवे० विष्णुं० ॥ ॐ उदीरिताम० स्वधाकाराय० स्वधाकारं० ॥ ॐ परमृत्योअ० मृत्युरोगेभ्यो० मृत्युरोगान्० ॥
 ॐ गणानांत्वा० गणपतये० गणपतिं० ॥ ॐ वरुणस्योत्तं० अद्यो० अपआ० ॥ मरुतोयस्य० मरुद्भ्यो० मरुतआ० ॥
 अथकर्णिकायां मध्ये ॥ ॐ वरुणाय० वरुणं० ॥ द्वितीयेकसरमूलेषु उत्तरादितः ॥ ॐ ब्रह्मणे० ब्रह्माणं० ॥ विष्णवे०
 विष्णुं० ॥ रुद्राय० रुद्रं० ॥ लक्ष्म्यै० लक्ष्मीं० ॥ अंविक्कायै० अंविक्कां० ॥ सावित्र्यै० सावित्रीं० ॥ सरिद्यो० सरितः॥
 समुद्रेभ्यो० समुद्रान्० ॥ ब्रह्मणःपादमूले ॥ ॐ भूतग्रामाय० भूतग्रामामं० ॥ ततोनाम्नाकर्णिकोपरि ॥ ॐ मेरवे० मेरुं० ॥
 बाह्यपरिधौसोमादिसमीपे ॥ ॐ गदायै० गदां० ॥ ईशानांतिके त्रिशूलाय० त्रिशूलं० ॥ इंद्रांतिके वज्राय० वज्रं० ॥
 अशिसमीपे शक्तये० शक्तिं० ॥ यमांतिके दंडाय० दंडं० ॥ निऋतिसमीपे खड्गाय० खड्गं० ॥ वरुणांतिके पाशाय०
 पाशं० ॥ वायुसमीपे अंशुशाय० अंशुशं० ॥ तद्वाह्योत्तरे गौतामाय० गौतमं० ॥ ईशान्ये० भरद्वाजाय० भरद्वाजं० ॥
 पूर्वविश्वामित्राय० विश्वामित्रं० ॥ आग्नेय्यां कश्यपाय० कश्यपं० ॥ दक्षिणे जमदग्नये० जमदग्निं० ॥ नैऋत्यां वसि-

द्वाय० वसिष्ठ० ॥ पश्चिमे अत्रये० अत्रि० ॥ वायव्ये अरुंधत्यै० अंशधर्ती० ॥ तद्वाह्यपूर्वे० ऐद्वै० ऐद्री० ॥ आश्वय्यां
 कौमार्यै० कौमारी० ॥ दक्षिणे ब्राह्म्यै० ब्राह्मी० ॥ नैऋत्यां वाराह्यै० वाराही० ॥ पश्चिमे चामुण्डायै० चामुंडा० ॥
 वायव्यां वैष्णव्यै० वैष्णवी० ॥ उत्तरे कौर्व्यै० कौर्वी० ॥ ईशान्यै० वैन्याय्यै० वैन्यायी० ॥ एवमाब्राह्म वारुणम-
 डलेद्वताः संपूज्य पायसचलिदत्त्वा होमसमयेतत्तन्मन्त्रैर्नाममंत्रैर्वा दशतिलदुतीरैर्कैकामाज्याहुतिवाजुह्यात् ॥ ॐ
 सूर्याय नमः पायसचलिस० सोमाय० भौमाय० बुधाय० बृहस्पतये० शुक्राय० शनैश्चराय० राहवे० केतुभ्यो० इंद्राय०
 अग्नये० यमाय० निर्रक्तये० वरुणाय० वायवे० सोमाय० ईशानाय० वसुभ्यो० रुद्रभ्यो० आदित्येभ्यो० अश्विभ्यां०
 विश्वेभ्यो देवेभ्यो० सप्तयक्षेभ्यो० भूतनांगेभ्यो० गंधर्वाप्सरोभ्यो० रक्तदाय० दक्षदिभ्यो० दुर्गायै० विष्णवे० स्वधा-
 काराय० मृत्युरोगेभ्यो० गणपतये० अश्व्यो० मरुद्भ्यो० वरुणाय० ब्रह्मणे० विष्णवे० रुद्राय० लक्ष्म्यै० अंविक्त्यै०
 सावित्र्यै० सरिद्ध्यो० समुद्रभ्यो० भूतग्राभाय० मेरवे० गदायै० त्रिशूलाय० वज्राय० शक्त्यै० दंडाय० खड्गाय०
 पाशाय० अंकुशाय० गौतमाय० भरद्वाजाय० विश्वामित्राय० कश्यपाय० जमदग्नये० वसिष्ठाय० अत्रये० अरुंधत्यै०
 ऐद्वै० कौमार्यै० ब्राह्म्यै० वाराह्यै० चामुण्डायै० वैष्णव्यै० कौर्व्यै० वैन्याय्यै० पायसचलिस० ६० ॥ इति बलिः ॥
 ततो मंडलमध्यमहीधारित्यादिप्रसन्नो भवसर्वदत्तं कलशं प्रतिष्ठाप्य तदुपरि सैव णप्रतिमां चतुष्टयस्याद्युत्तारणं प्राणप्रतिष्ठां
 च कृत्वा ॥ ॐ ब्रह्मज्ज्ञानं प्र० ब्रह्मणे० ब्रह्माणं १ ॐ इदं विष्णुर्वि० विष्णवे० विष्णुं० २ ॐ श्रीश्च ते ल० श्रियै० श्रियं०

३ ॐ आकृष्णो नमः ० सूर्याय ० सूर्य ० ४ इत्यावाह ॥ तत इन्द्राद्यष्टौ लोकपालान्विदिकमन्त्रेनमन्त्रैर्वा आवाह द्वादशदेवताः संपूज्य ॥ प्रधानवेदेरुत्तरतो ग्रहवद्यां ग्रहानावाह संपूज्य ग्रहपीठादीशान्यां महिद्यौरित्यादिकलशसंस्थाप्य तत्रवरुणभावा-
 ब्रपूजयेत् ॥ ततोऽन्वाद्यात् ॥ चक्षुष्यतमुक्त्वा त्रप्रधानं आदित्यादिनवग्रहनष्टाष्टसंख्यया अकार्दिसमिचरुधृता-
 क्तितिलाज्याहुतिभिः । अधिदेवताप्रत्यधिदेवताश्चतुःसंख्याकार्भितैरेवद्रव्यैः । विनायकादिदेवताः द्विद्विसंख्या-
 कार्भितैरेवद्रव्यैः । इन्द्रादीनैकया तैरेवद्रव्यैः । वास्तोष्पतिवास्तोष्पत इति मन्त्रेण अष्टाविंशतिसंख्याकार्भितैः औदुवरस-
 मिचरुतिलाज्याहुतिभिः । भ्रुवंधुवासि इति मन्त्रेणाष्टसंख्याकार्भितैः पूर्वोक्तद्रव्यैः ॥ पुनरत्रप्रधानं ॥ ब्रह्माणं विष्णुं श्रियं
 सूर्यं अष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरष्टौवा पालाशमभित्याय सतिलाज्याहुतिभिः । इन्द्राद्यष्टौ लोकपालदेवताः एकैकयाज्या-
 हुत्या । पुरुषसूक्तेन प्रत्यचमैकैकयाज्याहुत्या । कूर्भांडमन्त्रैः प्रत्यचमैकैकयाज्याहुत्या । ब्रह्मादिवास्तुमंडलदेवतावारुणम-
 ण्डलदेवताश्च दशतिलाहुतिभिरेकैकयाज्याहुत्यावा । अग्निस्विष्टकृतं प्रधानद्रव्यश्लेषण । अग्निं वायुं सूर्यं अग्नीवरुणौ
 अग्नीवरुणौ अग्निं वरुणं सवितारं विष्णुं विश्वान्देवान् मरुतः स्वर्कान् वरुणं प्रजापतिं एता अंगप्रधानाथी देवता आ-
 ज्येन अस्मिन्कर्मण्यह्यह्ये ॥ अग्नेर्दक्षिणतो ब्रह्मासनास्तरणादि आज्यभार्गांतं कृत्वा संपातोदककलशसंस्थाप्य प्रतिश्र-
 यसमीपंगत्वा क्रमव्यमग्निना इत्यनुवाकेन जलधारां पातयेत् ॥ ॐ क्रमव्यमग्निना ० १ प्राचीमनुप्रदिश ० २ पृथिव्या-
 अहमुदं ० ३ स्वर्गतोनापेक्ष ० ४ अग्नेर्गृहिप्रथ ० ५ नक्तोपासासमनसा ० ६ अग्नेरहसाक्षशतमूर्ध ० ७ सुपर्णोसिगरुत्मा-

नृष्टेष्टृथव्याःसीद ॥ भासांतरिक्षमापृणज्योतिपादिवसुत्तभानतेजसादिशउदं० ८ आजुहानःसुप्रतीकः० ९ तांस्स-
 वितुर्वरेण्यस्य० १० विधेमते० ११ प्रेद्धोअधेदीदिहि० १२ अमेतमद्या० १३ चित्तंजुहोमिम० १४ ससतेअग्ने० १५
 इतिजलैरभिषिच्य ॥ ततःअधिमूर्धेतिमन्त्रेणद्वादशवारमृज्जलेनसंशोध्य ॥ यज्ञायज्ञावह्निकपायैः ॥ प्रसद्याभस्सनेति
 भस्सना ॥ इदंविष्णुरितिहरिद्रयाउद्धृत्य ॥ घृतंघृतपावानइतिघृतेनाभ्यज्य ॥ याओपधीरितिसवौपधीभिः ॥ यदूयध्य-
 त्तिगंधोदकेन ॥ तत्सवितुरितिगोमूत्रेण ॥ गंधद्वारामितिगोमयेन ॥ आप्यायस्वेतिक्षीरेण ॥ दधिक्राव्णइतिदध्ना ॥
 तेजोसीत्याज्येन ॥ देवस्यत्वेतिकुशोदकेन ॥ उद्धतेनोद्धृत्य ॥ उष्णोदकेनप्रक्षाल्य ॥ गंधादिपूजांकृत्या ॥ प्रतिश्रयसमंततः
 अष्टदिक्षुअष्टकलशान्स्थापयेत् ॥ तत्रवरुणमावाहपूजयेत् ॥ ततःस्थापितकलशैरापोहिष्ठादिमन्त्रैरभिषिच्यमूलमन्त्रेणगंधा-
 दिभिःपूजयेत् ॥ तथैवाष्टदीपान्प्रज्वाल्यमूलमन्त्रेणस्तुवीत ॥ कुंडस्थंडिलेवासीपमागत्यहोमंकुर्यात् ॥ आदौप्रहोमः ॥
 ततोवास्तुहोमः ॥ प्रधानहोमः ॥ पुरुषसूक्तहोमः ॥ कूष्मांडहोमः ॥ यदेवादेवेहउदनमितिभिःकूष्मांडमन्त्रैकाज्या-
 हुतिंजुहुयात् ॥ वास्तुमंडलहोमः ॥ वारुणमंडलहोमः ॥ प्रायश्चित्ताथव्याहतिहोमः ॥ ॥ एवंहोमंसंपाद्य ॥ पूजा-
 खिष्टंवाहुल्योवलिःपूर्णहुतिस्तथा ॥ श्रेयःसंपाद्यदानंचअभिषेकोविसर्जनम् ॥ एवंवालिदानंकृत्वाधानदेवताबलिं
 दद्यात् ॥ चरुतिलचूर्णसर्पिस्सकुशंभानेकत्रभिःश्रीकृत्यप्रधानदेवतापरितः प्रदक्षिणक्रमेणपूर्वाक्तमृक्षादिद्वादशनामभिर्व-
 लिंदद्यात् ॥ ततःपूर्णहुतिंहुत्वाप्रतिश्रयसमीपेगत्वा पुरुषसूक्तेनस्तुवीत ॥ संपातकलशोदकं अष्टकलशोदकंच एकासि-

न्याश्रेकृत्वातेनोदकेनआपोहिष्ठेति तिसृभिः हिरण्यगर्भेइति चतसृभिः पुनतुमेति नवभिः समुद्रायत्वाइत्येकया इदमापः
प्रवहतइतिमन्त्रैःसंस्नाप्य प्राणप्रतिष्ठापूर्वकंपोडशोपचारैःशूङ्कत्वा ॥ ॐ नमोभगवतेवासुदेवाय इतिमूलमन्त्रेणासनावा-
हनपाद्याचार्यचर्मादीनामृतैःसंस्नाप्य शुद्धोदकेनशूलोदकेनवाभूलमन्त्रेणाष्टाविंशतिवारंसंस्नाप्य वक्त्रादिदक्षिणांतांपूजां
प्रकलय ॥ ततःपुरुषाहारपयसवह्नाज्यशर्करोपेतपायसंवाग्निवेद्य हिरण्यगर्भेइत्यष्टौमन्त्रानजपेत् ॥ ॐ हिरण्यग० १
यथात्मदा० २ यःप्राणतो० ३ यस्येमे० ४ येनद्यौ० ५ ॥ यंक्रंदसी० ६ आपोहयद्० ७ यश्चिदापो० ८ मूलेनषडंगान्यासं
कृत्वा ॥ उत्सर्गः ॥ कुशयवजन्यादाय ॥ इंदुरुरपादुकाचिह्नितस्थानंप्रदक्षिणार्थंपूजार्थं सर्वेभ्योभूतेभ्योऽहमुत्सृज्ये ॥
प्रासादश्चेत् ॥ इदंशिलेष्टकादावादिनिर्मितंवलभीजगतीप्राकारगोपुरपरिवारदेवतालसंयुतगुरुपादुकादिचिह्नितस्थानं
तत्तद्देवतालोककामः कुलद्वयानुग्रहप्रदक्षिणार्थंपूजार्थंवसर्गेभ्योभूतेभ्यःअमुकदेवताप्रीतयेअहमुत्सृज्ये इतिकुशजल-
यवान्निक्षिप्यदेवंतत्वाप्राप्स्येत् ॥ स्वागतंदेवदेवेशमद्वाग्यात्त्वमिहागतः ॥ स्वारुदंस्त्वामदृष्टुंवालयद्भक्तिकवत्सल ॥
धर्मार्थकामसिद्धार्थस्थिरोभवशुभायनः ॥ सान्निध्यं हिंसदादेवस्वाचार्यापरिकल्पय ॥ यावद्भद्रावनीसूयांस्तिलप्रतिपा-
तिनः ॥ तावच्चयात्रदेवेशत्वंपितासर्वदेहिनां ॥ येनरूपेणभगवंस्त्वयाव्याप्तंचाराचरं ॥ तेनरूपेणदेवश्चस्वाचार्यासंनि-
धौभव ॥ इतिसकलत्रःशरणंप्रपद्य ॥ त्वामेकमाद्यंपुरंपुरातनंनारायणंविश्वसृजंयजामहे ॥ त्वमेकयज्ञोविहितोविधेय-
स्त्वमात्मनात्मन्यत्रितृहृहव्यं ॥ इतिस्तुत्वाश्रेयःसंपाद्यदानं । आचार्यपूजनं । सर्वकलशोदकेनाभिषेकः ॥ तत्रमन्त्राः ॥

अपोहि० ३ स्तोकानामि० आयात्वि० आनङ्द्रोदूरा० । आतारमि० इममे० तत्त्वायामि० त्वन्नो० सत्त्वन्नो० उदु-
 चमं० भगप्रणे० इदमापः० समुद्रायत्वा० पुनंतुमा० आप्यायस्व० पंचनद्याःस० शिरोमे० जिह्वामे० बाहूमे० पृष्ठीमे०
 नाभिमे० जंघाभ्यां० देवस्यत्वा० ३ विश्वानिदे० धामध० त्वंअवि० अन्नप० पालाशंभ० ५ सुरास्त्वा० ॥ एवमभि-
 षेकानंतरं सर्वोपधीभिर्गुणैश्चुद्धोदकेन स्नात्वा शुक्लमाल्यां वारधरोयजमानः आचार्याय गां दद्यात् ॥ कृतस्य सप्रहमखगुरु-
 पादुकाचिहितस्थानोऽसर्गाख्यस्य कर्मणः सां० ऋत्विगभ्यो होमकर्तृभ्यश्च दक्षिणादानं ॥ भूयसीं दत्वा ब्राह्मणभोजनसं-
 कल्पः ॥ इदं मातृकापीठं वास्तुपीठं वारुणमंडलपीठं आचार्याय तु० ॥ इदं ग्रहपीठं ग्रामाचार्याय तु० ॥ यांतु-
 देवग० ॥ यस्य स्मृत्यादि कर्मैश्वर्यार्पणं कुर्यात् ॥ इति श्री दीक्षितोपाधिगोपालात्मजपद्मनाभविरचिते भयोगदर्पणे
 समाख्युत्सर्गप्रयोगः ॥ ॥

अथवास्तुशान्तिः ॥ ॥ आचमनं । प्राणायामः । देशकालौ संकीर्त्य मम पुत्रपौत्रादिसहितस्य आयु-
 रारोग्यधनधान्याद्यैश्च पुत्रपौत्राद्वनवच्छिन्नसंतत्यभिष्टुद्धिपूर्वकं (सुवर्णरजतताम्रत्रपुसीसकांसलोहपाषाणाद्यशल्यमे-
 दिनीदोष—आयुष्ययाद्यन्यथा भवनदोषपरिहारार्थानां विहिंसो दोषपरिहारार्थं) अस्मिन्वृत्तनष्टहेचिरकालनिवासार्थं श्री-
 परमेश्वरप्रीत्यर्थं सप्रहमखां वास्तुशान्तिं शुभप्रवेशाख्यं कर्म चाहं करिष्ये । तदंगं स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजनं सर्वोपापपूजनं
 आयुष्यमन्त्रजपनं दीश्राद्धं चाहं करिष्ये । तत्रादौ निर्विगणपतिपूजनं क० ॥ नां दीश्राद्धांतं कृत्वा ऋत्विजोऽष्टौ चतुरो वा इत्यायथा

विभवं पूजयेत् ॥ ॥ अथातः शालाकर्म ॥ ततः शुचादेशमन्त्राश्रितं शिलं कृत्वा तत्र पंचभूसंस्कारान्कृत्वा शिप्रप्रतिष्ठाप्य
 पूर्णाहुतिं देवाज्यसंस्कृत्य निराध्याज्यमधिप्रत्यक्षुष्य च दध्मैः समृज्य उद्गास्य उत्पूय अवेश्य स्तंभावदेपुचतुर्षु कोणेषु आग्नेयकोणा-
 दारभ्य खेयेण जुहुयात् ॥ तत्र मन्त्रः ॥ ॐ अच्युताय भौमाय स्वाहा ॥ इदमच्युताय भौमाय नमः ॥ एवमनक्षत्रे वायव्ये ई-
 शान्ये च शैल्युहं चतुर्षु कोणेषु शिलास्थानेषु होमः शिलानां स्तंभस्थानीयत्वात् ॥ आग्नेयादिक्रमेण अवदेत् पूष्णीं शिलास्थापनं ।
 तदुपरि ॥ स्तंभमुच्छ्रयति ॥ तत्र मन्त्रः ॥ इमा सुच्छ्रयाभिः सुवनस्य नाभिः सोऽधाराः प्रतरणीं वसूनां ॥ इहैव ध्रुवं निमिनीं मिशालां
 क्षेमं तिष्ठतु धृतमुक्षमाणा ॥ अथावती गोमती सुद्रुता वत्सुच्छ्रयस्व महते सौभगाय ॥ अत्याशि शुरा क्रंदत्वा गावोधेन यो बा-
 र्यमानाः ॥ आत्वा कुमारस्तरुण आवत्सो जगदैः सह ॥ अत्यापरिस्त्रुतः कुम्भ आदधः कलशैरुप ॥ क्षेमस्य पत्नीं बृहती सुवा-
 सारायिनीं धेहि सुभगे सुवीर्यं ॥ अथावद्वोमदूजं स्वत्पणवनस्पतेरिव ॥ अभिनः पूर्यतां एगिरिदमनुश्रयो वसानः ॥ स्तंभच-
 तुष्टयोच्छ्रयेणैतान् मन्त्रान् शैल्युहं एभिर्मन्त्रैः पठेत् ॥ ततश्च हर्म्ये एकहस्तं कुंडलं डिलवा ॥ तदीशान्यां चतुर्गुले दत्तां हस्तमा-
 त्रां वास्तुबोर्दे च विधाय ततो वामहस्ते गौरसर्पपान् नृहीत्यादिप्रक्षेप्य कुर्यात् ॥ तत्र मन्त्रः ॥ ॐ रक्षो हर्षं वलगुं ० ॥ अपस-
 र्पतुं ० ते स वै वास्तुया गं करोम्यहं ॥ इति सर्पपान् विधेति ॥ उदकोपस्पर्शः ॥ पंचगव्यकरणं ॥ सर्वगृहप्रोक्षणं ॥ भूमि-
 पूजनं ॥ कुंडलं डिलं वा पञ्चभूसंस्कारान्कृत्वा शिप्रप्रतिष्ठाप्य अस्मिन् कर्मणि वास्तुमण्डलं देवतास्थापनं पूजनं महं करिष्ये ॥
 कारिकायां ॥ ब्रह्माणमादितः कृत्वा शिखिनं वाक्रमेण तु ॥ प्रणवाद्यैर्नाममन्त्रेन भौमैर्भौमैः पूजयेदिमाः ॥ आवाहनादिभिः सर्वैः

रुपचारः समाहितः ॥ वास्तुमंडलस्याग्नेयादिकोणशुद्धचतुष्टयंदद्यात् ॥ तत्रमन्त्रः ॥ ॐ विशंतुभूतलेनागालोकपाला-
 श्रस्ववतः ॥ अस्मिन्हवेवतिष्ठतु आयुर्वलकराः सदा ॥ इतिमन्त्रेणरोपयेत् ॥ ततोद्दिगुणसूत्रेण
 सर्वोन्वेष्टयेत् ॥ ततः आग्नेयादिशुद्धपाथेमापमक्तबलीन्दद्यात् ३ तत्रमन्त्राः ॥ ॐ अग्निभ्योव्यथसर्पेभ्योयेचान्येतान्समा-
 श्रिताः । वलितेभ्यः प्रयच्छामिपुण्यमोदनमुत्तमम् ॥ १ ॥ नैर्ऋत्यधिपतिश्चैव नैर्ऋत्यैर्ऋत्यैर्ऋत्यैर्ऋत्यैः प्रयच्छा-
 मिपुण्यमोदनमुत्तमम् ॥ २ ॥ औनमोवायुरक्षोभ्योयेचान्येतान्समाश्रिताः ॥ वलितेभ्यः प्रयच्छामिपुण्यमोदनमुत्तमम् ॥
 ॥ ३ ॥ रुद्रेभ्यश्चैव सर्पेभ्योयेचान्येतान्समाश्रिताः ॥ वलितेभ्यः प्रयच्छामिगुणमुत्तमम् ॥ ४ ॥ इति ॥ ततोवेष्टु-
 परिवर्त्तकुं कुमादिनासुवर्णरजतादिशलाकयावा ॐ कारादिनमो नैर्ऋतैर्ऋतैर्ऋतैर्ऋतैर्ऋतैर्ऋतैः समांगुलद्वयो-
 तरादशरेखाः कुर्यात् ॥ तद्यथा ॥ ॐ कारः सर्वत्रादौ ॥ ॐ शालैः नमः । यशोवलयैः नमः । कालैः नमः । विशालायैः नमः ।
 प्राणवाहिन्यैः नमः । सत्यायैः नमः । सुमलयैः नमः । नंदायैः नमः । भद्रायैः नमः । सुरशायैः नमः ॥ नामभिस्तथैवदक्षिणारं-
 भाउदग्गताः प्राक्संस्थादशरेखाः कुर्यात् ॥ यथा ॥ ॐ हिरण्यायैः नमः । सुप्रभायैः नमः । लक्ष्म्यैः नमः । विभूतैः नमः ।
 विमलयैः नमः । प्रियायैः नमः । जयायैः नमः । कालायैः नमः । विशोक्यैः नमः । इंद्रायैः नमः । ततोरेखादेवताः संपूज्य मध्येमंडूकादि-
 पीठदेवता आवाहयेत् ॥ यथा ॥ ॐ मंडूकाय नमः । मूलप्रकृत्यैः नमः । आधारशक्त्यैः नमः । कूर्मायः नमः । अनंतायः नमः । पृथि-
 व्यैः नमः । श्वेतद्वीपायः नमः । कल्पवृक्षायः नमः । रत्नमंडपायः नमः । सिंहासनायः नमः । इति मध्ये ॥ ततः प्रागादिदिक्षु ॥ धर्मायः नमः ।

ज्ञानाय० । वैराग्याय० । ऐश्वर्याय० ॥ ततः आग्नेयादिकोणेषु ॥ अधर्माय० । अज्ञानाय० । अवैराग्याय० । अनेश्वर्याय० ॥ मध्ये ॥ आत्मने० । अंतरात्मने० । ज्ञानात्मने० । परमात्मने० । अश्विर्मंडलाय० । सोममंडलाय० । सूर्यमंडलाय० । संसत्त्वाय० । रंजसे० । तंतमसे० । सर्वशक्तिक्रमलासनाय० । मध्येनवपदे हृदये ब्रह्माणसंगं सपरिवारं सशक्तिकंसवाहनं ॐ ब्रह्मणे नमः ब्रह्माणमात्राह्वयामि ॥ तत्पुरतस्त्रिपदेऽयमा ॐ अर्यभणे नमः अर्यमाणं । सवितादक्षिणतस्त्रिपदे तद्वत् सवित्रे नमः सवितारं । विवस्वात्यश्विमेत्रिपदे तथा विवस्वते नमः विवस्वतं आ० । उत्तरेत्रिपदे विवुधाधिपतये० विवुधाधिपतिं० । आग्नेये एकपदे मित्राय० मित्रं । नैऋते एकपदे राजयक्ष्मणे० राजयक्ष्माणं । वायव्ये एकपदे पृथ्वीधराय० पृथ्वीधरं । ईशान्ये एकपदे आपवत्साय० आपवत्सं० । ततः आपवत्सादीशानकोणे एकपदे आपाय० आपं० । ततः मित्रादग्नेय एकपदे सावित्राय० सावित्रं० । राजयक्ष्मणे नैऋते एकपदे जयाय० जयं० । पृथ्वीधराद्वायव्य एकपदे रुद्राय० रुद्रं० । नर्मोतैः सर्वत्र ॥ ततो बाह्वपरिधौ ईशानकोणादारभ्य प्रदक्षिणक्रमेण शिल्प्यादिद्वात्रिंशद्वतः स्थापयेत् ॥ तद्वथा ॥ ईशान्ये एकपदे शिखिने० शिखिनं आ० । तदग्रतः एकपदे पर्जन्याय० पर्जन्यं० । तदग्रतः जयंताय० जयंतं० । कुलिशायुधाय० कुलिशायुधं० । सूर्याय० सूर्यं । सत्याय० सत्यं० । श्वाय० श्वं० । एतंपंचद्विपदाः । तदग्रतः आकाशादयस्त्रय एकपदाः । आकाशाय० आकाशं० । पर्जन्यादयः सप्त आकाशपथैः पूर्वपक्षौ स्थापनीयाः । ततः आग्नेयकोण एकपदे वायवे० वायुं० । पूषादयः सप्तदक्षिणपक्षौ ॥ दक्षिणे

एकपदे पूष्णेनमःपूष्णं० । वितथादयःपंचद्विपदाः । वितथाय० वितथं० । गृहक्षताय० गृहक्षतं० । यमाय० यमं०
 गंधर्वाय० गंधर्वं० । भृंगराजाय० भृंगराजं० । तदग्रतोमृगादयस्त्रयएकपदाः । मृगाय० मृगं० । नैर्ऋत्येएकपदे ।
 पितृभ्योनमः पितृन्० । ततोदौवारिकादयःसप्तपश्चिमपंतौ । पश्चिमएकपदे दौवारिकाय० दौवारिकं० । सुग्रीवादयः
 पंचद्विपदाः । सुग्रीवायनमःसुग्रीवं० । पुष्पदंताय० पुष्पदंतं० । वरुणाय० वरुणं० । असुराय० असुरं० । शोपाय० शोपं० ।
 पापादयस्त्रयएकपदाः । पापायनमः पापं० । वायव्यएकपदे रोगाय० रोगं० । अह्लादयःसप्तउत्तरपंतौ । उत्तरेएक
 पदे अहयेनमः अहिं० । सुह्यादयःपंचद्विपदाः । सुह्यायनमःसुह्यं० । भल्लाटायनमः भल्लाटं० । सोमायनमःसोमं० ।
 सर्पायनमःसर्पं० । अदित्यैनमःअदितिं० । ततएकपदे । दित्यैनमःदितिं० । ततोमंडलाद्बहिरिशानकोणे चरक्यैनमः
 चरकीं० । आग्नेये विदार्यैनमःविदारीं० । नैर्ऋत्ये पूतनायैनमः पूतनां० । वायव्ये पापराक्षस्यैनमः पापराक्षसीं० ।
 ततःपूर्वादिदिक्षु स्कंदायनमःस्कंदं० । दक्षिणे अर्यम्णेनमःअर्यमणं० । पश्चिमे जुंभकायनमः जुंभकं० । उत्तरेपिलिपि-
 त्सायनमः पिलिपित्सं० । ततःपूर्वादिदिक्षु इंद्रायनमः इंद्रं० । अश्वेयनमः अश्विं० । यमायनमः यमं० । निरृक्तयेनमः
 निरृक्तिं० । वरुणायनमः वरुणं० । वायवेनमः वायुं० । सोमायनमः सोमं० । ईशानायनमः ईशानं० । पूर्वशानयो-
 र्मेध्ये ब्रह्मणेनमः ब्रह्माणं० । निरृक्तिपश्चिमयोर्मेध्ये अनंतायनमः अनंतं० । ततःपूर्वे उग्रसेनायनमः उग्रसेनं० । दक्षिणे
 डामरायनमः डामरं० । पश्चिमे महाकालायनमः महाकालं० । उत्तरेपिलिपित्सायनमः पिलिपित्सं० ॥ ततोवायु-

मंडलदेवतानांपोडशपचारैः पूजनं ॥ ततोवास्तुमंडलस्यमध्येकलशस्थापनं ॥ महीधौरित्यादिपूर्णपात्रनिधानंतच्छ्रुत्वा
यथोक्तप्रकारेणकलशसंपूज्यतत्रतीर्थान्यावाहयेत् ॥ सर्वसमुद्राः स० प्रसन्नो भवसर्वदा ॥ ततः वास्तोष्पतिश्चुवमूर्योऽ-
श्नुचारप्रणणप्रतिष्ठाच ॐ वास्तोष्पते प्र० । वास्तोष्पते नमः वास्तोष्पतिं ॥ ध्रुवासिध्रुवोयं ॐ ध्रुवाय नमः
ध्रुवं ॥ मनोज्ञतिरिति प्रतिष्ठा ॥ ॐ ह्रीं नमो भगवते वास्तुपुराण महाबलपराक्रमाय सर्वदेवाधिवासा श्रितशरीराय ब्रह्म-
पुत्राय सकलब्रह्माडयारिणे भूभारपितृमस्तकाय पुरंदरप्रासादगृहवापी सरःकूपसिंहे नवशसां निध्यकराय सर्वसिद्धिप्रदाय
प्रसन्नवदनाय विश्वंभराय परमपुरुषाय शक्रवरदाय वास्तो नमस्ते नमस्ते ॥ एबहि भगवन्वास्तो यज्ञोऽसि नमो सर्वसिद्धये ॥ जानुनी-
कूपरासक्तदिशि वातहुताशयोः ॥ इत्यावाह ॥ ततो वास्तोष्पतिश्चुवमूर्योः पूजनं दक्षिणांतं कृत्या वलिदानं ॥ एबहि भगव-
न्वास्तोऽपस्परिवार इमं योपनीतं वलिं गृहाण मम गृहमिच्छं कुं कुरु मम कलदुःखो मां शरक्षसाहा इति वलिः ॥ पुष्पंजलिः ॥
ततः प्रार्थना ॥ यथामरुगिरेः शुगदेवानां मालयः सदा ॥ तथा ब्रह्मादिदेवानां मम गृहस्थिरो भव ॥ इति प्रार्थना ॥ ततः पदे-
पुवास्तुमंडलदेवतानां स्थापनक्रमेण वलीन्दधात् ॥ यथा ॥ ॐ कारः सर्वत्र ॥ ॐ ब्रह्मणे नमः वलिसमर्पयामि ॥ अय-
म्णे नमः वलिं ॥ सवित्रे वलिं ॥ विवस्वते वलिं ॥ विबुधाधिपतये वलिं ॥ मित्राय वलिं ॥ राजयक्षणे वलिं
वलिं ॥ पृथ्वीधराय वलिं ॥ आपवत्साय वलिं ॥ आपाय वलिं ॥ सावित्राय वलिं ॥ जयाय वलिं ॥
रुद्राय वलिं ॥ शिखिने वलिं ॥ पर्जन्याय वलिं ॥ जयंताय वलिं ॥ कुलिशायुधाय वलिं ॥ सूर्याय वलिं ॥

सत्याय० बलिं० । भृशाय० बलिं० । आकाशाय० बलिं० । वायवे० बलिं० । पूष्णे० बलिं० । वितथाय० बलिं० ।
गृहक्षताय० बलिं० । यमाय० बलिं० । गंधर्वाय० बलिं० । भृंगराजाय० बलिं० । मृगाय० बलिं० । पितृभ्यो० बलिं० ।
दैवारिकाय० बलिं० । सुग्रीवाय० बलिं० । पुष्पदंताय० बलिं० । वरुणाय० बलिं० । असुराय० बलिं० । शोषाय०
बलिं० । पापाय० बलिं० । रोगाय० बलिं० । अहये० बलिं० । मुख्याय० बलिं० । भञ्जादाय० बलिं० । सोमाय०
बलिं० । सूर्याय० बलिं० । अदित्यै० बलिं० । दिल्यै० बलिं० । चरक्यै० बलिं० । विदायै० बलिं० । पूतनायै०
बलिं० । पापराक्षस्यै० बलिं० । पूर्वदिदिक्षु स्कंदाय० बलिं० । अर्यम्णे० बलिं० । जूंभकाय० बलिं० । पिलि-
पित्साय० बलिं० । इंद्राय० बलिं० । अग्नये० बलिं० । यमाय० बलिं० । निर्ऋतये० बलिं० । वरुणाय० बलिं० ।
वायवे० बलिं० । सोमाय० बलिं० । ईशानाय० बलिं० । ब्रह्मणे० बलिं० । अनंताय० बलिं० । उग्रसेनाय० बलिं० ।
डामराय० बलिं० । महाकालाय० बलिं० । पिलिपित्साय० बलिं० ॥ ततोऽग्रहवेद्याग्रहस्थापनं ॥ अवाहनाष्टपचारैः
पूजन्तदीशान्यग्रहकलशस्थापनंपूजनंच । ततोदक्षिणतोब्रह्मोपवेशनानंतरं उत्तरतउदपात्रस्थापनं ॥ तेनोदकेनमंदिरं-
प्रोक्षेत् ॥ ततः प्रणीताप्रणयनादि । स्थालीपाकंश्रपयित्वा । प्रोक्षण्युत्पवनांतं । निःक्रम्य । द्वारसमीपेस्थित्वा । ब्रह्मा-
णमाममन्त्रयेत् । ब्रह्मन्प्रविशामीति । ॐ प्रविश ॥ इत्यनुज्ञातः प्रविशति ॐ ऋचंप्रपद्येशिवंप्रपद्येइतिमन्त्रेण ॥ ततः उप-
यमनकुशानादाय । तिष्ठन्समिधोऽन्याधाय । प्रोक्षण्युदकंशेषेणसपवित्रहस्तेनाग्नेः पर्युक्षणं । पवित्रयोः प्रणीतासुनिधानं ॥

दक्षिणजान्वाच्य इहरतिरतिपण्डज्याहुतीजुहोति ॥ ॐ इहरतिरिहमध्वमिहधृतिरिहस्वधृतिः स्वाहा ॥ इदमग्नयेनमम ॥
 ॐ उपसृजंघराणामात्रेधुरणमार्तुर्धयन् ॥ रायस्योपमस्मासुदीधरस्वाहा ॥ इदमग्नयेनमम ॥ अपराश्रतस्तः ॥ ॐ वास्तो
 ण्यतेप्रतिजानीह्यसान्वावशोअनमीवोभवानः ॥ यत्वेमहेप्रतितत्रो जुषस्वशनोद्विपदेशं चतुष्पदे स्वाहा ॥ इदं वास्तो ण्यतये
 नमम ॥ ॐ वास्तो ण्यतेप्रतरणो नराधिगयस्फानो गोभिश्चोभिरदो ॥ अजरासस्तेसख्ये स्यामपितेव पुत्रान्प्रतिनो जुषस्वश-
 नो भवद्विपदेशं चतुष्पदे स्वाहा ॥ इदं वास्तो ण्यतये ॥ ॐ वास्तो ण्यते शमया मसृमदा ते सक्षीमहिरण्वया गा तु मत्या ॥
 पाहिस्त्रेमउतयोगेवत्रो ययूपातस्त्रिभिः सदानः स्वाहा ॥ इदं वास्तो ण्यतये ॥ ॐ अमीवहावास्तो ण्यते विश्वारूपाण्या-
 विशन् ॥ सस्वासुशेवएधिनाः स्वाहा ॥ इदं वास्तो ण्यतयेनमम ॥ ततः आधारावाज्यभागो हुत्वा ॥ ॐ प्रजापतये स्वाहा ॥
 इदं प्रजापतये ॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदमिन्द्राय ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये ॥ ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय ॥
 ततश्चरुमभिधाय स्वालीपाकेन पण्डाहुतयः ॥ ॐ अग्निमिन्द्रवृहस्पतिं विश्वाश्वदेवा नु ह्वये ॥ सरस्वतीं च वार्ज्जीं च वास्तु मे दत्त-
 वाजिनः स्वाहा ॥ इदमग्नय इन्द्राय वृहस्पतये विश्वेभ्यो देवेभ्यः सरस्वत्यै वाज्यै च नमम ॥ ॐ सप्तदेवजानां सवाम् हिमवन्तं
 सुदर्शनं ॥ वसूश्चरुनादित्यानि शानं जगदैः सह ॥ एतान्सर्वान्प्रपेहं वास्तु मे दत्तवाजिनः स्वाहा ॥ इदं सप्तदेवजनेभ्यो हि-
 मवत्सु सुदर्शनाय वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्य ईशानाय जगदेभ्यश्च नमम ॥ ॐ पूर्वह्निमपराह्णचोभौ मध्यदिना सह ॥ प्रदोष
 मर्धरात्रंचव्युष्टां देवीमहापथां ॥ एतान्सर्वान्प्रपेहं वास्तु मे दत्तवाजिनः स्वाहा ॥ इदं पूर्वाह्णाय पराह्णाय मध्यदिनाय प्रदो-

पायाधरात्रायव्युष्टायैदेव्यमहापथायैचनमम ॥ ॐ कर्तारचविकर्तारविश्वकर्मणमोपधार्थिश्चवनस्पतीन् ॥ एतान्सर्वान्प्र-
 पद्येहंवास्तुमेदत्तवाजिनः स्वाहा ॥ इदं कर्त्रेविकर्त्रेविश्वकर्मणोपधीभ्योवनस्पतिभ्यश्चनमम ॥ ॐ धातारचविधा-
 तारनिधीनांचपतिष्ठसह ॥ एतान्सर्वान्प्रपद्येहंवास्तुमेदत्तवाजिनः स्वाहा ॥ इदं धात्रेविधात्रेनिधीनांपतयेचनमम ॥
 ॐ स्योनष्ठिशवमिदंवास्तुदत्तब्रह्मप्रजापतीसर्वाश्चदेवताः स्वाहा ॥ इदं ब्रह्मणेप्रजापतयेसर्वाभ्योदेवताभ्यश्चनमम ॥ ततो-
 द्रव्यत्यागः ॥ ग्रहहोमसंपाद्यवास्तोष्पतिं ॥ ॐ वालोष्पतेप्रतिजा० देवाहा इत्यनेनसिद्धौदनेनमधुनाआज्येनय-
 वैः कृष्णतिलैः औदुंबरादिक्षीरवृक्षसमिद्धिः प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्यया जुहोति ॥ अत्रसमिधउदुंबरस्यमुख्यास्तदलाभे-
 खादिरादीनामपि ॥ तिलाः कृष्णाएव ॥ ततश्चरुणातिलैराज्येनचध्रुवासीत्यनेनमन्त्रेणध्रुवंअष्टोत्तरशतंजुहुयात् ॥ तत
 अघोरेणाथमन्त्रेणधृतेनाष्टोत्तरंशतं ॥ जुहुयाद्वास्तुपुंसोपि संधानार्थमुर्मणां ॥ इतिगृहकारिकाफारोक्तेः अघोरेभ्यइति
 मन्त्रेणआज्येनाष्टोत्तरशतसंख्यया जुहुयात् ॥ ततोब्रह्मादिवारस्तुमंडलदेवताः धृतेनओदने तिलैः क्षीरसमिद्धिः प्रतिद्रव्यं
 प्रत्येकंचअष्टसंख्यया जुहुयात् ॥ ब्रह्मादिदेवतानांअष्टसंख्यापक्षेचकव्यादिदेवतानांचतुःसंख्येतिशिष्टाः ॥ अथवासर्वान्
 एकैकयाहुत्या जुह्यात्प्रणवादिस्वाहातैर्नाममन्त्रैः ॥ तद्यथा ॥ ॐ ब्रह्मणेस्वाहा । ॐ अर्यम्णेस्वाहा । ॐ सवित्रेस्वाहा ।
 ॐ विवस्वतेस्वाहा । ॐ विवुधाधिपतयेस्वाहा । ॐ मित्रायस्वाहा । ॐ राजयश्मणेस्वाहा । ॐ पृथ्वीधरायस्वाहा ।
 ॐ आपवत्सायस्वाहा । ॐ आपायस्वाहा । ॐ सुवित्रेस्वाहा । ॐ जयायस्वाहा । ॐ रुद्रायस्वाहा । ॐ शिखिने-

स्वाहा । ॐ पर्जन्यायस्वाहा । ॐ जयंतायस्वाहा । ॐ कुलिशायुधायस्वाहा । ॐ सूर्यायस्वाहा । ॐ सत्यायस्वाहा ।
 ॐ धृशायस्वाहा । ॐ आकाशायस्वाहा । ॐ वायवेस्वाहा । ॐ पूष्णेस्वाहा । ॐ वितथायस्वाहा । ॐ गृहक्षताय-
 स्वाहा । ॐ यमायस्वाहा । ॐ गंधर्वायस्वाहा । ॐ भृंगराजायस्वाहा । ॐ मृगायस्वाहा । ॐ पितृभ्यःस्वाहा ।
 ॐ दैवारिकायस्वाहा । ॐ मुग्ध्रीवायस्वाहा । ॐ पुण्डदन्तायस्वाहा । ॐ वरुणायस्वाहा । ॐ असुरायस्वाहा ।
 ॐ शोपायस्वाहा । ॐ पापायस्वाहा । ॐ रोगायस्वाहा । ॐ अहयेस्वाहा । ॐ मुख्यायस्वाहा । ॐ भृष्टाढाय-
 स्वाहा । ॐ सोमायस्वाहा । ॐ सर्पायस्वाहा । ॐ अदित्यैस्वाहा । ॐ दित्यैस्वाहा । ॐ चरक्यैस्वाहा । ॐ विदाय-
 स्वाहा । ॐ पूतनायैस्वाहा । ॐ पापराक्षस्यैस्वाहा । ॐ स्कन्दायस्वाहा । ॐ अर्यम्णेस्वाहा । ॐ जुंभकायस्वाहा । ॐ
 पिलिपित्सायस्वाहा । ॐ इंद्रायस्वाहा । ॐ अग्नयेस्वाहा । ॐ यमायस्वाहा । ॐ निऋतयेस्वाहा । ॐ वरुणाय-
 स्वाहा । ॐ वायवेस्वाहा । ॐ सोमायस्वाहा । ॐ ईशानायस्वाहा । ॐ ब्रह्मणेस्वाहा । ॐ अंतायस्वाहा । ॐ उग्राय-
 स्वाहा । ॐ डामरायस्वाहा । ॐ महाकालायस्वाहा । ॐ पिलिपित्सायस्वाहा । ततस्त्रिलैर्म्यूनानिरिक्तपरिपूर्णार्थ
 सहस्रसंख्ययाएकं व्याहृतिं जुहुयात् । यथाशक्त्यावा । पूजास्त्रिष्टन्याहुत्यो वलिः पूर्णाहुतिस्तथा । प्रणीताविमोकांते-

१ सिद्धेन चरुणावास्तोषा इत्यन्या कृत्वा । अष्टोत्तरशतं हुत्वा तैश्च यजुःसर्पिषा । यैः कृष्णतिलैस्तद्द्रव्यमभिन्नि क्षीणिताया । मधुक्षीरघृताक्ताभिः खमिरीभिर-
 भावतः ॥ अपामार्गमग्नीमिवाकाशीमित्यदमावतः । द्वौ मयीभिरथवा विल्वैः पंचभिरथवा ॥ अथवा विल्ववैजैस्तुहोलेष्वेतरशतं ॥ इति रेणुदीक्षिताः ।

वास्तुमण्डलायूर्वतः शुचौ देशे गोमयेनोपलिप्य । गंधादिपूर्वकं सार्वभूतिकं बलिं हरेत् ॥ स यथा ॥ त्रैलोक्ये या निभूतानि
 स्थावराणि चराणि च ॥ ब्रह्मविष्णुशिवाः सार्धं रक्षाकुर्वतु तानि मे ॥ देवदानवगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ॥ ऋषयो मनवो गा-
 वो देवमातर एव च ॥ सर्वममष्टहं रक्षां प्रकुर्वतु मुदान्विताः ॥ ब्रह्मविष्णुश्च रुद्रश्चैत्रपालगणैः सह ॥ रक्षंतु सदनं सर्वं भूतं
 रक्षां सिसर्वातः ॥ ॐ त्रैलोक्यस्यैभ्यः स्यावरेभ्यो भूतेभ्यो नमः बलिं ॥ त्रैलोक्यस्यैभ्यश्चरेभ्यो भूतेभ्यो नमः बलिं ॥ ॐ
 ब्रह्मणे नमः बलिं ॥ ॐ विष्णवे नमः बलिं ॥ ॐ शिवाय नमः बलिं ॥ ॐ देवेभ्यो नमः बलिं ॥ ॐ
 दानवेभ्यो नमः बलिं ॥ ॐ गंधर्वेभ्यो नमः बलिं ॥ ॐ यक्षेभ्यो नमः बलिं ॥ ॐ राक्षसेभ्यो नमः बलिं ॥ ॐ
 पन्नगेभ्यो नमः बलिं ॥ ॐ ऋषिभ्यो नमः बलिं ॥ ॐ मनुष्येभ्यो नमः बलिं ॥ ॐ गोभ्यो नमः बलिं ॥ ॐ देवमातृ-
 भ्यो नमः बलिं ॥ ॐ भूतेभ्यो नमः बलिं ॥ ॐ प्रेतेभ्यो नमः बलिं ॥ ॐ पिशाचेभ्यो नमः बलिं ॥ ॐ मातृभ्यो नमः
 बलिं ॥ ॐ गणेभ्यो नमः बलिं ॥ ततः प्रार्थना ॥ बलिं गृह्णत्विमं देवाथादित्यावसवस्तथा ॥ मरुतोऽथाश्विनोरुद्राः सुपर्णाः
 पन्नगाग्रहाः ॥ अमरायातु धानाश्च पिशाचो रगराक्षसाः ॥ डाकिन्यो यक्षक्षवेताला योगिन्यः पूतनाः शिवाः ॥ जुम्भकाः भि-
 द्भृगंधर्वा माला विद्याधरा नगाः । दिक्पाला लोकपालाश्चैचविघ्नविनायकाः ॥ जगतां शांतिकर्तारो ब्रह्माद्याश्च महर्षयः ॥
 माविघ्नमाचमेषां पामंस्तु परिपथिनः ॥ सौम्या भवंतु तृप्ताश्च भूतप्रताः सुखा बहाः ॥ इति बलिः ॥ ततो वास्तुमूर्तयथा-
 शास्त्रोक्तप्रकारेण उक्तस्थाने जानुपरिमितमवटं खात्वा । तंगोमयेनोपलिप्य । शुक्लचंदनपुष्पाक्षतादिभिर्लंकृत्य ।

आल्यादिसप्तवीजानिदध्योदनंचप्रक्षिप्य ॥ ततो जलपूर्णकलशगंधादिभिरभ्यर्चितहस्तद्वयेन दायाजानुभ्यामवर्जित्वा ॥
ॐ नमो वरुणाय ॥ इति गतं दूरेयेत् ॥ ततो मृत्त्रिमितेपेटिकायां सप्तवीजानि दधिफलशैवालपुष्पाणि प्रक्षिप्य ॥ वास्तुगंधा-
दिभिः संपूज्य ॥ तत्र यथोक्तलक्षणे अवटे मंगलद्रव्याणि प्रक्षिपेयुः ॥ तद्वैशानकोणयोधो मुखगतं प्रच्छादेयेत् ॥ ततः प्रार्थ-
येत् ॥ पूजितो मम यावास्तो हो मा धैर्यं च नैः शुभैः ॥ प्रसीद पाहि देवेश देहि मे गृहं सुखं ॥ सशैलसागरां पृथ्वीं यथा वहसि-
मूर्धनि ॥ तथा मां वहकल्याणि संपत्संततिभिः सह ॥ नमस्ते वास्तु पुरुष भूशय्या निरतप्रभो ॥ मद्वहं धनधान्यादिसमृद्धिं
कुरु मे सर्वदा ॥ यथा मे रुगिरेः शृंगं देवानां मालयः सदा ॥ तथा ब्रह्मादिदेवानां मम गृहस्थिरो भव ॥ ग्रंथांतरे—विशङ्कांगृहं
कृत्वा द्वादशाष्टौ च मध्यतः ॥ वास्तुकुक्षिविजानीयात्कथितं गणकोत्तमैः ॥ पुनर्वास्तुपंचोपचारैः संपूज्य प्रणम्य प्रार्थयेत् ॥
तत्र मन्त्रः ॥ नमस्ते वास्तु पुरुष भूशय्या निरतप्रभो ॥ मद्वहं धनधान्यादिसमृद्धिं कुरु मे सर्वदा ॥ एवं वास्तु पुरुष निक्षेपः ॥ भाद्र-
पेशिरः प्राच्यां आभ्यां शिरः सहस्रैः ॥ सहाः मार्गशीलः ॥ फाल्गुनं त्रितये पश्चाज्ज्येष्ठदित्रय उत्तरे ॥ शिरः खनेन मातृपित्रोश्च हा-
निः खने च पृष्ठे मयरो गपीडा ॥ पुच्छे खने द्वातृसगोत्रहानिः स्त्रीपुत्रधान्यादिलभेत कुक्षौ ॥ प्राशनं तिकां १ खे संभारानोप्या-
दुंबरपलाशानि ससुराणि शङ्खलङ्गो मयं दधिमधुघृतं कुशान्यवांश्च ॥ हरिद्रा सर्पपात्रो रचनं अन्यानि मंगलद्रव्याणि च ॥ आस-
नोपस्थानेषु प्रोक्षेत् ॥ ततः प्रागादिभित्तिभिमर्शनं ॥ पूर्वसंधावं भिमृशतां ॥ ॐ श्रीश्रद्धा यशः पूश्ववसंधोगोपायेतां ॥

१ पलशानि पत्राणि । २ ससुराणि यक्षराणि । सहसुरेयस्वरं । इति कर्क. । ३ शङ्खलं शेषवालं । शङ्खलं दूर्वा । ४ आसनानि ज्योतीनामदन्तमयस्थानानि ।
५ उपस्थानानि देवतास्थानानि । तानि वास्तुशान्तिप्रसिद्धानि ॥

दक्षिणेसंधावभिमुशति ॥ ॐ यज्ञश्चत्वादाक्षिणाचदक्षिणेसंधौगोपायेता ॥ पश्चिमेसंधावभिमुशति ॥ ॐ अन्नंचत्वात्रा
 ह्णाणाश्चपश्चिमेसंधौगोपायेतां ॥ उत्तरेसंधावभिमुशति ॥ ॐ ऊर्कचत्वासुनुताचोत्तरेसंधौगोपायेतां ॥ अथगृहद्विहि-
 निष्कभ्यदिशउपतिष्ठतेप्रागादिक्रमेण ॥ तत्रमन्त्राः ॥ ॐ केताचमासुकेताचपुरस्ताद्गोपायेतामित्यग्निर्वेकेतादित्यःमुके-
 तांतौप्रपद्येताभ्यांनमोस्तुतौमापुरस्ताद्गोपायेतां ॥ अथदक्षिणतः ॥ ॐ गोपायमानंचमारसमाणाचदक्षिणतोर्गोपाये-
 तामित्यहवैर्गोपायमानंदूरात्रीरक्षमाणातेप्रपद्येताभ्यांनमोस्तुतेमादक्षिणतोर्गोपायेतां ॥ अथपश्चात् ॥ ॐ द्रीदिविश्र
 माजागृदिविश्रपश्चाद्गोपायेतामित्यहवैर्द्रीदिविःप्राणोजागृदिविस्तौप्रपद्येताभ्यांनमोस्तुतौमापश्चाद्गोपायेतां ॥ अथोत्तरतः ॥
 ॐ अस्मश्चमानवद्राणश्चोत्तरतोर्गोपायेतामितिचंद्रमावाअस्मभोवायुरनवद्राणस्तौप्रपद्येताभ्यांनमोस्तुतौमोत्तरतोर्गोपाये-
 तां ॥ इतिदिगुपस्थानमन्त्राः ॥ ॥ अथगृहप्रवेशः ॥ कृत्वादीवास्तुपूजांजलभृतकलशं ब्राह्मणांश्चाग्रतोर्कं वामं कृत्याथ-
 कार्यो नवतरभवनेतोरणाढ्येप्रवेशः ॥ ब्राह्मणैःकृतस्वस्त्ययनोमंगलतूर्यगीतशान्तिपाठेनसजलकलशः ब्राह्मणपुरःसरः शुक्ल-
 माल्यानुलेपनः तादृशकलत्रपुत्रपौत्रादिसमेतः सशकुनः सूचिताभ्युदयः तोरणाढ्यांशालांद्वारेणप्रविशति ॥ तत्रमन्त्राः ॥
 ॐ धर्मस्थूणाराजं ॐ श्रीस्तूपमहोरात्रेद्वारफलके ॥ इंद्रस्यगृहवासुमंतोवरूथिनस्तानंहंप्रपद्येमहप्रजयापशुभिः सह ॥ यन्मे-
 किञ्चिदस्त्पुनहतः सर्वगणसखायसाधुसंवृतः ॥ तांत्वाशालेऽरिष्टवीरागृहानः संतुसर्वतइत्यनेनप्रविशत् ॥ ततस्तंकलशं,
 गृहसाधेय्यांदिशिस्थापयेत् ॥ ततोमंदिरपीतवस्त्रेणसूत्रेणवावेष्टयेत् ॥ रक्षोहणमित्याद्यैः पावमानंश्चप्रदक्षिणगृहं त्रिमंत्रे-

णाविद्येत् ॥ तत उच्चैः शान्तिपाठमन्त्रेण परितोजलधारां क्षीरधारां च दत्वा गृहतो रणादिभिरलंकृत्य पुनरुच्चैः स्वरणराशेश्च
 पावमानशान्तिमुक्तं पठेत् ॥ ततो ब्राह्मणैः पुण्याहं वाचयित्वा अस्मिन्नूतनगृहे पुण्याहं कल्याणं इति पठेत् ॥ ततः श्रेयः
 संपाद्य दानं ॥ आचार्यसंपूज्य गोवत्सादिभिर्यथाशक्ति परितोपयेत् ॥ ततः यजमानसंपत्नीकंपुत्रवंधुवर्गसहितं आच्छादिते
 ऊर्णपटे उपवेश्य अभिषिचेत् ॥ ॐ पर्यः पृथिव्यां ॥ अमृताभिषेकोऽस्तु ॥ कृतस्य शालाकर्म वास्तु ॥ तथा गृहप्रवेशं
 यथाशक्ति ब्राह्मणान्भोजयिष्ये ॥ कृतस्य क० ऋत्विगभ्यः दक्षिणां द० अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यः यथाशक्ति भूय ॥ ततो विसर्जनं ॥
 यातु देवगणाः स० यातु मातरः सर्वाः स्त्र० ॥ गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थाने परमेश्वर ॥ यत्र ० ॥ ॐ यज्ञं युजं गच्छ ॥ अघा-
 तित्यौ भयाद्यत्कृतशालाकर्म वास्तु शान्तिकर्म तथा गृहप्रवेशाल्कर्म तत्कालहीनं ॥ ब्राह्मणानां वचनात् श्रीवास्तु पुरुषप्रसादा-
 त्सर्वपरिपूर्णमस्त्विति भवतोद्भवन्तु ॥ ॐ अलुपरिपूर्णं ॥ इति शालाकर्मसंग्रहमखवास्तु शान्तिगृहप्रवेशप्रयोगः ॥ ॥
 अथ गृहशुद्धिः ॥ पुराणां तरे मत्स्योक्तिः सत्यव्रतप्रति ॥ यदि किंचित्प्रमादेन दूषितं च गृहं भवेत् ॥ वापीकूपतडा-
 गानि दूषिता निभवन्ति वै ॥ १ ॥ मलमूत्रविमर्गश्च क्षावस्तु रधिरस्य च ॥ त्रिविधं भवेन्मध्यं सुरादश विधा भवेत् ॥ २ ॥
 सुरामेध्यविमर्गश्च जातस्तु यत्र गृहे ॥ ब्राह्मणस्य हतिर्यत्र नानापशुवधस्तथा ॥ ३ ॥ महापशुवधो यत्र जायेत यदि सुव्रत ॥
 तदशेषा विशुद्धिश्च कार्यचैव प्रयत्नतः ॥ ४ ॥ नायनं चात्र बालोऽप्यन्यमानसश्चाग्निकारणम् ॥ यदा जायेत त्रिविधं तदहः शो-
 तिमार्चयेत् ॥ ५ ॥ कालांतरे कृतायश्च विद्यांति गृहे मेखला ॥ भूतप्रेतपिशाचाश्च कूष्माण्डा ये च वप्रहाः ॥ ६ ॥ विशन्ति त-

तक्षणेभ्यश्नश्यतिसर्वतः शुभम् ॥ कृपात्समुद्भूत्यजलं खनिवाचमृदस्तथा ॥ ७ ॥ वापिकायास्तथैवास्तुतडागाजलमु-
त्सृजेत् ॥ खनिवागृहभूमिचक्रोत्सार्थगृहमंडनं ॥ ८ ॥ काष्ठानांतक्षणकार्यसर्वतः शुद्धिमाचरेत् ॥ पुनश्चभूमिकरणगृह-
मंडनकारणं ॥ ९ ॥ गवांसंघस्तत्रविशोक्तिकित्कालप्रयत्नतः ॥ गवांस्तुरविमर्दश्चजायतेयत्रैवगृहे ॥ १० ॥ पुरिपसूत्र-
संसर्गच्छुद्धंभवतितद्गृहं ॥ नमस्तेरुद्रइत्याद्यानमोस्तुरुद्रचांततः ॥ ११ ॥ रुद्रसूक्तं चतस्रोक्तं सर्वदोषनिवारणम् ॥
आशुः शिशानइत्याद्यामर्माणितेतिचांततः ॥ १२ ॥ राक्षोघ्नसूक्तमेतत्तुरक्षसाचविघातकं ॥ पुनंतुमेतिनवकंयेवेतित्रि-
कंतथा ॥ १३ ॥ आपोहिष्ठात्रिकंचैवइदमेतित्रिकंतथा ॥ इदमापश्चमापोमौदुपदाचसुमित्रिया ॥ १४ ॥ इत्येतत्प-
ल्लवः प्रोक्तोव्याहतीसमुदीरिता ॥ व्याहतिहोमधूमस्तुयत्रयत्रयेशेद्गृहे ॥ तत्रस्थलविशुद्धिः स्यात्कर्माहंचैवतद्गृहं ॥ ॥

अथवौधायनोक्तागृहशान्तिः ॥ ॥ वौधायनसूत्रे ॥ अथातो गृहद्वद्वद्धिमिच्छन्मासिमास्युतावृतौ संवत्सरेवापूर्यमाणप-
क्षेपुण्येनक्षत्रेगृहशान्तिमारभेतापामार्गपलाशशमीशिरीषोदुंबरसदाभद्रमुस्तातृणवल्याचगृहसंमार्ष्टिमानोमहांतमानस्तोक-
इतिपंचगव्येनदर्भमुष्टिनावासंप्रोक्ष्य ॥ यतइंद्रभयामहे स्वस्तिदिविशस्पतिरितिद्वाभ्यांकृणुष्वपाजइत्येतानुवाकेनसिद्धा-
र्थान्संप्रकीर्यवास्तुमध्यस्थिमुखान्कृत्वापक्वान्जुहोतिवास्तोष्णेवास्तोष्यत इतिद्वाभ्यामथाज्याहुतीरुपजुहोतिवास्तोष्पते-
ध्रुवास्थूणामितिपद्भिर्ननुच्छंदसंसाधित्र्यासहसंजुह्यात्स्विष्टकृत्प्रभृतिंसिद्धामधेनुवप्रदानाद्ब्राह्मणान्ननेनपरिविष्यपुण्याहं-
स्वस्तिमृद्धिमितिवाचयित्वाएवंप्रयुजानोमहांतपोपुण्यतिबहवः पुत्राभयंतिनववालाः प्रमीयंतनवग्रहाव्याधयोऽयुल्लंतिन-

दंष्ट्रिणोपघातयेयुर्नतस्करसर्पराक्षसपिशाचाबाधते यदिगावःप्रतप्येरन्गवांमध्येआहुतिसहस्रजुह्याद्रवांशांतिरिलाचक्षते
 द्विपञ्चतुष्टुणदांचैतदेव्याख्यातांवासोदक्षिणेत्याहभगवान्बोधायनः ॥ इतिशान्तिकमलाकरेबोधायनोक्तगृहशान्तिः ॥
 अथैवदिकमधैर्वास्तुमण्डलदेवतास्थापनं ॥ देशकालौसंकीर्त्य ॥ अस्मिन्कर्मणिवास्तुमण्डलदेवतास्थापनंकरिष्ये ॥
 मध्येनवपदेदहयेब्रह्माणं ॥ ब्रह्मजज्ञानमित्यस्यप्रजापतिकृषिः त्रिष्टुप्लुंदः आदित्योदेवताब्रह्मस्थापनेवि० ॥ ॐ ब्रह्मज-
 ज्ञानं० विर्वः ॥ १ ॥ ब्रह्मणेनमः ब्रह्माणंआ० स्या० ॥ १ ॥ एवमसर्वत्र ॥ तत्पूर्वपदत्रयेअर्थमणं ॥ अर्थमणमित्य-
 स्यतापसकृषिःअनुष्टुप्लुंदः अर्थमवृहस्पतीद्रवाम्बिष्णुसरस्वतीसवितारोदेवताअर्थमणआ० स्या० वि० ॥ ॐ अर्थमणं
 वृहस्पतिमिंद्रुदानयचोदय ॥ वाचमिष्णुं सरस्वतीं सवितारं च ब्राह्मजिनं स्वाहा ॥ २ ॥ अर्थमणं० अर्थमणं ॥ २ ॥
 तदक्षिणेपदत्रयसवितारं ॥ सवितार्येत्यस्यवरुणकृषिः अतिजगतीछंदः यजमानोदेवतासविदुरावा० ॥ ॐ सवितात्वा-
 सुवानं सुवतामग्निहूर्पतीनां सोमो धनुस्पर्तीनाम् ॥ बृहस्पतिर्द्वारं च इन्द्रो ज्यैष्ठ्याय रुद्रः पुशुभ्यामित्रः सत्यो वरुणो धर्म-
 पतीनाम् ॥ ३ ॥ सवित्रे० सवितारं० ॥ ३ ॥ तत्पाश्चिमपदत्रयविवस्वतं ॥ विवस्वन्नित्यस्यप्रजापतिकृषिः विवस्वन्नित्य-
 तियजुःश्रद्धा इतिजगतीछंदः आशीर्देवताविवस्वतआ० ॥ ॐ विवस्वन्नादित्यैषतेसोमपुथलासिन्यस्त्व ॥ श्रद्धासैन-
 रोवचमेदधातनुषदाग्नीर्दादपतीद्वाममंश्नुतः ॥ पुमान्यत्रोर्जायतेविंदतेवस्वधांश्चिश्वाहुरपऽप्यधतेगृहे ॥ ४ ॥ विव-

स्वते० विवस्वतं० ॥ ४ ॥ तदुत्तरेपदत्रयेविबुधाधिपतिं ॥ उदुत्यमित्यस्रस्कण्वक्रपिः सौरीगायत्रीछंदः सवितादे-
वताविबुधाधियत्यावा० ॥ ॐ उदुल्यजुर्व्यम् ॥ ५ ॥ विबुधाधिपतये० विबुधाधिपतिं ॥ ६ ॥ आग्नेयेएकपदमित्रं ॥
नमोमित्रस्येत्यस्यअभितपनः सूर्यकपिः सौरीजगतीछंदः मित्रादेवतामित्रावा० ॥ ॐ नमोमित्रस्युक्तरूपस्यचक्षुसमुहोद्दे-
यायुतहतं० मपर्यंत ॥ दुरेद्यैर्देवजातायेकृतवेदिवस्पन्नायसूयायशंसत ॥ ६ ॥ मित्राय० मित्रं० ॥ ६ ॥ नैऋत्येएक-
पदेराजयश्मानं ॥ सांकश्यस्मेत्यस्यआथर्वणेभिषक्कृपिः अनुष्टुप्छंदः ओषधिदेवताराजयश्मणावा० ॥ ॐ सांकश्यश्म-
प्रपतेचापणकिक्किदीविनी ॥ सांकंवातस्यप्राज्यासािकन्नम्यनिहाकथा ॥ ७ ॥ राजयश्मणे० राजयश्मानं० ॥ ७ ॥
वायव्येएकपदेपृथ्वीधरं ॥ पृथिविदेवजननीत्यस्यपरमेष्ठीप्राजापालोकपिः चत्वारियजूंषिवेदिः पुरीषवेदिः सविताक्रमे-
णदेवतापृथ्वीधरावा० ॥ ॐ प्राथिविदेवजन्योपध्यास्मेभूलमाहिँमिपत्रजंगलगोष्ठान्नघृतुतुतुधाविधानंदेवसवितः परमे-
स्यापृथिव्यांशुतेनुपाशौर्योस्मान्द्रष्टुंयच्चव्याद्विष्मस्तमतोमामाँक् ॥ ८ ॥ पृथ्वीधराय० पृथ्वीधरं० ॥ ईशान्येएकपदे
आपवत्सं ॥ आपतयेवेत्यस्यप्राजापतिकृपिः द्वेयजुपीवायुराज्यक्रमेणदेवताआपवत्सवावा० ॥ ॐ आपतयंत्यवापरितये-
यच्छामितिनुनृञशाकरायश्चक्रनुऽओजिष्ठाय ॥ अनाश्टमस्थानाध्यदैवानामोजोनभिः शस्यभिः क्षिप्ताऽअनिभिः शान्त्यं-
जसामत्यमुपगेपं० ग्भितेमार्थाः ॥ ९ ॥ आपवत्साय० आपवत्सं० ॥ ९ ॥ ततआपवत्सादीशानकोणेएकपदेअपः ॥

आपोअस्मानित्यस्यप्रजापतिकृपिःअत्यष्टीछंदः आपोदेवताअपामावा० ॥ ॐ आपोऽअस्मान्मातरःशुभयतुष्टुतेनोघृत-
 प्यूःपुनतु ॥ विश्वेऽहिरप्रवर्हतिदेवीरुदिदाभ्युःशुचिरापतुऽधुमि ॥ १० ॥ अञ्चो० अपआ० ॥ १० ॥ मित्रादा-
 ग्र्येएकपदेसावित्रं ॥ वषमहानित्यस्यजमदशिकृपिः बृहतीछंदः सवितादेवतासावित्रावा० ॥ ॐ वषमहार्यसि० ॥
 ॥ ११ ॥ सावित्राय० सावित्रं० ॥ ११ ॥ राजयक्ष्मणोर्नैर्कतेएकपदेजयंतं ॥ गोत्रमिदमित्यस्यअप्रतिरथकृपिः त्रिष्टु-
 पछंदः इंद्रोदेवताजयंतावा० ॥ ॐ गोत्रभिर्दगो० ॥ १२ ॥ जयंताय० जयंतं० ॥ १२ ॥ पृथ्वीधराद्वायव्येएकपदे-
 रुद्रं ॥ यातेरुद्रेत्यस्यपरमेष्ठीकृपिः अनुष्टुपछंदः एकरुद्रोदेवतारुद्रावा० ॥ ॐ यातेरुद्राशु० ॥ १३ ॥ रुद्राय० रुद्रं० ॥
 ॥ १३ ॥ ततोबाह्वपरिधौईशानकोणादारभ्यप्रदक्षिणंद्वात्रिशोदेवताःस्थापयेत् ॥ ईशान्येएकपदेशिखिनं ॥ सनःपावक-
 इत्यस्यमेधातिथिकृपिः गायत्रीछंदः अग्निदेवताशिखिनआवा० ॥ ॐ सनः पावक० श्रनः ॥ १४ ॥ शिखिने०
 शिखिनं० ॥ १४ ॥ तदग्रतएकपदेपर्जन्यं ॥ निकामोनिकामेत्यस्यप्रजापतिकृपिःउल्हातिरुद्रः लिंगोक्तादेवतापर्जन्या-
 वाहने० ॥ ॐ निकामेनिकामे० ॥ १५ ॥ पर्जन्याय० पर्जन्यं० ॥ १५ ॥ तदग्रतोजयंतादयःपञ्चद्विपदाः ॥ पर्जन्या-
 ग्रतःपदद्वयेजयंतं ॥ गोत्रमिदमित्यस्याप्रतिरथकृपिः त्रिष्टुपछंदः इंद्रोदेवताजयंतावा० ॥ ॐ गोत्रभिर्दगो०म् ॥ १६ ॥
 जयंताय० जयंतं० ॥ तदग्रतःपदद्वयेकुलिशायुधं ॥ मरुतादैर्इन्द्रइत्यस्यविश्वामित्रकृपिः त्रिष्टुपछंदः इंद्रोदेवताकुलिशा-

युधावा० ॥ ॐ मरुत्वादेन्द्रपुंभोरणायुपिवासोममनुबुधम्मदाय ॥ आसिचखजुष्टुमध्वकास्मिन्वत्पराजसिप्रतिप-
 लुतानाम् ॥ १७ ॥ कुलिशायुधाय० कुलिशायुधं० ॥ १७ ॥ तदग्रतःपदद्वयसूर्य ॥ आकुण्ठनेत्यस्यहिरण्यस्तूपक्रुपिः
 त्रिष्टुप्छंदः सवितादेवतासूर्यावा० ॥ ॐ आकुण्ठनुर० नृ ॥ १८ ॥ सूर्याय० सूर्य० ॥ १८ ॥ तदग्रतःपदद्वयसत्यं ॥
 व्रतेनदीक्षेत्यस्यप्रजापतिकृपिः अनुष्टुप्छंदः सुरासोमोदेवतासत्यावा० ॥ ॐ व्रतेनदीक्षामाप्नोतिदीक्षयाप्नोतिदीक्षणां ॥
 दक्षिणाश्रद्धामाप्नोतिश्रद्धयसत्यमाव्यते ॥ १९ ॥ सत्याय० सत्यं० ॥ १९ ॥ तदग्रतःपदद्वयभृशं ॥ भायदावाहाराभि-
 त्यसनारायणकृपिः त्रिष्टुप्छंदः नारायणोदेवताभृशावा० ॥ ॐ भायदावाहाराभृशमायाऽअश्वेधंभृशस्यद्विष्टपायाभिपुंक्तारं व-
 पिष्ठायनाकायपविष्टारं देवलोकायपशितारं मनुव्यलोकायप्रकरितारं सर्वभ्योलोकंभ्यऽऽपसेक्तारमुर्वक्तृत्यैवुधायापमंथि-
 तारं मेधायावासःपत्यूर्लीप्रकामायरजयित्रीम् ॥ २० ॥ भृशाय० भृशं० ॥ २० ॥ एतंपंचद्विपदाः ॥ तदग्रतःआकाशा-
 दयस्त्रयएकपदाः ॥ भृशाग्रतएकपदेआकाशं ॥ घृतंघृतपावानित्यस्यप्रजापतिकृपिः यजुःविश्वेदेवादेवताआकाशावा० ॥
 ॐ घृतंघृतपा० हा ॥ २१ ॥ आकाशाय० आकाशं ॥ २१ ॥ पर्जन्यादयआकाशपयताःसप्तपूर्वपक्तौस्थापनीयाः ॥
 आकाशाग्रतःआग्नेयेएकपदेवायुं ॥ वायोःपूतइत्यस्यआभूतिकृपिः गायत्रीछंदः सोमोदेवतावाग्वावा० ॥ ॐ वायोः
 पूतःपवित्रेणप्रत्यङ्मसोमोअतिदुतः ॥ इन्द्रस्ययुज्यःसखा ॥ २२ ॥ वायवे० वायुं० ॥ २२ ॥ तदग्रतएकपदेपूषाणं ॥

पूषणं च निष्ठुना इत्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः यजूर्ऋषिपूषन्वादे योऽलिङ्गोक्तो देवता पूषण आवा० ॥ ॐ पूषणं च निष्ठुना धाहीनस्त्वं लभ-
 द्यासि पापान् दामिर्विन्दत अत्रि यो वृत्स्थिना घृषणमांडाभ्यां वाजिनेऽश्वेन प्रजाऽरते सा वाषाणि निनेम प्रदरान् पायुन कम्पांछ-
 कर्षिदेः ॥ २३ ॥ पूषणे० पूषाणं० ॥ २३ ॥ वितथा दयः पंचद्विपदाः ॥ पूषाणो यत्रतः पदद्वये वितथं ॥ विदद्यदीत्यस्य कु-
 शिकर्ऋषिः त्रिष्टुप् छंदः इंद्रो देवता वितथावा० ॥ ॐ विदद्यदीसुरमरुगेण मर्दुर्महिपाथः पूष्यः ऐमथ्यकः ॥ अग्रनयत्स पद्य-
 क्षराणां मथारवै प्रथुमाजनितीगन्तु ॥ २४ ॥ वितथाय० वितथं० ॥ २४ ॥ वितथा यत्रतः पदद्वयग्रहक्षतं ॥ गृहमा इत्य-
 स्यं युर्युर्ऋषिः त्रिष्टुप् विराड्छंदः वास्तु देवता ग्रहक्षतावा० ॥ ॐ गृहमा विभीते मावेष्वभ्युज्जो विभ्रतः ऽपमसि ॥ ऊज्जो वि-
 भ्रदः सुमनाः न्युसे धागृहा न्नैमि मनसा मोदमानः ॥ २५ ॥ गृहक्षताय० गृहक्षतं० ॥ २५ ॥ तदयत्रतः पदद्वयेयमं ॥ यमा-
 यत्वेत्यस्य दध्यङ्ङ्वाथर्वणऋषिः त्रीणियजूर्ऋषि आद्यस्य यमनामावातो देवता अल्ययोर्धमा देवता यमावा० ॥ ॐ युमायुत्यां गिं०
 पित्रे ॥ २६ ॥ यमाय० यमं० ॥ २६ ॥ तदयत्रतः पदद्वयं गंधर्वं ॥ गंधर्वस्येत्यस्य परमेष्ठीऋषिः यजुः परिधयो देवता गं-
 धर्वावा० ॥ ॐ गंधर्वेस्त्वान्विश्वावसुः परिदधातु विश्वे सारिथ्येयजमानस्य परिधिरत्यग्निरिड्छंदः इडिहितः ॥ इंद्रस्य ब्रह्मरि-
 दक्षिणो विश्वे स्या० ॥ मित्रावरुणौ त्वोत्तरतः परिधचांश्च वेणुधर्मणा विश्वे सारिथ्यै० हितः ॥ २७ ॥ गंधर्वाय० गंधर्वं०
 ॥ २७ ॥ तदयत्रतः पदद्वये भंगराजं ॥ सोमं राराजानमित्यस्य तापसऋषिः अनुष्टुप् छंदः सोमा इयादित्यविष्णुसूर्यवृहस्पतयो-

देवता भृंगराजावा० ॥ ॐ सोमः राजनिमवसिभिस्मिन्वारिभामहे ॥ आदित्यान्विष्णुः सूर्यब्रह्माणं च वृहस्पतिः स्वाहा ॥ २८ ॥
 भृंगराजाय० भृंगराजं० ॥ २८ ॥ तदग्रतो मृगादयस्त्रय एकपदाः ॥ भृंगराजाग्रत एकपदे सुगं ॥ सुगोनभीम इत्यस्य जय-
 पिः त्रिष्टुप्छंदः इन्द्रो देवता मृगावा० ॥ ॐ सुगोनभीमः कुचरो गिरिष्ठाः पुरावतऽआजं गंधारस्याः ॥ सुकः सुः शार्यपु-
 विर्मिद्रतिग्मं विशक्रन्ताद्विविष्टयैर्जुदस्व ॥ २९ ॥ मृगाय० सुगं० ॥ २९ ॥ पूषादयो मृगांताः सप्तदक्षिणपक्षौ स्थाप्याः ॥
 तदग्रतो नैर्कते एकपदे पितृन् ॥ पितृभ्य इत्यस्य प्रजापतिः क्रपिः सप्तयजूं पितरो देवताः पित्रावा० ॥ ॐ पितृभ्यः-
 स्वधा० शुंधध्वम् ॥ ३० ॥ पितृभ्यो० पितृन् ॥ ३० ॥ पित्रग्रत एकपदे दौवारिकं ॥ द्वे विरूपेति मन्त्रस्य कुत्सः क्रपिः त्रि-
 ष्टुप्छंदः अधिर्देवता दौवारिकावा० ॥ ॐ द्वे विरूपे चरतुः स्वर्थे अन्यान्थावृत्समुपधापयेते ॥ हरिर्न्यस्यां भवति स्वधावाक्य-
 कोऽअन्यस्यां ददुगो मुवर्चाः ॥ ३१ ॥ दौरिकाय० दौवारिकं० ॥ ३१ ॥ सुग्रीवादयः पंचद्विपदाः ॥ दौवारिकाग्रतः
 पदद्वये सुग्रीवं ॥ तन्नो द्वातमित्यस्य गौतमः क्रपिः जगतीछंदः विश्वेदेवा देवता सुग्रीवावा० ॥ तन्नो द्वातो मयो० ब्रुयम् ॥
 ॥ ३२ ॥ सुग्रीवाय० सुग्रीवं० ॥ ३२ ॥ तदग्रतः पदद्वये पुण्डंतं ॥ नमः पार्ययित्यस्य परमेष्ठीः क्रपिः यजुर्विहवो रुद्रादे-
 वताः पुण्डंतावा० ॥ ॐ नमः पार्यय० ॥ ३३ ॥ पुण्डंताय० पुण्डंतं० ॥ ३३ ॥ तदग्रतः पदद्वये वरुणं ॥ इमम्म-
 इत्यस्य शुनः शेषः क्रपिः गायत्रीछंदः वरुणो देवता वरुणावा० ॥ ॐ इमम्मव्रुण० कं० ॥ ३४ ॥ वरुणाय० वरुणं० ॥ ३४ ॥

तदग्रतःपदद्वयअसुरं ॥ यरूपाणीत्यस्यप्रजापतिकर्षिःत्रिष्टुण्डःअग्निदेवताअसुरावा० ॥ ॐ यरूपाणिप्र० ॥ ३५ ॥
असुराय० असुरं० ॥ ३५ ॥ तदग्रतःपदद्वयशोषं ॥ नमोऽस्तुसर्पेभ्यइत्यस्यप्रजापतिकर्षिःअनुष्टुण्डः सपदिवताःस-
र्पावा० ॥ ॐ नमोऽस्तुसर्पे० ॥ ३६ ॥ शोषाय० शोषं ॥ ३६ ॥ तदग्रतःपापादयस्त्रयएकपदाः ॥ शोषाग्रतएकपद-
पापं ॥ माभेमइत्यस्यप्रजापतिकर्षिःयजुःअङ्गसामग्र्यअद्वद्यावपृथिव्यंपापावा० ॥ ॐ माभेमर्गसर्विकथाऽज्जल्यस्तस्व-
धिषिणेष्विदीप्ततीवीड्येयथाभूजदघाथाम् ॥ पाप्माहुतो नसोमः ॥ ३७ ॥ पापाय० पापं० ॥ ३७ ॥ दौवारिकादयः
पापाताःसप्तपञ्चमपञ्चमौस्याप्याः ॥ तदग्रतोवायव्येएकपदेरोगं ॥ परंमृत्योइत्यस्यसंस्कृतिःत्रिष्टुण्डःमृत्युदेवता
रोगावा० ॥ ॐ परंमृत्योऽनु० वीरान् ॥ ३८ ॥ रोगाय० रोगं० ॥ ३९ ॥ रोगाग्रतएकपदेअहिं ॥ अहिरविभोगे-
रित्यस्यप्रजापतिकर्षिःत्रिष्टुण्डः हस्तमोदेवताअन्नावा० ॥ अहिरविभोगेऽप० विश्वतः ॥ ३९ ॥ अहये० अहिं० ॥
॥ ३९ ॥ तदग्रतोमुख्यादयःचंद्रिपदाः ॥ अन्नग्रतःपदद्वयमुख्यं ॥ मुखंमदस्यइत्यस्यप्रजापत्याश्चिसरस्वत्यक्षयऽज-
गतीछंदःअश्चिसरस्वतीद्रादेवताःमुख्यावा० ॥ ॐ मुखंमदस्यशिरुऽइस्ततैनजिह्वापित्रिभुमंस्थिनोसमसरस्वती ॥ चयु-
नपायुर्भिर्गणस्यबालोवस्तिनशोपेहरासातरुली ॥ ४० ॥ मुख्याय० मुख्यं० ॥ ४० ॥ मुख्याग्रतःपदद्वयमह्लाटं ॥ भद्रं
कर्णेभिरित्यस्यगोतमःकृषिःत्रिष्टुण्डः विश्वेदेवादेवतामह्लाटावा० ॥ ॐ भद्रंकृषिभिःश्रु० युदायुः ॥ ४१ ॥ भह्लाटाय०

शुक्रग्रहः-

113411

भस्माटं० ॥ ४१ ॥ भस्माटाग्रतःपदद्वयेसोमं० ॥ द्वय२सोमेलस्यबंधुर्ऋषिःभायत्रीछंदःसोमोदेवतासोमावा० ॥ ॐ
 द्वय२सौमं० सहि ॥ ४२ ॥ सोमाय० सोमं० ॥ ४२ ॥ सोमाग्रतःपदद्वयेसर्पं ॥ येवामीत्यस्यप्रजापतिकृषिःअनुष्टुप्-
 छंदःसर्पदेवतासर्पावा० ॥ ॐ येवामीरोचने० नर्मन् ॥ ४३ ॥ सर्पाय० सर्पं० ॥ ४३ ॥ तदग्रतःपदद्वयेअदितिं ॥
 अदितिर्द्वारित्यस्यगोतमकृषिःत्रिष्टुप्छंदःविश्वेदेवाधिदेवताअदितेरावा० ॥ ॐ अदितिर्द्वार० हित्वम् ॥ ४४ ॥ अदित्यै०
 अदितिं० ॥ ४४ ॥ अदित्यग्रतएकपदेदितिं ॥ कायस्वाहेत्यस्यप्रजापतिकृषि औद्गमणसंज्ञानियंजूपिर्लिङ्गोक्तादेवतादि-
 त्यावा० ॥ ॐ कायस्वाहाकस्यैस्वाहाकतमस्यैस्वाहास्वाहाधिमाधीतायुस्वाहाभर्तःश्रुजापतयेस्वाहाचित्तंविज्जितायादित्ये-
 स्वाहादित्यैर्भूस्वाहादित्यैसुमृङीकायैस्वाहासरस्वत्यैस्वाहासुरैस्वाहासुरैस्वत्यैवृहत्यैस्वाहा पूणोस्वाहापूष्णप्रपू-
 ष्यायैस्वाहा पूष्णनृगंधिपायैस्वाहात्वष्ट्रेरुपयैस्वाहात्वष्ट्रेरुपयैस्वाहाविष्णवेस्वाहाविष्णवेस्वाहाविष्णवेस्वाहाविष्णवेस्वाहा
 विष्णवेक्षिपिंविष्टायैस्वाहा ॥ ४५ ॥ दित्यै० दितिं० ॥ ४५ ॥ इतिब्रह्मादयोदित्यंताःपंचचत्वारिंशेदेवतामंडलेस्थाः ॥
 ततोमंडलाद्ब्रह्महिः ॥ ईमानकोणेचरकीं ॥ चत्वारिंशेग्लस्यप्रजापतिकृषिः त्रिष्टुप्छंदःयज्ञपुरुषोदेवताचरक्यावा० ॥ ॐ
 चत्वारिंशमात्र० ॥ आविवेज ॥ १ ॥ चरक्यै० चरकीं० ॥ १ ॥ आग्नेयकोणेविदार्गं ॥ ततोविगडिलस्यनारायण-
 कृषिः अनुष्टुप्छंदःजगद्बीजपुरुषोदेवताविदार्गधा० ॥ ॐ ततोविगडं० पुरः ॥ २ ॥ विदार्गै० विदार्गं० ॥ २ ॥

नैर्कलेपूतनां ॥ हुपददिवेयस्यप्रजापत्यशिसरस्वतीद्राक्षयः अनुष्टुप्छंदः आपोदेवतापूतनावा ॥ ॐ हुपदादिदिव ॥
 पूतनाये ० पूतनां ० ॥ ३ ॥ वायव्यकोणेपापराक्षसीं ॥ रक्षसांभागेसीत्यस्यप्रजापतिकृपिः सप्तयजूर्णिलिगोक्तारक्षो-
 द्यावापृथिवीवायुरधिवपाश्रपयोदेवतापापराक्षस्यावा ० ॐ रक्षसांभुगो ० गच्छतम् ॥ ४ ॥ पापराक्षस्य ० पापराक्ष-
 सीं ० ॥ ४ ॥ ततःपूर्वादितुर्दिक्षु ॥ पूर्वस्कंदं ॥ यदंकेत्यस्यजमदग्निर्धितमावृषात्रिष्टुप्छंदः अश्वोदेवतास्कंदवा ० ॥
 ॐ यदंकेदं-प्र ० अर्वन् ॥ १ ॥ स्कंदाय ० स्कंदं ० ॥ १ ॥ दक्षिणैर्यमाणं ॥ अर्यमणमित्यस्यतापसकृपिः अनुष्टुप्
 छंदः अर्यमवृहस्पतीन्द्रवाग्विष्णुसस्वतीसवितारोदेवताअर्यमणआवाहने ० ॥ ॐ अर्यमणंवृ ० हां ॥ २ ॥ अर्यमणेन ०
 अर्यमाणं ० ॥ २ ॥ पश्चिमेजुंभकं ॥ येरूपाणीत्यस्यप्रजापतिकृपिः त्रिष्टुप्छंदः अग्निर्देवताजुंभकावा ० ॥ ॐ येरूपाणिप्र ०
 त् ॥ ३ ॥ जुंभकाय ० जुंभकं ० ॥ ३ ॥ उत्तरेपिलिपित्सं ॥ नन्तंविदाथइत्यस्यविथकर्मभावनकृपिः त्रिष्टुप्छंदः विथकर्म
 देवतापिलिपित्सावा ० ॥ ॐ नन्तंविदाथ ० रन्ति ॥ ४ ॥ पिलिपित्साय ० पिलिपित्सं ० ॥ ४ ॥ ततःपूर्वादितुर्दिक्षु ॥
 पूर्वे ॥ त्रातारमित्यस्यगर्गकृपिः त्रिष्टुप्छंदः इन्द्रोदेवताइंद्रावा ० ॐ त्रातारमि ० ॥ १ ॥ इंद्राय ० इंद्रं ० ॥ १ ॥ अग्नेये ॥
 त्वन्नोअन्नइत्यस्यआंगिरसहिरण्यस्तूपकृपिः जगतीछंदः अग्निर्देवताअग्नावा ० ॥ ॐ त्वन्नोऽजमुतव ० ॥ २ ॥ अग्नये ०
 अग्निं ० ॥ २ ॥ दक्षिणेयमायवेत्यस्यदध्यङ्नाथवर्णकृपिः त्रिणिपयजूर्णि आद्यस्यमनावातोदेवताअत्ययार्धमादेवता

यमावा० ॥ ॐ युमायुत्वा० ॥ ३ ॥ यमाय० ययं० ॥ ३ ॥ नैर्कस्ये ॥ अमुन्वंतमित्यस्यप्रजापतिकर्षपिः त्रिष्टुप्लदः नि-
 र्कतिर्देवतानिर्कसावा० ॥ ॐ अमुन्वंतस० ॥ ४ ॥ निर्कतये० निर्कतिं० ॥ ४ ॥ पश्चिमे ॥ तत्वायामीत्यस्यशुनः शे-
 पक्रपिः त्रिष्टुप्लदः वरुणोदेवतावरुणावा० ॥ ॐ तत्वायामि० ॥ ५ ॥ वरुणाय० वरुणं० ॥ ५ ॥ वायव्ये ॥ आनो-
 नियुद्धिरित्यस्यवसिष्ठक्रपिः त्रिष्टुप्लदः वायुदेवतावाय्वावा० ॥ ॐ आनोनियुद्धिः शु० ॥ ६ ॥ वायवे० वायुं० ॥ ६ ॥
 द्यय० सोमेत्यस्यवंधुर्क्रपिः गायत्रीछंदः सोमोदेवतासोमावा० ॥ ॐ द्यय० सोम० ॥ ७ ॥ सोमाय० सोमं० ॥ ७ ॥
 तमीशानमित्यस्यगोतमक्रपिः जगतीछंदः ईशानोदेवताईशानावा० ॥ ॐ तमीशानं० ॥ ८ ॥ ईशानाय० ईशानं० ॥ ८ ॥
 असेरुद्रादित्यस्यप्रगाथक्रपिः त्रिष्टुप्लदः ब्रह्मादेवताब्रह्मावाह० ॥ ॐ असेरुद्रामे० ॥ ९ ॥ ब्रह्मणे० ब्रह्माणं० ॥ ९ ॥
 स्थोनापृथिवीत्यस्यमेधातिथिर्क्रपिः गायत्रीछंदः पृथिवीदेवताअनंतावा० ॥ ॐ स्थोनापृ० ॥ १० ॥ अनंताय० अनंतं० ॥
 १० ॥ ततः पूर्वादिचतुर्दिक्षु ॥ पूर्वउग्रसेनं ॥ उग्रलोहितमित्यस्यप्रजापतिकर्षपिः यजुर्गण्डिआदयोदेवताउग्रसेनावा० ॥
 ॐ उग्रलोहितेन० ॥ १ ॥ उग्रसेनाय० उग्रसेनं० ॥ १ ॥ दक्षिणेडामरं ॥ अवश्रदंशकादित्यस्यवरुणक्रपिः पंचयजुर्गण-
 यजमानोदेवताडामरावा० ॥ ॐ अवश्रदंशकाः प्राचीमारोहगायत्रीत्वावतुरथतुर० सोमात्रिवृत्तोमोघसुतकतुब्रह्मद्रविणं
 ॥ २ ॥ डामराय० डामरं० ॥ २ ॥ पश्चिमेमहाकालं ॥ सोमस्यत्विषिरित्यस्यवरुणक्रपिः द्वादशयजुर्गणिलिंगोक्तादेव-

तामहाकालावा० ॥ ॐ रोमंयत्विपरिमितवर्मत्वेषिभूयात् ॥ अग्रेयस्वाहोसोमयस्वाहासवित्रस्वाहासरस्वत्यस्वाहा-
पूण्यस्वाहादृष्टस्पत्यस्वाहाद्र्युस्वाहाद्योषयस्वाहाद्र्योकोयस्वाहाद्र्योकोयस्वाहाद्र्योकोयस्वाहाद्र्युग्मेस्वाहा ॥ ३ ॥ महा-
कालाय० महाकालं० ॥ उत्तरेपिलिपितं ॥ नतंविदाथेयस्यविश्वकर्मभौवनऋषिःत्रिष्टुपलुदः विश्वकर्मदेवतापिलिपि-
त्सावाह० ॥ ॐ नतंविदाथ० ॥ ४ ॥ पिलिपित्साथ० पिलिपितं० ॥ ततःगोडगोपचारैःपूजनं ॥ इतिवैदिक-
मंत्रैर्वास्तुमंडलदेवतास्थापनं ॥ ॥

पौराणवास्तुमण्डलदेवतास्थापनं ॥ मध्येनवपदेहृदयब्रह्माणं ॥ सर्वदेवप्रधानंनयमसर्वकामफलप्रदं ॥ अग्रतःसर्व-
संपूज्यप्रारंभेयज्ञकर्मणि ॥ ब्रह्म० ब्र० आ० स्वा० ॥ एवंसर्वत्र ॥ तत्पूर्वपदत्रयेअर्थमाणं ॥ अहमावाहयिष्यामिअर्थमाणं-
त्रिलोचनं ॥ वनस्पतिसमाकानीलवर्णमहाप्रभुं ॥ अर्थमाणंस्वा० ॥ तदक्षिणेपदत्रयेमवितारं ॥ आवाहयाम्यहृदेवस-
वितारंदिवाकरं ॥ सप्ताश्वरथसंयुक्तंमोवृन्दनिवारणं ॥ सवित्रे० सवितारं० ॥ तत्पश्चिमपदत्रयेविवस्वन्तं ॥ अहमा-
वाहयिष्यामिविवस्वन्तंमहावलं ॥ रक्तनेत्रंविद्यालक्षयज्ञगृत्तसुरेश्वरं ॥ विवस्वते० विवस्वन्तं० ॥ तदुत्तरपदत्रयेविबुधा-
धिपतिं ॥ अहमावाहयिष्यामिविबुधाधिपतिप्रभुं ॥ नाकाधिपसहस्राक्षसङ्गलेटकधारिणं ॥ विबुधाधिपतये० विबुधा-
धिपतिं० ॥ अग्नेयएकपदेभिन्नं ॥ अहमावाहयिष्यामिभिन्नचारुणसंनिभं ॥ ब्रज्रहंतसुरश्रेष्ठयज्ञकतृवरप्रदं ॥ मित्राय०
भिन्नं० ॥ नैऋत्यएकपदेराजयक्ष्माणं ॥ आवाहयामितंदेवद्विभुंराजयक्ष्माणं ॥ धनुर्वीणसमायुक्तयज्ञकर्मवरप्रदं ॥

राजयधमणे० ॥ राजयधमणं० ॥ वायव्यएकपदपृथ्वीधरं ॥ पृथ्वीधरंमहेत्तेजःस्फटिकच्छविमीश्वरं ॥ भूतनाथमहाकायं
देवमावाहायाम्यहं ॥ पृथ्वीधराय० पृथ्वीधरं० ॥ ईशान्येएकपदेआपवत्सं ॥ अहमावाहायिय्यामिआपवत्संमहाप्रभुं ॥
कर्पूरसदृशसौम्यक्षीरोदपरिपूरितं ॥ आपवत्साय० आपवत्सं० ॥ ततआपवत्सादीशानकोणएकपदेअपः ॥ अहमावा-
हायिय्यामिआपोयाःस्फटिकप्रभाः ॥ कर्पूरसदृशःसौम्याःक्षीरोदकपरिप्लुताः ॥ अञ्चोनमःअपः० ॥ मित्रादाभयएक-
पदेसावित्रं ॥ सावित्रंस्वधुनीलोकेविमलचगजाननं ॥ एकाक्षरंशिवसौरिसवितारंमहेश्वरं ॥ सावित्राय० सावित्रं० ॥
राजयधमणोर्नैऋतेएकपदेजयंतं ॥ आवाहायाम्यहंदेवजयदेवद्रूपीजितं ॥ विबुध्द्वानाभयभीमजयंहिविजयप्रभुं ॥ जय-
ताय० जयंतं० ॥ पृथ्वीधराद्वायव्यएकपदेरुद्रं ॥ आवाहायाम्यहंदेवकद्रंजगतःप्रभुं ॥ चतुर्भुजपृष्टारूढसर्वलोकनम-
स्कृतं ॥ रुद्राय० रुद्रं० ॥ ततोवाह्यपरिधौईशान्येएकपदेशिखिनं ॥ आवाहायाम्यहंदेवहमेवधनुशोभनं ॥ शिखिनंवल-
नप्रस्थानागहारविभूषितं ॥ शिखिने० शिखिनं० ॥ तदग्रतोएकपदेपर्जन्यं ॥ आवाहायाम्यहंदेवपर्जन्यहमेवमवर्णकं ॥ चतुर्वे-
क्रंमहौजस्कंचतुर्बाहुविभूषितं ॥ पर्जन्याय० पर्जन्यं० ॥ तदग्रतो जयन्तादयःपंचद्रिपदाः ॥ पर्जन्याग्रेजयंतं ॥ आवाहाया-
म्यहंदेवजयंतंमुयनेश्वरं ॥ रुक्मिणमहांतंचक्रस्त्रलेटकधारिणं ॥ जयन्ताय० जयंतं० ॥ तदग्रतःकुलिशायुधं ॥ आवाहाया-
म्यहंदेवमहद्रंचमहाप्रभुं ॥ पीतवर्णमहाघोरवज्रपाणिमुनेश्वरं ॥ कुलिशायुधाय० कुलिशायुधं० ॥ तदग्रतःसूयं ॥ आवा-
हायाम्यहंदेवमादित्यदिव्यतेजसं ॥ द्विभुजंचमहसांशुपन्नहस्तंवरप्रदं ॥ सूर्याय० सूर्यं० ॥ तदग्रतःभल्यं ॥ आवाहाया-

म्यहदेवससत्यैकदेवतं ॥ शुक्लमंशुकृष्णं च शुक्लमालाविमृषितं ॥ सत्याय० सत्यं० ॥ तदग्रतोऽग्रं ॥ आवाहयाम्यह-
देवभृशचपरमेश्वरं ॥ भसांगनीलकण्ठचतुर्वाहुमुग्रशरं ॥ भृशाय० भृशं० ॥ एतेपंचद्विपदाः ॥ तदग्रतआकाशदय-
स्त्रयएकपदाः ॥ भृशग्रताएकपदेआकाशं ॥ आवाहयाम्यहदेवमाकाशं च महाबलं ॥ शब्दब्रह्मपरदेवहमंचाहिमसनिभं ॥
आकाशाय० आकाशं० ॥ तदग्रताएकपदेवायुं ॥ आवाहयाम्यहदेवदेवमहाबलं ॥ जगद्रूपं जगत्स्थितिं संहार-
कारकं ॥ वायवे० वायुं० ॥ एपादयः सप्तदक्षिणपन्तौ ॥ तदग्रताएकपदेपूषाणं ॥ आवाहयाम्यहदेवंपूषाणं महसांपदं ॥
जगच्चक्षुर्महान् च स्थितिं महारक्षकं ॥ पूषेनमः पूषाणं० ॥ वितथादशः पञ्चद्विपदाः ॥ पूषोऽग्रतो वितथं ॥ आवाहयाम्य-
हदेवंवितथं दिव्यतेजसं ॥ ब्रह्मरूपं जगन्नाथं चतुर्वक्त्रं जगपतिं ॥ वितथाय० वितथं० ॥ तदग्रतोऽग्रहक्षतं ॥ आवाह-
याम्यहदेवं कृष्णवर्णं गृहक्षतं ॥ कमलाक्षं चतुर्वाहुं त्रैलोक्याधिपतिं प्रभुं ॥ गृहक्षताय० गृहक्षतं० ॥ तदग्रतोऽग्रं ॥ अह-
मावाहयाम्यहदिव्यमिषं संहृदिषवाहनं ॥ ऊर्ध्वकेशं त्रिरूपाक्षं भैरवरक्तलोचनं ॥ यमाय० यमं० ॥ तदग्रतोऽग्रं धर्वं ॥ अह-
मावाहयाम्यमिषं पर्वणक्षोभितं ॥ गीतवृत्तसंभायुं लसुंगंधकुसुमाम्वितं ॥ गंधर्वाय० गंधर्वं० ॥ तदग्रतोऽग्रं भृश्राजं ॥
आवाहयाम्यहदेवं भृशं च परमेश्वरं ॥ भसांगनीलकण्ठं चतुर्वाहुं महदभुतिं ॥ भृश्राजाय० भृश्राजं० ॥ तदग्रतोऽग्रं दय-
स्त्रयएकपदाः ॥ भृश्राजायतोऽग्रं ॥ अहमावाहयाम्यमिषं गंधर्वाभिः ॥ सुवर्णमनीलकण्ठं चतुर्वाहुं सुशोभनं ॥ सुभाय०
सुगं० ॥ तदग्रतोऽग्रं नक्षत्राएकपदेपितृभ्यः ॥ अहमावाहयाम्यमिषं तं च सुधाकृतिं ॥ उदीप्य लोके तिष्ठतं च द्राक्ष कर्मसदृशं धुतिं ॥

पितृभ्यो० पितृन्० ॥ ततोदौवारिकादयःसप्तपश्चिमपक्षौ ॥ पित्रग्रतएकपदेदौवारिकं ॥ आवाहयाम्यहंदेवविभुदौवारि-
 कंतथा ॥ जीवरूपत्वंकनयदिदंधायतेजगत् ॥ दौवारिकाय० दौवारिकं ॥ सुग्रीवादयःपंचद्विपदाः ॥ दौवारिकाग्र-
 तःसुग्रीवं ॥ अहमावाहयिष्यामिसुग्रीवरक्तवर्णकं ॥ पिणेत्रमंत्रहाम्थूलभरवतीक्ष्णदंष्ट्रकं ॥ सुग्रीवाय० सुग्रीवं ॥ तदग्र-
 तःपुष्पदन्तं ॥ अहमानाहयिष्यामिपुष्पदन्तंशोभनं ॥ शुक्लामंशुहवर्णचक्षुष्मालाविभृपितं ॥ पुष्पदन्ताय० पुष्पदन्तं० ॥
 तदग्रतोवरुणं ॥ आवाहयाम्यहंदेववरुणंनमलेक्षणं ॥ रक्तांवारधरंदेवरक्तमालाविभृपितं ॥ वरुणाय० वरुणं० ॥ तदग्र-
 तोऽसुरं ॥ आवाहयाम्यहंदेवमसुरंनमरुत्प्रियं ॥ धूम्रवर्णमहारैद्रमसुरंदलमंगलं ॥ असुराय० असुरं० ॥ तदग्रतःशोपं ॥
 अहमावाहयिष्यामिशोपंचश्वेनवर्णकं ॥ रक्तांवरविशालाक्षयज्ञमूर्तिगुरेश्वरं ॥ शोपाय० शोपं० ॥ पापादयःषड्यग-
 पादाः ॥ तदग्रतःपापं ॥ अहमावाहयिष्यामिपापंयक्षमाणमेवच ॥ पापस्त्वंकृष्णवर्षपापकर्मरत्नसदा ॥ पापाय० पापं० ॥
 तदग्रतोरोधं ॥ अहमावाहयिष्यामिरोधंरोगेणसंनिभं ॥ धूम्राक्षंधूम्रवर्णचक्षुष्मालाविभृपितं ॥ रोधाय० रोधं० ॥
 ततएकपदेअहिं ॥ अहमावाहयिष्यामिअनंतवागुक्तिं तथा ॥ कालकर्मोद्वक्त्रैश्चकुंडलीकृष्णपिगलं० ॥ अहये० अहिं० ॥
 मुख्यादयःपंचद्विपदाः ॥ अलग्नतोमुख्यं ॥ अहमावाहयिष्यामिमुख्यंदेवमहावर्लं ॥ अलग्नश्चक्रेशंतंत्रिनेत्रंचवपड्भुजं ॥
 मुख्याय० मुख्यं० ॥ तदग्रतोमछादं ॥ अहमावाहयिष्यामिमछादंधूम्रलोचनं ॥ धूम्रवर्णविशालाक्षयज्ञकर्तुर्विग्रहं ॥ भछा-
 दाय० भछादं० ॥ तदग्रतःसोमं ॥ अहमावाहयिष्यामिसोमंचसौम्यदंतं ॥ अमृतश्राविणंदेवमवलोकोपकारकं ॥ सोमाय०

सोमं० ॥ तदग्रतःसर्पं ॥ आवाहयाम्यहद्वयसुरगर्भभूषितं ॥ सर्पाय० सर्पं० ॥ तदग्रतोऽदितिं ॥ अहमावाहयिष्या-
मिअदितिंचसुरेश्वरीं ॥ मातरंसवदवानर्पितवर्णासुगोभनां ॥ अदित्यै० अदितिं० ॥ ततएकपदेदितिं ॥ अहमावाह-
यिष्यामिदितिंचसुरेश्वरीं ॥ रक्तवर्णामहाकायामर्बदानवमातरं ॥ दित्यै० दितिं० ॥ ४५ ॥ ततोमंडलद्रुहिः ॥
ईशान्येचरकीं० ॥ आग्नेयेविदारीं ॥ नैर्ऋत्येपूतनां० ॥ वायव्येपापराध्वसीं० ॥ पूर्वस्कंदं० ॥ दक्षिणेअर्यमणं० ॥
पश्चिमेजुंभकं० ॥ उत्तरेपिलिपित्सं० ॥ पूर्वादिषु इंद्रं० अग्निं० यमं० निकर्तिं० वरुणं० वायुं० सोमं० ईशानं ॥ ईशान-
पूर्वमध्येब्रह्माणं ॥ नैर्ऋत्यवरुणमध्येअनंतं० ॥ ततःपूर्वं उग्रसेनाय० उग्रसेनं० ॥ दक्षिणे डामराय० डामरं० ॥ पश्चिमे
महाकालाय० महाकालं० ॥ उत्तरेपिलिपित्साय० पिलिपित्सं० ॥ ततोवास्तुमण्डलेदेवतानांपोडशोपचारैःपूजनं ॥
इतिपौराणमण्डलेदेवतास्थापनं ॥ ॥

अथवापीकूपोत्सर्गविधिः ॥ ॥ अथातोवापीकूपतडागारमदेवतायतनानांप्रतिष्ठापनंव्याख्यास्यामः ॥ तत्रादौ-
तडागस्यग्राच्यांवाप्यादीनांपश्चिमादिर्भागेतदलोभेपूर्वशानोत्तरान्यतमेदेशेनातिदूरनातिसमीपेषोडशहस्तद्रादशहस्तदशह-
स्तंवाचतुरसंचतुर्द्वारमंडपकृत्वा तन्मध्येपञ्चहस्तांचतुर्हस्तांवाहस्तोच्छ्रितांकूर्मपृष्ठाभ्रतोर्वेदकृत्वा तस्याश्चतुर्दिक्षुत्रयोदशां-
गुलांतरंल्यक्त्वा कुंडानिकण्ठयुक्तानिस्वतोहस्तमात्राणिचतुरक्षाणिचत्वारिंशंकुंडानिचतुर्दिक्षुलविस्तारत्रिमेखलानिचि-
तस्मिमात्रायतसंगुलविस्तृतयोनियुतानिपञ्चममेवविधेद्याईशानमागेआचार्यकुंडं तस्येशानभागेहस्तमात्राग्रहवेदिं नै-

क्लेशेवास्तुमण्डलं ग्रहमखोक्तं संभारं विधाय ॥ तत्र उक्तकालेशु मे सुहृत्तं यजमानः गृहे पूर्वाह्ने श्रीपण्यदिपीठे पत्न्या सह प्राञ्चु-
 ख उपविश्य आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य ॥ मम एकविंशतिपुरुषानुद्धृतुं साधारण सर्वलोकानां आत्मनश्च दानपा-
 नावगाहना^{र्थं} श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं सग्रहमखं प्रप्रतिष्ठापनं करिष्ये ॥ इति संकल्पः ॥ एवमन्यत्र तत्तत्पदोहः कार्यः ॥ गणेश-
 पूजनदिनां दीश्राद्धांतं कृत्वा ॥ ततो ब्रह्माचार्याद्यृत्तिवरणं ॥ षोडशक्रत्वजो अष्टाद्वारपालानष्टौ चतुरोवाजापकानपि दृ-
 णुयात् ॥ मधुपर्कविधिना ब्रह्मसुखान्पूजयित्वा सौवर्णकुंडले केयूरकटां गुलीयकवस्त्रैश्च तोषयेत् ॥ ततो वेदघोषेण तुर्यमं-
 गलशब्देन च सर्वेयजमानान्वितां क्रत्वजो यजनदेशंगत्वा सभामण्डपे उपकरणजातं संस्थायोपविशेयुः ॥ अथ साचार्यः सप-
 त्नीको यजमानः जलपूर्णकलशं फलपुष्पादियुतंगंधाद्यर्चितं गृहीत्वा भद्रं कर्णाभिरित्यादि शकुनमंत्रान्पठन्मंडपं प्रदक्षिणीकृत्य-
 पूर्वद्वारेण मंडपं प्रविशेत् ॥ दक्षिणद्वारेण पत्नी ॥ ततः सर्पपविकिरणादिपञ्चगव्यं कृत्वा पूजोपकरणादियागभूमिं संप्रोक्ष्य ॥
 यथोक्तप्रकारेण मंडपपूजां विधाय पश्चिमद्वारेण प्रविश्य वेद्याः प्रादक्षिण्येन दक्षिणतो गत्वा तत्रोपविश्य प्राणानायम्य नैऋत्यां वा-
 स्तुवेद्युपरि मंडले वा मनुं पूजयेत् ॥ ॥ यथा ॥ अद्य पूर्वो^० तिथौ प्रागिरिस तस्य कर्मणः सांगता सिद्ध्यथ वास्तुमंडले देवतास्था-
 पनं पूजनं च करिष्ये ॥ कारिकायां ॥ ब्रह्माणमादितः कृत्वा शिखिनं वाक्रमेण तु ॥ प्रणवाद्यैर्नाममंत्रैर्नामोतैः पूजयेदिमाः ॥
 आवाहनादिभिः सर्वरूपचारैः समाहितः ॥ वास्तुमण्डलस्य आग्नेयादिकोणेषु शंकुचतुष्टयं दद्यात् ॥ तत्र मन्त्रः ॥ विशंतु भू-
 तलेनागालोकपालाश्च सर्वतः ॥ अस्मिन् गृहे वतिष्ठत आयुर्वलकराः सदा ॥ एवं नैऋत्यं धाय व्यईशाने च ॥ प्रनिरो गणमन्त्रा-

वृत्तिः ॥ ततोद्विगुणसूत्रेणसर्वपापैर्घनं कुर्यात् ॥ आश्यादिशंकुपाशैरिषणक्रमेणमापभक्तवलीनदद्यात् ॥ तत्रमन्त्राः ॥
 अग्निभ्योऽथसर्वभ्योयेचान्येतान्समाश्रिताः ॥ वलितेभ्यःप्रयच्छामिपुण्यमोदनमुत्तमं ॥ १ ॥ नैर्ऋत्यधिपतिश्चनैऋ-
 त्यायंचराक्षसाः ॥ वलितेभ्यःप्रयच्छामिपुण्यमोदनमुत्तमं ॥ २ ॥ अँनमोवायुरक्षोभ्योयेचान्येतान्समाश्रिताः ॥ वलि-
 तेभ्यःप्रयच्छामिपुण्यमोदनमुत्तमं ॥ ३ ॥ रुद्रेभ्यश्चसर्वभ्योयेचान्येतान्समाश्रिताः ॥ वलितेभ्यःप्रयच्छामिष्टुहंतुसत-
 तोत्सुकाः ॥ ४ ॥ ततोवधुपरियत्वेकुँकुमादिनाभुवणरजतादिशलाकयावा ॥ अँकारादिनमोर्तनाभिःपश्चादारभ्यप्रा-
 गंताउदक्मंस्थाःसमाअंगुलद्वयांतराद्वादशरेखाःकृत्वातामुदेवताआवाहयेत् ॥ यथा ॥ अँ शाल्यैनमःशान्तिमावा-
 हयामि १ ॥ अँ यशोवत्यैनमःयशोवतीमा० २ ॥ अँ कांल्यैनमःकांतिमावा० ३ ॥ अँ विशालयैनमःविशालामा० ४ ॥
 अँ प्राणवाहिन्यैनमःप्राणवाहिनीमा० ५ ॥ अँ सत्यायैनमःसत्यामा० ६ ॥ अँ सुमत्यैनमःसुमर्ति० ७ ॥ अँ नंदायै-
 नमःनंदामा० ८ ॥ अँ सुमद्रायैनमःसुमद्रा० ९ ॥ अँ सुरथायैनमःसुरथामा० १० ॥ अँ स्थिरायैनमःस्थिरामा०
 ११ ॥ अँ विरजायैनमःविरजामा० १२ ॥ नामभित्तयैवदक्षिणारंभाउदगंताःप्राक्मंस्थाःसमाःअंगुलद्वयांतराद्वादशरेखाः
 कृत्वावाहयेत् ॥ यथा ॥ अँ हिरण्ययैनमःहिरण्यमा० १ ॥ अँ सुप्रमायैनमःसुप्रभामा० २ ॥ अँ लक्ष्यैनमःल-
 क्ष्मीमा० ३ ॥ अँ विभूत्यैनमःविभूतिमा० ४ ॥ अँ विमलयैनमःविमलामा० ५ ॥ अँ प्रियायैनमःप्रियामा० ६ ॥
 अँ जयायैनमःजयामा० ७ ॥ अँ कालायैनमःकालामा० ८ ॥ अँ शोकयैनमःशोकामा० ९ ॥ अँ इंद्रायैनमःइंद्रा-

णीमा० १० ॥ ॐ विभवार्थेनमःविभवामा० ११ ॥ ॐ शिवार्थेनमःशिवामा० १२ ॥ ततःरेखादेयताःसंपूज्यमध्ये-
 मंडूकादिपीठदेवताशावाहयेत् ॥ ॐ मंडूकायनमः १ ॥ ॐ मूलप्रकृत्यैनमः २ ॥ ॐ आधारशक्त्यैनमः ३ ॥ ॐ कूर्मा-
 यनमः ४ ॥ ॐ अंतांतयनमः ५ ॥ ॐ पृथिव्यैनमः ६ ॥ ॐ श्वेतद्वीपायनमः ७ ॥ ॐ कल्पवृक्षायनमः ८ ॥ ॐ
 रत्नमंडपायनमः ९ ॥ ॐ सिंहासनायनमः १० ॥ इतिमध्ये ॥ ततःप्रागादिवतुर्दिक्षु ॥ ॐ धर्मायनमः १ ॥ ॐ ज्ञाना-
 यनमः २ ॥ ॐ वैराग्यायनमः ३ ॥ ॐ ऐश्वर्यायनमः ४ ॥ ततःआग्नेयादिपुचतुर्पुकोणेषु ॥ ॐ अधर्मायनमः १ ॥
 ॐ अज्ञानायनमः २ ॥ ॐ अवैराग्यायनमः ३ ॥ ॐ अनैश्वर्यायनमः ४ ॥ ततःमध्ये ॥ ॐ आत्मनेनमः १ ॥ ॐ
 अंतरात्मनेनमः २ ॥ ॐ ज्ञानात्मनेनमः ३ ॥ ॐ परमात्मनेनमः ४ ॥ ॐ अग्निमंडलायनमः ५ ॥ ॐ सोममंडलाय०
 ६ ॥ ॐ सूर्यमंडलायनमः ७ ॥ ॐ संसत्वायनमः ८ ॥ ॐ रजसेनमः ९ ॥ ॐ तंतमसेनमः १० ॥ ॐ सर्वशक्ति-
 लासनायनमः ११ ॥ मध्येपंचविंशतिपदेवास्तोर्हृदये ॥ ॐ ब्रह्मणेनमःब्रह्माणमावाहयामि ॥ तत्पुरतःद्वादशपदो-
 र्धमा ॥ ॐ अर्यम्णेनमःअर्यमाणमा० ॥ सवितादक्षिणेतद्वत् ॥ ॐ सवित्रेनमःसवितारमा० ॥ विवस्वानपश्चिमेतथा ॥
 ॐ विवस्वतेनमःविवस्वतमा० ॥ उत्तरेद्वादशपदे ॥ ॐ विवुधाधिपत्येनमःविवुधाधिपति० ॥ आग्नेयगृकपदे ॐ मित्रा-
 यनमःमित्रमा० ॥ नैर्ऋत्यगृकपदे ॥ ॐ राजयक्ष्मणेनमःराजयक्ष्माण० ॥ वायव्यगृकपदे ॐ पृथ्वीधरायनमःपृथ्वीध-
 रमा० ॥ ईशान्यगृकपदे ॐ आपवत्सायनमःआपवत्समा० ॥ आपवत्सादिशानकोणगृकपदे ॐ आपायनमःआपमा० ॥

शिवादाशेयधूपदेऽप्यग्निप्राकयथाऽनावित्रगा० ॥ राजयःसर्पोर्नैर्कृत्यएकपदे ॐ जयायनमःजयमा० ॥ पृथ्वीधराद्वायव्य-
एकपदे ॐ रुद्रायनमःरुद्रमा० ॥ नमोतैःसर्वत्र ॥ ततोवायपरिधाईशानकोणादारभ्यप्रदक्षिणक्रमेणशिव्यादिद्वात्रिंशदे-
वताआवाहयेत् ॥ तद्यथा ॥ ईशान्येत्रिपदेशिखिनेनमःशिखिनेमावाहयामि ॥ तदयतःपर्जन्यादिसप्तएकपदे ॥ ॐ
पर्जन्यायनमःपर्जन्यं० ॥ ॐ जयतायनमःजयतं० ॥ ॐ कुलिशायुधायनमःकुलिशायुधं० ॥ ॐ सूर्यायनमःसूर्य० ॥
ॐ सत्यायनमःसत्यं० ॥ ॐ धृषायनमःधृशं० ॥ ॐ आकाशायनमःआकाशं० ॥ पर्जन्यादिसप्तअंतरिक्षपर्यताःस्थापनी-
याःपूर्वपंक्तौ ॥ ततआग्नेयेत्रिपदे ॥ ॐ वायवेनमःवायुमावाहयामि ॥ पूषादिसप्तएकपदास्थानीयादक्षिणपंक्तौ ॥ यथा ॥
ॐ पूषेनमःपूषणं० ॥ ॐ वितथायनमःवितथं० ॥ ॐ गृहक्षतायनमःगृहक्षतं० ॥ ॐ यमायनमःयमं० ॥ ॐ गंधर्वा-
यनमःगंधर्वं० ॥ ॐ भृंगराजायनमःभृंगराजं० ॥ ॐ मृगायनमःमृगं० ॥ नैर्कृत्येत्रिपदे ॥ ॐ पितृभ्योनमःपितृन्आ० ॥
दौवारिकादिसप्तपापपर्यताःस्थापनीयाःपश्चिमपंक्तौ ॥ ॐ दौवारिकायनमःदौवारिकंआवा० ॥ सुग्रीवायनमःसुग्रीवं-
आवा० ॥ ॐ पुष्यदन्तायनमःपुष्यदन्तंआ० ॥ ॐ वरुणायनमःवरुणं० ॥ ॐ असुरायनमःअसुरंआ० ॥ ॐ शोषाय-
नमःशोषं० ॥ ॐ पापायनमःपापं० ॥ वायव्येत्रिपदे ॥ ॐ रोगायनमःरोगमा० ॥ अह्वाादिसप्तएकपदाःदक्षिणपंक्तौ
स्थापनीयाःउत्तरपंक्तौ ॥ ॐ अहयेनमःअहिंआ० ॥ ॐ मुल्यायनमःमुल्यं० ॥ ॐ मल्लटायनमःमल्लटं० ॥ ॐ सोमा-
यनमःसोमं० ॥ ॐ सर्पायनमःसर्पं० ॥ ॐ अदित्येनमःअदितिं० ॥ ॐ दित्येनमःदितिं० ॥ ततोमंडलद्वाहिरिशान-

कोणे० ॥ ॐ चरयैयनमःचरकींआ० ॥ आग्नेये ॥ ॐ विदायैयनमःविदारीं० ॥ नैऋत्ये ॥ ॐ पूतनायैयनमःपूतनां० ॥
 वायव्ये ॥ ॐ पापराक्षस्यैयनमःपापराक्षसीं० ॥ पूर्वदिदिक्षु ॥ ॐ स्कंदायनमःस्कंदंआ० ॥ दक्षिणे ॥ ॐ अर्यभोजनमः
 अर्यमणं० ॥ पश्चिमे ॥ ॐ जुंभकायनमःजुंभकं० ॥ उत्तरे ॥ ॐ पिलिपित्सायनमःपिलिपित्सं० ॥ ततः पूर्वदि-
 दिक्षु ॥ ॐ इंद्रायनमःइंद्रं० ॥ ॐ अग्नेयनमःअग्निं० ॥ ॐ यमायनमःयमं० ॥ ॐ निर्ऋतयेयनमःनिर्ऋतिं० ॥ ॐ
 वरुणायनमःवरुणं० ॥ ॐ वायवेयनमःवायुं० ॥ ॐ सोमायनमःसोमं० ॥ ॐ ईशानायनमःईशानं० ॥ पूर्वशानयोर्मध्ये ॥
 ॐ ब्रह्मणेयनमःब्रह्माणं० ॥ निर्ऋतिपश्चिमयोर्मध्ये ॥ ॐ अनंतायनमःअनंतं० ॥ ततःपूर्व० ॥ ॐ उग्रसेनायनमःउग्र-
 सेनं० ॥ दक्षिणे ॥ ॐ डामरायनमः डामरं० ॥ पश्चिमे ॥ ॐ महाकालायनमःमहाकालं० ॥ उत्तरे ॥ ॐ पिलिपि-
 त्सायनमःपिलिपित्संआवाहयामि ॥ ततःवास्तुमंडलस्यपूर्वांक्तदेवतानांयथोक्तप्रकारेणपोडशोपचारैःपूजनंकृत्वापदेपुपा-
 यमभक्तबलीन्दद्यात् ॥ यथा ॥ ॐ ब्रह्मणेयनमःपायमवलिंसमर्पयामि १ अर्यभोजनमःपा० २ सवित्रेयनमःपा० ३ विवस्व-
 तेयनमःपा० ४ विवुधाधिपायनमःपा० ५ मित्रायनमःपा० ६ राजयक्ष्मणेयनमःपा० ७ पृथ्वीधरायनमःपा० ८ आपव-
 त्सायनमःपा० ९ आपायनमःपा० १० सावित्रायनमःपा० ११ जयायनमःपा० १२ रुद्रायनमःपा० १३ शिखिनेयनमः
 पा० १४ पर्जन्यायनमःपा० १५ जयंतायनमःपा० १६ कुलिशायुधायनमःपा० १७ सूर्यायनमःपा० १८ सत्यायनमः
 पा० १९ शुशायनमःपा० २० आकाशायनमःपा० २१ वायवेयनमःपा० २२ वृष्णेयनमःपा० २३ वितथायनमःपा० २४

गृहक्षतायनमःपा० २५ यमायनमःपा० २६ गंधर्वायनमःपा० २७ भृंगराजायनमःपा० २८ मृगायनमःपा० २९
 पितृभ्योनमःपा० ३० दौवारिकायनमःपा० ३१ सुग्रीवायनमःपा० ३२ पुण्ड्रदन्तायनमःपा० ३३ वरुणायनमःपा० ३४
 असुरायनमःपा० ३५ शोषायनमःपा० ३६ पाषाणयनमःपा० ३७ रोगायनमःपा० ३८ अहयेनमःपा० ३९ मुख्याय
 नमःपायस० ४० भल्लायनमःपा० ४१ सोमायनमःपा० ४२ सर्पायनमःपा० ४३ अदित्येनमःपा० ४४ दित्येनमः
 पा० ४५ चरक्येनमःपा० ४६ विदायैनमःपा० ४७ पूतनायैनमःपा० ४८ पापराक्षस्येनमःपा० ४९ स्कंदायनमःपा०
 ५० अर्यम्णेनमःपा० ५१ जम्बकायनमःपा० ५२ पिलिपित्तायनमःपा० ५३ इंद्रायनमःपा० ५४ अग्नयेनमःपा० ५५
 यमायनमःपा० ५६ निर्ऋतयेनमःपा० ५७ वरुणायनमःपा० ५८ वायेनमःपा० ५९ सोमायनमःपा० ६० ईशा-
 नायनमःपा० ६१ ब्रह्मणेनमःपा० ६२ अनंतायनमःपा० ६३ उग्रसेनायनमःपा० ६४ डामरायनमःपा० ६५ महाका-
 लायनमःपा० ६६ पिलिपित्तायनमःपायसवर्लिममर्पयामि ६७ ॥ इतिवास्तुपूर्वाङ्कृत्वामंडपश्चैतमंडपपूजां कुर्यात् ॥
 अथाचार्यः स्वकुंडेऋतसंस्कारं ऽग्निप्रतिष्ठाप्यकुण्डस्यपूर्वादिचतुर्दिक्षुक्षीरोदकदध्युदककुशोदकान्धोदकसंज्ञकान्कुमान्स्था-
 पयेत् ॥ कुंडाभावपक्षे तु स्थंडिलस्य चतुर्दिक्षुकलशान्स्थापयेत् ॥ ततोऽन्येऋत्विज आचार्यकुंडादिशिशुमुद्गलचतुर्पुण्ड्रपुष्-
 तसंस्कारेऽग्निं संस्थाप्यप्रतिकुंडांतिकलशान्वयसेयुः ॥ अथयूपप्रतिष्ठां कुर्यात् ॥ यथा ॥ कादंबोर्वैकं कतः पालाशो वि-
 ल्वजो वा शिरः संमितो यूपो ब्राह्मणस्य ॥ नैयग्रोधः खादिरः कार्श्यमयो वा कंठसंमितो राजन्यस्य ॥ औदुंबरः माधुकः आर्जुनः

पृथक्समोवाहृदयसमितौवैश्यस्य ॥ विभीतकौदुंबरशाल्मलिसारदारुमयोनाभिप्रमाणःशूद्रस्य ॥ सर्वपामविशेषेणत्रिरत्नि-
 मात्रोयजमानसंमितोवायूपोभवति ॥ अथप्रधानवेदिकोपयुचरदेशगतकृत्वापोहिष्ठत्याङ्गिरभ्युक्ष्य ॥ ॐ ऊर्ध्वऊणुण-
 ऊतय० ॥ इतिसिन्धुतथूप्रतिष्ठाप्यकुंभेनसमालिप्यपुष्पैर्धूपैःसंपूज्ययुवासुवासइतिवक्ष्युगमेनान्छाद्यनैवेद्यादिनापू-
 जयित्वा ऊर्ध्वऊणुण० इत्यभिमन्त्रय ॥ तत्सदक्षिणभागेवेद्युपरिमध्यचक्राजविधिनावारुणमंडलविरच्य तदुपरिसृष्ट्यादिवारु-
 णमंडलदेवताः(अश्वेवक्ष्यमाणाःसर्वाः)ग्रणवादिनमौतचतुर्थ्यतनामभिसृत्तोल्लिङ्गोक्तवैदिकैर्वामत्रैरावाह्यसंपूज्यपाथसत्रलि-
 दत्वाहोमसमेयेतत्तन्मन्त्रैर्नाममंत्रैर्वीदशदशतिलाहुतीर्जुह्यात् इति ॥ ततोमंडलमध्येमहोद्यौरित्यादिपूर्णपात्रनिधानां
 तंकलशंस्थायित्वायामीतिवरुणमावाह्यपोडशोपचारैःसंपूज्यतदुपरिसुवर्णनिर्मितांवरुणमूर्तिहंमेइतिमन्त्रेणपूजयत् ॥
 ततोजलचरणयधिव्यासयेत् ॥ तानिच ॥ सौवर्णःकूर्मः ॥ ताम्रमयोमकरःसौवर्णोवा ॥ राजतौमत्यदुंदुभौ ॥ सीसकमयोदुं-
 दुभोवा ॥ कुलीरमंडूकौताम्रमयो ॥ मंडूकव्युमयोवा ॥ जलकशिशुमारैराजतौआयसौवा ॥ हंसादयोयेशुक्लजलचरा-
 स्तेराजताः ॥ चक्रवाकदयोयेपीतास्तेसौवर्णाः ॥ येरुक्तास्तेताम्रमयाः ॥ येकृष्णास्तेसकाः ॥ पद्मानिभरकतपद्मरागा-
 दिनिर्भितानि ॥ रौप्यंनागाष्टकंअन्यजलचराजंतंच ॥ तदेतत्सर्वंशपात्रेनिधानयथाक्षाल्यगंधैर्जुल्लिप्यसंपूज्यताम्रपात्रां-
 मनोजूतिरितिवेद्युपरिस्थापयित्वा तत्पार्श्वफलानिउशीरसर्पिःक्षीरमहंदवीकाजंघापंचरत्नगंधोदकंपंकजाध्यादकंपंचग-
 व्यकुशतीर्थदंडकुंभचस्थापयेत् ॥ वापीकूपयोःप्रतिष्ठापनेऽसिन्नवसरतीर्थादकपूर्णान्तरागर्भान्श्वेतवस्त्रयुगमालयचंदन-

विभृपितान्पञ्चपद्वयोपेतान्कलशान्वाप्याः कृपस्यवाचतुर्कोणेपुङ्कृतसप्तधाव्युजेषुआजिप्रकलशमितिस्थापयेत् ॥ ततः
आचार्यः पञ्चकुण्डिपक्षपूवकुण्डवह्नुचािनियोज्य दक्षिणयजुर्वेदिनौ पश्चिमोसामगौ उत्तरोअथवेदिनौऽपवेशयेत् ॥ ततोवेद्या-
दक्षिणतोयजमानोऽपविश्य होतृनृत्विजोयज्वमिति जापकान्जपध्वमिति द्वारपालश्चपठध्वमितिप्रैषदद्यात् ॥ अथ-
जापकजपान्युच्यन्ते ॥ मयूखे—रात्रिमूक्तचरोद्रचपावमानसुमंगलं ॥ जपेयुः पौरुषमूक्तं पूर्वतोवह्नुचाःपृथक् ॥ शक्ररौद्र-
चसौम्यचकौष्माण्डजातवेदसं ॥ सौरमूक्तं जपेत्सोदक्षिणेनयजुर्विदः ॥ वैराजपौरुषमूक्तं सौवर्णरुद्रसंहितां ॥ द्रौशवपच-
निधनंगात्रज्येष्ठसामच ॥ वामेदेव्यवृहत्साम्यरारवसरथंतरम् ॥ गवात्रतं विकर्णचरक्षोभंचयथाक्रमं ॥ गायंतिसामगा-
राजन्यश्चिमद्वारमाश्रिताः ॥ आथर्वणाश्चोत्तरतः शान्तिकर्णोष्कतथा ॥ जपेयुर्मनसादेवमाश्रितावरुणमनुं ॥ वारुणानिच-
सूक्तानिजपेयुः सर्वपवते ॥ अथद्वारपालजप्यानुच्यन्ते ॥ मयूखे—श्रीमूक्तं पावमानचसौमसूक्तमुमंगलं ॥ शालध्या-
यंचैद्रसूक्तं राक्षोघ्नंचोतिवह्नुचौ ॥ १ ॥ दक्षिणेद्वारपालौतुद्रान्युरुषमूक्तं ॥ श्लोकाध्यायंशुक्रियंचमंडलाध्यायमेवच ॥
॥ २ ॥ वामेदेव्यवृहत्सामज्येष्ठसामरथंतरं ॥ तथापुरुषमूक्तंचैद्रसूक्तमतः परं ॥ ३ ॥ आज्यदेहोहानिसामानिशातिकाध्याय-
मेवच ॥ भारुडानिचसामानिपश्चिमद्वारपालकौ ॥ ४ ॥ अथवागिरिसनीलरुद्रचपापराजितं ॥ देवीचमधुसूक्तंचरोधसं

१ मयूखेन । एवमेवपुराणपुनडागविरच्यते । कृपवागीपुसवाग्नतथापुर्कारणपुत्र ॥ एतन्पनिधिद्वेष्ट प्रतिशुभतुल्यं ॥ सर्वशुभतुल्यतुरस्मादिषु । मंत्रतनु-
विशेषः स्यात्वासादेवानभूमिषु ॥ आसोदेवान्पुलह ॥ उद्यानंवनस्पतिर्वेदता । तत्तन्मंत्रतोविशेषद्वयर्थं ॥ इति ॥

शान्तिकाह्वयं ॥ आथर्वणौद्वारपालौपेतासुत्तराश्रितौ ॥ ५ ॥ ततोऽग्नेरीशान्याग्रहवेद्याग्रहस्थापनं ॥ ततोऽग्नेर्दक्षिणतो-
 ब्रह्मासनास्तरणादि । वरुणदैवत्यंयवमयंचरुश्रपयित्वाज्यभागाविद्याज्याहुतीजुहोति ॥ ॐ त्वनोअमुष्वरुणस्य० सत्स्वाहा
 ॥ १ ॥ यथादैवत्यागः ॥ ॐ सत्यनोअग्ने० चिखाहा ॥ २ ॥ ॐ इममेवरुण० केखाहा ॥ ३ ॥ ॐ तत्त्वायामि०
 पीःखाहा ॥ ४ ॥ ॐ येतशतं० कर्वाखाहा ॥ ५ ॥ ॐ अयाश्वाग्ने० जंखाहा ॥ ६ ॥ ॐ उदुत्तमं० मखाहा ॥ ७ ॥
 ॐ उरुहिराजा० श्रित्खाहा ॥ ८ ॥ ॐ वरुणस्योत्तंभनमसि० सीदखाहा इंदवरुणाय० ॥ ९ ॥ ॐ अमोनीकमप०
 ण्यखाहा ॥ इदमभयेनीकवतेनमम ॥ १० ॥ इतिदशर्चंहुत्वा ॥ ततश्चरुमभिघार्य ॥ सुवेणावदाय ॥ स्थालीपा-
 कस्यजुहोति ॥ तत्रमन्त्राः ॥ ॐ अशयेखाहा ॥ इदमभयेनमम ॥ १ ॥ ॐ सोमायखाहा ॥ इदसोमायनमम ॥ २ ॥
 ॐ वरुणायखाहा ॥ इंदवरुणायनमम ॥ ३ ॥ ॐ यज्ञायखाहा ॥ इंदयज्ञायनमम ॥ ४ ॥ ॐ भीमायखाहा ॥ इदंभी-
 मायनमम ॥ ५ ॥ ॐ उग्रायखाहा ॥ इदमुग्रायनमम ॥ ६ ॥ ॐ शतक्रतवेखाहा ॥ इदंशतक्रतवेनमम ॥ ७ ॥ ॐ व्यष्ट्यै-
 स्वाहा ॥ इदंव्युष्ट्यैनमम ॥ ८ ॥ ॐ स्वर्गायखाहा ॥ इदंस्वर्गायनमम ॥ ९ ॥ ततोऽग्रहयज्ञविधिनाग्रहहोमंकृत्वा ॥
 ततःवारुणीभिःशमीसमिद्धिरौदुवरीभिर्वादिधिमधुयुताक्ताभिःप्रतिकुंडप्रत्येकंअष्टोत्तरशतं प्रतिमंत्रद्वारविंशत्यावृत्त्याहोमं-
 कुर्युः ॥ तत्रमन्त्राः ॥ ॐ इममेवरुण० २२ ॥ ॐ तत्त्वायामि० २२ ॥ ॐ त्वनोअग्ने० २२ ॥ ॐ सत्यनोअग्ने० २२
 ॐ उदुत्तमं० २२ ॥ आज्येनलज्जैश्चमण्डलेदेवतानांक्रमेणस्वस्वानामभिर्मन्त्रैर्दशदशाहुतीजुह्यात् ॥ ततोवास्तुमंडल-

देवतानां दशदशतिहादुतीरकैकयज्याहुत्याहोमं कृत्वा अघोरेणाष्टोत्तरशतं तिलैः शाल्यथ जुह्यात् ॥ ततः स्विष्टकृदादिपूर्णा-
हुत्यंतकर्मशेषमापनं ॥ इत्यधिवसनं ॥ रात्रौ जागरणीतवाद्यादिना कुर्यात् ॥ ततः प्रभाते स्नात्वा चार्थकृत्यं यतो-
मंडलं पूजां कृत्वा ज्योतिः शाल्वां ककुभेलं शुक्लं वृक्षं कृतोष्णीपो जलचरपात्रौ सोपस्करमादाय महानदीजलपूर्णकलशं गृहीत्वा
सयजमानो वेदमंगलघोषैर्जलशयंगत्वा जलशयआरामं देवतायतनं वा त्रिष्टुतामूत्रेण वा ससाचं वेष्टयेत् ॥ देवतायतने ध्वजं
चारोपयेत् ॥ वरुणमावाहयेत् ॥ यथा ॥ नमस्तै विश्वगुप्ताय नमो विष्णो ह्यपंत ॥ सांनिध्यं कुरु देवेश स मुद्रे यद्वदत्र वै ॥
वापीकृपयोर्मंत्रांतरं च ॥ मित्रमित्रो सिभूतानां धनदोधनकांक्षिणां ॥ वैद्यो रोगाभिभूतानां शरणशरणार्थिनां ॥ ततो नैवेद्यांतं-
पूजयित्वा पुरुषप्रमाणजले मकरमत्स्यादीन् वरुणप्रवाहयेत् औपध्यादिकं च ॥ ततस्तत्र पूर्वार्थदिक्रमेणाक्षतैरावाहयेत् ॥ ॐ अनं-
ताय नमः अनंतमावाहयामि १ ॥ ॐ महापद्माय नमः महापद्मं ० २ ॐ तक्षकाय नमः तक्षकं ० ३ ॐ कुलिकाय नमः कुलिकं ० ४
शेषाय नमः शेषं ० ५ ॐ वासुकाय नमः वासुकिं ० ६ ॐ पद्माय नमः पद्मं ० ७ ॐ कर्काटकाय नमः कर्काटकं आवाहयामि ८ ॥ इत्ये-
तानां धादिनां संपूज्य निक्षिपेत् ॥ ततः पंचब्राह्मणैर्दध्युदादिकलशान्नदीजलकलशं गृहीत्वा आपोहिष्टेति तिसृभिर्जलमध्यैः क्षि-
पेत् ॥ अथीरतरोः शालवशादिजाद्वंतादोपरि हितां प्रतिष्ठापयन् पविधिनो जलापयित्वा गन्धैरालिष्येत् रक्तपतवर्णकैश्च व-
धित्वा पुष्पाद्यैः समर्च्य ध्वजतूर्यविनोदं मंगलनिखनैः पुष्करिण्यास्तडागस्य वामपार्श्वे यष्टिकां निक्षिपेत् अनेन मंत्रेण सिद्धस्तभोज-
टापविश्वात् स्थिताय हुं फट् अनंतं नागाधिपतये नम इति ॥ नमोऽस्तु संप्रभ्य इति तामिभिमंत्र्य अखमंत्रेणाभ्युक्ष्य मनोजतिरिति-

प्रतिष्ठापयेत् ॥ अथयजमानः तडागस्य पुष्करिण्यावा दक्षिणत उदङ्मुखः कनकालङ्कृतसितवस्त्रवष्टितां सखजंगं पूजयित्वा त-
 स्याः पुच्छमादायोत्तरति ॥ ततः लढोगः सामगायेत् ॥ अथोत्तीयकर्तृतांगां स दक्षिणां सामगायदत्वा ॥ अथर्वण्यसा-
 म्नापुनरापोहिष्ठेति तिसृभिः पुत्रकलत्रज्ञाति युक्तो वगाहनं कुर्यात् ॥ तत्र वर्षा कूपयोगो रुररणं नास्ति ॥ अथ जलाभिमुखो-
 यजमानस्तज्जलोत्सर्गं कुर्यात् ॥ तदथा ॥ अञ्जलिना कुशतिलोदकं गृहीत्वा ॥ एतत्पुष्करिण्यादि स्थजलं काश्यपगोत्रोद-
 वदत्तप्रपौत्रो यज्ञदत्तप्रपौत्रो विष्णुदत्तप्रपौत्रो अमुकशर्मा अशेषपापक्षयकामो मोक्षकामो वास्वपितृणां स्वर्गादिकामो वा नानाभूते-
 भ्यः साधारणलोकानां धर्मार्थकाममोक्षाणां साधनं स्यादहर्निशमितो यमध्वेनिक्षिपेत् ॥ ततो जलमातृभ्यो नमः इति जल-
 मातृकाः पूजयित्वा ॥ तदथा ॥ मत्स्यीकूर्मीचवाराहीमांङ्गुकीभकरीतथा ॥ ग्राहकीक्राचिकीचैव ससैता जलमातरः ॥
 इति जलपूजयित्वा मण्डपमागच्छेत् ॥ तत आचार्यः शान्तिकलशोदकेन यजमानमभिर्षिचेत् ॥ अथ यजमानः कुण्डलादिना-
 आचार्यपूजयित्वा तस्मै गोसहस्रं तदधत्तदधद्वादशपदत्रिस्तदभावसोपमं करं एकां गां सवत्सांसहिरण्यादद्यात् ॥ ततः ऋत्वि-
 रभ्यो जापकेभ्योऽन्यभ्यो नानागोत्रेभ्यो नानाशर्मभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च यथाशक्ति दक्षिणां दत्वा शिल्पिनः कर्मकरांश्च पूजयित्वा क्ष-
 मापयेत् ॥ अथ यजमानो दिनचतुष्टयमनिवारितमन्नप्रयच्छेत् विप्रान्सहस्रं भोजयेत् शतवायथाशक्ति वेति ॥ इति-
 वापीकूपतडागारामे देवतायतनप्रतिष्ठापनप्रयोगः समाप्तः ॥

अथ वारुणमण्डलदेवतास्थापनं ॥ आचम्य देशकालौ स्मृत्वा अमुककर्मगात्रेन वारुणमण्डलदेवतास्थापनपूजनमहं करिष्ये ॥

दिक्षु विदिक्षु आरामुपूर्वादि क्रमेण अष्टौ ग्रहान्त्यापयेत् ॥ पूर्व आरायां । आकृष्णेनेत्यस्य हिरण्यस्तूप आंगिरसकपिः त्रिष्टुप-
छंदः सविता देवता सूर्यस्यापने विनियोगः ॥ ॐ आकृष्णेन राजसो वतमानो निवेशय ब्रह्म तमैव ॥ हिरण्ययेन सवितारथेना-
देवो याति सुर्वना निपदयन् ॥ सूर्याय नमः सूर्यमावाहयामि स्थापयामि ॥ १ ॥ आग्नेय आरायां ॥ इमं देवा इत्यस्य वरुणकृ-
पिः अत्यष्टिछंदः यजमानो देवता सोमस्यापने ॥ ॐ इमं देवा अमृतं ब्रह्म सुर्वध्वमहेतुं क्षित्राय महते ज्यैष्ठ्याय महते जाननारज्याय-
द्रस्यै दिवाय ॥ इमममुष्यं पुत्रममुष्यं पुत्रमस्यै विशऽऽप्यवोमिराजो सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां ॥ २ ॥ सोमाय ० सोमं ० ॥ २ ॥
दक्षिणे आरायां ॥ अग्निर्मूर्धा इत्यस्य विरूपकपिः गायत्रीछंदः अग्निदेवता सोमस्यापने ॥ ॐ अग्निर्मूर्धा दिवः कुरुत्यति-
पृथिव्या अयं ॥ अगाढं तोढं सिजिन्वति ॥ सोमाय ० सोमं ० ॥ ३ ॥ नैऋत्ये आरायां ॥ उदुध्यस्वामि इत्यस्य परमेष्ठीकपिः त्रिष्टु-
पछंदः अग्निदेवता बुधस्यापने ॥ ॐ उदुध्यस्वामि प्रीतिजा एहि त्वमिष्टा पूर्नसंभूजेयामयं च ॥ अस्मिन्संधस्येऽअधुस्तरिस्मि-
न्यथेदेवो यजमानश्च सीदत ॥ बुधाय ० बुधं ० ॥ ४ ॥ पश्चिमे आरायां ॥ बृहस्पते इत्यस्य गुरुतममदकपिः त्रिष्टुपछंदः ब्रह्म-
देवता बृहस्पतिस्त्यापने विं ॥ ॐ बृहस्पते अतिरुदय अहा ह्युमहि माति कर्तुमिच्छन्ते ॥ यद्दीदयुच्छवसऽकृतप्रजा तत्तदुसा-
सुदं विप्रधेहि चित्रं ॥ बृहस्पतये ० बृहस्पतिं ० ॥ ५ ॥ वायवे आरायां ॥ अन्नं त्पारिस्मृते इत्यस्य अश्विरस्वतीं द्राकपयः
अतिजगती छंदः अहा देवता शुक्रस्यापने ॥ ॐ अन्नं त्पारिस्मृते सं ब्रह्मणो न्यपि वक्षेत्रं पृथुः सोमं प्रेजापतिः ॥ कृतेन संस्य-
मिन्द्रिया विपानं ॥ शुक्रमधमेऽइन्द्रस्योदिय मिदं पृथो मृतं मधु ॥ शुक्राय ० शुक्रं ० ॥ ६ ॥ उत्तरे आरायां ॥ शन्नो देवो रियस्य द-

ध्यङ्कुःथर्वणऋपिःगायत्रीछंदःआपोदेवताशनित्था० ॥ ॐ शन्नोदेवीरभिष्टयुआपोभवंतुपीतये ॥ शंयोरभिन्नवतुनः ॥ शनै-
 श्वराय० शनैश्चरं० ॥७॥ ऐशानेआरायां ॥ कयानिश्चित्रइत्यस्यवामदेवऋपिगायत्रीछंदःइन्द्रोदेवताराहुस्यापने० ॥ ॐ कया-
 नश्चित्रआमुवदूतीसिदावधुःसखा ॥ कयाशचिष्ठयावृता ॥ राहवे० राहु० ॥ ८ ॥ तत्रैव ॥ केतुकृणवन्नित्यस्यमधुच्युच्छदा-
 ऋपिःगायत्रीछंदःअग्निदेवताकेतुत्था० ॥ ॐ केतुकृणवन्नकेतुवेषशोमयाअपुशसे ॥ समपद्मिजयायथाः ॥ केतुस्यो०
 केतुन्० ॥ ९ ॥ पुनस्ताम्बेवारासुपूर्वादिक्रमेणअष्टौकपालानावाहयेत् ॥ पूर्वआरायांसूर्यस्याग्रे ॥ त्रातारभित्य-
 स्यगर्गऋपिःत्रिष्टुप्छंदःइन्द्रोदेवताइन्द्रत्था० ॥ ॐ त्रातारुमिन्द्रमचितारुमिन्द्रुहवहवेसुहृद्युर्मिन्द्र ॥ ह्ययमिशुकंपुरुहूत-
 मिन्द्रुस्वस्तिनोमधवाधत्विन्द्रः ॥ इन्द्राय० इन्द्रं० ॥ १० ॥ अग्नेयआरायांसोमस्याग्रे ॥ त्वन्नोअन्नइत्यस्यआगिरसहि-
 रणयस्तूपऋपिःजगतीछंदःअग्निदेवताअग्निस्थापने० ॥ ॐ त्वन्नोअमेतवेदवपायुभिर्मधोनोरक्षतन्वश्चवद्य ॥ त्रातातोकस्य
 तनयेयवामस्यनिमेषेपुंरुक्षमाणस्तवव्रते ॥ अग्रे० अग्निं० ॥ ११ ॥ दक्षिणेआरायांसोमस्याग्रे ॥ यमायत्वेत्यस्यदध्यङ्गा-
 थर्वणऋपिःत्रीणिथर्जुपिआद्यस्यमनाभावातोदेवताअन्ययोर्धमोदेवतायमत्था० ॥ ॐ यमायत्वांगिरस्यतेपितृमतेम्बाह ॥
 स्वाहाधुर्मधुस्वाहाधुर्मःपित्रे ॥ यमाय० यमं० ॥ १२ ॥ नर्कस्येआरायांवुधस्याग्रे ॥ अमुन्वन्तमित्यस्यप्रजापतिकपिः
 त्रिष्टुप्छंदःनिकर्तदेवतानिकर्तित्था० ॥ ॐ अमुन्वन्तमयजमानमिच्छतेनस्येलासन्विहितस्करस्य ॥ अन्यमस्मादिच्छसा-

तद्देवानामोदिविनिर्कृतुं नृभ्यमलु ॥ निर्कृतये० निर्कृति० ॥ १३ ॥ पश्चिमे आरायां बृहस्पतये ॥ तत्त्वायामीत्यस्य शनः-
 शेषक्रपिः त्रिष्टुप्छंदः वरुणो देवता वरुणस्यापने० ॥ ॐ तत्त्वायामिब्रह्मणो ब्रह्मन् तदाशस्त्रे यजमानो हविर्भिः ॥ अहं समा-
 नो वरुणे हवोऽध्यरुंशुः सुमानो आयुः प्रमापीः ॥ वरुणाय० वरुण० ॥ १४ ॥ वायव्ये आरायां शुक्रत्याग्रे ॥ आनो नियुङ्क्ते-
 रित्यस्य वसिष्ठक्रपिः त्रिष्टुप्छंदः वायुदेवता वायुस्था० ॥ ॐ आनो नियुङ्क्तेः श्रुतिर्नामिरध्वरुः सहस्त्रिणाभिरुपया हियुजं ॥
 वायोऽञ्जस्मिन्सर्वेनादयस्त्रयपतस्त्रिस्त्रिभिः सदानः ॥ वायव० वायु० ॥ १५ ॥ उत्तरे आरायां शनरग्रे ॥ वयुः सोम-
 त्वस्य वंशुर्क्रपिः गायत्रीछंदः सोमो देवता सोमस्था० ॥ ॐ वयुः सोमव्रते तव मनस्तेन पुनर्विभ्रतः ॥ प्रजावतः सचमाहि ॥
 सोमाय० सोम० ॥ १६ ॥ ऐशाने आरायां राहुकत्वोरग्रे ॥ तमीशानमित्यस्य गोतमक्रपिः जगतीछंदः विश्वेदेवा देवता
 ईशानस्था० ॥ तमीशानं जगतस्त्र्युपस्पतिं धियजिन्वमवसेहमहेवैयम् ॥ पृषानो यथाव्वेदे सोमसमं द्रुधेरक्षिता पायुरदधः स्व-
 स्तये ॥ ईशानाय० ईशानं० ॥ १७ ॥ अथ वायुसोमांतरालमारभ्य अंतरालाराभियथाक्रमं ॥ वायुसोममध्य आरायां ॥
 सुगावो देवा इत्यस्य प्रजापतिः क्रिष्टुप्छंदः देवा देवताः वसुस्था० ॥ ॐ सुगावो देवाः स देना अकर्मयऽअजिग्मदहूस्मर्वनं जु-
 षाणाः ॥ भरमाणा ब्रह्मान हविर्बुध्यसे चक्षवसो वसूनि ॥ वसुभ्यो० वसून्० ॥ १८ ॥ सोमेशानंतराल आरायां ॥ रुद्राः
 सहस्रभ्यस्य प्रजापतिः अनुष्टुप्छंदः रुद्रा देवता रुद्रस्था० ॥ ॐ रुद्राः सहस्रभ्यपृथिवीं बृहज्ज्योतिः समीधरे ॥ तेषां भा-

नुरजस्रहञ्जुकोदेवपुरोचते ॥ रुद्रेभ्यो० रुद्रान् ॥ १९ ॥ ईशानंद्रान्तरालेआरायां ॥ यज्ञोदेवानामित्यस्रकुत्सकृपिः
 यजुरंतं त्रिष्टुपल्लदः आदित्यादेवता आदित्यस्था ० ॥ ॐ यज्ञोदेवानां प्रत्येतिमुस्रमादित्यासो भवतामड्यंतः ॥ आवोर्वाची-
 सुमतिर्वद्वत्यादुहोश्चिद्यावरिवोचित्तरासदादित्येभ्यस्त्वा ॥ आदित्येभ्यो० आदित्यान् ॥ २० ॥ इंद्राश्चंतरालेआरायां ॥
 यावां कशेत्सत्यमेधातिथकृपिः यजुरंतं गायत्रील्लदः अश्विनौ देवता अश्विस्थापनेवि ॥ ॐ यावां कशामधुमुत्थिनासुनृता-
 तावती ॥ तथायुजंमिमिक्षतं ॥ अश्विभ्यां० अश्विनौ आ० ॥ २१ ॥ अश्विभ्यमांतरालेआरायां ॥ ओमासश्चर्पणीधृत-
 त्यस्यमधुल्लदाकृपिः गायत्रील्लदः विश्वेदेवादेवता विश्वेदेवस्था ० ॥ ॐ ओमासश्चर्पणीधृतो विश्वेदेवासु आगत ॥ द्वाश्चाहोमा-
 दुष्टुपेभ्यो० ॥ विश्वेभ्योदेवेभ्योनमः विश्वान्देवान् ० ॥ २२ ॥ तत्रैव ॥ उदीरतामित्यस्रखकृपिः त्रिष्टुपल्लदः पितरोदे-
 तापितृस्था ० ॥ ॐ उदीरतामव उत्परासु उन्मध्युमाः पितरः मोभ्यामः ॥ अमंयदुथुरवृकाऽकृतज्ञास्तेनोवतु पितरोह-
 वेषु ॥ पितृभ्योन० पितॄन् ॥ २३ ॥ यमनैर्कल्यांतगलेआरायां ॥ अभित्यदेवमित्यस्रप्रजापतिकृपिः अष्टिल्लदः सविता-
 देवतायक्षस्था ० ॥ ॐ अभित्यदेवहोमवितारमोण्योऽकविकृतमर्चाभित्यस्रवहूरबुधामभिप्रियमतिकुर्वि ॥ ऊर्ध्वायस्थाम-
 तिर्भा अद्विधुतस्मर्चाभिनिर्हण्यपाणिपरिमितमकटुः कृपास्वः ॥ प्रजाभ्यस्त्वा प्रजास्त्वानुप्राणतु प्रजास्त्वमनुप्राणिहि ॥
 यक्षेभ्यो० यक्षान् ॥ २४ ॥ निरुक्तविरुणांतरालेआरायां ॥ आयंगारितिमद्भ्यस्रप्रजापतिकृपिः गायत्रील्लदः लिंगो-

तद्देव्यानामादेविनिर्कृतं नृभ्यममु ॥ निर्कृतये० निर्कृति० ॥ १३ ॥ पश्चिमआरायां वृहस्पतेरग्रे ॥ तत्त्वायासीत्यस्यशुन-
 शेषपक्रपिः त्रिष्टुपलदः वरुणादेवतावरुणस्थापने० ॥ ॐ तत्त्वायासि त्रिष्वपानां वृदमानन्तद्राशोऽन्तेयजमानोहविर्मिः ॥ अहडमा-
 नो वरुणहवोऽध्युर्गशुभ्रमामनं आयुः प्रमापीः ॥ वरुणाय० वरुण० ॥ १४ ॥ वायव्ये आरायां शुक्रस्याग्रे ॥ आनो नि युद्धि-
 रित्यस्य वमिष्ठकपिः त्रिष्टुपलदः वायुदेवता वायुस्था० ॥ ॐ आनो नि युद्धिः श्रुतिर्नाभिर्गव्यः शुभ्रिणाभिरुपयाहियज्ञ ॥
 वायोऽजस्मिन्मवनसादयस्य ययपतस्वस्तिभिः मदानः ॥ वायवे० वायु० ॥ १५ ॥ उत्तरे आरायां शनैरग्रे ॥ वयः शुभ्रमोम-
 लस्य वधुक्रपिः गायत्रीलदः सोमो देवता सोमस्था० ॥ ॐ वयः शुभ्रमोमन्नततवमनं मनपुत्रिभ्रतः ॥ प्रजावतः मन्त्रमहि ॥
 सोमाय० सोम० ॥ १६ ॥ ऐशान आरायां राहुक्त्वोरग्रे ॥ तमीशानमित्यस्य गौतमः कृपिः जगतीलदः विश्वदेवा देवता
 ईशानस्था० ॥ तमीशानं जगत्संस्तुयुष्मत्पतिधियजिन्वमवसेहमहवयम् ॥ पृषानो यथावदेमामसं देधरश्चितापुयुरदधः स्व-
 स्तये ॥ ईशानाय० ईशानं० ॥ १७ ॥ अथ वायुसोमांतरालमारभ्य अंतरालारामुयथाक्रमं ॥ वायुसोममध्ये आरायां ॥
 सुगावो देवा इत्यस्य प्रजापतिकृपिः त्रिष्टुपलदः देवा देवताः वसुस्था० ॥ ॐ सुगावो देवाः स देना अकर्मयऽअजमेदः सुवर्नं जु-
 याणाः ॥ भरमाणा विहमाना हवीर्गव्यः सधन्वसवो वसूनि ॥ वसुभ्यो० वसून्० ॥ १८ ॥ सोमशानांतराल आरायां ॥ रुद्राः
 सहस्रं मुज्येत्यस्य प्रजापतिकृपिः अनुष्टुपलदः रुद्रा देवता रुद्रस्था० ॥ ॐ रुद्राः सहस्रं पृथिवी वृहज्ज्योतिः समीधरे ॥ तेषां भो-

नुरजसुइच्छुकोदेवेपुरीचते ॥ रुद्रेभ्यो० रुद्रान् ॥ १९ ॥ ईशानंद्रान्तरालेआरायां ॥ यज्ञोदेवानामित्यस्यकुत्सऋषिः
यजुर्गतांत्रिष्टुपंछंदःआदित्यादेवताआदित्यस्था० ॥ ॐ यज्ञोदेवानांप्रत्येतिसुम्रमादित्यसोभवतामध्यतः ॥ आबोवाची-
सुमेतिववृत्त्यादुहोश्चिद्यावरिवोच्चितुरासदादित्येभ्यस्त्वा ॥ आदित्येभ्यो०आदित्यान् ॥ २० ॥ इंद्राश्वतरालेआरायां ॥
सावांक्षेत्यस्यमेधातिथिऋषिःयजुर्गतायत्रीछंदः अश्विनौदेवताअश्विस्थापनेवि० ॥ ॐ यावांकशामधुमयश्विनसमनुता-
तावती ॥ तयायुज्ञमिमिक्षतं ॥ अश्विभ्यां० अश्विनौआ० ॥ २१ ॥ अग्निग्रामंतरालेआरायां ॥ ओमासश्चर्षणीधृतइ-
त्यस्यमधुछंदाऋषिःगायत्रीछंदःविश्वेदेवादेवताविश्वेदेवस्था० ॥ ॐ ओमासश्चर्षणीधृतोविश्वेदेवासुआगत ॥ द्वाश्चाहूंसो-
द्वाशुपेभुतं ॥ विश्वेभ्योदेवेभ्योनमःविश्वान्देवान् ॥ २२ ॥ तत्रैव ॥ उदीरतामित्यस्यशंखऋषिःत्रिष्टुपंछंदःपितरोदे-
तापितृस्था० ॥ ॐ उदीरतामवरुउत्परासुउन्मथ्युमाःपितरःसोम्यासः ॥ असंयद्वयुरवृकाऽकृतज्ञास्तेनोवतुपितरोह-
वेषु ॥ पितृभ्योन० पितॄन् ॥ २३ ॥ यमनैर्कृत्यांतरालेआरायां ॥ अभित्यदेवमित्यस्यप्रजापतिऋषिःअष्टिछंदःसविता-
देवतायश्चस्था० ॥ ॐ अभित्यदेवमृषितारमोण्योःकविकृतमर्चाभिमृत्यसंवहूरबधामभिश्रियमतिकृषिं ॥ ऊर्ध्वायस्यम-
त्तिर्माअर्दिद्युतस्तर्षामनिहिरण्यपाणिरामीतसुक्रतुःकृपासः ॥ प्रजाभ्यस्त्वाप्रजास्त्वानुप्राणतुप्रजास्त्वमनुप्राणिहि ॥
यक्षेभ्यो० यक्षान् ॥ २४ ॥ निरुक्तिवरुणांतरालेआरायां ॥ आयंगैरितिमन्द्रद्वयस्यप्रजापतिऋषिःगायत्रीछंदःलिंगो-

सादेवताभूतनागस्था० ॐ आर्याःपुत्रश्चक्रीदमदन्मातरं पुः ॥ पितरं च प्रवन्त्सन् ॥ अतश्चरितरोचनास्थप्रणाद-
 पानती ॥ व्यस्यन्महिषोदिवं ॥ भूतनागभ्यो भूतनागान् ॥ २५ ॥ वरुणवायं तराले आरायां ॥ क्रतापाडिलस्य-
 देवाकपयः यजुं पि गंधर्वाप्सरो देवताः गन्धर्वाप्सरः स्थापनं ॥ ॐ क्रतुपाडुत धामाग्निगंधर्वस्तस्योपययोप्सरो सुदेनाम् ॥
 समन्दब्रह्मक्षत्रपातितस्साहावादनाभ्यः ॥ गंधर्वाप्सरोभ्यो गंधर्वाप्सरसां ॥ २६ ॥ अथसौम्याद्यष्टाञ्जपत्रेषु ॥
 उत्तरदले ॥ यदक्रदेल्यस्य जमदग्निदीर्घतमाद्युपविष्टपुण्ड्रः अथो देवताः स्कंदस्था ॥ ॐ यदक्रदः प्रथमं जायमानऽउद्यन्त्स-
 मद्रादुतवापुरीपात् ॥ येन स्य पक्षाहुरिणस्य वाहुरपुमस्य महिजुतितं अर्बन् ॥ स्कंदाय ० स्कंदं ॥ २७ ॥ ईशानदले ॥
 अदितिद्यौरित्यस्य गौतमऋषिः त्रिष्टुपुण्ड्रः विश्वदेवा देवता दक्षस्था ॥ ॐ अदितिद्यौरादितरं तारिक्षमादितिर्माता सपिता-
 सपुत्रः ॥ विश्वदेवाऽअदितिः पंचजनाऽअदितिर्जातमादितिर्जनित्वं ॥ दक्षाय ० दक्षं ॥ २८ ॥ पूर्वदले ॥ अवे अविक-
 इत्यस्य प्रजापतिऋषिः अनुष्टुपुण्ड्रः अथो देवता दुर्गास्था ॥ ॐ अवे अविकर्वालि कुनमानयतिकश्चन ॥ समस्त्यथऋषेः सुमित्र-
 कांकां पीलवांसिनीम् ॥ दुर्गायै ० दुर्गां ॥ २९ ॥ तत्रैव ॥ इदं विष्णुरित्यस्य मेधातिथिऋषिः गायत्री छंदः विष्णुर्देवता वि-
 ष्णुस्था ॥ ॐ इदं विष्णुर्विक्रममेधेधानि दधेपुदं ॥ समदं मस्य पादुमरे ॥ विष्णवे ० विष्णुं ॥ ३० ॥ आग्नेयदले ॥ पितृ-
 भ्य इत्यस्य प्रजापत्यश्चिसरस्य ऋषयः सप्तयजुं विपितरो देवता स्वास्था ॥ ॐ पितृभ्यः स्वाधोयिभ्यः स्वाधनमः पितामे-

हेभ्यःस्वधायिभ्यःस्वधानमःऽपिपतामेहेभ्यःस्वधायिभ्यःस्वधानमः ॥ अक्षिन्पितरोभामदन्तिपितरोर्तातृपतपितरुःपि-
 तरुःशुधध्वं ॥ स्वधायै० स्वधां० ॥ ३१ ॥ दक्षिणदले ॥ परंमृत्योइत्यस्यसंकुसुकृपिःत्रिष्टुप्छंदःमृत्युदेवतामृत्यु-
 स्था० ॥ ॐ परंमृत्योअनुपरोहिपंथायत्तेऽअन्यइतरोदेवयानात् ॥ चक्षुष्यतेष्टुण्वृतेतैब्रवीमिमानंऽप्रजाऽहरीरिपोभोतवीरान् ॥
 मृत्यवे० मृत्युं० ॥ ३२ ॥ नैर्ऋत्यदले ॥ गणानांवेत्यस्यप्रजापतिकृषिःचत्वारियजूंष्विगणपतिर्देवतागणपतिस्था० ॥
 ॐ गुणानांत्वागणपतिर्दृहवामहेप्रियाणांत्वाग्निपतिर्दृहवामहेनिधीनांत्वानिधिपतिर्दृहवामहेब्रह्मसोमम ॥ आहमजा
 निगर्भमुधमात्वमजासिगर्भं ॥ गणपतये० गणपतिं० ॥ ३३ ॥ पश्चिमदले ॥ शन्नोदेवीरित्यस्यदध्यङ्गुथर्वणकृ-
 षिःगायत्रीछंदःआपोदेवताअपांस्था० ॥ ॐ शन्नोदेवीरभिष्टयुऽआपोभंवतुपुतये ॥ शंयोरुभिसंवतुनः ॥ अद्भ्योनमः-
 अपःस्था० ॥ ३४ ॥ वायव्यदले ॥ मरुतोयस्यस्यसगोतमकृषिःगायत्रीछंदःमरुतोदेवतामरुत्स्था० ॥ ॐ मरुतो-
 यस्यहिक्षयैपाथदिवोर्विमहसः ॥ समुगोपातमोजनः ॥ मरुद्भ्यो० मरुतःस्था० ॥ ३५ ॥ अथकर्णिकायां ॥
 मध्ये ॥ तत्त्वायामीत्यस्यशुनशेषकृषिःत्रिष्टुप्छंदःवरुणोदेवतावरुणस्था० ॥ ॐ तत्त्वायामिब्रह्मणोवदमानुसदाशा-
 स्तोयजमानोहविर्भिः ॥ अहंडमानोवरुणहवोऽयुरुऽहममानुऽआयुःप्रभोपीः ॥ वारुणाय० वरुणं० ॥ ३६ ॥ उत्त-
 रादितःकेसरमूलेषु ॥ उत्तरेकेसरमूले ॥ ब्रह्मजज्ञानमित्यस्यप्रजापतिकृषिःत्रिष्टुप्छंदःआदित्योदेवताब्रह्मस्थाने० ॥

ॐ ब्रह्मजज्ञानप्रथमपूरुस्ताद्वितीमितः सुरुचोविनर्थावः ॥ सवध्याउपमाअस्यद्विष्टाः सतथ्योनिमसतश्चविवः ॥ ब्रह्मणे०
 ब्रह्माण० ॥ ३७ ॥ ईशान्यकेसरमूले ॥ विष्णोराराटमलस्यप्रजापतिकृपिः यजुः विष्णुर्देवताविष्णुस्था ॥ ॐ विष्णोरे-
 राटमसि विष्णोः शत्रुस्थो विष्णोः स्यूरसि विष्णोः ध्रुवोसि ॥ वैष्णवमसि विष्णवेत्वा ॥ विष्णवे० विष्णुं० ॥ ३८ ॥ पूर्वके-
 सरमूले ॥ मानस्तोकइलस्यकुत्सकपिः जगतीछंदः एकद्रोदेवतारुद्रस्था ॥ ॐ मानस्तोकतनयुमानुअयुपिमानुगोपु-
 मानोअथपुरीरिपः ॥ मानोवीरानुद्रुभामिनोवधीहि विष्मतेः सदुभित्वाहवामहे ॥ रुद्राय० रुद्रं० ॥ ३९ ॥ आप्रयेकेस-
 रमूले ॥ श्रीश्रुतइलस्यनारायणकृपिः त्रिष्टुप्छंदः लक्ष्मीर्देवतालक्ष्मीस्था ॥ ॐ श्रीश्रुतलक्ष्मीश्चपत्न्यावहोरात्रेपुर्ध्वनक्ष-
 त्राणिरूपमोश्चनौव्यात्तम् ॥ इष्णोनिपाणसुमईपाणसर्वलोकमईपाण ॥ लक्ष्यं० लक्ष्मीं० ॥ ४० ॥ दक्षिणेकेसरमूले ॥
 अवैअविकेइलस्यप्रजापतिकृपिः त्रिष्टुप्छंदः अथोदेवताअविकास्थापनेवि० ॥ ॐ अवैअविके० ॥ अविकार्यं० अविकां ॥
 ॥ ४१ ॥ नैऋत्येकेसरमूले ॥ तत्सवितुर्गलस्यस्यविश्वामित्रकृपिः गायत्रीछंदः सवितोदेवतासावित्रीस्था ॥ ॐ तत्सवि-
 तुर्व० ॥ सावित्र्यं० सावित्रीं० ॥ ४२ ॥ पश्चिमेकेसरमूले ॥ पञ्चनद्यइलस्यआदित्याज्ञवल्क्यावृषीअनुष्टुप्छंदः सरस्व-
 तीनदीदेवतासरिस्था ॥ ॐ पंचनद्युः सरस्वतीमायति सत्रोतसः ॥ सरस्वतीतुष्टुचुधासोदुशमवस्तिरत् ॥ गंगादिन-
 दीभ्यो० गंगादिनदीः० ॥ ४३ ॥ वायव्येकेसरमूले ॥ इममइलस्यशुनः शेषकपिः गायत्रीछंदः वरुणेदेवताससागरस्था ॥

ॐ हुमन्मन्त्ररुणश्रुधीहवमद्याचमृडय ॥ त्वामवस्युराचके ॥ सप्तसागरेश्वरो ॥ सप्तसागरान् ॥ ४४ ॥ ब्रह्मणःपादमूले ॥
 ॐ भूतग्रामाय० भूतग्रामं० ॥ ४५ ॥ सतोनाम्नाकार्णिकोपरि ॥ ॐ मेरेवेन० मेरुं० ॥ ४६ ॥ बाह्यपरिधौसोमादि-
 समीपे ॥ ॐ गदायै० गदां० १ ॥ ईशानांतिके ॐ त्रिशूलाय० त्रिशूलं० २ ॥ इंद्रांतिके वज्राय० वज्रं० ३ ॥ अश्वि-
 मीपे शक्तये० शक्तिं० ४ ॥ यमांतिके दंडाय० दंडं० ५ ॥ निर्ऋतिसमीपे खड्गाय० खड्गं० ६ ॥ वरुणांतिके पाशाय०
 पाशं० ७ ॥ वायुसमीपे अंकुशाय० अंकुशं० ८ ॥ तद्बाह्योत्तरे गौतमाय० गौतमं० ९ ॥ ईशान्यां० भरद्वाजाय०
 भरद्वाजं० १० ॥ पूर्वे विश्वामित्राय० विश्वामित्रं० ११ ॥ आग्नेये कश्यपाय० कश्यपं० १२ ॥ दक्षिणे जमदग्नये०
 जमदग्निं० १३ ॥ निर्ऋत्यां वसिष्ठाय० वसिष्ठं० १४ ॥ पश्चिमे अत्रये० अत्रिं० १५ ॥ वायव्यां अरुन्धत्यै० अरुन्धतीं०
 १६ ॥ तद्बाह्ये पूर्वे ऐंद्र्यै० ऐंद्र्यं० १७ ॥ आग्नेय्यां कौमार्यै० कौमारीं० १८ ॥ दक्षिणे ब्राह्म्यै० ब्राह्मीं० १९ ॥ निर्ऋत्यां
 वाराह्यै० वाराहीं० २० ॥ पश्चिमे चामुंडायै० चामुंडां० २१ ॥ वायव्यां वैष्णव्यै० वैष्णवीं० २२ ॥ उत्तरेकौबेर्यै० कौवे-
 रीं० २३ ॥ ईशान्यांवैनायक्यै० वैनायकीं० २४ ॥ इतिवारुणमंडलग्रणवादिनभौतैश्चतुर्थतेनाममन्त्रैस्तत्तल्लिङ्गोक्तवैदि-
 कैर्मन्त्रैर्वावावाह्यसंपूज्यपायसबलीनृदत्त्वाहोमसमयेयथोक्तसंख्यतिलाहुतीराज्याहुतीर्वाजुहुयात् ॥ इतिवारुणमण्ड० ॥
 नामपक्षे १ ॐ सूर्यायनमःपायसबलिसमर्पयामि २ सोमायनमः ३ भौमायनमः ४ बुधायनमः ५ बृहस्पतयेनमः
 ६ शुक्रायनमः ७ शनैश्चरायनमः ८ राहयेनमः ९ केतवेनमः १० इंद्रायनमः ११ अग्नेयेनमः १२ यमायनमः १३ निर्ऋ-

ततेनमः १४ वरुणायनमः १५ वायवेनमः १६ कुबेरायनमः १७ ईशानायनमः १८ अष्टवसुभ्योनमः १९ एकादश-
रुद्रेभ्यो २० द्वादशादित्येभ्यो २१ अश्विन्यांनमः २२ विश्वेभ्योदेव्योनमः २३ पितृभ्योनमः २४ यक्षेभ्योनमः
२५ मृतनागेभ्योनमः २६ गन्धर्वापसरोभ्योनमः २७ स्कंदायनमः २८ दक्षायनमः २९ दुर्गायैनमः ३० विष्णवेनमः
३१ स्वधायैनमः ३२ सुत्यवेनमः ३३ गणपतयेनमः ३४ अश्विनोमः ३५ मरुद्भ्योनमः ३६ वरुणायनमः ३७ ब्रह्मणे-
नमः ३८ विष्णवेनमः ३९ रुद्रायनमः ४० लक्ष्म्यैनमः ४१ अविकार्यैनमः ४२ सावित्र्यैनमः ४३ गंगादिनदीभ्यो ४४
सप्तसागरेभ्यो ४५ भूतग्रामायनमः ४६ मेरवेनमः ४७ गदायैनमः ४८ त्रिशूलायनमः ४९ वज्रायनमः
५० शक्त्यैनमः ५१ दण्डायनमः ५२ खड्गायनमः ५३ पाशायनमः ५४ अंशुशायनमः ५५ गौतमायनमः ५६ भरद्वाजा-
यनमः ५७ विश्वामित्रायनमः ५८ कश्यपायनमः ५९ जमदग्नयेनमः ६० वसिष्ठायनमः ६१ अत्रयेनमः ६२ अरुंधत्यै-
नमः ६३ ऐंश्वैनमः ६४ कौमायैनमः ६५ ब्राह्म्यैनमः ६६ वाराहैनमः ६७ चासुण्डायैनमः ६८ वैष्णव्यैनमः
६९ कौर्व्यैनमः ७० वैनायव्यैनमः ॥ नाममन्त्रपञ्चेऽयंसौकर्यार्थकः संप्रहृतिज्ञेयम् ॥

वारुणमण्डलम् ॥ ॥ दानचंद्रिकायां—तत्राचार्येविद्यामध्येत्रिहस्तव्यासचतुरस्रप्रसाध्य प्रागपरदक्षिणोत्तनवनव-
रेखाभिश्चतुष्पष्टिकोष्ठकुर्यात् ॥ तत्रकोष्ठानिप्रत्येकंनवनवांगुलानिपद्यते ॥ ततोवाहिरत्यपंक्तिपुचतुर्दिक्षुमध्यकोष्ठानि
चत्वारिचत्वारिमाजयित्वा तदुपर्युपांत्यपंक्तिपुपार्थयोत्तत्रत्यस्रव्या प्रतिदिशंमध्यकोष्ठद्वयमाजेनेनचतुर्दिक्षुषट्कोष्ठा-

निचत्वारिद्वाराणिसिद्ध्यति ॥ ततोमध्यस्थितपोडशकोष्ठाणिमाजयेत् ॥ तथाचमध्यचतुरस्रपीठपादाःसिद्ध्यति ॥ ततोम-
 ध्याबत्वारिवृत्तानिक्कुर्यात् ॥ तत्राद्येचत्वार्यगुलानिव्यासः । द्वितीयेष्टौ । तृतीयेचतुर्विंशतिः । चतुर्थेपञ्चविंशतिरिति ॥
 तच्चतुरंगुलवृत्तकर्णिकारूपपीतेनरजसापूरयित्वा कर्णिकावधिरेखांसितेनरजसानिर्माय तद्वहिरष्टांगुलात्मकेवृत्तेपीतरक्त-
 सितरजोभिःसंपादितसूलमध्याग्राणिपोडशकेसरानि संपाद्य तत्केसरावधिरेखांसितेनरजसांगुलान्नतांसंपाद्य चतुर्विंशां
 गुलात्मकेतद्वहिरष्टेसितेनरजसाष्टदिश्वष्टौपत्राणिरक्ताग्राणिक्कुर्यात् ॥ ततोदलांतररेखांसितेनरजसाविधाय दलांतराणि
 कृष्णेनरजसापूरयित्वा तद्वहिरैकांगुलांतरावहिरष्टेरेखांसितेनरजसासंपाद्य वृत्तद्वयांतरंपरितोष्टदलाग्रतन्मध्यचिह्नैःपो-
 डशधाविभज्य प्रतिभाग्यवाकारान्तपोडशरान् श्यामपीतारुणश्चेतरजोभिःकल्पयित्वा तदन्तरायथायोग्यंरजोभिःपूर-
 यित्वा ॥ तद्वहिरःसितपीतारुणश्यामहरिताःपञ्चरेखालिखेत् ॥ तद्वहिरःपीठक्षेत्रं चतुरस्रंथाशोभंरजोभिरलंकृत्य पीठाव-
 धिरेखांसितेनरजसाचतुरस्रारचयेत् ॥ द्वारक्षेत्राणिपूर्वादितःपीतश्यामसितहरितरजोभिःपूरयेत् ॥ आग्नेयादिकोष्ठचतु-
 र्युगलोहितहरितश्यामधवलैरजोभिःपूरयेत् ॥ आग्नेयादिपीठपादचतुष्टयंपञ्चकोष्ठात्मकंतुक्रमात्सितरक्तपीतकृष्णरजोभिः
 पूरयेत् ॥ ततःसितेनरजसांगुलेननेनवहिरश्चतुरस्ररेखांक्कुर्यादितिमदमन्त्रादयः ॥ ठक्करमतेतुचतुरस्रंचतुर्हस्तं ॥ तत्रप्रत्ये-
 कंद्वादशांगुलानिनवकोष्ठानि । वृत्तानितुपञ्च । तत्राद्यवृत्तेचत्वार्यगुल्यासः । द्वितीयेष्टौ । तृतीयेविंशतिः । चतुर्थेच-
 तुर्विंशतिः । पञ्चमेतश्चतुरस्रवहिरस्तेनऽष्टत्रिंशदिति पञ्चकोष्ठात्मकंपीठपादचतुष्टयं ॥ आग्नेयादिक्रमेणरक्तहरितश्यामभि-

तैरजोभिः पूरणीयं ॥ कोणकोष्ठचतुष्टयं प्रत्येकं त्रिभिः त्रिभिर्वर्णैर्गतिविशेषः ॥ इदमेव वारुणमण्डलं जलाशयोऽस्य भादोज्ञे-
यम् ॥ पुनस्तत्रैव—वज्रप्रागुत्तरभागे आग्नेयांशं त्किमुज्ज्वलां ॥ आलिखेद्दक्षिणे दंडं नैऋत्यां खड्गं मालिखेत् ॥ पाशं तु वारुण-
लेख्यं च जवावायुगोचरं ॥ और्वेयं तु यदालेख्या इदं न्याग्रालं मालिखेत् ॥ शूलस्य वामं दशे तु चक्रं पद्मं च दक्षिणे ॥ ततो मह-
वेद्युपरि पञ्चवर्णफलपुष्पे पशोभितवितानं कूटं मण्डपं वक्षीयादिति दिवा करविरचितायां दानं चन्द्रिकायां वारुणमण्डलम् ॥ ॥
अथास्य कारिकाः संगृह्यन्ते—त्रिहस्तायामेकं कार्यं चतुरस्रमसन्ततः ॥ चतुःपष्टिसुकोष्ठानि तत्सिन्धुसंपादयेद्बुधः ॥ १ ॥
वाद्यपंतौ चतुर्दिक्षु मध्ये कोष्ठचतुष्टयं ॥ तदधः पंक्तिमध्यस्थं कोष्ठद्वितयमेव च ॥ २ ॥ एकीकृत्य च त्वाग्निद्वाराणि समक-
ल्पयेत् ॥ कोणे ष्वैकैककोष्ठं तु हित्वा पञ्चभिरवच ॥ ३ ॥ कौष्ठैः पादाः प्रकर्तव्याः संलघ्नमंडलस्य तु ॥ मध्ये षोडशकोष्ठानि
मार्जयित्वा लिखन्तु क्रमात् ॥ ४ ॥ चतुरगुलकं च त्रयमद्विगुणं परं ॥ चतुर्विंशंगुलं तत्र तृतीयं परिकल्पयेत् ॥ ५ ॥ षड्विंश-
तंगुलं तद्वच्चतुर्थमुपकल्पयेत् ॥ कर्णिका केसरस्थानं पद्मस्थानमभूदिति ॥ ६ ॥ नामानि कथितान्येवं कुर्याद्धारुणमण्डलं ॥
कर्णिकां पीतरजसा पूरयेच्छुभ्रवर्णकैः ॥ ७ ॥ केसरस्थानं कतत्रालिखेत्योडशतानितु ॥ पीतरक्तमितेवर्णमूलमध्याक्रम्य पुच
॥ ८ ॥ पद्मस्थानं सितेनैव पूरयेत् पद्माष्टकं लिखेत् ॥ रक्ताप्रकंपत्रसाधं पूरयेच्छुभ्रवर्णकैः ॥ ९ ॥ पद्माद्वाहिः सितेनैव रजसां गु-
लमानतः ॥ परिध्यावेष्टितं कार्यं पद्माष्टकमथोदितं ॥ १० ॥ तद्वहिः शिष्टभागं तु षोडशारात्रकल्पयेत् ॥ श्यामपीतारुण-
श्चेत रजोभिर्बुद्धिमत्तमः ॥ ११ ॥ अंतरालयथाशोभन्तद्वाहिः पञ्चरेखकं ॥ श्वेतपीतारुणश्च महर्गिर्द्विवर्णकैः क्रमात् ॥

॥ १२ ॥ पीठक्षेत्रं यथाशोभं जोगिभिः पूजयेद्बुधः ॥ द्वाराणि पूर्वतः पीतश्यामश्चेत हरिर्ब्रह्मैः ॥ १३ ॥ आग्नेयादिदिशां को-
णान् रक्तनीलसितोज्ज्वलैः ॥ पीठपादचतुर्भुजं चैतरे रक्तपुपीतकैः ॥ १४ ॥ कृष्णेन रजसा चैव पूरयेत्फलभागं भवेत् ॥ आग्नेया-
दिहरिर्द्विश्च पीठपादकमः स्मृतः ॥ १५ ॥ ततः सितैर्नवमस्तपीठाद्बहिर्विरेखारं च येत्समासौ ॥ दिवा करेणाशुविलेखना-
यप्रकारउक्तो विदुषां मुदे च ॥ १६ ॥ तथा ॥ वज्रं प्रागुत्तरे भागे आग्नेयं शक्तिमुज्ज्वलं ॥ आलिखेदक्षिणे दण्डेनैर्कल्याण-
मालिखेत् ॥ १७ ॥ पाशं तु वारुणे लेख्यं ध्वजं वायव्यगोचरे ॥ कौबेर्यां तु गदालेख्या ईशान्यां शूलमालिखेत् ॥ १८ ॥

शूलस्य वामदेशे तु चक्रं पद्मं तु दक्षिणे ॥ १९ ॥ ॥ इति वारुणमण्डलकारिकाः ॥

एकवल्बलानप्रयोगः ॥ ॥ देशकालौ संकीर्त्य शुभपुण्यतिथौ मम सभार्यस्य इह जन्मनि जन्मांतरे वा ब्रह्महत्यादिना यज्जनि-
तं चतुर्विधं वंध्यात्वं तद्दिनाशनार्थं तथा च संततिप्रतिबन्धकदोषनिवृत्त्यर्थं आयुष्मत्सु पुत्रादिसंततिप्राप्तिद्वारा श्रीमहारुद्रश्री-
त्यर्थं एकवल्बलानमहं करिष्ये ॥ तदंगतया गणपतिपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनमातृकापूजनं वसो धारां नादीश्राद्धं च क० ॥ गणे-
शपूजनादिदृष्टिश्चाद्धातं विधायाचार्यं दृष्टुं यात् ॥ अस्मिन्नेकवल्बलानकर्मणि आचार्यत्वाद्युगे ॥ आचार्यस्तु० ॥ ब्रह्मवरणं ॥
यथा चतुर्मुखो० ॥ आचार्यप्रार्थना ॥ कर्मसाक्षी जगन्नाथस्य न्यायवृत्तकर्मणा ॥ पंचधा पलदुःखाख्यदौर्भाग्यमनुलभहत् ॥
प्राप्तं तस्य विनाशाय विधिसुर्विधमुत्तमं ॥ सहपत्न्या जगन्नाथतत्र सिद्धिं प्रयच्छ मे ॥ तत आचार्यः देशकालौ संकीर्त्य अस्मि-
न्नेकवल्बलानकर्मणि यजमानं नवतोलं आचार्यकर्म करिष्ये इति संकल्प्य दिग्रक्षणादिकर्म भूमिप्रोक्षणांतं कुर्यात् ॥ ततो युवा-

सुवासा इति तन्नेत्रेण दंपत्योरेह तमकवक्षपरिधापयेत् ॥ ॐ शुभसुवासाः ॥ शिवो नामेति मन्त्रेण तत्तुषवे शयेत् ॥ शिवो नामासि ॥ शीः ॥ ततः स्यादिलम्बपूर्वतः तन्दुलद्रुदले कृत्वा तमव्यउत्तलक्षणां स्पर्शमर्थी शिवमूर्तिं अयुत्तारणपूर्वकं शिवो नामेति मन्त्रेण स्थापयेत् ॥ तत्राग्नेयादि तलुइन्द्रादि देवताः क्रमेण ब्राह्मेयेत् ॥ यथा ॥ इन्द्रविश्वो ० पति ॥ आग्नेयदले इन्द्राय नमः इन्द्रमावाहयामि ॥ येचुहपितरो ० पस्य ॥ दक्षिणदले ॥ ॐ दिव्यपूर्वजभ्यो नमः दिव्यपूर्वजानावाहयामि ॥ ॐ ये देवा सो दिव्येका ० पथ्यं ॥ नैऋत्यदले सनकादिभ्यो नमः सनकादीनावा ॥ ॐ वरुणः प्रावि ० धसः ॥ पश्चिमदले वरुणाय नमः वरुणमा ॥ ॐ गुणानां त्वा ० धम् ॥ वायव्यदले गणपतये नमः गणपतिमा ॥ ॐ अभिगोत्रा ० यत्सु ॥ उत्तरदले गर्भमातृभ्यो नमः गर्भमातृरावा ॥ तत ईशानदले सर्वान् ग्रहान् स्वस्वमन्त्रैः स्थापयेत् ॥ ॐ आकृष्णो न ० सूर्याय ० सूर्य ॥ इमं देवा ० सोमाय ० सोमं ॥ अग्निमूर्ध्ना ० भौमाय ० भौमं ॥ उदुव्यध्वं ० बुधाय ० बुध ॥ बृहस्पते ० बृहस्पतये ० बृहस्पतिं ॥ अन्नोत्पारि ० शुक्राय ० शुक्रं ॥ शनो दिवी ० शनैश्चाराय ० शनैश्चरं ॥ कयानिश्चित्रं ० राहवे ० राहुं ॥ कुतुकुण्व ० केतुभ्यो ० केतून् ॥ क्रतुर्वः स्थक्र ० माणाः ॥ पूर्वदले साराय नमः स्वरं आ ॥ तत्रैव महिधौ रित्यादि पूर्णपात्रनिधानांतं कलशस्थानं कृत्वा तत्समीपे नारिकेलनिधाया ब्राह्मिदेवतानां स्थापनक्रमेण पूजनदंपतीभ्यां सहैव कर्तव्यं ॥ ततो जलार्थना ॥ आपस्त्वमासि सर्वपापैर्वादानामग्रणीः प्रभो ॥ जीवनं सर्वजंतूनां गंधो हि मम प्रभो ॥ १ ॥ त्वयैवाधिष्ठिताः सर्वे न दीनजलाशयाः ॥ पुनंतु पापिनः सर्वगंधो हि ॥ २ ॥ यानि कानि च पापापानि ये चोचिजलाशयाः ॥

त्वयैवपावितास्तस्माद्भूमेधि० ॥ ३ ॥ त्वमावाभ्यग्रप्रपन्नाभ्यग्रणंदुःखशान्तेये ॥ प्रार्थितःपरमेशानगर्भेधि० ॥ ४ ॥
 आशास्महेमहाभागसंततिलोकपावर्त्ती ॥ ग्रसन्नाद्भवतःस्वामिगर्भेधि० ॥ ५ ॥ यानिक्रानिचयापानिह्वनपत्यकराणिच ॥
 हत्वातान्यखिलानीशगर्भेधि० ॥ ६ ॥ भूतप्रेतपिशाचाद्यायेनौसंततिघातकाः ॥ पाशेनायम्यतान्सर्वानगर्भेधि० ॥ ७ ॥
 प्रत्यगाशापतेराजन्दुजलानामधिप्रभो ॥ नष्टनष्टप्रसृष्टात्त्वगर्भेधि० ॥ ८ ॥ नदीनदतडागादिकूपाद्यायेजलाशयाः ॥
 त्वयाविनानशोभतेगर्भेधिजलेश्वर ॥ ९ ॥ पूर्वजन्मनियत्यापंकुससर्गात्स्वयंकृतं ॥ इहापिसलिलेस्थित्वागर्भेधिप्रसीदमे
 ॥ १० ॥ अष्टपट्टिसुतीर्थानंनदीनामधिपोभवान् ॥ सप्तानामपिचाञ्चीनामीशगर्भेददस्वमे ॥ ११ ॥ त्वमेवपाशपाणि-
 श्रत्त्वमेवह्यभसांपतिः ॥ आपस्तुप्राणिनांजीवोगर्भेधिदयापर ॥ १२ ॥ भूतप्रेतादिदोषाणोरोगाणामपितस्यच ॥ अंतरा-
 यंप्रभोलित्त्वागर्भेधिदयांकुरु ॥ १३ ॥ इतिजलप्रार्थना ॥ अथौषधिप्रार्थना ॥ सर्वपांजगतोभानांग्रहाणामधिपस्तथा ॥
 तवस्वामीसदासोभोगर्भेधिहममौपधे ॥ इत्यौषधिप्रार्थना ॥ अथाचार्यःयजमानहस्तदूवाक्षतानारिकेलंदत्वातथैवपत्नी-
 हस्तेऽर्धद्वंद्वरीफलवतींशाखांसमर्प्योपवेशयेत् ॥ वरुणोपासनंकुर्यात्स्तुतिपाठपरायणः ॥ तत्रमन्त्राः ॥ इमममे० तत्त्वा-
 यामि० त्वन्नोअग्ने० सत्यन्नोअग्ने० मापोमौपधी० उदुत्तमं० वरुणस्योत्तं० वरुणःप्राविता० येतेशुतंवरुणयेमहस्रयु-
 जिथ्याः पाशावित्ततामुहांतः ॥ तेभन्नोअवसवितोतविष्णुर्विश्वसुन्नुमरुतःस्वर्काः ॥ ॥ इतिवरुणोपासनं० ॥ ॥
 अथब्रह्मप्रार्थना ॥ ॥ ब्रह्माविष्णुश्रमोभश्चकदर्पोद्युपवाहनः ॥ पार्वतीसुभगाभद्रासावित्रीवसुदेवता ॥ एबोहियस-

नेशुभ्रमंगलकुरुदेवते ॥ सर्वभुतकरदेविगर्भभेदेहियालितं ॥ इतिवज्रप्रार्थना ॥ ततश्चाचार्यः वज्रपात्रमादायतन्मध्यमुद्ग-
तंहुलगोश्वमयवक्त्रंमुशालिराजभापादिसप्तशान्धप्रपूयत्तत्रदीपंविद्यम्यनारिकलनारिगदाडिमजंवीरउततीपूगफलभदनफ-
लानिनिधायसर्वापथीश्रानिश्चिष्यथयेत् ॥ तत्रमन्त्रः ॥ कृष्णपृष्ठनिभपृष्ठक्षीरानीप्रतारितं ॥ त्रिनेत्रशुभेदवत्यनारिकेलसु-
तप्रदं ॥ १ ॥ द्युतकनकवर्णानिभुवीजंयमनोहरं ॥ तुहिननसमंश्रुतनारंगंभदमम ॥ २ ॥ चंद्राविवसमानंतुबहुविजसु-
पूरितं ॥ सुगंगमोभेदवत्यगर्भदंवीजपूरकं ॥ ३ ॥ उद्यदकूममपुण्यफलसिद्धसन्निभं ॥ बीजचरत्नवद्यस्यगर्भदंदाडिममम
॥ ४ ॥ फलतच्छक्रैदवत्यगोमंजमदृशोपमं ॥ ज्ञानयोगप्रपूणतुदहित्वगर्भमुत्तमं ॥ ५ ॥ पूगश्चसूर्यदेवत्योलाक्षारससमप्रभः ॥
आर्द्रः फलानां प्रवोगर्भदद्यात्सदा मम ॥ ६ ॥ उत्सवपुचमवपुगर्भदसवदेवते ॥ गोरोचनसमाभासगर्भदमदनमम ॥ ७ ॥
वद्धांवरश्चराचलवीचकं तथा ॥ धान्यनिशादहुफलसर्वापथ्यइमाः स्मृताः ॥ ८ ॥ ततः ॥ धानावतेतिमन्त्रेण
धान्यैः स्नान्तुकारयेत् ॥ ॐ धानावतं० स्वनः ॥ याः फलिनीरिति मन्त्रेण फलैः स्नान्तुकारयेत् ॥ याः फलिनी० हसः ॥
याओपधीरिति मन्त्रेण सर्वापथ्यभिपेचनं ॥ याओपधीः० संसृच ॥ ततः वज्रपात्रदपत्योः शिरसि निधाय वारुणमन्त्रैः स्नापयेत् ॥
तत्रमन्त्राः ॥ ॐ तत्त्वार्थामि० वरुणः प्रावृता० वरुणस्योक्तं० येतेशतं० इमं मम वरुण० इदमर्पेः० पुनर्तुमापितरः०
शिरौ मे श्रीय० जिह्वा मे भद्रं० ब्राह्म मे बलं० पूष्ठा मेराष्ट्रं० नाभिर्मां चित्तं० द्युतवती भुवनाना० पुनर्तुमादेव जनाः० पुवित्रेण-
पुनीहि मा० यत्तेषु वित्रं० पवमानः० उभाभ्यां दिव० वैश्वेदेवी० चित्पाति मा० प्रावृकानिः सरस्वती० शन्नो देवी० ॥ ततोऽरुद्रा-

ध्यायेनक्षपनं ॥ नमस्तेऽस्तु ध्यायः ॥ वाजश्चमइति त्रिशङ्खः ॥ इति क्षपणविधिः ॥ अथ स्रष्टृहोक्ताविधिनास्थंडिले-
 शिप्रतिष्ठाप्य तत्र ब्रह्मासनं दिपायसचं श्रपयित्वा धारावाज्यभागैर्हुत्वा ज्याहुती जुहुयात् ॥ तत्र मन्त्राः ॥ ॐ अपांष्टुं
 इदमग्न्यो १ इदमग्नये २ वसुद्रादित्येभ्यो ३ अग्नये ४ वाजाय ५ अग्नये ६ इदमग्नये ७ इदमश्विरस्वर्वा-
 द्रेभ्यो ८ अग्नये ९ अदित्यै १० अग्नये १ निहोता होतृपदने २ पुनस्त्वादित्या ३ समितं संकल्पे ४ वाजः-
 पुरस्तात् ५ अग्न्ये त्वन्नो ६ आदित्यं गर्भं ७ सरस्वती योन्यां ८ तं पत्नीभिः ९ अदित्यै राक्षसि १० येन ऋषय-
 स्तपसा ११ गर्भो अस्योषधीनां १२ ॥ ततः पायसचरुमभिचार्यपूर्वोक्तेरवमन्त्रैः प्रत्येकमवदानधर्मण जुहुयात् ॥ ततो मं-
 डले स्थापितदेवतानां मन्त्रेणाज्येन चरुणा प्रत्येकमेककामाहुति जुहुयात् ॥ तद्यथा ॥ ॐ शिवाय स्वाहा ॥ यथा देवतं-
 त्यागः ॥ इंद्राय ० दिव्यपूर्वजेभ्यः ० सनकादिभ्यः ० वरुणाय ० गणपतये ० गर्भमातृभ्यः ० सूर्याय ० सोमाय ० भौमाय ०
 बुधाय ० बृहस्पतये ० शुक्राय ० शनैश्चराय ० राहवे ० केतुभ्यो ० सराय ० ॐ अग्नयेऽस्विष्टकृते ॥ ततो भूताद्यानवाहुतयः ॥
 संस्रवप्राशनादिदक्षिणादानान्तं ॥ कृतस्यैकवस्त्रज्ञानकर्मणः सांगतासिद्धयर्थं इमं ऋषभं दातुमहमुत्सृज्ये ॥ आचार्याय धेनुं
 दद्यात् ॥ अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यो भूयसी ॥ ततो मंडले स्थापितकलशोदकेन सुरास्त्वामित्यादि मन्त्रैः पवित्रैर्ब्राह्मणैरभिषेकः
 कार्यः ॥ ततः कामदेमैर्बैराशिपः फलसप्तकं गृह्णीयात् ॥ तत्र मन्त्रः ॥ ॐ मयीदमिंद्रियं ० इंद्रियं ० ततः सदीपं वशपात्रं-
 शिवालेयेनीत्वा शिवस्य पुरतो निधाय प्रणम्य प्रार्थयेत् ॥ देवदेव जगन्नाथ गौरीनाथ महेश्वर ॥ भवे शान महादेव नमस्ते सुत-

दोभव ॥ १ ॥ अष्टौदोषाश्चेक्षणीपानवमःपुमपस्यच ॥ तत्तदोषविनाशायसखीकःक्षानमाचरो ॥ २ ॥ अथबल्लस्याममन्त्रः ॥
विकृतयच्चमदेहसतानपरिपीडनं ॥ तत्तमयवब्रूमाथातुनिर्दोषास्यास्तुत्रिणी ॥ १ ॥ वरुणत्वंचभूतानामुच्यसेकारुः
प्रभुः ॥ तवतीर्थप्रभावेणसतानंदेहिमबहु ॥ २ ॥ ततोद्भूतशेषचंद्राशयेत् ॥ तत्रमन्त्राः ॥ ॐ आद्यत्तपितरोगमं
सथ ॥ ॐ आयंतुनःपितरः० त्वस्मान् ॥ गमधेहिभगदेहिभग्यदेहिसरस्वति ॥ पुत्रान्देहियनंदेहिसर्वान्कामांश्चदेहिमे ॥
ततोब्राह्मणभोजनं ॥ यांतुदेवगणाइतिविमर्जनं ॥ इतिवीरिसिंहलोकेरुद्रयामलोक्तमेकबल्लक्षानम् ॥ ॥ ॥

अथवृषोत्सर्गः ॥ तत्रकालःपारस्करगृह्ये—अथवृषोत्सर्गांगोयज्ञेवव्याख्यातःकार्तिक्यांपौर्णमास्यांरेवत्यावाश-
युज्येति ॥ तथाचमत्स्यपुराणे—कार्तिक्यामथैवाख्यांफाल्गुन्यामष्टकमुच ॥ आश्वयुज्यामथाषाढ्यामाथ्याचैत्र्याम-
थापिवा १ ॥ अयनेविषुवेचैवग्रहणेसूर्यचंद्रयोः ॥ वैधृतौचव्यतीपातेमन्वादिषुगदिषु २ ॥ दिनच्छिद्रेचसंक्रांतौति-
थिसाम्येनैवैवच ॥ मानृषित्रोःक्षयाहेचविशेषेणप्रशस्यते ३ ॥ यदाचिंचचवित्तचतीर्थात्रतथैवच ॥ तदैवदानकालः
स्यान्नान्यत्किंचिद्विचारयेत् ४ ॥ सचगोष्ठेगवांमध्येनदीतीरेशोभवनेशिवालयेस्वगृहेवार्यः ॥ ॥ अथनीलोत्सर्गप-
द्धितिलिख्यते ॥ ततोनीत्यवैश्वदेवंनिर्णजनांतकृत्वा तत्रश्रीपण्यादिपिठेप्राबुखउपविश्य ॥ आचम्यप्राणानायम्यदेवका-
लौस्मृत्वा ॥ आत्मनोदेहशुद्धयथवृषोत्सर्गंधिकारसिद्धयैवमुद्राम्नायत्वेनएकंप्राज्ञपत्यमाचरिष्ये ॥ तेनपापापहम-
हाविष्णुःप्रीयतां ॥ आत्मनःदेहशुद्धयर्थवृषोत्सर्गाधिकारसिद्धयैविष्णुजनंकरिष्ये इतिसंकलयषोडशोपचारैर्यथाविधि-

विष्णुपूजयेत् ॥ ततो देशकालौ स्मृत्वा हस्तैः कुशजलमादाय मम समस्तपितृणां भौहो हिष्टानां उद्धरणां यथुति स्मृतिपुरोक्तफ-
 लप्राप्त्यश्वाथ तत्र ब्रह्मलोकं कावासेये गथां श्राद्धादि समस्तफलप्राप्त्यर्थं पुत्रादि रंति तद्वात्स्यथसकलकामनासिद्धयर्थे पां गोत्रिणां
 श्रेयो श्रमिहा रुद्रप्रीत्यथवा ग्रहमखट्वपोत्सर्गं स्वर्गार्हं करिष्ये ॥ गणपतिपूजनं स्वस्ति पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं वसो-
 धारापूजनं आयुष्यमन्त्रजपनादी श्राद्धं च कृत्वा ब्रह्माचार्यकृत्विग्वरणं कुर्यात् ॥ दिप्रक्षणां ॥ पंचगव्यकरणं ॥ आपोहिष्टे-
 ति त्रिभिर्मन्त्रैः कर्मभूमिप्रोक्ष्य जसंभारांश्च सम्रोक्ष्य ॥ ततः एकग्रहहोमार्थमपरवृत्तं सार्थं शुद्धमुदत्थं डिलद्वयं विधाय ॥ भू-
 मिपूजनं ॥ दक्षिणस्थंडिले ग्रहहोमार्थं पञ्चभूतं स्कारान्कृत्वा अग्निस्थापनं कुर्यात् ॥ स्थंडिले स्थानभोगे ग्रहवेदांग्रहानुसल-
 मन्त्रैः संपूज्य ईशान्यां रुद्रकलशं स्थाप्य पूर्णपात्रनिधानं तं कृत्वा षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ ततो ब्रह्मोपवेशनादि चरुश्रपां यत्वा-
 आज्योद्धारसनाद्याज्यभागां तं कृत्वा द्रव्यत्यागं कुर्यात् ॥ ग्रहदेवताप्रीत्यर्थं पूर्वोक्तहोमद्रव्यैः अष्टोत्तरसहस्रमष्टोत्तरशतमष्टा-
 विंशति वा जुहुयात् ॥ होमांते ग्रहाणां उत्तरपूजनाद्यधिविसर्जनां तं समाप्तं ॥ धृजास्तिष्ठंतं वाहुल्यो वलिः पूर्णाहुतिस्तथा ॥
 श्रेयः संपाद्य दानं च अग्निपेको विसर्जनं ॥ कृतस्य वृत्तेः संपाद्य ग्रहहोमस्य संपात्तासिद्धयश्च ब्राह्मणे भ्यो हिरण्यादि दक्षिणां दत्तु-
 मर्हमुत्सृज्ये ॥ तेन श्रोग्रहदेवताः प्रीयतां ॥ ततो वृत्तेः स्पर्गः ॥ उदक्स्थंडिले पञ्चभूतं स्कारपूर्वकं अग्निप्रतिष्ठापनं ॥
 ततो वृत्तं यत्स्तरि च यथा लोभं मां गलिकस्तानादिकारयित्वा वक्त्रादिभिर्भूषयेत् ॥ अग्निस्थापने देशादी शान्त्या पञ्चगोमातरः पी-
 टे वस्त्रोपरि पूज्याः ॥ ॐ नंदयैनमः नंदं जावहायामि ॥ ॐ तुमसा यैनमः तुमसां जा ॥ ॐ मुमद्रायै ० मुमद्रां ॥

ॐ सुशीलाय० सुशीलां० ॥ ॐ सुरभ्यै० सुरभी० इत्यावाहपूजयेत् ॥ तदग्रतोदक्षिणेक्षरायतंकलशचतुष्टयस्थापनं ॥ तदुपरिव्रज्यविष्णुरुद्रतत्पुरुषाणांप्रतिमासुपूजनं ॥ ॐ ब्रह्मज्ञानं० विवः ॥ ॐ भूर्भुवःस्वःब्रह्मणेनमः ब्रह्माणंआवा० ॥ ॐ इदंविष्णु० सुरे ॥ ॐ भूर्भुवःस्वःविष्णवेनमःविष्णु० ॥ ॐ त्र्यंबकंयजा० तात् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वःरुद्रायनमःरुद्रं० ॥ ॐ तत्पुरुषाय० यात् ॥ ॐ भूर्भुवःस्वःतत्पुरुषायनमः तत्पुरुषं० ॥ मनोजूतिरितिप्रतिष्ठापूर्वकंपोडशोपचारैःसंपूज्य ॥ तत्सामग्र्यपूर्वस्यादिशिधान्योपरिनवंअग्रणंकलशंवल्लवोष्टितंपञ्चपल्लवहिरण्यादियुतं अजिब्रकलशेत्यादिविधिनासंस्थाप्य ॥ पूर्णपात्रनिधानातंछन्द्यावरुणमावाहपूजयेत् ॥ तदुपरिताम्रपोवेवंशादिमयभाजनेवाथशक्तिसुवर्णप्रतिमायांअंशुत्तारणं प्राणप्रतिष्ठाचकृत्वा ॥ ॐ नमस्तेरुद्रतिरुद्रमावाहपोडशोपचारैःपूजयेत् ॥ तस्मिन्कलशेसांगरुद्रजपः ॥ तदर्थब्राह्मणवरणं ॥ ततो यदावधन्नितिजन्त्रेण वृपस्यकंकणवन्धनं ॥ ततोदक्षिणतोब्रह्मासनमास्तीर्थेत्यादिप्रोक्षायुत्यवनतं ॥ तत्रविशेषः ॥ सक्षीरप्रणीताप्रणयनं ॥ तंडुलासादनानंतरंसिद्धसपाण्णस्यपिष्टचरोरासादनं ॥ होतृदक्षिणाधेनुवल्लयुग्मवा सुवर्णकॉ-
स्पत्रात्र चोपकल्पयेत् ॥ प्रोक्षण्याःप्रत्युत्पवनंतेब्रह्मादिकलशचतुष्टयेचत्वारऋत्विजःसूक्तानिपठेयुः ॥ ब्रह्मकलशेतेजोसी-
त्यध्यायः १ ॥ विष्णुकलशेपुरुषसूक्तं २ ॥ रुद्रकलशेरुद्राध्यायः ३ ॥ तत्पुरुषकलशेविश्वामित्रोऽदित्यनुवाकोमण्डलब्राह्मणंच ॥ ततोवत्सतरीसहितंवृणुद्वोदकेनाभिर्पिचेत् ॥ तत्रमंत्राः ॥ ॐ आपोहिष्ठा० १ ॥ तत्पुरुषकलशेविश्वामित्रोऽदित्यनुवाकोमण्डलब्राह्मणंच ॥ कयानश्चि० ४ ॥ कस्तूरास० ५ ॥ अमीपुणः० ६ ॥ यज्ञायज्ञावो० ७ ॥ पाहिनोऽभ्रएकया० ८ ॥ ऊर्जेनपात० ९ ॥

संवरसरोसि० १० ॥ त्रातारमिंद्र० ११ ॥ वरुणस्योत्त० १२ ॥ यद्वदेव० १३ ॥ यदिदिवा० १४ ॥ यदिजगद्यदि०
१५ ॥ पुनंतुमेतिनव० ९ ॥ शंनोदेवी० १ ॥ आप्यायस्व० २ ॥ पंचनद्यः० ३ ॥ शंनोभवंतुवाजि० ४ ॥ देवस्यत्वा०
भ्यां ॥ सरस्व० त्रियेदधाम्यसौ ५ ॥ देवस्य० भ्यां ॥ सरस्व० त्रेणाद्येः० पिंचामि ६ ॥ देवस्यत्वा० अश्विनो० भिपिं-
चामि ७ ॥ ततोवल्गुगंधाक्षतमाल्यैरलंकृत्य ॥ ततस्त्रीभिर्विवाहवत्कृतमंगलं वृषंप्रादक्षिण्येन वेदं रुतरतोनीत्वा प्राञ्चुखं वृष-
स्वयमुदञ्चुखो मधुपर्कं पूजयेत् ॥ उत्सर्गार्थमागतं वृषमधुपर्कं ऋणार्चयिष्ये ॥ ॐ साधुभवानास्तामर्चयिष्यामो भवंतं ॥
ॐ अर्चयइत्यादि ॥ ॐ उत्सृजतृणान्यचिच्यतं ॥ ततो वृषवत्सतर्ग्योऽपोऽशोपचरैः पूजनं कार्यं ॥ देशकालौ स्मृत्वा-
श्रीमहारुद्रप्रीत्यर्थं वृषोत्सर्गांगभूतं वृषवत्सतरीपूजनमहं करिष्ये ॥ नमस्ते रुद्रेत्यावाहनं ॥ ॐ नमस्ते रुद्रमन्यव० नमः ॥
वृषवत्सतरीभ्यां नमः वृषवत्सतया आवाहयामि ॥ चतुःशक्तिरित्यासनं ॥ ॐ चतुःशक्तिर्नाभिर्ऋतस्य० सश्विम १ ॥ वृष०
आसनं ॥ हिरण्यवृंगइति पाद्यं० । ॐ हिरण्यवृंगो योऽभ्युपादामनोजवाऽअपरऽइंद्रऽअसीत् ॥ देवा इदं स्वहवि-
रदमायन्योऽअवतं प्रथमोऽअध्यतिष्ठत् ॥ वृष० पाद्यं० ॥ आपो हि प्रति तिसृभिरर्घ्यं ॥ ॐ आपो हि द्वा० चनः ३ ॥ वृष०
अर्घ्यं० ॥ अध्यवोचदित्याचमनीयं ॥ ॐ अध्यवोच० सुव ॥ वृष० आचमनीयं० ॥ इदमापः प्रवहते तिस्रान् ॥ ॐ इद-
मापः० मुंचतु ॥ वृष० स्नानं० ॥ ततः पञ्चामृतस्नानं ॥ शन्नो देवीरिति शुद्धो देकेन स्नानं ॥ आचमनीयं ॥ शुवासुवासा इति-
वल्गुयुग्मं ॥ मन्त्रवद्यज्ञोपवीतं ॥ रथेतिष्ठन्नित्यनुलेपनं ॥ ॐ रथेतिष्ठन्नयतिवाजिनः पुरोगत्रयत्रकामयेते सुपारथिः ॥ अभी-

शूर्नमाहिमानस्यनयनमनःपदमनुयच्छेतिरश्मयः ॥ वृष० हरिद्रानुलेपनं० ॥ नमःअभ्यह्निर्गंधान् ॥ ॐ नमःअभ्यःश्वप०
 कंठायचनमः ॥ वृष० गंधानमः० ॥ ओपधीःप्रतिमोदध्वमितिकुंभं ॥ ॐ ओपधीःप्रति० पारियण्वः ॥ वृष० कुंभं ॥
 अक्षन्नमीभुदतस्यक्षताः ॥ ॐ अक्षन्नमीम० हरि ॥ वृष० अक्ष० ॥ नमः पाथांशेतिपुष्पाणिपुष्पमालाश्च ॥ ॐ नमः पायांश० ॥
 वृष० पुष्पा० ॥ ॐ नमःऋगदिनइतिधूर्पा ॥ ॐ नमःऋपदिनं० म्वाया ॥ वृष० धूपं० ॥ ब्राह्मणोऽप्येतिदीपं ॥ ॐ ब्राह्मणोऽप्य० ॥ वृष०
 दीपं० ॥ हिरण्यगर्भेतिनैवेद्यं ॥ ॐ हिरण्य० धेम ॥ वृष० नैवेद्यं० ॥ स्वस्तिनइतिमुवर्णातिलकं ॥ ॐ स्वस्तिन० धातु ॥ वृष०
 सुवर्णं० ॥ हिरण्यशृंगइतिशृंगाणि ॥ ॐ हिरण्यशृंगयोअस्यपादामनोजवाअवरइंद्रअसीत् ॥ देवाइदस्यहविरद्यमायन्योऽ-
 अवतप्रभोअध्यतिष्ठत् ॥ वृषव० शृंगाणिस० ॥ पुरुदस्मैतिरौप्यसुरान् ॥ ॐ पुरुदस्मोवि० स्वाहा ॥ वृषव० रौप्यसु० ॥
 इमारुद्रायेतित्रिशूलदक्षिणे ॥ ॐ इमारुद्रा० तुरं ॥ युंजतेइत्यनुवाकनवोमचक्रं ॥ ॐ युंजतेमनउत० तिःस्वाहा ॥ १ ॥
 इदविष्णुर्वि० रेखाहा ॥ २ ॥ इरावतीधेनु० मयूखैःस्वाहा ॥ ३ ॥ देवश्रुतदेवेष्ववाधोप० पृथिव्याःस्वाहा ॥ ४ ॥
 विष्णोर्मुक्तं० वेद्यास्वाहा ॥ ५ ॥ दियोवाविष्ण० वेत्वा० ॥ ६ ॥ प्रतद्विष्णु० निविथास्वाहा ॥ ७ ॥ विष्णोरारामसि०
 वेत्वा ॥ ८ ॥ श्रीश्वेतइतिमन्त्रेणअनुलेपनवत्सतराणां ॥ ॐ श्रीश्वेत० वृष० अनुलेपनं० हरिद्राकुंभमादिनाअलंकृत्यअ-
 सिन्कालेवृषस्यअंकनार्थिचिह्नंकार्यं ॥ अथवृषसमन्वयासाः ॥ अश्विनातेजसेतिजीवन्यासः ॥ ॐ अश्विनातेजसाचक्षुःप्राण-
 नसरस्वतीवीर्यं ॥ वाचेंद्रोबलेनद्रायदयुरिन्द्रियं ॥ १ ॥ अघोरेतिमन्त्रेणशिरसि ॥ ॐ अघोरेभ्योऽथ० रूपेभ्यः ॥ यातुरुद्रेति

स्कन्धे ॥ ॐ यातेरुद्र० शीहि ॥ नमःशंभवेतिपृष्ठे ॥ ॐ नमःशंभ० यच्च ॥ नमोहिरण्यवाहवइतिबाहोः ॥ ॐ नमो-
 हिरण्य० नमोनमः ॥ परितेधन्ववइतिपुच्छे ॥ ॐ परितेध० हितं ॥ त्र्यंक्वकमितिखुरेपु ॥ ॐ त्र्यंक्वकं० तात् ॥ इमा-
 रुद्रयेतिनाभौ ॥ ॐ इमारुद्रा० तुरं ॥ नमोवन्यायेतिकुक्ष्योः ॥ ॐ नमोवन्या० नमः ॥ प्रमुंचधन्वेतिशृंगयोः ॥ ॐ प्रमुंच-
 धन्व० वप ॥ तमीशानमितिग्रीवायां ॥ ॐ तमीशानं० स्तये ॥ नमःशंभवायेतिसर्वांगेषु ॥ ॐ नमःशंभवा० यच्च ॥
 ततोविशेषपन्यासः ॥ इत्येवेतिमूर्ध्नि ॥ ॐ इत्येवोर्जे० यि ॥ इमारुद्रायेतित्रिशूलके ॥ ॐ इमारुद्रा० तुरं ॥ नमस्तइति-
 वक्त्रे ॥ ॐ नमस्ते० नमः ॥ गोमदूषुणाललाटे ॥ ॐ गोमदूषुणासलाथावद्यातमधिना ॥ वर्तैरुद्रानृपाल्यं ॥ विभ्रा-
 डिलनुवाकेनत्र्यंक्वकमितिवाचोत्रयोः ॥ ॐ त्र्यंक्वकं० तात् ॥ प्राणमेपाहपानमितिनासायां ॥ प्राणमेपाह० मेरय ॥ अवत-
 तेतिमुखे ॥ ॐ अवतल० भव ॥ नीलग्रीवाइतिद्वौकंठे ॥ ॐ नीलग्री० मसि ॥ मर्माणितेइतिबाहोः ॥ ॐ मर्माणि०
 दंतु ॥ समिधाग्निमितिबाहुमध्यतः ॥ ॐ समिधाग्निं० तन ॥ नमोवःकिरिकेभ्यइतिहृदये ॥ ॐ नमोवः० तेभ्यः ॥
 नाभिर्मेइतिनाभौ ॥ ॐ नाभिर्मेचित्तं० पसः ॥ पञ्चनवइतिकुक्ष्योः ॥ ॐ पञ्चनवः० त्सरित् ॥ कोसिकतमोसिकुक्ष्योः ॥
 ॐ कोसिकतमोसि० पास ॥ रक्षोहणमितिगुदे ॥ ॐ रक्षोहणं० रामि ॥ परितेधन्वनइत्यूर्ध्वोः ॥ ॐ परिते० हितं ॥
 उद्वयमितिजानुनोः ॥ ॐ उद्वयंतम० मम् ॥ उदुत्यमितिजंघयोः ॥ ॐ उदुत्यं० र्थं ॥ परितेदूडभइतिखुरेपु ॥ ॐ परिते-
 दूडभो० शुपः ॥ इमंभवरुणइतिपृष्ठे ॥ ॐ इमंभ० चके ॥ ग्रथेमांवाचमितिलांगूले ॥ ॐ ग्रथेमां० तु ॥ शुंजतइत्यनु-

वाकेनसवगानिस्पृशेत् ॥ एवंन्यासविधिं कृत्वा रुद्ररूपो दृषो हिसः ॥ गंगाद्याः सरिताः सर्वास्तत्सपुच्छेव संतिहि ॥ ततो व-
त्सतरीणां वक्षाद्यलंकरणं ॥ वत्सतरीणां शरीरे न्यासाः ॥ शिरसि ब्रह्मणे नमः ॥ पार्श्वयोः शुश्रूष्यैनमः ॥ उरसि स्कन्दाय नमः ॥
ललाटे रुद्राय नमः ॥ कर्णयोर्दिग्भ्यो नमः ॥ कर्णमध्यदेशे देवभ्यो नमः ॥ चक्षुषोः शशिभास्कराभ्यां नमः ॥ जिह्वायां सरस्व-
त्यैनमः ॥ शृंगयोर्मरुमन्दराभ्यां नमः ॥ अपाने सप्ततीर्थेभ्यो नमः ॥ ग्रन्थावे जाह्नव्यैनमः ॥ रोमकूपेषु कृपिभ्यो नमः ॥
पृष्ठे यमाय नमः ॥ दक्षिणकुक्षौ धनदाय नमः ॥ वामकुक्षौ वरुणाय नमः ॥ कुरमध्यगंधर्वेभ्यो नमः ॥ बुराप्रपन्नगेभ्यो नमः ॥
पश्चिमपादयोः अश्वे नमः ॥ हुंकारे चतुर्वेदेभ्यो नमः ॥ स्तने पुसमुदेभ्यो नमः ॥ दुग्धे यमुनायैनमः ॥ शरीरे पावत्यैनमः ॥
तत्रैव कालिंद्यैनमः ॥ कोटयैनमः ॥ विश्वधारिण्यैनमः ॥ गंगायैनमः ॥ गौर्यैनमः ॥ जातवेदस इति मंत्रेण सर्वाङ्गा-
नि स्पृशेत् ॥ एवं न्यासविधिं कृत्वा पावत्या हि स माचसा ॥ एवं न्यासा न्कृत्वा आग्नेः पश्चिमभागे वेदांसमानीय स्वगृहोक्तवि-
धिना सव विवाहं कुर्यात् ॥ ॥ तत्र प्रयोगः ॥ देशकालौ स्पृष्ट्वा मम सर्वपापपूर्वजानां निरतिशयानंदब्रह्मलोकावाप्त्या-
दि अमुकामना सिद्ध्यर्थं श्रीरुद्रस्वरूपिणे वृषराय वत्सतरीकन्यादानमहं करिष्ये ॥ शिवा आपः संतु ॥ ॐ संतु शिवा-
आपः ॥ सौमं मनस्यं ॥ अक्षतं चारिष्टं ० एंच ॥ यत्पापं रोमं मनु ॥ सर्ववृषमुखे कार्यं ॥ ततः रुद्रस्वरूपाय वृषा-
य गौरिस्वरूपाय शक्त्यलं कृता वत्सतरीं तुभ्यमहं संप्रददे ॥ अनेन वत्सतरीदानेन भवान्पुण्यरूपी श्रीरुद्रः प्रीयतां ॥
असनी लोहाहस्य प्रतिष्ठा सिद्ध्यर्थं इदं यथाशक्ति हिरण्यं दक्षिणात्वेन तुभ्यमहं संप्रददे ॥ एवं कन्यादानं यथागृहं कार्यम् ॥ उपय-

मनकुशानादाय तिष्ठन्मित्रोभ्याधाय प्रोक्ष्युदक्षोपेणसपवित्रहस्तेनाग्नेःप्रदक्षिणपयुर्धुणं ॥ पवित्रयोःप्रणीतासुनि-
धानं ॥ पर्युक्षणातिहोमः ॥ ॐ इहरतिःस्वाहा ॥ इदमग्नयेमम ॥ अयमेवपणामाहुतीनांत्यागः ॥ ॐ इहरमध्वंस्वाहा ॥
इदमग्नये० ॥ ॐ इहधृतिःस्वाहा ॥ इदमग्न० ॥ ॐ इहस्वधृतिःस्वाहा ॥ इदमग्न० ॥ ॐ उपसृजं धरुणमात्रे धरुणमातरं-
धयन्स्वाहा ॥ इदमग्न० ॥ ॐ रायस्योपमत्स्यसुदीधरन्स्वाहा ॥ इदमग्न० ॥ ब्रह्मान्वारब्धआधारावाज्यभागौ ॥ मनसा ॥
ॐ प्रजापतयेस्वाहा ॥ इदं प्रजापतये० ॥ ॐ इन्द्रायस्वाहा ॥ इदमिन्द्राय० ॥ ॐ अग्नयेस्वाहा ॥ इदमग्नये० ॥ ॐ सोमाय-
स्वाहा ॥ इदंसोमाय० ॥ ततःपायसचरुमभिघार्यक्षुवेणावदायशूलगवदेवताभ्योजुहुयात् ॥ ॐ अग्नयेस्वाहा ॥ इद-
मग्नये० ॥ ॐ रुद्रायस्वाहा ॥ इदं रुद्राय० ॥ उदकोपस्पशः ॥ ॐ शर्वायस्वाहा ॥ इदं शर्वाय० ॥ ॐ पशुपतयेस्वाहा ॥
इदं पशुपतये० ॥ ॐ उग्रायस्वाहा ॥ इदमुग्राय० ॥ ॐ अशनयेस्वाहा ॥ इदमशनये० ॥ ॐ भवायस्वाहा ॥ इदं भवाय० ॥
ॐ महादेवायस्वाहा ॥ इदं महादेवाय० ॥ ॐ ईशानायस्वाहा ॥ इदमीशानाय० ॥ ततःपिष्टचरुमभिघार्यक्षुवेणावदा-
यपूज्णे जुहुयात् ॥ ॐ पूषागान्वेतुनःपूपारक्षत्वर्चतः ॥ पूषावाजान्त्सनोतुनःस्वाहा ॥ इदंपूज्णे० पायसपौण्यचरुभ्याग्नि-
ष्टक्यागः ॥ ॐ अग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहा ॥ इदमग्नयेस्विष्टकृते० ॥ ततोमहान्याहतिहोमः ॥ सर्वग्रायश्चित्तहोमः ॥ अथ-
राष्ट्रधृद्धोमः ॥ ततो जयाहोमः ॥ ततोऽभ्यातानहोमः ॥ वरुणपटंतूणीं ॥ परंमृत्योऽनुप० ॥ उदकोपस्पशः ॥ लाजा-
हुतौतिलमिश्रान् लाजान् जुहुयात् ॥ इति नारदपद्धतौ ॥ प्रथमे रुद्रायस्वाहा ॥ इदं रुद्राय० १ ॥ द्वितीये विष्णवेस्वाहा ॥

इदं विण्वे० २ ॥ तृतीये ब्रह्मणे म्याहा ॥ इदं ब्रह्मणे० ३ ॥ चतुर्थसर्वभ्यो देवभ्यः स्वाहा ॥ इदं सर्वभ्यो देवभ्यः० ४ ॥
 ॐ आरोहेमसंस्तान० ॥ ॥ अथ पारिक्रामणे देवस्य त्वेति मन्त्रेण ब्रामयेन्निः ॥ ततः प्राजापत्यहोमः ॥ ॐ प्रजापतये-
 म्याहा ॥ इदं प्रजापतये० ॥ ततो नीलश्रीवाऽतिमन्त्रेणाष्टविधपदं दृष्ट्वैवैवा ॥ ततः सप्तदिक्रामयति ॥ ॐ एक-
 सिपे विष्णुस्त्वानयतु ॥ द्वे ऊर्जे० ॥ त्रीणि राशयो पाय० ॥ चत्वारि मायोम० ॥ पंचपशुभ्यो० ॥ षडृतुभ्यो० ॥ सखे-
 सप्तपदा० नयतु ॥ उदकेन प्रोक्षणं ॥ ॐ आपः शिवाः० पजं ॥ आपो हिष्टे निच ॥ बृपवत्सर्वास्तच्चक्षुरितिसूयां विक्षणं ॥
 ॥ ॐ तच्चक्षुर्देव० न्तात् ॥ ततः संश्वयप्राशनं ॥ पवित्राभ्यां मार्जनं ॥ अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ॥ ब्रह्मणे पूर्णपात्रदानं ॥
 अस्य नीलोद्वाहाख्यस्य कर्मणः सांगतासिद्धयश्च ब्रह्मन् इदं पूर्णपात्रं प्रतिदृशतां ॥ प्रतिगृह्णामि ॥ ब्रह्मा ॐ कोऽदादित्यादि-
 पठेत् ॥ ग्रणीता विमोक्तः ॥ आपः शिवाः० पजं ॥ ॥ ततः प्राक्स्थापितरुद्रकलयेषूवृत्तो ब्राह्मणः सांगरुद्रपञ्कुर्यात् ॥
 तदनन्तरं पुरुषसूक्तं भ्रांङ्जिपोथुकोविष्णुधर्मोत्तरे ॥ तत्र रुद्रं जपित्वा तु स्यापयेद्गुह्रदेवताः ॥ तथैव पौरुषसूक्तं भ्रांङ्जनि-
 तथैव च ॥ ततो धान्यं जुगोपरि अकालमूलानद्यौ कलशान् निर्मलोदकपूर्णान् चूतपल्लवाञ्छादितं मुखान्स्थापयेत् ॥ महिध्वोरि-
 त्यादि पूर्णपात्रनिधानं तस्यापनं पूजनं च ॥ ततः कलशचतुष्टयोदकेन तत्सतीरमध्यास्थितं पृथक् पृथक् समागमत्रैः क्षापनं कुर्यात् ॥
 तथैव तत्सतीरिणं कलशचतुष्टयोदकेन क्षपनं कार्यं ॥ रुद्रकलशोदकेन च ॥ तंत्रमंत्राः ॥ ॐ आपो हिष्टा० ३ समुद्रज्येष्ठा०
 ४ इमं मे रगे० १ कयानश्चित्रा० १ कस्त्यास्यो० २ अभीष्टा० ३ अनोभद्रा इत्यनुवाकेन ॥ अनोभद्राः०

१ देवानांभद्रा० २ तान्पूर्वथा० ३ तन्नोवातो० ४ तमीशानं० ५ स्वस्तिनइंद्रो० ६ पृषदथा० ७ भद्रंकर्णो० ८ शतमिमु०
 ९ अदितिर्द्वौ० १० ॥ याओषधीरित्नुवाकेन ॥ याओषधीः० १ शतवो० २ ओषधीः० ३ अश्रत्यवो० ४ यत्रौषधीः०
 ५ अथावती० ६ उच्छुष्मा० ७ इच्छुतिर्ना० ८ अतिविथा० ९ यदिसा० १० यस्यौषधीः० ११ साकंयक्ष्म०
 १२ अन्यावो० १३ याःफलिनी० १४ मुंचन्तुमा० १५ अवपतंती० १६ याओषधीःसोमराज्ञीर्वह्नीः० १७ याओषधीः
 सोमराज्ञीर्विष्ठिताः० १८ याश्चेदमुष० १९ यावोरिपत्० २० ओषधयःसमवदं० २१ नाशयित्री० २२ त्वांगंधर्वा० २३
 सहस्रमे० २४ दीर्घायुस्त० २५ त्वमुत्तमास्यो० २६ ॥ सहस्राक्षशतधारमुषिभिःपावनंस्मृतं ॥ तेनत्वामभिपिचामि-
 पावमान्यःपुनंतुमां १ ॥ भगतेरुणोराजायंसूर्योवृहस्पतिः ॥ यगर्षिंद्रश्चक्षुश्चभगंससपर्योददुः २ ॥ यत्तेकेशेपुदौर्मा-
 ग्यंसीमंत्यच्चमूर्धनि ॥ ललाटेकर्णयोर्दक्षगोरापस्तद्भद्रंनुसर्वदा ३ ॥ युरास्त्यामभिपिंचंतु० इत्यादि ॥ एतेत्वामभिपिंचं-
 तुसर्वकामार्थसिद्धये ॥ इत्यंतं ॥ एवमभिपिच्यदृषकर्णमन्त्राच्छपेत् ॥ ॐ धर्मस्त्वष्टरूपेणजगदानंदकारक ॥ अष्टमूर्ते-
 रधिष्ठानमतःपाहिसनातन १ ॥ तीक्ष्णशृंगायविहवेदपादायधीमहि ॥ तन्नोवृषःप्रचोदयात् ॥ इतिवृषपायत्रयाप्रार्थ-
 नेत् धर्मस्त्वष्टपइतिच ॥ ततोगवांप्रार्थना ॥ ॐ गावोमेअग्रतःसंतुगावोमेसंतुपृष्टतः ॥ गावोमेहृदयेसंतुगवांमध्येवसा-
 म्यहं १ ॥ पंचगावःससुपन्नामथ्यमानेमहोदधौ ॥ तासांमध्येतुथानंदातस्यधैन्यमोनमः २ ॥ यालक्ष्मीःसर्वदेवानां-

याचदेवेधवस्थिता ॥ धेनुरङ्गेणसादेवीममपापंव्यपोहतु ३ ॥ अयवोहिमयादत्तःसर्वासंपतितरुतमः ॥ तुभ्यंचे-
तामयादत्ताःपत्न्यःसर्वाभनोरमाः ४ ॥ ततोमेःपूर्वतःउदञ्जुखट्वंपंकृत्वाताम्रपत्रेवृषपुच्छवसतरीपुच्छान्येकीकृत्यसकुशयव-
तिलजलेनप्राञ्जुलेनवृषपुच्छेसर्वपातपणकार्यं ॥ तद्यथा ॥ देवर्षिपितृणादुर्गतिगतानांचतुस्रयेआत्मनःआकल्पसन्ताना-
विच्छेदार्थंवृषपुच्छेतर्पणमहंकरिष्ये ॥ ब्रह्मादितर्पणंकृत्वा ॥ ततःप्राचीनावीतिनादक्षिणाभिमुखःपित्रादित्रयीमात्रादि-
त्रयीमातामहादित्रयीइत्यादिसर्वासंस्तपयेत् ॥ यावत्तश्चस्सयतेतांश्चसर्वासंस्तपयेत् ॥ ततःपुराणश्चोकैस्तर्पणं ॥ तद्यथा ॥
ब्रह्माद्यादेवताःसर्वाःक्रपयोमुनयस्तथा ॥ असुरायातुधानाश्चमातरांश्चडिकास्तथा ॥ दिक्पाला लोकपालाश्चग्रहदेवाधिदे-
वताः ॥ तेसर्वेनृसिमायांनुनीलपुच्छमुत्तर्पिताः ॥ १ ॥ विश्वेदेवास्तथादित्याःसाध्याश्चैवमरुद्गणाः ॥ क्षेत्रपीठोपपीठा-
श्चनदानद्यश्चागराः ॥ तेसर्वे ॥ २ ॥ पातालेनागपत्न्यश्चनागाश्चैवसर्पवृताः ॥ पिशाचागुहकाःप्रेतागंधर्वागणरा-
क्षसाः ॥ तेसर्वे ॥ ३॥ पृथिव्यापथ्यतेजश्चवायुराकाशमेवच ॥ दिविभुव्यंतर्क्षेचयेचपातालव्यासिनः ॥ तेसर्वे ॥ ४॥
शिवःशिवात्तथाविष्णुःसिद्धिलक्ष्मीःसरस्वती ॥ तपोधनाश्चभगवानव्यक्तःपरमेश्वरः ॥ तेसर्वे ॥ ५ ॥ क्षेत्रौषधिलतावृ-
क्षावनस्पत्यधिदेवताः ॥ कपिलःशेफनागश्चतक्षकोनंतएवच ॥ तेसर्वे ॥ ६॥ अन्येजलचराजीवाअसंख्यातास्त्येनकशः ॥

१ एकत्रावस्ततर्थासहृद्योत्सर्गेण—अयंहितमयादत्तःसुरभोगतिरुतमः ॥ तुभ्यंचेयमयादत्तापत्नीसर्वमनोरमा ॥ इत्युक्तं ॥

चतुर्दशयमाश्चैवयेचान्येयमर्किकराः ॥ तेसर्वे० ॥ ७ ॥ येसर्वेयक्षराजानःपक्षिणःपशवस्तथा ॥ स्वेदजोद्भिज्जजीवाश्चअण्ड-
जाश्चजरायुजाः ॥ तेसर्वे० ॥ ८ ॥ अन्येपिवनजीवायेदिवानिशिविहारिणः ॥ तेसर्वे० ॥ ९ ॥ अजगोमहिषीरूपये-
चान्येपशवस्तथा ॥ शांतिदाःशुभदायेत्युनीलपुच्छेषुतर्पिताः ॥ तेसर्वे० ॥ १० ॥ अपसव्येनयहत्तंपितृणानामगोव्रतः ॥
पितापितामहश्चैवतथैवप्रपितामहः ॥ ११ ॥ मातापितामहीचैवतथैवप्रपितामही ॥ मातामहाःपितृव्याश्चमातुलाभ्रा-
तरस्तथा ॥ १२ ॥ पितृमात्रात्मससारःश्चशुरांताश्चवांधवाः ॥ गुरवोगुरुपत्न्यश्चशिष्याआप्ताश्चसर्वशः ॥ तेसर्वे० ॥ १३ ॥
आब्रह्मस्तंवपर्यंत्येचान्येगोत्रिणस्तथा ॥ सर्पव्याघ्रहतायेचक्षुंगिदंद्भिज्जलाग्निभिः ॥ तेसर्वे० ॥ १४ ॥ अपुत्राअक्रियाये-
चअदाराधर्मवर्जिताः ॥ आमगर्भमृतायेचशस्त्रघातमृताश्चये ॥ संस्काररहितायेचरौरवाद्विगुगामिनः ॥ तेसर्वे० ॥ १५ ॥
आब्रह्मस्तंवपर्यंतदेवर्षिपितृमानवाः ॥ तृयंतुपितरःसर्वेमानुमातामहादयः ॥ १६ ॥ अतीतकुलकोटीनांससद्भीपनिवा-
सिनां ॥ आब्रह्मभुवनाल्लोकादिदमस्तुतिलोदकं ॥ १७ ॥ पितृवंशेमुतायेचमातृवंशेतथैवच ॥ गुरुश्चगुरुबन्धूनायेचान्ये-
वांधवाभूताः ॥ १८ ॥ येभेकुलसर्पिडाःपुत्रदारविवर्जिताः ॥ क्रियालोपगताश्चैवजात्यंधाःपंगवस्तथा ॥ १९ ॥ विरूपा-
आमगर्भश्चज्ञाताज्ञाताःकुलेभ्यः ॥ तेपितृमुमयादत्तंघृणुच्छेतिलोदकम् ॥ २० ॥ येऽवांधवावांधवावायेऽन्यजन्मनि-
वांधवाः ॥ तेसर्वेवृत्तिमायांतुघृणुच्छेतिलोदकात् ॥ २१ ॥ दृक्षत्वंचगताःकेचित्तृणगुल्मलतास्थिताः ॥ यातनानुचघो-
रासुजातीषुविविधासुच ॥ नरकेषुचघोरेषुपतितायैस्सकर्मणा ॥ देवत्वंमानुपत्ववातिथ्यत्रेतपिशाचताम् ॥ तेसर्वे० ॥ २२ ॥

अमुसीयोविभापद्मच्छेद्योनिपुयेयताः ॥ अमिलोफुजातायिष्णुलोचयेयताः ॥ २९ ॥ पाखडेनमृता-
 येययुत्राधाःपापमोनयः ॥ तेसर्वे ॥ ३० ॥ रनिमण्डलसंस्थायेयस्यादिपुयेयताः ॥ ३१ ॥ प्रकृतेविकृते-
 चैवजायेतेषुविमानयः ॥ तेसर्वे ॥ ३२ ॥ काकोलकैचमंजीवेलोहकंदकंकुले ॥ ३३ ॥ भूतप्रेतपिशाच-
 त्वंसंभूताश्चकुलेमम ॥ तेसर्वे ॥ ३४ ॥ आज्ञासंबंधयथतजंगन्युत्पत्तिवित्तुयन् ॥ यत्पर्ययतिधर्मात्मासोऽक्षय्यांविदते-
 गति ॥ ३५ ॥ ॥ तर्पणातेनुत्रकामश्चद्वजमानस्तर्हिपत्न्यासहउपविश्य सुपुत्रावाप्त्यर्थपृथक्स्तरीपुच्छेक्षानमहंकरिष्ये
 इतिशंकल्पयेत् ॥ अत्विजः सप्तान्यानफलान्वितवंशपात्रेषुच्छान्येकीकृत्यतदुपर्युक्तद्वानेनधारणमन्त्रैः अभिर्षिष्येयुः ॥
 वंशपात्रगततिलोद्वेजनतद्वस्तदुपविष्टोदंतलिखान्कुरुतः ॥ तत्रमंत्राः ॥ इममेगंगे १ तत्त्वायामि २ त्वनोअग्ने ३
 सत्यनो ४ मापोमौषधी ५ उदुत्तमं ६ सुचतुमा ७ अवस्थयनि ८ पुनंतुमा ९ ॥ इतिनव ॥ श्रीसूक्तं ॥

पावमानसूक्तं ॥ अन्येत्नानमन्त्राः आपोहिष्टादयः ॥ ततोवृक्षाणिपरित्यज्य वृक्षांतराणिपरिधाय ॥ ॥ ततःपिण्ड-
 दानं ॥ अग्नेःपश्चिमदिग्भागोऽपवेशनं ॥ अपसव्यं ॥ नीवीबंधनं ॥ संकल्पः ॥ समस्तपूर्वजानसैकोहिष्टानामुद्वरणाश्व-
 मयाश्चाद्राफलास्थवृष्यखुरेपिण्डदानमहंकरिष्ये ॥ आचारात्तिलोदकं ॥ पाकप्रोक्षणं ॥ अपहतेतिरेखाकरणं ॥
 अवेनेजनं ॥ कुशास्तरणं पिण्डानंसर्वेषां ॥ अत्रमात्रादित्रयंमातामह्यादित्रयंचतृथ्यदद्यात् ॥ पिण्डोन्नहेयमचरोष-
 प्रक्षेपः ॥ ॥ पाराणश्लोकाः ॥ पितृवंशेमुतायेचमातृवंशेतथैवच ॥ गुरुश्चधुरबन्धूनायेचान्येवांधवाःस्मृताः ॥ येमकुले-
 लुप्तपिंडाःपुत्रदारविवर्जिताः ॥ क्रियालोपगताश्चैवजात्यंधाःपंगवस्था ॥ विरूपाआमगर्भाश्चज्ञाताज्ञाताःकुलेमम ॥
 खुरदत्तेनतोयेनतृप्तायांतुपरंगतिं ॥ १ ॥ वृक्षयोनिगतायेचतिर्यग्योनिगताश्चये ॥ तेषामुद्वरणार्थायइमंपिण्डंदाम्यहं ॥ २ ॥
 पंगुत्वंचगतायैवैयचमूक्तव्यमागताः ॥ तेषामुद्ध० ॥ ३ ॥ आब्रह्मणोयेपितृवंशजातामातृक्षथावंशमवामदीयाः ॥ वंशद्वये-
 सिन्धिमदासमूताभृत्यास्तथैवाश्रितसेवकाश्च ॥ मित्राणिसख्यःपशवश्चवृक्षदृष्टाश्चपृष्टाश्चश्रुतोपकाराः ॥ जन्मान्तरेयममसं-
 गताश्चतेभ्यःस्वधापिण्डमहंददामि ॥ ४ ॥ अजातदन्तायेकोचिद्येचगर्भेप्रपीडिताः ॥ तेषामुद्ध० ॥ ५ ॥ वंधुवर्गाश्चयेके-
 चिन्नामगोत्रविवर्जिताः ॥ स्वगोत्रेपरगोत्रेवातेभ्यःपिण्डंदाम्यहं ॥ ६ ॥ उद्धनमृतायेचविषशस्त्रहताश्चये ॥ शृंगि-
 भिर्दंष्ट्रिभिर्वापितेभ्यःपिण्डंदाम्यहं ॥ ७ ॥ अग्निदाहेमृतायेचसिंहव्याघ्रहताश्चये ॥ आत्मोपधातिनोयेचतेभ्यःपिण्ड-
 ददाम्यहं ॥ ८ ॥ अग्निदग्धाश्चयेकचिन्नाग्निदग्धास्तथापरं ॥ विद्युच्चोरहतायेचतेभ्यःपिण्डंदाम्यहं ॥ ९ ॥ रौरवेचा-

धत्तामित्वेकालसूत्रेचयमताः ॥ तेषामु० ॥ १० ॥ पशुत्वाग्निर्गतायेचपाक्षिकीटसरीसृपाः ॥ अथवावृक्षयोनिस्थास्तेभ्यः-
 पिण्डदाम्यहं ॥ ११ ॥ अन्यैर्दुर्मणैश्चैवधुधयाचतृयामृताः ॥ भूतग्रतपिशाचाश्चेतेभ्यः पिण्डदाम्यहं ॥ १२ ॥ दिव्य-
 तरिक्षभूमिस्थाः पितरोवांधयादयः ॥ तेसर्वतृप्तिमायां तु पिण्डदानेन सर्वदा ॥ १३ ॥ जात्यंतरसहस्राणि भ्रमंतः स्वेन कर्मणा ॥
 मानुषं दुर्लभं पातेभ्यः पिण्डदाम्यहं ॥ १४ ॥ असंख्यया तनासंस्थायोनीतायमर्किकरैः ॥ तेषामु० ॥ १५ ॥ यैकोचित्ये-
 तरूपेण वततः पितरो सम ॥ तेसर्वतृप्तिमायां तु पिण्डेनानेन सर्वदा ॥ १६ ॥ एवं पिण्डदानं कृत्वा ॥ उत्तरतः श्वासधारणं इत्या-
 दि एतद्ब्रह्मतिपिण्डोपरिसूत्रदानांतं ॥ पिण्डयूजनं ॥ वृषवत्सत्तरीरग्रेः प्रदक्षिणमानीय अग्नेः पूर्वतः स्थाप्य ॥ वृषभं अक-
 यइतिलोहकारं प्रतिब्रूयात् ॥ श्राद्धं तितसलोहेन निदहेत्तमहावृषं ॥ त्रिशूलं दक्षिणे कुशं द्वाभे चक्रांकनं तथा ॥ अद्येत्यादि०
 मम समस्तपितृणां सैकोद्दिष्टानां सुदुराणाय अकल्पब्रह्मलोकानि वासप्राप्तये संतानविच्छेदाय च वृषमहमुत्सजामि ॥ प्रांचमु-
 त्सृजेत् ॥ एतं युवानमिति याज्ञवल्क्यः ऋषिः त्रिष्टुप् छंदः भावो देवता वृषोत्सर्गो विनियोगः ॥ वामहस्तेन वृषमस्य दुष्कृमादाय-
 दक्षिणेन संकुशं तिलोदकं चादाय ॥ एतं युवानपतिवोदामितेन क्रीडंतींश्चरथ प्रियेण ॥ मानः सासजनुयासु भागाराय-
 स्योपेण समिषामेदम् ॥ इति मन्त्रेणोदकं भूमौ क्षिपेत् ॥ ततः पंचपदानि ईशानदिशं प्रतिचालनं ॥ सर्वतो ब्रजस ॥
 अथ स्तुतिमन्त्राः ॥ धर्मस्त्वं वृषेण विधात्रा निर्मितः पुरा ॥ वृषोत्सर्गात् त्वसन्नस्त्वमासुद्धा भवार्णवात् ॥ १ ॥ नमोस्तु-

विष्णुरूपाय रुद्ररूपाय ते नमः ॥ विश्वनाथ नमस्तेस्तु धर्मभूतो जगत्रये ॥ २ ॥ ईमाः सुरूपाः पत्न्यश्च चतस्रस्तव गोपते ॥
 कल्पिताः कीडनार्थाय त्वया साङ्गजं त्विमाः ॥ ३ ॥ नमो ब्रह्मण्ये देवेश भूतार्थि पितृ गोपक ॥ त्वयि मुक्तेऽक्षया लोका मम सं-
 तु निरामयाः ॥ ४ ॥ गावो मे अग्रतः संतु गावो मे संतु पृष्ठतः ॥ गावो मे हृदये संतु गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥ ५ ॥ यालक्ष्मीः
 सर्वभूतेषु याचदेव्यवस्थिता ॥ धेनुरुपेणसा देवी मम पापं व्यपोहतु ॥ ६ ॥ पञ्चगावः समुत्पन्ना मथ्यमाने महोदधौ ॥ तासां-
 मध्ये तु यानन्दा तस्यैवैनमो नमः ॥ ७ ॥ अदितिं देवमाता त्वं वेदमाता च धीश्वरी ॥ धेनुरुपेणसा देवी मम कामदुधास्तु सा ॥ ८ ॥
 वृषो हि भगवान्धर्मो मुक्तयो वा त्सि का इमाः ॥ सारूप्यं चैव सायुज्यं सानिध्यं च सलो कतां ॥ ९ ॥ वृषो हि भगवान्धर्मश्च तुष्पादः-
 प्रकीर्तिताः ॥ वृणोमि तमहं भक्त्या समारक्षतु सर्वतः ॥ १० ॥ धर्मस्तव संभूतिः स्वाहा त्वंच विभावसौ ॥ वृषरूपेणसा देवी
 सर्वकामप्रदा मय ॥ ११ ॥ धर्मदेहि यशो देहि पुत्रान् देहि सुसंपदं ॥ एकोत्तरशतं चैव कुलानां तारयस्व मे ॥ १२ ॥ रुद्रमाता-
 मया दत्ता पत्न्यस्तव वृषोत्तम ॥ पितृणां तारणार्थाय पर्यटस्व महीमिमां ॥ १३ ॥ सुराग्रक्षेपणैः सर्वमम पापं व्यपोहतु ॥
 पितरस्तु सिमायां तु खुराग्रजलसेचने ॥ १४ ॥ येत्वा हिं संति पाप्मानो नरके यां तु ते क्षयं ॥ येत्वा रक्षंति धर्मिष्ठाः स्वर्गे ते निवसन्तु वै
 ॥ १५ ॥ तव दर्पकृतो चाटनदीकूलविशेरणैः ॥ अक्षयाः सन्तु मे लोकाः पौरजानां तु सौरभ ॥ १६ ॥ धनसन्तानमारोग्यं वां-
 धवानां विशेयतः ॥ मुखैर्वैरोचनो देवो नासि काग्रिश्चिनौ तथा ॥ १७ ॥ पादेषु संस्थितो ब्रह्मालोटवृषभध्वजः ॥ पुच्छेनारायणो

१ एकवत्स्तत्तरीपक्षे । इयं सुरूपापत्नी च एकवत्तवगोपते ॥ कल्पिताः कीडनार्थाय त्वया साङ्गजं त्विमां ॥ १ । इत्युच्यते । २ मुक्तिं वै विमिका इयं ॥

देवोयस्यतिष्ठतिसर्वदा ॥१८॥ सर्वेरोमास्त्रिभुवनं पृथ्वा सुनिगणाः स्मृताः ॥ आत्मानं वैश्वदेवो वाग्भो भूतव्यमानुषः ॥१९॥
 धर्मस्त्वं हि प्रमन्वानां तेन सिद्धिप्रदो भव ॥ गवां वृषमहस्तेषु क्रीडां कुर्याथासुखं ॥ २० ॥ ततो वत्सतरीमध्यगतद्वयपंश-
 भूर्मयो भूतित्यनुवाकः पणामिमन्त्रयेत् ॥ ॐ १ शंभूसयाम् ० २ यास्ते अग्नेयू र्वचो ० ३ या वो देवाः ० ४ रुवंतो धेहि त्रा ०
 ५ तत्त्वायामि ० ६ स्वर्णधर्मः स्वाहा ० ७ ॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य दृषपमभिवादयेत् ॥ तत्र मंत्राः ॥ धारणाद्धर्ममित्याहुर्धर्मण
 विधृताः प्रजाः ॥ चरत्वं धर्मरूपेण दृषपवत्सतरीयुतः ॥ धर्मस्त्वं दृषप रूपेण ब्रह्मणा निर्मितः पुरा ॥ तवोत्सर्गभावोणमा मुद्धर
 भवार्णवात् ॥ नमस्कृत्य मन्त्रघोषेण सीमान्ते नीत्वा दक्षिणस्कन्धेन प्रयान्वियुजेत् ॥ नवावाहो सैनचक्षीरं पातव्यं केन विव-
 हा मीति वचनात् ॥ तत आगत्य ॥ पादप्रक्षालनं आचमनं ॥ पूर्ववत्पुण्याहवाचनं कारय ॥ ततः स्थापितदेवतानामुत्तरपूजनं ॥
 विसर्जनं ॥ सर्वदेवताप्रतिमाद्याचार्याय दद्यात् ॥ वृषोत्सर्गपरिपूर्णता सिद्ध्यथ शतब्राह्मणान् यथा संपन्ननेन भोजयिष्ये ॥
 अशकौ तदर्थं यथा विभवं वा ॥ आचार्यपूजनं ॥ वस्त्रालंकरणे पयस्विनीधेनुं दद्यात् ॥ तिलपात्रघृतपात्रे ॥ दशदानानि ॥
 गजध्वजश्च दसीश्च हेमभूमिपट्टं हं तिलाः ॥ कन्याचक्रपिलाधेनुर्ग्रहदानानि वै दश ॥ अष्टांगपदं ॥ शय्या ॥
 आज्यपात्रदानमन्त्रः ॥ आज्यं तेजः समुद्धृतमाज्यपात्रं हारं परं ॥ आज्यं सुराणामाहार आज्यलोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ आशिषः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत् ॥ स्वयं भुंजीत वंधुभिः ॥ एवं यथोक्तविधियान्मुनीलं समुत्तजेत् ॥ स याति परमं स्थानं यावदा मृत-
 संस्रवं ॥ ॥ इति वृषोत्सर्गपद्धतिः समाप्ता ॥

अथत्रिपिंडीश्राद्धम् ॥ गारुडे—आद्योयवमयःपिण्डोद्वितीयोब्रीहिंसंभवः ॥ तृतीयश्चतिलैःकार्यएवपिण्डत्रयंखग
 ॥ १ ॥ इति ॥ पिशाचमोचनतीर्थस्नात्वा ॥ तत्रनित्यक्रियाविधाय ॥ स्थलंप्रक्षाल्य ॥ तत्रप्रथमंक्रमेणतंडुलमुद्रतिलधा-
 न्योपरिनिहितेपुवस्त्रसहितेपुक्कलशत्रयेपुत्रह्मविष्णुरुद्राणांस्थापनं ॥ ब्राह्मणत्रयमाहूय ॥ देशकालौसंकीर्त्य ॥ अपसव्यं ॥
 त्रिविधानांदिवस्थानांअंतरिक्षस्थानांभूमिस्थानांअज्ञातनामगोत्राणांसात्विकराजसतामसानांप्रितानांमोक्षार्थममशरीरपी-
 डापरिहारपूर्वकंआरोग्यार्थंसंतानप्रतिबंधकनिवृत्त्यर्थकोद्विष्टविधिनात्रिपिंडीश्राद्धंकरिष्येइतिसंकल्प्य ॥ सव्यं ॥
 ब्राह्मणानांप्रदक्षिणात्रयंकृत्वा ॥ समस्तसंपत् ० संपादोमेप्रसीदत ॥ अपसव्यं ॥ ब्राह्मणांभिर्मंत्र्य ॥ दिवस्थानांसा-
 त्विकानांअज्ञातनामगोत्राणांप्रितानांत्रिपिंडीश्राद्धेभोजनार्थेनिमज्जिताभवंतः १ ॥ अंतरिक्षस्थानांराजसानांअज्ञातनाम-
 गोत्राणांप्रितानांत्रिपिण्डीश्राद्धेभोजनार्थेनिमज्जिताभवंतः २ ॥ भूमिस्थानांतामसानांअज्ञातनामगोत्राणांप्रितानांत्रिपिंडी-
 श्राद्धेभोजनार्थेनिमज्जिताभवंतः ३ ॥ सव्यं ॥ अद्यउक्तविशेषणवतिदेशेकालेचत्रिपिंडीश्राद्धाधिकारसिद्ध्यर्थविष्णुपूजनपू-
 र्वकंतर्पणंकरिष्ये ॥ पुरुषसूक्तन्यासान् पङ्गन्यासांश्रुकृत्वा ॥ आवाहनादिनमस्कारांतं पूजनंकृत्वा ॥ विष्णुतर्प-
 णंकार्यं ॥ ॐ सहस्रशीर्षी० १६ गुंजते० १ इदंविष्णु० २ इरावती० ३ देवश्रुतौ० ४ विष्णोर्नुकं० ५

१ अस्यकालउक्ता काशीखण्डे—द्वार्तिकेऽप्रावणेमासिमांशीर्षेतथैवच ॥ माघफाल्गुनवंशभ्येऽशुक्रमक्षेतथैवच ॥ चतुर्दश्याविशेषेणषण्मासाःआलउच्यते ॥ एतेका-
 ला प्रसस्येतेपिशाचत्वमिमोचने ॥ त्रिपिण्डीश्राद्धंमध्यह्निमुद्यकालंप्रचक्षते ॥ इति ॥

दिवोवा० ६ प्रतद्विष्णु० ७ विष्णोरा० ८ अपोदं० ९ दिविविष्णुव्य० १० रक्षोहणं० ११ रक्षोहणोवो० १२ अमे-
 स्तनू० १३ विष्णोःकर्मा० १४ तद्विष्णोः० १५ तद्विप्रासो० १६ त्रीणिपदा० १७ उपयामगृहीतोत्साग्रय० १८ ॥
 विष्णुर्होत्रेणपोडशब्राह्मणभोजनसंकल्पः ॥ अनादिनिधनोदेवःशंखचक्रगदाधरः ॥ अक्षयःपुंडरीकाक्षप्रेतमोक्षप्रदोभव ॥ १॥
 अतसीपुष्पसंकाशपीतवासममन्युतं ॥ येनमस्यतिगोविंदंनेतपाविद्यतेभयं ॥ २॥ कृष्णकृष्णकृपालोत्वमगतीनांगतिर्भव ॥
 संसाराणव्रमशानांप्रसीदपुरुषोत्तम ॥ ३॥ नारायणसुरश्रेष्ठलक्ष्मीकान्तवग्रद ॥ अनेनतपणेनाद्यप्रेतमोक्षप्रदोभव ॥ ४॥
 पुनःदुग्धतिलपयोगृहीत्वा ॥ यःक्रथिदन्नलोभेनमृत्युप्राप्तो नाराधमः ॥ समप्रीतःसुखं दद्यात्तस्यैदद्यात्तिलोदकं ॥ १ ॥
 धनलोभान्मृतायेचसर्वयोन्यवस्थिताः ॥ तेमप्रीताःसुखंदद्भुक्तेयं दद्यात्तिलोदकं ॥ २ ॥ यःक्रथिद्वनलोभेनमृत्युकाले
 कृतेनच ॥ समप्रीतःसुखंदद्यात्तस्यैदद्यात्तिलोदकं ॥ ३ ॥ इतिविष्णुतर्पणं ॥ ॥ आचम्यप्राणानायम्य मधुवातातृचं
 जत्वापूजोपहारान्प्रोक्षेत् ॥ अपसव्यं ॥ पिशाचमोचनतीर्थेत्रिपिंडीश्राद्धं कृतुमपाधिकारसंपदस्त्वितिभवन्तोब्रुवन्तु ॥
 अस्तुत्रिपिंडीश्राद्धाधिकारसंपत् ॥ कालोयंसुख्यःकालोस्त्वितिभवन्तोब्रुवन्तु ॥ अयंसुख्यःकालोस्तु ॥ पाकपदार्थो-
 नांहविर्गोयतास्त्वितिभवन्तोब्रुवन्तु ॥ हविर्गोयतास्तु ॥ दिविस्थानांतंरिक्षस्थानांभूमिस्थानांअज्ञातनामगोत्राणां-
 प्रेतानांश्राद्धंप्रकोद्विष्टविधिनाद्यकरिष्ये ॥ तत्र ॥ दिविस्थानांसात्विकानांअज्ञातनामगोत्राणंप्रेतानांआह्वानार्थंक्षणा-
 दत्वाभवद्भिःप्रसादःकर्तव्यः ॥ अंतरिक्षस्थानांराजसानांअज्ञातनामगोत्राणंप्रेतानांआह्वानं ॥ भूमिस्थानांतामसानां-

अज्ञातनामगोत्राणांप्रितानां आह्वा० ॥ बहिर्वर्तुलमंडलययंकृत्वा तत्र गंधादिनिक्षिप्य ॥ सर्व्यं ॥ अपउपस्थुड्य ॥ अपस-
 व्यं ॥ दिव्यंतरिक्षभूमिस्था अज्ञातनामगोत्राः सात्विकराजसतामसाः प्रेताः इंदवः पादं ॥ सुपादं ॥ शनो देवी० नः ॥
 दिव्यंतरिक्षभूमिस्था अज्ञातनामगोत्राः सात्विकराजसतामसाः प्रेताः अमीवो गंधाः ॥ सुगंधाः ॥ अक्षताः ॥ स्वक्षताः ॥
 पुष्पाणि ॥ सुपुष्पाणि ॥ अर्चनविधेः स्वार्चितमस्तु ॥ दिव्यंतरिक्षभूमिस्था अज्ञातनामगोत्राः सात्विकराजसतामसाः
 प्रेताः समाध्वं ॥ सुसमाध्वं ॥ सर्वप्राचीनावीतिना ॥ तूष्णीं तिलोदककरणं ॥ गन्धपुष्पप्रक्षेपः ॥ तूष्णीं नीवीवधनं ॥
 संकल्पः ॥ पिशाचमोचनतीर्थे एकोद्दिष्टविधनात्रिपिंडीश्राद्धं करिष्ये ॥ कुरुष्वेत्यनुज्ञातः ॥ अग्निध्वात्ताः पितृगणाः
 प्राचीरि० ॥ यद्देवादेवेति पाकप्रोक्षणं ॥ दिविस्थानां सात्विकानां अज्ञातनामगोत्राणां प्रितानां भूमिवः स्वः इदमासनं ॥
 हस्तप्रक्षा० ॥ अंतरिक्षस्थानां राजसानां अज्ञातनामगोत्राणां प्रितानां भूमिवः स्वः इदमासनं ॥ भूमिस्थानां तामसानां अज्ञात-
 नामगोत्राणां प्रितानां भूमि० सनं० ॥ नात्रावाहनं ॥ अर्धपात्रमासाद्य ॥ एकोर्धपक्षपवित्रं एवं पात्रत्रयं निधाय ॥
 शनो देवीरित्यादिपुष्पाणीत्यंतं ॥ यादिव्या आपः पयसां० वंतु ॥ दिविस्थाः सात्विकाः अज्ञातनामगोत्राः प्रेताः
 इंदवो अर्ध्यं १ ॥ यादिव्या० अंतरिक्षस्थाराजसा अज्ञातनामगो० इंदवो अर्ध्यं २ ॥ यादिव्या० ॥ भूमिस्था तामसा अज्ञा-
 तना० इंदवो अर्ध्यं ३ ॥ आपः सर्वत्र ॥ पात्रन्युञ्जीकरणं नास्ति ॥ दिव्यंतरिक्षभूमिस्थेभ्यः सात्विकराजसतामसे-
 भ्यः अज्ञातनामगोत्रेभ्यः प्रेतैभ्यः अन्नगन्धाद्याच्छादनं ताः सर्वे उपचाराः संपूर्णाः ॥ शुभमनुज्ञया पात्रासादनं करिष्ये ॥

कुराव्य ॥ तूर्णमिस्मानमण्डलत्रयंकृत्वा ॥ तूर्णकियुद्धिः ॥ अग्नौकरणाभावः ॥ मूर्धानंदिवहृतिपात्राभिधारणं ॥
 आज्यमधुपायसमापाद्वक्रसुराज्ञानिपरिविष्य ॥ मध्वादियुक्तंयवपिष्टप्रथमपात्रे, मध्वादियुक्तंदुलपिष्टद्वितीयपात्रे,
 मध्वादियुक्तंतिलपिष्टतृतीयपात्रेदत्वा ॥ गायत्र्याभ्युक्ष्णं ॥ पृथ्वेतेपात्रं ॥ इदविष्णुं ॥ एवंप्रतिपात्रमालम्भः ॥
 दिविस्थेभ्यःसात्त्विकेभ्यःअज्ञातनामगोत्रेभ्यःश्रुतेभ्यः इदमधुपायसाद्यान्नसोपस्करं तत्सत्पिशाचमोचनतीर्थेदत्तमक्षय्य-
 मस्तु ॥ अंतरिक्षस्थेभ्योराजसेभ्यःअज्ञातनामगोत्रेभ्यःश्रुतेभ्यः इदमधुपायसाद्यान्नसोपस्करंतत्सत्पिशाचमोचनतीर्थेदत्तं ॥
 भूमिस्थेभ्यस्तामसेभ्यःअज्ञातनामगोत्रेभ्यःश्रुतेभ्यःइदमधुपायसाद्यान्नसोपस्करंतत्सत्पिशाचमो० दत्तमक्षय्यमस्तु ॥ येचेहपि-
 तरो० स्वधाजुपस्व ॥ सव्यं ॥ ब्रह्मर्पणं ॥ अपसव्यं ॥ आपोशनंदत्वा ॥ एकोविष्णुं ॥ अनेनब्राह्मणभोजनेनदिव्यं-
 तरिक्षभूमिस्थसात्त्विकराजसतामसअज्ञातनामगोत्रयतेमोक्षदोमहविष्णुःप्रीयतानममोतिभूमौसकुशतिलजलप्रक्षिपेत् ॥
 ईशानविष्णुं ॥ दिव्यंतरिक्षभूमिस्थाःसात्त्विकराजसतामसाअज्ञातनामगोत्राःश्रुताःतत्सत्पिशाचमोचनतीर्थेअमृतजुषध्वा ॥
 सव्यं ॥ सक्कुत्रिर्वागायत्रीजपः ॥ अपसव्यं ॥ तृप्तानज्ञात्वाअन्नप्रकीर्य ॥ विकिरामावः ॥ उत्तरापोशनंदत्वा ॥ मधुवाता-
 इतितुंचजन्वा ॥ दिव्यंतरिक्षभूमिस्थाःसात्त्विकराजसतामसाअज्ञातनामगोत्राःश्रुताःतृप्ताःतृप्ताःइत्यिजमानोब्रूयात् ॥ तृप्ताः-
 सइतिब्राह्मणाः ॥ शर्करामधुसापिंरितिमधुरत्रयमिश्रितंयवव्रीहितिलपिष्टपिण्डत्रयंकृत्वा ॥ त्रिविधानां० निवृत्त्यर्थ-
 पिण्डदानंकरिष्ये ॥ दक्षिणामिमुखःसव्यंजान्वाच्य ॥ अपहृतेतिरेखात्रयमुल्लिख्यतत्रकुशानांस्तीर्यतिलेदकमादाय ॥ अस्म-

लुलेमृतायेचगतिर्येषानविद्यते ॥ आवाहयिष्येतास्सर्वान्दर्भपृष्ठेतिलोदकैः १ ॥ मातामहकुलेयचगतियेषानविद्यते ॥
 आवाहयिष्येतास्सर्वान्दर्भपृष्ठेतिलोदकैः २ ॥ बन्धुवर्गमृतायेचगतिर्येषानविद्यते ॥ तिलोदकमयादत्तमक्षय्यमुपतिष्ठतु ३ ॥
 इतिश्लोकत्रयेण रेखात्रयोपरितिलोदकंदत्वा ॥ ततःश्वपिंडंस्पृष्ट्वा मधुवाताइतितृचंजस्वापिण्डमादाय ॥ पितृवंशमृताये०
 कुलेमम ॥ धर्मपिण्डोमयादत्तोह्यक्षय्यमुपतिष्ठतु ॥ एवंश्लोकत्रयंपठित्वा ॥ इमंश्वपिण्डंमधुरत्रयसंयुतं ॥ ददामितस्मै-
 प्रेताययःपीडा कुरुतेमम १ ॥ येकेचित्प्रत्येतरूपेणवर्ततेपितरोमम ॥ यवपिण्डप्रदानेनतृप्तिगच्छतुश्रावर्त्ती २ ॥ येकेचिद्विवि-
 त्तिष्ठतिप्रेताःसात्विकरूपिणः ॥ सात्विकाःपिण्डदानेनतृप्तिगच्छंतुतेऽक्षयां ३ ॥ दिविस्थाःसात्विकाअज्ञातनामगोत्राः-
 प्रेताएषवःपिण्डोक्षय्यमुपतिष्ठतुइतियवमयंपिंडंदद्यात् ॥ ततोव्रीहिमयंपिंडंस्पृष्ट्वा मधुवाताइतितृचंजस्वापिण्डमादाय ॥
 पितृवंशेइत्यादिश्लोकत्रयंलब्धत्वा ॥ इमंव्रीहिमयंपिण्डंमधुरत्रयसंयुतं ॥ तन्मुक्तयेप्रदास्यामिपीडांयःकुरुतेमम १ ॥ येकेचि-
 द्रायुरूपेणवर्ततेपितरोमम ॥ तंडुलैःपिण्डदानेनव्रजंतुगतिमुत्तमां २ ॥ अंतरिक्षचयेकेचिद्राजसावायुरूपिणः ॥ तेसर्वपि-
 ण्डदानेनसंतृप्यंतुमुदान्विताः ३ ॥ अंतरिक्षस्थाराजसाअज्ञातनामगोत्राःप्रेताःएषव्रीहिमयःपिंडोक्षय्यमुपतिष्ठतुइतिव्रीहि-
 मयंपिंडंदद्यात् ॥ ततस्तृतीयंतिलमयंपिंडंस्पृष्ट्वा मधुवाताइतितृचंजस्वापिण्डमादाय ॥ पितृवंशेइत्यादिश्लोकत्रयंपठित्वा ॥
 इमंतिलमयंपिंडंसर्पिषामधुनायुतं ॥ तेभ्योददामिपिपीडांमत्कुलेकुर्वतेसदा १ ॥ येकेचित्तामसाःप्रेताभूमौतिष्ठन्ति-
 सर्वदा ॥ तिलपिण्डप्रदानेनगतिगच्छंतुतेक्षुवं २ ॥ तमोरूपाश्चयेकेचिद्रत्नतेपितरोमम ॥ पिण्याकपिण्डदानेनतेतृप्य-

न्तुष्टुधादिताः ३ ॥ भूमिस्थास्तामसाअज्ञातनामगोत्राः प्रेताः एपतिलभ्यः पिंडोक्ष्यमुपतिष्ठुइति तिलमयं पिंडं दद्यात् ॥
 अत्रपितरइति जपः ॥ उदङ्मुस्ताज्जातमनात् ॥ विवृत्य ॥ अमीमदंतेति जपः ॥ पितृवंशइति श्लोत्रयेण त्रिषु पिंडेषु प्रत्येकं
 तिलोदकंदत्वा ॥ पितृवंशेष्टु० कुलेष्टु ॥ तिलोदकं मया दत्तमश्न्यमुपतिष्ठतु ॥ इति तिलोदकंदत्वा ॥ नवीविब्रंसनं ॥
 नमोवः पितरोरसायेति पण्डजलिकरणं ॥ त्रिषु पिंडेषु एतदः पितरो वासइति मन्त्रावृत्त्या सूत्रं दद्यात् ॥ सव्यं ॥ कुलाभिवृद्धर्थं
 पिंडपूजनं करिष्ये ॥ कुरुष्व ॥ दिव्यंतरिक्षभूमिस्थेभ्यः सात्विकराजसतामसेभ्यः अज्ञातनामगोत्रेभ्यः प्रेतेभ्यः अन्नगन्ध-
 पुष्पधूपदीपनैवद्यफलतांवूलदक्षिणांतपूजनंकृत्वा ॥ अर्घ्यदानंकुर्यात् ॥ ततो बृहत्या त्रेगन्धोदकतुलसीपुष्पाणि प्रक्षिप्य
 तन्मध्ये मातुलिगफलत्रयं स्थापयित्वा ॥ उपवीती ॥ अर्घ्यपात्रमादाय ॥ दिविस्थाः सात्विका अज्ञातनामगोत्राः प्रेता इद-
 मर्थं समर्पयामि इति यवपिण्डोपरि दद्यात् ॥ पुनरर्थपात्रमादाय तन्मध्ये जीवीरफलत्रयं निधाय अर्घ्यं दद्यात् ॥ अंतरिक्षस्था-
 राजसा अज्ञातनामगोत्राः प्रेताः इदमर्थं० मि इति त्रीहि पिंडोपरि दद्यात् ॥ पुनरर्थपात्रे खर्जूरफलत्रयं गृहीत्वा ॥ भूमिस्था-
 स्तामसा अज्ञातनामगोत्राः प्रेताः इदमर्थं० मि इति तिलपिंडोपरि दद्यात् ॥ अपसव्यं ॥ ब्राह्मणहस्ते शिवा अपः संत्वि-
 लादि ॥ दिव्यंतरिक्षभूमिस्थेभ्यः सात्विकराजसतामसेभ्यः अज्ञातनामगोत्रेभ्यः प्रेतेभ्यः यद्न त्रिपिण्डीश्राद्धीयमन्नमुदकं-
 तदश्न्यमन्तु ॥ सव्यं ॥ असद्वोत्रवर्धतामिति यजमानः ॥ गोत्रवोवर्धतामिति ब्राह्मणाः ॥ अपसव्यं ॥ ऊज्रवर्धतामिति पि-

ण्डमूलेउदकनिर्षेकः ॥ उपविष्टेभ्योब्राह्मणेभ्यःदिविस्थेभ्यःसात्विकेभ्यःअज्ञातनामगोत्रेभ्यःप्रेतेभ्यःइदंवल्लदक्षिणापातु ॥
 अंतरिक्षेभ्योराजसेभ्यअज्ञातनामगोत्रेभ्यःप्रेतेभ्यःअयंकमंडलुर्दक्षिणापातु ॥ भूमिस्थेभ्यस्तामसेभ्यअज्ञातनामगो-
 त्रेभ्यःप्रेतेभ्यःइमौउपानहौदक्षिणापातु ॥ सव्यं ॥ पिंडिपुनमस्कारः ॥ अथदेवप्रजामिच्छेत० ॥ गोत्रस्याभिष्टुद्धि-
 स्त्विदतिब्राह्मणाब्रूयुः ॥ अपसव्यं० ॥ अयोध्याम० ॥ ॐ तद्विष्णोःपरमंपदमितिमन्त्रेणपिंडान्स्थाल्यामवधाय ॥
 अवघ्राणनंभवति ॥ सव्यं ॥ पादौप्रक्षाल्यआचम्यब्राह्मणप्रार्थना ॥ दिव्यंतरिक्षभूमिस्थाःसात्विकाराजसास्तथा ॥
 प्रेतवैतामसायेन्येऽंशान्यच्छतुर्पिताः ॥ इतिप्रार्थना ॥ यजमानायाशीर्वादोदेयः ॥ स्वादुपष्टंसदः० ॥ मयायत्कृतंदि-
 व्यंतरिक्षभूमिस्थेभ्यःसात्विकाराजसतामसेभ्यःअज्ञातनामगोत्रेभ्यः प्रेतेभ्यःपिशाचमोचनतीर्थेत्रिपिंडीश्राद्धकालहीनंद-
 क्षिणाहीनं ब्राह्मणानां वचनात् श्रीमहाविष्णोः प्रसादात् तत्सर्वपरिपूर्णमस्तु ॥ अलुपरिपूर्णं ॥ इतित्रिपिंडीश्राद्धप्रयोगः ॥
 अथत्रिपिंडीश्राद्धांगदानानि ॥ गोप्रदानं ॥ तत्प्रयोगोन्यत्रज्ञेयः ॥ तिलपात्रदानं ॥ मन्त्रः ॥ तिलाःपुण्याःपवित्राश्च
 तिलाःसर्वकराःस्मृताः ॥ शुक्लावायदिवाकृष्णाऋषिगोत्रसमुद्रयाः ॥ यानिकानिचपपापानिब्रह्महत्यासमानिच ॥ तिलपा-
 त्रप्रदानेननश्यंतुसकलान्यपि ॥ इति ॥ घृतपात्रदानं ॥ ततःस्थापितकलशोदेकनयजमानाभिषेकः ॥ पयःपृ० ॥ ततः
 सर्वापधीरजुलिष्यसचैलंखात्वा स्थापितदेवतानां विसर्जनं ॥ ब्राह्मणभोजनसंकल्पः ॥ भूयसीदद्यात् ॥ इतित्रिपिंडीश्राद्धं० ॥

अत्रमिश्रकरणं निवशनीयाः भन्ति यद्यपि यद्वो विपया आवश्यकास्तथापि यथा वित्तराभियास्त्यलसंकोचेनास्मिन्नावर्तनेन-
मंगृहीतास्तान्पृथक्परिशिष्टरूपेण प्रकाशयामः श्रीशुक्लयजुःसंस्कारावसरलोमेऽत्रापिसृष्ट्विभइति विदां कुर्व-
न्तु दूरदर्शिनो विद्वांस इति शम् ॥

॥ इति शुक्लयजुःशांख्यीयकर्मकाण्डप्रदीपे ब्रततोद्यापनप्रतिष्ठादिमिश्रप्रकरणम् ॥

अथाऽन्येष्ट्याद्यन्तिमप्रकरणम् ॥ ५ ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ प्रणम्यपरमात्मानं गणेशं कामदं शुभं ॥ सर्वपापकाराय तनुतैस्त्यष्टिपद्धतिम् ॥ १ ॥

अथ सर्वप्रायश्चित्तम् ॥ ॥ आसन्नभरणं पित्रादि कृत्वा पुत्रादि भित्तीं यनीत्वा प्रायश्चित्तं कारयेत् । तदीयं स्वयं वा कु-
रीत् ॥ तद्यथा ॥ षडब्दं त्र्यब्दं सार्धं ब्रह्मवायथाशक्तितदैवमुष्णं दिप्रत्याम्नाय द्वाराकुर्यात् ॥ संकल्पमात्रं वा कृत्वा सूतकान्ते
वा कुर्यात् ॥ तत्रादौ सभा उपवेशनीया ॥ तल्लक्षणमाह याज्ञवल्क्यः—चत्वारो वेदधर्मज्ञाः पञ्चैव विद्यमेव वा ॥ सावृतेयं
सधर्मः स्यादेको वा ध्यात्मा वित्तमः ॥ इति ॥ चतुरस्त्रीनेकं वा ध्यात्मा विदुर्पत्वेनोपवेश्य तदग्रे वाग्यतः स चैलं ब्रह्मत्वा शक्तौ स-
त्यां क्लिन्नवासा अंभुजनः पद्मं प्रदक्षिणीकृत्य हृदये न दूयमानो धरण्यां साष्टांगं प्रणमेत् ॥ ततस्तैः कितैकायि मिथ्यामावादीः सत्य-
मेव वदइत्यादि पृष्टे पृष्टे गोष्ठयोः प्रत्येकं प्रत्याम्नायत्वेन यथाशक्ति स्वर्णरौप्ययोर्निष्कं तदर्थं तदर्थं विधानि धार्य ॥ अमुकस्य मे-
जन्म प्रभृति अद्यथा वत् ज्ञानाज्ञानकामा कामसकृदसकृत् तकायि कवाचिकमानसिकं सांसारिकं ज्ञाता ज्ञातस्यष्टास्यष्टमुक्ता मु-
क्तधीतापीतसकलपातकापातकोपपातकलघुपातकसंस्कारीकरणमलिनीकरणायात्रीकरजातिप्रशंकराणि कृपातकानां
मध्ये सभाधितानां पापानां निरासार्थं भ्रमानुग्रहं कृत्वा प्रायश्चित्तमुपदिशतुं भवंतः ॥ तथा ॥ सर्वधर्मविधेकारोगोसारः सक-
ला द्विजाः ॥ मम देहस्वसंयुद्धिं कुर्वतु द्विजसत्तमाः ॥ मया कृतं महाघोरं ज्ञातमज्ञातं किल्बिषं ॥ प्रसादः कियतां महं शुभाय नु-

ज्ञप्रियच्छय ॥ पूज्यैःकृतःपवित्रोऽहंभवेयंद्विजसत्तमैः ॥ एवंप्राथयेत् ॥ एवंवारत्रयसंभ्यानाप्रार्थनानन्तरंभामनुष्ठुभ-
वन्तद्वैतिप्रणमेत् ॥ पुत्रादिश्वेतप्रायश्चित्तकर्तानदासच्छब्दस्थानेनज्ञामनिर्दिशेत् ॥ ममदेहस्येयस्यस्थानेअस्यदेहस्येति
प्रयोगः ॥ मयाकृतमित्यत्रअनेनकृतमितिप्रयोगः ॥ ततस्तेतमुस्तार्थं तत्पशुरीगद्रव्यादिशक्तिसुत्तममध्यमादिपक्षांश्चवि-
चार्य असिन्पक्षेऽयंशक्तइतिनिश्चयः पुस्तकवाचनपूर्वकंश्रयेयुः ॥ अनुवादकस्याप्रत्याभ्यायांश्चशक्त्याकल्पयेयुः ॥
असिन्कालेप्रायश्चित्तीचंदनपुष्पादिभिः पुस्तकपूजासंभ्यानुवादकपूजांचविधायनिवन्धपूजात्वेनचकिंचिद्यथाशक्तद्रव्यं
निधायकृतंजलिपुटोनग्नस्तिष्ठेत् ॥ अनुवादकायचस्वपपानुसारेणमृतिरूपांदक्षिणांदद्यात् ॥ ततोनुवादकःपूर्वोक्त-
विशेषणचिशिष्टानांपूर्वाक्तानांमहापातकव्यतिक्तानांपातकानांक्षयःपरंपुष्टपिष्टनसर्वप्रायश्चित्तेनामुकप्रत्याभ्यायद्वाराप्रा-
च्योदीच्यांगसहितेनाचीर्णेनभविष्यति तेनत्वंकृतार्थोभवव्यसीत्युपदिशेन्नः ॥ ततोऽनुवादकोक्ततत्सर्वप्रायश्चित्त-
शक्त्यनुसारेणषडब्दंन्यद्वंद्वसार्धाब्दमन्यद्वापर्यदोऽनुमतं ॥ प्रत्याभ्यायाश्च—गायत्र्ययुतजपे तिलहोमसहस्रे द्वादश-
ब्राह्मणभोजने तीर्थयोजनयात्रायां एकगोदाने सुवर्णरौप्यनिकृत्तदर्धतदर्धानांभोगोमूल्यानांशक्त्यादाने शुष्ककेशवद्वादश-
क्षानेषुद्विगुणद्वादशामान्नदानादौचैकंप्राजापत्यमिति ॥ तत्रशक्त्यामान्नद्विगुणं—द्रव्यचतुर्गुणमित्यादियोज्यं ॥
अथनिकृलक्षणं ॥ अट्टरिकोमापः । माषदशकंसुवर्णः । सुवर्णचतुष्टयनिकृः । एवंचयणनार्यांक्रियमाणानांविंशद-
धिकशतत्रयशक्तिकामध्वनींतीलोके ॥ शाखेतुपंचरक्तिमाषः । माषदशकंसुवर्णः । सुवर्णचतुष्टयनिकृः ॥ अत्रापिर्विशत्य-

धिर्कंशतत्रयंरक्तिकाभवन्ति । लोकशास्त्रयोरेकवाक्यतायामाषाः ४० । अशक्तौतदर्धं २० । तदर्धवा १० । तत्रमुख्यं
 स्वर्णं । तदशक्तौरजतग्राहं ॥ ततोनिवेदितप्रायश्चित्तं भवदनुग्रहः इत्यंगीकृत्यसंमानपूर्वकंप्रणम्यपदर्पद्विसर्जयेत् ॥
 असिब्रह्मनिशक्तेनोपवासः कार्यः । इतरेणहविष्याशनं ॥ मुख्यपक्षस्तु ॥ त्र्यहंप्रातस्त्र्यहंसंयत्र्यहमद्यादयाचितं ॥ त्र्यहं
 परंतुनाशीयात्प्राजापत्योयमुच्यते ॥ तदशक्तौ—एकभक्तेनकेनतथैवायाचितेनच ॥ उपवासेनचैकेनपादकृच्छ्रउदाहृतः ॥
 त्रिरभ्यासेप्राजापत्यः ॥ ॥ ततःकस्यांचिद्रिक्तायांतिथौअथवातसिन्नेवादिनेकृतमाध्याह्निकःसायाह्नेगंगादौदेशकालौ
 संकीर्त्य असुकशर्मणोममजन्मप्रभृतिअधयावत्तज्ञानज्ञानकासामसंकुदसंकुतकथिकवाचिकमानसिकसंसर्गि-
 कज्ञाज्ञातस्पृष्टास्पृक्तामुक्तपीतापीतसकलपातकपातकोपपातकलघुपातकसंकरीकरणमलिनीकरणापात्रीकरजा-
 तिश्रंशकरप्रकर्णकपातकानामध्येसंभावितानांपापानांनिरासेन[मरणकाले]शुद्धर्थश्रीपरमेश्वरश्रीत्यर्थचअमुकप्रायश्चित्तंअ-
 मुकप्रत्याम्नायेनप्राच्योदीच्यांगसहितकरिष्येइतिसंकल्प्य ॥ ततः । सरणात्किंत्विवंहतीत्यादिगोदावयार्थदित्तीर्थप्रार्थना-
 दर्शनसाष्टांगप्रणामश्च ॥ ततोब्रह्माद्रिशिखरोत्पन्नेद्वाद्यर्धपंचकं ॥ ततोवपनंकार्यं ॥ देशकालौसंकीर्त्यप्रायश्चित्ता-
 गत्वेनक्षैरकरिष्ये ॥ यानिकानिचपापानिब्रह्महत्यासमानिच ॥ केशनानाश्रित्यतिष्ठन्तित्सात्केशान्वपाम्यहं ॥ इति-
 मन्त्रेणशिखाकक्षोपस्थवर्जनखरोमादिवापयित्वा ॥ प्राञ्चुखोद्गदाशुंलदंतकाटंकुर्यात् ॥ आयुर्वलयशोवर्चःप्राजापशुवसू-
 निच ॥ ब्रह्मप्रज्ञांचमेधांचत्वनोदेहिवनस्पते ॥ इतिमन्त्रेणदन्तकाटंहीत्वादन्तान्धावयेत् ॥ तत्रमन्त्रः ॥ ॐ अन्नाह्ना-

यव्यहृद्वदुसोमोराजायमागभत् ॥ समेसुब्रं प्रमाश्रितेयशमाचमनच ॥ द्वादशगङ्गायास्सक्त्या ततस्तूर्णोत्थात्वा ॥ ॥
मन्त्रतःभस्मादिदशस्नानानिकुर्यात् ॥ तत्रादौमयस्नानं १ ॥ हस्तेभस्मशुहीत्या । ईशानायनमइतिशिरसि । तत्पुरु-
पायनमइतिमुखे । अघोरायनमइतिहृदये । वामदेवायनमइतिगुह्ये । सद्योजातयनमइतिपादयोः । प्रणयेनस-
वार्णे ॥ ॥ अथगोमयस्नानं ० २ ॥ गन्धद्रारां ० ॥ अग्रमध्रचर्तीनामोषधीनावनेवने ॥ तासामष्टमपत्नीनांपवित्रकाय-
शोधने ॥ तन्मोरोणांश्रयोकांश्रपापंचहरगोमय ॥ इतिगोमयस्नानं ॥ ॥ अथमृत्तिकास्नानं ३ ॥ भूरसीतिभूमिंप्राथ-
मावोरिपत्स्वनितेतिस्नान्या । गायत्र्याकुशोदकेनाभ्युक्ष्य । सोनापृथिवीतिमृदमादाय । त्रातारमिद्रमितिपूर्वस्थादि-
शिक्षिषेत् । यमायत्वेतिदक्षिणतः । तत्त्वायामीतिपश्चात् । वयं सोमेत्युत्तरतः । तत्सूक्ष्मेत्युपरिथात् । इदंविष्णु-
रित्यथस्तात् ॥ ततोऽंगु ॥ सहस्रशीर्षेतिशिरसि । मुखं स्रजसिरइतिमुखे । नीलश्रीवाइतिकंठे । आंत्राणिस्थालीति-
हृदये । नाभिर्मेइतिनाभौ । ब्राह्मणवलयमितिबाह्वोः । सोमानं ऋक्षराणिभित्तुक्ष्वाः । पृष्ठीर्मेइत्यूर्वाः । वहीनांपितेति-
पृष्ठदेशे । पुनःपृष्ठीर्मेइतिजानुनोः । एतावानस्येतिपादयोः । पुरुषसूक्तेनसवार्णे ॥ एतावत्यशक्तौ ॥ अशक्तांतरथक्रांते
विष्णुक्रांतवसुधरे ॥ शिरसाधारयिष्यामिरक्षस्वमांपदेपदे ॥ भूमिर्धनुश्चरणायीश्रीरिखेलोकधारिणी ॥ उद्धृतासिवराह-
णकृष्णनशतबाहुना ॥ मृत्तिकेहरपेषापयन्मयादुद्धृतकृतं ॥ मृत्तिकेब्रह्मदत्तासिकाश्रयेनाभिमात्रिता ॥ मृत्तिकेदेहिमपु-
ष्टित्वयिसंप्रातिष्ठितं ॥ मृत्तिकेयदधंसवतन्मेनिणुदमृत्तिके ॥ त्वयाहतेनपापेसगच्छामिपरमांगतिं ॥ इतिमंत्रैरगोद्वर्त-

नमात्रं ॥ आपोहिष्टिशुद्धोदकस्नानं ४ ॥ अथपंचगव्यस्नानं ॥ गायत्रीमन्त्रेणगोमूत्रस्नानं ५ ॥ गन्धद्वारामि-
 तिगोमयस्नानं ६ ॥ आप्यायस्वेत्तिक्षीरस्नानं ७ ॥ दधिक्रावणइतिदधिलानं ८ ॥ घृतंमिश्रइतिघृतस्नानं ९ ॥ देवस्यत्वे-
 तिकुशोदकं १० ॥ एवंदशस्नानानिविधाययस्सूत्रोक्तविधियामात्रस्नानं कुर्यात् ॥ ॥ (अथस्त्रीशूद्राणांस्नानविधिलिख्यते ॥
 स्त्रीशूद्राणाममात्रकानिस्नानानिपौराणमन्त्रैर्वा ॥ तत्रब्राह्मणैर्नन्त्राः पाठनीयाः न स्वयं ॥ तथाचोक्तं भविष्ये ॥ श्रोतव्यमेव-
 शूद्रेणनाव्येतव्यंकदाचनेति ॥ तत्रादौ भस्मस्नानं ॥ ईशानाय नमः शिरसि ॥ तत्पुरुषाय नमः मुखे ॥ अघोराय नमः हृदये ॥
 वामदेवाय नमः गुह्ये ॥ अग्रमग्रं चरन्तीनामिति मन्त्रेण गोमयस्नानं ॥ ॥ अथमृत्तिकास्नानं ॥ मृत्तिकां हस्तेऽगृहीत्वा इन्द्राय-
 नमइति पूर्वस्यां धिपेत् ॥ यमाय नमइति दक्षिणतः ॥ वरुणाय नमइति पश्चिमतः ॥ सोमाय नमइत्युत्तरतः ॥ सूर्याय नम-
 इत्युपरिथात् ॥ ततो गेपु ॥ अथक्रांते इति मन्त्रेण मृदं सर्वगलेपयेत् ॥ ॥ शुद्धोदकस्नानं ॥ गंगेचयमुनेचैव गोदाविरसर-
 स्वति ॥ नर्मदेसिंधुकावेरिस्नानेस्निग्धं निधाभव ॥ अथपंचगव्यस्नानं ॥ गंगायै नमः गोमूत्रस्नानं ॥ यमुनायै नमः गोमय-
 स्नानं ॥ सरस्वत्यै नमः क्षीरस्नानं ॥ नर्मदायै नमः दधिलानं ॥ वह्नये नमइति घृतस्नानं ॥ विरिञ्चिनासहोत्पन्नसर्वकर्मप्रसा-
 धक ॥ नुदपापानिसर्वाणि दर्भस्वस्तिकरो भव ॥ इतिकुशोदकस्नानं ॥ एवं दशस्नानानि कृत्वा ॥ स्नानांगतर्पणं कुर्यात् ॥ ॥
 ततो धौ ते वाससी परिधाय ॥ भस्मना त्रिपुंड्रं धृत्वा ॥ द्विराचम्य ॥ मध्याह्नं मध्योपासनादि विधाय ॥ षोडशोपचारै-
 र्विष्णुपूजनं कार्यं ॥ विष्णुद्देशेन त्रिभ्यो धिकान् ब्राह्मणान् भोजयेत् ॥ अशक्तश्चेदामान्नं हिरण्यं वा दद्यात् ॥ कृतं तैत्त्याय-

श्रित्तानां विष्णुश्चाद्रूपयास्त्रायभूतं तथा शक्तिरिण्यदातुमहमुज्जये । तेन श्रीपापपाहमहाविष्णुः प्रायतानमम ॥
 ततो गोप्रदानं कार्यं ॥ तच्च गोरभावनिष्कयद्वारकुर्यात् ॥ ततः स्वष्टोक्तविधिनश्चिस्थापनाद्याज्यभागांतिविधाय-
 अज्येनमह्याहनीरटोचरातमष्टाविंशतिवास्तुवेणुह्रयात् ॥ ॥ अथ पञ्चगव्यविधिः ॥ सुवर्णादिपात्रेपञ्चादि-
 पत्रपुटवारकाया गोरागोराय्यप्रणवेन वा त्रिपलंगोमूत्रमादायां गुष्ठपरिमितं श्वेतायागन्धद्वारोतिगोमयचादाय एवंपाणितायाः-
 सप्तपलमायायस्येति क्षीरमादाय ततो नीलायाः सप्तपलमेव दधिक्रावण इति दध्यादाय ततः कृष्णाया एकपलं दधृतं तेजोसि-
 त्यादाय एकपलं कुशोदकमापोहिष्ठस्यादाय प्रणवेनालोड्य प्रणवेन वयस्त्रियकाष्ठेन निर्मथ्य प्रणवेन वा भिमत्र्यहरितैः सप्तपत्रै-
 रच्छिन्नान्नैः कुशैः सुवस्थानभूतैः पंचगव्याहुती जुहुयात् पच्यमाणमत्रैः ॥ ॐ इरावती धेनुमती हि भूतः सूर्यवामिनीमिव द-
 शूसा ॥ व्यस्तश्चोरोदसी विष्णुवेतेदुःपथं ध्रुवीमभितो भयूखैः स्वाहा इदं पृथिव्यैनमम ॥ ॐ इदं विष्णुर्विं सुरे स्वाहा
 इदं विष्णवे ॥ ॐ मानसोक्ते ० महे स्वाहा इदं द्राय ॥ उदकोपस्पर्शः ॥ ॐ ब्रह्मज्जानं ० विवः स्वाहा इदं ब्रह्मणे ॥
 ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये ॥ ॐ सोमाय स्वाहा इदं सोमाय ॥ ॐ तत्सवितु ० दयां स्वाहा इदं सवित्रेनमम ॥ ततः प्र-
 णवेन ॥ ॐ स्वाहा इदं प्रजापतये ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा इदं प्रजापतये ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्ट-
 कृतेनमम ॥ एवं दशाहुती हुत्वा ॥ ततो नवहुत्यादि प्रणीता विमोक्तं ॥ व्रतग्रहणं करिष्ये इति ब्राह्मणान् पृष्ट्वा कुरुष्वेति तै-
 रनुज्ञातः प्रणवेन सवपिबेत् ॥ पानं पलाशमध्यपणेन पद्मपत्रेण सुवर्णपात्रेण ब्रह्मतीर्थेन वा कुर्यात् ॥ एतच्च ब्राम्हण इह निर्न-

द्यास्तीरेनक्षत्रदर्शनकार्यं ॥ अशक्तौ तु गोमूत्रादिस्वल्पग्राहं सर्वस्य पेयत्वात् ॥ अस्मिन्दिने-
 उपवासः । अशक्तस्य हविष्याशनं ॥ पराशरः—क्षीरद्वयविशुद्धार्थप्राजापत्यं समाचरेत् ॥ पञ्चगव्यं च कुर्वीत स्नात्वा पी-
 त्वा शुचिर्भवेत् इति ॥ आरभेत्सर्वकृच्छ्राणां समासौ च विशेषतः ॥ आज्येनैव हि शालाघ्नौ जुहुयाद्वाहतीः पृथक् ॥ श्राद्धं कुर्वी-
 नु ततोति च गोहिरण्यदिदक्षिणां ॥ ह्रीणां होमो न कर्तव्यः पञ्चगव्यं तथैव च न आत्मीयद्राणां पञ्चगव्यहोमप्राशनयोर्वि-
 कल्पः ॥ होमकरणपथे लौकिकेनैव ब्राह्मणद्वारा कार्यः ॥ प्रायश्चित्तं प्रदातव्यं जपहोमविधयश्चित्तमिति वचनाच्छूद्रस्य ब्राह्मण-
 द्वारापि होमो न भवत्येव ॥ ततो गृहमागत्य विष्णुं सरन्मौनीनिशाभतिवाह्यप्रक्रांतं प्रायश्चित्तं संकल्पानुसारेण प्रत्याम्नायद्वारा-
 कृत्योत्तरांगानि कुर्यात् ॥ अग्निस्थापनादिव्याहृतिभिराज्यहोमं च पूर्ववत्कृत्या विष्णुं श्राद्धमुत्तरगोदानं च पूर्ववच्चरेत् ॥ ॥

अथ गोदानप्रयोगः ॥ ॥ आचम्य प्राणानाथम्यदेशकालौ स्मृत्वा कुशतिलसहितं जलहस्ते गृहीत्वा आत्मना सहैकविं-
 शतिपुरुषतारणार्थं सर्वपापक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं ब्राह्मणाय गोप्रदानं करिष्ये । तदंगत्वेन ब्राह्मणवरणोपपूजनं च क-
 रिष्ये ॥ अमुकगोत्रः अमुकप्रवरः अमुकशर्मा अहं । अमुकगोत्रं अमुकप्रवरान्वितं अमुकशर्माणं ब्राह्मणं गोप्रतिगृहीतारं-
 त्वा मंहं वृणे ॥ वृत्तोऽसीतितेन वाच्यं ॥ ततो यथाविभवं ब्राह्मणं पूजयित्वा गांपूजयेत् ॥ गवामंगेषु तिष्ठति भुवनानि च-

१ पूर्वोत्तरागहोमार्कर्मन्विषोक्तकार्यः । यदा तु पूर्वोत्तरागहोममभिमौक्यत्वाप्रायश्चित्तं यात्राप्रत्याग्रायेन स्य गमेव करोति तदा अश्रमंतरे खतरागहोमं कार्यं । पूर्वोत्तरागहोम-
 रणासंभवात् ।

तुर्दश ॥ यस्मात्तस्माच्छिवमस्यादिहलोकपरत्रच ॥ इतिमन्त्रेणोडशोपचारैःसवत्सांगांसंज्यगोदेहक्षतपुण्ड्रवानानावा-
हयेत् ॥ शुंगमूलयोर्विहविष्णुभ्यांनमःद्वहविष्णुआवाहयामि ॥ एवमग्रेपि ॥ शुंगग्रेसर्वतीर्थभ्योनमः ॥ शिरोमध्यमेमहदे-
वार्थं ० ललाटगार्थं ० नासाग्रशेषपमुखार्थं ० नासापुटयोःकंबलाक्षतरार्थां ० कर्णयोरार्थिभ्यां ० नेत्रयोःशिशिमुखार्थि-
भ्यां ० दंतपुवाये ० जिह्वायामरुणाय ० हुंकारसरस्वत्यै ० गल्लयोरामसपक्षार्थ्यां ० ओष्ठयोः संध्याद्वयार्थं ०
ग्रीवाग्रार्थं ० कुक्षारक्षार्थं ० उरसिसाध्यैभ्यो ० जंघासुचतुष्पादयुतधर्मार्थं ० कुरमध्यपुगंधर्भ्यो ० सुराग्रे-
पुप्लवगैर्भ्यो ० सुरपार्थिमाग्रेपुअप्सरोभ्यो ० पृष्ठेष्वाकादशरुद्रैर्भ्यो ० सर्वसंधिपुसुभ्यो ० श्रोणयोःपितृभ्यो ०
पुच्छेष्वाभ्यां ० केशपुसुर्यारक्षिभ्यां ० मूत्रेणार्थं ० गोमयेयमुनायै ० क्षीरेसरस्वत्यै ० दाभिनमदायै ० घृतवह्नये ०
रोममुअष्टाविंशतिदेवकोटिभ्यो ० उदरेपृथिव्यै ० स्तनेपुचतुःशतारोभ्योनमः ॥ इत्यावाह्यआसनाद्वैरुपचारैःसंपूज्य ॥
ततःप्राञ्जुखोदाताकांस्यपात्रेताम्रमयेवाज्यपात्रेधृतदिग्धंकुशतिलयुतपुच्छंकुशतिलयुतमुदञ्जुखविप्रकरंपरिगृह्यतामिस्त-
जलपुच्छंदध्यात् ॥ मन्त्राः ॥ यज्ञसाधनभूतायाविश्वस्याधप्रणशिनी ॥ विश्वरूपधरोदेवःश्रीयतामनयागवा ॥ इतिप-
ठित्वा ॥ ततःइमांशंरुद्रदेव्यांसवत्सांसवक्षांशसुवर्णनिर्मितस्वर्णशंयुतांपचलजतनिर्मितकुरसमेतांपंचाशत्यलनिर्मि-
तकांस्यदोहनपात्रसंहिताताम्रपृष्ठांमुक्तालगूलसंहितातुभ्यमहंसंप्रदेइतिविप्रकरेजलक्षिपत् ॥ देवस्यत्वेतिप्रतिग्रहीता ॥
प्रतिग्रहर्ता ॥ प्रस्तिगृह्णामीतिप्रतिग्रहीताब्रूयात् ॥ ततोदाता ॥ कोदात्कसाआदादितिकामस्तुर्तिपठेत् ॥ द्यौस्त्वाददतुष्टु-

शिवीत्वाप्रतिगृह्णात्वितिप्रतिगृहीतावदेत् ॥ कुतैतद्गोदानसंगतासिद्धयथाशक्तिहिरण्यतुभ्यमहंसंप्रददे । तेनश्रीपापा-
 पहमहविष्णुःश्रीयतां ॥ ततःप्रार्थना ॥ द्यूतक्षीरप्रदागावोद्यूतयोन्योद्यूतोद्भवाः ॥ द्यूतनद्योद्यूतावतोस्तामेसंतुसदागृहे ॥
 द्यूतमेहदैन्यनिन्यद्यूतनाभ्यांप्रतिष्ठितं ॥ द्यूतमेसवतश्चैवद्यूतमनसिचैवद्यूतं ॥ गावोभमाग्रतोनिन्यंगावःप्रुष्टतएवच ॥ गावो-
 मेसवतश्चैवगवांमध्येवसाम्यहं ॥ इतिपठित्वा ॥ ब्राह्मणसंहितांगमनुब्रज्यगोमतींजपेत् ॥ गावोभासुपतिष्ठुहेमशृंग्यः
 पयोसुचः ॥ गावःसुरभयोनिन्यंगावोगुगुलुसंनिभाः ॥ गावःपापविनाशिन्योगावःस्वस्त्ययनंमहत् ॥ अन्नमेवपरंगावो
 देवानांहविरुत्तमं ॥ पावनंसर्वभूतानारक्षतिचवहंतिच ॥ हविषामन्नपूतेनतृप्यंतित्रिदशादिवि ॥ ऋषीणामपिहोतृणां
 गावोहोमेप्रतिष्ठिताः ॥ सर्वेषामपिहोतृणांगावःशरणमुत्तमं ॥ गावःसर्वस्यलोकस्यगावोधन्याःसवाहनाः ॥ नमोगोभ्यः
 श्रीमतीभ्यःसौरभेयिभ्यएवच ॥ नमोब्रह्मसुताभ्यश्चपवित्राभ्योनमोनमः ॥ ब्राह्मणाश्चैवगावश्चकुलमेकंदिधाकृतं ॥ एक-
 त्रमत्रास्तिष्ठतिहविरैकत्रतिष्ठति ॥ इतिजपित्वाभूयसीदक्षिणांदत्वाकर्मेश्वरार्पणंकुर्यात् ॥ ॥ इतिगोदानविधिः ॥ ॥

एवंप्रायश्चित्तंकृत्वावैतरणीदद्यात् ॥ देशकालौस्मृत्याभमसमस्तपापपक्षयार्थमद्वारस्थितवैतरण्याख्यनद्युत्तराणाथवैत-
 रणीधेनुदानंक० ॥ तदंगत्वेनब्राह्मणपूजनंगोःपूजनंचक० ॥ गोत्रोच्चारपूर्वकंब्राह्मणदृत्वायथाविभवंपूजयित्वाप्रार्थयेत् ॥
 विष्णुरूपद्विजश्रेष्ठभूदेवर्षक्तिपावन ॥ तर्तुकामःप्रदास्यामि तुभ्यंवैतरणींतिुगामिति ॥ देहीतिप्रतिवचनं ॥ पुत्रःकर्तृचे-
 च्तुमस्येतिप्रयोगः ॥ ततोधेनुसंपूज्यप्रार्थयेत् ॥ धेनुकेतवंप्रतीक्षस्वयमद्वारेमहापथि ॥ उत्तिनीर्गुहंदेविवैतरण्यैनमोस्तुते ॥

पुत्रादौ कर्तारिउचितीपुरयमितिपठेत् ॥ ततस्त्रिलोकुभजलमादायतस्याःपुच्छहस्तेशृत्वमंत्रंपठेत् ॥ यमद्वारपरथेधोरुकृष्णा-
वैतरणीनदी ॥ तत्तुकासःप्रदास्यामितुभ्यवैतरणीतुगां ॥ इमावैतरणीसिञ्जिगां सवत्सां विष्णुदैवतासुवर्णशरीरप्यहुरां
ताम्रपृष्ठां कांस्यदोहं कृष्णवस्त्रयुगच्छन्नांसधान्यसहितं पट्टवस्त्रवद्धुमयोदुयोपरिस्थितां लत्रोपापानहं कांस्यधटोपवीतसंयु-
क्तां कार्पासद्रोणस्यताम्रभाजनोपरिस्थितलोहदण्डहस्तमहिपारुढयमसहितान्गन्धाद्यर्चितां सुकर्मणेत्राक्षणायासंप्रदत्तेन-
श्रीपापापहमहाविष्णुः प्रीयतां नममेत्युक्त्वा विप्रहस्ते जलं क्षिपेत् ॥ दानसांगतासिद्धार्थयथाशक्तिः सुवर्णवस्त्रयुगवादक्षिणां-
संप्रददे ॥ प्रार्थना ॥ विष्णुरूपद्विजश्रेष्ठ भूदेवपंक्तिपावन ॥ सदक्षिणामयादनातुभ्यवैतरणीतुगाः ॥ धेनुकेत्यप्रतीक्षस्व
यावदागमनं मम ॥ पुत्रैकतैरिआगमनं भवेदित्यूहः ॥ वैतरणीनदीं धीरां पुच्छलम्रस्रारम्यहमिति ॥ पुत्रादिः लग्नसरोत्व-
यमित्यूहः ॥ धेनुप्रार्थना ॥ यालक्ष्मीः सर्वभूतानां याचदेहव्यवस्थिता ॥ धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु ॥ इति संप्रा-
र्थ्य विसर्जयेत् ॥ महाविष्णुः प्रीयतां ॥ स्वयं दानां शकौ पुत्रेण दत्वा तस्मै श्रेयो दद्यात् ॥ कृष्णाया अभवेऽन्यवर्णापि देया ॥
गोरसो वद्रव्यं देयं ॥ ॥ इति वैतरणीदानं ॥

अथ दशदानानि ॥ ॥ गोभूतिलहिरण्याज्यवासोधान्यगुडानि च ॥ रायं लघ्वर्णमिषाहुदशदानान्यनुक्रमत् ॥ इत्यु-
क्तानि ॥ देशकालौ स्मृत्या मम जन्मप्रभृतिमरणानां यावदनेकपापक्षयार्थं दशदानानि करिष्ये ॥ ॥ गोप्रदानं १ ॥ प्रति-
दानं ब्राह्मणपूजनं गोपूजनं ॥ गवामंगेषु तिष्ठतीत्यनेन ॥ यज्ञसाधनभूताया विश्वस्यावप्रणशिनी ॥ विश्वरूपधरो देवः

प्रीयतामनयागवा ॥ दशदानांतर्गतामिमांशुरुदेवतांगोनिष्क्यद्रव्यवातुभ्यमहंसंप्रददे ॥ सागतासिद्ध्यर्थदक्षिणां० ॥
 भूदानं २ ॥ सर्वभूताश्रयभूमिर्वराहेणसमुद्भुता ॥ अनंतसस्यफलदाअतःशान्तिप्रयच्छमे ॥ दशदानांतर्गतामिमांशूभिं
 विष्णुदेवतानिष्क्यंवा० संप्रददे ॥ दक्षिणां० ॥ ॥ तिलदानं ३ ॥ महर्षेर्षोत्रसंभूताःकाश्यपस्यतिलाःस्मृताः ॥ तस्मादेपां-
 प्रदानेनममपापंव्यपोहतु ॥ दशदानांतर्गततिलदानसोमदैवतं० दक्षिणां० ॥ ॥ हिरण्यदानं ४ ॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थं
 हेमवीजंविभावसोः ॥ अनंतपुण्यफलदमतःशान्तिप्रयच्छमे ॥ दशदानांतर्गतहिरण्यमग्निदैवतं० दक्षिणां ॥ ॥ आज्यदानं
 ५ ॥ कामधेनुभ्यःसंभूतंसर्वकृतपुंसंस्थितं ॥ देवानामाज्यमहारमतःशान्तिं०॥ दशदानांतर्गतमाज्यंविष्णुदैवतं० दक्षिणां० ॥
 वस्त्रदानं ६ ॥ शरणंसर्वलोकानांलज्जायाश्क्षणपरं ॥ सुवेषधारिवस्त्रत्वमतःशान्तिं० ॥ दशदानांतर्गतवस्त्रदानंवृहस्पतिदै-
 वतंदक्षिणां० ॥ ॥ धान्यदानं ७ ॥ सर्वदेवमयंधान्यसर्वोत्पत्तिकरमहत् ॥ प्राणिनांजीवनोपायमतःशान्तिं० ॥ दशदानां-
 तर्गतधान्यप्रजापतिदैवतं० ॥ दक्षिणां ॥ ॥ गुडदानं ८ ॥ यथादेवेषुविश्वात्माप्रवरश्चजनार्दनः ॥ सामवेदस्तुवेदानां-
 महादेवश्चयोगिनां ॥ प्रणवःसर्वमन्त्राणांनारीणांपार्वतीयथा ॥ तथारसानांसर्वेषांगुडःश्रेष्ठतमोमतः ॥ ममतस्मात्परां-
 लक्ष्मींदस्वगुडसर्वदा ॥ गुडस्यसंप्रदानेनममपापंव्यपोहतु ॥ दशदानांतर्गतगुडदानंविष्णुदैवतं० ॥ दक्षिणां० ॥ ॥
 रौप्यदानं ९ ॥ प्रीतिर्यतःपितृणांचविष्णुशंकरयोःसदा ॥ शिवेनत्रोद्भवोरप्यमतःशान्तिं० ॥ दशदानांतर्गतरौप्यरुद्रदैवतं० ॥
 दक्षिणां० ॥ ॥ लवणदानं १० ॥ यस्मादन्नरसाःसर्वेनोत्कृष्टालवणंविना ॥ ग्रंथोःप्रीतिकरनित्यमतःशान्तिप्रयच्छमे ॥

दशदानांतगतलवणंयमैद्वंतयमदूतानांप्रीत्यैअमुकशर्मणेब्राह्मणायतुभ्यमहंसंप्रदे ॥ दक्षिणां० ॥ इतिदशदानानि ॥
 अथतिलपात्रदानं ॥ यथाशक्तितिलान्सुवर्णचताम्रपात्रेकृत्वासकल्पपूर्वकब्राह्मणायदद्यात् ॥ देशकालौसकीर्त्यमजन्मप्र-
 भृतिभरणंथावदेकपापक्षयद्वाराश्रीमहाविष्णुप्रीत्यर्थब्राह्मणायतिलपात्रदानंकारिष्ये ॥ ब्राह्मणंसंपूज्य ॥ दानमन्त्रः ॥
 तिलाःपुण्याःपवित्राश्चितिलाःसर्वकाराःस्मृताः ॥ शुक्लावयदिवाकृष्णाक्रापिपात्रसमुद्भवाः ॥ यानिकानिचपापानिब्रह्महत्या-
 समाचिच ॥ तिलपात्रदानेनतानिनश्यतुसर्वदा ॥ पुत्रादिलुअस्यपापंव्यपोहयितिवदेत् ॥ इदंतिलपात्रंविष्णुदैवतंअमुक-
 शर्मणेब्राह्मणाय० ॥ दानसांगतायैइमांदक्षिणांतुभ्यमहंसंप्रदे ॥ ॥ आज्यपात्रदानं ॥ देशकालौसकीर्त्यमजन्मप्र-
 भृतिदेहावसानपर्यंतंअनेकपापक्षयार्थंआज्यपात्रदानंक० ॥ ब्राह्मणंसंपूज्यताम्रपात्रेकांस्त्यपात्रेवाआज्यगृहीत्याब्राह्मणा-
 यदद्यात् ॥ दानमन्त्रः ॥ योदेवःसर्वरूपेणहव्यकव्यभुगव्ययः ॥ आज्यपात्रप्रदानेनसमेविष्णुःप्रसीदतुइतिप्रिप्रहस्तेदद्यात् ॥
 इदंआज्यपात्रंविष्णुदैवतंअमुक० दक्षिणां० ॥ ॥ लोहदानं ॥ देशकालौस्मृत्यायमायुधानांप्रीत्यैलोहदानंक० ॥
 ब्राह्मणंसंपूज्य ॥ दानमन्त्रः ॥ यस्मादायसकर्माणितवाधीनानिसर्वशः ॥ लोहदानं ॥ देशकालौस्मृत्यायमायुधानांप्रीत्यैलोहदानंक० ॥ इदंलोहं
 यमदैवतंयमायुधानांप्रीत्यैअमुक० दक्षिणां० ॥ ॥ कार्पासदानं ॥ ब्राह्मणंसंपूज्य ॥ येनदनेनप्रीयतेभूभुवःस्वःस्वःस्वः
 तिक्रमात् ॥ ब्रह्माद्याःपयःसर्वशंकराद्यागणालथा ॥ इंद्राद्यादेवताःसर्वाःकार्पासेनतुतोषिताः ॥ इमंकार्पासंसर्वदेवतं
 अमुक० दक्षिणां० ॥ ॥ लवणदानं ॥ यमदूतानांप्रीत्यै० ब्राह्मणंसंपूज्य ॥ यस्मादन्नरसाःसर्वेनोक्तेष्टालवणं-

विना ॥ शंभोः प्रीतिकरनित्यमतः शान्तिं ॥ इदं लवणं यमदैवतं यमदूतानं प्रीतयैः अमुकं ॥ ॥ अथ सप्तधान्यदानानि ॥
 त्रीहयो यवगोधूमामुद्रामापाः प्रियंगवः ॥ तिलाश्चक्राषिभिः प्रोक्ताः सप्तधान्यमिति स्मृतं ॥ ॥ त्रीहिदानं १ ॥ सप्तधा-
 न्यान्तर्गतत्रीहिदानं क० ॥ ब्राह्मणपूजनं ॥ ब्रह्मणानिर्मिताः पूर्वत्रीहयो यज्ञसाधनाः ॥ अनेन त्रीहिदानेन मम संतुमनोरथाः ॥
 इदं त्रीहिदानं प्रजापतिदैवतं अमुकशर्मणे ० दक्षिणां ० ॥ ॥ यवदानं २ ॥ यवाः शुद्धाः सदा पूज्या यज्ञे विपि संस्थिताः ॥
 दानेनानेनैव यस्माच्छान्तिरस्तु सदा मम ॥ इह यवदानं प्रजापतिदैवतं अमुकं ॥ दक्षिणां ० ॥ ॥ गोधूमदानं ३ ॥
 धान्यचूडामणिजवद्वीपे गोधूमसंज्ञकाः ॥ पुष्टिद्विद्विकराः सौख्या अतः शान्तिं ० ॥ इदं गोधूमदानं प्रजापतिदैवतं अमुकं ॥
 दक्षिणां ० ॥ ॥ मुद्रदानं ४ ॥ धान्यानामुत्तमामुद्रा देवानां प्रीतिदायकाः ॥ अतस्तेषां प्रदानेन विष्णुलोके महीयते ॥
 इदं मुद्रदानं प्रजापतिदैवतं अमुकं ॥ दक्षिणां ० ॥ ॥ माषदानं ५ ॥ ये चेदं हि तार्थय विष्णोर्देहसमुद्भवाः ॥ पितृ-
 त्तिकरामापाः प्रयच्छन्तु शुभं गतिं ॥ इदं माषदानं पितृदैवतं अमुकं ० दक्षिणां ० ॥ ॥ प्रियंगुदानं ६ ॥ प्रियंगवः सदा-
 श्रेष्ठाः ऋषीणां प्रीतिदायकाः ॥ अतस्तेषां प्रदानेन सुनिलोके महीयते ॥ इदं प्रियंगुदानं ऋषिदैवतं अमुकं ० दक्षिणां ० ॥ ॥
 तिलदानं ॥ तिलाः श्वेताः स्तिलाः कृष्णाः स्तिला गोमूत्रसंभवाः ॥ तेमेदं हंतुं पापानि शरीरादिकृता निच ॥ इदं तिलदानं सोम-
 दैवतं अमुकं ० ॥ दक्षिणां ० ॥ ॥ इत्यादिदानानि कृत्याततः यन्मया कृतं अमुकप्रार्थितं तदच्छिद्रमस्तु ॥ व्रतच्छिद्रं त-
 पच्छिद्रं यच्छिद्रं यज्ञकर्मणि ॥ सर्वं भवतु तच्छिद्रं यस्य चेच्छति वै द्विजाः ॥ इति विप्रप्रतिबचनं ॥ एतत्प्रायश्चित्तमकृत्यैव य-

दिपित्रादिमृतस्तदापातकसत्तानिश्चये पुत्रादिनपीदमवश्यंकायअनिश्चयेनावश्यकं ॥ पुत्रादिनाकरणेपंचगव्यप्राशना-
भावः ॥ तथाचगराडे ॥ दत्त्वादानंतुविप्रेभ्योदीनानाथेभ्यएवच ॥ वन्धौमित्रेकलत्रचक्षेत्राधान्यनादिषु ॥ मित्रवर्गे-
चसंवन्नममत्वविवर्तयेत् ॥ इति ॥

अथातुरावस्थायार्कत्तव्यं ॥ ततोदक्षिणाशिरसंभूवाहिष्मत्यानिवेशयेदितिवाक्यात् भूमौदक्षिणाशिराःशयीत ॥ ततः
पुत्रादिरुचैःपुलपसूक्तोपनिषदादिश्रावयेत् ॥ ॥ उत्क्रांतिधेनुदानं ॥ अथासन्नमृत्युसमयेउत्क्रांतिधेनुरिद्रायकुटुं-
बिनेश्रोत्रियायब्राह्मणायदद्यात् ॥ पुत्रादिदेशकालौसंकीर्त्यअमुकगोत्रस्यासुकशर्मणःअस्यसुखेनप्राणोत्क्रमणप्रतिबन्धको-
क्तनिष्कृत्यनुक्तनिष्कृतिसकलपातकक्षयद्वारासुखेनप्राणोत्क्रमणार्थउत्क्रांतिधेनुदानंकरिष्ये ॥ ब्राह्मणंमृत्यासंपूज्यगांच
संपूज्य । गवामंगेष्वितिमन्त्रमुक्त्या । इमासुत्क्रांतिधेनुरुद्रदवत्यांसकल्योक्तफलावाप्तयेअमुकशर्मणेब्राह्मणायतुभ्यमहं
संप्रददे ॥ दानसंगतासिद्धयथशक्तिदक्षिणांसंप्रददइतिदद्यात् ॥

अथाहिताग्नेर्मरणसमयमारभ्यसर्पिडीकरणंतकर्मलिख्यते ॥ सायमग्निहोत्रहोमानंतरंयदियजमानोदुर्बलक्षीणोभवेत्
श्रातराहुतिकालपर्यंतजीविष्यतीतिसमावनयादित्यात्तदातत्कालमेवश्रातराग्निहोत्रहेतव्यं ॥ यदिसायहोमारंस्कालएवयजमानस्यमरणशंकास्या-
त्तदाएकतोत्रेणहोमंकुर्यादितिवासुदेवः ॥ अकालेकृतमपिपुनःस्वकालेकर्तव्यमेव ॥ एवंपौर्णमासेष्टयनंतरंयस्मिन्दिनेअमावासेष्टिःक्रिय-
तेतद्दिनदारभ्यदशैष्टःप्राग्यावतःसायंप्रातर्होमास्तांस्त्रेणजुहुयात् ॥ ततःपिंडिपितृयज्ञवर्जिताममावासेष्टिकुर्यात् पिंडपितृयज्ञस्यदर्शनंन-

त्वात् ॥ एवं वैश्वदेववर्षणि कृते यजमानस्य मरणशंकायां वरुणप्रधाससाकमेधुनासीरियाणामेवमेव समापनं कुर्यात् ॥ पूर्वपक्षे शौभ्रमरणशंकायां
 प्रातराहुतिमेव ॥ ॥ तथा चानुपदसूत्रं तत्र चेदपरपक्षे यणशंकेतया वल्योऽपरपक्षस्यातिशिष्टा रात्रयः स्युस्तासां सायं प्रातराहुतीः प्रतिपत्तिरे-
 वति ॥ तथा च कात्यायनस्मृतौ—पौर्णमासे कृत्यागमुर्ध्वयदियाज्ञिकः ॥ दर्शयागस्तदैवसादपकृष्याहुतीः पृथक् ॥ सायंप्रातश्च या-
 ग्रोक्तादर्शोभ्यंतरे एव चेति ॥ ॥ तथा च मंडनः—पूर्वपक्षे पुरात्रौ चेन्मृत्तिशंकाशिहोत्रिणः ॥ सायं हुत्वा तदैवथ जुहुयात्प्रातराहुतिं ॥ यदि-
 त्वपरपक्षे स्यान्मृत्तिशंकाशिहोत्रिणः ॥ हुतावशिष्टाः पक्षे स्मिन् जुहुयात्सकलाहुतीः ॥ दर्शोष्टिचतदाहुत्यादिष्टिये दिनसंभवेत् ॥ देवतानां प्रधाना-
 नामैकैकस्य पृथक् पृथक् ॥ पुरोनुवाक्यायाज्याभ्यां चतुरात्ताघृताहुतीः ॥ जुहुयादेव मन्यवसर्वत्रापदिह्यते ॥ अथेष्टयजमन्ये स्यात्कर्तुर्मे-
 रणसंशयः ॥ अवशिष्टे पिदेवे न्यस्तस्मै न्यनिघृता निच ॥ चतुर्गृहीतान्येकत्र गृहीत्वा चमसे सह ॥ पुरोनुवाक्यायाज्याभिः पूर्ववज्जुहुयात्पृथक् ॥
 चातुर्मास्य समापने पि विदोषमाह स एव—चातुर्मासांतराले चेत्स्वाभि नो मृत्तिशंकेन ॥ तत्रां स्य परपर्यन्तमाग्निहोत्राण्यशेषतः ॥ तदैव-
 कुरुते दर्शान्नौर्णमासान्बहून्यपि ॥ चातुर्मासावशिष्टानि परवाण्येव समापयेत् ॥ पश्चलाग्ने पुरोडाशनिर्वपेत्पृथुदेवतं ॥ आभिक्षामथ वाकुर्यात्पूर्णा-
 हुतिमथापि वा ॥ आहिताग्निः क्रदाचिदुक्लृष्णपक्षे मृत्तो यदि ॥ तदा शेषाहुतीः सर्वा जुहोतीत्याश्वलायनः ॥ अन्येतदैवदर्शोष्टिकुर्यादुक्लृष्णमृत-
 स्यतु ॥ शुक्लपक्षे निशि प्रेतसेच्छंति प्रातराहुतिमिति ॥ ॥ तथा—य आहिताग्नेः कर्म स्यात्स औपासिनकस्य तु ॥ अशक्त्यापबीयजमानं कर्तु-
 कर्मलोपे पि न दोषः ॥ अशक्त्या यजमानस्य चैत्यबीकर्म लुप्यते ॥ न तावता क्रतुश्रेयः सादाथर्वणसूत्र इति ॥

अथ पदार्थकर्मो लिख्यते ॥ तत्र शुक्लपक्षे सायं होमानंतरं त्रौ यजमानस्य मरणशंकायां तदैवशीविह्य प्रातर्होमः कार्यः ॥ अत्र होम इत्या-
 हरणानन्तरं तस्योन्नयनत्वाद्यजमानमरणे गार्हपत्ये होमद्रव्यं देहेत् ॥ उन्नयनादूर्ध्वभागहोमादाहवनीये देहेत् ॥ एवं कृतो यदि प्रातः कालपर्यंतं

जीवतितदस्वकालेपुनर्होमो न भवेत्येव ॥ ॥ कृष्णपक्षे रात्रौ सृतिशंका चेत् प्रातराहुतिः शुभशुलतद्विवादारभ्यामावासेष्टियन्तानां
सायंप्रातर्होमानन्तेऽपि नुष्टानं कुर्यात् ॥ तत्राणिदपितृयज्ञवर्जितामावासेष्टि कुर्यात् ॥ अत्रहोमेष्टिपक्षदौ चतुष्ठीयमाने शक्त्यापनीयङ्गमान-
कर्तृकर्मलोपेऽपि न दोषः ॥ सकलेष्ट्यसंभवे आज्यसंस्कृत्य चतुर्गृहीतनेपुरोवाक्याभ्याज्यास्वस्वहविषा ॥ तदसंभवे च केवलेनाज्येन चतुर्गृ-
हीतेन प्रधानदेवतयागानुष्ठानं ॥ तस्याज्यसंभवे प्रतियथानयासपूर्णहुतिजुहोमात् ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये नमः ॥ ॐ अग्नीषोमाभ्या-
स्वहा इदमग्नीषोमाभ्यां नमः ॥ इन्द्राय स्वाहेति । सान्नाथ्याजिनस्तु अग्नये विष्णवे इन्द्राग्निभ्यामिति ॥ ततश्चावसथ्याधौ सकलपक्षादि-
कर्मकार्यं ॥ सकलसंभवे प्रधानदेवतानामाज्याहुतिः ॥ एवं कृत्यैषमवास्यापर्यन्तं जीवतितदानसायंप्रातर्होमः ॥ अमावास्यायामपराह्णे-
केवलदक्षिणामिमुद्धृत्य अणिदपितृयज्ञार्क्यः । नाम्न्याधानं नवतशानं नामावासेष्टिः कृतत्वात् ॥ ॥ सकलेष्टौ क्रियमाणायां
हविर्ग्रहणानन्तरं यागासादनम्भरणे गार्हपत्ये हविर्पादाहः ॥ आसादनात् पूज्यमरणे आहवनीये हविर्दाहः ॥ तत्र मन्त्राः—याभ्यो गृहीतानि
ताभ्यः स्वाहेत्येतान्यहवनीये सवर्हिर्तिजुह्यादित्याभ्यलयाय न ब्राह्मणे ॥ केचिद्वृक्षपक्षेत्रिभ्यमाणानाममावासेष्टिमेव कुर्वन्तितत्पर्यन्तपक्ष-
होमं ॥ एवमेवारब्धानां चातुर्मास्यादीनां समापनं ॥ तत्र वैश्वदेवपर्वणि कृत्येऽथ सवर्षपर्यन्तं समासहोमविधानेन यथाकालं पक्षहोमं कृत्वा पक्षहो-
मन्तेष्टिं च कृत्वा पुनः पक्षहोमं पक्षन्तेष्टिं ॥ पुनरप्येव वरुणप्रधासार्धन्तं कृत्वा वरुणप्रधासार्क्यः ॥ ततो मासचतुष्टयसंबन्धि पक्षहोमं पक्षन्ते-
ष्टिं कृत्वा साकमेधास्यपर्वकृत्वा तदानीमेव जुनासीरियं कुर्यात् ॥ सप्तैव वसुक्रमेऽथैर्यजेते तच्छुनासीरियण्यजतेति श्रुतेः ॥ अत्रापि पक्षहोमे-
ष्ट्योदेऽसंभवे वरुणप्रधासार्धे कर्तव्येण कुर्यात् ॥ तादृशस्यापि असंभवे आज्यसंस्कृत्य परित्स्तरणसमिदाधाने कृत्वा चतुर्गृहीतैः पुरो जुवाक्याभ्याज्या-
भ्यां सर्वान् प्रधानयागान् कुर्यात् ॥ तदसंभवे प्रातरेऽवतममुष्मै स्वाहेति पूर्णहुतिजुहोयात् ॥ अंतारामरणेऽश्वद्विविप्रप्रतिपत्तिः ॥ ॥ एवमेव-

पशुसोमयागादावारब्धे अंतरामरणशंकायां यथासंभवमारब्धकर्मसमाप्तिः कार्यः ॥ पक्षलोभेतद्वैतव्यं पुरोडाशमामिक्षापूर्णाहुतिं जुहुयात् ॥
असमाप्तकर्मणि मरणे जाते तदन्ते भवकर्म भवति सर्वत्र ॥ इत्याहिताश्रिकरणीयविधिः ॥

मृतिकालीनो विधिः ॥ ॥ ततो दुर्बलावस्थसंभावितसं निष्कृष्टमरणं यजमानं ज्ञात्वा सृष्टा गोमयेन गोमूत्रेण तीर्थोदकेन
शुद्धोदकेन च संस्नाप्य शुद्धे वाससी परिधाप्य गोमयेनोपलिप्तायां वेदोदक्षिणाग्रां कुशानां स्तीर्य बहुतिलां न्विकीर्य तत्र प्राक् शिर-
समुदक् शिरसं वा दक्षिणां शिरसं वा भूसौपुत्रोत्सर्गे निवेशयेत् ॥ मुखे स्वर्णं प्रक्षिपेत् कांस्यं वा मणिं वा विद्रुमं वा प्राक्षिपेत् ॥ शालिग्रा-
मशिला तुलसी च संनिधौ निधेया ॥ गोपीचंदनेन लपनं सर्वत्र तिलकांश्च कुर्यात् ॥ कंठे शिरसि सर्वं पुच्छिद्रं पूपरितनेन पुनिर्मा-
न्य रूपं तुलसीं क्षिपेत् ॥ दीपप्रज्वालनं । विष्णुपूजनं । ऊनमोभगवते वासुदेवायेति सततं जपः कार्यः । वैतरण्यादि-
दानं ॥ समभ्यर्च्य हृषीकेशं गुणधूपादिभिस्ततः ॥ प्रणिपातैः स्तवैः पुष्पैर्ध्यानयोगेन पूजयेत् ॥ दत्वा दानं च विभ्रेभ्यो दीना-
नाथेभ्य एव च ॥ वंद्यौ कलत्रेभि च क्षेत्रे धान्यधनादिषु ॥ मित्रवर्गं च सर्वत्र ममत्वं विनिवर्तयेत् ॥ अमृतं त्वं प्राप्सि कामन-
या उपनिषद्भागान्यानि च पुण्यसूक्तानि गीतास्तोत्राणि च सहस्रनामादीनि पुत्रशिष्यादयश्चैः पठेयुः ॥ ततोऽश्रियमाणस्य
मधुपर्कदानं ॥ तत्र मंत्रः ॥ समागच्छ भवमेव देहे मधुपर्कसंसारमोक्षणं ॥ शरीरशवभागं तु निहन्मि शरीरशोधनं शुद्ध-
लोकं नारायणं त्रैलोक्यं भवमधुपर्क इति ॥ ततो गतप्राणं ज्ञात्वा पुत्रादिः स्नात्वा मृतशरीरं प्रक्षालनं ॥ अहतवस्त्रपरिधानं उत्तरीयं च ॥
चंदनेन सर्वांगं प्रोक्षणं ॥ पुष्पैरलंकरणं ॥ इति मरणकालीनो विधिः ॥

अथदुर्मर्णनिमित्तप्रायश्चित्तानि ॥ शृंगिदंष्ट्रिनखिसर्पविषविद्युज्जलाग्निचांडालचोरमारितस्यमरणेचांद्रायणंतसंकुच्छ्र-
वा ॥ धेन्यादिदानरूपस्यास्त्रायद्धारवापंचदशप्राजापत्यानिवा ॥ तदशक्तौगवादिप्रत्यास्त्रायंकृत्वादेहत् ॥ एवज-
ब्धौच्छिष्टाधरोच्छिष्टोभयोच्छिष्टास्नातास्पृश्यास्पृष्टश्चट्टास्तरणादिस्थितस्यमरणदोषनिवहणार्थशक्त्यनुसारेणविप्राचर्चनपूर्व-
कं द्वादशपरट्त्रीनवप्राजापत्यानिविप्राजुज्ञापूर्वकतदानीमवकृत्वाशुद्धिसंपाददाहादिकुर्यात् ॥ कर्तापियदिपापीतदा
पापानुसारेणस्वयंप्रायश्चित्तंस्पृष्टमुक्तत्वाप्तस्यैर्ध्वदेहिकं कुर्यात् ॥ यदिलोभादिनाप्रेतस्यात्मनश्शुद्धिमकृत्वादाहा-
दिकं करोति तदा तन्नोपतिष्ठते ॥ अंतरिक्षे विनश्यति उभयोर्न कप्रप्तिश्च ॥ अथ प्रयोगः ॥ ततः कर्तदेशकालौस्मृत्या
असुकगोत्रस्य असुकप्रेतस्य ऊर्ध्वौच्छिष्टाधरोच्छिष्टोभयोच्छिष्टाऽस्नातास्पृश्यास्पृष्टमरणश्चट्टामरणं अंतरिक्षमरणादिजनित-
प्रत्यवायपरिहारार्थं विष्णुपूजनपूर्वकंपंचदशद्वादशपरट्त्रीन्याकृच्छ्रान्यथाशक्तिप्रायश्चित्तं असुकप्रत्यास्त्रायेन सद्यः सूतकांतिवा-
करित्येह तिसंकल्प्य । शक्तौ तदेव द्रव्यादिना अशक्तौ सूतकांतिवाकुर्यात् ॥ कर्ताप्यात्मशुद्धौ देशकालस्मरणं कृत्वा आ-
त्मशुद्धिद्वारापित्रादेरौर्ध्वदेहिकाधिकारसिद्ध्यर्थं शक्त्या एतावदेव कृच्छ्रत्रयं वा प्रायश्चित्तं करित्येह तिसंकल्प्य शक्त्येत्तदानीमे-
वाऽशक्यं श्रेष्ठसूतकांतिवाकुर्यात् ॥ ततः पुत्रादिः स्नातः कृतपसव्यः सकृत्संकृत्परिसमूहनादिसंस्कारपूर्वकं दाहार्थं संपा-
जाम्भुपादनार्थं भिलाहवनीयदक्षिणाशीन्विहरति ॥ संनिहितेन भ्रात्रादिना असंभवे अन्येन वा केनचित् ॥ तिसप्त-
वस्थाली एष्ट्वेदं तिष्ठतिः सन्कतो गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाभिपुत्तिसोमन्मयीः स्थालीः शुष्कगोमयचूर्णतृणचूर्णयुक्ता अथिध्र-

यतिदक्षिणामुखः ॥ अत्र सर्वकर्मापसव्येन दक्षिणामुखेन च कर्तव्यं ॥ सभ्यावसथ्ययोर्नोखाधि श्रयणं ॥ तौ हि प्रत्यक्षो-
 वस्थाल्योर्मध्ये निधाय नेतव्यौ ॥ सर्वासु स्थालीषु असंसर्गाथनाम लेखनादि चिह्नकार्यं ॥ ततः कर्त्ता अन्येषु त्राः कक्षो-
 पत्यवर्जकशस्त्रभूषणानि वापयेयुः ॥ भर्तृरिमुतेष्वप्याद्योदशमेह्नि वायथाचारवर्णनकार्यं ॥ ततः सर्वेषु त्राः पुनः-
 स्नात्वा अहत्तवस्त्रपरिधानं कुर्यात् ॥ कर्त्तलौकिकामौ चरुं श्रयित्वा पदपिंडान्दद्यात् ॥ मरणस्थाने एको हिष्टविधिना श्राद्धं ॥
 तत्र सर्वमंत्रकंप्रयोगरूपं ॥ तत्र ब्राह्मणाभावो एकदंर्भेदुपवेद्यसर्वकुश्र्यात् ॥ पादप्रक्षालनं ॥ उपाहारप्रोक्षणं ॥ आ-
 चमनं ॥ आवाहनाध्यार्चनपात्रालंभनावगाहनानामभावः ॥ आमन्त्रसंकल्पः ॥ पिंडदानं ॥ विकिरावने जनगंधा-
 द्यर्चनानामभावः ॥ अक्षय्योदकदानाशीः स्वधावाचनापातान्निपेकाभावः ॥ दक्षिणादानं संव्येन ॥ माषान्नजलसं-
 युक्तकुंभदानं ॥ नक्षस्तिवाचनं ॥ कुशवदुचिसर्गः ॥ एवं सर्वत्र ॥ तत्र स्मृतस्थाने शवनाश्राद्धं ॥ कर्त्ता देशकालौ
 स्मृत्वा अपसव्यं अमुकगोत्रस्य अमुकप्रेतस्य प्रेतत्वविमुक्त्या उत्तमलोकावासे यदाहादि योग्यतावाप्तये एको हिष्टवि-
 धिना स्मृतस्थाने शवनाश्राद्धं करिष्ये ॥ इमं लोकं परित्यज्य गतोऽसि परमं गतिं ॥ मनसा वायुरूपेण कुशेतवांगो जयाम्यहं ॥
 कुशोऽसित्वं पवित्रोऽसि ब्रह्मणानिर्मितः पुरा ॥ त्वयि स्नातेऽसु स्नातो यस्य तद्गन्धिबंधनं ॥ इति मंत्रेण विप्रार्थं कुशवदुच्यताम् ॥
 अमुकगोत्रस्य अमुकप्रेतस्य क्षण उपतिष्ठतु ॥ अमुक० आसनमुपतिष्ठतु ॥ अमुक० पादमुपतिष्ठतु ॥ अमुक० अर्घ्यमुप-

१ तत्र—मृतस्थाने शवो नामाद्वापेयथ स उच्यते ॥ चत्वरंश्चेचरो नाम विप्रार्थमेभूतसंज्ञकः ॥ चिताया राधावको द्वेयः शवो नामान्यनुक्रममात् ॥ इति ॥

तिष्ठतु ॥ असुक० गंधाउपतिष्ठतु । असुक० धूपउपतिष्ठतु ॥ असुक० दीपउपतिष्ठतु ॥ असुक० नैवेद्यउपतिष्ठतु ॥
 असुक० तांबूलमुपतिष्ठतु ॥ असुक० दक्षिणोपतिष्ठतां उपतिष्ठतु ॥ असुक० आमाम्नमुपतिष्ठतु ॥ सर्वोपचाराउप-
 तिष्ठतु ॥ ॥ असुकगोत्रस्य असुकप्रेतस्यपिंडस्याधोदर्भासनमुपतिष्ठतु ॥ असुक० अवनेजनमुपतिष्ठतु ॥ असुकगो-
 त्रस्य असुकप्रेतस्य उत्थानश्राद्धेशवनाम्नाएपपिंडस्तवोपतिष्ठतु ॥ असुक० ग्रत्यवनेजनमुपतिष्ठतु ॥ असुक० सूत्रमुप० ॥
 असुक० गंधादिसर्वोपचारा उपतिष्ठतु ॥ अभिरम्यतां ॥ अभिरतासाः ॥ इतिपिंडविसर्जनं ॥ अनादिनिधनोदेव-
 शंखचक्रगदाधरः ॥ अक्षय्यः पुंडरीकाक्षप्रेतमोक्षप्रदोभव ॥ अतसीपुष्पसंकाशपीतनिर्मलवाससं ॥ येनमस्यति-
 गोविंदतपाविद्यतेभयं ॥ अक्लृप्तमर्कमुकृतः सुहृवाचार्मयोऽसुखः ॥ देवैर्भ्यः कर्मकृत्याजस्तेप्रेतसचाऽसुखः ॥ भद्रं कर्णेभि-
 रितिकुशंवदुविसर्जनं ॥ अनेनपिंडदानेनप्रेतस्यप्रेतत्वनिवृत्तिरस्तु ॥ दाहादियोग्यताप्राप्तिरस्तु ॥ अप्रेतनद्धारदेशीयश्राद्ध-
 योग्यताप्राप्तिरस्तु ॥ ॥ अथद्धारदेशीयश्राद्धदेशकालास्मृत्या अपसव्यं ॥ असुकगोत्रस्य असुकप्रेतस्य दाहादियोग्यता-
 प्राप्त्यर्थे एकोहिष्टविधिनापांथनाम्नाद्धारदेशीयश्राद्धं करिष्ये ॥ इमं लोकं परित्यज्येति कुशंवदुहयात् ॥ असुकगोत्रस्य असुक-
 प्रेतस्यद्धारदेशीयश्राद्धं क्षणउपतिष्ठतु ॥ असुक० आसनमुप० ॥ असुक० पाद्यमुप० ॥ असुक० अर्घ्यमुप० ॥
 असुक० गंधाः उपतिष्ठतु ॥ असुक० अक्षताउप० ॥ असुक० धूपदीपनैवेद्यादिआमात्रमुपतिष्ठतु ॥ सर्वोपचारा
 उपतिष्ठतु ॥ असुकगोत्रस्य असुकप्रेतस्यद्धारदेशीयश्राद्धपिंडस्याधः दर्भासनमुपतिष्ठतु ॥ असुक० अवनेजनमुप० ॥

अमुक० प्रेतस्यदाहादियोग्यताप्राप्त्यर्थं द्वारेदशीयश्राद्धेपांथनाम्नः एपपिंडस्तवोपतिष्ठतु ॥ अमुक० प्रत्यवनेजन-
 मुपतिष्ठतु ॥ अमुक० गंधा उपतिष्ठंतु ॥ अमुक० अक्षताउप० ॥ अमुक० धूपदीपनैवेद्यादिसर्वोपचारा उपति-
 षंतु ॥ अनादिनिधनोदेवः ॥ अतसीपुष्प० ॥ अक्रन्कर्म० ॥ पिंडविसर्जनं ॥ भद्रं कर्णेभिरित्यादिकुशवद्रुविसर्जनं ॥
 अनेनपिंडदाने० रस्तु ॥ दाहा० रस्तु ॥ अग्रेतनचत्वरदशीयश्राद्धयोग्यता० ॥ ॥ देशकालौस्मृत्या ॥ अप-
 सव्यं ॥ गोत्रस्यअमुकप्रेतस्यप्रेतत्वविमुक्त्याउत्तमलोकावासयेदाहादियोग्यताप्राप्त्यर्थं एकोद्दिष्टविधिना चत्वरैखेचर-
 नाम्नाश्राद्धंकरिष्ये ॥ इमंलोकंपरित्यज्येत्यादिपूर्ववत् ॥ गोत्रस्यअमुकप्रेतस्यक्षणाउपतिष्ठतु ॥ अमुक० आसनमुप० ॥
 अमुक० पाद्यमुप० ॥ अमुक० अर्घ्यमुप० ॥ अमुक० गंधाउप० ॥ अमुक० अक्षताधूपदीपआमान्नमुप० ॥
 अमुक० सर्वोपचारा उपतिष्ठंतु ॥ अमुकगोत्रस्य० पिंडस्याधःदर्भासनमुप० ॥ अमुक० अवनेजनमुप० अमुक०
 चत्वरैखेचरनाम्नः एपपिंडस्तवोपतिष्ठतु ॥ अमुक० प्रत्यवनेजनमुप० ॥ गंधादिसर्वोपचारा उपतिष्ठंतु ॥ विसर्जनं ॥
 अनादिनिधनो० अक्रन्कर्म० ॥ अनेनपिंडदानेनप्रेतस्यप्रेतत्वनिवृत्तिरस्तु उत्तमलोकावासिरस्तु ॥ अग्रेविश्रामश्राद्धे-
 योग्यतावासिरस्तु ॥ ॥ ततःशुभ्रादयः सर्वैकतत्त्वजश्चालीस्थपंचाग्निसहितंहारिद्रवस्त्राच्छादितंशंगृहीत्वासर्वाणियज्ञ-
 पात्राणिपृष्टाज्यदंभीस्तिलान्धृतसप्तसहिरण्यशकलानिचंदनादीधनानिचगृहीत्वासर्वसपिंडाज्येष्ठपुरःसराः श्मशानमनुग-
 ङ्छन्ति ॥ यमसूक्तंजपन्ति ॥ यमगाथांगायन्तीत्येके ॥ यमसूक्तं अपेताध्यायः ॥ ततश्चामश्मशानयोरधर्मागर्भभूतनाम्ना

विश्रामश्राद्धं ॥ देयकालौस्मृत्वा ॥ अपसव्यं ॥ गोत्रस्यअमुकप्रतस्यप्रेतत्वमुक्येउत्तमलोकावाप्तयार्थमागंभूतनाम्ना-
विश्रामश्राद्धंकरिष्ये ॥ इमंलोकंपरित्यज्यं ॥ अमुकगोत्रस्यअमुकप्रतस्यविश्रामश्राद्धेक्षणउप० ॥ अमुक० आसनमुप० ॥
अमुक० पादमुप० ॥ अमुक० अर्घ्यमुप० ॥ अमुक० गंधादिसर्वापंचारा उपतिष्ठतु ॥ अमुक० पिंडस्याधःदर्भासनमुप० ॥
अमुक० प्रेतअवनेजनमुप० ॥ अमुक० विश्रामश्राद्धेभूतनाम्नाःएतौपिंडउपतिष्ठतु ॥ गोत्रप्रेतप्रत्यवनेजनमुप० ॥ गंधा-
दिसर्वापंचारा उप० ॥ विसर्जनं ॥ अनादिनिधनोदेव० ॥ अतसीपुण्य० ॥ अकल्मसं० ॥ अनेनपिंडदानेनप्रेतस्यप्रे-
तत्वनिवृत्तिरस्तु उचमलोकावाप्तिरस्तु ॥ अग्रेदहनश्राद्धेयोग्यताप्राप्तिरस्तु ॥ ततःअग्नानसंनिधौभूमौशनैःशवस्यदक्षिण-
शिरसःस्थापनं ॥ ॥ सायिकश्चेत्सर्वार्थानिभनसाध्यात्वाशवस्यस्थापनं ॥ ततःपुत्रादीनांक्षानं ॥ समेबहुलेतृणप्र-
देशेक्षीरिण्यादिकान्सूत्रोक्तानुमूल्यगार्हपत्यादिखरसाधनं ॥ सर्वप्राचीनाधीतीदक्षिणामुखःकुर्यात् ॥ गार्हपत्याहवनी-
यदक्षिणामिस्थानेपुसकृत्सकृद्संस्कारान्कृत्वागार्हपत्याहवनीयदक्षिणाधीनांस्थापनं ॥ सभ्यावसथ्ययोरुत्तरतःसप्तसुप्रक-
मेषुस्थापनं ॥ ईशान्यांवापंचमुप्रक्रमेपु ॥ ततःगार्हपत्याहवनीययोरंतरालेप्रागायतचित्तिकाधैश्चिनुयात् ॥ ततस्तत्र
साधकनाम्नाश्राद्धं ॥ देशकालौस्मृत्वा ॥ अपसव्यं ॥ गोत्रस्यअमुकप्रतस्यप्रेतत्वविमुक्येउत्तमलोकावाप्तयार्थादिद्यो-
ग्यताप्राप्त्यर्थचित्तास्थानेसाधकनाम्नाःश्राद्धंकरिष्ये ॥ इमंलोकं० ॥ कुर्यासि० ॥ गोत्रअमुकप्रतक्षणउप० ॥ अमुक०
आसनमुप० ॥ गोत्रप्रेतअर्घ्यमुप० ॥ गोत्रप्रेतगंधादिसर्वापंचारा उपतिष्ठतु ॥ पिंडस्याधःदर्भासनमुप० ॥ गो-

त्रप्रेतअवनेजनमुप० ॥ गोत्रप्रेतगंधादिसर्वोपचाराउपतिष्ठत् ॥ विसर्जनं ॥ अनादिनिधनो० ॥ अतसीपुण० ॥
 अक्रन्कर्म० ॥ अनेनपिंडदानेनप्रेतस्यप्रेतत्वनिवृत्तिरस्तु उत्तम० ॥ अग्रेसंचरश्राद्धेयोग्यतावासिरस्तु ॥ ततःप्रेतस्य
 केशश्मश्रुलोम्नावाच्छेदनं ॥ पुनःशवह्नापयित्वापुष्पादिभिरलंकृत्यचितौप्राग्ग्रीवमुत्तरोमकृष्णाजिनमास्तीर्यतस्मिन्प्राक्-
 शिरसमुत्तानंप्रेतंनिदध्यात् ॥ प्रतसंचंधिवक्त्राद्विधाकृत्वाएकेनखंडेनप्रेतशरीरमाच्छादयेत् ॥ खंडांतरंश्मशानवास्यथभू-
 मौनिरस्येत् ॥ ॥ ततःप्रेतकरेप्रेतनाभैवपिंडदानं ॥ अद्येत्यादिदेशकालौस्मृत्या ॥ अपसव्यं ॥ गोत्रस्यअमुकप्रेतस्य
 प्रेतत्वविमुक्तयेउत्तमलोकावासयेप्रेतकरेप्रेतनाम्नाश्राद्धंकरिष्ये ॥ इमंलोकं० ॥ कुशोसि० ॥ अमुकगोत्रअमुकप्रेतक्षणे
 उप० ॥ अमुक० आसनमुप० ॥ गोत्रप्रेतअर्घ्यमुप० ॥ गोत्रप्रेतगंधाउप० ॥ गोत्रप्रेतआमान्नमुप० ॥ सर्वोपचारा उप० ॥
 पिंडस्याधःदर्भासनमुप० ॥ गोत्रप्रेतअवनेजनमुप० ॥ गोत्रस्यप्रेतस्यदाहादियोग्यताप्राप्त्यर्थप्रेतकरेप्रेतनाम्नाःएवपिंड-
 स्तवोपतिष्ठता० ॥ गोत्रप्रेतअवनेजनमुप० ॥ गंधादिसर्वोपचाराउप० ॥ विसर्जनं ॥ अनादिनिधनो० ॥ अतसी-
 पुण० ॥ अक्रन्कर्म० ॥ अनेनपिंडदानेनप्रेतस्यप्रेतत्वनिवृत्तिरस्तु ॥ ततःशरीरेआज्येनाभ्यंजनं ॥ प्रेतस्यमुखेनासिकयो-
 रश्लोःकर्णयोश्चसप्तहिरण्यशकलनिधानं ॥ अथवाश्रुतिक्रमेणचितिनयनात्प्राग्वाहिरण्यशकलप्रक्षेपः ॥ ततःसर्वाणि-
 यज्ञपात्राणिउत्ताननिवक्ष्यमाणविधिनोप्रेतशरीरेन्यस्येत् ॥ ॥ अथपात्रप्रतिपत्तिः ॥ आहिताग्नेरिष्विषूवस्मार्तपात्राणां
 प्रतिपत्तिकृत्वाश्रौतपात्रप्रतिपत्तिःकर्तव्याइतिधर्मप्रदीपेशाठ्यायनिनाचोक्तमस्मितदेवयुक्ततरं ॥ जुह्वतेनपूरयित्वाप्रेतस्य-

दक्षिणहस्तेप्रागग्रामासादयति ॥ सर्व्येपाणैरिक्तां उपभृत् ॥ हृदयेरिक्तां शुवां ॥ दक्षिणनारिक्तायां वैवंकतसुव ॥
 कर्णयोः प्रागग्रहरणे ॥ शिरसि प्रणीतारिक्तां ॥ कपालनिशिरसि जलेवा ॥ पार्श्वयोः श्लेषे एकदशपाणमासिक-
 द्वितीयवारुणप्रधासिकं ॥ लौकिकमतिकेचित् ॥ एकंचेतद्विधाकृत्वा पार्श्वयोरेकखंडमासादयेत् ॥ उदरेष्टुपदा-
 ज्यवतीमिडांप्राग्रां ॥ शिश्रुसमीपेश्म्यांप्राग्रां ॥ अंडयोः समीपं अणी उदग्रे ॥ तत्समीपे अथो मुखमुल्ल-
 लंसुसलंच ॥ आज्यस्थालीपिष्टपात्री उपवेपथ्वे पडवत्तां श्रित्वा तद्वदानपुरोडाशपात्रीहितृपदनपूर्णपात्रकूर्चब्रह्मासनप्रमुखानि-
 सर्वाणि यज्ञपात्राणि ऊर्वामध्ये सादयेत् ॥ स्नातिपात्राणामप्यरणीसहितानां ऊर्वामध्ये सादनं ॥ वरुणप्रधासिकानां-
 चतत्रैव सादनं ॥ स्थालीपाकादीनां पात्राणां मृण्मयानामभ्रमयानां चट्टपदीनामप्युप्रक्षेपः ॥ लोहमयानां वेलीपट्टि-
 काकीलकादिना ब्राह्मणायदानमप्युप्रक्षेपोवा ॥ ततो मुत्तस्युत्रोवा भ्राता वान्यो ब्राह्मणो वा कृतापसव्यः ॥ गार्हपत्ये दक्षि-
 णामुखः आज्यसंस्कृत्य सुचक्रुचसमृज्य उद्गास्य उत्सूय अवेश्य ॥ अग्निहोत्रहवण्यां संकृद्दृहीतं गृहीत्वा उपरिसमिधं धार-
 यन् वामहस्ते बहुलान्कुशान्यदृहीत्वा आहवनीयं परित्यज्य अप्रादक्षिणेन ॥ आहवनीये समिधमाधाय उपविश्य कृतसव्यजा-
 नुपातः सन् ॥ अस्मात्त्वमिति मंत्रेण आहवनीये एकानुतिजुहोति ॥ अस्मात्त्वमधिजातोऽसित्वदयं जायतां पुनः ॥ असौ-
 स्वर्गाय लोकय स्वाहा ॥ इदमश्नये ॥ असौ स्थाने प्रतनाम निर्देशः ॥ प्रथमांतं ॥ अमुकनामा प्रेतः ॥ स्त्रियमप्यस्य
 मंत्रस्यानूहः ॥ ॥ आज्यशेषेण प्रेतमुखे आहुतिर्दद्या ॥ ततो मुखे अग्निहोत्रहवणीरिक्तां प्रागग्रामासादयति ॥ ततः-

खादिरुखंस्वन्नानासिकायां प्राग्रमुत्तानमासादयति ॥ स्फ्यंदक्षिणहस्ते ॥ धात्रत्वाविशेषादाव्यस्थाल्या ऊर्वोर्तरे
 प्रक्षेपः ॥ मृन्मयी चेदसुप्रक्षेपः ॥ ततोश्चितोपरिदक्षिणाग्रवर्हिहारासादनं ॥ तत आहवनीयादीनालभ्यमंत्रपाठः कार्यः ॥
 कृत्वा सुदुष्करं कर्म जानता वाप्यजानता ॥ मृत्युकालश्च प्राप्य नरपंचत्वमागतं ॥ धर्मा धर्मसमायुक्तं लोभो भोह समादृतं ॥
 दहेयं सर्वयात्राणि दिव्यां ह्यो कान्स गच्छतु ॥ ततश्च दनपुष्पाश्चैतै र्श्रीनां पूजनं ॥ तत्र मंत्रः ॥ त्वं भूतकृज्जगद्योने त्वलोकपरि-
 पालक ॥ उक्तः संस्कारकस्तस्मादंतस्वर्गमृतं नय ॥ ततोऽग्निभिश्चितोरादीपनं ॥ संशेषं दाहं कृत्वा ॥ दाहे जातो किंचित्परिशेष-
 गीयं ॥ निःशेषस्तु न दग्धव्य इति वचनात् ॥ ततः पुत्रादयः सर्वसर्पिण्डाः सप्तसप्तसप्तमिधो गृहीत्वा चितायाः सप्तप्रदक्षिणा-
 कुर्युः ॥ प्रतिप्रदक्षिणं एकैकसमित्प्रक्षेपं चितामौ कुर्युः ॥ कुठारेणोत्सुकस्योपरि संप्रहारदानं ॥ ततः क्रव्यादाय नमस्तुभ्यमिति
 वक्तव्यं ॥ ततः स्कंधे उदकपूर्णं कुंभं कृत्वा तेन प्रतपादप्रदेशादारभ्य चितिपरितोऽप्रदक्षिणां धारां दधात् ॥ ततो गाढरोदनं
 कुर्यात् ॥ तत उदकदानं ॥ अश्वा नष्टृभागो स्थित्वा ॥ गोत्रस्य अमुकप्रतस्य दाहजनिता पोषमनार्थ उदकदानं क-
 रिये ॥ ततः कृतच्छिद्रमुद्रकुंभं स्कंधं कृत्वा ॐ प्रजापते त्वा देवतायामुपोदकं लोके निदधाभ्यसा इति मंत्रेण प्रतपाददेशात्प-
 रितोश्चिते प्रदक्षिणं धारां दत्वा कुंभस्याग्निस्फोटनं ॥ ततोऽस्मान् गृहीत्वा पृष्ठतोऽनवलोकयंतः स्नानार्थं नद्यादां गच्छति ॥
 तत्रोदकसमीपे गत्वा परिहितं वस्त्रं प्रक्षाल्य तदेव परिधाय जलसमीपं गत्वा भिक्षं किंचित्पुरुषालं कृत्वा ॥ उदकं करि-
 व्यामह इति मंत्रेणोदकं याचते ॥ यदि शतवर्षादवाक्प्रतो भगति तदा मायै च कुरुष्वमिति प्रतिवचनं ॥ ऊर्ध्वं तु कुरुष्वमेतावदेव

श्रतिवचनं ॥ इत्युक्तेषुत्रादयः सर्पिडाः समानोदकाश्चयथावृद्धपूर्वमुदकंप्राविश्यैकवस्त्रा आद्रिशेखाः प्राचीनावीतिनः सव्यपा-
णेरनाभिकयानद्यादित्यजलतूष्णीमपनोददक्षिणमुखा अनमंतोऽसंधावमानाश्चसकृदेवनिमज्जन्ति ॥ ॐ अपनःशोशुचदव-
मितिमंत्रेण ॥ हात्वासर्वमलापहं हानं कुरुति ॥ अंगोद्वर्तनस्यविहितप्रतिपिद्धत्वाद्विकल्पः ॥ ततस्तीरेआगस्यआचम्यशि-
खांवध्यादक्षिणग्रानुग्रामानुज्जुनकुञ्जानहंसयोः कृत्वासतिलमुदकं पाणिभ्यामादायदक्षिणाभिमुखावाग्यताः पितृतीर्थेनभू-
मौपाषाणेवार्कैकमंजलिं निक्षिप्त्वा ॥ आद्रिवाससएवअश्मोपरि असुकगोत्रस्यअसुकेतसदाहजनितापोपशमनाथ
एपतिलतोयांजलिरुपतिष्ठतु ॥ सकृन्न्रिर्वाञ्जलित्वत्वापुनस्तथैवहानंकुर्युः ॥ जलंजलितुसगोत्राः स्त्रियोपिदद्याः ॥
ब्रह्मचरीनदद्यात् ॥ पितृमातृपुर्वार्चार्थमातामहमातामहीभ्यः सोपिदद्यात् ॥ शववाहकैश्चदेयः ॥ अन्यमुहदोदद्भु-
नवा ॥ दानोपिनाश्मनिग्रमः ॥ पतितब्राह्मणादयो नदद्भुः ॥ क्षत्रियायोदद्भुः ॥ वैश्याग्र्याज्जुः ॥ शूद्रब्राह्मणयोर्द-
क्षिणाभिमुखादद्भुः ॥ ततो जलदुचीयान्यानि वस्त्राणि परिधाय स्नानवस्त्राणि सकृदेव निष्पीड्योदशधितलतृणवतिशुचौदे-
शसर्वे उपविशन्ति ॥ तत्रोपविष्टानामन्येमुहदः पुराणेतिहासकथादिभिः संसारा नित्यतां व्यापयंतस्ते योशोकमपनयेयुः ॥
तिलंजलिदानानंतरमश्रुपतनंकुर्यात् ॥ ततो ब्राह्मणैर्नुज्जातास्तत उत्थापयथादनवलोच्यंतोऽधोमुखाः कनिष्ठानग्रैकृत्वा
पंक्तिभूता एव ग्रामं प्रत्यायांति ॥ दिवा मुने अस्मयादूर्ध्वग्रामप्रवेशोरात्रौ मृतेभ्यो दया नंतरं ॥ यदा ब्राह्मणैर्नुज्जातास्तदा-
तदानीमवप्रविशन्ति ॥ ततोयुहद्वारसमीपे आगस्य त्रीणि निवपत्राणि दत्तैर्विदश्याचम्यशमीपापंशमयत्वितिशमीमालंभ-

ते ॥ अद्भवेस्थिरोभूयासमिति अद्भानं ॥ अधिनःशर्मयच्छत्विति अग्निं ॥ तूर्णीं उदकं गोमयं सर्षपां सैलद्वं प्रवालान्दृष-
भंचयथाक्रममालभ्य पादेन पाषाणमाक्रम्य गृहं प्रविशेयुः ॥

अथ पुत्रादीनां नियमाः ॥ ब्रह्मचारिणोऽथः पृथक् शयनाअधपवेशिनः परस्परमसंस्पृष्टादानाध्ययनवर्जितामलिनाअ-
धोमुखः सर्वभोगवर्जिताः अंगसंवहनं केशमार्जनं चाकुर्वन्त किंचन कर्म कुर्युः न कारयेयुः ॥ खड्गादिपाणयः शक्तावेकरा-
त्रं त्रिरात्रं वोपवसेयुः ॥ अशक्तौ वेदिविकारां ब्रवीद्वीहियवक्षारलवणमाषान्नमपूपपायसवर्जितं पाणिषु मृन्मयेषु वापत्रपुटेषु वा
एकवारं क्रीत्वा कुतश्च न तादृशमेवलच्छवादिनात्ययेदिवैवात्यमश्नीयुर्नारौ ॥ भोजनकाले भोजनान्नमुष्टिमादाय प्रतोद्देशे-
न भूमौ निधाय ॥ गोत्रप्रेतएते भक्तमुष्टिरपत्तिष्ठतामिति भूमौ दधुः ॥ दशरात्रमेवं नियमाः ॥

दाहाग्निनिर्णयः ॥ ॥ वर्षादिनाचिताग्निशमने विहितारणिपात्रादिकाष्ठेनार्धदधेन मंथनं ॥ तदलाभेन्येन काष्ठेन दग्धशेषेण मंथनं कृत्वा-
शेषस्य दाहः कार्यः । अथ वा शेषपस्यासुप्रक्षेपः ॥ अथवालौकिकाग्रौर्भूषवः स्वः स्वाहेति घृताहुतिं हेवणुचाबाहुत्वेन लौकिकाग्निना शेषस्य दाहः-
कार्यः । आपस्तम्बः—तयोर्ग्यः पूर्वाग्नियेतत्स्याग्नित्रेतायां निभेभः संपद्यते । यः पश्चात्तस्यौपासन इति ॥ अत्र पूर्वपुस्तस्य श्रौताग्निभिर्दाह उक्तः पश्चा-
न्मृतस्यावसथ्येन च ॥ गृह्यकारिकायां त्वेवं—पबीयजमानयोर्मध्यस्य पूर्वमरणतस्य वैदिकाग्निभिर्दाहः पश्चान्मृतस्य लौकिकाग्निनेत्येकः पक्षः ॥
अथ वा यजमानस्य पूर्वमरणे गार्हपत्यस्योत्सुक्यं प्रथक्कृत्य तदुत्सुकं लौकिकाग्नयोः समारोप्यारणिस्थमाप्रयाणचारयेत मृते निर्मथ्येतेन दाह इति द्वितीयः ॥
अथ त्वयाः पूर्वमरणे यदि पत्युः पुनर्विवाहाधानकरणे शक्तिता रूपा द्रवति तदा मृतापत्नी वैदिकाग्निभिर्दाहानान्यथा ॥ यदि विवाहाधानयोः श-
क्तिर्न भवति तदा गार्हपत्यैके देशे न दाहानिर्मथ्येन वा ॥ कनिष्ठपुतुर्पत्नीज्येष्ठायां जीवत्यां गार्हपत्यैके देशे न दाह्यासवर्षाग्निभिर्वा ॥ तत्र यासैव कृताधा-

नाद्वितीयापत्नीसां ज्येष्ठया जीवत्यामापिसर्वाग्निभिर्दाह्या ॥ अत्राश्वयोवाप्येत्यमृतायापद्व्यावाप्येतद्विक्रुञ्चुनः ॥ आधानानंतं तस्य परिणीताः
याद्वितीयायागाहपत्यैकदेशेन निविषकः ॥ द्वितीया चैव यो मायाभित्यादिदोषस्तु आधानानंतरं परिणीतिविषय इति स्मृतिचंद्रिकायां ॥ ज्येष्ठया-
कनिष्ठया वा मृतायागाहपत्यैकदेशेन निविष्येन दाहपक्षे वाप्यजीवकुशपत्नीसुवर्णपत्नीवाकृत्या नित्यच्छाश्विहोत्राप्रयणानि कुश्यान्वा न्यत्काचिदित्या-
पस्तंबः ॥ पुनः परिणयसंभवे विविक्लपद्व्याः श्रौताग्निभिर्दाहः ॥ केवलेन वसभ्येन पत्नीदाहः तस्मिन्क्षेपे केलस्यावसथ्यस्य पुनराधानं ॥ श्रौ-
ताश्वयस्तु तत् ॥ [एवमेकपत्नीकस्यावसथ्याग्निमतो यदज्येष्ठापत्नीम्रियेत तदा अवसथ्योऽप्युकेन तस्यादाहः कार्यः ॥ द्वितीयाभार्यासहाधिकारिणी
चेत्तया सह न पुनराधानं कर्तव्यं किंतु प्रथमाग्निधारणमेव ॥ सा चेत्पूर्वमनाधिकृता तदा तया सह पुनराधानं ॥ यदा कनिष्ठापत्नी अधिकृता अनाधिकृता
वा पूर्वमृता तदा तस्या अवसथ्येन तदुल्लुकेन वनदाहः ॥ तत्राधिकृतो चेन्मृता तदा श्वत्थकष्टैरग्निर्मथ्यमंत्रवदाहः कर्तव्य इति गंगाधरभाष्यप-
द्धौ तस्मान्प्रार्थयश्चित्ते ॥] पुनर्विवाहासंभवे आत्मार्थमभ्याधानं कार्यं ॥ तदुक्तमापस्तंबेन—दार्कर्मणि यद्यशक्त आत्मार्यमभ्या-
धेयदर्शपूर्णमासादिहोत्राप्रयणार्थे शेषोपनिष्क्रमणिकर्माणि न भवतीति ॥ अन्ये कुशमयी पत्नीकृत्वा तु गृहमेधिनः ॥ अग्निहोत्रसुपासते यावजीवमर्तं द्रिताः ॥
यदा तु युगपदेव जाय पत्योर्मरणं तदा तयोः सहैव दाहः ॥ तदुक्तमापस्तंबेन—सहैव पितृभ्यो द्विवचनं लिङ्गान्मन्त्रात्संनमतीति ॥ आश्वला-
यनब्राह्मणे पित्रात्कीकस्याधानमुक्तं अपत्नीकोऽप्यग्निमाहरेदिति ॥ तदेतदपस्तंबोक्तं पूषाश्विबवाशिहोत्रादिपरं न त्वपत्नीकस्याधानार्थं ।
ऋतुविधीनामाधानप्रयोजकत्वात् अपत्नीकस्याधानप्रवृत्तिरिति मानवपरिशिष्टञ्च ॥ भारद्वाजापस्तंबश्चापि पुनर्विवाहशक्तौ य-
दभ्याधेयं पूर्वकृतमास्ति तदा त्साधेयं वनपत्यैव दाहदित्येवेति ब्राह्मणभाष्या परार्काशर्काभांडारादीनां तत्त्वमप्येवमेव ॥ कान्तीयप्रा-
यश्चित्तसूत्रे भाष्ये श्रीमदनंतदेवाः—यथा शिक्षापनछाया मृतभार्यादतिन ॥ भार्या यदि हिमिक्षथमुल्लुं च प्रयच्छति ॥ नेतेन यदा-

निर्वानोपपातोस्तिकश्चन ॥ एकदेशउपात्तपिप्रसदादुष्टतातयेति ॥ एतेन-शवाश्रयोवाएतेयमृतायापढ्यांधायतइति काठकश्रुतिर्नवाजमने
यिविषयेति ॥ इत्याहिताधीनांदाहाश्रिनिर्णयः ॥

अथ मृताधानं ॥ ॥ एवमप्याधानासंभवेउत्सन्नाशेदाहाश्रमृताधानंकार्यं ॥ तत्रापसव्येनदक्षिणाभिमुखेनचसर्व
कार्यं ॥ आचमनं । प्राणायामः ॥ देशकालौसकीर्त्यं । अपसव्यं ॥ गोत्रस्यअमुकमृतस्यउच्छिन्नाशेदाहाश्रमृताधानंकरिष्ये ॥ अश्रयगारकरणं ॥ खरत्रयसंस्कारःसकृत् ॥ गार्हपत्यस्यपश्चात् यस्याश्रयो जुह्वतइतिमंत्रेणमथित्वागार्हपत्यस्यस्थापनं ॥ यस्याश्रयोजुह्वतोभांसकामासंकल्पयतेयजमानमांसं ॥ जायंतुतेहविषेसादितायस्वर्गलोकमिमं प्रेतंनयंतु ॥ इतिमंथनमंत्रः ॥ गार्हपत्यादाहवनीयदक्षिणायोरुद्धरणं ॥ गार्हपत्येआज्यसंस्कृत्यक्षुचिद्वादशगृहीतगृहीत्वासमित्पूर्वकमाहवनीयेतूष्णींहुत्वाउपाधिश्रयणादिकंकुर्यात् ॥ एवंपट्याःपश्चान्मरणेपिज्ञेयं ॥ उच्छिन्नाशेररणिसद्वावेवं ॥ अरण्योरमावेचान्येअरणीआनीयअरण्योरुपरिदक्षिणपार्श्वेकृत्वाअयंतइतिसमारोपमंत्रंपुत्रादिर्जपेत् ॥ यस्याश्रयइतिमंत्रेणाश्रिमंथनं ॥ गार्हपत्यस्थापनं ॥ आहवनीयदक्षिणायोरुद्धरणं ॥ तिस्रएवस्थालीरेष्टवइतिप्रपः ॥ ततउक्षाधिश्रयणादिदाहंकुर्यात् ॥ इत्यग्निहोत्रिणांमृताधानं ॥

अत्राहापस्तंबः—यद्याहिताग्निरुत्पृष्टाग्निर्विधुराग्निर्विच्छिन्नाग्निर्वाग्निप्रभयेततमन्येनेत्राग्निभ्यादंहतितस्याप्राचीनावीतिनाश्याथतनान्युद्धृत्यवेक्ष्ययजमानायतनेप्रेतंनिधायगार्हपत्यायतनेउरणीसंनिधायमथितस्याश्रः यस्याश्रयोऽप्रेतंनयंतितूष्णींविहृत्य द्वादशगृहीतमश्रुचंपूरयि-

त्वाप्रितमायाइत्येतदाहादिकर्मणतिपद्यतइति ॥ अथाश्रौसमास्तुदेयजमानमृतैरपयोः प्रतस्यशुक्रोपावहणमंत्रं चण्डिलाग्निमथित्वा तूष्णी-
माहवनीयमुद्धृत्याज्यंसंस्तुत्यादशदृष्टतूष्णीमाहवनीयिहुत्वोवाधिश्रयणादिकुर्यात् ॥ उपावगोहजातवेदइमप्रतंस्वर्गायलोकायनय ॥ प्रता-
दुतिंचास्यजुपस्वस्याहोत्यवहरणमंत्रः ॥ ॥ अथाग्निपुशान्तं चरण्योर्नां स्वामिनोमरणे अन्यैरणी आनीयतो रूपाग्निप्रतिहस्तनिवायस-
मरोपमंत्रं चण्डिलावाधिश्रयणादिकुर्यात् ॥ संतापजानिशोगाहरत्यमथित्वा आहवनीयदक्षिणाग्नीविहृत्य प्रायश्चित्तं हुत्वा पुनरुद्धृ-
त्वोवाधिश्रयणं कुर्यात् ॥ स्थालीस्याश्वनुगमे स्थालीस्यागवदक्षिणाश्वानौ नैमित्तिकहोमो भूमौ निधाय च ॥ एकस्यागार्हपत्यस्य नाशे तं मथित्वाना-
दिष्टं हुत्वोवापूर्ववदधिश्रित्योत्पादयेत् ॥ आहवनीयदक्षिणाश्वयोर्कैकनाशे द्वयोर्वा नाशे जनादिष्टहोमार्थमुद्धृत्य तदुत्वा पुनरुद्धत् न पुनरस्वामिधि-
श्रित्य संतापेनोपज्ञांतुत्पादयेत् ॥ ॥ छंदोगानां स्त्रीमरणे विशेपः अनयैवावृत्तानरीदश्वयाव्यवस्थिता ॥ अग्निप्रदानमस्यापि न-
श्रयोज्यमिति स्थितिः ॥ अनया पूर्वोक्तदाहप्रक्रियया अग्निना पात्रैश्च ॥ व्यवस्थिताशाशोक्तैश्च चारयुक्ता ॥ सदाचार्युक्तैर्यः ॥ ॥
अथाव्यवस्थिताया विशेपश्चाह स एव ॥ अग्निनेव देहद्वयं स्वतंत्रापतितानचेत् ॥ तदुत्तरेण पात्राणि दाहयत्यश्वगंतिके ॥ स्वतं-
त्रा अव्यवस्थिता स्वेच्छाचारिणी नचेत्स तिततस्यास्त्वग्निना पिदाहो न कथं इत्यर्थः ॥ पातित्यरहिताया अव्यवस्थितायाः केवलेनाग्निना दाहः ॥
पात्राणामुत्तरतः पृथगभ्यैकदेशेन दाहः ॥ व्यवस्थितायास्तु पात्रैरग्निना च दाहइति ॥ एतत्केवलसंस्थयविषयं ॥ औतेपिते नैवोक्तं —
दाहयित्वाग्निमिर्मार्थासदृशीं पूर्वसंस्थितां ॥ पात्रैश्चाप्यग्निमादधात्कृतदारोऽविलंबतः ॥ तथा एव वृत्तांतं सर्वांश्च द्विजानि पूर्वमारिणीं ॥
दाहयेदग्निहोत्रेण यज्ञपात्रैश्चर्ममिवित् ॥ कंडिकायां—दाहयित्वाग्निहोत्रेण श्विग्रवृत्तवर्तीपतिः ॥ आहोरेद्विधिवद्दारा नशींश्चैवाविलंबयन् ॥
वृत्तवर्ती सदाचारं ॥ कात्यायनोपि—क्षीधर्मचारिणीं सौमिमादृह्यतादृह्यताग्निभिः ॥ विपरीतानदाह्यातुपुनर्दारिद्र्यमथेति ॥

अस्थिसंचयनं ॥ ततोदाहाद्वतुर्थदिनेऽस्थिसंचयनसंज्ञकर्मभवति ॥ तत्रह्नात्वप्रेतदाहभूमौएकोद्दिष्टश्राद्धत्वाश्राद्ध्यतिरिक्तान-
युर्मांस्थिप्रभृतिब्राह्मणभोजयित्वापलाशवटादिपर्णस्रुतेनभस्मगुप्तास्थीनिग्रगटांशुकनिष्ठक्राभ्यांतान्यस्थीनिगृहीत्वावटपलाशा-
दिपर्णपुटेप्रक्षिपति ॥ शय्यवर्काकर्दमंचभस्मराशौप्रक्षिपति ॥ शमीशब्देनशमीशाखोच्यतेतत्पर्णनिवा । अवका शैवालः । कर्दमः कु-
स्तितामृत्तिका ॥ यक्षकर्दमइतिकेचित् ॥ ततःपत्रपुटेभस्मन्यस्थीन्याज्येनावत्वा कर्पूरागरुचंदनकस्तूरीकेशरादिसुरभिद्रव्यैर्भिश्चयेत् ॥
ततआयेयदिगभिमुखकोणेकर्पूवात्वातस्यांकुशास्तरणं हारिद्रंवल्लखंडंचतत्रास्तीर्य वाकड्ल्यनेनमन्त्रेणतस्मिन्हारिद्रवल्लेऽस्थीनिप्रक्षिपति ॥
एतद्वाजसनेयिनां वाजसनेयिशाखिनामित्यर्थः ॥

अथशाखांतरीयत्वान्मनसातेनवाचाब्रह्मणत्रय्याविद्ययापृथिव्यामाक्षितायामपांरसेननिवयाम्यसुकसगोत्रअसुकशर्मत्रिल्यनेनवामंत्रेण क-
र्त्तव्यमांस्थिप्रक्षेपः । पितृमेवंकरिष्यन्कुंभेस्थिसंचयनंकुर्युः ॥ कुंभेपिकुशानास्तीर्यहारिद्रंवल्लखंडंवास्तीर्यास्थीनितत्रप्रक्षिपेत्पुर्वोक्तमंत्रेण ॥ तस्य-
कुंभस्यतूष्णींसुगुप्तप्रदेशेनिधानं ॥ गत्सर्वस्त्रियाअपिसमानंअविशेषात् ॥ गोपितस्ययजमानस्यमरणेर्सेनिकृष्टदेशेचच्छरीरमेवैतद्रोण्यामवधाय-
शकटेनाहर्युः ॥ विप्रकृष्टदेशेयजमानोमृतश्चेत्तदायत्रमृतस्तत्रैवलौकिककाष्ठाभ्यामाग्निर्नर्मथ्यकाष्ठवत्तदग्ध्राकुष्णाजिनस्थीन्युपनह्यअहतेनवास-
सान्छाद्यदीर्घविशेषप्रवच्यभूमौनिधानमकुर्वतःप्रेतग्रामेआहरंति ॥ ततोग्रामसमीपमागलसीमायामेवमृत्तस्पर्शरीरंअस्थीनिवास्थापेययुः नग्नममध्ये-
अग्निसमीपेअनयेयुः ॥ तत्रविदेशमरणश्रवणानन्तरं मृतशरीरस्यास्त्रांवाग्निभिर्विधिवद्दाहप्रयत्नंप्रतिदिनंगृहेसायंप्रातर्होमाःपुत्रादिभिःकर्तव्याः ॥
तथाह्नापस्तंबः—ततःपथिकृतीजनेप्रमीतस्यनिवान्वत्सायाःपथ्यसाग्निहोत्रंजुहुयादशरीरस्याग्निभिःसंस्पर्शनंतत्रसर्वतूष्णींमिदयेत प्राचीना-
वीतीदोहयति येषुरोचंचदर्भास्तान्दक्षिणप्रातर्नकुत्वादक्षिणार्हपलस्यशीतेभस्मन्यविश्रित्यदक्षिणोद्वास्यसकृदवसवतूष्णीमुन्नीयाधस्तास्मि-

धंवारयन्दक्षिणेनविहारमुद्रव्युपरिहिद्वभ्योधारयतीतिविज्ञायते ॥ उपसाधसमिधमाधायसकृदेवसवतूष्णींजुहुयादपिवासोमंपितुमंतपूर्वसा-
माहुत्यामुपलक्ष्येदशिकन्ययहाहमुत्तमस्याश्रादेशेनेत्सेचनपरिपेचनिनावदितइति ॥ तथाचित्रिक्रान्डमंडनः—देशातस्मृतप्रेतदेहलौकि-
काग्निभिः ॥ तत्सर्वाकारयेत्तावदग्निहोत्राद्युपस्थितिमिति ॥ आश्वलायनब्राह्मणे—तदहुर्यआहिताग्निःप्रवसन्मियतकथमस्याग्निहोत्र-
स्यादित्यभिवाच्यवत्सायापयसाजुहुर्यवतस्ययोदभिमान्यवत्सायादन्यदिवेददग्निहोत्रयत्सेत्यापिवायतएवकुतश्चपयसाजुहुरथाप्याहुरेव-
मेवैवानजमानजुहूतइंधीवाशरीराणामाहतारिति ॥ आश्वलायनसूत्र—यदिव्यध्वं प्रमीयेतष्टिरयेपयिष्कृते तथाअध्वप्रमीतस्याभिवाच्य-
वत्सायाःपयसाग्निहोत्रसवतूष्णींजुहुयादसमवायादिति ॥ आपस्तम्बसूत्रयथाख्यानंचैव—एतामेवपयिष्कृतीप्रमीतस्यादेशांतरेविप्रयुक्त-
स्याग्निमितस्यमृतइतिश्रुतंइहपाथिष्कृतीपत्नीप्रतिरेकंत्वग्निमःकार्या ॥ आपस्तम्बसूत्रयथाख्यानंचैव—एतामेवपयिष्कृतीप्रमीतस्यादेशांतरेविप्रयुक्त-
तस्याःक्षीरेणहोमः सायंप्रातर्थावदग्निरिमग्निमिदंभूते तैलद्रोण्यामाधायशकटेनाहूतिनिमित्थेनवाद्गव्यंक्रुण्णाजिनेस्थीन्युपनद्याहतेनवा-
ससाप्रच्छाद्यदीर्घवशेषप्रवक्ष्यानिवानाश्रयतामुन्मयभाजनेआहूरीतीति ॥ तानिआममयदायांप्रातिष्ठान्य पाथिष्कृतोविहारमेवतत्समीपनी-
त्वासर्वकार्यमिति धूर्तस्वामिनः । विदेशभरणनिमित्तंभगवद्भयमष्टकृच्छ्रान्वास्मृत्युक्तमपिप्रायश्चित्तं । पृथुपितदोपनिबृत्त्यर्थंक्रुच्छ्रयंपच
पुत्रादिभिर्दाहाधिकारप्राप्त्यर्थपूर्वकर्तव्यं ॥

अथमृताग्निहोत्रस्यकर्तव्यतालिख्यते ॥ तत्रतूष्णीमपसव्येनसर्वकर्तव्यदक्षिणमुखेनच । सकृत्सकृदंस्कृत्संस्काराआहवनीयखर-
एव ॥ आहवनीयसोद्धरणं ॥ नदक्षिणाग्नेः ॥ अत्रपदायथक्रमालिख्यते ॥ तत्रतूष्णींक्रुचस्थापनं । आहवनीयस्यैवपूतंआरभ्यदक्षिणासंस्प-
रिस्तारं ॥ तत्रपूर्वापरदिशोदक्षिणाग्राणिदंभंतुणानि ॥ दक्षिणेतायोःप्रागग्राण्येव । आहवनीयस्यैवाप्रदक्षिणंपर्युक्ष्यणं ॥ निवान्ववत्सामे-

प्रवेदितैषैः तस्यादोहं ॥ गार्हपत्यादुष्णं भस्मदक्षिणतो निरुद्धपूर्वेण हवनीयं दुग्धमाहृत्य तस्मिन्नुष्णं भस्मन्यविश्रयेत् ॥ अवज्येत नो से-
 कौन भवतः ॥ भूमिसंलग्नमेव दक्षिणतो हत्वा दक्षिणत एव सकृदुद्धासनं नञिः ॥ सुक्लुवप्रतपनं । पाणिना संमार्गः । पुनः प्रतपनं ॥ नो ब्रूयामीति
 प्रैषः ॥ सकृदुद्धात्रयनं । अधोमुखेन सुवेणुचिप्रक्षेपः । सुगदं डस्याधः प्रदेशे समिधं धारयन् दक्षिणतो गार्हपत्या हवनीयं प्रतिहरति । आह-
 वनीयसमीपे उत्ततो दक्षिणाभिमुख उपविश्या हवनीये तूष्णीं दिक्षिणां समिधमाधाय पितृतीर्थे न्युज्याच्च चातूष्णीं सकृदेव सर्वसुक्लं पयः समिध-
 उपरिशक्षिपति ॥ अत ऊर्ध्वं द्विप्रकं पेत्यादिकं किमपि न भवति ॥ समाप्तमेतत्कर्म ॥ ॥ एवं तृतीयं शरीरस्यास्त्रां वा आगमनपर्यंतं सायं प्रातः होमः-
 पुत्रादिभिः कर्तव्यः ॥ अग्निहोत्रस्यैव कर्तव्यतोपदेशादन्यत्सार्तहोमपि पितृयज्ञदर्शपूर्णमासेऽष्टिपक्षाद्यादिक्रिमपि न भवति ॥ धारणमात्रमेव-
 भवति ॥ तथा चास्थियज्ञप्रकरणे अनुपदस्त्रे उक्तं—नोऽग्निहोत्रदर्शपूर्णमासं जरामर्यवत्स्यात्वाग्निहोत्रात्स्यर्थमाग्निर्वगुर्यादिति ह्यभिवान्वयस्ता-
 यादुग्धजुहुयादिति ॥ अत एव सर्वशाखास्त्वग्निहोत्रमेव मुक्तं नान्यत् ॥ मंडनः—देशांतरं यथावद्देहयुर्वेदिकाग्निभिः ॥ तत्सत्त्विकारयेताव-
 दग्निहोत्राद्युपस्थितिं ॥ अत्राग्निहोत्रादिकं सर्वकर्तव्यमुक्तं तत्केनाभिप्रायेणेति स एव वेदः ॥ ततः शरीरे आगते ग्रहादग्नीन्वाणिचसीमायां स्थापि-
 तस्य शरीरस्य समीपे अस्थिसमीपे वा नीत्वा संतापजानीनुत्पाद्योक्तानि श्राद्धानि कृत्वा पूर्ववद्वा दंडुर्यात् ॥ अस्यां तु विशेषः—अस्थीन्याहृत्य कृष्णा-
 जिनस्योपरि पुरुषाकारेण स्थापयित्वा भरोमभिस्तान्याच्छाद्य अन्येन ज्येन तान्यस्थीन्यभिधायाग्निविहरणादिः स्नानांतः पूर्ववद्वाहः कार्यः ॥ ततः-
 प्रमृत्तिं सर्वपादशरात्रमूनकं ॥

आहिताग्नेर्दुर्भरणे विशेषमाह ॥ अंगिराः—वैतानं प्रक्षिपेदभुवासत्थं चतुष्यथे ॥ पात्राणि तु देहे देशौ यजमानेन वृथा स्ते ॥ वृथा स्ते
 अब्रह्मिणोऽपि मृत्युर्हृत्यर्थः ॥ साधिकपापकर्मणीति चतुर्थपादस्यैकचित्पाठः ॥ ब्राह्मणस्याहिताग्नेर्विशेषमाह पराशरः—चांडालेन श्रया-

केनगोभिर्विप्रैर्हतायेद ॥ विप्रवधुतचण्डालशृण्णिदृष्टिजलाग्निभिः ॥ नक्सिपादिभिर्विद्वान्अथश्रोत्रादीनामृताः ॥ नक्षुर्याहनाशौचोदकमेपां-
मृतायेद ॥ नोपतिष्ठतितत्सर्वमन्तरिक्षेविनश्यति ॥ गंगायांप्राक्षिपेदहंमरित्सन्यामुवातः ॥ प्रेताग्निप्राक्षिपेदपुष्ट्याग्निं च चतुष्यथे ॥ यज्ञात्रा-
णिसर्वाणि लौकिकेनाग्निनादहेत् ॥ एतेपाशवानांस्पर्शनापनालंकरणलक्षणदिग्बुच्छदाश्रुपातादीनां ज्ञानातृकरणे महासंतपनं ॥ एकैककरणे-
अज्ञानादुपवासः ॥ मयाकृच्छ्रंति कृच्छ्रः ॥ अभ्यासेपद्वं ॥ तेनाग्निनास्वमंत्रेणपृथग्वपुनर्दहेत् ॥ प्रमादाम्भुनानंतुप्रायश्चित्त्तत्सर्वकार्य ॥
अस्यीनिपुनर्गृह्यक्षीरेणक्षाल्यंततः ॥ तेषांशौचंविधातव्यं कर्तव्यं चोदकक्रियेति ॥ आहिताग्निस्तु योविश्रोमहपातकवान्भवेत् ॥
तदुक्तं—अथकाश्चित्रमादंनश्चिपेततदूकादिभिः ॥ तस्याशौचंविधातव्यं कर्तव्यं चोदकक्रियेति ॥ आहिताग्निस्तु योविश्रोमहपातकवान्भवेत् ॥
प्रायश्चित्तैर्नशुद्धेततदग्नीनांतुकापतिः ॥ वैतानंप्राक्षिपेत्तोयेशालाग्निमयेदुध इत्युशाना ॥ कर्मप्रदीपं—महापातकसंयुक्तोदैवात्साद-
क्षिमान्यदि ॥ पुत्रादिःपालयेदग्नीन्यक्तआदोषसंक्षयात् ॥ पुत्रादिरित्यादिशब्दाद्भ्रात्रादिः ॥ पालनंचहोमेष्टिकणादिना ॥ युक्तःत्वमग्निहोत्रहो-
मादिकंकुर्वीत्येवंयजमानेनियुक्तः त्यागादिकमपि कुर्यात् ॥ आपापक्षयात् तन्निमित्तप्रायश्चित्ताचरणपर्यंतं ॥ प्रायश्चित्तंकुर्याद्वस्तथैवस्मियते-
यदि ॥ शुद्धंनिर्वापयेच्चैतमस्वसेत्सपरिच्छद ॥ सादयेदुभयवास्त्वज्ज्योतिरभ्यभवदतः ॥ पात्राणिदद्याद्विश्रायदेदहंस्वेववाक्षिपेत् ॥

मृतस्यास्थामलाभेतत्कर्तव्यमुच्यते ॥ मृतस्यास्थामलाभेपलाशवृत्तानिषद्यथधिकानित्राणिशतान्यानीयैःपुण्याकामंकृष्णाजिनैकूर्वाभिः
प्रच्छाद्यगव्येनोज्येनभिधार्म्यंपूर्ववद्वाहःकार्यः ॥ अत्रवृत्तानिर्दोषदधान्येवकृत्स्वतेषामेवंसंयजनं ॥ मितृषेधश्चैतेवभवति ॥ इदंचकृष्णाजिनमन्यत् ॥
दर्शयैर्णमासिकस्वपूर्वपृच्छन्देनदाहकालेविनियोगात् ॥ नास्मिन्पक्षेसंचयनंषाक्षिकत्वात्थलोपक्षेतिवासुदेवः ॥ अत्रवृत्तशब्दःपत्रापरः ॥
अस्यलभेपलाशेत्यैःपत्रैःकार्यंयुमानपीतिब्रह्मपुराणात् ॥ एवंपणनंदंभ्यात्रिरात्रमशुचिर्वसेदिलस्माच्च ॥ तेनसधृतानिपत्राणिग्राह्याणी-

तिनिबंधकारः ॥ केचित्पलाशवृतायेवग्राह्याणाल्याहुः ॥ ब्रह्मपुराणे—तदभावेपलाशोऽथैः कार्यः पुमानपि ॥ शतैस्त्रिभिस्तथापृथ्या-
शरवृत्तैर्विधानतः ॥ वेष्टितव्यं तथायत्नाः कृष्णसारस्यचर्मणा ॥ ऊर्णासूत्रेणबद्धचप्रलेप्तव्यं तथायवैः ॥ सुपिष्टैर्जलमिश्रैश्चदग्धव्यश्चतथाग्निना ॥
असौख्यार्ग्यलोकायस्वाहेत्युक्त्वास्वाधैवैः ॥ एवंपणतंरदग्धात्रिरात्रमशुर्भवेत् ॥ ॥ पर्णशरदाहोत्तरं शरीरलाभेकर्तव्यं ॥
एवंकृते मृतभ्रांत्यायद्वागच्छेत्सुमान्कचित् ॥ कुर्यादायुष्मतीमिष्टिपुनराधायपावकं ॥ अथर्पणनरेदग्धेपात्रन्यासेकृतेसति ॥ तेव्यशुतदादग्धे-
यद्यध्वलभ्येतक्वचित् ॥ तदार्धदग्धकाष्ठानिनिर्मथ्यतंदहेत् ॥ यद्यर्धदग्धकाष्ठं च तदयं नोपलभ्यते ॥ तदातदस्थिखंडंचप्रक्षिप्तमहा-
जले ॥ इति ॥ आपस्तंबः—यद्याहिताग्निः श्रोपितः प्रमीतो न प्रज्ञायेतयादिशममिप्रस्थितः स्यामस्यास्याग्निभिः कपूदेहेद्युरपिवाग्नीणिपिष्टिशतानि-
पलाशवृतानितैः कृष्णाजिनेपुरपाकृतिक्कुत्वातामस्याग्निभिर्देहेयुरितिवाजसेयकंपलाशवल्कलैः कुशैर्वसिधियुसेवपृथग्यलशीत्यर्थशिरदेवादित्यादि ॥
अत्रैवंबन्धनविभागः ॥ यज्ञपात्रं—सृष्टिदद्यादशीत्यर्द्धग्रीवायांचदशैवतु ॥ बाह्वोश्चैवशतंदद्यादृशहन्तांगुलीषुच ॥ उरसिर्विशतिदद्यान्नि-
शतिजठरोदरे ॥ शिशेचत्वारिसदद्यात्पदचैववृषणद्वये ॥ ऊर्वाश्चैवशतंदद्यान्निशतिजठुजंघयोः ॥ पादांगुलीषुदशकर्मतंदेहोपकल्पनं ॥ इति ॥
संनयः पितृमेधश्चस्मृतस्तत्रापिपाक्षिकः ॥ तथा ॥ अस्थीनिचेन्नलभ्येतप्रोपितस्याग्निहोत्रिणः ॥ पलाशपत्रद्वृत्तानांपृथ्याधिकशतत्रयं ॥ कृष्णा-
जिननरकारं कृत्वावैष्ट्याजिनंतं ॥ ऊर्णासूत्रेणवध्वैवयवपिष्टैः प्रलेपयेत् ॥ निर्दिश्यदेवदत्तोर्थनामंसाहाश्चलायनः ॥ अंकलाज्येनदेह-
कृत्वामृद्दिग्गवंचयार्थतः ॥ इतिविश्वचित्सप्तस्राद्धस्थपतिमहायाज्ञिकश्रीदेवकृतायांकातीयसूत्रपद्धतौसविशेषोदहनविधिः ॥

पालाशविधिः ॥ सात्वाअहंतवासः परिधायआचम्यप्राणानायम्यदेशकालैः संकीर्त्य ॥ अपसव्यं ॥ गोत्रस्येप्रतस्यंप्रतत्य-
विमुत्तयाउत्तमलोकाप्रसेयेअस्थभावेपलाशविधिनाऔर्ध्वदेहिकं कर्माहं करिष्ये ॥ सव्यं ॥ उदकोपस्पृशः ॥ देवागातु

विदइति प्राक्शिरःकृष्णाजिनमासीर्य ॥ ॐ देवागालुविदेगालुदित्वागालुमित ॥ मनसस्पतहुमदवयुञ्जस्वाहावातयाः ॥
 तदुपरिअक्रन्कर्ममिति त्रणउदक्शिरसंपुत्तुलनिधाय ॥ ॐ अक्रन्कर्मकमुकृतःसुहवाचामयेभुवा ॥ देवभ्यःकर्मकृत्वास्तुप्रे-
 तसचाभुवः ॥ सद्योजातमिति पंचभिर्मन्त्रःसर्वापानिप्रकल्पयत् ॥ ॐ सद्योजातप्रपद्यामि० ॥ १॥ वासुदेवाय नमो० ॥ २॥
 अघोरभ्योऽथे० ॥ ३॥ तत्पुरुषाय विद्महे० ॥ ४॥ ईशानःसर्वविद्यानो० ॥ ५॥ पुरुषसूक्तेनाभिमन्त्रयेत् ॥ ॐ सुहवशर्पा०
 सोमध्याःसातिदेवाः ॥ १६॥ ततःपश्चादधिकशतत्रयपालशद्वृत्तानि सर्वागुविन्यसेत् ॥ तद्यथा ॥ आयुष्यवचस्यमिति शिर-
 सिचत्वारिंशत्० ॥ ॐ आयुष्ववचस्यैरायस्योपमौद्भूद ॥ इदं हिरण्यवचस्यैत्रायाविशतादुमा ॥ वायुद्वापचतेति-
 श्रीवायांश १०॥ ॐ वायुद्वापचतेरवचसितश्रीवृद्धागन्युश्रीधश्चमसैःशस्मिलिद्धक्या ॥ एपस्यगोश्वोद्यपपिद्धतुसि-
 रेदगन्धुत्वाकृष्णश्चनोवतुनमोभ्ये ॥ नमस्तस्मैतिवाहोःप्रत्यकंपचाशदवशत् १०० ॥ ॐ नमस्तस्मैमन्यवऽउतोतुइष्यवे-
 नमः ॥ ब्राह्मभ्यामितेनमः ॥ देवस्यत्वतिसर्वासुकरांगुलिपुदश १० ॥ ॐ देवस्यत्वासवितुःप्रसुवैश्चनोब्रिहुभ्यापूष्णा-
 हस्ताभ्यां ॥ नमोवःकिरिकेभ्यहस्तुरासिंशतिः '५० ॥ नमोवःकिरिकेभ्योद्वानोऽहदयभ्योनमोविचिन्वत्केभ्यो-
 नमोविशिणक्तेभ्योनमऽअनिहुतेभ्यः ॥ इन्द्रस्यकोडहतजिह्वरेत्रिशत् ३० ॥ ॐ इन्द्रस्यकोडोदित्येपाज्यस्यदिशंजत्रवा-
 दित्येभुसज्जीमूतान्द्वयपुशेनोतरैश्चपुरीतलानमऽउदयुणचक्राकौमतेलाम्यादिवक्त्राभ्यांगिरिद्विशिभिरपलान्ध्वीहावे-

ल्मीकान्कोमभिग्लोभिगुल्मान्दिरामिःश्ववतीहृदन्कुक्षिभ्यांॐसमद्रुमुरैषानुरंभसना ॥ ततो देवीरापोअपात्रपा-
 दितिशिशेचवारि ४ ॥ ॐ देवीरापोअपात्रपाद्योवऽऊमिहविष्युऽइद्रियावान्मोदितमः ॥ तदेवेभ्योदेवेत्रादक्षशुक्रपेभ्यो-
 मेर्षाभोगस्थवाहा ॥ एवोदितमितिदृषणयोऽखयत्रयमितिपद् ६ ॥ एवोदितदृषणयत्रवाहुवसिष्ठासोअभ्युच्युक्तः ॥
 सनस्तुतोवीरवद्वानुगोमध्वयपतस्त्रिस्त्रिभिःसदानः ॥ स्त्रीविषयेभगप्रणेतरितिभगस्थानेदश १० ॥ ॐ भगप्रणेतभगे-
 सत्यराद्योभगोमाधियमुदवाद्ददन्नः ॥ भगप्रणोजनयुगोभिरेक्षभगप्रनुभिनुवतःस्याम ॥ अंतरामित्रावरुणाचरतीतिऊर्वो-
 प्रत्येकं ५० पंचाशदेवंशतं ॥ १०० ॥ ॐ अंतरामित्रावरुणाचरतीमुत्तुयज्ञानमिभिसंविदाने ॥ उपासावाॐसुहिरण्यसु-
 शिल्पेऽकृतस्योनोधिहसादयामि ॥ पृष्ठाभराष्ट्रमितिजानुनोःपंचदश १५ ॥ ॐ पृष्ठाभराष्ट्रमुदरम०सौश्रीवाश्चश्रोणी ॥
 ऊरुऽअर्बुजादुनीविशोमऽगानिसुवतः ॥ नाभिर्माचिचमितिजघयोःपंचदश १५ ॥ इत्यवांशशजानुजघयोः ३० ॥
 ॐ नाभिर्मोचिचिज्ञानैपयुमर्पचिर्भुसत् ॥ अनंदुदंदावाण्डोमेभगःसौभाग्यंपसः ॥ जंघाभ्यापुंश्चांधमर्मास्मिद्विशिरा-
 जप्रातिष्ठितः ॥ देवस्यत्येतिसर्वासुपादांगुलीपुदश १० ॥ देवस्यत्या० भ्याम् ॥ एवंपथ्याधिकशतत्रयमितैःपणशरै-
 शरीरनिर्माणपरिकल्प्यऊर्णासूत्रेणवेष्टयेत् ॥ यज्ञेनयज्ञमितिघषिष्टजलेनालोड्यसर्वांगलेपयेत् ॥ ॐ यज्ञेनयज्ञम० संति-
 देवाः ॥ लोमानिप्रयतिरितिमांसस्थानेमापिष्टपूर्ववत् ॥ ॐ लोमानिप्रयतिर्भुमेत्स्वच्छुऽआनतिरागतिः ॥ मा०समुऽ-

उपनतिर्वृत्तिस्थितिभोजनमभ्यानतिः ॥ द्रुतवतीतिमन्त्रेणघृतेनाभ्यजनं ॥ ॐ घृतवतीसुर्वनानामभिश्चिद्योर्वपृथ्वीमधुदुग्धमुप-
शसा ॥ द्यावापृथिवीवरुणस्यधर्मणाविष्कभित्तुजरेऽमरितसा ॥ मूर्धानदिवद्वहतिशिरसिनारिकेलं ॥ ॐ मधानदिवोऽ-
अरुतिपृथिव्यावैश्वानरमतआजानमस्रं ॥ क्रविरैमम्राजमतिथुजनानामोसप्रापत्रजनयतदेवाः ॥ अमयेगायत्रतिकपाल-
स्थानजलवृक्षः । त्रिविका ॥ ॐ अमयेगायत्रायत्रिवृतेराधतरायाष्टाकपालेन्द्रयत्रैष्टुमायपदद्यावहतौयैकादशकपालोवि-
श्वभ्योदेवेभ्योजागतेभ्यः सप्तदशैभ्यैर्वैरूपेभ्योद्वादशकपालोमित्रावरुणाभ्योमानुष्टुभाभ्योमेकविंशभ्यावैराजाभ्यापय-
स्तावुहस्पतयेर्षाकायत्रिणवार्यशक्रायचरुः सवित्राऔर्णिहायत्रयस्त्रिंशवार्यवेतायद्वादशकपालः प्राजापत्यश्चरुरादित्यैवि-
ष्णुपत्न्यैचरुरैर्मयवैश्वानरायद्वादशकपालोऽनुमत्याजष्टाकपालः ॥ आत्मद्विपत्यतिकेशश्मश्रुस्थानेसूकरकेशाः ॥ ॐ आत्म-
द्विपत्येनदृक्स्थलोऽमुसुखेऽमश्रुणिनव्याघ्रलोम ॥ केशानशोर्षन्यशमैश्चैश्वरिखासिंहहस्यलोमन्त्रिपरिद्वियाणि ॥ विश्वतश्च-
क्षुरितिनत्रस्थानेकपदिकाद्वयं ॥ ॐ विश्वतश्चक्षुरितविश्रतोमुखोविश्रतावाहुरुतविश्रतस्यात् ॥ संवाहुभ्यामभमत्तिसपतत्रै-
र्द्यौवाश्रमीजनयेद्वर्कः ॥ अश्वभ्यांचक्षुरितनेत्रकनीनिकास्थानेगुजाद्वयं ॥ ॐ अश्वभ्यांचक्षुरितमृगमहाभ्याछाण-
नतेजोहविषाश्रतेनं ॥ पश्याणिगोधूमैः कुर्वल्लुतानिपोशोऽनगक्रमसितवसाते ॥ आनोऽनियुद्धिरतिनासिकास्थानेसवाजी-
कापांसः ॥ आनोऽनियुद्धिः श्रतिनोभिरध्वरैर्महलिणाभिरुपयाहियेज्ज ॥ वायोऽअसिन्सवममादयस्त्रयपातस्त्रैस्त्रिभिः-

सदानः ॥ ग्राणदाइतिप्राणस्थानेनकूपरः ॥ ॐ ग्राणेदाअपानदानव्यानिदाचोदावगिवोदाः ॥ अन्यास्तेअस्सत्तपुहेतयः-
पावकोअस्सभ्यंइहिबोभव ॥ इद्रस्वरूपमितिकणस्थानेशुक्तिकादयं ॥ ॐ इंद्रस्वरूपमृषभोबलयकणाभ्यांश्रोत्रमभु-
तंग्रहाभ्यां ॥ यवानबुहिश्रुविकेसराणिककथुजनेमधुसारघमुखात् ॥ मुखइसदइतिजिह्वास्थानेताडपत्रं ॥ मुखइसदस्ये-
शिरुइत्सतेनजुह्वापवित्रमश्रिनासत्सरस्वती ॥ चण्डन्नपयुभिषगस्यवालैविस्तिनेषेपोहरसातरस्वी ॥ परिवजपतिरिति-
मुखपंचरत्नं ॥ ॐ परिवजपतिःक्रुविरुग्रिहुव्यान्यक्रमीत् ॥ दधेद्रत्नानिदुशुषं ॥ नाभ्याआसीदितिदंतस्थानेनाडिम-
बीजानि ३२ ॥ ॐ नाभ्याआसी० यन् ॥ एषस्ववाजीइतिग्रीवायांसूत्रवेष्टनं ॥ ॐ एषस्ववाजीक्षिपुर्णिंतुरण्यतिग्री-
वायांबुद्धोअपिकक्षआसानि ॥ क्रतुदधिक्राअनुसंनित्यदत्तुथामकाऽस्थन्यापनीफणत्स्वाहा ॥ इंद्रःसुत्रामाइतिहृदये-
हरितालकं ॥ ॐ इंद्रःसुत्रामास्ववारं ॥ अवीभिःसुमृढीकोभभवतुविश्ववेदाः ॥ वाधतोद्रेषेअभयंकृणोतुसुवायैस्त्वपतयः-
स्याम ॥ देव्यावध्वयूइतिगात्रेनःशिलां ॥ ॐ देव्यावध्वयूआगतैरथेनुसूत्यचा ॥ मध्वायुजंसमआथे ॥ तंप्रवृथा-
यवेनश्चित्रदेवानां ॥ त्रातारमिंद्रमितिधातुस्थानेनंगंधकं ॥ ॐ त्रातारमिंद्रमवितारमिंद्रंहृदयेसुहृवैश्रुमिंद्रं ॥ ह्यया-
मिश्रकंपुरुहृतमिंद्रंस्वस्तिनोमधवाधात्विंद्रः ॥ लोमभ्यइतिरोमस्थानेज्जर्णं ॥ ॐ लोमभ्यःस्वाहालोमभ्यःस्वाहात्येचेस्वाहा-
त्वचेस्वाहालोहितायस्वाहालोहितायस्वाहालोमदोभ्यःस्वाहालोमदोभ्यःस्वाहालोमदोभ्यःस्वाहालोमदोभ्यःस्वाहालोमदोभ्यः-

स्वाहा स्वावभ्यः स्वाहा स्वभ्यः स्वाहा स्वभ्यः स्वाहा स्वभ्यः स्वाहा स्वभ्यः स्वाहा ॥ रेतस्वाहा प्राये स्वाहा ॥ नाभिर्मइतिना-
भिस्थाने मूलकं ॥ ॐ नाभिर्मचिंतविज्ञानप्रायसं चिन्तितं भवति ॥ अनुदुन्दुर्वाङ्मिभः सोभायुपसः ॥ जंघाभ्यां प्रच्छा-
ध्मांस्त्रिभिर्भिराजानातिष्ठतः ॥ संघेज्जगद्गुह्योपपत्तिमाल्यरिथिचिन्तितं कल्प-
रिविविद्दानमराध्याऽप्यदिधुपुत्तिनिष्कलेपेऽशस्करां मुंजानां वस्त्रकारिप्रकुमोवाधोपमन्वणां यानुसुधवलयापदां ॥
अग्निहृदयेन तिरिहदयस्यानेनाजिष्ठं ॥ ॐ अग्निहृदयेनाग्निहृदयेनाग्निहृदयेनाग्निहृदयेन भवमुक्ता ॥ शुभमंतला-
भ्यामीशानभेन न्युना महादुर्धमः पशुव्येनोऽग्रदुर्धमः पशुव्येनोऽग्रदुर्धमः पशुव्येनोऽग्रदुर्धमः पशुव्येनोऽग्रदुर्धमः ॥ इमं स्तनमिति स्तनयोः ज्वरिफ-
लद्वयं ॥ ॐ इमं स्तनमूर्जस्तं धया प्राणी नमये सारिरस्य मध्यं ॥ उत्सं जुषस्व मधुमंतमर्गस्समिद्रियं सदनमाविशस्व ॥
भूमिवः स्वः इति ललाटेऽग्रकं ॥ ॐ भूमिवः स्वः सुप्रजाः प्रजाभिः स्वां सुवीरैः सुपापैः पापैः ॥ नमः प्रजाभिः पाहि शस्य-
श्वेनैः पाह्यथ वपुः पितृमपाहि ॥ अहं शुना इति न स्वस्थाने उशीरं (वाया) ॥ ॐ अहं शुनति अहं शुनति अहं शुनति अहं शुनति ॥ गंधस्ते-
सोममवतु मदप्युरसेऽच्युतः ॥ ओषधयः समवदत इति सवागुसवोपवीधः ॥ ॐ ओषधयः समवदत सोममसुहराजो ॥
यस्यैकृणाति ब्रह्मणस्तं राजं न्यारयामसि ॥ आत्राणि स्थाली इति आंबेकमलाक्षाः (कमलकां कडी) ॥ ॐ आत्राणि-
स्थालीर्भुधिरन्यमानो गुदाः पात्राणि सुदुधानधेनुः ॥ येन स्य पुत्रं गृहीतं चाग्निं भगवदं नाभिं भूरं नमाता ॥ प्रजापतिश्च

रतीतिशिश्रेणुजं (गाजर) ॥ ॐ प्रजापति० विद्या ॥ क्षविषयेसरस्वतीयोन्यामितिअथत्थपत्रं ॥ अग्नेर्जित्रमिति-
 वृषणस्थानेवृताकद्वयं ॥ ॐ अग्नेर्जित्रमसिद्धपणौस्थलेवश्वस्यायुरसिपुरुवासि ॥ गयत्रेणत्वाछंदसामथामिभूमिभू-
 नत्वाछंदसामथामिजागतेनत्वाछंदसामथामि ॥ अविनेमपइतिवर्षिस्थानेपारदं ॥ ॐ अविनेमपेनिसिवाययात्राणस्यप-
 थाअमृतोग्रहाभ्यां ॥ सरस्वत्युपवाकैव्यान्नस्यानिबोहदंदरजान ॥ पृष्टमिदतिहरिद्रवत्वाच्छादनं ॥ ॐ पृष्टमिराष्टम-
 दरमष्टमौग्रीवाश्चोष्णी ॥ ऊरुअरेलीजानुनीविशोमगानिसर्वतः ॥ शिरसितूष्णीपट्टवन्नं ॥ त्वामग्नेअगिरसइतिपुरीष-
 पित्तलं ॥ ॐ त्वामग्नेअगिरसोऽगुहाहितमन्वविदच्छाश्रियाणवनेवने ॥ सजायसेमध्यमानःसहोमहुत्वासाहुःसहसस्प-
 त्रमगिरः ॥ गंधद्वारामितिगुहदं कणक्षारं ॥ गंधद्वारादुराधुषानित्यपुष्टां करीषिणीं ॥ ईश्वरीं सर्वभूतानां तसिहोहये श्रियं ॥
 अश्वक्रान्तेइतिगुदेसृत्तिकां ॥ ॐ अश्वक्रान्तेरथक्रांतोविष्णुक्रांतवसुधरे ॥ उद्धृतासिवराहेणकृष्णेनशतबाहुना ॥ मृत्तिकेह-
 रमेपापंयन्मयादुःकृतंकृतं ॥ त्वयाहतेनपापेनगच्छामिपरमां गतिं ॥ रेतोभूत्रमितिभूत्रस्थानेगोमूत्रं ॥ ॐ रेतोभूत्रंविजहाति-
 सोर्निप्रविशादिद्वियं ॥ गमोजुरागुणाधृतोऽल्बजहातिजन्मना ॥ अभिर्धुत्राणीतिजंवास्थानेमूलकद्वयं ॥ ॐ अभिर्धुत्राणंज-
 घनद्वविष्णोऽस्युर्विपुन्यया ॥ सभिद्धःसुक्रआहुतः ॥ बाहूमेवलमितिबाहुस्थानेकदलीफलद्वयं ॥ ॐ बाहूमेवलमिद्विगृहस्तौ-
 मेकमैवोयु ॥ आत्माश्चत्रसुरोममं ॥ त्रीणिपदाइतिनलिकास्थानेइक्षुदंडः ॥ ॐ त्रीणिपदाविवक्त्रमेविष्णुर्गोपाअदा-

भ्यः ॥ अतोऽधर्माणि धारयन् ॥ एतावानस्येति वरणे तदुलः ॥ ॐ एतावानस्य ० दिवि ॥ मधुवाता इति रुधिरस्थानमधु ॥
 ॐ मधुवार्ता ० भर्तुनः ॥ यज्जाग्रत इति स्कन्धदंडः ॥ ॐ यज्जाग्रतो ० मस्तु ॥ तेजःपशुना मिति तादुदेशे काचं ॥
 ॐ तेजःपशुना ० हविर्विद्विषावत्परिस्त्रुतोऽप्यसामारधमधु ॥ अश्विभ्यां दुग्धमिषज्जामरस्वत्या सुता सुताभ्यामिमृतः सोम-
 इदुः ॥ पुनर्तुमेति फल्गोः पूगफलद्वयम् ॥ ॐ पुनर्तुमादेव जनाः पुनर्तुमनसा धियः ॥ पुनर्तुविधा भूता निजातवः पुनो हि-
 मा ॥ जिह्वामे इति पादांगुली पुडतती ॥ ॐ जिह्वामे भद्रवाङ्महो मने भिन्युः स्वराड्भार्मः ॥ मोदाः प्रमोदा अंगुली रंगानि-
 मित्रमेतहः ॥ यो देवेभ्य इति पादपृष्ठे आम्रफलद्वयं ॥ ॐ यो देवेभ्यो ० हये ॥ आशुः शिशान इति घटिकास्थाने विल्वफल-
 द्वयं ॥ ॐ आशुः शिशानो ० मिद्रः ॥ इमं जीवेभ्य इति जीवस्थाने मोहः ॥ ॐ इमं जीवेभ्यः परिधे धामि मेषानुगादपरो-
 अर्थमेतम् ॥ शतं जीवं तु शरदः पुरुच्यै र्मुत्तम्युदधतु पथतेन ॥ वरुणः प्राविता इति पिचस्थाने पिप्पली ॥ ॐ वरुणः प्रावि-
 ता मुवन्मित्रो विश्वाभिरुतिभः ॥ कर्तानः मुराधसः ॥ वायो ये ते इति वातस्थाने उशीरः ॥ ॐ वायो ये ते सहस्रिणो रथासि-
 सेभिरासीह ॥ नियुत्वा न्सोमं पीतये ॥ दधिक्वाण्य इति श्लेष्मस्थाने दधि ॥ ॐ दधिक्षाण्यो ० रिपत् ॥ तूष्णीं कुंभेन प्रोक्षणं ॥
 घृतं घृतं तमत्रेण घृतं न त्रिवारं प्रोक्ष्य ॥ घृतं घृतं पावानः पिबतुव सोमं वा पावानः पिबतु तां तं श्वस्य हविर्मुखाहं ॥ दिशः प्र-
 दिश आदिशौ विदिशो दिशो दिग्भ्यः स्वाहा ॥ ॥ अथ पंचगव्येन प्रेतस्नानं ॥ गायत्र्या गोमूत्रस्नानं गंधद्वारा मिति गो-

मयज्ञानं ॥ आप्यायस्वितिक्षीरज्ञानं ॥ दधिक्वाण्वइतिदधिज्ञानं ॥ तेजोसिशुक्रमसीत्याज्यज्ञानं ॥ ततःपयःपृथिव्यामि-
 त्यादिपूर्ववन्मन्त्रैःपंचामृतज्ञानं ॥ श्वेतवस्त्रेणवेष्टनं ॥ चंदनेनसवांगप्रोक्ष्य ॥ कंठेतुलसीमालांप्रमुच्य ॥ दधिमधुलेपनं ॥
 गुग्गुलेन धूपः ॥ आज्यदीपः ॥ पुनर्मइतिप्राणप्रवेशनं ॥ ॐ पुनर्मनःपुनर्युर्मैआगन्पुनःप्राणःपुनरुत्तामसआगन्पुनश्च-
 क्षुःपुनःश्रोत्रमैआगन् ॥ वैश्वानरोअदधत्तनपाअग्निःपातुदुरिताद्वधात् ॥ शिरोमेइत्यनुवाकैःसवांगेषुविशयेजयेत् ॥
 ॐ शिरोमेश्रीः० प्रतिष्ठितः ॥ ततःशिरःप्रदेशेजलघटस्थापनं ॥ तूर्णाफलमुद्राप्रक्षेपः ॥ अपताध्यायेनकलशाभिर्म-
 त्रणं ॥ इममेवरणेतिवरुणावाहनं ॥ कलशोदकेनपुत्तलकस्याभिषेकः ॥ तत्रमंत्राः ॥ ॐ अग्निर्मल्लिपुरोहितयेज्ञस्यदेव-
 मन्त्रिर्ज ॥ होतारर्बुधातमं ॥ ॐ इषेत्वोर्जेत्वा० पाहि ॥ ॐ अमुआयाहि० ह्रीं ॥ ॐ शनैर्देवी० तुनः ॥
 वाचैतेशुधामि प्राणतेशुधामिचक्षुस्तेशुधामिश्रोत्रैतेशुधामिनाभितेशुधामिमहूतेशुधामिपुण्युतेशुधामिचरित्रास्तेशुधामि ॥
 मनस्तआप्यायतामितिआप्यायनंकुर्यात् ॥ ॐ मनस्तआप्यायतांवाक्तेआप्यायतांप्राणस्तआप्यायतांचक्षुस्तआप्या-
 यतांश्रोत्रैततुआप्यायतां ॥ यत्तैःकरयदास्थितंतत्तुआप्यायतांनिष्ठायातांचैत्युच्यतुशमहोभ्यः ॥ ॐ ओषधेत्रायस्व-
 स्वधितैमनद्विहृसीः ॥ सप्तकर्षीतिमंत्रेणपुत्तलसनामगोत्रं प्रतिष्ठापयेत् ॥ अथगर्भाधानादिसंस्काराः ॥ ॐ
 अग्निर्ऋषिर्ऋतिमंत्रेणअमुकस्यगर्भाधानंपरिकल्पयामि ॥ ॐ अग्निर्ऋषिःपुनर्वापुःपांचजन्यःपुरोहितः ॥ तमीमहेमहा-

गृयं ॥ उपशमयद्दीतोस्यधयेत्वावर्चसपुण्येत्वावर्चसे ॥ॐ वयं सोमं० महि ॥ स्वस्तिनइतिसीमंतः ॥ॐ स्व-
 स्तिनुइद्रो० धातु ॥ यातेरुद्रेतिजतकर्म ॥ॐ यातेरुद्रशि० शीहि ॥ अग्नयेगायत्रायेतिनामधेयं ॥ॐ अग्नयेगाय-
 त्रा० कपालः ॥ तच्चक्षुरगितस्यार्णवेक्षणं ॥ॐ तच्चक्षुर्दुर्वाहितं० तात् ॥ अन्नपतेइत्यन्नप्राशनं०ॐ अन्नपते० पदे ॥
 शिवोनामेतिचूडाकरणं ॥ॐ शिवोनामा० हिट्सी ॥ भद्रं कर्णेभिरितिकर्णवेधः ॥ॐ भद्रं कर्णेभिः० यदायुः ॥ त्र-
 ऋजज्ञानमितित्रतबंधः ॥ॐ ब्रह्मजज्ञानं० विवः ॥ युवायुवासाइतिवल्गपरिधापनं ॥ॐ युवायुवासा० यंतः ॥
 यज्ञोपवीतमितियज्ञोपवीतपरिधापनं ॥ॐ यज्ञोपवीतं० तेजः ॥ आब्रह्मन्नितिब्रतविसर्गः ॥ॐ आब्रह्मन्० ताम् ॥
 भ्रुवासीतिविवाहः ॥ भ्रुवासिध्रुवोयं० छाया ॥ प्रजापतेनेतिचतुर्थीकर्म ॥ॐ प्रजापतेन० रयीणां ॥ एवयथोक्तस्त्रीपुरुषो-
 वा ॥ ततःपुत्तलन्यासः ॥ॐ कारःसर्वत्र ॥ॐ केशवायनमःशिखायां ॥ नारायणायनमःमूर्ध्नि ॥ माधवायनमः
 ललाटे ॥ गोविंदायनमःचक्षुषोः ॥ विष्णवेनमःश्रोत्रोर्मध्ये ॥ मधुसूदनायनमःकर्णयोः ॥ त्रिविक्रमायनमःकपोलयोः ॥
 वामनायनमःकर्णमूले ॥ हृषीकेशायनमःउत्तरोष्ठे ॥ पद्मनाभायनमःअधरे ॥ दामोदरायनमःदंतपत्तौ ॥ विष्णवेनमःजि-
 ह्वायां ॥ वैकुण्ठायनमःकंठमध्ये ॥ अनंतायनमःनासिकायां ॥ पुरुषोत्तमायनमःस्तनयोः ॥ पीतवाससेनमःबाह्वोः ॥
 संकर्षणायनमःदक्षिणकरे ॥ योगेन्द्रायनमःवामकरे ॥ राधवायनमःहृदये ॥ क्षितिधरायनमःपृष्ठे ॥ माधवायनमः

पार्श्वयोः ॥ जगन्नाथायनमः चक्षुर्मध्ये ॥ योगशायिनेनमः उदरे ॥ स्वयमुवेनमः गुह्ये ॥ गदाधरायनमः ऊर्ध्वोः ॥ नार-
 सिंहायनमः गुल्फयोः ॥ तेजसेनमः पादयोः ॥ श्रीधरायनमः पादांगुलीषु ॥ पुंडरीकाक्षायनमः सर्वांगेषु ॥ इति न्यासाः ॥
 ततः प्राणोत्क्रमणसमये वृत्तरण्यादिदानं ॥ अष्टौ महादानानि ॥ तिलपात्रदानं ॥ द्रुतपात्रदानं ॥ यथाशक्ति अन्यान्यपि दा-
 नानि कार्याणि ॥ अतः परं नाभौ स्वल्पमात्रं दीपस्थापनं ॥ ततः पुच्छलसईशावात्म्यादिब्रह्मविद्यां श्रावयेत् ॥ दीपश्च-
 मनं ॥ उत्क्रांतिसमये तु लसीमालां गृहीत्वा ॥ असि यमोऽइति मंत्रेण पुच्छलकोपरि प्रक्षेपः ॥ ॐ असि यमो अस्यो हित्यो-
 र्बुध्नसि त्रितो गुह्येन व्रतेन ॥ असि सोमै न समया विपृक्तुः आहुस्ते त्रीणि दिवि बंधनानि ॥ अत्र पुत्रः कर्ता चेत् वपनं कुर्यात् ॥ अ-
 थ षट्पिंडाः ॥ अहतवस्त्रपरिधानं ॥ लौकिकाभौ चरुं श्रपयित्वा षट्पिंडान् दद्यात् शेषं समानं ॥ इति पालाशविधिः ॥

अथ स्मार्तमृताधानं ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ देशकालौ संकीर्त्य ॥ अपसव्यं ॥ गोत्रस्यासुके प्रतस्य उच्छि-
 न्नाभे दर्दाहार्थं स्मार्तमृताधानं करिष्ये ॥ अरण्योर्दक्षिणं प्रतपणि कृत्वा अयं तद्विहितसमारोपमंत्रपुत्रादिर्जपेत् ॥ ॐ अयं ते-
 यो नि० रयिं ॥ खरसंस्कारः सकृत् ॥ आवसथ्याग्नेः पश्चात् यस्याग्ने योजुह्वत इति मंत्रेण मथित्वा आवसथ्याग्नेः स्थापनं ॥ स
 चमंथनमंत्रः ॥ यस्याग्ने योजुह्वतो मांसकामाः संकल्पयंत्येयजमानमांसं ॥ जायंतु ते हविषे सादिता यस्वर्गलोके मभुप्रतनयतु ॥
 इति ॥ आवसथ्याभौ आज्यं संस्कृत्य ध्रुवेण क्षुचिद्वा दशगृहीतं गृहीत्वा उपरिसमित्पूर्वकं जुहोति ॥ तत्र मंत्रः ॥ ॐ उपावरोह-

जातवेदः इदं प्रेतयस्त्रिगालोकाय प्रेतदुतिचास्य जुपयस्त्रिगालाहा ॥ इदमग्रेयेनमम ॥ इत्यापत्तवशाखीयमंत्रः ॥ इति सान्तमु-
ताधानं ॥ त्यागोमासद्वयेकृच्छ्रः । मासचतुष्टयेऽतिकृच्छ्रः । षष्ठमासोऽथ चांद्रादिकं । संवत्सरोऽथ त्रैमासिकं । आलस्या-
दानशित्यागेद्वादशाहतिक्रमेऽथ हमुपवासः । मासातिक्रमेद्वादशाहमुपवासः । संवत्सरातिक्रमेमासोपवासः पयोभक्षण-
या ॥ प्रमादादशित्यागेऽतिरात्राद्वादशयुप्राणायामाः । आपडहाक्तुर्विशतिः । आद्वादशाहात्यं चाश्रतु । आविशहा-
च्छतं । आमामादुपवासः । आपष्टिरात्रात्रिरात्रं । आवत्सरात्कायं । अतः परंप्रत्यब्दं कायं । संवत्सरोऽथ त्रैमासिकशित्यागेचांद्रं ।
द्विवर्षत्यागेचांद्रसोपमानंच । चांद्रद्वयं वा । त्रिवर्षत्यागेकृच्छ्राब्दंगोदानचेलादयोऽत्र त्रयाम्नायाः कल्प्याः ॥ यावत्कालवि-
च्छेदस्तावदुतिपरिमितहोम्यद्रव्यं दद्यात् ॥ ततः प्राणायामोऽमंत्रकः ॥ सर्वप्रतकृत्यप्राचीनवीतिनाकार्यदक्षिणापवर्गच ॥

अथ निरशिकस्य मरणविधिः ॥ पूर्ववर्णौ किकामौ चरुश्रपयित्वा तत्र उक्तांशद्विचितौ प्रेतनिधानपर्यंतं पर्यवत् ॥ प्रे-
तेन सह लौकिकामेनेयनं ॥ इमं शानदेशे प्रेतस्य दक्षिणतः सकृत्संस्कारपूर्वकं लौकिकामेनेयनं ॥ पूर्णाहुतिवदाज्यमंस्कृत्य
उद्वाप्त्युपयवेक्ष्य जुहुयात् ॥ ॐ अग्नये दहनपतये स्वाहा ॥ इदमग्नये दहनपतये नमः ॥ कालाय दहनपतये स्वाहा ॥
इदं कालाय दहनपतये नमः ॥ अनिलाय दहनपतये स्वाहा ॥ इदमनिलाय दहनपतये नमः ॥ अनलाय दहनपतये स्वाहा ॥
इदमनलाय दहनपतये नमः ॥ मृत्यवे दहनपतये स्वाहा ॥ इदं मृत्यवे दहनपतये नमः ॥ अस्माच्च भविष्यति तौ सिंत्वयं जय-
तां पुनः असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहा ॥ अनेन मंत्रेण शवमुखेष्वाप्तमाहुतिं हुत्वा समसिंहरण्य शकलप्रक्षेपः ॥ ततः गोत्रप्रेतक-

व्यादोशिरुपतिष्ठतु ॥ क्रुव्यादमग्निप्राहिणोमिदुंयुराज्ञोगच्छतु रिप्रवाहः ॥ इहैवायमितरोजातवेदादेवेभ्योहव्यंवहत्प्र-
 ज्ञानन् ॥ ततोगाढरोदनंकुर्यात् ॥ ततउदकदानं ॥ अमशानपृष्ठभागस्थित्वा ॥ गोत्रस्यअमुकप्रेतस्यदाहजनिततापोप-
 शमनार्थउदकदानंकरिष्ये ॥ ततःकृतच्छिद्रमुदकुंभंस्कंधेकृत्वा ॥ ॐ प्रजापतौत्वादेवतायामुदोदेकेलोकेनिदधाम्यसौइति-
 मंत्रेणप्रेतपादप्रदेशात्परित्थितेप्रदक्षिणधारांदत्वाकुंभमममनास्फोटयेत् ॥ ततोऽस्मानंगृहीत्वापृष्ठतो नवलोकयंतःस्ना-
 नार्थेनद्यादौगच्छति ॥ तत्रोदकसमीपेगत्वापरिहितंवस्त्रंप्रक्षाल्यतदेवपरिधायसमीपस्थंगत्वोत्तरदानाभिज्ञंचित्पुरुषंशा-
 लंकंवा उदकंकरिष्यामहतिमंत्रेणोदकंयाचते ॥ यदिशतवर्षादवर्षाकूप्रतोभगवतितदामाचैवंकुरुष्वभिमितिप्रतिवचनं ॥ ऊ-
 र्व्वतुंकुरुष्वमेतावेवप्रतिवचनं ॥ इत्युक्तेषुत्रादयःसर्पिडाःसमानोदकाश्चयथावृद्धपूर्वमुदकंप्रविश्यैकवस्त्राआर्द्रशिखाःप्रा-
 चीनावीतिनःसव्यपाणेनार्मिकयानद्यादिस्थंजलंतूष्णीमपनोद्यदक्षिणामुखाजनमतोऽसंधावमानाश्चसकृदेवनिमज्जति ।
 ॐ अपनःशोशुचदधमितिमंत्रेणस्नात्वासर्वमलपहंस्नानंकुर्वति ॥ अंगोद्धर्तनस्यविहितप्रतिगिद्धत्वाद्विकल्पः ॥ ततस्तीरे
 आगत्याचम्यशिखांवध्वादक्षिणाग्रानयुग्मानुज्जुनकुशानहंसयोःकृत्वासतिलमुदकपाणिभ्यामादायदक्षिणामुखावाग्यताः-
 पितृतीर्थेनभूमौपाषाणेवाएकैकमंजलिंस्निस्त्रोवाआर्द्रासप्तपद्मगोत्रस्यअमुकप्रेतस्यदाहजनिततापोपशमनार्थअमोप-
 रितिलतोयांजलिरुपतिष्ठतु ॥ इतिसकृन्नृवांजलिंस्नानंशुर्व्युः ॥ जलांजलिंतुसगोत्राःस्त्रियोपिदद्युः ॥

अथसंक्षेपतःसहगमनविधिः ॥ तत्रविशेषोल्लिखते ॥ यतुर्भरणसमयश्चात्मनःप्राणान्संस्कृत्यइदं वदति ॥ देवैःसपादितोमह्यं पति-
स्त्वं सर्वदेवतं ॥ त्वयासहगमिव्यामिभर्ता त्वचाग्रजन्मनि ॥ इतिमनसासंस्कृत्यज्ञानं कुर्यात् ॥ श्रुत्यातिलघेनवादिदानं ॥ देशकालौस्मृत्वा-
भर्तासहगमनाधिकारसिद्धयर्थतिलघेनुदानं करिष्ये ॥ तदंगब्राह्मणवर्णं ॥ द्रोणपरिमितान् तिलान् वंशपात्रेकृत्वा ब्राह्मणाय दद्यात् ॥ तत्र-
मंत्रः ॥ तिलाः श्वेताः स्तिलाः कृष्णाः स्तिलाः गोमूत्रसंभवाः ॥ तिलघेनुस्वरूपेण सत्वमार्गं प्रदाय काः ॥ अतस्तोत्राप्रदानेन गाढं सत्वममास्तु वै ॥ इमां-
तिलघेनुं कुशमृगप्रण ब्राह्मणाय तुभ्यमहं संप्रदे ॥ दानसांगतासिद्धयर्थदक्षिणां ॥ ततो बंधून्समस्तान्प्राणभ्यहस्तेष्वलमादाय देशकलौस्मृत्वा आं-
त्मनो भर्तुश्चैतज्जन्मजन्मांतरपरं प्राजितसर्वपापक्षयद्वारा श्रीलक्ष्मीनारायणप्रीतये पुराणोक्तानेकफलप्राप्तये भर्तारिचान्वारोहणं करिष्ये ॥ तदंगत-
या विहितं हारिद्राकुक्षुमांजनं दिसौभाग्ययुतं वंशपात्रदानं करिष्ये इति संस्कृत्य सुवासिनीभ्यः सोपस्कराणि शूर्पाणि दद्यात् ॥ तत्रमंत्रः ॥ लक्ष्मीना-
रायणे देवो बलसत्त्वगुणाश्रयः ॥ गाढं सत्त्वं च मे देया द्वाय नैः परितोषितः ॥ सोपस्कराणि शूर्पाणि वायनैः संयुतानि च ॥ लक्ष्मीनारायणप्रीत्यै सत्त्वा-
माददाम्यहं ॥ अनेन सोपस्करेण शूर्पादेनेन लक्ष्मीनारायणप्रीयतां ॥ ततः कुक्षुमांजनं नूतन वस्त्रांकाराद्यै रलंकरणं ॥ पायसमाजनमाचारातः ॥
ततो बंधून्सर्वा विन्सुज्यश्वमश्रतः कृत्वा गृहाग्निं च्छेत् ॥ वैधव्यतामेन कदापि भूयासत्या विद्योगेन कदापि भूयात् ॥ वंयात्वमेव न कदापि चास्तु दौ-
र्भाग्यमेव न कदापि चास्तु ॥ इति पठित्वा निगच्छेत् ॥ हस्तनक्षत्रान्वारं भृङ्वा श्रीरामस्मरणपूर्वकं स्मशानभूमौ गच्छेत् ॥ स्मशानं नीयमानं वै-
भर्ता शूरपातिद्या ॥ पदे पदे दृष्ट्वा फलं भर्तेनात्र संशयः ॥ ततस्तीर्थगत्वा स्नानं ॥ भर्ता सहगमनार्थं स्नानमहं करिष्ये ॥ वस्त्रपरिधानं ॥ अलं-
करणं ॥ पुत्राद्यभौस्वयप्रतिनिधिना वा पिंडान् दद्यात् ॥ अग्नेः समीपमागल्य पंचरत्ना निगच्छेत् ॥ नीलांगं नंतथा वच्चा मुखे मुक्ताफलं न्यसेत् ॥
ततोऽग्निप्रार्थनं कृत्वा भैत्रणानेन निश्चितं ॥ स्वाहा संक्षेपनिर्विण्णसर्वपात्रहताशन ॥ सत्वमार्गं प्रदानेन तनयमाप्स्युरतिकं ॥ इत्यग्निप्रार्थना ॥

पतिराहिताग्निश्चेद्राहयेथाज्यंसंस्कृतथाहवनीयिआज्याहुतींशुहुयात्स्त्री ॥ गृह्णाग्निमांश्चेद्ब्रह्माशौ ॥ अनग्निमानालौकिकाशौ ॥ ततःसहग-
मनकर्त्तव्यमहस्तेकुशोपशंहकृत्वासुवेणाज्याहुतींशुहुयात् ॥ अग्नयेतेजोधिपतयेस्वाहा १ विष्णवेसत्त्वाधिपतयेस्वाहा २ कालायधर्माधिपत-
येस्वाहा ३ प्रथिव्यैलोकाधिष्ठात्र्यैस्वाहा ४ अक्षोरसार्थाधिष्ठात्र्यैस्वाहा ५ वायेवेवलाधिपतयेस्वाहा ६ आकाशायसर्वाधिपतयेस्वाहा ७
कालायधर्माधिष्ठात्रयेस्वाहा ८ अक्षःस्वर्साक्षिणीभ्यःस्वाहा ९ ब्रह्मणेदेवाधिपतयेस्वाहा १० रुद्रायश्मशानाधिपतयेस्वाहा ११ इलेका-
दशाहुतीर्हुत्वाकुर्यादशेःप्रदक्षिणां ॥ ततःशिलांसोपस्कारांसंपूज्यतामरुह्यफलपुष्पांजलिगृहीत्वाग्निप्रार्थयेत् ॥ त्वमेवसर्वभूतानमंतश्चरसिमा-
क्षिवत् ॥ त्वमेवेदवजानीषेनविदुर्यानिमानुषाः ॥ अनुगच्छामिस्मर्तारवैधव्यभयपीडिता ॥ सत्वमार्गप्रदानेननयमामंतुरंतिकं ॥ मंत्रमुच्चार्य
शनकैःप्रविशेच्चहुताशनं ॥ तांप्रतस्योत्तरतःस्थितादेवरःशिष्योवानमस्कृत्यकोरुत्वासत्वरहितामुत्थापयेत् ॥ सत्त्वाधिकांतुसुहृदयात् ॥ चिति-
स्थोभगवानग्निर्विष्णुरुूपीसनतनः ॥ पतिलोकप्रापणार्थगृह्णाणार्थनमोस्तुते ॥ अथस्तुतिः ॥ लंबब्रह्मात्वंवैविष्णुस्त्वंरुद्रस्त्वंप्रजापतिः ॥ त्वं
सूर्योवसवश्चाष्टौपरमात्मास्त्वमेवहि ॥ त्वमेवशरणंविष्णोःशरणंतुप्रतिभम ॥ स्वर्गवानरेत्वंह्रियत्रयत्रयगमिष्यसि ॥ तत्रतत्रब्रह्महंपृष्ठलभ्याभ्येध्यामि-
माशुचः ॥ ब्रह्महत्यादिभिःपैस्त्वारक्षामियमालयात् ॥ अहंब्रह्माहंविष्णुरहंवैसूर्यदिकम्पतिः ॥ आदित्यचंद्रावनिनोलश्वद्यौभूमिसरापोहृद-
यंयमश्च ॥ एतेचसर्वममसाहसेनतुष्यंतुतेदेववराश्चसर्वे ॥ सप्तप्रदक्षिणांकृत्वातताश्चित्तारोहणं ॥ प्रवेशमंत्रः ॥ इंदशरीरसंकलमदीयंदग्वाकृ-
शानोकुरुभव्यमाशु ॥ तथाचभर्तुकुरुदिव्यदेहंभर्तुःसमीपंममवन्त्रजामि ॥ किमयानकृतंसाधुभवेददितवानव ॥ इंदशरीरसालिलंयप्रविशा-
मिहुताशनं ॥ इत्याग्निप्रविशेत् ॥ इतिसहगमनप्रयोगः ॥

सूक्तिकामरणेविशेषः ॥ सूक्तिकायांमृतायांकुम्भेउदकंकृत्वातत्रपंचगव्यंप्राक्ष्यआपोहिष्टाहमपाहत्यादिपुण्यग्निभरिभिमंथनब्राह्मणानुश्या

पंचदशप्राजपत्यान्कुत्वा तेनकुंभोदकेनशतकृत्वस्तस्मात्क्षपयित्वा वक्षांतणसयवप्रथयित्वादाहःकार्यः ॥ रजस्वलाभरणेप्येवं ॥ उदक्या-
सृतिकावापियंत्रंशतितस्याप्येष्वविधिः ॥ सूतिकायारजस्वलायाश्चविदेशमरणेतत्रप्रायश्चित्तस्नानादिकंविनैवदाहेद्वृत्ते तदस्नांप्रायश्चित्तपूर्ति-
कापचगव्यस्नापनादिभिःशुद्धिविधायकृष्णाजिनोनिधानादियथोक्तोदाहःकार्यः ॥ बुद्धिपूर्वाग्रहनुष्णांक्रियालोपोविधीयते ॥ तेषामेववस्स्तनु-
दौपश्रुतिर्दाहता ॥ दाहयित्वाश्वतेयंशुद्धैरेवविधर्मक ॥ इतिदेवयाज्ञिकोक्तःसूतिकारजस्वलाभरणविधिः ॥ ॥ रजस्वलायास्तुबुद्धश्रा-
तान्तपः ॥ रजस्वलायाःश्रैतायाःसंस्कारादीनिनाचरेत् ॥ ऊर्ध्वत्रिरात्रात्स्नातायांशवधर्मणदाहयेत् ॥ अतःप्रक्षाल्यकाष्ठवह्न्यात्र्यहोर्ध्वमंत्रवह-
हेत् ॥ संकटेचतुमदनरत्नेस्मृत्यंतरे—उदक्यासूतिकावापिमृतास्याब्रितांतदा ॥ आशौचेत्वनतिक्रांतेदाहयेदंतरायदि ॥ उद्धृतेनतुतो-
येनस्नापयित्वतुमंत्रतः ॥ आपोहिष्ठेतिस्मृतिर्हिरेण्यवर्णाश्चतसृभिः ॥ पवमानानुवाकेनयदंतीतिचसप्तभिः ॥ ततोयज्ञपवित्रेणमोमूरेणा-
थताद्विजाः ॥ स्नापयित्वान्यवसनेनच्छाद्यशवधर्मतः ॥ दाहादिकंततःकुर्यात्त्यजपतिवचोयथा ॥ यज्ञपवित्रमापोअस्मानिति ॥ मिता-
क्षरायां—पंचभिःस्नापयित्वातुगव्यैःप्रेतारजस्वलं ॥ वक्षांतरावृतांकृत्वदाहयेद्विधिपूर्वकं ॥ प्रमादेनमृतानां गृह्यकरिकायां—
अंतरिक्षमृतायेचबह्नावसुप्रमादतः ॥ उदक्यासूतिकादीनांचेचंद्रायणत्रयं ॥ ततोयवपिष्टेनानुलिप्याष्टोत्तरशतशृणूदकैःसंस्नाप्यभस्मोभय-
मुच्छशोदकांचगव्यशुद्धोदकैरपोहिष्ठप्रापवमानीभिःसंस्नाप्यान्यक्लेशुदेहेदितिभट्टाः ॥ अत्रप्रायश्चित्तमाहबौधायनः—उदक्यासू-
तिकासृत्वौचेचंद्रायणत्रयमिति ॥ सूतिकायास्तुमिताक्षरायां—सूतिकायांमृतायांतुकथंकुर्वतियाज्ञिकाः ॥ कुंभसलिलमादायंपचगव्यं
क्षिपेत्ततः ॥ पुष्पपिंभारिमंत्र्यपोवाचाशुद्धिलभेत्ततः ॥ तेनैवस्नापयित्वतुदाहंकुर्याद्यथाविधि ॥ अल्लिआभिर्मात्रियाभिर्वेदेव्याभिरिवच ॥
अन्यैश्चवारणैर्मनैःसंस्नाप्यविधिनदाहेत् ॥ गृह्यकरिकायां—सूतिकाभरणोपेतसवषाध्यनुलेपनं ॥ असूतकीतुस्यद्व्यष्ट्युपाणाचशतंक्षि-

पेत् ॥ प्रायश्चित्तोविशेषस्तत्रैव—सूतिकातुयदासाध्वीविस्वातामरणंता ॥ त्रिवर्षंतिपयंतंशुद्धचेत्कृच्छ्रेणसर्वदा ॥ इदंचाद्यह्येहे ॥
 सूतिकातुयदानरीरजसाचपरिमुता ॥ म्रियतेचेत्तुसानारीद्विवर्षकृच्छ्रमाचरेत् ॥ इदंद्वितीयव्यहे ॥ सूतिकातुयदासाध्वीविस्वातामरणंगता ॥
 त्रिषण्णवदिनादवगोकाब्देनविशुध्यति ॥ ऊर्ध्वत्तु—सूतिकातुयदानरीप्राणान्शैवपरित्यजेत् ॥ मासमेकावधिवात्रिभिःकृच्छ्रैर्विशुध्यति ॥

गर्भिणीमृतौतुमदनरत्नेशौनकः—गर्भिण्युदक्यासंस्कारंशिशुसंस्कारमेवच ॥ प्रवक्ष्यामिसमासेनशनकोहद्विजन्मनां ॥ गर्भिणी-
 मरणेप्राप्तेगोभूत्रेणजलैःसह ॥ आपोहिष्ठादिभिर्भैत्रैःशोश्म्यभतासमास्थितः ॥ प्रतश्भशानेनीत्वथोह्लिव्यसव्योदरंततः ॥ पुत्रमादायजीवंश्चेत्स्त-
 नंदत्वासुतायहि ॥ यस्तेस्तनःशशयइत्युच्चाग्रामेनिधायच ॥ उदरंचात्रणंकुर्यात्पुपदाज्येनपूर्यच ॥ मृद्धस्सकुशगोभूत्रेपोहिष्ठादिभिस्त्रिभिः ॥
 स्नाप्यचाच्छद्यवासोभिःशवधर्मैर्पदाहयेत् ॥ तत्रैवषडशीतिमतेगद्यानि—गर्भिण्यामृतायादक्षिणागिरिसंनिधायतस्यानाभिरंध्रात्सव्यमु-
 दरंचतुरंगुलंहिरण्यगर्मःसमवर्ततेतिष्ठित्वा गर्भेश्चदग्राणस्तप्रक्षाल्यनिखनेत् ॥ सयदिजीवन् ॥ जीवत्वंममुत्रकेत्युक्त्वाक्षेत्रियैत्वेतिपंचभिः
 स्नापयित्वाहिरण्यमंतर्धायभूगौनिधायव्याहृतिभिरभिमंज्य यस्तेस्तनःशशयइतिस्ननंपाययित्वा शिशुश्रामंप्रापयेत् ॥ गर्भच्छेदस्थलेशतानु-
 धायेतिपंचहुतीर्हुत्वाप्राणयस्वाहापूष्णइत्यनुवाकाभ्यांव्याहृत्याचाज्यहुत्वाभिन्नमुदरंस्त्रेणसंग्रथ्यवृतेनतुलियव्राह्मणायतिलान्गाम्भूमिमुवर्ण-
 दद्यादयथयोक्तेनकल्पेनदेहेत् ॥ बौधायनेननु—शतानुधायेतिपंचहोमानंतंप्रथासायासायवियासायसंयासायोद्यासायावयासाय ॥
 शुचेशोकायतपतेतपत्यैब्रह्महृत्यैसर्वस्यैइतिस्वाहातिराहुतयोप्यधिकाउक्ताः ॥ गृह्यकारिकायां—यदगर्भवतीनारीसशल्यासंस्थिताभवेत् ॥
 कुक्षिभिच्चातःशल्यनिर्हरेद्यदिजीवति ॥ प्रतीतंनिखनेत्तुप्रायश्चित्तमतःपरं ॥ सात्रयाक्षिशतकृच्छ्रैःशुद्धैःशल्यदोषतः ॥ सगर्भदेहेतस्या-
 गर्भजंवधपतकं ॥ प्रायश्चित्तंचरित्वानुशुध्यंतिपपकारिणः ॥ दग्ध्वातुगर्भमंथुक्तात्रिदंभृच्छ्रमाचरेत् ॥ इतिगर्भिणीमरणविधिः ॥

अथब्रह्मचारिभरणविधिः ॥ तत्रविधानमालायांविशेषः—येपाकुलेब्रह्मचारीनिधनंश्रममुयावदि ॥ तत्कुलंक्षयमाप्नोति सोषिदुर्गतिमाप्नुयात् ॥ ग्रहलप्राप्त्याद्वाधिदुःखञ्जवत्तवसेत् ॥ तस्यापिस्वस्वशरणागतिमिच्छन्महीयर्षा ॥ विधानंचविधायशुभौक्वेदेहि-
कमाचरेत् ॥ मृतस्यप्रियमाणस्यपण्डवंतमाचरेत् ॥ त्रिशङ्खोब्रह्मचारिभ्योदद्यात्सौपीनकान्नावान् ॥ हस्तमात्राःक्षणमात्रादद्यात्कुष्णाजिना-
निच ॥ पादुकाञ्चत्रमालादिगोपीचंदनमेवच ॥ मणिप्रवालमालाश्चब्रह्मसूत्राणिचापेत् ॥ मग्नैस्तच्छिण्णैश्चक्षत्रहस्तसयुज्यसिद्धये ॥ अमवे-
त्रतिनःपूज्याग्रहस्थाःसाधवःशुभाः ॥ एवंवृतेविधानेचविशस्तस्यपजायते ॥ ॥ ब्रह्मचारिभरणेअर्कविवाहःशौनकेनोक्तः—
ब्रह्मचारिसुतौरीतिकथयामिसमासतः ॥ तत्रावकीर्णदेहस्यप्रायश्चित्तंभ्रातये ॥ द्वादशाब्दंषडब्दंवाच्यंभर्तृत्याधवाचरेत् ॥ ततोव्रतविसर्गो-
क्त्यविधिंसम्यक्कसमाचरेत् ॥ अथाग्निमुपसमाधायदेशकालौस्मृत्वाअमुकगोत्रस्यामुकनाम्नोमृतस्यब्रह्मचारिणोव्रतविसर्गकरिष्येत्तदंगहिरण्येनानदी-
श्राद्धंकरिष्येइतिसंक्लृप्ततत्कृत्वा आधाराज्यभागांतंकृत्वाआज्यंजुयात् ॥ ततः ॐ अग्नयेव्रतपतयेस्वाहा ॥ अग्नये-
व्रतावुष्टानफलसंपादनयस्वाहा ॥ विश्वेभ्योदेवेभ्यःस्वाहा ॥ ततःस्विष्टकृदादिसमाप्यपश्चादूर्कसमीपिगत्वाअथवर्कशाखामानीयाकर्कविवाह-
कार्यः ॥ अर्कब्रह्मचारिणौहिरिद्यानुलिप्यपीतस्र्जणवैष्टवक्ष्ययुमेनाञ्जद्याग्निमुपसमाधाय ॥ देशकालौस्मृत्वाअमुकगोत्रस्यादिऔक्वेदेहिका-
धिकारार्थमर्कविवाहंकरिष्ये ॥ तदंगहिरण्येनानदीश्राद्धंकरिष्येइत्याद्याघागातंकृत्वाज्यहोमः ॥ ॐ अग्नयेस्वाहा ॥ बृहस्पतयेस्वाहा ॥ विवाह-
विधियोजकायस्वाहा ॥ यस्यैत्वाकामकाभायययंसम्राड्यजामहे ॥ तमस्मभ्यंकामंदत्वायेदंघृतपिबस्वाहा ॥ इदंकामाय० ॥ चतस्रोव्याह-
तयःततःस्विष्टकृदादि ॥ अर्कशाखांब्रह्मचारिशवचतुर्धाशिनविधिवदेहत् ॥ शाखांप्रावहयेदित्यने ॥ इतिब्रह्मचारिविधिः ॥ ॥ अथ-
कृष्टिभरणेविधिः ॥ शृणुकुष्टाणंविप्रउत्तरोत्तरोगुरुं ॥ विवर्णिकतुडुश्चमीचरीयस्तुतीयकः ॥ विकर्चुर्व्रणताम्रौचकृष्णश्चेतस्तथाष्टकं ॥

इत्युक्त्वा ॥ स्तेतुग्रापयेनीर्थमथवातरुमूलकं ॥ नपिडंनोदककार्यनचदानक्रियांचरेत् ॥ षण्मासीयश्विमासीयोमृतःकुष्टीकदाचन ॥ यदि-
 खेहज्वरेदाहंयतिचाद्रायणंचरेत् ॥ अकृतप्रायश्चित्तकुष्टयादिदाहेन्यब्दप्रायश्चित्तं ॥ अतएवकुनख्यादिवकुष्ठिनोपिद्वादशरात्रंशूलपाणिनोक्तं
 एवमेवान्यकुष्ठिनामरणांतमाशौचमुक्तं ॥ कौमे—क्रियाहीनस्यसर्बस्वसमहारोणिणएवच ॥ यथेष्टाचरणस्याहुर्मरणान्तमशौचकं ॥ महारो-
 गास्तु—यक्ष्मवानश्मरीकुष्ठमेहोदरभगंदराः ॥ अशीसिग्रहणीत्यष्टौमहारोगाःप्रकीर्तिताःइति ॥ इतिकुष्ठिमरणविधिः ॥

अथपंचकमरणविधिः ॥ आदौकृत्वाधनिष्ठाधैमतन्नश्चपंचकं ॥ र्वेलंतंसदापुण्यमशुभंसर्वदामवेत् ॥ बालस्यवाथशृद्धस्यपंचके-
 पुमृतस्यच ॥ विधानंयोनिकुर्वीततस्यविघ्नंजायते ॥ दाहस्तत्रनकर्तव्योविषादःसर्वजातिषु ॥ नजलंदीयेतेतेपुल्वशुभंसर्वदामवेत् ॥ पंचकानं-
 तंकार्थकतव्यंसर्वमन्यथा ॥ पुत्राणांगोत्रिणांतस्यसंतपोह्युपजायते ॥ गृहहानिर्भवेद्यष्टेऋष्येष्वेपुमृतस्तुयः ॥ पंचकानंतरंकार्यैःप्रेतदाहादिकंसलु ॥
 अथवातद्दिनेकार्योदाहस्तुविधिविपूर्वकं ॥ ब्रह्मपुराणे—यनिष्ठापंचकेजीविमृतोयदिकथंचन ॥ पुष्करेयाम्यभेजीवोऽकुलजंमारयेद्भुवं ॥ तत्रा-
 रिष्टविनाशार्थविधानंसमुदीर्यते ॥ दाहदेशंशवनीत्वास्वापयेत्यतःशुचिः ॥ दमैस्तुप्रतिमाःकार्याःपंचवैसृवोष्टिताः ॥ यवपिष्टेनदुलिमास्ता-
 भिरसहशवंदहेत् ॥ प्रेतवाहःप्रेतसखःप्रेतपःप्रेतभूमिपः ॥ प्रेतहतापंचमस्तुनामान्येतानिचक्रमात् ॥

तत्रप्रयोगः ॥ देशकालौस्मृत्वा गोत्रस्यामुक्तप्रेतस्यधनिष्ठापंचकमरणजनितवंशारिष्टपरिहार^{११}पंचकमरणविधिकरिष्ये
 इतिसंकल्प्य ॥ प्रतिमाःगंधाधारलंकृत्य दाहसमयेप्रेतस्योपरिन्यसेत् ॥ प्रथमांशिरसि । द्वितीयांदक्षिणकुक्षौ । तृतीयांवााम-

कुक्षौ । चतुर्थीनाभौ । पंचमीपादयोर्मध्ये । तेभ्योऽनुतादुतीर्द्धात् ॥ ॐ प्रेताय स्वाहा । प्रेतसखाय स्वाहा । प्रेतपाय स्वाहा ।
प्रेतसूयमिपाय स्वाहा । प्रेतहर्त्र स्वाहा ॥ ततो विविधनाशवंदहेत् ॥

अथ पंचकशांतिः । सूतकांततः कुर्याद्विधिनाशान्तिकं तथा ॥ अन्यथानागतिसप्तपुत्रस्य शोभनं ॥ स्वगृहोक्तविधानेन कृत्वा शिष्यापतन्तः ॥
अभिव्यानां निवर्णणे देवतानां तथा शृणु ॥ वसवो विरुणश्चैव अवैकपात्तृतीयकं ॥ अहिर्बुध्नश्चतुर्थं च पूषणं पंचमं तथा ॥ यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चांत-
काय च ॥ वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ॥ औदुंबराय दद्यात्नीलाय परमेष्ठिने ॥ वृकोदराय चित्राय चित्रभाय वैनमः ॥ अधोरो रुद्रमंत्रं च निर्वी-
पयेत्तमेण च ॥ विविधनाशप्रणुकृत्वा एकैकमाहुतिहुतेत् ॥ कुंडादीशानादिभ्योऽङ्गिहं हस्तमात्रकं ॥ तत्र वस्त्रसमास्तीर्य शायय वस्त्रादिपंचकं ॥
चतुर्देशयमांश्चैव अधोरास्थापयेत्तुनः ॥ अव्रणान्कलशांस्तत्र दिक्षु च त्वाविन्यसेत् ॥ कलशः पंचमो मध्यस्थापयेद्विधिपूर्वकं ॥ उच्चार्य वारुणं-
मंत्रं पूरयेत्तीर्थावाराणां ॥ मध्ये सर्वौषधीः क्षिप्त्वा मृदू र्वापल्लवांस्तथा ॥ हिरण्यफलमंशुत्वं वेणुं तत्र कुर्व्यादज्यवलोक्तं ॥
वस्त्रैश्चैव परित्यज्य रुद्रभक्तिं विशेषतः ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्प्रासादाय समं धुसर्षिणा ॥ एवं यः कुरुते पुत्रशुभं तस्य प्रजायते ॥ विधानं यो न कुर्वति विघ्न-
स्तस्य भवेत्सदा ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शांतिं कुर्यादथाविधि ॥ कृत्वानुगोत्रजाभ्यं वै सुखिनः स्युर्निरामयाः ॥ भवति नात्र मेदेहो नात्र कार्यविचाराणां ॥
इति ब्रह्मपुराणे क्षापंचकशांतिः ॥

अथ प्रयोगः ॥ तीर्थे गत्वा स्नानं । शुद्धवस्त्रं परिधानं । देशकालौ स्मृत्वा । अपसव्यं । गोत्रस्य असुक्रप्रेतस्य पंचकमरणजनितदो-
षोपशान्त्यर्थं सव्यं मम गृहस्य परितः स्थापयुरारोग्यसुखश्रीप्राप्त्यर्थं विष्णुपूजनपूर्वकं पंचकविधानं करिष्ये ॥ विष्णोः षोडशोपचा-

रैः पूजन् ॥ स्थंडिले पंचभूसंस्कारान्कृत्वा ऽद्विस्थापनं ॥ स्थंडिलादीशान्ये पंचकलस्थापनं ॥ तेषामुपरि पंचनक्षत्रदेवतानां स्वर्ण-
 मयमूर्तीनां अश्रुतारणपूर्वकं स्थापनं ॥ वसोः पवित्रमसि ० वसुभ्योनमः ॥ वसूनावाहायामीति वसुस्थापनं ॥ वरुणस्योत्तमं ० वरुण-
 स्थापनं ॥ उत नो हिर्बुध्न्य ० इति अजैकपादं ॥ शिवो नामासि ० अहिर्बुध्न्यं ॥ पूषतवव्रते ० पूषणं आवाहयेत् ॥ आवाहनमंत्रैः षोडशो-
 पचारपूजाकार्यं ॥ तत्पार्श्वे ऽक्षतपुंजोपरि यमादिचतुर्दशदेवतास्थापनं ॥ यमाय नमः ॥ यमं आवाहयामि १ धर्मराजाय ० २
 मृत्यवे ० ३ अंतकाय ० ४ वैवस्वताय ० ५ कालाय ० ६ सर्वभूतक्षयाय ० ७ औदुंबराय ० ८ दम्नाय ० ९ नीलाय ० १०
 परमेष्ठिने ० ११ वृकोदराय ० १२ चित्राय ० १३ चित्रगुप्ताय ० १४ ॥ ईशान्ये अवोरमंत्रेणाघोरस्थापनं ॥ सर्वपात्रैकं-
 सहवापूजनं ॥ पंचकलशेषु पंचसूक्तजपः ॥ प्रथमकलशे राक्षोघ्नं ॥ द्वितीये विभ्राद् ॥ तृतीये अप्रतिरथं ॥ चतुर्थेरुद्राध्यायः ॥ पंच-
 मेकचंवाचं ॥ षंडं गरुद्रजपोवा ॥ दक्षिणतो ब्रह्मासनमासीर्येत्यादि चरुं श्रपयित्वा आज्यभांगांतं कृत्वा वस्त्रादिपंचदेवतानां-
 प्रत्येकं समिच्चरुतिलाज्यद्रव्यैरष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरष्टौवाजुदुयात् ॥ ततः स्थापितदेवतानामुत्तरपूजनं कार्यं ॥ ततः स्विष्टकृदा-
 दिप्रणीता विभोकांतं कृत्वा आचार्यार्थमूर्तीनां दानं ॥ षड्ब्राह्मणभोजनसंकल्पः ॥ पंचकलशो देकेन यजमानाभिषेकः स्नानच ॥
 मंत्राः ॥ शन्नो मित्रः ० अहानि शं ० शन्न इन्द्रांशी ० शन्नो देवी ० इति ॥ स्नानवस्त्रत्यागः ॥ अथ पंचकदानानि ॥ पयस्विनीगौः ॥
 महिषी सप्तधान्यसहिता ॥ सहिरण्यतिलसहितं कृष्णवस्त्रं ॥ सहिरण्यघृतं ॥ कांस्यपात्रस्थे आज्यमुख्यावलोकेन ॥ मूयसीदानं ॥
 पंचाघृतेनाशिवपूजनं ॥ अष्टोत्तरशतमृत्युंजयमंत्रजपः ॥ परिपूर्णता ॥ अनेन कृतेन पंचकविधानेन अपसव्यंगोत्रस्य प्रेतस्य-

पंचक्रमणजनितदोषनिवृत्तिरस्तु ॥ सर्व्यं । ममग्नेहसकलदुरितोपशान्तिरस्तु ॥ यस्यस्पृश्येतिविष्णुसंस्मरेत् ॥ इतिपंचकविधानं ॥ अस्मिन्पंचकविधानदेशसहस्रतिलाहुतीजुहुयाद्याह्नितमन्त्रेणेतित्रह्यपुराणेउक्तं । तबशक्तिश्चेत्कर्तव्यं अकृतेनदोषः ॥

त्रिपादमृतिशान्तिः ॥ त्रिपादक्षेप्तद्विद्विगणशकलमुखे ॥ न्यस्यपिष्टमयंकुर्यात्तुचलव्रितयंततः ॥ होमप्रतिमुखंतमवेद्वहवपा-मिति ॥ ततोनिहरणंकुर्याद्वंसोर्ध्वविधिः स्मृतः ॥ कुर्याच्चव्रितयपिष्टमयसाधर्मतांक्षियं ॥ हरिद्रावरसंछात्रोनिहंसुः सुतादयः ॥ इतोनिखनेदेवं जलेष्वभ्रप्रतिपादयेत् ॥ त्रिपादभद्रमौमेज्यत्रियोगः स्यात्त्रिपुष्करः ॥

अथप्रयोगः ॥ देशकालैः संकीर्त्य अपसव्यं गोत्रस्यअमुकप्रतस्यत्रिपादक्षमरणजनितदोषोपशान्त्यर्थं त्रिपादक्षमरणविधिं करिष्ये ॥ इतिसंकल्पययवपिष्टेनपुत्तलत्रयकृत्वा गंधमाल्यैः प्रतिमाअलंकृत्य दाहसमभ्यप्रतोपरिन्यसेत् ॥ प्रथमांशिरसि । द्वितीयां हृदये । तृतीयां भौ ॥ तदुपरिधृताहुतीजुहुयात् ॥ प्रेतवाहाय स्वाहा ॥ प्रेतसखाय स्वाहा ॥ प्रेतपाय स्वाहा ॥ एकादेशे हनितीथैगन्वाहानं ॥ अपसव्यं ॥ गोत्रस्यअमुकप्रतस्यत्रिपादक्षजनितदुर्मरणदोषोपशान्त्यर्थं सव्यं ममसपरिवारस्यआयुरारोग्यसुखश्रीप्राप्त्यर्थं विष्णुपूजनपूर्वकं त्रिपादक्षशान्तिकरिष्ये ॥ विष्णोः षोडशोपचारैः पूजा ॥ स्थंडिलचर्मसंस्कारान्कृत्वाऽभिस्यापनं ॥ ईशान्येकलशत्रयस्यापनं ॥ तेषामुपरि सुवर्णमूर्तयस्मिन् स्थाप्याः ॥ वसोः पवित्रमसि ० वसुभ्यो नमः ० वसूनां वाहयामि ॥ वरुणस्योऽंभनं ० वरुणाय ० वरुणं ॥ उत्तर्नाहिर्वुद्भ्यः ० अहिर्वुद्भ्याय ० अहिर्वुद्भ्यं ० ॥ षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ कलशत्रयपुत्रीणि सूक्तानि जपेत् ॥ प्रथमकलशेऽष्टगुण्यप्राजः ० ॥ द्वितीये विभ्राद् ० ॥ तृतीये आशुः

शिशानः० ॥ ततोदक्षिणतोब्रह्मासनमासीर्थस्यादिचक्रंअज्यभागंतप्रकृतिवत् ॥ ततःसमिचरुतिलाज्यद्रव्यैःस्थापितदेवता
नांप्रत्येकमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरष्टौवाजुध्यात् ॥ होमांतस्थापितदेवतानांउत्तरपूजनं ॥ स्विष्टकृदादिअभिषेकांतपूर्व-
वत् ॥ ब्राह्मणभोजनसंकल्पः ॥ देवताविसर्जनं ॥ ततोदानादिदद्यात् ॥ त्रिपादनक्षत्रमृतस्यहिरण्यंदद्यात् ॥ रव्यंगारक-
गुरुवारणभेकसिन्यारमृतस्यवस्त्रंदद्यात् ॥ इतित्रिपादविधिः ॥ प्रेतदीपिकायां ॥ दाहोत्तरंदकदानात्प्राक्प्रतस्यदाह-
जनिततापोपशमनार्थं दहनश्राद्धं अमुष्यलोकात्प्रेतलोकंगच्छतःपथपरिव्ययार्थं नम्रप्रच्छादनश्राद्धं तथापथिधुधोपश-
मनार्थपाथेयश्राद्धंकुयादित्युक्तं । हरिहरमिश्रपद्धत्यादिपुनरोक्तमेतदितिज्ञेयं ॥

अथमृत्तस्यप्रथमदिनकृत्यं ॥ तत्रादौक्षौरनिर्णयः ॥ तच्चसर्वैःपुत्रैःकार्यं । गंगायांभास्करक्षेत्रेभामातापित्रोर्गुरोर्भूतौ ॥ आधाने-
सोमयागेचवपनंससुस्मृताभिनिमिताश्वरायस्मृतः ॥ गंगायांभास्करक्षेत्रेइतिथंमात्रोपलक्षणं । उभयोपादानंतुतीर्थेषुसुख्यत्वात् । मातृ-
शब्देजनन्यामेवसुख्यइतिमातृगोत्रनिर्णयेप्रागेवोक्तं । सपत्नीपुत्रस्यसुख्यगौणपुत्रेष्वनंतर्भावः । श्राद्धाद्यविकारिनिर्णयेद्वादशविधपुत्राभावे-
मनुनासपत्नीपुत्रस्यपाठात् । तथा जीवत्पितृकनिर्णये । मुंडनपिंडदानप्रतर्कमाणिजीवत्सितृकस्यान्यत्रापिभवति । यथाअपुत्रपितृव्यमरणे-
अपुत्रसापत्नमातृमरणेअपुत्रमातामहमरणेच । आट्टणमेकजानानं० पुत्रिणोभनुरब्रीवत् ॥ सर्वासामेकपत्नीनां० पुत्रिण्योभनुरब्रीवदितिमतु-
वचनेआतृपुत्रसपत्नीपुत्रयोःपुत्रत्वातिदेशात् । यथाव्रतस्थोपिभुक्तःपितुःकुर्यात्क्रियानूप । उदकाद्यामहाबहोदैहित्रोपिताहतीतिमत्स्यपुराणे-
दैहित्रस्यसाक्षादुपदेशात् । अपुत्रपितृव्यमरणेआतृपुत्रस्य अपुत्रसापत्नमातृमरणेसपत्नीपुत्रस्य अपुत्रमातामहमरणेदैहित्रस्यचमुंडनंभवति ।

क्रियामात्रविधानादिति । धर्मान्धौ—दत्तकस्य पूर्वापरायोमात्रोपि त्रिभूतौ क्षौरं ॥ सिधौ—देशातरगतान् च पुत्राणा तु कथं भवेत् ॥ शुक्लानुवपनं कार्यं दशाहं तत्तिलोदकं ॥ ततः सर्पिणीकरणं कुर्यादकादशे हनि ॥ द्वादशे हनि कर्तव्यमिति शतातपोऽवधीदिति । भर्तुर्मरणे रेणुः—पत्नी च वपनं कुर्यादित्य्यासेन भाषितमिति ॥ रात्रौ मरणे तु संग्रहे—रात्रौ दग्धत्वात् पिंडांतं कृत्वा वपनं वर्जितं । वपनं नैव्यते रात्रौ श्वत्सनी वपनं क्रियेति । क्षौरनिर्णयः ॥

अथ नव(विषम)श्राद्धनिर्णयः । तत्र प्रथमं नवश्राद्धविधिरुच्यते गदाघरभाष्ये—प्रथमं ऽहिर्तृतीये च पंचमेसमेतथा । नवश्राद्धमैकादशे चैतन्नवश्राद्धमुच्यते । शिवस्वामी—नवश्राद्धानि पंचाहाराश्वलायनशास्त्रिनः । आपस्तंबाः षडित्याहुर्विभाषात्वेतरेषां । पंचपक्षे एकादशे नवश्राद्धनकार्यं । नवश्राद्धान्ये विषमश्राद्धानीत्युच्यते । पारस्करः—एकादश्यामशुमान् श्राद्धाणान् सोजयित्वा मांसवत् प्रेतयोदिरयगामपथ्यं क्रेद्धतीति । नवतरेनावंकुर्यान्न वेति च । एकादश्यां एकादशेऽहनि । मांसवन्मांसेन सहितं । नावं नवश्राद्धार्थं । नवतर इति गोपशोः प्रेक्षविधानं । नवेति नवश्राद्धार्थो गोपशुवैकाल्यकइति सूत्रार्थः । रेणुः—अमंत्रकाणि पंचस्युर्नवश्राद्धान्यानि वै । षष्ठसमंत्रकं त्रकलिकातो ब्रवीत्सुष्टुं ॥ नवश्राद्धानि सर्वाणि कुप्यतत्वाविमुक्तये । इति वृद्धवसिष्ठोक्तेरेकोद्विधविधानतः । पिंडनिर्वपणार्थवैचरश्रपणमत्रतु । अनूदकमपूचंगंधमाल्यविवर्जितं । नवश्राद्धमंत्रचस्वधाकारिविवर्जितं । अन्नान्नविकरं भूषणं गृह्णीयान्नाशिषोऽत्रतु । पात्रालोभेन चाक्षय्यं पिंडोदकविवर्जितं ।

रहितं प्रेतशब्दवत् । नवश्राद्धे गृह्ण्येकार्थमाययित्रायथोपि वा । प्रथमाहादिषु श्रौतमिति पिंडनिर्वपणं सर्ववर्जितं । उदकमर्घ्यः पिंडोदकमवने जनप्रत्यवेनोदकं । अधूपचंगंधमाल्यविवर्जितमिति पिंडोज्जनेत्यर्थः । चरश्रपणमत्रतु इदं संभवे । अन्यथाश्रमेन । प्रेतकर्मणि सर्पिणीकरणं आहु नृवीं वंधविषगानं भवतः । नीविषं पृष्णमिति श्रुतेः श्रतस्यापितुलात् । नावाहनमिति सूत्रादा-

वाहनाभावः । अनूकमितिअर्धविषद्विषाएकऽर्धइतिसूत्रादधामभवेत्येव । सचामत्रमितिनिषेधात्अमत्रोभवति । एकंपवित्रमितिस्त्रादेकंपवित्रं । नाभौकरणमितिस्त्रादशौकरणं । खदितमितिस्तृप्तिप्रश्रइतिसूत्राचृत्तिप्रश्रः । उपतिष्ठतामित्यक्षयस्थानेइतिसूत्रादक्ष्योदकदानं । अभिरम्यतामितिर्विसर्गइतिसूत्राद्विसर्जनंचमभवति । प्रथमंनवश्राद्धंपश्चादवयवपिंडदानं । प्रथममवयवपिंडदानं पश्चात्तन्नामवयवपिंडदानं । विघेतुकण्वः—नवश्राद्धंमासिकंचयदंतंरितंभवेत् । तत्तद्वत्संत्यादनुष्ठेयंप्रचक्षते । रेणुः—उच्छृण्यतेनवश्राद्धंयदितयथमाह्निकं । एकादेशेऽहिकुर्वीत-सर्ववर्णेष्वयिधिः । श्रावेआशौचांतरप्रासौहेमाधवः—श्रावेतुसूतकंचेतस्याग्निशायींचसुतैतथा । नवश्राद्धनिदेयानियथाकालं-यथाक्रमं ॥ सहगमनेतु—नवश्राद्धानिसर्वणिषिर्पंडीकरणंपृथक् । एकएववृधोत्सर्गौरेकतत्रदीयते ॥

अथावयवपिण्डदानां पारस्करः—अमाशसंप्रतायपिण्डं दत्त्वा जनेन दानप्रत्यवने जने पुनरामप्राहमिति । प्रेताय पिण्डमवयवपूर्वकं दत्त्वेति हरिहरमिश्राः । रेणुः—दातव्येन निर्दिष्टं शरीरावयवार्थतः । तूष्णीं प्रसेकं गंधं च पुष्पं धूपं सदीपकं । तितैः सपिण्धुक्षीरैः फलमूलेषु गुरेपि । अर्थरूपमर्थैः शुद्धैर्वासाभिः पिण्डमच्येत् । गृहे पिण्डाः प्रदातव्या नदीकूलेऽथ वा ध्रुवं । वृक्षमूलाढगे वा यत्र वारोचते मनः । शालिनासक्तुभिर्वा पिण्डमूलफलादिभिः । प्रथमेऽहनि यद्रूपं तदेव स्याद्वाहिकं । यत्रैको दीयते पिण्डस्तत्र सर्वसमाप्यते । रेणुः—अन्यगोत्रोद्वासंबन्धः प्रेतस्याधिददाति यः । पिण्डं चोदकदानं च सदशाहं समापयेत् । सिन्धौ—सपिण्डे न दशपिण्डे भक्तोत्रापि मेपि स न दद्यात् । असंगोत्रः संगोत्रो वा यदि स्त्रीयदिव्यपुमान् । यश्चायि दत्ता प्रेतस्य पिण्डं दद्यात्स एव हि दत्ति प्रागुक्तैः । क्रियाकर्तुं नो श्रेष्ठेन्येन शेषः समापनीयः । एवं क्रियाप्रवृत्तानां यदि काश्चिदपद्यते । तद्धुना क्रियाकार्या सर्वैर्वा सह कारिभि रिति शुद्धितत्त्वे बृहस्पतिस्मृतैः । पत्न्याः कर्तृत्वेन जोदशेन च तदंते कुर्यात् । श्रावाद्दिगुणमात्रं वमिष्यतेः । आशौचांते आतर्पे कर्तुरस्वास्थ्ये चान्येन क्रिया सर्ववर्तिनीया । कर्तुं विपर्ययात् कालातिक्रमयोगाच्चेति । उत्तरीयाशिलापात्रकर्तृ-

द्रव्यविषये । पूर्वदत्तांजलीनदद्यात्तद्वर्षपिंडांस्तथवचति । एतदन्यतमव्यत्ययतौच्यत्ययस्ततःपुनरावृत्तिः । शिलाविषयेपिषट्स्मो-
टादेनवृत्तिरित्युक्तोक्तिःशिलाग्रहणं । तेनपिंडानतिलांजल्यादिकस्यैवावृत्तिर्नदहस्येतिधर्मसिन्धुः । उत्तरीयंतुअंशकर्मणिकातीयनि-
बंधेषुत्रापिनोपलब्धं । सिंधौ—आशौचस्यचहसोपिपिंडान्दद्यात्तद्वर्षेवतु । रेणुः—यत्रत्रिप्रमाशौचंतत्राधेनीन्यदापयेत् । चतुरस्तु
तृतीयेहिद्वितीयेत्रीस्तथैवतु । सिंधौ—सद्यःशौचप्रदातव्याःसर्वेषूपियुगपत्तथा । इतिअवयवपिंडदानं ॥

दशाहमध्येदर्शपातेर्निर्णयः ॥ धर्माब्धौपिंडदानादौप्राग्बध्यदिमध्येदर्शप्राप्तिस्तदमातापितृव्यतिरिक्तानांसर्वदशाहकृत्यमाकृत्यदर्श-
एवसमापनीयं । मातापितृविषयेतुयहमध्येदर्शपातेनापकर्षः । त्रिप्रमात्रात्तददर्शपातेतुपित्रोर्पिसर्वदर्शएवसमापनीयमितिकिंचित् । अन्येतुत्रि-
रात्रोर्ध्वमपिदर्शपातेऔरसमुपेगपित्रोस्तंत्रसमाप्तिर्नकार्येत्याहुः । अत्रदेशाचाराद्वक्तव्याइतिसिंघादयः । यदिदेशादशास्त्रपूर्वपिंडदानादितंत्र-
नारब्धंतदादाहमात्रेसमंत्रकेजातेपितृदर्शतंत्रसमाप्तिनियमइतिभाति । दर्शोत्तरमेवतत्रारंभसमाप्तिर्भवेन्नद्विर्देवेतुकुर्वणःपुनःश्रावंसमश्नुतइत्यु-
क्तदोषप्रसक्तेः । एवंदर्शऽकृत्यंतंत्रसमाप्तावपिअग्निपिंडादतुदर्शाहमाशौचमस्त्येव । पुत्रादेःसर्पिडस्तुसुतरामितिदर्शाहमध्येदर्शपातेर्निर्णयः ।

अथांजलिदानं ॥ दश १० पंचपंचाशत् ५५ शतं १०० अंजलयः । इतिपथत्रयं । रेणुः—तोयपूर्णजलीनंदद्यात्पाषाणेपि-
तयादश ॥ यद्वाशौचदिनेष्वत्रप्रत्यहंदिनसंख्यया । शतांजलयएवस्युपयुक्तवादिपुराणतः । एकस्तोयांजलिस्त्वाधेयत्रएकंचदीयते । द्वितीये-
द्द्वैतृतीयेत्रीश्रुतयैचतुरस्तथा । पंचमेपंचदशषष्ठसप्तमेसप्तचैवहि । अष्टमष्टौचमवमेनवमेनवमेदश । एवंसुःपंचपंचाशतोयस्यांजलयःक्रमात् ।
तोयपात्राणितावंतिसुक्तांनितिलादिभिः । एकत्रीन्यंचसप्तापिनैवकदशक्रमात् । त्रयोदशतथापंचदशसप्तदशांजलीन् । एकोनविंश-
तिसप्तान्कृमाद्व्याकृतांजलीन् । यत्रत्रिप्रमाशौचंतत्राधेनीन्यदापयेत् । चतुरस्तुतृतीयेहिद्वितीयेत्रीस्तथैवतान् । दशांजलयएवस्युपयु-

तांजलयपववा । तत्राद्यजलयस्त्रिंशत्तृतीयांशदेवतु । चत्वारिंशद्वितीयेऽहिशतांजलिबिधिरक्रमात् । सद्यःशौचेपिसद्यःस्युःपिण्डदानोदकानि चेति । इत्यंजलिदानम् ॥

अथप्रयोगः । स्नानं । अहताद्रवांसोद्वयपरिधानं । आचमनं । तूर्णीप्राणायामः । पवित्रधारणं । देशकालसंकीर्तनं । अपसव्यं । अमुकगोत्रस्यअमुकनाम्नःप्रेतस्यकुप्रेतविविक्त्यर्थप्रथमेऽहनिविषमश्राद्धंकरिष्ये । इहलोकपरिसंज्येति कुशबटुर्यथिवंधनं । कुशोसीतिकुशबटुर्यापनं । कुशबटोरपरि । अमुकगोत्रअमुकनाम्नप्रेतअयत्तेक्षणउप-
तिष्ठतु । एवमग्रेसर्वत्र । इदंतेपाद्यमुपति० । इदंतेआसनमु० । अयत्तेऽर्घउप० । इदंतेऽन्नमुप० । इदंतेआमंबोप० । प्रेतस्वदितं इतिवृत्तिप्रश्नः । सुखादितमितीतरे । पिंडस्याधोदर्भासनमु० । प्रथमेऽहनिविषमश्राद्धेअयंपिंडस्तबोप० । इदंते-
सूत्रमुप० । तिलजलकुशानादाय । इदंतेदत्तनवश्राद्धमुपतिष्ठतां । इतिकुशबटोरुपरिअक्षय्योदकदानं । इयतेदक्षिणा
उप० । इतिकुशबटोर्दक्षिणादानं । अभिरम्यताभितिकुशबटुविसर्जनं । अभिरताःस्नइतीतरेवृयुः । अनादिनि० प्रदो-
भव ॥ अतसीपु० विधत्तेभयं ॥ अनेनपिण्डदानेनप्रेतस्यकुप्रेतवनिवृत्तिरस्तु । अग्रेअवयवपिण्डदानेनयोग्यताप्राप्तिरस्तु ।
पिण्डजलेक्षित्वास्नायात् । इतिप्रथमेऽहनिविषमश्राद्धं ॥ ॥ अथावयवपिण्डदानं । आचम्य । तूर्णीप्राणानायम्य ।
पवित्रधा० देशकालौसंकीर्त्या अपसव्यं । अमुकगोत्रस्यअमुकनाम्नःप्रेतस्यप्रेतवनिवृत्त्येउत्तमलोकावाप्तयेशुचिनिवृत्त्यर्थं
शिरोऽवयवनिष्पत्त्यर्थप्रथमेऽहनिअवयवपूरकपिण्डदानंअंजलिदानंचाहंकरिष्ये । तूर्णीलेखाकरणं । गोत्रनामनप्रेतअवनेज-

नमु० गोत्रनामनृप्रतजघप्रथमेऽहनिश्रुतिपासा^ननिवृत्त्यथशिरोवयवनिप्यथएतपिडप० । प्रसवनेजनमु० । सूत्रमु० ।
गंधाउपतिष्ठतां० । पुण्यमु० । धूपउ० । दीपउ० । नैवेद्यमु० । तांबूलमु० । दक्षिणाउ० । ततश्चमोपरिअंजलिदानं । गोत्रना-
मनृप्रतदहजनितापोपशमनाथएततिलतोयांजलिरूपतिष्ठतां । इदंतेकुशतिलतोयांजलिपात्रमुप० । इत्यंजलिदानं ।
प्रथमेऽहनिदशपक्षंपंचपञ्चदशपक्षेचषड्कोऽजलिः । एकंतोयपात्रंच । पिंडस्योत्तरतोदक्षिणसंस्थमवत्रयकरणं ।
गोत्रनामनृप्रतअध्वश्रमपरिहारार्थप्रथमगतैलेनस्नाहि । एवमग्रे । द्वितीयगतैकलोकेनस्नाहि । तृतीयगतैउणो-
दकेनस्नाहि । एभिस्तैलकोणोदकैः प्रतस्याध्वश्रमनिवृत्तिरस्तु । अस्यांरात्रौ एकस्मिन्मुण्यपात्रेउदकंद्वितीयक्षीर-
कृत्वाथष्टधादाववलव्याकाशेधारयेत् । गोत्रप्रेतान्स्नाहि । इदंक्षीरं पिब । इतिप्रथमदिनकृत्यं ॥

अथाश्विसंचयनं । रेणुः—अथमेहितृतीयवासमेनवमेतथा । अश्विसंचयनं कुर्याद्विवातद्रोत्रजैः सह । चतुर्थेवातृतीयवादाहदित्याश्व-
लयनः । एकाहेसंचयेऽश्नांतुऽन्यहंतस्तत्कमंवेत् । सद्यःशौचेतथैकाहेसद्यःसंचयनंभवेत् । त्र्यहशौचेद्वितीयेह्विचतुर्थेत्वशिहोत्रिणां । काठक-
श्रुतिरित्याहव्यवस्थामश्विसंचयइति । छंदोगपरिशिष्टे—अपरेद्युस्मृतीयेवाश्विसंचयनंभवेदिति । अपरेद्युर्महाहत् । द्वितीयेऽह्नित्यर्थः ।
काल्यायनः—संचयनंचतुर्थ्यामिति । तत्रादावश्विसंचयनश्राद्धं । काल्यायनः । अयुमान्बाह्वन्मूर्जयित्वापलाशवृतेनास्थीनिपरिवर्त्य-
परिवर्त्यापुष्टकनिष्ठिकाभ्यामादायपलाशपुट्यास्थीति । रेणुः—यथोक्तकालेपूर्वाह्णे एकादिष्टमिधानतः । सकुर्यात्संचयश्राद्धमित्याहह-
रिणीसुतइति ॥

अथप्रयोगः । दाहदर्शंगत्या । आच० । तूर्णप्राणा० । पवित्रधा० । देवकालै सं० । अपसव्यं । अमुकगोत्रस्य

अमुकनाम्नः प्रेतस्य प्रेतत्वविमुक्तये उत्तमलोकावासये अस्थिसंचयनश्राद्धं करिष्ये । इह लोकाभिमितिकुशवटुग्रन्थिवंधनं । कु-
 शोसीतिकुशवटुस्थापनं । कुशवटोरुपरि । अमुकगोत्रमुकनामनेन प्रेतार्थतर्क्षणा उप० । एवमग्रे । पाद्यमु० । आसन-
 मुप० । अयं तेऽर्घ्य उप० । इदं तेऽन्नमु० । इदमांभोप० । पिंडस्याधोर्भासनमु० । अस्थिसंचयनश्राद्धे अयं पिंडस्तोप० ।
 इदं तेऽमृतमुप० । तिलजलकुशानादाय । इदं ते दत्तं अस्थिसंचयनश्राद्धमुपतिष्ठतां । इतिकुशवटोरुपरि अक्षय्योदकदानं ।
 इयं ते दक्षिणा उप० । इतिकुशवटोर्दक्षिणादानं । अभिरम्यतामितिकुशवटुविस० । अभिरताः स्मः ।
 अनादि० अतसीपु० । अनेनास्थिसंचयनश्राद्धपिंडदानेनेन प्रेतस्य प्रेतत्वनिवृत्तिरस्तु । अग्रेऽश्मशानवासिदेवतावलौयो-
 ग्यताग्राप्तिरस्तु । इत्यस्थिसंचयनश्राद्धं ॥ ॥ अथऽश्मशानवासिदेवतावलिदानं । देशकालैः सं० । अपस० । गोत्रस्य
 अमुकनाम्नः प्रेतस्य प्रेतत्वनिवृत्तये उत्तमलोकावासयेऽश्मशानवासिदेवतावलिदानं करिष्ये । ततः कर्त्रा सहस्रैर्गोत्रजाः ।
 प्राचीनावीतिनःऽश्मशानां धोरासमंतात् । क्रव्याददेवताभ्यो नमः । अर्घ्य उप० । गंधा उप० । पुष्पाण्युप० । धूप उप० ।
 दीप उप० । नानाविधपक्कभक्ष्यभोज्यपायसवन्यफलमूलपरिपूर्णा निखानि खानि आहृतानि पात्राणि उदकपूर्णान्मुष्णमयान्नवान्-
 कुंभांश्चानिधाय । इदं सजलं नैवेद्यमु० । इति संपूज्य । नमः क्रव्याद । ऽश्मशानबलिर्कर्मकर्त्रा सह अन्ये गोत्रजा अपि कुर्वन्तुः ॥ ॥
 अथऽश्मशानवासिदेवताबलिः । देशकालौ स्मृत्वा । अप० । गोत्रस्य प्रेत० प्रेतत्विन० उत्तम० ऽश्मशानवासिदेवताभ्यो-
 बलिदानं करिष्ये । ऽश्मशानां धोरासमंतात् भूसमावेवऽश्मशानवासिदेवतापूजनं । तत्र मंत्रः । नमः क्रव्यादमुख्येभ्यो देवेभ्यः ।

आसनान्युपतिष्ठतु । पाद्यान्युप० । अर्घाउप० । गंधाउप० । पुष्पाण्युप० । ध्रुपाउ० । दीपाउ० । नैवेद्यान्युप० ।
 तांबूलान्युप० । दक्षिणाउ० । ततो नानाविधपक्कमस्य भोज्यपायसवन्यफलमूलपरितानि मृणमयपात्राणि सोदकुंभानितत्र-
 तत्रनिधाय ॥ येऽस्मिन्मशाने देवाः स्युर्मगवतः सनातनाः । तेऽस्मत्सकाशाद्दुर्बलमष्टांगमक्षयं । प्रेतस्यास्य शुभां-
 ह्योक्तान्यच्छत्वपिशाश्चतान् । असाकमायुरारोग्यं सुखं च दत्ताचिरं । सशानवासिनो देवाः शरणं परमागतिः । सर्व-
 भ्यस्त्वन्नमुदकमक्षय्यमुपतिष्ठतु । एभिर्मन्त्रैस्तदुपरि जलक्षिपेत् । ततो बलीनां क्षीरेणाभ्युक्ष्णं ॥ ततो गोमयेन मशान-
 देशमुपलिप्य । त्रिकोणवदिकां कृत्वा । तत्रोदकपूर्णां धतुरकुंभान्स्थापयित्वा । तेषामुपरि च तप्तः पोलिकाः । तदुपरि-
 चतुरः पिंडान्स्थाप्य । प्रतिकुंभे द्वे पादुके । एकं कंचत्रं । पितृवर्णमेकं कच्चजं च स्थाप्य । देशकालौ स्मृत्वा । अप० ।
 गो० प्रे० प्रे० उ० । सशानवासिदेवताभ्यः पिंडदानं करिष्ये । दक्षिणकोणस्थकुंभे हस्तदत्त्वा सशानवासिभ्यो देवेभ्यः
 अयमष्टांगवलिच्छत्रध्वजपाताकापोलिकापादुकासिंहितो मया दत्तस्तत्रोपतिष्ठतु । ततो वायव्यकोणस्थकुंभे हस्तदत्त्वा ।
 प्रेतसखिभ्यः अयमष्टांगं दत्तु । तत्पश्चिममध्यकुंभे हस्तदत्त्वा प्रेतायायमष्टांगं तु । तत ईशानकोणस्थकुंभे हस्तदत्त्वा यमा-
 यायमष्टांगं तु । इति प्रत्येकजलमुत्सृजेत् । पिंडोपरि सूत्राण्युप० । अनादि० अतसीपु० । अनेन मशानबलिदा-
 नेन प्रेतस्ये प्रेतत्वनिवृत्तिरस्तु । अग्रे अस्थिसंचयने योग्यता प्राप्तिरस्तु । इति मशानवासिदेवताबलिः ॥ ॥ अथास्थिसंच-
 यनं । चित्तिसमीपे गत्वा । देशकालौ सं० । अप० । गोत्र० प्रेत० । प्रेत० उच० । अस्थिसंचयनं कारिष्ये इति संकल्प्य ।

क्षीरेणाज्येनचचितेः प्रोक्षणं । ततः पलाशवृतेनअस्थीनिअग्रादक्षिणेनपरिवत्सपरिवर्त्य । तदभावेशमीशास्वयायाज्ञियवृ-
 क्षशाखाया । भसगुप्तानिप्रकटानिकृत्वाइत्यर्थः । अंगुष्ठोपकानिष्टिकाभ्यामादायनवकुंभेप्रास्यति । ग्रहणक्रमः । शिर-
 सोवक्षसःपाणयोःपार्श्वौचैवपादतः । अग्रदक्षिणमस्थीनिगृह्णतीत्याहगोभिलः । इति । शाखायाःस्मशानेप्रक्षेपः ।
 शम्भवकाःकर्दभंचस्मशानेप्रास्यति । शमीशाखापर्णानिवा । अवकाःशैवालं । कर्दमःपंकः । स्मशानःअस्थिसंचयोभस-
 कूटोवा । ततःपंचगव्येनह्रपनं घृतेनाभ्यजनंच । ततोऽश्वांचंदनागरुकरूपैकेशरकस्तूरप्रभृतिमुगंधिद्रव्यैर्मिश्रणं । क्षौ-
 मवखेणकुंभेवेष्टनं । ततोवृक्षसमीपेदेवालेयैआरामेवाअंशिन्यांभूमौदक्षिणापूर्वायतंकषूखात्वा । तत्रकुशानास्तीर्थं ।
 मुख्येभ्योदेवेभ्यः । इतिसर्वैरुचार्थं । प्रार्थयेयुः । येऽत्रस्मशानेदेवाःस्युर्भगवतःसनातनाः । तेस्मत्सकाशाद्गुह्यतुव-
 लिमष्टांगमक्षयं । प्रेतस्यास्यशुभांल्लोकान्प्रयच्छंतुचशाश्वतान् । अस्माकमायुरारोग्यंमुखंचददतांचिरं । एवमुक्त्वाबलिं
 दत्वादद्यात्पिंडत्रयंततः । ततःकर्ता । गोमयेनश्मशानदेशमुपलिप्य । त्रिकोणोवदिकांकृत्वातत्रोदकपूर्णंश्चतुरःकुंभा-
 न्स्थापयित्वा । तेषामुपरिचतस्रःपोलिकाःकृत्वा । तदुपरिचतुरःपिंडानसंस्थाप्य । प्रतिकुंभेद्वेपादुके । एकैकंछत्रं ।
 पीतवर्णमकंध्वजंसंस्थाप्य । देशकालौस्मृ० । अपसव्यं । अमुकगोत्रस्यअमुकनाम्नःप्रेतस्यप्रेतत्वनिवृत्तयेउत्तमलोका-
 दासयेस्मशानव्रासिदेवतापिंडानंकारिष्ये । दक्षिणकोणस्थकुंभेहस्तंत्वास्मशानव्रासिभ्योदेवेभ्यःअयंअष्टांगबलिःछत्र-
 ध्वजपताकापोलिकापादुकासहितःमयादत्तप० । ततोवायव्यकोणस्थकुंभेहस्तंत्वाप्रेतसंस्थिभ्यःअयमष्टांगबलिःछ-

ब्रध्वजपादुकापोलिकासहितस्तवोपतिष्ठतां ॥ तत्पश्चिममध्यमङ्कुमेहेस्तद्वत्प्रोताथयमष्टांगवलिः छत्र० दत्तस्तवोप० । तत्तद्वशानकोणस्थङ्कुमेहेस्तद्वत् यमायायमष्टांगवलिः छत्र० स्तवोप० ॥ इतिजलमुत्सृजेत् । ततःस्नानवाप्तिसिनाप्रार्थना ॥ स्नानवाप्तिसिनोदेवाभगवन्तःसनातनाः ॥ तेऽस्मत्सकाशादृष्टुहंतुवलिमष्टांगमुत्तमं ॥ प्रेतस्यास्यभूलोकांन्प्राप्यच्छत्वित्वा-
शाश्रतान् ॥ अस्माकमायुरारोग्यमुखचददांचिरं । इति । अनेनस्नानवलिदानेनप्रेतस्यप्रेतत्वनिवृत्तिरस्तुउत्तमलो-
कावाप्तिरस्तु ॥ तदुपरिहरिद्रारजितयज्ञखण्डचास्तीर्थं । ततःवाग्० इतिमंत्रेणतत्रास्थिकुम्भंनिधाय । तदुपरिपायाणंनि-
धाय । ततोयथाकुम्भोन्नय्येतथातदुपरिमृदंनिक्षिप्यसमीकरणं । ततःशेषास्थिभस्मनंजलेप्रक्षेपः । पूजासंबन्धिनोऽन्नस्य-
जले प्रक्षेपः । तद्वासिभ्योवादानं । स्मशानभूमिसिगोमयोदकेनसंप्रोक्ष्य । तत्रैकापिंडस्थापनं । तदुपरिगंधपुष्पधूपदीपउदङ्कु-
भस्थापनं । स्मशानभूमेदक्षिणतःबाहुमात्रैशमीशाखांनिखनेत् । पश्चादनेवैश्यामाणोऽव्यत्रागल्यस्नायात् । यद्वातस्मि-
न्नेवसमयेतमास्थिकुम्भंगृहीत्वातीर्थसमीपेत्वाअस्थीनिनिकास्यंगंगदिमहानदीजलेक्षिपेत् । अस्मिन्यक्षेगर्तकरणाभावः ।
इत्यस्थिसंचयनं ॥

१ अथतीर्थेअस्थिनिसिरोफलं । सेवदौ—गंगतोयेपुण्यास्थिसिधेतेशुभकर्मणः । नतसुपुराद्वृत्तिहंल्लोकात्सनातनात् । अस्तंगतुरौशुक्लेषामासे-
मलिच्छुचे । गंगायामस्थिनिकेनङ्गुयदितिगौतम । दशाहातरस्थिक्षेपेतुनास्तादिदगः । दशाहभ्यन्तरेयस्यंगंगतोरेऽस्मिन्मल्लति । गंगायामण्यादृक्कृतादृक्प्रभ्रमवा-
पुयात् । गार्हरीशप्रिकातप्रागगाइतिहिकीर्तिता । गांपृथ्वी । हरीविष्णुः । ईशःशंकरः । अग्निश्चरुणः । कंबिरः । आद्यासागौतमीगंगाद्वितीयाजाह्नवीस्यता ॥
सिंधौअस्तादेरपवाद्-काशीखंडे—नम्रहात्कोदयद्वतोदोषोविशेषश्चालये । त्रिस्थलीसेतोवायवीये—गोदवर्गयायांचप्रशैलेमहानद्वये । सुसुगुण्णा-
चमोद्बद्धोषनिविधत्ते । तथा—पुरगमवशमौल्योषमस्मिलिच्छुचे । नातीतपितृनेषःस्यदृशंगोदोवरिबिनेति । तीर्थेअस्थिनिकेपेविधिसिध्वादैवैवः ॥

अथतीर्थस्थक्षेपविधिः ॥ तत्रपूर्वागविधिः । यत्रास्थीनिखातानितं भूमिसचैल्लानपूर्वकंपृथगोमूत्रादिभिः प्रो-
 क्षेत् । तत्रगायत्रागोमूत्रेण । गंधद्वारागमितिगोमेयेन । आप्यायस्वेतिक्षरेण । दधिक्राव्येतिदद्यात् । घृतंमिमिक्षेइति-
 घृतेन । उपक्षपतिवतसृणांशंखः पितरस्त्रिपुष्ट्यर्थनखननमुद्दाराणास्थिग्रहणेषुविनियोगः । आभिक्षिग्भिः क्रमेणास्थि-
 ग्रहणतानिकर्माणि कृत्वा स्वयंजलाशयेगुह्योक्तविधिनास्नायात् । ततोस्थिशुद्धिकुर्यात् । सायथा । अस्थीनिस्पृष्टैतोन्वि-
 द्रमिति तृचावृत्त्यापंचगव्यैः स्नात्वास्पृष्ट्वदशस्नानानिकुर्यात् । तत्रगायत्र्यादिपंचमंत्रैर्गोमूत्रगोमयक्षीरदधिसर्पिः स्नाना-
 नि कृत्वा देवस्थत्वतिकुशोदकेन मानस्तोकइतिभस्मना अथक्रान्तेरथक्रान्तेइतिमृदा मधुवाताइतिमधुना आपोदिष्टेति
 शुद्धोदकेनचस्नायात् । एवंदशस्नानानतिकृत्वाअस्थंकुशैर्मार्जनंकुर्यात् । तत्रमंत्रः । अतोदेवाइत्युक् । अथसप्तसप्तकानि ।
 एतोन्विद्रं ३ शचीवो ० ३ नतमहो न ८ इतिवाइति ० १३ स्वादिष्टयेति ० १० ममाश्वेवचो ० १० कद्रुद्राय ० ९ ॥
 ततोयदीयान्यस्थीनितस्यकृतसर्पिणीकरणस्यपार्ष्णविधिनाश्राद्धमस्थिप्रक्षेपंगभूतंहिरण्येनकुर्यात् । सक्तुनाचपिडदानं ।
 दशाहान्तरस्थिक्षेपकरणेएकोद्विष्टविधिनाश्राद्धम् । ततोस्तिलतर्पणंकृत्वा पंचगव्यपंचामृतशुद्धोदकैरस्थीनिप्रक्षाल्ययक्ष-
 कर्दमेनालिप्यपुष्पैः प्रपूज्य अजिनकंबलदर्भभूर्जपत्रशाणपट्टवस्त्रताडपत्राणांक्रमेणसप्तवासवेष्ट्यताम्रसंपुटेस्थापयेत् । यक्ष-
 कर्दमलक्षणम्—द्वादशकर्षचंदनंकुम्भचपद्वर्षः कर्पूरश्चतुः कर्षाकस्तूरीचैतेपामेलनाद्यक्षकर्मदमः । ततोस्थिपुहेमौप्यखं-
 डानिमौक्तिकप्रवालनीलमणीश्चप्रक्षिप्य स्वमुत्रोक्तविधिनास्थंडिलाभिप्रतिष्ठादिकृत्वाष्टोत्तरशतंतिलज्वाहुतीर्जुह्यात् ।

उदीरतांशखःपितरब्रिण्पुत्रास्थिप्रक्षेपांगतिलाज्यहोमेष्विनियोगः । उदीरतामिति सूक्तस्य चतुर्दश क्रमिप्रत्युचमाहुतिर-
त्येवंसूक्तसप्तसाद्यन्तिभिरवशिष्टशङ्कुतीःप्रथमक्रमगृह्यत्येवमष्टात्तरशततिलाहुतीर्योत्तरशतमाज्याहुतीश्चशुडयात् । स-
वेष्टनास्थिसमुच्चययुतताम्रसमुटमादायतीर्थगच्छेत् । तत्र नियमाः—मूत्रपुरीषोत्सर्गकालेआचमनकालेचनार्थान्निधार-
येत् । शूद्रश्वनान्यजादिकांस्वहीनजातिमास्थिधारणकालेनस्पृशेदितिकाशीखंडे । ततस्तीर्थप्राप्यअस्थीनिह्नापयित्वा
असुकगोत्रस्यासुकशमणोब्रह्मलोकादिप्राप्तयेऽमुक्ततीर्थेऽस्थिप्रक्षेपमहंकरिष्येइतिसंकल्प्य पलाशपर्णपुटेपचगव्येनास्थी-
न्यामिच्यहिरण्यशकलमाल्यधृततिलमिश्रितास्थीनिमृत्पिण्डेनिधायदक्षिणांदिशमेवेक्षमाणोनमोलुधमार्थेतिवदन्तीर्थप्र-
विश्यनामिमात्रजलेस्थित्वा समेप्रीतोस्त्वित्युक्त्वातीर्थेक्षिषेत् । ततःह्लात्वाजलाद्बहिरागत्यसूर्यदृष्ट्वाहस्मिन्त्वाविप्रा-
ययथाशक्तिरजतदक्षिणांदद्यात् । असुकस्यास्थिप्रक्षेपःकृतस्तत्सांगतार्थरजतमिदंतुभ्यंसंप्रदेदिति । इत्यस्थिप्रक्षेपप्रकारः ॥
आदौतीर्थेअस्थिप्रक्षेपः । पश्चात्तीर्थेविधिरितिदिवादसः । आदौतीर्थेविधिः । पश्चादस्थिनिक्षेपइतिकेचित् । न्यायवि-
दस्तु । अस्थिप्रक्षेपजन्यफलोद्देशेनपतेनादावस्थिप्रक्षेपस्ततस्तीर्थेविधिःकार्यइति । यस्तुतीर्थफलोद्देशेनगच्छन्ननुषंगदस्थी-
निनयतिसचादौसकलंतीर्थेविधिंकृत्वापश्चादस्थिनिक्षेपंकुर्यादित्याहुतिरिति ॥

अथद्वितीयदिनकृत्यं ॥ देश० । अप० । गोत्र० प्रे० उ० ध्रु० चक्षुःश्रोत्रनासावयवनिष्पत्त्यर्थद्वितीयेहनिअ-
वयवपूरकापिण्डदानं० । इतिसं० । गो० प्रे० अथद्वितीयेऽहनिचक्षुःश्रोत्रनासावयवनिष्पत्त्यर्थेएषतोपिण्डउप० । द्वि-

तीयेहनिष्को १ द्वौवा २ त्रयोवा ३ अंजलयस्तोयपात्राणिच । इतिविशेषः । अन्यत्सर्वप्रथमदिनवत् ॥ अथतृतीयादि-
 नकृत्यं ॥ तृतीयेऽहनिविषमश्राद्धेअयंपिंडस्तवोप० । शेषपूर्ववत् । ततोऽवयवपिंड-
 दानं ॥ तृतीयेऽहनिभुजवक्षःस्तनग्रीवावयवनिष्पत्त्यर्थंअवय० चाहंकरिष्ये । अद्यतृतीयेऽहनिभुजवृक्षःस्तनग्रीवावयवनि-
 ष्पत्त्यर्थंएतेपिंडउप० । तृतीयेऽहनिष्कोवा १ त्रयोवा ३ पंचवा ५ अंजलयस्तोयपात्राणिच । अन्यत्सर्वपूर्ववत् ॥
 अथचतुर्थदिनकृत्यं ॥ नाभिगुदलिंगावयवा निष्पत्त्यर्थंचतुर्थहनिअवय० चाहंकरिष्ये । चतुर्थेहनिनाभिगुदलिंगावयव-
 निष्पत्त्यर्थंएतेपिंडउप० । चतुर्थेहनिष्कोवा १ चत्वारोवा ४ समुवाअंजलयस्तोयपात्राणिच । अन्यत्सर्वपूर्ववत् ॥
 अथपंचमदिनकृत्यं ॥ पंचमेहनिविषमश्राद्धं० । पंचमेहनिचिपमश्राद्धेअयंपिंडस्तवोप० । शेषपूर्ववत् । ततोऽवयव-
 पिंडदानं । ऊरुद्वयजानुद्वयपादद्वयावयवनिष्पत्त्यर्थंपंचमेहनिअवय० चाहंकरिष्ये । पंचमेहनिऊरुद्वयजानुद्वयपादद्व-
 यावयवनिष्पत्त्यर्थंएतेपिंडउप० । पंचमेहनिष्कोवा १ पंचवा ५ नववा ९ अंजलयस्तोयपात्राणिच । अन्यत्सर्व-
 पूर्ववत् ॥ अथषष्ठदिनकृत्यं ॥ मर्मावयवनिष्पत्त्यर्थंषष्ठेहनिअवय० चाहंकरि० । षष्ठेहनिमर्मावयवनिष्पत्त्यर्थंएतेपिंड-
 उप० । षष्ठेहनिष्कोवा १ पद३वा ६ एकादशवा ११ अंजलयस्तोयपात्राणिच ॥ अन्यत्सर्वपूर्ववत् ॥
 सप्तमेहनिविषमश्राद्धंकरिष्ये । सप्तमेहनिविषमश्राद्धेपिंडस्तवोप० । शेषपूर्ववत् । ततोऽवयवपिंडदानं । मज्जाभेदो-
 मांसशिराजालावयवनिष्पत्त्यर्थंसप्तमेहनिअवयवपिं० चाहंकरिष्ये । सप्तमेहनिमज्जाभेदोमांसशिराजालावयवनिष्पत्त्य-

“थएपतोपिंडउप० । सप्तमेऽहनिष्कोवा १ सप्तवा ७ त्रयोदशवा १३ अंजलयस्तोयपात्राणिच । अन्यत्सर्वपूर्ववत् ॥
अथाष्टमदिनकृत्यं ॥ दंतनखलोमस्थयवयवनिष्पत्त्यर्थं अष्टमेहनिअवयवपिंड० चाहंकरि० ॥ अष्टमेहनिदंतनखलोमा-
स्थयवयवनिष्पत्त्यर्थं एपतोपिंडउ० । अष्टमेहनिष्कोवा १ अष्टौवा ८ पंचदशवा १५ अंजलयस्तोयपात्राणिच । अ-
न्यत्सर्वपूर्ववत् ॥ अथनवमदिनकृत्यं ॥ नवमेहनिविषमश्राद्धंकरिष्ये । नवमेहनिविषमश्राद्धेऽयंपिंडस्तवोप० । शेषं-
वैवत् । ततोऽवयवपिंडदानं । वलवीर्यावयवनिष्पत्त्यर्थं नवमेह्लिअवय० चाहंकरि० । नवमेहविवलवीर्यावयवनिष्पत्त्यर्थ-
एपतोपिंडउप० । नवमेऽहनिष्कोवा १ नववा ९ सप्तदशवा १७ अंजलयस्तोयपात्राणिच । अन्यत्सर्वपूर्ववत् ॥

अथदशमदिनकृत्यं ॥ सर्वावयवपूर्णत्वनिष्पत्त्यर्थं दशमेऽहनिअवयवपिंडदा० चाहंकरि० । दशमेऽहनि सर्वावयवपूर्ण-
त्वनिष्पत्त्यर्थं एपतोपिंडउप० । दशमेहनिष्कोवा० । दशवा० १० एकोनविंशतिवा १९ वा अंजलयस्तोयपात्राणिच ।
अन्यत्सर्वपूर्ववत् ॥ ॥ अथदशहवलयः ॥ देवकालौसंकीर्य । अपसव्यं ॥ गोत्रस्ये० प्रेत० उच्च० वासये० ।
दशाहवलिदानंकरिष्ये ॥ इतिसंकल्प्य ॥ पिंडत्रयंकृत्वा तानादाय । किंचिद्दूरेर्निकृत्वा दिशित्वा । त्रिकोणं स्थंडिल-
कृत्वा । तत्रोदकुंभत्रयं निधाय । तदुपरि पिंडान्निधाय जलक्षिप्तेत् । गोत्रस्य कुप्रतस्य प्रेत० सये प्रेताय एष सोदकुंभो बलि-
रूपतिष्ठतां । गोत्र० सये यमाय एष सोदकुंभो बलिरूपतिष्ठतां । गोत्रस्य प्रेत० सये प्रेतसां स्त्रिय एष सोदकुंभो बलिरूपतिष्ठतां ।
अनेन दशाहवलिदानेन प्रेतस्य प्रेतत्वं निवृत्तिरस्तु । उत्तमलोकावाप्तिरस्तु । अग्रे एकादशाहदिनं मर्यागता प्राप्तिरस्तु ।

इति दशाहवलयः ॥ ततोऽश्मत्यागः ॥ ततःसर्वसर्पिण्डाः स्नात्वा प्राचीनावीतिनो दक्षिणामुखाश्मोपरि स्थितो या-
 जलिंदद्युः । गोत्रस्य प्रेतस्य प्रेतत्वनिवृत्तये उत्तमलोकावासये दाहजनिततापोपशमनार्थं एष तिलतोयांजलिस्त्वोपतिष्ठतां ।
 ततः कर्ता जले अश्मत्यागं कुर्यात् ॥ तत्र मंत्रः ॥ असात्त्वमधिजातो सित्त्वदयं जायतां पुनः । असौ सगर्गयो काय-
 स्वाहा ॥ इति ॥ असौ स्थाने प्रेतनामादेशः । सर्व्यकृत्या । स्नात्वा । गृहं गच्छेयुः ॥ ॥ प्रेतदीपकार्यां ॥
 अश्मत्यागानंतरं अष्टांगवायसवर्लिंदद्यादित्येके । तद्यथा ॥ वेदिकाभांडतोयानि पताका छत्रपादुकाः । पोलिका चान्न-
 पिण्डश्च बलिराष्टांग ईरितः । देशकालैर्लसं । अप० ॥ अमुकगो० सये दशाहवायसवर्लिंदानं करिष्यं सकल्य ।
 त्रिकोणवेदिकायां उदकुंभं निधाय । तदुपरि पोलिकां तदुपरि पिण्डं निधाय । तत्र पताकां छत्रपादुकां च निधाय ॥ ॥
 अमुकगोत्र अमुकप्रेतस्य प्रेतत्वनिवृत्तये उत्तमलोकावासये एष तेषां वायसवर्लिंदमया दत्तस्तवोपतिष्ठतु । इति तदुपरि जलं क्षिपेत् ।
 अनादि० अतसी० ॥ ॥ सूतकांतिवर्लिंदुष्टा मुंजं तित्थस्य वायसाः । सर्वप्रेतत्वनिमुक्तः शाश्वतमोक्षमाप्नुयादिति ।
 ततः सर्वपातैलाभ्यंगोद्वर्तनं । स्नानं । वस्त्रपरिधानं । मंगलद्रव्यालंभनपूर्वकं गृहगमनं । इत्युक्तं ॥ ॥ त्र्यहाशौ चे-
 प्रथमे हनि त्रयोऽवयवपिण्डाः त्रयोऽजलयस्त्रिशद्वा । द्वितीये हनि प्रथमदिनवत् । तृतीये हनि चत्वारोऽवयवपिण्डाः ।
 चत्वारोऽजलयश्चत्वारिंशद्वा । एकाहाशौ चेत् सद्यः शौचे च सर्वेऽवयवपिण्डाः पक्षान्तरेणांजलयश्च युगपदेव दातव्याः । इति-
 त्र्यहाशौ चादौ अवयवपिण्डानं अंजलिदानप्रयोगः ॥

अथैकादशाहकतव्यम् ॥ तत्रैकादशाहदिनादारभ्यैकादशाहे ॥ निरग्निकस्य तु मरणान्नादारभ्यैकादशाहे विधिः ॥ तीर्थ-
गत्यविधिवत्त्वायात् प्रयोगः ॥ देशकालास्मृत्या अथैकादशाहे विष्णुपूजनेऽधिकारसिद्ध्यर्थमुक्तप्रत्याम्नायेन एकप्रजा-
पत्यमाचरिष्ये ॥ अपसव्यं गोत्रस्य अमुकनाम्नः प्रेतस्य प्रेतत्वं निवृत्तयेऽत्तमलोकावाप्तये अथ एकादशाहद्वयोत्सर्गाद्यौर्वेदिक-
कर्मयोग्यताप्राप्त्यर्थं सव्यं विष्णुपूजनपूर्वकं विष्णुतर्पणं करिष्ये ॥ तत्रादौ पुरुषसूक्तन्यासपूर्वकं श्रीविष्णुगोशोपचारैः संपूज्य ॥
विष्णुतर्पणं ॥ ताम्रपात्रे जलदुग्धसर्वापच्यक्षतमिश्रं विष्णुमुद्दिश्य शंखेन तर्पयत् ॥ यथा ॥ ॐ सहस्रशीर्षा० अपसव्यं ॥
गोत्रं प्रेतं ततो मोक्षार्थं विष्णुतर्पयामि १ ॥ एवं सर्वत्र ॥ सव्यं ॐ पुरुषं पृथुदं० अपसव्यं गोत्रं तत्प्रेतं ततो मोक्षार्थं विष्णुतं० २ ॥
सव्यं ॐ एतावानस्य० अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० ३ ॥ सव्यं ॐ त्रिपादूर्ध्वं० अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० ४ ॥ सव्यं ॐ ततो विराड्०
अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० ५ ॥ सव्यं ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वं० अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० ६ ॥ सव्यं ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतम्० अपसव्यं-
गोत्रं प्रेतं० ७ ॥ सव्यं ॐ तस्मादश्वा० अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० ८ ॥ सव्यं ॐ तं यज्ञं व० अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० ९ ॥ सव्यं
ॐ यत्पुरुषं व्य० अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० १० ॥ सव्यं ॐ ब्राह्मणोऽस्य० अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० ११ ॥ सव्यं ॐ चंद्रमा मनसो०
अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० १२ ॥ सव्यं ॐ नाभ्या आसी० अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० १३ ॥ सव्यं ॐ यत्पुरुषेण ह० अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० १४ ॥
सव्यं ॐ सप्तासासनं० अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० १५ ॥ सव्यं ॐ यज्ञेन यज्ञं० अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० १६ ॥ सव्यं ॐ युंजेत मन०
अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० १७ ॥ सव्यं इदं विष्णु० अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० १८ ॥ सव्यं इरावती० अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० १९ ॥

सव्यं देवश्रुतौ० अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० २० ॥ सव्यं विष्णोर्नुकं० अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० २१ ॥ सव्यं दिवावावि० अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० २२ ॥ सव्यं प्रतद्विष्णु० अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० २३ ॥ सव्यं विष्णोरुराट्० अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० २४ ॥ सव्यं तद्विष्णोः सो० अपसव्यं गोत्रं प्रेतं० २५ ॥ सव्यं ॥ अनादिनिधनो देव० न तेषां विद्यते भयं ॥ अनेन विष्णुतपणेन प्रेतस्य प्रेतत्वं निश्चितिरस्तु ॥ विष्णुलोकावाप्तिरस्तु ॥ अग्रवृषोत्सर्गादिकर्मयोग्यतावाप्तिरस्तु ॥

अथ वृषोत्सर्गकालः । सिंधौ—एकादेशे हिमलये यस्य नोत्सर्ज्यते वृषः । प्रेतत्वं सुस्थिरं तस्य दौश्राद्धशतैरपि । अयं द्वादशाहो उक्तो भविष्ये—चैथ्यावापितृतीयायां वैशाख्यद्वादशे हि वेति । विष्णुधर्ममुमुक्षुतां हे प्युक्तः—विषुवदित्येवैव मृतान् हे वाधवस्य चेति । अयं वृहेन कार्यः । न गृहे योच्ये वृक्षलं कामयन् पृष्णलं फलमिति कालिकापुराणत् । कामधेनौ—वत्सराभ्यंतरे पित्रोर्वृषस्योत्सर्गकर्मणि । वृद्धि-श्राद्धं न कुर्वीतदन्यत्र समाचरेत् । तथा—पतिपुत्रवतीनारीर्षतुंगे मृता यदि । वृषोत्सर्गं कुर्वीत गामेकां तु यदापयेत् । पाणिग्रहं विना नारिव्रत-बंधाद्विना द्विजः । वृषोत्सर्गः प्रकृतव्यः सर्पिर्दोषाणां विना । अत्राधिकारिणः—पुत्राभावे तु बालीस्यादौ हि यो दुहितपिवा । गोत्रिणश्चार्ध-भागी च मृतकुर्याद्वृषोत्सवमिति ॥ ॥

अथ वृषोत्सर्गप्रयोगः । देशकालौ स्मृत्वा ॥ अपसव्यं ॥ गोत्रस्य अमुकनाम्नः प्रेतस्य प्रेतत्वं निश्चित्य उत्तमलोकावाप्तये वृषोत्सर्गं करिष्ये ॥ सव्यं ॥ तत्र त्र्यङ्गुलैर्ष्वं च भूंसंस्कारान्कृत्वा लौकिकाग्निस्थापनं ॥ तत ईशान्ये रुद्रकलशस्थापनं ॥ तत्परितोष्टक-लशानं स्थापनं ॥ महीद्वारित्यादि पूर्णपात्रनिधानं तद्वत्त्वा ॥ इमे कलशाः सुप्रतिष्ठिता वरदा भवन्तु ॥ ततो रुद्रादि मूर्तीनां-

अशुचाचारपूर्वकप्राणप्रतिष्ठां कृत्वा मध्यक्षोपरिरुद्रप्रतिमा स्थापनं ॥ तदक्षिणतः प्रेतमातृस्थापनं ॥ ॐ काल्यैनमः का-
 लीमावाहयामि १ ॥ भीषणयैनमः भीषणां २ ॥ भद्रायैनमः भद्रां ३ ॥ भयोत्कटायैनमः भयोत्कटां ४ ॥ वसु-
 केऽयैनमः वसुकेऽशीं ५ ॥ क्षययैनमः क्षयां ६ ॥ चंजैनमः चंजीं ७ ॥ प्रताजयतान इति मंत्रेण पूजयेत् ॥ ॐ प्रे-
 ताजयतान इन्द्रो वैऽशमयच्छतु ॥ उग्रावः संतुवाहवो नाध्रुव्यायथासथ ॥ अनया पूजय प्रेतमातरः प्रीयतां ॥ ततो दक्षिणतो-
 ब्रह्मासनमासीर्येत्यादि ॥ पवित्रयोः प्रणीता सुनिधानां ॥ तत्र विक्षेपः । सक्षीरप्रणीता प्रणयनं ॥ तंडुलाः ॥ श्रवणा-
 पदे शास्त्रिच्छ एव पिष्टमयः पौष्णश्चरुः ॥ षडाहुती जुहुयात् ॥ ॐ हुहरति स्वाहा इदमग्नये नमम १ ॥ ॐ हुहरमध्वं स्वाहा ॥
 इदमग्नये नमम २ ॥ ॐ हुहृद्यति स्वाहा इदमग्नये नमम ३ ॥ ॐ हुहस्वधृति स्वाहा इदमग्नये ४ ॥ ॐ उपमुजं धुरणै-
 मात्रे धुरणौ मातरु धर्यन् स्वाहा इदमग्नये ५ ॥ ॐ रायस्पोषमुस्मासु दीधरुत् स्वाहा इदमग्नये ६ ॥ ततः आधारावाज्यभागौ ॥
 ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये १ ॥ इन्द्राय स्वाहा इदं मिद्राय २ ॥ अग्नये स्वाहा इदमग्नये ३ ॥ सोमाय स्वाहा
 इदं सोमाय ४ ॥ ततः पायसचरुमभिघार्य ॥ ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये १ ॥ ॐ रुद्राय स्वाहा इदं रुद्राय २ ॥
 ॐ शवाय स्वाहा इदं शवाय ३ ॥ ॐ पशुपतये स्वाहा इदं पशुपतये ४ ॥ ॐ उग्राय स्वाहा इदमुग्राय ५ ॥
 ॐ अश्वनेय स्वाहा इदमश्वनेये ६ ॥ ॐ भवाय स्वाहा इदं भवाय ७ ॥ ॐ महादेवाय स्वाहा इदं महादेवाय ८ ॥
 ॐ ईशानाय स्वाहा इदं ईशानाय ९ ॥ ततः पिष्टचरुमभिघार्य क्षुवेणादाय होमः ॥ ॐ पूषा गाअन्वेतु नः पूषाश्च त्ववतः ॥

पूषावाजान्सनोतुनः स्वाहा इदं पूजो नमः ॥ ततः पायसपौष्णाभ्यां स्विष्टकृत ॥ ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्ट-
 कृते ॥ प्रणीताविमोकांतं प्रकृतिवत् ॥ ततो रुद्रकलशेशे रुद्रप्रतिमां स्पृष्ट्वा नमस्ते रुद्रे त्रियोऽश्वपटेत् ॥ ॐ नमस्ते १६ ॥
 तत एकवर्णादिगुणविशिष्टपुष्पंचतसृभिर्वत्सतरीभिः सहितं अलाभे द्वाभ्यां वत्सतरीभ्यां सहितं वावस्त्रमाल्यहेमादिभिरलं-
 कृत्य प्रादक्षिण्येनाभेरुत्तरतो नीत्वा प्राञ्जुलमवस्थाय स्वयमुदञ्जुल उपविश्य ॥ देशकालौ स्मृत्या ॥ अपसव्यं ॥ गोत्रस्य असुक-
 प्रेतस्य प्रेतत्वनिश्चयार्थं उच्चमलोकप्राप्त्यर्थं अर्घ्यैकादशाहेष्टपुवत्सतरीपूजनं करिष्ये ॥ सव्यं ॥ ततो वृषवत्सतरीणां न्यासाः ॥
 ॐ इषेत्वा इति मूर्ध्नि ॥ हुपेत्योर्जत्वा ० १ ॥ ॐ असंख्याता ० इति ललाटे २ ॥ ॐ नमस्ते रुद्र ० इति चक्रांके ३ ॥
 ॐ सुहर्षाणि ० इति लांगूले ४ ॥ ॐ विभ्राद् ० त्र्यंबकं ० नेत्रयोः ५ ॥ ॐ मानस्तोके ० इति नासिकायां ६ ॥
 अवतस्य ० इति मुखे ७ ॥ नीलग्रीवौ द्वाकटे ॥ ॐ समीपि ते ० इति बाह्वोः ९ ॥ ॐ सुमिधुभिः ० इति बाहुभ्यः १० ॥
 ॐ नमो वः किरिकेभ्यो ० इति हृदये ११ ॥ ॐ हिरण्यगुर्भः ० इति नाभौ १२ ॥ ॐ मीढुष्टमं ० इति कट्यां १३ ॥
 ॐ मानो मुहूर्तं ० इत्यूर्ध्वोः १४ ॥ ॐ उर्ध्वं ० इति जघनयोः १५ ॥ ॐ इमारुद्रार्घ्यं ० इति जान्वोः १६ ॥ ॐ रुक्षो हणं ०
 इति गुदे १७ ॥ ॐ यथेमांवाचं ० इति लांगूले १८ ॥ ॐ पंचनुद्युः ० इति पृष्ठे १९ ॥ ॐ कृण्वन् पाजुः ० इत्याद्याः
 पंचपुच्छे २० ॥ युंजते ० इत्यनुवाकेन सर्वांगेभ्यः ॥ ॐ युंजते मनः ० २१ इदं विष्णुः ० २२ इरावती ० २३ देवश्रुतौ ० २४
 विष्णोर्भुक् ० २५ दिवोवा ० २६ प्रतद्विष्णुः ० २७ विष्णो रराटं ० २८ तद्विग्रामो ० २९ ॥ एवं न्यासविधिं कृत्वा रुद्ररूपो-

भवेद्विसः ॥ गंगाद्याः सरितः सर्वास्तस्य पुच्छेयसंति हि ॥ ततो वत्सतरीणां शरीरेन्यासाः ॥ ॐ पावत्यैनमः सूत्रं १ कालिधै-
नमः ललाटे २ क्रोडैनमः नेत्रयोः ३ विश्वधारिण्यैनमः श्रोत्रयोः ४ गंगादेव्यैनमः नासिकायां ५ गार्धैनमः लांगूले ६
जातवेदसे ७ सर्वांगे ७ ॥ ततो वृषस्य वामचक्रं ॐ इन्द्रविष्णु ० इति ॥ दक्षिणे त्रिशूलं ॐ इमालद्राय ० इति ॥
ततो वृषस्य पुरुषसूक्तं श्रावयेत् १६ ॥ ततो वृषवत्सतरीणां षोडशोपचारैः पूजनं ॥ वृषवत्सतरीणां यन्त्रालंकारान्दद्यात् ॥
ततश्चतुर्भिः कलशैर्वृषस्य स्नपनं ॥ तत्र मंत्राः ॥ ॐ आपो हिष्ठा ० ३ ॥ यन्नेदिवी ० ४ ॥ समद्रादुर्मिः ० ५ ॥ ततश्च तसुभिः
कलशैर्वत्सतरीणां स्नापनं ॥ तत्र मंत्राः ॥ यन्नेकेषु देवाभ्यं यसीमते यच्चमूर्धनि ॥ ललाटे कणयो रक्ष्णो रापस्तद्वत्सु सर्वदा ॥
भगते वरुणो राजा भगसूयो बृहस्पतिः ॥ भगमिन्द्रश्च वायुश्च भगंसप्तर्षयो ददुः ॥ इत्यभिषिच्य ॥ ततो वृषप्रार्थना ॥ धर्मस्त्व
वृषरूपेण जगदानंदकारक ॥ अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतः पाहिसनातन ॥ इति वृषप्रार्थना ॥ ततो गवां प्रार्थना ॥ गावो भवामग्रतः
संतु गावो भवो संतुष्टतः ॥ गावो मे हृदयं संतु गावामध्यवसाभ्यहं ॥ पंचगावः समुत्पन्ना मथ्यमाने महोदधौ ॥ तासां मध्ये तु यानं
दातस्यै धैर्यं नैमोनमः ॥ यालक्ष्मीः सर्वदेवानां याचयेदव्यवस्थिता ॥ धेनुरुपेसा देवी पितुः पापं व्यपोहतु ॥ ततः पुण्यांजलि-
गृहीत्वा वृषं त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य नमेत् ॥ अयं हि वो मया दत्तः सर्वासां पतिरुत्तमः ॥ तुभ्यं चैतामया दत्ताः पत्न्यश्च सुमनोरमाः ॥
[एकवत्सतरी पश्येत्—अयं हि ते मया दत्तः स्तरुणः पतिरुत्तमः ॥ तुभ्यं च यं मया दत्ता पत्नी च सुमनोरमा ॥] ततोऽमेखिः प्रदक्षिणं-
कारयिन्वा तपुच्छेतेर्पणं कुर्यात् ॥ ततः कुशतिलजलान्यादाय ॥ देवकालौ स्मृत्वा ॥ अपसव्यां गोत्रस्य असुक्रप्रेतस्य वृषवत्सतरी-

पुच्छेतर्पणकरिष्ये ॥ सव्यं ॥ पुरुषसूक्तेनप्रेतनाम्नातर्पणकार्यं ॥ ॐ सहस्रशीर्षां ॥ अपसव्यं ॥ गोत्रप्रेतदृषवत्सत्तरी-
 पुच्छेतर्पयामि १ ॥ सव्यं ॥ ॐ पुरुषएवे० अपसव्यगोत्रप्रेतदृष० २ ॥ सव्यं ॐ एतावानस्य० अप० गोत्रप्रेतदृष० ३ ॥
 सव्यं ॐ त्रिपादूर्ध्व० अपसव्यगोत्रप्रेतदृष० ४ ॥ सव्यं ॐ ततोविराडजा० अपसव्यगोत्रप्रेतदृष० ५ ॥ सव्यं
 ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतःसंयुतं० अप० गोत्रप्रेतदृष० ६ ॥ सव्यं ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतःक्रुचः० अप० गोत्रप्रेतदृष० ७ ॥
 सव्यं ॐ तस्मादथाअजायं० अप० गोत्रप्रेतदृष० ८ ॥ सव्यं० तयुज्ञं० अप० गोत्रप्रेतदृष० ९ ॥ सव्यं ॐ यत्पुरुष-
 व्यदधुः० अप० गोत्रप्रेतदृष० १० ॥ सव्यं ॐ ब्राह्मणोस्य० अप० गोत्रप्रेतदृष० ११ ॥ सव्यं ॐ चंद्रमामनसो
 अप० गोत्रप्रेतदृष० १२ ॥ सव्यं ॐ नाभ्याआसी० अप० गोत्रप्रेतं दृष० १३ ॥ सव्यं ॐ यत्पुरुषेणहुविषा० अप०
 गोत्रप्रेतदृष० १४ ॥ सव्यं ॐ सुसात्यासन्० अप० गोत्रप्रेतदृष० १५ ॥ सव्यं ॐ युज्ञेनयुज्ञं० अप० गोत्रप्रेतदृष० १६ ॥
 सव्यं ॐ मनोमेतर्पयत० अपसव्यगोत्रप्रेतदृषवत्सत्तरीपुच्छे० १७ ॥ अपउपस्पृश्य ॥ ततःकर्ताउदङ्मुखोऽपविश्य ॥
 देशकालौसकीर्य ॥ वामहस्तेनदृषपुच्छमादायएनंदृषभंरुद्रदेवतं यथाशक्त्यलङ्कृतंगथादिनाचर्चितं त्रिशूलचक्रांकितंचतुर्व-
 त्तमत्तरीयुतंएकवत्सत्तरीयुतंवाअपसव्यगोत्रस्यअसुक्रप्रेतस्यप्रेतत्वविमुक्तये उत्तमलोकप्राप्तयेउत्सङ्ख्ये॥ ॐ एतंयुवानंपतिवो-
 ददामि तेनऋषीढंतीश्वरथप्रयेण ॥ मानःसाप्तजनुपासुभागारायस्पोषणसमिपामदेम ॥ इतिमंत्रेणोत्सृजेत् ॥ दृषपुच्छ-
 सहितंहिरण्यकुशतिलजलगोत्रायप्रेतायएषमथादत्तत्तत्तारयतुइत्युक्त्वाभूमौजलक्षिपेत् ॥ ततःपंचपदानिईशानदिशंप्रति-

चालनं ॥ सर्वतोद्भजस्तु ॥ रतुतिमंत्रः—धर्मस्त्वष्ट्ररूपेणव्रह्मणानिर्मितःपुरा ॥ तवोत्सर्गप्रभावेणप्रेतोद्धारोमहार्णवात् ॥ ततोवत्सतरीमध्यगतंष्ट्रपवद्वक्ष्यमाणमैत्रेयमिययेत् ॥ तेचमंत्राः ॥ समुद्रोसिनमखानाद्रदन्तुःभूमयोभूरभिमावाहु-
स्वाहामास्तोसिमस्तपूणः इःभूमयोभूरभिमावाहुस्वाहविस्तूरसिदुवस्वान्भूमयोभूरभिमावाहुस्वाहा ॥ १ ॥ यास्तैजसे-
सुखैरचोदिवमातृचतुरिभ्यः ॥ तारिभनोअधसर्वाभीरुचेजनयनस्तुधि ॥ २ ॥ यावदेवोःसुखैरुचोअव्यष्ट्रपुयाश्चः ॥
इन्द्राभीताभिःसर्वाभीरुचनोधचवृहस्पते ॥ ३ ॥ रुचनोयेहिब्राह्मणपुरुःपूराजयुनस्तुधि ॥ रुचंविश्वेयुधुद्रुमयिधेरुच-
रुच ॥ ४ ॥ तत्तयायामिब्रह्मणे ॥ ५ ॥ स्वर्णधर्मःस्वाहुःस्वर्णकःस्वाहुःस्वर्णशूत्रःस्वाहुःस्वर्णज्योतिःस्वाहुःस्वर्णमयूःस्वाहा ॥ ६ ॥
ततःप्रदक्षिणीकृत्यष्ट्रपवस्तरीयुतं ॥ धर्मस्त्वष्ट्ररूपेण ० इतिविसर्गमंत्रः ॥ ततस्तृणभक्षजलपिबयथयथपटइतिष्ट्रपस्य-
इशानाचीचाप्राणं ॥ अनेनद्युष्टोत्सर्गेणप्रेतस्तत्त्वनिवृत्तस्तु ॥ एकादशाहश्रद्धेयोप्यथाप्राप्तिस्तु ॥ इतिष्ट्रयोत्सर्गः ॥

अथैकादशाहे आह्वानि ॥ तत्रैकमंलंषष्ठनश्राद्धमंत्रकं । अपंतुपवैकोदिष्टकृतिमंत्योऽयश्राद्धेभिरांलसतत्रैकोदिष्टमहैको-
दिष्टपरनामकं । याज्ञवल्क्यः—आद्यमेकादशेहनि । अत्रविज्ञानेश्वरः—आद्यसर्वैकोदिष्टकृतिमंत्येकोदिष्टमेकादशेहनीति । अत्र
सिंधुः—महैकोदिष्टयोऽयश्राद्धेभिरांलमेवेति । तत्रैकोदिष्टमाहकाल्यायनः—अथैकोदिष्टमेकोऽयंकापवित्रमेकापिडेनावहनंभा-
करणंनानत्रविश्वेदेवाः स्वादितिमित्युपश्रः सुखादितितीतेषूपरुपतिष्ठतिमल्यथ्यथांनोऽभिरम्यतामिति विसर्गाऽभिरताःस्स इतीतिइति ।
तृतीयमाध्वमासिकं । तथाचरेणुः—मासिकानियथाकालमेकोदिष्टानियोऽह । प्रतिमासंमृताहेसुद्रद्वैतानिवत्सरं । उद्धृत्यतेहिनवाङ्कुर्या-
न

देकादशेहनि । ऊनाब्देभ्यूनपण्मासोत्रिषष्टद्वादशेहनि । श्रोतानिमुनिभिःसर्वैर्कोहिष्टानिषोडशेति । अत्राद्यमासिकस्यैकादशहोत्सर्गविधानात् । एतेषां त्रेणुणुष्टानं पश्यवा । त्रेणुणुष्टाने देशकालद्रव्यदेवताकैवल्यात् महैकोहिष्टे क्रियमाणे उभयोरत्यन्तवश्राद्धाद्यमासिकयोस्त्रेणुसिद्धिः । पृथगनुष्टानपथे तु आदौ महैकोहिष्टं ॥ ततोऽत्यन्तवश्राद्धं ॥ ततः परमाद्यमासिकं ॥ इति स्मृत्यर्थसारइति गदाधराख्ये ॥ ॥ प्रेतदीपिकायां एकादशेऽहनि महैकोहिष्टाश्चेद्विजभावे । ब्राह्मणभोजयेदाद्येहोतव्यमनलेपिवेति गोभिलवचनात् अथैकोहिष्टविधियुक्त्वा । यत्रास्मात्तस्वशाखायापारव्यमविरोधियत् । विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवदिति वाक्यात्परकीयोऽत्रावेकोहिष्टविधिरुक्तइत्युक्तं । तत्तु स्वीयमाध्याघनवलोकनमूलमवबोधं । तथा च काशिकायां कात्यायनः—अशुद्धेषु श्राद्धेषु विप्रोभोक्तान जायते । विप्रकुक्षमयंकृत्वा पात्रे कव्यं निवेदयेत् । प्रेतोक्तोऽपि दानं च कर्तव्यमिति न्ययेति द्विजभावे कुशवटोरेव विधानात् नान्यथेत्यनेन एतद्भिन्नविधानांतरस्यानिषेधाच्च । गोभिलीयस्य कातीयेन साकं स्पष्टतरविरोधित्वेनाविरोधित्वाभावाच्च ॥ महैकोहिष्टस्य विघ्ने गौणकालमाहवौ धायनः—एकोहिष्टं श्रृण्वस्याद्वादशेहनि वा पुनः । अत ऊर्ध्वमयुग्मेषु कुर्वीताहः स्वशक्तिः । अर्धमासे थवा मासि ऋतौ संवत्सरेपि वेति ॥ एकादशहो आशौचांतरेपि वृषोत्सर्गमासिकशय्यादिदद्यादेवेत्युक्तक्रियानिबधेऽस्त्यन्तरे—सूतके सूतके चैव द्वितीयं सूतकं यदि । पिंडदानं प्रकुर्वीत वृषोत्सर्गं तथैव च । न हन्यात्सूतके कर्मद्वादशैकादशाहिकं । शुद्धोवायदिवा शुद्धः कुर्यादेवा विचारयन्निति ॥

ततः सर्पिण्ड्यधिकाराथर्षोडशमासिकानि । रेणुः—एकादशेद्वादशेऽहनि द्विमासे च त्रिपक्षके । तृतीये च चतुर्थे च पंचमेष्टमासि च । न्यूनपक्षे सप्तमे स्यादष्टमेन वसे तथा । दशमैकादशमासिद्वादशे न्यूनवत्सरे । ततः रेणुर्बद्धते सर्पिंडीकरणं भवेत् । ततः रेणुर्द्वितीयवत्सरादौ तथा बद्धिकं । तृतीये वत्सरादौ स्यात्त्राया बद्धिकमिति क्रमः । अथ स्मृत्यर्थसाराल्यग्रथेऽध्यायेन तृतीयके । अभाणि श्रीधरायणश्रुति स्मृत्युदितक्रमान् ।

मासिकानियथाकालं कुर्यादिकारशेऽहनि । आनृत्याकुलधर्माणुसंचेवायुपक्षयात् । अस्थितेश्वरीरस्यद्वाद्वाहः प्रशस्यते । तथैकादशाहोपिमासिकानां विशिष्यते । मासिकानिद्वादशाहसर्पिण्डनयोरदोः । इति वैयायनः ग्राहवकासिर्नदिवसेद्वयं । सर्पिण्डिकरणाद्धर्वादिभ्युर्मसि-
कानि वै । प्रत्यब्दं यो यथा कुर्व्यात्तथा कुर्वीत तान्यपीति ।

अथोदकुंभः । कात्यायनः—अहरहर्त्रयस्रैः त्राहणा योऽदकुंभं च दद्यात् । पिण्डमयमेके निवृणोतीति च । **रेणुः**—यस्य संवत्सरादवाकं सर्पिण्डिकरणं भवेत् । मासिकं चोदकुंभं च दत्तस्यापि वत्सरं । **गौतमः**—अद्वैतं पावणं श्राद्धं सोऽदकुंभमवर्षकं । कुर्यादघादिकाच्छ्राद्धात्सां कल्पविधिनाऽन्वहमिति । अवर्षकं न नियमहितं । इत्युदकुंभः ॥

अथ सर्पिण्डिकरणं । तत्र कात्यायनः—ततः संवत्सरे पूर्णं त्रिष्वेद्वादशाहे वायदहर्वावृद्धिरापद्यतेति । **रेणुः**—यूणं संवत्सरे वापि सर्पिण्डीकरणं भवेत् । यजमानोऽग्निमांस्तत्र प्रतश्चाप्यग्निमान् भवेत् । द्वादशाहोऽस्तृतस्य सर्पिण्डीकरणं बुधैः । अनग्निमान्यदकतं प्रितश्च दग्निमान् भवेत् । सर्पिण्डनं त्रिष्वक्षेसादित्युक्तं हि सुमंतुना । यजमानो निरग्निश्चेत्प्रभतश्चाप्यनग्निमान् । सर्पिण्डिकरणं तस्य वृद्धिर्वायदहर्भवेत् । निरग्निश्च दकतं प्रित-
औपासनाग्निमान् । सर्पिण्डिकरणं तस्य पूर्णं देनात्र संशयः । भविष्यसंज्ञे केवें व्यवस्थितं सुमंतुना । श्राद्धानि षोडशाप्यादौ विदधीत सर्पिण्डनं । तान्यदत्वनकुर्वीत वसिष्ठो वृद्ध आह तदिति । **कालादृशौ**—एकादशे दशेऽहि त्रिष्वेवाग्निमासिवा । षष्ठे वैकादशे वान्दे संपूर्णं वा शुभागमे । सर्पिण्डीकरणस्यैव मद्यैः प्रकीर्तितः । सायौ कर्तव्यमावाद्यौ भतसायौ तृतीयकः । अनश्वेऽस्तु द्वितीयाद्याः सप्तकाजः समीपिताः । **ऋष्यशृंगः**—सर्पिण्डीकरणं श्राद्धमुक्तकालेन चेद्वृत्तं । रौद्रेऽस्ते च रौहिण्या मेव भवसमाचरेत् । रौद्रं आर्द्रं । मैत्रभमग्राधा । धर्मान्धौ—द्वादशाहपदेनाशौ च समास्तु-
त्तदिनं ग्राह्यं । तेन त्रिदिनाशौ चेत्पंचमदिने सर्पिण्डीकरणमिति ॥ त्रिष्वे त्रिमासीत्यादौ पूरणप्रत्ययाथ विवक्षया तृतीयेष्वे तृतीये मासि द्यादिरथः ।

वाक्यान्तेषुस्पष्टंशोपादानात् । तेनच तृतीयपक्षतृतीयमादीनामधिकरणत्वात्समस्तानामेवांगत्वंतुतदुत्तरम् तत्तिथेः पूर्णमिति अश्रवणात् । कचित्संवत्सरान्वयित्वेनश्रुतस्यवानुषंगप्रमाणभावादिति कालतत्त्वविवेचने । इतिसर्पिडीकरणकालः ॥ अथसर्पिडीकरणप्रयोगो-
देवताक्रमः ॥ कात्यायनः—चत्वारिपत्राणि सतिलगंधोदकानिपूरयित्वात्रीणिपितृणामेकंप्रतस्य एतेनैवपिण्डव्याख्यातइतिच ॥

अन्नगदाधरदीक्षिताः—वाजसनेयिभिस्तुपूर्वपितृभ्योदेयं पश्चात्प्रत्ययदानमिति । प्रयोगोपमेव । काशिकावृत्तिः—त्रीणि पितृणामेकंप्रतस्यतिक्रमः । तेनैवैश्वदेवकृत्यान्तरंपितृकृत्यं ततःप्रेतकृत्यामित्यर्थः । अत्रैकैववर्णयंति—वैश्वदेवकृत्यान्तरंप्रेतकृत्यततःपितृ-
कृत्यमिति । एकोद्विष्टस्यसर्पिडीकरणांतर्भावात् । तथैवैजवापः—चत्वार्युदकपात्राणिप्रयुनक्ति तत्रैकंप्रतयत्रीणिपितृभ्य इति । तदयुक्तं । सूत्रोक्तक्रमस्यैवैथर्थात् । नच वैजवापवचनंवाजसनेयिविषयं । बहुचविषयत्वात् । तथाचतत्सूत्रं । चत्वार्युदकपात्राण्येकंमृतस्य
त्रीणितरेषामिति । अतोऽत्रविषयानवबोधादयुक्तमित्युक्तम् । तथाचकठश्रुतिः—दत्त्वापिण्डान्पितृभ्यस्तुपश्चात्प्रेतायपार्श्वतः । तंतुपिण्डं
त्रिधाकृत्वाथानुपूर्व्याच्चसंततं । निदध्यात्रिषुपिण्डेषुएवमसंजनविधिः । चतुर्थपिण्डमुत्सृज्यत्रिधाकृत्वापिण्डेषुनिदध्यादितिलगौगाक्षिवचनेपि
चतुर्थपिण्डस्यपश्चाद्वागप्रतीतिः । नचैकोद्विष्टस्यैवपूर्वत्वयुक्तं । तथाचशान्तातपः—सर्पिडीकरणपश्चाद्देवपूर्वनियोजेयत् । पितृनेवाशयेतत्र
पुनःप्रेतचर्चनिर्देशदिति । यत्प्रेतपूर्वकंपितृश्राद्धमाचरंति तद्भूतिनिवंधनमित्युपेक्षणीयं । तथाचमार्कण्डेयपुराणं—तिलगंधोदकैर्युक्तमर्घपात्र-
चतुष्टयं । कुर्यात्पितृणांत्रितयमेकंप्रतस्यपुत्रकः । धर्मप्रदीपेपि—श्राद्धद्वयमुपक्रम्यकुर्वीतसहर्षिणं । तयोश्चिषुसुर्पपूर्वमेकोद्विष्टततःपरमिति ।
यस्तुनः—पूर्वकृत्वानुत्प्रेतमुत्तरांस्तुपितामहान् । चतुर्भिःपितृभिर्युक्तंपार्वणंतुविधीयतइतिचतुर्विंशतिमतमुक्तं तदैश्वदेवात्पूर्वप्रेतश्राद्धानुष्ठान-
विषयं । कचिन्तथाचरणात् । बहुचविषयं च । तस्मात्पूर्वोक्तएवक्रमइतिसिद्धं ॥ सर्पिडीकरणमासिकानिचान्नैव । नवमादिना ॥ ॥

तच्चप्रेरुसतिनान्यः कुर्यात् । श्राद्धनिषोडयादत्वान्तुकुर्यात्सर्पिडतां । श्रोपितावसितप्रेरुकेकालदपिचिरादपीतिवायवीयोक्तः । घोडश्राद्धानां वर्षादूर्ध्वकालाभावेपितान्यदत्त्वानकुर्यात् । किंतुदत्तैव । तानियदकनिष्ठभ्रात्रादिनाकृतानितदसर्पिडनेमेवकुर्यादित्याहपराकार्कः । सर्पिड-
नेतुकनिष्ठाननैवाधिकादत्यर्थः । तेष्वपिज्येष्ठस्यैवाधिकाः । आहिताग्निः कनिष्ठोपि कुर्यादेव अन्यथापितृयज्ञासिद्धेः । एवमावयक-
वृद्धावपिकनिष्ठोन्यः सर्पिडोवाकुर्यात् इति सिद्धुः । रेणुः—भ्रातावाभ्रातृपुत्रोवासर्पिडः शिष्यएववा । सर्पिडीकरणं कुर्यात्पुत्रहीनेमृतेसति ।
सर्ववंधुविहीनस्यपत्नीकुर्यात्सर्पिडनं । ऋत्विजंकारयेद्वापिपुरोहितमथापिवा ॥ अपुत्रायांमृतायांतुपतिः कुर्यात्सर्पिडनमिति । अन्योविशेषस्त-
न्यत्रावाप्तव्यः ॥ ॥ इति सर्पिडिकरणं ॥ ॥ धर्मसिंधौ—प्रेतः सर्पिडनादूर्ध्वपितृलोकंसगच्छति । कुर्यात्तस्य चणशेषयद्वितोयेऽह्नि
सर्पिडनादिति वचनात् त्रयोदशेहिणशेषश्राद्धत्वापुण्याहवाचनादिकृत्वा वर्षपर्यंतं प्रत्यहमुदकुंभं श्राद्धं कुर्यात् । अशक्तौ मासिकश्राद्धेभ्येक
उदकुंभोदेयः । सर्पिडनोत्तरानुमासिकानां पावणविधिननुष्ठानं । वृद्धिभ्रातैतेषामयपकर्षः । सचतुःपुरुषसर्पिडेष्वेव । एवं वर्षपर्यंतं कृत्वा-
वर्षादिनसंवत्सरविमोक्षश्राद्धं पावणविधिनकार्यं । इदमेवाव्यपूतिं श्राद्धमित्युच्यते । इदमनाद्विक्रान्तेषोडशश्राद्धेभ्योभिन्नमेव । अतएवास्य
प्रेतश्राद्धत्वभावात् वृद्धिभ्रातावपिनापकर्षः इति ॥

अथमहैकोदिष्टं । देशकालौ संकीर्त्य । अपसव्यं । गोत्रस्य प्रेतस्य प्रेतत्वनिवृत्तं । उत्तमलो० ये अद्या एकादशेह निमहैकोदिष्ट-
श्राद्धं करिष्ये । इह लोकं परित्यज्येति कुशवद्व्युत्थिवंधनं । कुशोसीति कुशवद्व्युत्थानं । कुशवदोरुपरि गोत्रप्रेतअयंतक्षण उप० ।
एवमग्रेसरवत् । इदंतेपाद्यमुप० । इदंतेआसनमुप० । आवाहनाभावः । अर्घपात्रपूर्णं । अर्घपात्रपूर्णं । एकस्मिन्नर्घपात्रे एकंपवित्रं
निधायअथआसिंचेत् शन्नोदेवी० । तूर्ण्यीं तिलानावपति । तूर्ण्यीं गंधपुष्पप्रक्षेपः । पवित्रं प्रेतकरोनिधाय । यादिव्याजा०

भवन्तु । गोत्रप्रेतार्थतेऽर्घ्यप० । प्रथमपात्राभावात् न संशयसमवलयनं न पात्रन्युज्यतातस्यगंधाप० । पुष्पमु० । धूपउ० । दीपउ० । आच्छादनमुप० । ब्राह्मणग्रैत्रिकोणमंडलकरणं । तदुपरिपात्रनिधानं । पात्रसमंतात् भस्मनापंक्तिवारणं । अभिघार्य परिवेषणं । अग्नौ करणाभावः । अपो दत्वा गोत्रप्रेतसोपस्करमिदं तन्नमुपतिष्ठतु । अपोशनदानं । स्वदितं । सुखदितिभित्तिवृत्तिसिप्रक्षः । पिंडस्याघोदभासनमुप० । अवेनेजनमुप० । अद्यएकादशेनमैहकोद्दिष्टश्राद्धेऽप्यिं डस्तोत्रोपति० । प्रत्यवेनेजनमुप० । इदं तसूत्रमुप० । पिंडपूजनं । गंधाप० । धूपमु० । दीपउ० । नैवेद्यमु० । तांबूलमु० । दक्षिणाप० । तिलजलकुशानादाय । इदं ते दत्तं मैहकोद्दिष्टश्राद्धमुपतिष्ठतां । इतिकुशवटोरुपरि अक्षय्योदकदानं । इयं ते दक्षिणाप० । इतिकुशवटोर्दक्षिणादानं । अभिरुच्यतामितिकुशवटुविसर्जनं । अभिरताः स इति प्रतिवचनं । अनादिनि० । अतसीपु० । अनेन पिंडदानेन प्रेतस्य प्रेतत्वनिवृत्तिरस्तु । अग्रे द्वादशाहादिकर्मयोग्यता प्राप्तिरस्तु । इति मैहकोद्दिष्ट ॥ ततः पृथग्पक्षेऽप्येवमेवं व्यविषयश्राद्धं । ततः एवमेवाद्यमासिकंच तंत्रपक्षे तु मैहकोद्दिष्टेनैव तत्सिद्धिः ॥

अथ षोडशमासिकानि ॥ यद्येकस्मिन्नहनिमासिकानितदा—अमुकगोत्रस्य अमुकमाससंबन्धि श्राद्धं एकोद्दिष्टविधिना करिष्ये इति संकल्प्य-
सर्वकुर्यात् ॥ ततो द्वितीयादि एवं क्रमेण ॥ अथ मासमुच्येन ॥ तत्र देशकालौ स्मृत्वा अपसव्यं अमुकगोत्रस्यामुकप्रेतस्य प्रेतत्वनिवृत्त्या उत्तम-
लोकावाप्यर्थं आद्यमासिक १ ऊनमासिक २ द्वितीयमासिक ३ वैश्विक ४ तृतीयमासिक ५ चतुर्थमासिक ६ पंचममासिक ७ ऊन-

१ अत्रावश्यकं दानकाण्डं तु पूर्वं प्राथश्चित्तप्रयोगान्ते क्वचिन्संगृहीतं तत्रालोचनीयम् ।

पाण्मासिक ८ षष्ठमासिक ९ सप्तमासिक १० अष्टमासिक ११ नवमासिक १२ दशमासिक १३ एकादशमासिक १४ द्वादशमासिक १५
मासिक १६ षोडशश्राद्धानिषिद्धं अपकृष्यएकोद्दिष्टविधिनाएकतन्त्रेणहंकरिव्यङ्ग्येति संकल्प्य ॥
यदि सरणादारभ्यद्वादशमाससमर्थेकश्चदधिकस्तदा तन्मासिकद्विवारं कार्यं ॥ एवमसप्तदशश्राद्धानिषंवन्ति ॥ एकोद्दिष्टवस्तर्वाणि कारयेत् ॥ ततः
षोडशब्राह्मणानाहृतयेयं श्रुत्कर्माभ्यामादिकारित्यकृतमाभ्याह्निकः षोडशमासाविष्यावशक्तौचोदनमेदंकृत्यश्राद्धमुपक्रमेत् ॥ ब्राह्मणा-
भावो कुशवटः स्यात्पायाः ॥ असुक्ताग्रासामुक्तप्रत्यप्रतत्वाविमुक्तये उत्तमलोकाभये आद्यमासिकोद्दितीयमासिकोद्दित्यादिषोडशानुष्ठयादत्वा
अथ सर्वेषां सहेव एकतन्त्रेण क्षणं दद्यात् ॥

तत्रप्रयोगः ॥ गोत्रस्यअमुकप्रेतस्य० वासयेआद्यमासिकारिज्जाब्दिकांतश्राद्धेपुक्षणाःउपतिष्ठु ॥ गोत्रस्यअमु-
पाधान्युपतिष्ठु ॥ गोत्रस्य० आसनान्युपतिष्ठु गोत्रस्य० अर्घ्याःउप० ॥ गोत्र० गंधाःउप० ॥ गोत्र० तिलाक्षता
उप० ॥ गोत्र० धूपदीपादिसर्वेषांउपतिष्ठतां ॥ गोत्रस्य० अग्नेजनान्युप० ॥ गोत्रप्रेतआद्यमासिकश्राद्धेएषपि-
डस्तवोपतिष्ठु ॥ १ ॥ गोत्रप्रेत० जन्मासिकश्राद्धेएषपिडस्तवोपतिष्ठु २ ॥ द्वितीयमासिकश्राद्धेएषपिडस्त० ३ ॥
तृतीयमासिकश्राद्धेएषपिडस्त० ४ ॥ तृतीयमासिकश्राद्धेएषपिडस्त० ५ ॥ चतुर्थमासिकश्राद्धेएषपिडस्तवो० ६ ॥ पंचम-
मासिकश्राद्धेएषपिडस्तवो० ७ ॥ ज्येष्ठमासिकश्राद्धेएषपिडस्त० ८ ॥ षण्मासिकश्राद्धेएषपिडस्तवो० ९ ॥ सप्तम-
मासिकश्राद्धेएषपिडस्त० १० ॥ अष्टममासिकश्राद्धेएषपिडस्त० ११ ॥ नवममासिकश्राद्धेएषपिडस्त० १२ ॥ दशम-
मासिकश्राद्धेएषपिडस्त० १३ ॥ एकादशमासिकश्राद्धेएषपिडस्तवो० १४ ॥ द्वादशमासिकश्राद्धेएषपिडस्त० १५ ॥

भूर्भुवःस्वःइदंवाधांसुपाद्यं ॥ शन्नोदेवी० तुनः ॥ गंधाःसुगंधाः । अक्षताःपुष्पं ॥ सहस्रशीर्षा० गुलं ॥ कालकाम०
 देवाःएपवःपादार्घ्यःसंपद्यतां ॥ अपसव्यं ॥ प्रेतपितृपितामहप्रपितामहाःस्वागतं मुखागतं ॥ पितरःभूभुवःस्वः इदंवाःपाद्यं
 सुपाद्यं ॥ शन्नोदेवी० तुनः ॥ गंधाःसुगंधाः ॥ अक्षताःपुष्पं० ॥ पितृभ्यःस्वधायिभ्यः० शुंधध्वं ॥ अमुकगोत्राः प्रेत-
 पितृपितामहप्रपितामहाः एपवःपादार्घ्यःसंपद्यतां अलुपादार्घ्यः ॥ गोत्रेप्रतस्वागतं ॥ मुखागतं ॥ पाद्यमु० ॥ गंधाउ० ॥
 पुष्पमु० ॥ पादार्घ्यउप० ॥ सव्यंवदंनं ॥ आपःशिवाः० पजं ॥ पवित्रत्यागः ॥ आचम्य ॥ पवित्रधा० ॥ कामकाल-
 संज्ञकाविश्वेदेवाःभूर्भुवःस्वःसमाध्व्यसुसमास्माहे ॥ अपसव्यं ॥ प्रेतपितृपितामहप्रपितामहाःसमाध्वं सुसमास्माहे ॥
 प्रेतसमास्व ॥ सुसमामसे ॥ सव्यं ॥ तिलोदककरणं पुनंतुमेतिनमिभिः ॥ कुशमूलेस्थितोब्रह्मा० तिलोमिसोम० यवो-
 मियवया० गंधपुष्पंतूष्णीं० ॥ पुष्कराद्यानितीर्थानि० अपवित्राः० शुचिः ॥ तिलारक्षंत्यसुरान् ॥ दर्भारक्षंतुराक्षसान् ॥
 पंक्तिवैश्रोत्रियोरक्षे० ॥ प्राचीनावीती नीधीवंधनं ॥ सव्यं ॥ उद० ॥ देशकालौ० ॥ अपसव्यं ॥ गोत्रस्यअमुकप्रेतस्य
 प्रेतवनिवृत्त्यापितृलोकप्राप्त्यर्थअमुकगोत्रैरमुकश्रमाभिःवसुरुद्रादित्यस्वरूपैस्तत्पितृपितामहप्रपितामहैःसह सपिंडीकरणं
 मृताहद्वादशाहे विश्वेदेवपूर्वकअर्घ्यपिंडमहितंयुष्मदनुज्ञयापावर्णकोद्दिष्टविधिनाहकरिष्ये ॥ कुरुष्व ॥ श्राद्धभूमौगंधां
 ध्यात्वा० ॥ सव्यं ॥ देवताभ्यःपितृभ्यश्चमहायोगिभ्यएवच ॥ नमःस्वाहायैस्वधार्ग्यैर्नित्यमेवेनमोनमः ॥ दिव्यधः ॥
 अभिष्वान्ताःपितृगणाः० ॥ अलुकालपाक० ॥ सव्यं ॥ शन्नोदेवी० इतिजलगृहीत्वा ॥ यद्देवा० यदिदिवा० यदिजात्र०

इत्यभिर्मंत्रणं ॥ क्षुद्रहृ० ॥ सव्यं गायत्री मन्त्रपाठः ॥ अप० ॥ पाकग्रीवक्षणे ॥ सव्यं ॥ कालकामसं० देवानां भृगुवः स्वः इदमासनं
 स्वासनं ॥ अत्रास्यतां धर्मसि ॥ अपः ॥ दैवेक्षणः क्रियतां ॥ ॐ तथा ॥ प्राप्नोतु भवान् ॥ प्राप्नयानि ॥ हस्तप्रक्षालनं दत्वा
 विष्टारार्थं कुशानादाय० ॥ अपसव्यं ॥ गोत्रस्य प्रेतस्य पितुः शर्मणः वसुरूपस्य इदमासनं स्वासनं आस्यतां ॥ पित्रे क्षणः क्रियतां ॥
 तथा ॥ ग्रा० विष्टरः ॥ गोत्रस्य प्रेतपिता महस्य शर्मणः रुद्ररूपस्य इदमासनं ॥ सुस्वासनं आस्यतां० विष्टरः ॥ गोत्रस्य प्रेत-
 प्रपिता महस्य शर्मणः आदित्यरूपस्य इदमासनं स्वासनं आस्यतां विष्टरः ॥ गोत्रस्य प्रेतस्यासनमुप० ॥ सव्यं ॥ कालका-
 मसं ज्ञकान्विधान्देवान्भवत्सु आवाहयिष्ये ॥ आवाहय ॥ ॐ विश्वेदेवास आगत० पीदत ॥ विश्वेदेवाः शृणुते मं०
 दयध्वं ॥ अगच्छन्तु० भवंतु ते ॥ ॐ भवामः ॥ अपसव्यं ॥ गोत्रप्रेतपितरं शर्मणं वसुरूपं भवत्सु आवाहयिष्ये ॥
 आवाहय ॥ गोत्रं प्रेतपिता महं शर्मणं रुद्ररूपं भवत्सु० ॥ ॐ आवाहय ॥ गोत्रं प्रेतप्रपिता महं शर्मणं आदित्यरूपं भवत्सु० ॥
 ॐ आवाहय ॥ उग्रं तस्त्वा० तवे ॥ आयतु० त्वस्मान् ॥ सव्यं ॥ देवपात्राणां पितृपात्राणां अर्घ्यं विधिवत् ॥ अस्तु
 विधियत् ॥ पवित्रांति हि त्वैकैकस्मिन्नपार्सिचति ॥ शन्नो देवी० ॥ तूष्णीं प्रेतपात्रे कृपं वित्रं निधाय तूष्णीं जलेन पूरणं ॥
 गंधपुष्पैः प्रच्छाद्य ॥ सव्यं ॥ देवपात्रेषु पन्ने ॥ सुसंपन्ने ॥ अपसव्यं ॥ प्रेतपितृपिता महं प्रपिता महं पात्राणि संपन्ना निमुसं पन्नानि ॥
 ततः संयोजनं ॥ प्रेताव्यपात्रं दक्षिणहस्ते गृहीत्वा पितुरर्घ्यपात्रेण संयोजयेत् ॥ गोत्रस्य अमुकप्रेतस्यार्घ्यपात्रस्य तृतीयं शूलं
 गोत्रस्य प्रेतपितुः शर्मणः अर्घ्यपात्रेण सह संयोजयिष्ये ॥ संयोजयेति प्रतिबचनं ॥ येन मानाः समनसः पितरो यमराज्ये ॥

तेषां लोकः स्वधानमोषद्वयोर्ज्ञेयुकरूपतां ॥ येसजाताः समन्तो जीवाजि विपुलमाकाः ॥ तेषां श्रीर्मयिकल्पतामसिंहाङ्क-
शतं समाः ॥ अनेन संयोजनेन प्रेतस्य प्रेतत्वं निवृत्तिरस्तु ॥ पुनः गोतृपितामहार्थपात्रं हस्ते गृहीत्वा गोत्रस्य प्रेतस्यार्धपात्रस्य-
द्वितीयांशं जलगोत्रस्य प्रेतपितामहस्य अमुकशर्मणः अर्धपात्रेण संयोजयिष्ये ॥ संयोजय ॥ येसमानाः ० येसजाताः ० ॥
अनेन संयोजनेन प्रेतस्य प्रेतत्वं निवृत्तिरस्तु ॥ पुनः गोत्रस्य प्रेतस्यार्धपात्रस्य तृतीयांशं जलगोत्रस्य प्रेतप्रपितामहस्य अमुकशर्मणः
अर्धपात्रेण संयोजयिष्ये ॥ संयोजय ॥ येसमानाः समनसः ० ॥ येसजाताः ० अनेन संयोजनेन प्रेतस्य प्रेतत्वं निवृत्तिरस्तु ॥
उत्तमलोकावाप्तिरस्तु ॥ सव्यं ॥ ततो देवभ्योऽर्घ्यं दद्यात् ॥ ॐ देवेभ्यो नमः ॥ ॐ यादिव्या आपः ० वंतु ॥ कालकाम-
संज्ञका विश्वे देवाः एषवोर्धः संपद्यतां ॥ अस्त्वर्धः ॥ अपसव्यं ॥ प्रेतपितृपितामहप्रपितामहेभ्यो नमः ॥ ॐ यादिव्या ० ॥
गोत्रप्रेतपितः अमुकशर्मन् वसु रूप एतेर्धः ॥ अस्त्वर्धः ॥ यादिव्या ० ॥ गोत्रप्रेतपितामह अमुकशर्मन् रुद्र रूप एतेर्धः ॥
अस्त्वर्धः ॥ यादिव्या ० ॥ गोत्रप्रेतप्रपितामह अमुकशर्मन् आदित्य रूप एतेर्धः ॥ अस्त्वर्धः ॥ ततः प्रेतार्धपात्रं दक्षिण-
हस्ते गृहीत्वा प्रेतब्राह्मणदक्षिणहस्ते पवित्रं निधाय तूष्णीं गोत्रप्रेत एषोर्ध्वस्तवोपतिष्ठतु ॥ इति सर्वजलं निक्षिपेत् ॥ प्रथमपात्रे-
संस्त्वानसमवनीथपितृभ्यः स्थानमसीति न्युञ्जं पात्रं निदधाति ॥ ॐ पितृभ्यः स्थानमसि ॥ सव्यं ॥ वंदनं ॥ आपः शिवाः ०
पुंजं ॥ अत्रावसरे गन्धादिदानं ॥ कालकाम ० देवाः इमे वो गंधाः ॥ यवाः ॥ इदं वः पुष्पं ॥ एषवो धूपः ॥ एषवो दीपः ॥
इदमञ्छादनं ॥ पूगफलप्रक्षोषवीतं हिरण्यं सर्वोपचारार्थं कुशौ ॥ कालकामसंज्ञकेभ्यो देवेभ्यः इत्यादि ॥ प्रेतपित्राद्यर्चनं

करिव्ये कुरुष्व ॥ अपसव्यं ॥ प्रेतपितृपितामहप्रपितामहाः इमेगंधाः तिलाः पुष्पं । दीपः । आच्छादनं पूगफलं
 अनुलेपनार्थंचंदनं यज्ञोपवीतं हिरण्यं सर्वोपचारार्थं कुशाः ॥ प्रेतपितृपितामहप्रपितामहेभ्यः इत्यादि ॥ गोत्रप्रेतगंधा-
 उप० । तिलाउ० । पुष्पमु० । धूपउ० । दीपउ० । आच्छादनमु० । पूगफलमु० । यज्ञोपवीतमु० । हिरण्यमु० ।
 गंगोदकेनसर्वोपचाराउप० ॥ सव्यं ॥ यस्यस्मृत्या० ॥ तिलकोद्धारणपात्रासादनं करिव्ये ॥ देवपितृमंडलानिचतुरस्त्राणि ।
 प्रेतमंडलं त्रिकोणं । पात्रासादनं ॥ पंक्तिवारणं ॥ करशुद्धिः ॥ पितृपात्रे अग्नौ करणं ॥ उद्धृत्य धृताक्तमन्नं ग्रथच्छल्यन्नौ-
 करिव्ये इति ॥ कुरुष्व ॥ गायत्र्याप्रोक्षणं ॥ मधुवाताइति त्र्यचं जपित्वा मधुमधुमधु ॥ भवदनुज्ञया विप्रपाणावग्नौ करणं-
 करिव्ये ॥ कुरुष्व ॥ ॐ अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा इदमग्नये कव्यवाहनाय नमः ॥ ॐ सोमाय पितृमते स्वाहा इदं सोमाय-
 पितृमते नमः ॥ सव्यं ॥ मूर्धानमिति पात्राभिधारणं ॥ ॐ मूर्धानं दिव्यो देवाः ॥ हुतशेषं दत्त्वा पात्रमालभ्य जपति ॥
 शेषं देवाय दातव्यं पितृभ्यस्तदनंतरं ॥ ॐ पृथिवीतेपात्रं द्यौः स्वाहा ॥ इदं विष्णु० सुरे ॥ अंगुष्ठमन्नेव गाह्य ॥ अपसव्यं ॥
 पृथिवीतेपात्रं द्यौः स्वाहा ॥ इदं विष्णु० सुरे ॥ अंगुष्ठमन्नेव गाह्य ॥ अपहताइति तिलां न्विकीर्य ॥ सव्यं ॥ उदकोपस्पृशः ॥
 उष्णं ॥ स्विष्टमन्नं दद्यात् ॥ कालकामसंज्ञकेभ्यो विधेभ्यो देवेभ्यः एतद्दोन्नदं तदास्यमानं च ब्राह्मणस्य सुखे आनुतेः अमृत-
 रूपेण स्वाहा संपद्यतां ॥ अपसव्यं ॥ गोत्रेभ्यः प्रेतपितृपितामहप्रपितामहेभ्यः एतद्दोन्नं स्वाधा संपद्यतां ॥ गोत्राय प्रेताय-
 एतत्तेन्नदं तदास्यमानं चोपनिष्ठतु ॥ सव्यं ॥ ये देवासो दिव्यं पध्वं ॥ नमो देवेभ्यः ॥ अपसव्यं ॥ ये चेह पितरो

पस्व ॥ स्वधापितृभ्यः ॥ सव्यं ॥ ब्रह्मर्पणं ब्रह्महविः० तत्स ब्रह्मार्पणमस्तु ॥ अपसव्यं ॥ गोत्राय प्रेतोऽय इदमन्नं सोऽप-
स्करं उपतिष्ठतु ॥ पितृभूय आपोऽशनं दत्त्वा ॥ एको विष्णुः० ॥ अनेन ब्राह्मणभोजनेन प्रेतपित्रादि स्वरूपी जनार्दनो वा सुदेवः-
प्रीयतां ॥ सव्यं प्रार्थना ॥ ईशान विष्णुः० हेतोः ॥ कालकामसंज्ञका विश्वेदेवाः अमृतं कुरुत ॥ अपसव्यं ॥ प्रेतपितृतामह-
प्रपितामहाः अमृतं जुषध्वं ॥ श्रद्धार्था प्राणेन जुहोमि स्वाहा इत्यादि० ॥ सव्यं ॥ अपोक्षितं याचितव्यं० ॥ तृप्तान्नात्वा ब्र-
ह्मर्कार्थं सकृत्सकृदपोदत्वा पूर्ववद्वायत्रिभुज्वाता इति तृचंज पित्वा मधुमधु ॥ कालकामसंज्ञका विश्वेदेवाः तृप्ताः स्य ॥
तृप्ताः सः ॥ अपसव्यं ॥ प्रेतपितृपितामहप्रपितामहाः तृप्ताः स्य ॥ तृप्ताः सः ॥ प्रेत स्वदितं ॥ सुखदितं ॥ शेषमन्नं किं-
क्रियतां ॥ पिंडैः सह युज्यतां ॥ अपहृता इति स्वाकरणं ॥ रेखायां अवेनेज्य ॥ गोत्रप्रेतपितः शर्मन् अवेनेनिश्च ॥ गोत्र-
प्रेतपितामहशर्मन् अवेनेनिश्च ॥ गोत्रप्रेतप्रपितामहशर्मन् अवेनेनिश्च ॥ ततो देवपितृपात्रेपरिविष्टशेषाग्नेन नारिकेलप्रमाण-
पिंडत्रयं कृत्वा ॥ तत एकपिंडमादाय गोत्रप्रेतपितः शर्मन् वसुरुप एतं तेन्न ॥ स्वधा ॥ इदं गोत्राय प्रेतपित्रेशमणे वसुरुपायनमम ॥
गोत्रप्रेतपितामहशर्मन् रुद्ररूप एतं तेन्न ॥ स्वधा ॥ इदं गोत्राय प्रेतपितामहाय शमणे रुद्ररूपायनमम ॥ गोत्रप्रेतप्रपितामह-
शर्मन् आदित्यरूप एतं तेन्न ॥ स्वधा ॥ इदं गोत्राय प्रेतपितामहाय शमणे आदित्यरूपायनमम ॥ गोत्रस्य प्रेतस्य सर्पिंडीकरणश्चा-
द्देर्पिंडस्याधः दर्भासनमुपतिष्ठतु ॥ गोत्रप्रेतअवेनेजनुष० ॥ ततः प्रेतपरिविष्टशेषाग्नेन जवीरकारं प्रेतपिंडं कृत्वा ॥ गोत्रप्रेत-
सर्पिंडीकरणश्चाद्देर्पिंडस्तत्रोपतिष्ठतु ॥ ततो दर्भमयीं रज्जुं हस्तद्वयेन गृहीत्वा मधुना आर्द्रां कृत्य विष्णुस्मरणपूर्वकं तथारज्ज्वा

प्रेतपिंडं त्रिधा लोभेयेत् ॥ ततः प्रेतपिंडप्रथमशकलं दक्षिणहस्ते गृहीत्वा बामहस्ते निधाय प्रतपितुं पिंडं दक्षिणहस्ते गृहीत्वा अमुक-
 गोत्रस्य अमुकप्रेतस्य पिंडप्रथमशकलं अमुकशर्मणः प्रेतपितुः पिंडेन सह संयोजयिष्ये ॥ संयोजय ॥ ॐ येसमानाः समनसः
 पितरो यमराज्ये ॥ तेषां लोकः स्वधानमोयज्ञो यज्ञेषु कल्पतां ॥ ये सजाताः समनसो जीवा जीवे पुमामकाः ॥ तेषां श्रीर्भयि-
 कल्पतामसिं ह्यो केशतं समाः ॥ अनेन संयोजनेन प्रेतस्य प्रेतत्वनिवृत्तिरस्तु ॥ वसुलोका वाप्तिरस्तु ॥ पुनस्तथैव द्वितीय-
 शकलं गृहीत्वा गोत्रस्य प्रेतस्य पिंडं द्वितीयशकलं गोत्रस्य प्रेतपितामहस्य शर्मणः पिंडेन सह संयोजयिष्ये ॥ संयोजय ॥ ये स-
 मानाः समनसः ० ये सजाताः समनसो ० ॥ अनेन संयोजनेन प्रेतस्य प्रेतत्वनिवृत्तिरस्तु ॥ रुद्रलोका वाप्तिरस्तु ॥ पुनस्तथैव
 तृतीयशकलं गृहीत्वा गोत्रस्य प्रेतस्य पिंडं तृतीयशकलं प्रेतप्रपितामहस्य शर्मणः पिंडेन सह संयोजयिष्ये ॥ संयोजय ॥ येसमानाः
 समनसः ये सजाताः समनसो ० ॥ अनेन संयोजनेन प्रेतस्य प्रेतत्वनिवृत्तिरस्तु ॥ आदित्यलोका वाप्तिरस्तु ॥ एषो वानुगतः प्रेतः
 पितृत्वं प्राप्सवानसौ ॥ शुभं भवतु शेषाणां जायतां चिरजीविनः ॥ अतः परं प्रेतशब्दं निवृत्तिः ॥ तदनंतरं पुनः सकृदाच्छिन्नान्
 दर्मान् गृहीत्वा अपहृता इति रेखाकरणं ॥ ॐ अपहृता अमुराक्षां सिवे दिषदः ॥ स्वयं ॥ उदकोपस्पर्शः ॥ अपसव्यं ॥
 रेखायां अवनेज्य ॥ गोत्रअस्मत्पितः अमुकशर्मन् नवसुरूप अवनेनिश्च ॥ गोत्रअस्मत्पितामह अमुकशर्मन् रुद्ररूप अवनेनिश्च ॥
 गोत्रअस्मत्प्रपितामह अमुकशर्मन् आदित्यरूप अवनेनिश्च ॥ सकृदाच्छिन्नानि रेखायां कृत्या यथावन्ति ॥ गोत्रपितः अमुकश-
 र्मन् नवसुरूप एतन्नेत्रं स्वधा ॥ इदं गोत्राय पित्रे अमुकशर्मणे नवसुरूपाय नमः ॥ गोत्रपितामह अमुकशर्मन् रुद्ररूप एतन्नेत्रं स्वधा ॥

र्दने० ॥ यसस्मृत्या० अच्युतायनमः ॥ गयार्थनमः ॥ गदाधारायनमः ॥ गुडरीकाक्षायनमः ॥ गयाकृतश्राद्धफल-
मस्तु ॥ इतिसर्पिडिकरणश्राद्धप्रयोगः ॥ ॥

अथपाथेयश्राद्धम् ॥ ॥ ततोयजमानेनस्नानं ॥ ग्रंथांतरं—प्रेतःसर्पिडनादूष्यपितृलोकंसगच्छति ॥ कुर्यात्तुस्वर्ग-
पाथेद्वितीयेहिमर्षिडनात् ॥ इति ॥ सर्पिडनात्प्रदिनेतेहिनेवापिण्डपितृयज्ञवत्पाथेयश्राद्धकार्यं ॥ प्रातःस्नात्वाआ-
चम्यप्राणानायम्यदेशकालैस्मृत्वा ॥ अपसव्यं ॥ अमुकगोत्रस्यअमुकःशर्मणःप्रेतलोकोत्पितृलोकगमनेसुखसिद्ध्यर्थअमु-
कगोत्राणांअस्मात्पितृपितामहप्रापितामहानांअमुकामुकशर्मणांवसुरुद्रादित्यस्वरूपाणांपाथेयश्राद्धंकरिष्ये ॥ नीवीवंधनं ॥
रेखाकरणं ॥ अवनेजनं ॥ पिण्डदानं ॥ हस्तलेपना० उत्तरतःश्वासधारणं ॥ अत्रपित० विसृज्य ॥ अमीम० प्रत्यव-
नेजनं ॥ नीवीविस्रसनं ॥ पंडजलिकरणं ॥ सूत्रदानं ॥ पिंडपूजनं ॥ पिण्डमूलेउदकनिषेकः ॥ ऊर्जवहती० पितृन् ॥
स्यात्यापिण्डोद्धारणं ॥ सव्यं ॥ अपउपस्थृश्य ॥ इतिपाथेयश्राद्धं ॥ इदंपकाह्नासंभवेआमेनकार्यं ॥ ॥

त्रयोदशहो मृत्युपशमनशांतिः ॥ ॥ त्रयोदशहोदशेवाह्निर्कृतौतैलाभ्यंगपूर्वस्नात्वादेशकालकीर्तनांतेभमास्मिन्हृड-
स्मिन्कुलेऽमुकनिधनोत्पन्नानिष्टक्षुचित्वनिरासेनासवात्सोऽनुभतासिद्धानंतरअसद्गोत्रियसकुल्यानांवृद्धबालसेभतानांसंग-
लाभ्युदयोपनिषनैमित्तिककर्माधिकारपुरस्कारेणमृत्युपशमनपूर्वकीर्त्यायुरारोग्यतावासयेश्रीमृत्युरूपीपरमेश्वरप्रीत्यर्थ
स्वस्तिवाचनपुरःसरंब्राह्मणद्वाराघोषशांतिपाठवास्तुसुक्तादिपाठरूपांमृत्युपशमनशांतिंकरिष्ये ॥ निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थगणप-

तिपूजनंकरिष्ये ॥ अत्रस्वस्तिवाचनेएकएवकलशः ॥ तदुक्तंसंश्रहसंस्कारमालायां—शुभेकर्मणिपुण्याहवाचनेकलशद्वयं ॥ अशुभेत्वेकएवस्यादिति यज्ञविदामंतं इति ॥ स्वस्तिवाचनोत्तरंतकलशवाहसोऽधृत्वापूर्णपात्रमपसार्यकलशमुखेदक्षिणपाणिनिधायवास्तोष्पतइतिपात्रेधारापातयेत् ॥ तेनोदकेनयजमानमभिषिच्यसर्वतोर्गहंप्रोक्षेत् ॥ इदमशक्तौ ॥ शक्तौतुस्वस्तिवाचनकलशोत्तरतोविधिनाकलशांतरसंस्थायत्रस्वर्णप्रातिमायांयमाथेतियममावाह्यसंपूज्यकलशमभिमुख्यधोपशांतिमुच्चाभित्वेतिअक्षीभ्यामितिचवास्तोष्पतइतिहृत्वावेतिवर्गपंचकंसूत्र्युजयजंयमसूक्तंचजपन्तेनोदकेनयजमानाभिषेकः गृहंप्रोक्षणंचेतिशिवं ॥ ततआचारात्देहल्यांचंदनकाष्ठेनपूगफलंस्फोटयित्वातथैवनिष्क्रम्यगत्वानद्यादौलात्वागृहंगच्छेत् ॥

अथमासिकनिवृत्तिः ॥ ॥ आचमनं ॥ प्राणायामः ॥ पवित्रधारणं ॥ देशकालास्मृत्या गोत्राणांअस्मत्पितृपितामहप्रापितामहानांअमुकामुकशर्मणांवसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां ऊनमासिक १ द्वितीयमासिक २ त्रैपक्षिक ३ तृतीयमासिक ४ चतुर्थमासिक ५ पंचममासिक ६ ऊनपाणमासिक ७ षष्ठमासिक ८ सप्तममासिक ९ अष्टममासिक १० नवममासिक ११ दशममासिक १२ एकादशमासिक १३ द्वादशमासिक १४ ऊनाच्छिदका १५ ख्यानिपंचदशमासिकश्राद्धानित्यस्वकालादपकृष्यसदैवानिसपिंडानिसर्वाणिपार्वणेनविधिनाअग्नेहविषातत्रेणकरिष्ये इतिसंकल्पः ॥ यदिभरणादारभ्यद्वादशमासमध्येकश्चिदधिकस्तदातन्मासिकद्विचारकार्यं तेनपोडशश्राद्धानिर्भवन्ति ॥ पंचदशश्राद्धपुण्ड्रः १५ पोडशश्राद्धेषु १८ ॥ ॥ येतद्वादशाहसपिण्डनंकृत्वा त्रयोदशाहादौआद्यमासिकसहितानांषोडशानांपुनरावृत्ति

“कुर्वतितंभ्रांताः ॥ अपकृष्यकृतानामेवपुनरावृत्तिविधानात् ॥ त्रिषक्षेसर्पिण्डनपक्षेआद्यमासिकोनमासिकद्वितीयमासिकान्स्वकालेकृतत्वात् अपकृष्यकृतानामेवपुनरावृत्तिविधानात् तेषांकालाभावाच्चयथोदशानामेवपुनरावृत्तिः ॥ एवमन्यपक्षेष्वपि यथासंभवमूहं ॥ इति धर्माच्छौ ॥

आधातुरसंन्यासविधिः ॥ उक्तंजाबालोपनिषदि—यद्यतुरस्यान्मनसावाचासंन्यसेदपथाब्राह्मणयातुवितस्तेनेतिसंन्यासी-ब्रह्मविदिलेवमेवतद्भवदिति । आतुरोपिद्विविधःरोगादिनासुमूर्धुजलादिव्याघ्रादिभयाक्रान्तश्च । तत्रद्वितीयस्याहहृत्तात्रेयः—उभेक्षेसंकेधोरेचोरेव्याघ्रादियोचरे । भयभीतस्यसंन्यासमंगिरासुनिब्रवीत् । भारते—आतुराणांचसंन्यामेनविधिर्नैवचक्रिया । प्रेषमात्रस्तुसंन्यासःसंन्यासंतत्रकारयेत् । तथाच—मंन्यस्तमितियोब्रूयादित्यादिवाक्यैश्चप्रेषमात्रोच्चारणमेवतस्यसंन्यासः । सचेजीवतियथाधिकारंयथाविविदंडादिकंगृहीत्वायतिथयशुक्तोभवेत् । रोगाधातुरस्यपुरुषसूक्तहोमविराजहोमोपवासजागरणाद्यंगकलापस्यलोपः । अन्यत्सर्वमेवैव । कात्यायनः—कृच्छ्रंस्तुचतुरःकृत्वावापनार्थमनाश्रमी । आश्रमीचेत्तप्तकृच्छ्रतेनासौयोपेतोब्रजेत् । मिताक्षरायांचतुर्विंशतिसंतेप्राजापत्यैकंसांतपनद्वयंअतिकृच्छ्रैर्द्वयंगोदानमिति । षट्त्रिंशानमतेपिराककृच्छ्रातिकृच्छ्रेचतिस्रोगाः । पराककृच्छ्रतप्तकृच्छ्रातिकृच्छ्रस्थानेकृच्छ्रत्रयंचरेत् । सांतपनस्यगोद्वयंअथनौतमाचरेत् । तप्तकृच्छ्रसार्धकायद्वयंसंस्तमितिस्मृत्यर्थसारे । कायंनमप्राजापत्यमेव ॥

अथप्रयोगः ॥ आतुरस्ततोद्रव्यब्रह्मगृहदेवपुस्तकादियथायथविभज्यआचार्यसंन्यासविधियर्थमित्यापयित्वायतिनिर्ममोभवेत् । शोकांहंकारादिद्रव्ययसंन्यजेत् । ततो नित्यक्रियादिपंथाद्यनदीतीरंगत्वोपविश्यपुत्रमुखंदृष्ट्वाजपेत् । अशक्तश्चेच्छुचौदेशेसंवकुर्णीत् । त्वंब्रह्मत्वयंज्ञस्त्वलोकइति । सपुत्रस्तंप्रत्याह । अहंब्रह्माहंयज्ञोहलोकइति । ततोवंधून्प्रत्याह ।

नमेकश्चिन्नाहंकस्यचित् । ततः स्वात्मादेशकालैः संकीर्त्यविष्णुं ध्यात्वा अमुकगोत्रोत्पन्नस्यामुकशर्मणोममाशेषदुःखनिवृ-
 त्त्यतिशयानंदायिसिद्धारापरमपुरुषार्थप्राप्तये परमहंससंन्यासग्रहणं आतुरोक्तेविधिना करिष्ये इति संकल्प्य गृहस्थश्चेत्संक्र-
 ल्प्यात्पूर्वमेव प्रातरागतोऽहोर्मां विधाय आत्मसमारोपणं कुर्यात् । विच्छिन्नाग्निश्चेत्तच्छिन्नकालातिक्रमप्रायाश्चित्तसंघाः पुनः
 संघानं च कृत्वा । यतैर्येऽभ्युज्जियात्तु न स्तुत्येव हारो हुतस्मान्न । अच्छावक्ष्यन्किं पुनश्च संन्यासार्थं पुरुरिति । युजो भूत्वा युजस्मसी
 दुस्वार्थोनि । जाते वेदोऽभुव आजायमानुः सक्षयुर्गहि । इति भंत्रेण आत्मसमारोपणं कृत्वा संन्याससंकल्पं कुर्यात् । ततः
 शक्तौ सत्यां कक्षोपस्थवर्जकांश्चिच्छिन्नार्थपंचमसंकेशान् त्यापयित्वा सशिखं वपनं कुर्यात् । ततः सशस्त्रयनुसारेण भस्मगोमय-
 मृत्तिका लानानि कृत्वा वाससीपरिधाय द्विराचम्य धर्मनिधारयमाणः पात्रे जलमुद्धृत्य तदेकदेशं हस्ते गृहीत्वा प्लुजुह्यात् ।
 एष वा अग्रे योनिः प्राणः प्राणगच्छ स्वाहा प्राणायेंदं० । स्वां योनिं गच्छ स्वाहा प्राणायेंदं० । आपो वै स वा देवताः सर्वाभ्यो-
 देवताभ्यो जुहोमि स्वाहा सर्वाभ्यो देवताभ्ये इदं० । इत्युद्धृतं जलं किंचिद्विचिद्विहतीत्याहुतित्रयमभ्युह्यात्वा पात्रहुतशेषतो-
 यं आशुः शिशानं इत्यनुवाकेनाभिर्मंत्र्य किंचिदुदकं गृहीत्वा पुत्रे पणविसेपणालोके पणामथात्यक्ताः स्वाहा इति भंत्रेण पीत्वा
 पुनः किंचिद्वहतीत्या अभयं सर्वभूतेभ्यो मत्तः स्वाहा इति द्वितीयं पिबेत् । ततो निःशः पृथ्वीत्वा संन्यस्तं मया स्वाहा इति तृतीयं
 पिबेत् । ततः शक्तौ सत्यानां भिदघ्न जले स्थित्वा अशक्तश्चेज्जलसमीपे स्थित्वा सावित्री प्रवेशं कुर्यात् । ॐ भूः सावित्री प्रविशामि ।
 तत्संघितुर्वरेण्यं । ॐ भुवः सावित्री प्रविशामि । भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचो-

दयात् । इतिपञ्चः । ॐ भूर्भुवःसावित्रीप्रविशामि । ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । ॐ स्वःसावित्रीप्रवि-
 शामि । धियो यो नः प्रचोदयात् । इत्यर्धचक्रः । ॐ भूर्भुवःस्वःसावित्रीप्रविशामि । ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीम-
 हि धियो यो नः प्रचोदयात् । इति सप्तौ । ॐ भूःप्रणवंप्रविशामि । ॐ भुवःप्रणवंप्र० । ॐ भूर्भुवः
 स्वःप्रणवंप्रविशामि इति प्रणवप्रवेशः । तत्समं दीर्घवति इति सूक्तं जपित्वा । नमःसवित्रे जगदेकचक्षुषे जगत्प्रसूति-
 स्थितिनाशहेतवे । त्रयीमयाय त्रिगुणात्मधारिणे विरिचिनारायणशंकरात्मने इत्यादित्यमुपस्थाप्य पूर्वस्थापितशि-
 खाकेशान्निष्ठयज्ञोपवीतमंजलयुहीत्वा भूःस्वाहेत्यप्सु हुत्वा प्राच्यादिशि प्रातिदिशं ऊर्ध्वं अधस्ताच्च जलं जलीनुत्सिच्य
 पुत्रपणायाश्च विन्नेषणायाश्च लोकेषणायाश्च व्युत्थितो ह भित्युक्त्वा ऊर्ध्वं बाहुःसूर्याभिमुखोऽष्टौ । देवान्साक्षिणः कृत्वा
 हरिं सारन्जलाद्बहिःस्थित्वा ॐ भूःसंन्यस्तमया ॐ भुवःसंन्यस्तमया ॐ स्वःसंन्यस्तमया ॐ भूर्भुवःस्वःसंन्यस्तं
 मया इति त्रिरुपांशु त्रिमध्यमस्वरेण त्रिरुचैर्वदेत् । यद्वा ॐ भूर्भुवःस्वःसंन्यस्तं भयेति त्रिरुपांशु त्रिमध्यमस्वरेण त्रिरुचैर्वयात् ।
 अथ भवानैकप्राचित्तः प्रोपाचारं कुर्वयात् । ततो जलं प्रविश्य स्नात्वा च मय्य अभयं सर्वभूतेभ्यो नमः स्वाहेति त्रीनजलीन् जले-
 क्षित्वा इदं पठेत् यत्किंचिद्वधनकर्मकृतमज्ञानतो मया । प्रमादालस्यदोषाद्वा तत्सर्वं संत्यजाम्यहं । एवंपूज्यभूतेभ्यो
 दद्यादभयदक्षिणां । पञ्चाङ्गराभ्यां विहरन्नाहं वाक्कायमानसैः । करिष्ये प्राणिनां हिंसां प्राणिनः संतुनिर्भयाः । यमः-दत्त्वा
 तोयं जलं विप्रो भक्त्या संप्राप्येद्धरिं । सर्वदेवात्मके तोये तोयानुतिमहहरे । दत्त्वा सर्वेषां लब्धत्वा युष्मच्छरणमागतः ।

त्राहिमांसर्वलोके शक्तिरन्या न विद्यते । संन्यस्तमेजगन्नाथपाहिमांसुमुद्वन । त्राहिमांसर्वदेवेशवासुदेवसनातन । संन्य-
 स्तमेजगद्घोने पुण्डरीकाक्षमोक्षद । अहंसर्वाभयं देत्वा भूतानां परमेश्वर । शुष्मच्छरणमापन्नह्लाहिमां पुरुषोत्तम । इति ॥ ततः
 पूर्ववृत्तवत्त्वविमुज्यन्मोभूत्वा सप्तपदानि गच्छेत् । ततो न्येन प्रार्थितः कापाय वत्सलकौपीनप्रणवेन स्वीकृत्य । युवांसुवासाः
 परिधीतु आगुत्सु श्रयान्भवति जार्थमानः । तंधीरासः कुवथु उन्नयति स्त्राध्योऽमनसा देवयुतः । इति मंत्रेण परिदध्यात् ।
 इन्द्रस्य वज्रोसि वार्चघ्नः शर्मभवेव । यत्पापं तान्निवारय सखा मांगोपायेति दंडं । प्रणवेन सावित्र्या चकमंडलुं । एवमासनशि-
 क्ययादिकमपि मंत्रैर्युहीत्वा । महावाक्यब्रह्मोपदेशार्थमुपहारसहितं यथाविधि ब्रह्मिष्ठगुरुमुपसृत्य तस्मै सर्वस्वदत्त्वोपतिष्ठेत् ।
 यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वयो वै वेदांश्च ग्रहिणोति तस्मै । तंह देवमात्मबुद्धिप्रकाशं मुमुक्षुवैशरणमहंप्रपद्ये । ततो दक्षिणं जान्वा-
 च्यपादादुपसंगृह्याऽधीहि भगवो ब्रह्मेति वदेत् । ततो गुरुत्वात्मानं ब्रह्मरूपं ध्यात्वा सजलं शंखं द्वादशप्रणवैरभिमतं त्र्यतेन शिष्यम-
 भिषिच्य शनो मित्र इति शान्तिं पठेत् । ततस्तच्छिरसि हस्तं दत्वा पुरुषसूक्तं जप्त्वा । मम तदेह ददेत दधामि मम चित्तमनुचिन्तते
 अस्तु । मम वाचमेकव्रतो जुषस्व वृहस्पतिं द्वानि युनक्तुमहं । इति जप्त्योदञ्चुखः प्रणवार्थं सप्तसुदधं न दक्षिणं कर्णे प्रणवमुपदि-
 श्य तदर्थं पंचीकरणात्प्रबोध्य प्रज्ञानं ब्रह्म अयमात्मा ब्रह्म तत्त्वमसि अहं ब्रह्मासि इत्याहुपदिशेत् । तदर्थं च वदेत् । ततो-
 नामापि दद्यात् । ततो जीवति चेद्योगं दृष्ट्वा हीत्वा वेदां तवर्णनं योगाभ्यासं च कुर्यात् । यावज्जीवयति धर्मोतिष्ठेत् । आहि-
 ताग्निश्चेत्त्राजपत्या निष्कृत्वा उत्सर्गेऽप्यग्नीमुत्सृज्यात्मा समारोपं कृत्वा संन्यसेत् । इत्यातुरसंन्यासविधिः ॥ ॥

अथसंन्यासग्रहणविधिः ॥ तत्रोत्तरायणग्रन्थस्तं । आतुरस्यतुदक्षिणायनमपि । तत्रादौष्टब्बाग्निमंततादृशविधुप्रतिच-
प्रयोगः । तत्रांतादिलक्षणगुरुसंशोध्यतद्विक्रदेतन्निमासयतिधर्मान्सर्वीक्ष्यगायत्रीजपस्तृजपकूमांडहोमादिभिः शुद्धि-
च्छास्त्रिकातिथौ देशकालौ स्मृत्या अमुकस्यममकरिष्यमाणसंन्यासेधिकारा^{र्थ}चतुःकुच्छात्सकप्राध्विचंप्रतिकृच्छृतं त-
स्यास्त्रार्थैकगोनिष्कयद्वाराहमाचरिष्ये कुच्छात्प्रत्यान्नायगोनिष्कयद्रव्यविभ्रेभ्योदोतुमुत्सृज्येइतिसंकल्पपूर्वकरजतनिष्क-
तदर्धतर्धान्यतमंप्रतिधेनुदद्यात् । एकादस्यांदादद्यावायथाब्रह्मरात्रिः स्यात्तथाश्राद्धान्यारभेत् । अत्रानाश्रमिणश्चतुः-
कुच्छामन्यस्यतस्तसंकृच्छ्रमिति सिंयुः । सस्यनवश्राद्धस्यपिंडशश्राद्धसपिंडीकराणानिसाग्निः पार्वणविधिनानिराग्निरेकोद्दिष्ट-
विधिनान्कुर्यादितिकेचित् । नेत्यन्ये । अथाष्टौश्राद्धानि । तत्रापसंवहिरण्यकेशीयादीनामद्यौ करणपिंडादिरहितः सांक-
ल्पिकप्रयोगः । आश्वलायनादीनांसपिंडकः पार्वणप्रयोगः । तत्रादौसव्येनसव्यजलेनश्राद्धांगतर्पणं । ब्रह्माणतर्पणमि-
विष्णुतं महेश्वरं तं देवर्षीन्० ब्रह्मर्षीन्० क्षत्रर्षीन्० वसून्० रुद्रान्० आदित्यान्० सनकं० सनंदनं० सनातनं० पंच-
महाभूतानि० चक्षुरादिकराणानि० भूतभ्रामं० पितरं० पितामहं० प्रपितामहं० मातरं० पितामहीं० प्रपितामहीं०
आत्मानं० पितरं० पितामहं० इतिनद्यादौकृत्यागृहसागल्यदेशकालौ स्मृत्या करिष्यमाणसंन्यासांगन्येनाष्टौश्राद्धानि
पार्वणविधिनान्नोमेनवाकरिष्येइतिसंकल्प्य क्षणंदद्यात् । अत्रसवनांदिश्राद्धवत् तेन नापसव्यं तिलस्थानेयवाः
युष्माविभ्राः । तथाचदेवस्थानेविप्रौदौ श्राद्धाष्टकोडशेष्टादशविभ्राः । तत्रसत्यवसुसंज्ञकाविश्वेदेवानादीमुखाः स्थानेक्षणः

कर्तव्यः इत्येकं वृत्त्याद्वितीयं वृणुयात् । एवमग्रेऽपि प्रथमे देवश्राद्धे ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा नां दीमुखाः स्थानेक्षणः १ द्वितीयेऽपि-
 श्राद्धे देवर्षिब्रह्मविंशत्त्रयः नां दी ० २ दिव्यश्राद्धे वसुसुरादित्या नां दी ० ३ मनुष्यश्राद्धे सनकसनन्दनसनातना नां दी ० ४
 पंचमेभूतश्राद्धे पृथिव्यादिपंचमहाभूतान्येकादशचतुरादिकरणादिचतुर्विधभूतग्रामा नां दी ० ५ षष्ठेऽपि तृश्राद्धेऽपि तृपिता-
 महप्रपितामहा नां दी ० ६ मातृश्राद्धमातृपितामहीप्रापितामहो नां दी ० ७ अष्टमेऽत्मश्राद्धे आत्मपितृपितामहा नां दी ०
 ८ आत्मोत्तरात्मापरमात्मेति केचित् इति द्वौ द्रौ विप्रौ वृणुयात् । सर्वत्र नां दीमुखत्वं विशेषणं । युग्माविप्राः । सत्यवम्-
 दक्षक्रतूवादेवौ । ततः सर्वेषां पादं दत्त्वा प्राञ्जुखानुदकं स्थानुपवेद्य प्रार्थयेत् । संन्यासार्थमहं श्राद्धं कुर्वन् तद्विजोत्तमाः ।
 अनुज्ञां प्राप्य भूमां कंसिद्धिं प्राप्स्यामि शार्थती । कुरु इति प्रत्युक्तः स यत्र कज्जुर्वादि युग्मेनाद्यानपूर्वकं संवुद्धते इदमासनमि-
 त्यष्टादशस्वासनं दद्यात् । तत आश्रयाय नानामर्घ्यपात्रासादनं आपस्तंबादीनां सांक्रल्पिकत्वाच्चाार्घ्यं देवार्थमेकं पार्वणाष्ट-
 कार्थमष्टाविषये वनवपात्राणि । सर्वत्र पवित्रद्वयांतर्हितपुशन्नो देवीरित्यप आसिच्य विश्वे देवपात्रे यवो मीतियवाः अष्टपात्रेषु
 निलोमीति मंत्रस्योद्देनयवानोप्यंगधादिपूजनं ऊहस्तु यवो मीसो मदेव लो गोसवे देवनिर्मितः । प्रबवद्भिः प्रसन्नः पुष्ट्या नां दी-
 मुखान् देवाऽग्नीण्याहिनिः स्वाहानमः इति प्रथमपात्रे । द्वितीयेनां दीमुखान् पीयूषं ० । तृतीयेनां दीमुखान् दिव्यान्त्री ० ।
 मुखान् देवान् मनुष्यान् मनुष्यान्त्रीण ० । पंचमेनां दीमुखान् भूतान्त्री ० । षष्ठसप्तमाष्टमे पुनां दीमुखान् पितृन्त्रीण येत्यादि ० ।
 चतुर्थेनां दीमुखान् मनुष्यान्त्रीण ० । पंचमेनां दीमुखान् भूतान्त्री ० । षष्ठसप्तमाष्टमे पुनां दीमुखान् पितृन्त्रीण येत्यादि ० ।
 एकैकं पात्रं द्विधा विभज्य सर्वत्र यादिव्या इति मंत्रान्ते विश्वे देवानां दीमुखान् देवार्थं भित्तित्वा ब्रह्मविष्णुमहेश्वरानां दीमुखान्-

त्सनइदं । परिषेचनादि । इतिब्रह्मान्याधानं । ततःसायसध्याहोमवैश्वदेवान्कृत्वाशिसमीपेजगंरकुर्यात् । श्रान्तनित्यहो-
मन्तैवैश्वदेवादिकं कृत्वा द्वैवैश्वानरं वा त्यालीपां कुर्यात् । तत्र करिष्यमाणसंन्यासपूर्वागमूतमाग्नेयस्थालीपाकं करिष्यइति
संकल्पः । ध्यात्वा चक्षुषीआज्येनेत्येतत्प्रधानं अग्निचरुणाशेषेणेत्यादि अग्नयेत्वाजुर्गन्विपामीत्यादिनाम्नानिर्वापादि
नामैवप्रधानहोमः । एवंवैश्वानरपक्षेप्यहं । ततस्तरत्समदीतिजपित्वा कुशहेमरूप्यजलैः स्नात्वा देशादिस्पृत्वा संन्या-
सांगभूतंप्राणादिहोमंपुरुषसूक्तहोमं विराजहोमंचतंत्रेण करिष्यइतिसंकल्प्य अन्याधानेआज्येनेत्येतत्प्राणादिपंचदेवताः स-
मिच्चर्वाज्यैः पुरुषंपुरुषसूक्तेन प्रत्यूचं षोडशवारसमिच्चर्वाज्यैः प्राणाद्येकोनविंशतिदेवताविरजामंत्रैः प्रतिद्रव्यमेकैकसंख्य-
समिच्चर्वाज्याहुतिभिः प्रजापतिसंक्रुदाज्येन शेषेणेत्यादिषष्ट्युत्तरशतवारंतूष्णींनिरुप्यतथैवप्रोक्ष्यश्रपयित्वाज्यभागंते
प्राणायस्त्रोहोत्यादिपंचमंत्रैर्व्यत्रयंसंक्रुत्वायथादिवं त्यक्त्वा सहसशीर्षितिषोडशचेन प्रत्यूचं पृथक् पृथक् द्रव्यत्रयं हुत्वा पुरुषा-
येदं नमो तिसर्वत्रत्यजेत् ॥ इति सावित्री प्रवेशः ॥ ॥ ॥ ॥

अथ विराजहोमः ॥ प्राणायानव्यानोदानसमानामेगुह्यं तांज्योतिरहं विराजा विपामाभूयास ईसाहाप्राणादिभ्य इदं ।
वाङ्मनश्चक्षुः श्रोत्रं जिह्वात्राणेतो बुद्ध्याकूतिसंकल्पाभेगुह्यं तांज्योतिः वागादिभ्य इदं । त्वक् चर्ममांसं धिरमेदो मज्जा स्नाय-
वोस्थीनि मेगुह्यं तां त्वगादिभ्य इदं । शिरः पाणिपादपार्श्वपृष्ठोरुदरजं वा शिशोपस्थपायवो मेगुह्यं शिरादिभ्य ० ।
उत्तिष्ठ पुरुष हरितपिङ्गलो हिताक्षे देहि देहि देहि दापयिता मेगुह्यं पुरुषादिभ्य ० । पृथिव्यापस्तेजो वायुराकाशमेगुह्यं ०

पृथिव्यादिभ्यः० । शब्दस्पर्शरूपरसगंधामे शुद्धं० शब्दादिभ्यः० । मनोवाक्कायकर्माण्येभिः शुद्धं० मनआदिकर्मभ्यः० ।
 अव्यक्तभावैरहंकारैर्ज्योतिरहं० अव्यक्तादिभ्यः० । आत्माभे शुद्धतांज्यो० आत्मनः० । अंतरात्माभे० अंतरात्मनः० ।
 परमात्माभे० परमात्मनः० । ध्रुवे स्वाहा ध्रुव इदं । क्षुत्पिपासाय स्वाहा क्षुत्पिपासायेदं० । विविधैस्वाहा० विविधा-
 या इदं० । ऋग्विधानाय० ऋग्विधानायेदं० कर्पोत्काय स्वा० कर्पोत्कायेदं० । अन्नमयप्राणमय मनोमयानंदमय आत्मा मे शुद्धं तां
 मयं हं । अमृतमसृद्धिं च सध्वानि पुनर्दमे पाप्मानं स्वाहा । अन्नमयप्राणमय मनोमयानंदमय आत्मा मे शुद्धं तां
 अन्नमयादिभ्यः० । एवं समिच्चर्वाज्यैः प्रतिद्रव्यं च त्वारिं शदहृती हुत्वा । यदिष्टय च पूतय चापघनापदि प्रजापतौ तन्मनसि
 जुहोमि विमुक्तो ह देव किं त्विपात्स्वाहेत्याज्यं हुत्वा प्रजापतय इदमिति त्यजेत् । ततः पुरुषसूक्तं अग्निमीळे इत्यादि चतुर्वेदादी-
 श्वजपित्वा स्थिरकृदादि होमशेषं समाप्य ब्रह्मचार्यादिभ्यो गोहिरण्यवस्त्रादि दत्त्वा संभासिंचंतु मरुत इति मंत्रेण गृह्णाद्यिमुप-
 स्थाप्य तत्र दारुपात्राणि देहै चैजसानि गुरवे दद्यात् । तत आत्मन्यग्निं समारोपयंत्ये यो निरित्युच्चायाते अग्रे यज्ञि यात नूरित्या-
 दिय जुपाचित्रि रक्तेनाग्नेर्ज्वालां प्राशन्न कुर्यात् । कृष्णाजिनमादाय गृह्णाग्निं क्रम्य । सर्वं भवतु वेदाढ्याः सर्वं भवतु सोमपाः ।
 सर्वं पुत्रमुखं दद्वार्षं भवतु मिश्रुकाः । इति पुत्रादिभ्य आशिषं दत्त्वा । न मे कश्चिन्नाहं कस्यचित् इति पुत्रादीनु क्त्वा विमुजेत् ।
 जलाशयं तां जलिना जलमादाया शुः शिशान इति सूक्तेना धिमंत्र्य सर्वाभ्यो देयताभ्यः स्वाहेति त्यजेत् । तिथ्यादिः स्मृत्याऽ-
 परोक्षं ब्रह्मावासे ये संन्यासकरो भीति संकल्प्य जलांजलिं गृहीत्वा ॐ एष ह वा अग्निः सूर्यः प्राणं गच्छ स्वाहा । ॐ स्वां योनिं ग-

च्छसाहा । ॐ आपोवैगच्छसाहेतिनत्रयणजलेभ्यजलित्रयं दद्यात् । पुत्रेषणावित्तेषणालोकेषणासर्वेषणामयापरित्य-
क्ताभयं सर्वभूतेभ्यो मत्तः स्वाहा इत्यजलिजलेक्षिपेत् । पुनरयमभयं दत्वा ददेत् । यत्किंचिद्वंशं न कर्मकृतमज्ञानतो मया ।
ग्रसादालस्यदोषोऽथ तत्सर्वसंयजाम्यहं । त्यक्तसर्वाविशुद्धात्मागतसहेशुभाशुभः । एष यजाम्यहं सर्वकामभोगसुखा-
दिकं । रोषतोषं विवादं च वधमात्यन्तुलेपनं । भूषणं न तेन योगदानमादानमेव च । नमस्कारं जपहोमयाश्च नित्याः क्रिया-
मम । नित्यैभिर्चित्काम्यवर्णधर्माश्रमाश्च ये । सर्वमेव परित्यज्य ददाम्यभयं दक्षिणां । पद्धांकराभ्यां विहरन्नाहं वाक्का-
यमानसैः । करिष्ये प्राणिनां पीडां प्राणिनः संतु निरभयाः । सूर्यादिदेवान्विप्राश्च साक्षित्वेन ध्यात्वा नाभिमात्रे जलप्राञ्जुल्यः
सावित्रीप्रवेशपूर्ववद्वृत्त्वा तरत्समं दीप्तिसूक्तं पठित्वा पुत्रेषणावित्तेषणालोकेषणायाश्च व्युत्थितो हं भिक्षाचर्यं चरामी-
ति जले जलं जुहुयात् । अथ प्रयोचारः । ॐ भूः संन्यस्तं मया ॐ भुवः संन्यस्तं मया ॐ स्वः संन्यस्तं मया ॐ भूर्भुवः स्वः सं-
न्यस्तं मयेति त्रिर्मदमध्योच्चस्वरेणोक्त्या अभयं सर्वभूतेभ्यो मत्तः स्वाहेति जलं जलेक्षिपेत् । शिखामुत्पाद्य यज्ञोपवीतमुद्धृत्य
करोत्युद्गीत्या । आपोवै सर्वदेवताः सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुहोमि स्वाहा । भूः स्वाहेति जले जलैः सह दुत्वा प्राथयेत् । ब्राह्मिमांसेव-
लोके शवसु देवसनातन । संन्यस्तं मे गघाने पुडरीकाक्षमोक्षद । युष्मच्छरणमापन्नं ब्राह्मिमां पुरुषोत्तम । ततो दिग्बरः
पंचपदान्युदङ्मुखो गच्छेत् । विविदिषुश्चेत्सौ आचार्या न त्वाकापायकौ पीनाच्छादेन दत्वा दंडं दद्यात् । स च कौपीनं वात-
श्च परियाय ॐ इंद्रस्रवज्रोऽसि सखे मां गोपायेति दंडं दृष्ट्वा यात् । वार्ष्णेजः शर्मभेभ्यस्तपापं तन्निवारय । प्रणवेन गायत्र्या वाक-

मंडलुं । इदं विष्णुरित्यासनं । ततः समित्पाणिगुरुं नत्वा गरुडासनोपविष्टो गुरुं वदेत् । त्रायस्त्रभोजगन्नाथगुरोः संसारविहिना ।
 दग्धमांका लदंष्ट्रचत्वारिंशद्वारणगतः । यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वयोर्वेदांश्च ग्रहिणो तित्सौ । तं देवमात्मबुद्धिप्रकाशं सु-
 क्षुर्वैशरणमहंप्रपद्ये । इति गुरुमुपस्थाप्य दक्षिणं जान्वा च्यपादादुपसंगृह्य अधीहि भगवो ब्रह्मेति वदेत् । गुरुरात्मानं ब्रह्मरूपं
 ध्यात्वा जलप्रभू^१ शंखद्वारादशप्रणवैरभिर्मन्त्रयेत् न शिष्यमभिषिच्य शन्नो भित्र इति शान्तिं पठित्वा तच्छिरसि हस्तं त्वापुरुषमूक्तं
 जपित्वा शिष्यहृदये हस्तं कृत्वा मम व्रते हृदये ते दधामीत्यादि मंत्रं जप्त्वा दक्षिणकर्णे प्रणवमुपदिश्य तदर्थं चपंची करणाद्यव-
 बोध्य प्रज्ञानं ब्रह्म अयमात्मा ब्रह्म तत्त्वमसि अहं ब्रह्मासीति क्रमेण दिमहा वाक्ये व्यन्यतमं शिष्यशास्त्रानुसारेणोपदिश्य
 तदर्थं बोधयेत् । ततस्तीर्थाश्रमादिसंप्रदायानुसारेण नाम दद्यात् । ततः पर्यं कशौचं कारयित्वा योगपटं दद्यात् ॥

अथ पर्यंकशौचं ॥ कस्मिंश्चित्पुण्यदिने कश्चिद्बृहस्पतिः स्वात्रे पठित्वा दौघतिमुपवेश्य गुरुं नुज्ञातो यतये पर्यंकशौचं करिष्ये इति स-
 कल्प्य वामभागे प्राक् संस्थान्यं च मुद्रागान् दक्षिणभागे पितृवैष्णवं च संस्थायो भयत्रष्टुद्वेदकं च संस्थाय वामप्रथमं मुद्रागेन पं-
 चवारं मुञ्जलाभ्यां यतिजानुद्वयं कराभ्यां युगपत्क्षालयेत् । चरमक्षालने मुद्रागसमाप्तिः । एवमग्रेऽपि । ततो दक्षिणभागस्थ-
 प्रथमभागार्धेन स्ववामकरं मुञ्जलाभ्यां दशवारं प्रक्षाल्यापराधने तेनैव जलेनोभौकरां सवारं क्षालयेत् । एवमग्रेऽपि योज्यं ।
 संस्थायान्निवेशपस्तूच्यते । वामद्वितीयभागेन चतुर्वारं जवाह्वयं युगपत्क्षाल्य दक्षिणद्वितीयभागार्धेन सप्तवारं वामकरम-
 धातरेण चतुर्वारं मुभौकरौ क्षालयेत् । वामतृतीयेन यतिगुल्फौ त्रिवारं दक्षिणभागार्धेन वामकरं पञ्चवारं मुभौ चतुर्वारं

वामचतुर्थनयतिपादपृष्ठोद्विवारं दक्षिणाधर्मस्ववामपङ्कचतुर्वारं भूमौद्विवारमवाशिष्टार्धेनवामपङ्कमेनयतिपादतलेसङ्कट-
क्षिणपङ्कमार्धेनवामस्यद्विवारमुभयोश्चापार्धेनसंकुट्वालनमिति ॥ इतिपञ्चकशौचं ॥ ॥ ॥

अथयोगपट्टः ॥ कारितपञ्चकशौचोयतिःकटिशौचकृत्वा कटिसूत्रकौपीनेनधृत्यावख्णवावगुड्य गुर्वनुज्ञयोच्चासेनउप-
विश्य सभ्यैःसहवदन्तेकिंचिदुपन्यमन् ॥ गुरुर्यतिःशिष्ययतिशिरीसिशंखेनपुरषसूकेनाभिषिच्यवख्णगधयुष्पधूपदीपनैवेद्यैः
संपूज्य वख्णुपरिधृत्यायतिभिःमहविथरूपाध्यायपश्यामिदेवानित्यारभ्य मुंक्ष्वराज्यसमुद्धमिस्यंतंपटित्वा पूर्वकल्पितं
नामदद्यात् । ततःशिष्यवदेत् इतःपरंत्वथासंन्यासाधिकारिणोसंन्यासोदेयोदीक्षायोगपट्टादिकंचकार्यं ज्येष्ठयतयोनम-
स्कार्याः । ततोगुरुःकटिसूत्रपंचमुद्रालंकृतंपूर्वदंडंचशिष्यायदत्त्वा शिष्यंयथासंप्रदायंनमस्कुर्वात् । अन्येयतयोग्रहिणश्च
नमस्कुर्वुः । शिष्योनारायणेत्युक्तयोच्चासेनादुत्थायतत्रगुरुमुपवेद्ययथाविधिनत्वन्यततीव्रमेत् ॥ इतियोगपट्टः ॥ इति-
गृह्णाग्निमतोविधुरादेश्वविधिरासंन्यासप्रयोगः ॥ ॥ ॥

अथब्रह्मन्वाधानम् ॥ अथाग्निहोत्रिणोविशेषः । तत्रश्रौताशयोविच्छिन्नाश्चेत्तुनराधानंपावनानश्चतपूणाहुत्यतवा-
कृत्वाप्रायश्चित्तादिसावित्रीप्रवेशांतंपूर्ववत्कुर्यात् । अग्नित्रयसमिध्यसंसंकृतमाज्यंशुचिचतुर्वारंगृहीत्वाहवनीयेपूणाहुतिं
ॐस्वाहापरमात्मनइदमितिकुर्यात् । सायंसंध्याशिहोमांतोउत्तरेणार्हपत्यद्वंद्वंश्रःपात्राणयासाद्याहवनीयदक्षिणतःकौपीन-
दंडाद्यासादयेत् । रात्रिजगतांप्रातर्होमादिकृत्वा षौर्णमास्यांब्रह्मन्वाधानंचरणैर्णमासेष्टिकृत्वा दशोष्टिमपिपक्षहोमाप-

कर्षपूर्वकमपकृत्यतदैवकुर्यात् । दशचदशष्टरेव । अथ पूर्णमास्यां दशवादशकालैस्मृत्वा संन्यासपूर्वागभूतया प्राजापत्येष्ट्या-
 वैश्वानर्येष्ट्या च समानतंत्रया यक्ष्ये इति संकल्प्य सच्चयेनेष्टिद्वयं कार्यं । अत्र वैश्वानरो द्वादशकपालः पुरोडाशः प्राजापत्यश्चर-
 णवोनवकपालः पुरोडाशः । अथवा केवलप्राजापत्येष्टिः । अत्र प्रयोगः स्रस्रस्रानुसारेणोहः । बौधायनसूत्रानुसारेण किंचि-
 दुच्यते । पवनपावनपुण्याहवाचनादिपूर्वागाते केवलवैश्वानरेष्ट्या केवलप्राजापत्यावासंकल्पः । ग्रीहिमयः पुरोडाशो द्रव्यं ।
 पंचप्रयाजाः । अग्निवैश्वानरः प्रजापतिर्वादेवता । पंचदशसामिधेन्यः । अतः प्रहणातेऽव्यधुराज्यं संस्कृत्य स्त्रुचिचतुष्टीतिगृ-
 हीत्वा पृथिवीहेतित्यादिचतुर्होमं कृष्णं दहोमसारस्वतहोमौ च कृत्वा निर्वापादि वैश्वानरो द्वादशकपालः पुरोडाशः ।
 प्राजापत्यश्चरः । वैश्वानराय प्रतिवेदयाम इति पुरोनुवाक्या वैश्वानरः पवमानः पवित्रैरितियाज्या प्राजापत्यायां प्रधानमुपां-
 शुधर्मकं । सुभूः स्वयंभूरित्याद्यनुवाक्याः प्रजापतेन त्वदेतानि तियाज्या । अथ ह्रुवेणाष्टादुषहोमादुभयत्र । वैश्वानरो न-
 उतय आ प्रयातु परावतः-अग्निरुक्थनवाहसा स्वाहा । वैश्वानरायेदमितियाज्याः सर्वत्र । ऋतावानवैश्वानरमृतस्य ज्योतिष-
 म्पातं अजस्रधर्ममीहे स्वाहा २ वैश्वानरस्य दुसः ३ पृष्टाद्विचिष्टोऽग्निः ४ जतो यदग्ने ५ त्वमग्ने शोचिषा ६ अस्मा-
 कर्मन्ने ७ वैश्वानरस्य सुमौ ८ अथैनमुपातिष्ठेत सहस्रीपतिस्तेन । ततः स्विष्टकृदादिशेषं समापयेत् । सर्ववैश्वानरः विश्व-
 भूतमिति द्वाभ्यामश्रुत्सर्गः । आयुर्दाअग्ने इति मन्त्रेण दर्भं लब्धयजमानमगात्किंचिदादाय सहस्रीपत्यनुवाकेन प्राप्तयजो-
 मिति ब्रह्मोमिति दसवमित्यनुवाकेन हुतशपमाहवनीये प्राक्षिपत् । एवं वैश्वानर्याध्वन्तराभिष्टुक्त्वा पासनमौसवाधाने

दक्षिणघ्नौप्राणादिहोमादिविराजोहोमांतकायं अन्यप्राग्वत् । आहवनीयेअर्णामुसलोखलतिरिक्तरूपप्राणादाहः । ततश्चात्मन्याहवनीयाधिसमारोपः पूर्ववत् । अरणीद्वयगार्हपत्येप्रक्षिप्यतत्समारोपंकृत्वादक्षिणघ्नौमुसलोखलेहुत्वादक्षिणाग्नेरपिसमारोपः ततश्चौपसनाद्यैः समारोपइतिक्रमः । अत्रविशेषोन्यत्रज्ञातव्यः । इतिसाधिकप्रयोगः । स्नातकंप्रतिब्रह्मान्वाधानविराजोहोमादिरहितोवाप्रयोगोदयभावात् ॥ ॥ ॥ ॥

अथमृतयतिसंस्कारः । पुत्रः शिष्यो वा स्नात्वावपनंकृच्छ्रत्रयंचाधिकारात्थं कुर्यात् । पुत्रातिरिक्तस्यवपनंकृताकृतं । देशकालौस्मृत्याब्रह्मीभूतस्ययतैः शौनकोक्तविधिनान्संस्कारं करिष्ये । नवंकलशतीर्थनापूर्य । गंगेचयमुने० नारायणः परंब्रह्म० यच्चकिंचिज्जगत्सर्वं० इतिमंत्रैरभिमन्त्र्य रुद्रसूक्तविष्णुसूक्तापोहिष्ठादिभिर्गन्धैः स्नानंविधाय चंदनादिभिः कलेवरं संपूज्यमात्स्यादिभिरलंकृत्य वाद्यघोषादिभिः शुद्धदेशनयेत् जलेस्सलेवासमाहितकुर्यात् । स्थलपक्षेगर्तव्याहृतिप्रोक्षित-मुविदंडप्रमाणंकृत्वा मध्येसूक्ष्मगतं सार्धं हस्तंकृत्वा सप्तव्याहृतिभिः पंचगव्येन त्रिः प्रोक्ष्य जलपक्षेन घांपंचगव्यं प्रक्षिप्य कुशानां स्तीर्य सावित्र्या देहं प्रोक्ष्य शंसोदकेन पुरुषसूक्तेनाष्टोत्तरशतावृत्तप्रणवैश्वंसंस्नात्वाष्टाक्षरेण षोडशोपचारैः संपूज्य तुलसीमालाधैरलंकृत्य विष्णोहव्यंरक्षस्वोतिदेहं गतं न घांवाक्षिपेत् । इदं विष्णुरिति दंडत्रेयाभ्यर्चदक्षिणहस्ते स्थापयेत् । हंसः शुचिर्वा इति परेण नान्कं निहितं गुहायां विभ्राजदेतद्यतयो विशंति । वेदांतविज्ञानमुनिश्चितार्थाः संन्यासयोगाद्यतयः शुद्ध-सत्त्वाः । इतिहरेरजेपेत् । पुरुषसूक्तं भूवोर्मध्येजपेत् । ब्रह्मजज्ञानमिति मूर्धनि । मूर्धानं भूमुखः स्वधेतुस्त्वयांशस्तेन भेदेयत् ।

अथवाभूमिर्ममिगान्मातामातरमप्यगात् । भूयास्सुप्तैःपशुभिर्योनोद्वेष्टिसभिद्यतामितिभन्त्रेणपरश्चादिनाभेदयेत् ।
 शिरोभेतुमशक्तःशिरस्थापितगुण्डिपिण्डादिकंभिद्यात् । गतंपुरुषसूक्तेनलवणेनप्रपूयेत् । सुगलश्चादिरक्षार्थीसकतादिभिः
 प्रपूयेत् । नद्यादौतुशिरोभेदनोत्तरंदमैराच्छाद्यव्याहृतिभिर्मन्त्र्यपाषाणबध्वा ॐ स्वाहेतिहृदन्यसेत् । ततोभिना-
 श्रिःस० त्वहंश्रुभिना० तमर्जयंतमुक्तुं० मुजेनयुञ्जं० इत्यृक्चतुष्टयेन चित्तिःसुगित्यादिभिर्दशहोत्रादिसंज्ञकयजुर्मन्त्र-
 श्चाभिमन्त्रयेत् । अतोदेवाइतिजपित्वा पापैर्मुक्ताश्रमेधादिफलभागिनोवयमितिभावयंतोऽवभृथबुध्यासर्वेनुगामिनः
 स्नात्वागंधादिधृतत्वासोत्सवागृहगच्छेयुः । अत्रपरमहंसस्यस्थलेसमाधिर्मुख्यः । जलेमध्यमः । कुटीचकंतुप्रदहेतूपरयेचबहू-
 दकं । हंसोजलेतुनिक्षेप्यःपरमहंसंप्रपूयेदितिबचनात् । अत्रपरमहंसप्रकीरयेदितिक्वचित्पाठः । एकोद्दिष्टंजलंपिण्ड-
 माशौचंप्रतसत्क्रियां । नकुर्याद्वापिंकादन्यद्ब्रह्मीभूतायभिधेवे । कुटीचकातिरेकेणनददेद्यतिनक्वचित् । । ततः
 कर्तास्नात्वाचम्य सिद्धिंगतस्यब्रह्मीभूतमिक्षोस्तुत्यर्थतपणंकरिष्येइतिसंकल्प्य सव्येनदेवतीर्थेनवात्मानमंतरात्मानंपरमा-
 त्मानमितिचतुश्चतुस्तर्पयित्वा शुक्लपक्षेभृतस्यकनवादिद्वादशनामभिः कृष्णपक्षेभृतस्यसंस्कर्षणादिद्वादशनामभिः केशवं
 तर्पयामीत्येवद्वितीयांतैःकुर्यात् । इदंक्षीरेणेतिकेचित् । ततःसिद्धिंगतस्यभिक्षोस्तुत्यर्थेनारयणपूजनंवालिदानंघृतदीप-
 दानंयक्षकिर्येइतिसंकल्प्य देवयजनोपरितोरेवागृन्मयलिङ्गंकृत्वा पुरुषमूक्तेनाष्टाक्षरेणचपोडशोपचारपूजांकृत्वा घृतमि-
 श्रपायसर्वाल्लेदत्वाघृतदीपंचसमर्पयत्यसर्वाल्लिंजलेक्षिपेत् । ततः ॐ नमोब्रह्मणेनमइतिशंखेनाष्टाध्यानंत्वागृहव्रजेदिति

प्रथमदिनकृत्यं । एवं दशदिनांतं प्रत्यहं न पणालं गणूज न पायसं बलिदीपदानानि कुर्यात् । इति मृतयति संस्कारः ॥

अथ एकादशेह निषावर्णश्राद्धम् । तत्र मध्याह्ने न दद्याद् दौ श्राद्धांगं तिलतर्पणं कृत्वा देशकालौ स्मृतत्वा प्राचीनावीती अनुकूला-
त्रयाः सुकर्मणो ब्रह्मीभूतस्यास्मिन्पितुः कारित्यमाणदशोदिसर्वश्राद्धाधिकारायार्थमाद्यपार्वणश्राद्धं करिष्ये इति युत्रादिः संकल्प-
येत् । शिष्यस्तु ब्रह्मीभूतगुरोः प्रत्यव्दादिश्राद्धाधिकारार्थं तत्पितृसंवन्धिनामगोत्रोद्देश्यतां सिद्धयर्थं च पार्वणश्राद्धमिति संकल्प-
येत् । अन्यत्समानं । पुरुरवार्षद्रवसंज्ञकाविधेदेवाः । पितृपितामहप्रपितामहानां नामगोत्रादिसहितानां मुञ्चारः । सर्व-
त्रपितुर्ब्रह्मीभूत इति विशेषणमात्रमाधिकं शेषस्य बन्धश्राद्धवत् । केचिच्छिष्यः कर्तृचेदात्मांतरात्सपरमात्मन उद्दिश्य साधुर-
रुसंज्ञके देवयुतं सर्वेन देवधर्मकनां दीश्राद्धवदेकादशोपार्वणश्राद्धं कुर्यादित्याहुः । अत्र सर्वत्र विसरस्तोरोऽकृतसंन्यासप-
द्धतौ द्रष्टव्यः । इति एकादशेह निषावर्णश्राद्धम् ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अथ द्वादशोहेनारायणबलिः । देशादि स्मृतत्वासिद्धिं गतस्य भिक्षोः संभावितसर्वपापपक्षपूर्वकं विष्णुलोकवासिद्वारा श्रीना-
रायणप्रीत्यर्थं नारायणबलिकरिष्ये इति संकल्प्य त्रयोदशयतीन्विश्रान्त्वा निमंत्र्य शुक्लपक्षे केशवरूपिगुर्वथ त्वया क्षणः कर्त-
व्य इत्येवं दामोदरतं केशवादि द्वादशनामभिः क्षणोदेयः । कृष्णतुल्यं संकर्षणादि द्वादशनामभिः । त्रयोदशं विप्रं विष्णवश्च त्वया
क्षणः कर्तव्य इति निमंत्र्य पादांश्चाल्य प्राञ्जलानुपवेशयेत् । विप्राग्रेत्यङ्गिरेति प्रतिष्ठापनादि । अन्याधाने च क्षुषी अज्ये-
नेत्येतो विप्राधुंश्च प्रजपति च व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिरैकपायसाहुत्या विष्णुमतो दद्यादिति षड्विंशत्युचमैकैकपायसाहुत्या

नारायणं पुरुषसूक्तेन प्रत्युचमैकैकपायसाहुत्याशुक्लेशवादिद्वादशदेवताः कृष्णे संकषणादिद्वादशदेवताः एकैकपायसाहुत्या
शेषेणेत्यादि द्विपंचाशदधिकशतमुष्टीन्निरूप्यबलिपर्याप्ततंडुलानो ग्याष्टत्रिशदाहुतिपर्याप्तपुरुषाहारभित्तं विष्णुनैवेद्यपर्याप्तं च
क्षीरं श्रपयित्वा ज्यभागं तं निषूर्वतः शालग्रामे विष्णुसूक्तेनाष्टाक्षरेण च षोडशोपचारैः संपूज्य सुचाहस्तेन वान्वाधानानुसारेण
होमत्यागौ विदध्यात् । एवं शुक्लकृष्णभेदेन केशवादिद्वादशांताः संकर्षणादंतावाष्टत्रिशदाहुतीं दुत्वासिष्टकृदादिशेषमाय्य
पुनः शालग्रामं संपूज्य विष्णुगायत्र्या विष्णवेर्घ्यं दत्वा हुतशेषपायसेन विष्णवे बलिं दत्वा निमंत्रितत्रयोदशविप्रान्केशवादिक्र-
मेण केशवरूपिगुरवे नमः हृदमासनमित्यादिनासनगंधपुष्पधूपदीपाच्छादनानि दत्वा त्रयोदशो विप्रैः पुरुषसूक्तेन प्रत्युचार्त्तं विष्ण-
वे नमः इत्येवमादिना विष्णुदीपांतोपचारैः पूजयेत् । चतुरस्रमंडले पुरुत्रयोदशभोजनपात्राण्यासाद्योपस्तीर्यान्नं परिषिच्य पृथि-
वीतेषां मित्यादिना केशवादिद्वादशोद्देशेन विष्णुहोत्रेन चान्नं त्यज्त्वा अतो देवाः ॐ तद्ब्रह्म ॐ तद्वायुब्रह्मार्पणमित्याद्या-
पोशनादिप्राणाहुत्येतेनारायणाद्युपनिषद्वागान्येत् । तृप्तिप्रश्नांते आचारंतेषु विप्रेषु प्रागग्नान्दभानास्तीर्याष्टाक्षरेणाक्षतोद-
कं दत्वा केशवरूपिणं गुरवे ऽर्घ्यं पिंडः स्वाहानमः इत्येवं द्वादशपिंडान् दद्यात् । कृष्णे तु संकर्षणादिनामभिरिति सर्वत्र । पिंडेषु वि-
ष्णुं संपूज्य पुरुषसूक्तेन स्तुत्वा विसर्जयेत् । विप्रैर्भ्यस्तं बृहदक्षिणादि दत्वा त्रयोदशाय विप्राय नान्भ्याजामीदित्याद्युक्त्येण
फलतां बृहदक्षिणां दत्वा नमस्कृत्य तां शालग्राममूर्तिमाचार्याय दद्यात् । इति नारायणबलिः ॥ ॥ ॥

अथ यतिधर्माः ॥ प्रातरुत्थाय ब्रह्मणस्पतं हतिजपित्वा दंडादीनि मृदं चादाय मूत्रपुरीषयोर्दृष्ट्य चतुर्गुणशौचं कृत्वा च न्य

पर्वद्वादशीव्रज्यप्रणवचदत्तधावनं कृत्यामुदावहिः किंटाप्रक्षाल्यजलतर्पणव्रज्यत्वात्पापुनजवप्रक्षाल्यत्वादीनिगृहीत्वा प्रणवे-
नम्राणायाममार्जनादि कृत्वा केशवादिनमोतनामभिसर्पयित्वा भूस्तर्पयामीत्यादिव्यस्तसमस्तव्याहतिभिर्महर्जनतर्पयामी-
तितर्पयेत् । अत्रविशेषोमाधवादौविश्वश्रयादौचजेयः । सूर्यापस्थानादिकं त्रिकालविष्णुपूजादिकंचसिधौजेयं ॥ विधूमेसन्नमु-
सलेव्यंगारोभुक्तवज्जने । कालेपराल्हेभूयिष्ठेनित्यभिक्षायतिश्चेत् । अत्रभिक्षाभेदात्रथांतर्जेयाः । अत्रविविदिषोदंडिनःमाधु-
करीमुख्या । दंडवत्त्वादिपरिग्रहणराहितस्यतुकरपात्रमुख्यं । अन्येषुक्षयाशक्ताविषयाः । तत्रमाधुकरिपक्षेदंडादिगृहीत्वा पंच-
भ्यः सप्तभ्योवागृहेभ्योभिक्षायाचित्वाज्ञोपश्रय भूःस्वधानमःइत्यादिव्यस्तसमस्तव्याहतिभिःसूर्यादिदेवेभ्योभूतेभ्यश्चभूमौ-
क्षित्वाशेषमन्नंविष्णुनिवेदितंमुजीत । चंडीविनायकादिनैवेद्यंनमुजीत । मुक्त्वाचम्यषोडशप्राणायामान्छुयादितिसंक्षेपः ॥

अथयतिभोजनप्रकारः । यतिहस्तोजलदद्याद्विष्कांदद्यात्पुनर्जलं । भैक्षपर्वतमात्रस्यात्तज्जलसागरोपमं । एकरात्रवसे-
द्भ्रामेनगरोपंचरात्रकम् । वर्षाभ्योन्यत्रवर्षासुमासांश्चचतुरोवसेत् । अष्टौमासान्विहारः स्याद्वतीनांसंयतात्मनां । महाश्वे-
त्रप्रविष्टानांविहारस्तुनविद्यते । भिक्षाटनंजपः स्नानंध्यानशौचसुरार्चनं । कर्तव्यानिषडेतानिसर्वथानुपदंडयत् । मंचकं
शुक्लवस्त्रंक्षीकथालौल्यमेवच । दिवास्वापश्चयानंचयतीनांपतनानिषद् । दृथाजल्पपात्रलोभंसर्वयशश्चिसंग्रहं । हव्यंकथ्यं
तथाज्ञंचवर्ज्यंचसदायतिः । यतिपात्राणिमृद्वेणुदावलंबुमथानिच । नतीर्थवासीनित्यस्यान्नोपवासपरोयतिः । नचाध्य-
गनशीलः स्यान्नव्याख्यानपरोभवेत् । एतद्वेदार्थभिन्नपरं । एतसंक्षेपतोयतिधर्माः । अन्येषामाध्वयविभिताक्षरादौज्ञेयाः ॥

अथ्यतेराराधनविधिः ॥ अयंद्वादशहेत्रयोदशाहवायथाचारपार्षणश्राद्धानंतरंकार्यः ॥ तत्रायप्रयोगः ॥ गुरुचतुष्ट-
 यस्यत्वारःकेशवादीनांचप्रत्येकमेकैकइत्येवंपोडशब्राह्मणपक्षमभिप्रेत्योच्यते ॥ कृतनित्यक्रियोयजमानःप्रातः ब्रह्मीभूत-
 स्यगुरोःसमाराधनगुर्वर्थभवद्भिःक्षुणःकर्तव्यः ॥ ॐ तथाइतिप्रतिवचनं ॥ एवंपरमगुर्वर्थपरमेष्ठिगुर्वर्थपरात्परगुर्वर्थभ०
 ॥ यद्वा ॥ विश्वरूपधराचार्यार्थभ० ॥ ततो गुरुत्रयमितिवाचतुरोब्राह्मणान्निमन्त्र्य ॥ शुक्ले केशवार्थेक्षुणःकर्तव्यः ॥
 नारायणार्थं ॥ माधवार्थं ॥ गोविदार्थं ॥ विष्णवर्थं ॥ मधुसूदनार्थं ॥ त्रिविक्रमार्थं ॥ वामनार्थं ॥ श्रीधरार्थं ॥
 हृषीकेशार्थं ॥ पद्मनाभार्थं ॥ दामोदरार्थं ॥ १२ ॥ कृष्णपक्षे तु ॥ संकर्षणार्थं ॥ वासुदेवार्थं ॥ प्रद्युम्नार्थं ॥ अनि-
 रूढार्थं ॥ पुरुषोत्तमार्थं ॥ अधोक्षजार्थं ॥ नारसिंहार्थं ॥ अच्युतार्थं ॥ जनार्दनार्थं ॥ उपेन्द्रार्थं ॥ हर्यर्थं ॥ श्रीकृ-
 ष्णार्थं ॥ १२ ॥ एवंद्वादशविप्रान्निमन्त्र्य ॥ कर्तश्रुचिः आचम्ययवित्रपाणिः पाणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्य नारायणप्री-
 त्यर्थब्रह्मीभूतस्यगुरोःसमाराधनंकारिष्येइतिसंकल्प्य ॥ गंधाक्षततुलसीदलकूर्पूरमिश्रजलेनवरणक्रमेणतेषांपादप्रक्षालन-
 कृत्या तानाचमय्य स्वयंद्विराचामेत् ॥ पादप्रक्षालनोदंकपात्रांतरेगृहीत्वातत्पादौसाक्षतंगंधपुष्पतुलसीदलैरभ्यर्च्य ॥
 आनंदमानंदंकरंप्रसन्नज्ञानस्वरूपंनिजबोधरूपं ॥ योगींद्रब्रंधवधरोगवैधंश्रीमद्वैश्वंरुंनित्यमहंनमामि ॥ इतिनमस्कृत्यात् ॥
 एवंसर्वेषांपूजांकृतत्वांगंधादिभिस्तत्पात्रमलंकृत्यदेवमन्त्रिधौसंस्थाय ॥ कुशासनपुत्राबुखानुदबुखान्योपवेद्यपुरुषसूक्तेन-
 प्रत्यृचं ॐ नमोनारायणायेतिमंत्रसहितेनावहनादिपोडशोपचारैःपदार्थानुसमयेनाभ्यर्चयेत् ॥ अथवागंधपुष्पधूपदी-

पाच्छादनांतापूजादृष्टव्या ॥ ततश्चतुरस्राणिमंडलानि कृत्वा तेषु पात्राण्यासाद्य पात्रेषु पायसादि विशिष्टद्रव्यं साज्यं व्यंजन-
 सहितं च परिबिध्य गायत्र्या प्रोक्ष्य गुरवे इदमन्नपरिवेक्ष्यमाणं चातृप्तैः स्वाहा हव्यं नमः एवमवत्रान्नानिवेदनं कृत्वा ॥ ॐ त-
 द्रह्म ॥ ॐ तद्वायुः ॥ ॐ तद्वात्मा ॥ ॐ तत्सत्यं ॥ ॐ तत्सर्वं ॥ ॐ तत्सर्वं ॥ अंतश्चरति भूतेषु महायावि विश्वम-
 र्तिषु ॥ त्वं यज्ञस्त्वयं यदृकारस्त्वमिन्द्रस्त्वयं रुद्रस्त्वं विष्णुस्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजपतिः ॥ त्वं तदा पुत्रापो ज्योतिरसो मृत्युर्ब्रह्म मृत्युः-
 सुवरो मू ॥ इत्यनुवाकं पठित्वा ब्रह्माणमिति च जपित्वा मुंजानेन पूजयित्वा नमः प्रावयेत् ॥ तृप्तुस्तु ॐ तद्रह्यं नुवाकं-
 पठित्वा उत्तरापो शनोत्तरमाचांतिषूपविष्टेषु विशिष्टां वृद्धां दक्षिणावस्त्रादिभिरभ्यर्च्य उपविष्टेष्वेव तेषु गुर्वाराधनां गभूततीर्थपू-
 जनं कारिष्ये इति संकल्प्य ॥ चतुरस्रमंडलगोमयेनोपालिप्य तत्र गवहृद्यादिभिरलंकृत्य तन्मंडलान्योपरि पादोदककलशसं-
 स्थाप्य तत्र गंगादिसर्वतीर्थानि भावयित्वा पुरुषसूक्तं न प्रत्यृचंतीं धराजानममइति मंत्रेण षोडशोपचारैरभ्यर्च्य तस्यां त्रिशिरसि
 धृत्वा ॥ ॐ लोकः सारस्वत्यायां त्येष्वै देवयानुः पथास्तमेवान्वारो हत्याक्रोशे तोयं लवति मेवान्यस्मिन्न्यतिषज्य प्रतिष्ठां गच्छति-
 युदादयश्च तं कुर्वत्यथैकमन्यान् ॥ शुतयुः पुरुषः शुतां प्रयुज्यैव द्वियुज्यैव त्रियुज्यैव त्रिप्रतीतिं प्रयुदाशत ॥ सहस्रकुर्वत्यथैकमन्यान् ॥ सह-
 स्रसंमितीवाजिसौलोको मुमेव लोकं भुजंति यद्रूपमिमेत्येव देवा जायैरन्नथैकमन्यान् तं द्वितीयं ॥ १ ॥ श्रीपास्माद्राज्ञः-
 पवते ॥ श्रीषोदंति सूयः ॥ श्रीपास्मादाग्निश्चंद्रश्च ॥ मृत्युर्धावति पंचमहति ॥ सैषानंदस्य भीमा ॥ सा भवति ॥ शुवासा-

त्साधुवाच्यायुक्तः ॥ आशिषोद्विष्टोबलिष्ठः ॥ तस्ययष्टिथीसर्वावित्तस्यपूर्णायात् ॥ सएकोमानुषानुदः ॥ तेयशत-
 मानुषानुदः ॥ २ ॥ सएकोमनुष्यगंधर्वाणामनुदः ॥ श्रोत्रियस्यचाकामहतस्य ॥ तेयशतमनुष्यगंधर्वाणामनुदः ॥
 सएकोदेवगंधर्वाणामनुदः ॥ श्रोत्रियस्यचाकामहतस्य ॥ तेयशतदेवगंधर्वाणामनुदः ॥ सएकःपितृणांचिरलोकलोकाना-
 मानुदः ॥ श्रोत्रियस्यचाकामहतस्य ॥ तेयशतंपितृणांचिरलोकलोकानामनुदः ॥ सएकआजानजानादेवानामनुदः
 ॥ २ ॥ श्रोत्रियस्यचाकामहतस्य ॥ तेयशतमाजानजानादेवानामनुदः ॥ सएकःकर्मदेवानांदेवानामनुदः ॥ यक-
 र्मणादेवानपियुति ॥ श्रोत्रियस्यचाकामहतस्य ॥ तेयशतकर्मदेवानां देवानामनुदः ॥ सएकोदेवानामनुदः ॥ श्रो-
 त्रियस्यचाकामहतस्य ॥ तेयशतदेवानामनुदः ॥ सएकईंद्रस्यानुदः ॥ ३ ॥ श्रोत्रियस्यचाकामहतस्य ॥ तेयशतमिंद्र-
 स्यानुदः ॥ सएकोबृहस्पतैरानुदः ॥ श्रोत्रियस्यचाकामहतस्य ॥ तेयशतंबृहस्पतैरानुदः ॥ सएकःप्रजापतैरानुदः ॥
 श्रोत्रियस्यचाकामहतस्य ॥ तेयशतंप्रजापतैरानुदः ॥ सएकोब्रह्मणानुदः ॥ श्रोत्रियस्यचाकामहतस्य ॥ ४ ॥ सय-
 श्रयंपुरुषे ॥ यश्चासावादित्ये ॥ सएकः ॥ सयएवंवित्र ॥ असाहोकात्रेय ॥ एतमन्नमयमात्मानमुपसंक्रामति ॥
 एतंप्राणमयमात्मानमुपसंक्रामति ॥ एतंमनोमयमात्मानमुपसंक्रामति ॥ एतंविज्ञानमयमात्मानमुपसंक्रामति ॥ एत-
 मानंदमयमात्मानमुपसंक्रामति ॥ तदध्येषश्चोभेवति ॥ यतोवाचोनिर्वर्तते ॥ अप्राप्यमनसासह ॥ ५ ॥ आनंद-

ब्रह्मणो विद्वान् ॥ न विभेति कुतश्चेनेति ॥ एतद्देहवर्धनतुपति ॥ किमहं साधुना कुरुवम् ॥ किमहं पापमकरवमिति ॥
 सयएव विद्वानेते आत्मानं संसृणुते ॥ उभे ह वैषणुते आत्मानं संसृणुते ॥ यएव वेद ॥ इत्युपनिषत् ॥ ६ ॥ इति जन्वाहरिकी
 र्तेन पुरःसरं सह नृस्यत्वात् तस्या त्रपुनर्मण्डले सस्थाप्य च दनाक्षतपुष्पाणि पूजाविशिष्टानि विभुभिः सह दृष्ट्वा विप्रान् प्रदक्षिणीकृ-
 त्वा ॥ आनन्दमानन्दकरं प्रसन्नज्ञानस्वरूपं निजबोधरूपं ॥ योगीन्द्रमीड्य भवरोगवधै श्रीमद्गुरो नित्यमहं नमामि ॥ १ ॥
 गुरुब्रह्मागुर्विष्णुगुरुदेवो महेश्वरः ॥ गुरुः साक्षात्परं ब्रह्मतत्त्वैः श्रीगुरो वनमः ॥ २ ॥ इति मन्त्रेण द्विजान् तीर्थराजं च नमस्कृत्य गुरुव-
 र्धै विप्रहस्ते पादोदकरपात्रं दत्त्वा तदक्षयार्थं भस्त्रेण गृहीयात् ॥ तत्र मन्त्रः ॥ अविद्यामूलशमनं सर्वपापप्रणाशनं ॥ गुरु-
 पादोदकं तीर्थं संसारदुःखनाशनं ॥ (पुत्रादिकामनायां तु) ॥ शोषणपापपक्षस्य दीपनं ज्ञानतेजसः ॥ गुरोः पादोदकं चित्र-
 पुत्रपात्रप्रवर्धनम् ॥ इति गृहीयात् ॥ तान् पुनः प्रणम्य तानन्यांश्च दक्षिणादिभिः श्लोषयित्वा सन्मानपुरःसरं ताननुब्रज्य क-
 र्मेश्वरार्पणं कुर्यात् ॥ पश्चात्सुहृदुतो मुंजीत ॥ ततः प्रासदं शमहालयतीर्थं प्रयुक्तानि श्राद्धानि कुर्यात् ॥ प्रतिमां सवाराधनं-
 प्रत्यब्दपावर्णिनैश्च मेव ॥ अत्र षोडशब्रह्मणां शक्तावष्टौ च त्वारोवा ॥ इत्यंकरणां शक्यथा शक्तियुक्तीनां ब्राह्मणां श्राद्ध-
 पादप्रक्षालनपूर्वकं गंधादिभिरभ्यर्च्य भोजयेत् ॥ ॥ इति नागरखण्डतर्गतो यतेराराधनाविधिः समाप्तः ॥

अथाशौचंगाधरी ॥ गणेशशरदानं त्वाग्रं नालोच्य युष्कलान् ॥ श्रोच्यते बालवो धाय एष आशौच निर्णयः ॥ १ ॥
कूटस्थप्रभृतिस्तु सप्तमपरो ज्ञेयः सपिंडाह्वयस्तस्मात्सप्ततुते चतुर्दश परास्ते सोदकाख्याः स्मृताः ॥ ये स्युः पंचदशानु सोदकसगो-
त्रास्ते स्ववंशस्थताज्ञानं यवदत्तः परंतु मनुजा ये गोत्रज्ञास्ते मताः ॥ २ ॥ तृतीयमासस्य समापनात् प्रागर्भस्य पाते वनिता-
त्रिरात्रं ॥ स्पृश्यान्तु र्येतु चतुर्दिनं स्यात्स्नायुः सपिंडास्तु चतुर्वर्षमीषु ॥ ३ ॥ पंचममासे पतने स्त्रीणामस्य श्यता तु पंचाहं ॥
षष्ठे तु पण्डिदिनं स्यादनयो मासो ह्यहं सपिंडानाम् ॥ ४ ॥ एतेषु पदसु मासेषु स्नानं सोदकमानवाः ॥ कुशुरित्युचि वान्भट्टशु-
नाथाह्वयः सुधीः ॥ ५ ॥ मासात्सप्तमतो जनैर्दशदिनं ज्ञेयं स्त्रियाः स्युतं कपित्राद्येषु सपिंडकेषु गदितं सप्ताहं कंसमे ॥ मासेऽ-
ष्टाहमथाष्टमेन वमतः पूर्णसमन्त्राधिकं कन्यायास्तनयस्य वा प्रसवने स्नानं संचलपितुः ॥ ६ ॥ सोदकानां त्रिरात्रेण शुद्धिः सोदक-
गोत्रज्ञे ॥ एकाहो द्वौ गोत्रजानां तु स्नानाच्छुद्धिः प्रकीर्तिता ॥ ७ ॥ यावत्सूतकमस्य श्यामा माता प्राक् स्नानतः पिता ॥ अन्ययो-
स्तु सगोत्राणामस्य श्यत्वं न सूतके ॥ ८ ॥ सापत्नमातुः पितृवदिति गोडावभाषिरे ॥ शिशुस्पर्शेऽपि नोदोपइत्याह कमलाकरः
॥ ९ ॥ ग्रथमेपंचमषष्ठे दशमे च दिने पिताधिकारी स्यात् ॥ तद्विहितकृत्यनिर्वहे विप्राणां तत्प्रतिग्रहेऽधिकृतिः ॥ १० ॥
रात्रौ चेज्जनं जश्च मरणं तर्हि त्रिभागां निशां कृत्वा द्यौः प्रथमं तिमः परदिने इत्येकोऽयोनिशः ॥ अर्घ्यत्प्राप्तप्रथमं परंतु परतोऽ-
न्यः स्यात्पुरा कौद्यात्पूर्वाहः परतः पराह इतरो ग्राह्याथ चारतः ॥ ११ ॥ सूतौ सर्वप्रतिग्राहकृतान्ननंतु मक्षयेत् ॥ मक्षयि-

१ सप्तमपरः—सप्तम पर परमः अलक्षितयावत्त्यस्यः । एवमत्रोपे । २ सर्वत्रेत्यर्थः । समशब्दः श्वेदपर्यायवृत्तिः सि. को. । ३ समुद्रयेत्यर्थः । ४ द्वितीयं दिनं ।

त्वातुसोहाद्विजश्चाद्रायणचरेत् ॥ १२ ॥ पुत्रस्यजन्मसतिस्यतिकायाः प्रसूतितोविंशतिवासराणि ॥ कर्माधिकारो न हि कन्यकायाजनीतुपूर्णवि० दिननियावत् ॥ १३ ॥ ॥ इति जननाशौचम् ॥ ॥

अथ मृताशौचम् ॥ चेद्बाले मृत एव जात इति नानालिच्छदायाः परं नष्टः सुतकमेव तत्र दशरात्रं साद्या प्राङ्मुतः ॥ नालिच्छेद न तस्तदा त्रिदिने मेव स्यादमुष्मिन् खये स्नानं मृत्युनिमित्तकं तदपितत्कालश्रुतौ नोर्ध्वतः ॥ १४ ॥ आचारोऽपि प्राय एवं केचित्तु दशरात्रके ॥ शिशूनां मरणे ज्ञाते स्नाने न स्य बुबन्धुधाः ॥ १५ ॥ कन्यायां मृतजातायां त्र्यहमेवार्धमाचरेत् ॥ अग्नेर्बृहन्मनो-श्रैव माशयोन्यत्र पुत्रवत् ॥ १६ ॥ ग्राह्णभतः स्यात्खननं तदूर्ध्वप्राक्चौलतोऽस्याकरणेऽपि प्राक् ॥ त्र्यब्दस्य पूतं दहनं च खाते विकल्यतः कार्यमिति बुवंति ॥ १७ ॥ तत्राप्यनद्विषस्य खननं मुख्यमीरितम् ॥ पूर्णद्विवर्षपत्यस्य दाहो मुख्य उदीरितः ॥ १८ ॥ जाते चौले ब्रत्रेकापि पूर्णकार्यं मृतूर्णां दाह एवोपनीतः ॥ तस्या ऊर्ध्वनुर्विवाहाः द्वधूनां दाहाद्यस्यान्मंत्रयुक्स्वमेव ॥ १९ ॥ दशहात्परनामसंस्कारतः प्राक्परे ते सुते स्यात्सपिंडेऽवगाहः ॥ परं नामतो दत्तजन्मा तु पूर्वभवेदग्निदानेऽहरन्यत्र गाहः ॥ २० ॥ एकाहादावशौचेऽपि मरणश्रवणोत्तरं ॥ स्नानं कार्यमवश्यं स्यादिति स्मृत्या शयः स्फुटः ॥ २१ ॥ ऊर्ध्वदंतो गतितः प्राक्चौलात्तस्याभावो न्यब्दसंस्मरणान्ना ॥ खाते एकाह क्लिरात्रं तु दाहे कश्चित्सर्वत्रैकमेकाहमाह ॥ २२ ॥ कृतचौलस्य पूर्णश्रि-

१ जन्मशब्देऽकारांतोऽपि लमरदीका । २ पूर्णश्रयः क्लिरात् । ३ एवकारेण मृतकानि दृष्टिः । ४ अथमाशौचं । ५ धाउपनीतेति पदच्छेदः । ६ कश्चिदगमेवैक इति पाठः ।

वत्सरस्यापिवात्रतात् ॥ प्राक्त्रिरात्रमृतावेतत्सपिंडानांप्रकीर्तितं ॥ २४ ॥ पित्रोःस्तु पुत्रमरणे दशरात्रादूर्ध्वमोपनयात् ॥
 आशौचं त्र्यहमुक्तं सपत्नमातुः सपिंडवज्जेयं ॥ २५ ॥ इदमनुपनीतविषयकमाशौचसर्ववर्णतुल्यं स्यात् ॥ शूद्रादेस्तूपनय-
 स्थानेऽर्ध्वं द्वादविवाहो वा ॥ २६ ॥ ॥ अथोपनीताशौचम् ॥ ॥ पुरुषाणां सुपनयनात्स्त्रीणां तु विवाहसंस्कारात् ॥
 परतमरणे दशदिनमाशौचमस्पृश्यतायुक्तं ॥ २७ ॥ पुंसो मातापितृगुरुमरणे स्त्रीणां तु पतिमरणे ॥ द्वादशरात्रं दानाध्यय-
 नोज्झनमाश्वलायनेनोक्तं ॥ २८ ॥ श्रौताभेरे न लोहितौ सह भवायास्तत्स्त्रियाश्चाग्रतः पश्चाद्वा मरणेऽप्यशौचकरणं स्यान्मंत्र-
 वदाहतः ॥ कश्चित्प्राह विदेशनाशन इदं स्यात्संनिधौ त्वत्ययाच्छ्रौताभीतरमानुषस्तु मृतेराशौचमुक्तं बुधैः ॥ २९ ॥ सपिं-
 डानामिदं शौचं सोदकादेः प्रसूतिवत् ॥ त्र्यहदिकमशौचं स्यादिति प्राहुः पुराविदः ॥ ३० ॥ पुंसां प्रागुपनीतितोजनकयो-
 र्मातुः सपत्न्या मृतावेवाशौचमुदीरितं तदितरसिन्नोपनीतेः परं ॥ स्नानात्प्राज्ज्वरेणैव त्विदं न कथितं कस्यापि पूर्वबुधैस्तत्स्ना-
 नत ऊर्ध्वमवसकलाशौचेऽधिकारो मतः ॥ ३१ ॥ दशाहोत्तरं चौलतः प्रागभौवेतुतीयाब्दपूर्वः पुरस्तादुक्त्या ॥ मृताचे-
 त्सपिंडाविदध्युर्वर्गाहंतदूर्ध्वतुवागदानतः प्रागहः स्यात् ॥ ३२ ॥ वागदानतस्तु त्तममाविवाहात्कन्यामृतौ तातैर्वा द्वयस्य ॥
 सपिंडकानां त्रिदिनं प्रादिष्टं सापिंड्यमत्रात्रिनरंवहूक्तं ॥ ३३ ॥ पित्रोः कुन्यामरणे दशाहदूर्ध्वपुरा दत्तजनेरहः स्यात् ॥
 त्र्यहंतदूर्ध्वतुवाविवाहात्सपत्न्या तु सुसपिंडतुल्यं ॥ ३४ ॥ सोदराणां दशाहोर्ध्वमादततः कन्यकाथामृतौ स्नानमर्ध्व-

१ क्षणव्दः षोडशाब्दः । २ उज्ज्वलं वर्जनमित्यर्थः । ३ चौलमावे । ४ स्नानमित्यर्थः । ५ तातस्य वरस्येत्युभयोः । ६ त्रिपुरम् ।

पुरा ॥ चौलतोवतृतीयाब्दपूतहस्तप्रग्विवाहात्रिात्रस्मृतं ॥ ३५ ॥ विवाहोचंतातगोहंजगायाःप्रसूतौपुत्रो-
 क्षिरात्रंसगरभ्यं ॥ अपत्येस्मृतापक्षिणीवंधुवगत्रयेवक्ष्यमाणेऽहरेकंप्रदिष्टं ॥ ३६ ॥ सपत्नमातृप्रभृतिसर्पिडानानं किंचन ॥
 अन्यगोहंप्रसूतौपुत्राद्रेपिनास्त्ययम् ॥ ३७ ॥ विवाहात्परतःकन्यामृताचेत्तर्ह्यशौचकं ॥ मरुतेवकुलेप्राग्वद्गशाहाद्य
 प्रकीर्तितं ॥ ३८ ॥ पक्षिणीनामरात्रौनिमित्तेपरहर्दिनातौवधिःकालएकापरः ॥ चेद्दिनेपंचताअन्यवस्त्रावसानांतकालो-
 त्रनास्त्युत्तराहमुजिः ॥ ३९ ॥ विवाहितायायदिततगोहमृत्तिसदासूतिवदेवधं ॥ आशौचमन्यत्रमृतौतुपुत्रोत्तर-
 क्षिणीस्नानमिहेतरपां ॥ ४० ॥ अत्रभ्रातुःससुरापिपक्षिण्याशौचमूचिकेचित् ॥ सापत्नस्समरणेसोदरमगिनीवदाशौचं ॥
 ४१ ॥ मातुलादेःपितुर्गोहंकन्यामृत्यावशौचकं ॥ वक्ष्यमाणंहिवोद्व्यंस्नानमन्यत्रनाशने ॥ ४२ ॥ पित्रोर्मृत्योर्व्यूढ-
 पुत्र्याक्षिरात्रंतसादूर्ध्वप्रागदशाहंतस्तु ॥ आशौचंस्यात्तद्वदेवातऊर्ध्वपक्षिण्येवस्यात्कदापिप्रगोधे ॥ ४३ ॥ सपत्नमा-
 तृमरणेपिचैवंस्यात्पक्षिणीदंसहजेमृतेच ॥ तत्रानुपेतेप्यगुणेपिघसोऽनूढातुपुत्रोःसुतवद्गशाहं ॥ ४४ ॥ पितृव्येसगोहे
 मृतेस्यात्रिात्रंपरत्रोपकारावित्वेपक्षिणीस्यात् ॥ अभावभवेदेकरात्रंपरेपापितुर्गोत्रजानांमृतौस्नानमात्रं ॥ ४५ ॥ मातु-
 लानांमृतौव्यूढपुत्रिकाणामशौचकं ॥ विशोयोक्तरभावपिज्ञापकाद्वक्ष्यमाणवत् ॥ ४६ ॥ अथदत्तकाशौचम् ॥
 सापिडैकजलान्यदत्तकमृतौपुत्रोश्चमात्रोह्यहंक्षीहनेतरगामिनीयदिमृतामृतात्रपत्युत्सृज्यहं ॥ एकाहोत्रयगुसपिडयुगले

१ आशौचं । २ द्वितीयाहोरात्रात्ततः । ३ द्वितीयापक्षिणी । ४ ज्ञाने । ५ एकजल सोदक. तान्यामन्यद्वयर्थः ।

पूर्वापरसौदेकज्ञानाच्छुद्धिरसंनियतुप्रथमोत्राः परत्राष्टयः ॥ ४७ ॥ दत्तकपत्नीभरणेपित्रोर्मात्रोऽशौचमेकाहं ॥ इति
 कोचिदाहुरपरेऽयहमाशौचं वदति दत्तकवत् ॥ ४८ ॥ दत्तकसुतपौत्राणां जनने भरणे सपिंडानां ॥ पूर्वापरकुलजानां च पर-
 स्परमेकरात्रमाशौचं ॥ ४९ ॥ सपिंडः सोदको वापियदिदत्तकस्तदा ॥ तदादेर्मरणे सूतौ दशाहं च त्र्यहं क्रमात् ॥ ५० ॥
 जनिकर्त्रोऽप्यलकयोर्मातापित्रोर्मृतौ तु दत्तस्य ॥ त्र्यहमाशौचमथ तयोः सपिंडतादौ दशाहायं ॥ ५१ ॥ पूर्वापरमातामह-
 ग्रभृते भरणे दिनं सपिंडत्वात् ॥ स्नानं वा वै गोत्र्याह दत्तकभरणे पिचैव मोपां स्यात् ॥ ५२ ॥ मातुरेक्याद्विपितृकौ भ्रातरावन्यगो-
 त्रजौ ॥ एकाहः सूतकेतत्रित्रिंशं मृतकेतयोः ॥ ५३ ॥ अथगुर्वादीनाम् ॥ ॥ पुंसवनोदिकसंस्कृतिपूर्वकमाश्राय-
 देगुरौ दिगहं ॥ उपनीयवेददातयाचार्योऽत्र्यहं प्रोक्तं ॥ ५४ ॥ अल्पकालं श्रौतकर्मसंबद्धे बहुकालतः ॥ स्मार्तकर्मनिबद्धे-
 वार्याज्यवंशागतेऽपि वा ॥ ५५ ॥ त्रिरात्रं याजे केत्वेतादृक्षेऽसीयगृहे मृते ॥ त्र्यहं पक्षिण्यन्यथा तु मातामहमृतौ त्र्यहं ॥ ५६ ॥
 मातुर्जनन्यां स्वगृहे मृतायां त्र्यहमीरितं ॥ अन्यत्र पक्षिणीज्ञेयमातुलान्यां तु पक्षिणी ॥ ५७ ॥ पूर्वोक्तस्य गुरोः पत्नीपुत्रयोः
 स्वगृहे त्र्यहं ॥ अन्यत्र पक्षिणी स्नानं नोपनीतः सुतो यदि ॥ ५८ ॥ आचार्यपत्नी सुतयोः युग्मवेदपाठिनि ॥ त्रिपुल्लगृह-
 नेष्टु त्र्यहमन्यत्र वासरः ॥ ५९ ॥ वेदैकदेशदातरि निजगृहं नष्टे त्र्यहं परत्रास्मात् ॥ अध्ययने क्रियमाणे पक्षिण्येकाहमन्य-
 थाज्ञेयं ॥ ६० ॥ शिष्येऽप्यलक्ये मृते त्र्यहमन्यथा मृत्युत्तोऽस्येत्पाठस्तत्र पक्षिणी निगदिता पाठे समासेऽपि सः ॥ चेन्मन्त्री-

त्यहउतोपकारसाहितस्रैकवारोऽन्यथासज्योतिःकथिततथैकगुरुकैवल्यःसतीर्थमुते ॥ ६१ ॥ पक्ष्यामातृपुतातदारसह-
जेष्वप्याश्रतातेतथास्वेगहेनिधनंगतेपुगदितघ्नत्रयतयदा ॥ अन्यगारमृतात्तदयदितृजयास्वपनीस्थितायद्वातेउप-
कारकाःस्युरनयोःपक्षिण्यहस्त्वन्या ॥ ६२ ॥ तातदारमगिनीपितुःस्वसाचेद्विवाहविधितःपरगृहम् ॥ स्वेमृतात्रि-
दिनमन्यथामृतौपक्षिणीयदिनसंस्कृताप्लवः ॥ ६३ ॥ श्रोत्रियेस्वगृहेनष्टमित्रत्वाद्यन्वितेपित्रा ॥ त्र्यहस्वग्रामगेषसोऽन्य-
थासज्योतिरीरितं ॥ ६४ ॥ सार्वभौमेत्र्यहंराक्षिमंडलाधिपतौत्वहः ॥ सज्योतिःस्यात्कुलपतौग्रामेशेचस्वदेशे ॥ ६५ ॥
बंधुत्रयंपितुर्मातुःस्वस्यचित्रिविधाप्रजा ॥ पितृव्यसुर्मातुलस्यतथाभातृव्यसुःसुताः ॥ ६६ ॥ बंधुत्रयंस्वसदनमृतेवेत्यहम-
न्यतः ॥ पक्षिण्यहस्तूपनयात्याक्लानंदशनोदयात् ॥ ६७ ॥ बंधुत्रयस्वरूपसुकन्यासुपितृवेभ्यनि ॥ मृतास्वेकाहमन्य-
त्रत्नानंग्रगलभ्रतोपिच ॥ ६८ ॥ उपकारकमित्रेस्यात्यक्षिण्यनुपकारके ॥ स्वगृहेमृत्युमापन्नोपेकाहःज्ञानमन्यथा ॥ ६९ ॥
सहाध्यायिनिपाठस्यप्रवृत्तौपक्षिणीस्मृता ॥ निवृत्तौस्वगृहेनष्टेदिनंस्यादाप्लवोन्वथा ॥ ७० ॥ एकाचार्योपनीतिसब्रह्मचा-
रिणिसन्ननि ॥ स्वीयमृतेत्येकरात्रसज्योतिरितव्रतु ॥ ७१ ॥ जामातरिस्वमदनमृतेत्र्यहमन्यतः ॥ पक्षिणीकन्यका-
नाशात्संबंधेनष्टआप्लवः ॥ ७२ ॥ भगिन्याविधमानायांतर्द्रुतेरिमृतेसति ॥ उपकारकैवापिपक्षिणीज्ञानमन्यथा ॥ ७३ ॥
इयालेकेस्वगृहेनष्टेएकाहोऽन्यतआप्लवः ॥ श्यालिकामरणेयंब्रह्मानस्याच्छालकात्मजे ॥ ७४ ॥ सापत्नस्वसुसोदरस्वसुसु-

१ बहुवचनं पक्ष्याः सापत्नमातृपुत्रद्वयार्थः । २ तातदारोपिस्वसपत्नीमातृपुत्रावृणं संवदार्थम् । ३ इदं पूर्वलोकेभ्याख्यातं । संवदोनिवृत्तौनेदित्यर्थः । ४ उत्तरावेक्ष्यमाणा ।

ताया आत्मजायाः सुता व्यूढा समाव्रत संस्कृतः सुत इमं नैतद्यैतदास्याऽग्रहं ॥ प्राक्प्राणिग्रहणाद्गतादापितयोः पक्षिण्यथोचौलतः
 प्राक्तासिन्नकृते त्रिवत्सरसमासेर्वामृतावाप्लवः ॥ ७५ ॥ दौहित्रीभागिनेय्योस्तु व्यूढयोर्मरणे सति ॥ स्नानमेव विधा-
 तव्यं न ज्यह्यादीतिकेचन ॥ ७६ ॥ ॥ अथ संसर्गाशौचम् ॥ ॥ कृच्छ्रपादोऽस्य पिण्डस्य प्रेतालंकरणे कृते ॥ अज्ञाना-
 दुपवासः स्यादशक्तौ स्नानमिच्छते ॥ ७७ ॥ स्पर्शादिजन्याशौचेन कर्तव्योऽस्य समुच्चयः ॥ स्नेहादिनाशवत्पशुसज्योतिः
 स्नानमन्यथा ॥ ७८ ॥ आशौचयस्य सर्गादापत्तेर्दहमेधिनः ॥ क्रियास्तस्य न लुप्यंति युष्माणां च न तद्भवेत् ॥ ७९ ॥ स्नेहा-
 द्येन मृतस्य वाहमथ वा दाहं विधायालये प्रेतस्यैव वसेत्तदा ज्यहमथास्यान्त्रं तु यो भक्षयेत् ॥ तस्य स्याद्दशरात्रमेतदुभयाभावो वि-
 न्वाहके त्वन्यथा मनवा स कर्तरि पुनः सज्योतिरुक्तं बुधैः ॥ ८० ॥ गुरोः प्रेतस्य शिष्यस्तु पितृमेधं समाचरन् ॥ प्रेताहारैः
 संमंत्रं दशरात्रेण शुद्ध्यति ॥ ८१ ॥ सोदकस्तु निहारिदहने वा दशाहकं ॥ भृत्या सवर्णनिहारि राजा त्याशौचं प्रकीर्तितं ॥ ८२ ॥
 असवर्णस्यानिहारिदाहो वा स्यात्तदीयकं ॥ अशौचं भृत्युपादाने द्विगुणं परिकीर्तितं ॥ ८३ ॥ मातुलत्वादि संधयुक्तस्या संस्कृत-
 स्य तु ॥ वहने दहने वा पिण्डकाहं ज्यहमन्यथा ॥ ८४ ॥ स्नेहाद्यभावो वहनं कृतं चेत्सज्योतिराशौचमथोचनाथ ॥ स्पर्शा-
 धिकारी यदि सो वगाहा स्नायामवह्निस्तु शिभिर्विशुद्धेत् ॥ ८५ ॥ बुद्धिपूर्वसवर्णानुयानेन रस्त्वाभुतोऽभिसृष्टेत्सर्पि राश-
 चरेत् ॥ भूय आप्लव्य च प्राणरोधांश्चरेत् त्रीनशक्तौ पुनः स्नानकर्मादिन ॥ ८६ ॥ विप्रस्यद्वा दानुगमे त्रिरात्रमाशौचं मेतस्य-

१ तिष्ठणमुताकन्या । व्यूढा विवाहिता । आसार्पूर्वोक्तान्तिष्ठणं । २ अनुगमेतस्य अविवाहिताप्राथ । ३ स्नानप्राणायामाभिरुपशं ।

महापयायां ॥ सात्वायुसंशामशतविधयकृत्वाघृताग्रशनकंविशुद्धोत् ॥ ८७ ॥ सेहादिनाद्विजातिविश्रांतिमकर्मकरणे-
त्रीन् ॥ कृच्छ्रान्कुर्याच्छूद्रांत्यकर्मकरणेतुसूर्यमितकृच्छ्रान् ॥ ८८ ॥ अस्थिसंचयानादर्याशुदित्वास्नानमाचरोत् ॥ अंत-
र्दशाहविप्रसज्ज्वल्यमाचमनंस्मृतं ॥ ८९ ॥ विप्रःशूद्रग्रहं गत्वा अस्थिसंचयनात्पुरा ॥ चेद्रोदिति त्र्यहाशौचमूर्ध्वमामा-
सतोदिनं ॥ ९० ॥ ॥ अथातिक्रांताशौचं ॥ ॥ आशौचसकलस्वकालविगमात्पूर्वयदाज्ञायते शेषेणात्रशुचिर्भवेदथ-
यदापुनोव्रतादेशतः ॥ योपायाः करपीडनाच्चपरतोयत्साञ्ज्यहाद्यस्यचदूर्ध्वज्ञानमिहल्लोवात्रतविवाहाभ्यांपुरासोपिन ॥
॥ ९१ ॥ आशौचं नखयोजनावदिपरं ज्ञातं महासिंधुतोभापाभेदयुजोथवेदशमहोद्रेः प्राक्षतदाद्यं ग्रहं ॥ प्राक्पक्षत्रितया-
त्परं कथितवत्तस्मात्परं पण्डितः प्राज्ज्ञासेप्रथमेहराल्लवहतः षष्ठेः परं त्वाल्लवः ॥ ९२ ॥ अनुपेतं मृतेनातिक्रांताद्यमिति नाप्लवः ॥
सर्पिडानां पितुस्त्यात्स्नानजन्मश्रुताविव ॥ ९३ ॥ दशाहाशुचिर्न तदूर्ध्वविबुद्धे अशौचं तु मासत्रये स्यात्त्रिरात्रं ॥ भवेत्स-
क्षिणी मास षष्ठेऽथ घटो नवानां समासे पुरास्नानमूर्ध्वं ॥ ९४ ॥ देशांतरं विंशतियोजनोर्ध्वभाषाविशेषाढ्यमहतदित्याः ॥
ईदं गिरवापि पुराकनिष्ठभाषाष्टिमध्यंतत उत्तमं स्यात् ॥ ९५ ॥ देशांतरे त्रयमेपरतो दशाहोत्साने द्वितीय ईह मास हरुर्ध्व-
मस्यात् ॥ स्यादाल्लवोऽथ प्रथमेऽर्धयुता तु मासात्पूर्वग्रहं परमतस्तु प्रथमदेशे ॥ ९६ ॥ सर्पिडीकरणात्प्राकुज्ञातेऽब्दानम-
पीष्यते ॥ नातिक्रांतं प्रमृतौ स्यात्कदापि पितुराल्लवः ॥ ९७ ॥ चेत्पित्रोर्दशरात्रतस्तु परतः श्रूयत मृत्युः कदाप्यत्राशौच-

मुदीरितदशदिनमातुःसपत्न्याव्यहं ॥ दंपत्योस्तुपरस्परं दशदिनपुत्रेभ्यहं त्वौरसेकन्यायाः स्वगृहेभ्यस्तौत्र्यहमथात्रात्रात्मत्रयेप-
 क्षिणी ॥ ९८ ॥ सपत्न्योरपि चान्योन्यमाशौचं दशवासरं ॥ इति स्मृत्यर्थसारे स्तिनान्यत्रपरिदृश्यते ॥ ९९ ॥ सर्पिडदत्तो-
 जनकस्य मृत्युस्वाशौचकालात्परतोयदातु ॥ विद्यात्तदानीं दशरात्रमेव स्यात्पालकस्येद्विशितुत्रिरात्रम् ॥ १०० ॥ सर्पिडे-
 तरदत्तस्तु जनकस्येतरस्य वा ॥ मूलौ श्रुतेभ्यहादूर्ध्वत्र्यहमेवाधमाचरेत् ॥ १०१ ॥ अथाशौचं संनिपातः ॥ संनि-
 पातस्त्वयज्ञेयो यदाशौचवतानृणां ॥ अपराशौचित्तज्ञानं तेन ज्ञानं भवेन्नसः ॥ १०२ ॥ पूर्वमुत्पन्नमाशौचं परोत्पन्नस्य वेद-
 नात् ॥ ऊर्ध्वविज्ञातमात्रेऽपि पूर्वोत्पन्नेन शुद्ध्यति ॥ १०३ ॥ यत्र तु जननाशौचे जातं मृतकं ततः पुरैव यदि ॥ संपूर्णस्यात्तत्र तु-
 मृतकादूर्ध्वमनुवर्तते जातं ॥ १०४ ॥ आशाहशौचमध्यै त्वपरमपि संस्वल्पकं वा सजातिशिवे जातं तं रं वा यदि पतितं तदा
 पूर्वशेषेण शुद्धिः ॥ द्वाभ्यामंशे दिने स्याद्यदि निशि शिवं संख्यान्मुहूर्तात् पुरस्तादूर्ध्वपातेभ्यः पुरोत्तरदिनगमुहूर्तं त्रयं यावेव ॥
 ॥ १०५ ॥ दशमेऽह्नि त्र्यहार्धं चेत्येते तन्नादिनवर्धनं ॥ वर्धितेन ब्रह्माघेन अन्याशौचं न गच्छति ॥ १०६ ॥ त्र्यहार्दिसंनिपा-
 तेऽपि प्राग्वच्छेषेण शुद्धता ॥ विना ब्रह्मादिद्विद्वद्यास्यादिति प्राहुः पुराविदः ॥ १०७ ॥ गर्भपातनिमित्तेन पडहाद्येव गच्छति ॥
 दशाहं जननाशौचमेकाहेन तु पक्षिणी ॥ १०८ ॥ चेन्मातुर्मरणाद्वितीयमुखरेव क्षेपितुः पंचतात्राशौचं पितुरेव पूरय यदा-
 तातालयादुत्तरं ॥ तार्तीयदिदिने पुमात्तु मरणं कुर्यात्तदापक्षिणीं पूर्वसादधिकानंतु ब्रह्माद्यद्विविधैर्थांतिमे ॥ १०९ ॥

मातुरन्वारोहणेनानाधिकापक्षिणस्मृता ॥ केचिच्छावेसूतकासान्बह्वादिविवर्धनम् ॥ ११० ॥ संनिपातेयदित्वेक-
माशौचकंस्यादतीतचंससर्गजवात्रचेत् ॥ पूर्वशेषेणनोशुद्धतास्यात्तदाप्तयोःसंगमेपीदृशीपद्धतिः ॥ १११ ॥ पूर्वशौचे-
नयाशुद्धिःसूतकसूतकेचसा ॥ सूतिकासिद्धिदं हित्वाप्रतपुत्रचवाहकं ॥ ११२ ॥ अशौचेतुसमुत्पन्नेषुत्रजन्ययदाभवेत् ॥
कर्तुतात्कालिकीशुद्धिःपूयाशौचेनशुद्ध्यति ॥ ११३ ॥ नपितुर्जननाशौचमन्यजातेनगच्छति ॥ गच्छतीतिमतद्रथथा-
चाराद्यवस्थितं ॥ ११४ ॥ सूतकाद्विगुणंशावशावाद्विगुणमातर्वं ॥ आर्तवाद्द्विगुणासूतिलतोपिशवदाहकः ॥ ११५ ॥
चंद्राकाशाहिभू १८०१ संख्येशकेमासेशुचादले ॥ कृष्णेतिशौतसम्भार्यपूर्णआशौचनिर्णयः ॥ ११६ ॥ इतिदाता-
रोपाह्वपुण्यपत्तनस्थगंगारशास्त्रिचिन्ताआशौचनिर्णयपद्यावलीसमाप्ता ॥ इसन्येष्टिप्रकरणम् ॥

॥ इति शुक्लयजुःशास्त्रीयकर्मकाण्डप्रदीपः समाप्तः ॥

श्रीगोदातटिनीस्थनासिकवसन्माध्यन्दिनास्नायवित् श्रौतस्मार्तविधानकौशलमतिरूपयपाराशरः ।
 वारेइत्युपनामसत्कुलजनैरामपौत्रः सुधीः आत्माजीतुजोऽतनोज्जनहितं शास्त्रीममण्णाभिधः ॥ १ ॥
 गुणश्रुतियसुक्षमापरिमिते १८४३ शके दुर्मतौ सितप्रतिपदि प्रगे शनिदिने मधौ मङ्गले ।
 समाप्तिमगमद्रघूत्तमकृपाप्रसादेन यः प्रदीप इह चार्पितो विबुधसूरिमोदाय सः ॥ २ ॥

अयमपूर्वो निबन्धो वे. शा. सं. अण्णाशास्त्री वारे नासीक, तथा वे. शा. सं. वासुदेवशास्त्री
 पणशीकर पेडणें, गोवा इत्येताभ्यां परिष्कृत्य संस्कृतः ।

स च मुम्बय्यां पाण्डुरङ्ग जावजी श्रोष्ठिना स्वीये निर्णयसागराख्यमुद्रणालये
 रामचन्द्र येसु शेडगेद्वाराऽङ्कयित्वा प्राकाश्यं नीतः ।

शके १८४३, सन १९२१ इस्वी.

[All rights reserved by the publisher.]

Published by Pandurang Jawaji, and Printed by Ramchandra
Yesu Shedge, at the 'Nirnaya-sagar' Press,
23, Kolhat Lane, Bombay.

इतिशुक्लयजुःशाखीयकर्मकाण्डप्रदीपःसंपूर्णः।

